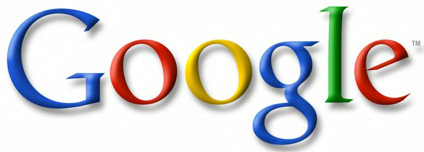

Google

Lannfrita

YLEINEN HISTORIA

KIRJOITTANUT

K. O. LINDEQVIST

VANHA- JA KESKI-AIKA

293 KUVALLA

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖMIN KIRJAPAINOSSA
1903

ALKULAUSE.

Tässä teoksessa, jonka edellinen osa nyt ilmestyy, olen koettanut esittää historian tärkeimmät tapahtumat, pitäen silmällä sellaisia seikkoja, jotka ovat kullekin kansalle omituisia ja kuvaavat eri aikakausia. Valtiolaitosten, yhteiskunta-olojen kehittymistä, henkisiä ja taloudellisia ilmiöitä olen etupäässä ottanut huomioon, jota vastoin sotatapausten kertominen on jäänyt syrjemmälle, ja ainoastaan sellaisista sodista, jotka ovat syvemmältä vaikuttaneet kehitykseen, on laajemmin esitetty. Kertomus on jaettu lukuihin, siten että jokainen luku sisältää rajoitetun alan, liittyen kuitenkin yksijaksoisesti kokonaisesitykseen.

Johtona ja lähteinä on minulla ollut etupäässä seuraavat teokset: *V. Duruy'n* kirjoittama oppikirjasarja *(Histoire de l'Orient, Histoire Grecque, Histoire Romaine* ja *Histoire de l'Europe et de la France),* joka E. Lavissen johdossa on uudestaan toimitettu; sarja *Lectures historiques,* jota ovat julaisseet: *Maspero (Histoire Ancienne), Paul Guiraud (Histoire de la Grèce* ja *Histoire Romaine), Charles V. Langlois (Histoire du Moyen Âge), J. H. Mariéjol (Histoire du Moyen Âge et des Temps Modernes), Lacour-Gayet (Histoire de Temps Modernes); Oskar Jäger, Weltgeschichte in vier Bänden; S. J. Boëthius, Historisk läsning; G. Weberin* laaja *Weltgeschichte.* Paikoittain on myöskin erikoisteoksia käytetty.

Pyydän kiitollisuudella mainita, että lehtori V. Malin on lukenut käsikirjoitukseni ja tehnyt monta huomautusta ja korjausta, jotka ovat olleet teokselle hyödyksi.

Lohjalla Kesäkuussa v. 1903.

Tekijä.

SISÄLLYSLUETTELO.

VANHA AIKA.

KESKI-AIKA.

KUVALUETTELO.

VANHA AIKA.

KESKI-AIKA.

VANHA AIKA

Johdanto.

Ihmiskunnan alkuperäinen tila. — Paimentolaiselämä. — Maanviljelys. — Vanhimmat sivistysmaat. — Historian käsite. — Ihmisrodut.

Mitä kauemmaksi taaksepäin ihmiskunnan vaiheita käydään tarkastamaan, sitä hämärämpinä ne esiintyvät ja epämääräisiin arveluihin on tyytyminen. Sen vuoksi ei historia saatakaan alkaa kertomustaan siitä asti kuin ihmiset ovat maanpinnallemme ilmestyneet, sillä muistomerkkejä ja kirjoitettuja asiakirjoja, joihin historia tietonsa perustaa, on vasta verraten myöhäiseltä ajalta olemassa. Syvältä maan alta ovat geologit löytäneet ihmisen luita sekä huonosti tehtyjä aseita, jotka todistavat ihmisiä asuneen maan pallolla monta vuosituhatta ennen historiallisen ajan alkua, ainakin noin 10,000 vuotta e. Kr. s. Luonnon vapaudessa nuo ihmiset alkuansa nähtävästi elivät; ei heillä ollut valtiota, ei yhteiskunnan siteitä, ei lakeja eikä yksityisomaisuutta. Metsän eläinten kanssa oli alituinen taistelu, ja ennenkuin ihminen sai näistä voiton ja pääsi luontoa hallitsemaan, kului pitkiä aikoja. Kynnet ja hampaat olivat epäilemättä ihmiselläkin ensimmäiset aseet, mutta sitten keksittiin luusta ja kivestä tehdyt kirveet ja veitset, joilla jo voitiin puustakin tarve-esineitä valmistaa. Puunoksille, maanluoliin tai kallionrotkoihin he yöksi vetäytyivät suojaan, mutta myöhemmin rakennettiin paaluille veden päälle järvien rannoille puurakennuksia, joihin kapea silta maalta kulki. Tällaisia n. s. paalukyliä on löydetty muun muassa Sweitsistä, varsinkin Zürichin järven pohjasta.

Suuri edistys oli metallien keksintö, joista ensin tunnettiin vaski, ja kun sitä sekoitettiin tinan kanssa, saatiin lujempi pronssi, josta aseita valmistettiin, kunnes rautaa opittiin käyttämään. Silloin oli jo ihminen voimakkain luonnon olennoista ja siis luonnon herra.

Puitten hedelmistä, metsästyksestä ja kalastuksesta ihmiset alkuansa saivat ravintonsa ja eläinten nahoista vaatteensa. Ainoastaan jotenkuten järjestetty perhe-elämä on ensimmäisenä yhteiskunnan alkuna tällaisilla

kansoilla olemassa. Monet kansat ovat jääneet meidän aikaamme asti tällaiselle alkuperäiselle luonnonkannalle; Australian saarilla ja Afrikan sisäosissa niitä vieläkin tavataan.

Vähitellen oppivat muutamat kansat eläimiä kesyttämään ja niitä toimeentulokseen käyttämään; koira, lammas, lehmä ja hevonen ovat varhaisimmat kotieläimet. Nämät n. s. paimentolaiskansat kulkevat karjalaumoineen kierrellen laitumelta toiselle; asuntona on heillä helposti siirrettävät majat eli teltat. Heillä on jo karjalaumoissaan yksityisomaisuutta, ja myöskin yhteiskuntaolot ovat kehittyneemmät kuin vastamainituilla metsästäjä- ja kalastaja-kansoilla. Ne perheet, jotka ovat samasta alkuperästä lähteneet, liittyvät lähemmin toisiinsa; heillä on joku perheenvanhin päämiehenä, jolla on isällinen valta heimokunnan jäsenten yli; hän on myöskin tuomari ja pappi. — Löytyy vieläkin paljon kansoja, jotka eivät ole jaksaneet kehittyä paimentolaiselämää korkeammalle, vaan jotka vuosisatoja yhäti ovat jatkaneet samaa kiertelevää elämää. Sellaisia on esim. Keski-Aasiassa.

Epävakainen paimentolaiselämä ei saata luoda lujempaa yhteiskuntaa, sillä siihen tarvitaan vakinaiset asuntopaikat; ja vasta maata viljelevillä kansoilla sellaisia on. Maanviljelys on sen vuoksi järjestetyn ja vakaan yhteiskunnan edellytys. Peltomaa, jota viljellään, tekee tärkeimmät säädökset omistusoikeudesta tarpeellisiksi; lainmääräyksiä täytyy myöskin olla väkivallan ja petoksen varalle, sanalla sanoen maanviljelys synnyttää lujemmat siteet yhteiskunnassa. Siitä vasta valtio saattaa syntyä. Ja vasta sellaiset kansat, jotka valtioita ovat muodostaneet, ovat kohonneet korkeammalle sivistyskannalle; valtio on heillä yhdyssiteenä, sen säätämät lait ovat heidän suojanaan.

Viljavat seudut suurien jokien ympärillä, joissa maanviljelys on edullinen ja runsas sato helpolla saatavissa, ovatkin varhaisinten historiallisten kansojen asuinpaikkoina. Hoangho- ja Jangtsekiang-virtojen laaksoissa on Kiinan ikivanha sivistys saanut alkunsa; Ganges-virran ympärillä on Intialaisten kehitys alkanut versoa; Niilin sekä Eufrat- ja Tigris-virtojen laaksot ovat olleet varsinaisen historiallisen kehityksen kehtona. Ihmisten ei tarvitse enää kuten luonnon tilassa käyttää kaikkia voimiansa ruumiinsa tarpeita tyydyttääkseen, vaan he saattavat ruveta henkeänsäkin jalostamaan. Ensimmäiset keksinnöt tehdään, taide pääsee alullensa, yhteys muiden kansojen kanssa alkaa, ja siten on sivistyksen ja kehityksen suuri työ idulle saatettuna.

Historialliselle kansalle on välttämätöntä, että se on yhteydessä toisten kansojen kanssa. Ei ole tarpeeksi se, että kansa kehittyy ja

sulkeutuu itsekseen elämään kuin toukka kuoreensa. Sellainen on Kiinan kansa ollut. Kiinassa kehittyi jo ammoisina aikoina korkea sivistys; siellä tehtiin jo aikaisin monta keksintöä; esim. ruudin käyttäminen oli siellä vuosisatoja aikaisemmin tunnettu kuin europalaisilla; mutta Kiinalaiset eivät ole antaneet ihmiskunnan hyväksi henkisen työnsä hedelmiä, jonka vuoksi heidät tavallisesti jätetään historiasta syrjään. Heidän katsontatapaansa kuuluu myöskin kaiken vieraan ja uuden halveksiminen. He eivät tahdo enää kehittyä, sillä he elävät vaan entisyydessään, katsovat taaksepäin ja löytävät sieltä ihanteensa; varsinaiset sivistyskansat taas pyrkivät kehityksessään yhä eteenpäin ja elävät tulevaisuutta varten.

Vasta vuorovaikutuksellaan muiden kanssa saavuttaa kansa täyden arvonsa. Samoin kuin ihminen täyttää tehtävänsä sen kautta, että hän toimii yhteiskunnan ja valtion jäsenenä ja siinä käyttää kykyänsä, samoin kansatkin yhteistoiminnallaan saavat merkityksensä. Kullakin kansalla on kyllä oma yksityinen, kansallinen elämänsä, mutta sen ohessa se elää koko ihmiskuntaa varten ja toimii sen hyväksi.

Varhaisin yhteys kansojen kesken tapahtuu sodan ja kaupan kautta. Vihollisina hyökkäävat kansat toistensa alueille; voittaja hävittää ja ryöstää kaikki, mitä vihollisen maassa tavataan, sillä sellainen on sodan alkuperäinen luonne; mutta samassa voitettujen olot ja laitokset ikäänkuin pakosta vaikuttavat voittajiin; kansat lähestyvät toisiansa ja niiden luoma kehitys sulautuu toisiinsa. Kauppa taas tutustuttaa eri kansat rauhallisella tavalla toisiinsa; kauppiaat perustavat kaukaisiin maihin kauppapaikkoja, joissa harjoitetaan tavaroiden vaihtoa, mutta samassa ne ovat myöskin sivistyksen ensimmäisiä etuvartijoita raakalaisten joukossa. Uusia tavaroita oppivat kansat kaupassa toinen toisiltaan tuntemaan, uusia tarpeita ilmestyy, jonka johdosta teollisuus kehittyy ja sen mukana myöskin henkinen edistyminen.

Tällaiset kansat ainoastaan kuuluvat siis historian piiriin ja niiden kehityksestä historia kertoo; se esittää miten kansat ovat henkisellä työllään vieneet ihmiskuntaa eteenpäin. Kansat kuolevat, mutta heidän työnsä ei häviä, vaan se jää perinnöksi myöhemmille kansoille, jotka edellisiltä perityllä henkisellä omaisuudella jatkavat kehitystä. Tämän edistystyön esittäminen on historian tehtävä; se on ikäänkuin aarreaitta, jossa kansojen kokoama henkinen omaisuus on jälkipolvien muistiin säilytettynä.

Ainoastaan pieni osa maan piirissä asuvista kansoista kuuluu historiaan. Maailman kansat saattaa jakaa neljään päärotuun, jotka ulkomuodoltaan, kieleltään y. m. eroavat toisistaan: *valkea-ihoiseen* eli

kaukasilaiseen, *mongolilaiseen* eli *kelta-ihoiseen*, *intianeihin* eli *ruskea-ihoisiin* ja *neekereihin* eli *musta-ihoisiin*. Intiani- ja neekerikansat ovat kokonaan historian ulkopuolella; mongolilaisista on taas pieni osa sivistyskansoja; Kiinalaiset kuuluvat tähän rotuun, samoin suomalais-ugrilaiset kansat ja Turkkilaiset. Varsinaiset historialliset kansat kuuluvat kaukasilaiseen rotuun, joka taas jaetaan tavallisesti kolmeen ryhmään: *pohjois-afrikalaiseen*, johon Egyptiläiset ja Libyalaiset kuuluvat, *semiläiseen*, johon Lounais-Aasiassa asuvat kansat: Babylonialaiset, Assyrialaiset, Foinikialaiset, Israelilaiset ja Arabialaiset kuuluvat, sekä *arjalaiseen* eli *indo-europalaiseen*, joka sangen varhaisina aikoina jo oli hajaantunut eri tahoille; etelään päin olivat Hinduit muuttaneet Intiaan; Medialaiset ja Persialaiset asuivat Iranin vuorimaassa; Europaan taas siirtyivät Kreikkalaisten ja Roomalaisten esi-isät, Keltit, Germanit ja Slavit. Melkein koko Europan väestö on siis samaa arjalaista alkuperää. Kielentutkimuksella on kansojen sukulaisuussuhteet saatu todistetuksi. Kreikan ja latinan kielet ovat läheistä sukua; samasta alkukielestä on johtunut persian kieli, Kelttien, Germanien ja Slavien kielet, vieläpä sanskritikin, jolla Intian bramanein pyhät kirjat ovat kirjoitetut.

Rajoitettu ala maan piiristä on ollut historiallisten tapahtumain näyttämönä. Idässä Välimeren rannoilla historian valo ensiksi koittaa ja sieltä se vähitellen leviää läntisiin maihin, siirtyy Europaan, joka maanosa onkin historian tärkein tapahtumapaikka. Vasta uudella ajalla on myöskin Amerika liittynyt historian piiriin sen jälkeen kuin Europalaisia sinne siirtyi.

Egyptiläisten kylvön teko.

I.

Egyptin sivistys.

Egyptin maa. — Niili virta. — Vanhat muistomerkit (pyramidit, mastabat, sfinksit, jumalien temppelit, katakombit). — Hieroglyfikirjoitus ja sen tutkiminen. — Yhteiskuntaluokat. — Kuningas. — Hallinto ja lait. — Jumalat ja niiden palveleminen — Vainajien palvelus. — Tieteiden harrastaminen. — Teollisuus. — Kansan luonne.

Varhaisena aikana, jota ei saata määritellä, kulki eräs kansa, joka luultavasti oli semiläistä alkuperää, Aasiasta Sinain erämaan halki koilliseen Afrikaan, missä se tapasi maan, joka oli kokonaan erilainen kuin ympäristö. Aava erämaa, jossa hieno keltainen hiekka peittää hedelmättömän maan, alkaa Atlantin merestä lännessä päin ja ulottuu pitkälle Aasiaan idässä, mutta erämaan keskessä avautuu noin 880 kilometriä pitkä ja 15—20 kilometriä leveä maakaistale, joka on hedelmällisimpiä koko maan pinnalla. Kreikkalaiset nimittivät tätä maata Egyptiksi, mutta maan asukkaat antoivat sille nimen *Chemit* s. o. musta maa, erotukseksi ympäristön »punaisesta maasta». »Egypti on Niilin lahja», sanoo »historian isä» Herodotos, eikä ilman syytä; sillä Niilin joki tekee elämän täällä mahdolliseksi. Sinne muuttanut kansa huomasi, että maassa verraten vähällä vaivalla oli toimeentulo saatavissa, jonka vuoksi se heitti paimentolaiselämänsä, asettui vakinaisesti asumaan ja rupesi maata viljelemään. Jokavuotiset tulvat kesäkuun toiselta puoliskolta elokuuhun asti, jolloin vesi kohoaa usein 8:aan metriin yli tavallisen korkeuden, jättävät jälkeensä hedelmällistä liejua, jossa kaksi satoa vuodessa kypsyy. Koko maa, joka vastikään oli kuin suuri järvi, mistä kylät ja kaupungit kuin saaret kohosivat, on syyskuusta maaliskuuhun puutarhan kaltainen, jossa erilaisia viljalajeja, hernekasvia, puuvillapensaita, palmuja, viikunapuita, kranaateja y. m. rehottaa; vesiperäisillä paikoilla taas kasvaa papyros- ja lootos-kasveja. Niili virta, joka oli kaiken tämän tuoja,

muodostuikin kansan mielikuvituksessa pyhäksi, jota jumalallisella tavalla kunnioitettiin; ulottuipa tämä kunnioitus niihin eläimiinkin, joita siinä eleli. Taivaan korkeudesta luultiin sen alkunsa saavan, koska sen lähteitä ei tunnettu, ja lauluissa sitä ylistettiin. »Terve sinä Niili Egyptiä elähyttämään», lauloivat muinais-Egyptiläiset tulvien alkaessa.

Niilin laaksossa on ihmiskunnan varhaisin sivistys saanut alkunsa ja siellä on myöskin tuon sivistyksen muistomerkkejä säilynyt meidän aikoihimme asti paremmin kuin missäkään muualla myöhemmiltäkin ajoilta. Ääretön suuruus ja lujuus, joka osottaa vankkaa mutta myöskin tarkkaa työtä, on kaikissa rakennuksissa nähtävänä. Kun otamme huomioon, ettei nykyajan koneita ollut työtä helpottamassa, ei ruutia tunnettu, jolla olisi voitu kiviä irroittaa, eikä edes rauta ollut vielä käytännössä, saatamme tuskin kuvitella, kuinka paljon ihmisvoimia niihin on käytetty. Ainoastaan sellaisessa maassa, missä kansa on orjuudessa,

Viljan leikkuu ja sitominen.

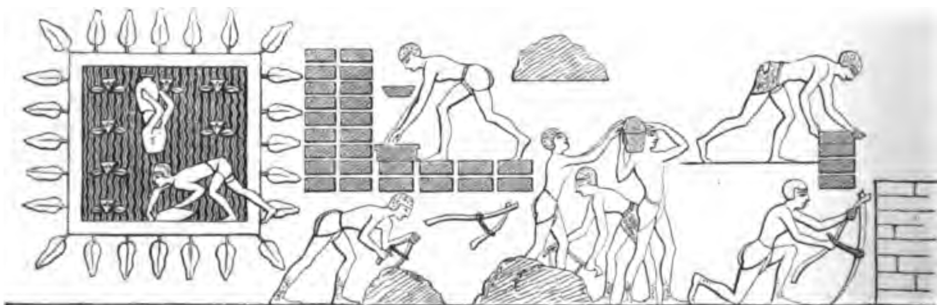
saattoi tuollaisia rakennuksia syntyä, ja Egyptin kuninkaiden orjuuttama kansa onkin ne saanut aikaan.

Suurimmat rakennukset ovat *pyramidit*, nelisivuiset, ylöspäin suippenevat kiviroukkiot, joista enimmät ovat Memphis-kaupungin läheisyydessä Ala-Egyptissä erämaan rajalla, ja joita kaikkiaan on noin 70 luvultaan. Kuninkaat rakensivat niitä itselleen hautakammioiksi koko hallituksensa ajan, ja mitä kauemmin joku kuningas hallitsi ja mitä ankarampi hän oli kansaansa työllä rasittamaan, sitä korkeammaksi hänen pyramiidinsa kohosi, sillä kivikerroksia ladottiin toinen toisensa päälle. Keopsin pyramidia, joka on suurin, oli Herodotoksen kertomuksen mukaan yhtämittaa 100,000 miestä, joita aina 3 kuukauden päästä vaihdettiin, 20 vuotta rakentamassa; mutta jo sitä ennen oli käytetty 10 vuotta vankan tien laittamiseen, jota myöten suuret kivilohkareet kuljetettiin rakennuspaikalle. Niilin itäpuolella olevista Arabian vuorista lohottiin näet kalkkikiveä tähän tarpeeseen, tuotiin ensin lautoilla virtaa

Pyramidit Gizehin luona.

pitkin ja sittemmin sitä varten laitettua tietä myöten, josta vieläkin on jälkiä näkyvissä. Tuhansia ihmisiä hukkui työssä, jonka vuoksi kansa vihasikin tuollaisia kuninkaita ja teki kapinankin Keopsia ja Kephreniä vastaan, jotka kumpikin olivat pahimpia rasittajia. Heidän ruumiinsakin kiskottiin arkuista pois, niinkuin kreikkalaiset historiankirjoittajat kertovat. Keopsin pyramidi ei ole ehjänä säilynyt meidän aikaamme asti, sillä sen huippu on särkynyt, mutta alkuaan se oli 147 metriä korkea, ja siihen on käytetty niin paljon kiviä, että niistä voitaisiin rakentaa 1000 penikulman pituinen noin 2 metriä korkea muuri; Kephrenin on 138 metrin korkuinen; muut ovat pienempiä. Pyramidien huipulle voipi nousta ikäänkuin rappuja myöten, sillä sivuilla kivet ovat siten ladotut, että 1 metri on eri kerroksien välillä, ja noiden rakennuksien sisimpään osaan, jossa on hautakammio ruumiineen eli mumioineen, pääsee kapeita, monimutkaisia käytäviä pitkin.

Tiilien valmistajia.

Ylhäiset virkamiehet rakennuttivat itselleen samoille seuduille suunnikkaan muotoisia hautakammioita, n. s. *mastaboja,* joiden pinta-ala vaihtelee 20 ja 1100 m^2 välillä ja korkeus 4 ja 9 metrin välillä.

Memphiin läheisyydessä on myöskin *sfinksejä,* ihmispäällä varustettuja leijonia makaavassa asennossa, joista suurin — 20 metrin korkuinen ja 60 metrin pituinen — on Keopsin pyramidin luona. Siellä oli niinikään Moeris-järvi, jonka tämän niminen kuningas Herodotoksen kertomuksen mukaan oli kaivattanut johtaakseen Niilin tulvaveden kanavaa myöten siihen kuivan ajan varalle säilytettäväksi. Moeris-järven läheisyydessä oli merkillinen palatsi *Labyrintti,* jossa oli 12 pihaa sekä 3000 huonetta, joista puolet maan päällä ja puolet maan alla; ihmeelliset sokkelokäytävät yhdistivät huoneet toisiinsa, joita myöten muukalainen ei ilman oppaan apua osannut eksymättä kulkea. Moeris-järvestä sekä Labyrintistä ei ole meidän aikaamme kuitenkaan jälkiä säilynyt.

Karnakin temppeli.

Yksityisistä rakennuksistaan eivät Egyptiläiset paljon lukua pitäneet, sillä ne rakennettiin tiilestä ja hävisivät pian; mutta kuolleiden asunnot ja jumalien temppelit olivat sitä lujemmat. Suurimmat temppelirakennukset ovat Ylä-Egyptissä entisen Teben seuduilla, jossa nykyään ovat Karnakin ja Luksorin arabialaiskylät. Temppeliin mennessä käytiin ensin avaran portin kautta, jonka kummallakin puolella oli leveitä päältäpäin tasaisia neliskulmaisia torneja *(pyloneja)*, esikartanoon, joka oli avara pihamaa, ilman kattoa olevan huoneen kaltainen. Sen takana oli suuri sali, jonka kattoa pilarit kannattivat. Esikartanossa ja salissa vietettiin juhlat jumalien kunniaksi, mutta salin takana oli »kaikkein pyhimpänä» pieniä pimeitä komeroita. Temppeleitä rakensivat ja lisäilivät kuninkaat kahden vuosituhannen kuluessa, joten muutamat saivat jättiläisko'on; niinpä Ammonin temppelin pituus oli 350 mtr.; kattoa kannatti 134 pilaria, joista suurimmat olivat 21 metrin pituisia ja läpimitaten 3 ½ metrin paksuisia. Temppelit ovat kaunistetut jumalien kuvapatsailla, maalauksilla ja korkokuvilla; niiden yhteydessä on sfinksejä ja *obeliskeja,* jotka ovat suuria neliskulmaisia terävään kärkeen suippenevia pilareja, joita hakattiin yhdestä kivestä. Raunioiden joukossa entisen Teben paikalla kohoaa vieläkin suurin obeliski 33 metrin korkuisena. Kerrotaan, että yhden obeliskin pystyttämiseen tarvittiin 120,000 miestä. Kauniita puistoja ja keinotekoinen järvi kuului samaan ryhmään.

Länsipuolella Niiliä oli »kuolleiden kaupunki» Libyan vuoristossa, johon hakattiin hautakammioita eli *katakombeja.* Siellä olivat niinikään kuuluisat *Memnonin* patsaat, joista toisen sanottiin lausuneen tervehdyksen nousevalle auringolle, siitä kun auringon ensimmäisten säteitten koskiessa kuului helisevä ääni.

Kaikki temppelien, katakombien ja pyramidien seinät ja obeliskien sivut olivat täynnä kirjoitusta, jonka ymmärtäminen vuosituhansia on ollut ihmisiltä salassa. Aikojen kuluessa se näet oli unohtunut ja vasta meidän aikanamme ovat oppineet tutkijat saaneet siitä selvän. Kun nimittäin Napoleon Bonaparte v. 1798 lähti Egyptiä valloittamaan, vei hän mukanaan oppineita miehiä tämän maan muinaisuutta tutkimaan, josta alkaen siellä on yhtä mittaa työskennelty. Vasta v. 1820 pääsi ranskalainen Champollion näiden hämärien kirjoitusmerkkien salaisuuden perille. Rosetten kaupungissa löydettiin eräs kivi, jossa oli sama kirjoitus kreikan ja muinais-egyptin kielellä; kreikkalaisessa kirjoituksessa oli muutamia kuninkaannimiä, joista saatiin selvä, ja koska nimet ovat kaikissa kielissä jotenkin samanlaisia, etsittiin egyptiläisestä kirjoituksesta vastaavat nimet, jonka kautta keksittiin muutamia äännemerkkejä. Tämän

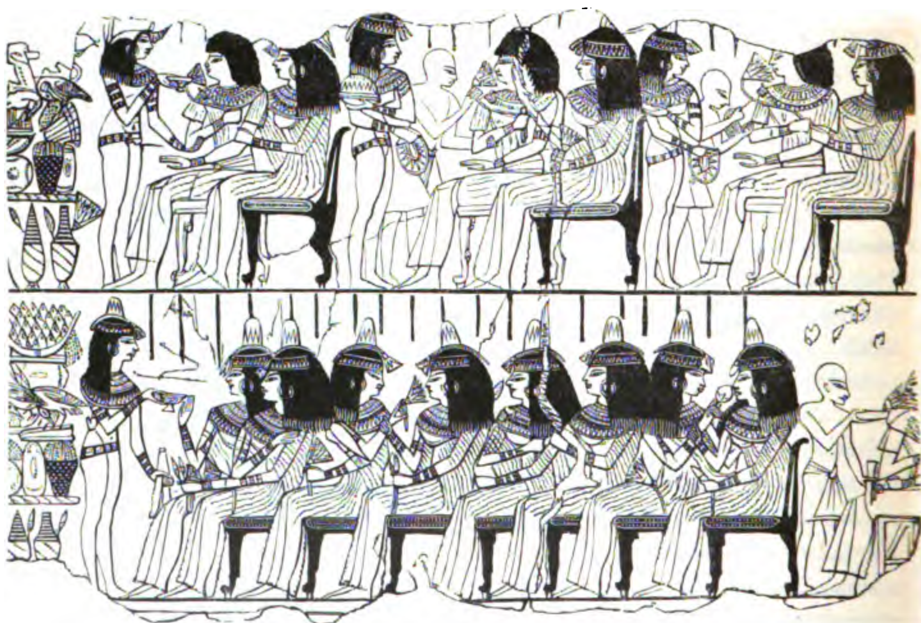
perustuksella jatkettiin vertailemisia, kunnes opittiin tuntemaan kaikki merkit sekä lukemaan tuota kirjoitusta, jota sanotaan *hieroglyfi*-kirjoitukseksi. Huomattiin, että myöhempi koptin kieli, jota vieläkin Egyptissä puhutaan, on siitä johtunut ja jotenkin samassa suhteessa siihen kuin nykyinen italian kieli on muinaisten roomalaisten kieleen.

Kivikorkokuva, osittävä Ramses II:ta peikineen hyökkäämässä vihollisinnaa vastaan.

Alkuansa hieroglyfikirjoitus oli kuvakirjoitusta, jossa kukin merkki osotti sitä esinettä, jota kuvattiin, tai myöskin sillä tarkoitettua käsitettä — *päivää* esim. oli kuvaamassa auringon kehä, *totuutta* strutsin höyhen ja *alkua* leijonan etupuoli —; mutta siitä kehittyi äännekirjoitus, jossa jokaisella äänteellä oli oma merkkinsä; äännemerkkejäkin on kuitenkin erilaisia, joka vaikeuttaa niiden ymmärtämistä. Viimemainittua kirjoitusta tavataan *papyros*kääröissä, joita myöskin on jälkimaailmalle säilynyt. Egyptiläiset valmistivat Niilin rannoilla kasvavasta papyroskasvin niinintapaisesta kuoresta, joita useita liitettiin yhteen ja käärittiin puukapulan ympäri, paperia, joka nimitys johtuu juuri papyroksesta. Kuninkailla oli jonkinlaisia kirjastoja, joissa löytyi suuri joukko näitä kääröjä. Nykyään on niitä muutamia Europan valtioiden suurissa museoissa; vanhin tunnettu ouRanskan kansallismuseossa, jolle eräs Prisse sen lahjoitti, jonka vuoksi sitä kutsutaan nimellä papyros-Prisse. Englannin British museolle ja Leipzigin museolle on niitä niinikään lahjoitettu.

Nämät kirjoitukset ja kuvat näyttävät meille, miten Niilin laaksossa

5 à 6000 vuotta takaperin elettiin, sillä halvimmatkin toimet niissä esiintyvät. Rahvaan mies kulkee raskaine taakkoineen, lyhyt vaate lanteitaan suojaamassa; kauppias vaihtaa kadulla vihanneksia kaulakoristeeseen tai kaloja hajuaineisiin; kankurit kutovat kankaitaan opettajan johdolla; muurari valmistaa tiiliä paikatakseen tulvan hävittämiä huoneita; tavataan siellä kapakoitakin, joissa kylläkin käy väkeä; meluavia työmiesjoukkoja kulkee pitkin katuja, vaatien viljaa ja hedelmiä, kun palkkarahat olivat loppuneet; ylhäiset taas huvittelevat itseänsä pallonlyönnillä, tanssilla tai lautapelillä, tai nauttivat kesteissä hienoja ruokia ja juomia

Egyptiläiset pidot.

j. n. e. Elämän olosuhteet Muinais-Egyptissä olivat pääpiirteissään samanluonteiset kuin myöhemmissäkin sivistyskansoissa; siellä oli ero rikkaan ja köyhän, ylhäisen ja alhaisen välillä, oli suuria sotajoukkoja valmiina sotaan lähtemään kuninkaan käskystä, ja mahtava papisto, jolla sivistyksensä nojalla oli suuri vaikutus, sekä lukuisa virkamies-joukko, joka oli hallintoa hoitamassa ja hallituksen etuja kaikkialla maassa valvomassa.

Kreikkalaiset kirjailijat kertovat, että Egyptin kansa oli jaettu jyrkästi toisistaan erotettuihin luokkiin, n. k. *kasteihin,* mutta egyptiläisistä lähteistä saadut tiedot osottavat, ettei asian laita niin ole ollutkaan. Jo aikaisin siellä kyllä syntyi ylimyskunta, johon papit, virkamiehet ja suur-

ten maatilojen omistajat kuuluivat, he kun sivistyksensä nojassa saivat johtajan aseman varsinaisen kansan yli. Mutta saattoi myöskin päästä yhdestä säätyluokasta toiseen; niinpä Amasis, joka oli alhaista sukua, kohosi kuninkaaksi. Tavaksi tuli kuitenkin, että poika ryhtyi isänsä toimeen, joten hän jo nuorena saavutti hyvän taidon ammatissaan, ja varsinkin oli viran perinnöllisyys pappien joukossa yleistä.

Pappissääty kehittyi aikojen kuluessa sangen mahtavaksi, sillä säätämillään uskonnon määräyksillä se piti sekä kuninkaan että kansan riippuvaisuudessaan. Papit yksin osasivat tiedustella jumalien tahtoa, sovittaa heitä ja vaikuttaa heihin rukouksilla ja uhreilla, joka luonnollisesti kohotti heidän arvoansa. Mutta heidän toimintansa ei rajoittunut uskonnon toimiin, vaan he olivat jäseniä kuninkaan neuvostossa, he

Egyptiläisiä sotilaita.

olivat lainlaatijoita, tuomareja, lääkärejä, opettajia ja tieteiden harrastajia. Heillä olikin monta etuoikeutta; niinpä paras osa maasta oli heidän hallussaan eikä heidän tarvinnut siitä veroakaan suorittaa; tulot käytettiin jumalanpalvelukseen tarvittaviin menoihin sekä pappien ylläpitoon. Papistokin oli vielä jaettu eri arvoluokkiin.

Sotilaan toimi meni myöskin tavallisesti perintönä samoissa suvuissa, vaikka ulkoapäinkin saattoi soturiluokkaan päästä; sen vuoksi sotamiesten luku lisääntyi samassa kuin väkilukukin. Sotilaittenkin hallussa oli paljon maatiluksia, sillä jokaisella oli oma kappaleensa, josta hänen ei tarvinnut suorittaa veroa. Noin 400,000 sotamiestä saattoi siten saada toimeentulonsa. 2000 palveli vuoronsa mukaan vuosittain kuninkaan henkivartiostossa, jolloin saivat paitsi tuloja tiluksistaan joka päivä määrätyn annoksen leipää, lihaa ja viiniä. Egyptin sotilaat siis olivat sotaisen toimensa ohessa maanviljelijöitä, ja perintönä kun toimi kulki, pysyi sotainen

henki ja tavat voimassa. Myöhemmin ruvettiin kreikkalaisia palkkasotureja pitämään. Mutta kun kuningas Psametikos v. 650 vaiheilla ensi kerran otti niitä palvelukseensa, näkyvät oman maan sotilaat pahasti loukkaantuneen, sillä kerrotaan 200,000 jättäneen kotimaansa, muuttaen Etiopiaan asumaan. Se heikonsi suuresti Egyptin voimia, jonka vuoksi Persian kuningas seuraavalla vuosisadalla jotenkin helposti saattoi sen saada valtaansa.

Varsinainen kansa oli orjuudessa, niinkuin Itämailla oli yleistä. Maata viljelevällä luokalla ei ollut omistusoikeutta siihen maahan, jota se viljeli, vaan maa oli kuninkaan tai ylempien luokkien hallussa, talonpojat olivat ainoastaan vuokraajia ja jotenkin samallaisessa asemassa kuin maaorjat keskiajalla. Paimenet olivat muita halvempia ja kaikkien halveksimia; he elivät karjoineen syrjässä etäällä kaupungeista ja kylistä; ja varsinkin sikopaimenet olivat muita ala-arvoisempia, sillä samoin kuin Juutalaiset pitivät Egyptiläisetkin sikaa saastaisena eläimenä.

Kaikkien kansaluokkien yläpuolella oli kuningas, jonka alkuperä johdettiin jumalista; hän oli näet auringon jumalan Ra'n poika, jota nimitys Farao osottaa. Kun jumalat lakkasivat Egyptiä hallitsemasta, jättivät he vallan Faraolle, kertoivat Egyptin papit Herodotokselle. Mutta senkin jälkeen he olivat alituisesti jumalien kanssa yhteydessä, tarjoten heille hurskaita uhria ja saaden taas heiltä lahjaksi voimaa, mahtia ja kunniaa. Temppeleissä kuninkaat asettivat kuvapatsaansa jumalien patsaiden viereen: niinpä kuvataan Ammon-Ra, pääjumala, syleilemässä suurta Ramses-kuningasta. Sen vuoksi kansa osottikin kuninkaalle jumalallista kunnioitusta; hän oli välittäjänä jumalan ja ihmisten välillä. Hänen valtansa on rajaton, ja kaikki alamaiset ovat hänen mielivaltansa alaisia; kovuudella ja ruoskan avulla hän pakottaa kansan työhön ja sotilaat sotaan lähtemään, eikä korkeimpia virkamiehiäkään sen iskuilta säästetä. Faraon hovi on komea; siellä on hänen ympärillään prinssejä, pappeja ynnä suuri joukko korkeita virkamiehiä, siellä on monenlaisia palvelijoita, juomanlaskijoita, leipureita y. m., niinkuin Josefin historiasta Raamatun kertomuksestakin näkyy.

Vanhimpina aikoina oli Niilin laakso jaettuna useoihin pikkuvaltioihin, mutta noin v. 4000 e. Kr. s. lienee *Menes*-niminen kuningas yhdistänyt kaikki valtaansa; hän rakennutti myös *Memphis*-kaupungin, jossa hän ja hänen seuraajansa hallitsivat. Noin v. 1600 vaiheilla tuli *Tebe* Etelä-Egyptissä pääkaupungiksi, mutta v. 900 vaiheilla alkoivat kuninkaat hallita *Sais'in* kaupungissa Pohjois-Egyptissä. Egyptin hallitsijat jaetaan 26:teen kuningassarjaan, joista 17 ensimmäistä hallitsi Memphiissä, 18—25 sarjan kuninkaat Tebessä 21—26 Sais'issa.

Kuninkaan palveluksessa oli paitsi hovissa kaikkialla valtakunnassa suuri virkamiesjoukko; maa oli jaettu eri hallintopiireihin, joita yhteensä oli 44. Kussakin oli oma maaherransa, jolla oli apuna kuninkaallinen tuomari ja kirjuri, ja jos tarvittiin, sai hän sotaväkeäkin käytettäväkseen. Maaherra apulaisineen piti yleisistä töistä huolta, valvoi turvallisuutta ja kokosi verot. Olipa ylempi kuninkaallinen tuomioistuinkin, jonka jäsenet tuomitsivat lakikirjan mukaan, jossa oli 8 eri osastoa. Säännöllisyys ja tarkka järjestys oli hallinnossa vallitsemassa. Laissa oli monta älykästä säädöstä, vaikka paljon erhetyksiäkin. Rangaistukset olivat ylimalkaan kovia ja ankaroita; niinpä oli määrätty että väärän valan tekijä oli kuolemaan tuomittava, koska hän oli tehnyt itsensä kahteen suurimpaan rikokseen syylliseksi, joista yksi jumalia toinen ihmisiä vastaan. Jos joku tapasi ihmisen rosvojen käsissä eikä auttanut tätä, tuomittiin hän kuolemaan. Laki tahtoi ylimalkaan rangaista rikoksentekijää hänen aikeensa ja rikoksen laadun mukaan, huolimatta kehen se oli kohdistunut; niinpä tuomittiin sellainen henkilö, joka murhan vapaalla tahdolla oli tehnyt, kuolemaan, olipa murhattu vapaa tai orja, vaikka orjalle ei muuten täyttä ihmisarvoa annettu. Siltä, joka valtion salaisia asioita ilmoitti vihollisille, leikattiin kieli suusta. Väärän rahan tekijältä tai mittojen ja painojen vääräntäjältä tuomittiin molemmat kädet leikattaviksi. Julmiksi meidän aika tuollaisia rangaistuksia nimittäisi, mutta vanhan ajan kansat kertovat ihmetellen Egyptiläisten viisaista säädöksistä.

Egyptiläiset olivat hyvin uskonnollista kansaa, ja jumaluuden he luulivat olevan joka paikassa saapuvilla; luonto oli täynnä jumalia, eläimissäkin he ottivat olinpaikkansa, jonka vuoksi kansa varoi monia eläimiä, ettei loukkaisi jumaluutta. Sellaisia pyhiä eläimiä olivat; krokotiili, haukka, ibis-lintu, joista jotakuta eri paikkakunnilla etupäässä palveltiin. Teben seuduilla esimerkiksi hankittiin krokotiili, joka kesytettiin, niin että sitä käsin sai koskea. Se koristettiin kultaisilla korvarenkailla, ja jalkoihin kiinnitettiin pienet ketjut; se sai ravinnokseen uhrieläinten lihaa, jota määrättyjen sääntöjen mukaan annettiin. Kuoltuaan pyhä eläin palsamoitiin ja pantiin pyhitettyyn arkkuun. Toisin paikoin kyllä krokotiilejä surmattiinkin, mutta samanlaista kunnioitusta osotettiin virtahevolle, käärmeelle tai kissalle. Eri temppelit rakennettiin pyhille eläimille ja eri pappeja oli niitä varten palkattu. »Kun käytte johonkin temppeliin», sanoo kreikkalainen kirjailija Clemens Aleksandrialainen, »kulkee siellä pappi vakaan näköisenä, laulaen pyhää hymniä; hän kohottaa vähän esirippua, ikäänkuin näyttääkseen teille jumalaa. Mitä näette silloin? Kissan, krokotiilin, käärmeen tai jonkun muun vaarallisen eläi-

men. Egyptiläisten jumala näkyy: se on peto, joka viruu purppuramatolla». Se, joka tappoi tälläisen eläimen, tuomittiin kuolemaan. Kerran eräs roomalainen sotamies surmasi pyhän kissan, josta kansa niin raivostui, että repi hänet kappaleiksi, huolimatta kuninkaan pyynnöstä.

Enimmin kunnioitettu kaikista eläimistä oli *Apis*-härkä, joka oli musta väriltään, kolmikulmanen valkea pilkku otsassa, mutta lisäksi piti sillä olla selässä kotkan kuva ja kielellä sittiäisen kuva. Vaikea oli usein sellaista löytää, kun edellinen oli kuollut; mutta kun se tavattiin, oli yleinen riemu maassa, ja juhlasaatossa se saatettiin komeaan temppeliinsä. Kuollessaan Apis palsamoitiin ja haudattiin komeasti; sellaisia hautoja on löydetty meidän aikana.

Kansan käsityksessä eläimet olivat itse jumalia, mutta papit pitivät niitä ainoastaan jumalan ilmestysmuotoina. Apishärkään oli *Osiris* tai *Ptah* ottanut olinpaikkansa, *Ammon-Ra* taas ilmestyi hanhen muodossa. Samoin antoivat papit syvemmän merkityksen kaikille jumaluusolennoille, ja heillä näkyy olleen ainakin aavistus jumalan yhteydestä. Niinpä Teben papit palvelivat jumalaa, »jolla ei alkua ollut, ja jolla ei myöskään loppua tulisi olemaan». Eri nimitykset olivat vaan eri puolia samasta jumaluudesta. Vielä opettivat he, että jumala käytti voimaansa maailmaa järjestäessään; auringolle hän sanoi: »Tule», ja Ra alkoi heti paistaa. Sen jälkeen erotutti hän vedet ja maan. Mutta jumalien vastustajien johtaja, joka esiintyi käärmeenä *(Apap)*, koetti hävittää jumalan työt, josta syntyi yhtämittainen taistelu hyvän ja pahan välillä: valon jumalat pääsivät tässä voitolle, mutta paha ei ole hävitetty. Paha ilmenee vielä taivaassa, jossa pimeä yö seuraa päivää, kun Ra vaipuu pimeyteen ja kiertää taivaan alipuolen seutuja. Sama taistelu näkyy Osiriksen ja Typhonin välillä, joista edellinen on siunausta tuottavan Niilin vertauskuva, jälkimmäinen taas kuoleman kaltaisen erämaan. Tästä taistelusta muodostui Egyptiläisillä runollinen taru, jossa kerrotaan, miten ilkeä Typhon surmaa Osiriksen, jonka puoliso Isis surren etsi hänen ruumistaan. Osiris joutuu sitten Manalaan, jossa hän esiintyy vainajien tuomarina; mutta hän jättää kuitenkin maan päälle *Horos*-nimisen poikansa, joka voittaa Typhon sekä hallitsee maailmaa. Tässä tarussa on tuo vaihtelevaisuus Niilin tulvissa ja Egyptin luonnossa esitetty.

Isis ja Osiris.

Jumaliaan Egyptiläiset palvelivat suurissa kansanjuhlissa, joilla oli iloinen leima, eikä mitäkään julmia ja siveettömiä menoja tavata heillä,

niinkuin useilla Aasian kansoilla. Jumalien kuvia, joita muuten säilytettiin pienissä veneissä temppelien »pyhimmässä», kuljetettiin suurissa juhlakulkueissa pappien johdossa; jumalille annettiin uhria, mutta sen

Vainajien tuomio.

lisäksi vaativat he muutamia menoja, niinkuin ympärileikkauksen, joka Israelilaisillakin oli tapana sekä suurinta puhtautta ulkonaisestikin; Herodotos kertoo muun muassa, että papit pesivät ruumiinsa kolmasti joka päivä ja yhtä monta kertaa joka yö.

Paitsi jumalien palvelemista oli Egyptiläisillä myöskin vainajien kunnioittaminen tapana; sielun kuolemattomuus-oppia olivat papit kauan julistaneet, mutta jotta sielu voisi kuoleman jälkeen elää, tarvitsi sen välistä päästä ruumiinsa yhteyteen, jonka vuoksi vainajien ruumiista pidettiin tarkkaa huolta. Kuolleen asuinpaikka oli tärkeämpi kuin maan päällä olevien, jonka vuoksi niille rakennettiin lujat olinpaikat, ja palsamoimisella säilytettiin ruumis mätänemästä. Se tapahtui siten, että sisukset otettiin pois, jonka jälkeen sitä liotettiin ja voideltiin hyvänhajuisilla voiteilla. Sitten se suljettiin arkkuun. Näitä ruumiita, joita kutsuttiin *muumioiksi,* on äärettömän monta säilynyt meidän päiviimme asti.

Ramses II:sen muumio.

Mutta vainajan elämän luultiin muodostuvan erilaiseksi sen mukaan, kuinka hän maan päällä oli elänyt, sillä Manalassa hän tuli Manalan tuomarin Osiriksen eteen, joka tuomitsi häntä tekojensa mukaan.

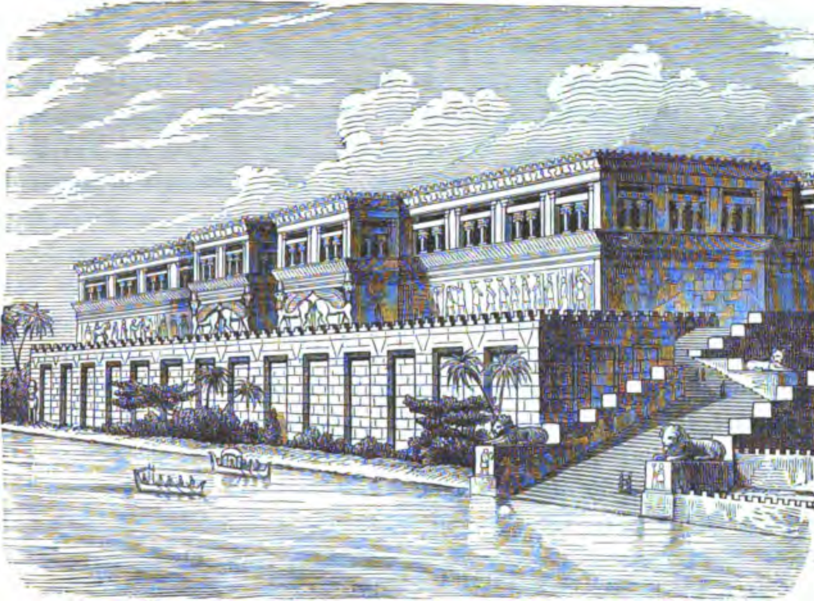
Paitsi uskonnon asioita harrastivat Egyptin papit myöskin muutamia tieteitä, joiden alku on tästä kansasta etsittävä. Geometriaa ja ma-

tematikkaa tutkittiin kuitenkin melkein yksinomaan käytännöllistä tarkoitusta, nimittäin maanmittausta varten, joka, virran tulvien rajamerkit hävitettyä, oli usein tarpeellinen, sekä rakennuksien suhteita määrättäessä. He oppivat jakamaan vuoden kahteentoista kuukauteen ja 365:een päivään; ja niinikään taivaankappaleita tarkastaessaan olivat he oppineet määräämään, milloin Niilin tulvat alkoivat, sillä Sirius-tähti alkoi samaan aikaan taivaalla loistaa. Lääketiedettä aljettiin Egyptissä niinikään ensiksi harjoittaa ja se kehittyi siihen määrin, että eri tauteja varten oli eri lääkärejä; niinpä oli hammaslääkärejä, vatsalääkärejä ja sotaretkillä tavataan erityisiä sotalääkärejä. Pyhissä kirjoissa olevien sääntöjen mukaan tuli lääkärin menetellä; jos toisin tekivät, voitiin heitä tuomita kuolemaankin. Järjellisten parannuskeinojen ohessa käytettiin taikatemppuja ja loitsuja. Egyptin lääkärit olivat taidostaan niin kuuluja, että niitä kutsuttiin muihinkin maihin; niinpä Persian kuningas Kambyses pyytää Amasis-kuningasta lähettämään lääkärin luoksensa. Myöhemmin Kreikkalaiset veivät heistä voiton.

Paitsi näitä tieteitä käsitteleviä kirjoituksia tavataan papyroskääröissä valtio-oppia, luonnontiedettä, historiallisia kirjoituksia ja romaanejakin.

Teollisuuden alalla Egyptiläiset osasivat valmistaa papyroskasvista hienoja punottuja mattoja; hienoja liinakankaita kudottiin niinikään; posliinin valmistaminen näkyy myöskin kuuluvan heidän keksintöihinsä, ja lasinpuhaltajakin tavataan Tebessä olevissa maalauksissa. Näistä aineista samoin kuin pronssista, hopeasta ja kullasta valmistettiin korutavaroita, joita näkee muistomerkeissä kuvattavan, ja joita muutamia on maasta löydettykin.

Kauemmin kuin kaksi vuosituhatta saivat Egyptiläiset rauhallisissa oloissa kehittää sivistystään, mutta noin v. 1800 eräs paimentolaiskansa, *Hyksot*, jotka olivat luultavati semiläistä alkuperää, hyökkäsi Egyptiin ja valtasi sen. Kun nämät noin 300 vuotta hallittuaan maata karkotettiin, synnytti se Egyptiläisissä kansallisen itsetietoisuuden ja sotaisen hengen, mikä ilmenee valloitus-sodissa, joita kuninkaat alkavat Aasiassa käydä. Tämä oli tärkeä seikka sivistyksen levittämiseksi muihin kansoihin, sillä Egyptin kansanluonteeseen kuului itsensä ihaileminen, tyytyväisyys omiin oloihin ja muukalaisten halveksiminen, joita he pitivät saastaisina olentoina, Heillä oli samallainen katsantotapa kuin nykyajan Kiinalaisilla; mutta sotien kautta he joutuvat muiden kansojen yhteyteen, josta tuonnempana kerromme.

Assyrialainen palatsi.

II.

Babylonian ja Assyrian sivistys.

Maan luonto. — Tiedemiesten kaivamistyöt. — Babylonian kaupunki. — Ninive. — Kiilakirjoitus. — Uskonto. — Tieteet. — Ajanlaskeminen. — Mitta- ja painojärjestelmä. — Savitaulu-kirjallisuus. — Taide. — Hallitus.

Armenian vuorimaasta virtaa kaksi suurta jokea, jotka ennen Persian lahteen laskemistaan yhdistyvät yhdeksi leveäksi suuhaaraksi. Näiden jokien, Eufratin ja Tigriin, ympärillä oleva laaja maa on pohjoisessa vuorista, mutta juoksun keskikohdalla tasaista. Se on Mesopotamia, joka merkitsee jokien välistä maata; alempana on Babylonia. Samoin kuin Niilin laaksossa, kehittyi täälläkin varhaisina aikoina korkea sivistys, sillä hedelmällinen jokilaakso antoi asukkailleen runsaan sadon, 200-, vieläpä 300-kertaisenkin. Siellä kohosi suuria kaupunkeja muurineen, temppeleineen ja palatsineen. Mutta nämä rakennukset eivät ole niinkuin Egyptin muistomerkit saattaneet vuosituhansia kestää ajan kuluttavaa hammasta, vaan ne ovat sortuneet, ja nykyään nämä seudut ovat melkein

erämaan kaltaisia, joissa Beduini-kansat vaan harvassa asuvat. Vasta nykyajan ahkerat tiedemiehet ovat suunnattomien soraläjien alta kaivaneet esille vanhoja kaupunkeja ja muistomerkkejä. Ranskan konsuli *Botta* alkoi 1840-luvulla asukkaitten vastustuksesta huolimatta lähellä nykyistä Khorsabadin kylää kaivaa suurta kumpua, sillä hän arveli, ettei luonto ollut saattanut sitä muodostaa. V. 1842 ilmestyi soraläjän alta suuri palatsi, joka oli mahtavan Assyrian kuninkaan Sargonin rakentama. Englantilainen *Layard* löysi suuren maailmankaupungin Niniven aseman; ja myöskin entisen Babylonian raunioilla on samallaisia kaivamistöitä tehty. Siten on löydetty sellaisten kuninkaiden asuntoja, joista Vanhassa Testamentissa puhutaan; ainoastaan rakennusten yläosat ovat murtuneet, vaan alaosat ovat jotenkin hyvin säilyneet. Niihin piirretyt kirjoitukset ja kuvat ilmaisevat meille, millaiset olot ja tavat olivat jo niihin aikoihin kun Abraham muutti Kaanaan maahan: ja monta samankaltaista tapausta, joista Vanhassa Testamentissa kerrotaan, tavataan näissäkin esitettynä, sillä Israelin kansa oli Assyrian ja Babylonian kanssa monellaisessa yhteydessä; näiltä seuduilta Abrahamkin perheineen lähti.

Kiveä ei ollut Eufratin ja Tigrin jokilaaksossa saatavana niinkuin Egyptissä, jonka vuoksi rakennuksiin käytettiin auringossa kuivattua savea eli tiiliä; mutta äärettömän suuria ja ulkomuodoltaan mahtavia niitä pystytettiin sekä Babyloniassa että Ninivessä. Vastamainittu Sargonin palatsi käsittää 10 hehtaarin suuruisen maa-alan ja siihen kuului 30 pihamaata ja 200 huonetta. Ninivessä ovat kuninkaiden palatsit suuremmoisimmat rakennukset, mutta Babyloniassa veivät jumalille rakennetut temppelit muista voiton. Siellä kohosi esim. Baalin temppeli keskellä kaupunkia; Herodotos, joka sen matkoillaan näki, kertoo, että sen alinen osa, joka oli nelisivuinen, oli 5 stadionia (noin $\frac{1}{4}$ kilometriä) pitkä joka sivulta; tästä kohosi toinen osa, joka oli 1 stadionin korkuinen, ja sen päällä oli kolmas j. n. e., yhteensä 8 tornia; korkeimmassa osassa oli pyhin paikka, jossa Baalille suuria uhria toimitettiin; siellä oli niinikään kullasta valmistettu jumalan kuvapatsas ja valtaistuin. Suuri kuningas Nabukudurusur eli Nebukadnesar varsinkin kaunisti Babylonia, ja itselleen rakennutti hän komean palatsin sekä sen viereen n. k. riippuvat puutarhat, jotka syntyivät siten, että muuratuille holveille tuotiin multaa, johon puita ja pensaita istutettiin. Mediasta kotoisin olevata puolisoansa varten, joka oli tottunut vuori-ilmastoon, hänen kerrotaan ne rakentaneen. Eufratin yli oli komea silta rakennettu ja sillan molemmissa päissä oli palatseja. Itse kaupunki oli jättiläissuuruinen,

sillä Herodotoksen kertomuksen mukaan oli jokainen sitä ympäröivän muurin neljästä sivusta noin 30 kilometrin pituinen ja 100 metrin korkuinen sekä niin leveä, että 16 ratsastajaa sillä saattoi vierekkäin ajaa. Muureilta kohosi 250 tornia, ja 100 porttia vei kaupunkiin. — Niniven kaupunki Tigris-virran varrella oli lähes 9 penikulmaa ympärimitaten, ja 1500 tornilla varustettu vahva muuri oli sitäkin ympäröimässä, niinkuin Herodotos kertoo.

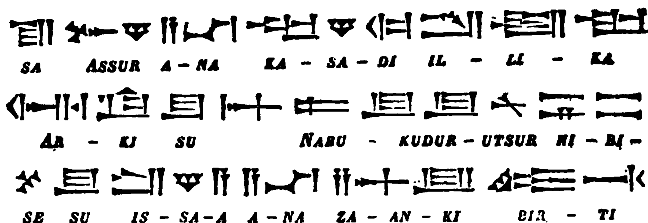
Suurenmoisia kuvapatsaita, joista tavallisimmat ovat ihmispäillä varustetut siivekkäät härät, joilla jumalia kuvattiin, on palatseja koristamassa; seinissä taas on kuvia, joissa kuninkaita kuvataan leijonia ampumassa, sillä tämä oli Assyrian kuninkaiden tavallisin huvitus, tai pitoja pitämässä, tai esitetään niissä kaupunkien piiritystä tai voitettujen kansojen vankeuteen kuljettamista. Rakennusten seinillä, mutta varsinkin

Assyrialainen kuningas leijonajahdilla.

kuivatuilla savitauluilla tai sylintereillä, on myöskin kirjoituksia, jotka merkit pistettiin terävillä puikoilla ennenkuin savi poltettiin. Kauan aikaa oli tämä kirjoitus, jota merkkien muodon vuoksi sanotaan *kiilakirjoitukseksi,* kaikille tuntematonta, mutta jotenkin samalla tavalla kuin Egyptin hieroglyfikirjoituksen perille päästiin, päästiin tämänkin. Persian vanhassa pääkaupungissa Persepoliissa on erääseen kallioon kuningas Dareioksen käskystä hakattu hänen sankaritöitään esittävä kirjoitus kolmella eri kielellä, joista yksi oli persian kieltä, toiset babylonialaista kiilakirjoitusta. Ensinmainitusta saatiin selvä ja sen nojalla aljettiin myöskin assyrialais-babylonialaista kirjoitusta selvittää. Varsinkin englantilainen *Rawlinson* on kiilakirjoitusmerkkien selvittämisessä paljon työskennellyt. Aluksi näkyy tämäkin kirjoitus olleen kuvakirjoitusta, vaikka kuvat vähitellen muuttuivat, niin ettei ollut minkäänlaista yhtäläisyyttä merkin ja sillä esitettävän esineen välillä; niinpä esim. yksi pistos merkitsi taivasta,

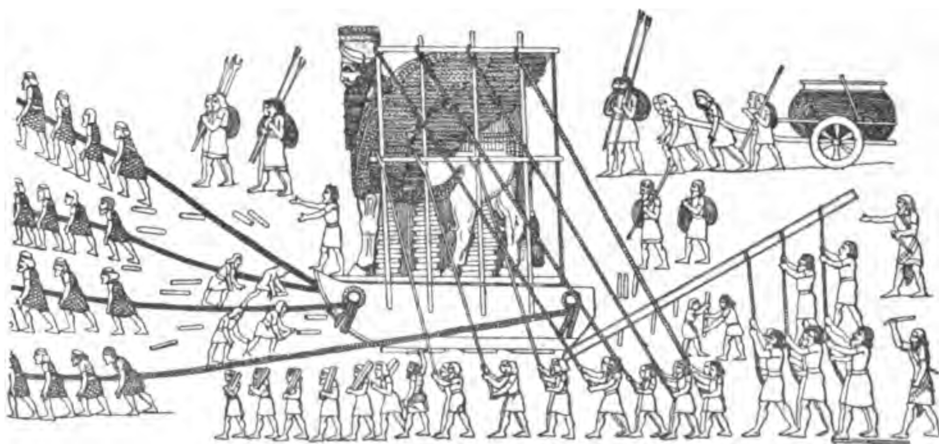
kaksi maata, kolme vettä j. n. e. Mutta sittemmin aljettiin käyttää noita merkkiä osottamaan sitä äännettä, joka oli sillä kuvatun esineen nimessä, ja ne muuttuivat siten tavuumerkeiksi, vaikka merkeillä oli toinen merkitys tavuumerkkinä kuin kuvamerkkinä. Tämän seikan, joka suuresti vaikeutti oppimista, arvelevat muutamat tutkijat johtuvan siitä, että näillä seuduilla asunut vanhin kansa, joka on turanilaista eli suomensukuista alkuperää, olisi keksinyt kiilakirjoituksen ja jättänyt sen myöhemmin tulleille Semiläisille, jotka lausuivat merkit tavuumerkkinä käytettäissä alkuperäisen kielen esineen nimellä. Samalta suomensukuiselta kansalta arvellaan Babylonialaisten perineen myöskin loihtutaidon, jota heidän pappinsa käyttivät. Samoin kuin Egyptin papyroskääröjä on tuotu Europan museoihin, niin on savitaulujakin sinne siirretty, varsinkin Lontoon brittiläiseen museoon. Assyrian kuninkaiden kirjastot ovat siten vuosituhansien perästä joutuneet uudestaan tutkittaviksi.

Kiilakirjoitusta.

Assyrialaisten ja Babylonialaisten uskonto perustui, niinkuin kaikki pakanuus, luonnonvoimain palvelukseen, vaikka jumalat ilmestyivät ihmisen kaltaisissa tai puoleksi ihmisen, puoleksi eläimen kaltaisissa olennoissa, jommoisiksi niitä tavataan kuvatuiksi. Ainoastaan papit käsittivät jumaluuden yhteyden koko luonnossa piileväksi voimaksi. Taivaankappaleet olivat kaksoisvirtojen maassa etupäässä jumalallisen arvon saaneet, sillä kirkas taivas, jossa loistavat tähdet kiiluvat, herätti ennen muita ihmisten huomiota ja kunnioitusta. *Anu* eli *Il,* joka oli alkuansa sama kuin Israelilaisten *Elohim* ja Arabialaisten *Allah*, oli taivaan jumala; mutta enemmän palveltiin *Beliä* eli *Baalia,* joka oli auringon jumala, maailman kaitsija ja ihmisten luoja. Tuossa suuressa äsken mainitussa temppelissä, sanoo profeetta Daniel, oli 60 pappia hänen palvelustaan hoitamassa; joka päivä hänelle uhrattiin 12 suurta astiallista hienoimpia vehnäjauhoja, 40 lammasta ja 6 suurta astiallista viiniä. Ninivessä oli *Assur*-jumalalla sama asema, sillä hän oli jumalista ensimmäinen; hän antoi kuninkaille, jotka häntä rukoilivat, voittoja. Assyrialaiset, jotka

olivat sotaista kansaa, tekivät pääjumalansa myöskin sodan jumalaksi. Planeeteilla oli eri jumaluusolentonsa. Niinpä *Nirgal* oli sen planeetin ja sen yhteydessä olevan jumalan nimi, jota Roomalaiset Marsiksi nimittivät; häntä kuvattiin leijonaksi, jolla oli ihmisen pää, ja hänen suuret kuvansa olivat tavallisesti temppelien edustalla. *Adar,* jota kuvattiin ihmispäällä varustetuksi häräksi, taas oli Roomalaisten Saturnus. Kreikkalaiset ja Roomalaiset, jotka lainasivat Babylonialaisilta tähtitieteen, sovittivat vaan omiin jumaliinsa planeetien nimitykset sen mukaan kuin ne vastasivat Babylonialaisten jumalia. Olipa naisjumaliakin, joista varsinkin *Beltistä* eli *Mylittaa* palveltiin hedelmällisyyden antajana ja *Istaria* sodan ja rakkauden jumalattarena. Mylitan palvelus muodostui

Adar-jumalan jättiläiskuvan kuljetus.

sangen irstaiseksi, sillä uskonnollisiin menoihin hänen kunniakseen pidetyissä juhlissa kuului muun muassa se, että nuoret tytöt uhrasivat viattomuutensa. Muutenkin oli Assyrialaisten ja Babylonialaisten jumalanpalvelus aistillisempaa ja raaempaa, kuin Egyptiläisten; Assurille uhrattiin ihmisiä, varsinkin sotavankeja, joita suurissa joukoissa teurastettiin hänen lepyttämisekseen, sillä sellaisten uhrien arveltiin olevan hänelle mieluisia.

Varsinaisten jumalien rinnalla oli kaikkialla henkiä ja haltijoita, hyviä ja pahoja, jotka seurasivat ihmisiä. Näitä tuli joko avukseen kutsua tai manata pois erityisillä loihtuluvuilla, joita papit osasivat. Taikaesineitä papit myöskin myivät ihmisten suojelemiseksi pahalta. He selittivät niinikään unia, ennustaen niiden perustuksella tulevia asioita.

Taivaankappalten luultiin myöskin vaikuttavan ihmisten kohtaloihin ja muihin tapahtumiin. Ihmisen syntyessä tarkastettiin tähtiä, jotta

vastasyntyneen elämänkohlaloa voitaisiin ennustaa. Papit, jotka yksin osasivat näitä selittää, ennustivat sotaa, onnettomuuksia, luonnonilmiöitä j. n. e. Nämät »Itämaan viisaat» olivat muissakin maissa taidostaan kuuluja, niinkuin Vapahtajan syntymisen kertomuksessakin mainitaan. Tämä taikausko, jota nimitetään *astrologiaksi*, levisi myöhemmin Europan kansoihin ja oli yleinen keskiajalla, mutta vielä uudella-ajallakin sitä tavataan; Ruotsin kuninkaat Erik XIV, Kaarle IX ja suuri sotapäällikkö Wallenstein luottivat siihen, ja useilla ruhtinailla oli omat ennustajansa.

Mutta tuo tähtien tarkastaminen ei ollut yksinomaan taikauskoa, vaan se oli myöskin tiedettä, sillä Babylonialaiset oikeastaan panivat alun tähtitieteelle eli *astronomialle*. He osasivat ennakolta määrätä kuun- ja auringonpimenemiset; he määräsivät vuoden auringon kulun mukaan ja jakoivat sen taas kuun vaihdoksien mukaan kuukausiin. Kuukaudet olivat jaetut viikkoihin ja viikot seitsemään päivään. Päiville annettiin jumalain mukaan nimet; niinpä oli Nirgalin päivä se viikon päivä, joka vastaa meidän tiistaita. Roomalaiset, ja myöhemmin Germanit lainasivat tämän nimittämistavan, sovittaen vaan omien jumaliensa nimet näiden sijaan. Niinpä Roomalaiset nimittivät Bel-Marudochin päivää Jupiterin päiväksi, koska Jupiterilla oli jotenkin sama asema Roomalaisilla kuin Bel-Marudochilla Babylonialaisilla; Germanit taas sanovat samaa Torin päiväksi (Torsdag), josta sitte meidän tuorstai on muodostunut. Yksi päivä viikossa oli Babyloniassakin lepopäivä.

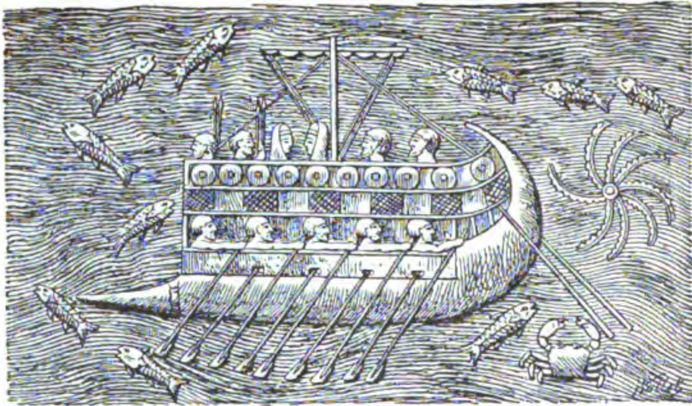
Babylonialaiset laativat myöskin mitta- ja painojärjestelmän, joka tuli yleisesti vanhalla ajalla käytäntöön. 60- luku oli siinä peruslukuna, niinkuin 100 meillä. Pituusmitassa taas oli mittana sen välin pituus, joka täysikasvaneella ihmisellä on kyynäspäästä pitkänsormen päähän eli noin 52,5 cm. Tieteitä harrastettiin ja kirjallisuuttakin ilmestyi Eufrat-Tigris-virtojen jokilaaksossa, niinkuin löydetyistä savitauluista näkyy. Niissä on historiallisia muistiinpanoja, tavallisesti sotatapahtumia, jotka kuninkaitten käskystä piirrettiin; mutta myöskin kielitiedettä niissä tavataan, jonka vuoksi Babylonialaisia on pidettävä tämän tieteen ensimmäisinä harrastajina. Hymniä jumalien kunniaksi on niinikään piirretty mainituille tauluille; tavataanpa eräässä taulussa kertomus, joka esittää vedenpaisumusta samaan tapaan kuin Raamatun kertomuksessa, vieläpä luomisestakin puhutaan, joka myöskin esitetään Raamatun kertomuksen tapaan. Savitauluissa tavataan vielä virkamiesten kirjoituksia, kauppa- ja laina-sopimuksia; asianomaiset vahvistivat sitoumuksensa sinetillä, niinkuin mekin; sanalla sanoen eri aloilta tavataan kirjoituksia, jotka osottavat näiden kansojen yhteiskunnallisia ja sivistys-oloja.

Myöskin taide oli jotenkin pitkälle kehittynyt. Babylonin ja Niniven temppelit olivat koristetut korkokuvilla ja loistavilla maalauksilla. Kuvanveistossa he osasivat luonnon mukaan tehdä esineet, ja varsinkin eläinten kuvat ovat luonnollisen näköisiä. Kuuluisimmat ja mahtavimmat ovat nuo jo ennen mainitut jättiläiskuvat, joissa leijonan tai härän ruumiiseen on liitetty ihmisen pää jumaluutta kuvaamaan. Pronssista, kullasta, hopeasta ja myöhemmin raudasta tehtiin monellaisia esineitä. Puvut olivat komeat ja loistavia värejä he mielellään käyttivät; purppuranvärisiä vaatteita vietiin Babyloniasta muihin maihin.

Assyrialainen korkokuva, esittävä kuninkaan voittokulkuetta.

Niinkuin Egyptin kuninkaat, olivat Babylonian ja Assyrian kuninkaatkin itsevaltiaita. He eivät tosin olleet jumalia, vaan kutsuivat itseänsä »jumalien sijaisiksi». Suurilukuinen virkamies-joukko oli heidän hovissaan hallitusasioita hoitamassa. Niin jyrkkää säätyerotusta kuin Egyptissä, ei tavata, mutta kaikki alamaiset olivat kuninkaan orjia; hän oli omaisuuden ja hengen herra. Papistolla oli kuitenkin suuri arvo ja vaikutus sivistyksensä ja varsinkin ennustustaitonsa nojassa. Valtakunnan hallitus oli höllempi kuin Egyptissä, vaikka Assyriassa myöhempinä aikoina tavataan maaherroja eli satraappeja maakunnissa veroja kokoomassa ja oikeutta valvomassa.

Foinikialainen laiva.

III.

Foinikialaiset.

Syrian kansat. — Uskonto. — Foinikialaisten keksinnöt. — Kirjoitustaito. — Kauppapaikkojen perustaminen. — Kaupan välitys. — Kreikkalaiset ottavat kaupan Välimeren itäosissa. — Kartagon perustaminen. — Kartagon kauppa ja mahtavuus. — Hallitusmuoto.

Sitä maata, joka on Eufrat- ja Tigris-maiden ja Egyptin välillä sekä länteen päin ulottuu Välimereen asti, sanotaan *Syriaksi.* Rantamaa on hedelmällistä, mutta sisäosat ovat erämaata, jossa ihmiset saattavat ainoastaan keitailla asua. Nämätkin seudut joutuivat aikaisin semiläisten heimojen asuinpaikaksi; etelässä asuivat *Kananealaiset,* joihin *Foinikialaiset* ja *Filistealaiset* muiden muassa kuuluivat; pohjoisessa Syriassa sekä itäosissa asuvia kansoja kutsuttiin *Aramealaisiksi* ja myöhemmin Syrialaisiksi. Pohjoisosassa tavataan sitä paitsi *Heta*-kansa eli *Hetalaiset,* jotka eivät luultavasti olleet semiläisiä (ks. luk. V). Syriassa ei tosin muodostunut sellaista omintakeista kulttuuria kuin Egyptissä ja Babyloniassa, mutta näiden maiden kansoja voipi kuitenkin lukea vanhan ajan sivistyskansojen joukkoon, sillä he, ollen vilkkaassa yhteydessä kummallakin puolella olevien sivistyskansojen kanssa, omistivat heidän kulttuurinsa, kehittivät sitä ja levittivät sitä laajemmalle.

Syrian kansoilla oli, lukuunottamatta Israelilaisia, jotenkin sama uskonto kuin Babyloniassa; *Baalia* siellä palveltiin, *Astarte* ja *Mylitta*

olivat tärkeimmät naisjumalista. Kalan kaltaista *Dagon*-nimistä jumalaa palvelivat Filistealaiset. Myös Egyptin Isis ja Osiris tunkeutuivat Syrian kansojen jumalien joukkoon. — Pyhästä Raamatusta tiedämme, mitenkä julmaa ja rietasta näiden jumalien palvelus oli, jota Israelilaiset kauhulla katselivat. *Baal-Molokille* uhrattiin ihmisiä, jolloin sen vaskesta tehtyyn kuvaan, jossa tuli paloi, vaimot heittivät huutaen ja meluten hurmaavan soiton kaikuessa lapsiaan; Mylitan ja Astarten papittaret taas sovittivat jumalatartaan mitä riettaimmilla menoilla. Aistillisuus, jota jo Babyloniassa tavataan, oli paljon suurempi ja törkeämpi Syrian Semiläisissä.

Tällainen oli Foinikialaistenkin uskonto, jotka olivat saaneet asuinpaikakseen kapean maakaistaleen Libanon-vuoren ja Välimeren välillä. Mutta puutteellisesta uskonnosta huolimatta on heidän merkityksensä suuri sivistyksen levittäjinä, sillä »he saattoivat meren maailmanhistoriaan» ja sen kautta rauhallisen yhteyden kansojen kesken. Kalastusmatkoillaan Foinikialaiset oppivat merta tuntemaan, ja siihen kerran tutustuttuaan he pyrkivät yhä kauemmaksi. Libanonin setripuista saatiin hyviä laivanaineksia, ja laivansa he valmistivat sekä purjeiden avulla kulkeviksi että myöskin airoilla kuljetettaviksi; soutajat istuivat useassa rivissä eri kerroksissa, toinen toistaan ylempänä. Täten tuli Foinikialaisista kauppakansa ja käytännöllinen kansa. Heidän omiin keksintöihinsä luetaan paitsi laivain rakentamista purppuravärjäys, jonka taidon sanotaan saaneen alkunsa siten, että muuan paimen oli vaatekappaleella pyyhkäissyt koiransa kuonoa, joka oli purrut simpukan rikki; vaate tuli punaiseksi ja sen johdosta aljettiin simpukkaa käyttää purppuravärjäyksessä. Saviastioita he niinikään valmistivat; metalleista he osasivat tehdä kaikellaisia esineitä, sekä hienoja kankaita kutoa. Lasin keksintö on myöskin luettu heidän ansiokseen, mutta sen lienevät Egyptiläiset tehneet. Länsimaiden kansat, jotka oppivat kaikkea teollisuutta ja taitoa Foinikialaisilta, rupesivat pitämään heitä niiden keksijänä, vaikka he olivatkin itse ne Egyptiläisiltä tai Babylonialaisilta oppineet. Paino- ja mittajärjestelmä oli myöskin Babyloniasta kotoisin, ja Foinikialaiset saattoivat sen Europassa tunnetuksi; mutta rahaa he ensiksi rupesivat käyttämään kaupan välityksessä.

Suurin ja tärkein lahja, jonka Foinikialaiset Länsimaiden kansoille toivat, oli kuitenkin *kirjoitustaito*. Tuosta Egyptiläisten hieroglyfi- ja Babylonialaisten kiilakirjoituksesta oli Foinikialaisten suuresti edistynyt. Ensinmainitussa oli kuva- tai tavuumerkkiä, jonka vuoksi niitä oli sangen paljon, ja siitä syystä ainoastaan harvat saattoivat sitä oppia. Tämänkaltainen oli Syrian kansojenkin vanhin kirjoitus. Mutta täällä

tavataan jo noin 1000 vaiheilla e. Kr. s. kirjoitustapa, jossa käytettiin ainoastaan 22 merkkiä, joilla saatettiin kaikki sanat kirjoittaa. Tämän mukaan oli kullakin konsonantti-äänteellä oma merkkinsä, sillä vokaaleja ei ilmaistu ollenkaan. Varmaan ei tiedetä, oliko tämä kirjoitus Syriassa keksitty, vai oliko jo aikaisemmin joku arabialainen heimo sitä ensin käyttänyt, johon muutamat seikat viittaavat. Mutta äärettömän suuri edistys tämä oli, melkeinpä verrattava kirjapainotaidon keksintöön, sillä nyt saattoi kuka hyvänsä verraten pienellä vaivalla omistaa lukutaidon itselleen. Foinikialaisten ja sen mukaan kaikkien kielien kirjaimistoa nimitetään alfabetiksi, koska sen kahdella ensimmäisellä merkillä on nimenä »alef» ja »bet». Kreikkalaiset saivat sen ensin Foinikialaisilta; he lisäsivät siihen vokaalien merkit, ja tästä näin kehittyneestä kirjaimistosta ovat kaikki länsimaiden äänteiden merkit muodostuneet.

Kauppapaikkoja perustamalla levittivät Foinikialaiset, niinkuin mainittu, Itämaiden sivistystä länteenpäin. Aluksi he kenties tavottelivat päästäksensä Egyptiin ja Vähän-Aasian rannikoille tavaroitaan vaihtamaan; mutta ennen pitkää rannikon lähellä olevat saaret tulivat heidän käyntipaikakseen. Suureen Kypros-saareen he suuntasivat aluksensa; Rodos-saarelle ja Kretaan he samoin asettuivat. Aigeian meren saaret johtivat Kreikkaan ja Mustallemerelle asti, joissa kaikissa seuduissa tavataan Foinikialaisten kauppapaikkoja noin 1500 vaiheilla e. Kr. s. Vähitellen purjehdittiin yhä lännemmäksi: Sisilian saarelle ilmaantui kolonioja, Sardiniaan ja Maltaan niinikään; Etelä-Galliassakin tavataan heidän jälkiänsä. Afrikan pohjoisrannalle perustettiin kauppapaikkoja ja saavuttiin Espanjaan asti, jonka eteläistä osaa he nimittivät Tarsis-maaksi. Koko Välimeri oli siten heidän hallussaan, ja monta kaupunkia on vieläkin olemassa, jotka saivat Foinikialaisilta alun: *Palermo* (Panormus) Sisiliassa, *Utika* Pohjois-Afrikassa. *Kartagon* suuri kaupunki on hävitetty; *Cadizin* (Gades) kauppakaupunki Etelä-Espanjassa on heidän perustamansa, samoin *Sevilla* ja *Malaga* ynnä monet muut. — *Herkuleen patsaat (Gibraltar)* olivat kauan aikaa äärimmäisenä rajapaikkana, mutta niidenkin sivu purjehdittiin Atlantin merelle, ja saavuttiin Afrikan länsirannalle, Madeiraan ja Kanarian saarille. Madeiran leuto ilmanala ja hedelmällisyys herätti jo silloin huomiota, joka näkyy siitä, että Kartagon hallituksen kerrotaan kieltäneen sinne purjehtimasta, se kun pelkäsi, että Kartagolaiset tahtoisivat sinne siirtyä asumaan. Harvemmin purjehdittiin Atlantin merta pohjoiseenpäin, mutta joskus käytiin *Tinasaarilla* eli nykyisessä Englannissa.

Myöskin idässäpäin kävivät Foinikialaiset kauppaa Intiassa ja Arabiassa. Raamatun kertomuksesta tiedämme, että Tyroksen kuningas Hiram yhdessä Salomon kanssa lähetti Punaisen meren satamasta laivoja Ofir-maahan, jolla tarkoitetaan Intiata tai kenties Etelä-Arabiaa. Persian lahdessa heillä myöskin oli laivoja ja sen rannoilla kauppakonttooreja. Mutta varsinainen Itämaan kauppa kulki kuitenkin maata myöten karavaniteitä. Babylon ja Ninive olivat tämän kaupan keskuksena; profeetta Nahum sanoo, että Niniven kauppiaat olivat lukuisammat kuin taivaan tähdet, ja Hesekiel kutsuu Babylonia »kaupan kaupungiksi». Näistä kaupungeista tavarat sitte erämaan kautta kuljetettiin Foinikian rantamaihin.

Täten joutuivat etäisetkin maat toistensa yhteyteen. Foinikialaisten lähettämät karavanit kävivät Intiassa, vieläpä Kiinassa asti heille kalliita kiviä, maustimia y. m. noutamassa; kultaa, norsunluuta, suitsutusaineita ja kalliita puulajeja saatiin Arabiasta ja Etiopiasta sekä Afrikan läntisimmistä osista; Armenia oli hyvä viinimaa; Babylonin hienot kankaat kirjavine värineen olivat kaupassa, samoin sen monet taidokkaat teollisuuden tuotteet. Kyprosta saatiin vaskea, Espanjasta hopeata, kerrotaanpa niin paljon, että merimiehet saadakseen sitä enempi kulkemaan laivoillansa, hävittivät ankkurinsa ja valmistivat hopeasta toiset sijaan. Tinaa, jota pronssisekoitusta varten tarvittiin, saatiin nykyisestä Englannista, merenvahaa Pohjois-Saksasta, luultavasti muiden kansain välityksen kautta. Vielä ottivat Foinikialaiset orjia ryöstämällä ihmisiä rannikoilta, joille saapuivat. Orjakauppa, joka on pysynyt vaikka eri muodoissa aina meidän vuosisatamme alkupuoleen asti, tuli siten yleiseksi. Kalaa, suolaa, simpukoita tavataan heidän kauppatavaroissaan. Joka maa antoi heille, mitä sillä runsaimmin oli, ja itse he tavaroistaan ottivat suuret voitot.

Meriherruus rupesi 8:nnella ja 7:nnellä vuosisadalla joutumaan Foinikialaisilta Kreikkalaisten käsiin, sillä silloin itäisen Välimeren saaret ja rantamaat joutuivat näille; he asettuivat Egyptiinkin ja Pohjois-Afrikaan, koettivatpa ulotuttaa herruuttansa saman meren länsiosiinkin; mutta siellä Foinikialaisten herruus oli saanut uuden tukeen *Kartagon* mahtavassa kauppavaltiossa.

Kreikkalaisten taruissa kerrotaan, että muuan Tyroksen kuninkaan tytär *Dido* eli *Elissa,* jolta hänen veljensä *Pygmalion* oli riistänyt vallan sekä surmannut hänen puolisonsa saadakseen hänen aarteensa, purjehti kotikaupungistaan, vieden mukanaan suuren joukon tyytymättömiä, ja saapui nykyisen Tuniksen seuduille. Siellä ostettiin alkuasukkailta maata sen verran kuin härän nahalla saattoi peittää; mutta viekas foinikialainen leikkasi vuodan hienoiksi liuskoiksi, joiden ympäröimä

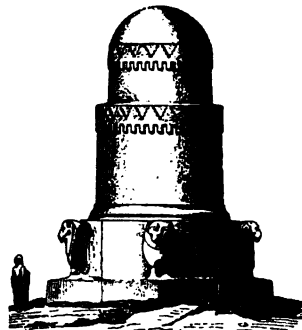
maakaistale oli tarpeeksi suuri linnan ja kaupungin alaksi. Paikka nimitettiin Kartagoksi (Uudeksi kaupungiksi), erotukseksi Foinikialaisten vanhemmasta *Utika*-nimisestä siirtolaiskaupungista. Tämän arvellaan tapahtuneen v. 880 vaiheilla, vaikka roomalainen runoilija Vergilius sovittaa nämä tapaukset Trojan häviön aikaan eli noin kolmea vuosisataa aikaisemmiksi.

Kartagosta paisui nopeasti mahtava valtio. Se anasti kaupungin ympäristöllä olevat maakunnat, joissa maa oli paikoittain niin hedelmällistä, että saatiin kolmensadan kertainen sato; Kyrenestä Pohjois-Afrikan rannalla se karkotti Kreikkalaiset; Kartagon vaikutus ulottui Egyptiin asti, ja kerran sen joukot ryöstelivät itse Teben kaupunkiakin. Kauppaa varten kulki lukuisia karavaanimatkueita Afrikan sisäosiin tavaroita tuomaan; sen laivat pitivät hallussaan Välimeren länsiosia, sillä se oli anastanut Maltan, Sardinian, Korsikan, Balearein saaret ja Etelä-Espanjan; kauppapaikkoja sillä oli Galliassa ja Sisiliassa. Herkuleen patsaiden ohi purjehdittiin Afrikan länsirannalle Senegaliin ja toisaalla Englantiin. Kreikkalaiset ja Etruskit, jotka pyrkivät sen kilpailijoiksi, voitettiin, ja vasta Rooma sille saattoi vertoja vetää. 6:nnen vuosisadan keskivaiheilla oli tämä uusi foinikialainen maailmanvalta mahtavimmillaan. Sen pääkaupunki oli sangen suuri, sillä vielä sen olemassaolon viimeisinä aikoina, jolloin se vuosisadan oli Roomalaisten kanssa taistellut, oli Kartagon asukasluku vielä noin 700,000. Meidän päivinä ei ole tuota suuruutta muistuttamassa muuta kuin jotkut patsaat, muurien jäännökset sekä meren rannalla lahonneet satamavarustukset.

Kartagolaiset olivat samoin kuin Foinikialaisetkin itsekästä kauppakansaa. Muilta salassa he tahtoivat pitää retkensä ja kauppapaikkansa, ja heidän kateutensa meni niinkin pitkälle, että he ennen menivät kuolemaan, kuin näyttivät muille tien kauppapaikoillensa. Niinpä kerrotaan, että punilaissotien jälkeen, kun roomalainen kaleeri seurasi kartagolaista laivaa päästäkseen sen mukana saarille, joista tinaa toivat, jälkimäinen hukutti itsensä. Oma aineellinen etu ja kauppavoitto oli kaikessa sen päämääränä; sitä vaan sen sodatkin tarkoittivat, ja sen mukaan se kukistamiansa kansojakin hallitsi. Libyalaiset naapurinsa Kartago kielsi asumasta muualla kuin aukeissa, varustamattomissa kylissä, jotta he aina olisivat sen armoissa ja paremmin voitaisiin pakottaa heitä maata viljelemään; Sardinialaisia taas kiellettiin kuoleman uhalla maatansa viljelemästä, jotta heidät paremmin saataisiin vallanalaisuudessa pysytetyiksi, kun olivat riippuvaisia Kartagon tuomasta viljasta. Mutta tuo itsekkäisyys vei vielä kauheaan julmuuteenkin. Kartagolaiset ostivat kaikki

mitä tarvitsivat, yksin sotamiehetkin, joilla valloituksiansa lisäsivät. Heidän joukoissaan oli Libyalaisia, Espanjalaisia, Gallialaisia, y. m. barbaareja. Mutta kun niitä ei tarvittu, jätettiin palkka maksamatta tai surmattiin niitä, usein kavalalla tavalla. Niinpä kerran, kun sodan päätyttyä palkkalaisjoukkoa ei enää tarvittu, luvattiin heidät viedä Kartagoon, mutta matkalla laivamiehet sanoivat veden loppuneen, jonka vuoksi poikettiin erääseen autioon saareen sitä hakemaan; tuskin olivat miehet kuitenkin maalle päässeet, kun laivoilla levitettiin purjeet, ja saareen jäivät palkkasoturit kauheaan nälkäkuolemaan nääntymään.

Foinikialaiset olivat kauppakansaa, mutta valtiollisena kansana heillä ei ole suurta merkitystä eikä heidän valtiolaitoksensakaan muodostunut lujaksi, niinkuin useimmissa itämaiden valtioissa rajattoman hallitsija vallan kautta. Foinikiassa oli jokaisella kaupungilla oma hallitus perinnöllisine kuninkaineen, joiden rinnalla oli neuvoskunta, missä varsinkin Baalin papeilla oli suuri arvo. Kaikki kaupungit, joista tärkeimmät olivat *Sidon* »Kanaan esikoinen», ja *Tyros,* olivat kuitenkin jonkinlaisessa liitossa keskenään. Kartagossa taas hoiti hallitusta kauppaylimystöstä muodostettu neuvoskunta, jonka esimiehinä toimivat valitut *suffetit* eli tuomarit. Sen lisäksi oli kansankokouksella osallisuus hallituksessa; mutta ei ollut tarkkoja määräyksiä eri valtiomahtien oikeuksista, joka teki hallituksen heikoksi ja horjuvaksi.

Foinikialainen hautapatsas.

IV.

Israelin kansa.

Uskonto. — Jehova. — Hallitus. — Kuningasvalta. — Davidin ja Salomon ajat. — Valtakunnan jako. — Profeetat.

Foinikialaisten eteläpuolella asui pieni kansa, joka on jättänyt jälkimaailmalle pysyväisemmän ja tärkeämmän perinnön, kuin mikään muu Itämaiden kansoista. Syrian eteläosaan, »luvattuun maahan», siirtyi

Abraham asumaan, ja hänen poikansa Iisakin kolmas poika Jakob eli Israel tuli sen kansan kantaisäksi, joka itseänsä hänen nimensä mukaan *Israelin kansaksi* sanoi; mutta *Hebrealaisiksi* kutsuivat tätä kansaa jo aikaisemmin maassa asuvat heimot; se merkitsee »toiselta puolelta tulleita» (s. o. Jordanin toiselta puolelta). Israelin kansassa kehittyi uskonto puhtaammaksi ja henkisemmäksi kuin missäkään muussa kansassa. Muissa kansoissa ei jumaluus päässyt luonnosta irtautumaan eikä sen yli kohoamaan, vaan päinvastoin luonto piti ihmisen kahlehdittuna itseensä. Egyptin ja Babylonian uskonnot opettavat kaiken kehityksen tapahtuvan auringon, tähtien ja maan sisässä olevan voiman vaikutuksesta. Luodun maailman yläpuolella vaikuttavasta jumalasta he eivät tietäneet; ja vaikkapa oppineilla olikin käsitys jumalan yhteydestä, he käsittivät hänet vaan kaikkien luonnonvoimien yhteytenä. Israelin kansan jumala *Jehova* sitä vastoin oli maailman luoja ja järjestäjä, hän oli luonnon ulkopuolella ja siitä riippumaton. Sinain vuorella Jumala ilmaantui Moosekselle tulipatsaassa, mutta tuo tuli ei ollut itse Jumala, sillä Jehova oli puhdas henkinen olento. Siinä oli äärettömän suuri edistys muiden kansojen jumaluuskäsitteen rinnalla. Jehovan usko oli täysi vastakohta kaikkea epäjumalanpalvelusta vastaan, ja sen vuoksi Israelilaiset kaikin tavoin koettivat sitä suojella. Ihminen taas oli luotu Jumalan kuvaksi, eikä kehittynyt planeeteista tai tähdistä. »Ei sinun pidä palveleman muita Jumalia minun edessäni» oli Jehovan ensimmäinen käsky, kuvata ei Jehovaa saanut, sillä hän oli henkinen olento. Eikä tuo yksijumaluus ollut yksinomaan jonkun oppineen säätyluokan omaisuutena, vaan se oli koko kansassa elävänä voimana, joka muodostui sen ylläpitäjäksi kaikissa vaikeimmissakin oloissa. Mutta Jehova oli kuitenkin heidän kansallinen jumalansa, sillä Israel oli Jumalan valittu kansa, eikä hän muista kansoista huolta pitänyt. Tosin Israelilaisissakin tavataan ajoittain oireita elävästä Jumalasta luopumiseen; korvessa kun kulkivat, muistelivat he nähtävästi Egyptin monijumalisuutta, kun kantoivat aarteensa Aaronille, joka niistä muodosti »kultaisen vasikan», jonka ympärillä iloittiin. Mutta tällä 40-vuotisella vaelluksella, jolloin he olivat erillään muista kansoista, puhdistui heidän uskontonsa; siellä laintaulut annettiin, siellä Mooses järjesti uskonnon menot. Myöhemmin Filistealaisten ja Foinikialaisten naapuruus tutustaa kansan Baalin ja Astarten palvelukseen, joille muutamat Israelissakin rupesivat uhraamaan; mutta silloin Jumalan lähettämät profeetat ilmaantuvat kansaansa opettamaan ja johtamaan oikealle tielle.

Jehova oli kansan hallitsijakin, sillä maallinen kuninkuus oli oikeastaan vieras Israelilaisille. Kun Gideonille tarjottiin kuninkuutta, hän

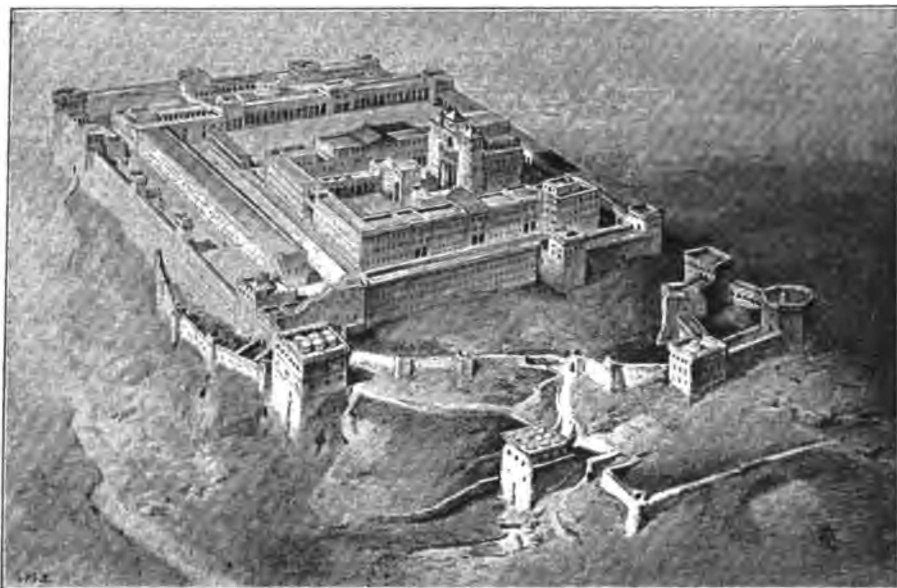
Semiläinen perhekunta pyrkii Egyptiin asumaan, tuoden maaherralle lahjoja. Muinaisegyptiläinen hautamaalaus.

huomautti, ettei hän eikä hänen lapsensa tule heitä hallitsemaan, vaan Jehova on heidän kuninkaansa. Samalla perustuksella Samuel vastustaa kauvan aikaa kansan tahtoa, kun se vaatii kuningasta; sen lisäksi hän koettaa pelottaa sitä töillä ja rasituksilla, joita kuningas tulisi määräämään heidän tehtäväkseen, niinkuin naapurikansoissakin oli tapana. Mutta vihdoin hän taipuu. Israelin kansa ei olekaan valtiollisessa suhteessa merkillinen, päinvastoin valtio oli höllä ja heimokuntaisuuden pohjalla, mutta se oli läpeensä uskonnollinen kansa.

Raamatun kertomuksesta tunnemme Israelin kansan vaiheet. Jumalan käskystä läksi Abraham perheineen Mesopotamiasta ja asettui Kanaan maahan, josta hänen jälkeläisensä nälänhädän pakottamina siirtyivät Egyptiin v. 1590 vaiheilla. Täällä he pääsivät Gosenin maahan asumaan, jossa he aluksi hyvin viihtyivät; mutta kuningas Ramses II, joka rakennutti kahta kaupunkia, pakotti Israelilaisiakin ankaraan työhön, jonka vuoksi he *Mooseksen* kehotuksesta ja hänen johdossaan lähtivät takaisin Kanaan maahan v. 1320 vaiheilla, oltuaan Egyptissä noin 230 vuotta. Mooses sai ainoastaan etäältä Nebon vuorelta katsoa »luvattua maata», ja hänen seuraajansa *Josua* vasta johdatti heidät Jordanin yli. Ankaria ja pitkällisiä taisteluja oli taisteltava maassa ennen asuvien heimojen kanssa, joista varsinkin *Filistealaiset,* — heidän nimestään Palestinan nimi johdetaan — olivat vaaralliset, eikä heillä Josuan kuoltua ollut yhteistä johtajaa, vaan »vanhimmat» hallitsivat kutakin noista 12:sta sukukunnasta, joiden kesken maa oli jaettu. Kansakin on hajaantunut, epäjumalan palveleminen alkaa voittaa alaa, ja näyttää siltä, että koko Israel on hukkumaisillaan naapurikansain alituisesti hätyyttäessä; mutta silloin ilmestyy kansan joukosta johtajia, n. s. *tuomareja,* jotka saavat innostuksen vireille, koko kansan voimat yhdistetyiksi, ja siten vihollisista voiton. *Gideon, Jephta,* naissankari *Debora* ja ennen kaikkia Jumalan nasiiri, voimakas *Simson,* olivat heistä etevimmät.

Kansa alkoi kuitenkin vaatia kuningasta, jonka johdossa olisi turvallisempi elää, ja v. 1055 valitaan *Saul,* Benjaminin suvusta, hallitsijaksi; ylimäinen pappi Samuel sanoo Jehovankin antaneen tähän suostumuksensa sekä voitelee hänet. Kuningasvalta tuottaa Israelin kansalle suurempaa ulkonaista mahtavuutta; Saul voittaa Ammonilaiset, Moabilaiset, vieläpä Filistealaisetkin pakotetaan siirtymään länteenpäin meren rannikolle. Myöhemmin hän kuitenkin kärsii tappion ja kaatuu itse sekä hänen kolme poikaansa taistelussa, jonka jälkeen urhoollisuudestaan tunnettu Isain poika *David,* Judan suvusta valitaan kuninkaaksi (1025). David on Israelin suurin kuningas; hän on voitollinen soturi,

mutta myöskin innokas Jehovan palvelija, jota hänen kauniit runonsa eli psalminsa todistavat. Hän teki Jerusalemin pääkaupungiksi, järjesti valtakunnan olot sekä jumalanpalveluksen, sillä Jehovan palvelus oli oleva koko kansan tärkein ja voimakkain yhdysside. Viisas *Salomo,* Davidin ja Batseban poika, rakennutti Jerusalemiin komean temppelin, jossa kansan pyhintä omaisuutta, liiton arkkia, säilytettiin. Israelilla on tähän aikaan tärkeä valtiollinenkin asema Itämailla, ja Salomon maine leviää laajalle; niinpä arabialainen kuningatarkin tulee hänen luoksensa.

Jerusalemin temppeli Salomon aikaan. Nykyään tehty malli.

Yhdessä Foinikialaisten kanssa käydään vilkasta kauppaa; heidän maastaan rakennusaineet tuodaan temppeliä varten ja heidän joukostaan mestaritkin tulevat työtä johtamaan.

Mutta tuo suuruus on lyhytaikuinen. Kun Salomon kuoltua (v. 953) hänen poikansa *Rehabeam* ei vähennä isänsä säätämiä raskaita veroja, eroaa 10 sukukuntaa hänestä, ja ainoastaan Juda ja Benjamin jäävät uskolliseksi Davidin suvulle. Siten syntyy kaksi valtiota, Israel ja Juda, joista edellinen on laajempi, mutta jälkimmäinen arvokkaampi, koska sen hallussa on liiton arkki ja Jerusalemin temppeli, jonne jokaisen Israelilaisen piti vuosittain tuoda antimia. Peläten, että tämä taas liittäisi Israelilaiset Juudan kuninkaaseen kuningas Jerobeam pystytti kaksi

kultaista vasikkaa, toisen Daniin ja toisen Betheliin sekä rakennutti alttareja kukkuloille, kehottaen kansaansa niillä uhraamaan. Epäjumalanpalvelus pääsi siten yhä enemmän Israelin valtakunnassa vallalle, jota vielä naapuruus ja vilkas yhteys Foinikian kanssa edisti. Niinpä kuningas *Ahab* puolisonsa, Sidonin kuninkaan tyttären, Isebelin kehotuksesta teki Baalin palveluksen julkiseksi, ja kun profeeta Elia osottaa tyhjyyden ja petoksen, mikä sen alla piili, rupesi kuningas häntä vainoamaan. Judan valtakunta pysyi uskollisempana Jehovalle ja uskonto kehittyi siellä yhä puhtaammaksi, profeetat ovat aina varottamassa ja neuvomassa kuninkaita ja kansaa milloin tuosta oikeasta Jumalasta poiketaan, ja ennustavat Messiaksen tuloa, jonka kautta koko maailma saatettaisiin samaa Jumalaa tunnustamaan.

Profeetat huomasivat myös, ettei Jumalan valittu kansa voinut kauvan itsenäisyyttään säilyttää, Assyrian valtakunta kun kohosi yhä mahtavammaksi, Jumalan rangaistus tulisi kohtamaan sitä, koska se ei ollut aina pysynyt uskollisena Jehovalle. Mutta yksinomaan Jehovan apuun oli vihollisen hätyyttäissäkin turvauduttava; »Faraon väkevyys pitää oleman teille häpiäksi, ja Egyptin varjon turva häväistykseksi», sanoo profeetta Jesaia sen johdosta että kuningas Hiskias kääntyi Egyptin kuninkaan puoleen apua pyytämään Assyrian kuningasta vastaan, »Egypti on ihminen, ja ei Jumala, ja heidän hevosensa ovat liha ja ei henki», sanoo hän edelleen. Jehova oli yhä kansaansa auttava, ja lausuikin sama profeetta: »Assurin pitää peljästymän Herran ääntä, joka häntä lyö vitsalla.» — Israelin valtakunta joutuu aikaisemmin vieraan vallan alle (v. 721), mutta Juda pysyi itsenäisenä aina v:teen 587, jolloin Babylonian kuningas Nebukadnesar hävitti Jerusalemin ja vei asukkaat vankeuteen.

Salmanassarin obeliskista. Ylempi kuva esittää vangittuja juutalaisia Salmanassarin edessä, alempi Israelin kuninkaan Jehun veron tuojia.

V.

Silmäys Itämaiden valtioiden valtiollisiin oloihin.

Suurten valtioiden synty (Elamin valtakunta, Babylonia, Assyria). — Hetalaisten valtakunta. — Egyptin faraoiden valloitukset. — Assyrian ensimmäinen mahtavuuden aika. — Israelin valtakunta mahtavimmillaan. — Assyrian maailmanvalta. — Sota-aseet. — Sodan julmuus. — Assyrian häviö. — Uus-Babylonian valtakunta.

Vuosisatoja, kenties tuhansia, oli sivistys versonut ja kehittynyt edellä mainituilla seuduilla, ennenkuin suuret valtakunnat syntyivät. Sekä Niilin laaksossa että kaksoisvirtojen maassa ja Syriassa oli varhaisemmin olemassa pieniä valtioita, joita tavallisesti kuningas hallitsi. Mutta vähitellen joku niistä kohoaa muita mahtavammaksi hävittämällä pikkuvallat, ja siten syntyy muutamia mahtavia valtakuntia. Jo mainitsimme, että Egyptissä Menes noin v. 4000 vaiheilla yhdisti valtaansa kaikki Niilin laaksossa syntyneet pikkuvallat. Eufratin maissa ilmestyy aikaisemmin, jo noin v. 2300 vaiheilla, *Elam*-niminen valtio muiden valtijana; Babylonkin tunnusti Elam kuninkaan yliherruutta. Mutta jonkun ajan kuluttua (arvattavasti v. 2000 vaiheilla) onnistui erään Babylonin kuninkaan kukistaa Elam ja liittää se valtaansa. Täten syntyi Vanha Babylonian valtakunta, johon kuului myöskin erään sotaisen semiläisheimon perustama Assyria Tigris-virran varsilla. Viimemainittu kohoaa kuitenkin Babyloniaa mahtavammaksi ja laskee senkin valtansa alle.

Pohjois-Syriassa taas muodostui 14:nnellä vuosisadalla mahtava *Hetalaisten* valtakunta, jonka vaiheista ei muuten paljon tiedetä. Se vaan tiedetään, että heillä oli kehittynyt sivistys, että he asuivat komeissa kaupungeissa ja että heidän kuninkaansa, jotka elivät loistavasti, kävivät sotaretkillä, kuljettaen mukanaan kirjureja, jotka piirsivät tapahtumat muistiin. Kirjoitus oli jonkinlaista kuvakirjoitusta, niinkuin muillakin Itämaiden kansoilla.

Sotien kautta olivat mainitut suuret valtakunnat syntyneet, ja valloitushalu saattaa nekin toisiansa vastaan. Maailman johto vaihtelee valtiosta toiseen, sillä pitempää ja pysyvää herruutta ei mikään niistä voi saada aikaan. »Aasian valtioiden herruus on kuin erämaan liikkuva hiekka, jota tuuli kuljettaa ja kasaa läjiin, mitkä alituisesti vaihtelevat». Kun on tarmokas ja kykenevä hallitsija, vie hän kansansa sotaan ja

Ramses II.
(Egyptiläisen ättiläisveistokuvan mukaan.)

voittoon, mutta sitten palaa hän verityöhönsä tyytyväisenä saaliineen kotiin, vaan ei kuitenkaan pidä huolta siitä, että voitetut kansat uskollisuuden siteillä liittyisivät hänen valtaansa.

Ensin ilmestyy Egyptin faraoissa valloitushalu. Kun Teben kuninkaat ovat tehneet lopun noiden paimentolaisten, Hyksojen, herruudesta v. 1530 vaiheilla, kohottaa tämä tapahtuma kansallistunnetta ja saattaa Egyptin muuten rauhallisen kansan valloituksiin ryhtymään. *Totmes I* ja *Totmes III* 1400-luvulla laskevat valtansa alle siihen jo ennenkin kuuluneet Etiopian ja Libyan, mutta he valloittavat vielä Syriankin. Tuota herruutta täytyy kuitenkin tavan takaa sotaretkillä uudistaa, sillä voitetut kansat ovat aina valmiit luopumaan. *Ramses II,* joka hallitsi 1300—1230 välillä ja on tunnettu suurien temppelien rakentajana, taisteli jälleen Syriassa, ja tuo äsken mainittu Hetalaisten valtio teki lujaa vastarintaa hänelle. Seuraavana aikana 10:nnellä vuosisadalla, jolloin oli sisällisiä levottomuuksia Egyptissä, menetti se kaikki valloituksensa ja joutuipa itsekin Assyriasta riippuvaisuuteen.

Assyrian kuninkaat olivat näet myöskin jo 14:nnellä ja 13:nnella vuosisadalla ryhtyneet valloituksia tekemään, ja länteenpäin Syrian maihin niitä jatkuu 12:nnella vuosisadalla. Kuningas *Tiglatpileser I* on antanut muistiin piirtää, että hän, »maailman kuningas, verraton, neljän ilman suunnan hallitsija, kaikkien kuningasten kuningas, ylimmäinen pappi» oli kukistanut Assur-jumalan viholliset, voittanut 60 kuningasta ja valloittanut 42 valtakuntaa. Hänen valtansa ulottui Armeniaan, Syriaan, Vähään-Aasiaan ja Mesopotamiaan. Sama kuningas on vielä kertonut itsestään, että hän oli kaatanut 120 leijonaa jalan ja 800 vaunussa. Mutta v. 1000 vaiheilla on jonkun aikaa heikkoja hallitsijoita, jonka vuoksi Assyrian valtakaan ei osota mitään voimaa, ja samaan aikaan on Egyptikin heikkouden tilassa. Nyt on kohoamassa näiden suurvaltojen väliin Israelin valta, sillä tämä on Davidin ja Salomon aika. Syriaan asti levittää kuningas David valtansa, johon rikas kauppakaupunki Damaskoskin Syrian erämaassa kuuluu. Israelista ei kuitenkaan paisu suurta maailmanvaltaa, sillä yhteys eri heimojen välillä on liian heikko; sen voittomaat eroavat, ja se itsekin menettää itsenäisyytensä.

Assyriassa alkaa toinen valloitusjakso, kun *Assurnassirpal* v. 884 tulee kuninkaaksi; *Salmanassar II* jatkaa hänen alottamiaan valloituksia, mutta seuraavat kuninkaat unohtavat veltossa elämässään sodat, kunnes v. 745 *Tiglatpileser II* saapi vallan; hän ja hänen seuraajansa *Salmanassar IV, Sargon, Sanherib Assarhaddon* ja *Assurbanipal* tekevät kaikki sivistysmaat Assyriasta riippuviksi. Israelin valtio hävitettiin

v. 721; Egyptin kuninkaat huomasivat vaaran ja auttoivat Judan kuninkaita; niinpä Egyptin kuningas *Tahirka* teki liiton Judan kuninkaan *Hiskian* kanssa. Herran enkeli, kertoo Raamattu, löi 185,000 Assyrialaista, jotka Sanherib oli tuonut näitä liittoutuneita ahdistamaan; nähtävästi rutto ilmestyi Assyrialaisten sotajoukkoon. Mutta 30 vuoden perästä täytyi Egyptinkin tunnustaa Assyrian yliherruutta.

Assyriasta on 9—7:nnellä vuosisadalla e. Kr. s. muodostunut mahtava maailmanvalta, joka ensimmäisen ja viimeisen kerran yhdisti kaikki semiläiset kansat yhteen; Arabiakin oli siitä riippuvainen. Ainoastaan Kartago oli sen vallan ulkopuolella. Mutta siihen kuului jo arjalaisiakin kansoja, sillä Medialaiset ja Persialaiset olivat Niniven kuninkaan alamaisuudessa. Mustameri oli pohjoisessa rajana, Egyptin eteläraja etelässä, Indusjoki idässä ja lännessä Välimeri ja Libyan erämaa. Ninive oli maailman pääkaupunki, jossa eri kansat tapasivat toisensa, ja koko maailman kaupan keskustana.

Assyrian valta saattoi senaikuiset sivistyskansat entistä lähempään yhteyteen toistensa kanssa ja tasoitti eri kansallisuudet. Assyrialaiset muodostavat sotaisen osan semiläisestä kansanryhmästä; mutta heidän valtakunnallaan ei ollut sellaista kansallista ja alueellista pohjaa kuin Babylonialla ja Egyptillä; valtio laajenee laajenemistaan, mutta voittajat omistavat voitetuilta heidän sivistyksensä ja laitoksensa, vieläpä uskonnon käsitteitä ja jumaliakin, menetellen samaan tapaan kuin Roomalaiset. He olivat voimakasta ja raakaa kansaa, ja yksinomaan julmista sodan töistä heidän kuninkaansakin itseänsä ylistävät. Äärettömän suuria, satoihin tuhansiin nousevia, sotajoukkoja Assyrian kuninkaat käyttivät sodissaan; osa oli jalkaväkeä, osa oli ratsain tai taisteli vaunuissa, niinkuin Itämailla tavallista oli; niinpä Salmanassar II sotaan lähtiessään vei 120,000 sotilasta mukanaan. Keihäs, miekka, tappara, jousi ja nuoli olivat aseina, ja muurilla varustettuja kaupunkeja piiritettäissä käytettiin muurinsärkijä-koneita. Kun voitto oli saavutettu, kohtasi julma rangaistus voitettuja. Niniven raunioista löydettyjen taulujen kirjoituksista saatamme saada käsityksen Assyrian kuninkaiden sodista ja julmasta menettelystä. Kuningas *Touklat-Adarista* (v. 889 vaiheilla) kerrotaan, että »hän asetti seipäiden päähän vihollistensa ruumiit». Hänen poikansa Assurnassirpal, äsken mainittu suuri valloittaja, taisteli muun muassa Armeniassa, jossa kansa vetäytyi vuorille pakoon, »mutta», sanoo hän, »kolmessa päivässä nousin minä vuorille ja heidän ruumiillansa peittyivät vuoren rinteet niinkuin lehdillä». Sill'aikaa syntyi kapina toisaalla. Hän saapuu sinne; kapinalliset pyytävät armoa, mutta hän ei anna.

»Minä annoin nylkeä kapinan johtajat ja peitin heidän nahallaan muurin; muutamat heistä muurattiin elävänä siihen kiinni, toisia taas pistettiin paaluihin tai ristiinnaulittiin läsnäollessani. Annoin koota heidän päänsä kruunun muotoisiin kasoihin ja heidän lävistetyt ruumiinsa asetin köynnöksien muotoon. Raunioilla olentoni näyttäytyy; vihani sammuttamalla saan tyydytystä.» Sanherib kukistaa Babyloniassa syntyneen kapinan, josta mainitaan: »Maassa uiskentelivat haarniskat ja aseet vihollisten veressä kuin virrassa, sillä sotavaunut olivat ruumiit ruhjonneet. Kuolleiden ruumiista pystytin muistomerkkiä, eläviltä katkaisin kädet. Hävitin kaupungin temppeleineen perustuksia myöten ja täytin kanavat niiden jäännöksillä.» Eräs myöhempi kuningas Assurbanipal (v. 660 vaiheilla) kukisti taas Babyloniassa syntyneen kapinan ja heitti vihollisiaan kanaviin. »Olen katkaissut heidän jäsenensä, olen jättänyt heitä syötäviksi koirille ja pedoille, taivaan ja veden eläimille», sanoo hän.

Tällä tavalla sodassa meneteltiin, ja herruuden ylläpitämiseksi kuljetettiin voitettuja kansoja Assyriaan ja Assyrialaisia taas siirrettiin voitettujen alueelle. Israelin kansasta esim. vei Sargon 27,280 asukasta vangiksi. Muuten saivat voitetut kansat tavallisesti pitää kuninkaansa, kun he vaan maksoivat veroa ja tunnustivat Assyrian yliherruutta. Lujempaa yhteyttä ja koossa pitävää voimaa ei ollut, jonka vuoksi melkein jokaisen hallitsijan täytyi ensin kukistaa kansojen kapinoita eri osissa valtakuntaa. Loppupuolella mainitaan kuitenkin satraappeja eli maaherroja olleen kuuliaisuutta ylläpitämässä, veroja kokoamassa ja oikeutta valvomassa.

Assyrian valta oli höllä ja 7:nnellä vuosisadalla se hajoaa. Skytalaiset, eräs suuri paimentolaiskansa, hyökkää sinne Aasian aromailta, eikä Assyrian kuningas saata karkottaa niitä. Koko sivistynyt maailma on nyt vaarassa, sillä he tunkeutuvat Egyptiin asti, josta he kuitenkin palaavat takaisin. Tästä syntyneen hämmingin aikana pääsee Babylonia vapaaksi; Egypti irtaantuu, ja Saisin kaupungissa syntyy uusi valtio. Mutta ei siinä kyllin. Babylonian vapauttaja *Nabopolassar* yhdessä Median vapauttajan *Kyaksareen* kanssa lähtee itse Ninivetä piirittämään, valloittavat sen ja hävittävät entisen sortajansa kauheimmalla tavalla. Sen maat jaetaan siten, että Median valtakuntaan tulee kuulumaan pohjoiset osat, Babylonia saapi eteläisemmät.

Tämä *Uus-Babylonian* valtakunta on oikeastaan pidettävä jatkona Assyrian valtakunnalle. Silläkin on suuri valloittaja, Nabopolassarin poika, *Nabukudurusur* eli *Nebukadnesar,* jonka tunnemme Raamatun kertomuksestakin. Hän voitti v. 605 Egyptin faraon *Nekon,* joka tahtoi

laajentaa herruuttaan Länsi-Aasiaan, hän teki kokonaan lopun Judan valtakunnasta ja vei sen asukkaat vankeuteen, samaa tapaa siis käyttäen kuin Assyrian kuninkaat ennen. Hän kukisti Foinikian, joka myöskin tahtoi irtautua. Nebukadnesar oli myöskin suuri rauhan toimissa, hän kun rakennutti suuria temppeleitä Babyloniaan, niinkuin jo ennen olemme maininneet. Nebukadnesar kuoli v. 561 ja 23 vuotta sen jälkeen (538) joutui Babylonia uuden suuren valloittajan Kyroksen valtaan.

VI.

Intialaiset.

Yhteis-arjalainen kansa. — Intian anastus. — Sivistys. — Kirjallisuus. — Braminein oppi. — Kastilaitos. — Buddan uskonpuhdistus. — Yhteys muiden kansojen kanssa.

Semiläiset ja pohjois-afrikalaiset kansat esiintyvät ensimmäisinä ihmiskunnan kehityksen kannattajina; mutta maailman herruus ei tullut heille kuulumaan; sillä keskinäisessä kilvoittelussa pääsee toinen voimakkaampi kansanryhmä voitolle, nimittäin *arjalainen* eli *indoeuropalainen,* jonka herruudessa maanpiiri vielä nytkin on.

Indoeuropalaisten kansojen kieliä vertaamalla on tultu siihen johtopäätökseen, että jonkinlainen *yhteis-arjalainen* kansa on ollut olemassa; mutta missä se on asunut, on epätietoista, sillä oppineet tutkijat ovat lausuneet siitä eri arveluita; niinpä ovat muutamat luulleet sen olleen Iranin ylängöllä, toiset taas Volga-virran ympärillä olevalla tasangolla. Jo varhain vanhalla ajalla tavataan suuri osa arjalaisista kansoista asumassa Mustan- ja Kaspianmerten pohjoispuolella olevalla alankomaalla, josta heitä aika ajoin lähti joukkoja liikkeelle sekä etelään että länteenpäin. Kansainvaellus vanhan ja keskiajan rajamailla oli viimeinen suuri liike. Historiallisen ajan alkaessa oli Iranin ylänkö arjalaisten asuma ja korkean Himalaija-vuoren yli oli toinen osasto tunkeutunut Intian niemimaahan. Jo ennenkun arjalaiset toisistaan erosivat, oli heillä jossakin määrin kehittyneet olot, niinkuin vertailevan kielitutkimuksen kautta on tultu huomaamaan. Heidän elinkeinonsa oli pääasiallisesti karjanhoito, sillä lehmä ja hevonen, jota viimeksi mainittua he käyttivät

ajojuhtana, lammas, vuohi, sika ja hanhi olivat kesytettyinä; vaskesta he valmistivat aseitakin, mutta rautaa eivät tunteneet. Perhe oli yhteiselämän pohjana; sukulaisperheistä muodostui heimo, jonka päämiehenä oli tuomari ja sodassa johtaja. Luonnonvoimat, etenkin aurinko, olivat heidän jumalansa.

Jo aikaisin, — arvellaan noin v. 1500 e. Kr. s. — oli arjalaisia heimoja anastamassa Ganges-virran ympäristöjä, josta he levisivät yhä eteenpäin niemimaan eteläosaan asti, vieläpä Ceylonin saarellekin. Tummaihoiset alkuasukkaat, jotka olivat kenties malaijilaista rotua, voitettiin ja pakotettiin heidän valtansa alle. Tämän pitkällisen taistelun muistot ovat säilyneet noissa mainioissa epoksissa: *Mahabarata* ja *Ramajana*, jotka luetaan maailman suurten epillisten runojen joukkoon; edellisessä on 250,000, jälkimmäisessä 48,000 säettä.

Täällä nyt rupesi muodostumaan tuo suuremmoinen, syvämietteinen Intialaisten sivistys, joka on varmaankin paljon vaikuttanut läntisten kansojen kehitykseen, vaikkei tutkimus ole sitä tarpeeksi asti vielä selvittänyt. Intia oli jo vanhan ajan kansoille taikamaa; se oli hedelmällinen, rikas aarteista, mutta siellä oli myöskin salaperäistä, syvää viisautta. Intian arjalaisista ei muodostunut vahvaa valtiollista kokonaisuutta; päinvastoin niiden sotainen tarmo ja toimintakyky hävisi tuossa kuumassa, rikkaassa maassa, jossa ruumis pyrkii veltostumaan eikä ihmisen tarvitse ponnistaa voimiaan elatusta saadakseen. Mutta ei valtiollinen toiminta olekaan Intian kansalla tärkein, vaan henkinen, sillä »jos Intia on vähän toiminut, on se paljon ajatellut». Sitä todistaa rikas kirjallisuus, joka on säilynyt meidän päiviimme asti. Vanhimmat kirjalliset tuotteet ovat n. s. *Veda*-kirjat, joissa heidän uskontonsa menot, mutta myöskin heidän maailmankatsanto-tapansa ja elämänviisautensa on esitetty, ja joihin myöskin vähän historiallisia tietoja on muistiin pantu. Veda-kirjat ovat Intialaisten raamattu. *Manun* lakikirjassa taas on yhteiskunta- ja valtiojärjestys esitettynä; maailmanluomisella se alkaa, niinkuin Mooseksen kirjatkin, mutta sitten se puhuu pappien asemasta, antaa ohjeita kullekin ihmiselle, perhe-elämän sääntöjä siinä on, sotalaitoksesta, ruhtinaiden velvollisuuksista siinä on mainittuna; se sisältää rikos- ja siviililain j. n. e. Kaunokirjallisia muistoja löytyy paljon, niinkuin näytelmä *Vasantasena* ja kuuluisa *Sakuntala*, joka on mainion runoilijan *Kalidasan* kirjoittama. Astronomiaa, kielitiedettä ja matematikkaa Intiassa harrastettiin. Koko tuo laaja kirjallisuus on sanskritin kielellä kirjoitettu, joka on alkuperäistä arjalaista kieltä lähinnä.

Intialaisten eli Hindujen viisaus ja yhteiskuntajärjestys on pappien, *braminein*, muodostama. Kun sotainen henki hävisi, niin soturit, jotka ennen olivat korkein luokka, joutuivat syrjään, ja braminit saivat yhä suuremman merkityksen ja vallan, koska sivistys ja oppi oli heillä. Ja monessa suhteessa he käyttivät asemaansa omaksi edukseen. Heistä sai alkunsa tuo ankara *kastilaitos*kin, joka on jäykistänyt koko Intian elämän. Pyhissä kirjoissaan he opettivat, että suuri jumala *Brama* oli jakanut ihmiset neljään kastiin, joista ensimmäiseen kuului braminit eli papit, he kun olivat lähteneet Braman päästä, soturit taas käsivarsista, maanviljelijät ja kauppiaat vatsasta ja sääristä, käsityöläiset jaloista. Kolme ensimmäistä kastia oli muita etevämmät, mutta nekin jyrkästi toisistaan erotetut, sillä ei toisesta päässyt toiseen, eikä avioliittokaan ollut eri kasteihin kuuluvien välillä luvallinen. Mutta oli vielä kaikkien näidenkin alapuolella *parias*-luokka, johon kuului luultavasti alkuasukkaiden jälkeläisiä, ja johon joutuivat myöskin sellaiset lapset, jotka olivat eri kastien välisistä avioliitoista syntyneet. Parias-luokka oli saastainen ja koko yhteiskunnan ulkopuolella; sen jäsenet eivät saaneet asua kaupungeissa eikä kylpeä Ganges-virrassa, joka oli pyhä, he eivät saaneet lukea Veda-kirjoja eikä heidän kanssaan saanut olla minkäänlaisessa tekemisessä. Tämänkaltaisessa yhteiskunnassa, jossa joka ihminen on syntymästään sidottu määrättyyn asemaan, ei kehitys ole mahdollinen, koska ihmiseltä puuttuu vapaus kehittää luonnonlahjojaan. Sen vuoksi onkin Intia meidän aikaamme asti pysynyt jotenkin samalla kannalla kuin se vuosituhansia taaksepäin oli. Vielä nytkin on kastilaitos siellä vallitsemassa.

Yhteiskunta siis vaatii ehdotonta alistumista kastilaitokseen; uskonto taas vaatii kultakin ihmiseltä suurinta puhtautta, sekä ulkonaista että siveellistä. Sen kautta ihminen puhdistuu liittyäkseen alkuperäänsä, josta hän on lähtenytkin. Pääjumala Brama on ainoa ikuinen olento, mutta se on persoonaton, sillä se on maailman sielu. Siitä ovat kaikki kappaleet lähteneet eli emaneeranneet: taivas, maa, muut jumaluusolennot, ihminen ja kaikki eläimet. Sillä jumaluusolentojakin oletettiin useampia. Intiassa muodostui kolminaisuuskin, johon kuului *Brama*, maailman luoja, *Vishnu*, maailman ylläpitäjä ja *Siva*, joka koettaa sitä hävittää, ja näiden lisäksi oli muita jumalia, jotka edustivat luonnonvoimia. Mutta kaikki ovat lähteneet tuosta alkuperäisestä maailmansielusta. Kaikki olennot olivat siis jonkinlaisessa yhteydessä toistensa kanssa, ikäänkuin rengas renkaaseen liitettyinä, Brama korkein ja ensimmäinen, ja alimmat luontokappaleet viimeisinä. Ihmisen korkein onni oli päästä Bramaan

takaisin, häviämään siihen. Uskonnon sääntöjen noudattaminen, lihan ja halujen kuolettaminen, yksinäisyyteen vetäytyminen, jossa saattoi päästä Braman yhteyteen, nämä olivat ne keinot, joilla se saattoi tapahtua. Ihmisen tuli siis kuolettaa yksilöllisyytensä, eikä hän päässyt, niinkuin kristinoppi opettaa, näkemään Jumalaa kasvoista kasvoihin, vaan hänen korkein onnensa oli hävitä eli sulautua tuohon jumaluuteen. Merkillisiä kertomuksia onkin braminein itsensä kiduttamisesta ja myöskin ihmeistä, joita he tekevät. Vielä nytkin kerrotaan tuollaisista fakireista, jotka vuosikausia voivat seisoa yhdellä jalalla, hautauttavat itsensä ja pitkän ajan perästä nousevat elävinä ylös jälleen j. n. e. Mutta ellei ihminen ollut tarpeeksi puhdas pääsemään Braman yhteyteen, täytyi hänen sielunsa kulkea eri olennoissa, jonka kautta esim. sama sielu saattoi päästä korkeampaan kastiin. Jos taas ihminen oli pahasti elänyt, joutui hänen sielunsa eläimiin ja pahimmista synneistä jonkinlaiseen helvettiin puhdistuakseen. Intialaisilla oli siis samantapainen sielunvaellus-oppi kuin Egyptiläisilläkin.

Braman oppia puhdistamaan ilmestyi v. 550 vaiheilla e. Kr. s. muuan kuninkaanpoika *Budda,* joka jätti rikkautensa ja kuningaskuntansa sekä vetäytyi yksinäisyyteen miettimään uskonnon asioita ja vasta sitten ilmestyi kansanopettajana, jossa toimessa oli 44 vuotta, ja kuoli 80 vuoden vanhana. Hänen oppinsa perusajatus on sama kuin Braman-opissa. Maailman elämä on surkeata, sillä pettymystä ja kärsimystä on kaikkialla nähtävänä; maailma on murheenlaakso. Ihmisen tulee senvuoksi kääntyä pois maailmasta, kuolettaa ruumiillisuutensa elämällä naimattomana ja köyhyydessä, siten päästäkseen persoonattomaan tilaan *Nirvanaan,* s. o. »sammumiseen». Ulkonaisiin menoihin ei Budda kiinnittänyt suurta huomiota, sillä tahdon vieroittaminen maailmasta oli hänestä tärkein. Ja kuka hyvänsä kastista huolimatta saattoi päästä Nirvanaan. Buddan oppi oli siis inhimillisempi kuin Braman, koska kaikki olivat tasa-arvoisia. Ainoastaan harvat saattoivat kuitenkin kehittyä niin pitkälle, että pääsivät »sammumaan». Hän opetti suvaitsevaisuutta, rakkautta, käski auttamaan köyhiä j. n. e.; hänen opissaan tavataan paljon ihmisystävällisiä sääntöjä, jonka vuoksi se pääsi pian laajalle leviämään Intiaan ja Keski-Aasiaan. Nykyään on sillä enemmän tunnustajia kuin millään muulla uskonnolla.

Buddalla ei ollut ulkonaisia merkkejä, ei menoja, ei rukouksia, ei rakennuksia, mutta vähitellen ilmaantui sellaisia, sillä kansa niitä kaipasi. Rakennettiin suuria temppelejä, torninkaltaisia *pagodeja,* ja luolatemppeleitä, joissa Buddan kuvia palveltiin; hänen haudalleen tai paikkoihin

joissa hän oli vaikuttanut, tehtiin vaelluksia; hänen sekä hänen opetuslastensa luut ja vaatteet olivat pyhiä esineitä, joita palveltiin. Siinä oli paljon yhtäläisyyttä katolisuuden kanssa.

Intia ei ole, niinkuin jo mainittiin, liittynyt varsinaisesti niihin kansoihin, jotka historian kehitystä ovat kannattaneet, mutta yhteydessä ovat kuitenkin vanhalta ajalta asti sivistyskansat olleet tämän maan kanssa. Persian kuningas Dareios valloitti pohjoisosan Intiaa, Makedonian Aleksanteri suuri teki sotaretken sinne; hänen seuraajansa, kreikkalais-makedonialaiset hallitsijat, olivat niinikään yhteydessä tämän maan kanssa. Roomalaisilla kauppiailla oli kauppakonttooreja siellä ja he toivat suurissa määrin vuosittain Intian tavaroita. Arabialaiset, Turkkilaiset ja Mongolit sinne keskiaikana pyrkivät jalansijaa saamaan, ja uuden ajan aamukoitteessa tulivat Europasta Portugalilaiset meritse sinne. Europan kansat anastivat jonkun ajan kuluessa siellä herruuden, ja nykyään on suurin osa Intiata Englantiin liitetty.

VII.

Persian valtakunta.

Iranin luonto. — Zend-uskonto. — Medialaiset. — Kyroksen taru. — Historiallinen Kyros. — Länsi-Aasian valtiot. — Kyroksen valloitukset. — Kambyses. — Dareios Hystaspiin poika. — Persian valtakunnan suuruus. — Verot. — Hallinto. — Suurkuningas. — Pääkaupungit. — Veltostuminen. — Dareioksen valloitukset Europassa.

Toisellaisiksi kuin Intiassa muodostuivat olot niissä arjalaisissa kansoissa, jotka asuivat Iranin ylänkömaassa. Intiassa oli rikas ja suurenmoinen luonto, joka ihmiset saattoi velttouteen tai haaveksivaan toimettomuuteen; mutta Iranin luonto, joka on täynnä vastakohtia, herätti taas elämäniloa ja toimintahalua. Iranissa olivat jylhät vuoret ja hedelmälliset laaksot vierettäin, siellä kylmät myrskyt ja polttavat tuulet, hedelmällisyys ja hedelmättömyys aina toistensa rinnalla näkyvissä. Tuo vastakkaisuus luonnossa, jossa hyvä ja paha ikäänkuin olivat toisiansa vastassa taistelemassa, vaikutti myöskin uskonnollisen katsantotavan muodostumiseen. Iranilaisten uskontoa sanotaan *Zend-opiksi;* se on kirjoitettu *Avesta*-nimisessä pyhässä kirjassa ja opin muodostaja oli

Zaratustra (Zoroaster), jonka toiset sanovat eläneen 1500 vaiheilla e. Kr. s., toiset taas kuningas Dareioksen aikana, mutta varmaa ei ole, onko sen nimistä henkilöä ollut olemassakaan. Hän oli kohotettu taivaaseen ja nähnyt Ormuzdin kasvoista kasvoihin, opettivat hänen opetuslapsensa. Maailmassa on kaksi vastakkaista voimaa eli prinsiippiä, jotka taistelevat herruudesta, sanotaan Zend-avestassa; toisen edustaja on *Ormuzd (Ahuramazda),* toisen *Ariman (Angramanju);* edellinen edustaa valoa, oikeutta, hyödyllistä ja puhdasta, ylimalkaan kaikkea hyvää, hän on tiedon ja viisauden herra, valon ja elämän lähde, aurinko on hänen vertauskuvansa; jälkimmäinen taas edustaa pimeyttä, vaarallista, saastaista, ylimalkaan kaikkea pahaa. Kummallakin on suuri joukko alempia henkiä eli demoneja palveluksessaan, ja koko luonto, koko maailma on jaettu näiden molempien valtiasten kesken. Ihmisen tulee myöskin ottaa osaa tähän taisteluun. Ormuzdin valtaa edistääkseen hänen tulee hävittää vaarallisia kasveja, surmata turmiollisia eläimiä, niinkuin käärmeitä, sekä vastustaa tauteja; mutta ennen muuta täytyy hänen olla puhdas sekä ulkonaisesti että sisällisesti; totuutta tuli puolustaa, ja työtä tuli tehdä, sillä työ on pyhä toimi; »se, joka maahan kylvää hyvän siemenen, on tehnyt yhtä suuren hyvän työn kuin jos hän olisi 10,000 uhria toimittanut». Mutta myöskin rukouksia ja uhria tarvittiin. Alkuaan ei Iranilaisilla ollut mitään kuvia ja temppeleitä jumalanpalveluksessa, mutta myöhemmin ruvettiin niitä muiden kansojen esimerkin mukaan rakentamaan. Vihdoin päättyy tuo taistelu, ja Ormuzd pääsee voitolle, jolloin onnellinen aika alkaa maailmassa. — Zoroasterin oppi on puhtaampaa ja aatteellisempaa kuin muiden Itämaiden kansojen uskonoppi, Israelilaisten lukuunottamatta. Heidän pappejansa sanotaan *mageiksi,* jotka saavuttivat tietojensa tähden suuren merkityksen, niinkuin muidenkin Aasian kansojen papit.

Kuuluisimmiksi Iranin arjalaisista kansoista tulivat *Persialaiset,* jotka perustivat toisen maailmanvallan. He asuivat Persianlahden pohjoisrannalta kohoavassa Persis-nimisessä vuorisessa maakunnassa, joka ennen oli kuulunut suureen Assyrian valtakuntaan. Kun Medialaiset ja Babylonialaiset hävittivät Niniven, joutuivat Persialaiset sukulaistensa Medialaisten valtaan. Mutta pian vaihtui herruus. Ne tapahtumat, jotka tähän kuuluvat, ovat tarunomaisia ja Herodotoksen kertomia.

Kerran näki *Astyages,* Median kuningas, sellaisen unen, että hänen tyttärensä Mandanen helmasta kasvoi suuri viinipuu. Kuningas tiedustelee mageilta, mitä se merkitsisi; he selittivät, että hänen tyttärensä poika kerran pääsisi koko Aasian kuninkaaksi. Tämä ei miellyttänyt Astyagesta,

jonka vuoksi hän ennustuksen toteutumista välttääkseen naitti tyttärensä eräälle halpasukuiselle Persialaiselle, arvellen, ettei sellaisen lapsesta saattaisi hänelle tulla vaaraa. Mutta kun Mandanelle oli syntynyt poika, määräsi Astyages hänet kuitenkin surmattavaksi, jättäen tämän julman tuomion hovimestarinsa Harpagoksen toimeenpantavaksi. Hän ei käskyä täyttänytkään, vaan käski erään Astyageen paimenen sen suorittamaan. Tämä taas jätti pojan eloon, pitäen sitä omanaan. Vasta kymmenen vuoden päästä saapi Astyages asiasta tiedon omituisen tapahtuman kautta. *Kyros,* se oli tuon pojan nimi, oli kerran samanikäisten poikien kanssa leikkiessään lyönyt erään ylhäisen miehen poikaa, koska tämä ei häntä, vaikka oli kuninkaaksi valittu, ollut totellut. Pojan isä valittaa Astyageelle; tämä taas kutsuu Kyroksen luokseen, jolloin hän sekä pojan ulkomuodosta että hänen rohkeasta vastauksestaan rupeaa epäilemään hänen syntyperäänsä. Paimen kertoo nyt koko asian; kuningas oli mielissään, että poika oli jäänyt eloon, mutta rankaisee kauheimmalla tavalla Harpagosta antamalla hänen syödä hänen oman poikansa lihaa, jonka hän oli surmauttanut. Kyros lähetettiin Persiaan oikeiden vanhempiensa luo, ja täällä hän varttui täysimieheksi, joka saattoi tuon äsken mainitun unen toteutumaan. Hän kehottaa Persialaisia kapinaan ja voittaa Astyageen. Persialaiset pääsevät vallitsevaksi kansaksi, mutta Medialaisetkin saavat pitää vapauden. Tämä vallankumous tapahtui v. 559 e. Kr. s.

Ariman, kuvattuna pedoksi, jonka kuningas surmaa. (Korkokuva Persepoliin raunioista.)

Paljon on Kyroksen historiassa tarunomaista, josta on vaikeata erottaa tositapauksia; mutta varmoja historiallisia tietojakin on olemassa, jotka luovat hänestä suurimman henkilön, mikä Itämailla on ilmestynyt; hän on ensimmäinen arjalaisen rodun suuri edustaja historiassa. Persian uusi kuningas oli mahtava valloittaja, joka raittiin ja turmeltumattoman

vuoristokansansa avulla saattoi koko Aasian valtiolliset olot uudelle kannalle; mutta hän ei ollut tuollainen julma raastaja ja murhien toimeenpanija kuin Assyrian ja Babylonian kuninkaat olivat olleet, vaan hän oli »vähimmin verinen ja lempein kaikista hallitsijoista, kuin Itämailla tiedetään olleen». Voitetuita ruhtinaita ei ristiinnaulittu, kansoja ei kuljetettu vankeuteen, päinvastoin hän lievensi edellisten hallitsijoitten tekemiä väkivaltaisuuksia; Raamatun historiastakin tiedämme, että hän salli Juutalaisten palata vankeudesta, johon Nebukadnesar oli heidät vienyt.

Länsi-Aasiassa oli Kyroksen valtaan tullessa kaksi muuta suurta valtiota. Toinen oli Babylonia, joka yhdessä Median kanssa oli tehnyt lopun Assyrian valtakunnasta, mutta jonka voimat sen jälkeen olivat heikontuneet; eivätkä sen kuninkaat pitäneet muusta lukua kuin kaupunkinsa rakentamisesta ja koristamisesta, jonka vuoksi se ei saattanut urhoollisten Persialaisten voimalle vertoja vetää. Vähän-Aasian länsiosassa taas oli aikojen kuluessa ollut useita valtioita, niinkuin tuo Homeroksen runojen kautta mainioksi tullut *Troas; Frygiassa* oli oma valtakunta; mutta mahtavin Kyroksen aikana oli *Lydian* valtakunta, minkä pääkaupunki oli *Sardes,* jota pidettiin niin vahvana linnoituksena, että sitä oli mahdoton valloittaa. Lydia oli kauppansa kautta vilkkaassa yhteydessä Kreikkalaisten kanssa ja sen kuninkaat olivat kreikkalaisen sivistyksen suosijoita. Koillis-Afrikassa oli Egypti, Niniven hävittyä, myöskin päässyt itsenäiseksi, ja sen kuninkaat hallitsivat siihen aikaan *Sais'in* kaupungissa Pohjois-Egyptissä.

Kyros.
(Kuvattuna jumalaksi.)

Nämät kaikki vanhat sivistysvaltiot liittyvät yhteen Persian kuninkaan vallan alle. Ensin Kyros joutui Lydian kuninkaan kanssa taisteluun. Siellä oli rikkauksistaan tunnettu *Kroisos* päättänyt ryhtyä sotaan Kyrosta vastaan, peläten Persian kasvavaa valtaa. Delfoin oraakkelin kaksimieliseen vastaukseen luottaen, meni hän valtakuntansa rajan, Halys-virran yli, mutta sen sijaan että hän oli arvellut oraakkelin ennustuksen mukaan hävittävänsä Persian valtakunnan, hävittikin hän omansa. Kyros voitti, otti valtaansa pääkaupungin Sardeen, ja polttoroviolla Kroisos vasta tuli huomaamaan, ettei ihmistä saata ennen kuolemaa sanoa onnelliseksi, niinkuin viisas Solon hänelle oli sanonut. Näin kertoo Herodotos. Mutta lempeä Kyros ei kuitenkaan häntä polttanut, vaan piti häntä vankina ja kääntyi usein häneltä neuvojakin kysymään hallitustoimissaan.

Kreikkalaiset kaupungit Vähän-Aasian rannalla valloitettiin Lydian valtakunnan ohessa.

Sen jälkeen kääntyy Kyros Babylonian valtakuntaa vastaan, ryhtyen piirittämään sen pääkaupunkia. Kreikkalaisten historiankirjoittajain kertomusten mukaan hän ei saanut Babylonia antautumaan, ennenkuin hän kaivatti suuren kanavan, johdattaen sitä myöten Eufratin veden, ja vei sotamiehensä sitten melkein kuivunutta virran pohjaa pitkin kaupunkiin. Kiilakirjoituksista on kuitenkin saatu toisellainen tieto, ne kun kertovat, että Babylonin asukkaat, suuttuneena velttoon kuninkaaseensa *Nabonediin,* antautuivat vastusta tekemättä Persian kuninkaan valtaan (538).

Siten oli Persian valtakuntaan liitetty kaikki maat Egyptin rajoille asti. Herodotos kertoo Kyroksen kaatuneen taistelussa *Massagetein* paimentolaiskansaa vastaan, jonka hyökkäyksiltä hän tahtoi turvata valtakuntansa pohjoisrajaa, ja heidän kuningattarensa *Tomyris* oli vielä pistänyt hänen ruumiista katkaistun päänsä verellä täytettyyn säkkiin, kehottaen häntä siellä tyydyttämään verenhimoansa. Toisen kertomuksen mukaan hän tappelussa vaan haavoittui, jonka johdosta hän kuitenkin muutaman päivän perästä kuoli. Hänen ruumiinsa haudattiin sitten Pasargaden kaupungin lähellä komeaan hautarakennukseen, joksi on luultu erästä vanhaa marmorirakennusta, mikä tähän asti on säilynyt.

Kyroksen hauta.

Tämä tapahtui v. 529 e. Kr. s., ja Kyroksen valtakunnan peri nyt hänen poikansa *Kambyses,* joka oli synkkä luonteeltaan ja on historiassa saanut julman tyrannin nimen. Hän surmautti veljensä *Bardijan,* jota Kreikkalaiset kutsuivat nimellä *Smerdis* ja jolle Kyros oli antanut suuria osia valtakunnasta hallittavaksi; ja kun yksi hänen sisaristaan nuhteli häntä tästä, piteli hän tätä niin pahoin, että hän kuoli. Kambyses liitti v. 525 Persian valtakuntaan Egyptin, jossa hän, surmaamalla vasta löydetyn Apis-härän, herätti yleistä vihaa vastaansa. Mutta hän kuoli pian sen jälkeen v. 522.

Levottomuuksia syntyi nyt valtakunnassa; se on hajoamaisillaan, sillä jokainen kansa pyrkii itsenäiseksi. Tarmokas kuningas *Dareios Hystaspiinpoika* kuitenkin ottaa vallan, ja kapinat kukistamalla liittää hän jälleen kaikki yhteen sekä hallitsee v:teen 485. Dareioksen aika oli Persian valtakunnan suuruuden aika; sen ala oli vieläkin suurempi kuin Assyrian maailmanvallan oli ollut; lännessä oli rajana Tonava ja Välimeri

lahtineen sekä Afrikan erämaa, etelässä Arabian hiekka-aavikko, idässä raja oli siirretty Indus-virran toiselle puolelle, sillä Dareios oli valloittanut osan Pohjois-Intiastakin, pohjoisessa oli Jaksartes-joki, jonka rannoille paimentolaiskansojen hyökkäyksien torjumiseksi oli rakennettu lujia linnoituksia, sekä Kaspianmeri, Kaukasus-vuoret ja Mustameri.

Dareios saattajineen (jotka kantavat päivänvarjoa ja kärpäsviuhkaa).

Tuo suuri valtakunta oli kyllä lujempi kuin Assyrian, mutta valtioyhteyttä meidän ajan käsityksen mukaan ei siinäkään ollut. Voitettujen kansojen itsenäisyys oli heiltä riistetty, mutta he saivat pitää omat tapansa ja laitoksensa, ja oli useita sellaisiakin, joilla oli omat kuninkaansa; heidän tuli vaan tunnustaa suurkuninkaan herruutta ja suorittaa vaaditut verot. Vähässä-Aasiassa Karian maakunnan sotaiset asukkaat olivat omien päällikköjensä johdossa; Kilikiassa ja Bityniassa oli niinikään kansalla omat johtajansa; Armenialaiset olivat melkein vapaita; ja olipa itse valtakunnan keskustassakin vuorikansoja, jotka jossakin määrässä olivat itsenäisiä. Mutta Persian kuninkaat eivät tyytyneet epämääräiseen veroon voitetuilta, niinkuin Assyrian kuninkaat, vaan he vaativat vuotuisen veromäärän säännöllisesti suoritettavaksi. Verot maksettiin osaksi rahassa, osaksi luonnontuotteissa. Niinpä Dareios sai valtakunnastaan rahaa noin 1460 euboialaista talenttia, joka meidän rahassa on noin 83 miljoonaa markkaa, mutta koska rahan arvo oli silloin paljon suurempi, saanee laskea sen suhteellisen arvon 8-kertaiseksi. Kaupan välittämiseksi ja verojen suorittamiseksi löi Dareios ensimmäiset rahat, joita hänen nimensä mukaan nimitetään *dareikeiksi.* Paitsi rahassa suoritettiin veroja luonnontuotteissa; niinpä Egyptiläiset antoivat viljaa, Medialaiset

antoivat 100,000 lammasta, 4,000 muulia, 3,000 hevosta, Armenialaiset 30,000 varsaa, Kilikialaiset 366 valkoista hevosta j. n. e. Sitä paitsi tuli kaikkien kansojen antaa sotamiehiä suurkuninkaan armeijaan.

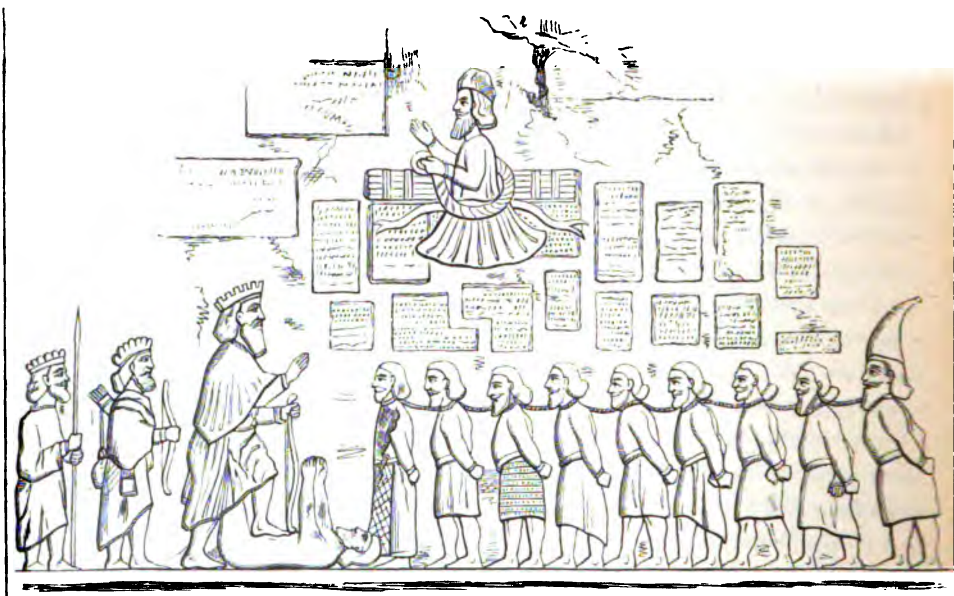
Hopeadareiki.

Persian valtakuntaa saattaa pitää ensimmäisenä suurena järjestettynä valtiona, sillä parempi säännöllisyys hallinnossa, verotuksessa ja muissa suhteissa siinä tavataan kuin Itämaiden vanhemmissa valtioissa. Jo Kyros oli alkanut järjestämistyön asettamalla *satraappeja* eli maaherroja eri osiin valtakuntaa, ja Dareioksen aikana niiden lukumäärä oli 23, jotka suurkuningas määräsi. Heidän valtansa oli jotenkin laaja, heidän hovinsa komea, mutta jotta estettäisiin kapinoiden syntymistä, jaettiin hallintotoimet kolmelle virkamiehelle, jotka kaikki olivat suorastaan kuninkaasta riippuvaisia: satraapilla oli siviilihallinto ja tuomiovalta, kirjuri piti kirjeenvaihdosta huolta, ja kolmas oli sotajoukkojen johtaja. Valvontaa varten kulki maakunnissa joka vuosi tarkastajia, joita nimitettiin »kuninkaan silmiksi ja korviksi». Liikkeen helpottamiseksi rakennettiin teitä ja asetettiin jonkinlaisia majatalojakin, joissa saattoi hevosia vaihtaa. Täten tuli toimeen säännöllinen yhteys laajan valtakunnan eri osien välillä, Aigeian merestä Indus-virtaan asti; tavan takaa ainakin kuninkaan sananviejät teitä pitkin ratsastivat.

Suurkuningas itse asui vanhoilla sivistysmailla, joissa hänellä oli neljä pääkaupunkia: Babylon, jossa talvea asuttiin sen lämpimän ilman vuoksi, mikä siellä vallitsi; keväät asuskeltiin Susassa ja kesät Median vanhassa pääkaupungissa Ekbatanassa, joka korkealla vuoriasemallaan oli ilmastonsa puolesta viileämpi. Näiden lisäksi Dareios rakennutti *Persepolis*-kaupungin, joka oli Iranin keskustassa. Sen rauniot osottavat, että siellä on ollut komeita rakennuksia, temppeleitä, kuvanveistoksia, kirjoituksia, jotka kaikki muistuttavat Niniven ja Babylonin suuruutta. Koko kaupunki näyttää ikäänkuin vuoresta kasvaneelta, sillä se kohoaa pengermäisesti ylöspäin. Mahtavan kuninkaanlinnan Dareios sinne rakennutti; pohjana oli kolme pengermää, mitkä leveät marmorikäytävät yhdistivät toisiinsa; siivekkään leijonan kuva, joka oli otsakoristuksella varustettu, nähdään ensimmäiselle penkereen osastolle noustaissa itsevaltaisen kuninkuuden vertauskuvana; toisella taas on kuvattuna Medialaisia ja Persialaisia omissa kansallispuvuissaan; ja käytävän toisella

puolen on alamaiskansoja, jotka tuovat lahjoja kuninkaalle. Myöskin kuningas tavataan siellä kuvattuna Ormuzdin siunaamana tallaamassa kapinannostajaa jalkojensa alle, toisessa paikassa taas korkealla valtaistuimella istumassa.

Persian kuninkaan valta oli samallainen, kuin olemme sen nähneet muillakin Itämaiden kansoilla olleen; hän oli itsevaltias, miljoonien alamaisten hengen ja omaisuuden herra; kansat olivat orjia. Ei edes mahtava papisto ollut kuninkaan rinnalla hänen mahtiansa heikentämässä,

Muistotaulu Behistunin luona. Dareios polkee jalkansa alle Vale-Smerdistä, joka oli kuninkaaksi pyrkinyt, ja hänen edessään on 9 voitettua kapinoitsijaa.

niinkuin Medialaisilla. Hän oli kuin jumala, ja samantapaista kunnioitusta hänelle osotettiinkin; jos joku meni lupaa saamatta kuninkaan luokse, menetti hän henkensä; se, joka pääsi hänen kasvojensa eteen, lankesi maahan, ja käsi hiaan pistettynä tuli häntä puhutella, sillä se oli avuttomuuden todistuksena. Vieläpä nekin, jotka hänen kanssaan alituisesti seurustelivat, n. s. »pöytäkumppanit», olivat verhon erottamana siitä huoneesta, missä hän söi. Suurta anteliaisuutta hän kansalle osotti; muun muassa annettiin 15,000:lle henkilölle ruokaa päivittäin hänen palatsinsa edustalla Persepoliissa ja Susassa. Ylimalkaan koetettiin kaikella tavalla kuninkaan suuruutta ja loistoa osottaa ja ylläpitää.

Ulkonainen järjestys ja turvallisuus oli Persian valtakunnassa entistä parempi eivätkä kuninkaan ja satraappien vaatimat verotkaan olleet ylenmääräisiä, varsinkaan alussa. Saattaa ylimalkaan pitää tuota aikaa entisiä parempana. Mutta Persian valtakunnassa rupesi ennen pitkää ilmestymään samallaisia heikkouden oireita, kuin edellisissäkin valtioissa. Kuninkaat ja vallitseva kansa veltostuvat hedelmällisen luonnon yltäkylläisyydessä, kuuman auringon helteessä ja vallan tuottamien rikkauksien nauttimisessa. Persialaisten vuorimaassaan karaistu luonto rupeaa raukeamaan, nuorison kasvatus ei enää ole yhtä ankara kuin ennen. Herodotos kertoo, että jo 5-vuotisina aljetaan Persialaisten lapsia opettaa ja 20:teen ikävuoteen opetus kestää; kolmea seikkaa vaan pidetään silmällä, nimittäin ratsastamista, joutsen jännittämistä sekä totuuden puhumista. »Ei ole mitäkään, sanoo hän, niin häpeällistä, kuin valehteleminen», sillä se on rikos auringon jumalaa vastaan. Mutta tavat muuttuvat, kasvatus laimentuu, urhoollisuus ja sotainen kunto jääpi syrjään, jonka sijaan nautinnot voittavat alaa.

Toisaalta taas suurilla valtioilla on yhäti halu kasvaa suuremmiksi jatkamalla valloituksiaan. Tuollaisen valtion hallitsija ei saata rajallaan nähdä vapaata kansaa yrittämättä saada sitä valtaansa. Niin oli Persiankin laita; Herodotos kertoo, että Dareioksen puoliso *Atossa* kehotti kuningasta ylläpitämään sodilla Persialaisten sotaista tarmoa; ja sen lisäksi tuli hänen itsensä kansansa silmissä uusilla valloituksilla säilyttää arvoansa. Kyros oli valloittanut Aasian, Kambyses Afrikan, Dareioksen asiaksi tuli yhdistää Europa Persian maailmanvaltaan. Siihen Dareios ryhtyikin; hän sai Trakian ja Makedonian valtaansa, mutta nyt hän kohtasi pienen kansan, jota hän suunnattomilla voimillaan ei saanut kukistetuksi. Historiallinen edistys ei saattanut enää viihtyä Itämaiden orjuuttavissa oloissa, vaan se siirtyi pienelle, mutta vapaalle Kreikan kansalle.

VIII.

Kreikan heimot ja Kreikkalaisten leviäminen.

Itämaat ja Europa. — Kreikanmaa ja kreikkalaisen sivistyksen luonne. — Vanhimmat asukkaat. — Kreikan heimot. — Dorilaisten vaellus. — Kreikan sivistysseudut. — Siirtokuntien perustaminen.

Kun Aasiasta siirrymme Europan puolelle, tapaamme tässä maanosassa toisellaisen luonnon, toisellaisen valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän ja koko kehityksen toisellaisen. Itämaiden suuremmoinen ja valtava luonto pitää ihmiset ikäänkuin valtaansa kahlehdittuina, sillä ihminen tuntee itsensä liian vähäpätöiseksi sen rinnalla, ja sen vuoksi hän alistuu sen alle ja tympistyy toimissaan. Kaikki kehitys siellä on ainoastaan muutamien henkilöiden luoma; se liikkuu ikäänkuin ylhäälläpäin; hallitsija rajattomalla vallallaan ja pappissääty ovat yksin sivistyksen kannattajia, mutta kansalla ei ole mitään merkitystä, vaan se on orjuudessa. Suuria valtioita Itämailla syntyy, joissa yhden miehen tahto johtaa miljoonia ihmisiä. Toisin on Europassa. Täällä ei luonto ole niin suuremmoinen, eivät vuoret ja hedelmälliset laaksot ole niin jyrkässä vastakohdassa toisiinsa; ilmanala ei ole niin kuuma eikä luonto niin rikas, että se veltostuttaisi, mutta ei myöskään niin karu, että se tekisi elämänehdot liian koviksi, vaan toimeentuloa varten riittää kohtalainen työ. Ihminen pyrkii täällä luontoa hallitsemaan ja käyttämään sitä tarpeisiinsa, jonka kautta jokainen oppii tuntemaan voimansa. Se synnyttää vapauden tunteen; ja Europassa ilmeneekin vapaus, joka on kaiken edistyksen ehto. Se varsinkin tulee näkyviin Kreikkalaisissa, jotka ensimmäisenä Europan kansoista ovat historiallisen edistyksen kannattajina.

Kreikassa, joka oli heidän asuinpaikkansa, on vuoria, jokia, laaksoja ja syviä meren lahtia vierekkäin sekä suuria saariryhmiä ympäristöllä, siellä on luonto monipuolinen ja saattaa kansankin monipuoliseen kehitykseen. Mutta nuo vuorten ja meren lahtien erottamat osat, laaksot ja saaret, vaikuttavat myöskin valtiollisen hajaannuksen; eikä Kreikassa muodostukaan suurta valtiota, niinkuin Itämailla, vaan pieniä kaupunkivaltioita, joissa kansalaiset välittömästi ovat asioiden johdossa. Erilaisuus Itämaiden ja Kreikan välillä tulee näkyviin paitsi valtiolaitoksessa myöskin uskonnossa, tieteessä, taiteessa ja koko katsantotavassa, vaikkapa Kreikan sivistyksen alku onkin Itämailta kotoisin.

Kreikan kansa kuuluu suureen arjalaiseen ryhmään, jonka haaroja oli Aasiasta Europaan siirtynyt, mutta aikaa, milloin muutto tapahtui, ei saata arvaamallakaan määrätä. Maan vanhimpia asukkaita nimitetään *Pelasgeiksi,* joiden alkuperästä tutkijat ovat olleet erimielisiä, mutta näyttää kuitenkin siltä, että ne olisivat olleet myöhemmin tulleiden *Hellenein* sukulaisia tai esi-isiä. Hellenit laskivat ne valtansa alle, ja vähitellen ne häviävät heidän sekaansa. Hellenein nimeä nuo myöhemmin tulleet itse käyttivät, mutta Roomalaiset kutsuivat heitä *Kreikkalaisiksi (Graeci),* ja maata *Kreikanmaaksi (Graecia),* jotka nimitykset muutkin kansat ovat ottaneet käytäntöön. Hellenit jaetaan kielessä vallitsevan erilaisuuden perustuksella eri heimoihin, joista *ionilainen* ja *dorilainen* olivat tärkeimmät ja koko Kreikan johtavat heimot; *aiolilainen* ja *akaijalainen* sitävastoin olivat vähäpätöisempiä.

Vanhimpina aikoina, jolloin historian valo vähän alkaa hämärtää näillä mailla, tapahtui asutuksessa monta muutosta ja mullistusta Kreikan niemellä; kansat muuttivat asuinpaikkoja, karkottaen toisia tieltään. Epeirosta tuli itäiseen naapurimaakuntaan kansa, anasti sen ja antoi sille *Tessalian* nimenkin *Tessalos*-nimisen päällikkönsä mukaan. Tämän maakunnan entiset asukkaat taas siirtyivät Keski-Kreikkaan *Boiotian* maakuntaan. Viimeinen ja tärkein siirto tapahtui n. s. *dorilaisen vaelluksen* kautta. Aikaisemmin Dorilaiset olivat Pohjois-Kreikasta siirtyneet Hellaaseen, anastaen sen maakunnan, joka sai heistä nimen *Doris;* mutta v. 1,100 vaiheilla he menivät pitkän Korintin lahden yli Peloponnesokseen. Niinkuin valloittajat ainakin vetoavat vanhoihin oikeuksiin väkivaltaansa puolustaakseen, niin Dorilaisetkin, tarun mukaan, vaativat tätä niemimaata kansallissankarinsa Herakleen perintönä. Saman uroon jälkeläisten, kolmen veljeksen, *Temenoksen, Kresfonteen* ja *Aristodemoksen* johdossa he valloittivat sen; entiset asukkaat *Akaijalaiset,* kukistettiin, ja vanha mykeneläinen sivistys (ks. luk. X) nähtävästi hävisi samassa. Taistelu oli kuitenkin pitkällinen, sillä vasta toisessa miespolvessa saatiin itärannalla oleva Argolis, vanhan sivistyksen pääpaikka, kukistetuksi, ja neljännessä Lakonia, joka oli niemimaan eteläosassa. Useita dorilaisia valtioita täällä nyt muodostuu, sillä niemimaa jaetaan johtajien kesken.

Tämän jälkeen olot vakaantuvat, ja ne valtiot, joille johto tulee, muodostuvat ja kehittyvät. Mutta koko Kreikka ei sivistyksen työhön ota osaa. Se osa niemimaasta, joka on itäpuolella ikäänkuin Itämaihin päin katsomassa, on sivistykselle alttiina; se on Ionilaisten ja Dorilaisten asuinpaikka; siellä on Atena, Korinti ja Argos. Länsipuoli niemimaata

sitä vastoin on raakuuden vallassa ja sen olot ovat hämärässä. *Aitolialaiset* Hellaan länsiosassa olivat rosvokansaa ja puolivillejä; Epeirosmaakunnassa oli kyllä *Dodonan* oraakkeli, mutta ei sillä muuta yhteyttä ollut sivistyneen Kreikan kanssa; *Elis-maakunta* Peloponnesoksen länsiosassa oli pyhä maa, mutta ei sillä muuten historiallista merkitystä ollut, *Messeniassa* sen eteläpuolella oli jo valtio syntynyt, mutta pian Sparta sen itsenäisyydestä teki lopun.

Kreikkalaisuus ei kuitenkaan rajoittunut yksinomaan Kreikan niemimaahan, vaan tämä oli ikäänkuin keskipiste, josta se säteili ympäri joka taholle, sillä edulliset maantieteelliset suhteet olivat sen leviämistä edistämässä. Saaret yhdistävät ikäänkuin sillalla Kreikan niemimaan muihin maihin. *Kykladein* saariryhmä alkaa Hellaan itäisestä niemestä, se liittyy *Sporadeihin,* jotka taas ulottuvat Vähän-Aasian rantamaille asti. Peloponnesoksesta päästään pian *Kretan*saarelle, josta näkyy *Rodos,* eikä Rodoksesta ole pitkä Aasian rannoille. Kretan saaresta ei myöskään ole muuta kuin kahden päivän matka Afrikan pohjoisrannalle. *Korkyran* saaresta taas näkyy Italian rannikko. Näitä saaria myöten Kreikkalaiset levisivät yhä kauemmaksi. Foinikialaiset, jotka ennen olivat ottaneet ne kauppapaikoikseen, karkotettiin tai sulautuivat Kreikkalaisiin. Jo 12:nnellä ja 11:nnellä vuosisadalla, jolloin kansainvaellukset saattoivat häiriötä varsinaisessa Kreikassa, siirtyi paljon väkeä Aigeian meren saarille ja Vähän-Aasian länsirannalle. Ionilaisia ja Aiolilaisia alkoi ensin sinne siirtyä, joiden mukaan tuota rannikkoa aljettiin nimittää *Aioliaksi* ja *Ioniaksi.* Dorilaiset, vaelluksen innostamina, siirtyivät Peloponnesoksesta *Kretaan* ja sieltä muille saarille sekä *Kariaan* Vähän-Aasian rannalle. *Samos-* ja *Kios*-saarella oli Ionilaisilla niinikään tärkeitä siirtokuntia. *Miletos* Vähän-Aasian rannalla niistä saavutti suurimman maineen; *Efesos, Fokaia* ja *Smyrna* olivat myöskin tunnettuja kaupunkeja. Aiolilaisilla oli *Lesbos*-saari hallussaan; Hellespontoksen varrella taas olivat *Abydos* ja *Kymai* tärkeimpiä siirtokuntia. Dorilaisten perustamista kaupungeista olivat *Knidos* ja *Halikarnassos* suurimmat.

Myöhemmin, 8:nnella, 7:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla, elpyi siirtomaiden asutus yhä enemmän, sillä Kreikkalaisista oli tullut vilkas kauppakansa, joka oli perinyt Foinikialaisten kauppaherruuden ja kulki nyt joka maassa, poiketen kaikkiin lahden poukamiin tavaroita vaihtamaan. Paitsi kauppaetujen hankkiminen vaikuttivat myöskin muut seikat tähän siirtolaisuuteen; sellaisia olivat väkiluvun lisääntyminen, puoluetaistelut kotikaupungissa tai muu tyytymättömyys. Jonkun etevän miehen johdossa halukkaat nousivat laivoihin, ottivat kotikaupungista liesitulen

mukaansa ja purjehtivat vieraalle rannalle. Siten syntyneet siirtokunnat olivat yhdistettyinä kotikaupunkiinsa siveellisellä siteellä, jonka sukulaisuus tuottaa; ne olivat emäkaupunkiin samassa suhteessa kuin tytär äitiinsä. Foinikialaiset perustivat siirtokuntia ainoastaan kauppaetujensa vuoksi, eivätkä ne olleet itsenäisiä, Kartagoa yksin lukuunottamatta; mutta Kreikkalaisten siirtokunnilla oli valtiollinen itsenäisyys ja olivat kokonaan riippumattomia emäkaupungistaan. Samoin kuin Foinikialaiset levittivät Itämaiden sivistystä siirtomaittensa kautta, samoin kreikkalaisuus levisi heidän perustamiensa kautta. Aigeian meren pohjoisosissa oleville saarille ilmestyi uusia siirtokuntia, Trakian ja Makedonian rannikoille niinikään, joista *Byzantzion,* nykyisen Konstantinopelin edeltäjä, perustettiin v. 660; *Potidaia* ja *Olyntos* olivat Makedonian rannalla. Mustanmeren kauppa joutui näin Kreikkalaisille; tämän meren rannikolle varsinkin Miletos perusti useita siirtokuntia, yhteensä 300, joiden joukossa olivat *Sinope* ja *Trapezunt,* mitkä vieläkin ovat kauppapaikkoja. Lännessä päin Sisilian saarelle perustettiin useita siirtokuntia, niinkuin suuri *Syrakusa,* ja Etelä-Italiaan siirtyi Kreikkalaisia siihen määrään, että koko maata ruvettiin kutsumaan *Suur-Kreikaksi.* Vieläpä Pohjois-Afrikaan, Etelä-Galliaan ja Espanjan rannikoille ilmestyi kreikkalaisia siirtokuntia. Itäosa Välimerta joutui heidän haltuunsa jo 6:nnella vuosisadalla, kun Foinikialaiset olivat väistyneet heidän tieltään, mutta länsiosissa kohosi Kartagon valta mahtavammaksi.

Kreikkalaiset olivat siis näin etäälle toisistaan hajaantuneet, melkein koko Välimeren ympärille, eikä ollut mahtavaa hallitsijaa heitä hallitsemassa, eipä edes vakinaista valtiollista yhteyttä ollenkaan olemassa. Mutta kuitenkin tunsivat he itsensä yhdeksi kansaksi. Vaikka pieni joukko asettui vierasten kansojen keskeen asumaan, säilyi se sittenkin kreikkalaisena. Sama kieli, sama uskonto, henkinen yhteys sekä korkeampi sivistys kuin muilla kansoilla oli Kreikkalaisten yhdessä pitävänä voimana. Elävä tunne etevämmyydestään muiden kansojen rinnalla esti heitä muihin sulautumasta; muut kansat olivat heidän rinnallaan barbaareja, joilla ei samaa ihmisarvoa ollut.

Zevs (jättiläiskuva, löydetty Otricolin kaupungista Italiassa).

IX.

Kreikkalaisten uskonto ja sankaritarusto.

Alkuperäinen uskonto. — Tärkeimmät jumalat. — Manala. — Haltijat. — Sankarit. — Argonautain retki. — Trojan sota. — Homeroksen runot. — Uskonnon luonne. — Uhrit. — Papit. — Oraakkelit. — Kilpaleikit. — Uskonnon vaikutus taiteeseen.

Kreikkalaisten uskonto oli alkuansa niinkuin kaikilla arjalaisilla kansoilla luonnonvoimain palvelemista. Mutta noita luonnonvoimia sinänsä ei kauan palveltu, vaan niistä tehtiin jumaluusolentoja; aurinko, vesi,

tuuli y. m. olivat jumalia, ja kaikki muutokset luonnossa olivat vaihdoksia jumalien elämässä. Kansan mielikuvituksessa ja runoilijoiden lauluissa saivat jumalat persoonallisen muodon; niistä tehtiin ihmisten kaltaisia olentoja, jotka vaan olivat heitä täydellisempiä. Jumalat olivat voimakkaampia ja kauniimpia kuin ihmiset; he elivät taivaallisesta ruoasta, *ambrosiasta* ja *nektarista,* ja olivat kuolemattomia. Asuinpaikkana kuviteltiin heillä olevan *Olympos*-vuori Tessaliassa.

Kun jumalat kerran muodostuivat ihmisten kaltaisiksi olennoiksi, liittyi kuhunkin heistä kertomuksia heidän vaiheistaan, jonka kautta *jumalaistarusto* eli *mytologia* syntyi. Heillä kerrottiin kuitenkin olevan ihmisellisiä heikkouksiakin; he olivat toisilleen kateellisia, kiistelivät keskenään, olivat mustasukkaisia, pettivät toisiaan, osottivat kevytmielisyyttä j. n. e. Ihmisten vaiheisiin he paljon ottivat osaa, auttaen yhtä, mutta toista vahingoittaen; sillä kullakin jumalalla oli omat suosittunsa, ja samoin kullakin kaupungilla oli tavallisesti oma suojelijajumalansa, joka siitä piti huolta; Pallas Atena esim. oli Atenan kaupungin suojelija.

Hera. (Säilytetään Vatikanissa.)

Pääjumala oli *Zevs* (Roomalaisten *Jupiter*), Kronoksen (Ajan) poika; hän oli korkein taivaan jumala, joka salamalla osotti vihaansa ja herätti kilpeänsä pudistamalla myrskyjä; mutta hän oli myöskin valtioelämän ja koko siveellisen maailmanjärjestyksen suojelija.

Komeaksi, majesteetilliseksi mieheksi, istuen kultaisella valtaistuimella, salama oikeassa kädessä ja kotka jalkojen juuressa, Zevs'ia kuvattiin. *Hera* (Room. *Juno*) oli hänen puolisonsa. Heidän poikansa olivat *Ares* (Room. *Mars*), sodan jumala, sekä *Hefaistos* (Room. *Vulkanus*), jota kuviteltiin

Apollon (rintakuva Belvederessä löydetystä kuvapatsaasta).

sangen rumaksi ja muodottomaksi, minkä vuoksi Hera heti synnytettyään työnsi hänet alas Olympoksesta; mutta meren jumalatar *Tetis* pelasti ja vaali häntä, kunnes Hera otti hänet jälleen armoihinsa ja hän sai palata Olympokseen. Hefaistos oli alkuansa tulen jumala, mutta häntä ylistettiin myöskin taitavana takojana; hän valmisteli pajassaan kauniita esineitä, joita hän lahjoitteli jumalille ja toisinaan ihmisillekin. *Hebe* oli

nuoruuden jumalatar, joka tarjosi jumalien hauskoissa pidoissa nektaria ja ambrosiaa. Zevs'in lapsia olivat myöskin *Pallas Atena* (Room. *Minerva*) sekä *Foibos Apollon* (Room. *Apollo*), mutta he eivät olleet Herasta syntyneitä. Edellisen syntymästä kertoi taru, että Zevs, kun hän kerran sairasti päätautia, antoi Hefaistoksen moukarillaan lyödä otsaansa, ja silloin lähti hänen päästään kaunis neito ampuma-aseilla

Artemis (rintakuva Pariisissa säilytetystä kuvapatsaasta).

varustettuna ja sota-asuun puettuna. Se oli Pallas Atena, sodan, tieteen sekä sivistyksen suojelijajumalatar, joka aina eli neitseellisenä. *Leto* taas oli synnyttänyt Apollonin, joka oli paimenien sekä soiton ja ennustustaidon suojelijajumala. *Artemis* (Room. *Diana*) oli kuun ja metsästyksen jumalatar, jonka vuoksi hänen kuvailtiin jousella varustettuna ajavan metsän eläimiä. *Hermes* (Room. *Merkurius*) oli myöskin Zevs'in poika erään pilvenhaltiattaren Majan kanssa. Hän oli sukkela ja iloinen,

jonka tähden hänestä tuli jumalien sanansaattaja. *Afrodite* (Room. *Venus*) oli rakkauden ja kauneuden jumalatar; hän oli luultavasti alkuansa Foinikialaisten Astarte, mutta muodostui Kreikassa kokonaan toisellaiseksi. Zevs-jumalan tytär oli Afroditekin, mutta hän syntyi meren vaahdosta ja nousi siitä ihanteellisen kauniina Kypros-saaren rannalle.

Lepäävä Ares (säilytetty Villa Ludovisissa Roomassa).

Missä hän vaan kulki, kasvoi kukkia hänen jäljissään; hän ajoi kyyhkysten vetämissä vaunuissa, ja *sulottaret (karitit)* liehuivat hänen ympärillään. Kun hän näyttäytyi, täytyi kaikkien taipua hänen kauneutensa tenhovoiman hurmaamana. Afrodite oli naimisissa ruman Hefaistoksen kanssa, mutta hän oli enemmän mieltynyt tämän komeampaan veljeen Ares-jumalaan; ja muutamat kuolevaisetkin saivat osakseen hänen rak-

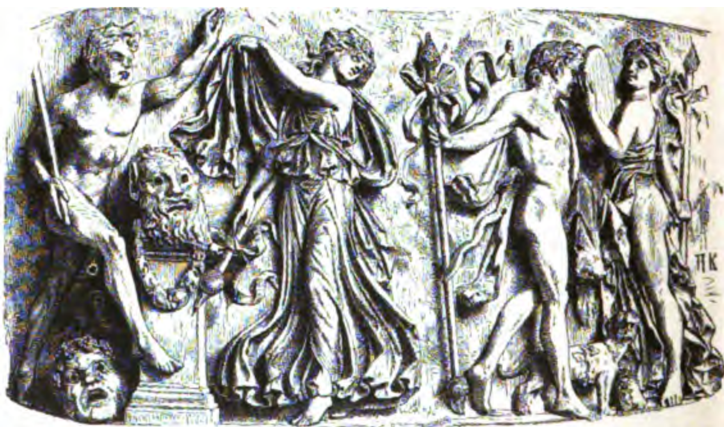
kautensa suosiota. Hänen poikansa *Eros (Kupido)* seurasi aina äitinsä mukana, jousella ja nuolilla varustettuna, ja kun hän johonkuhun ampui nuolensa, joutui tämä auttamattomasti lemmen valtaan. Viinilläkin oli oma jumalansa, *Dionysos* (Room. *Backus*), joka niinikään oli Zevs'in poika; äiti oli muuan *Sémele*-niminen kuninkaan tytär, jonka Zevs'in salamat sitten surmasivat. Dionysos pelastui ja lähti Intiaan, jossa hän

Afrodite (rintakuva Melos-saarelta löydetystä kuvapatsaasta).

keksi viiniköynnöksen. Hän lähti sen jälkeen matkustamaan ympäri maailmaa levittääkseen sen viljelystä, ja viiniköynnösseppele päässä, saman köynnöksen lehdillä koristettu *tyrsos-sauva* kädessä kulki hän leijonien ja pantterien vetämissä vaunuissa, joita häneen mielistyneet immet, *backantinnat,* ympäröivät. *Poseidon* (Room. *Neptunus*) oli veden valtijas, joka merihepojen vetämissä vaunuissa kulki yli aaltojen, nojaten kolmikärkeensä, jolla hän saattoi saada aikaan myrskyjä ja maanjäristyksiä.

Manalan jumala oli *Hades* (Room. *Pluto*). Hänen valtakuntansa oli maan alla; sen ympärillä oli *Styx*-niminen joki, jonka yli lauttamies *Karon* ruuhellaan kuljetti kuolleita. Manalan portilla oli kauhea *Kerberos*-koira vahtia pitämässä. Elämä Hadeksen valtakunnassa oli ilotonta ja kolkkoa; kuolleitten sielut kulkivat siellä ympäri kuin haamut, haluten maallisen elämän nautintoihin. Elämänhaluisten Kreikkalaisten katsantokannan mukaan oli näet maallinen elämä parempi ja iloisempi kuin haudantakainen. Kuolleitten ruumiit säilytettiin varhaisempina aikoina, mutta myöhemmin ruvettiin niitä polttamaan; käsitys muodostui sellaiseksi, että kaikki yhteys maallisen elämän kanssa ei ollut loppunut, ennenkuin ruumis oli poltettu ja tuhka hautaan pantu; siihen asti harhaili

Dionysosjuhla. Korkokuva attikalaisesta ruumis-arkusta.
Dionysosjuhlan naamiotansseista sai myöhemmin näytelmätaide alkunsa.

sielu rauhatonna maailmassa. Olo Manalassa oli kuitenkin erilaista, riippuen siitä, kuinka kukin oli elänyt maan päällä. Monellaisia rangaistuksia, sangen kauheitakin, kuviteltiin siellä olevan; rikoksentekijät työnnettiin *Tartaroksen* kauhuihin, mutta jumalien suosimat pääsivät *Elyseiläisille kentille,* joilla ikuinen kesä vallitsi. Kretan entinen kuningas *Minos,* joka oli ollut viisas lainsäätäjä, oli Manalan tuomarina.

Paitsi näitä jumalia oli ääretön joukko vähäpätöisempiä. Koko luonto oli haltijoita täynnä; vuorten kukkuloilla juoksentelivat iloiset pukin jaloilla varustetut *Satyrit* ja *Faunit,* aaltojen vaahdossa leikkivät *Tritonit, Nereidit* ja viekkaat *Sirenit; Nymfeistä* toiset olivat vuorten rotkoissa, toiset purojen rannalla tai puiden suojelijahengettärinä. Omat hengettärensä oli näytelmätaiteella, historiankirjoituksella, suru- ja huvi-

näytelmällä, vieläpä tanssitaidollakin j. n. e. Vilkas mielikuvitus oli niitä luonut kaikkialle.

Paitsi runsasta jumaluustarustoa syntyi Kreikkalaisilla *sankaritarusto,* joka on läheisessä yhteydessä edellisen kanssa ja josta runoilijat niinikään saivat aineksia esityksiinsä. Sankarit olivat hämäriä tarunsekaisia henkilöitä, joihin kansan ja runoilijoiden mielikuvitus oli liittänyt

Hermes (löydetty 1877 Olympia-kaupungin raunioista).

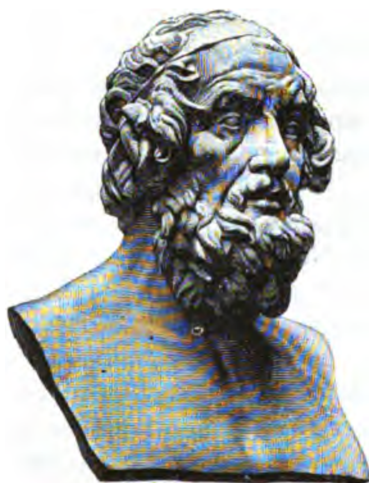
ihmeellisiä, usein hyvinkin syvämietteisiä vaiheita ja toimia. He olivat tavallisia ihmisiä etevämpiä, mutta eivät kuitenkaan jumalien vertaisia. Tunnetuin on voimallinen *Herakles* eli *Herkules,* joka, ollen jumalallista alkuperää, oli voimakas sekä henkisesti että ruumiinsa puolesta. Tienhaarassa hän valitsee sen tien, joka johtaa vaivoihin ja työhön, mutta jolla myöskin oli kunniaa saavutettavana; hänen 12:llä urotyöllänsä tahtoivat Kreikkalaiset esittää hänet sivistyksen raivaajaksi ja kansansa

hyväntekijäksi, hän kun hävittää vahingolliset eläimet tai ihmisten kaltaiset hirviöt ja siten valmistaa alaa lain-alaiselle elämälle. Herakles oli koko Kreikan kansallissankari, vaikka dorilainen heimo etupäässä piti häntä omanaan. *Tesevs* taas oli Atenalaisten sankari; hän myöskin surmaa hirviöitä, jotka maata rasittivat; niinpä hän vapauttaa Atenan julmasta verotuksesta Kretan kuninkaalle; kuninkaan tyttären *Ariadnen* avulla hän näet surmaa julman hirviön *Minotauroksen,* jonka kautta tuo vanha ihmisvero lakkaa. Tämä taru nähtävästi tarkoittaa Itämailla tavallisia ihmisuhreja, joista Kreikka nyt vapautuu. Atenan yhteiskunnan Tesevs myöskin järjestää. Vielä kerrotaan viekkaasta *Prometevksesta,* joka varasti tulen taivaasta, *Danaoksesta,* joka kehotti tyttärensä, joita oli 50, surmaamaan hääyönä miehensä; siitä täytyi heidän Manalassa kantaa vettä seulassa, jota tietysti kesti ikuisesti. *Tantalos,* jumalien suosiosta tulleena ylpeäksi, syöstiin Manalaan, jossa hänen täytyi kärsiä nälkää ja janoa, vaikka hän oli vedessä leukaa myöten ja pään päällä oli ihania hedelmiä kasvavien puiden oksia; sillä kun hän painoi päätänsä juodakseen, pakeni vesi, ja hänen kurottaessaan käsiään hedelmiä poimiakseen nousivat ne ylemmäksi. Onnettoman *Oidipoksen* surullisesta kohtalosta, joka joutui äitinsä kanssa naimisiin, saivat murhenäytelmien kirjoittajat aineksia teoksiinsa.

Kreikan sankaritarustoon kuuluvat myöskin nuot kaksi kuuluisata retkeä, jotka monet sankarit yhdessä panivat toimeen. Suurella Argonimisellä laivalla *Jason* purjehtii *Kolkis*-maahan Mustanmeren itärannalle hakemaan kultaista oinaannahkaa, joka sinne Europasta oli joutunut. Kuninkaan tyttären *Medean* avulla hän saapi sen ryöstetyksi. — Kuulumpi on *Trojan sota,* johon koko Kreikka otti osaa kostaakseen Spartan kuninkaalle Menelaokselle tapahtunutta häväistystä, *Priamos,* Trojan kuninkaan poika, kun oli ryöstänyt hänen puolisonsa, kauniin *Helenan.* Mykenen mahtava kuningas *Agamemnon* on joukkojen johtaja, mutta monta muuta ruhtinasta on hänen mukanaan; niinpä Agamemnonin veli *Menelaos* otti siihen osaa, samoin vanha ja älykäs *Nestor,* Pyloksen kuningas, Argoksen kuningas *Diomedes,* viekas ja kekseliäs *Odyssevs,* Itakan saaren hallitsija, suuri sankari *Akillevs,* jonka hänen äitinsä Tetis oli hänen lapsena ollessaan kastanut Styx-virtaan, siten tehden hänen ruumiinsa haavoittumattomaksi joka paikasta paitsi kantapäistä, joista hän kastaessaan oli pitänyt kiinni, sekä monia muita. Piiritys on pitkällinen, sillä se kestää kymmenen vuotta. Kaksintaisteluissa tavallisesti voimia koetellaan, kummaltakin puolen kun voimakkaimmat sankarit valitaan; niinpä Akillevs ja trojalainen *Hektor* mittelivät

voimiansa; jumalat suosivat mitkä Kreikkalaisia, mitkä Trojalaisia, ottaen hekin taistelun menoon osaa. Viekkaan Odyssevs'in neuvosta rakennetaan vihdoin suuri puuhevonen, jonka onttoon vatsaan kreikkalaisia miehiä kätkeytyy, ja kun herkkäuskoiset Trojalaiset kuljettavat sen kaupunkiinsa, tulevat nämät esille ja avaavat portit Kreikkalaisille, jotka olivat purjehtineet erään vähän matkaa rannasta olevan saaren taakse, mutta yön tultua palanneet takaisin. Kaupunki joutuu nyt heidän valtaansa; se hävitetään ja poltetaan maan tasalle. Nykyaikana, pääasiallisesti saksalaisen kauppiaan Schliemannin toimesta, on muinaisen Trojan seuduilla kaivettu esille suuria raunioita, muun muassa kuninkaan linna, jota on arveltu Priamoksen linnaksi.

Trojan sota ja siihen osaa ottaneet sankarit ovat tulleet kuuluiksi *Homeroksen runojen* nimellä kulkevan runokokoelman kautta. Kerrottiin näet, että joku suuri senniminen runoilija olisi ne kaikki sepittänyt, ja oltiinpa hänestä tietävinään lisäksi, että hän oli syntynyt sokeana ja eli köyhänä. Homeroksen maine kohosi niin suureksi, että hänen kuolemansa jälkeen seitsemän kaupunkia tahtoi hänet omistaa itselleen; kiista oli näet siitä, mikä niistä olisi hänen syntymäpaikkansa. Epävarmaa kuitenkin on, onko Homerosta ollenkaan ollutkaan; mutta jos hän on ollut, ei koko tuon suuremmoisen runokokoelman sepittäminen kuulu hänelle, vaan siihen ottivat monet muut osaa. Vähän-Aasian ionilaisissa siirtokunnissa, joissa kreikkalainen sivistys ensiksi heräsi eloon (ks. seur. luk.), oli kierteleviä laulajia, *aëdeja* (myöhemmin kutsuttiin heitä *rapsodeiksi*), jotka vanhojen tarujen perustuksella laulelivat sankarien urotöistä, kulkien ruhtinasten ja ylhäisten linnoissa; toiset lauloivat muilta oppimiaan, mutta tavallisesti laulaja osasi niitä muodostella ja laatia uusiakin, joten runojen laajuus yhä kasvoi. Homeros oli kenties yksi tuollainen laulaja, mutta muita etevämpi, jonka vuoksi kaikki runot liitettiin hänen nimeensä. Homeroksen runoihin kuuluu kaksi eri runosarjaa: *Ilias* ja *Odysseia*, joista edellinen kertoo tapahtumia Trojan piirityksen viimeiseltä vuodelta, kuvaillen etenkin Akillevs'in vihaa, hän kun oli suuttunut Agamemnoniin,

Homeros. (Marmorinen veistokuva hellenistiseltä ajalta.)

hänen ystävänsä *Patrokloksen* kuolemaa ja Hektorin, Trojan sankarin, surmaa, jonka Akillevs, julmistuneena ystävänsä kuolemasta, veitsellään lävisti, ja vihdoin kaupungin valloitusta ja hävitystä. *Odysseiassa* taas kerrotaan Odyssevs'in moninaisista vaiheista, joita hän sai paluumatkalla kokea, ennenkuin pääsi kotisaarellensa takaisin. Itse runojen esittämät tapahtumat ovat tarua, mutta olot, tavat, yhteiskuntalaitos esiintyvät näissä sellaisina kuin ne varhaisina aikoina Kreikassa olivat, jonka vuoksi me niistä saammekin paraat tiedot Kreikan vanhoista oloista. Uskonto niissä niin:kään esiintyy alkuperäisessä tuoreudessaan. Homeroksen runoissa Kreikkalaisten luoma mielikuvituksen maailma on selvemmin kuin missäkään muualla esitetty, ja sen vuoksi niitä pidettiin uskonnollisena ja kansallisena aarteena; niistä saatiin kansallista innostusta, kasvavaa sukupolvea opetettiin niitä tuntemaan; vielä Aleksanteri suuri luki niitä joka päivä, ottaen esikuvakseen Akillevs-sankarin, jonka vertaiseksi hän tahtoi päästä. Homeroksen runot olivat Kreikkalaiselle samanarvoiset kuin raamattu on kristitylle.

Kreikkalaisten uskontoa ei siveellisessä suhteessa saata asettaa varsin korkealle, he kun palvelivat jumalia, joilla oli ihmisellisiä heikkouksia ja vikoja; koko jumalamaailma oli ikäänkuin vedetty ylhäisestä asemastaan alas ihmisten puutteenalaiseen ja vajavaiseen piiriin. Mutta he palvelivatkin vaan omaa ihmisellistä luontoaan jumalissa; jumalat olivat vaan ihannekuvia ihmisestä. Tämä uskonto oli kuitenkin monessa suhteessa edistyneempi kuin Itämaiden kansojen luonnonvoimain jumaloiminen, sillä viimemainittujen jumaluus oli kaukana ihmisestä, mahtavana voimana, jonka puoleen hän pelolla vaan uskalsi kääntyä ja joka sovitukseen vaati julmia uhreja. Kreikkalaisten katsantotapa oli kevyempi ja iloisempi, sillä jumaluus oli ihmistä lähellä, ja hän saattoi asettua ystävälliselle kannalle sen suhteen. Tuollaista ihmisellistä ihannekuvaa, jota jumalat edustivat, koettivat Kreikkalaiset itsekin tavotella; sopusuhdan saavuttaminen ruumiin ja sielun välillä, kauniin ja hyvän kehittäminen toistensa rinnalla oli kasvatuksen tarkoitusperä niissä kansoissa, jotka Kreikkalaisten sivistystä varsinaisesti kannattivat. Taide taas sai uskonnon kautta jalomman muodon, koska siinäkin samaa ihannetta koetettiin saada esille.

Uhreilla, antimilla ja rukouksilla Kreikkalaisetkin kääntyivät jumaliensa puoleen eri tilaisuuksissa, milloin koko valtion puolesta, milloin yksityisen ihmisen tarvitessa heidän suojaansa. Uhria tarjottiin heidän suosiotaan ja apuaan pyydettäissä tai kiitokseksi saadusta voitosta tai jonkun muun tärkeämmän tapahtuman, niinkuin vaarasta pelastumisen,

avioliiton, lapsen syntymisen tai viran saamisen johdosta, taikkapa myöskin tehdyn rikoksen sovittamiseksi. Vanhimpina aikoina näkyy ihmisuhriakin Itämaiden tapaan tavatun; esim. Agamemnon tahtoo uhrata tyttärensä Ifigeneian saadaksensa suotuisan tuulen Trojan retkelle lähteissään; mutta kun ylimmäinen pappi Kalkas, jonka neuvosta tuo julma uhri piti toimeenpantaman, nosti uhriveitsen, pääsi sääli Artemis-jumalattaren sydämmessä vallalle, ja hän vei tyttären pilvessä pois temppeliinsä Taurian niemelle. Tällaiset julmat uhrit kuitenkin unohtuivat kokonaan, ja uhrieläimiä, härkiä, vuohia ja lampaita, käytettiin tähän tarkoitukseen, mutta näiden tuli olla nuoria; uhrattava härkä esim. ei saanut olla ikeen alla käytetty eikä viittä vuotta vanhempi. Aina sataan asti suurissa juhlallisuuksissa uhrattiin härkiä, jommoista uhria kutsuttiin *hekatombiksi*. Määrättyjen sääntöjen mukaan uhria toimittava pappi teurasti eläimen; niinpä se ensin alttarin luo kuljetettuna puhdistettiin vedellä, uhrijauhoa sirotettiin sen päähän ja muutamia karvoja sen otsasta viskattiin uhrituleen. Paistetun uhrieläimen liha jaettiin jumalien ja uhritoimituksessa saapuvilla olevien välillä, sillä edellisten arveltiin näkymättömässä muodossa olevan läsnä. Myöskin luonnontuotteista annettiin jumalille osa; maitoa ja viiniä uhrattiin; maapalstoja heille erotettiin; kun esim. vasta perustettavan kaupungin asema määrättiin, erotettiin jumalille ensin osansa; rahoja voitiin niinikään antaa; sanalla sanoen kaikkea, millä arvoa oli, ja kaikissa tilaisuuksissa tuli jumaliakin muistaa.

Papit toimittivat uhrit ja muut uskonnolliset menot, mutta Kreikassa ei kuitenkaan muodostunut erityistä mahtavaa pappissäätyä, niinkuin Itämailla, vaan kuka hyvänsä saattoi uhrin sääntöjen mukaan tilapäisesti toimittaa. Oli kyllä elinaikaisiakin pappeja, mutta eivät nämätkään olleet yksinomaan uskontoon sidottuja, vaan, niinkuin muutkin kansalaiset, he ottivat osaa valtiolliseenkin toimintaan.

Varsinaisia pappisvirkamiehiä tarvittiin etupäässä jumalien tahdon tiedustelemiseen, sillä niitä eri merkkejä, joilla he ilmaisivat tahtonsa, kaikki eivät voineet tuntea. Uhrieläimen sisuksien asemasta, maksan ja sydämmen ko'osta, veren väristä sitä tutkittiin, mutta etenkin oraakkelien kautta jumalat ilmoittivat tahtonsa, eri paikoissa eri tavalla. Epeirosmaakunnassa oli vanhin oraakkeli, jossa Zevs pyhän tammen kautta ilmoitti tahtonsa; sen lehtien suhinasta papit sitä selittivät. Kuuluisimmaksi kuitenkin tuli *Delfoin oraakkeli* Fokis-maakunnassa. Vuoren onkalon suussa istui täällä kolmijalalla nuori nainen, *Pytia,* joka joutui onkalosta nousevan höyryn vaikutuksesta jonkinlaiseen huumaustilaan, jossa hän ensin päästi pitkiä huokauksia; mutta pian katse kirkastui,

ja suu vaahdossa ja tukka hajallaan hän tuskan valtaamana lausui hajanaisia, katkonaisia sanoja, joita papit tarkoin kuuntelivat ja selittivät Apollon'in vastauksena tehtyyn kysymykseen. Oraakkelin vastauksilla oli suuri valtiollinenkin merkitys; sentähden aina, johonkin tärkeään asiaan ryhdyttäissä, lähetettiin lähetyskunta valtion puolesta sen ennustusta kuulemaan, ja papit, jotka monilukuisten matkustajien kautta tunsivat jotenkin tarkoin eri valtioiden olot, vieläpä yksityistenkin suhteet, antoivat Pytian katkonaisille sanoille sellaisen selityksen, joka useinkin soveltui asianhaaroihin, joten ennustus toteutui. Valtiollisissa asioissa asettuen aina isänmaalliselle kannalle, oraakkeli yksityisissä taas sovitti vastauksensa moraalin vaatimusten mukaan. Jumalien kostoa koko kaupunkinsa hävityksellä papitar uhkaa Sybaris-kaupungin asukkaille, kun he alttarin juurelle paenneen huilunpuhaltajan olivat surmanneet. Eräälle miehelle, joka oli jättänyt kumppaninsa rosvojen käsiin, ei hän anna mitään vastausta. Mutta usein Pytian pappein antamat vastaukset ovat arvoituksen kaltaisia tai kaksimielisiä, esim. silloin, kun Atenalaisia Xerxeen uhatessa käskettiin varustamaan kaupunkinsa puumuureilla, joilla Temistokles sanoi pappien laivoja tarkoittaneen; sellainen oli myöskin jo ennen mainittu Kroisos-kuninkaalle annettu vastaus. Kreikan ulkopuoleltakin tultiin Pytian ennustuksia tiedustelemaan. Vastaukset annettiin kirjoitettuna ja sinetillä varustettuna, ja niitä säilytettiin valtion asiakirjojen joukossa. — Delfoin temppeli oli koko kreikkalaismaailman pyhä paikka, jonne matkustajat ja neuvojen tiedustelijat toivat runsaita lahjoja, joten se aikojen kuluessa tuli äärettömän rikkaaksi; maa-alakin temppelin ympäristöllä oli Apollon'ille pyhitetty, eikä sitä saanut viljellä, vaan ainoastaan matkustavien juhdat ja uhriksi aijotut eläimet saivat siinä käydä laitumella.

Pytia ja vastauksen odottaja. (Vaasimaalaus.)

Pappien toimesta oli myöskin muodostunut Kreikan etevimpien valtioiden kesken n. s. *amfiktyonien,* s. o. ympärillä asuvien, liitto, jonka tarkoitus oli suojella temppeliä; 12 valtiota tähän liittoneuvostoon

lähetti edusmiehiä päättämään temppeliä koskevista asioista; mutta he lausuivat myöskin tuomionsa jostakin yleiskreikkalaisesta kysymyksestä, asettivat lakien ulkopuolelle jonkun petturin tai päättivät pystyttää muistopatsaan jollekulle ansiokkaalle henkilölle. Valtioiden kesken syntyneitä riitoja amfiktyonein neuvoskunta koetti niinikään sovittaa, muodostaen siis jonkinlaisen sovinto-oikeuden hajanaisessa kreikkalaismaailmassa. Toisiakin amfiktyoneja löytyi Kreikassa, esim. Tessaliassa ja ionilaisten kaupunkien kesken Vähässä-Aasiassa, sillä valtiollinen hajanaisuus synnytti liittymisen tarpeen samansukuisessa kansassa.

Uskonnollisiin juhliin kuuluivat myöskin *yleiset kilpailut,* jotka olivat samassa kansallisia juhlia. Näihin koko kreikkalaismaailma otti osaa ja ne olivat samoin kuin amfiktyonit yhdistävänä siteenä kaikkein valtioiden kesken. Delfoissa pidettiin sellaisia Apollon'in kunniaksi, Korintin kannaksella Poseidon'in ja Nemeassa Argolis-maakunnassa Herakleen kunniaksi; mutta kuuluisimman maineen saivat *Olympian kilpaleikit* Elis-maakunnassa Zevs-jumalan kunniaksi. Olympian komea temppeli muodostui koko kreikkalaismaailman uskonnolliseksi ja kansalliseksi keskustaksi; sinne hurskaat ihmiset olivat lahjoja tuoneet, siellä oli kullakin valtiolla muistonsa; samassa temppelissä oli pääjumalan Zevs'in komea 13 metrin korkuinen kuvapatsas, jonka Kreikan suurin kuvanveistäjä Feidias oli valmistanut kullasta ja norsunluusta; hartioilla oleva viitta, parta ja tukka olivat kullasta ja kalliilla kivillä koristetut, ruumiin paljaat paikat taas olivat norsunluusta. Siinä hän istui majesteettisen näköisenä, voiton jumalatar Nike oikealla kädellään ja vasemmassa valtikka, jonka päässä oli hänen lempilintunsa kotka.

Feidiaan Zevs-kuva. Elis-maakunnassa käytetystä rahasta.

Tämän temppelin ympärille kerääntyi joka neljäs vuosi kilpailijoita ja katsojia kaikkialta kreikkalaisista valtioista. Ruumiin voimia koeteltiin nyrkkitaistelussa ja painimisessa, jolloin kilpailijat esiintyivät alasti; suurta metallikiekkoa, *diskosta,* viskattiin ja juoksussa niinikään kilpailtiin. Ruumiinharjoitukset tekivät Kreikkalaisista vahvan ja sukkelan kansan, josta muodostui paraat soturit, mitä siihen aikaan tavattiin. — Mutta juhlat eivät olleet yksipuolisesti ruumiinvoimain näytöksiä varten, vaan myöskin hengentuotteista siellä saatiin kilpailla. Runoilijat lukivat

sepitelmiänsä, historioitsijat otteita teoksistaan, soittotaiteilijat soittivat huilua tai kitaraa suurelle juhlayleisölle, kuvanveistäjät ja maalarit toivat teoksensa nähtäväksi. Viisi päivää juhlia kesti ja voittaja sai laakeriseppeleen, joka oli suurin kunnioitus, mikä Kreikkalaisen osaksi saattoi tulla; eikä se tuottanut kunniaa yksinomaan saajalle, vaan hänen syntymäkaupungilleenkin. Useat Kreikan suurimmista miehistä saivatkin tämän kunnian; Pytagoras, Temistokles, Herodotos ja Platon siellä koristettiin laakeriseppeleellä. Runoilijat ylistivät voittajia, niinkuin Pindaros, joka suuren osan runoistaan on heille omistanut. Ajanlaskunsakin Kreikkalaiset alottivat ensimmäisistä Olympian kilpaleikeistä v. 776.

Samoin kuin Itämailla oli Kreikassakin taide uskonnon yhteydessä. Mutta samassa kun Kreikkalaiset vapautuvat Itämaalaisten uskonnollisesta

Kreikkalaisten nuorukaisten asetanssi. (Attikalainen korkokuva).

käsitystavasta, niin heidän taiteensakin kehittyi vapaammaksi, vaikka se alkuansa oli samanluontoinen ollut. Itämailla oli taide jähmettynyt suureen, luonnottomaan muotoon, joka kyllä mahtavuudellaan vaikuttaa ihmiseen; mutta Kreikassa se muodostui kauniimmaksi ja todellisuutta vastaavaksi. Uskonto oli tehnyt jumalat ihmisten kaltaisiksi, ja taide koetti luoda niille ihanteellisen muodon, jotta ne kelpaisivat kansan palveltavaksi. Varsinkin kuvanveistotaito kehittyi tämän johdosta ja saavutti sellaisen täydellisyyden, että sen luomat teokset kelpaavat kaikiksi ajoiksi malliksi. Etevimpiä nykyaikaan asti säilyneitä teoksia ovat Milolainen Venus, joka on Pariisin museossa Louvressa, Belvederen Apollon, jota säilytetään Vatikanissa Roomassa, Artemiin kuva (nyk. Pariisissa), äskenmainittu Zevs'in kuva Olympiassa, joka ei kuitenkaan ole eheänä jälkimaailmalle säilynyt.

Jumalille rakennettiin myöskin heidän arvonsa mukaisia temppeleitä, joihin heidän kuvapatsaansa olivat asetettuina. Siten kehittyi rakennustaide. Temppelit olivat tavallisesti suunnikkaanmuotoisia, joskus pyöreitä, rakennuksia; se osa, jossa jumalan kuvapatsas ja alttari olivat, oli keskessä; valo tuli ovesta, tai toisissa temppeleissä katosta; kauniit pilarit eli pylväät kuuluivat rakennustapaan. Ja pääasiallisesti näiden muodosta erotettiin eri rakennustyylejä, joista *dorilainen* oli yksinkertaisen ja vakavan näköinen, *ionilainen* taas oli kevyemmän näköinen ja siihen kuului hoikemmat patsaat; *korintilainen* oli komein ja runsaimmin koristettu. Suurimpia temppelejä oli Artemiin temppeli Efesossa, jonka pituus oli 104 metr. ja leveys 50 metr. Kauniimmat rakennettiin kuitenkin Atenassa, josta tuonnempana kerromme. Rakennusaineina käytettiin marmoria. Katonvieret ja päädyt koristettiin korkokuvilla, joissa jumaluus- tai sankaritaruston aiheita kuvailtiin. Myöskin maalaustaide kehittyi, sillä samantapaisia kuvia maalattiin seiniin tai astioihin. Täten ilmestyi taidetta kaikkialla, ja kansa sai ikäänkuin sen keskessä kasvaa ja kehittyä.

Dorilainen temppelinpääty. (Aiginan Atene-temppelistä.)

Atena astuu suojelemaan haavoittunutta sotilasta. Keskiryhmä Aiginan temppelin päätyveistoksista.

X.

Kreikan vanhin kehityskausi ja varhaisimmat valtiolliset olot. Kauppa, tieteet ja taiteet VII:nnellä ja VI:nnella vuosisadalla.

Mykeneläinen sivistys. — Henrik Schliemannin kaivamistyöt. — Vanhat tarut viittaavat yhteyteen Itämaiden kanssa. — Hellenien hallitusmuodon kehittyminen; kuningasvalta, ylimysvalta, tyrannit, kansanvalta. — Kauppa ja teollisuus Vähän-Aasian siirtokunnissa. — Kaupankäynnin vaikutus sivistysoloihin. — Runous. — Filosofia.

Kreikan vanhimmista oloista pelasgilaiskansan ajoilta ei meillä ole kirjallisia tietoja, vaan maan alta kaivetut rakennukset ja muut löydöt todistavat, että siellä on ollut tuollainen »historiantakainen» sivistyskausi, jolla oli sama luonne kuin Itämaiden kansojen sivistyksellä. Useissa paikoissa Kreikan nientä, mutta varsinkin Peloponnesoksella **Mykenen** ja Tirynsin seuduilla, on tavattu samallaisia jättiläismoisia rakennuksia, kuin Egyptissäkin; korkeita, suurista kivilohkareista rakennettuja »kyklopien muureja» tavataan siellä komeita palatseja ympäröimässä. Mykenessä on muurin pääkäytävää koristamassa kaksi suurta leijonankuvaa, jonka vuoksi sitä kutsutaan »leijonaportiksi». Kuolleita varten rakennettiin niinikään suuria hautakammioita, ja jälkiä ruumiiden palsamoimisestakin tavataan; mutta myöhemmin Kreikkalaiset polttivat kuolleiden

ruumiit. Suurin hautakammio on n. k. *Atrevs'in aarrekammio,* joka on 15 metrin korkuinen; oven päällimmäinen osa on siinä muodostettu kahdesta kivimöhkäleestä, joista kumpikin on 9 metr. pitkä, 5 metr. paksu ja 1 metr. korkea, sekä painaa 120,000 kg. Haudoissa ja muiden rakennusten raunioissa on niinikään löydetty kultaisia, hopeaisia ja pronssisia esineitä, sekä norsunluustakin ja kalliista kivistä tehtyjä koristuksia, samaan tapaan valmistettuja ja samanmallisia kuin Egyptin, Babylonian ja Foinikian teollisuudessa tavattavat. Tämä n. s. »mykeneläinen kulttuurikausi» oli kukoistuksessaan noin v. 1,500 vaiheilla ja kesti 12:nteen vuosisataan asti. Foinikialaisten kautta oli tällä vanhalla pelasgilaiskansalla vilkas yhteys Itämaiden kanssa.

Vasta viime vuosikymmeninä ovat nämät löydöt jossakin määrässä valaisseet tuota ennen kokonaan hämärää aikaa, ja etupäässä ennenmainittu (ks. siv. 73) saksalainen kauppias *Henrik Schliemann* on suuria varojaan ja aikaansa näihin kaivamistöihin käyttänyt. Jo nuorena poikana oli hän innostunut Homeroksen runoihin ja kauppiaana suuren omaisuuden koottuaan rupesi hän v. 1870 kaivamaan esille näissä kerrottujen taistelujen tapahtumapaikkoja nykyisen *Hissarlikin* kylän kohdalla, jossa Troja ennen oli ollut. Mykenessä, Tiryns'issä, Delfoissa ja Olympiassa on niinikään samaa tutkimustyötä toimitettu, ja se jatkuu yhä vieläkin.

Kreikan vanhat tarut myöskin viittaavat samaan suuntaan kuin löydöt todistavat, että nimittäin Kreikan sivistys olisi Itämailta kotoisin; niissä kerrotaan Foinikiasta tulleen *Kadmos*-nimisen miehen, joka perusti Teban linnan, jota nimitettiin *Kadmeiaksi;* Atenan linnan perustaja *Kekrops* taas muutti Egyptistä; *Pelops,* josta Kreikan niemimaan eteläisin osa on nimensä saanut, tuli Frygiasta; *Danaos,* josta Danaidein kuuluisa hallitsijasuku johti alkunsa, muutti Egyptistä Argokseen. Uskonnossakin tavataan Itämaiden vaikutusta, niinkuin ihmisuhria ja Astarten palvelusta; Foinikialaisilta tuli kirjoitustaito Kreikassa tunnetuksi; heiltä niinikään mitta- ja paino-järjestelmä.

Mykeneläisellä ajalla oli nähtävästi yllämainittuja kaupunkeja hallitsemassa mahtavat kuninkaat, joiden toimesta nuot suuret rakennukset pystytettiin, vaikka kansantaruissa kerrottiin *Kyklopein* (jättiläisten) ne rakentaneen; mutta dorilaisen vaelluksen jälkeen, joka vielä on tarujen hämärässä, koko kehitys, sekä valtiollinen että yhteiskunnallinen ja henkinen, saapi toisen varsinaiselle kreikkalaisuudelle omituisen muodon.

Varsinaisilla Helleneillä olivat valtiolliset olot alkuansa samallaiset kuin Niilin ja Eufrat-Tigris-virtojen laaksoissa; pikkuvaltioissa, joita maa

oli täynnänsä, hallitsi kuningas, joka johti alkuperänsä jumalista ja oli kansansa tuomari, toimitti sen puolesta uhrit jumalille ja oli sodassa johtajana. Mutta kuninkaan rinnalla on etevimpien sukujen jäsenistä kohonnut perinnöllinen aatelisto, joka muodostaa jonkinlaisen neuvoskunnan ja jolla on tärkeä merkitys yleisiä asioita käsiteltäissä. Varsinainen kansa kutsutaan myöskin silloin tällöin yhteisiin kansankokouksiin mieltään lausumaan, vaikka sen vaikutus on jotenkin vähäpätöinen. Jo varhaisina aikoina tavataan siis Kreikan valtioissa nuo kolme mahtia, jotka myöhemmin kiistelevät keskenään johtovallasta. Itämailla kuninkaan valta kasvaa ja sen johdossa muodostuu suuria valtioita, mutta Kreikassa pikkuvaltiot pysyvät ja kuningasvaltakin ennen pitkää häviää. Aateliston asema tulee yhä lujemmaksi, sen valta yhä suuremmaksi, sillä maaomaisuus alkaa kerääntyä sille, jonka kautta varsinainen kansa joutuu siitä riippuvaiseksi; maansa menetettyään rikkaille he viljelevät sitä vieläkin, mutta suorittaen veroa maan omistajille. Toisaalta taas tuo ylimystö saapi sellaisen vallan valtiossa, että se kokonaan syrjäyttää kuninkaan, joten muodostuu aristokratisia tasavaltoja. Aatelisto on nyt jonkun aikaa kreikkalaisen sivistyksen ylläpitäjänä, niinkuin feodaalinen aatelisto keskiajalla. Ja samantapainen kuin tämän on sen kasvatus ja katsantotapakin. Sotilaaksi oli jokainen aatelismies jo synnystään määrätty; miekkaa käyttämään ja sotaratsuaan ohjaamaan hänen etupäässä tuli oppia; vieraanvaraisuutta tuo ylimystö osotti linnoissaan, ja esi-isäin sankaritekoja oli runoilijoiden esitettävä juhlatilaisuuksissa. Kiertävät laulajat, rapsodit (ks. edell. luk.), näitä muististaan lauloivat, varsinkin Homeroksen runoja, niinkuin keskiajan trubadurit Ranskan senjörin linnassa; yksin aatelismiehet ottivat osaa suuriin kansanjuhliinkin Olympiassa ja Delfoissa.

Mutta tuo ylimystö oli itsekäs, sillä se piti vaan luokkaeduistaan huolta, ja sen vuoksi sen valta muuttui sorroksi. Kun sillä yksin oli omaisuus hallussaan, niin se lainaamalla köyhälle väestölle piti sitä mielivallassaan, säätäen ankaria velkalakeja ja ottamalla kohtuuttomia korkoja; tuomarinvirkojen haltijana taas se julisti tuomioita omaksi edukseen, kirjoitettuja lakeja kun ei ollut, vaan lakimääräykset kulkivat muistissa. Sen vuoksi nousee kansa sitä vastaan, varsinkin niissä valtioissa, joissa kaupan ja teollisuuden kautta oli syntynyt varakas keskisääty; aljetaan vaatia etupäässä kirjoitettuja lakeja. Ylimyskunnan täytyy vähitellen tähän vaatimukseen suostua, ja lakien laadinta tavallisesti jätettiin jollekulle etevälle henkilölle, jollaisia olivat *Pittakos* Mytilenessä, joka oli kaupunki Lesbos-saarella, *Lykurgos* Spartassa ja *Solon* Atenassa.

Tähän ei kansa kuitenkaan tyydy, vaan se rupeaa vaatimaan osaa hallitukseen, s. o. valtiollisia oikeuksia, jonka johdosta pitkällisiä puoluetaisteluita ilmaantuu ylimyskunnan ja kansan *(demoksen)* välillä. Niiden kuluessa yksityiset miehet, käyttäen näitä riitoja hyväkseen, kohoovat yksinvaltiaiksi, joita Kreikkalaiset kutsuivat *tyranneiksi;* 7:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla on näitä useissa valtioissa, ja monet niistä ovat tulleet viisaudestaan ja sivistysharrastuksistaan kuuluiksi, niinkuin *Periander* Korintissa, *Polykrates* Samos-saarella ja *Peisistratos* Atenassa. Kreikkalaiset eivät kuitenkaan suosineet tätä hallitusmuotoa, vaan tyrannit karkotetaan ja Kreikan varsinaiseksi valtiomuodoksi tulee tasavaltainen, joka muutamissa valtioissa saapi kansanvaltaisen luonteen, mutta toisissa siinä tavataan ylimysvaltaisia aineksia.

Tämän valtiollisen kehityksen ohessa tapahtuu myöskin aineellisessa ja henkisessä suhteessa suuri edistys. Aikaisemmin kuin varsinaisessa Kreikassa tavataan Vähän-Aasian ionilaisissa siirtokunnissa virkeä elämä kaikilla aloilla. Ne kun varhaisemmin, jo 7:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla, olivat kauppansa kautta vilkkaassa yhteydessä vanhojen sivistysmaiden kanssa, vaurastuivat aikaisemmin aineellisesti ja kehittyivät henkisessä suhteessa. Teollisuus oli kaupan rinnalla Ionian kaupungeissa suuresti edistynyt. Niinpä Frygian maakunnasta tuoduista hienoista villoista valmistettiin kankaita, etenkin Miletoksessa; Egyptistä tuotiin papyros-lehtiä, Kreikasta hedelmiä ja viiniä; puutavaroita laivainrakennukseen saatiin Trakian metsistä; viljaa, nahkoja, hartsia, vahaa, liinaa tuotiin Taurian Kersonnesoksesta (nykyiseltä Krimin niemimaalta); kultahiekkaa saatiin Kolkis-maasta, metalleja Armeniasta ja Uralista, Arabiasta suitsutusaineita, Afrikasta norsunluuta, kalliita kiviä, päärlyjä, silkkiä Intiasta; viimemainituista maista karavaaniteitä myöten muiden kansojen välityksellä. Tuhansia teollisuustuotteita saatiin Babyloniasta, Foinikiasta ja Lydiasta. Kaikki kauppatavarat, jotka ennen kulkivat maasta toiseen Foinikialaisten kautta, kulkivat nyt Kreikkalaisten välityksellä.

Mutta Kreikkalaiset eivät saavuttaneet ainoastaan aineellisia etuja yhteytensä kautta Itämaiden kanssa, vaan he oppivat sen ohessa tuntemaan vanhojen sivistyskansojen taiteita ja tieteitä. Olemme jo maininneet, että he lainasivat äänteiden merkit sekä mitta- ja paino-järjestelmän Foinikialaisilta; päivän he tottuivat jakamaan kahteentoista tuntiin, niinkuin Babylonialaisetkin; Egyptiläisiltä he oppivat mittausopin, Babylonialaisilta tähtitieteen; Frygiasta ja Lydiasta taas oli Kreikkalaisten musiikki kotoisin. Kauppamatkoillaan he niinikään näkivät Egyptin ja

Babylonian suuret rakennukset, jotka antoivat aiheen heidän omiin temppelirakennuksiinsa; siellä oli suuria kuvapatsaita, joita he ihmetellen katselivat, ja siten heräsi eloon heissäkin kuvanveistotaide. Kreikkalaiset eivät kuitenkaan orjallisesti jäljitelleet sitä, mitä olivat nähneet, vaan he antoivat kaikille luonnollisen ja sopusuhtaisen muodon.

Ja Vähän-Aasian siirtokunnissa sekä Aigeianmeren saarilla tuo vireä henkinen elämä ensin saapi alkunsa; siellä vanhimmat jumalien temppelit rakennettiin, niinkuin kuuluisa Artemiin temppeli Efesoksessa; kaksi Kretalaista alkoi muodostella marmorista jumalien kuvapatsaita, ja eräs Samolainen valmisti niitä pronssista silloin kuin Kreikan mantereen asukkaat osasivat vaan puusta valmistettuja patsaita jumalilleen pystyttää. Homeroksen runot syntyivät Vähässä-Aasiassa, niinkuin jo mainitsimme, siellä niinikään lyyrillinen eli laulu-runous sai alkunsa; *Arkilokos* Paros-saarelta, *Simonides, Alkaios* ja naisrunoilija *Sappho* saavuttivat suuren maineen. Siellä vapaa tieteellinen tutkimus pääsee alullensa, sillä laajat kauppamatkat olivat omansa kartuttamaan tietoja luonnosta ja kansoista sekä laajentamaan näköpiiriä, joka saattoi miettimään syvemmältä maailmankaikkisuutta. Siten syntyi *filosofia. Tales* (600 vaiheilla e. Kr. s.), joka oli Miletoksesta kotoisin, oli ensimmäinen *filosofeista* (viisauden ystävistä), ja Kreikkalaiset lukivatkin hänet maailman seitsemän viisaan joukkoon. Hän samoin kuin muutkin *ionilaiset filosofit,* joiksi heitä kutsutaan, koettivat selittää maailman syntyä, olettaen sen muodostuneen jostakusta alkuaineesta, minkä Tales väitti veden olevan; toiset sanoivat maailman kehittyneen ilmasta, toiset tulesta; *Pytagoras* (synt. v. 568 Samos-saarella) taas väitti, että matemaatiset luvut olivat sen perustuksena. Mutta nuot filosofit harrastivat muitakin tieteitä; niinpä Tales oli valtiomies, taitava tähtientutkija, joka osasi edeltäpäin mainita auringon pimenemisen; hänen oppilaansa *Anaximandros* valmisti ensimmäisen maailmankartan; Pytagoras oli etevä matematikan alalla, mutta esiintyi myöhemmin Krotonin kaupungissa Etelä-Italiassa uskonnollisena ja valtiollisena reformaattorina; *Hekateos,* joka niinikään oli Miletossa syntynyt (v. 500 vaiheilla), oli ensimmäinen historiankirjoittaja; hän väitti vanhat tarustot, joita oli tosina pidetty, arvottomiksi. Hän kirjoitti myöskin ensimmäisen maantieteen. Joka alalla oli 7:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla vilkas henkinen edistys käymässä Kreikkalaisten itäisissä siirtokunnissa; mutta 5:nnellä vuosisadalla rupeaa päämerkitys siirtymään Kreikan niemelle, ja siellä taas kaksi valtiota, Atena ja Sparta, tulevat kreikkalaisen sivistyksen ja valtiollisen elämän edustajiksi.

XI.

Sparta ja Atena.

Dorilaisten perustamat valtiot Peloponnesoksella. — Lykurgoksen lait. — Spartalaisten kasvatus. — Maaomaisuus. — Helotit. — Hallitus. — Eroavaisuus Spartan ja Atenan välillä. — Epäkohdat Atenassa. — Solonin lainsäädäntö. — Säätyluokkien välillä vallitseva juopa tasoitetaan. — Hallitus. — Kasvatus. — Orjat. — Tyrannivalta. — Kleistcneen lait.

Jo mainitsimme (VIII luk.), että Dorilaisten asettuessa Peloponnesokselle maa jaettiin johtajien kesken, joten siellä muodostui useita valtioita; niinpä Argos joutui *Temenokselle; Kresfontes* sai Messenian ja kolmannen veljen Aristodemoksen pojat *Prokles* ja *Eurystenes* Eurotasjoen laakson eli Lakonian, mutta myöskin Korintissa, Sikyonissa y. m. syntyi dorilaisia valtioita. Argoksesta ja Korintista tuli aikaisin vilkkaita kauppakaupunkeja, mutta Spartasta soturivaltio, joka ennen pitkää pakotti riippuvaisuuteensa suuren osan Peloponnesoksesta ja kohosi koko Kreikan johtajaksi.

Alussa oli Lakoniassa sekavat olot, kunnes ne vakaantuivat sen lainsäädännön kautta, joka on Lykurgoksen nimeen liitetty. Hän on kuitenkin vielä puoliksi tarunsekainen henkilö, jonka sanotaan eläneen 9:nnellä vuosisadalla, ja lienevät hänen nimellänsä tunnetut lait vähitellen muodostuneet ja kehittyneet.

Spartalaisten vaikea asema vihamielisten Akaijalaisten keskessä vaikutti heidän elämäänsä ja katsantotapaansa, että ne saivat yksinomaisen sotaisen luonteen. Soturiksi kehittymistä kasvatuskin jo ensi alusta tarkoitti. Heti lapsen synnyttyä tarkastettiin se valtion puolesta, ja jos sen ruumis oli terve, niin se sai jäädä elämään; mutta viallinen viskattiin kuolemaan lähellä olevan Taygetos-vuoren rotkoihin. Syntymästä asti oli siis lapsi valtion oma; 7:nteen ikävuoteen oli poika kuitenkin vanhempien hoidossa kotona, mutta silloin otti valtio hänet kasvattaakseen. Pojat jaettiin eri luokkiin, joita etevät nuorukaiset johtivat, ja näille tuli heidän osottaa sotilaallista kunnioitusta ja kuuliaisuutta, samoin kaikille vanhoille kansalaisille, paitsi naimattomille miehille. Ruumiin harjoittaminen oli kasvatuksen päätarkoitus. Nälkää ja vilua kärsimällä heitä karaistiin, ruokaa annettiin niinkin vähän, että olivat pakotetut varastamaan; se oli näet luvallista, koska se totutti rohkeuteen ja

sukkeluuteen. Mutta jos teko tuli ilmi, seurasi ankara rangaistus. Kuvaava on kertomus spartalaisesta pojasta, joka antoi varastamansa ketunpojan viittansa alla repiä vatsansa rikki; mieluummin hän kaatui kuolleena maahan kuin päästi tekonsa julkisuuteen. Voimisteluharjoitukset ja aseiden käyttäminen oli jokapäiväinen työ, mutta sen ohessa totutettiin heitä antamaan lyhyitä, sukkelia ja sattuvia vastauksia, jota lausumistapaa sanotaan vieläkin lakoniseksi. Kerran muuan Atenalainen laski pilaa Spartalaisten miekkojen lyhyydestä; »ja sittenkin me pääsemme vihollisiimme niillä käsiksi», oli Spartalaisen vastaus. Ellei poika onnistunut vastauksissaan, pisti opettaja haavan hänen peukaloonsa. — Mutta muuten hengenviljelys jäi sikseen, ja he pitivätkin sitä joutavana, vieläpä pahanakin. Niinpä muuan Atenalainen, soimatessaan Spartalaisia oppimattomiksi, sai vastaukseksi: »Aivan oikein, sillä olemme ainoat Kreikassa, jotka emme teiltä ole mitäkään pahaa oppineet.»

Samantapainen käytännöllinen tarkoitus oli naistenkin kasvatuksella, sillä heistä piti kasvatettaman vankkoja, karaistuja vaimoja, jotka terveitä kansalaisia synnyttävät. Ruumiinharjoituksissa hekin karkasivat itseään; juhlissa tytöt esiintyivät tanssimassa ja laulamassa, ja miehiä he kiihottivat urhoollisuuteen, mutta pelkureja moittivat. Vaimon asema Spartassa oli hyvin tärkeä. Kuningas Leonidaan puolisolle kun sanottiin, että Spartan vaimot olivat ainoat, jotka johtivat miehiänsä, vastasi hän: »Niin on, mutta me olemmekin ainoat, jotka synnytämme miehiä.»

Kun miehen ikään 20-vuotiaana oli päästy, oli Spartalaisen elämä yhäti kuin olisi hän ollut sotaretkellä. Eurotas-joen laakso oli täynnä telttoja, joissa kansalaiset asuivat vuodet umpeen jaettuina kumppanuksiin, jotka söivät yhdessä ja sodassa taas taistelivat vierekkäin. Ruoka oli yksinkertaista; kuuluisa oli varsinkin mustasoppa, joka vieraista tuntui inhottavalta. Metsästys oli ainoa huvi rauhan aikana, mutta sota oli Spartalaisen juhla-aika.

Tämä kasvatus tuli ainoastaan vallitsevien Dorilaisten eli Spartalaisten osaksi, mutta Lakoniassa asui paljon entisten Akaijalaistenkin jälkeläisiä, joista osa, n. s. *perioikit,* olivat pienien maatiluksien omistajia, mutta ilman valtiollisia oikeuksia, toiset, *helotit,* taas valtion orjia, joita Spartan nuorukaisten, sotaan tottuakseen, kerrotaan joskus saaneen hätyyttää kuin metsäneläimiä; pelättiinpä niistä myöskin vaaraa, jos heidän lukumääränsä liiaksi karttuisi.

Dorilaiset siis muodostivat Akaijalaisten rinnalla jonkinlaisen ylimyskunnan, jonka jäsenet keskenään olivat tasa-arvoisia. Heillä oli hallussaan paraat maatilukset, luvultaan 9000, joita helotit viljelivät, ja

näiden tuli mennä perintönä samassa suvussa. Ellei poikaa ollut, sai tytär periä, mutta jakaa tahi yhdistää niitä ei saanut. Niin oli Lykurgoksen laissa määrätty. Tarkoitus oli näet estää ketäkään pääsemästä paljon omaisuutta hankkimalla liian varalliseksi, mikä tuottaisi ylellisyyttä, jonka mukana taas sotainen kunto häviäisi. Samaa tarkoittivat monet muutkin säädökset; Spartalaiset eivät esim. saaneet olla tekemisissä ulkomaalaisten kanssa; rahaa lyötiin vaan raudasta, ja sitä oli siis suuren kokonsa ja painonsa tähden hankala liikuttaa, mikä vaikeutti kaupankäyntiä; asuinhuoneita valmistettaissa sai käyttää ainoastaan kirvestä ja sahaa, j. n. e. Kaiken tuli olla yksinkertaista, kansan karaistua ja sotaista; olojen piti pysyä muuttumatta sellaisina, miksi ne Lykurgoksen laissa oli määrätty. Niihin Spartan suuruuden tuli perustua.

Hallituksen johdossa oli *kaksi kuningasta,* jotka olivat sodassa johtajina, mutta muuten oli heidän valtansa hyvin rajoitettu, sillä hallitustoimet olivat pääasiallisesti *neuvostolla (gerusia),* johon kuului 28 vähintään 60-vuotiasta kansalaista. Ne määrättiin siten, että muutamat vanhukset menivät kansankokoukseen, ja se, jolle kansalaiset siellä huutamalla osottivat suurinta kunnioitusta, pidettiin valittuna. *Kansankokous* oli kolmas valtiomahti, ja siihen saivat kaikki 30-vuotta täyttäneet kansalaiset ottaa osaa. Se joko hyväksyi tai hylkäsi neuvoskunnan sille esittämät asiat. Vielä oli *viisi eforia,* joiden valta tuli aikaa myöten sangen laajaksi, sillä he valvoivat tapoja sekä kaikkien virkamiesten, kuningastenkin, toimia. Joka kuukausi täytyi kuningasten heidän edessään vannoa lakeja noudattavansa. Eforit muodostivat lujan ja pelättävän poliisimahdin, jonka tuli pitää huolta, ettei vanhasta tavasta, laista tai menosta poikettu.

Kun Lykurgos oli lakinsa säätänyt ja kansa ne hyväksynyt, kerrotaan hänen vaatineen kuninkailta, neuvoskunnan jäseniltä ja kaikilta kansalaisilta lupauksen, etteivät he muuttaisi niissä mitäkään, ennenkuin hän palaisi aikomaltaan matkalta takaisin. Hän lähti sitten Delfoihin oraakkelilta tiedustelemaan, mikä mielipide sillä olisi näistä laeista. Se vastasi, että niinkauankuin Sparta niitä noudattaisi, olisi se Kreikan mahtavin valtio. Lykurgos lähetti tämän vastauksen Spartaan, mutta ei palannut itse, jotteivät hänen kansalaisensa pääsisi vapaiksi lupauksestaan, vaan surmasi itsensä nälkään näännyttämällä. Ihmeellisen sitkeästi Spartan kansa pysyi tässä lupauksessa, sillä vuosisatojen halki se säilytti vanhat lakinsa ja laitoksensa.

Päinvastaisiksi kuin Spartassa muodostuivat olot Atenassa. Sparta tahtoi kansalaisesta soturia, Atena tahtoi kasvattaa ihmistä, ruumista ja

sielua sopusuhtaisesti kehittämällä. Sparta perusti suuruutensa vanhaan, pysyvään, Atena taas yhtämittaiseen kehitykseen; Sparta pelkäsi yhteyttä ulkomaiden kanssa, Atena taas oli etupäässä kauppavaltio; Sparta oli mannervalta, Atena merivalta; Spartalaisten elämä ja katsantotapa oli yksinkertaista, juroa ja raakaa, Atenalaisten vilkasta, hienoa ja sivistynyttä; Sparta oli aristokratinen, Atena demokratinen valtio.

Atenassa oli myöskin lainsäätäjä, viisas *Solon,* jonka laatimien lakien pohjalla tämä kaupunki kehittyi. Paljon olikin epäkohtia Atenan valtioon ilmaantunut, joita Solon koetti poistaa.

Atena oli vanhimpina aikoina ollut kuninkaan hallittavana, mutta v:sta 1068, jolloin kuningas *Kodros* tarun mukaan uhrasi henkensä taistellessaan Dorilaisia vastaan, ei enää kuninkaita valittu. Valta joutui nyt ylimyskunnalle eli korkeimpien ja varakkaimpien sukujen jäsenille, joilla jo kuningasvallan aikana oli ollut suuri merkitys. Heistä valittiin korkeimmat virkamiehet, *arkontit,* joita vuodesta 682 oli yhdeksän, sekä neuvoskunnan jäsenet. Mutta ylimykset käyttivät valtaansa sortaakseen alempaa väestöä; heillä yksin oli hallussaan valtion virat, joissa mielivaltaisesti toimivat; tuomareina he julistivat alemmalle väestölle kohtuuttomia tuomioita, sillä kirjoitettuja lakeja ei ollut, vaan vanhat menot ja säännöt kulkivat muistitietona. Mutta myöskin suurin osa maasta oli joutunut heidän haltuunsa, ja he vallitsivat siten varsinaista kansaa, lainasivat esim. rahoja ja, kun velallinen ei saattanut maksaa, saatettiin hän tehdä orjaksi j. n. e. Kansa alkoi silloin vaatia kirjoitettuja lakeja, johon ylimyksetkin vihdoin suostuivat. *Drakon* kirjoitti ensin lait (620), mutta ne olivat kovin ankaria, verellä kirjoitettuja, niinkuin niistä sanottiin, jonka vuoksi niitä ei hyväksytty. Sen jälkeen laadinta jätettiin yhdelle Atenan etevimmälle kansalaiselle Solonille, jonka Kreikkalaiset lukivat maailman seitsemän viisaan joukkoon. Solon oli itse ylimys, mutta järkevä, ihmisystävällinen mies, suuri isänmaanystävä ja oikeuden voittoon luottava. Hänen säädöksensä tarkoittivat sovinnollisuutta ja kohtuutta ja niiden epäkohtien korjaamista, jotka köyhiä kansanluokkia rasittivat. Niinpä hän poisti julmat velkalait sekä vähensi velkakuorman suuruuden ja vapautti velasta orjiksi joutuneet kansalaiset, joten sosiaaliset epäkohdat vähenivät. Mutta Solon tahtoi panna alun myöskin sen suuren juovan tasoittamiseen, joka valtiollisessa suhteessa oli rikkaiden ja köyhien välillä vallitsemassa, ja tässä hän käytti välikappaleena rahaa. Raha ilmaantuu Solonin lainsäädännössä ensi kerran historiassa valtiollisten oikeuksien määrääjänä. Kansalaiset jaettiin 4:ään eri varallisuusluokkaan ja ensimmäisten luokkien jäsenillä, varakkaimmilla, oli suuremmat

oikeudet kuin vähävaraisemmilla, — heistä valittiin virkamiehet, — mutta heillä oli myöskin suuremmat velvollisuudet sekä veronmaksossa että sotapalveluksessa. Kaikki, köyhemmätkin, saivat kuitenkin olla virkamiehiä valitsemassa. Kaikilla kansalaisilla oli siis sananvaltaa valtiossa, ja kaikilla mahdollisuus päästä valtion virkoihin, eikä synty enää tätä kaikkea määrännyt. Tämän kautta ylimysten mielivaltainen herruus oli poistettu, mutta kansan suuri enemmistö ei kuitenkaan päässyt vielä johtoon.

Kaikki vapaat Atenalaiset olivat oikeutetut pääsemään *kansankokouksiin,* kun vaan 20 vuotta olivat täyttäneet. Se oli valtion päämahti, niinkuin Spartassakin, sillä se päätti sodasta ja rauhasta ja valitsi 9 arkontia, joiden kesken valtion toimet olivat jaetut siten, että yksi oli sodan johtaja, toisella oli papilliset toimet j. n. e. Kansankokous valitsi myös *neuvoskunnan* 400 jäsentä (myöhemmin 500), joka valmisti kansankokoukselle esitettävät asiat; vielä valittiin siellä arvalla eräs suuri valiokunta, *heliaia,* jossa 6000 kansalaista ratkaisi sellaisia asioita, joita siihen vedottiin. Solon säilytti vanhan *areiopagin,* jonka jäseniksi entiset arkontit, kun virkavuotensa olivat palvelleet, joutuivat. Se ratkaisi tuomiot hengen asioissa ja valvoi kansalaisten elämää ja tapoja sekä virkamiesten toimia, niinkuin eforit Spartassa. Areiopagi muodosti jonkinlaisen konservatiivisen aineksen Atenan hallituksessa.

Kasvatukseen Solon pani suuren arvon, sillä sen kautta oli kunnon kansalaisia ja hyviä ihmisiä saatava. Hänen säätämänsä kasvatussäännöt eivät tavoitelleet yksipuolisesti soturin ihannetta, vaan ihmisen kaikkia ominaisuuksia tuli sopusuhtaisesti kehittää. Vaikka valtio Atenassakin, niinkuin ylimalkaan Kreikassa, omisti kansalaisen kokonaan itselleen, niin ei se täällä kuitenkaan tehnyt perheen merkitystä tyhjäksi; lasta ei riistetty vanhemmilta, niinkuin Spartassa. Seitsemännestä ikävuodesta hän sai käydä kouluissa, jotka olivat valtion valvonnan alaisia; niissä opetettiin ruumiinharjoituksia, mutta myöskin soittoa, laulua, lukutaitoa ja kirjoitusta. 17 vuoden vanhana oli tavallinen kansalaiskasvatus päättynyt, mutta vielä oltiin tilaisuudessa jatkamaan opintoja *gymnasioneissa.* Nämät olivat jonkinlaisia yliopistoja, joissa pilarisaleissa ja lehdoissa saatiin kuulla tieteellisiä esitelmiä ja keskusteluja, mutta myöskin ruumiinharjoituksia oli niiden ohessa. *Akademia* ja *Lykaion* olivat niistä kuuluisimmat, ja vielä meidän aika käyttää näitä nimityksiä opinahjoja merkitsemään. Mutta Atenalaiset harrastivat myöskin käsitöitä, kauppaa ja maanviljelystä, ja kunkin kansalaisen tuli Solonin lakien mukaan opettaa lapsilleen jotakuta ammattia; elleivät sitä tehneet, ei lasten tarvinnut

heistä, kun nämät olivat voimattomiksi tulleet, pitää huoltakaan, minkä laki muuten määräsi kunniattomaksi julistamisen uhalla. Ylimalkaan otettiin Solonin lainsäädännössä kaikki ihmisen erilaiset ominaisuudet ja harrastukset huomioon ja siveellisen hengen tuli olla kaiken yhteiskunnallisen elämän ja toiminnan ytimenä. Isänmaan etua oli ensi sijassa kaikkien valvottava, ja sen vuoksi julisti laki kunniattomaksi sellaisen henkilön, joka vaaran aikana oli toimetonna. Vainajista ei saanut puhua pahaa; se, joka toista loukkasi tai yleisissä juhlissa häiritsi rauhaa, sai rangaistuksen. Solon kielsi suuria myötäjäisiä antamasta, jottei kukaan rahan himosta avioliittoon menisi j. n. e. Kaikki nuo lainmääräykset piirrettiin puutauluihin, jotka yleisellä paikalla olivat kaikkien nähtävänä, ja näiden kasvattamana muodostui Atenan kansasta hieno, sivistynyt, monipuolisesti kehittynyt, vapaa kansa, jossa kreikkalaisuus täydellisimpänä ilmenee.

Mutta nuot lakien tarjoomat edut ja niiden säätämät velvollisuudet kuuluivat ainoastaan vapaille kansalaisille, jota vastoin muu osa Atenan valtiossa asuvasta väestöstä, niinkuin laita oli muissakin valtioissa, oli kaiken lainsäädännön ja yhteiskunnan huolenpidon ulkopuolella, nimittäin orjat, joiden lukumäärä Atenassa oli ainakin yhtä suuri kuin vallitsevien vapaiden. Entisten lukuisien sotien kautta, jolloin voitettujen kaupunkien asukkaat säälimättä vietiin vankeuteen, orjia karttui yhä enemmän, ja väestön lisääntyessä kasvoi niidenkin luku. He olivat kokonaan isäntänsä mielivallassa, eikä laki turvannut heidän asemaansa paremmin kuin työjuhdan. Heille ei ihmisarvoa annettu, ja heidän orja-asemaansa pidettiin yleisessä mielipiteessä yhtä luonnollisena kuin kansalaisen vapaata asemaa, eikä edes niin ihmisystävällinen mies kuin Solon tai suurin ja ihanteellisin ajattelija Platon tässä mitään nurjuutta oivaltanut olevan; orjat olivat muka ala-arvoisempaa rotua kuin vapaat Kreikkalaiset eivätkä he henkisen huonommuutensa vuoksi olisi samaan vapaaseen asemaan kyenneetkään. Atenassa kuitenkin tuo ihmisystävällinen katsantotapa vaikutti myöskin sen, että orjia paremmin kohdeltiin kuin muissa valtioissa. Orjuus olikin Kreikan kansalle tarpeellinen, sillä ainoastaan sen kautta, että orjat tekivät ruumiillisen työn, viljelivät maan ja toimittivat kotiaskareet, saattoi vallitseva kansa käyttää koko aikansa valtion palvelukseen, ja tätä vaati Kreikkalaisten käsitystapa kaikilta kansalaisilta; sillä valtion kansalaisena ainoastaan oli ihmisellä oikea arvonsa ja vapautensa, mutta valtio puolestaan taas omisti kokonaan kansalaisensa työn ja toiminnan. Valtion vapaus oli kunkin kansalaisen vapaus, valtion suuruus oli kunkin kansalaisen suuruus, eikä yksityinen

saanut valtiosta irtaantua. Tämä oli oikea kreikkalainen katsantokanta, ja vasta myöhemmin yksityiset kansanjohtajat tavottelivat omaa kunniataan, mutta silloin olikin jo kreikkalaisuus rappeutumassa.

Atenan valtiollinen kehitys ei kuitenkaan pysähtynyt Solonin lainsäädäntöön eikä hän itsekään tarkoittanut, niinkuin Lykurgoksen sanottiin tehneen, lakejansa ikuisiksi, vaan piti ne ainoastaan silloisissa oloissa paraimpina. Sen vuoksi sanotaankin hänen ottaneen lupauksen kansalta, että se säilyttäisi ne muuttamatta 10 vuotta — toisen kertomuksen mukaan 100 vuotta — ja sitte hän läksi matkoille. Mutta kun hän palasi takaisin Atenaan, oli siellä kiivaita riitoja ylimysvaltaisen ja kansanvaltaisen puolueen välillä, edellinen kun tahtoi palauttaa olot entiselleen. Riitojen aikana pääsee rahvaan johtaja *Peisistratos* tyranniksi, kansa kun vastoin Solonin kieltoa sallii hänen pitää henkivartijajoukon ympärillään. Vv. 560—527 hän on asioiden johdossa ja etevän valtiomiehen sekä sivistyksen harrastajan maineen hän on saavuttanut historiassa; Atenaa aljettiin nyt rakennuksilla kaunistaa, Homeroksen runot hänen toimestaan koottiin yhteen, komeita juhlia jumalien kunniaksi pidettiin Atenassa hänen aikanaan. Mutta tyrannivaltaa ei sittenkään siedetty, ja Peisistratoskin karkotettiin kaksi kertaa, vaikka hän sai herruuden jälleen. Mutta hänen pojistaan, joille hän jätti tämän, toinen, *Hipparkos,* murhattiin ja toinen, *Hippias,* pakotettiin lähtemään

Tyrannin murhaajat Harmodios ja Aristogeiton. (Kreikkalaisten kuvapatsaiden mukaan.)

pois, jolloin hän pakeni Persian kuninkaan luo, yrittäen hänen avullaan saada valtansa takaisin.

Kansanpuolueen johtaja *Kleistenes* palautti nyt Solonin lait (510) tekemällä niissä kuitenkin muutoksia kansanvaltaiseen suuntaan; niinpä jaettiin kansa 10:neen piiriin *(fylai)* asuinpaikkojensa mukaan, jonka kautta vanha jako sukujen mukaan hävisi, ja jokainen piiri määräsi arvalla 50 jäsentä neuvoskuntaan, jonka lukumäärä korotettiin 400:sta 500:aan. Samoin määrättiin sotajoukon johto 10:lle *strategille,* yksi kutakin fyleä kohden. Hänen sanotaan niinikään säätäneen kuuluisan *ostrakismoksen,* tahtoen sen kautta tehdä tyrannivallan palautumisen mahdottomaksi. Joka vuosi kysyttiin kerran kansankokoukselta, tahtoiko se käyttää sitä valtaa, minkä tämä sille myönsi, ja jos myöntävä vastaus annettiin, kutsuttiin uusi kokous. Siinä jokainen äänivaltainen kansalainen sai pienelle kiviliuskalle kirjoittaa sen henkilön nimen, jonka hän tahtoi karkotettavaksi. Tämä sitten pantiin vaaliuurnaan. Jos liuskoja laskettaissa 6000:lla oli saman henkilön nimi, täytyi hänen 10:ksi vuodeksi lähteä Atenasta maanpakoon.

Kleisteneen lakien kautta Atena vasta sai kansanvaltaisen hallituksen, joka vielä myöhemmin kehittyi yhäti samaan suuntaan.

XII.

Persialaissodat.

Kreikka ja Persia vastakkain. — Ionilaisten kapina. — Kostoretket Kreikkaan. — Maratonin tappelu. — Xerxeen varustukset. — Tulo Europaan. — Epätoivo on yleinen. — Atena ja Sparta asettuvat vastarintaan. — Termopylain tappelu. — Atenan hävitys. — Salamiin tappelu. — Sodan jälkivaiheet.

Kreikkalainen sivistys oli kehittynyt vuosisatojen kuluessa ja saavuttanut omituisen luonteensa ja muotonsa, ja Kreikasta se levisi kauaksi muihinkin kansoihin. Jo olemme nähneet, miten kreikkalaisuus levisi siirtomaiden kautta ympäri Välimeren rantoja Italiaan, Pohjois-Afrikaan ja Espanjaan asti. Vanhoissa sivistyskansoissakin oli kreikkalaisen sivistyksen ystäviä; niinpä Lydian kuningas Kroisos oli siihen mieltynyt, vanhaan Egyptiin olivat Kreikkalaiset päässeet asettumaan,

kun Amasis-kuningas muodosti itselleen heistä henkivartijajoukon; Persiassakin tavataan Kreikkalaisia. Näyttää 6:nnen vuosisadan puolivälissä siltä, että kreikkalaisuus pääsisi rauhallisella tavalla sivistyneessä maailmassa vallitsemaan. Mutta nyt sille koituu idästäpäin vaara. Sen tuli siis näyttää, kuinka suuri ja sitkeä sen elinvoima oli. Persia ilmestyy Kyroksen johdossa Itämaiden valtiaaksi, niinkuin jo aikaisemmin olemme kertoneet; hän jo valloittaa Lydian, Kambyses Egyptin; Dareios tulee Europan puolelle ja taistelee skytalaisia paimentolaisia vastaan; Trakia ja Makedonia joutuu Persian valtaan, ja sitten tulee Kreikan vuoro. Tässä ovat ensi kerran Itämaat ja Länsimaat vastakkain; tässä on suuri maailmanvaltio muutamia pieniä kaupunkilaisvaltioita vastassa, jotka ovat ilman yhteyttä; mutta siinä on orjuuden sortamia kansoja yhdellä puolen ja vapauteen tottuneet toisaalla, tympistynyt itämaalaisuus

Kreikkalaisia sotureja varustautumassa sota-asuun.

ja vilkas, elinvoimainen kreikkalaisuus. Maailman kehitys riippui siitä, kumpiko oli pääsevä voitolle.

Taistelu Persian ja kreikkalaismaailman välillä alkoi Vähässä-Aasiassa. Kreikkalaiset siirtokunnat, jotka Kyros oli laskenut valtansa alle, nostivat kapinan, tahtoen vapauttaa itsensä Persian vallasta. Miletoksen itsevaltias *Aristagoras* rupesi kapinata valmistamaan. Aristagoraalla oli suuret aikeet; hän tahtoi näet yhdistää kaikki Kreikkalaiset Persiata vastaan. Vähän-Aasian Ionilaiset hän sai tuumaansa yhtymään ja itse hän lähti Spartaan, puhutteli sen kuningasta Kleomenesta, pyytäen häntä samaan yritykseen yhtymään; mutta Spartan valtiolliset harrastukset eivät ulottuneet näin laajalle. Se hylkäsi esityksen. Ainoastaan Atenalaiset, jotka olivat suuttuneet siitä, että heidän karkottamansa tyranni Hippias oli päässyt Dareioksen suojaan, antoivat 20 laivaa ja Eretrian kaupunki Euboian saarella 5. — Alussa oli Kreikkalaisilla

menestystä, sillä he polttivat v. 500 suuren Sardeen, Vähän-Aasian satraapin asuinkaupungin; mutta jonkun ajan kuluttua heidät voitettiin, ja kapina kukistettiin v. 494.

Nyt alkavat kostopuuhat Kreikkaa vastaan. Kerrotaan, että kun Dareios kuuli kapinassa olleen osallisena Atenan, josta hän tuskin mitään tiesi, otti hän jousensa, joka oli vallan symbooli, ja pyysi jumalaansa Ahuramazdaa kostamaan Atenalaisille. Niinikään käski hän erään palvelijansa aina tästä muistuttamaan; »Herra, muistakaa Atenalaisia», tuli tämän kolmasti lausua joka kerta kun kuningas ruoalle rupesi.

V. 493 tehtiin ensimmäinen retki; mutta Persian laivasto ei päässyt edes Kreikkaan asti, sillä se joutui Makedonian rannalla haaksirikkoon. V. 490 purjehti toinen suurempi laivasto, jossa oli 600 laivaa, Aigeianmeren poikki, suunnaten kulkunsa Atenaa kohti, matkalla vaan poiketen Euboian saarelle, jossa kostoksi poltettiin Eretrian kaupunki.

Nyt oli ratkaiseva hetki tullut Kreikalle. Suuret sotalaumat nousevat Attikan rannoilla maalle, toiset sanovat niissä olleen 600,000 miestä, toiset noin 100,000; mutta ne olivat kumminkin suurilukuiset puolustajiin verrattuna, sillä Atenalaisia oli ainoastaan noin 9000, ja niihin oli liittynyt 1000 miestä Plataian kaupungista. Spartaankin oli lähetetty apujoukkoja pyytämään, mutta ne saapuivat vasta ratkaisevan tappelun jäljestä. Tämä pieni joukko ei kuitenkaan asettunut kaupungin muurien suojassa puolustamaan itseänsä, vaan se riensi vihollista vastaan. Atenalaisilla oli 10 päällikköä (strategia), jotka vuoronsa jälkeen olivat päivän ylipäällikkönä. Näistä oli yksi *Miltiades.* Hän oli jo ennen kehottanut hyökkäykseen ryhtymään, mutta kaikki eivät olleet siihen taipuvaisia, jonka vuoksi se oli jäänyt tekemättä. Kun hänen vuoropäivänsä sitten tuli, ryhdyttiin tappeluun. Kolmen penikulman päässä Atenan kaupungista olevalla *Maratonin* kentällä järjesti Miltiades joukkonsa pitkään sotarintamaan. Persialaiset taistelivat mieluimmin pitemmän matkan päässä, käyttäen jousta ja nuolta, mutta Kreikkalaiset taas käyttivät kernaimmin miekkaa. Hyökkäys tehtiin juoksujalassa Persialaisia vastaan ja mies miestä vastaan alkoi tuima taistelu. Kreikkalaisten into, heidän ruumiinsa notkeus ja heidän paremmat aseensa saattoivat heille voiton, vaikkapa heidän rintamansa keskusta jo kerran oli murrettu. Persialaiset alkoivat ennen pitkää rientää laivoilleen ja pääsivät suureksi osaksi pakenemaan; 6400 oli heistä kaatunut, mutta Atenalaisia ainoastaan 192 miestä. Nämät haudattiin kaikki yhteiseen hautaan tappelutantereella, ja viereen pystytettiin heidän ja Miltiadeen kunniaksi marmoripatsas.

Mutta vielä ei vaara ollut lopussa. Dareios alkoi näet heti valmistaa uutta ja entistä suurempaa retkeä. Hän tosin kuoli kesken puuhiaan v. 485, mutta hänen poikansa ja seuraajansa Xerxes ei heittänyt tuumaa sikseen. V. 480 oli taas äärettömät laumat liikkeellä länteenpäin. Saavuttuaan Vähän-Aasian länsirannikolle, piti ne Hellespontos-salmen yli rakennettua siltaa myöten vietämän Europan puolelle. Ensi kerralla myrsky hajoitti sillan, jonka johdosta kuningas mestautti rakentajat sekä pieksetti 300:lla iskulla Hellespontoksen aaltoja ja viskautti sinne kahleet, tahtoen siten rangaista itse luonnonvoimia. Uutta siltaa myöten päästiin Trakiaan. Historiankirjoittaja Herodotos, joka kertoo näistä oman aikansa tapahtumista, — hän syntyi sotain aikana, — mainitsee, että Trakiassa toimitetun laskun mukaan Persian kuninkaalla oli yhteensä 1,700,000 jalkamiestä ja 80,000 ratsumiestä, mutta sen lisäksi laivaväkeä, — laivojakin oli 1207 sotalaivaa ja 3000 pienempää —, kuormaväkeä y. m., jotta yhteensä koko joukko, joka nyt Kreikkaa lähenteli, olisi ollut 5,283,220 miestä. Tässä on kuitenkin varmaankin liikaa, ja myöhemmin tehtyjen laskujen mukaan oli maa-armeija noin 300—400,000 miestä. Mutta kirjava joukko oli siinäkin, sillä Persian armeijassa oli edustettu monta kymmentä eri kansaa, jotka toisistaan saattoi erottaa puvuistaan ja erilaisista aseistaan; siinä oli kirjaviin takkeihin puettuja Persialaisia ja Medialaisia, jotka muodostivat paraan osan sotajoukosta, ja näistä 10,000 Persialaista, n. k. »kuolemattomat», oli kuninkaan henkivartijajoukkona; siinä oli Assyrialaisia ja Kaldealaisia vaskikilpineen, siinä Iranin lukuisia kansoja, Skytalaisia suippulakkineen, Kolkismaan ja Kaspianmeren rantamaiden kansoja turkkiin puettuina, Intialaisia puuvillakankaisissa vaatteissa ja sotavaunuilla varustettuina, Arabialaisia kameelein selässä ratsastamassa, Etiopialaisia leijonataljoissaan; Foinikialaiset olivat laivoineen mukana j. n. e. Kaikki Itämaiden kansat, jotka tunnustivat Persian kuninkaan herruutta, olivat pakotetut retkeen yhtymään.

Tuon suuren joukon lähestyessä kansat pelkäsivät; Makedonia antautui, ja useat Kreikankin valloista pitivät taistelua turhana ja antoivat vaadittaissa »vettä ja maata» alamaisuuden merkiksi. Ainoastaan Atena ja Sparta päättivät ryhtyä vastarintaan, vaikkakin muu Kreikka oli epätoivon valtaamana ja vaikka itse Pytiakin näytti olleen ihan epätietoisena. Häviötä hänkin oli ennustanut, ja viimeisen kerran tiedusteltaissa hän antoi hyvin hämärän ja sekavan vastauksen Atenalaisille: »Puumuuria ei saa hajoittaa, vaan sen tulee suojella sinua (Atena) ja sinun lapsiasi. Mutta älä odota ratsumiehiä ja jalkaväkeä; kerran on sinun kuitenkin

seisominen heitä vastassa. Jumalallinen Salamis, sinä surmaat vaimojen lapsia», lausuttiin lopuksi Pytian vastauksessa. Temistokles, Atenan johtava mies, selitti nämät hajanaiset sanat siten, että puumuureilla tarkoitettiin laivoja ja Persialaisia Salamis surmaisi, sillä jos Kreikkalaisia tarkoitettaisiin, olisi Pytia muka sanonut »kauhea Salamis». Tämän selityksen johdosta päätti Atenan kansankokous puolustautua merellä; kaupunki jätettiin tyhjäksi ja vaimot ja lapset vietiin Salamis-saarelle.

Näin oli Kreikan laita; yhteistoimintaa puuttui, epätoivo oli melkein yleinen, ja ainoastaan pieni joukko oli, jolta mielenmaltti ei ollut kadonnut. Mutta Xerxeen suuret laumat eivät sittenkään saaneet Kreikkaa masennetuksi. Termopylain vuorisolaan asti, jota myöten kuljettiin Tessaliasta Hellaaseen, hän esteettä pääsi, mutta siinä kaatui hänen miehiänsä joukko toisensa perästä, ja ruoskan lyönnillä täytyi hänen vihdoin pakottaa uusia osastoja taisteluun. Petturi *Efialtes* neuvoi vihdoin syrjätien, jota myöten vihollinen pääsi puolustajien selän taakse. Sen jälkeen puolustaminen oli turhaa. Spartan kuningas *Leonidas* lähettikin pois muut joukot, mutta Spartalaiset, 3000 miestä, jäivät asemilleen, sillä pakoonlähtemistä kielsivät Spartan lait, ja 700 Tespialaista jäi vapaaehtoisesti heidän kanssaan. Viimeiseen mieheen he urhoollisesti taistellen kaatuivat; 4,000 Kreikkalaista sanottiin Termopylain taistelussa yhteensä menettäneen henkensä, mutta Persialaisia 20,000.

Nyt pääsee Xerxes esteettömästi Hellaaseen, jossa hän hävittäen ja ryöstäen kulkee Atenaa kohti. Hän tapasi kaupungin tyhjänä; ainoastaan Akropolis-kukkulalla oli joitakuita köyhiä kansalaisia sekä Atenajumalattaren temppelin vartijat; he puolustivat asemaansa kahden viikon kuluessa, ja vasta sitten kun huomasivat vihollisen pääsevän kukkulalle, surmasivat he itsensä. Atena poltettiin ja hävitettiin. Mutta nyt olivatkin Persian kuninkaan voitot lopussa.

Kreikan sotalaivasto, joka alkuaan oli ollut Euboian koilliskulmassa vihollisen laivastoa vastassa, oli täältä vetäytynyt Salamis-salmeen Attikan rannikolle samaan aikaan kuin Termopylain vuorisola oli joutunut vihollisten käsiin, ja Persian laivasto seurasi jäljessä. Mutta epätoivo oli päässyt Peloponnesoksen valtioiden johtajissa valtaan, ja nähdessään Akropoliilta loimuavat liekit he rupesivat vaatimaan peräytymistä Korintin kannaksen seuduille, jossa maa-armeijasta muka olisi laivastolla tukea. Temistokles, Atenan laivaston ylipäällikkö, vastusti tätä tuumaa kaikin mokomin, sillä sen kautta Salamis-saarella olevat pakolaiset joutuisivat Persialaisten koston uhriksi ja aukealla merellä olisi Kreikkalaisten paljon vaikeampi taistella, koska heillä oli ainoastaan 378 sotalaivaa, mutta

Persialaisilla 6 à 700, siis melkein kaksi sen vertaa. Hän saikin sotaneuvottelussa päätetyksi, että taisteluun olisi ryhdyttävä. Mutta kun jo seuraavana päivänä Peloponnesoksen valtioiden päälliköt näkyivät aikovan purkaa päätöksen, ryhtyi Temistokles teeskenneltyyn petokseen. Illalla hän lähettää lastensa opettajan, orja *Sikinnoksen,* Persialaisten luo ilmoittamaan, että hän muka olikin Xerxeen ystävä ja kehotti tätä ryhtymään taisteluun, ennenkuin Kreikkalaisten laivasto hajoaisi eri taholle, sillä hänen olisi vaikeampi sitten kukistaa Kreikka. Yöllä asettuukin Persian laivasto saartamaan Kreikkalaisten laivoja, ja kun nämät sen aamulla huomaavat, täytyy heidän ryhtyä taisteluun. Hilpein mielin he lähtevät soutamaan vihollista vastaan, huutaen toisilleen: »Hellenein pojat, isänmaan puolesta me taistelemme, vaimojemme ja lastemme, jumalien temppelien, esi-isäin hautain sekä kaiken sen puolesta, mikä on meille kalliinta!» Eräs atenalainen, *Ameinias,* runoilija Aiskyloksen veli, alkoi tappelun ohjaamalla laivansa niin tuimasti vihollisen laivaa kohden, että molemmat takertuivat toisiinsa. Toiset lähtivät häntä auttamaan ja taistelu syntyi pitkin koko salmea. Xerxes itse rannalla istuen kultaisella istuimellaan katselee taistelun menoa, vieressään kirjureja, jotka tekevät muistiinpanoja siitä. Mutta pian hän näkee, miten hänen suuret laivansa joutuvat sekasortoon, sillä ahtaassa salmessa niitä ei saata ohjata niin sukkelaan ja taitavasti kuin Kreikkalaisten pieniä laivoja; laiva toisensa perästä uppoaa ja laivaväki mukana, sillä barbaarit eivät osanneet uida. Illalla oli tuosta komeasta laivastosta tuskin puolet jäljellä, sillä 3 à 400 laivaa mainitaan taistelussa hävinneen ja 50,000 miestä hukkuneen, jota vastoin Kreikkalaiset menettivät ainoastaan 40 laivaa.

Temistokles.

Salamiin tappelun jäljestä ei Xerxes uskaltanut enää jäädä Kreikkaan, vaan hän palasi Aasiaan samaa tietä kuin oli tullut, jättäen kuitenkin suurimman osan armeijastaan Tessaliaan vävynsä Mardonioksen johdossa. Mutta seuraavana vuonna 479 tämäkin joutui perinpohjin tappiolle *Plataian* luona, jossa itse Mardonios kaatui.

Nyt oli suuren taistelun päätös oikeastaan jo ratkaistu; kreikkalaisuus oli pelastunut siitä vaarasta, mikä sitä Itämailta uhkasi. Mutta senkin jälkeen pitkitetään sotapuuhia, vaikka Kreikkalaiset nyt ryhtyivät ahdistamaan Persian maita. Jo samana päivänä kuin Plataian tappelu oli, voittivat he Vähässä-Aasiassa *Mykalen* niemen luona persialaisjoukon ja polttivat laivaston, joka oli maalle vedetty. Spartan kuningas *Pausanias,* joka oli johtanut Kreikan joukkoja Plataian tappelussa, sekä atenalainen *Kimon* valloittelevat nyt Persian vallan alaisia kaupunkeja Trakian rannalla, ja viimemainittu saapi suuren voiton sen laivastosta *Eurymedon*-joen luona Vähän-Aasian rannikolla (469). Aina vuoteen 449, jolloin Kimon kuoli Kypros-saarella, jatkui sotaa; mainittuna vuonna se itsestään taukosi, sillä epätietoista on, tehtiinkö mitäkään rauhaa taistelevien välillä.

Kreikkalainen sotalaiva.

Pallas Atena johtaen kreikkalaisia sankareita. (Vaasimaalaus.)

XIII.

Kreikan loiston aika. Atenan mahtavuus.

Persialaissotien vaikutus sivistyksen kehittymiseen. — Atenan kauppa. — Atenan muodostama liittokunta. — Puolueriidat loppuvat. — Atenan kansalaisten toiminta. — Kansankokous. — Valtion virat. — Naisen asema. — Panatenaiain juhla. — Näytelmätaide. — Suuret runoilijat. — Atena on tiedemiesten ja taiteilijain kokouspaikka. — Komeat rakennukset. — Jälkikatsaus.

Puoli vuosisataa oli taisteluja kestänyt Persian ja Kreikan välillä, kunnes ne vuoden 450 vaiheilla taukoavat, sillä nyt on jonkinlainen tasapaino saatu aikaan taistelevien välillä. Kreikkalaismaailma oli pelastanut vapautensa kaikkialla, vieläpä Vähän-Aasian siirtokunnatkin tunnusti suurkuningas itsenäisiksi; mutta valloituksiin eivät Kreikkalaiset ryhtyneet. Ja tämä olikin epäilemättä onneksi, sillä nyt seuraavalla rauhan ajalla heidän sivistyksensä vasta kehittyi täyteen kukoistukseensa. Suuret sodat elvyttivät heidän itsetuntoansa samassa kuin ne olivat tuottaneet heille turvallisemman olon idän puolelta ennen uhkaavasta vaarasta; mutta ne antoivat myöskin monellaisia aiheita runoilijoille ja taiteilijoille kansallisten teoksien valmistamiseen. Atena, jonka ansio etupäässä oli voittojen saaminen ja Kreikan pelastus, ylenee nyt johtajavallaksi ja sivistyksen pääpaikaksi.

Atena kohosi persialaissotien jälkeen koko itäisen Välimeren valtiaaksi ja suurimmaksi kauppakaupungiksi. Itse kaupunki ei ollut meren

rannalla, mutta satamansa *Piraioksen* kanssa, joka oli siitä 2 tunnin matkan päässä, oli se yhdistetty pitkillä vahvoilla muureilla, jotka kulkivat molemmin puolin tietä. Piraioksessa oli äärettömän vilkas liike, sillä sadoittain siellä oli laivoja, jotka toivat tavaroita tai veivät toisia; Euboiasta tuotuja hedelmiä kaupiteltiin, Mustanmeren kaloja, viinejä Aigeianmeren saarilta, Miletoksen kankaita, Kypros-saaren metalleja, Syrian hajuaineita, Nubiasta tuotuja orjia, Egyptin papyrosta j. n. e. Trakian kanssa oli varsinkin vilkas kauppa, sillä sieltä tuotiin Atenaan paljon viljaa, jota karusta Attikasta ei tarpeeksi saatu.

Mutta Atena oli valtiollisessakin suhteessa Aigeianmeren saarien ja rannikkojen valtias, sillä se oli suuren liittokunnan johtaja, jonka kreikkalaiset saari- ja rantavaltiot olivat muodostaneet. Liittokuntaan kuului noin 300 kaupunkivaltiota, jaettuina viiteen hallintopiiriin. Alkuansa oli tarkoitus ollut, että kaikkien liiton jäsenten tuli olla samanarvoisia, mutta sotien päätyttyä Atena alkoi sitä käyttää oman suuruutensa kohottamiseksi, väkivallalla pakottaen kuuliaisuuteen sellaisiakin valtioita, jotka tahtoivat siitä erota. Liiton yhteinen rahasto, jota ensin säilytettiin Delos-saarella, siirrettiin v. 460 Atenaan, joka sen jälkeen käytti sen runsaita tuloja tekemättä tiliä liiton muille jäsenille ja usein ainoastaan omaksi hyödykseen. Liittolaiset olivat muuttuneet melkein veronalaisiksi alamaisiksi. Ja vahvistaakseen vallitsevan kaupungin asemaa lähetettiin köyhää kansaa Attikasta siirtokuntia perustamaan eri maihin; nämät eivät olleet itsenäisiä yhteiskuntia, niinkuin vanhimmat siirtokunnat, vaan ne pysyivät aina läheisessä yhteydessä emäkaupungin kanssa, ja niiden asukkaat olivat Atenan kansalaisia, jotka kansankokouksissa saivat äänestää. He vaan valvoivat Atenan etuja Ionian ja Aigeianmerellä.

Vielä persialaissotien aikakaudella oli Atenassa ollut sisällisiä riitoja aristokratisen ja demokratisen puolueen välillä; valtion suurimpia miehiä oli sieltä usein karkotettu puoluejuonien kautta. Niinpä Salamiin sankari Temistokles, joka esiintyi liian loistavasti ja mahtavasti, äänestettiin ostrakismoksella maanpakoon, jolloin hän, kauan aikaa harhailtuaan Kreikassa, pääsi Persian kuninkaan turviin, joka antoi hänelle maaherrakunnaksi Magnesian kaupungin Vähässä-Aasiassa. *Aristeides,* joka aikaisemmin hänkin oli ollut maanpaossa, sekä *Kimon,* Miltiadeen poika, olivat sen jälkeen Atenan johtavat miehet.

Olot vakaantuivat kuitenkin v. 450 vaiheilla, jolloin puolueriidat ajaksi loppuivat, kansanpuolue kun on kokonaan päässyt valtaan. Atenan hallitusmuoto oli aina Solonin ajoista saakka kehittynyt kansanvaltaiseen

suuntaan ja tähän aikaan on se muodostunut täydellisemmäksi kansanvallaksi, mikä milloinkaan on missäkään valtiossa ollut. Kuuluisa *Perikles* sen lopullisesti muodosteli, jättäen kansankokoukselle suurimman merkityksen ja vähentäen areiopagin valtaa, jossa oli ylimyskunnan jäseniä. Aristeides oli jo v. 478 ehdottanut lain hyväksyttäväksi, jonka mukaan kaikki kansalaiset varallisuudesta huolimatta pääsivät kaikkiin virkoihin, ja Perikleen esityksestä päätettiin nyt, että virkamiehet määrättäisiin arvalla paitsi muutamia ylempiä niinkuin strategeja, jotka vanhaan tapaan edelleen valittiin. Atenan hallitusmuoto oli siis kansanvaltainen, mutta Perikles siellä kuitenkin 40 vuoden kuluessa (469—429) johti asioita, jonka vuoksi tätä aikaa kutsutaankin hänen nimensä mukaan »Perikleen aikakaudeksi». Silloin oli valtiollinen elämä Atenassa puhtaampaa ja vilkkaampaa kuin ennen tai jälkeen, ja se oli henkisessäkin suhteessa loistavimpia aikakausia, mitä maailman historiassa tavataan; kreikkalaisuus esiintyy silloin jaloimmassa muodossaan, jonka vuoksi luomme Atenan silloisiin oloihin silmäyksen.

Perikles.

Atenan valtio oli alaltaan pieni, sillä siihen kuului vaan Attikan maakunta, eikä täysiikäisten vapaiden kansalaisten lukumääräkään ollut suuri, sillä se nousi Perikleen aikana noin 30,000:teen. Osa oli maanviljelijöitä, jotka eivät kuitenkaan saaneet viljaa kansan koko tarpeen tyydyttämiseksi, vaan sitä täytyi ulkoa — Trakiasta etupäässä — maahan tuoda, ja öljyn sekä viinin viljelys huomattiin tuottavammaksi. Orjat suorittivat työn viljelyksillä samaten kuin teollisuuslaitoksissa, sillä Atenassa tavataan jo tähän aikaan suurteollisuutta pienien käsityöläisten ohessa. Vapaita työmiehiä ei paljon ollut, sillä orjantyön vuoksi alentui työpalkka mitättömän pieneksi. Kauppiasten lukumäärä ja varallisuus karttui myöskin kaupan vilkastumisen tähden. Kaupan vuoksi etupäässä oli Atenaan siirtynyt paljon muukalaisiakin, *metoikeja,* jotka olivat vapaat, mutta eivät nauttineet valtiollisia oikeuksia eivätkä saaneet kiinteätä omaisuuttakaan omistaa ja olivat jonkun kansalaisen suojeluksessa. Ainoastaan se, joka oli syntynyt atenalaisesta isästä ja äidistä, oli kansalainen, eikä sellaista saanut mistäkään syystä tehdä orjaksi, sillä sen Solonin laki kielsi.

Yleisiin valtion toimiin kului suurin osa vapaan kansalaisen ajasta eikä hän kotonaan paljon joutunut olemaankaan eikä perheoloihin

Atena Partenos.

V:na 1880 löydetty pieni kuvapatsas, luultavasti jäljennös jättiläiskokoisesta Atena-kuvapatsaasta, jonka Feidias Perikleen aikana teki Partenon-temppeliin.

huomiotaan kiinnittämään. Noin kerran viikossa pidettiin kansankokous, jossa yhteisiä asioita keskusteltiin ja päätettiin; 2 à 3000 kansalaista silloin tavallisesti kokoontui, joskus, kun oli tärkeitä kysymyksiä, 6000:kin; kokoukset pidettiin Atenan torilla eli *agoralla* tai *Pnyx*-nimisellä paikalla, joka oli Akropoliista lounaaseen. Jokainen sai esiintyä puhujana ja siksi ilmoittautunut sai seppeleen päähänsä; se oli loukkaamattomuuden merkki; mutta vanhoilla oli ennen nuoria etuoikeus. Puhuja oli ennakolta hyvin valmistautunut, ja löytyipä erityisiä henkilöitä, jotka puheita muille valmistivat. Puheen aikana oli kansa hiljaa, eikä hyvä puhujakaan melulla ja liikkeillä koettanut kuulijakuntaan vaikuttaa, vaan hän oli vakava ja tyyni; Perikles esim. piti puhuessaan kätensä koko ajan viittansa peitossa. Myöhemmin vasta kokoukset muuttuivat meluisiksi.

Suuri osa kansalaisista oli aina valtion viroissa, palveli hopliteina eli soturina tai oli valtion laivastossa; Aristoteles sanoo noin 20,000 kansalaista, siis kaksikolmannesta koko lukumäärästä, ajoittain olleen yleisissä toimissa. Vuosittain määrättiin arvalla 500 jäsentä neuvoskuntaan, jotka kaikki eivät kuitenkaan aina olleet koossa, vaan vuoron mukaan oli niitä 50 erältään 36 päivän kuluessa *Prytaneionissa* (raastuvassa), jossa he yleisellä kustannuksella söivätkin. Heillä oli juoksevat hallitustoimet hoidettavanaan. *Heliaiaan* kuuluivat tuomari-kansalaiset, sillä eri oikeusasioita varten arvottiin heitä 200--1000, vieläpä 6000:teen asti. ***Arkontit,*** jotka ennen olivat asiat ratkaiseet, tutkivat nyt ainoastaan niitä, mutta päätös

oli *heliasteilla,* joksi näitä vannotettuja tuomareja nimitettiin. Hengenrikokset tutki ja ratkaisi *areiopagi,* jossa oli virasta eronneita arkontteja tuomareina. Näiden lisäksi oli muitakin virkoja, esim. valtion raha-asiain hoitoa varten. Verot olivat pääasiassa välillisiä, niinkuin satamamaksuja ja tulleja, mutta harvoin otettiin suoranaisia; ainoastaan varakkaita kansalaisia velvoitettiin sotalaivoja varustamaan tai juhlia toimittamaan. Alkuansa olivat virat ja muut valtion toimet maksuttomia, niinkuin muissakin Kreikan valtioissa ja Roomassakin, mutta Perikleen ehdotuksesta aljettiin niiden hoitamisesta suorittaa pieni makso, jotta köyhemmätkin saattaisivat niihin aikaansa uhrata ja kansa enemmän kääntäisi valtion asioihin harrastuksensa; niinpä kukin tuomari sai päivältä, jolloin hän oli toimessa, 1 tai 2 obolia (16 tai 32 penniä); saman makson sai sotajoukossa palveleva kansalainen, ja myöhemmin maksettiin se niillekin, jotka saapuivat kansankokouksiin.

Kreikkalaiset naiset tuovat uhria vainajalle.

Tämän uutteran valtiollisen toiminnan vuoksi jäi perhe-elämä, niinkuin yllä mainittiin, kokonaan syrjään; miehet olivat harvoin kotonaan eikä vaimolla ollut Kreikassa samallaista arvoa kuin miehellä. Aviopuolisojen väli ei ollut sen vuoksi varsin läheinen, eikä äiti saattanut poikaansa paljonkaan vaikuttaa, kun tämä oli päässyt kypsyneeseen ikään; lapsena hänellä kyllä oli hänen hoitonsa samoin kuin muutkin kotitoimet huostassaan; orjat, joita kohtalaisen varallisessa perheessä oli 8 à 10, mutta rikkaissa 50:neen asti, olivat perheen emännän käskynalaisia. Mutta yleiseen elämään ei naisen vaikutus ulottunut; hän ei saanut samaliaista kasvatusta hengenlahjojensa kehittämiseksi, kuin miehet, eikä tapakaan sallinut hänen esiintyä julkisessa elämässä. Jos joku uskalsi vanhoja tapoja vastaan rikkoa, herätti se paheksumista; niinpä Perikleen nerokas puoliso *Aspasia* otti osaa oppineiden miesten keskusteluihin ja näyttäytyi seuroissa, mutta näyttämöllä häntä sen johdosta karkealla tavalla ivattiin, ja myöhemmin häntä vastaan nostettiin syytös jumalien halveksimisesta sekä siitä, että hän sopimattomalla käytöksellään vaikutti pahaa Atenan naisiin. Perikles itse esiintyi häntä puolustamaan ja ainoastaan loistavalla puhetaidollaan hän sai puolisonsa pelastetuksi. Kreikan nainen ei ollut vielä vapautunut täyteen arvoon, vaikka hän ei itämaiseen tapaan orjan asemassa ollut. Uhrit jumalien

Traagillinen näyttelijä, naamio kasvoilla ja koturnit jalassa. Pieni norsunluu-veistos.

sovittamiseksi sekä muut uskonnolliset menot ainoastaan tuottivat vaihtelua hänen yksitoikkoisessa elämässään.

Valtion toimien lomassa miehetkin ottivat osaa moniin yleisiin juhliin ja huvituksiin, joita jumalien kunniaksi pidettiin. Suurimmat olivat *panatenaiain* juhlat, joita vietettiin joka neljäs vuosi. Useiden päivien kuluessa toimitettiin ruumiillisia ja henkisiä kilpailuja, joissa muun muassa kilpailevat laulajat (rapsodit) esittivät Homeroksen lauluja. Viimeisenä päivänä pantiin toimeen suuri juhlakulku, jossa arvokkaat vanhukset kulkivat öljypuun oksat kädessä, miehet sotapuvussaan, nuorukaiset esiintyivät tulisilla hevosilla; valitut neidot taas kantoivat koreja päässään, joissa oli uhrilahjoja kaupungin suojelijajumalattarelle Atenalle. Koko tämä loistava joukko kulki Akropolis-kukkulalle jättääkseen jumalattarelle sen temppeliin Atenan naisten kunnialahjan: kauniisti ommellun hameen.

Läheisessä yhteydessä uskonnollisten juhlien kanssa ja niistä kehittyneet olivat näytelmät. Jo aikaisemmin oli Dionysos- eli Backos- jumalan kunniaksi pidetyissä juhlissa esiintynyt laulajia, jotka esittivät tämän jumalan elämää ja vaiheita; ja koska laulajat olivat puettuina pukinjaloilla varustetuiksi satyreiksi, ruvettiin heidän esitystään kutsumaan *tragediaksi*, joka merkitsee »pukinlaulua». Paitsi viinin jumalan vaiheita aljettiin vähitellen esitellä myöskin kohtia sankarien ja muidenkin henkilöiden elämästä. Saadakseen esitettävänsä havainnollisemmaksi ottivat toiset laulajista esiintyäkseen heidän toimissansa, ja tehdäkseen paremman vaikutuksen katsojiin käyttivät he naamiota kasvoilla ja jalassa korkeakorkoisia kenkiä, n. k. *koturneja*. Täten muodostui kaksi osaa, *kuoro* ja *näyttelijät*, joista edellinen oli ikäänkuin välittäjänä näyttelijöiden ja katsojakunnan välillä; se kertoi alussa näytöksen aineen ja antoi arvostelun siinä esitetyistä tapahtumista. Molemmat osat säilyivät vastedeskin kreikkalaisissa näytelmissä. Runoilijat alkoivat kilvan kirjoittaa arvokkaita sanoja

Kreikkalainen teaatteri (korjattuna.)

näytelmiin, ja siten syntyi draamallinen kirjallisuus. Perikleen aikana tämäkin kohosi korkeimmilleen. Vähän aikaisemmin oli *Aiskylos* kirjoittanut näytelmänsä, joissa ilmenee ylevä uskonnollinen ja siveellinen maailmankatsanto; niinpä hän esittää *Oresteia*-nimisessä näytelmässä, miten rikosta aina seuraa rangaistus ja *Persialaiset*-nimisessä hän taas Xerxeen persoonassa kuvaa pöyhkeilevää ihmisolentoa; mutta samassa kappaleessa ilmenee myöskin innostusta, jonka isänmaan suuruus i vaikuttanut. *Sofokles*, Perikleen aikalainen, on vielä etevämpi runoilija; hänen kuvaamansa ihmisluonteet ovat suuria ja ihanteellisia. Välttämättömän kohtalon määräykset ihmistä kohtaavat hänen näytelmissään, kun hän intohimojensa huumaamana tekee sellaista, joka sotii siveellistä maailmanjärjestystä vastaan. Kreikan sankariajasta Sofokles otti aiheensa; kuuluisimpia hänen näytelmistään on *Antigone*. Kolmas runoilija oli *Euripides*, joka ei tosin saata luoda niin ihanteellisia ja suurenmoisia henkilöitä kuin molempain edellisten sankarit ovat, mutta ihmisluonteita hänkin mestarillisesti kuvaa. Samoin kuin muutkin draaman kirjoittajat, otti Euripides aiheensa Kreikan tarustosta; *Medea* ja *Ifigeneia* ovat tunnetuimmat hänen draamoistaan.

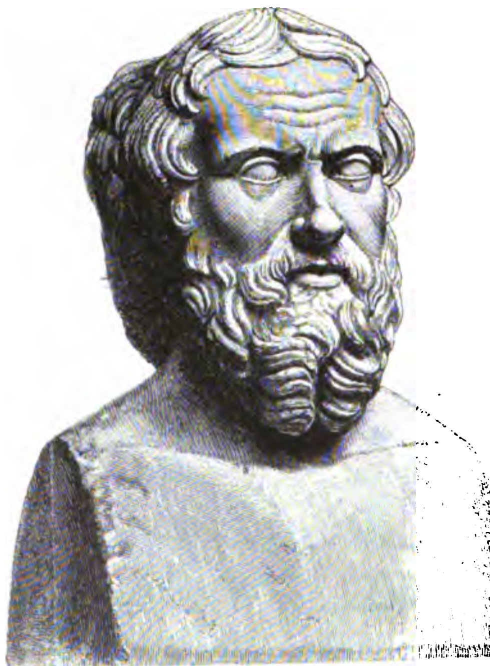

Sofokles.
Kreikkalainen marmoripatsas.

Myöskin *komedia* sai alkunsa Dionysoksen juhlista. Siinäkin oli kuoro, ja näyttelijät esiintyivät naamioituina, joiden tarkoitus oli herättää naurua ja ivaa. *Aristofanes* oli suurin pilanäytelmien kirjoittaja. Hän ivasi aikansa tunnetuimpia henkilöitä ja oloja, sillä omasta ajastaan huvinäytelmiin aina saapi sopivimmat aiheet. Ne olivat ikäänkuin yleistä mielipidettä edustamassa, niinkuin sanomalehdet meidän aikana. Usein Aristofanes kuitenkin väärin arvostelee henkilöitä; kun hän ivaa esim. Euripidestä tai Sokratesta, ei hän osaa antaa niille niiden oikeata arvoa. Oikeutetumpi on se iva, jolla hän kohtelee Perikleen jälkeläistä, suurisuista kansanjohtajaa Kleonia, tai Atenalaisten valtiollista kevytmielisyyttä. — Näytäntöjä varten rakennettiin eri teaatterihuoneet, ja Perikles toimitti, että

köyhät kansalaiset pääsivät niihin ilmaiseksi, koska näytelmätaiteella oli kasvattava ja sivistävä vaikutus, ja sitä paitsi näytelmillä oli, niinkuin mainittiin, alkuansa jumalanpalveluksen luonne.

Mutta Atena oli muutenkin kaiken Kreikan nerojen kokouspaikka, sillä sinne keräytyivät kuuluisimmat miehet muista valtioista. Sinne tuli »historian isä» *Herodotos,* josta jo olemme usean kerran maininneet. Halikarnassoksessa hän oli syntynyt, kulkenut paljon Itämailla ja saapui vihdoin Atenaan oppiakseen tuntemaan sitä valtiota, jolla on tärkein sija hänen historiassaan. Atenalaisten sanotaan antaneen hänelle palkinnoksi historiastaan 10 talenttia (57,300 markkaa). »Lääketieteen isä» *Hippokrates* tuli myöskin Atenaan Kos-saarelta; astronoomi *Meton* siellä niinikään asui. Filosofi *Anaxagoras* oli atenalainen, samoin suuri ajattelija *Sokrates.* Kuuluisia puhujia, niinkuin *Antifon* ja *Lysias,* esiintyi myöskin Atenassa, ja Kreikan suurin kuvanveistäjä *Feidias* oli Perikleen hyvä ystävä; arkkitehdit *Kallikrates* ja *Mnesikles* olivat nekin Perikleen aikuisia, samoin maalarit *Apollodoros, Zeuxis* ja *Parrhasios.* Myöhemmin siellä oli historiankirjoittajat *Tukydides* ja *Xenofon* sekä vanhan ajan suurimmat filosofit *Platon* ja *Aristoteles.* Kaikkien näiden miesten nimet ovat kuolemattomina säilyneet halki vuosisatojen. Ilman syytä ei Tukydides kutsu Atenaa »Kreikan kasvattajaksi.»

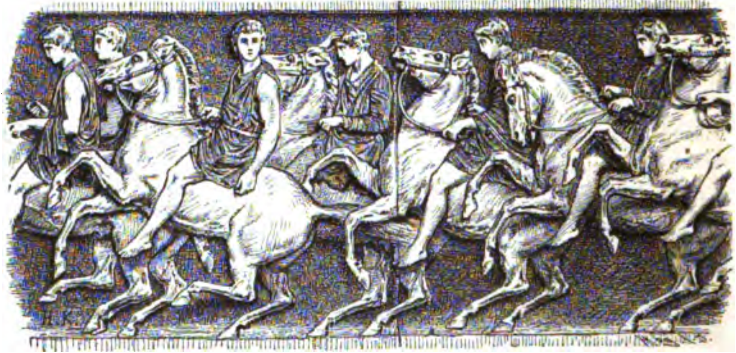
Herodotos.

Loistavan henkisen elämän kanssa oli kaupungin ulkomuotokin sopusuhteessa. Peisistratos oli jo alkanut rakennuttaa komeita temppeleitä, ja Perikles jatkoi hänen alottamaansa uraa. Äärettömiä summia käytettiin yleisiin rakennuksiin, joka osottaa Atenan rikkautta, vaikka myöskin liittokunnan rahaston varoja niihin käytettiin. Niinpä suuri sotasatama

Atenan Akropolis Perikleen aikana. (Korjattuna.)

Piraioksessa maksoi 1,000 talenttia (5,730,000 markkaa). Kaupunkiin rakennettiin suuri musiikkisali *Odeion* soitannollisia kilpailuja varten. Suurin loisto, komeus ja kauneus näkyi kuitenkin Akropoliilla. Vanhimpina aikoina tällä kukkulalla oli ollut Atenan linna, mutta nyt sinne rakennettiin Atenan suojelijajumalattaren Pallas Atenan kunniaksi loistavasta marmorista komea temppeli *Partenon,* joka oli 70 metr. pitkä, 31 metr. leveä, 46 komean 10 metr. pituisen dorilaisen pylvään koristamana. Feidias somisteli kuvanveistoksillaan temppeliä; niinpä sen etuseinällä oli Atena jumalattaren synty kuvattuna, toisella puolen Atena ja Poseidon kilpailevat päästäkseen Atenan suojeliaksi; katon ja pilarien välillä oli kuvia Trojan sodasta ja panatenaiain juhlista. Itse temppelissä oli komea 12 metr. korkea jumalattaren patsas kullasta ja norsun-

Atenalaisia nuorukaisia panatenaiain juhlakulkueessa.

luusta, johon yksin kultaa oli käytetty 1,000 kilogr. Komeat Mnesikleen rakennuttamat pylväskäytävät, *propylaiat,* johtivat temppeliin, nekin marmorista. Kaikkineen sanotaan Partenonin ja propylaiain maksaneen 2012 talentia (noin 11 ½ milj. markkaa). Akropoliin etelärinteellä oli suuri Dionysoksen teaatteri, johon mahtui 30,000 katsojaa.

Tämäntapainen oli Atena ja sen kansa Kreikan kukoistus-aikana. Komeita ja loistavia yleisiä rakennuksia tavataan eri taholla kaupungissa; taidetta saapi joka paikassa nähdä; varallisuus on hyvä, eikä varsin suuri erotus rikkaiden ja köyhien omaisuuden, maalla asuvan ja kaupunkilaisen välillä. Kaikki Atenalaiset ovat samanarvoisia kansalaisia, jokainen saattaa päästä neuvoskuntaan, saapi kansakokoukseen tulla valtion asioista päättämään; hän on tuomari, soturi ja merimies. Teaatterissa hänellä on aina tilaisuus olla saapuvilla, samoin juhlissa, joita jumalien kunniaksi pidetään. Ei milloinkaan aikaisemmin tai myöhemmin

ole valtion kansalaisen elämä ollut niin täyteläistä kuin Atenassa 5:nnellä vuosisadalla. Koko tuon vilkkaan elämän keskustana on suurin atenalainen Períkles; hän on tiedemiesten ja taiteilijain ystävä; hän se kaunopuheliaisuudellaan kokouksissa päätöksiin vaikuttaa; hän johtaa vaikka tasa-arvoisena kansalaisena koko valtiota. Perikles ei ollut kuitenkaan niitä johtajia, jotka mielistelemällä kansaa ja kiihottamalla sen intohimoisia pyyteitä pyrkivät sen suosioon; hän oli rehellinen, ja selvä käsitys valtion tarpeista hänellä oli, tietäen mihin hallitusta oli suunnattava; usein hän vastustikin kansaa, mutta silloinkin hän sai voiton, sillä kaikki olivat vakuutettuina, että hän yhteistä parasta tarkoitti. Perikles oli kansanjohtaja tämän sanan paraimmassa merkityksessä. Atenalaiset nimittivätkin häntä *Olympolaiseksi.* Kreikkalaisuus oli täyteen loistoon kehittynyt.

XIV.

Kreikan riutuminen. Peloponnesoksen sota. Kreikan vapauden loppu.

Pikkuvaltaisuus. — Spartan ja Atenan huono suhde toisiinsa. — Atenan heikkous. — Sodan syyt. — Sodan luonne. — Sotavoimat. — Sodan ensi jakso. — Alkibiadeen suunnitelma. — Sisilian retki. — Alkibiades pakenee. — Spartan voitot. — Onni kääntyy. — Atenan häviö. — Spartan johtovalta. — Kyroksen kapina. — Agesilaoksen retki Persiata vastaan. — Teban mahtavuus, Epaminondaan ja Pelopidaan aika. — Kreikan kansan rappeutuminen. — Filippos, Makedonian kuningas. — Kreikan vapauden loppu.

Korkean sivistyksen oli Atena luonut ja kohonnut Kreikan henkisen elämän keskustaksi. Perikleen tarkoitus oli saada se myöskin koko kreikkalaismaailman valtiolliseksi pääkaupungiksi. Mutta se ei onnistunut. Kreikkalaiset eivät tahtoneet alistua suureen koko kansaan ulottuvaan valtiolliseen yhteyteen, sillä pikkuvaltaisuus oli heille rakkaampi. Uhraavaisuus, työskentely valtion eduksi ja isänmaanrakkaus oli verraton, mutta tuo kaikki rajoittui vaan omaan kaupunkivaltioon; sen etua ja suuruutta kansalaisen oli valvominen, ja valtion jäsenenä Kreikkalaisella olikin oikea ihmisarvonsa; siinä hänen oma vapautensa ja suuruutensa.

Hän oli etupäässä Atenalainen, Spartalainen tai Tebalainen, ja toisessa sijassa Kreikkalainen. Tuskin suuren vaaran hetkenä oli jonkinlainen yhteys aikaan saatu, ja kun vaara oli torjuttu, hajoaa se kokonaan. Kateus, eripuraisuus ja viha ilmestyy, josta sotia syntyy, ja tuohon keskinäiseen kilvoitteluun Kreikan valtiollinen itsenäisyys häviää.

Persialaissotien jälkeen oli Sparta elänyt melkein syrjässä vanhoja laitoksiaan säilyttäen, mutta kateellisesti se piti silmällä Atenan kehittymistä ja paisuvaa valtaa. Pitkien muurien rakentamista Piraioksen ja Atenan kaupungin välillä se oli koettanut estää, karsain silmin se katseli, miten kansanvaltaisuus levisi Atenan kautta yhä laajemmalle, sillä siitä se pelkäsi vaaraa omalle aristokratiselle valtiolaitokselleen. Atenan suuri valta taas oli petollinen ja ontto, sillä siltä puuttui vankkaa ja lujaa pohjaa, nimittäin yhteisharrastusta; useimmat liittolaiset olivat tyytymättömiä, koska emäkaupunki ei kohdellut heitä tasa-arvoisina liiton jäseninä, vaan esiintyi käskijänä, ja sen vuoksi monet salassa kääntyivät Spartan puoleen. Laajalla kansanvallalla, jollainen Atenassa oli, on myöskin heikot puolensa, jotka ennen pitkää näyttäytyvät. Se vaatii ollakseen tarkoitustaan vastaava kansalta suurta siveellistä voimaa, valistunutta mieltä ja itsekkäisyydestä vapaata toimintaa, mutta sellaista ihanteellista kansan enemmistöä ei todellisuudessa milloinkaan saata olla. Hyvä ja voimakas kansanjohtaja, jollainen Perikles oli, sitä voipi ohjata hyvään päin, mutta kun varma johto puuttuu, horjuu se kuin myrskyn ajelema laiva. *Kleonin* ja *Alkibiadeen* johdossa demokratian rappeutuminen Atenassa huomataan; edellinen on suurisuinen, meluava ja puolisivistynyt mies, ammatiltaan nahkuri, joka kansan intohimoja kiihottamalla pyrkii sen suosioon, päästäkseen valtion politiikkaa kansankokouksissa johtamaan; jälkimmäinen taas nerokas, mutta kevytmielinen ja itsekäs ylimys, jolla ei ollut samaa suurta ja puhdasta valtiollista ihannetta, mikä Perikleen mielessä aina kangasteli.

Perussyy siihen 28-vuotiseen sotaan, joka v. 431 Kreikassa alkoi, oli Atenan yhä kasvava valta yhtäältä ja Spartan sen johdosta syntynyt kateus toisaalta; mutta useita vähäpätöisiä riitakysymyksiä oli ulkonaisina syinä. Korintin mahtava kauppakaupunki oli joutunut riitaan siirtolaiskaupunkinsa Korkyran kanssa, joka oli samannimisellä saarella Ionianmeressä. Atena ryhtyi laivastollaan Korkyraa auttamaan, sillä se tahtoi käyttää tilaisuutta päästäkseen Ionianmerellä valtiaaksi, niinkuin se jo oli Aigeianmerellä; Sparta taas auttoi Korintia. Riidan aiheita kehittyi yhä uusia, ikäänkuin itsestään; Megaran naapurikaupungilta, joka oli Atenan kanssa kauppayhteydessä, mutta valtiollisesti kuului

Spartan liittoon, kielsivät Atenalaiset kaupankäynnin kanssaan; Sparta taas vaati Atenaa vapauttamaan liittolaiset vallastaan, karkottamaan Alkmeonidein suvun, johon Perikles kuului, kaupungistaan j. n. e. Mutta kun Atena Perikleen vaikutuksesta ei myönny ainoaankaan vaatimukseen, oli sota aljettava. Eikä tämä *Peloponnesoksen sota* ollut yksinomaan kilvoittelua Atenan ja Spartan välillä, vaan se oli taistelua demokratisen ja aristokratisen valtiolaitoksen välillä, ionilaisen ja dorilaisen heimon välillä. Atenan päävoima oli merellä, ja saari- ja rantavaltiot olivat siihen liittyneet, useat pakosta; varoja sillä oli liitonrahastossa 6000 talenttia (noin 33 milj. Suomen mk.), ja vuosittain siihen kerääntyi 600, myöhemmin 1000 talenttia; mutta maasotajoukko oli verraten heikko, sillä siihen kuului 29,000 hopliittia, joista 16,000 pidettiin puolustuksen varalla, joten siis ainoastaan 13,000 liikeni kenttäpalvelukseen. Spartalla taas, johon oli liittynyt Peloponnesoksen valtiot ja muutamat Keski-Kreikassakin, niinkuin Teba, oli käytettävään suuri maajoukko, johon kuului 60,000 hopliittia.

Erilaiset olivat sotavoimat, mutta ne ovat kuitenkin kummallakin riitapuolella jotenkin yhtä mahtavat, ettei kumpikaan saata yhdellä iskulla vastustajaansa masentaa. Sota saapi sen vuoksi alusta alkaen hävityssodan luonteen; Spartalaiset hyökkäävät joka vuosi Attikan maakuntaan, hävittävät viljan pellolta, hakkaavat öljypuut maahan, mutta palaavat taas muutamien viikkojen kuluttua takaisin. Attikan väestö vetäytyy sen johdosta Atenan muurien suojaan, mutta siellä rupeaa rutto raivoamaan, joka v. 429 surmaa Perikleenkin. Hänen mukanaan katoaa oikea johto Atenassa. Liittolaiset rupeavat luopumaan; Plataia Boiotiassa joutuu Teban valtaan; Mitylenen kaupunki Lesbos-saarella antautuu viholliselle, mutta Atenan lähettämä laivasto pakottaa sen uudelleen kuulijaisuuteen, ja Kleonin esityksestä tehdään päätös, että saaren koko miehinen väestö surmattaisiin. Tämä julma päätös kuitenkin pian peruutettiin; ainoastaan tuhatkunta oli sitä ennen saanut surmansa.

Näistä häiriöistä huolimatta Atenalaiset lähettivät laivaston Peloponnesoksen rannikoille, missä se *Demosteneen* johdossa ottaa valtaansa Messenian rannalla olevan pienen *Pylos*-saaren, joka varustetaan linnoituksilla. Ollen Spartan läheisyydessä on tämä vaarallinen paikka, sillä sinne alkaa heloteja paeta. Spartan laivasto, joka tuli sitä ahdistamaan, kärsi täydellisen tappion samassa Navarinon lahden poukamassa, jossa Venäjän, Ranskan ja Englannin yhdistyneet laivastot v. 1827 tuhosivat Turkin ja Egyptin laivaston. Sen vuoksi oli Sparta taipuvainen kovemmillakin ehdoilla rauhaan, mutta Kleon sai aikaan, että keskustelut

keskeytyivät. Pian onni kuitenkin taas kääntyi; Boiotiassa *Delionin* luona, jossa Alkibiades pelasti Sokrateen hengen, Atenalaiset kärsivät suuren tappion v. 424; Makedonian rannikoilla, jonne Spartan kuningas Brasidas oli sotajoukon vienyt luovuttaakseen siellä olevat liittolaiset Atenasta, he niinikään kärsivät tappion *Amfipoliin* luona (421), jossa sekä Kleon että Brasidas kaatuivat. Sen johdosta saatiin v. 421 atenalaisen *Nikiaan* toimesta aikaan rauha, jonka piti kestää 50 vuotta.

Mutta näihin aikoihin ilmestyy jo ennen mainittu Alkibiades Atenan kansalaisille suuria valtiollisia suunnitelmia esittämään, jotka tekevät rauhasta lopun. Välimeren länsi-osiin oli Atenan valta levitettävä, Sisilia, jossa oli dorilaisia siirtokuntia, mutta jotka olivat keskenään eripuraisia ja riitaisia, niinkuin Kreikankin valtiot, oli valloitettava ja sieltä vielä mahdollisesti aina Herkuleen patsaisiin asti meren herruus omistettava. Entistä loistavampaa suuruutta hän Atenan kansalle kuvaili, mutta oma suuruus oli hänellä lähinnä.

Alkibiades.

Kansan päätöksen mukaan lähtee v. 415 130 kolmisoutuista laivaa ja 5000 hopliittia kolmen päällikön johdossa, joista Alkibiades oli yksi, Sisiliaan auttamaan *Egestan* kaupunkia, joka oli pyytänyt apua naapuriaan Syrakusaa ja Selinusta vastaan. Mutta heti Sisiliaan päästyään sai Alkibiades käskyn palata Atenaan vastaamaan syytöksistä, joita häntä vastaan oli tehty. Muutamaa päivää ennen laivaston lähtöä oli näet Atenassa eräänä aamuna tavattu Hermes-jumalan patsaat, jotka olivat kaduilla pystytetyt yleisiä rakennuksia kaunistamaan, kaadettuna, ja tätä yleiseen arveltiin Alkibiadeen työksi, koska hänen tiedettiin uskontoa halveksivan ja pilkkaavan sekä hurjastelleen Atenan nuorukaisten kanssa. Ja kun hän oli poissa, saivat hänen vihamiehensä hänet syytteenalaiseksi. Alkibiades ei kuitenkaan saavu Atenaan, vaan pakenee Spartaan.

Nyt alkaa Atenalle kova aika. Spartan lähettämät apujoukot estävät Nikiaan johtamia joukkoja saamasta Syrakusaa haltuunsa; hänen avukseen lähetetty Demostenes joutuu tappiolle, ja kun Syrakusan piirityksestä luovuttiin, hävitettiin Atenan koko sotajoukko ja vangitut sotamiehet, jotka myytiin orjiksi, pakotettiin työhön kivilouhoksissa, joissa saivat surmansa. Näiden saavuttamiensa voittojen johdosta, alkavat Spartalaiset Kreikassakin sodan uudestaan, ottaen Attikassa haltuunsa

Dekeleian lujan vuorilinnoituksen, josta he alituisesti hyökkäilivät maakuntaan ja häiritsivät sen rauhaa, ja lisäksi vielä sinne saapui paljon paenneita orjia. Tärkeä Kios-saari luopui Atenasta, ja saadakseen rahoja, joita Spartalta aina puuttui, teki se vanhan verivihollisen Persian kanssa sopimuksen *Tissaferneen,* Sardeessa olevan satraapin kautta. Nyt saattoi Sparta hankkia laivaston ja hätyyttää vihollistaan merelläkin. Ja itse Atenassa tapahtui samaan aikaan vallankumous, siellä kun aristokratinen puolue, käyttäen tilaisuutta, jolloin suuri osa kansalaisista oli laivastossa, ja Spartalaisten rohkaisemana teki lopun kansankokouksen vallasta ja jätti omista puoluelaisistaan valitulle neljänsadan neuvostolle rajattoman vallan.

Atenan perikato näytti jo tulleen, mutta silloin se Alkibiadeen toimesta vielä viivästyi. Hän oli näet riitaantunut Spartassa, jonka vuoksi hän pakeni Tissaferneen luo, ja Persialaisten avulla hän nyt koettaa syntymäkaupunkinsa etua ajaa, esittäen, että Persian hyöty vaatisi tasapainon ylläpitämistä molempien kilpailijoiden välillä Kreikassa. Vanhan hallitusmuodon hävittämisestä suuttuneet sotamiehet kutsuvat hänet laivastoon, antaen hänelle ylipäällikkyydenkin, jolloin Atenan joukot saavat suuren voiton *Kyzikoksen* luona (410) ja sen kautta Mustanmeren ja Aigeianmeren herruuden. Atenassa, jonne laivasto v. 408 saapuu, Alkibiades otetaan suurimmalla loistolla vastaan; hänen maalle astuttuaan kansa kulki hänen edellään ilon huudahduksia purkaen, hänen jälkiänsä seurattiin ja vanhukset osottivat häntä nuorelle kansalle, joka ei häntä tuntenut; kultaisen kruunun päättivät he hänelle antaa sekä määräsivät hänet koko maa- ja meri-sotajoukon ylipäälliköksi, hänen takavarikkoon otettu omaisuutensa jätettiin takaisin, ja kuuluttajat julistivat perättömiksi kansan häntä vastaan ennen tekemät syytökset. Entinen demokratinen hallitus pantiin uudelleen voimaan.

Mutta pian taas asiat kääntyivät toiselle tolalle. Atenan laivasto kärsi tappion Alkibiadeen poissa ollessa (407), mutta siitä aljettiin häntä jälleen epäillä, jonka vuoksi hän pakeni uudelleen, jolloin hän asettui Trakiassa omistamilleen tiluksille.

Samaan aikaan tuli Spartan laivaston johtajaksi *Lysander,* kunnianhimoinen, älykäs, voimakas ja väkivaltainen mies, joka sai Vähän-Aasian uuden satraapin, Kyros nuoremman, uudelleen liittoon Spartan kanssa. Uusi laivasto rakennettiin Persiasta saaduilla rahoilla, jonka tosin *Kononin* johtama Atenan laivasto vielä v. 406 voitti; mutta tämän jälkeen kahden vuoden kuluessa Atenan koko mahti murtuu. Sen laivaston hävittää Lysander v. 405 *Aigos-Potamos*-virran suussa Helles-

pontoksen rannalla niin täydellisesti, että Konon pääsi pakenemaan ainoastaan 9:llä laivalla. Tämän jälkeen hän pakottaa liittolaiskaupungit autautumaan, joista Atenan varustusväki karkotetaan sekä demokratinen hallitus hävitetään ja aristokratinen asetetaan sijaan. Vihdoin v. 404 saapuu Lysander itse Atenan luo, jota sekä maan että meren puolelta piiritetään. Ylimyspuolueen johtajat vehkeilevät, nälkä alkaa ahdistaa, jonka vuoksi kaupungin on antautuminen piirittäjäin armoihin. Huilujen soidessa revittiin pitkät muurit sekä Piraioksen varustukset; laivastonsa täytyi Atenan jättää sekä alistua Spartan johtoon, sillä Akropoliille sijoitettiin spartalainen linnaväki. Vihdoin sen kansanvaltainen hallitusmuoto kumottiin ja 30 miestä ylimyspuolueesta asetettiin valtion asioita hoitamaan; ne olivat n. k. 30 *tyrannia.* Korinti ja Teba vaativat koko kaupungin hävittämistä, mutta siihen ei Sparta suostunut.

Peloponnesoksen sodan kautta Sparta sai taas johtovallan Kreikassa, ja samoin kuin Atena tahtoi sekin kohottautua koko Kreikan valtiaaksi. Mutta sen herruus oli mielivaltaista tyranniaa ja raakaa sotilasvaltaa, jonka vuoksi se pian herätti tyytymättömyyttä ja vihaa. Spartan johdossa tosin Kreikkalaiset osottavat voimaansa Kreikan ulkopuolella, sillä he tunkeutuvat itään Persian valtakuntaa hätyyttämään. V. 401 jo äskenmainittu Vähän-Aasian satraappi, Kyros nuorempi, Persian kuninkaan Artaxerxes II:sen veli, tekee kapinan suurkuningasta vastaan, tahtoen riistää häneltä kuninkuuden, ja tässä yrityksessä on hänellä suureksi osaksi kreikkalaisia joukkoja. Hän joutuu kuitenkin tappiolle ja kaatuu itse *Kunaxan* tappelussa. Vaikea ja uhkarohkea paluumatka täytyy Kreikkalaisten tehdä atenalaisen *Xenofonin* johdossa, joka siitä *Anabasis*-nimisessä historiassaan elävästi on kertonut.

Vähän myöhemmin v. 396 lähtee Spartan kuningas, suuri soturi *Agesilaos,* auttamaan Vähän-Aasian Kreikkalaisia, jotka pyrkivät Persian vallasta vapaaksi; hän tunkeutuu jo Persian valtakunnan sydänmaita kohden, kun hän saapi käskyn palata Kreikkaan. Persian kuningas oli näet yllyttänyt rahalla useita Kreikan valtioita sotaan Spartaa vastaan, ja näitä vastaan taistelemaan täytyi Agesilaoksen lähteä. Hän saapi *Koroneian* luona v. 394 voiton, mutta vähää aikaisemmin oli atenalainen *Konon* hävittänyt perinpohjin Spartan laivaston. Sotaa käydään vielä muutamia vuosia, etupäässä Korintin seuduilla, jonka vuoksi sitä kutsutaan *Korintin sodaksi,* kunnes Persian kuninkaan välityksellä saadaan v. 387 rauha toimeen. Mutta Spartan, joka oli lähettänyt erään *Antalkidaan* suurkuninkaan hoviin rauhaa pyytämään, täytyi siinä jättää Vähän-Aasian Kreikkalaiset Persian valtaan. Keskinäinen kateus siis sai

aikaan sen, että itse Persian kuningas pääsi vaikuttamaan Kreikkalaisten asioihin. Sparta siinä varsinkin oli alentanut itsensä.

Spartan herruus ei kuitenkaan kauaa tämän jälkeen kestänyt. Nyt esiintyy eräs kolmas valtio, *Teba,* jolla tähän asti ei ollut suurta merkitystä Kreikan valtiollisissa asioissa ollut. Kahden suuren miehen ansio olikin, että se saavutti johtajan aseman, nimittäin *Epaminondaan* ja *Pelopidaan.* He osasivat herättää Tebalaisissa innostusta ja rohkeutta; edellinen, joka oli hienosti sivistynyt, rehellinen ja älykäs mies, paransi sotajärjestyksen, muodostamalla, n. s. *vinolinjan,* s. o. kolmionmuotoisen rintaman, jonka kautta päähyökkäys tappelussa tapahtui toisella sivustalla. Ritarillinen ja avomielinen Pelopidas taas muodosti innokkaista nuorukaisista n. s. »pyhän joukon», jota hän itse johti. Spartan joukot karkotettiin Teban linnasta, jonka ne olivat anastaneet, minkä jälkeen Tebalaiset usealla sotaretkellä saivat voiton Spartalaisista, muun muassa *Leuktran* luona v. 371, tunkeutuivat Peloponnesoksen keskiosiin asti ja uhkasivat itse Spartaa. Mutta v. 362 Epaminondas sai *Mantineian* tappelussa kuolinhaavan; jo sitä ennen oli Pelopidas kaatunut taistellessaan Tessaliassa. Ja nyt ei Teba enää saattanut asemaansa ylläpitää, koska sillä ei ollut lujempaa pohjaa mahtavuudelleen. Atenalla oli ollut hieno sivistys, kehittynyt kansanvaltaisuus, johon se suuruutensa perusti, Spartalla ankara kasvatus ja luja sotakuri; mutta Teban mahtavuus perustui vaan satunnaisuuteen, näihin kahteen mieheen, jonka vuoksi se niiden mukana hävisikin. »Epaminondaan ruumiin mukana laskettiin Teban suuruus hautaan.»

Nyt olivat Kreikan valtiot toisiansa siihen määrään heikontaneet, ettei mikään niistä saattanut johtavaa asemaa ylläpitää; Atena, Sparta ja Teba olivat kukin koettaneet yhdistää Kreikkaa, mutta se ei ollut onnistunut. Kreikan ulkopuolelta täytyi yhdistäjän tulla.

Paitsi valtioiden heikkoutta Kreikan kansa ei myöskään enää ollut siveellisessä suhteessa samallaista kuin sen esi-isät, jotka taistelivat Termopylain luona ja Salamiissa. Peloponnesoksen sota oli jo hävittänyt vanhat kansalaishyveet, ja kiivaat puoluetaistelut tekivät lopun valtiollisesta hengestä, joka kaikki saman valtion kansalaiset oli yhteen liittänyt. Isänmaan-rakkaus, uhraavaisuus yleishyvän puolesta, vieläpä alistuminen valtion lakien ja määräysten alle oli käynyt yhä löyhemmäksi, jota vastoin oma yksityinen etu, elämän mukavuudet ja nautinnot olivat voittaneet alaa. Sotapalvelukseen eivät kansalaiset enää tahtoneet ruveta, vaan jättivät isänmaan puolustuksen palkatuille sotureille. Näiden johtajat taas rupesivat kenen palvelukseen tahansa, joka vaan suurimman

makson suoritti, vieläpä Kreikan ulkopuolellakin, Persian ja Egyptin kuninkaiden, ja olivat valmiit taistelemaan vaikka omia kansalaisiaan vastaan; Xenofon, vaikka ylevämielinen ja isänmaallinen mies, antautui persialaisen satraapin palvelukseen; Alkibiades ei ole oikea atenalainen kansalainen ryhtyessään omaa valtiotaan vastaan vehkeilemään; *Ifikrates* ja *Kabrias* ovat Korintin sodan ajoilta tunnettuja palkkasoturien päälliköitä, jotka antautuivat Persialaisten, Trakian ja Egyptin kuninkaiden käytettäviksi. Valtion kansalaiset ovat itse nyt muuttuneet kauppiaiksi, tehtailijoiksi tai muiksi ammattilaisiksi, jotka valvovat vaan omia etuja; Kreikkalainen ei enää ansaitse kansalaisnimeä sen oikeassa merkityksessä, jonka vuoksi hän voipikin taipua vieraan valloittajan vallan alle. Kreikan pohjoispuolella asuva Makedonian kansa tekikin sen vapaudesta lopun.

Demostenes (marmorisen kuvapatsaan mukaan.)

Makedonia ei ollut Kreikalle kokonaan vieras. Sen kansa, jossa oli kreikkalaisia ja barbaarisia aineksia, oli kyllä raakaa ja sotaista, se asui maaseuduilla, sillä kaupunkeja tuskin ollenkaan oli; mutta sen kuninkaat lukivat itsensä Helleneiksi, johtaen sukunsa suuresta Herakles-sankarista. *Filippos*-kuningas, joka tuli v. 366 hallitukseen, on Makedonian valtakunnan varsinainen järjestäjä. Nuorukaisena hän oli ollut panttivankina Tebassa Epaminondaan luona, jossa hän oppi kreikkalaisen sotataidon, mutta hän tuli tuntemaan myöskin Kreikkalaisten hajanaiset valtiolliset olot sekä siveellisen mädännyksen, mikä siellä vallitsi. Itse hän oli älykäs, mutta samalla viekas ja sukkela mies, joka salaisilla teillä osasi hankkia etuja itselleen, ja sen vuoksi varsin sopiva hajanaisen Kreikan asioihin puuttumaan. Valtaistuimelle päästyään hän valtasi Makedonian ja Trakian rannoilla olevat Kreikan siirtokunnat sekä hankki puoluelaisia Kreikan valtioissa, sillä rahalla oli niitä kyllä saatavissa. Atenassa oli puhuja *Aiskines* hänen lahjomansa. Filippoksen teeskentely ja sukkeluus sai Kreikkalaiset petetyiksi, ja ennenkuin he huomasivatkaan, vastustus oli jo myöhäistä. Turhaan suuri puhuja *Demostenes* Atenassa oli varoittanut kansalaisiaan Filippoksen

vehkeistä sekä kehottanut ajoissa ryhtymään niitä vastustamaan. Sotaan ei enää ollut halua eikä intoa.

Riitojen ratkaisiaksi ensin kutsuttuna oli Filippos ollut Kreikassa, ja vihdoin v. 338 toi hän sotajoukkonsa sinne kukistaakseen koko maan. *Kaironeian* luona hävisi Kreikan vapaus; Makedonia sai yliherruuden. Tosin Filippos oli siksi älykäs, ettei hän näyttänyt tahtovansa pakottaa Kreikkalaisia väkivallalla, hän kohteli heitä varovasti, tahtoen vaan liittää Makedonian heidän valtioidensa joukkoon, mutta johtavaan asemaan. Sama suuri tuuma oli kaikilla oleva yhteinen, nimittäin sota Persiata vastaan. Vasta nyt, kun lujempi yhdysside saatiin, oli tuollainen yritys mahdollinen, joka Agesilaokselle ei ollut onnistunut. Kaikista Kreikan valtioista, paitsi Spartasta, joka ei tahtonut toisen johtoon alistua, tuli edustajia Korintissa pidettyyn kokoukseen, jossa Makedonian kuninkaan johdossa päätettiin ryhtyä yhteiseen kostoretkeen Persiata vastaan. Filippos kuitenkin murhattiin v. 336 ja hänen poikansa Aleksanteri sai tämän suuren tehtävän perinnökseen.

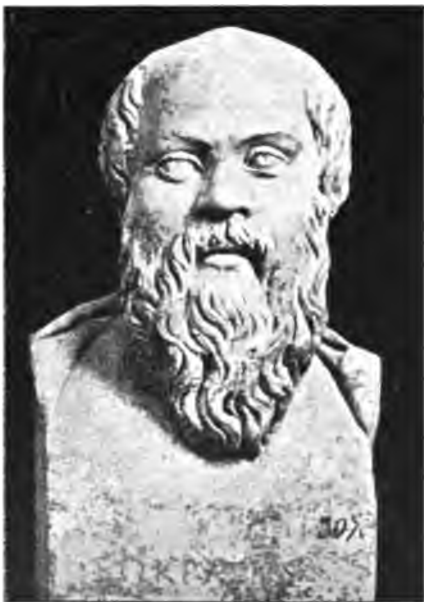
XV.

Kreikkalainen filosofia.

Usko jumaliin häviää. — Sofistein oppi. — Sokrates. — Kyynillinen suunta. — Aristippos. — Stoalainen ja epikurolainen oppisuunta. — Platon ja Aristoteles.

Kreikan kukoistus oli lyhytikäinen, kuin kaunis kukka, joka kuorestaan puhjettuaan ei kauaa jaksa suloaan säilyttää, vaan lakastuu. Samaan aikaan kuin valtiolliset ja yhteiskunnalliset olot rappeutuvat alkuperäisestä tuoreudestaan, niin henkisessä elämässäkin tapahtuu muutos. Ydin Kreikkalaisten elämässä oli uskonto, sillä jumalien voimaan, apuun ja johtoon kansa luotti, siitä runous ja taide yhäti sai uusia aineksia. Mutta tuo lapsellinen usko ja luottamus jumaliin rupesi hälvenemään, kun ihmishenki alkoi järjellään sitä tutkia; se ei kestänyt sen arvostelua. Parempaa ja puhtaampaa uskontoa ei ollut sijaan tarjottavana, jonka vuoksi ihmissielu jäi tyhjäksi tai saattoi ajattelevan kaikkea epäilemään. Ja se taas hävitti siveellisen voiman, mikä uskonnosta ennen oli johtunut.

Vanhimmat filosofit koettivat järjen avulla päästä kaiken olemassaolon salaisuuden perille, kääntyen etupäässä luontoon (ks. luk. X); mutta koska he siinä tulivat ristiriitaisiin johtopäätöksiin, siten että yksi selitti kaiken alkuaineena olevan veden, toinen taas väitti, että tuo alkuaine oli tuli, kolmas sanoi ilmasta kaiken saaneen alkunsa, niin aljettiin kaikkea varmaa totuutta epäillä. Viimemainitun katsantotavan edustajina ilmestyivät n. k. *Sofistit* (viisauden opettajat), joita jo Perikleen aikana Atenassa tavattiin. Luonnossa on kaikki vaihtelun alaista, sanoivat he, samoin ovat myöskin ihmisen havainnot erilaisia; yksi katsoo asiat yhdellä, toinen toisella tavalla. Jokaisella on oma totuutensa, mutta muuta ei olekaan. »Ihminen on kaiken mitta», sanoo yksi heistä. Ja kun ei ole totuutta, ei ole myöskään varmaa oikeutta, vaan jokainen saapi käyttää kaikkia olosuhteita omaksi hyväkseen. Korkein hyve oli muka se, että ihminen osasi käyttää muita ihmisiä omiin tarkoituksiinsa. He opettivat siis itsekkäisyyttä eikä heidän mielestään siveellisellä toiminnalla mitään merkitystä ollut. Sofistit olivat suuria puhujia ja he koettivat tällaista katsantotapaa saada kansaan leviämään ja valtioelämässäkin vallalle. Viisastelevaa ja harhaan johtavaa todistamistapaa, jota heidän sanotaan käyttäneen, kutsutaan vieläkin heidän nimensä mukaan *sofistisuudeksi*. Tällaisia sofisteja oli *Protagoras, Gorgias* sekä *Kritias,* jotka kaikki olivat puhujia tai valtiomiehiä. Opetuksellaan sofistit vaikuttivat suuresti, etenkin Atenan nuorisoon, sillä opettajina heitä paljon käytettiin.

Sokrates.
Pylvään päähän liittyvä rintakuva, n. s. hermo.

Tähän tyhjään oppiin ei kuitenkaan kreikkalainen henki pysähtynyt. Suurin filosofinen nero *Sokrates* nousi sitä vastaan. Aluksi hän harrasti isänsä tointa, nimittäin kuvanveistotaitoa, mutta 40:n vuoden iässä antautui hän opettamaan kansalaisilleen viisautta ja hyveitä, johon toimeen hän katsoi jumalien hänet määränneen. Sokrates sanoi kyllä, niinkuin

sofistitkin, että ulkomaailma on täynnä vaihtelua ja ristiriitaisuutta, jottei siihen varmuutta saata perustaa; mutta hän ei siihen jäänyt, vaan kääntyi ihmisen omaan sisäiseen elämään ja ajatukseen; se ei ollut vaihtelujen alainen, vaan saattoi ulkonaisista ilmiöistä muodostaa selviä käsitteitä, jotka olivat varman tiedon pohjana. Kyselemällä ja johtamalla hän tahtoi ihmisiä saattaa oikeisiin käsitteisiin. Avojaloin, viittaan puettuna hän kulki Atenan kaduilla, poiketen joka paikkaan, puhellen kenen kanssa tahansa, ylhäisen ja alhaisen, kysellen heiltä ja johtaen heidän hämärät mielteensä selviin käsitteisiin; se oli hänen opetustapansa. Tiedon korkein määrä on itsensä tunteminen. Ihmisellä on jotakin jumalallista luonnossaan, sillä sitä osotti omantunnon ääni, joka johti hänen toimiansa. Aina lapsuudestaan asti hän oli havainnut itsessään äänen, joka pidätti häntä väärin tekemästä. Tämän *haltijan (daimonionin)* ohjeita vaarinottamalla ihminen johtui siveelliseen toimintaan ja hyveeseen, johon kuului rehellisyys, kansalaisvelvollisuuksien täyttäminen, lainkuuliaisuus, kohtuullisuus nautinnoissa j. n. e., kaikki seikkoja, jotka soveltuvat meidänkin siveelliseen katsantotapaan.

Platon.

Sokrateen viisautta kuulemaan kerääntyi paljon kansalaisia, ja useat Atenan etevimmistä miehistä olivat alituisesti hänen seurassaan; niinpä *Alkibiades* ja *Kritias,* jotka ovat tunnetut valtiollisessa elämässä; sekä kuuluisa sotapäällikkö ja historiankirjoittaja *Xenofon; Euklides* Megarasta kulki usein hänen luokseen tuon 4 penikulmaa pitkän matkan, vieläpä Peloponnesoksen sodan aljettuakin, jolloin kuoleman uhalla oli kielletty Megaran asukkaita Atenaan tulemasta. Kuuluisin Sokrateen oppilaista on *Platon,* jonka kirjoitusten kautta hänen oppinsa on säilynyt jälkimaailmalle, sillä Sokrates itse ei mitään kirjoittanut. Mutta hänellä oli myöskin paljon vihamiehiä. Aristofanes häntä ivasi, vaikka tietämättömyydestä, sillä hän itse oli rehellinen ja hyvää tarkoittava kansalainen. Sokratesta ruvettiin syyttämään nuorison turmelemisesta ja uusien jumalien tuomisesta, jonka

vuoksi hän 70-vuotiaana haastettiin heliaian eteen (v. 399). Sokrateen uskonnollinen katsantokanta olikin tositeossa ristiriidassa Kreikkalaisten monijumaluuden kanssa, koska hän pani arvon sille jumalan äänelle, joka ihmisen sisässä ilmoittaikse. Mutta hän ei kuitenkaan halveksinut vanhoja valtion jumalia, vaan palveli niitä isänmaansa suojelijoina ja koska niiden kauniit taiteen jalostamat muodot ikäänkuin tekivät ihmiselle jumaluuden suuruuden havainnolliseksi. Tuomarien edessä Sokrates rohkeasti ja avomielisesti tekee selvän toimestaan, mutta ei millään tavalla koeta vaikuttaa heissä lievempää tuomiota, sillä se olisi rikos lakia vastaan. Pienellä enemmistöllä hän tuomittiin syylliseksi, ja kun häneltä tavan mukaan kysyttiin, minkä rangaistuksen hän itse ehdottaisi, vastasi hän, että jos häntä toimintansa mukaan tuomittaisiin, hänen pitäisi saaman saman palkinnon kuin isänmaan ansiokkaimmat miehet. Tämä rohkea avomielisyys suututti vielä enemmän tuomareita, jonka vuoksi he lausuivat kuoleman tuomion. Mutta koska Atenassa silloin vietettiin Tesevs'in ja hänen seuralaistensa Kretasta pelastumisen muistojuhlaa (ks. luk. IX), jonka kuluessa ei kuolemantuomiota saatu täytäntöön panna, siirtyi Sokrateenkin kuolema kuukauden tuonnemmaksi. Vankeudessa hänen ystävänsä ja oppilaansa pitivät hänen kanssaan syvämietteisiä keskusteluita ja viimeisenä päivänä hän heille esitti käsityksensä sielun kuolemattomuudesta; hän oli näet vakuutettu, että sielu ruumiista erottuaan tulisi »jalompaan, puhtaampaan näkymättömään paikkaan hyvän ja viisaan jumalan luo». Keskustelun päätyttyä hän jumalia rukoillen tyhjensi myrkkymaljan, jonka oikeuden palvelija hänelle ojensi.

Sokrateen opista koko vanhan ajan filosofia saapi alkunsa, mutta siitä syntyi monta eri suuntaa, koska hänen oppilaansa eri tavalla käsittivät hänen tarkoituksensa, ja toiset kokonaan ymmärsivät väärin mestarinsa opetuksen. Niinpä eräs *Antistenes* pani suurimman painon Sokrateen osottamaan vaatimattomuuteen, sillä hän katsoi ihmisen korkeimman hyveen olevan siinä, että hän osasi pidättäytyä elämän nautinnoista, mukavuuksista ja vieläpä tavallisista tarpeistakin. Hän alkoi sentähden ulkonaisessa siisteydessäkin halveksia kaikkea, jonka vuoksi tätä suuntaa aljettiin kutsua *kyynilliseksi* (sanasta *kyon,* joka merkitsee koiraa). Tunnetuin kyynillisistä filosofeista on Aleksanteri suuren aikuinen *Diogenes,* joka asuskeli tynnyrissä Korintin kaupungin ulkopuolella.

Eräs toinen oppilas *Aristippos* taas pani pääpainon Sokrateen opettamalle onnellisuudelle, joka johtui hyveestä; mutta onnella hän käsitti nautinnoista johtuvaa tyytyväisyyttä, ja hyve taas oli sama kuin taito

nautintoja hankkia. Aristippoksen kotikaupungin Kyrenen mukaan nimitetään tätä oppia *kyreneläiseksi.*

Antisteneen opista johtui myöhemmin n. k. *stoalainen* suunta Atenassa olevan pilarikäytävän *stoa poikilen* mukaan, jossa kyprolainen *Zeno* v. 300 vaiheilla julisti suuremmoista hyveoppiaan. Ihmisen tulee, sanoi hän, kaikissa elämän vaihtelevissa olosuhteissa pysyttää sielunsa tyyneenä ja rauhallisena, hän ei saa antautua himojensa orjaksi, vaan

Aristoteles (hellenistinen marmoriveistos.)

aina on hänen täytettävä velvollisuuden vaatimukset; ainoastaan harvat »viisaat» saattavat kuitenkin tätä siveellistä ihannetta toteuttaa. — Atenalainen *Epikuros* taas, perustuen kyreneläiseen suuntaan, opetti, että maallinen nautinto on ihmisen korkein hyve, eikä hänen tarvitse maallisuutta kauemmaksi ajatella, sillä toista elämää sen jälkeen ei ole. Sielun kuolemattomuuden hän siis kielsi ja sen yhteydessä jumalien olemassaolon, sillä ne eivät ole maailmaa luoneet, vaan se on muodostunut aine-

hiukkasten (atoomien) satunnaisten yhdistymisten kautta. Tämä n. k. *epikurolainen* oppisuunta oli siis materialismin ja ateismin edustaja vanhan ajan oppijärjestelmissä. Molemmat nämät filosofiset oppisuunnat olivat Roomalaisissa yleisiä, varsinkin stoalainen, joka ankaran siveysoppinsa vuoksi paraiten soveltui jäykkään roomalaisluonteeseen.

Suuremmoisimpana esiintyy kreikkalainen filosofia *Platonin* ja hänen oppilaansa *Aristoteleen* opissa, vaikka niiden katsantotapa muuten on varsin vastakkainen. Platon kiinnitti huomionsa Sokrateen opettamiin käsitteihin, koska niihin yksinomaan oikea tieto perustui, ja hän sanoo, että käsitteet eli ideat yksin ovatkin todellisia. Jokaisella esineellä on »alkukuvansa» eli ideansa, eivätkä ne ole tyhjiä käsitteitä, vaan todellisia olijoita. Ihmiselläkin on ideansa, joka on hänen sielunsa; tämä on ollut olemassa ennenkuin se on liittynyt ruumiiseen, ja hämäriä muistoja tuosta vapaasta olosta on ihmisellä eläissään; mutta tuo idea on alkuperäisestä puhtaudestaan turmeltunut aineellisuuteen yhdyttyään. Suurin ja korkein, muiden yläpuolella, on hyvyyden idea, joka oli Platonin jumala; se oli siis yksi, mutta se ei ollut persoona, niinkuin kristinuskossa. Niin korkealle ei kreikkalainen filosofia päässyt kohoamaan. — Dialogeissa eli keskustelun muotoon kirjoitetuissa esityksissä on Platonin oppi säilynyt; sellaisia dialogeja on *Faidon,* jossa sielun kuolemattomuudesta puhutaan, *Symposion, Timaios Gorgias* y. m.

Platonin oppia sanotaan *idealismiksi,* koska ideat olivat ikäänkuin ytimenä koko järjestelmässä; mutta Aristoteles oli *realisti.* Näissä miehissä ilmenee nuo kaksi katsantotapaa, jotka halki maailman kulkevat vierekkäin, milloin toinen milloin taas toinen enemmän vallitsevana. Aristoteles sanoo, etteivät käsitteet ole todellisuudessa olevia olijoita, vaan ainoastaan muotoja ja lakeja, jotka ihmisen ajatus muodostaa. Ulkonainen maailma oli todellinen ja sen tutkiminen oli filosofian tarkoitus. Aristoteles onkin liikkunut kaikilla tiedon aloilla, jonka vuoksi häntä on sanottu vanhan ajan oppineimmaksi mieheksi; hän oli etevä luonnontutkija ja hänen suuri oppilaansa Makedonian Aleksanteri lähetti hänelle Itämailta luonnonesineitä; hän on tutkinut valtiotiedettä, ja joitakuita vuosia sitten löydettiin eräs kateissa ollut Aristoteleen teos, joka koski Atenan hallitusmuotoa; hän kirjoitti logikan eli ajatusopin, jota koko keskiajan käytettiin; sanalla sanoen koko sen ajan viisauden hän oli omistanut ja vieläpä hän sitä kehittikin. Platon kuoli v. 348, 80 vuotiaana, Aristoteles v. 322. Toista vuosituhatta kesti ennenkuin filosofia kehittyi pitemmälle kuin nämät molemmat suurimmat Kreikan filosofit sen olivat saattaneet. Vasta uudella ajalla se tapahtui.

XVI.

Aleksanteri suuri. Makedonian maailmanvalta.

Aleksanterin persoonallisuus. — Kapinat kukistetaan. — Persian valtakunta. — Makedonialainen falangi. — Lähtö Aasiaan. — Graneikos-virran tappelu. — Gordionin solmu. — Issoksen tappelu. — Tyroksen piiritys. — Gaugamelan tappelu. — Dareioksen murha. — Retki Intiaan. — Paluumatka Babyloniin. — Aleksanterin valtio. — Valtion järjestäminen. — Tyytymättömyys Makedonialaisissa. — Aleksanterin toiminta. — Hänen kuolemansa.

Makedonian Aleksanteri on niitä suuria historiallisia henkilöitä, jotka koko maailman oloihin ovat valtavasti vaikuttaneet, ja melkein nuorukaisena hän suuren tehtävänsä suoritti, sillä ainoastaan 32-vuotias hän oli kuollessaan. Suuret lonnonlahjat, suotuisat olot sekä selvä tieto siitä päämaalista, mihinkä hänen oli pyrkiminen, sen tekivät mahdolliseksi. Jo nuorena poikana osotti Aleksanteri tavatonta rohkeutta ja älyä sekä jaloa tuntoa omasta kuninkaallisesta arvostaan. 13-vuotiaana hän saattoi taltuttaa hurjan trakialaisen *Bukefalos*-hevosen, sillä hänen tarkka silmänsä näki heti, missä vika oli, ettei se taitavimmillekin ratsastajille onnistunut, hevonen kun pelkäsi varjoansa. Kun häntä kehotettiin kilpailemaan Olympian juhlissa, sanoi hän suostuvansa, jos saisi kuninkaiden kanssa kilpailla. Isä huomasi poikansa suuret ominaisuudet ja kerrotaan hänen kerran huudahtaneen: »Poikani, etsi toinen valtakunta itsellesi, Makedonia on sinulle liian pieni». Aleksanteri taas suri, että hänen isänsä suorittaisi kaikki suuret työt loppuun, jottei hänelle jäisi mitään. Huolellisen kasvatuksen hän oli saanut, sillä Aristoteles oli, niinkuin äsken mainitsimme, hänen kasvattajansa, jonka johdossa hän omisti kreikkalaisen sivistyksen täydessä laajuudessaan. Homerosta hän joka päivä luki ja Akillevs-sankari oli hänen esikuvansa, josta hän äidin puolelta luuli polveutuvansakin. Aleksanteri oli soturi, mutta hän ei vain valloitushalusta sotia käynyt, sillä takana oli jalompi aatteellinen pohja, kreikkalaisen sivistyksen levittäminen Itämaihin. Sen vuoksi onkin Aleksanterin toimilla tuollainen suuri, ihanteellinen leima ja hänen nimeensä liittyy sankari-kuninkaan perikuva.

Hallitukseen tultuaan v. 336, 21 vuoden ijässä, täytyi hänen ensiksi kukistaa kapinoita, joita oli ilmestynyt sekä Trakian ja Illyrian barbaarikansoissa että Kreikassa, sillä kaikki nämät kansat toivoivat nyt pääsevänsä

vapaaksi. Kovalla julmuudella hän rankaisi Kreikkalaisia, hävittäen Teban kaupungin perinpohjin, paitsi jumalien temppelejä ja runoilija Pindaroksen asuntoa, sekä myyden 30,000 sen asukkaista orjiksi. Sitten hän ryhtyi

Aleksanteri suuri. (Roomassa säilytetyn marmoriveistoksen mukaan.)

isänsä alkuun panemaan suureen tuumaan. — Helleniläisyys ja Itämaat ovat taas vastakkain, niinkuin Dareioksen ja Xerxeen aikana, mutta hyökkäys tulee nyt päinvastaiselta puolelta. Silloin Xerxes tahtoi tukahuttaa Kreikan vapaan kehityksen, mutta nyt tuo kehittynyt sivistys ja vapaammat

laitokset olivat sovitettavat Itämaiden jäykistyneihin oloihin. Xerxes hävisi Kreikkaa ahdistaessaan, se oli tarpeellista kehitykselle, mutta Aleksanteri voitti, ja sen kautta edistys tapahtui.

Persian valtakunta oli vieläkin suuri, mutta entistään heikompi; hallitsiat, joiden kunnosta valtion mahti Itämailla riippui, näyttivät vaan nautinnoissa ja loistossa kuninkaallista suuruuttaan, huolimatta hallitustoimista. Kapinoita ilmestyi yhtämittaa milloin missäkin valtakunnan osassa; niinpä Egypti vapautui v. 410 ja oli 60 vuotta itsenäisenä; Kypros-saari niinikään irtautui, ja Vähässä-Aasiassa oli ilmikapinoita v. 350 vaihella.

Dareios III Kodomannos oli vastikään v. 336 päässyt kuninkaaksi, mutta vaikka hän olikin edeltäjiänsä parempi, ei hänkään voinut uutta voimaa riutuneeseen valtioon saattaa eikä virkeämpää tarmoa kansaansa, jonka itsevaltius oli välinpitämättömäksi tehnyt. Hänellä oli kyllä suuret sotavoimat, samoin kuin Xerxeellä ennen, mutta siveellinen henki, joka oikealta sotajoukolta vaaditaan, Persian sotureilta puuttui, sillä ne taistelivat pakosta käsittämättä asiata, minkä puolesta heidät oli käsketty henkensä alttiiksi panemaan. Aleksanterin joukot taas olivat pääasiallisesti muodostetut vapaista, reippaista Makedonialaisista, joita ei sivistys ollut heikontanut, ja jotka suureen päällikköönsä liittyivät koko mielellään. Sen lisäksi oli sotalaitos kehittyneempi ja etevämpi kuin Persialaisten. Tärkein osa Aleksanterin joukoissa oli n. k. *falangi,* jonka Filippos oli muodostanut Epaminondaan vinosta linjasta. Falangissa olivat jalkamiehet asetetut 16:neen riviin toinen toisensa taakse, ja jokaisella soturilla oli paitsi miekkaa 5 metr. pituinen keihäs; ensimmäisen rivin keihäät ulottuivat 5 metr. rintaman ulkopuolelle, toisen 4 metr. kolmannen 3 j. n. e., joten viiden ensimmäisen rivin miehet saattoivat kurottaa keihäänsä rintaman ulkopuolelle. Vasta sitten, kun ensimmäisten rivien miehet olivat kaatuneet, hyökkäsivät taimpain rivien miehet vihollista vastaan, laskien alas keihäänsä, joita sitä ennen olivat pitäneet vinossa ylöspäin kohotettuina. Falangin hyökkäys oli kuin elävä muuri; suurimmillakaan voimilla sitä ei voinut saada murretuksi. Ratsuväkeä ja kevytaseista jalkaväkeä oli sen lisäksi armeijassa.

Keväällä v. 334 kulki Aleksanteri Hellespontoksen yli verraten vähäisen joukon kanssa, sillä ainoastaan 30,000 jalkamiestä ja 5000 ratsumiestä oli hänen mukanaan, ja hänen rahavarastossaan ei ollut muuta kuin 60 talenttia (noin 35,000 m:kaa); mutta hänellä oli mukanaan »toivo», niinkuin hän valtionhoitajaksi jättämälleen Perdikkaalle sanoi, tämän kysyessä, mitä Aleksanteri jättäisi itselleen, kun hän

runsaasti oli jaellut ystävilleen tiluksia. Aasian rannalle saavuttaissa hän laivasta viskasi keihäänsä maahan, osottaen sillä tahtovansa anastaa koko maanosan. Entisen Trojan paikalla hän toimitti jumalille uhrin, pani seppeleen Akillevs'in hautakummulle sekä ylisti häntä onnelliseksi, koska hän oli saanut Homeroksen tekojensa laulajaksi.

Sillä välin olivat Persian kuninkaan ensimmäiset joukot, — 20,000 jalkamiestä ja yhtä paljon ratsumiehiä — saapuneet sekä asettuneet lähellä olevan pienen *Graneikos*-virran vastakkaiselle rannalle. Makedonialaiset alkavat hyökkäyksen, ja ensimmäisenä kuningas itse astuu jokeen yli mennäkseen; mutta ankara vastarinta kohtaa heitä toisella rannalla, ja Aleksanteri on itse henkensä menettämäisillään, eräs Persialainen kun takaapäin jo kohottaa miekkaansa iskeäkseen häneen, sill'aikaa kuin hän

Aleksanteri suuri ja Dareios Issoksen tappelussa. (Pompeijista löydetyn mosaikkimaalauksen mukaan.)

on toisen kanssa miekan mittelössä; hänen ystävänsä *Kleitos* saa kuitenkin iskun estetyksi äkkiä lyömällä Persialaisen käden poikki. Persialaiset alkavat pian pakoon rientää ja voitto jääpi Aleksanterille. Osan saamastaan saalista — 300 voitonmerkkiä — hän lähetti Atenaan suojelijajumalattaren temppeliin asetettavaksi.

Sen jälkeen hän kulki Vähän-Aasian rannikkoa pitkin, ottaen haltuunsa kreikkalaiset kaupungit ja poiketen vaan Frygian pääkaupunkiin *Gordioniin* merkillistä solmua avaamaan, josta yleinen usko oli, että se, joka sen aukaisisi, tulisi koko Aasian valtiaaksi. Miekan iskulla hän selvitti tuon pulmaisen asian ja samalla tavalla hän myöskin suoritti siihen liittyneen ennustuksen.

Aleksanteri tapasi seuraavana vuonna Kilikian vuorimaassa *Issoksen* luona itse Dareioksen, jonka sotajoukkoa mainitaan 600,000 miehen suuruiseksi. Voiton ja suuremmoisen hän saapi nytkin. Dareios pääsi

pakenemaan, mutta hänen leirinsä, aarteensa, vieläpä hänen puolisonsa ja tyttärensäkin jäivät voittajan saaliiksi, sillä niin oli kiire, etteivät vuoriston ahtailla teillä päässeet pelastumaan. Dareios tarjosi vähän myöhemmin Aleksanterille lunnaiksi ja rauhan ehdoiksi valtakunnastaan Eufratin länsipuolella olevat maat sekä 40,000 talenttia (57,300,000 markkaa), mutta Aleksanteri ei suostunut, sillä hän tahtoi ottaa kaikki.

Tappelun jälkeen Dareios pakeni itäänpäin valtakuntansa sisäosiin, mutta Aleksanteri ei häntä seurannut, sillä hän tahtoi ensin saada kaikki meren rannalla olevat maat haltuunsa, jotteivät Persialaiset pääsisi meren kautta Kreikkalaisten yhteyteen, joihin hän ei täydellisesti voinut luottaa. Foinikia, Palestina ja Egypti antautuivat helpolla hänen valtaansa, ainoastaan Tyroksen asukkaat tekivät vastarintaa, jonka kukistamiseksi häneltä kului 7 kuukautta. He tarjosivat kyllä rauhaa ja sanoivat tahtovansa yhtyä hänen kanssaan liittoonkin, mutta kieltäytyivät päästämästä ainoatakaan Makedonialaista kaupunkiinsa. Siitä suuttuneena Aleksanteri päätti pakottaa kaupungin armoihinsa, mutta koska se oli meren saaressa vähän matkaa rannasta, kävi piiritys vaikeaksi. Laivojensa avulla hävittivät Tyrolaiset siltarakennuksen, jolla hän aikoi yhdistää saaren mantereen rannikkoon; ja vasta laivojen saavuttua Persian satamista saatiin Foinikialaisten laivasto suljetuksi kaupungin satamiin, jonka jälkeen muurinsärkijäkoneilla aljettiin vahvaa muuria hajoittaa. Vihdoin muuriin puhkaistiin aukko, jonka kautta Makedonialaiset pääsivät kaupunkiin. Vastoin tapojansa kohteli Aleksanteri pitkästä vastarinnasta suuttuneena säälimättömällä julmuudella Tyrolaisia; jo piirityksen aikana oli surmattu 8000 asukasta ja kaupungin antauduttua myytiin 30,000 orjiksi.

Egyptin vallattuaan ja käytyään vielä Libyan erämaan keitaalla olevassa Jupiter-Ammonin temppelissä, palasi Aleksanteri takaisin Aasiaan tekemään lopun koko Persian valtakunnasta. V. 331 hän tapasi suurkuninkaan joukot *Gaugamelan* luona lähellä Tigris-virtaa; niitä sanotaan olleen 1,000,000 jalkamiestä ja 40,000 ratsumiestä, jota vastoin Makedonialaisia oli vaan 40,000 jalka- ja 7000 ratsumiestä. Hänen ystävänsä ja kenraalinsa *Parmenio,* joka oli kehottanut häntä suostumaan Dareioksen tarjoukseen Issoksen tappelun jälkeen, kehottaa häntä nyt yöllä salaa hyökkäämään Persialaisten kimppuun; mutta Aleksanteri tahtoo menetellä rehellisesti eikä »voittoa varastaa». Voiton hän saikin, ja sen kautta Persian valtakunta oli hänen käsissään. Rikkaat pääkaupungit joutuvat hänen valtaansa, mutta kuitenkin hän pitkittää retkeänsä Iranin itäisimpiin osiin asti. Dareioksen murhaa eräs hänen satraappinsa Bessos, toivoen pääsevänsä Aleksanterin suosioon, mutta ristiinnaulitse-

misen hän sai palkakseen. Makedonian kuningas kulki aina Jaxartes-virran tuolle puolen, jossa hän voitti siellä asuvat paimentolaiskansat, mutta palasi sitten takaisin ja vei halki Iranin joukkonsa Intiaan. Hän pyrki tuohon satumaahan, jonne tiedonhalu, mutta myöskin seikkailun ja kunnianhimo hänet johti. Siellä oli useita ruhtinaita, joista muutamat vastusta tekemättä tunnustivat hänen herruuttaan, mutta toiset, niinkuin *Poros,* tekivät lujaa vastarintaa. Hän aikoo tunkeutua yhä kauemmaksi, mutta sotamiehet rupeavat nureksimaan, sillä matkan vaivat alkavat heitä kyllästyttää, ja *Hyfasis*-joelta, joka on Indus-virran syrjäjoki, hänen on palaaminen.

Kuuluisa on paluumatka, joka tapahtui sekä meritse että maitse. Laivasto rakennetaan, ja *Nearkoksen* johdossa purjehditaan ensi kerran näillä vesillä; Aleksanterilla oli siinäkin suuri ajatus, sillä hän tahtoi saada Indus- ja Eufrat-Tigris-virtojen välillä kauppayhteyden merta myöten aikaan. Itse kulki hän suurin osa joukoistaan mukanaan suurien Karmanian ja Gedrosian erämaiden halki, joissa hänen joukkonsa kärsi äärettömästi veden puutteesta, mutta kuningas itse myöskin tahtoi kaikki kestää. Aleksanterin läheistä suhdetta sotamiehiin osottaa kertomus siitä, miten kovan vedenpuutteen vallitessa joku sotamies toi kuninkaalle kilvessään pienen tilkan vettä, jonka hän vuoren rotkosta oli löytänyt. Aleksanteri viskasi sen maahan, sillä hän ei yksin tahtonut kärsimyksessä huojennusta saada.

Sekä laivasto että maajoukko saapuivat v. 325 Babyloniin, jossa Aleksanteri käytti kolme viimeistä vuottansa laajan valtakuntansa olojen järjestämiseen, osottaen siinäkin tarkkanäköisyyttä, käytännöllistä taitoa ja tarmoa tuumiensa toimeenpanemisessa, niinkuin ennen sodassa. Suurimman siihen asti olleista maailmanvalloista hän 7 vuoden kuluessa oli luonut, sillä paitsi entisen Persian valtakunnan maita siihen kuului Kreikka ja Illyria; Tonava, Mustameri, Kaukasos-vuoret, Kaspianmeri ja Jaxartes-joki olivat rajana pohjoisessa, Hyfasis ja Indus-virrat idässä, Intianmeri, Persianlahti, Arabian erämaat sekä Niilin kosket etelässä, ja lännessä Adrianmeri. Monta monituista eri kansaa siinä asui, jotka olivat eri sukuperää, eri sivistysasteilla, eikä lähempi yhteys niiden kesken ollut sen vuoksi mahdollinen; Bitynian kansoilla oli omat kuninkaansa, Lykaoniassa, Pisidiassa ja Kaspian vuorimaan kansoilla omat päällikkönsä, vieläpä muutamat Armenian ja Assyrian välillä asuvat vuorikansat häiritsivät ryöstöilläänkin valtakunnan rauhaa. Mutta Aleksanteri saattoi kuitenkin hallituksen mahdin entistä lujemmaksi; kaupungit ja kansat saivat järjestää omat paikalliset olonsa, mutta valtioyhteyden alle täytyi

kaikkien taipua; kunnallisen hallinnon itse Kreikankin kaupungit saivat pitää, mutta muussa suhteessa ne tulivat huomaamaan, että Makedonian kuningas oli heidän hallitsijansa eikä ainoastaan yhteisesti sovitun sotaliiton johtaja. Gaugamelan tappelun jäljestä Kreikkalaiset olivatkin heittäneet kaikki toiveensa hänen vallastaan vapautumisesta, sillä he näkivät sen jo mahdottomaksi. V. 324 kuningas taas antaa käskyn Kreikan kaupungeille päästämään takaisin kaikki, jotka valtiollisista syistä niistä olivat karkotetut, joka osottaa, että hän katsoi tällaisen varokeinon enää tarpeettomaksi.

Persian kuninkaat olivat valtakuntaansa luoneet järjestetyn hallinnon, jota lukuisat -hallituksen asettamat virkamiehet hoitivat, ja saman järjestelmän piti Aleksanteri voimassa, mutta hän paransi ja täydensi sitä. Tärkeimmät virkamiehet olivat edelleen satraapit, joita oli 32, mutta he tulivat taas kuninkaan virkamiehiksi menettämällä sen itsenäisen aseman, minkä he Persian valtakunnassa olivat itselleen hankkineet. Koko hallituksen keskustana oli kuningas, jona Aleksanterikin esiintyi Kyroksen ja Dareioksen jälkeläisenä; Persialaiset pitivätkin uutta valtaa ainoastaan hallitsijasuvun vaihdoksena. Aleksanteri oli hankkinut itselleen saman arvon, jota Itämaiden kansat hallitsijoiltaan vaativat, kun Jupiter-Ammonin papit julistivat hänet jumalan pojaksi. Hänen hovinsa muuttui yhtä loistavaksi ja juhlalliseksi kuin Persian kuninkaiden oli ollut; lukuisa virka- ja hovimies-joukko oli aina hänen läheisyydessään, eikä hän enää esiintynyt makedonialaisena sotapäällikkönä kenraaliensakaan rinnalla, vaan hän vaati heiltäkin kunnioitusta itämaiseen tapaan; ainoastaan maahan lankeamalla häntä sai puhutella. Hänen tarkoituksensa oli sulattaa yhteen helleniläisyys ja itämaalaisuus, antaen arvoa jälkimmäisellekin, vaikkakin hänen katsantokantansa oli helleniläinen. Jo Egyptissä ollessaan hän uhrasi Apis-härälle, voittaen sen kautta Egyptiläisten suosion; Persialaisia hän asetti virkoihin ja otti sotajoukkoon; niinpä hän jo v. 330 antoi käskyn koota 30,000 poikaa sotapalvelukseen kasvatettavaksi. Itämaiseen tapaan hän otti itselleen useita puolisoja, joista Dareioksen tytär *Statira* oli yksi, ja samoin kehotti hän upseerejansa ja sotamiehiänsä tekemään; ystävällensä Hefaistionille hän määräsi Dareioksen nuoremman tyttären. Lahjoja ja runsaita myötäjäisiä annettiin niille, jotka kehotusta noudattivat. Samana päivänä vietti 10,000 Makedonialaista häitään aasialaisten tyttöjen kanssa, jonka johdosta suuria juhlallisuuksia pantiin toimeen Susassa, ikäänkuin kaikkien kansojen yhteenliittymisen merkiksi. Tehokas keino voittajien ja voitettujen yhteensulattamiseksi oli kaupunkien perustaminen, joihin siirtyi Makedonialaisia ja Kreikkalaisia asumaan;

70:neen Aleksanteri niitä perusti eri osiin valtakuntaa, ja muutamat, niinkuin *Aleksandria, Herat* ja *Kandahar* ovat säilyneet meidän aikoihimme asti.

Muuttuneen käytöksensä ja voitetuille Itämaalaisille osottamansa suosion johdosta hän joutui Makedonialaisten kanssa ristiriitaan; jo matkalla Intiaan v. 328 hän eräissä juomapidoissa surmasi ystävänsä ja henkensä pelastajan Kleitoksen, koska tämä oli rohjennut sanoa, ettei Aleksanteri yksin ollut kaikkea suurta aikaan saanut, niinkuin imartelijat sanoivat, vaan suuri osa kunniata oli Makedonialaisille tuleva, jota paitsi hän ylisti vielä Aleksanterin isää, ja vihdoin ojentaen käsivartensa lausui: »ilman tätä käsivartta olisit Graneikoksen tappelussa surmasi saanut». Viinan ja vihan huumaamana Aleksanteri silloin tempasi eräältä henkivartijalta keihään, jolla hän tuon murhan teki; hän katui kuitenkin heti tekoansa, ja kerrotaan hänen aikoneen samassa lävistää itsensä, mutta toiset estivät hänet siitä. Joitakuita salaliittoja häntä vastaan tehtiin, ja vihdoin 10,000 vanhaa sotilasta rupesi kapinoimaan, vaatien päästä kotimaahan, kun falangiin heidän rinnalleen oli Persialaisia sijoitettu. Mutta älykkäällä rohkeudella kuningas pääsi tässä voitolle. »Tahdotteko jättää kuninkaanne voitettujen barbaarien joukkoon?» huudahti hän. »Menkää»! Hän ei enää antanut niille määräyksiä eikä kohdellut heitä sotamiehinään, vaan otti Persialaisia henkivartijoikseenkin. Silloin he alkoivat katua, pyysivät anteeksi, ja pääsivätkin armoihin; mutta jonkun ajan perästä he saivat runsaasti palkittuina palata Europaan.

Vaikka Aleksanteri tahtoi itsensä tunnustettavaksi Persian kuningasten jälkeläiseksi, niin hänen kreikkalainen maailmankatsantonsa kuitenkin antoi hänen hallitukselleen länsimaisen luonteen. Hän ei itämaalaisten hallitsijain tapaan vetäytynyt valtiotoimista erilleen palatsinsa muurien sisään, vaan esiintyi itse johtavana ja määräävänä kaikkialla. Tämä »poika Alexandros», joksi Makedonialle vihamielinen puolue Kreikassa häntä ivallisesti sanoi, osasi mielessään muodostella suuria, selviä suunnitelmia, jotka käsittelivät olojen järjestämistä Adrianmeren ja Hyfasis-virran välillä olevalla laajalla alalla, mutta käytännöllisen älynsä avulla hän sen ohessa osasi tunkeutua pienimpiin seikkoihin asti; esim. kaupan järjestämistä lännen ja idän välillä, Makedonialaisten siirtoa Aasiaan ja Persialaisten muuttamista Makedoniaan, kilpaleikkien toimeenpanemista Itämailla Olympian leikkien tapaan hän suunnitteli yksityisseikkoja myöten, Foinikiassa hän rakennutti 1000 laivaa, joita käytettäisiin uusiin löytöretkiin, Babyloniassa hän rakennutti suuremmoisia kanavia Eufratin veden

tulvien järjestämistä varten. Hänen sanotaan miettineen suurta sotaretkeä Arabiaan, Etiopiaan, Libyaan, Kartagoon, valloittaakseen koko Afrikan. Mutta sen ohessa hän joutui hankkimaan Aristoteleelle outoja luonnonesineitä, ja eräälle toiselle opettajalleen, Leonidaalle, hän lähetti suitsutusaineita. Hänen huomionsa kiintyi vielä taiteilijoiden töihin, joiden pajoissa hän mielellään keskusteli, ja seuroissa ystäviensä kanssa hän saattoi yökausia kuluttaa.

Babylonian ikivanha kaupunki oli määrätty valtakunnan pääkaupungiksi, ja sinne saapui lähettiläitä maailman eri tahoilta; Italiasta sinne tuli Bruttilaisten ja Etruskien lähettiläitä, Kartagolaisten, Etiopialaisten ja Libyalaisten Afrikasta, Skytalaiset ja kelttiläisheimotkin sinne lähettivät edusmiehiänsä suurta kuningasta puhuttelemaan.

Aleksanterin työ jäi kuitenkin keskeneräiseksi, sillä kuolema sen keskeytti; ylenmääräinen työ sekä ylölliset pidot ja juomingit olivat kuluttaneet hänen voimiansa, niin että hän, Itämailla tavalliseen kuumeeseen sairastuttuansa, 13 päivän kuluttua kuoli v. 323.

XVII.

Aleksanteri suuren jälkeinen aika.

Ajan luonne. — Aleksanterin valtakunnan hajoaminen. — Helleninen sivistys. — Aleksandrian kirjasto ja museio. — Pergamos. — Taiteet. — Kauppa. — Makedonialaisvallan merkitys.

Aleksanteri suuri oli tahtonut saada aikaan yleisen rauhantilan kansojen kesken saattamalla Länsi- ja Itämaat toistensa yhteyteen; mutta hän kuoli kesken työtään, ja sen jälkeen rauhan mahdottomuus heti tuli näkyviin. Kertomuksen mukaan, jonka nähtävästi jälkimaailma on muodostanut, hän olisi itse tuon jo aavistanut, koska kuolinvuoteellaan muka oli lausunut: »Minun kunniakseni tullaan sotaisia kilpataisteluja toimittamaan». Se aika, mikä nyt seuraa, onkin metelien ja sotien aika, mutta se on sitä paitsi siveellisessä suhteessa turmeluksen aika, joita historiassa silloin tällöin tavataan; itsekkäisyys ja vallanhimo ovat johtavien miesten tointen vaikuttimina; salaiset juonet, väkivalta ja murhat ovat tavallisia ilmiöitä.

Perdikkas, jolle Aleksanterin sanotaan jättäneen sinettisormuksensa, rupesi nyt valtiota johtamaan, koska kuningasvainajalla ei ollut miespuolisia perillisiä; mutta muut kenraalit eivät alistuneet hänen johtoonsa, ja Egyptissä, jonne hän oli lähtenyt Ptolemaiosta pakottamaan kuuliaisuuteen, sotamiehet surmasivat hänet. Aleksanterin, isänsä kuoleman jälkeen syntynyt poika saapi surmansa, samoin tämän äiti, ja vähitellen suuren kuninkaan koko suku häviää. *Antigonos,* joka niinikään oli yksi hänen kenraaleistaan, tahtoo nyt esiintyä yksin koko valtakunnan hallitsijana, ottaen kuninkaan nimenkin, jota muut olivat välttäneet. Mutta toisten kesken syntyy liitto häntä vastaan, ja v. 301 hän voitetaan sekä saapi surmansa *Ipsoksen* tappelussa.

Tämän jälkeen ei kukaan enää yhteyttä ajattelekaan, vaan »seuraajat» *(diadokit)* jakavat maat keskenään. Siten syntyy kolme suurvaltaa, yksi kuhunkin maan-osaan: *Makedonia* Europassa joutui lopulta Antigonoksen jälkeläisten hallittavaksi, ja myöskin Kreikan herruus kuului sille, vaikka yhtämittaisia taisteluja oli sen kanssa; Aasiassa taas muodostui *Syrian* valtakunta, jonka *Seleukos* perusti, ja Afrikassa *Ptolemaiojen* hallitsema *Egypti.* Mutta sitä paitsi syntyi kolmannen vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla pienempiä valtioita koko joukko, varsinkin Aasiassa: *Pontos,* Vähän-Aasian pohjoisrannalla, sai suuren maineen Mitridates-kuninkaan aikana, *Armenia* oli sen naapurina, *Bitynia* ja *Pergamos* olivat niinikään Vähässä-Aasiassa, samoin *Galatein* (Kelttien) perustama valtio saman niemimaan keskiosassa, joka on saanut heistä nimensäkin. Kauempana idässä erosi *Partian* valtakunta Seleukoksen jälkeläisten, n. s. Seleukidein, vallasta v. 250 vaiheilla, ja näiden lisäksi suuri joukko pieniä valtioita, joihin kuului Vähän-Aasian kreikkalaiskaupunkeja, *Rodos*-saari j. n. e. Makedoniasta taas erosi *Epeiros,* joka muodostui eri kuningaskunnaksi.

Ptolemaios I.

Kreikassa oli Atena heti Aleksanterin kuoltua ryhtynyt kapinaan, joka kuitenkin kukistettiin; Sparta niinikään koetti saada entisen suuruutensa palauttamalla Lykurgoksen lait entiseen ankaruuteensa, sillä aikojen kuluessa ne olivat joutuneet unohduksiin; kuninkaat *Agis IV* ja *Kleomenes* 3:nnella vuosisadalla tuota uudistustyötä ajoivat; mutta entiseen mahtiinsa Sparta ei kuitenkaan päässyt. Kreikassa oli näet muodostunut myöskin kaksi liittokuntaa, *aitolialainen* ja *akaijalainen,* jotka kumpikin tahtoivat saada haltuunsa Kreikan valtioiden johdon. Siitä johtui riitoja ja taisteluja, jotka antoivat Makedonian kuninkaille

tilaisuuden laskea koko kansan lujemmin valtansa alle. V. 221 saapuu sinne akaijalaisliiton johtajan *Aratoksen* kutsumana Makedonian kuningas *Antigonos Doson,* joka voittaa Spartan kuninkaan Kleomeneen *Sellasian* tappelussa. Kleomenes pakenee silloin Egyptiin, Aratoskin kuolee pian sen jälkeen myrkkyyn, ja Makedonian kuninkaalla on siitä alkaen yliherruus, siksi kun Rooman legionat saapuvat.

Näin oli taas suuri maailmanvalta hajaantunut, mutta kaikilla eri osilla oli kuitenkin paljon yhteyttä. Kreikkalainen sivistys, joka oli sen ajan korkein, oli ennen Aleksanteria pysynyt ahtaissa rajoissa, mutta nyt se makedonialaisvallan kautta levisi ja juurtui Aasian vanhoihin sivistysmaihin. Kreikkalaisia siirtyi suurissa joukoissa Itämaille, asettuen etupäässä kaupunkeihin, joita perustettiin yhä useampia. Varsinkin Seleukos on kaupunkien perustajana saanut suuren maineen; *Antiokian* kaupungin hän perusti Orontes-virran rannalle Syriaan ja teki sen pääkaupungikseen. Sen suuruutta osottaa kaupungin valtakatu, joka oli hyvin leveä ja ¾ penikulman pituinen; 5300 Atenalaista ja Makedonialaista asettui sinne asumaan Kretalaisten, Kyprolaisten, Juutalaisten ynnä muiden kansojen joukkoon. *Seleukia* Tigriin varrella oli toinen suuri kaupunki, jonka väkiluku nousi aina 600,000:teen asti. Näiden lisäksi oli useita kymmeniä vähäpätöisempiä. Kreikankieli oli hallinnon kieli, se oli kirjallisuuden kieli, ja Kreikan tiede ja taide oli pohjana sille mikä nyt rupesi kehittymään. Mutta kreikkalaisuuden rinnalla itämaalaisuus ei hävinnyt, sillä sekä Aleksanteri itse että hänen seuraajansa antavat sille arvoa saadakseen Aasian kansat taipumaan uuteen herruuteen. Se sulautuu edellisen kanssa yhteen, ja tästä muodostuu uusi sivistysmuoto, jota nimitetään *helleniseksi.* Uskonto, katsantotapa, aatteet sulautuvat yhdessä kansojen kanssa. Niinpä Seleukos, laskiessaan perustuksen Antiokian kaupungille, noudatti vanhoja säädöksiä, toimittipa vielä julman ihmisuhrinkin; uhrattiin näet nuori neito, josta oli tuleva kaupungin suojelijatar; Ptolemaios Egyptissä otti itsekin osaa Egyptin uskonnollisiin menoihin, rakennutti sitä varten Aleksandriaan suuren temppelin, *Serapeionin,* ja hänen sanotaan käyttäneen suuren summan, koko 50 talenttia, uuden Apis-härän saamiseksi. Babylonialaisten luoman matematiikan ja tähtitieteen oppivat Kreikkalaiset ja kehittivät sitä edelleen. Tunnettu geometrian kirjoittaja on *Eukleides* Aleksandriassa (noin v. 300), jonka oppikirjaa on meilläkin käytetty viime vuosikymmeniin asti. *Eratostenes* oli kuuluisa maantieteen tutkija. Tähtien tutkija *Aristarkos* väitti, että maa kiertää auringon ympäri, joka totuus vasta uudella ajalla on tullut yleisesti tunnustetuksi. Muut tähtien tutkijat eivät silloin sitä usko-

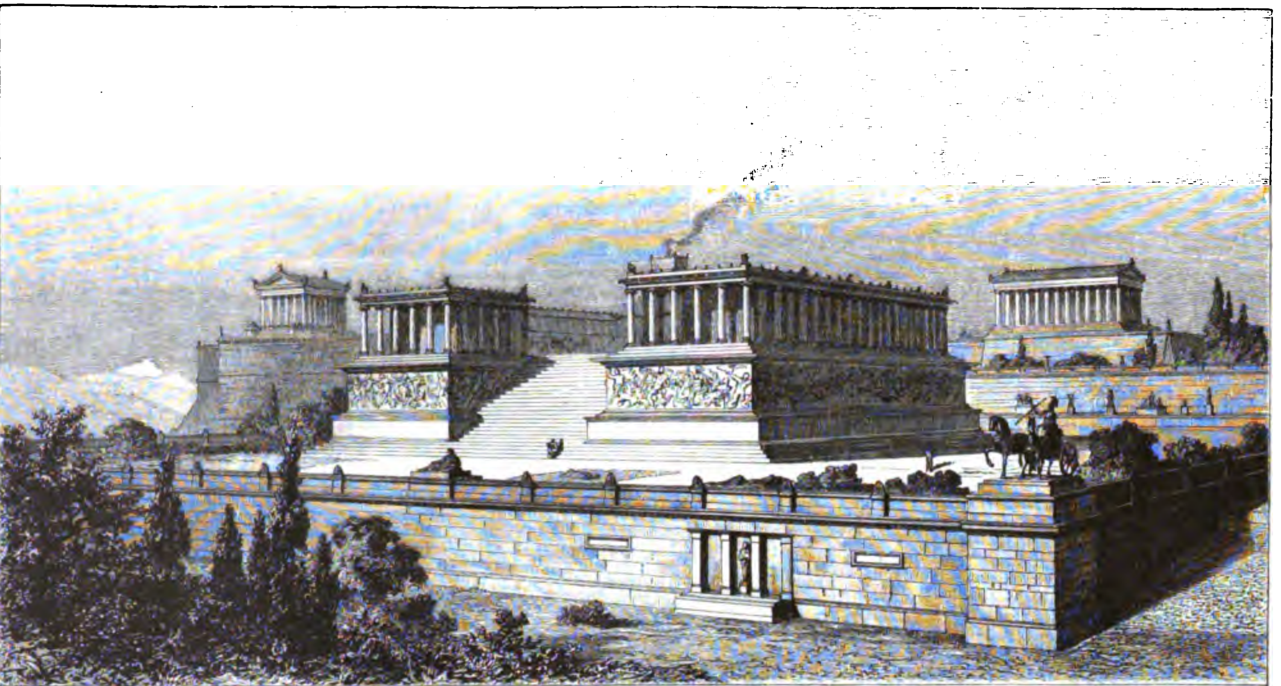
neet; *Ptolemaios* (n. 150 j. Kr. s.) ynnä muutamat muut muodostivat sen opin, että maa on liikkumatta ja aurinko sekä planeetit kiertävät sen ympäri, joka käsityskanta oli yleisesti oikeaksi tunnustettu koko keskiajan kuluessa.

Vasta mainitut oppineet miehet elivät Aleksandriassa, joka kaupunki oli tullut koko hellenisen sivistyksen pääpaikaksi; sentähden tätä aikakautta kutsutaan myöskin »aleksandrialaiseksi». Ptolemaioksen suvun hallitsijat ovat näet tunnetut sivistyksen harrastajina, ja heidän vaikutuksestaan oppineet miehet sinne asettuivat. Aleksandriassa oli myöskin kuuluisa *kirjasto,* jonne koottiin kaikki mahdolliset kirjateokset; oppineita miehiä valittiin kirjastonhoitajiksi, jossa toimessa oli muiden muassa yllä mainittu Eratostenes, joka oli siihen määrään kiintynyt työhönsä, että hän, tultuansa sokeaksi, ei enää tahtonut elää, vaan oli syömättä, kunnes kuoli. Noin v. 250 vaiheilla oli tässä kirjastossa muun muassa 532,800 papyroskääröä.

Kirjaston rinnalla oli *museio,* joka oli jonkinlainen yliopisto. Siinä oppineet miehet selittelivät runoilijain ja tiedemiesten teoksia tai filosofit esittivät Epikuroksen ja Stoan oppia; siinä oli myös heidän asumuksensa, jossa saivat elää kuninkaiden kustannuksella, siinä kasvi- ja eläintieteellisiä tarhoja, observatorioita ja laboratorioita kokeita varten. Museio oli oikein tieteellinen osasto kaupungissa, ja sen nimestä johtuu kaikissa kielissä vieläkin käytetty sana *museo.*

Toinen tärkeä hellenisyyden pääpaikka oli *Pergamos*-kaupunki Vähän-Aasian länsirannalla, joka v. 283 tuli itsenäisen samannimisen valtion pääkaupungiksi. *Attalos*-kuningas ja hänen seuraajansa olivat täällä mainitun sivistyksen suosijoita. Samoin kuin Aleksandriassa oli Pergamoksessakin suuri kirjasto, joka roomalaisvallan aikana siirrettiin Aleksandriaan, Antonius kun sen lahjoitti kuuluisalle Kleopatra-kuningattarelle. Siihen aikaan siinä oli 200,000 teosta. Egyptistä tuotuja papyroslehtiä käytettiin kirjoituksessa; mutta kun Egyptin kuninkaat kielsivät sitä viemästä maasta, keksittiin siellä n. s. *pergamentti,* jota valmistettiin nahasta, ja jota sitten yleisesti käytettiin koko keskiajan, kunnes paperin valmistus keksittiin. Pergamoksessa oli myöskin yliopisto, jossa kielitiedettä suuresti harrastettiin; lääketieteellä oli niinikään eteviä edustajia, varsinkin kuuluisa *Erasistratos;* itse kuningas Attalos I oli innokas maantieteen harrastaja, ja kuninkaiden palatsissa oli suuri maanpallo.

Taiteella, etenkin maalaus- ja kuvanveistotaiteella oli myöskin edustajia hellenisellä aikakaudella. On vieläkin olemassa useita teoksia, joita säilytetään Rooman, Pariisin, Neapelin, Berliinin y. m. suurten

Pergamoksen alttarirakennus.

Tämän alttarirakennuksen jäännökset on viime vuosikymmeninä kaivettu esiin Pergamoksen linnan raunioista. Zevs'ille pyhitetty alttari sijaitsi keskellä pengermää, jolle leveä porraskäytävä johtaa. Pylväskäytävä sen ympärillä oli koristettu kauniilla marmorisilla korkokuvilla, jotka esittivät jumalien ja jättiläisten taisteluja.

kaupunkien kokoelmissa. Atenassa ja Pergamoksessa olivat kuuluisimmat taiteilijat, mutta myöskin Rodos-saarella kehittyi oma suuntansa;

Laokoon. (Kolmen Rodolaisen taiteilijan tekemä marmorinen ryhmä, säilytetään nykyään Vatikanissa.)
Samoinkuin Pergamoksessa kukoisti kreikkalainen taide vielä kauan aikaa Vähän-Aasian saarilla. Suuremmoisin sen tuotteista tältä ajalta on Laokoon-ryhmä, josta selvästi näkee taiteen silloisen pyrkimyksen luonnonmukaisuuteen ja mieltä tärisyttäviin vaikutuksiin. Aihe on saatu Trojan sodan taruista.

silloin rakennettiin esim. Rodoksen kolossin nimellä tunnettu sisäänkäytävä saaren satamaan; kuvaryhmä Laokoon poikinensa käärmeen ympäröimänä on myöskin samasta koulusta lähtenyt.

Kreikkalainen sivistys oli siis tullut yleismaailmalliseksi. Atenassa se kyllä vielä oli puhtaampi kuin muualla; siellä kuultiin vielä puheita kansankokouksissa, siellä oli näytelmiä ja juhlia, niinkuin ennenkin. Mutta Atena ei enää ollut sivistyksen yksinvaltias, sillä Aleksandria, Antiokia, Pergamos y. m. olivat saavuttaneet melkein yhtä tärkeän aseman. Vilkas yhteys oli vallitsemassa näiden sivistyskeskustojen välillä, joten uudet aatteet ja henkiset liikkeet levisivät oppineiden kesken paikasta toiseen.

Mutta myöskin aineellisessa suhteessa oli suuri edistys tapahtunut; kansojen välinen yhteys oli entistä paljon vilkkaampi; rahaa oli enempi liikkeessä, sillä Aleksanteri suuri oli pannut liikkeeseen Persian kuninkaiden suuret aarteet. Aleksandria oli kaupan keskusta; Intian tavaroita kuljettivat sen kauppiaat nyt laivoilla Punaisenmeren perukkaan, siis Nearkoksen avaamaa tietä; sieltä ne maata myöten tuotiin Aleksandriaan Europaan vietäväksi. Hankalan maamatkan välttämiseksi Ptolemaios II alkoi kaivattaa kanavaa Suezin kannaksen poikki, jota jo Neko-kuningas oli aikonut; mutta nytkin työ jäi kesken, ja vasta meidän aikanamme se on saatu suoritetuksi. Karavaaniteitä kyllä siellä myöskin käytettiin, ja tämän kaupan keskustana oli Damaskos. Seleukos johti uuden kauppatien Oxus- ja Jaxartes-virtoja myöten Kaspian- ja sieltä Mustaanmereen, jota myöten sekä Intian että Kiinan tavaroita levisi ympäri maita. Samoja kauppateitä käytettiin kautta koko keskiajan; Aleksandria oli silloin etupäässä kaupan keskustana, mutta myöskin itäistä tietä käytettiin.

Makedonialaisvallalla on siis sangen tärkeä merkitys kansojen kehityksessä, sillä se täydensi mitä Assyria ja Persia olivat alkaneet, kansojen lähentelemistä toisiinsa; sama sivistys, sama kieli, samallaiset uskonnolliset mielipiteet, taide ja tiede tulevat nyt kaikkien sivistyneiden kansojen yhteisomaisuudeksi. Mutta pysyvää valtiollista yhteyttä se ei onnistunut luomaan. Lännessä olikin jo näihin aikoihin alkanut kohota uusi voimakkaampi kansa, joka sittemmin yhdistää nämät kaikki maat yhdeksi valtioksi. Vasta Roomalaiset saivat pysyväisemmin ja täydellisemmin aikaan sen, mitä Aleksanteri suuri oli yrittänyt.

XVIII.

Italian kansat. Rooman synty. Uskonto. Varhaisimmat yhteiskunnalliset ja valtiolliset olot.

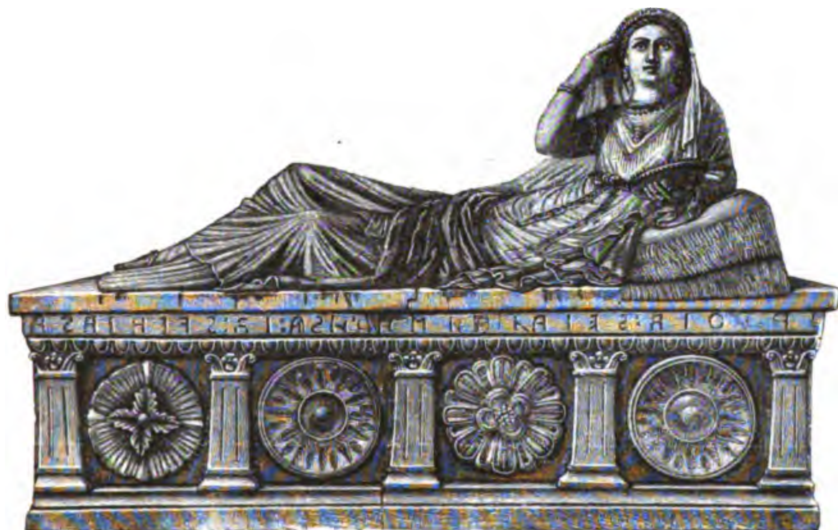
Italian niemimaa. — Vanhin asutus. — Myöhemmin muuttaneet kansat. — Etruskein sivistys. — Tarut Rooman synnystä. — Rooman kansan luonne. — Jumaluusolennot. — Jumalanpalvelus. — Pappisluokat. — Uskonnon luonne. — Perheen isä. — Vaimon asema. — Lasten kasvatus. — *Gens, curia* ja *tribus*. — Kuninkaan valta. — Senaatti ja kansankokous. — Klientit ja orjat. — Plebejit. — Servius Tulliuksen lainsäädäntö. — Maanviljelys. — Rooman kuninkaat.

Kun Rooman kansasta lähdemme kertomaan, on meidän siirtyminen maantieteellisessä suhteessa Kreikasta länteenpäin, Italian niemimaahan, joka keskimmäisenä Europan kolmesta eteläisestä niemestä pistäytyy Välimereen. Maantieteellisen asemansa puolesta on se ikäänkuin koko vanhan maailman keskusta, se kun Kreikan ja Espanjan välillä on melkein keskellä muinaisajan tärkeintä merta, Välimerta, ja ulottuu lähelle Afrikaa, mutta pitkällä muodollaan lähennellen samalla Aasiaakin. Italiasta tulikin vanhan ajan sivistyskansojen valtias.

Italiasta kehittyi paljon myöhemmin sivistysmaa kuin Kreikasta, sillä se on etäämpänä kulttuurin pesäpaikoista Itämailta, jota paitsi sen itäiseltä rannikolta ei saata laivakulun kautta yhteyttä pitää, koska se on ilman satamia. Italiassa ovatkin sivistyksen keskustat länsirannikolla, ja siis ikäänkuin länteenpäin kääntyneinä, jonka vuoksi kehitys täällä rupeaa versomaan vasta sen jälkeen kuin Kreikkalaiset olivat saaneet herruuden Välimeren länsiosassa. Italian kansat puolestaan levittivät sivistystä lännemmäksi ja ovat siis ikäänkuin idän ja lännen välittäjinä toimineet. Italian niemimaa on vuorista, mutta vuoret ovat yhtämittaisessa jaksossa muodostamatta pieniä laaksoja, niinkuin Kreikassa, ja sen vuoksi olikin siellä suuren valtion muodostaminen helpompi.

Monta eri kansaa asui vanhimpina aikoina Italiassa. Varhaisin, josta jonkinlaisia tietoja on olemassa, oli joku arjalaissukuinen kansa, jolla oli samantapainen sivistys kuin Kreikan Pelasgeilla, sillä Italiassakin tavataan suurten jättiläisrakennusten jäännöksiä. Mutta noin v. 1600 e. Kr. s. alkoi sinne muuttaa Alppien yli toisia kansoja. *Umbrilais-Sabellilaiset* kansat, joita oli sangen monta heimoa — 20:neen saakka —, niinkuin *Samnilaiset, Sabinit, Eqvit, Volskit, Lukanit* ja *Bruttilaiset*,

asuivat niemimaan keski- ja itäosissa; *Latinalaiset* asuivat myöskin keskiosissa, *Latium*-maakunnassa, ja *Ausonit* Kampaniassa. *Etruskit* ilmaantuivat 11:nellä vuosisadalla Italiaan, kulkivat Apenninien yli ja ottivat vähitellen haltuunsa Tyrreninmeren rantamaan. Pohjois-Italiaan Po-virran laaksoon tunkeutui myöhemmin *kelttiläisiä* heimoja, n. k. *Gallialaiset,* jotka karkottivat siellä ennen olleet Etruskit. Etelä-Italiaan ja Sisiliaan siirtyi Kreikkalaisia, niinkuin Kreikkalaisista puhuttaessa olemme nähneet. Varsinaiset Italian kansat — Umbrilais-sabellilaiset ja Latinalaiset — olivat arjalaista alkuperää ja Kreikkalaisten läheisiä sukulaisia, jota heidän kielensä yhtäläisyyskin osottaa. Etruskein alkuperästä

Etruskilainen ruumisarkku.
Sen kannella on kuvattuna vainaja itse lepäävässä asennossa. Reunassa on etruskilaista kirjoitusta.

sitä vastoin eivät oppineet vieläkään ole saaneet selvää, vaikka onkin säilynyt noin 2000 etruskilaista kirjoitusta; niissä löytyviä sanoja ei näet ole osattu selvittää.

Suuri hajanaisuus oli siis kansojen erilaisuuden vuoksi Italiassa olemassa, ja valtiolliset olosuhteet tekivät sen vielä suuremmaksi. Italian vanhimmat olot muistuttavat tässä kohden paljon Itämaiden ja Kreikan alkuperäisiä oloja. Etruskit muodostivat pieniä kaupunkivaltioita — 12 luvultaan — jotka olivat liitossa keskenään ja joista yhdellä oli johtoasema, niinkuin Kreikassakin oli tavallista; samallainen oli valtiotila Umbrilaisten keskuudessa sekä Latinalaisilla Latiumissa, mutta Sabellilaisilla oli suurempia, vaikka kehittymättömiä, valtioita, jotka olivat

heimokunnan pohjalle muodostuneet. Heidän maansa oli vuorista ja karua, jonka vuoksi heidän keskuudestaan usein lähti siirtolaisjoukkoja etelämpänä ja lännempänä oleville hedelmällisemmille maille asumaan. Vanhat tarut kertovat, että tuollaiset siirtolaisjoukot olivat jumalille pyhitettyä nuorisoa, jota sentähden kutsuttiinkin *»pyhäksi kevääksi» (ver sacrum)*; pyhän eläimen muka johtamana ne hakivat itselleen uusia asuinsijoja. Täten levisivät sabellilaisheimot yhä laajemmalle; he ahdistelivat Latinalaisia, anastivat Kampanian maakunnan itselleen, ja samaan kansaan kuuluvat Lukanit ja Bruttilaiset ottivat haltuunsa lounaisosan niemimaasta. 5:nnellä vuosisadalla näytti siltä, että koko Italian herruus joutuisi tälle kansakunnalle; mutta Rooma sen tuli ehkäisemään.

Kaikista yllämainituista kansoista saavuttivat ensi aluksi Etruskit suurimman merkityksen. Heillä oli korkealle kehittynyt sivistys, johon aineksia oli saatu Foinikialaisilta, Kartagolaisilta ja Kreikkalaisilta, sillä Etruskit olivat kehittynyt kauppakansa. Heidän laivastonsa oli varhaisina aikoina yhtä suuri kuin Kartagonkin; he purjehtivat oudoilla vesillä tavaroita noutamassa, ja heidän omia teollisuustuotteitansa levisi laajalti Kreikkaan ja Itämaille. Etruskein poltetusta savesta valmistamat vaasit kaunistettiin maalauksilla, niinkuin Kreikkalaistenkin oli tapana tehdä; peiliä he tekivät pronssista. Suuria hautakammioitaan Etruskit myöskin somistivat maalauksilla. Rakennustaide oli suuresti kehittynyt. Kirjoitustaidon ja monta teollisuushaaraa olivat he oppineet Kreikkalaisilta; juhlia ja kilpataisteluja he Kreikkalaisten tapaan niinikään panivat toimeen. Etruskein valtiollinenkin merkitys oli suuri 8:nnella ja 7:nnellä vuosisadalla; mutta varallisuuden ja sivistyksen mukana seuraava ylellisyys kulutti heidän voimansa; Kartago riisti 6:nnella vuosisadalla heiltä kauppaherruuden, Etelä-Italian Kreikkalaiset tuhoavat heidän laivastonsa, Samnilaiset riistävät heiltä Kampanian maakunnan, ja Rooma vihdoin laskee heidät valtansa alle.

Lähelle Etrurian eteläraja, Tiber-virran rannalle, noin 5 penikulman päähän sen suusta, syntyi tämä merkillinen kaupunki, josta oli tuleva koko maailman valtias. Rooman vanhimmat vaiheet ovat hämärät, ja myöhemmin Roomalaiset itse liittivät kaupunkinsa syntyyn tarumaisia kertomuksia. Trojasta paennut Aineias oli muka jumalien määräyksestä laivoillaan monien vaiheiden perästä saapunut Latiumin rannoille ja asettunut sinne asumaan. Hän perusti itse *Laviniumin* kaupungin Latiumiin, ja hänen poikansa *Askanius Alba Longan,* jossa hänen sukunsa 300 vuotta hallitsi. Tämä kaupunki, jolla oli latinalaisten kaupunkivaltioiden liiton johto, oli taas tarun mukaan Rooman emäkaupunki.

Eräs *Numitor*-niminen Aineiaan jälkeläinen hallitsi tätä kaupunkia, mutta hänen veljensä *Amulius* riisti vallan häneltä; ja jottei Numitorin jälkeläisestäkään vaaraa hänelle koituisi, vihitytti Amulius hänen tyttärensä, *Rea Sylvian,* Vestan neitsyeksi, jotka kuoleman uhalla eivät saaneet naimisiin mennä. Mutta eräänä päivänä, kun tämä neito meni pyhälle lähteelle temppelissä tarvittavaa vettä noutamaan, ilmestyi sodan jumala Mars hänen tiellensä ja lupasi tehdä hänet jumalallisten lasten äidiksi. Hän synnytti sittemmin kaksoispojat *Romuluksen* ja *Remuksen,* mutta sai sen jälkeen lain mukaan kuolemanrangaistuksen, ja Amulius pani pojat Tiber-jokeen kuolemaan. Pojat pelastuivat kuitenkin sen kautta, että kori, jossa he olivat, virran veden laskeuduttua jäi rannalle, jolloin naarassusi, joka oli kuullut heidän itkunsa, saapui heidän luoksensa ja alkoi imettää heitä, kunnes muuan paimen *Faustulus,* tavattuaan heidät, otti luokseen ja kasvatti heidät. Kun he olivat saaneet tietää syntyperänsä, työnsivät he monien paimenien avulla Amuliuksen pois valtaistuimelta ja asettivat Numitorin jälleen kuninkaaksi, joka palkinnoksi antoi veljesten perustaa kaupungin *Palatinus*-kukkulalle, missä he olivat kuolemasta pelastuneet.

Naarassusi sekä Romulus ja Remus.
(Etruskilainen taideteos 4 vuosisadalta e. Kr. s. Sijaitsi Palatinus-kukkulalla.)

Tässä tarussa ikäänkuin kuvastuu Rooman kansan luonne ja toiminta: sota ja ryöstö. Romuluksesta, vanhemmasta veljestä, kaupunki sai nimensä; sen perustusvuotena pidetään vuotta 753 e. Kr. s. Romulus surmasi Remuksen, suuttuneena siitä, että tämä ivaten hyppäsi matalan vallin yli, jonka hän oli kaupungin ympäri luonut.

Muitakin kertomuksia liittyy Rooman alkuaikoihin. Niinpä Romulus, saadakseen väkeä kaupunkiinsa, teki siitä turvapaikan karkureille ja pahantekijöille, ja täten saatiinkin sinne miehiä, mutta vaimoja täytyi kavaluudella ryöstää naapureilta, Sabineilta. Heidät kutsuttiin vaimoineen tyttärineen erääseen juhlaan Roomaan, mutta juhlan kestäessä Rooman miehet ryöstivät itselleen Sabinein vaimot ja tyttäret. Sen johdosta syntyi sota, mutta ryöstettyjen vaimojen välityksellä saatiin kuitenkin sovinto aikaan, ja Sabinit liittyivät Roomaan.

Eri kansanheimoista Rooma nähtävästi syntyi, johon vastakerrotut tarutkin viitannevat; Sabineja, Latinalaisia ja Etruskeja sinne ensin muutti, sillä se kasvoi juuri näiden kansojen alueiden yhtymäpaikassa. Ja sen vuoksi se alusta alkaen saikin omituisen luonteensa. Sillä Rooman valtiolla ei ollut alusta alkaenkaan sellaista alueellista ja kansallista pohjaa, kuin Atenalla tai Spartalla, vaan jo synnyssään oli sen kansa muodostunut monista eri kansanaineksista. Siltä puuttui siitä syystä myöskin omintakeisia laitoksia, ja niitäkin omistettiin naapureilta; ja kaikkina aikoina on Rooma taipuvainen lainaamaan vierailta kansoilta erilaisia aineksia ja sovittamaan niitä omiin oloihinsa; niinpä sen uskonto sekä alku valtiolaitokseen lainattiin, vaikka ne sitten muodostuivat ja kehittyivät roomalaisluonteen mukaisesti.

Roomalaisten elämä ja toiminta olikin yksinomaan valtioon kiintynyt; ainoastaan valtion kansalaisena oli Roomalaisen käsityksen mukaan ihmisellä oikea arvonsa. Mutta he eivät rajoittaneet valtiokäsitettänsä pieneen maan-alaan, niinkuin Kreikkalaiset, vaan heidän käsityksensä valtiosta oli yleisempi; se oli laeissa ja valtiolaitoksessa. Sen vuoksi roomalaisvalta laajenee laajenemistaan, ja heidän oma käsityksensä muodostuu sellaiseksi, että he ovat määrätyt kansoja hallitsemaan, joiden velvollisuus on nöyrtyä ja totella. Roomalaisluonteessa oli vakavuutta, oman kunnian- ja arvontuntoa ja ylpeyttä sekä siitä johtuvaa itsepintaisuutta. Ja Roomalainen oli vielä kiinteämmin kuin Kreikkalainen valtioon liittynyt, sillä sen toimista ei hän joutunut taiteeseen eikä tieteisiin antaumaan; hän vaan kehitti sotalaitosta, jolla valtion suuruutta lisättiin, tai lakeja, joiden kautta kansalaisten keskinäinen asema ja oikeudet muodostuivat sekä valtiolaitos kehittyi. Kreikkalaisilla oli mielikuvitus suuri ja vaikuttava, jonka vuoksi tiede ja taide heissä kehittyi. Roomalaisilla taas mielikuvitus oli heikko, mutta ymmärrys ja käytännöllinen järki sitä varmempi; sen vuoksi he järjestivät täsmällisen valtiolaitoksen ja kehittivät selvät lait, jotka ovat heidän jälkimaailmalle jättämänsä tärkein perintö. Kreikkalaiset edustavat ikäänkuin ihmiskunnan nuoruuden aikaa, jolloin mielikuvitus on vallitsemassa, mutta Roomalaiset miehuuden aikaa, jolloin järkeä ja vakavaa toimintaa ihmiseltä vaaditaan.

Roomalaisten luonne ja katsantotapa tulee näkyviin myöskin heidän uskonnossaan. Kaikilla arjalaisilla kansoilla yhteisistä luonnonvoimissa piilevistä jumaluusolennoista olivat Kreikkalaiset muodostaneet jumalansa ihmisten kaltaisiksi; Roomalaisten jumalat taas olivat alkuansa epämääräisiä olentoja tai voimia, joita ei kuvailtu, eikä niihin sen vuoksi liittynyt tarustoakaan. Ja kaikkialla sellaisia voimia kuviteltiin olevan, jonka

vuoksi Roomalaisen jokainen toimi elämässä oli uskonnollista laatua. Jo hänen asuntonsa on temppeli; esi-isäinsä henkiä hän siellä palvelee, sillä kuoltuaan osotetaan niille jumalallista kunnioitusta; niitä nimitetään *maneiksi* (hengiksi). Kuolleiden henget, niin arveltiin, häiritsivät joka yö elävien rauhaa, ellei heille uhrattu tai muuta kunnioitusta osotettu; mutta kun kuollut sai uhrinsa, suojeli se lapsia, varjeli karjan rutosta sekä oli muissakin kohden hyödyksi. Toisia perhejumalia olivat *penaatit,* jotka pitivät huolta perheestä, etupäässä sen aineellisesta puolesta. Mutta myöskin ihmisen kaikkien toimien takana on jumalallinen voima johtamassa häntä syntymästä hautaan asti; niinpä *Vaticanus* saattaa vastasyntyneen lapsen ensi kerran ääntämään, *Fabulinus* opettaa häntä puhumaan, *Cuba* suojelee hänen untaan, *Abeona* varjelee häntä kotoa mennessään, *Iterduca* taas kotiin palatessaan. Maanviljelyksellä, joka oli Roomalaisten pääelinkeino, ja siihen kuuluvilla toimilla, oli suuri joukko jumalia; *Mars, Saturnus* ja *Ceres* olivat maanviljelyksen suojelijoita; *Vertumnus* ja naisjumala *Pomona* kypsyttivät hedelmät, *Ruminia*-niminen jumalatar suojeli nuoren karjan imettämistä j. n. e. Ylhäisimmät jumalat, jotka esiintyivät luonnossa ja valtiolaitoksen suojelijoina, olivat samanlaatuiset kuin Kreikkalaisten; *Jupiter* oli taivaan jumala, *Juno* valon jumalatar, *Janus* päivänjumala, *Mars* sodanjumala. Sitä paitsi kunnioitettiin jumalina useita ominaisuuksia ja hyveitä; *toivo, uskollisuus, yksimielisyys, urhoollisuus, onni,* olivat jumaluusolentoja. Jumaluusolentoja oli suunnaton joukko, niin että eräs roomalainen kirjailija mainitsee, että »heidän maansa on siinä määrässä jumalien asuma, että helpompi on löytää joku jumala kuin ihminen.» Muuan oppinut mies 1:sellä vuosisadalla e. Kr. s. laski niiden luvun 30,000:ksi. Alkuansa ei ollut jumalien kuvia, kuten mainittu, mutta

Penaatti, kädessään juoma-astia, johon juoma-uhri kaadetaan. Tällaiset kuvat sijaitsivat kotiliedellä.

myöhemmin niitä Etruskein ja Kreikkalaisten tapaan aljettiin muodostaa, ja ne sulautuivat vierasten kansojen jumaliin.

Alituisesti olivat Roomalaiset näiden jumaluusolentojensa kanssa yhteydessä, kääntyen joko uhreilla tai rukouksilla heidän puoleensa, sillä he olivat uskonnollista, tai meidän käsityksemme mukaan taikauskoista kansaa. Vaimonsa ja lapsiensa sekä orjiensa läsnäollessa luki perheen isä aamulla rukouksen sekä pani ensiksi ateriaruoasta perheen jumalille heidän osansa kotialttarille; suvun päämies uhrasi kerran kuukaudessa suvun yhteisille jumalille; korkeimmat virkamiehet taas toimittivat valtion uhrit koko kansan puolesta valtion jumalille niitä varten rakennetuissa temppeleissä. Tavallisesti valkeisiin vaatteisiin puetun papin johdossa

Suovetaurilia, s. o. uhri, jossa jumalien kunniaksi teurastettiin sika, lammas ja härkä. (Roomalainen kerkokuva.)

uhrintoimittaja virkamies tappoi uhrieläimen, härän, porsaan tai oinaan; sisukset, joista pappi tarkasti jumalien tahdon, otettiin pois, ja sitten ne alttarilla poltettiin. Juoma- ja suitsutusuhrilla lopetettiin toimitus, jonka jälkeen vielä juhlallisuuksia pidettiin. Kaikissa tärkeissä asioissa tiedusteltiin jumalia. Ennenkuin valtion toimiin ryhdyttiin, kun sota aljettiin, ennenkuin tappeluun mentiin, oli niiden mieltä kysyttävä, ja sen mukaan kuin jumalien tahto ennustuksista näkyi, piti asioiden tapahtua, sillä ennustuksiin Roomalaiset varmasti luottivat. Jos huono enne oli huomattu, jätettiin koko aijottu toimi sikseen.

Roomassa oli, niinkuin Kreikassakin, eri pappisluokkia, jotka tulkitsivat jumalien tahtoa; *augurit* ja *haruspices*-nimiset papit toimittivat *auspisiot* eli hankkivat vastaukset niihin kysymyksiin, joita yleisiin toimiin ryhdyttäissä tehtiin. Lintujen lennosta, uhrieläinten sisuksista, taivaan kappaleiden

asemasta ne saatiin selville. *Fetialit* taas hankkivat jumalien suojaa valtiolle sen ryhtyessä sotaan. Korkein luokka, *Pontifices,* joiden esimies oli *Pontifex maximus* (ylimmäinen pappi), olivat koko uskonnon valvojia ja opettivat kansaa tuntemaan velvollisuuksiansa jumalia kohtaan. *Jupiter Capitolinuksen,* Rooman suojelijan, palvelus oli lähimmin heidän huolenaan. Kaikilla näillä pappisluokilla oli siis käytännöllinen merkitys, koska he selittivät jumalien tahtoa kansalle. Mutta löytyipä toisia, jotka vaan olivat jotakuta erityistä jumalaa varten ja jotka pitivät hänen palveluksestaan huolta; niinpä *Salii*-papit olivat sodanjumalan, Marsin, pappeja ja toimittivat hänen kunniakseen juhlia, joissa oli kulkueita, sotatansseja ja uhreja. *Vestan neitsyet,* kotilieden suojelijat, jotka valittiin patriisien luokasta, ja joiden tuli koko ikänsä pysyä naimattomina, pitivät huolta, että Vesta-jumalattaren kunniaksi ylläpidetty pyhä tuli oli aina vireillä.

Vestan neitsyt.
Kuvapatsas forum romanumilla.

Mutta nämät pappisluokat eivät milloinkaan saaneet erikoisasemaa valtiossa enemmän kuin papit Kreikassakaan. Papit olivat vaan valtion virkamiesten apuna, sillä viimemainitut ilmoittivat, koska jumalien tahtoa oli tiedusteltava ja olivat toimituksissa läsnä, papit vain selittivät jumalien tahdon; ja pappistoimien ohessa he hoitivat muita valtion virkoja, niinkuin kaikki kansalaiset. Sen vuoksi ei pappissääty saanutkaan Roomassa sitä suurta merkitystä kuin Itämailla, eikä syntynyt riitaa ja kilpailua uskonnon edustajien ja valtion välillä,

niinkuin kristillisen kirkon aikana. Roomassa olivat oikeastaan kaikki pappeja: perheenisä, valtion virkamiehet, sotapäällikkö; tarvittiin vaan apumiestä uskonnollisissa toimituksissa.

Uhreilla siis jumalia suostutettiin, mutta myöskin rukouksilla, joita joka päivä eri tilaisuuksissa luettiin. Tässä taas ei tullut rukoilevan mielenlaatu kysymykseen, vaan ainoastaan ulkonainen meno. Määrätty rukous oli eri tilaisuuksissa luettava ja kaavan mukaan, josta ei saanut poiketa, sillä jos siitä poikettiin, oli se tehoton. Kun näin oli tehty, oltiin varmat, että jumalan tahto oli täytetty, ja silloin hän oli suosiollinen. Kun voitto tai muu etu oli saavutettu, toimitettiin uhri, joka jo ennen oli tavallisesti luvattu.

Roomalaisten uskonto oli kylmää ja jäykkää, jumalanpalveluksessa täsmällinen ulkomuoto ja säädetyt menot pääasiana, eikä ihmisen mielenlaatu. He eivät tahtoneet uskonnossaan saada selvää jumalan luonnosta, eivät ajatelleet palkkiota tai rangaistusta kuoleman jälkeen, eivätkä palvelleet jumalaa maailman luojana, niinkuin kristityt. Mutta he oppivat uskontonsa kautta säännöllisyyttä, kuria ja järjestystä, ja kun uskonto totutti heitä jumalallisen voiman alle alistumaan, niin he tottuivat myöskin maallista lakia tottelemaan. Jumaliaan kohtaan heillä oli suurempi kunnioitus kuin Kreikkalaisilla, koska ne olivat vapaat inhimillisistä heikkouksista ja vioista eivätkä sen vuoksi saattaneet viedä ihmistä harhaan. Roomalaisten uskonto olikin siveellisessä suhteessa paljon arvokkaampi kuin Kreikkalaisten ja vaikutti sen, että Rooman kansa kohosi siveellisesti paljon korkeammalle kannalle kuin monet muut kansat, jotka henkisessä suhteessa olivat heitä etevämpiä.

Perhe oli Roomassa koko yhteiskuntalaitoksen pohjana, eikä valtio sen vaikutusta tehnyt tyhjäksi, niinkuin Spartassa. Se oli pienoismuodossa valtio, jossa isällä lain mukaan oli rajaton valta; hän oli niinikään, niinkuin äsken mainittiin, perheen pappi, joka määräsi uskonnolliset menot sekä toimitti uhrit ja rukoukset jumalille, eivätkä valtion papit saaneet hänen toimiinsa sekaantua; hän oli perheen omaisuuden herra, sillä hän yksin sai sitä vallita. Vaimo on perheenisän vallassa, samoin kuin lapsetkin. Jo lapsen syntyessä tuodaan se isän luo ja asetetaan hänen jalkainsa juureen; jos hän kohottaa sen ylös, osottaa hän sillä sen tunnustavansa omakseen; mutta ellei hän sitä tee, niin se viskataan pois ja joutuu usein kadulle koirien raadeltavaksi, ellei joku sitä huostaansa ota. — Lapsen henki on vastedeskin hänen mielivallassaan, sillä hän saapi myydä tai surmata lapsensa ilman edesvastuuta; hän määrää niinikään tyttärensä aviomiehen. Vaimo taas ei ollut milloinkaan täysivaltainen, sillä ensin hän

oli miehensä alamainen, ja jos tämä kuoli, vanhimman poikansa, tai ellei sellaista ollut, läheisimmän miessukulaisensa holhouksen alaisena.

Tällainen oli lain mukaan perheenisän asema; mutta hän ei juuri koskaan käyttänyt näitä oikeuksiansa, sillä sen esti vanha tapa ja uskonto. Vaimostaan ei hän luopunut, sillä sen kautta hän olisi loukannut avioliiton pyhyyttä, eikä Roomassa sanota avioeroa tapahtuneenkaan ennenkuin 200 vuotta kaupungin perustuksen jälkeen. Ei hän myöskään poikaansa karkottanut perheestä, koska sen kautta esi-isäin henget (maanit)

Roomalainen aviopari. (Marmoriveistos Caton haudalla.)

voivat joutua unohduksiin, ja se olisi ollut uskonnon loukkaamista. Perheen emännällä oli päinvastoin tärkeä asema itse tosioloissa, niinkuin monet esimerkit osottavat. Hän on kodin johtava henkilö, orjien, klienttien, lastensa ja miehensä kunnioittama; hänen asuntonsa ei ole perheen huoneuston syrjässä, niinkuin Kreikassa, vaan sen keskessä, *atriumissa,* jossa kotijumalien alttari ja esi-isäin kuvat olivat. Roomalaisen vaimon vaikutus tulee näkyviin yleisissäkin asioissa. Jo tarut kertovat, että Sabinittaret itse välittivät Rooman miesten ja Sabinein välillä tehdyn rauhan. Rooman pelastus ylpeän kuninkaan Tarqviniuksen vallasta liittyy Lucretian siveyden loukkaamiseen; ainoastaan äidin pyynti saapi kopean Coriolanuksen jättämään sikseen Rooman piirityksen, ja Gracchus-

veljesten uljas äiti Cornelia on kuuluisa j. n. e. Ylevä, puhdas ja siveellinen henki oli Rooman naistakin elähyttämässä, niinkuin sen miehiäkin.

Lasten kasvatus tarkoitti pääasiallisesti ruumiin voimien kehittämistä, luonteen lujaksi saattamista sekä lainkuuliaisuuden terottamista. Tähän totuttiin jokapäiväisessä elämässä eikä kouluissa. Atenalaisten hieno sivistys sitävastoin oli vuosisatoja vieras Roomalaisille, ja vasta myöhemmin se alkoi muuttaa heidän jyrkkiä ja jäykkiä tapojaan.

Perheestä valtio kasvoi ja sai siitä voimaa, ikäänkuin puu monista juurenhaarukoistaan. Ne perheet, jotka olivat samasta esi-isästä lähteneet, muodostivat *suvun (gens)*, jonka jäsenet uskonto yhdisti toisiinsa, nimittäin saman esi-isän palveleminen; gensillä oli päämiehensä, niinkuin perheelläkin, ja rajaton valta oli hänelläkin suvun jäsenten yli. Kaikilla samaan gensiin kuuluvilla jäsenillä oli sama esi-isän nimi, ja ainoastaan ristinimi erotti heidät toisistaan. Niinpä kaikilla Fabius sukuun kuuluvilla oli nimi *Fabius* miespuolisilla ja *Fabia* naispuolisilla jäsenillä. Perheen nimi oli kolmantena nimenä, joten Roomalaisella oli tavallisesti kolme nimeä; joskus annettiin vielä joku lisänimi osottamaan jotakin ominaisuutta, tai kunnianimi jonkun suuren toimen johdosta. Esim. Qvintus Fabius Maximus Cunctator osottaa, että tämän nimellinen kuului Fabiuksen gensiin, Maximuksen perheeseen, sai syntyessään nimekseen Qvintus (joka merkitsee viides, sillä sen mukaan, kuin lapsia oli, annettiin usein nimi), ja koska hän sotapäällikkönä tappeluun ryhtymättä koetti vihollista näännyttää, annettiin hänelle nimi Cunctator, s. o. vitkastelija. — 10 sukua muodosti yhden *Curian,* jonkinlaisen pitäjän, jolla oli oma jumalansa, ja vihdoin 10 Curiaa kolme *tribusta,* koska Rooman kansa sai alkunsa kolmesta kansanheimosta: *Ramnes,* joka oli latinalainen, *Tities,* joka oli sabinilainen, ja *Luceres,* jonka alkuperästä ei olla varmoja. Romuluksen, joka järjesti valtiolaitoksen, kerrotaan myöskin jakaneen tällä tavalla kansan. Myöhemmin oli tribuksia 30, ja nämät käsittivät koko valtion kansan.

Vanhin hallitusmuoto oli, niinkuin Kreikankin valtioissa, kuningasvalta. Kuningas on vallitsevan kansan eli *patriisi*-sukujen päämies ja valtion hallitsija; hänellä on valtiossa samantapainen asema kuin suvun päämiehellä suvussaan, ja perheenisällä perheessään. Kuningas on ylin tuomari, sodassa joukkojen johtaja ja hän toimittaa uhrit jumalille kansan puolesta. Kuninkaan rinnalla on *senaatti,* jonka vanhimpien sukujen päämiehet muodostavat (alkuansa 100 jäsentä, myöhemmin 300); heidän virkaasemansa oli perinnöllinen ja heitä kutsuttiin *isiksi (patres).* Senaatti antaa

kuninkaalle ohjeita ja neuvoja sekä pitää vaarin, että esi-isien tapoja ja entisiä sääntöjä noudatetaan. Toisinaan kuningas kutsuu kaikki kansalaiset, s. o. kaikkien perheiden isät, kokoukseen Capitoliumin kummun juurelle; tätä paikkaa nimitettiin *Comitiumiksi,* josta kokousten nimi johtuu. Kurioittain siellä yhdistytään ja äänestetään, jonka vuoksi näitä kokouksia nimitetään *comitia curiataksi.* Niillä on kuitenkin jotenkin pieni merkitys, sillä ainoastaan joko myöntämällä tai kieltosanan lausumalla ne ilmoittivat mielipiteensä esitetystä asiasta.

Mutta paitsi vallitsevia patriiseja oli Roomassa jo aikaisin muutakin väkeä. Jokaiseen gensiin kuului näet n. s. *klienttejä,* jotka olivat ehkä ennen olleet orjia, mutta sittemmin vapautetut. Heidät luettiin gensiin kuuluviksi, sillä heillä oli sen nimi ja he ottivat osaa sen uskonnollisiin menoihin, mutta muuten he olivat alaikäisien asemassa. Heidän isäntänsä eli *patronuksensa* puhui heidän puolestaan oikeudessa, sillä itse he eivät saaneet siellä esiintyä; hän piti samoin huolta heidän toimeentulostaan; klientin taas tuli auttaa ja palvella patronustansa, antaa apuaan lunnaitten maksamiseen jos hän oli vangiksi joutunut tai sakkojen suorittamiseen, hankkia myötäjäisiä hänen tyttärilleen j. n. e. Lukemalla klientitkin gensiin tuli sen jäsenten luku hyvin suureksi; Fabiuksen gensiin esim. kuului noin 4000 henkeä ja Claudiuksen 5000. Klienttien alipuolella olivat orjat, joilla ei ollut minkäänlaista oikeudellista asemaa, vaan joita pidettiin samalla tavalla kuin muutakin omaisuutta.

Orja, puettuna hihattomaan „tunikaan".

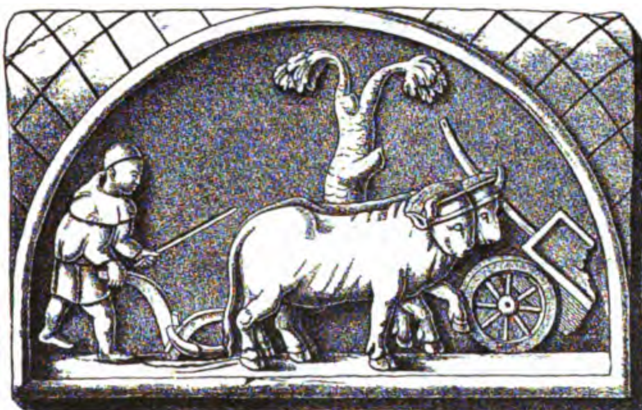
Alkuansa lienee Roomassa ollut ainoastaan nämät kaksi kansanluokkaa, patriisit ja klientit, mutta jo aikaisin tavataan siellä kolmaskin, *plebejit,* joilla ei myöskään ollut kansalaisoikeuksia, mutta jotka, toisin kuin klientit ja orjat, olivat patriiseista riippumattomia. He eivät saaneet kansankokouksessa äänestää, heitä ei kutsuttu senaattiin, ja olipa patriisin ja plebejin välillä avioliittokin kielletty; mutta sotapalvelusta ei heiltä myöskään alkuaan vaadittu. Muuten he olivat vapaita ja harjoittivat Roomassa käsitöitä tai omistivat pieniä maatiloja, joita he viljelivät. Plebejien luokka oli syntynyt voitettujen kansojen jälkeläisistä, joiden esi-isät olivat Roomaan kuljetetut, ja myöskin vapautetuista klienteistä. Monessa suhteessa heidän asemansa oli samallainen kuin Spartan perioikien.

Sitä jyrkkää säätyeroitusta, joka patriisein ja plebejein välillä oli vallitsemassa, aljetaan kuitenkin jotenkin aikaisin tasoittaa; mutta kaksi vuosisataa kului, ennenkuin juopa oli täydelleen umpeen saatu. Jo kuningasvallan aikana siihen ryhdyttiin sillä kuninkaat ja plebejit ovat tässä yksimielisiä, edelliset, koska patriisit tahtovat yhä enemmän supistaa heidän valtaansa, jonka saivatkin v. 510 syrjäytetyksi, plebejit taas koska toivovat pääsevänsä valtion asioita käsittelemään. Rooman kuudennen kuninkaan, *Servius Tulliuksen,* kerrotaan plebejeistä tehneen kansalaisia, vaikkeivät he päässeetkään tasa-arvoisiksi patriisien kanssa, järjestämällä Rooman olot samaan tapaan kuin Solon Atenassa vähää aikaisemmin oli tehnyt. Varallisuus säädettiin näet täälläkin valtiollisen vaikutuksen perustukseksi, eikä syntyperä enää saanut olla yksin sitä määräämässä. Jokaisen kansalaisen, sekä patriisin että plebejin, tuli valallisella vakuutuksella ilmoittaa ikänsä, sukunsa, orjamääränsä ja muun omaisuutensa arvo. Väärältä ilmiantajalta otettiin hänen omaisuutensa ja riistettiin vapaus, saattoipa sellainen henkensäkin menettää. Tällainen arvio toimitettiin joka viides vuosi. Kun kaikkien varallisuus täten oli saatu tietoon, määräsi Servius Tullius kunkin kansalaisen omaisuutensa mukaan yhteen niistä viidestä tai kuudesta luokasta, johon hän oli säätänyt kansan jaettavaksi. Jokainen luokka taas jaettiin *centurioihin,* siten että ensimmäinen luokka, johon varakkaimmat kuuluivat, muodosti enemmän kuin puolet eli 98 koko centuria-luvusta, joka oli 192; kuudes luokka muodosti ainoastaan yhden. Tämän jaon perustuksella järjestettiin Rooman sotalaitos, sillä sotajoukko ei enää vanhaan tapaan kurioittain kokoontunut, vaan centurioittain, ja jota varakkaampi kansalainen oli, sitä raskaampi oli hänen velvollisuutensa sotapalveluksessakin. Siis sama sääntö, jonka Solonin lainsäädäntö pani käytäntöön Atenassa. Ensimmäisen luokan jäsenet palvelivat osaksi ratsain, ja ritarit muodostivatkin siinä erikseen 18 centuriaa, osaksi raskasaseisina jalkaväessä. Mutta rikkailla oli myöskin ratkaiseva äänivalta valtion asioita päätettäissä, sillä kansankokouksissakin olivat kansalaiset järjestetyt centurioittain, niinkuin sotajoukossa, ja äänestys tapahtui saman perustuksen mukaan, joten ensimmäisen luokan jäsenet saattoivat, yksimielisiä ollen, äänestää muut luokat kumoon. Näitä kokouksia kutsuttiin *comitia centuriataksi,* eroitukseksi *comitia curiatasta,* jossa patriisit sukujakonsa mukaan päättivät.

Sukuaateliston yksinomainen valta oli Servius Tulliuksen lainsäädännön kautta hävinnyt, ja plebejitkin olivat nyt saaneet valtiollisia oikeuksia ja niiden mukana myöskin velvollisuuksia. Ainoastaan lukuisan

kuudennen luokan jäsenet, varattomimmat kansalaiset eli *proletaarit*, olivat ilman oikeuksia, mutta heitä ei myöskään vielä sotajoukkoon päästetty. Päätösvalta valtion asioissa jäi kyllä vielä patriiseille, koska he olivat varakkaimmat, ja yksinomaan heistä valtion virkamiehet valittiin; mutta syntyperästään huolimatta saattoi plebejikin nyt työnsä, kuntonsa ja kykynsä avulla kohota ylimpään luokkaan asti.

Roomalaiset olivat maanviljelijöitä ja maanviljelyksen ohessa oli karjanhoito tärkeä. Kullakin kansalaisella oli kaupungin ulkopuolella oma peltonsa ja niittynsä, joita perheenisä itse hoiti, ottaen osaa työhön, sillä orjuus ei ollut vanhimpina aikoina niin yleinen kuin Kreikassa, ja myöhemmin Roomas-

Roomalainen talonpoika kyntämässä.

sakin. Ja moni Rooman suurista miehistä kutsuttiin valtion korkeimpiin virkoihin suorastaan maantöistään, joihin hän taas virka-ajan päätyttyä palasi. Sotaretkiä tehtiin vanhimpina aikoina tavallisesti kesällä, mutta ne olivat lyhyitä, koska niitä käytiin lähellä olevia kansoja, Eqvejä, Volskeja, Heruleja y. m. latinalaisia kaupunkivaltioita vastaan; ja retken päätyttyä hajosi sotajoukko ja miehet palasivat jälleen maantöihinsä.

Lähes puolen kolmatta vuosisataa eli v:teen 510 asti hallitsivat Roomaa kuninkaat, joita mainitaan olleen seitsemän. Mutta koko tämä aikakausi on vielä tarunsekainen, sillä ne tapahtumat, joita siltä kerrotaan, ovat osaksi ainakin myöhemmin sepitetyt. Historia on kuitenkin säilyttänyt kullekin kuninkaalle joitakuita tärkeitä toimia, joiden kautta hän valtakuntaa kohotti. *Romulus* perusti kaupungin ja järjesti valtiolaitoksen; toinen kuningas, *Numa Pompilius*, sabinilainen syntyperältään, oli hurskas ja rauhallinen mies, joka järjesti uskonnolliset menot;

hänen seuraajansa *Tullus Hostilius* taas oli soturi, jonka aikana itse Rooman emäkaupunki, Alba Longa, hävitettiin ja sen asukkaat pakotettiin muuttamaan Roomaan. Numan tyttärenpoika *Ancus Martius*, joka nyt seurasi, oli, kuten iso-isäkin, hurskas, mutta kävi sotiakin sekä perusti Ostian satamakaupungin Tiber-joen suuhun. Erään kreikkalaisen pakolaisen poika, *Tarqvinius Priscus*, joka Etruriasta Roomaan muuttaneena valittiin kuninkaaksi, kävi niinikään voitokkaita sotia naapurikansojen kanssa ja vietti voittojensa johdosta ensikerran *triumfin* (ks. luk. XX). Suuria töitä hän niinikään pani toimeen Roomassa; niinpä hän rakennutti suuret maanalaiset likaviemärit *(kloaakit)* saadakseen Capitolinus- ja Palatinus-, sekä viime mainitun ja Aventinus-kukkuloiden väliset rämeiset paikat kuiviksi. Ensinmainittujen kukkuloiden väliin hän muodosti suuren torin, kuuluisan *forum romanumin*, jossa kansankokoukset pidettiin; Palatinus- ja Aventinus-kukkuloiden välillä olevaan laaksoon hän taas rakennutti kilpakentän *(sirkuksen)*, jossa juhlia pidettiin. Alkoipa hän Capitoliumillekin rakennuttaa Jupiterille komeata temppeliä, vaikka hänen toinen seuraajansa sen vasta sai valmiiksi. *Servius Tulliuksen* lainsäädännön olemme jo kertoneet; sitä paitsi kerrotaan hänen rakennuttaneen uuden muurin koko laajennetun Rooman ympäri. Hänen seuraajansa *Tarqvinius Superbus* oli kyvykäs, mutta väkivaltainen hallitsija, jonka toimesta Rooma sai johtovallan kaikkien latinalaisten kaupunkien yli.

Kuningasvallan loppupuolella oli Rooma sekä sisällisen kehityksensä puolesta vaurastumassa että ulkonaiseen suuruuteensa nähden kasvamassa, mutta vasta tasavallan aikana sen kunto ja voima näyttäytyy täydessä loistossaan.

XIX.

Patriisien ja plebejien välinen taistelu.

Kuningasvalta poistetaan. — Plebejien tila huononee. — Yhteismaa, velkalait. — Plebejit lähtevät Roomasta. — Kansantribunit. — Katkera viha patriisien ja plebejien välillä. — 12:n taulun lait. — Sotatribunit. — Plebejit saavat uusia oikeuksia. — Liciniuksen lait. — Tasa-arvoisuus saavutetaan.

Tarujen vallassa ovat vielä nekin tapahtumat, jotka liittyvät kuningasvallan poistamiseen. Itsevaltaista ja ylpeätä Tarqvinius-kuningasta yleensä vihattiin, kertovat Rooman historian kirjoittajat, ja kun hän oli

raiskannut siveän *Lucretian*, syntyi kapina; sitä johtivat *Junius Brutus* ja *Tarqvinius Collatinus*, jonka puoliso Lucretia oli. Tarqviniuksen täytyi nyt paeta Roomasta, jonka jälkeen kuninkuus lakkautettiin ja valta, mikä kuninkaalla oli ollut, annettiin kahdelle kansankokouksen yhdeksi vuodeksi kerrassaan valitsemalle virkamiehelle, joita kutsuttiin *konsuleiksi* (v. 510).

Saman hallitusmuodon muutoksen, jonka näimme olleen yleisenä Kreikan valtioissa, vaikka se siellä aikaisemmin tapahtui, tapaamme siis Roomassakin. Ylimystö peri Kreikan valtioissa vallan, ja niin Roomassakin patriisit sen itselleen omistivat, ja heidän toimestaan vallankumous näkyy tapahtuneenkin. Konsulit, joilla valta oli, valittiin yksinomaan patriiseista; senaatissa he johtivat asiat, vaikka sinne tästä puoleen aljettiin kutsua varakkaimpia plebejejäkin; nämät eivät näet saaneet ottaa keskusteluihin osaa, vaan lausuivat mielipiteensä ainoastaan, jos esimies sitä kysyi, ja ulkonaisestikin he erosivat varsinaisista senaattoreista, sillä he eivät saaneet samallaista pukuakaan käyttää. Comitia centuriatassa, jossa tärkeimmät päätökset tehtiin, eivät plebejit saattaneet äänellänsä paljon vaikuttaa, koska varallisimmat pitivät siellä johdon. Plebejien asema päinvastoin kävi muutoksen kautta huonommaksi, sillä kuninkaasta, joka asettui molempien kansanluokkien yläpuolelle, oli heillä ollut turvaa ja suojaa, mutta nyt saattoi ylimystö esteettömästi heitä sortaa niiden oikeuksien nojassa, jotka sillä oli ja joita se itsepintaisesti tahtoi itselleen pidätellä.

Valtiolla oli *yhteismaata (ager publicus)*, joka voitetuilta kansoilta oli otettu ja jota piti annettaman kansalaisille vuokraa vastaan viljeltäväksi; mutta patriisit anastivat itselleen koko tuon maan ja alkoivat vähitellen laiminlyödä vuokrankin suorittamisen. Ja kun alituiset sotaretket, joihin plebejienkin omalla kustannuksellaan täytyi ottaa osaa, estivät näitä maataan viljelemästä tai ammattiaan harjoittamasta, kävi heidän aineellinen tilansa yhä huonommaksi. Heidän täytyi ruveta lainaamaan rahoja rikkailta patriiseilta, jotka vaativat kohtuuttoman suuria korkoja; ja ellei velkamies saattanut maksaa, voi lainanantaja ankarien lakien mukaan tehdä hänet, hänen vaimonsa ja lapsensa orjikseen, vangita heidät, myydä tai surmata velallisen, ja sallipa julma laki senkin, että jos saamamiehiä oli useita, he saattoivat pirstata ja keskenään jakaa velallisen ruumiin. Koska kirjoitettuja lakeja ei ollut, vaan tuomiot lausuttiin vanhojen muistissa säilytettyjen määräysten mukaan ja tuomarin viratkin olivat patriisein hallussa, niin ratkaisivat he useimmiten asiat omien säätyveljiensä eduksi. Plebejeillä siis oli kansalaisen velvollisuudet sotureina ja veronmaksajina, mutta valtiol-

lisia oikeuksia tuskin muuta kuin nimeksi. He alkoivat kuitenkin vaatia itselleen tasa-arvoisuutta. Sen vuoksi syntyy lähes puolitoista vuosisataa kestävä taistelu, jonka kestäessä Rooman mainiot lait saavat alkunsa, sillä lainsäädännössä määräsivät Roomalaiset täsmällisesti kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet ynnä muut heidän väliset suhteensa. Sotia vieraita kansoja vastaan käydään tavan takaa nytkin, mutta eivät Roomalaiset osota niinkään suurta voimaa kuin kuningasvallan loppuaikana sillä sisälliset taistelut vaikuttavat ehkäisevästi. Vasta senjälkeen kuin omat olosuhteet ovat järjestyneet vakaalle ja tyydyttävälle pohjalle, esiintyy Rooma kansojen voittajana. Tämä aika oli siis ikäänkuin valmistusaika siihen suuruuteen, johon se oli kohoava.

Saadakseen asemaansa parannetuksi plebejit kieltäytyvät sotaan lähtemästä. Tämä tapahtui ensi kerran sodassa Volskeja vastaan v. 495. Konsuli *Servilius* lupaa silloin vapauttaa velkavangit, jonka johdosta he taipuvat; mutta kun voittoisan retken päätyttyä ei lupauksia täytetäkään, niin plebejit sotajärjestyksessä marssivat Roomasta ja asettuvat noin puolen penikulman päässä olevalle *Pyhälle vuorelle,* aikoen siihen perustaa oman kaupungin. Rooman valtio olisi sen kautta hajonnut, jonka vuoksi patriisit koettivat saada plebejit palaamaan. *Menenius Agrippa,* joka Roomasta oli heidän luokseen lähetetty, kertoi heille sadun, mitenkä kaikki ruumiinosat kerran olivat keskenään päättäneet olla vatsaa ravitsematta, koska se toimettomana eli heidän työstään; mutta koko ruumis ja kaikki sen osat sen johdosta kuihtuivat. Plebejit huomasivat tämän sadun kuultuaan, että jokaisessa yhteiskunnassa täytyy olla eri kansanluokkia, jonka vuoksi he palasivat takaisin, mutta vaan sillä ehdolla, että saisivat tämän jälken (v. 494) suojakseen omia virkamiehiä, *kansantribuneja (tribuni plebis),* aluksi 2, sitten 5 ja myöhemmin 10. Tribunin valta oli sangen laaja, sillä hän saattoi kutsua plebejit kokoon milloin tahtoi uusista säädöksistä päättämään; hän oli saapuvilla senaatin istunnossa, jossa hän »*veto*»-sanan lausumalla saattoi tehdä minkä päätöksen hyvänsä tyhjäksi, jos se hänen mielestään vain oli kansalle haitallinen; sama valta oli hänellä kansankokouksissa. Tribunien persoona oli loukkaamaton *(sacrosanctus),* jonka vuoksi sellainen henkilö, joka häntä loukkasi, joutui jumalien koston alaiseksi ja ihmisten kesken turvattomaksi.

Kun plebejit olivat saaneet omat virkamiehensä, jotka laajan valtansa nojassa saattoivat tehdä jokaisen valtiomahdin ja virkakunnan päätökset tyhjäksi ja siten pysäyttää koko valtiokoneiston käynnistä, kävi säätyjen välinen taistelu entistä kiivaammaksi, sillä patriisit,

joiden asiaa konsulit ja senaatti ajoivat, tahtovat estää heitä uusia oikeuksia saamasta, vieläpä tribuninkin viran lakkauttaa. Useat kertomukset, joihin ei saata varmasti luottaa, todistavat tuon taistelun kiivautta ja sitä katkeraa vihaa, mikä kansanluokkien välillä oli olemassa. Eräs konsuli *Spurius Cassius* koetti ensi kerran saada toimeen peltolain, jonka mukaan osa äskenmainitusta yhteismaasta annettaisiin köyhille kansalaisille; mutta patriisit eivät tahtoneet muita päästää tähän osalliseksi. He syyttivät konsulia että hän muka kansan suosiota hakemalla pyrki kuninkaaksi, jonka vuoksi hänet tuomittiin kuolemaan (v. 486). — Eräs kopea patriisi *Marcius Coriolanus* taas ehdotteli, että sattuneen nälkävuoden aikana (492) köyhille plebejeille jaettaisiin valtion puolesta viljaa ainoastaan sillä ehdolla, että he luopuisivat jo saamistaan oikeuksista; mutta kun kansantribunit sen johdosta nostivat syytteen häntä vastaan, ei hän tullut vastaamaan, vaan lähti suuttuneena Volskien luo ja sai heidät johdossaan Roomaa hätyyttämään. Kaupunki oli nyt suurimmassa vaarassa, mutta Coriolanuksen äiti ja puoliso lapsineen sekä joukko muita vaimoja menivät Volskien leiriin ja saivat hänet rukouksillaan lähtemään pois. — V. 473 saapi yksi kansantribuni surmansa salamurhaajan kädestä.

Plebejien asema oli kuitenkin, patriisein ponnistuksista huolimatta, tullut varmemmaksi, eikä heidän tarvitse enää puolustaa vanhoja oikeuksiaan, vaan he alkavat vaatia uusia. Patriisein luokasta valittujen virkamiesten suuri valta johtui siitä, ettei Roomassa ollut kirjoitettuja lakeja, jonka vuoksi aljetaan niitä ehdotella. V. 462 eräs kansantribuni ensi kerran tuo asian esille, mutta 10 vuoden kuluessa patriisit saavat sen estetyksi. Vasta v. 451 päätetään näet väliaikaisesti lakkauttaa hallitusmuoto, ja varsinaisten virkamiesten sijaan asetetaan 10 miestä, *decemvirit,* lakia laatimaan, sen jälkeen kuin eräs lähetystö oli käynyt Kreikassa, etupäässä Atenassa, tutustuakseen Kreikkalaisten lakeihin. Ensimmäisenä vuonna he saivat 10 lakitaulua valmiiksi, mutta koska vielä 2 puuttui saivat he saman valtuutuksen seuraavaksikin vuodeksi (v. 450). Kun decemvirit eivät tahtoneet sittenkään asemastaan luopua, karkotettiin heidät, johon tapaukseen on liitetty samantapainen kertomus, kuin viimeisen kuninkaan karkottamiseen. *Appius Claudius,* väkivaltaisin decemvireistä, oli muka väärän tuomion lausumalla tahtonut saada erään plebejien luokkaan kuuluvan neidon, *Virginian,* lemmitykseen. Pelastaakseen tyttärensä joutumasta häpeään, työnsi isä väkipuukon hänen rintaansa. Tästä kansa raivostui ja karkotti decemvirit, jonka jälkeen entiset virkamiehet uudelleen asetettiin tasavallan johtoon.

Ne lakimääräykset, jotka olivat tuloksena decemvirien työstä, ovat tunnetut 12:n taulun lain nimellä, koska ne, niinkuin vanhalla ajalla tapana oli, piirrettiin vaskitauluihin, jotka ripustettiin kansan nähtäväksi julkiselle paikalle. Kaikki Rooman kansalaiset, sekä patriisit että plebejit, tunnnustetaan niissä tasa-arvoisiksi lain edessä, sillä samat rangaistukset määrätään kaikille samallaisesta rikoksesta; korkokanta määrätään entistä alemmaksi, ja plebejien avioliitot, joita patriisit ennen olivat pitäneet tehottomina, koska heillä ei, niinkuin patriiseilla, ollut perheyhteyttä ja kotialttaria, eivätkä siis saattaneet avioliittoakaan sääntöjen mukaan tehdä, tunnustettiin laillisiksi. Mutta vielä säilytettiin patriisein ja plebejein välinen naimakielto; valtion virat pysytettiin niinikään edellisten yksinoikeutena.

Viimemainittuja tasa-arvoisuutta loukkavia säädöksiä vastaan alkavat plebejit nyt taistella, sillä heidän joukossaan on paljon varakkaita kauppiaita, rahamiehiä sekä teollisuuden harjoittajia, jotka eivät tahdo sietää ala-arvoista ja alentavaa asemaansa. Jo v. 445 saatiinkiin naimakielto poistetuksi ja sen kautta oli yhteiskunnallisessa suhteessa tasaarvoisuus saavutettu. Valtion korkeimpiin virkoihin patriisit samoin huomasivat olevansa pakotettuina plebejejä päästämään; jottei heitä kuitenkaan konsuliksi tarvitsisi valita, saivat patriisit nämä virat lakkautetuiksi ja heidän valtansa jaetuksi eri virkamiehille. Asetettiin näet v:sta 444, 3, 4 tai 6 *sotatribunia,* joihin toimiin plebejejäkin voitiin valita; mutta kansalaisten jakaminen luokkiin ja sen yhteydessä oleva verrottaminen annettiin kahdelle uudelle virkamiehelle, *censorille,* joita yksinomaan patriiseista otettiin.

Täten plebejit kansantribunien johdossa saivat yhä uusia oikeuksia. Tribus-kokoukset *(comitia tributa),* jotka olivat järjestetyt tribus-jaon mukaan, saivat yhä suuremman merkityksen valtionkin asioissa, vaikka niiden toimena alkuansa oli ollut paikallisten asioiden hoitaminen. Patriisitkin alkoivat ottaa niihin osaa, mutta plebejeillä oli suuren lukumääränsä vuoksi ratkaiseva valta. Kansantribunit niissä valittiin v:sta 471 asti, ja kaikki kansan etua tarkoittavat asiat, joita tribunit ajoivat, päätettiin ensiksi näissä kokouksissa. V. 420 vaiheilla tribunit saivat aikaan, että osa valtion maasta jaettiin köyhille plebejeille, ja vähän myöhemmin sotajoukossa palveleville aljettiin maksaa palkkaa, koska sodat olivat tulleet entistä pitemmiksi. Mutta sen kauhean hävityksen kautta, jonka Gallialaiset saivat aikaan, he kun (v. 390) hävittivät Roomankin, Capitoliumia lukuunottamatta (ks. seur. luk.), joutui valtio sekasorron valtaan, jolloin patriisit taas anastavat entiset oikeutensa. Köyhien

plebejien täytyi taas lainoihin turvautua saadakseen vihollisen polttamat asuntonsa uudelleen rakennetuiksi; velkaantuneet joutuivat vankihuoneisiin, kun eivät saattaneet korkojansa suorittaa. Eräs patriisi, *Manlius,* jonka kerrotaan estäneen Capitoliumin Gallialaisten valtaan joutumasta, rupesi silloin plebejien asiaa ajamaan; hän muun muassa lunasti vapaaksi enemmän kuin 400 heistä velkavankilasta. Mutta hänen kävi samoin kuin Sp. Cassiuksen, sillä syytettynä itsevaltiuteen pyrkimisestä hän comitia curiatassa tuomittiin kuolemaan ja viskattiin Tarpeijin kukkulalta Capitoliumin jyrkältä rinteeltä syvään rotkoon (v. 384).

Tämän jälkeen rupesi täydellistä yhdenvertaisuutta vaatimaan kaksi rikasta plebejiä, *Licinius Stolo* ja *Lucius Sextius,* jotka olivat kansantribuneja. Konsulinvirat olivat uudelleen asetettavat ja toisessa niistä tuli aina olla plebeji, jonka kautta valtiollinen yhdenvertaisuus olisi saatu aikaan; parantaakseen kansan kurjaa taloudellista asemaa, he esittivät, että jo suoritettujen korkojen summa oli vähennettävä veloista, ja kolmanneksi uuden peltolain, jonka mukaan ei kukaan saisi omistaa enemmän kuin 500 auranalaa *(jugera)* (noin 125 hehtaaria) viljeltyä yhteismaata; ja loppu piti jaettaman varattomille plebejeille. V. 376 nämät ehdotukset ensi kerran tuotiin esille, mutta ne hyljättiin, ja 10 vuoden kuluessa tribunit saivat esittää ne joka vuosi uudestaan, ennenkuin senaatti ne vihdoin hyväksyi (v. 366). Sextius valittiin nyt plebejien luokasta ensimmäiseksi konsuliksi.

Liciniuksen lakien kautta olivat plebejit valtiollisessa suhteessa päässeet tasa-arvoisiksi patriisien kanssa, ja kerrotaan vanhan *Furius Camilluksenkin,* Gallialaisten voittajan, joka kauan aikaa kiivaasti oli puolustanut patriisein etuoikeuksia, nyt taipuneen ja sovinnon merkiksi luvanneen rakentaa temppelin *yksimielisyyden jumalattarelle (Concordia).* Tosin oli vieläkin muutamia virkoja, joihin plebejit eivät voineet päästä, niinkuin censorin, preettorin eli tuomarin virat ja pappistoimet, mutta seuraavan 50 vuoden kuluessa he saivat oikeuden tulla näihinkin valituiksi.

Näin muodostui siis noista toisistaan erotetuista kansanluokista yksi *ehjä* ja tarmokas Rooman kansa. Seuraava aika, jolloin yksimielisyys on vallitsemassa ja sisällisten riitojen sijaan on tullut yhteinen isänmaanrakkaus, on suurin ja loistavin Rooman historiassa; silloin sen tasavaltainen hallitusmuoto on puhtain, sen uskonto, sen hyveet ja tavat pilaantumattomat.

XX.

Rooman valtiolaitos tasavallan aikana. Sotalaitos.

Kansalla on valta. — Elämä forumilla. — Virkamiesten asema. — Tasavallan virat. — Senaatti. — Alkuperäinen sotajoukko. — Legioonajärjestelmä. — Johto. — Sotamerkit. — Aseet. — Kuri. — Palkinnot. — Triumfi. — Sotajoukon kokoominen. — Harjoitukset.

Ennenkuin lähdemme Rooman valloituksista kertomaan, luomme silmäyksen tasavallan valtiolaitokseen noin v. 300 vaiheilla, jolloin säätyluokkien välillä vallinneet riitaisuudet kokonaan olivat päättyneet. Niinkuin Kreikassa, niin Roomassakin valta kuului kansalle, sillä »mitä kansa päättää, on laki», sanotaan kahdentoista taulun laissa. Se on varallisuutensa mukaan jaettu eri luokkiin, mutta jokaisella on samat oikeudet lain edessä, jokainen saattaa tulla valituksi valtion virkoihin. Laeista kansa päättää, sodasta ja rauhasta niinikään; se lausuu tuomioita siviili- ja rikosasioissa, tarkastaa valtion menot ja valitsee virkamiehet. Kansa kokonaisuudessaan kokoontuu valtion asioita päättämään, niinkuin Kreikassakin, sillä vanhan ajan kansat eivät tunteneet meidän aikuista edustuslaitosta, jonka mukaan kansalaiset valtuuttavat valitsemansa luottamusmiehet oikeuksiansa käyttämään.

Koko Rooman elämän keskustana oli forum Capitoliumin rinteellä, niinkuin agora oli Atenassa. Aamuisin siellä liikkui runsaasti väkeä ostoksia tekemässä, mutta puolenpäivän jäljestä, jolloin auringon helle oli hiukan heikentynyt, saapuivat sinne tasavallan virkamiehet toimiansa suorittamaan ja tuomarit asioita tutkimaan ja ratkaisemaan. Siellä niinikään useimmiten pidettiin kansankokoukset, joissa äänestettiin milloin kurioittain, vaikka nämät kokoukset kävivät yhä harvinaisemmiksi, milloin taas tribuksittain, jolloin alemmalla kansalla oli päätösvalta. Kansantribuni johtikin näitä comitia tributa-nimisiä kokouksia, jotka saivat yhä suuremman merkityksen, sillä useimmat lakikysymykset niissä ratkaistiin ja alemmat virkamiehet myöskin valittiin. Ylemmät virkamiehet taas valittiin konsulein johtamissa centuriata-kokouksissa, joita pidettiin kaupungin ulkopuolella olevalla Mars-kentällä, koska kokoontunut kansa oli silloin aseilla varustettuna, eikä se sellaisena saanut Roomaan tulla. Torven toitotuksella kokouksiin kutsutaan ja niiden kestäessä liehuu lippu Janiculumin kukkulalla.

Kansalla oli siis valta, mutta tämän mahtinsa se uskoi virkamiesten käsiin, jotka valittiin tavallisesti vuodeksi. Sen vuoksi olikin Rooman virkamiehen asema sangen mahtava; ei hän ollut pelkkä valtion palvelija, vaan hallitsija; hän oli loukkaamaton, ja vaikkapa hän valtaansa väärinkin käytti ja rikkoi lakeja, ei häntä saanut vastuuseen saattaa ennenkuin virka-ajan päätyttyä. Ulkonaisestikin virkamiehille osotettiin suurta arvoa ja kunnioitusta. Pukuna oli heillä pitkä purppurareunainen viitta *(toga praetexta)* ja juhlatiloissa oli koko viitta purppuranvärinen; ylemmät virkamiehet istuivat virkatoimia hoitaessaan norsunluulla koristetulla istuimella *(sella curulis)*, ja kulkiessaan ulkona kävi heidän edellään n. s. *liktoreja,* jotka kantoivat vitsakimppuja, joihin kirves oli pistetty; ne olivat vertauskuvia osottamassa, että kansalaisten henki ja elämä oli viranpitäjän vallassa. Virat olivat niinkuin Kreikassakin kunniavirkoja eikä niistä maksettu palkkaa, vaikka ne myöhemmin tuottivat monta etua. Tavallista oli, että virkoihin pyrittiin; se henkilö joka tahtoi tulla valituksi, ilmoittautui näet jo viikkoja ennen vaalia toimittavalle virkamiehelle, ja kokouksissa, joissa vaali tapahtui, esiintyi hän kaikkien nähtävänä. Vaikka kaikilla kansalaisilla oli oikeus tulla valituksi, niin käytännössä olot muodostuivat sellaisiksi, että valittiin vain varakkaimpien sukujen jäseniä; ja ennen pitkää oli vaan satakunta sukua, jotka rupesivat pitämään valtion virkoja itselleen kuuluvina. Syntyi uusi ylimystö, jossa oli sekä entisten patriisein että plebejien jälkeläisiä.

Virkoja on monta ja ne ovat jonkinlaisessa arvosuhteessa toisiinsa verrattuina; tavaksi tuli, että virkoihin aikovan tuli kulkea eri asteiden kautta. Kun nuori ylimys oli palvellut jonkun aikaa sotajoukossa, ilmaantui hän noin 31-vanhana Roomaan pyrkiäkseen *questoriksi;* niitä oli neljä, — myöhemmin lisättiin heidän lukunsa, — ja ne hoitivat valtion rahastoa. Kahden vuoden väliajan perästä hän saattoi pyrkiä *ædilin* virkaan, joita niinikään oli neljä (2 *æediles plebis* ja 2 *æediles curules*). Nämät olivat järjestyksen valvojia, pitivät huolta yleisistä rakennuksista, toimittivat viljanjaon kansalle, panivat toimeen yleisiä juhlia, kilpa-ajoja sirkuksissa tai gladiaattoritaisteluja, joiden kautta he varsinkin saattoivat hankkia kansan suosiota ylempiin virkoihin päästäkseen. *Kansantribunin* toimi, jota säätyriitojen lakattua aljettiin pitää valtion virkana, eikä enää yhden kansanluokan, oli ædilin viran jäljestä arvokkain. Tämän jälkeen voitiin hakea *preettorin* virkaa, johon kuului tuomioiden lausuminen. Niitä oli kaksi. Molempien *censorien* tehtävä oli kansalaisten varallisuuden arvioiminen, jolloin kaikki kulkivat Mars-kentällä heidän ohitsensa, ilmoittaen omaisuutensa, jonka mukaan kukin määrättiin luokkaansa; he tar-

kastivat myöskin senaattorien listan. Sitä paitsi olivat he osallisina valtion raha-asiain hoidossa; he esim. toimittivat yleisiä rakennustöitä ja valvoivat niitä. Censoreja valittiin joka viides vuosi ja heidän virka-aikansa kesti 1 ½ vuotta. Ainoastaan sellaisia henkilöitä, jotka konsulina olivat olleet, valittiin censorinvirkoihin. *Konsuleja,* joita oli kaksi, pidettiin valtion ensimmäisinä virkamiehinä, sillä vaikkakin heidän valtansa uusien virkojen asettamisen kautta oli alkuperäisestään supistunut, olivat he vielä sotajoukkojen johtajia, comitia curiatan esimiehiä sekä senaatissa puheenjohtajia, ja vuosikin nimitettiin heidän nimensä mukaan; konsulit olivat ikäänkuin koko hallistusvallan edustajia. 43-vanhana Roomalainen saattoi päästä konsuliksi, kun hän oli säännöllisesti muut virka-asteet läpikäynyt.

Liktoreja. (Roomalainen korkokuva.)

Vielä on muistettava yksi virkamies, joka vaan ajoittain määrättiin, nimittäin *diktaattori.* Kun valtio oli vaarassa joko ulkoisen vihollisen uhatessa tai sisällisten puoluetaistelujen hurjistuessa käski senaatti konsulia määräämään diktaattorin. Hänellä oli rajaton valta, sillä muiden virkamiesten tuli totella häntä ja 24 liktoria kulki hänen edellään eli yhtä monta kuin kuninkaalla ennen oli ollut (konsulilla oli 12); mutta hänen virka-aikansa kesti korkeintaan kuusi kuukautta, jonka kuluttua hänen tuli luopua vallastaan.

Rooman tasavaltaisessa hallituksessa oli kuitenkin yksi mahti edellisten lisäksi, jonka vaikutus oli suurempi kuin minkään muun, nimittäin *senaatti.* Romuluksen asettamaksi senaatti sanotaan, hän kun määräsi neuvoskuntaansa 100 jäsentä; tasavallan alkuaikoina niitä oli 300, myö-

hemmin 600, jopa 900:kin. Censori määräsi senaatin jäsenet, etupäässä entisistä virkamiehistä, joilla valtion asioissa oli suurempi kokemus; mutta ellei niistä tarpeeksi jäseniä saatu, otettiin muitakin kansalaisia. Senaatti kokoontui eri huoneistoihin, tavallisesti *Curia Hostilia*-nimiseen, joka oli forumin varrella. Penkeillä senaattorit istuvat ilman arvojärjestystä. Kun èsimies tulee sisään, nousevat kaikki seisomaan tervehtiäksensä häntä; kokouksessa, joka alkaa aamulla varhain eikä saa auringon laskun jälkeen pitkittyä, lukee esimies ensin sotapäälliköiltä tai maakuntain virkamiehiltä tulleet kirjeet sekä esittää muut tarpeelliset asiat, mutta jokainen jäsen saapi niinikään tuoda esille ehdotuksia. Keskustelu seuraa tavallisesti ehdotuksen jälkeen; se käypi vakavasti ja tyynesti ilman häiriötä ja melua. Senaatissa Rooman valtion pääponsi tosioloissa oli, vaikka se kansankokouksella oikeudellisesti olisi pitänyt olla; kansasta välittämättä se asioita arvosteli ja useinpa se muutti kansankokouksienkin päätöksiä. Tuskin milloinkaan on missäkään hallituskunnassa ollut sellaista joukkoa taitavia ja kokeneita jäseniä kuin Rooman senaatissa. Jokainen tunsi oman arvonsa sekä tiesi miten valtiota oli johdettava, ja jokaisella oli myöskin päämaali selvillä, mihin Rooma pyrki. Pyrros-kuninkaan lähettilään Kineaan mielestä oli ikäänkuin paljaita kuninkaita olisi Rooman senaatissa ollut, niin arvokkaalta tämä kokous hänestä näytti.

Valtiolaitoksen läheisessä yhteydessä oli sotajoukko ja edellisen rinnalla kehittyi tämäkin. Rooman sotajoukko oli alkuansa sama kuin kansa, sillä kaikki täysikäiset kansalaiset olivat asevelvollisia, ja samaan tapaan se oli muodostettukin, kuin valtiolliset kokoukset forumilla tai Mars-kentällä. Niinkauankuin patriisit yksinomaan nauttivat valtiollisia oikeuksia, olivat he myöskin yksinomaan velvolliset palvelemaan sotajoukossa, joka oli järjestetty sukujen ja kuriojen mukaan. Kun varallisuus pantiin valtiollisia oikeuksia määräämään, niin sotajoukossakin jokainen kansalainen sai samallaisen aseman kuin hänellä oli valtion asioita kansankokouksissa ratkaistaissa. Ne kansalaiset, jotka siellä olivat vierekkäin samassa centuriassa, olivat myöskin sotajoukossa toistensa rinnalla. Varakkaimmat suorittivat raskaimmat velvollisuudet raskasaseisina ja ratsuväkenä, vähävaraisemmat kevytaseisina, mutta köyhimmät eli 6:nnen luokan jäsenet olivat kokonaan vapaat sotapalveluksesta; vasta v. 100 vaiheilla e. Kr. s. alkoi Marius ottaa näitä proletaareja joukkoihinsa.

V. 400 jälkeen muodostettiin Rooman sotaväki uudelle kannalle, luultavasti *Furius Camilluksen* toimesta, joka oli valloittanut Vejin

kaupungin ja karkottanut Gallialaiset. *Legioona*-järjestelmä, jolla Rooma maailmanvallan sai, pantiin nyt alulle. Rooman kansalaisista nekin olivat muodostetut, sillä jokainen oli 46:nteen ikävuoteensa asti velvollinen sotaan lähtemään. Armeija oli säännöllisissä oloissa muodostettu 4:stä legioonasta, mutta joka legioona muodosti oikeastaan erityisen täydellisen armeijan, sillä siihen kuului kaikkea väkeä, tavallisesti 3000 jalkamiestä ja 300 ratsumiestä, mutta nämät lukumäärät kohosivat myöhemmin kaksinkertaisiksikin; jokaiseen legioonaan kuului sitäpaitsi käsityöläisiä ja ruokatavarain kaupustelijoita; sillä oli niinikään omat soittoniekkansa, jotka torvea puhalsivat. Legioona taas oli jaettu *manipuleihin* ja *centurioihin.* Taistelussa legioona oli järjestetty kolmeen riviin, siten että välimaita oli seuraavaan tapaan

Legioonasoturi.
Aseet ja varustukset ovat jäännöksiä roomalaisajalta.

— — — — *hastati*
— — — *principes*
— — — — *triarii*

Ensimmäisessä rivissä, jota nimitettiin *hastati,* olivat nuorimmat miehet, toisen rivin miehet, *principes,* olivat vahvimmat ja rotevimmat; kolmas rivi, *triarii,* oli koottu vanhemmista. Välimaissa oli kevytaseista jalkaväkeä ja sivuilla ratsuväki. Ylipäällikkyys oli yhdellä konsulilla tai preettorilla, jolla oli rajaton valta armeijassa; *legatit,* jotka hän valitsi, olivat alapäälliköitä, ja niiden alapuolella olivat *centuriot.* Viimeksimainittu kantoi sotamerkkiä, joka alkuansa oli keihään päähän pistetty heinätukko; sittemmin ne vaihtelivat; niinpä susi, hevonen, kurotettu käsi oli sotamerkkinä, kunnes Marius saattoi yleiseksi hopeisen

kotkan, joka piti salamaa kynsissään. Rooman joukoilla ei ollut lippuja, jommoisia nykyaikana käytetään.

Sotureilla oli kypäri päässä; heidän muut aseensa olivat kilpi ja panssari sekä miekka ja keihäs. Piiritystä varten oli useanlaisia koneita, joista tavallisin oli pässinpään muotoinen muurinsärkijä; sillä kun työnnettiin vasten valloitettavan paikan muuria, olivat työntäjät sen ympärille rakennetussa tornissa suojassa vihollisen heittokeihäiltä.

Sotajoukon liikkeellä ollessa asetuttiin joka ilta varustettuun leiriin jonkun lähteen tai metsän läheisyyteen. Leiri oli neliskulman muotoinen

Väkirynnäkkö.

ja säännöllisesti järjestetty, kapeat käytävät ja välimaat erottivat siinä teltat toisistaan.

Hyvä järjestys oli Rooman sotajoukossa, samoin kuin sen valtiolaitoksessa, vallitsemassa. Ei Rooman mies saanut paeta, vaan hänen täytyi voittaa tai kaatua, niinkuin Spartan kansankin sääntö oli; eikä vuosisatoihin pelkuruutta Roomassa tavatakaan. Jokainen taisteli velvollisuudesta, ylpeydestä ja kunniantunnosta, jonka vuoksi Roomalaisten urhoollisuus herättikin toisten kansojen huomiota. Pyrros sai falangillaan voiton Roomalaisista, mutta nähdessään heidän kaikkien kaatuneen kasvot vihollisiin päin, hän lausui: »vielä sellainen voitto ja minä olen hukassa.» Ja niin kävikin; sekä hän että koko kreikkalais-makedonialainen sotataito oli pakotettu tämän voiman edessä väistymään.

Jos sotamies jollakin tavalla poikkesi järjestyksestä tai laiminlöi päällikön käskyt, otettiin häneltä palkka tai osansa saaliista, joka tavalli-

sesti jaettiin; saattoipa hän saada ankarammankin rangaistuksen, vieläpä henkensäkin menettää. Ylipäällikön käskyä ei saanut rikkoa. Sodassa Latinalaisia vastaan oli sotajoukon johtajan, konsuli Manlius Torqvatuksen, poika ryhtynyt kaksintaisteluun erään vihollisen kanssa, sai voiton ja tuli riemuiten vastustajansa sota-asu mukanaan leiriin; mutta isä tuomitsi hänet kuolemaan, sillä tämä teko oli vastoin hänen määräystään. Niin ankarasti kuria pidettiin Rooman suuruuden aikana.

Mutta palkinnoita oli myöskin monellaisia; sotamiehet ja upseerit saivat kaulavitjoja, kuvia tai erilaisia seppeleitä; niinpä annettiin n. s. *corona muralis* sille sotamiehelle, joka ensimmäisenä oli astunut muurin yli vihollisen kaupunkiin; *corona castrensis* sille, joka ensimmäiseksi kiipesi vihollisen leirivarustuksen yli j. n. e. Ylipäällikkö taas saattoi saada *triumfin,* joka oli korkein sotilaallinen kunnianosotus, ja ainoastaan senaatin määrättävissä. Senaatin jäsenet ja korkeimmat virkamiehet menivät tällöin Rooman portille vastaan kotiin palaavaa sotajoukkoa, asettuen joukon etupäähän kaupunkiin tultaissa. Sitten kulkivat vaunut, joissa oli ylipäällikön voittojensa kautta saamia esineitä, esim. taideteoksia ja kalliita kaluja, sitten kuljetettiin tauluja, joissa hänen toimistansa oli kerrottu, senjälkeen tulivat vangitut kuninkaat, prinssit ja muut ylhäiset henkilöt, kahleisiin sidottuina ja katselevan yleisön naurun esineenä. Papit olivat myöskin kulkueeseen liittyneet, pitäen kullatuista sarvista härkää, jonka triumfin saaja aikoi uhrata jumalille. Sitten tuli itse juhlan sankari, päässä laakeriseppele, kädessä valtikka, neljän hevosen vetämissä vaunuissa, joiden ympärillä hyvää hajua suitsusi ja huutoja kaikui. Capitoliumin kukkulalle koko kulkue meni, siellä uhri toimitettiin Jupiterille, jonka jälkeen juhlalliset pidot pidettiin. Tasavallan viimeisinä aikoina triumfit olivat tavallisia, mutta ensi aikoina tämä kunnia suotiin vaan harvoille.

Armeija ei aina ollut koossa, vaan joka kerta kun retkelle oli lähdettävä, määräsi senaatti kuinka paljon väkeä oli koottava. Kansalaiset kokoontuivat silloin Capitoliumille tribuksiin jaettuina, ja tässä tilaisuudessa otettiin sopivimmat miehet; ne, jotka huudettaissa eivät olleet saapuvilla, saivat ankaria rangaistuksia, joskus tehtiin sellaisista orjiakin. Joka kerta sekä upseerit että sotamiehet vannoivat kuuliaisuusvalan komentavalle konsulille.

Kauan aikaa täytyi sotamiesten omalla kustannuksellaan ylläpitää sotavarustuksensa ja palveluskin oli maksutonta, mutta *Vejin* kaupunkia piiritettäissä, joka kesti 10 vuotta, aljettiin maksaa palkkaa, niinkuin edellä mainitsimme, ja sen kautta saattoivat joukot olla kauemmin koossa.

Rauhan aikanakin pysytettiin sotaista henkeä ja kuntoa vireillä ahkerilla harjoituksilla, niinkuin Spartassakin oli tapana. Yhtä myötään oli Mars-kentällä keihäänheittäjiä kilpailemassa, siellä taisteltiin miekalla, juostiin kilpaa tai uimalla mentiin Tiberin yli. Ylhäisimmät henkilöt, senaattorit, konsulit, vieläpä triumfikunniankin saaneet tulivat sinne kilpailemaan muiden kansalaisten kanssa, osottaen siten, että hekin olivat sukkelia ja notkeita, kuin tavalliset sotilaat.

XXI.

Italian valloitus.

Roomalaiset — soturikansa. — Rooman herruus Latiumissa. — Porsennan sota. — Vejin valloitus. — Gallialaisten hyökkäys. — Latinalaisten kapina. — Samnilaissodat. — Pyrros-kuninkaan sota. — Italia joutuu Rooman valtaan. — Roomalaiset järjestävät olot Italiassa.

Roomalaisten vakava ja jäykkä luonne, järkähtämätön lujuus, lainkuuliaisuus sekä ankara kuri tekivät heistä soturikansan, jonka vertaista ei maailmanhistoriassa toista tavata. Rooman legioonat voittavat kansan toisensa jälkeen, kulkevat maasta maahan, ja voittojen perästä Rooman järjestys ja valtiolliset laitokset seuraavat. Senaatti, johon valtion johto ikäänkuin itsestään on siirtynyt, ohjaa viisaalla menettelyllä ja älyllä sekä rautaisella johdonmukaisuudella politiikkaa, muodostellen ja laajentaen olojen mukaan suunnitelmia, mutta aina päämaali selvällä, mihin kulloinkin oli pyrittävä.

Aluksi oli Rooma kaupunkivaltio, johon ympärillä olevat maaseudut myöskin kuuluivat. Mutta jo kuningasvallan aikana olemme nähneet sen saavuttavan valtiollisen johdon Latiumin maakunnassa. Tasavallan alkuaikoina on tuo herruus kuitenkin kauan aikaa horjuvalla kannalla, sillä kaikki naapurikansat tahtovat käyttää hallitusmuodon muutoksesta syntynyttä sekasortoa vapautuaksensa Rooman alamaisuudesta, ja karkotettu kuningaskin toivoo heidän avullaan saavansa valtansa takaisin. Niinpä kertovat tarunomaiset tiedot, että etruskilainen kuningas *Porsenna* Clusiumin kaupungista tuli Roomaa hätyyttämään, jolloin Roomalaisten joukot niin kiireesti pakenivat kaupunkiinsa, että Tiberin yli vievä silta

jäi suojelematta; mutta silloin muuan *Horatius Cocles* kahden toverin kanssa asettui sillalle taistelemaan ja esti vihollisen pääsemästä yli siksi kun toiset hänen takanaan olivat joutuneet sitä hajoittamaan, jolloin hän hyppäsi jokeen, mutta pelastui rantaan uimalla. Saman sodan tapahtumiin kuuluu myöskin kertomus urhoollisesta *Muciuksesta,* joka lähti Etruskien leiriin murhatakseen kuningasta, mutta epähuomiossa työnsikin murha-aseensa erääseen kuninkaan kirjuriin. Vangittuna hän lausui joitakuita hämäriä uhkauksia, jonka johdosta hänet kiduttamalla piti pakotettaman tekemään selvää aikeistaan; mutta osottaakseen kuinka vähän hän tuskista huoli, pisti hän oikean kätensä palavaan uhrivalkeaan ja antoi sen siinä hiiltyä, jonka johdosta häntä sittemmin kutsuttiin *Scævolaksi* (vasenkätinen). Ihmetellen tällaista miehuutta laski Porsenna hänet vapaaksi, jolloin Mucius taas ilmoitti, että 300 Rooman nuorukaisista oli liittoutunut surmatakseen kuninkaan, ja että arpa oli ensin määrännyt hänet tähän työhön, vaikkei se ollut onnistunut. Porsenna tästä tiedosta muka pelästyi ja tarjosi Roomalaisille rauhaa sekä vetäytyi pois piirittämästä kaupunkia, jossa kova puute oli vallitsemassa, piirittäjät kun estivät kaiken tuonnin. Karkotettu Tarqvinius sai nyt Latinalaiset kapinoimaan, mutta heidätkin voitettiin *Regillus*-järven luona (496).

Koko 5:nnen vuosisadan kuluessa täytyy Rooman vielä puolustautua naapurikansoja vastaan, joista varsinkin Volskit ja Eqvit sitä tuon tuostakin tulevat hätyyttämään ja saavat joitakuita voittojakin. Etruskilaisen kaupunkivaltion *Vejin* joukot ahdistelivat myöskin Roomaa ja surmasivat kerran (477) 300 jäsentä Fabiuksen suvusta, josta ainoastaan yhden pojan sanotaan pelastuneen. Mutta vuosisadan lopulla olosuhteet muuttuvat; v. 406 lähtee Roomasta joukkoja jo piirittämään tätä rikasta ja mahtavaa kaupunkia, jonka edustalla heidän kuitenkin täytyi olla 10 vuotta ennenkuin se saatiin valloitetuksi, niinkuin muinoin Kreikkalaisten Trojan muurien edustalla. Vihdoin v. 396 se joutui heidän valtaansa siten että *Furius Camillus*, joka oli diktaattoriksi valittu, kaivatti kaupunkiin maanalaisen käytävän, jota myöten valiojoukko tunkeutui sinne samaan aikaan kuin muu joukko teki ryntäyksen. Voitetusta kaupungista, jota koko Rooman kansa sai tulla ryöstämään, saatiin suunnaton saalis, ja Camillus vietti komean triumfin. Mutta kun hän tässä esiintyi liian kopeasti, neljän valkoisen hevosen vetämissä vaunuissa kulkien, jolla hän muka tahtoi Jupiteria jäljitellä, ja koska häntä vielä syytettiin siitä, että oli salaa anastanut itselleen osan saaliista, täytyi hänen, kun eräs kansantribuni oli nostanut häntä vastaan syytteen, lähteä maanpakoon.

Etruskien valta oli tähän aikaan kokonaan häviämässä, sillä paitsi Roomalaisia ahdistivat heitä Etelä-Italian Kreikkalaiset, varsinkin Syrakusan tyranni *Hiero,* joka hävitti heidän laivastonsa (494); pohjoisesta taas hyökkäsivät Keltit eli Gallialaiset heidän maahansa. Mutta viimemainitut ovat Roomankin vallan hävittämäisillään.

Suuttuneena muka siitä, että Rooman kolme lähettilästä oli liittynyt Clusiumin joukkoihin taistelemaan heitä vastaan, hyökkäsivät Gallialaiset Latiumiin ja hajoittivat roomalaisen sotajoukon *Allia*-virran luona (390). Rooman asukkaat pakenivat naapurikaupunkeihin; ainoastaan senaatin jäsenet sekä pieni soturijoukko asettuu Capitoliumille, jota paitsi muutamat kunnianarvoiset vanhukset jäävät istumaan forumille, tahtoen itsensä uhraamalla kääntää jumalien vihan isänmaastaan. Kaupunkiin saavuttuaan huomasivat Gallialaiset sen autioksi, ja ainoastaan nuo merkilliset ukot forumilla herättivät heidän kummastustaan; heidän mielestään he olivat paremmin kuvapatsaiden kuin ihmisten näköisiä, mutta kun joku sattui koskemaan yhden partaan, löi tämä suuttuneena sauvallaan Gallialaista, jonka johdosta heidät kaikki surmattiin ja kaupunki poltettiin. Capitolium ainoastaan säilyi, vaikka he 7 kuukautta sitä piirittivät. Kerran oli sekin jo joutumaisillaan Gallialaisten käsiin, kun he keksivät polun, jota myöten voitiin päästä kiipeämällä kukkulalle. Eräänä yönä heitä jo sinne tuli, mutta silloin Junolle pyhitetyt hanhet muka huudollaan herättivät erään *Marcus Manliuksen,* joka sai vaaranalaisen paikan puolustetuksi, kunnes apua saapui. — Ruokavaroista tuli pian puute sekä Gallialaisille että Roomalaisille, jonka vuoksi tehtiin sellainen sopimus, että Gallialaisille annettaisiin kultasumma, ja he lähtisivät pois. Punnitessa huomasivat Roomalaiset vihollisen käyttävän vääriä painoja, mutta kun heidän päällikköänsä *Brennusta* tästä huomautettiin, viskasi tämä kopeasti vielä miekkansakin vaakaan, huudahtaen: »Voi voitettuja!» *(Vae victis!).* Samassa saapui kuitenkin Camillus, joka oli saatu diktaattoriksi nimitetyksi siten että eräs rohkea Roomalainen oli salaa hiipinyt Capitoliumille senaatin määräystä siihen pyytämään. Camillus julistaa nyt tehdyn sopimuksen mitättömäksi, hyökkää Gallialaisten kimppuun, voittaa heidät ja ryöstää heidän kultansa takaisin. Gallialaiset tekivät vielä tämän jälkeen hyökkäyksiä Rooman alueelle, mutta heidät voitettiin helpommin kuin ensimmäisellä kerralla. Mitäkään valtiollista merkitystä ei näillä retkillä ollut, mutta ne estivät Roomaa yhtämittaa jatkamasta jo alottamiansa valloituksia. Noin puoli vuosisataa Allian tappelun jäljestä kului näet Rooman kaupungin uudelleen rakentamiseen ja sisäisten olojen järjestämiseen, ennenkuin se

taas pääsee taisteluihin ryhtymään, mutta silloin (343) me tapaammekin Rooman kilvoittelemassa koko Italian niemimaan herruudesta.

Apenninien vuorimaissa Keski-Italiassa asui voimakas ja sotaisa *Samnilaisten* kansa, joka kuului suureen sabellilaisheimoon. Saman heimon kansoja oli vuosisatojen kuluessa muuttanut laajalle Italiaan (ks. luk. XVIII), ja 4:nnellä vuosisadalla Samnilaisetkin, kyllästyneinä karuun maahansa tahtoivat anastaa itselleen hedelmällisen tasankomaan Campanian, jossa oli rikas Capuan kaupunki. Campanialaiset voitettiin mutta he kääntyivät apua pyytämään Rooman senaatin puoleen, joka kui-

Kotiinpalaavia samnilaissotureja.
(Kuva erään samnilaissoturin haudasta.)

tenkin ensin hylkäsi heidän pyyntönsä. »Kieltäydyttekö», sanoivat silloin lähettiläät, »auttamasta niitä, jotka teidän valtaanne kuuluvat? Capua antautuu teidän turviinne.» Silloin senaatti suostui, ja pitkä ja ankara taistelu alkoi.

Aluksi ei sota kuitenkaan näyttänyt varsin sitkeältä, sillä jo kahden vuoden perästä (341) se taukosi, kun Roomalaiset olivat saaneet herruutensa Campaniassa tunnustetuksi. Mutta syynä rauhan tekoon Rooman puolelta oli luultavasti se, että sen läheisimmät liittolaiset, Latinalaiset, nostivat kapinan, joka vielä kerran uhkasi hajoittaa koko roomalaisvallan. Puolet armeijan sotureista olivat Latinalaisia; he olivat tottuneet samaan sotatapaan, kuriin ja järjestykseen kuin Roomalaiset, jonka vuoksi tällä

taistelulla olikin melkein kansalaissodan luonne. Plebejien esimerkkiä seuraten he vaativat suorittamainsa velvollisuuksien palkinnoksi valtiollisia oikeuksia Roomassa; toinen konsuli oli Latinalaisista valittava ja puolet senaatin jäsenistä oli niinikään heidän joukostaan otettava. Konsuli Manlius vastaa suuttuneena heidän pyyntöönsä, että hän omalla kädellään surmaa ensimmäisen Latinalaisen, joka tulee senaattiin istumaan. Sen johdosta alkoi sota, joka ankarien ponnistusten jälkeen kääntyi Rooman eduksi. Ankarinta sotakuria ja suurinta itsensä-uhraavaisuutta todistavia tapahtumia kerrotaan tämän sodan ajalta. Jo ennen mainitun kuolemantuomion julisti tällöin päällikkö — konsuli Manlius Torqvatus — pojalleen, kun tämä ilman hänen määräystään oli ryhtynyt erään Latinalaisen kanssa taisteluun, vaikkakin hän oli vastustajansa voittanut. *Vesuviuksen* juurella syntyi ankara tappelu, jossa Manliuksen virkakumppanin, toisen konsulin *Decius Mus'in*, johtama armeijan toinen siipi alkoi horjua, mutta silloin konsuli, peittäen päänsä togaansa, vihkiytyy kuolemaan voiton saavuttamiseksi, ja Manalan jumalille uhratakseen vihollisen joukot. Ennustusmerkit olivat näet ilmoittaneet, että toisen konsulin kuolemalla ainoastaan olisi voitto saatavissa. Hän ratsastaa keskelle vihollisen rintamaa, jossa hän saapi surmansa, mutta hänen joukkonsa voittavat. Sota päättyi v. 338, Latinalaisten täytyi uudelleen liittyä Roomaan, vaikka heidän entisiä oikeuksiaankin supistettiin.

Samnilaiset olivat sodan aikana olleet levollisina ryhtymättä auttamaan Latinalaisia, mutta kun he huomasivat, miten Roomalaiset yhäti levittivät valtaansa, alkoivat he v. 328 uudelleen sodan. Tämä oli pisin ja tuimin kaikista sodista, joita Roomalaiset Italian kansojen kanssa kävivät, se kun kesti 304:ään asti. Samnilaisetkin näkivät, että tässä oli kysymys joko häviöstä tai Italian herruudesta, jonka vuoksi hekin panivat liikkeelle kaiken voimansa. Voitot, joita suurien, veristen tappelujen kautta saadaan, vaihtelevat puolelle ja toiselle. Alussa ovat Rooman joukot voitolla, mutta v. 321 saapi Samnilaisten päällikkö *Pontius* neljä legioonaa saarretuksi *Caudiumin* vuorensolaan. He pääsivät vapaiksi kulkemalla kolmesta keihäästä muodostetun ikeen alitse, jota pidettiin hyvin häpeällisenä, ja konsulien ensin suostuttua Samnilaisille edulliseen rauhansopimukseen. Suuttuneena tästä häpeästä, ei senaatti vahvistanut sopimusta, koska konsuleilla ei muka ollut oikeutta Rooman kansan nimessä sellaista tehdä. »Purkakaa sopimus», sanoi Pontius harmistuneena »mutta lähettäkää sitte legioonat takaisin Caudiumin solaan.» Tähän oikeutettuun vaatimukseen ei senaatti kuitenkaan suostunut, vaan samat

soturit taistelivat edelleen Samnilaisia vastaan, joiden v. 304 vihdoin täytyi pyytää rauhaa, luvaten tunnustaa Rooman yliherruutta.

Vielä kerran (298) he kuitenkin alkoivat taistelun, sitä ennen muodostettuaan suuren liittokunnan, johon Etruskit, Sabinit, Umbrilaiset ja julmat Gallialaisetkin yhtyivät, koska kaikki huomasivat että, Rooma ennen pitkää rupeisi heiltäkin itsenäisyyttä riistämään. 100,000 miestä asetettiin nyt Roomassa jalkeille, ja tuo suuri liittokunta hajosi, kun joukot kärsivät ankaran tappion *Sentinumin* luona (293), jossa *Decius Mus,* äsken mainitun poika, isänsä esimerkkiä seuraten, uhrasi itsensä voiton saavuttamiseksi. *Curius Dentatus* voitti lopullisesti Samnilaiset (290) ja sai voittojensa johdosta viettää kaksi triumfiretkeä samana vuonna.

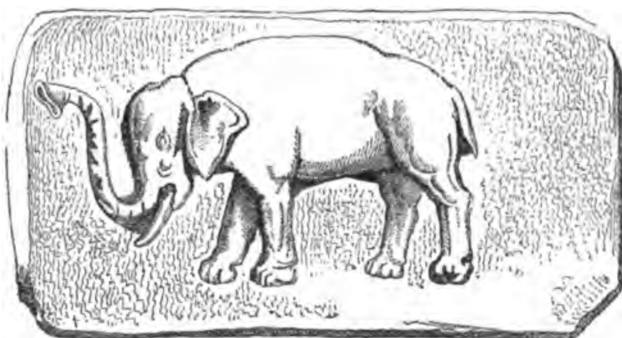
Tämän jälkeen Roomalaiset rupesivat ahdistamaan Etelä-Italiassa asuvia Kreikkalaisia. Tarentumin suuren ja rikkaan kaupungin kanssa tuli heille riita, koska sen asukkaat olivat loukanneet Roomalaisia ja vielä ivallisesti kohdelleet heidän lähettiläitään, sillä Kreikkalaisten mielestä Roomalaiset olivat raakalaisia heihin verrattuina. Veltostuneet Kreikkalaiset eivät kuitenkaan itse ryhtyneet aseisiin, vaan tahtoivat rahalla puolustaa itseään, kutsuen Epeiroksen kuninkaan *Pyrroksen* avukseen. Pyrros oli tuollainen seikkailijaruhtinas, jollaisia Aleksanteri suuren kuoleman jälken oli useita hellenisessä maailmassa. Tarentumiin saavuttuaan 25,000 miestä mukanaan, hän suljetti kylpylaitokset ja teaatterit ja pakotti asukkaat muutkin huvitukset heittämään sekä ryhtymään aseisiin. Tästä ankarasta menettelystä Tarentumilaiset hämmästyivät ja monet pakenivatkin.

Nyt joutui makedonialainen falangi ja roomalaiset legioonat vastakkain, joista edellinen vie vielä voiton. Pyrroksella on myöskin elefantteja, joita Roomalaiset eivät olleet ennen nähneetkään ja jotka saattoivat häiriötä aikaan heidän sotajoukossaan. Mutta Roomalaisilla oli urhoollisuutta ja kuntoa enemmän, ja vaikka Pyrros ensin pääseekin voitolle, täytyy hänen tunnustaa vihollisensa etevyys; *Heraklean* tappelun jälkeen (280) katsellessaan kaatuneita Roomalaisia, joita oli 7000, huudahti hän: »Jos olisin heidän kuninkaansa, olisin jo koko maailman valloittanut.»

Opittuaan tuntemaan Roomalaisten jäykkyyden ja urhollisuuden, tahtoi Pyrros lopettaa sodan niin pian kuin suinkin, koettaen saada keskusteluilla rauhaa aikaan; mutta sama jäykkyys kuin taistelukentällä kohtasi häntä tässäkin. Hän lähetti puhuja *Kineaan* Roomaan esittämään kunniakasta rauhaa; tämä kuljetti mukanaan kalliita lahjoja senaattoreille ja heidän vaimoilleen annettavaksi. Mutta lahjat eivät kenellekään kelvanneet ja mitä rauhansopimukseen tulee, antoi senaatti sokean

Appius Claudiuksen vaikutuksesta vastauksen, ettei se rupea keskustelemaan vihollisen kanssa, joka on Italiassa. *Fabriciusta*, jonka senaatti lähetti Pyrroksen luo keskustelemaan vankien vaihtamisesta, koetti tämä niinikään rahalla saada houkutelluksi, ja kun se ei onnistunut, pelotti hän häntä suurella elefantilla erään keskustelun aikana, se kun vedetyn esiripun takaa mölisten pitkän kärsänsä kurotti hänen päätänsä kohden. »Sinun rahasi eivät minua eilen saaneet horjumaan, eikä sinun eläimesi saa sitä tänään,» lausui Fabricius tyynesti.

Pyrroksen oli sen vuoksi uudelleen ryhdyttävä sotaan, ja hän voittikin vielä *Askulumin* luona (279), mutta voitto oli sellainen, että se ennusti tuhoa hänelle itselleen. »Vielä yksi sellainen voitto, niin olen

Pyrroksen sodan muistoksi lyöty raha.

hukassa!» oli hän itsekin lausunut tappelun jäljestä. — Oltuaan kolme vuotta Sisiliassa taistelemassa, tuli hän vielä Italiaan, mutta silloin konsuli Curius Dentatus, joka Samnilaisetkin oli kukistanut, voitti hänet perin pohjin *Beneventumin* luona (275). Voittaja sai osakseen komean triumfin, jossa neljä elefanttia herätti suurta huomiota; mutta Pyrros palasi takaisin Kreikkaan.

Tarentum antautui v. 272 Rooman valtaan, ja sen jälkeen muutkin kreikkalaiset kaupungit. Niidenkin pohjoisessa osassa niemimaata asuvien kansojen, jotka eivät vielä olleet sen vallassa, täytyi heittää itsenäisyytensä, niin että v. 270 vaiheilla koko Italia Rubiconin jokeen asti kuului Rooman valtaan.

Mutta Roomalaiset eivät ainoastaan valloittaneet maita, vaan he osasivat myöskin pitää huolta siitä, että heidän valtansa vakaantui ja että voitetut kansat todella sulautuivat siihen. Assyrialaiset ja Babylonialaiset eivät tunteneet muuta keinoa valtansa ylläpitämiseksi kuin kuljettaa voitettuja kansoja omaan maahansa, ja Atena ja Spartakin

asettuivat liian jyrkästi voittajan kannalle, kohdellen ankarasti ja tylysti voitettuja, koettamatta lähennellä ja sulattaa niitä itseensä. Rooman käytännöllinen valtioviisaus kävi siihen suuntaan, että voitetuille annettiin suuremmassa tai pienemmässä määrässä samallaisia oikeuksia kuin Rooman kansalla itsellään oli, ja siten heille avautui mahdollisuus päästä itse voittajien tasalle. Roomalaisten menettely erosi täten kokonaan tuosta ankarasta kohtelusta, joka vanhalla ajalla voitettujen osaksi tuli. Jo aikaisin myönsi senaatti useille kaupungeille ja maaseutujenkin asukkaille Latiumissa, Etelä-Etruriassa ja Campaniassa täydet kansalaisoikeudet; heidät jaettiin tribuksiin, jotta niiden lukumäärä kohosi yhteensä entisten kanssa 35:een. Muut Italian kansat olivat *»liittolaisten»* *(socii)* nimellisinä liitetyt Roomaan; kaikkien sellaisten tuli asettaa sotamiehiä Rooman joukkoihin ja suorittaa valtiolle vissi veromäärä; valtiollinen itsenäisyys sitä vastoin heiltä puuttui, sillä omin päinsä eivät he saaneet mitäkään toimia ja liittojen tekeminen oli heiltä kielletty. Mutta oikeuksiensa puolesta he olivat eri asteisiin järjestetyt, kuitenkin ilman mitäkään säännöllistä järjestelmää. Laajimmat olivat Latinalaisten oikeudet, sillä he saivat valita omat virkamiehensä ja itse hoitaa paikalliset asiansa sekä pääsivät helposti Rooman kansalaisiksi; kaikki virkamiehet esim. saivat nämät oikeudet virka-aikansa päätyttyä.

Italiassa oli vielä paljon kaupunkikuntia, joiden asukkailla oli samallainen asema kuin ennen plebejeillä, s. o. he noudattivat Rooman siviililakia ja suorittivat kansalaisvelvollisuudet, mutta eivät saattaneet tulla virkoihin valituiksi eivätkä olleet äänivaltaisia. Näitä kutsuttiin *munisipioiksi.* Toisiin taas lähetettiin joka vuosi roomalainen virkamies, *prefekti,* oikeutta käyttämään ja hallintoa hoitamaan, jonka vuoksi sellaisia nimitettiin *prefektureiksi.* Muutamilla ei ollut minkäänlaisia oikeuksia ja ne olivat kokonaan senaatin mielivallan alaisia. Eikä yksinomaan kaupunkikunnille kokonaisuudessaan erilaisia oikeuksia annettu, vaan yksityinenkin henkilö tai joku kansanluokka saattoi sellaisia saada. Voitettujen yhteiset harrastukset ja edut tahtoi Rooman senaatti tällä tavalla tehdä tyhjäksi; hajoittaa ja sen kautta hallita (*»divide et impera»*) oli sen johtavana sääntönä. Jokaiselle tehtiin toiselta puolen mahdolliseksi päästä Rooman kansalaiseksi, jos osotti intoa ja oikeata harrastusta roomalaisvallan hyväksi.

Mutta vielä suoranaisemminkin Rooma lujitti valtaansa Italiassa, nimittäin perustamalla *koloniioja.* Köyhiä plebejiä ja vanhoja soturia lähetettiin asumaan kukistettujen kansojen keskuuteen; niinpä 6000 asettui Beneventumiin Campanian asukkaita silmällä pitääkseen, 20,000 Apu-

lian kaupunkiin, Venusiaan, Kreikkalaisia, Samnilaisia, Apulian ja Lukanian asukkaita vartioimaan; ennen v. 200 oli 53 koloniiaa olemassa Rooman valtaa lujittamassa Italian niemimaalla, sekä samassa levittämässä Rooman kieltä ja tutustuttamassa liittolaiskansoja sen tapoihin ja lakeihin. Koloniiat olivat kuin vartioväkeä eri osissa Italiaa, ja saadakseen yhdysliikkeen niiden kanssa helpoksi ja voidakseen tarpeen tullessa kuljettaa legioonia sinne, missä niitä kulloinkin tarvittiin, rakennettiin suuria ja lujia maanteitä; ensimmäinen oli *Via appia*, jota censori Appius alkoi rakennuttaa Rooman ja Capuan välille; toinen tie johti Corfiniumin kaupunkiin Apenninien vuorimaahan; kolmas kulki Etrurian rantamaata pitkin, ja yksi, *via æmilia*, rakennettiin myöhemmin Po-virran rannoille asti.

Viisailla säädöksillään Roomalaiset ikäänkuin uudelleen valloittivat rauhallisesti ennen aseilla voittamansa maat, ja vasta tämä toinen valloitus teki Rooman valtion vankaksi ja lujaksi, sillä se vähitellen sulatti yhdeksi kansaksi Italian kaikki asukkaat.

XXII.

Taistelut maailman herruuden saavuttamiseksi.

Rooman politiikka Italian valloituksen päätyttyä. — Rooma ja Kartago toisiinsa verrattuina. — Mamertinit pyytävät Roomasta apua. — Ensimmäinen punilaissota. — Kartagolaiset valloittavat Espanjan. — Hannibal. — Toinen punilaissota alkaa. — Hannibalin retki Italiaan. — Hänen voittonsa. — Qvintus Fabius Maximus. — Cannaen tappelu. — Toimenpiteet Roomassa tappelun jälkeen. — Sota muuttuu Roomalaisille edulliseksi, Senan tappelu. — Sodan loppu. — Rooman suhteet Makedoniaan ja Kreikkaan. — Makedonia kukistetaan. — Kreikka liitetään Rooman valtakuntaan. — Rooman valta leviää Aasiassa. — Kartagon hävitys. — Espanjan valloitus. — Provinsien asema ja hallinto. — Publikanit. — Asukasten huono tila.

Italian valloitettuaan oli Rooma päässyt suurvallaksi, jonka arvo ja vaikutus oli laajalti tunnustettu. Niinpä Egyptin kuningas Ptolemaios Filadelfos tahtoi tehdä sen kanssa liiton v. 273. Sivistyneen maailman herruus oli tähän aikaan jakaantunut kolmelle eri valtioryhmälle; Välimeren länsimaissa oli kaksi suurvaltaa, Rooma ja Kartago, ja idässä taas oli useita hellenisiä valtioita, ajan korkeimman sivistyksen pää-

paikkoja, mutta valtiollisessa suhteessa ensinmainituita heikommat. Tuskin cn kuitenkaan puoltatoista vuosisataa joutunut kulumaan, ennenkuin Rooma yksin on valtiaana. Kun Rooman senaatti kerran oli päättänyt lähettää legiooniansa Italian ulkopuolelle, muodostuu Välimeren maiden valloittaminen, joka oli sama kuin maailman herruuden saavuttaminen, sen päämaaliksi; samaa lujaa johdonmukaisuutta kuin Italian kansojen kukistamisessa se tässäkin osottaa; sota synnyttää toisen, yhden valtion häviö ennustaa toiselle samaa kohtaloa, kunnes kaikki ovat masennetut. Idässä olevat sivistyksen veltostuttamat kansat eivät suurestikaan saattaneet olla esteenä Rooman herruuden laajentamiselle, Espanjan ja Gallian hajanaiset kelttiläis-heimot taas, jotka eivät sivistyskansoihin kuuluneet, eivät Rooman säännöllistä ja kehittynyttä sotalaitosta vastaan saata ajan pitkään puoliansa pitää. Ainoa valtio, jonka kanssa täydellä todella oli kamppailtava maailman herruudesta, oli Kartago. Se olikin Rooman läheisin naapuri.

Olemme jo ennen (ks. luk. III) kertoneet, että Kartago oli anastanut meriherruuden Välimeren länsiosissa; sen alusmaihin kuuluivat useat Välimeren saaret ja Espanjan eteläinen osa; kauppakonttooreja oli sillä sitä paitsi muidenkin maiden rannikoilla. Kauppa oli tuottanut sille suuria rikkauksia, ja korkea sivistyskin oli siellä kehittynyt, vaikka Kartagolaisten kirjallisuudesta sekä heidän tieteensä ja taiteensa tuotteista ei paljon tietoja jälkimaailmalle ole säilynyt, koska Roomalaisten katkera viha hävitti ne kaikki. Mutta vaikka suuri ja rikas, oli Kartago kuitenkin monessa suhteessa höllä ja heikko valtio. Sen hallitusmuoto oli epämääräinen, valta kun horjui eri mahtien, kahden suffetin, senaatin ja kansan välillä. Suurin vaikutus oli rikkailla kauppiailla, joilla ei ollut sellaista elävää, itsekkäisyydestä vapaata katsantotapaa kuin Rooman senaatilla; sodista he odottivat aineellista hyötyä, ja ainoastaan oman etunsa vuoksi he tahtoivat uhrauksia tehdä. Kartagon herruus vieraiden kansojen yli taas oli pakollista ja horjuvaa, sillä sellaisilla järjestelmillä, kuin Rooman senaatti, ei sen hallitus osannut valtaansa lujittaa. Kartagon sotajoukolla ei myöskään ollut sitä lujuutta ja pontta kuin Rooman legioonilla. Rooman joukot olivat valtion kansalaisia, jotka taistelivat yhteisen hyvän, valtionsa suuruuden, puolesta, Kartagon joukot taas olivat palkkasotureja, joita pestattiin eri maista; ne taistelivat rahan edestä eikä sen suuremman päämaalin saavuttamiseksi. Kartago oli merivalta, Rooman voima taas perustui maajoukkoihin. Tästä taistelusta, joka nyt alkoi, riippui maailman herruus, sillä toisen tai toisen täytyi kukistua; mutta siitä riippui myöskin historian seuraava kehitys; semiläinen kansa

oli tässä arjalaista vastassa, itämaalaisuus uskontoineen katsantotapoineen länsimaisuutta vastassa. Näitä sotia nimitetään *punilaissodiksi*, koska Kartagolaisia sanottiin myöskin *punilaisiksi*, joka sana on muunnos foinikialaisnimestä.

Rooman ja Kartagon keskinäiset suhteet olivat aina olleet ystävällisiä, siksi kun tuo kiivas taistelu alkoi, sillä niiden edut eivät olleet joutuneet ristiriitaan; useita kauppasopimuksia oli heidän välillään tehty eri aikoina; Capuan valloituksen johdosta (340) saapui onnentoivotus Roomaan Kartagostakin; Pyrroskin oli vielä ollut heidän yhteinen vihollisensa. Mutta senjälkeen suhde muuttui. »Minkä ihanan taistelukentän me jätämme Roomalaisille ja Kartagolaisille» oli Pyrros Sisiliasta lähteissään huudahtanut, oikein ennustaen, että tätä saarta ei kumpikaan valta toiselleen ilman taistelua jättäisi. Kartago oli jo monasti koettanut sitä valloittaa, mutta Kreikkalaiset olivat sen estäneet, viimeiseksi Pyrros-kuningas, ja nyt tulivat Roomalaiset heidät kokonaan karkottamaan sieltä.

Syrakusalainen raha.
Toisella puolen eräs merenjumalatar, toisella kilpa-ajovaunut, joiden yllä voitonjumalatar liihoittelee.

Sodan lähin syy oli seuraava. Muuan Camppanialaisista muodostunut palkkasoturijoukko, joka kutsui itseänsä *Mamertineiksi*, oltuaan Syrakusan hallitsijan palveluksessa, anasti petoksella Messanan kaupungin, josta se teki rosvoretkiä pitkin saarta. Siitä tahtoi Syrakusan hallitsija *Hiero* tehdä lopun, ja kun Mamertinit eivät yksin voineet häntä vastaan puoliansa pitää, päättivät he pyytää apua; eri mieliä kuitenkin ilmaantui, oliko Kartagon vai Rooman puoleen käännyttävä. Jälkimmäinen mielipide sai enemmistön, jonka vuoksi lähetettiin lähetyskunta Roomaan asiata esittämään. Tämä oli tärkeimpiä kysymyksiä, mitä Rooman senaatissa ja kansankokouksissa milloinkaan oli ollut harkittavana, sillä jos apua annettiin, synnytti se sodan mahtavan Kartagon kanssa, mutta toisaalta taas, ellei sitä annettaisi Roomasta, tulisi se Kartagosta, ja sen johdosta saataisiin tuo mahtava valtio lähimmäksi naapuriksi. Ja läheisten saarien omistaminen pidettiin nähtävästi tarpeellisena itse Italian turvallisuudelle. Mamertinein pyyntöön siis suostuttiin; mutta Hiero taas sai Kartagon liittolaisekseen.

V. 264 alkoi sota. Maalla Roomalaiset saivat voittoja, mutta kukistaakseen Kartagon vallan, oli merivoima välttämätön. Sen hankkimiseen ryhdyttiinkin; laivoja rakennettiin ja sotamiehet saivat maalla opetella airoja käyttämään, kokonaan tottumattomia kun olivat merenkulkuun. Mutta koska he eivät sittenkään saattaneet ohjata laivojaan tappelussa niin taitavasti kuin mereen tottuneet Kartagolaiset, keksittiin laskusiltoja, joilla laiva kiinnitettiin vihollisen laivaan, ja silloin taisteleminen kävi kuin maalla. Ensimmäisen merivoiton Roomalaiset täten saavat konsuli *Duiliuksen* johdossa v. 260 *Mylen,* erään Sisilian pohjoisrannikolla olevan niemen luona. Rohkea konsuli *Regulus* purjehti (v. 256) jo Afrikaan, 330 laivalla, aikoen tehdä pikaisen lopun Kartagon vallasta; mutta kreikkalainen palkkasoturipäällikkö *Xantippos* tuhoaa perin pohjin hänen

Roomalainen sotalaiva.

joukkonsa, ja itse konsuli joutui vangiksi. Kun Roomalaiset v. 250 olivat saaneet *Panormoksen* luona Pohjois-Sisiliassa suuren voiton, lähetti Kartagon hallitus Reguluksen Roomaan esittämään rauhaa; mutta hän itsekin kielsi senaattia ja kansaa suostumasta Kartagolaisten ehdotuksiin, jotka hyljättiinkin. Antamansa lupauksen mukaan palasi hän sitte takaisin Kartagoon, ystäviensä ja senaatin pyynnöistä, sekä vaimonsa ja lastensa itkusta huolimatta. Suuttuneina kerrotaan Kartagolaisten surmanneen hänet kauheimmalla tavalla, silmäluomet kun ensin häneltä leikattiin, jonka jälkeen hän asetettiin paahtavaan auringonpaisteeseen, kiusattiin nälällä ja pantiin vihdoin piikkitynnöriin, joka työnnettiin jyrkkää mäkeä alas vierimään.

Sisiliassa senjälkeen sota jatkuu vaihtelevalla onnella; Kartagon voimat riittävät pitämään puoliaan, varsinkin kun sen joukot saivat (v. 247) taitavan ylipäällikön, *Hamilkar Barkasin.* Mutta kun konsuli *Lutatius Catulus* v. 241 sai suuren merivoiton *Egates*-saarten luona,

oli Kartagon suostuminen rauhaan, jossa se luopui Sisiliasta ja maksoi sitä paitsi 3,200 talenttia.

Rauhaa ei kuitenkaan kummaltakaan puolelta arvattu pysyväiseksi, ja 23 vuoden perästä sota taas alkaakin vielä kiihkeämpänä kuin ensi kerralla. Tätä väliaikaa Roomalaiset käyttivät valtaansa laajentaakseen, ottamalla Kartagolta Sisilian lisäksi Korsikan ja Sardinian saaren sekä kukistamalla Po-virran laaksossa asuvat gallialaisheimot, tehden siten lopun heidän hyökkäyksistään Italiaan. Kartagossa taas valmistaudutaan uuteen taisteluun ja johtajana on äskenmainittu sotapäällikkö Hamilkar Barkas. Kartagon itsekäs ja lyhytnäköinen neuvoskunta ei hänen tuumiaan auttanut, mutta kansan, johon hän koetti saada kansallista henkeä herätetyksi, hän sai puolelleen, ja nerollaan osasi hän muodostaa palkkasoturijoukosta kelvollisen armeijan, jonka kuntoa hän lähti Espanjaan koettelemaan.. Hän tahtoi näet laskea täällä asuvat kelttiläiset ja iberiläiset kansanheimot Kartagon vallan alle sekä anastaa niiden metalleista rikkaan maan korvaukseksi Roomalle menetetyistä Välimeren saarista. 8 vuotta täällä taisteltuaan hän kaatui (v. 228), jonka jälkeen hänen vävynsä *Hasdrubal* jatkaa valloitustyötä, kunnes salamurhaaja (v. 220) tekee lopun hänenkin elämästään. Nyt tulee Kartagon joukkojen johtajaksi Hamilkarin poika *Hannibal,* nerokkain kaikista kolmesta ja maailman-historian suurimpien päällikköjen joukkoon kuuluva. Hän se vasta tulee johtamaan tuota jättiläistaistelua, joka Rooman ja Kartagon kohtalon oli ratkaiseva. Siinä oli suuri päällikkö suurta kansaa vastassa.

Ensimmäisen punilaissodan aikana syntyneenä (v. 247) oli Hannibal lapsuudestaan asti kuullut sodasta, vihasta ja kostosta Roomalaisia vastaan, ja 9-vanhana kerrotaan hänen isänsä ennen Espanjaan lähtöänsä, tavan mukaan jumalille uhratessaan, höyryävien uhrieläinten ääressä alttarin luona vannottaneen häntä aina vihaamaan Roomalaisia. 19-vanhana tuli hän Espanjaan, ottaakseen osaa sotaan. Sotamiesten erinomaiseen suosioon hän heti pääsi, sillä jo ulkomuodoltaan, ryhdiltään ja käytökseltään hän elävästi muistutti isäänsä. Kaikkiin vaaroihin hän antautui, kärsien nälkää ja vilua kuin tavallinen sotamies; tappelussa hän oli ensimmäinen. V. 220 valitsi sotajoukko hänet Hasdrubalin jälkeen ylipäälliköksi, jonka vaalin Kartagon hallitus vahvisti; ja nyt hän näyttäytyi yhtä nerokkaaksi kenraaliksi, kuin ennen urhoolliseksi sotamieheksi; hän huomasi nopeasti ja selvästi vaikeudet, mitkä vastassa olivat ja ymmärsi käyttää kaikki mahdolliset edut hyväkseen; hän oli sukkela ja viekas missä tarvittiin ja petollinenkin, joka kuului hänen kansansa luonteenominaisuuksiin. Hannibal käsitti myöskin sen tais-

telun merkityksen, minkä hän tahtoi saada alkamaan, käsitti, että siinä oli ratkaistava kummankin kansan elämä ja kuolema.

Kartagolaisten voitot Espanjassa olivat saattaneet Roomalaiset levottomiksi, jonka vuoksi he niiden jatkumista estääkseen tekivät liiton *Saguntumin* kanssa, joka oli kreikkalainen kaupunki Ebrosta etelään Välimeren rannalla. Tästä huolimatta Hannibal lähti sitä piirittämään, jonka johdosta lähetyskunta Roomasta pantiin Kartagoon vaatimaan, että Hannibal jätettäisiin Roomalaisille. Siihen ei suostuttu, vaan neuvoskunta koetti puolustella sotapäällikkönsä menettelyä; vihdoin eräs lähetyskunnan jäsenistä tuskastui; hän käänsi togansa lievettä, sanoen, että hän siitä voisi pudistaa sodan tai rauhan. Hänen käskettiin itse valita. Hän valitsi sodan, ja Hannibal oli siis saanut aikaan mitä hän tahtoi.

Hannibalin sotasuunnitelma oli suuremmoinen; hän päätti näet siirtää taistelun Italiaan, itse Rooman kaupungin läheisyyteen. Merta myöten ei saattanut sinne päästä, sillä meri oli jo Roomalaisten vallassa, jonka vuoksi hän johti joukkonsa sinne maitse sangen vaikeita teitä pitkin. Ensin oli kuljettava korkeiden Pyreneain vuorten yli ja sitten vielä vaikeampikulkuisten Alppien. Mieshukka olikin matkalla sangen suuri. Lähtiessään liikkeelle oli Hannibalin sotajoukossa 90,000 jalkamiestä, 12,000 ratsumiestä ja 37 elefanttia. Jo Espanjassa taistellessaan muutamia Ebron pohjoispuolella olevia itsenäisiä heimoja vastaan menetti hän 20,000 miestä ja jätti 10,000 voitetun maan suojaksi. Etelä-Galliassa olevat kansat tekivät hänelle myöskin haittaa, mutta Alppien yli kulkeminen oli kuitenkin vaikein osa matkasta. Ahtaat vuorisolat ja jyrkät nousut olisivat jo tuottaneet kyllin hankaluutta, mutta vuoristokansat tekivät kulun vielä vaarallisemmaksi, he kun edeltäpäin varustivat solat estääkseen Hannibalin joukkoja pääsemästä läpi tai vierittivät kiviä kukkuloilta heidän päällensä. Kun vihdoin oli päästy korkeimmalle paikalle, mistä Po-virran hedelmällinen laakso näkyi, koetti Hannibal sinne viitaten rohkaista sotamiehiänsä. Mutta alaspäin kulku oli yhtä hankala ja vaarallinen; jäätiköt ja lumi tekivät tiet huonoiksi, ja vuorilla vallitsevaan kylmyyteen eivät kuuman Afrikan ja Espanjan miehet olleet tottuneet. 15 päivää kului Alppien yli menemiseen, mutta 30,000 miestä oli sillävälin joutunut häviämään, ja ainoastaan Hannibalin nero ja sotamiesten rajaton luottamus häneen saivat retken ollenkaan onnistumaan; vaan 20,000 jalka- ja 6,000 ratsumiestä oli hänellä Pohjois-Italiaan tullessaan; mutta useat vasta kukistetut gallialaisheimot liittyivät siellä häneen.

Roomalaiset eivät käsittäneet sitä vaaraa, mikä heidän valtaansa uhkasi, sillä paraat joukot *Publius Cornelius Scipion* johdossa olivat

lähetetyt Espanjaan Kartagon vasta saatuja alueita valloittamaan. Hannibal hävittää nyt joukon toisensa perästä, ensin Pohjois-Italiassa *Ticinus-* ja *Trebia*-jokien luona, seuraavana vuonna (217) Etruriassa *Trasimenus*-järven rannoilla, jossa konsuli *Flaminius* itse ja 15,000 miestä kaatui ja melkein koko muu armeija otettiin vangiksi.

Tämän kovanonnen-iskun johdosta Roomassa määrättiin diktaattori, joksi kansa valitsi *Qvintus Fabius Maximuksen*. Hän vältti tappeluita, pysytellen kartagolaisen joukon kintereillä ja tehden sille monellaista haittaa. Hannibal ei uskaltanut marssia Etruriasta Roomaan päin, vaan kulki Etelä-Italiaan saadakseen Rooman liittolaiskansat luopumaan. Mutta he pysyivät vielä kuitenkin Roomalle uskollisina, sillä Hannibal oli sittenkin vieras valloittaja, josta heille vaan sortaja olisi koitunut. Kulkiessaan paikasta toiseen joutui hän kerran sangen tukalaan asemaan, kun hän oli joukkoineen tullut saarretuksi erääseen vuorensolaan Campaniassa. Mutta silloin hän osotti kekseliästä sukkeluutta, joka toi pelastuksen; hän ajatti näet pimeänä yönä joukon nautaeläimiä palavat vitsakimput sarviin sidottuina erästä vuoriharjannetta kohti, ja kun solan suuta vartioitsevat Roomalaiset kuulivat eläinten äänen ja näkivät outoa kulkua, luulivat he Kartagolaisten rientävän sinnepäin paetakseen. He jättivät nyt asemansa mennäkseen tätä estämään, mutta silloin Hannibal veikin joukkonsa solasta pois.

Fabiuksen sodankäynti herätti kuitenkin monella taholla tyytymättömyyttä, kun koko Italia sen kautta joutui kauhean hävityksen alaiseksi, ja häntä aljettiin sen johdosta ivalla kutsua *cunctatoriksi* (»vitkastelija»). Tämän vanhan päällikön menettelytapa osottautui kuitenkin ennen pitkää ainoaksi oikeaksi silloisissa oloissa. V. 216 olivat *Terentius Varro* ja *Aemilius Paullus* konsuleina ja siis myöskin sen uuden, yli 80,000 miehen suuruisen sotajoukon päällikköinä, joka oli Roomassa sillä välin saatu varustetuksi. Edellinen oli halpaa syntyperää ja vastoin ylimystön ponnistuksia kansan suosion avulla päässyt tasavallan korkeimpaan virkaan, ja nyt hän, saadakseen mainetta ja kunniaa, tahtoi vastoin toisen konsulin mieltä ryhtyä ratkaisevaan taisteluun. Pienen Aufidus-joen varrella olevan *Cannaên* kaupungin luona Apuliassa asettuivat molemmat sotajoukot taistelurintamaan v. 216 eräänä päivänä, jolloin Varrolla oli ylipäällikkyys. Molemmissa joukoissa oli ratsuväki siipijoukkoina; rintamansa keskustaan, jota hän itse johti, asetti Hannibal gallialaiset ja espanjalaiset kevytaseiset ja niiden kummallekin puolelle vanhat tottuneet afrikalaiset raskasaseiset. Kartagon ratsujoukko, joka oli Rooman ratsuväkeä etevämpi, sai ensin voiton siivillä, minkä

jälkeen se takaapäin rupesi ahdistamaan legioonia, jotka tappelun alussa olivat voiton puolella olleet, samaan aikaan kuin afrikalainen jalkaväen osasto sivultapäin rupeaa heitä hätyyttämään. Täten he joutuivat sullotuiksi yhteen sivulta ja takaa hyökkäävien Kartagolaisten väliin, ja voimatta itseänsä puolustaa heidät armotta surmattiin. Aemilius Paullus itse kaatui sekä noin 50,000 soturia, ja 20,000 joutui vangiksi; ainoastaan noin 10,000 miestä tuosta suuresta armeijasta pelastui. Hannibalin sotavoima Cannaen tappelussa oli roomalaista pienempi, 50,000 miestä, mutta näistä kaatui vaan 5,500, joista 4,000 oli Gallialaisia.

Tällainen tappio olisi masentanut minkä muun kansan hyvänsä, mutta Roomalaisia se kiihotti yhä uusiin ponnistuksiin; eivät he osottaneet pienimmässäkään määrässä taipuvaisuutta. Vaarassa ja vastoinkäymisissä luonteen suuruus tuleekin aina näkyviin. Roomassa ryhdyttiin ensi hämmästyksen haihduttua moniin varokeinoihin. Fabius kielsi naisia kotoaan liikkumasta, etteivät itkullaan ja valituksillaan laimentaisi rohkeutta; kaikki asekuntoiset miehet kutsuttiin isänmaan puolustukseen; senaattorit komennettiin kulkemaan pitkin katuja ja julkisia paikkoja järjestystä valvoakseen, vahteja asetettiin kaupungin porteille estämään ketäkään kaupungista lähtemästä, ja surupukujen pitäminen tappelussa kaatuneiden johdosta säädettiin ainoastaan 30 päiväksi. Suuttuneita jumaliakin koetettiin sovittaa mitä kauheimmilla uhreilla, sillä kaksi Vestan neitsyttä, jotka olivat rikkoneet lupauksensa, tuomittiin kuolemaan, ja kaksi Gallialaista sekä kaksi Kreikkalaista haudattiin elävänä. Hannibal puolestaan osasi antaa arvoa Rooman voimalle ja sitkeydelle eikä hän, niinkuin olisi saattanut odottaa, Cannaen tappelun jälkeen marssinut Roomaa ahdistamaan, kukistaakseen kokonaan sen vallan, vaan päinvastoin hän lähetti sinne lähettilään rauhaa tarjoamaan. Rooman senaatti pysyi kuitenkin Appius Claudiuksen periaatteissa, ettei Italiassa olevan vihollisen kanssa ryhdyttäisi keskusteluihin; se lähetti liktorin tuota lähettilästä vastaan kaupungin ulkopuolelle kieltämään häntä tulemasta Rooman piiriin. Hannibalin esitykseen vangittujen sotamiesten lunastamisesta annettiin samoin mitä suurinta jyrkkyyttä ja säälimättömyyttä todistava vastaus; senaatti näet lausui, ettei se siihen ryhdy; menkööt Sisiliaan pakkotyöhön siksi kuin Hannibal on karkotettu, se arveli. Mutta tuota halpasukuista konsuli Varroa, joka varomattomuudellaan oli tappion aikaan saanut, meni senaatti kansanjoukon etupäässä vastaanottamaan, kiittääkseen häntä, ettei hän ollut menettänyt luottamustaan valtion pelastamisesta.

Hannibalin täytyi myöskin nyt ryhtyä uusiin hankkeisiin sotaa varten. Hänen veljensä *Mago* lähti Kartagoon pyytämään lisäjoukkoja, tyhjentäen samalla neuvoskunnan eteen suuren astiallisen kultasormuksia, joita kaatuneilta ritareilta ja senaattoreilta oli otettu. Kartagon hallitus päättikin hankkia uusia apujoukkoja, vaikka suurin osa lähetettiin Espanjaan. Useat Rooman liittolaiskansoista Italiassa liittyivät Hannibaliin Cannaen tappelun jälkeen, muun muassa Capuan kaupunki; Syrakusa Sisiliassa luopui niinikään Roomasta; Makedonian kuningas Filippos teki myöskin liiton hänen kanssaan. Mutta sittenkin Roomalaiset pääsivät voitolle; Rooman valtion luja perustus, kansan rohkeus ja uhraavaisuus ja hallituksen järkähtämättömyys sen tekivät mahdolliseksi. Hannibalin suuri nero ja voitot eivät riittäneet sitä kukistamaan, koska hänellä kansastaan ja hallituksestaan ei ollut riittävää tukea toimissaan. Kartagon hallitus jätti hänet ilman apua, sillä sota oli pitkällinen eikä siitä tullut aineellista hyötyä. Makedonian kuninkaan taas Rooman hallitus esti Hannibalin avuksi tulemasta yllyttämällä Kreikkalaisia häntä vastaan muodostamaan liittokunnan.

Scipio.
(Kapitoliumilla olevasta kuvapatsaasta.)

Rooman joukot eivät ryhtyneet suureen taisteluun, vaan valloittivat luopuneita kaupunkeja ja pakottivat entisiä liittolaiskansoja kuuliaisuuteen. Hannibalin joukot taas käyvät yhä heikommiksi. Espanjasta hän odottaa apua veljeltään *Hasdrubalilta,* mutta Rooman joukot Scipio-veljesten johdossa taistellen estävät häntä sieltä sotavoimiaan viemästä; v. 212 he molemmat kaatuvat, ja toisen poika *Publius Cornelius Scipio* tulee silloin ylipäälliköksi. Valloittaen Kartagon vallanalaisia kaupunkeja ja voittaen v. 208 Hasdrubalinkin, ei hän kuitenkaan saanut tätä estetyksi lähtemästä Italiaan veljeänsä auttamaan. Saatuansa Pohjois-Italiassa gallialaisia apujoukkoja oli Hasdrubalin armeija 60,000 miehen suuruinen. Roomaa uhkasi uudelleen suuri vaara, sillä jos molemmat joukot olisivat päässeet yhtymään toisiinsa, olisi Hannibal taas saattanut ruveta ruhjomaan Rooman legioonia, ja Rooma tuskin olisi enää voinut sellaisia vaurioita kestää. Mutta yhtyminen saatiin estetyksi. Rooman molemmat konsulit yhdessä voittivat näet Hasdrubalin Umbriassa *Sena gallican* tappelussa, Hannibalin ollessa Apuliassa; 56,000 miestä kaatui, niiden joukossa päällikkö itse. *Claudius Nero,* toinen konsuleista, lähti silloin

heti Apuliaan, josta hän oli tullutkin, ja heitätti Hasdrubalin pään Kartagolaisten leiriin. »Nyt näen Kartagon kohtalon», lausui Hannibal kaihomielin tämän nähdessään. Kaikki toivo oli häneltä nyt mennyt.

Viisi vuotta hän kuitenkin vielä viipyi Italiassa, kunnes hän v. 202 sai Kartagon hallitukselta kutsun saapua Afrikaa puolustamaan. Espanjassa valloitettuansa kaikki Kartagon alusmaat, oli nimittäin nuori Scipio tullut Roomaan ja esittänyt sodan siirtämistä itse Kartagon alueelle; senaatti vastusti, mutta hän lähti sittenkin ja sai nyt Hannibalista *Zaman* luona loistavan voiton (v. 202). Masennettuna oli Kartago pakotettu suostumaan voittajien määräämiin rauhanehtoihin; sen täytyi luopua kaikista Afrikan ulkopuolella olevista alusmaistaan, jättää Roomalaisille sotalaivansa paitsi 10, vapauttaa ottamansa vangit, maksaa 10,000 talenttia (50 vuoden kuluessa 200 kunakin) ja vihdoin sitoutua olemaan sotaan ryhtymättä ilman Rooman suostumatta, s. o. luovuttaa valtiollinen riippumattomuutensa. Rooman herruus oli nyt vankalla pohjalla Välimeren maissa. Komeimman triumfin, kuin siihen asti oli nähty, sai Scipio Roomaan palatessaan viettää ja varsinaisiin nimiinsä hän liitti *Africanuksen* kunnianimen.

Roomalaisten ja Kartagolaisten vielä paraillaan taistellessa oli muuan kreikkalainen puhuja lausunut kuulijakunnalleen: »luuletteko, että Kartago tai Rooma voittonsa jälkeen tyytyy Italiaan ja Sisiliaan?» Hän ennusti epäilevällä kysymyksellään aivan oikein, sillä tuskin oli tuo jättiläistaistelu Kartagon kanssa päättynyt, ennenkuin Rooman legioonia on idässä oleviin maihin kulkemassa.

Jo Pyrroksen sodasta asti olivat Rooman valtiolliset suhteet kreikkalais-makedonialaisten valtioiden kanssa alkaneet, ja kun he ennen toisen punilaissodan alkua olivat kukistaneet Illyrialaiset, tehden lopun heidän merirosvouksestaan Adrianmerellä, oli kaupan johdosta yhteys tullut entistä vilkkaammaksi. Roomalla oli siellä liittolaisia, joiden eduista se piti huolta, ja vihollisia, joita se tahtoi masentaa. Makedoniakin oli ollut yhteydessä Hannibalin kanssa; hän se vielä Syriassa toimieli Roomalaisia vastaan, ja sittemmin Bityniassa. Näyttääpä melkein siltä, kuin tähän suureen mieheen olisi koko vastarinta keskittynyt Rooman taistellessa maailmanvallasta. Hannibalin liittolaisia rangaistakseen Rooman hallitus ryhtyikin sotiin ja häntä itseään se vainosi, kunnes hän ottamalla myrkkyä teki elämästään lopun (183).

Sodissa idässä olevain valtioiden kanssa ei voimain ponnistusta tarvittu, sillä omaan heikkouteensa monet valtiot sortuivat, ja Rooman senaatin mahtisana oli usein tarpeeksi sen vallan saavuttamiselle. Lai-

meus ja velttous alkaakin pian tulla näkyviin sodankäynnissä; päälliköt ovat välinpitämättömiä ja kuri höllempi entistään, saalis ja rikkaus suuriarvoisemmat kuin valtion kunnia ja maine.

Makedonian valtakunta oli vahvin, sillä sen verrattain köyhä kansa oli säilynyt karaistuna ja sotaisena sekä kuninkaalleen uskollisena; se oli niinikään maantieteellisesti ehjempi kuin muut tähän valtioryhmään kuuluvat valtakunnat. Kuninkaana oli Makedoniassa toisen punilaissodan aikana Filip III, joka tavotteli jonkinlaista yhteyden aikaansaamista idän valtioiden kesken Makedonian johdossa, taistellaakseen Roomaa vastaan. V. 197 konsuli *Flamininus* kuitenkin voittaa hänet ja pakottaa hänet luovuttamaan kaikki Makedonian ulkopuolella olevat maat sekä lupaamaan, ettei hän ilman Rooman suostumatta sotaa alkaisi. Filip tuumi kostoa, puuhaten uusia varustuksia, jotka kuitenkin kuolema keskeytti, ja joita sitte hänen poikansa *Perseus* jatkoi varustamalla suuria sotajoukkoja ja tekemällä liittoja; hän lähetti muun muassa Kartagoon lähettiläitä, joita sen senaatti öiseen aikaan otti vastaan. Pergamos valtion kuningas Eumenes, joka oli Rooman liittolainen, antoi tietoja senaatille näistä varustuksista, jonka johdosta sota julistettiin. Joitakuita vuosia sitä käytiin veltosti, mutta *Aemilius Paullus* saattoi uudestaan kurin legiooniin ja voitti perinpohjin *Pydnan* luona (v. 168) Perseuksen joukot; koko falangi, 20,000 miestä, jäi tappelutanterelle ja 11,000 joutui vangiksi; mutta Roomalaiset menettivät vaan 100 miestä. Makedonia jaettiin nyt neljään osaan, jotka eivät saaneet liittyä toisiinsa ja olivat Roomalle veronalaisia. Kaikkia Makedonian liittolaisia rangaistiin ankarasti; Epeiroksessa esim. hävitettiin 70 kaupunkia ja 150,000 asukasta myytiin orjiksi. V. 146, kun vapautusyrityksiä oli huomattu, tehtiin Makedonia kerrassaan Rooman provinsiksi.

Samaan aikaan Kreikankin kohtalo ratkaistiin. Sen entinen kunto ja siveellinen voima oli jo aikoja sitten hävinnyt; Atena on kyllä vielä sivistyksen tyyssija, mutta se on välinpitämätön muusta Kreikasta; sen sotavoimat ovat rappiolla, laivastossa esim. on ainoastaan 3 laivaa; Spartalaisten sotainen henki on niinikään kadonnut; ainoastaan palkkasotureihin senkin voima tähän aikaan perustuu. Olemme jo aikaisemmin maininneet (luk. XVII), että Aitolian ja Akaijan kaupungit olivat muodostaneet liittokuntia, jotka kumpikin pyrkivät Kreikan johtoon, mutta taistelut ovat siitä seurauksena. Rooma esiintyy ensin jalomielisenä tässä vanhassa sivistysmaassa, kun Flamininus v. 196 Makedonian sodan jälkeen Korintin kannaksella pidetyssä istmiläisjuhlassa julisti, että »kaikki Europan ja Aasian Kreikkalaiset ovat vapaat». Ääretön riemu syntyi

tämän johdosta kaikkialla, mutta ennen pitkää huomasivat Kreikkalaiset olevansa Rooman käskyjen alaisina; senaatti kielsi Kreikan valtioita tekemästä keskenään liittoja, ja v. 190 konsuli Fulvius pakotti Aitolian kaupungit tunnustamaan Rooman kansan yliherruutta. Niitä, joita epäiltiin osallisiksi Perseuksen vehkeissä, rangaistiin; 1,000 Atenalaista vietiin Italiaan vangittuna ja yhtä suuri lukumäärä Akaijan liittokunnan jäseniä. Vihdoin kun sama liittokunta vastoin Rooman senaatin käskyä ryhtyi Spartaa vastaan sotaan, lähetettiin sinne sotajoukkoja Makedoniasta *Metelluksen* johdossa, joka voitti Akaijan liitokunnan joukot; sen jälkeen konsuli *Mummius* sai vielä voiton, ja Kreikka tehtiin provinsiksi Akaijan nimellä (146).

Aasian valtioissakin on Rooman valtiotaito Kreikan ja Makedonian sotien aikana päässyt vaikuttamaan. Laajin, mutta heikoin kaikista idän suurista valloista oli Seleukidein Syrian valtakunta, jossa *Antiokus III* hallitsi. Roomalaisten vaatiessa toisen punilaissodan jälkeen, että Kartagon senaatin piti karkottaa Hannibal, pakeni tämä Syriaan, jonka kuningasta hän kehotti sotaan Roomalaisia vastaan. »Antakaa minulle 10,000 miestä ja 100 laivaa, sanoi hän Antiokukselle, niin minä nostatan Italian ja koko maailman aseisiin.» Hannibalin neuvoja ei noudatettu. Antiokus toi kuitenkin joukkojaan Kreikkaan (v. 191), mutta voitettiin siellä, ja seuraavana vuonna *Magnesian* luona Vähässä Aasiassa, jonne roomalainen sotajoukko oli tullut *L. Cornelius Scipion* johdossa; 52,000 Syrialaista surmattiin tai vangittiin, mutta Roomalaisia kaatui ainoastaan 350. Antiokus pyysi nyt rauhaa, jonka hän saikin, mutta hänen täytyi luopua Vähästä-Aasiasta ja maksaa suuri rahasumma (180 milj. mkaa). Hannibalin hän myöskin lupasi jättää Roomalaisille, mutta tämä pakeni, niinkuin jo mainittiin, Bitynian kuninkaan luo.

Tämän lyhyen sodan kautta pääsi Rooma Aasian valtioita johtamaan; senaatin lähettämät lähettiläät kulkevat siellä, sekaantuen kuninkaiden asioihin, vaatien heiltä suuria lahjoja, estäen heitä sotia käymästä ja ottaen panttivankia heidän uskollisuutensa osotukseksi. Rooman mahtia kuvaa erään lähettilään, Popiliuksen, menettely Syrian kuningasta Antiokus Epifanesta kohtaan. Viimemainittu oli valloittanut muutamia Egyptin maita ja piiritti Aleksandriaa, kun Popilius tuli kieltämään häntä sotaa jatkamasta. Sen johdosta kuningas pyysi muutaman päivän aikaa miettiäkseen asiaa, mutta silloin lähettiläs miekallaan veti piirin hiekkaan lausuen: »ennenkuin tästä piiristä lähdet, tulee sinun antaa senaatille vastauksesi». Kuningas taipui tähän mahtisanaan. — V. 133 kun Rooman

ystävä Pergamoksen kuningas Attalos kuoli, peri Rooma hänen valtakuntansa, joka Aasian provinsin nimellä liitettiin tasavallan maihin.

Rooman tapa oli ensin masentaa valtiot sekä ottaa niiltä valtiollinen itsenäisyys pois ja sittemmin vasta anastaa ne kokonaan omaan haltuunsa. Puoli vuosisataa oli tuo entinen vaarallinen kilpailija Kartagokin saanut elää ahtaissa oloissaan, kun se tarkoin noudatti Rooman v. 201 säätämiä rauhanehtoja. Se kehittyi ja vaurastui kuitenkin Rooman mielestä pelottavassa määrässä, ja saattoihan siitä vieläkin vaara koitua. Sen vuoksi sitä pidettiin Roomassa tarkoin silmillä; usein senaatissa keskusteltiin »Kartagon kysymyksestä», ja vanhimmat valtiomiehet, jotka vielä muistivat Hannibalin matkaansaattamaa hävitystä ja kauhua, kehottivat ankarimpaan menettelyyn sitä kohtaan. Vanha Cato tästä aina muistutti; sanoilla »muuten arvelen, että Kartago on hävitettävä» lopetti hän kaikki lausuntonsa, koskivatpa ne mitä asiata hyvänsä. Tämä mielipide pääsikin voitolle, ja idän puolella perustettuaan valtansa ryhtyi Rooman hallitus Kartagon kohtaloa ratkaisemaan. Säälimättömyys, petollisuus ja kateus tässä osottautuu selvemmin kuin kenties missäkään muussa senaatin toimissa.

Kartagon naapurina oli Numidian valtakunta, jonka kuningas *Massinissa* oli Rooman ystävä, ja tämän ystävyytensä nojassa hän hätyytteli Kartagoa, riistäen siltä maa-alan toisensa perästä. Kun Kartago ei itse saanut alkaa sotaa puolustakseen itseänsä, valitti se asiasta Rooman senaatille; mutta tästä ei apua lähtenyt. Vihdoin se omin uhin lähetti Massinissaa vastaan sotajoukon, jonka tämä kuitenkin voitti. Nyt saivat Roomalaiset toivotun tekosyyn tekemään tuosta vihatusta kaupungista lopun; sotajoukko, jossa oli 80,000 miestä, lähetettiin Afrikaan. Lähettiläitä saapuu vielä: »Kartagolaiset jättävät itsensä Rooman kansan armoihin», sanovat he. Heille myönnetään oikeus säilyttää omaisuutensa, lakinsa ja vapautensa, mutta vaaditaan 300 panttivankia Roomaan lähetettäväksi sekä lupaus, että konsulien vasta annettavia käskyjä noudatettaisiin. Konsulit vaativat ensin, että Kartagolaiset jättäisivät kaikki aseensa; 2,000 heittokonetta ja 200,000 varustusta kuljetetaan sen johdosta Roomalaisten leiriin. Sitten he ilmoittavat, että Kartago oli hävitettävä ja asukasten siirryttävä 1 ½ penikulmaa meren rannalta; elämä olisi muka paljon edullisempaa kaukana petollisesta merestä, jonka näkeminen herätti heissä vaarallisia mielihaluja ja toiveita, lisäsivät konsulit ivaten.

Tämä julma ja kohtuuton vaatimus herätti Kartagossa suuttumusta ja saattoi samassa hereille isänmaallisen innostuksen, jommoista tuo itsekäs kansa ei milloinkaan ollut näyttänyt. Rooman puoluelaiset kau-

pungissa surmattiin, portit suljettiin, temppelit muutettiin pajoiksi, joissa yöt päivät valmistettiin aseita; naiset leikkasivat palmikkonsa jousen jänteiksi; orjatkin vapautettiin ja pantiin sotaväkeen. Kun siis Roomalaiset alkoivat piirityksen, huomasivat he olevansa lujasti varustetun kaupungin edustalla, vaikka olivat sen varsin avuttomana luulleet tapaavansa. Kaksi vuotta (149 ja 148) Kartagoa piiritettiin, mutta saamatta mitäkään aikaan, sillä kuri oli huono ja johto veltto Rooman joukoissa. Vasta kun nuori *Publius Cornelius Scipio Aemilianus* vuodeksi 147 konsuliksi valittuna sai ylipäällikkyyden, tapahtui muutos. Kaupunkia aljettiin nyt ahdistaa sekä maan että meren puolelta; Kartagolaiset rakensivat vanhoista aineksista laivoja ja kaivoivat toisen kanavan satamaansa, sillä varsinaisen väylän olivat Roomalalaiset sulkeneet; mutta laivasto voitettiin. Kerran taas ui muutamia Kartagolaisia yöllä sytyttämään tuleen Scipion varustamia muurinsärkijöitä. Vihdoin saatiin kuitenkin kaupunki täydellisesti suljetuksi, jonka johdosta nälkä rupesi hätyyttämään puolustajia. Silloin alkoi Scipio ryntäyksen; mutta vielä muurien yli päästyään kohtasi Roomalaisia joka kadulla ankara vastarinta. 7 päivää kesti taistelua, kunnes vihdoin jäljellä olevat, 50,000 miestä sekä vaimoja ja lapsia, jotka olivat vetäytyneet vanhaan *Byrsa*-nimiseen kaupunginlinnaan, antautuivat; taistelun johtaja Hasdrubal joutui vangiksi, mutta hänen puolisonsa viskasi ensin molemmat poikansa palavan temppelin liekkeihin ja heittäytyi itse jäljessä. Scipio tahtoi ainoastaan ryöstää kaupungin, mutta senaatti määräsi, että se oli perustuksia myöten hävitettävä; 17 vuorokautta kesti sen palo, ja auralla kynnettiin vako kaupungin paikalle merkiksi, ettei siihen enää toista saisi syntyä, ja vielä kerrotaan pappien lausuneen kirouksen kaupungin paikalle. Kartagon alue muutettiin sitte Rooman provinsiksi, jonka pääkaupungiksi tuli *Utika*. Scipio sai voittonsa johdosta *Africanus*-nimen.

Toisen punilaissodan aikana olivat Roomalaiset laskeneet valtansa alle useita Espanjan kelttiläisiä ja iberiläisiä kansoja; mutta herruuden säilyttäminen täällä oli vaikeampi kuin voittojen saavuttaminen. Rooman ylimykset, jotka Espanjassa hallintoa pitivät tai johtivat sotajoukkoja, kohtelivat tylysti voitetuita kansoja, tahtoen helposti saada rikkauksia ja mainetta. Siitä syntyi yhtämittaisia kapinoita, jotka rauha usein saattoi taukoamaan, mutta jotka ennen pitkää alkoivat uudelleen. Niinpä v. 154 *Lusitanit* (nykyisessä Portugalissa) ja *Arevakit* (nyk. Kastiliassa) nousivat kapinaan, voittaen useita kertoja roomalaiset joukot ja kerrankin surmaten 6,000 miestä. Taistelu kävi varsinkin vakavaksi sen jälkeen kuin eräs köyhä paimen *Viriatus* tuli johtajaksi; hän sai voiton

toisensa jälkeen, ja Lusitanit valitsivat hänet kuninkaakseen. Kerran hän sai suuren roomalaisen joukon konsulineen saarretuksi, mutta laski sen vapaaksi, toivoen jalomielisyydellä voivansa Roomalaisiin vaikuttaa. Siitä eivät he kuitenkaan tahtoneet tietää; vaan halpamaisesti heidän päällikkönsä *Caepio* lahjoi muutamia Viriatuksen miehiä, jotka eräänä yönä murhasivat hänet (v. 139). Lusitanit antautuivat tämän jälkeen, mutta Arevakien luja kaupunki *Numantia* teki vielä vuosikausia vastarintaa, kunnes Kartagon voittaja Scipio lähetettiin sinne; nälkään näännyttämällä ankaran piirityksen kautta sai hän vihdoin kaupungin antautumaan (v. 133). Numantia hävitettiin niinkuin Kartagokin ja voittaja sai vielä uuden kunnianimen *Numantinus*. Rooman valta ulottui nyt Atlantinmereen asti. — V. 125 valloitettiin eteläosa *Gallia transalpinasta,* jonka kelttiläiset heimot pakotettiin Rooman herruutta tunnustamaan.

Toisen vuosisadan alkupuoliskolla oli Roomasta näin tullut maailmanvalta sen valloitettua Välimeren ympärillä olevat maat. Sen mukaan kuin voitetut maat liitettiin Rooman valtioon, järjestettiin niiden oikeudellinen asema ja määrättiin asukkaille niiden velvollisuudet. Kaikkia Italian ulkopuolella olevita maita kutsuttiin *provinseiksi,* joita yllä kerrottujen sotien jälkeen oli 8. Sisilian saari oli ensimmäinen (v:sta 241) jonka jälkeen Sardinia ja Korsika muodostettiin yhdeksi provinsiksi (238); Espanja taas jaettiin kahden maaherran hallittavaksi (206), mutta Makedoniaan kuului myöskin Akaija eli entinen Kreikka (146); Kartagon entisestä alueesta tehtiin Afrika-niminen (146) ja Vähästä Aasiasta Aasian provinsi (133); vähän myöhemmin (125) liitettiin se osa Galliasta, joka oli Pyreneain ja Alppien välillä, Rooman provinsien joukkoon. Samaa suopeutta oikeuksien jakamisessa, kuin Italian kansoille, ei provinsien väestölle osotettu, vaan ne joutuivat paljon epäedullisempaan suhteeseen Roomaan. Vanhan ajan katsantotavan mukaan voitettu maa ja kansa joutuivat kokonaan voittajan mielivaltaan, mutta Roomalaiset sallivat provinsien asukkaitten pitää uskontonsa, lakinsa, virkamiehensä, vieläpä kokoontumisoikeudenkin; heille määrättiin veroja maksettavaksi, mutta sotamiehiä ei otettu; osa muutamien yksityisten maasta otettiin koloniioja varten sekä kaikki entiset kuninkaiden tai valtion maat omistettiin Rooman valtiolle, vieläpä metalli- ja suolakaivoksetkin, missä sellaisia oli. Mutta oikeuksien myöntämisessä noudatti senaatti samallaista hajoittamispolitiikkaa, kuin näimme sen noudattaneen Italiassa. Provinseissa oli kaupunkeja, jotka olivat vapaat verojen suorittamisesta, niinkuin Atena, toisille taas senaatti määräsi raskaat veromäärät. Tärkeimmät näistä

olivat: henkivero *(tributum)*, jonka jokainen suoritti omaisuutensa mukaan, maaverona *(vectigal)* suoritettiin kymmenys maantuotteista; kolmantena olivat tullimaksut *(portoria)*. Mutta näitä valtiolle tulevia veroja ei hallitus virkamiehillänsä koonnut, vaan vuokrasi niiden kannon Rooman rikkaille rahamiehille, jotka sitoutuivat edeltäpäin suorittamaan määräsumman valtion rahastoon. Luonnollista oli, että vuokramiehet koettivat kaikin tavoin saada itselleen hyötyä, jonka vuoksi he vääryydelläkin hankkivat ylimääräisiä ja laittomia tuloja. Nämät veronvuokraajat, joita kutsuttiin *publikaneiksi*, olivatkin siitä syystä vihattuja ja halveksittuja maakunnissa, niinkuin Raamatustakin tiedämme. Suurempana vitsauksena provinsien väestölle oli kuitenkin itse maaherra, joka siellä Rooman valtaa edusti ja ylläpiti. Jokaiseen provinsiin määräsi senaatti vuosittain hallitusmieheksi yhden preettorin tai konsulin, jonka virka-aika Roomassa oli päättynyt; sellaisia nimitettiin *propreettoriksi* tai *prokonsuliksi*. Hän oli itsevaltias provinsissaan. Heti sinne tultuaan julkaisi maaherra ediktin, jossa hän ilmoitti ne perusteet, joita hän hallinnossaan aikoi noudattaa; sotaväen päällikkyys oli hänen hallussaan, hän oli korkein tuomari, valvoi yleistä turvallisuutta, järjesti yleiset työt j. n. e. Hänen seurueseensa kuului useita alempia virkamiehiä, joista qvestori eli rahavarojen hoitaja oli tärkein, mutta siinä oli vielä lääkärejä, tulkkeja, sekä koko joukko ystäviä. Ja kaikki nämät elivät maakuntalaisten kustannuksella; maaherran hoviin täytyi asukasten kuljettaa tarvittavat ruokavarat, mutta sen lisäksi saattoi tunnoton maaherra, jollaisia useimmat olivat, rajattoman valtansa nojassa kohdella hallittaviaan melkeinpä miten hyvänsä; hänen mielivallastaan riippui kokonaan maakunnan olot ja väestön tila. Tavallista oli, että asianomaiset maaherrat tulivat provinseihinsa varoja kokoamaan saadakseen velkansa maksetuksi ja vastaisia tarpeita varten pääomia hankkiakseen, ja rikastumisen täytyi käydä nopeasti, koska virka-aika oli ainoastaan yksi vuosi. Hän vaati siis varsinaisten tulojensa lisäksi n. k. vapaehtoisia veroja, kalliita lahjoja, ottipa hän usein kuolleiden esineiden lisäksi asukkaitakin, jotka hän lähetti Roomaan kansan huviksi taistelemaan näyttämöllä leijonien tai tiikerien kanssa. Kiskomisten johdosta olivat asukkaat pakotetut lainaamaan rahoja, joita he kyllä saivatkin, mutta vaan suunnattomia korkoja vastaan, roomalaisilta rahamiehiltä, jotka provinseissa oleskelivat. Tämän johdosta useat kaupunkikunnat olivat niin velkaantuneita, että joutuivat koronkiskurien mielivaltaan.

Provinsien tila sen johdosta huononi huononemistaan. Roomaan voitiin kyllä valittaa vääryyksien johdosta, joihin asianomaiset olivat

tehneet itsensä syypäiksi, ja v. 149 asetettiin vakinainen tuomioistuin näitä valituksia tutkimaan. Mutta tuomarit olivat itse virkamiehiä, jotka eivät mielellään virkakumppaniansa ryhtyneet rankaisemaan, ja asiat raukesivat enimmäkseen tyhjiin ja väärinkäytökset jatkuivat. Tämä menettely todistaa Rooman ylimystön itsekkäisyyttä ja turmeltunutta siveellistä katsantotapaa. Senaatti taas ei ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin provinsien turvaamiseksi, eikä niiden asukkaita tahdottu saattaa voittajia lähemmäksi, niinkuin Italian kansojen suhteen oli menetelty, vaan voittajat tahtoivat ikäänkuin korvaukseksi ponnistuksillaan saaduista voitoista riistää provinsien asukkaiden omaisuuden ja onnen.

XXIII.

Rooman olot suurten sotien päätyttyä.

Vieraiden kansojen vaikutus. — Uusia jumalia. — Backanaliot. — Kreikkalaisen filosofian vaikutus. — Muuttunut kasvatus. — Kirjallisuus pääsee alullensa. — Ylellisyys lisääntyy. — Vanhoillinen puolue, Porcius Cato. — Sotien vaikutus yhteiskunnallisiin oloihin. — Pikkutilalliset menettävät maansa. — Orjan työ. — Uusi ylimyskunta. — Orjien tila. — Orjakapinoita. — Yhteiskunnalliset parannuspuuhat. — Liittolaiskysymys.

Roomassa oli tapana joka viisivuotiskauden eli n. k. lustrumin päättyessä viettää Mars-kentällä suurta sovitus- ja puhdistusjuhlaa, jossa muun muassa rukoiltiin jumalia, että he tekisivät tasavallan entistä suuremmaksi ja voimakkaammaksi; mutta censorina ollessaan Kartagon ja Numantian voittaja Scipio Africanus minor sai tämän kaavan muutetuksi sellaiseksi, että rukoiltiin jumalia tasavaltaa säilyttämään ehjänä ja vanhingoittumattomana. Roomalaiset olisivat jo muka valloittajina tehtävänsä suorittaneet, liitettyään yhteen kaikki Välimeren ympärillä olevat kansat. Mutta tuota kerran vauhtiin päässyttä menoa ei voitu seisahtaa; sodat jatkuvat yhäti ja Rooman rajat siirtyvät yhä ulommaksi. Pääponsi valtion toimissa ei kuitenkaan enää ole sodissa ja valloituksissa, vaan sisällisten olosuhteiden järjestämiseen huomio jälleen etupäässä kiintyy.

Rooman kansa, sellaisena kuin sen tapaamme suurten sotien jälkeen, ei enää ole samallainen, kuin sen esi-isät, jotka olivat taistelleet Samnilaisia ja Pyrrosta vastaan. Saavuttamansa kunnian ja maailmanherruuden korvaukseksi oli Rooman täytynyt uhrata entinen kuntonsa ja se vakava roomalaishenki, jolla tuo suuruus oli saavutettu. Miekallaan Roomalaiset laskivat kansoja valtansa alle, mutta kukistetut kansat vaikutuksellaan vieroittavat voittajat heidän vanhoista hyveistään, siten valmistaen heidän häviötään. Vieraat kansat, vieraat uskonnot, tavat ja laitokset seuraavat voittojen mukana Roomaan ja vaikuttavat sekä elämäntavoissa että katsantokannassa suuren muutoksen. Varsinkin vanhoista sivistysmaista, Kreikasta ja Aasiasta, paljon uusia aineksia ilmestyy sinne. Kreikkalaisia rupeaa yhä enemmän näkymään Roomassa; toisia kuljetetaan orjina, toiset siirtyvät vapaehtoisesti sinne asumaan, matkoillaan useat siellä jonkun aikaa viipyvät. Heidän taitonsa, sivistyksensä ja hieno käytöksensä avaavat heille tien kaikille aloille; ylimykset jättävät lastensa opetuksen heidän huostaansa, heitä otetaan kirjureiksi, työnjohtajiksi, rakennusmestareiksi, heitä käytetään ruoanlaittajina. Siten pääsee heidän sivistyksensä, heidän uskonnolliset käsitteensä, heidän hyveensä, mutta myöskin heidän paheensa yhä enemmän Roomalaisissa vakaantumaan.

Vieraita uskontoja kohtaan Roomalaiset aina osottivat suurta suvaitsevaisuutta ja olivat halukkaita itselleenkin muiden kansojen jumalia omistamaan. Onhan se muutenkin luonnollista, että jumalien lukumäärän lisääminen käy helposti päinsä, kun jumaluus on pirstaantunut moninaiseksi; käytännöllisille Roomalaisille oli viisastakin ottaa vastaan uusia tulokkaita, sillä saattoihan vieras jumala olla omia entisiä mahtavampi. Jo Camillus saattoi voitetusta Vejistä Roomaan Junon, jota pidettiin hyvin voimakkaana kaupungin suojelijana. Ensimmäisen punilaissodan jälkeen aljettiin kreikkalaisille jumalille kunnioitusta osottaa, ja vanhat jumalat syrjäytettiin tai sekaantuivat tulokkaiden kanssa; niinpä Minervaa ja Pallasta aljettiin pitää samana jumaluutena. Senaatin vallassa muuten oli määrätä, mitä jumalia Roomassa oli palveltava ja saatiin temppeleihin laskea; se antoi vieraille jumalille kansalaisoikeuden, niinkuin voitetuille kansoillekin. Mutta Itämailtakin jumalat tunkeusivat sinne jo aikaisemmin kuin legioonat olivat siellä käyneet; niinpä v. 203 Frygiasta kotoisin oleva jumalien äiti, Kybele, tuotiin loistavilla menoilla Roomaan. Aistillisia, riettaita juhlia uhrineen ja eunukki-papistoineen nähtiin tästä lähin Roomassakin vietettävän. Vielä hurjemmat olivat viinin jumalan Backuksen kunniaksi öiseen aikaan pidetyt juhlat, joissa tavattiin

nuoria naisia ja miehiä ylhäisimmistä perheistä; viinan huumaamana palavien soihtujen valossa niissä harjoitettiin törkeintä kevytmielisyyttä ja pidettiin rietasta menoa. Murhia, testamenttien väärennystä y. m. rikoksia huomattiin näissä uskonnon menojen suojassa harjoitetun, kun v. 186 senaatin käskystä toimitettiin niiden johdosta ankara tutkimus, ja loppupäätökseksi tuli, että 7,000 miestä ja vaimoa, jotka olivat näihin salaisiin seuroihin vihkiytyneet, tuomittiin kuolemaan tai kovaan vankeuteen. Mutta suurella vaivalla ainoastaan saatiin näitä backanalioita estetyiksi, sillä paitsi Roomassa, vietettiin niitä muissakin Italian kaupungeissa.

Uskonnollinen vakavuus katosi entisten jumalien mukana; mutta vielä suuremmassa määrässä vaikutti siihen kreikkalainen filosofia, joka ei olettanut jumalia olevaksikaan tai selitti ne vaan luonnonvoimiksi. Virallisesti puhuttiin kyllä jumalista ja heidän suojeluksestaan, mutta yksityisesti usein naurettiin niille. Niinpä eräs Laelius ilkkui taikauskoisia ihmisiä, noita pienten lasten kaltaisia, jotka luulevat kaikki pronssipatsaat eläviksi ja olettavat niitä ihmisiksi; mutta forumilla sama mies kauniilla sanoilla puolusti vanhoja uskonnollisia laitoksia, joita Numa-kuningas oli säätänyt.

Roomalaisen kasvatus oli alkuaan ollut hyvin yksinkertainen; ensin äidiltään, sitten isältään, ja myöhemmin elämästä hän oli oppinsa saanut. Mutta tästälähin tavataan, ainakin varakkaimmissa perheissä, kreikkalainen opettaja, joka paitsi lukemista ja kirjoitusta selitti nuorisolle kreikkalaisen kirjailijan, filosofin tai puhujan teoksia, tai luetti oppilailleen Homeroksen runoja. Useinpa vielä kotiopetuksen päätyttyä Rooman nuorukainen oleskelee joukun vuoden sivistyksen pääpaikassa Atenassa.

Kreikkalaisten vaikutusta oli sekin, että kirjallisuus Roomassa pääsi alullensa. Tuskin muualla, kuin laissa ja asetuksissa, oli sitä ennen latinankieltä käytetty, mutta jo 3:nnella vuosisadalla eräs vapautettu orja *Livius Andronicus* kääntää Odysseian tälle kielelle. Kertomukset Rooman vanhimmista vaiheista syntyvät myöskin näihin aikoihin, Kreikkalaisten taruston tapaan muodostettuina. Suuremmoiset sodat herättävät kansallisen innostuksen ja saattavat runouden alulle; niinpä *Naevius*, joka itse oli ottanut osaa ensimmäiseen punilaissotaan, kertoo runomitalla tämän sodan tapahtumia; *Ennius*, Scipioiden ystävä, ottaa runoissaan esittääkseen koko Rooman historian. *Plautus*, joka oli Umbriasta syntyisin, ja *Terentius*, joka oli ollut kartagolainen orja, mutta saanut vapauden, kirjoittivat ensimmäiset pilanäytelmät, ottaen mallikseen kreik-

kalaisia kirjailijoita. Kaunopuheisuutta aljetaan niinikään harrastaa kreikkalaisten opettajien johdossa. Sanalla sanoen, kreikkalainen henkinen elämä eri muodoissaan alkaa Roomassa yhä enemmän voittaa alaa.

Mutta sivistyksen ohessa myöskin ylellisyys, loisto ja hienous tunkevat syrjään entisten tapojen yksinkertaisuuden ja vaatimattomuuden. Entisiin vaatimattomiin asuntoihin tuotiin pronssilla ja kullalla koristettuja huonekaluja, kalliita mattoja, hienoja kankaita ja verhoja; ruokapöydille ilmaantuu kulta- ja hopea-astioita, jotka ennen olivat olleet kokonaan kielletyt, sekä monellaiset herkut, jotka eri maista hankittiin. Syödessä oli Roomalaisten tapana olla lepäävässä asennossa hienoilla sohvilla, ja ateriain aikana käytettiin laulajia ja soittajia huvittamassa

Triumfisaatto.
(Roomalaisen korkokuvan mukaan.)

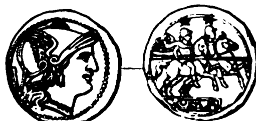
vieraita. Ulkonaisessa esiintymisessä oli sama loisto. Kreikkalainen historiankirjoittaja *Polybios*, joka kauan aikaa oleskeli Roomassa, mainitsee, että kun Scipion puoliso lähti temppeliin, nousi hän loistavaan vaunuun mitä komeimpaan pukuun puettuna. Hänen edessään kuljetettiin juhlallisesti uhriin tarvittavat astiat, jotka olivat kullasta ja hopeasta; suuri palvelija- ja orjajoukko seurasi mukana. Koko maailmasta ryöstetyt aarteet tämän ylellisyyden tekivät mahdolliseksi, sillä satumaisia summia virtasi Roomaan toisen punilaissodan jälkeen; Kreikan ja Syrian sotien aikana tuli 10 vuoden kuluessa ainakin noin 300 miljoonaa markkaa. Kalliita esineitä ja taideteoksia tuotiin niinikään; niinpä Scipion triumfissa oli muun muaass 1,231 norsunhammasta nähtävissä; Flaminiuksen triumfissa kuljetettiin yli 500 marmori- ja vaskipatsasta j. n. e. Toisinaan otettiin kaikki millä vaan arvoa oli; niinpä eräs Acilius otti Syrian kuninkaan omia vaatteitakin; eräs Manlius toi kynttilänjalkoja ja ruoka-

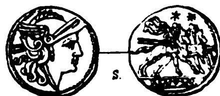
kaappeja; muuan Fulvius ei jättänyt Ambrokiassa muuta kuin »paljaat muurit». Sotien jälkeenkin virtasi voitetuista maista yhä rikkauksia Roomaan maaherrojen kautta, niinkuin edellisessä luvussa olemme kertoneet.

Mutta ilman vastarintaa ei tuo ulkomaalaisuus kuitenkaan päässyt Roomaan leviämään. Täällä oli kaksi puoluetta, joista toinen suosi kreikkalaisuutta, koettaen sen avulla edistää Rooman kehitystä, toinen taas sitä vastusti, tahtoen entiseen kuntoon ja yksinkertaisuuteen perustuen kehittää Rooman suuruutta. Edelliseen kuuluivat etupäässä Scipion ja Aemiliuksen suvut; jälkimmäisen suurin mies oli *Marcus Porcius Cato,* joka kaikin tavoin tahtoi pitää Roomassa vanhaa henkeä vireillä. Cato ei vastustanut sivistyksen hyviä puolia, vaan sitä turmelusta ja ylellisyyttä, joka sen mukana kulki. V. 195 konsulina ollessaan hän kiivaasti puolusti erästä toisen punilaissodan aikana hyväksyttyä lakia, joka kielsi Rooman vaimoja käyttämästä puolta unssia enemmän kultaa vaatteittensa koristuksiin sekä pitämästä kirjavia pukuja ja käyttämästä Roomassa vaunuja. Kysymys oli näet nyt sen peruuttamisesta. »Te olette usein kuulleet minun muistuttavan, että kaksi vastakkaista pahetta, ylellisyys ja ahneus, heikontavat valtion perustusta», lausuu hän innoissaan forumille kokoontuneelle kansalle. »Nämät samat vitsaukset ovat hävittäneet monta suurta valtakuntaa. Mitä loistavammaksi ja onnellisemmaksi sentähden meidän asemamme muodostuu, sitä enemmän minä pelkään. Olemme jo tunkeutuneet Kreikan ja Aasian maihin, jotka ovat vaarallisia kiusauksia täynnänsä; meidän hallussamme on jo monien kuninkaiden rahastot. Eikö ole syytä pelätä, että, vaikka meidän tulisi olla näiden rikkauksien herroja, me tulemme niiden orjiksi? Uskokaa minua, Rooman onnettomuudeksi on Syrakusasta mestariteoksia Rooman muurien sisäpuolelle kuljetettu. Atenan teoksia ja Korintin patsaita kuulen sangen monen kehuvan ja pilkkaavan meidän jumalien savesta tehtyjä kuvia. Minä puolestani pidän parempana näitä jumalia, jotka ovat meitä suojelleet ja tulevat suojelemaan vastedeskin, jos jätämme heidät asemilleen.» Tässä puheessa Cato toi esiin Roomassa paraillaan tapahtuvaa muutosta,

Denaari.

Quinaari.

S.
Sestertsi.

Roomalaisia rahoja. (Oikeassa koossaan.)

ennustaen vastaista turmelusta tavalla, minkä myöhempi aika osotti pääasiassa oikeaksi.

Samallaista intoa hän osotti, kun v. 156 Roomaan oli tullut Kreikasta eräs lähetystö pyytämään senaatilta vähennystä Atenalle määrätystä sakkomaksusta. Se sai jonkun aikaa odottaa vastausta, ja tällä aikaa yksi sen jäsenistä, Carneades, rupesi Rooman nuorukaisille puhumaan oikeudesta ja todistamaan taas sitä vastaan, niinkuin sofistien tapa oli. Kun Cato tästä kuuli, riensi hän senaattiin ja kysyi: »Minkätähden niin kauan pidätätte näitä lähettiläitä? He voivat meille vakuuttaa kaikkea mitä tahtovat. Ratkaiskaa heidän asiansa, lähettäkää heidät takaisin omiin kouluihinsa väittelemään Kreikkalaisten lasten kanssa, että jättäisivät Roomalaisten lapset lakeja oppimaan ja virkamiehiä tottelemaan, niinkuin ennenkin.» Senaatti päättikin heti, että Atenalaisten maksu vähennettiin 500:sta talentista 100:aan. — Suurta Scipiota, Hannibalin voittajaa vastaan, joka oli kreikkalaisuuden harras suosija, Cato ankarasti taisteli ja sai hänet vihdoin Roomasta lähtemäänkin. Censorina ollessaan (v. 184) hän pani toimeen ankaria säädöksiä, joiden kautta hän tahtoi saada uudistumaan vanhaa roomalaishenkeä; hän esim. kielsi kuninkaita tulemasta Roomaan, koska heidän hovinsa aina jotakin turmelusta jälkeensä jättäisi; hän karkotti 7 senaattoria senaatista. Hänen takanaan oli suuri puolue, joka suosi tätä ankaruutta; mutta tarkoituksensa perille hän ei päässyt, sillä yhä enemmän Rooma vieraantui entisistä oloistaan, kulkien edelleen alkuun päässyttä suuntaa.

Rooman yhteiskunnallisissakin oloissa pitkälliset sodat vaikuttivat suuren muutoksen. Tasavallan ensimmäisinä vuosisatoina oli patriisien ja plebejien väli tasaantunut, ja plebejeistä virtasi uutta voimaa ja kuntoa valtion virkamiesjoukkoon ja senaattiin. Tosin ei kaikkien sukujen jäseniä milloinkaan päässyt valtion virkoihin, vaan suurin osa kansalaisista muodosti jonkinlaisen keskisäädyn, jonka jäsenet olivat pienien maatilojen omistajia. Mutta tämä lukuisa keskisääty oli enemmistönä forumilla kansankokouksissa; siinä roomalainen kunto, vakavuus ja luja lainkuuliaisuus säilyi ja siitä legioonat suurimmaksi osaksi muodostettiin. Mutta sodat, varsinkin toinen punilaissota, jolloin Hannibal oli Italiassa, harvensivat sen lukua arveluttavassa määrässä. Suurten sotien aikana oli kansalaisoikeutta nauttivien lukumäärä vaan noin 320,000, joista noin 40,000 miestä oli tavallisesti aina aseissa eli joka kahdeksas kaikista, joka on monta vertaa raskaampi meidän ajan asevelvollisuutta, sillä joka sadannen henkilön osaksi tulee nykyajan valtioissa se suoritettavaksi. Palvelusaika on nykyajan valtioissa 2—5 vuotta, mutta Roo-

massa saatettiin sama henkilö kutsua palvelukseen parikymmentä kertaa. Alituinen sodassa-olo esti sotamiehiä maataan viljelemästä, jonka vuoksi heidän vähitellen oli pakko luopua tiloistaan. Hannibalin Italiassa olo vaikutti toisellakin tavalla haitallisesti pikkutilallisien asemaan. Useat Italian asukkaat luopuivat, niinkuin edellä on mainittu, Roomasta ja liittyivät häneen, ja tästä rangaistukseksi otti senaatti heiltä tilat pois, jotka joutuivat Rooman ylhäisille suvuille. Täten kerääntyi maaomaisuus yhä enemmän muutamien rikkaiden käsiin. Ne pikkutilalliset taas, jotka vielä olivat jääneet, eivät saattaneet kilpailla suurtilallisten naapuriensa kanssa, jotka käyttivät suunnattoman paljon orjia työssään. Sen vuoksi hekin olivat pakotettuina myymään talonsa. Toisinaan taas rikas tilanhaltija keinotteluilla tai pakotuksella karkotti pikkutilallisen naapurinsa ja yhdisti hänen maansa omaansa. Eräs kirjoittaja mainitsee, miten muuan rikas maanomistaja hävitti höyhän naapurinsa mehiläispesät, koska ne häntä muka häiritsivät. Köyhä mies tahtoi silloin sijoittaa mehiläishoitonsa toiseen paikkaan, mutta hän ei löytänyt sellaista pientä alaa, jossa hänellä ei rikasta miestä olisi ollut naapurina.

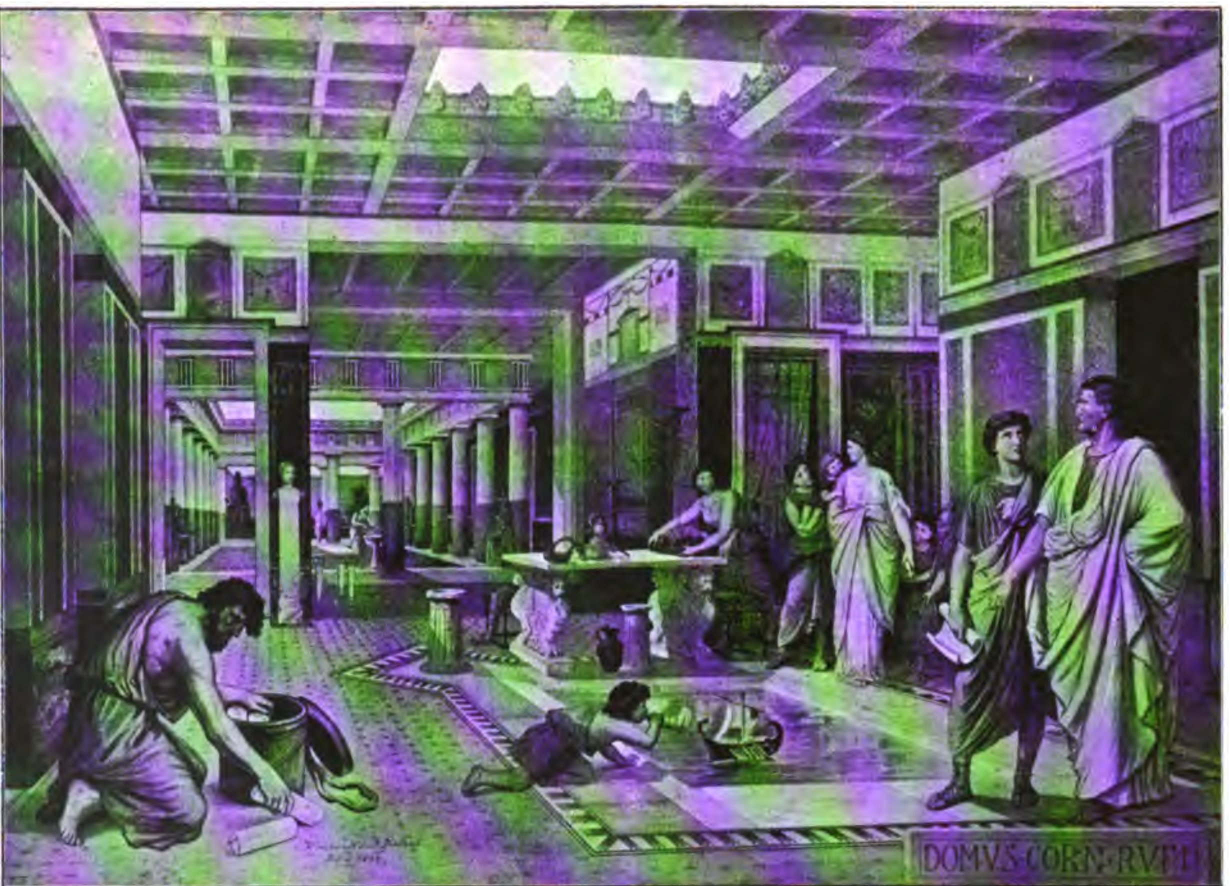
Näin yksityismaa kerääntyi muutamille ylhäisille henkilöille, eikä myöskään vanhan Liciniuksen peltolain säädöstä valtiomaista enää noudatettu. Tämän muutoksen kautta hävisi myöskin maanviljelys Italiassa, sillä suurten maatilain omistajat muuttivat pellot karjalaitumiksi, joissa orjat paimensivat suuria lammaslaumoja. Se oli näet edullisempaa ja mukavampaa, kuin peltojen hoito. Vilja tuotiin Afrikasta tai Sisiliasta Italiaan.

Maansa menettäneet pikkutilalliset muuttivat tavallisesti Roomaan. Olisihan heistä siellä saattanut tulla käsityöläisiä tai muita työntekijöitä, mutta orjan työ oli Roomassakin kilpailemassa; rikkaissa perheissä olivat ruoanlaittajat, muurarit, kirjurit, maalarit, kultaajat, vieläpä arkkitehdit ja lastenopettajatkin ostettuja orjia; joka temppelillä oli orjajoukkonsa, joka yhdistys omisti niinikään heitä; hallituskin käytti orjia yleisiin töihin, niinkuin vesijohtojen kunnossa pitämiseen, aseiden valmistamiseen, laivojen rakentamiseen y. m. Orjan työ tuli helpommaksi, kuin vapaan; orja oli kyllä ostettava, mutta hänen ruokansa, asuntonsa ynnä muut tarpeensa olivat vähäiset. Vapaata työmiestä ei tarvittu sellaisessa yhteiskunnassa.

Mutta Rooman kansalainen, vaikka köyhäkin, saattoi pääkaupungissa saada työttömänäkin toimeentulonsa. Komeita juhlia, joissa kansaa kestitettiin, pidettiin tavan takaa rikkaiden ylimysten toimesta; triumfeissa, uskonnollisissa juhlissa oli köyhälläkin kansalaisella jotakin saa-

tavana. Näytelmissä hän myöskin sai olla läsnä. Valtio puolestaan rupesi niinikään pitämään huolta köyhistä jakamalla heille viljaa yhteisistä varastoista. Caesarin aikana, noin v. 50 e. Kr. s., oli 400,000 kansalaisesta 320,000 sellaista, jotka elivät valtion kustannuksella. Mutta tuo köyhä kansalainen oli maailmanvaltion kansan jäsen, joka sai forumilla olla asioita päättämässä ja virkamiehiä valitsemassa, ja tästä muodostui ennen pitkää tulolähde, virkaan pyrkijät kun alkoivat ostaa heidän ääniänsä. Nämät kaikki seikat vaikuttivat sen, että elämä pääkaupungissa kävi mukavammaksi ja hauskemmaksi kuin siirtyminen johonkin koloniiaan, johon hänellä oli aina tilaisuus; hänen elämänsä olisi kyllä ollut siellä arvokkaampaa, mutta siellä olisi ollut työtä tekeminen. Luonnollista on, että Rooman valtio tällaisten olojen kautta menetti suuresti entistä siveellistä voimaansa.

Samassa kuin tuo maataviljelevä keskisääty supistuu pienemmäksi, lisäten köyhälistön lukumäärää, kohoavat muutamat suvut taas yhä korkeammalle, eivätkä nämät köyhiä kansalaisia pidä vertaisinaan, vaan ala-arvoisena joukkona. He kutsuvatkin itseänsä nimellä *nobiles* (s. o. jalosukuiset) tai *optimates* (paraat), alempi väestö on *plebs*. Noin 200 sukua muodosti tuon vähitellen kehittyneen uuden ylimysluokan, jonka jäsenistä useimmat polveutuivat entisistä plebejeistä, mutta vähempi osa myöskin patriiseista. Heidän esi-isänsä olivat päässeet valtion virkoja hoitamaan, ja tavaksi tuli, että samojen sukujen jäseniä yksinomaan valittiin, ja vihdoin he alkoivat pitää niitä itselleen kuuluvina. Harvoin enää saattoi sellainen virkaan päästä, jolla ei kuuluisia esi-isiä ollut; vastarintaa se aina kohtasi ja halveksimalla häntä kutsuttiin *homo novus* (s. o. uusi ihminen). Noita herroja varten näkyi siis koko maailman herruus saavutetun, sillä he määräsivät kansojen kohtalot, heille yksin kaikkien maiden rikkaudet kuuluivat; komeissa taloissaan, joita kullakin oli sekä Roomassa että maaseuduilla, he nauttivat mukavassa, ylellisessä elämässä tätä esi-isien hankkimaa onneansa. Esi-isäin kuvat (*imagines*), joita vahasta tehtyinä säilytettiin perheen huoneistossa (*atriumissa*), ja joita jotakuta suvun kuollutta jäsentä haudattaissa kannettiin hautajaissaatossa, olivat kyllä muistuttamassa entisiä hyveitä ja kuntoa, mutta vaikka ne olivatkin suvun ylpeytenä, niin nuo ominaisuudet joutuivat polvesta polveen yhä enemmän unohduksiin. Suuremmoista uhrautumista valtion edun hyväksi, jota aikaisemmin oli tavattu, ei enää ole, paitsi harvoissa, näkyvissä; sotajoukosta on ankara kuri ja vakava henki kadonnut, johto on velttoa; valtion lakeja ei tarkoin noudateta, sen varoja omistetaan, valtion maa on kokonaan taas joutunut ylimystön valtaan;

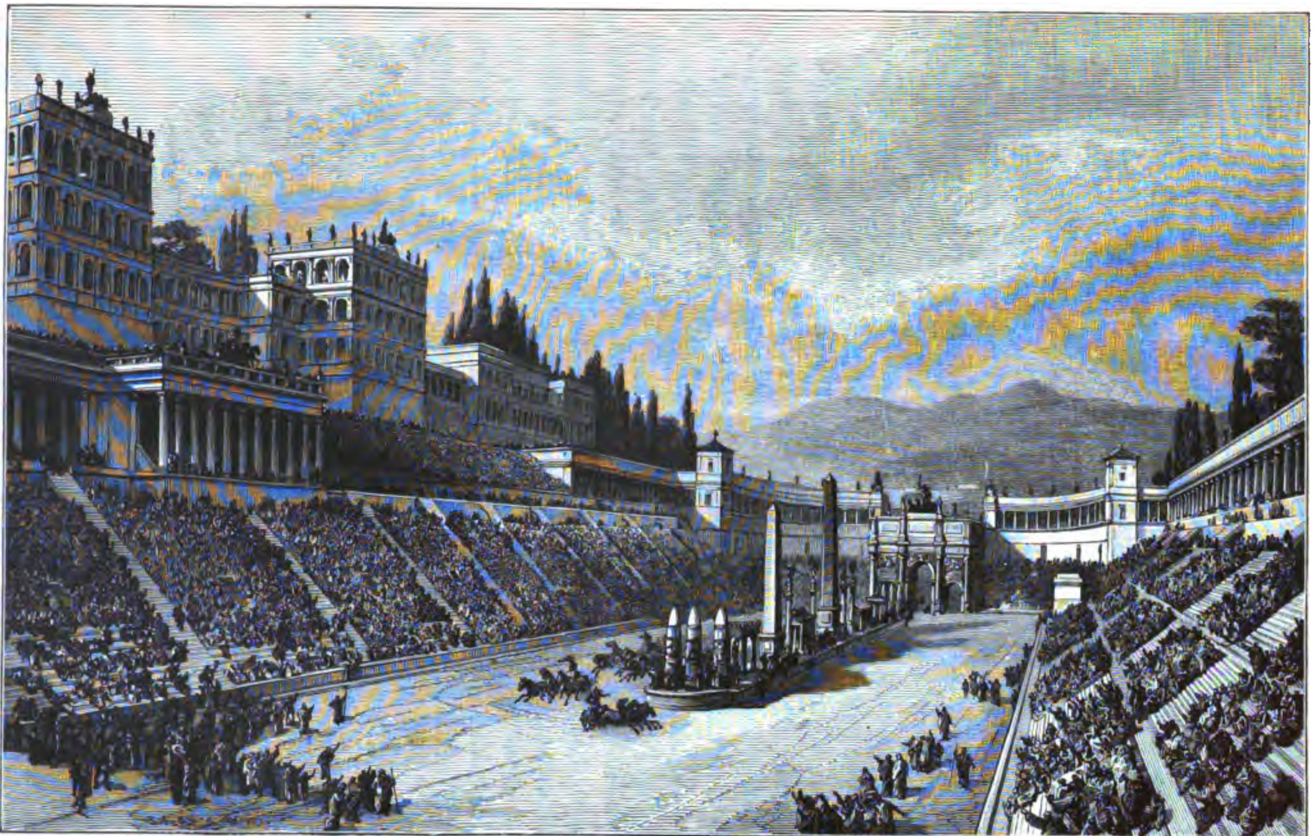
Roomalaisen patriisin talo.

Etualalla on atrium, s. o. vastaanottosali ja arkihuone, jossa näkyy perheenisäntä ja emäntä sekä joitakuita palvelijoita ja opettaja käsikirjoituskääröineen. Atriumin takana on ensin pienempi työhuone ja sitte pylväskäytävä n. s. peristyyli taivasalla. Kauempana näkyy puutarha. — Suunniteltu osaksi Pompejin jäännösten mukaan.

tuomiot ovat puolueellisia heidän edukseen. Velttous ja löyhyys velvollisuuksiensa täyttämisessä sekä itsekkäisyys ja ahneus on uuden ylimystön tunnusmerkkinä.

Vasta mainitsimme, että suurena syynä yhteiskunnallisissa oloissa tapahtuneisiin muutoksiin oli orjien pitäminen, joka tuli yhä yleisemmäksi. Vanhimpina aikoina viljeli tilanomistaja vaan yhden tai parin orjan avulla maatansa; mutta suurten valloitusten kautta niitä virtaili tuhansittain yht'aikaa Italiaan. Sodassa jäi voittajan mielivaltaan voitettu maa ja sen kansa, jota voitiin sodan ankaran menon mukaan kohdella miten hyvänsä. Tappeluissa vangiksi joutuneet tehtiin orjiksi ja usein kapinan yrityksissä tai muissa luvattomissa vehkeissä tavatut joutuivat saman kohtalon alaisiksi. Orjalla ei oikeata ihmisoikeutta ollut paremmin kuin Kreikassakaan, vaan luettiin hän omaisuuteen kuuluvaksi tavaraksi. Orjamarkkinoilla niitä oli runsaasti halullisten saatavissa; orjakauppias asetti yleisön nähtäväksi musta- ja valkeaihoiset, miehet, vaimot ja lapset, tarjoillen niitä ostajalle, joka taas tarkasteli niitä niinkuin haluamaansa tavaraa ainakin, koetteli raajojen vankkuutta, tiedusteli ikää j. n. e. Hinta vaihteli luonnollisesti suuresti; nuori ja vankka mies oli kalliimpi kuin ikäkulu vanhus, oppinut Kreikkalainen maksoi enemmän kuin gallialainen barbaari. Toisinaan maksettiin orjasta 7,000 markan hinta, mutta keskimääräinen oli 4—500 markkaa. Suuren voiton jälkeen, jolloin niitä suurissa joukoissa myytiin, voitiin niitä saada polkuhinnasta. Aemilius Paullus esim. myi 15,000 Epeirolaista yhdellä kertaa ja Scipio Africanus 35,000 Kartagolaista. Kun orja oli ostettu, sijoitettiin hän kaupungintalossa olevien entisten joukkoon tai vietiin maakartanoon, jossa hän sai ryhtyä joko karjojen paimentamiseen tai peltotyöhön. Viimemainittujen asema oli epäedullisempi kuin edellisten ja heidän työnsä raskaampi. Voudin valvoessa ajettiin orjalauma työhön, jossa sen herkeämättä täytyi olla koko päivä; ruoka oli huonoa ja niukkaa; laiskaa rangaistiin piiskalla niinkuin juhtaa. Yöksi taas sullottiin suuret joukot kurjaan, ahtaaseen majaan. »Orjan täytyy joko olla työssä tai maata», sanoo Cato; hänellä ei ollut mitäkään virkistystä tai lepoa, ei edes juhlapäivinäkään. Toisinaan heitä kuitenkin vapautettiin, sillä isäntä saattoi sen tehdä.

Mutta nuo äärettömät orjajoukot kävivät joskus vaarallisiksi, sillä huono ja tyly kohtelu saattoi heidän vihansa isäntää vastaan puhkeamaan ilmi, jolloin levottomuuksia syntyi. Niinpä v. 134 syntyi kapina erään syrialaisen orjan Eunuksen johdossa Sisiliassa. Orjien joukko kasvoi 200,000 miehen suuruiseksi, ja he ottivat useita kaupunkiakin haltuunsa,

Circus maximus.
Rooman suurin ja vanhin kilpa-ajokenttä. (Suunniteltu entiseen muotoonsa.)

muun muassa Messinan, sekä voittivat neljä preettoria ja yhden konsulin. Muissa osissa valtakuntaa ilmaantui samaan aikaan samallaisia vapautusyrityksiä: Delos-saarella, joka oli itämaisen orjakaupan pääpaikka, Attikassa, vieläpä Campaniassa ja Latiumissakin. Mutta nämät seudut olivat etäällä toisistaan ja merten erottamana, niin etteivät kapinannostajat päässeet yhteisesti toimimaan. Se oli Rooman onni, ja niin v. 133 eräs tarmokas päällikkö tukahutti yrityksen. Mutta 30 vuoden perästä syntyi taas suuri kapina, jossa satojatuhansia orjia surmattiin. Väkivallalla eivät he kuitenkaan asemaansa saaneet parannetuksi, päinvastoin annettin yhä ankarampia määräyksiä, joiden avulla heitä koetettiin kurissa pitää; niinpä kiellettiin heitä pitämästä minkäänlaista asetta, ei edes keihästä, jolla paimenet puolustivat itseään metsän pedoilta.

Orjien aseman parantamista ei kukaan ajatellut Roomassa enempää kuin Kreikassakaan, sillä heidän kurjuuttaan pidettiin luonnollisena. Yhteiskunnalliset reformit koskivat ainoastaan vapaita, mutta sellaisinakin olivat ne Rooman valtiossa tarpeellisia, ja tulivatkin 1:llä vuosisadalla e. Kr. s. tärkeimmäksi kysymykseksi. Rikkaiden ja köyhien, ylhäisten ja alhaisten välillä vallitsevan juovan tasoittaminen oli yhteiskunnallisten parannuspuuhajien ensimmäinen tehtävä. Riidat ovat siitä seurauksena, sillä ylimystö ei tahdo luopua valta-asemastaan ja saamistaan eduista. Samoin kuin tasavallan ensimmäisinä vuosisatoina on taas ylimystö, vaikka entistä siveellisessä suhteessa turmeltuneempi, ja kansa, niinikään esi-isiään huonompi, toisiansa vastassa. Jalomieliset ylimykset asettuvat kansan tilaa parantamaan, nojautuen kansankokouksiin, ylimysten tuki ja voima taas on senaatissa, jonka vuoksi siitä syntyy kiista itse valtiomahtien välillä, edelliset kun tahtovat siirtää vallan pääpainon forumille kansankokouksiin, joille se lakien mukaan kuuluukin, jälkimmäiset taas pysyttää sen senaatilla, joka oikeastansa oli aina ollut valtion johtajana.

Tämän kysymyksen yhteyteen liittyy toinenkin, kun Rooman liittolaiskansat rupeavat vaatimaan kansalaisoikeuksia. He palvelivat Rooman sotajoukossa, ja olivat sen kautta tehokkaasti olleet avullisina maailmanvallan luomisessa, mutta mitäkään etuja he eivät olleet korvaukseksi saavuttaneet. Päinvastoin heidän palveluksensa joutuivat unohduksiin, kun ei heitä enää välttämättömästi tarvittu, ja kohtelu oli usein hyvinkin tylyä ja mielivaltaista. Niinpä Cajus Gracchus kertoi forumille kokoontuneelle kansalle, mitenkä muuan konsuli eräässä Teanumin kaupungissa käydessään oli ilmoittanut qvestorille, että hänen vaimonsa tahtoi mennä miesten kylpyhuoneeseen kylpemään, jonka vuoksi tämä määräsi erään kaupungin arvokkaimmista asukkaista, Marius-nimisen, toimittamaan kyl-

pyhuoneen tyhjäksi; mutta koska tässä vähän viivyteltiin, harmistui konsulin vaimo, jonka johdosta konsuli käski liktoriensa ottamaan tuon Mariuksen kiinni, riisua hänet alasti, sitoa julkisella paikalla olevaan paaluun ja ruoskia häntä. Kerran taas, mainitsi sama puhuja, oli muuan Venusian mies kysynyt leikillisesti vastaantulevilta orjilta, jotka kantotuolissa kuljettivat nuorta miestä: »kuljetatteko te kuollutta?» Mutta tämä kysymys täytyi hänen sovittaa hengellänsä, sillä herransa käskystä orjat pieksivät hänet sauvoillaan kuoliaksi. Ainoa keino tällaisen mielivaltaisuuden ehkäisemiseksi oli kansalaisoikeuksien saaminen, sillä Rooman kansalaista suojeli laki. Sen vuoksi liittolaiskansat aina tahtovat Roomassa ilmestyvien riitakysymyksien yhteyteen saada tämänkin liitetyksi. Samoin kuin ennen oli tasoitettu patriisien ja plebejien välinen juopa, samoin piti plebsin ja liittolaisten välinen juopa nyt saataman tasoitetuksi.

Provinsien asukasten huonoa tilaa ei vielä otettu keskustelun alaiseksikaan; vasta keisarivallan aikana siihen ryhdyttiin.

Ankaria taisteluja riehuu, ennenkuin nämät kysymykset saadaan ratkaistuiksi, ja taistelujen aikana Rooman tasavaltainen hallitusmuoto alkaa yhä enemmän lähennellä yksinvaltaa. Kaikki tapahtumat alkavat ilmeisesti keskittyä johtaviin henkilöihin, jotka eivät yritä saada aikaan yksinomaan parannuksia, vaan myöskin itselleen valtaa. Tasavallan suuruuden aikana oli Roomassa kyllä ollut eteviä miehiä, mutta heidän maineensa ja suuruutensa sulautuu valtion suuruuteen, eivätkä he muuta tarkoitakaan. Mutta tästä lähin johtavat miehet rikkovat lakimääräyksiä, asettuen ikäänkuin valtion yläpuolelle; oman vallan ja kunnian saavuttaminen on tärkeämpi, kuin se asia, jota he ajavat. Vallankumouksen tie tulee yhä tavallisemmaksi, kunnes vihdoin tasavalta siihen häviää.

XXIV.

Sisällisten riitojen aika. Gracchus-veljekset. Marius ja Sulla.

Gracchus-veljesten äiti. — Tiberius Gracchuksen ehdotukset. — Laiton menettely. — Hän saapi surmansa. — Cajus Gracchus. — Hänen reformipuuhansa. — Liittolaiskysymys. — Hän ryhtyy väkivaltaan. — Senaatin veltto hallitus. — Jugurtan sota. — Gajus Marius. — Hän voittaa Kimbrit ja Teutonit. — Mariuksen toimeenpanemat muutokset sotajoukossa. — Hänen valtiollinen toimintansa. — Mitridates. — Sulla saapi ylipäällikkyyden. — Mariuksen puoluelaisten hirmuhallitus. — Sullan paluu. — Proskriptsioonit. — Sullan toimeenpanemat muutokset hallitusmuodossa. — Hänen kuolemansa.

Rooman yhteiskunnallisia oloja parantamaan esiintyivät ensimmäisinä *Gracchus*-veljekset, jotka kuuluivat korkeimpaan ylimystöön. Heidän äitinsä *Cornelia* oli kuuluisan Hannibalin voittajan Scipio Africanuksen tytär. Jo nuorena hän oli jäänyt leskeksi, ja sittemmin hyljännyt erään Egyptin kuninkaan naimistarjoumuksen, saattaakseen pitää huolta yksinomaan poikiensa kasvatuksesta. Scipion suku oli, niinkuin edellä mainittiin, harras kreikkalaisen sivistyksen suosija, ja kreikkalaiseen kirjallisuuteen oli Corneliakin täysin perehtynyt; samansuuntaisen hienon kasvatuksen hän antoi pojilleenkin. Suuri, ylevä maailmankatsomus oli nerokkaalla äidillä ja saman hän koetti istuttaa poikiinsakin; suuria kansalaisia, Rooman valtion uudistajia heistä piti kasvaman.

Tiberius Gracchus, vanhempi veli, oli kyllä ylimysten tapaan ottanut osaa sotiin sekä Afrikassa Kartagoa piiritettäessä että myöhemmin Espanjassa. Mutta Espanjan sodan loputtua hän jätti tämän uran sekä vieraantui yhä enemmän itsekkäästä ylimystöstä. Espanjaan matkustaessaan oli hän nähnyt suuria maa-aloja Italiassa, joita orjat viljelivät; mutta vapaat kansalaiset olivat hävinneet. Tämän seikan hän piti valtiolle turmiollisena, jonka vuoksi se oli korjattava ja vapaa maataviljelevä kansanluokka, johon Rooman voima oli perustunut, uudestaan henkiin herätettävä. V. 133 kansantribuniksi valittuna ehdotti hän sen vuoksi vanhan unohtuneen Liciniuksen lain uudistamista, jonka mukaan ei kukaan saisi yhteistä valtion maata omistaa 500 auranalaa enempää, lisäten kuitenkin, että se jolla oli poika saisi 250 sen lisäksi, ja jos oli 2 poikaa, kaksi sen vertaa. Loistavalla kaunopuheliaisuudella hän koetti

taivuttaa itsekkäitä ylimyksiä myöntymään ehdotukseensa. »Jättäkää vähän rikkaudestanne», sanoi hän, »ellette tahdo kerran nähdä, että kaikki teiltä riistetään. Villieläimillä on luolansa, mutta ne miehet, jotka verensä vuodattavat Italian puolesta, eivät omista muuta kuin taivaan ilmaa ja valoa. Ilman suojaa ja turvaa kulkevat he ympäri vaimoineen ja lapsineen. Sotapäälliköt valehtelevat kehottaessaan heitä taistelemaan jumalien temppelien ja esi-isäin hautakumpujen puolesta. Tuskin yhdelläkään on isän hautaa tai kotialttaria. He taistelevat ja kuolevat ainoastaan kartuttaakseen muutamien ylellisyyttä ja rikkautta. Heitä kutsutaan maailman herroiksi eikä heillä kuitenkaan ole maatilkkuakaan omanaan.» Mutta Tiberius poikkesi innossaan vallankumouksen tielle. Ylimykset saivat erään hänen virkakumppaninsa, Octaviuksen, puolelleen, joka *veto*-sanallansa teki Tiberiuksen esityksen tyhjäksi. Silloin Tiberius esitti kansankokoukselle, että Octavius erotettaisiin kansantribunin virasta, koska hän vastusti kansan parasta. Hän erotettiinkin, mutta sen kautta oli myöskin ensi kerran rikottu kansantribunin loukkaamattomuutta, joka oli koko valtiolaitoksen kulmakiviä.

Lakiehdotus nyt hyväksyttiin, mutta yksi laittomuus vei pian toisiin. Tiberius tahtoi näet toisen kerran tulla kansantribuniksi valituksi, voidakseen myöskin panna lain käytäntöön, sillä hän näki, että hänen koko työnsä menisi hukkaan, ellei hän saisi sitä jatkaa, ja yksityisenä miehenä hänellä ei vaikutusta ollut, ja lain mukaan samaa virkaa ei kuitenkaan sama henkilö saanut yhtä vuotta kauemmin pitää. Ylimyspuolueen jäsenet vastustivat hänen valitsemistaan; syytettiin hänen jo pyrkivän itsevaltiaaksi. Silloin Tiberius, luottaen kansan kannatukseen, ryhtyi väkivaltaisuuteen. Vaalipäivänä hän antoi merkin ystävilleen hyökkäämään vastustajien päälle, ja heidät karkotettiin Capitoliumilta, jossa kokous pidettiin. Mutta kun senaattiin, joka piti samaan aikaan kokousta, tuotiin tästä tieto, nousee senaattori Scipio Nasica paikaltaan ja huutaa: »Kun ensimmäinen virkamies vehkeilee tasavaltaa vastaan, seuratkoot ne minua, jotka tahtovat lakeja suojella». Senaatin jäsenet lähtevät silloin hänen johdollaan Capitoliumille. Kahakka syntyy; Tiberius itse sekä 300 hänen puoluelaistaan saapi surmansa. Ensi kerran riitakysymys Roomassa väkivallalla ratkaistiin.

Kymmenen vuotta myöhemmin alkoi nuorempi veli, *Cajus Gracchus,* seurata veljensä jälkiä. Hän oli luonteeltaan tulisempi ja kunnianhimoisempi sekä suurempi puhuja ja etevämpi valtiomies kuin veljensä; hän oli nerokas ja toimekas, ja osotti pian omaavansa kansanjohtajan kaikki ominaisuudet. Cajus Gracchus antoikin uudistuspuuhilleen paljon laa-

jemman muodon kuin Tiberius oli ehdotuksillaan tarkoittanut, sillä niillä ei ollut yksinomaan sosiaalinen vaan valtiollinenkin tarkoitus. — Hän ehdotti, että köyhälle kansalle valtion puolesta kuukausittain jaettaisiin halvasta hinnasta joku määrää viljaa, jota provinseista saatiin. Tällaista menettelytapaa pidettiin oikeutettuna sen perustuksella, että voittajien täytyi nauttia etuja voitettujen kustannuksella, eivätkä myöhemminkään muut kuin kansalaisoikeuden saaneet saattaneet näistä jaoista tulla osallisiksi. Oli odotettava, että tämän johdosta yhä lukuisampia väkijoukkoja kerääntyisi Roomaan joutilasta elämää viettämään, mutta Cajuksen tarkoitus oli kenties saada sen kautta itselleen puoluelaisia, jotka äänestäisivät forumilla hänen ehdotuksiensa puolesta, arvellen voivansa tämän epäkohdan korjata, kun senaatin valta vaan oli saatu masennetuksi, tai jätti hän tuon vaaran huomioon ottamatta. Hän uudisti niinikään veljensä peltolain, jota toimeenpanemaan erityinen toimikunta asetettiin. Päätettiin myöskin perustaa useita koloniioja, joihin Roomasta joutilasta väkeä voisi muuttaa maata viljelemään; niinpä Tarentumiin, Korintiin, vieläpä entisen Kartagon asemallekin oli niitä perustettava. Vielä hän tahtoi sotapalvelusta huojentaa; sotaväen varustamisen ottaisi valtio huolekseen, ja teitä piti rakennettamaan, jotta maantuotteita helpommin olisi Roomaan saatu. Mutta hänen lakiehdotuksensa ulottuivat Roomaa ja Rooman kansalaisia ulommaksikin, nimittäin Italian kansoihin, joille kansalaisoikeus oli myönnettävä. Tämän kautta olisi itse asiassa oikeutettu vaatimus täytetty, mutta Cajus olisi samalla sen kautta suuressa määrässä lisännyt puoluelaistensa lukua, jotka kiitollisuudella häneen olisivat liittyneet.

Saadakseen nämä reforminsa käytännössä toteutetuiksi, täytyi Gracchuksen taistella mahtavaa ylimystöä vastaan. Sen vuoksi oli tämän mahti murrettava. Ylimystössä oli kaksi eri luokkaa, *senaattorit,* joiden hallussa oli sotaväen päällikkyys ja virat Roomassa sekä provinsien hoito, ja *ritarit,* jotka olivat rahamiehiä, valtion verojen vuokraajia ja pankkiireja. Saadakseen hajaannusta näiden luokkien kesken hän esitti lain, jonka mukaan oikeusistuinten jäseniä, jotka tutkivat ja tuomitsivat virkamiehiä ja provinsien maaherroja, ei niinkuin tähän asti valittaisi senaattoreista, vaan ritareista. Itse asiassa eivät tuomioistuimet sen kautta olisi puolueettomiksi tulleet, sillä ritareihin kuuluvat publikanit olisivat sen kautta myöskin tulleet näiden säätyveljiensä tuomionalaisiksi, jotka tietysti säästäisivät heitä, ja toisaalta taas maaherra ei olisi tahtonut estää publikanien mielivaltaisuutta, koska pelkäsi joutuvansa ritarituo-

marien koston uhriksi; mutta Cajus sai ehdotuksensa kautta ritarit puoluelaisiinsa liitetyiksi, ja se oli hänelle tärkeintä.

Täten arveli Cajus asemansa vankaksi, kun suuri osa kansalaisista, liittolaiset ja ritarit olivat hänen tukenaan, ja hän esiintyikin kuin valtias ainakin forumilla, jonne hän senaatista tahtoi siirtää vallan pääpainon. Ei hän kansantribunina enää antanut senaatille sellaista arvoa kuin vanhastaan tapana oli; lakiehdotukset hän toi esille suorastaan kansankokouksissa, vaikka tavallista oli, että kansantribuni niistä ensin senaatin kanssa sopi. Mutta hänen asemansa oli sittenkin heikolla pohjalla. V. 122 hän kyllä oli toisen kerran tullut kansantribuniksi valituksi, pelastuen siis siitä pulmasta, joka hänen veljellensä oli maksanut hengen; mutta kolmanneksi vuodeksi (121) ei häntä enää valittukaan. Kansa ei näet ollut hyvillään siitä, että liittolaisille kansalaisoikeus annettaisiin, sillä se olisi saattanut sen Italian kansojen tasalle, joka olisi alentanut sen arvoa. Senaatin puolue koetti myöskin kaikin keinoin vehkeillä häntä vastaan. Koloniian perustaminen Kartagon asemalle, johon hän itse oli lähtenyt saattamaan 6,000 kansalaista, oli muka jumalatonta, koska koko paikka oli manalan jumalille jätetty; ja sen lisäksi saatiin nyt toinen tribuni *Livius Drusus* tarjoomaan vielä suurempia etuja kansalle. Yksityisenä kansalaisena oli Cajus voimaton; senaatin puolue alkaisi silloin peruuttaa hänen lakejansa, jonka johdosta hän päätti niinkuin velikin ryhtyä väkivaltaan. Kun Kartagon asemalle perustetun koloniian peruuttamisesta oli kansankokouksessa äänestettävä, saapui hän forumille aseilla varustettu seurue mukanaan. Yksi vastapuolueesta surmattiin, jonka vuoksi kokous hajaantui. Yöllä varustauduttiin molemmin puolin; konsuli Opimius asetti sotaväkeä Capitoliumille ja Gracchuksen puoluelaiset ottivat Aventinus-kukkulan haltuunsa. Aamulla syntyi kahakka, jolloin Gracchuksen miehet karkotettiin asemastaan; 3,000 saapi surmansa, ja Gracchus pakenee itse kaupungista erääseen pyhään lehtoon, jossa hän orjallansa surmauttaa itsensä. Hänen päänsä tuotiin konsulille, joka lupauksensa mukaan suoritti siitä sen oman painomäärän kultaa, mutta tuoja olikin täyttänyt sen lyijyllä.

Niinkuin 4:nnellä ja 3:nnella vuosisadalla oli taas kansantribuni virkamahtinsa nojassa alkanut kansan etuja ylimyskuntaa vastaan ajaa, mutta tappiolle hän oli joutunut ja senaatti edelleen jäänyt valtion johtajaksi. Gracchuksien kohtalo osotti, että kansankokouksissa ei ollut tarpeeksi tukea johtajalle, vaikkakin kansan suosio oli tärkeä valtaan pyrkijälle. Seuraavat johtajat hankkivat sen vuoksi itselleen sotajoukon, johon voivat tarvittaessa vedota.

Voitolle päästyänsä peruuttaa senaatti Gracchuksien säädökset; peltolain toimeenpanemista varten asetettu toimikunta jättää jonkun ajan kuluttua työnsä kesken ja riidanalainen valtiomaa julistetaan varsinaisen lain kautta ylimysten omaksi. Velttous ja saamattomuus tulee yhä enemmän näkyviin valtion johdossa, ja ylimystö näyttäytyy kykenemättömäksi torjumaan valtiota uhkaavia vaaroja. Laajan valtakunnan sisällä sekä sen rajoilla ilmaantuu näet näihin aikoihin turmiollisia vihollisia, joita vastaan Rooman täytyy ryhtyä puolustamaan itseänsä. Orjat olivat v. 104 Italiassa alkaneet toisen suuren kapinan, hävittäen sotajoukkoja ja kaupunkeja valloittaen viiden vuoden kuluessa. Välimerellä vilisi merirosvoja, joiksi on ruvennut kaikista kansoista erilaisia aineksia, karanneita orjia, seikkailijoita y.m., ja jotka hätyyttelivät matkustajia, ottaen heitä vangiksi ja kiristäen heiltä suuria lunnaita, sekä ryöstäen itse Italiankin rannikoita; Kilikian ja Kretan vuoriset rantamaat he ottavat turvapaikoikseen. Afrikassa taas Numidian kuningas *Jugurta* vehkeilee mielensä mukaan pitkän aikaa Rooman hallitusta vastaan; Aasiassa ilmaantuu Pontoksen kuningas *Mitridates,* jota on sanottu Hannibalin jälkeen Rooman vaarallisimmaksi viholliseksi. Näiden sotien aikana alkaa Roomassa taas puoluetaistelu riehua entistä hurjempana; *Gajus Marius* ja *L. Cornelius Sulla* ovat nyt vastakkain, kummallakin puolue takanaan.

Numidian valtakunta, entisen Kartagon läntinen naapurimaa, oli Rooman vasallivaltio toisen punilaissodan ajoista asti, mutta kuningas Micipsan kuoltua v. 118, alkaa siellä vallanhimoinen, urhoollinen, älykäs, mutta viekas ja julma Jugurta omin päinsä toimia. Hän murhauttaa serkkunsa, Micipsan pojat, ja anastaa yksin koko maan, vaikka kuningas-vainaja oli jakanut sen kaikkien kolmen kesken. Senaatti lähettää kaksi eri kertaa lähetystöjä sovittamaan riitoja, mutta Jugurta tiesi millä tavalla oli Roomalaisten kanssa meneteltävä; hän lahjoi ne ja jatkoi omavaltaista menettelyään. Kutsuttuna Roomaan vastaamaan rikoksistaan ja mielivaltaisista teoistaan uskalsi hän sinnekin tulla, sillä lahjoilla toivoi hän saavansa asiansa ajetuksi hyvin sielläkin. Ja niin kävikin. Yksi kansantribuni vaati häntä vastaamaan häntä vastaan tehtyjen syytöksien johdosta, mutta toinen tribuni, joka oli lahjottu, kielsi häntä puhumasta. Erään sukulaisensa, josta olisi saattanut tulla hänelle kilpailija, toimitti Jugurta Roomassa ollessaan hengiltä. »Rahalla olisi sinut, kaupunki, saatavissa,» huudahti hän ivallisesti Rooman portista lähteissään, »ostaja ainoastaan puuttuu!» Legioonia lähetettiin kyllä Afrikaan Jugurtaa nöyryyttämään (111) mutta huonon kurin ja velton johdon vuoksi kärsivät ne tappioita, ja kerran Jugurta pakotti voittamansa armeijan ikeenkin

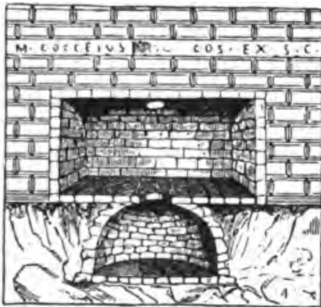
alitse käymään. V. 109 tapahtui kuitenkin muutos, kun taitava ja rehellinen *Q. Caecilius Metellus* sai ylipäällikkyyden, sillä nyt Jugurta voitettiin, vaikka sodan lopetti vasta *Gajus Marius,* josta nyt alkaa kohota Rooman huomatuin henkilö.

Marius oli köyhän päiväläisen poika eräästä Arpinumin kylästä Latiumista. Hienoa sivistystä ei hän ollut voinut saada, niinkuin ylimystön tapa siihen aikaan oli itselleen hankkia, mutta hänessä ei myöskään ollut niiden paheita. Marius oli jo nuorena soturina Numantian piirityksen aikana herättänyt huomiota intonsa ja taitonsa kautta, varalliseksi oli hän tullut onnistuneilla kauppayrityksillä, sekä naimisensa kautta arvokkaaseen Julioiden sukuun kuuluvan naisen kanssa päässyt ylimyskunnankin yhteyteen. Kansantribunin ja preettorin viroissa hän jo oli ollut, mutta hänen kunnianhimonsa ei siitä vielä tyydytystä saanut; konsulin virkaan oli kuitenkin sangen vaikea päästä, sillä ylimystö ei tahtonut laskea tällaista »uutta ihmistä» korkeimpaan valtion virkaan. Metelluksen alapäällikkönä Numidiassa ollessaan pyysi Marius tältä lomaa päästäkseen Roomaan konsulinvaalissa ehdokkaaksi asettuakseen. »Heitä mielestäsi tuollaiset haaveilemiset», vastasi ylpeä Metellus, »ja sovita vaatimuksesi asemasi mukaan». Tämä kopeus kiihotti Mariuksen vihaa ylimyskuntaa kohtaan yhä suuremmaksi. Hän pääsi kuitenkin lähtemään ja valittiin v:ksi 106 konsuliksi, annettiinpa hänelle kansankokouksen päätöksen johdosta vielä ylipäällikkyys Jugurtan sodassa senaatin tahtoa vastaan. Jugurta senjälkeen voitettuna pakeni Mauretanian kuninkaan Boccuksen luo, joka jätti hänet Roomalaisille. Hän tuotiin nyt Roomaan ja viskattiin kurjaan vankihuoneeseen, jossa hän kuoli nälkäkuolemaan (v. 104). Numidiasta tehtiin provinsi.

Marius.

Samana vuonna uskottiin Mariukselle, joka uudelleen oli konsuliksi valittu, toinen tehtävä, joka hänen maineensa kohotti vielä suuremmaksi. Italian pohjoisrajoille oli v. 113 ilmaantunut germanilaisia kansanheimoja, jotka tällöin *Kimbrien* ja myöhemmin heihin liittyneiden *Teutonien* nimellä ensi kerran historiassa esiintyvät. Nykyiseltä Juutinniemimaalta olivat he, kenties liian suureksi kasvaneen väenpaljouden vuoksi, lähteneet vaimoineen lapsineen, joita vankkureissa kuljetettiin, sekä karjalaumoineen, uusia asuinpaikkoja etsimään. Eräs Rooman konsuli kieltäytyi heille maata antamasta, mutta silloin he kuuden vuoden

kuluessa hävittivät Rooman legioonia toisen toisensa jälkeen Etelä-Galliassa; kerrankin lähes 100,000 miestä kaatui. Pelko rupesi Roomassa vallitsemaan; Gallialaisten kauhut palautuivat mieleen. Kun Marius sai ylipäällikkyyden, ei hän heti ryhtynyt tappeluun, vaan hän totutti sotamiehensä kuriin sekä olemaan barbaarien läheisyydessä, sillä heidän ruma ulkomuotonsa ja julma huutonsa oli herättänyt heissä kauhua. V. 102 voitti hän Teutonit *Aqvae Sextiaen* luona Etelä-Galliassa sekä seuraavana vuonna Kimbrit, jotka olivat Alppien yli tulleet Pohjois-Italiaan, *Vercellaen* luona. 60,000 otettiin vangiksi ja jätettiin Italian orjamarkkinoilla myytäväksi. Mariuksen maine oli nyt korkeimmillaan; häntä kutsuttiin kolmanneksi Romulukseksi — Camillus oli toinen — ja neljä vuotta oli hän perättäin ollut konsulina.

Roomalainen vankila, n. s. Tullianum-luola, jossa Jugurta näännytettiin nälkään.

Jo v. 104, ennenkuin Marius lähti Kimbrejä vastaan, pani hän tärkeän muutoksen toimeen sotaväessä. Maataviljelevä kansanluokka, josta legioonat tähän asti olivat olleet muodostetut, oli vähentynyt siinä määrässä, ettei siitä voitu saada tarpeeksi sotamiehiä, jonka vuoksi Marius luopui Servius Tulliuksen lakimääräyksestä, jonka mukaan tilaton kansa oli oleva vapaa sotapalveluksesta, ja otti legiooniinsa myöskin proletaareja. Näiden soturien katsantokanta oli luonnollisesti toisellainen, kuin entisten kansalaisjoukkojen; valtion edut ja lait eivät heitä huolettaneet, vaan tärkeämmät olivat palkka ja saalis; he eivät olleet liittyneet niin lujasti valtioon kuin päällikköönsä. Ja päälliköllä oli myöskin helppo tilaisuus muodostaa itsellensä uskollinen sotajoukko. Marius lisäsi myöskin legioonan lukumäärän 6,000:teen ja jakoi sen *kohortteihin,* jossa kussakin oli 600 miestä, entisten manipulein asemasta. Sotamerkiksi otettiin *kotka,* joka sittemmin säilyi Rooman armeijassa.

Marius ei kuitenkaan tyytynyt yksinomaan soturikunniaan, vaan tahtoi myöskin esiintyä valtiomiehenä, johon hänellä ei ollut kykyä. Kansankokouksissa forumilla hän oli jo aikaisemmin purkanut vihaansa ylimystöä vastaan. »Nämät henkilöt halveksivat minun sukuani», sanoi hän kerran, »minä taas heidän paheitansa; he unohtavat, että jalosukuisin on urhoollisin. Sanotaan, että minä olen raaka, koska en osaa juhlia järjestää ja koska pidän työntekijää suuremmassa arvossa kuin kokkia ja näyttelijää. Myönnän sen kernaasti, sillä olen isältäni ja muilta hen-

kilöiltä oppinut, että hienous kuuluu naisille, mutta miehille työ, ja että aseet ovat meille paras kaunistus.» Tähän tapaan hän kauan jatkoi puhettaan optimaattien ahneutta, tyhmyyttä ja ylpeyttä ruoskien; nämät kolme vikaa, sanoi hän, ne olivat Jugurtaa suojelleet. Kimbriläissodan jälkeen liittyi hän kahteen kansanjohtajaan, joiden toimesta hän kuudennen kerran valittiin konsuliksi (v. 100). He esittivät nyt uusia lakeja, joiden mukaan köyhille kansalaisille ilmaiseksi jaettaisiin viljaa valtion puolesta; koloniioja päätettiin perustaa Sisiliaan, Makedoniaan ja Kreikkaan; Mariuksen vanhoille sotureille taas oli hankittava maatiloja Italiassa.

Marius oli kuitenkin liian horjuva puolueenjohtajana; peläten Cajus Gracchuksen kohtaloa hän jätti kumppaninsa pulaan ja osotti taipuvaisuutta senaatin ehdotuksiin. Mutta sen kautta hän menetti kaikkien luottamuksen; hänen valtiollinen vaikutuksensa oli nyt oikeastaan lopussa. Häntä mahtavammaksi pääsee *Lucius Cornelius Sulla,* ja ylimyspuolue saapi nyt kokonaan johdon käsiinsä.

Sulla.

Mariuksen ja hänen ystäviensä avulla olivat liittolaiskansat toivoneet saavansa etuja, mutta Mariuksen kumppanit murhattiin, ja saman surman sai niinikään kansantribuni *Livius Drusus,* joka v. 91 esitti kansalaisoikeuksien antamista heille. Hänen murhansa oli kapinan merkki; useimmat kansat ryhtyivät aseisiin ja päättivät erota Roomasta. He aikoivat perustaa *Italian* valtakunnan, jonka pääkaupunki olisi *Corfinium.* Sota oli julma ja verinen, sillä samoin kuin v. 343 Latinalaisten kanssa, niin Roomalaisten tässäkin täytyi taistella entisten sotakumppaniensa ja vertaistensa kanssa, joilla oli samat aseet, sama kuri ja taito. Marius osotti innostuksen puutetta, jota vastoin Sullan ansioksi koko sodan menestys luettiin. Senaatti päätti jo sodan ensimmäisenä vuonna antaa vaaditut kansalaisoikeudet niille, jotka luopuivat sodasta, sekä uskollisina pysyneille. Siten saatiin heidän voimansa heikonnetuksi, ja v. 88 sota loppui. Italia ei kuitenkaan päässyt rauhoittumaan, sillä samana vuonna alkoi ensimmäinen sota itse Rooman kansalaisten kesken.

Idässä Aasian puolella oli Rooma saanut vaarallisen naapurin, jo äsken mainitun Pontoksen kuninkaan *Mitridateen.* V. 120 oli tämä merkillinen mies, puoliksi kreikkalainen, sillä hänen äitinsä oli Syrian kuninkaan tytär, puoliksi barbaari, perinyt isänsä pienen Mustanmeren etelärannalla olevan valtakunnan. Sekä ruumiinvoimiensa ja kauneutensa että hengenlahjojensa kautta on Mitridates saavuttanut suuren

maineen. Hän osasi muun muassa 22 eri kieltä puhua; hän oli älykäs, kavala, vallanhimoinen, lujatahtoinen sekä väkivaltainen, joten hän saattoi heikkojen naapurivaltioiden kanssa menetellä melkein tahtonsa mukaan; niinpä hän otti haltuunsa Kolkis-maan, Taurian niemimaan (nykyisen Krimin), määräsi Bitynian valtakuntaan mieleisensä kuninkaan, anasti Kappadokian ja Frygian. Rooman senaatin kielloista hän ei huolinut; ja rohkenipa hän ruveta ahdistamaan itse Roomankin valtaa, sisälliset sodat kun näyttivät olevan hänen puuhilleen eduksi. Hän lähetti lähettiläitänsä Egyptiin ja Foinikiaan laivamiehiä värväämään, Skytalaisista, Trakialaisista, vieläpä kelttiläisheimoistakin, jotka asuivat Tonavan rannoilla, hän kokosi 300,000-miehisen sotajoukon. Vähän-Aasian valtakunnat hän pakotti liittoonsa, saipa lähettiläidensä kautta Kreikassakin kapinan syntymään. Ja vihdoin hän samana päivänä ja samalla hetkellä murhautti kaikki Vähässä-Aasiassa olevat Roomalaiset ja Italialaiset saadakseen sen kansat itseensä liittymään. 150,000 miestä hän sitten toi Kreikkaan (v. 88).

Kenelle annettaisiin Roomassa ylipäällikkyys sodassa tätä vaarallista vihollista vastaan? Se oli vastuunalainen, mutta tärkeä ja kunniakas toimi. Senaatti jätti sen Sullalle, joka lähtikin Roomasta legiooniensa luo. Mutta pian hänelle tuotiin Campaniaan sana, että kansankokous oli antanut päällikkyyden Mariukselle. Tämä olisi näet mielellään tahtonut saman toimen saadakseen itselleen uskollisen armeijan, ja hän pani ystäviensä avulla levottomuuksia toimeen, joiden kestäessä kansankokous määräsi hänelle päällikkyyden. Sullan sotamiehet raivostuvat, tappavat sanansaattajan ja pyytävät päällikköänsä viemään heitä Roomaan. Sitä Sulla toivoikin. Ja nyt ensi kerran lähtee sotajoukko kansankokouksen päätöstä kumoamaan. Tasavallan aseman perustus oli sen kautta järkähytetty, sillä nyt oli sotilasvalta määräämässä. Sulla pakotti kansankokouksen peruuttamaan päätöksensä. Marius taas pakeni Roomasta ja pelastui hädin tuskin monien seikkailujen perästä Afrikan rannalle. Sulla puolestaan, käyttäen hyväkseen voittoisaa asemaansa, laajensi senaatin oikeuksia sekä vannotti vasta valitut konsulit, joista toinen, *Cinna,* kuului kansanpuolueeseen, pitämään hallitusmuotoa muuttamatta. Sen jälkeen vei hän laivoilla sotaväkensä Kreikkaan, ryhtyi Atenaa piirittämään ja sai sen valtoihinsa (v. 87), voitti kahtena seuraavana vuonna *Kaironeian* ja *Orkomenoksen* tappeluissa Mitridateen sotavoimat ja lähti sitten Aasian puolelle, jossa pakotti hänet rauhaan (v. 84).

Sillä aikaa oli Roomassa ollut hirmun ajat. Vastoin lupaustaan rupesi konsuli Cinna kansanvaltaisia muutoksia puuhaamaan, koettaen

aseilla varustetun seuralaisjoukkonsa avulla saada ne hyväksytyiksi; ja forumilla syntyi kahakka, jossa tuhannet Cinnan puoluelaiset menettivät henkensä, ja itse täytyi hänen lähteä Roomasta. Hän sai kuitenkin yhden armeijanosaston, joka oli Italiassa koossa, puolelleen ja vei sen, Sullan esimerkkiä seuraten, Roomaan senaattia muka kukistamaan. Mariuskin saapui Afrikasta, sai Etruriassa kootuksi 6,000 miestä seikkailijoista ja karanneista vangeista ja lähti hänkin niiden johtajana Roomaan, jonka täytyi antautua. Nyt alkoi mitä hirvein kosto ylimyksiä kohtaan. Orjista muodostetun henkivartijajoukkonsa kanssa kulki Marius pitkin Rooman katuja, murhauttaen jokaisen vastenmielisen henkilön. Kerrotaan, että se vastaantulija, jota hän ei tervehtinyt, sai surmansa hänen seuralaisiltaan. Surmattujen ruumiit jäivät kaduille likaan tallattaviksi. Viisi päivää tätä kesti.

Marius ja Cinna ottivat vuodeksi 86 ilman vaalia konsulin virat; mutta hurja elämä tuotti edelliselle kuoleman. Viimeiseen asti hän kuvitteli sotaista kunniaa, sillä hourupäissään hän teki kaikkia liikkeitä, kuin tappelutantereella, komensi ja päästi voitonhuutoja. — Cinna ja *Sertorius* olivat nyt kansanpuolueen johtajia.

V. 83 saapui Sulla, päätettyään Mitridateen sodan, Italiaan. Cinna aikoi mennä estämään hänen maallenousuansa, mutta matkalla hänen omat sotamiehensä surmasivat hänet. Sulla taas vie soturinsa Roomaa vastaan; muutamat ylimyspuolueen jäsenet, niinkuin Pompejus ja Metellus, tuovat hänelle apujoukkoja; Mariuksen puoluelaiset nuoren Mariuksen ja Sertoriuksen johdossa voitetaan, ja Rooma joutuu Sullan haltuun (v. 82).

Nyt alkoivat samallaiset kauhun ajat kuin viisi vuotta aikaisemmin Mariuksen toimesta. Mutta Sulla oli valtiomies ja valtiollisista syistä hän murhia pani toimeen; niissä ainakin koetettiin noudattaa jonkinlaista säännöllisyyttä. »Olen merkinnyt kaikki, jotka olen muistanut», sanoi hän kerran kansalle, »mutta monta olen unohtanut; heidän nimensä kirjoitetaan sen mukaan kuin ne mieleen tulevat». Tavan takaa julistettiin tällaisia n. k. *proskriptsioonilistoja;* ne, joiden nimet niihin olivat piirretyt, olivat lakien ulkopuolella. Joka sellaisen tappoi, sai palkinnon, mutta joka suojeli, häntä uhattiin kuolemalla. Intohimot pääsivät tämän johdosta täyteen valtaan; palvelijat ilmiantoivat herrojansa, toiset henkilöt sukulaisiansa, vihamiehiänsä tai velkojiansa; usein sellaisetkin miehet, jotka valtiollisesta elämästä kauan olivat olleet erillään, saivat surmansa. Murhattujen päät vietiin ensin Sullalle, ja ruumiit viskattiin Tiberiin. Mariuksen luut kaivettiin haudastaan ja heitettiin Anio-virtaan. Pros-

kriberattujen omaisuus otettiin takavarikkoon ja myytiin huutokaupassa. Yli 4,000 henkeä kerrotaan täten saaneen surmansa, ja heidän lapsensa ja lastenlapsensa menettivät oikeutensa päästä valtion virkoihin. Monta Italian kansoista, jotka olivat Mariukseen liittyneet, rangaistiin kokonaisuudessaan.

Tasavaltainen hallitus oli nyt oikeastaan jo lopussa, ja Sullaa voipikin pitää Rooman ensimmäisenä itsevaltiaana. Hän nimitytti itsensä diktaattoriksi epämääräiseksi ajaksi, ja vapautetuista orjista muodostettu 10,000-miehinen henkivartijajoukko oli hänen valtansa tukena. Mutta tasavaltaista hallitusmuotoa hän ei suinkaaan tahtonut hävittää, vaan koetti päinvastoin perinpohjaisilla muutoksilla lujittaa sitä, ylimyskunnalle hän vaan tahtoi vallan siirtää. Kansankokouksien oikeuksia supistettiin; kansantribuni ei saanut ilman senaatin hyväksymistä ehdottaa lakeja; veto-oikeutta hän sai käyttää ainoastaan muutamissa asioissa. Senaatin oikeuksia taas lisäiltiin ja sen jäsenten lukumäärä oli tästä lähin oleva 600; tuomarinvirat joutuivat taas ritariluokalta senaattoreille. Senaatti oli suuremmassa määrässä kuin milloinkaan ennen valtion pää; lainsäätämisvalta oli sillä Roomassa, hallinto maakunnissa, joihin se määräsi prokonsulit ja propreettorit, joiden valtaa Sulla supisti.

Kyllästyneenä sotiin, valtaan ja pääkaupunkiin luopui Sulla v. 79 diktaattorin toimesta, jättäen valtion kulkemaan säätämiensä lakien mukaan. Itse hän vetäytyi maatilalleen, jossa hän vuoden aikaa vielä eli, metsästäen, kalastaen, kirjoittaen muistiinpanojansa, lukien Aristoteleen tai jonkun muun kreikkalaisen kirjailijan teoksia, mutta myöskin ylellisissä, yöllisissä hurjissa juhlissa tai näyttelijättärien parissa voimiansa kuluttaen. Hän kuoli v. 72. Komean hautajaissaaton läsnäollessa poltettiin hänen ruumiinsa Mars-kentällä.

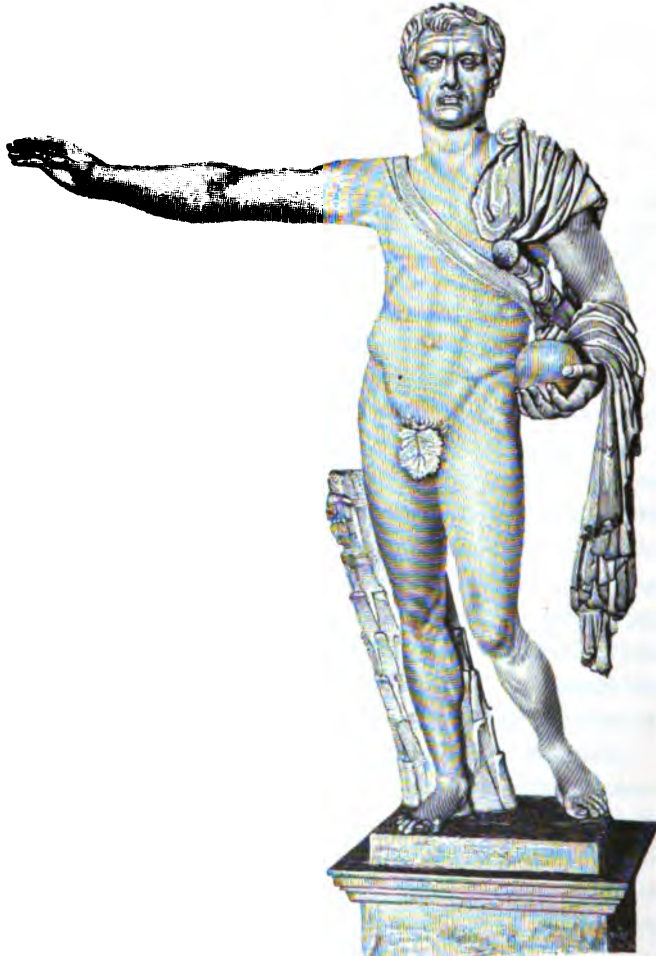
XXV.

Kilpailua yksinvallasta. Pompejus ja Caesar.

Tasavaltainen hallitusmuoto on Roomalle sopimaton. — Cneius Pompejus kohoaa ensimmäiseksi mieheksi. — Orjakapinan kukistus. — Pompejus voittaa merirosvot. — Kolmas Mitridateen sota, Licinius Lucullus. — Pompejus Aasiassa. — Catilinan salaliitto. — M. T. Cicero. — C. J. Caesarin luonne; hänen päämaalinsa. — Pompejus ja Crassus senaatin syrjäyttäminä. — Ensimmäinen triumviraatti. — Caesarin toiminta konsulina. — Gallian valloitus. — Caesarin ja Pompejuksen väli käy huonoksi. — Kansalaissota. — Pompejus saapi surmansa. — Caesarin triumfi. — Hänen valta-asemansa. — Hänen toimintansa. — Hän murhataan.

Kahdesti oli puolen vuosisadan aikana jo koetettu Rooman valtion oloja parantaa; Gracchus-veljekset olivat sitä yrittäneet tasoittamalla eri säätyluokkien välillä vallitsevaa suurta epätasaisuutta ja herättämällä uudelleen eloon lukuisan keskisäädyn, johon valtion voima ja kunto pääasiassa oli perustunut; Sulla taas koetti ylimysvaltaa kartuttamalla saada valtion järjestykseen; senaatilla, joka Rooman suuruuden aikana oli johtanut valtion asioita, tuli olla melkein yksinomainen valta. Ei kumpikaan yritys onnistunut. Sulla saattoi kyllä vähäksi ajaksi olot rauhallisiksi, mutta ainoastaan sotaväen avulla hän sen saapi aikaan. Heti hänen kuoltuaan ovat epäjärjestys, riidat ja levottomuudet entisellään. Sekä kansa että ylimyskunta oli näin osottanut itseänsä kykenemättömäksi valtiota johtamaan, ja vähitellen tultiin huomaamaan, että ainoastaan yksinvalta saattoi Rooman pelastaa. Suuri kansalaisjoukko, jolle oikeastaan valta kuului, ei saattanut koko maailman asioita käsitellä ja niistä päättää. Tällainen hallitustapa soveltuu ainoastaan kaupunkivaltioille, jommoisia Atena ja Sparta sekä Roomakin alkuaikoinaan olivat olleet. Sen vuoksi oli jo mahtavuuden aikana senaatti itse asiassa Roomaa johtanut. Mutta niinkin lukuisalle kokoukselle, kuin senaatti oli, oli Rooman valtio liian suuri hallittavaksi. Niin kauan kuin sen valta rajoittui Italiaan, kävi se vielä päinsä, mutta kaikista Välimeren ympärillä asuvista kansoista se ei saattanut tarpeellista huolta pitää. Rooman tasavaltainen hallitusmuoto oli siis käynyt sopimattomaksi muuttuneiden olosuhteiden vuoksi. Valtio tarvitsi lujempaa hallitusta, joka ainoastaan yksinvaltiaan tahdon alle heittäytymällä oli saatavissa. Ja siihen kehitys veikin ikäänkuin olojen pakosta. Sulla oli jo perustanut valtansa sota-

joukkoihin, ja hänen jälkeensä esiintyy taas miehiä, jotka pyrkivät valtion hallitusta johtamaan. *Cneius Pompejus* koettaa saada johtajavallan Rooman lakien nojassa, kansan suosioon luottaen, niinkuin Perikles Atenassa; *Cajus Julius Caesar* pyrkii niinikään kansan suosioon, mutta hän turvautuu

Pompejuksen marmorinen kuvapatsas.

myöskin uskolliseen sotajoukkoon sekä luottaa suureen neroonsa ja koettaa toiminnallaan viehättää kaikki puolelleen. Samaan aikaan ilmestyy *Lucius Sergius Catilina,* jolla on myöskin itsevaltaiset harrastukset, mutta hän tahtoo salajuonilla ja mullistusten kautta ne toteuttaa. *Marcus Tullius Cicero* taas, suuri puhuja, koettaa sovittaa puolueet, luottaen tasavaltaisen

hallitusmuodon elinvoimaan. Näihin miehiin liittyvät Rooman valtiolliset vaiheet Sullan kuoleman jälkeen.

Jo ensimmäisen kansalaissodan aikana oli Cn. Pompejus saavuttanut mainetta; hän kuului Sullan puolueeseen, joka jo oli antanut tälle nuorelle miehelle nimen *Magnus*, s. o. suuri. Triumfin oli Sulla niinikään hänelle myöntänyt, vaikkapa vastenmielisesti. Kun Sulla oli kuollut, jätti senaatti hänen tehtäväkseen tärkeimmät toimet. Niinpä hän (v. 77) lähetettiin Espanjaan kukistamaan Mariuksen puoluelaisia, jotka olivat paenneet sinne johtajansa Sertoriuksen mukana ja yllyttäneet sen kansat kapinaan. Kun Sertorius oli salaa murhattu, saikin hän kapinan kukistetuksi.

V. 71 Pompejus palasi sieltä, ja Alppein yli kulkiessaan tapasi hän joukon Italiasta karanneita orjia; ne olivat jäännös suuresta orja-armeijasta, joka kaksi vuotta oli Italian maakuntia häirinnyt ja hävittänyt. V. 73 oli näet täällä syntynyt tavallista suurempi kapina erään trakialaisen Capuan kaupungista karanneen gladiaattoriorjan, Spartacuksen, johdossa. Kymmeniä tuhansia kerääntyi eri paikoista hänen joukkoonsa, ja useita Rooman armeijoja voitettiin. Spartacuksen tarkoitus oli viedä joukkonsa Alppien yli; mutta voitoistaan ylpeät orjat eivät malttaneetkaan lähteä, vaan halusivat ryöstää Italian kaupunkeja ja itse Roomaakin. Yleinen pelko vallitsi Italiassa, ja senaatti päätti jo kutsua takaisin Pompejuksen Espanjasta. Mutta sitä ennen eräs toinen Rooman etevistä miehistä, rikkaudestaan kuuluisa *Crassus*, ennätti voittaa heidät perinpohjin Etelä-Italiassa; 6,000 vangittua orjaa ristiinnaulittiin Rooman ja Capuan välisen tien varsille; 5,000 pääsi pakenemaan, ja nämät Pompejus kohtasi Alppi-solissa ja surmautti heidät. Tämän viimeisen orjajoukon voittajana Pompejus nyt tahtoi kunnian koko sodasta. »Crassus on voittanut Spartacuksen», kirjoitti hän senaatille, »mutta minä olen kitkenyt sodan juuret pois; sellaista ei enää synny».

Kolme vuotta myöhemmin Pompejus pelasti Rooman valtion eräästä toisesta vitsauksesta, joka rupesi käymään sangen tukalaksi, nimittäin jo ennen mainituista merirosvoista. Välimerellä oli ruvennut yhä enemmän risteilemään heidän laivojansa, jonka kautta kulku tuli melkein mahdottomaksi. Merirosvojen suurta valtaa, mutta samassa Rooman valtiossa piileytyvää heikkoutta ja tarmon puutetta osottaa se, että he olivat ottaneet haltuunsa viidettä sataa kaupunkia ja saaneet omakseen toista tuhatta laivaa. Kaikilla rannoilla oli heillä varustettuja paikkoja, joihin he ahdistettaissa pääsivät piiloutumaan, mutta Kreetan saaren ja Kilikian maakunnan vuoriset rantamaat olivat heidän varsinaiset turvapaikkansa.

Kaksi Rooman preettoria liktoreineen ottivat he vangiksi; Caesarkin oli kerran heidän käsiinsä joutunut, Gaetan kaupungin he ryöstivät, vieläpä aivan Rooman läheisyydessä olevan Ostiankin. Useita kertoja oli taisteltu näitä turvallisuuden häiritsijöitä vastaan, mutta heitä ei oltu saatu hävitetyksi. Muuan kansantribuni esitti nyt Pompejukselle annettavaksi diktaattorin vallan kolmeksi vuodeksi koko valtakunnan rantamailla.

Kun rosvot saivat tämän sanoman kuulla, lähtivät he pakenemaan Italian rannikoilta, jonka johdosta viljan hinta heti aleni. Rohkeimmat merirosvoista kokoontuivat kuitenkin ryhtyäkseen taisteluun, mutta heidät voitettiin, ja heidän mahtinsa murtui. Pompejus otti heidän kaupunkinsa ja linnoituksensa valtaansa, 1,300 laivaa poltettiin ja 20,000 rosvoa otettiin vangiksi. Ainoastaan kolme kuukautta hän tarvitsi tähän puhdistustyöhön, jonka kautta Välimeri saatiin turvalliseksi (v. 67).

Jo seuraavana vuonna tapaamme Pompejuksen Aasiassa taistelemassa Mitridatesta vastaan. Samoin kuin ennen Hannibal, oli Mitridateskin tehnyt elämänsä päämaaliksi Roomalaisten vallan vastustamisen, ja sama leppymätön viha oli häneenkin juurtunut, sillä vasta kuolema sen sammutti. Edellisen sodan päätyttyä oli hän 10 vuoden kuluessa varustautunut uutta sotaa varten; hänen vävynsä, Armenian kuningas *Tigranes* oli häneen liittynyt ja kaikki Kaukasus- ja Haemus- (Balkan-) vuorten välillä asuvat barbaarikansat antoivat hänelle apujoukkoja; Espanjassa taistelevan Sertoriuksen kanssa hän oli keskusteluissa, vieläpä merirosvojenkin kanssa hän oli yhteydessä; kaikki Rooman viholliset Mitridates näin oli koettanut saada yhdessä toimimaan. V. 74 lähti häntä vastaan Kilikian prokonsuli *Licinius Lucullus,* hienosti sivistynyt ylimys, joka etenkin ylellisistä pidoistaan ja herkuttelemisestaan on kuuluisan nimen saanut, mutta joka myöskin oli taitava sotapäällikkö. Hän hyökkää Pontokseen, josta Mitridateen täytyy niin kiireesti paeta (v. 72), että hän ainoastaan aarteitaan kylvämällä pitkin teitä sai vihollisen estetyksi itseään hätyyttämästä. Armeniaan, jonne hän pakeni, lähtee Luculluskin häntä takaa ajaamaan pienellä joukolla, jossa oli 11,000 miestä. »Jos he tulevat lähettiläinä», sanoi Tigranes, »on heitä paljon, mutta jos vihollisina, on heitä sangen vähän.» Tigraneella oli itsellään 250,000 miestä, mutta sittenkin hän voitettiin, ja Roomalaisia sanotaan taistelussa kaatuneen ainoastaan 5 miestä ja haavoittuneen 100, mutta barbaareja sai surmansa ainakin 100,000. Äärettömät rikkaudet, muun muassa 8,000 talenttia, joutui voittajille, ja jokainen sotamies sai runsaan osan saaliista. Mutta eteenpäin lähtemään jylhille vuorimaille taistelemaan, jossa saalista ei ollut saatavissa, eivät upseerit eivätkä sotilaat suostuneet,

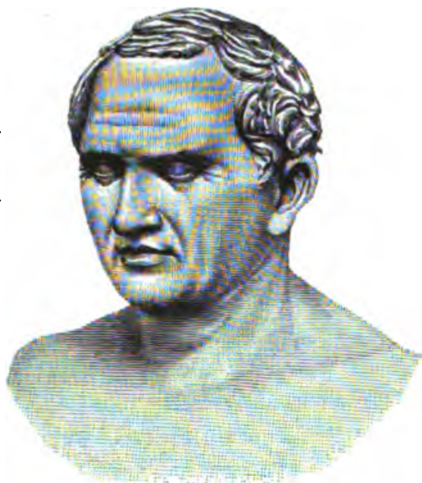
vaikka Lucullus tahtoi valloituksia jatkaa; syntyi kapinallinen mieliala, joka pakotti hänet jättämään puolieräiseksi työnsä; molemmat kuninkaat saivat jälleen valtakuntansa. Sen lisäksi olivat vielä publikanit, joiden mielivaltaisia kiskomisia Lucullus oli koettanut ehkäistä, saaneet vehkeillään kansan päättämään, että hän erotettiin ylipäällikkyydestä ja Pompejukselle annettiin Aasian maissa rajaton valta, jollainen hänellä vastikään oli ollut Välimerellä.

Pompejus teki nyt nopeasti lopun Mitridateen sotavoimista ja seurasi hänen jälkiänsä etäiseen Kolkis-maahan asti. Vielä kerran tuo voitettu kuningas yritti sotaa, tahtoen päästä Europan puolitse Trakiaan, koota siellä barbaarilaumoja ja viedä ne Italiata ahdistamaan; mutta sotamiehet, peläten hänen liian suuria suunnitelmiaan, tekivät hänen oman poikansa *Farnakeen* kehotuksesta kapinan, jonka johdosta Mitridates, pelastuakseen Roomalaisten kostolta, antoi erään gallialaisen palkkasoturin lävistää itsensä miekalla (v. 63). Tigranes heittäytyi nyt Pompejuksen armoihin ja sai pitää maansa, mutta Rooman vasallina. Suurin osa Pontoksesta, Bityniasta ja Kappadokiasta liitettiin provinsina Rooman valtioon, ja Syriankin valtakunnan, jossa oli suuri sekasorto vallitsemassa, otti Pompejus Seleukideiltä ja muutti senkin provinsiksi (v. 63).

Palestinassa hän niinikään laski perustuksen Rooman herruudelle. *Makkabilaisten* johdossa oli tämä maa päässyt itsenäiseksi Seleukidein vallasta v. 165, mutta sen jälkeen siellä oli alituisesti sisäisiä riitoja uskonnollisten puolueiden, *farisealaisten* ja *saddukealaisten,* välillä, jotka kiistelivät samassa maansa johdosta. Kaksi Makkabilaissukuun kuuluvaa veljestä, Hyrkanos ja Aristobulos, olivat tähän aikaan toisiansa vastassa; edellinen, jolla takanaan oli farisealainen puolue, oli karkotettu, ja Aristobulos päässyt kuninkaaksi. Mutta Pompejus asettui Hyrkanoksen puolelle, ja kun vastapuolue silloin ryhtyi häntä vastaan taisteluun, ottaen haltuunsa temppelin vuoren, alkoi Pompejus sitä piirittää. Roomalaiset olivat kummeksien huomanneet, että tämä kansa oli työttömänä joka seitsemännen päivän, ja tätä he käyttivät edukseen tehden sellaisena hyökkäyksen. Juutalaiset voitettiin perin pohjin, ja Pompejus meni itse temppelin pyhimpään, mutta sielläkään ei minkäänlaisia jumalankuvia löytynyt, mikä Roomalaisissa herätti yhä suurempaa ihmettelyä tätä merkillistä kansaa kohtaan, joka kiihkeästi palveli jumalaansa, jota ei kuitenkaan näkyvässä muodossa ollut. Temppelin kalleudet Pompejus jätti paikoilleen. Hyrkanoksen hän asetti ylimmäisenä pappina hallitsemaan maata, mutta veroa hänen täytyi maksaa Roomalle. Eräs idumealainen Antipater sai kuitenkin Hyrkanoksen ministerinä vallan itselleen, ja hänen

poikansa *Herodes* pääsi kuninkaaksikin (v. 37) Rooman yliherruuden alaisena. — Pompejus teki Eufrat-virran Rooman valtakunnan rajaksi idässä, ja sellaisena se vastedeskin pysyi.

Pompejuksen Aasiassa vielä ollessa oli *Lucius Sergius Catilina* yrittänyt päästä valtaan käsiksi. Catilinan ja hänen rikoskumppaniensa puuhat ovat tuollainen anarkinen salahanke, jossa kuvastuu Rooman yhteiskunnassa tähän aikaan vallitseva mädännys ja siveellinen turmelus. Catilina on noita kevytmielisiä, turmeltuneita henkilöitä, siveellistä puolta vailla, joita välistä historiassa tavataan. Hän oli kyllä kyvykäs, rohkea ja urhoollinen, mutta kaikki luonnonlahjansa hän käytti pahuuden palvelukseen. Sullan proskriptsiooneissa hän oli ollut avullisena, murhauttaen sukulaisiansa, vieläpä puolisonsa ja poikansakin päästäkseen uusiin naimisiin. Veljensä, jonka hän ennen jo oli surmauttanut, pyysi hän saada merkityksi proskriptsioonilistoille. Propreettorina Afrikassa ollessaan hän oli tavattomassa määrässä kiskonut veroja sen asukkailta; kanne nostettiin tämän johdosta häntä vastaan, jonka vuoksi häntä konsuliksi pyrkiessään ei päästetty ehdollekaan. Catilinan elämä ja rikokset olivat yleisesti tunnetut Roomassa, mutta siellä hän vaan oleskeli, hakipa vielä virkojakin, esiintyen vielä hyvin röyhkeästi. »Rooman kansa on voimakas ruumis, mutta ilman päätä; minä olen tuleva sen pääksi», oli hän kerran senaatin kokouksessa lausunut. Mutta kun hän ei saanut valtaa laillisella tavalla, ryhtyi hän salaliittoa puuhaamaan ja saikin sen sangen laajaksi ja vaaralliseksi. Roomassa oli useita virkamiehiä sekä nuoria ylimyksiä hänen vehkeissään osallisina, ja varsinkin kansanpuolueen miehiä siihen liittyi; he toivoivat näet uusia proskriptsiooneja ja siten rikkauksia päästäkseen veloistaan sekä valtaa. Italian maakunnissa taas kiihotettiin vanhoja sotilaita aseisiin Roomaa vastaan. Vuodeksi 62 Catilina uudestaan pyrki konsuliksi, mutta joutui vaalissa tappiolle. Nyt oli kumoushankkeista täysi tosi tehtävä. Italian maakunnista kerättiin sotilaita Pohjois-Etruriaan; Roomassa suunniteltiin tulipaloja, useita

Cicero.

vaikuttavia henkilöitä piti murhattaman. Kaikki oli valmiina. Mutta nyt esiintyy konsuli *Marcus Tullius Cicero* Catilinaa vastaan ja estää hänen turmiolliset hankkeensa toteutumasta.

Cicero oli samoin kuin Marius »homo novus», mutta oppinsa ja puhujataitonsa kautta hän saavutti mainetta. Soturina ei hän ole kunnostanut itseänsä, niinkuin Roomassa yleistä oli, ja vaikka hän valtiomiehenä tahtoi esiintyä, ei hänen kykynsä siinäkään suuri ollut; hän oli näet epäkäytännöllinen ja arka, missä tositointa tarvittiin. Mutta asianajajana hän kaunopuheliaisuudellaan herätti huomiota ja pääsi sen kautta virkauralla kohoamaan. Cicero oli rehellinen tasavaltalainen, oikea isänmaan ystävä; kullanhimoa ja muita paheita, jotka olivat ylimyskunnan tunnusmerkkinä, ei hänessä tavata; mutta arvostaan ja ansioistaan hän oli lapsellisen arka, muistuttaakin niistä tavan takaa. Optimaattien avulla hän oli vuodeksi 63 päässyt konsuliksi, koska nämätkin pelkäsivät Catilinan vehkeitä ja tiesivät Ciceron niitä kokonaan vastustavan. Hän saapi nyt selvät tiedot ja vakuuttavat todistukset valtiota vastaan suunnitellusta salahankkeesta, ilmaisee sen senaatissa ja käyttää koko kaunopuheliaisuutensa voimaa paljastaakseen Catilinan rikoksia. »Oi aikoja, oi tapoja!» huudahtaa hän kerran; »kaikki nämät vehkeet tuntee senaatti, konsuli ne näkee, ja tämä mies saapi vielä elää». Vihdoin Catilina, Ciceron häväisemänä, lähtee vihapäissään senaatista, lausuen uhkauksia mennessään. Hän jättää Roomankin ja menee sotajoukkonsa luo Etruriaan. Roomasta lähetetään toinen konsuli Antonius häntä vastaan. Taistelussa, joka syntyy Etruriassa, Catilina kaatuu; hänen pahimmat rikoskumppaninsa senaatti tuomitsee kuolemaan, jonka jälkeen ne kiireesti mestataan. Rooma oli pelastettu (v. 63).

Caesar.
(Roomalainen marmoriveistos.)

Näihin aikoihin rupesi Roomassa huomiota herättämään eräs nuori ylimys, jonka yleiseen arveltiin olleen salaisesti osallisena Catilinan kapinaliitossakin, *Cajus Julius Caesar*. Hänelle onnistui yksinvallan saavuttaminen, mikä edellisille valtaanpyrkijöille ei ollut onnistunut, sillä hän oli suurin ja nerokkain kaikista. Caesarissa ilmenevät Rooman kansan kaikki ominaisuudet ikäänkuin persoonoittuna; häntä onkin eräs

suuri historiankirjoittaja sanonut »suurimmaksi roomalaiseksi». Nuoruudessaan hän kyllä eleli, niinkuin muutkin Rooman nuoret ylimykset, huoletonna kuluttaen rahoja loistoon ja nautintoihin ja tehden velkoja. Mutta hänen harrastuksensa kääntyivät vähitellen vakavampiin seikkoihin. Caesar oli toimelias, voimakas, ikäänkuin luotu hallitsemaan. Hänen suurta vaikutusvaltaansa ihmisiin osottaa tunnettu kertomus, miten hän merirosvojen vankina ollessaan pakotti rosvot palvelemaan itseänsä, komensi heitä, uhkasikin vielä; 20 talenttia he vaativat hänestä lunnaita, mutta hän käski heitä vaatimaan 50 hänen moisestaan miehestä. Vapaaksi päästyään sitte otti hän heidän laivansa ja hirtätti heidät, niinkuin oli uhannut. Suuruutta hän ennen muuta halusi, ja hänen ystävänsä sanovat nähneensä hänen itkevän Aleksanteri suuren kuvapatsaan edessä, lausuen: »Minun iässäni olit sinä valloittanut maailman, minä en ole vielä tehnyt mitään!» »Mieluummin olisin ensimmäisenä tuossa kylässä», sanoi hän kerran Espanjaan matkalla ollessaan erästä huonoa kylärähjää osottaessaan, »kuin toisena Roomassa». Caesarin tekoja ei kuitenkaan ollut yksinomaan turhamainen kunnianhimo määräämässä, vaan hänessä vakaantui myöskin yhä varmemmaksi se tieto, että yksinvalta oli tarpeellinen Rooman valtiolle. Ja tätä kohti hän suuntasi alusta pitäin toimintansa; hänen suuri neronsa ja valtiollinen tarkkanäköisyytensä oivalsi myöskin miten se oli saavutettava.

Kansan suosio oli ensimmäinen ehto, sillä sen kautta saatiin virkoja. Kansan suosion saavuttamiseksi taas olivat anteliaisuus, juhlien ja pitojen toimittaminen tarpeen. Caesar osottikin ääretöntä anteliaisuutta; esim. v. 68 ædilinä ollessaan hän toimitti laatimissaan huveissa 300 gladiaattoriparia, kaikki kullatuissa aseissa, taistelemaan; toisen kerran taas ruokittiin tuhansia kansalaisia hänen kustannuksellaan. Tästä kertyi hänelle suunnattomat velat, v. 62 oli niitä 850 talenttia (lähes 5 miljoona markkaa). Vielä enemmän kansaa suosittaakseen kohotti hän Capitoliumin portille muistopatsaan Mariukselle, jonka johdosta muuan Catulus huudahti: »Ei Caesar enää salaisilla miinoilla hätyytäkään hallitusta, vaan hyökkäyskoneilla». Itse hän oli Cinnan tyttären kanssa naimisissa, joten hän, vaikka kuuluikin ylhäisimpään ylimyskuntaan, samalla oli liittynyt kansan puolueeseen. Caesar ei pettynytkään toiveissaan. Hänestä tehtiin jo nuorena pontifex maximus, jonka kautta kaikki uskonnon toimet olivat hänen huostassaan. Preettoriksi hän valittiin v. 63, jonka jälkeen hän sai Espanjan maakunnakseen. Siellä hän kokosi niin paljon varoja, että sai velkansa suoritetuksi ja vielä suuren omaisuuden vastaisia tarpeita varten kootuksi.

Caesarin kilpailijana Roomassa oli kaksi muuta mahtavaa miestä, jo ennen mainitut Pompejus ja Crassus, jotka niinikään pyrkivät yksinvaltaan; mutta molemmat olivat tyytymättömiä senaattiin, koska eivät olleet mielestään saaneet ansioitaan palkituiksi.

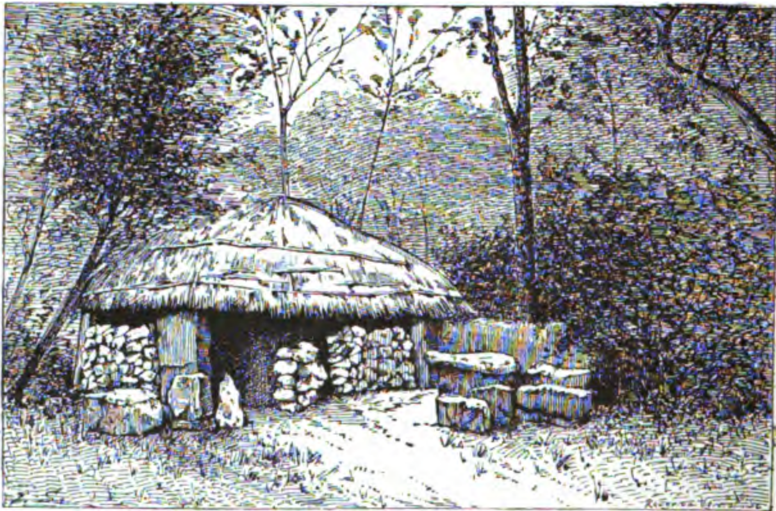
Pompejus oli, niinkuin mainitsimme, mielensä mukaan järjestänyt Aasian olot ja palannut v. 61 Roomaan. Hänen maineensa oli nyt korkeimmillaan ja häntä pidettiin valtakunnan etevimpänä miehenä. Kaksi triumfia hän jo ennen oli viettänyt ja nyt senaatti myönsi hänelle kolmannen, edellisiä suuremmoisemman. Tauluihin, joita riemusaatossa kuljetettiin, oli piirretty 15 kansan nimet, jotka hän oli voittanut; 1,000 valloitettua linnaa, noin 900 kaupunkia y. m. oli niinikään niissä lueteltuna; kal leuksien joukossa oli 33 helmikruunua ja kultaisia astioita suunnattomat määrät. Voittajan edellä kulki 324 ylhäistä vankia, joiden joukossa viisi Mitridateen lasta. Pompejus ajoi itse viimeiseksi jalokivistä loistavissa vaunuissa, yllään Mitridateelta otettu varustus, jota suuren Aleksanterin sanottiin aikoinaan käyttäneen.

Pompejus oli turhamainen ja loistoa rakastava mies, ja nämät mielihalunsa hän sai tyydytetyksi, mutta valta ja vaikutus hänen käsistään lipui pois pikemmin kuin hän oli luullutkaan. Hänessä ei ollut valtiomiehen tarkkanäköisyyttä ja älyä siinä määrässä, että hän olisi voinut oivaltaa mitä vallan saavuttamiseen oli tarpeen. Hänen ei tarvinnut, niinkuin Sullan kahtakymmentä vuotta aikaisemmin, Aasiasta palatessaan ryhtyä kansalaissotaan, mutta sotajoukon tarvitsi asemansa tueksi ken hyvänsä valtaan tahtoi päästä. Pompejus luuli kuitenkin pelkän sotamaineensa nojassa voivansa valtion asioita johtaa, jonka tähden hän Italiaan tullessaan heti hajoitti sotajoukkonsa. Hänen suhteensa puolueihin oli niinikään ollut horjuva, sillä hän tahtoi asettua välittäjäksi ja siten vallita molempia. Sullan aikana hän auttoi optimaatteja, mutta hänen kuoltuaan hänen vaikutuksestaan peruutettiin useita Sullan säätämiä lakeja; niinpä kansantribunit saivat entiset oikeutensa takaisin, jonka vuoksi senaatti taas vieraantui hänestä. Ja nyt kun hän triumfinsa oli viettänyt, huomasi hän mieliharmikseen, että hänen mahtinsakin oli lopussa; senaatti ei esim. hyväksynyt niitä toimenpiteitä, joilla hän Aasiassa oli maiden ja kansojen suhteita Roomaan järjestänyt. Kansan suosio taas oli jo ennenkin petolliseksi osottautunut, niin ettei siihenkään ollut perustamista.

Crassus oli voittanut orjajoukot ja sen kautta pelastanut Rooman uhkaavasta vaarasta, ja sitä paitsi hän oli Rooman rikkain mies; hänellä oli muun muassa 20,000 orjaa ja hän omisti monta kaupunginkorttelia

Roomassa. Senaatti oli hänetkin syrjäyttänyt, jonka vuoksi hän oli tyytymätön.

Nämät kolme mahtavaa miestä liittyivät nyt toisiinsa ja lupasivat valalla vakuuttaen käyttää vaikutusvaltaansa ainoastaan keskinäistä etuaan silmällä pitäen sekä olla puhumatta ja toimimatta muuta kuin liiton hyödyksi. Caesar kuitenkin sai alusta alkaen suurimmat edut tämän *triumviraatin,* s. o. kolmiliiton, kautta. Hän esiintyi heti forumilla valkeassa togassa ehdokkaana konsulinvirkaan, ja Pompejus ja Crassus olivat mukana puuhaten kaikin keinoin hänen hyväkseen. Hänet valit-

Gallialainen maja.

tiinkin vuodeksi 59. Ensi toimenaan hän luki senaatissa lakiehdotuksen, jonka mukaan valtion maata Italiassa jaettaisiin köyhille kansalaisille, ja ellei valtion maa riittäisi, lunastettaisiin lisää yksityisiltä. Se oli siis Tib. Gracchuksen peltolain uudistamista. »En minä pelkää lakia», huudahti innokas senaatinpuolueen mies Cato, »vaan sitä hintaa, joka kansan täytyy siitä maksaa». Suuttuneena hänen kiivaista sanoistaan Caesar vangitutti hänet; eikä hän tämän jälkeen enää lakiehdotuksiaan senaatille esittänyt. Kun sama laki oli äänestettävänä kansankokouksessa, yrittivät ylimykset Caesarin virkakumppanin Bibuluksen avulla asian menon keskeyttää, mutta väkivaltaa käyttämällä heidän vehkeensä tehtiin tyhjäksi; Cato esim. karkotettiin kaksi kertaa puhujalavalta ja kaksi tribunia haa-

voitettiin. Senjälkeen sai Caesar Pompejuksen toimeenpiteet Aasiassa hyväksytyiksi. Hän johti nyt mielensä mukaan päätöksien tekemisen.

Virkavuotensa päätyttyä annettiin Caesarille molemmat Gallian provinsit ja Illyria hallittavakseen, vieläpä viideksi vuodeksi. Tämän päätöksen johdosta huusi Cato, ennustaen oikein: »Tyrannivallan te varustatte aseilla, ja te teette sen lujaksi meidän päämme päälle».

Caesar sai näet tämän kautta tilaisuuden hankkia itselleen hyvän, harjaantuneen ja itseensä kiintyneen sotajoukon, sillä hän käsitti, että sekin oli tarpeellinen päästäkseen päämaaliinsa. Mutta hänellä oli sen ohessa toinen suuri tarkoitusperä; hän tahtoi laajentaa Rooman maailmanvaltaa liittämällä siihen Gallian kelttiläiset heimot, sillä ainoastaan eteläinen osa Alppien toisella puolen olevasta Galliasta vasta kuului Rooman valtaan.

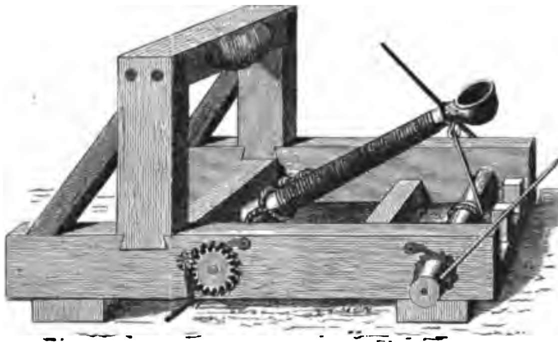
Gallialaisilla ei enää ollut sitä sotaista luonnetta ja tarmoa kuin aikaisemmin heidän Roomaa hätyyttäessään, eivätkä he myöskään olleet osanneet liittyä lujaan valtioyhteyteen, vaikka he muuten olivatkin jossakin määrin omistaneet itselleen sivistystä. Heimokunnittain eläen, mahtavan ja urhoollisen, mutta vallattoman ylimyskunnan johdossa, he aina taistelivat keskenään ja tekivät sen vuoksi vieraan vallottajan tehtävän helpommaksi. Idästäpäin Rhein-virran yli pyrkivät Germanilaiset jo tähän aikaan siirtymään Gallian maahan ja toisaalta taas Roomalaiset. Toisen tai toisen valtaan täytyi Gallialaisten antautua; sivistyksen tai barbaarisuuden välillä oli ratkaistava.

Gallialainen päällikkö.

Nykyisessä Sweitsissä asuvat kelttiläissukuiset Helvetialaiset, jotka Germanilaisten hätyyttäminä olivat lähteneet liikkeelle Galliasta uusia asuinpaikkoja hakemaan, Caesar pakotti palaamaan maahansa; sen jälkeen hän voitti germanilaiskuninkaan Ariovistuksen, joka suurilla joukoilla oli Keski-Galliaan tullut, ja pakotti hänetkin kääntymään takaisin. Ensimmäisenä vuonna (58) oli suuri osa Galliasta tämän kautta joutunut Rooman suojeluksen alaiseksi. Seuraavana vuonna hän voitti pohjois-osassa asuvat Belgit ja Nerviläiset, kukisti Armorikan (nyk. Bretagnen) vuoristossa asuvat heimot, sekä v. 56 länsirannikkon Venetit, jotka harjoittivat meriliikettä. Saadakseen vielä valloittamansa maan naapureilta turvatuksi, Caesar teki Rheinin yli retkiä Germaniaan sekä kanaalin yli Britan-

niaan, jonka kelttiläisheimot olivat yhteydessä Gallian kansojen kanssa. Rooman valtaa hän ei tahtonnt saada näissä maissa tunnustetuksi, vaan ainoastaan herättää niissä kunnioitusta ja pelkoa sitä kohtaan sekä etäisillä retkillä hankkia omalle nimelleen suurempaa loistoa.

Gallialaiset eivät kuitenkaan näin vähällä heittäneet vapauttaan. Caesarin täytyi kukistaa useita kapinoita eri osissa maata, ja vihdoin talvella vv. 53—52 eräs nuori ylimys Arvernein heimosta, *Vercingetorix*, ryhtyi koko Gallian vapautusta ajamaan. Caesar kokoaa talvimajoista legioninsa, mutta ei saata saada valtoihinsa Arvernein pääkaupunkia, Gergoviaa, joka vielä lisäsi kapinallisten lukua. Pian sen jälkeen hän tapaa Vercingetorixin joukkoineen, joissa oli 100,000 miestä; pienen kahakan perästä se vetäytyi Alesian varustettuun kaupunkiin, jota Caesar nyt 60,000 miehen suuruisella armeijallaan alkaa piirittää. Hän on jo valtaansa saamaisillaan sen, kun hän huomaa, että hänen oma joukkonsa on tullut saarretuksi. Koko Galliasta oli näet kerääntynyt väkeä, yhteensä 250,000 miestä, Vercingetorixia auttamaan, ja samaan aikaan kun he ulkoapäin ahdistivat Roomalaisten joukkoa, tehtiin kaupungistakin hyökkäys; mutta Roomalaisten etevä sotataito ja Caesarin nerokkaat toimenpiteet tekivät kaikki tyhjäksi. Gallialaiset voitettiin, Alesia antautui, ja Vercingetorix itse saapui Caesarin leiriin, langeten sanaa sanomatta hänen jalkainsa juureen. Monta vuotta hän oli vangittuna Caesarin triumfia odottamassa, ja sen jälkeen hänet mestattiin. Vuoden 51 kuluessa koko Galliassa kapina taukosi; Rooman provinsiksi muutettuna se verrattain nopeasti roomalaistui.

Roomalainen piiritys-heittokone Caesarin ajoilta.

Nyt oli Caesarilla sotaista mainetta, rikkautta, harjaantunut ja päällikölleen uskollinen armeija. Ratkaisun hetki oli tullut.

Roomassa oli Caesarin poissa ollessa ollut paljon häiriöitä ja levottomuuksia. Pompejus, joka siellä oleskeli, ei kyennyt oloja johtamaan, ja senaatti sekä kansankokoukset olivat jo aikoja sitten näyttäytyneet voimattomiksi. V. 56 olivat triumvirit uudistaneet liittonsa, jossa sovittiin, että Caesar saisi vielä viideksi vuodeksi Gallian provinsit ja Pompejus

ja Crassus taas pääsisivät vuodeksi 55 konsuleiksi, jonka jälkeen Pompejus saisi Espanjan ja Crassus Syrian hallittavakseen. Crassus lähtikin v. 54 Syriaan. Tahtoen hänkin sotamainetta, hän teki sotaretken Partilaisia vastaan, mutta hänen joukkonsa hävisi ja hän itse sai surmansa v. 53. Pompejus taas huomasi ennen pitkää oman maineensa himmenevän Caesarin rinnalla, jonka vuoksi hän yhä enemmän kallistui senaatin puolelle, joka jo kauan oli Caesarin aikeita pelännyt.

Kun Rooma näin oli puoluetaistelujen ja niistä johtuvan sekasorron valtaan joutunut eikä hallitus voinut järjestystä aikaansaada, määräsi senaatti Pompejuksen v. 52 konsuliksi ilman virkakumppania, joten hän näytti saavan haluamansa yksinvallan. Caesar taas pyysi saada hakea konsulinvirkaa v:ksi 48, vaikkakaan hän ei Roomassa ollut saapuvilla, joka oli vanhaa tapaa vastaan. Hänen pyyntönsä hyljättiin. Tarkoitus oli pakottaa hänet, kun hänen määräaikansa Gallian prokonsulina v. 49 oli päättynyt, luopumaan sotajoukostaan sekä asettumaan yksityiseksi henkilöksi ja siten tehdä loppu hänen mahdistaan, niinkuin Pompejuksen Aasiasta palatessaan v. 61 oli käynyt. Mutta senaatin toiveet eivät toteutuneet. Caesarilla oli Roomassa puolenpitäjiä ja asiansa ajajia, joita hän suurilla rahasummilla oli hankkinut ystävikseen. Varsinkin eräs kyvykäs kansantribuni *Curio* taitavasti vastusti senaatin ja Pompejuksen suunnitelmia, mutta Caesarin sanotaankin maksaneen hänelle noin 16 milj. markkaa vastaavan rahasumman. Kolmen vuoden kuluessa riidanaiheita ilmestyi toinen toisensa jälkeen näiden mahtimiesten välillä; laittomuutta, niinkuin jo usein ennenkin, käytettiin molemmin puolin. Roomassa huhuttiin v. 49, jolloin Caesarin virka-aika Galliassa oli päättyvä, että hän kokosi sotajoukkoja Pohjois-Italiaan, ja sen johdosta konsuli Marcellus kehottaa Pompejustakin rupeamaan sotavoimia varustamaan; hän siihen suostuu, vaikka senaatti ei sitä hyväksy. Mutta silloin Curio, joka myöskin oli tätä vastustanut, pakenee Caesarin luo ja vaatii häntä ryhtymään aseisiin kostaakseen kansantribunia vastaan käytettyä väkivaltaa. Aseiden oli siis taas ratkaiseminen, kenelle valta tulisi kuulumaan.

Pompejus luuli olevansa voimakkaampi, ja suurempi voiton mahdollisuus hänellä olisi pitänyt ollakin. Rooman laillinen hallitus oli hänen takanaan, valtion rahasto oli hänen käytettävänään, Espanja oli hänen provinsinsa, Italia, vieläpä itäiset maakunnatkin olivat hänen määrättävissään; mutta hän oli ollut toimeton, luottaen vaan entiseen suuruuteensa, ja koko hänen puolueensa oli viimeiseen asti epäröivällä kannalla; sotavarustuksiin oli liian myöhään turvauduttu eikä sotajoukkoa ollut tarpeen tullessa ainoastaan jalkaa maahan polkemalla saatavissa, niinkuin

Pompejus oli kerskaillut. Caesarilla ei ollut oikeastaan muuta tukea, kuin sotajoukko, mutta se oli harjaantunut ja hänelle uskollinen. Siinä ei enää ollut paljonkaan Rooman kansalaisia, vaan enimmäkseen provinsien asukkaita ja värvätyitä barbaareja, etenkin Germanilaisia, eivätkä he luonnollisesti välittäneet ketä vastaan tai minkä asian puolesta taistelivat; isänmaata ei heillä ollut muuta kuin leiri; päällikkö, voitot ja saalis olivat päämaali, jonka vuoksi he taistelivat. Caesar kulkee näiden legiooniensa kanssa halki koko roomalaisvaltakunnan, ja neljän vuoden kuluessa on hän niiden avulla päässyt sen valtiaaksi (vv. 49—45).

Huomattuaan sodan välttämättömäksi Caesar vei legiooninsa Rubiconin pienen joen yli, joka erotti hänen maakuntansa Italiasta. Pompejus pakeni silloin, ylhäisimmät senaattorit mukanaan, meren yli Kreikkaan, ja 60 päivässä joutuu Italia Caesarin valtaan. Hän ottaa haltuunsa Rooman, mutta proskriptsiooneja hän ei Mariuksen ja Sullan tapaan pane toimeen, niinkuin yleensä pelättiin, vaan jalomielisen ruhtinaan tavoin hän antaa anteeksi vastapuoluelaisilleen, asettuen kaikkien puolueiden yläpuolelle. Hän menee sitten Espanjaan, joka oli Pompejuksen maakunta, voittaa siellä olevat legioonat, palaa taas Italiaan, mutta lähtee pian meren yli Kreikkaan. Ensimmäisessä taistelussa, joka tapahtuu *Dyracchiumin* luona, jää voitto ratkaisematta, mutta pian sen jälkeen *Farsaloksen* luona Caesar saapi suuren voiton (48). Pompejus pakenee silloin Egyptiin, jossa hän saapi kavalasti surmansa Egyptin kuninkaan Ptolemaioksen toimesta, joka siten toivoo pääsevänsä Caesarin suosioon; hän oli näet riidassa sisarensa, kuuluisan Kleopatran kanssa, ja luuli Caesarin ratkaisevan asian hänen edukseen. Caesar ei kuitenkaan Egyptiin tultuansa murhamiehiä palkinnut, vaan määräsi Kleopatran hallitsijaksi Rooman yliherruuden alla.

Egyptistä Caesar teki retken Farnakesta vastaan, joka oli saanut pitää osan isänsä valtakunnasta, mutta nyt ruvennut sitä laajentamaan. Viidessä päivässä hän voitti hänet ja otti hänen maansa. Tästä retkestä hänen sanotaankin ilmoittaneen senaatille ainoastaan kolmella sanalla: »*veni, vidi, vici*» (»tulin, näin, voitin»).

Mutta vaikka Caesar Pompejuksen kuoleman kautta olikin päässyt varsinaisesta vastustajastaan, täytyi hänen vielä taistella tasavallan puolustajia vastaan. Numidiassa, jonka kuningas *Juba* oli heihin liittynyt, hän voitti heidät v. 46 *Thapsoksen* luona; sitten hän palaa Roomaan, mutta seuraavana vuonna 45 hän Espanjassa kukistaa heidän viimeiset voimansa. Nyt oli koko roomalainen maailma hänelle kuuliainen, vaikkapa monet yksityiset olivatkin tyytymättömiä hänen herruuteensa.

Jo palatessaan Roomaan Afrikasta v. 46 oli Caesar viettänyt nelinkertaisen triumfin, nimittäin Galliasta, Egyptistä, Farnakeesta sekä Numidian kuninkaasta Jubasta saamiensa voittojen johdosta. Mutta Pompejuksen puoluelaisista saaduista voitoista ei mitään mainittu eikä vankien joukossakaan ollut Roomalaisia, sillä se olisi useita loukannut. Niiden joukossa nähtiin sen sijaan Kleopatran sisar, Juban poika ja Gallialaisten johtaja Vercingetorix. Rahoja ja ruokavaroja jaettiin runsaasti; 22,000 pöytää oli aterioita varten hankittu; suuria, komeita näytäntöjä ja juhlia oli runsaasti. »Leipää ja huvia» tästä lähin kansalle annettiinkin menetetyn vapauden asemasta. Jokainen sotilas, joka oli kansalaissotaan osaa ottanut, sai lähes 6,000 markkaa triumfijuhlassa.

Caesar antoi kansan juhlia, mutta itse hän ryhtyi suuren henkensä voimalla järjestämään Rooman valtion oloja uuteen tapaan, ja kahden vuoden kuluessa (46—44) hän on tällä sisällisellä uudistustyöllään saanut aikaan yhtä suuremmoisia tuloksia kuin ennen sodillaan. Caesar lopetti oikeastaan vallankumousmiesten sarjan, joita Gracchuksien ajoista asti Roomassa oli esiintynyt yksi toisensa perästä; hän sai sen toteutetuksi, mitä useat muut olivat yrittäneet, vaikka hänenkin vielä täytyi hengellään häviöön tuomittu tasavalta sovittaa. Se asema, minkä Caesar Rooman hallituksessa sai, oli melkein yksinvaltiaan; v. 46 oli hän kymmeneksi vuodeksi saanut diktaattorin vallan; censorin toimi liitettiin tähän lisäksi; kansantribunin valta annettiin hänelle niinikäään elinajaksi, jonka kautta hän tuli koko kansan edustajaksi; konsuliksi hänet valittiin viideksi vuodeksi. Täten tasavallan tärkeimmät virkatoimet, jotka ennen olivat olleet jaettuina useille henkilöille, yhdistettiin hänen käsiinsä ja sen kautta hän sai koko valtiomahdin; toimivalta oli hänellä kokonaan ja tärkein sanottava lainsäädännössäkin, valtion rahastoa hän sai mielin määrin käyttää; pontifex maximuksena hän oli uskonnon menojen valvojana, ja sotajoukot olivat niinikään hänen määrättävissään. Muuten tasavallan ulkomuoto säilytettiin: senaatti, kansankokoukset, virkamiehet, mutta ne olivat voimattomia. Senaatin asemassa tapahtui suuri muutos, sillä se ei enää ollut johtava virkakunta, vaan ainoastaan neuvoskunta, joka lausui Caesarille neuvoja. Itse hän oli siinä ensimmäinen jäsen *(princeps senatus)*, ja hänen istuimensa oli molempien konsulien paikkojen välissä; äänestettäissä hän ensimmäisenä lausui mielipiteensä, vaikuttaen sen kautta muidenkin äänestykseen, sillä hänen ajatuksestaan eivät muut juuri poikenneet. Senaatin jäsenluku kohotettiin 900:aan, ja hän kutsui sinne myöskin provinsien asukkaita, varsinkin Gallialaisia ja myöskin Espanjalaisia. Kansankokouksissa ainoastaan hyväksyttiin Cae-

sarin ehdottamia lakeja, ja useinpa hän siellä määräsi virkamiesehdokkaatkin, joita toivoi valittaviksi.

Aleksanteri suuri oli tahtonut tehdä voitetut Persialaiset samanarvoisiksi voittajien Makedonialaisten kanssa, ja samoin tahtoi Caesar saada tasa-arvoisuutta aikaan vallitsevien Roomalaisten ja provinsien asukkaiden välillä. Jo äsken mainittu toimenpide, jonka kautta Gallialaisia ja Espanjalaisia senaattiin otettiin, sitä osottaa; maakunnissa hän piti tarkkaa valvontaa ja määräsi useihin maaherrat, jonka kautta entinen mielivalta suuresti väheni. Kaikille Gallia cisalpinan asukkaille hän hankki kansalaisoikeuden; etäisimpiin maihin perustettiin koloniioja, joiden asukkailla oli kansalaisoikeus, ja niidenkin kautta Italian ja muiden maiden väli tasaantui. Koloniioihin lähetettiin varsinkin köyhiä kansalaisia, joiden lukumäärää hän muutenkin vähensi; 320,000 kansalaista nautti tähän aikaan valtion vilja-apua, mutta hän supisti niiden määrän 150,000:teen. Gracchus-veljesten tapaan hän maata jakamalla koetti saada orjien asemasta vapaita työntekijöitä maata viljelemään, mutta vallitsevat olot olivat siksi juurtuneet, ettei niitä hävitetyiksi saatu. Uutteralla lainsäädännöllään tahtoi Caesar saada Rooman valtion sekä valtiollisessa että yhteiskunnallisessa suhteessa uudistetuksi; siveellisesti parantunut kansa oli Roomassa muodostuva.

Caesar oli todellinen ja monipuolinen valtiomies, joka saattoi seurata ja järjestää kaikellaisia asioita, suuria ja vähäpätöisiä; samaan aikaan kuin hän suunnitteli Rooman maailmanvallan oloja, piti hän mielessään Rooman kaupungin rakennuksia, katuja ja puistoja, antaen määräyksiä niidenkin järjestämisestä; mutta häneltä liikeni aikaa kirjallisiin ja tieteellisiinkin harrastuksiin; sodistaan hän kirjoitti selvän ja sujuvan kertomuksen; aleksandrialaisen Socigeneen avulla hän paransi entisen kalenterin; kielitieteeseen hän niinikään oli mieltynyt. Puhujanakin hän oli suurimpia Roomassa.

Mutta useat hänen suurista aikeistaan jäivät toimeenpanematta. Soturina hän tahtoi hankkia vielä entistä suurempaa mainetta; hän suunnitteli näet retkeä Partilaisia vastaan Crassuksen kuolemaa kostaakseen; Indus-virtaan asti hän tahtoi tunkeutua; Skytalaiset ja Germanilaiset olivat kukistettavat. Vielä suurempi sotakunnia oli hänen osakseen tuleva, kuin Aleksanteri suuri oli saanut. Kulun helpottamiseksi Länsi- ja Itämaiden välillä oli Korintin kannaksen poikki kanava kaivettava, aije, joka vasta meidän päivinämme on toteutunut. Italiassa olivat suuret Pontinon suot kuivattavat; roomalaiset lait piti järjestettämän, jonka tuuman Justinianus pani toimeen enemmän kuin 500 vuotta myöhemmin; yhteen

suureen kirjastoon olivat kaikki ihmishengen tuotteet koottavat. 80,000 siirtokuntaa piti perustettaman levittämään Rooman kieltä ja sivistystä kaikkiin kansoihin. Sellaisia jättiläisaikeita oli Caesarin mielessä.

Tultuansa Rooman valtiaaksi Caesar alkoi yhä enemmän halveksia vanhoja tasavaltaisia muotojakin, osottaen että hän tavotteli yksinvaltaa muodollisestikin; hänellä oli oikeus pitää erityistä pukua ja laakerisеppelettä päässään; hän istui senaatissa kultaisella tuolilla; hänen kuvansa asetettiin temppeleihin, joissa sitä aljettiin tehdä palveluksen esineeksi, ja hänen ystävänsä rupesivat jo valmistamaan mieliä siihen suuntaan, että hänestä tulisi kuningas. Mutta kuninkaan nimi oli yleensä vielä vihattu, ja Roomassa oli vielä suuri joukko innokkaita miehiä, jotka tahtoivat pelastaa tasavallan. Nämät huhut saattoivat tuon liikkeen kasvamaan ja mielet yhä enemmän kiihtymään.

Nuo haaveksivat vapauden ystävät eivät saattaneet käsittää muuttuneita oloja ja ajan tarvetta, vaan uneksivat tasavallan entistä aikaa palaavaksi, jos tyranni saataisiin pois. Salaliitto muodostui sentähden Caesaria vastaan; *Brutus,* Caton, tuon innokkaan tasavaltalaisen sukulainen, sekä *Cassius* olivat sen johtajina. Vehkeet tunnettiin salaliittolaisten piirin ulkopuolellakin. Caesaria varotettiin; mutta hän ei uskonut noita huhuja. »Rooma on enemmän kuin minä itse minun elämääni kiintynyt», sanoi hän, kun hänelle vehkeistä puhuttiin. Mutta hän joutui ennen pitkää salaliiton uhriksi. V. 44 Maaliskuun 15 p:nä Caesar saapui senaatin istuntoon; siellä tunkeutui heti salaliiton jäseniä hänen ympärilleen. Ensin hän aikoi puolustaa itseänsä, mutta kun hän näki Bruluksenkin, jota oli pitänyt ystävänänsä, kohottavan tikariansa häntä kohden, kääriytyi hän togaansa ja kaatui kuoliaana maahan useita haavoja saatuaan.

XXVI.

Octavianus ja Antonius. Tasavallan loppu.

Kansa ei hyväksy Caesarin murhaa. — Marcus Antonius. — Caesarin hautajaiset. — Octavianus asettuu senaatin puolelle. — Toinen triumviraatti. — Proskriptsioonit. — Ciceron kuolema. — Brutus ja Cassius voitetaan. — Valtakunta jaetaan. — Antonius ja Kleopatra. — Octavianus saapi yksinvallan.

Caesarin murhaajat olivat liian lyhytnäköisiä, kun he luulivat teollansa voivansa pelastaa tasavallan; he saattoivat vaan Rooman uudelleen levottomuuksien, riitojen ja taistelujen valtaan. »Tyranni on kuollut», huusivat he forumilla palatessaan kuriasta, jossa murha oli tapahtunut. Mutta kansa ei osottanut hyväksyvänsä murhaa, sillä Caesar oli ollut kansan ystävä; senaatilla taas ei ollut tarpeeksi päättäväisyyttä ja pontta ottaakseen vallan ja johdon käsiinsä. Kaikki olivat ikäänkuin lamauksissa ja tiedottomina, mitä olisi tehtävä. Cicero, joka silloin oleskeli maatalossaan Tusculumissa kirjailijatoimeen antautuneena, saapuu Roomaan, tulee senaatin istuntoon ja kehottaa sitä käyttämään tilaisuutta pelastaakseen tasavallan. Mutta Caesarin määräyksiä senaatti ei peruuttanut, julisti vaan anteeksiannon murhaajille. Näiden täytyi kuitenkin, kansan vihaa peläten, vetäytyä suojaan Capitoliumille. Näin oli johdon puutetta ja epävarmuutta kaikkialla.

Antonius.

Tätä tilaa käytti hyväkseen Caesarin entinen alapäällikkö ja ystävä, *Marcus Antonius,* joka Caesarin kuollessa oli hänen konsulikumppaninsa. Hän sai kansan yhä enemmän kiihotetuksi lukemalla Caesarin testamentin, jossa tämä oli määrännyt laajat puistonsa kansalle, säätänyt kullekin köyhälle kansalaiselle rahamäärän; olipa hän useita murhamiehistäänkin muistanut. Mutta korkeimmilleen suuttumus nousi Caesarin hautajaisissa. Hänen ruumiinsa tuotiin forumille paarilla, jonka ääressä Antonius puhuu lämpimästi, muistuttaen Caesarin ystävällisyyttä, jaloutta ja suuria töitä; hän luki myöskin samassa senaatin päätökset, joissa Caesar oli julistettu pyhäksi, loukkaamattomaksi ja isänmaan isäksi; ja lausuessaan nämät viimeiset sanat hän kääntyi ruumispaariin päin lausuen: »Tuossa näette todistuksen heidän lempeydestään! Hänen luonaan löysivät kaikki varman turvan, ja itse hän ei kuitenkaan saattanut itseään pelastaa; he ovat

hänet murhanneet! He olivat kuitenkin vannoneet jumalien kautta puolustavansa häntä.» Ojentaen sitten kätensä Capitoliumia kohden jatkoi hän: »Oi, sinä Jupiter, tämän kaupungin suojelija, ja te kaikki taivaan jumalat, minä lupaan teille: olen valmis valassani pysymään, olen valmis kostamaan». Peite otettiin nyt ruumiin päältä pois, ja kansa sai nähdä hänen veriset vaatteensa ja hänen haavojen ruhjoman ruumiinsa. Suuttumus muuttui silloin vihaksi ja raivoksi murhaajia kohtaan, joiden nyt täytyi lähteä pakoon Roomasta. Senaatti oli voimaton; valta oli Antoniuksen käsissä, joka esiintyi ikäänkuin Caesarin tahdon täyttäjänä ja perijänä. Hän jakeli maita ja maakuntia ja antoi virkoja j. n. e. »Tyranni on kuollut, mutta tyranni elää vielä», sanoi kaihomielisenä Cicero.

Octavianus nuorena.

Antonius ei kuitenkaan kauan saanut vallasta nauttia. Caesarin perijänä ilmaantui pian hänen sukulaisensa *Octavianus,* jonka hän testamentissaan oli määrännyt ottopojakseen ja perillisekseen. Nuorena, vasta 19-vuotiaana, tuli hän Caesarin murhasta kuultuaan Roomaan vaatimaan kasvatusisänsä perintöä ja tavotellakseen hänen asemaansa. Octavianus esiintyi varovasti ja viisaasti, käyttäen asianhaaroja hyväkseen. Ensin hän asettui senaatin puolelle Antoniusta vastaan, jota Cicero näihin aikoihin ruoski kuuluisissa *filippiläisissä* puheissaan; näitä on näet verrattu Demosteneen puheisiin Makedonian Filipposta vastaan, kun tämä pyrki hävittämään Kreikan vapautta. Cicero arveli tasavallan saavan tukea tästä »pojasta», joksi hän Octavianusta kutsui. Mutta tämä liitto oli vaan väliaikainen, sillä heti kun Antonius oli voitettu, joutui Octavianus riitaan senaatin kanssa, tämä kun tahtoi nyt syrjäyttää hänet kokonaan.

Hän oli odottanut saavansa armeijan ylipäällikkyyden, mutta senaatti antoi sen Decimus Brutukselle; Caesarin murhaajille M. Brutukselle ja Cassiukselle taas jätettiin sotaväen johto itäisissä provinseissa. Octavianus ei kuitenkaan sallinut kasvatusisänsä murhaajien voitolle päästä; kun senaatti ei suostunut hänen pyyntöönsä, että hän nuoresta iästään huoli-

matta saisi pyrkiä konsuliksi, vei hän legioninsa Rooman portille asti ja kulki kansan riemuitessa kaupunkiin. Senaatin täytyi nyt suostua kaikkiin hänen vaatimuksiinsa; hän valittiin konsuliksi, ja Caesarin murhaajat tuomittiin kuolemaan. Mutta Antonius oli tähän aikaan liittynyt Gallian maaherraan *Lepidukseen*, joka oli Caesarin entinen ratsuväen päällikkö, ja heidän sotavoimansa olivat niin suuret, ettei Octavianus katsonut voivansa ryhtyä taisteluun, jonka vuoksi hän päätti jakaa vallan heidän kanssaan. Täten syntyi toinen *triumviraatti* (v. 43). Sotajoukkojen nähden tapasivat he toisensa erään pienen Renus-nimisen Pon syrjäjoen saarella Bononian kaupungin lähellä Pohjois-Italiassa; keskusteluja kesti kolme päivää. Muun muassa suostuivat he viiden vuoden kuluessa rajattomasti hallitsemaan Rooman valtakuntaa; heidän sotamiehillensä jaettaisiin Italiassa maatiloja. Mitä valtiollisiin vihamiehiinsä tulee, eivät he noudattaneet Caesarin sovinnollista menettelytapaa, vaan päättivät proskriptsiooneilla toimittaa heidät tieltään. Octavianus piti velvollisuutenaan rangaista Caesarin murhaajia, ja intohimoinen Antonius tahtoi niinikään saada kostaa vihamiehillensä, etupäässä Cicerolle. Kaikkiin tasavaltalaisiin tuo vaino siis ulotutettiin. »Caesarin kohtalosta viisastuneina», sanovat he julistuksessaan, »yllätämme me vihamiehemme, ennenkuin he joutuvat meihin käsiksi. Koska olemme aikeessa lähteä sotimaan merten toiselle puolelle isänmurhaajia vastaan, emme saata jättää taaksemme vihollista.» Vielä sanotaan, että se, joka auttaa kuolemaan määrättyä, joutuu itse kuoleman omaksi. Murhattujen päät olivat tuotavat kolmimiehille, jotka lupaavat niistä suuria palkintoja; vapaa mies oli saava noin 28,000 markan suuruisen summan kuolemaan määrätyn surmaamisesta, orja taas noin 10,000 markkaa sekä vapauden ja kansalaisoikeuden. Noin 300 senaattoria ja 2,000 ritaria sai surmansa; vanha Cicerokin joutui Antoniuksen koston uhriksi. Hän oli yrittänyt paeta laivalla meren yli, mutta ennenkuin hän joutui rannalle, saatiin hänet kiinni. Hänen päänsä tuotiin Antoniukselle tämän juuri ruoalla ollessa, ja kun hän näytti sitä puolisolleen, julmalle Fulvialle, otti tämä sen käteensä ja lävisti hiusneulalla kielen, joka niin monta katkeraa sanaa oli heistä molemmista lausunut; sittemmin naulattiin se Rooman puhujalavalle. Monet muut pääsivät pakenemaan, sillä Välimeri oli tasavaltalaisten hallussa. Eräs Pompejuksen poika *Sextus* sitä laivoillaan vallitsi.

Itämaat olivat myöskin tasavaltalaisten hallussa, jonka vuoksi ne olivat sodalla voitettavat. Antonius ja Octavianus lähtivät sentähden Kreikkaan, jonne Brutus ja Cassius olivat suuren sotajoukon koonneet.

V. 42 syntyi taistelu *Filippoin* luona. Noin 80,000 Roomalaista taisteli kummallakin puolella. Voitto jäi triumvireille, jonka johdosta ensin Brutus ja sitten Cassius surmasivat itsensä. Heitä on kutsuttu viimeisiksi Roomalaisiksi, he kun viimeisinä luottaen tasavallan vapauteen tahtoivat sitä puolustaa. Mutta he taistelivat aikansa kehitystä vastaan, ja heidän täytyi sentähden sortua. Useat muutkin tasavaltalaiset surmasivat itsensä mieluummin kuin jäivät elämään vapauden hävittyä.

Triumvirit jakoivat nyt valtakunnan siten että Octavianus sai länsiosan, Antonius itäiset maat ja Lepidus Afrikan. Mutta 11 vuoden kuluttua on ensinmainittu yksinvaltiaana. Hän osotti suurempaa tarmoa, kykyä ja tointa kuin hänen kumppaninsa; niinpä hän voitti Sextus Pompejuksen, jonka meriherruus oli Italialle sangen haitallinen, hän kun esti viljan tuonnin meren yli. Kun Lepidus vaati itselleen Sisiliaa, pakotti Octavianus hänet luopumaan Afrikastakin, ja hän sai pitää ainoastaan pontifex maximuksen toimen, joka hänen kuoltuaan sekin siirrettiin Octavianukselle. Antonius taas Itämailla ei osannut omaansa eikä Rooman arvoa ylläpitää. Jo nuoruudessaan hän oli heittäytynyt kaikellaisiin nautintoihin, ja nyt Itämaille jouduttuaan hän uudelleen joutui niiden valtaan. — Suunnattoman kalliisiin ja ylellisiin juhliin ja pitoihin tarvittavat rahat hän kiskoi Aasian kansoilta; niinpä hän kerran vaati yhdeksän vuoden verot yhdellä kertaa maksettaviksi, ja monen henkilön omaisuuden hän kokonaan riisti. Kyökkimestarilleen, joka oli kerran hyvän ruokalajin valmistanut, lahjoitti hän erään Magnesian asukkaan talon. Varsinkin sen jälkeen kuin hän Egyptin kuulun kuningattaren *Kleopatran* pauloihin oli joutunut, heittäytyi Antonius kokonaan välinpitämättömäksi vakavista asioista. Tällä naisella oli äärettömän suuri viehätysvoima, mutta sydän hänellä oli itsekäs ja kylmä. Jo Caesar oli Egyptissä ollessaan häneen mieltynyt, ja nyt hän valtasi Antoniuksen.

Kleopatra.

Kleopatra oli antanut Cassiukselle sotajoukkoja ja rahoja, jonka vuoksi Antonius vaati häntä tilille. Hän noudattikin tämän kutsua ja saapui Tarsoksen kaupunkiin, jossa Antonius silloin oli. Kerrotaan, että Antoniuksen ollessa asioita järjestämässä kaupungin torilla, ilmoitetaan hänelle eräänä päivänä, että uusi Afrodite (rakkauden jumalatar) tuli tervehtimään uutta Dionysosta. Samassa kulkee hiljaa pientä Kydnosvirtaa ylöspäin kullattu vene, purppurapurjeiden ja hopeoittujen airojen kuljettamana; lumoavaa soittoa kuuluu. Kullanloistavan katoksen alla

lepäsi Kleopatra Venukseksi puettuna. Rakkauden jumalia esittäviä pieniä poikia oli hänen ympärillään viuhkoillaan leyhyttelemässä hänelle viileyttä, ja sulottariksi sekä meren neidoiksi puettuja orjattaria oli laivan reunuksilla; kannella poltetusta suitsutuksesta levisi hyviä hajuja ilmaan. Antonius hurmaantui, hän seurasi Kleopatra Aleksandriaan, jossa kumpikin koetti saada voittoa toisestaan hienojen pitojen pitämisessä ja nautintojen hankkimisessa. Tosin Antonius yritti sotaretkeä Partilaisia vastaan, mutta Rooman maine pilaantui vaan sen kautta. Kleopatran pojille hän jakeli maita, joka herätti Roomassa suuttumusta, ja Octavianus kehotti nyt senaattia julistamaan sodan Egyptiä vastaan. Kleopatran mukana purjehti Antonius laivastolla Italiata kohden. Ratkaiseva taistelu on merellä *Actiumin* niemen luona v. 31. Kleopatra pakenee tappelun alussa; Antonius seuraa jäljessä, ja Octavianuksen sotapäällikölle Agripalle jää voitto. Antonius surmaa itsensä; sen jälkeen Kleopatrakin riistää itseltään hengen päästäkseen olemasta Octavianuksen triumfia kaunistamassa. Nyt oli tasavalta lopussa, Octavianuksella on yksinvalta.

XXVII.

Augustuksen yksinvalta ja ensimmäiset keisarit v:teen 180.

Yksinvallan luonne. — Uudet virkamiehet. — Provinsit. — Rauhalliset olot. — Augustus harrastaa kansan siveellistä kohottamista. — Sodat. — Augustuksen luonne ja kuolema. — Tiberius. — Caligula ja Claudius. — Neron hallitus. — Vespasianus, Titus ja Domitianus. — Espanjalaiset keisarit.

Roomalaisten valtio-oikeudellisen käsitystavan mukaan oli kansalla valta, niinkuin aikaisemmin olemme maininneet; mutta kansa jätti vallan käytännön valitsemilleen virkamiehille, joita oli monta ja joiden virka-aika oli lyhyt, tavallisesti ainoastaan vuosi. Tästä laillisesta menosta oli kuitenkin jo vuosisadan kuluessa usein poikettu; Tib. Gracchus oli ensimmäinen, joka tahtoi tribunivaltaansa ulotuttaa toiseksikin vuodeksi; hänen veljensä sai jo tuon onnistumaan; Sulla nimitytti itsensä diktaattoriksi epämääräiseksi ajaksi ja C. J. Caesar vihdoin järjesti hallituksen itsevaltaiseksi omistamalla itselleen tasavallan tärkeimmät virat. Samalla tavalla Octavianuksenkin yksinvalta muodostui; tuo valta, joka ennen

oli jaettu useille virkamiehille lyhyeksi ajaksi, yhdistettiin nyt yhden miehen käsiin ja elinajaksi. Siinä koko hallitusmuodon muutos. Octavianus luopui v. 27 siitä ylimääräisestä valta-asemasta, jonka hän triumvirinä oli anastanut, jättäen vallan takaisin senaatille ja kansalle; mutta hän valitutti sen jälkeen itsensä konsuliksi viideksi vuodeksi, joka uudistettiin, kunnes hän v. 19 määrättiin siihen toimeen elinajaksi. Konsulina hänellä oli toimivalta; kansantribunina oli hän loukkaamaton sekä kansan edustaja ja sai laatia lakiehdotukset; censorina hän valvoi tapoja sekä määräsi senaatin jäsenet; korkein tuomiovalta annettiin hänelle niinikään, ja Lepiduksen kuoltua v. 12 e. Kr. s. sai hän pontifex maximuksena uskonnon johdon käsiinsä. Sotajoukko oli hänen komennossaan imperaattorin arvon nojassa, jonka senaatti muiden lisäksi hänelle antoi. Provinsitkin joutuivat hänen valvontansa alaisiksi sen kautta, että hän oli niiden ainainen prokonsuli. Rooman hallitus oli siis luonteeltaan ja oikeudellisesti tasavaltainen ja Octavianus tasavallan virkamies, jollaisena hänen seuraajansakin pysyivät vielä kolmen vuosisadan kuluessa. Itämaiden hallitsijoiden itsevaltius perustui heidän jumalalliseen alkuperäänsä tai olivat he jumalien sijaisia; mutta Rooman keisarien valta johtui kansasta, jonka edustaja hän oikeastaan oli; korkein valta, koko valtiolaitos, oli keisarissa ikäänkuin persoonoittuna, jonka vuoksi hänelle ruvettiin jumalallista kunnioitusta osottamaan. Olivathan Roomalaisten jumalat aina olleet valtiolaitokseen läheisesti liittyneinä, joten keisarinkin jumalallisuus helposti saatiin soveltumaan heidän uskonnolliseen katsantotapaansa. Jo Caesar oli kuolemansa jälkeen julistettu pyhäksi, ja Octavianukselle aljettiin pystyttää patsaita, joilla uhria toimitettiin; samoin seuraavillekin hallitsijoille. Siten muodostui jonkinlainen »keisarikultti», joka tuli miltei jumalanpalveluksen tärkeimmäksi osaksi pakanuuden viimeisinä vuosisatoina, jolloin uskonnolliset käsitteet yhä enemmän hämmentyivät.

Octavianus tyytyi mainituista viroista johtuvaan todelliseen valtaan eikä pyrkinyt, niinkuin Caesarin luultiin tehneen, ulkonaisesti ja muodollisesti itsevaltiutta omistamaan. Kruunua hän ei tahtonut, vaan käytti laakeriseppelettä päässään sekä tasavallan virkamiesten arvonmerkkejä (ks. luk. XX); imperaattoriarvonsa nojassa sai hän käyttää purppuraviittaa, jota aljettiin pitää keisariarvon ulkonaisena tunnusmerkkinä. Varsinaista arvonimeäkään hänellä ei ollut valtaansa osottamassa; mieluimmin hän käytti vaatimatonta nimeä *princeps,* s. o. ensimmäinen sekä senaatissa että valtiossa, ja siitä nimitetään tavallisesti hänen hallitusvaltaansa *prinsipaatiksi.* Princeps-sanasta johtuu uusiin kieliin

Augustus keisarina. (Triumfi-muistopatsas Vatikanin museossa.)

prinssi-nimitys. *Imperaattori*-nimitys kuului hänelle sotapäällikkönä; siitä ranskankieli on muodostanut ylintä hallitsijaa osottavan nimityksen *empereur*. Caesar-nimeä käyttivät Octavianus ja hänen seuraajansa Caesarin sukulaisina ja seuraajina. Siitä on muodostunut *keisari*-nimitys.

Ja vihdoin antoi senaatti hänelle kunnianimen *Augustus,* s. o. kunnioitettava, jolla nimellä häntä historiassa kutsutaan.

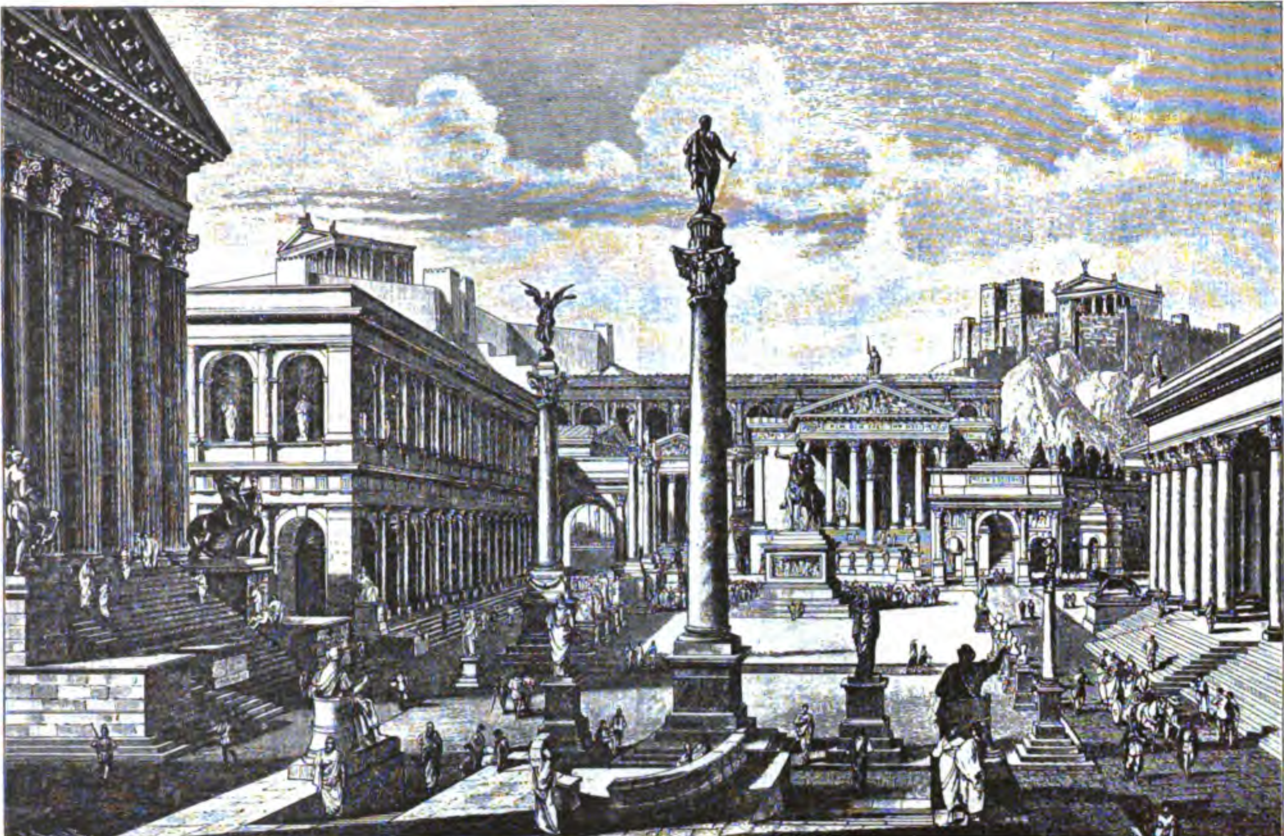
Entiset virkamiehet, konsulit, questorit, aedilit y. m., valittiin Roomassa niinkuin ennenkin; senaattikin pysyi toimessaan, ja Augustus osotti sille suurta kunnioitusta, vaikka hän siitä karkotti arvottomat jäsenet ja vähensi niiden lukumäärän entiseen 600:aan; kansankokouksia pidettiin niinikään entiseen tapaan forumilla, vaikka ei niillä ollut muuta merkitystä, kuin vahvistaa Augustuksen määräyksiä ja vaaleja. Varjo tasavallasta oli säilynyt, mutta todellinen valta oli Augustuksella, joka käytti sitä asettamillaan uusilla virkamiehillä. Hänellä oli senaatin rinnalla neuvosto, johon hän kutsui mielensä mukaan jäsenet; Rooman kaupungissa järjestystä ylläpitämään hän asetti valvontansa alla olevan *prefektin;* eräs toinen prefekti asetettiin pitämään öisin valvontaa, ja kolmas taas pitämään huolta ruokatarpeitten tuonnista Roomaan; vihdoin *praefectus praetorio* oli hänen henkivartijajoukkonsa päällikkö, johon kuului 10,000 miestä ja joka oli sijoitettu Rooman kaupungin läheisyyteen. 300,000 sotamiestä, legiooniin jaettuina, oli vakinaisissa leireissä valtakunnan rajamailla. Provinsit jaettiin kahteen ryhmään; Augustus itse otti hoitoonsa rajoilla olevat 10, määräten niihin virkamiehet, joita kutsuttiin *legateiksi* ja *prokuraattoreiksi;* toiset valtakunnan sisäosissa olevat 10 provinsia hän jätti senaatin hoitoon, vaikka hänellä niissäkin, niinkuin edellä mainittiin, oli valvontaoikeus. Sen vuoksi oli kaksi rahastoakin: *aerarium,* johon senaatin valvonnassa olevien provinsien verorahat tulivat, ja *fiscus,* johon keisarin provinsien tulot koottiin, vaikka Augustus saattoi kumpaakin käyttää.

Augustuksen toimeenpanema hallitusmuodon muutos kävi helposti päinsä, joka todistaa, että se oli tarpeen vaatima ja yleisen mielipiteen kannattama. Joitakuita murhayrityksiä häntä vastaan tehtiin kyllä, mutta entistä tasavaltaa ei täydellä todella monikaan ajatellut. Levottomat ajat ja sisälliset sodat, joihin jo oli kyllästytty, loppuivat nyt; rauha ja turvallisuus teki vilkkaamman aineellisen kehityksen, varsinkin kaupan alalla, mahdolliseksi. Eräänä päivänä kun Augustus purjehti Puteolin lahden rannalla, saapuivat muutamasta Aleksandriasta tulevasta laivasta matkustajat ja laivamiehet valkeissa vaatteissa ja kukilla koristettuina häntä tervehtimään; he suitsuttivat hajuaineita hänen edessään ikäänkuin jumalan edessä ja huusivat: »Sinun ansiosi on se, että elämme, sinun ansiostasi olemme vapaat; sinua tulee meidän kiittää rikkauksistamme ja turvallisuudestamme». Provinseissa varsinkin olot suuressa määrin paranivat; itse Augustus teki useita matkustuksia eri osissa

valtakuntaa, ottaakseen selvää epäkohdista; hallinto tuli entistä säännöllisemmäksi, sillä virkamiesten täytyi noudattaa kansoille ja kaupungeille annettuja oikeuksia, ja palkan he saivat valtiolta, joten mielivaltaiset kiskomiset loppuivat. Italian ja provinsien väli tasaantui, sillä keisari piti huolta kaikista; uusi maan-arvio ja väenlasku toimitettiin kohtuullisemman verotuksen aikaansaamiseksi; koloniioja perustettiin niinikään valtakunnan etäisimpiinkin osiin, maanteitä ja siltoja rakennettiin yhdysliikettä helpottamaan, ja sen vuoksi roomalaistuminen kävi jotenkin nopeasti, varsinkin Espanjan ja Gallian kelttiläisissä kansoissa. Roomaa kaunistettiin useilla uusilla rakennuksilla, joiden rakentamista taitava sotapäällikkö Agrippa johti; hänellä oli 240:stä orjasta muodostettu insinöörikunta, jonka avulla nuot suuret työt saatiin aikaan. Muun muassa on laskettu Agripan toimesta Roomaan rakennetun 105 suihkulähdettä, 2 vesijohtoa ja 170 kylpylaitosta, joissa kansa sai maksuttomasti kylpeä; 16 uutta temppeliä rakennettiin niinikään Augustuksen toimesta. Rooman kaupunki tuli entistä komeammaksi, ja hän itse sanookin, että hän sai tiilikaupungin, mutta jättää marmorikaupungin jälkeensä.

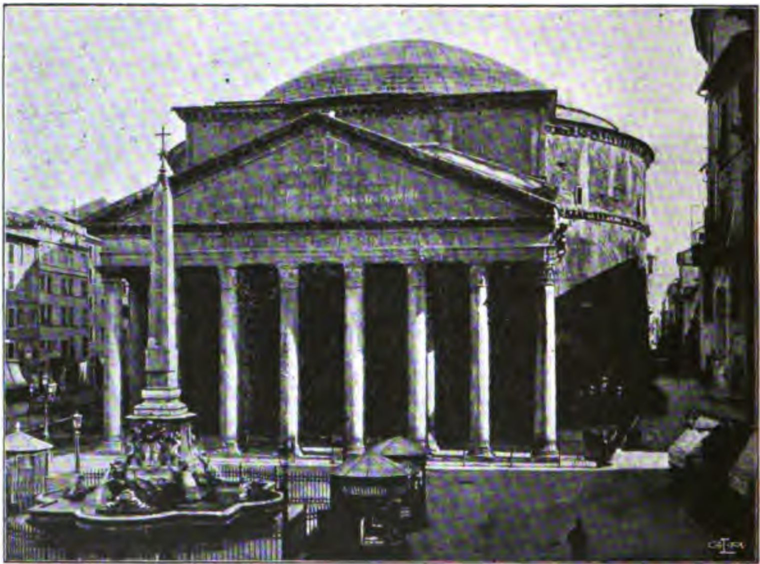
Valtiollista vapautta, jonka Rooman kansa Augustuksen kautta oli lopullisesti menettänyt, ei se suurestikaan kaivannut, sillä velttous, haluttomuus ja nautinnonhimo oli yhä enemmän päässyt siinä valtaan. Toiset saivat tyydytystä valmistaessaan itseään keisarin asettamiin virkoihin, toiset taas kohotessaan sotaväessä, useat varakkaat jälleen ainoastaan saadusta rauhantilasta, voidessaan ylellisyydessä nauttia elämästä. Köyhästä kansasta pidettiin huolta viljaa jakamalla ja huvia toimittamalla, jotka molemmat toimet tulivat tarkan huolenpidon alaiseksi hallituksen puolelta.

Tätä velttoa ja ikäänkuin uupunutta kansaa Augustus kuitenkin koetti henkisesti ja siveellisesti parantaa. Lainsäädännöllään hän tahtoi saada ylhäisten kesken yhä enemmän tavaksi tullutta naimattomuutta ehkäistyksi; etuoikeuksia annettiin perheille, joissa oli vähintäin kolme lasta; rangaistuksia määrättiin liiallisesta ylellisyydestä; senaattoreja kiellettiin arenalla esiintymästä ja ritareja näyttämöllä näyttäytymästä sekä naisia olemasta läsnä atleettien kilpataisteluissa. Yleistä uskottomuutta ja jumalien halveksimista hän tahtoi saada autetuksi herättämällä henkiin kunnioituksen Rooman vanhoihin jumaliin, rakentamalla temppeliä, pappisvirkakuntia uudestaan järjestämällä ja vanhoja uskonnollisia juhlia toimeenpanemalla. Kirjailijoitakin hän koetti saada apulaisiksi harrastuksissaan. Horatius ylistää muutamissa runoissa Roomalaisten entistä köyhyyttä, yksinkertaisuutta ja heidän hyveitään; Vergiliuksen runoudessa

Rooman forumi keisarivallan aikana.

on vanhan Rooman ylistys läpikäyvänä aiheena. Mutta mahdotonta oli vanhaan roomalaisuuteen saada uutta siveellistä voimaa, varsinkin kun uskonnolliset ja siveelliset käsitteet yhä enemmän sekaantuivat ja hämmentyivät sen kautta, että eri kansallisuudet tulivat yhä läheisempään ja vilkkaampaan yhteyteen toistensa kanssa. Vasta uusi uskonto uusine siveysoppineen ja maailmankatsantoineen voi saada aikaan muutoksen ja parannuksen, ja Augustuksen aikana tämän perustaja syntyikin, vaikka silloin ei vielä kukaan voinut aavistaa, että vähäpätöisen Judan kansan keskuudessa vaeltavan Messiaan opista tulisi maailmaa uudistava voima.

Kaikille jumalille pyhitetty Panteon-temppeli Roomassa.
(Rakennettu Augustuksen aikana Roomalaisille omituiseen pyöreään tyyliin.)

Sotia ei Augustus ylimalkaan valtion alaa laajentaakseen tahtonut käydä, ja Actiumin tappelun jälkeen v. 31 hän sulki Januksen temppelinkin merkiksi että rauhan aika oli alkanut. Espanjan pohjoisosissa asuvat Kantabrilaiset ja Asturialaiset, jotka olivat jääneet itsenäiselle kannalle, kuitenkin kukistettiin; niinikään laskettiin Alppimaissa asuvat monet kelttiläiset kansat Rooman valtaan, joten Retia (nyk. Tyrooli), Vindelicia (nyk. eteläinen osa Baijerista), Noricum (nyk. Itävalta) ja Pannonia (Lounais-Unkari) siihen yhdistettiin. Aijottu sota Partilaisia vastaan jäi sikseen, mutta Kelttiläisten takana asuvia Germanilaisia aljetaan kukistaa; Augustuksen poikapuolien *Drusuksen* ja *Tiberiuksen* johdossa

legioonat tunkeutuvat Rheinin yli ja Rooman valta ulottui jo Elbeen asti. Mutta Tiberiuksen jälkeen sinne lähetetty maaherra *Qvintilius Varus,* joka ennen Syriassa ollessaan oli tottunut Itämaiden velttoja kansoja mielin määrin kohtelemaan, saattoi tylyllä kohtelullaan vapaudestaan arat Germanilaiset kapinaan erään keruskilaisheimoon kuuluvan ylimyksen *Hermannin* johdossa, joka oli ollut Rooman palveluksessa ja oppinut tuntemaan Roomalaisten sotatapoja ja järjestystä. *Teutoburgin* metsässä v. 9 j. Kr. s. hän perinpohjin tuhosi Rooman legioonat, ja sen kautta Rooman valta väistyi Germanilaisten alueelta. Tuskan valtaamana kuultuaan häviöstä Augustus löi päätänsä seinään, huutaen: »Varus, Varus, anna takaisin legioonani!» Mutta yhteistoiminnan puutteesta eivät Germanilaisetkaan puolestaan voineet enempää aikaan saada.

V. 14 j. Kr. s. kuoli Augustus 76 vuoden ikäisenä. Sitä aikakautta, jolla hän eli, on kutsuttu hänen nimensä mukaan, joka osottaa, mikä vaikutus hänellä siihen on ollut. Terävällä valtiomiehenälyllään hän oli saanut yksinvallan muodostetuksi ja viisaalla menettelyllään hän sai sen vakaannutetuksi. Triumvirina hän oli julma, mutta Augustuksena hän osotti suopeutta ja sovinnollisuutta; ei viha eivätkä intohimot milloinkaan päässeet hänen toimiansa määräämään, vaan kylmä järki ja tarkoin punnittu harkinta; hän oli toimelias ja uuttera viimeiseen asti. Hänen elämänsä toiminta oli niin täsmällisesti suunniteltu, että hän kutsuu sitä draamaksi; ja kun hän tunsi loppunsa lähenevän, valmistautui hän siihen hiuksiansa järjestämällä ja poskiansa kaunistuttamalla; luokseen kutsutuille ystävilleen hän lausui: »Enkö ole elämäni näytelmää hyvin näytellyt? Jos se teitä on miellyttänyt, niin taputtakaa käsiänne!» Sen jälkeen hän sanoi jäähyväiset puolisolleen Livialle ja kuoli rauhallisesti.

Augustus ei ollut yksinvaltias sanan oikeudellisessa merkityksessä eikä hän sen vuoksi myöskään saattanut jälkeläisilleen hallitusta jättää. Mutta Rooman olot olivat jo muodostuneet sellaisiksi, että hallitus oli uskottava yhden miehen käsiin, ja senaatti tarjosi sen nyt Augustuksen vanhimmalle poikapuolelle *Tiberiukselle,* sillä miespuolisia perillisiä hänellä itsellään ei ollut. Tiberius on historiassa saanut julman tyrannin nimen, mutta tavallisesti on jätetty hänen hyviä puoliansa lukuunottamatta; hänellä oli kuitenkin taitavan sotapäällikön ja valtiomiehen ominaisuuksia, joita hän jo Germanian sodassa oli osottanut; hänellä oli tarkka oikeudentunto ja täsmällinen hän oli velvollisuuksiensa täyttämisessä. Mutta hän oli samassa ylpeä hallitsija-arvostaan sekä epäluuloinen, joka saattoi hänet ihmisiä halveksimaan ja julmuudella kohtelemaan. Augustuksen aikana, joka hänestä ei pitänyt, hän oli elänyt syrjäytettynä, ja

valtaan päästyänsä hän näki ympärillään kadehtijoita tai liehakoitsijoita, jotka seikat yhä enemmän vaikuttivat hänen epäluuloiseen mieleensä. Ja vihdoin pretorianein päällikkö *Sejanus,* jota Tiberius piti ystävänään, kiihotti hänen huonoja taipumuksiansa. Majesteettilaki, joka tuomitsi kuolemaan kaikki, jotka vaan jollakin tavalla keisarin persoonaa loukkasivat, tuli nyt Tiberiuksen epäluuloisuuden ja julmuuden välikappaleeksi. Senaatti sai tehtäväkseen sen valvomisen, ja Rooman turmeltuneessa kansassa oli kylliksi niitä, jotka koston halusta, rikkauksien

Oikealla Tiberius ja hänen äitinsä Livia, vasemmalla Claudius ja hänen puolisonsa Agrippina. (Roomalainen kaiverrettu jalokivi.)

himosta ilmiantajan häpeälliseen toimeen antautuivat. Täten luuli Tiberius olevansa turvassa. Mutta hän erehtyi, sillä hän tuli huomaamaan, että juuri Sejanus, joka häntä oli muita vastaan julmuuteen kiihottanut, pyrki itse hallitukseen. Hän ja koko hänen perheensä joutui nyt kuoleman omaksi. V:sta 27 Tiberius yhtä mittaa oleskeli pienellä Caprin saarella Neapelin ulkopuolella, lähettäen vaan yhä julmempia määräyksiä Roomaan. V. 37 hän vihdoin kuoli. Kerrottiin, että Sejanuksen seuraaja Macro olisi hänet patjojen alle tukehduttanut.

Ilon tunne valtasi Roomalaiset kuullessaan Tiberiuksen kuolemasta, sillä he toivoivat nyt saavansa hallitsijakseen suositun Germanikuksen po-

jan *Cajuksen*, jota tavallisesti kutsutaan *Caligulaksi*, minkä nimen sotamiehet olivat hänelle antaneet hänen lapsena käyttämiensä pienten sotilassaappaitten johdosta (Caligulae). Mutta Caligulaan liittyneissä toiveissa petyttiin, sillä tämä nuorukainen, tietoisena siitä että hän oli koko maailman herra, alkoi osottaa mahtiansa sellaisissa hurjissa töissä, jotka ovat mielipuolisuuden rajamailla; mitä mielettömyyksiä hyvänsä hän piti itselleen luvallisina. Kerran hän esim. rakennutti sillan Bajaen ja Puteolin välillä olevan merenlahden poikki ja ratsasti sen yli triumfisankarina, jonka jälkeen hän kutsui katsojat luokseen, mutta sillalle päästyä antoi hän työntää ne mereen. Itselleen hän rakennutti komean temppelin ja lempihevoselleen suojan, jossa seimi oli norsunluusta; sille hankittiin purppurapeitteitä ja helmiä ripustettiin kaulaan, ja kerrotaanpa, että hän aikoi sen konsuliksikin nimittää. Britanniaan hän oli tekevinään valloitusretken, mutta antoi sotamiesten Gallian rannalla poimia simpsukoita, jotka hän sitte palatessaan toi Roomaan muka valtameren saaliina. Tuhlattuaan Tiberiuksen jättämän valtiorahaston, ryösti hän rikkaiden omaisuutta ja useinpa murhautti ne samassa. Kerran hän suuttuneena lausui hartaasti toivovansa, että Rooman kansalla olisi ainoastaan yksi pää, jotta sen yhdellä iskulla voisi katkaista. Neljä vuotta kestäneen hallituksen jälkeen (37—41) surmasi Caligulan eräs sotatribuni, jota hän oli loukannut, ja tämän jälkeen hänen setänsä *Claudius* otettiin keisariksi. Hän oli oppinut ja hyvää tarkoittava mies, mutta heikko, jonka vuoksi hänen puolisonsa, siveetön *Messalina* ja vallanhimoinen *Agrippina*, saivat vallan käsiinsä. Jälkimmäinen myrkytti vihdoin hänet saadakseen edellisestä avioliitosta syntyneen poikansa hallitukseen. Agrippina saikin aikeensa toteutetuksi, sillä pretorianit huusivat nyt *Neron* keisariksi (v. 54).

Tämän nimen kun kuulee mainittavan, kuvastuu mieleen julman, sydämmettömän ja kevytmielisen tyrannin kuva. Ja kuitenkin Neron hallituksen alkuaika oli onnellisimpia, mitä Roomalla oli ollut; keisari itsekin osotti monta jaloa ja hyvää ominaisuutta; hän tahtoi esim. lieventää orjien tilaa; ihastuneena Kreikan taiteeseen, tahtoi hän totuttaa Roomalaisetkin siihen sekä vieroittaa heidät raaoista gladiaattorinäytelmistä. Oppinut ja syvämietteinen filosoofi *Seneca* sekä pretorianein päällikkö *Burrus* olivat hänen neuvonantajiaan. Mutta ennen pitkää Rooman ylimyskunnassa vallitseva turmelus vei Neronkin mukaansa, jolloin hän Caligulan tavoin maailmanherruutensa nojassa saattoi hurjimmilla teoilla intohimojansa tyydyttää. Hänen velipuolensa Britannicus vaipui kuolleena maahan keisarin ruokapöydässä

ollessaan, Neron myrkyttämänä, niinkuin yleensä luultiin, koska hän pelkäsi hänestä vallan kilpailijaa. Hän tahtoi erota puolisostaan päästäkseen uuteen avioliittoon ystävänsä Othon sydämmettömän vaimon *Poppaea Sabinan* kanssa. Kun hänen äitinsä Agrippina tätä vastusti, toimitti Nero hänetkin Sabinan kehotuksesta hengiltä. Teeskennellen hartainta rakkautta tavatessaan hänet Bajaen läheisyydessä, hän saatatti hänet pois komealla laivalla, mutta joka oli niin laadittu, että se merelle päästyä hajosi. Agrippina pelastui kuitenkin uimalla rannalle, mutta Nero lähetti sinne sotamiehiä surmaamaan hänet. Tästä lähin hän alituisten tunnonvaivojen hätyyttämänä koetti saada hurjissa juomingeissa ja kevytmielisissä menoissa rauhaa; ja epäillen henkeänsä vainottavan hän Tiberiuksen tapaan pani vakoojat ja ilmiantajat liikkeelle. Rooman senaattoreja ja muita ylimyksiä, vieläpä sotamiehiäkin vietiin kuolemaan; Burrus ja Seneca eivät soveltuneet nyt enää Neron hoviin, josta he vetäytyivät pois; mutta hekin menettivät myöhemmin henkensä. Neron toimeenpanemaksi sanottiin myöskin sitä suurta tulipaloa, joka v. 64 hävitti Roomaa; hän tahtoi muka saada sen uudestaan rakentamalla turhamaisuutensa tyydytetyksi. Jälkimaailma on kuitenkin huomannut hänet syyttömäksi tähän. Kääntääkseen syyn itsestänsä hän tahtoi tehdä siitä epäluulonalaisiksi kristityitä voidakseen niitä vainota. Tervattuihin säkkeihin käärittyinä heitä muun muassa käytettiin valosoihtuina keisarin puutarhoissa hänen yöllisissä pidoissaan. Apostolien Paavalin ja Pietarin arvellaan muiden muassa saaneen Neron aikana surmansa. Äärettömän suuren ja loistavan palatsin hän nyt rakensi itselleen, n. k. »Neron kultaisen huoneen», jossa päärakennusta ympäröivä pilarisali oli 1 ½ km pituinen; katto ja seinät olivat kullalla, norsunluulla tai jalokivillä koristetut. Taiteilijan mainetta Nero etenkin halusi, jonka vuoksi hän esiintyi

Nero, runoilijaksi soppelöitynä.
(Roomalainen veistokuva.)

näyttämölläkin, ottaen vastaan ne suosionosotukset, joita orjamainen kansa hänelle omisti. Ja v. 66 hän lähti Kreikkaan, kilpaillakseen Olympiassa, jossa hänelle annettiinkin voitonseppele, vaikka hän keskellä kilpakenttää kaatui. Vihdoin sotaväessä syntyi kapinallinen mieliala, sillä hänen hallituksensa oli maakunnissa raskas ja mielivaltainen. Pohjois-Espanjan maaherra *Galba* nosti kapinan, ja pretorianitkin asettuivat Neroa vastaan. Hän pakeni nyt Roomasta erääseen maataloon,

Colosseum.

jossa hän surmasi itsensä, valittaen, että maailma hänessä menetti suuren taiteilijan.

Augustuksen suku oli nyt sammunut ja legioonat ottivat oikeuden keisarien määräämiseen. Seitsemän kuukautta vaan hallitsi Galba, jonka jälkeen Neron ystävä *Otho* julistettiin hallitsijaksi, mutta samassa Rheinin varrella olevat legioonat huusivat päällikkönsä *Vitelliuksen* caesariksi. Hänkin menetti kuitenkin valtansa, kun Syrian legioonat korottivat keisariksi päällikkönsä *Titus Flavius Vespasianuksen* (v. 69), joka parraillaan oli kukistamassa Juutalaisten nostamaa kapinaa. Vespasianuksen ja hänen poikansa ja seuraajansa *Tituksen* hallitessa (v. 79—81) oli Roomalla parempi aika. Edellinen saattoi kuntoon valtion rahaston, jossa edellisten keisarien tuhlauksien kautta oli ilmestynyt noin 7 mil-

jaardin Suomen markan suuruinen vaillinki. Niinikään hän koristi Roomaa uusilla komeilla rakennuksilla, joista varsinkin on mainittava amfiteaatterirakennus, *Colosseum,* johon mahtui 87,000 katsojaa. Hänen aikanansa hävitti Titus perinpohjin Jerusalemin (v. 70); koko Judan

Trajanus puhujan asennossa. (Roomalainen marmoripatsas.)

maa tehtiin nyt provinsiksi, ja temppelin pyhät astiat kuljetettiin Tituksen triumfisaatossa Roomaan, jonka jälkeen ne asetettiin rauhan temppeliin. Hallitsijana Titus osotti suurta lempeyttä ja ihmisystävyyttä. »Ystäväni, olen menettänyt päivän», lausui hän kerran illallispöydässä muistaessaan, ettei hän päivän kuluessa ollut mitäkään hyvää työtä tehnyt. Mutta hänen veljensä ja seuraajansa *Domitianus* (81—96) taas oli tyranni, joka

uudisti vakooja-järjestelmän ja sitä seuraavat kuoleman tuomiot. Mitättömistä syistä saattoi henkensä menettää; niinpä eräs sotapäällikkö tuomittiin kuolemaan, kun hän oli sallinut erästä uutta keihäslajia nimitettävän nimensä mukaan. Vihdoin hän joutui salaliiton uhriksi, ja senaatti jätti vallan eräälle vanhalle *Nerva*-nimiselle senaattorille (v. 96—98), joka itse oli tuohon salaliittoon osaa ottanut.

Nyt alkaa sarja hyviä keisareja, joiden hallitusaikaa pidetään onnellisimpana koko Rooman historiassa. Julmuus ja tyrannius, joka edellisinä aikoina ja myöhemminkin keisarien itsevaltiutta seurasi, oli heille vierasta, jota vastoin kansojen hyvinvointi oli heidän pääharrastuksenaan. *Trajanus* (v. 98—117), jonka Nerva oli perillisekseen määrännyt, oli Espanjasta syntyisin ja ensimmäinen provinsista kotoisin oleva keisari. Hallitukseen tultuansa karkotti hän suuren joukon vakoojia autioille saarille sekä kielsi majesteettilakia käyttämästä. Sitä paitsi hän on tunnettu sekä soturina että sisällisen hallinnon järjestäjänä ja suurten rakennusten puuhaajana. Hänen seuraajansa *Hadrianus*(v. 117—138), niinikään espanjalainen, oli lahjakas, sivistynyt ja velvollisuuksissaan tarkka hallitsija, joka kulki halki valtakunnan laajoilla matkoilla saadakseen selvän eri maiden tarpeista. Hän harrasti rauhaa, luopuen edeltäjänsä valloituspolitiikasta; mutta Juutalaisten viimeinen kapina hänen täytyi kukistaa. Hadrianus tahtoi näet riistää heiltä toivon Messiaan tulosta hävittämällä itse Jerusalemin nimenkin, jonka paikalle hän perusti *Aelia Capitolina*-nimisen roomalaisen koloniian. Mutta silloin Juutalaiset hurjistuneina liittyivät erääseen *Bar Kokba'an,* joka sanoi olevansa odotettu Messias. Edellisen sodan kauhut uudistuivat nyt (v. 135). Koko maa hävitettiin; 580,000 Juutalaista sai surmansa, loppu kansasta tehtiin orjiksi, ja heitä kiellettiin Jerusalemin alueelle tulemastakin; ainoastaan kerran vuodessa he saivat käydä pyhän kaupunkinsa raunioilla laulamassa profeettainsa valitusvirsiä. — Hadrianuksen ruumis haudat-

Hadrianus. (Roomalainen marmorikuvaveistos.)

tiin hänen rakentamaansa suureen hautakammioon, jota sittemmin keskiaikana käytettiin linnoituksena *St. Angelon* nimisenä.

Hänen seuraajansa *Antoninus* (v. 138—161) jatkoi samaa rauhallista hallitusta, mutta häneltä puuttui edeltäjänsä tarmoa; *Marcus Aurelius* (v. 161—180) oli filosoofi, joka piti hallitsijatointa rasituksena, mistä hän olisi tahtonut päästä; mutta hän katsoi sen jumalien hänelle määräämäksi velvollisuudeksi, jonka hän miehuullisesti täytti. Hyväntekeväisyyslaitoksia, joita Trajanus oli perustanut, hän innokkaasti suosi, mutta samoin kuin Trajanus hänkin kiivaasti vainosi kristinuskon tunnustajia, vaikka hänen oma ihmisystävällinen katsantotapansa oli tätä oppia hyvin lähellä.

Marcus Aureliuksen kuoltua loppuu keisarikunnan »kultainen aika», joksi sen toista vuosisataa on kutsuttu.

XXVIII.

Rooman valtakunnan olot keisarikunnan aikana.

Viimeiset valloitukset. — Valtakunnan rajat. — Kansat sulautuneet. — Rooman kaupunki. — Hovi. — Senaattorien luokka. — Roomalaisen talo. — Ritarit. — Kansa. — Huvit. — Maakunnat roomalaistuneet. — Kulkutiet. — Kauppa. — Valtakunnan kaikki asukkaat ovat samanarvoisia.

Augustuksen jälkeen ei Rooman valtakunnan ala paljoa laajentunut; Germanilaisia vastaan kyllä taisteltiin senkin jälkeen, mutta kukistetuksi ei heitä saatu, ja jo ennen v. 200 j. Kr. s. täytyy Roomalaisten ruveta puolustamaan itseänsä heidän hyökkäyksiltään. Britannian kelttiläiset kansat sitä vastoin liitettiin Rooman valtaan, sillä Claudius keisarin aikana lähetettiin sinne legioonia, ja Vespasianuksen lähettämä sotapäällikkö Agricola, kuuluisan historiankirjoittajan Tacituksen appi, ulotutti Skottlannin vuorimaihin asti valtakunnan rajan. *Dacian* (nykyisen Rumanian) Trajanus keisari laski valtansa alle ja lähetti sinne lukuisasti roomalaisia uutisasukkaita, joiden vaikutus oli niin suuri, että kansa siellä kokonaan roomalaistui, ja vielä nytkin siellä puhutaan latinasta muodostunutta kieltä. Idässä taisteltiin Partilaisia vas-

taan, mutta samoin kuin Germanilaiset Europan puolella, niin Partilaiset Aasiassa estivät Rooman vallan laajenemista; Trajanus tosin pakotti heidät luovuttamaan Assyrian ja Mesopotamian, mutta Hadrianus jätti nämä maat takaisin rauhan saadakseen.

Rooman valtakunta oli tähän aikaan suurin siihen asti olleista, eikä myöhemminkään niin suurta osaa ihmiskunnasta ole samaan valtioon kuulunut. Atlantinmeri oli lännessä sen rajana, Skottlannin vuorimaat pohjoisessa, Rheinin ja Tonavan virrat erottivat sen Germaniasta, Mustameri ja Kaukasus-vuori oli kauempana idässä sen pohjoisena rajana, idässä taas Eufrat-joki, kaakossa Arabian erämaa ja etelässä Niilin putoukset Egyptissä sekä Saharan erämaa. Luonnolliset rajat, joet ja vuoret, olivat monella taholla suojana, mutta myöskin ihmiskäsillä rakennettuja rajavarustuksia tavattiin; niinpä oli Skottlannin vuorikansojen hyökkäyksiä estämään rakennettu vallivarustuksia Forth- ja Clydelahtien välille; toista vallia Tonavan ja Rhein-virran välille alkoi jo Drusus rakentaa; se ulottui nykyisestä Coblenzin kaupungista Regensburgiin asti eli noin 560 kilometrin matkan. Sitä paitsi rakennettiin useaan paikkaan linnoituksia, ja legioonat olivat aina rajoilla varustetuissa leirissä, joiden asema oli niin sopivasti valittu, että niiden asemille myöhemmin syntyi suuria kaupunkeja; niinpä Wien, Passau, Regensburg y. m. m. Rheinin ja Tonavan varsilla olevista kaupungeista ovat Rooman legioonien entisiä leiripaikkoja. Näillä seuduin olivatkin sotavoimat tarpeellisempia sotaisten germanilaiskansojen vuoksi, etelärajoilla Afrikassa sitävastoin oli vähäpätöisiä hajanaisia heimoja, joista ei pelkoa ollut.

Mutta Rooman valtio oli myöskin sisällisen järjestyksensä puolesta ja rakenteeltaan vankempi kuin mikään valtio sitä ennen. Aleksanteri suuri ei ollut joutunut saamaan voittamiansa kansoja sulautumaan voittajien kanssa, mutta Roomalaiset saivat sen aikaan. Kansallisuudet häviävät, kansojen tavat ja laitokset joutuvat unohduksiin, kun Roomalaiset tuovat uusia sijaan; vieläpä heidän kielensäkin väistyy Rooman kielen rinnalta, varsinkin länsiosissa; idän vanhoissa sivistysmaissa sitä vastoin säilyy kreikankieli ja helleninen sivistyskin. *Imperium Romanum,* Rooman valta, oli jättiläisrakenne, jommoista ei toista ole ollut, ja toisella vuosisadalla, vastamainittujen keisarien aikana, se oli kehittynyt täysimmilleen, eikä rappeutuminenkaan ollut vielä suuresti näkyvissä, paitsi Italiassa, päinvastoin kehitys on yhäti ollut käymässä.

Maailman keskustana oli Tiberin rannalla »seitsemän kukkulan kaupunki», jonka laaja ala, komea ulkomuoto ja väenpaljous antoivat sille maailman kaupungin leiman. Sen asukasluku nousi kahteen miljoonaan;

Marcus Aurelius armahtaa germanilaispäälliköitä. (Roomalainen korkokuva.)

siellä tapasi ihmisiä kaikista kansallisuuksista, siellä maailman asiat ratkaistiin ja siellä uutisia maailman eri tahoilta saatiin kuulla; kaikkien maiden merkillisyydet olivat sinne kerääntyneet, siellä kaupan ja teollisuuden hienoimmat tuotteet olivat saatavissa. Komeita puutarhoja ja puistoja oli kaupungin eri osissa; mahdottoman suuria yleisiä raken-

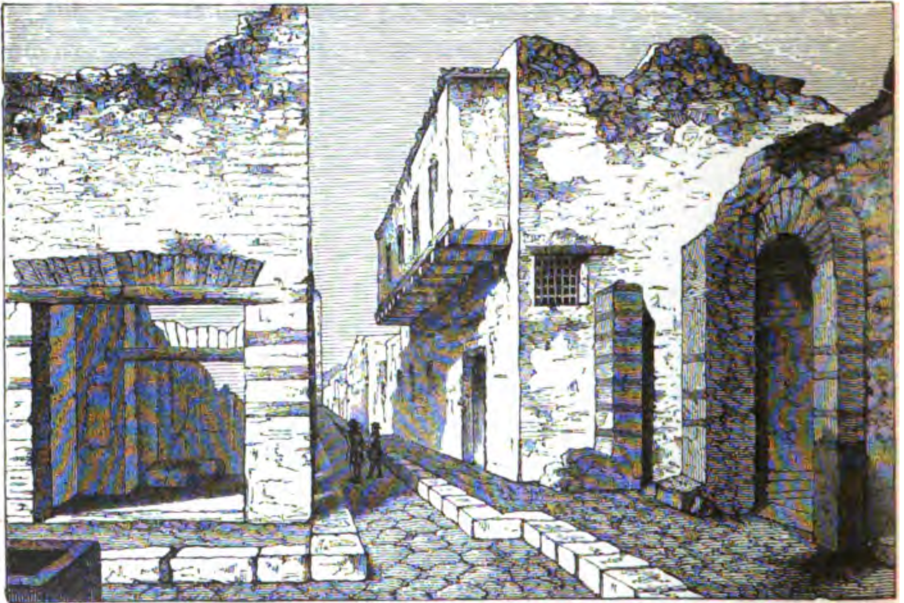
nuksia sinne oli varsinkin keisarivallan aikana ilmestynyt; Trajanuksen tori Capitoliumin ja Qvirinalis-kummun välillä oli kaupungin kauniimpia paikkoja; sen keskellä kohosi 43 metrin korkuinen *Trajanuksen patsas;* Aventinuksen ja Palatinuksen välillä oli jo kuningasvallan aikana rakennettu Circus maximus, suunnikkaan muotoinen kummastakin päästä pyöreä kenttä, jonka katselijariveille mahtui 150,000 ihmistä; suuri Pompejuksen teaatteri, *Colosseum, Panteon,* jossa säilytettiin kaikkien kansojen jumalien kuvapatsaita, useita kymmeniä temppeleitä, joista Jupiterin temppeli Capitoliumilla oli mahtavin, sekä komeita kylpyhuoneita oli kaupunkia somistamassa. Palatinus-kukkulan rinteellä oli keisarien asunto, *palatium,* josta palatsi nimitys uusiin kieliin on tullut.

Hallitsijan hovi oli luonnollisesti Rooman keskuspiste; siellä oli paljon hovipalvelijoita, siellä liikettä ja vilkkautta. Hovitavat eivät vielä olleet vakaantuneet, mutta yhä enemmän ne alkoivat yksinvaltiaan hovin tapoja lähennellä; eri keisarit kohtelivat eri tavalla alamaisiaan, ja heidän elämäntapansa olivat myöskin erilaiset. Korkeimmat virkamiehet pääsivät aina heidän puheilleen, ja keisarin kohtelu oli tavallisesti ystävällistä. Mutta myöskin paljon muita henkilöitä pääsi hänen luokseen; ja aina vastaanottopäivinä oli suuri ihmispaljous keisarin etehisessä; mikä tahtoi jättää jonkun pyyntikirjoituksen, joka oli useimpien asia, mikä tahtoi virkaa pyytää, mikä vaan käydä hallitsijaa tervehtimässä.

Valtakunnan asukkaat eivät suinkaan kaikki ole samanarvoisia, vaan jyrkkä eroitus on *senaattorien, ritarien* ja *plebsin* välillä, ei enää valtiollisten oikeuksien puolesta, vaan yhteiskunnallisessa asemassa ja varallisuudessa. Senaattorien luokkaan, joka on sama kuin korkein ylimystö, ei kuulu enää paljon Rooman vanhojen sukujen jäseniä, sillä useiden keisarien vainot olivat suuresti niiden lukumäärää vähentäneet; sen sijaan provinsien etevimpiä henkilöitä oli tullut niiden lukua lisäämään; komealla elämällä, virkoja hankkimalla, huveja toimittamalla sekä koettamalla sukutaulujen avulla johtaa alkuperänsä niin kaukaa muinaisuudesta kuin mahdollista se tahtoo vanhojen sukujen tasalle päästä. Senaattorien luokkaan kuuluvalla tuli olla vähintäin 1 milj. sestersin (210,000 Suomen markan) omaisuus. Sekä kaupungissa että maaseuduilla oli hänellä talo, jossa kummassakin oli komeat huoneet.

Kun ulkoa tultiin rikkaan Roomalaisen asuntoon, oli etehisen takana *atrium,* joka oli avara veistokuvilla koristettu sali; isäntä otti siinä vastaan vieraat ja klienttinsä. Atriumin perällä oli *tablinum,* jossa perheen muistot nyt säilytettiin; siellä oli kirjoituksia ja esi-isäin kuvia. Vanhimpina aikoina ei Roomalaisen asuntoon muuta kuulunut, mutta Kreikkalaisten

tapaan liitettiin tähän toinen osasto, jossa perhe oleskeli, nimittäin *peristyle,* johon kuului suuri sali, sekä lisäksi useita muita huoneita, työ-, makuu-, ruokahuone y. m. Rakennusten takana oli puisto. Orjat asuivat ylemmässä kerroksessa. Meidän ajan rakennuksista Roomalaisten erosivat siinä, etteivät ne olleet ulkopuolelta koristetut, jota vastoin sisällä oli kauniita maalauksia seinissä sekä permantona mosaiikkia; taiteellisesti valmistettuja esineitä tavattiin runsaasti rikkaan miehen huoneissa:

Kaupungin katu roomalaisaikana. (Kuva Pompejin raunioista.)
Kaduilla oli vaan yksi ajoraide vaunuja varten. Taloissa ei ollut ikkunoita kaduille päin.

marmori- ja pronssi-patsaita, vaaseja, komeita kynttiläjalkoja y. m. roomalaisen taiteen teoksia.

Köyhät Roomalaiset asuivat meidän aikamme tapaan suurissa rakennuksissa, joissa oli monta kerrosta. Niissä saatiin vuokrata huoneistoja tai yksityisiä huoneita. Vuokrat olivat ylimalkaan kalliita.

Toinen luokka, ritarit, olivat varakkaita teollisuuden ja kaupan harjoittajia; upseeriksi ja myöskin hovin virkoihin otettiin tämän luokan miehiä; kultasormus sormessa ja purppurareunainen tooga oli heidän arvomerkkinsä. Vähintään 400,000 sestersin (84,000 Suomen markan) omaisuus vaadittiin ritariluokan jäseneltä.

Mutta suurin osa Rooman kansalaisista oli köyhää ja toimetonta väkeä, joka odotti vaan keisarin varastoista viljaa sekä huveja, joihin se jo aikoja sitten oli tottunut. Noin 200,000 köyhän kansalaisen nimet oli luetteloihin merkitty, ja kaikki ne saivat kuukausittain valtion puolesta viljaa, jota erityinen virkamies jakeli. Maakuntalaisilta otettiin tätä varten eri viljavero. Huveja oli jotenkin taajaan; on laskettu, että vuodessa oli 166 päivää, jolloin yleisiä juhlia pidettiin. Keisarin rahastoa ne paljon kuluttivat, sillä sieltä menot useimmiten suoritettiin. Huveja oli useanlaisia: sirkuksessa tottuneet ajajat vaunuissaan ohjasivat 2—4

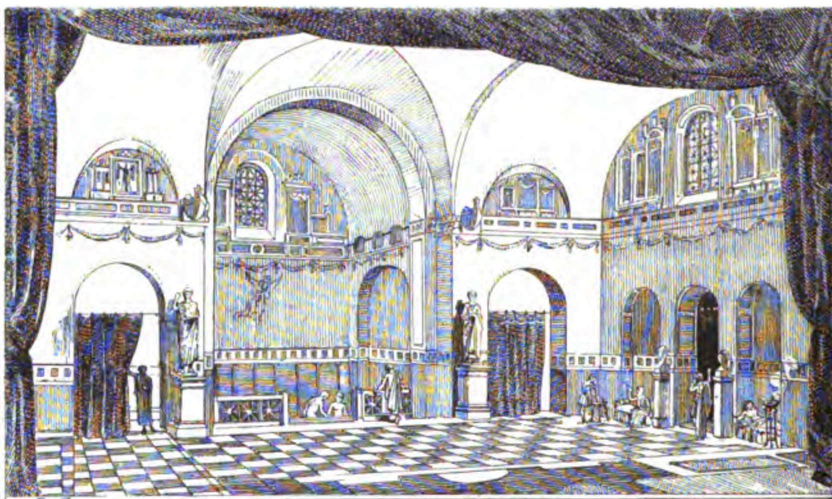

Gladiaattoreja taistelemassa villipetojen kanssa. (Roomalainen korkokuva.)

hevosta, kiistellen kuka nopeudessa voiton saisi. Palmuseppele, metallikruunu, kalliit vaatteet tai rahasumma olivat voittajien palkintona. Amfiteaattereissa taas taistelivat komeapukuiset gladiaattorit katsojien huviksi. Ne olivat sotavankeja tai kuolemaan tuomittuja orjia, joskus kurjuuteen joutuneita Roomalaisiakin, jotka tätä varten eri kouluissa olivat harjoitetut. Gladiaattorit taistelivat arenalla eli näyttämöllä toisiansa vastaan erilaisilla aseilla, toisinaan taas leijonain tai muiden villieläinten kanssa. Välistä laskettiin näyttämölle vettä ja pidettiin jonkinlaisia meritaisteluja. Hurjat mieltymyksen osotukset kaikuivat silloin tällöin katsojien paikoilta. Kun verinen taistelu oli päättynyt siten, että joukko gladiaattoreja oli arenalle vaipunut, niin esiintyi siellä Manalan lauttamieheksi Karoniksi puettu mies, joka koetteli hehkuvalla raudalla, oliko tuo

leikki täydellä todella loppunut, olivatko taistelijat todella kuolleet, jonka jälkeen hengettömiksi huomatut vietiin pois. Tällaiset veriset näytelmät, joissa todellisesti elämästä ja kuolemasta kamppailtiin, miellyttivät Roomalaisia, jota vastoin Kreikkalaisten sivistyttävät näytelmät eivät milloinkaan päässeet Roomassa perehtymään.

Muualla Italiassa ei ollut nähtävissä sellaista vireätä elämää kuin Roomassa, sillä tämä maa oli enimmin kärsinyt kansalaissotien aikana sekä myöskin monien keisarien julmuudesta. Mutta provinseihin sitä vastoin keisarivallan aikana sivistys ja roomalaisuus yhä enemmän oli levinnyt, varsinkin läntisiin. Britannian länsipuoli oli vielä osaksi erä-

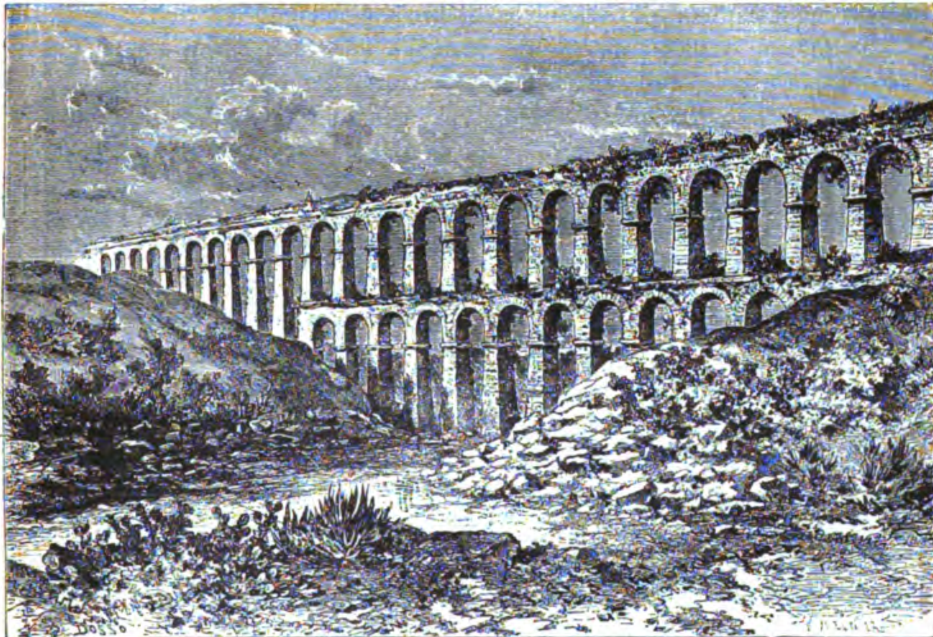

Julianus-keisarin rakennuttama kylpylaitos Parisissa.
(Uudelleen suunniteltu viime vuosisadalla löydettyjen jäännösten mukaan.)

maata mutta saaren itäosissa roomalainen sivistys oli Antoninuksen aikana päässyt hyvälle alulle. Galliasta oli muodostunut kukoistava maa, jossa oli suuria kaupunkeja, niinkuin Lugdunum (nyk. Lyon), Massilia (nyk Marseille), Tolosa (nyk. Toulouse) sekä niissä komeita temppeleitä, teaattereita, sirkuksia ynnä muita suuria rakennuksia; eteviä kouluja, joissa tieteitä viljeltiin, tavattiin niinikään. Massilian koulu esim. oli niin kuuluisa, että sinne kerääntyi opiskelevia etäisistäkin maista. Latinan kieli oli tullut yleiseksi koko maassa, ja ainoastaan syrjäisissä seuduissa puhuttiin vielä Kelttien kieltä; sellaisissa syrjäseuduissa vanha druidien uskontokin oli säilynyt. Espanja oli niinikään kokonaan roomalaistunut; siellä oli jo noin 400 tärkeätä kaupunkia, joissa mainioita kouluja oli

sivistystä levittämässä; Espanjasta olikin jo aikaisemmin kuin muista maakunnista kuuluisia miehiä ilmestynyt, jommoisia olivat jo ennen mainittu filosoofi Seneca, puhuja Qvintilianus, runoilija Martialis; ja vihdoin kaksi Rooman etevimmistä keisareista, Trajanus ja Hadrianus, olivat myöskin Espanjasta kotoisin.

Augustuksen aikana valloitetut Alppimaakunnat sitävastoin eivät vielä olleet joutuneet roomalaisiksi muuttumaan, mutta siellä olevat legi-

Roomalaisten rakentaman vesijohdon jäännöksiä Espanjassa.

oonat sekä niihin perustetut kaupungit pitivät vireillä samaa sulattamistyötä niissäkin. Vieläpä Daciassakin roomalaistuminen oli hyvällä alulla; jo v. 157 esim. rakennettiin amfiteaatteri sen pohjois-osassa olevan Porolissum-nimiseen kaupunkiin, jossa roomalainen prokuraattori asui.

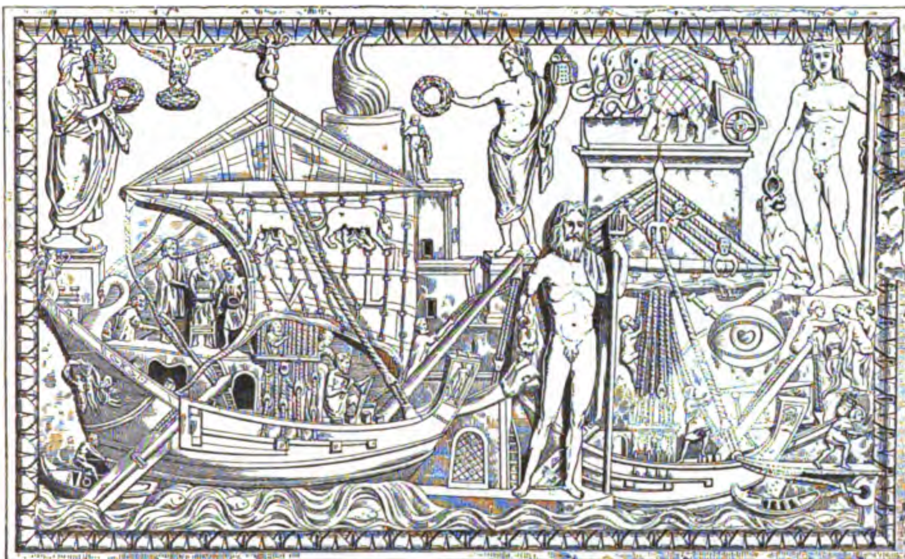
Pohjois-Afrikassa vielä nytkin löytyvät rauniot ovat todistuksena suuremmoisista rakennuksista, joita keisarivallan aikana siellä tavattiin; komeita amfiteaattereita, pitkiä vesijohtoja, suuria kasarmirakennuksia legioonia varten siellä nähtiin; roomalainen Kartago oli tärkein kaupungeista. Kreikka sitävastoin oli suuresti kuihtunut entisestään, vaikkei

siellä henkinen elämä vieläkään ollut sammunut; keisarien suosimana Atena säilytti entisen maineensa sivistyksen pääpaikkana. Mutta muuten Kreikkalaisia siirtyi valtakunnan kaikkiin maihin, joissa he elivät mikä taiteilijana, mikä lääkärinä, puhujana tai opettajana, vieläpä käsitöiden harjoittajanakin. Aasian maissa ei latinankieli päässyt perehtymään, vaan siellä säilyi kreikankieli ja helleninen sivistys; asukkaat olivat puoleksi kreikkalaisia, puoleksi itämaalaisia. Sinne siirtyneiden sivistyneiden roomalaisten virkamiestenkin, lääkärien, upseerien ja kauppiasten täytyi oppia latinan rinnalla myöskin kreikankieltä.

Rooman vallan kautta olivat kaukana toisistaan olevat seudut joutuneet läheiseen yhteyteen toistensa kanssa. Atlantin merestä aina Eufrat- ja Tigris-virtoihin asti voitiin hyvillä kulkuteillä matkustaa tai tavaroita kuljettaa. Etupäässä sotajoukkojen kuljetusta varten olivat Roomalaiset näitä teitä rakentaneet. Italiassa niitä ilmaantui heti kun se oli valloitettu. Augustus paransi entisiä ja toimitti uusia rakennetuksi; niinpä yksi tie kulki halki Gallian, toinen Espanjan halki aina Cadiziin asti. Trajanus rakennutti Rheinin, Tonavan ja Tajon yli siltoja. Teiden varsilla määrätyn matkan päässä oli majapaikkoja *(stationes)*, joissa hevosia vaihdettiin ja matkan tarpeita saatiin. Meriliikkeen vilkastuttamiseksi perustettiin uusia satamakaupunkeja, niinkuin *Ancona* ja *Civita Vecchia* Italiassa, jotka vieläkin ovat olemassa. Tällaisia suuria töitä suoritettiin erityisten työmiesyhdistysten kautta, jotka olivat legioonain tapaan järjestetyt; ylin johtaja oli senaattorien arvoluokasta valittu mies.

Kulkuneuvojen kehittyessä kauppa vilkastui sekä maalla että merellä. Vanhoja karavaaniteitä pitkin Arabian, Intian ja Kiinankin tavaroita kuljetettiin Länsimaihin; Välimerellä, Mustallamerellä, vieläpä Atlantillakin purjehti Roomalaisten laivoja; roomalaisia kauppiaita oli asettunut kaikkiin merikaupunkeihin sekä Europan että Aasian maihin. Aleksandria ja Antiokia olivat idän tärkeimmät kauppakaupungit. Palmyra, joka oli syntynyt Syrian erämaan keitaalle, kohosi niinikään suureen rikkauteen, jota sen rauniot vieläkin todistavat. Byzantzionillakin oli tärkeä merkitys; vilkas kauppa kulki samoin Naxos- ja Rodos-saarten kautta; Delos-saari oli vanhastaan orjakaupan keskusta. Lännessä taas olivat Massilia (nyk. Marseille) Etelä-Galliassa sekä Cadiz Espanjassa suuria kauppapaikkoja. Babylonista tuotiin hienoja, monenvärisiä mattoja ja kankaita, Persiasta ja Kiinasta silkkiä ja nahkatavaroita; Arabiasta ja Intiasta haettiin kalliita kiviä, kultaa, norsunluuta, hajuaineita, merisimpsukoita y. m.; Egyptistä papyrosta; Tyroksesta saatiin sen vanhastaan tunnettuja purppurakankaita, jotka olivat sangen kalliita;

Kreikasta taas tuotiin taideteoksia ja hienoja kankaita. Kolkis-maa oli tärkeä orjain tuontipaikka; Afrikasta tuotiin viljaa, hedelmiä ja villieläimiä; Espanjasta hienoa villaa, hunajaa, vahaa ja suolaa; Galliasta karjaa, öljyä, rautatavaroita, lyijyä ja tinaa; Britanniasta myöskin tinaa. Kaupan kautta lisääntyi ylellisyys, ja äärettömiä rahasummia kaupassa liikkui. Kirjailija Plinius kertoo, että vuosittain tuotiin yksin Arabiasta ja Intiasta tavaroita 100 miljoonan sestersin arvosta (lähes 21 milj. markkaa). Rauha ja yleinen turvallisuus teki kaupan mahdolliseksi ja vilkastutti sitä.

Tiberin satama. (Roomalaisen korkokuvan mukaan.)

Myöskin oikeudellisessa suhteessa tasaantui valtakunnan eri maissa asuvien kansojen väli keisarikunnan aikana. Jo ennen Augustuksen aikaa olivat Italian kansat saaneet kansalaisoikeudet, ja Caesar oli jo kutsunut senaattiinkin Gallialaisia. Augustus jatkoi samantapaista menettelyä, samoin hänen seuraajansa, jonka vuoksi kansalaisten lukumäärä kasvoikin suuressa määrässä, ja niitä tavattiin etäisimmissäkin maissa. Augustuksen aikana oli Rooman kansalaisia 16—17 miljoonaa, mutta pari vuosikymmentä myöhemmin noin 25 miljoonaa. Roomalaiset olivat tuota oikeutta ennen pitäneet erikoisoikeutenaan, joka antoi heille muiden kansojen rinnalla valta-aseman, ja sen vuoksi he eivät mielihyvällä kei-

sarien politiikkaa katsoneet. Niinpä Tacitus kertoo, että Rooman ylimykset paheksuivat Claudius-keisarin menettelyä hänen kutsuessaan Gallian ylimyssukujen jäseniä Rooman senaattiin, se kun muka oli heidän nöyryyttämistään; mutta sen johdosta keisari senaatissa piti merkillisen puheen, jossa hän huomauttaa, että tätä menettelyä oli Rooma aina noudattanut; patriisit olivat myöntäneet plebejeille kansalaisoikeudet ja pääsön senaattiin, myöhemmin olivat Italian kansat päässeet samaan asemaan; ja nyt oli aika kutsua senaattiin eteviä maakuntalaisia; oli näet tarpeellista liittää kaikki kansat yhteen isänmaahan ja siten sulattaa yhteen voittajat ja voitetut. Samaa vapaamielistä valtioviisautta myöhemmätkin keisarit noudattivat, ja vihdoin keisari *Caracalla* v. 214 antoi julistuksen, jossa kaikille vapaille Rooman valtakunnassa annettiin kansalaisoikeus. Eikä keisarejakaan enää oteta yksinomaan Roomalaisista, vaan provinseista niitä tulee aina Trajanuksen ajoista asti, vieläpä jonkinlaisessa järjestyksessä. Espanjalaisten keisarien jälkeen on valtaistuimella sarja afrikalaisia, joista *Septimius* ja *Aleksanteri Severus* ovat etevimmät, sen jälkeen syrialaisia ja vihdoin Galliasta ja Illyriasta tulleita. Joka maa on ikäänkuin yhtä oikeutettu antamaan maailmalle hallitsijoita.

XXIX.

Kirjallisuus ja filosofiset opit. Kristinoppi.

Kirjailijat tasavallan loppuaikana. — »Kultainen aikakausi». — Myöhemmät kirjailijat. — Stoalainen ja epikurolainen filosofia. — Uusplatoninen oppi. — Uskonnollinen kaipuu. — Kristinoppi. — Se on ristiriidassa entisten uskontojen kanssa. — Vainot. — Marttyyrit.

Roomalaiset olivat soturi- ja valtiollinen kansa, joka muodosti laajimman valtakunnan, mikä vanhalla ajalla tavataan sekä laeilla järjesti sen olot; mutta henkisellä alalla eivät he jälkimaailmalle ole suurtakaan perintöä jättäneet; eikä silläkään, minkä he loivat, ole omintakeista alkuperää. Taide, tiede ja varsinainen kirjallisuus olivat Kreikasta tullutta lainatavaraa, ja kreikkalaisuuteen ne myöhemminkin perustuivat. Olemme jo aikaisemmin maininneet muutamia Rooman ensimmäisistä kirjailijoista, jotka toisella vuosisadalla alkoivat latinankieltä käyttää kaunokirjalli-

suuden ja runouden kielenä. Tasavallan loppuaikoina jatkuu sama suunta, ja kuuluisin kirjailija on silloin *M. T. Cicero,* jonka valtiomiestoimesta jo olemme kertoneet. Hänen pitämänsä useat puheet sekä hänen filosofiset kirjoituksensa ovat kielen puolesta roomalaisen kirjallisuuden paraat tuotteet. *C. J. Caesarin* monipuolinen nero osottautui myöskin hänen kirjailijatoimessaan; hän sekä *Sallustius* ja *Cornelius Nepos* ovat historioitsijoina saavuttaneet tunnetun nimen.

Augustuksen aikaa kutsutaan Rooman kirjallisuuden »kultaiseksi aikakaudeksi,» koska se hallitsijan suosiosta silloin kohosi korkeimmilleen. Runoilija *Vergilius* esittää *Aeneidissään* Rooman syntyä, jossa Homeroksen runot ovat nähtävästi olleet hänellä esikuvana. *Horatius* jäljittelee lyyrillisissä runoissaan, *Odeissa,* kreikkalaisia runoilijoita, ja sisällyskin on monessa Kreikkalaisilta lainattua; hän ylistää nautintoja ja maaelämän tyyntä rauhallisuutta, mutta myöskin Roomalaisten vanhaa kuntoa ja entisiä hyveitä sekä moittii oman aikansa turmelusta. *Ovidius* on kirjoittanut »*Metamorfoses*»-nimisen runokokoelman, jossa hän esittää vanhoja taruja jumalista ja ihmisistä, jotka muuttuivat eläimiksi tai kasveiksi; siitä nimikin, joka merkitsee muutoksia. *T. Livius* kirjoitti lavean historian Rooman varhaisimmista ajoista aina Augustuksen aikoihin asti; se on kooltaan laajin Rooman historia ja jaettu 142:een kirjaan.

Vergilius. (Roomalainen marmoriveistos.)

Seuraavan kahden vuosisadan aikana tavataan vielä kirjailijoita, jotka ovat jälkimaailmalle tunnettuja. Keisari Trajanuksen aikana eli suuri historioitsija *Tacitus,* joka kirjoitti ensimmäisten keisarien historian. Tässä hän osottaa suurta kykyä asioita arvostellessaan sekä luonteen puhtautta esittäessään vanhaa roomalaista kuntoa. Hän kirjoitti niinikään lyhyen kuvauksen Germanian asukkaista, jossa hän jonkinlaisella myötätuntoisuudella kertoo näiden luonnonkansojen yksinkertaisista oloista ja hyvistä ominaisuuksista, verraten niitä Rooman sivistyksen

kuluttamaan kansaan. Saman kirjan viimeisessä luvussa mainitaan ensi kerta suomalaisista kansoista, jotka asuivat Veiksel-virran seuduilla. Niitä Tacitus kuvailee sangen raaoiksi, heillä kun ei ollut asuntoja eikä metalliaseitakaan, vaan luusta ja kivestä tehtyjä; eläinten nahoista tehdyt vaatteet olivat heidän ruumistaan verhoomassa; jumalia he eivät osanneet palvella j. n. e. Runoilijat *Persius* ja *Juvenalis* Augustuksen seuraajien aikana pilkkasivat runoissaan, joita nimitetään *satiireiksi,* aikansa turmelusta, naisten kevytmielisyyttä, miesten kunnottomuutta, itsekkäisyyttä, ahneutta ja halpamaisuutta. Espanjassa syntyneet *Qvintilianus* ja *Seneca* olivat saman ajan etevimpiä miehiä; edellinen oli puhuja ja

Roomalainen koulu.

kirjoitti puhujataidosta teoksen, jälkimmäinen syvämietteinen filosofi, tunnettu Nero-keisarin opettajana, joka kuitenkin myöhemmin oli, keisarin vainoa peläten, pakotettu surmaamaan itsensä. *Plinius* vanhempi oli suuri luonnontutkija ja kuolikin v. 79 tapaturmaisesti Vesuviuksen purkauksessa tiedonhalussaan tultuaan sitä liian lähelle. Hänen veljenpoikansa *nuorempi Plinius* oli taas kaikilla aloilla omistanut itselleen aikansa tiedot; hän on sepittänyt suuren joukon kirjeitä, enemmän pitäen silmällä jälkimaailmaa kuin niiden saajia; Trajanuksen hyvänä ystävänä hän kirjoitti tästä keisarista ylistyspuheen.

Latinankielisen kirjallisuuden ohessa osotti kreikankielinen elinvoimaa, valtakunnan itä-osassa varsinkin. Etevien miesten elämäkertojen kirjoittajana on *Plutarkos* tunnettu; *Josefus* kirjoitti Jerusalemin hävityksen vaiheista; *Lukianos* oli runoilija, joka hyvin sukkelalla tavalla ivaa vanhaa jumaluustarustoa.

Suuremman käytännöllisen merkityksen kuin kaunokirjallisuus sai filosofia, joka myöskin oli lainattu Kreikasta. Usko vanhoihin jumaliin oli aikoja sitten ruvennut horjumaan, varsinkin kun niiden luku karttui karttumistaan. Sivistyneet koettivat saada sen sijaan tyydytystä hengelleen filosofiasta. Jo tasavallan loppuaikoina oli sitä harrastettu, niinkuin Cicerosta nähtiin; mutta tasavaltaisen hallitusmuodon hävittyä etsivät monet henkilöt vapaudenkin korvausta siitä. Kaksi eri suuntaa oli siinä vallalla, jotka molemmat johtuivat Sokrateen ja Platonin opeista: nimittäin *stoalainen* ja *epikurolainen* (ks. luk. XV); molemmissa oli siveellinen ja käytännöllinen puoli pääasia. Käytännölliset Roomalaiset eivät syvää oppia halunneet, vaan he tahtoivat saada ohjeita elämäntiellä; he tahtoivat saada lohdutusta ja voimaa vastoinkäymisiä ja hallitsijan mielivaltaisia oikkuja kestääkseen, usein myöskin kuoleman varalle; stoalainen oppi soveltui paraiten roomalaisluonteeseen. Se käski halveksimaan kaikkia olevia oloja ja asettumaan niiden yläpuolelle. Ihmiset etsivät kunniaa, rikkautta ja terveyttä, mutta se on älyttömyyttä, sanoo stoan oppi; kaikki kunnia ja virat riippuvat keisarin mielivallasta, rikkaus voipi milloin hyvänsä haihtua, terveys kadota. Meistä itsestämme eivät siis nämät seikat riipu. Mutta kun me halveksimme tai olemme välinpitämättömät tuollaisista seikoista, niin me vapaudumme maailman petollisuudesta ja kurjuudesta. Iloa ja surua on tyynesti kestettävä. Hyve on ainoa, jota ihmisen on tavotteleminen. Jos elämä tuntuu liian tukalalta, saapi ihminen, joka on oma herransa ja töistään yksin vastuunalainen, siitä itse tehdä lopun. Tähän oppiin tasavallan viimeiset ystävät liittyivät; Cato murhasi itsensä, kun Caesar pääsi voitolle, Brutus ja Cassius surmasivat itsensä niinikään, kun tasavallan näkivät loppuvan.

Epikurolaisuudessa on myöskin käytännöllinen puoli tärkein. Ihmisen tulee pyrkiä tyytyväisyyteen ja onnellisuuteen, joka saavutetaan ruumiin ja hengen tarpeita tyydyttämällä. Mutta kaikkia haluja ei saa tyydyttää, nimittäin sellaisia, joista olisi tuskia ja vastuksia seurauksena; ei myöskään pahaa saa tehdä. Elämänsä oikein sovittaminen, niin että se onnelliseksi muodostuisi, on hyve; viisas elää levollisessa rauhassa, hän on iloinen, silmäilee mielihyvällä menneisyyttä, nauttii nykyisyydestä ja katselee ilman pelkoa tulevaisuuteen; kuolemaa ei hän pelkää, sillä kun elämä sammuu, loppuu kaikki. — Itsekkäisyys, välinpitämättömyys muista, oli tässäkin opissa pääpontena.

Syvempi ja suuremmoisempi oli *uusplatoninen* oppi, joka syntyi hellenisessä maailmassa. Se koetti yhdistää kaikki vanhan maailman uskonnot ja filosofiset opit yhteen järjestelmään, siten muka saadakseen

ihmishengen syvimmillekin vaatimuksille tyydytystä. Yhden jumalan tämän opin edustajat opettivat olevan, se oli kolmiyhteinen; kaikki mitä on olemassa, on saanut alkunsa tästä jumalallisesta alkulähteestä. Jumalan ja ihmisten välillä on henkiolentoja eli daimooneja; aineellinen maailma taas on kauimpana jumalasta. Ihmisen tarkoitus on pyrkiä tuohon alkulähteeseen, ja hyvällä sekä pyhällä elämällä hän siihen pääseekin. Ihminen saattaa pyhyyttä harrastamalla ikäänkuin päästä jumalan yhteyteen, olla henkisesti häneen liittyneenä. Uusplatonisessa opissa on, niinkuin näkyy, paljon aineksia kristinopistakin ja samaan aikaan se syntyikin. Aleksandria oli sen pääpaikka. Eräs juutalainen *Filo*, Kristuksen aikalainen, on sen perustaja, *Plotinos* ja *Porfyrios* y. m. sitä kehittivät.

Mutta ainoastaan sivistyneet saattoivat syventyä filosofisiin oppeihin ja niistä hankkia viihdykettä henkensä kaipuulle sekä lohdutusta ajan epävakaisissa oloissa; eikä niistäkään ollut saatavissa täydellistä tyydytystä; järjen vaatimukset ne voivat täyttää, mutta sydämen uskonnollinen tarve, joka kaipaa rakkautta, jäi tyydyttämättä. Oppimattomat, köyhät ja orjat, siis kansan suurin enemmistö, jäivät kokonaan tätäkin lohdutusta vaille. Vanhoja jumalia vielä kyllä palveltiin, entisiä menoja noudatettiin, mutta ne menivät totutun tavan mukaan, ja tuskin kukaan enää uskoi niihin. Yhä uusia jumalia oli Roomaan tuotu; Syriasta oli tullut Baalin ja Persiasta Mitran palvelus; foinikialaista Astartea kunnioitettiin niinikään; Egyptin Isis-jumalan kunniaksi pidettiin juhlakulkueita; Serapis-jumalalle, joka oli Egyptissä pääjumalana Ptolemaiojen aikana, rakennettiin temppeleitä Roomassa, vieläpä Galliassa ja Espanjassakin. Näistä Itämaiden jumalista ja uskonnonmenoista koetettiin saada lohdutusta, sillä sitä kaikkialla kaivattiin. Ihmiset vihkiytyivät kaikellaisiin salaisiin seuroihin, joissa he salaperäisillä menoilla ja opeilla luulivat totuuden perille pääsevänsä. Sellaisia olivat taurobolit. Keskiyön aikana astuu vihittävä valkeisiin vaatteisiin puettuna reikiä täyteen puratuilla laudoilla katettuun hautaan; reikien läpi juoksutetaan uhrieläimen veri hänen päällensä, jonka jälkeen hän puhdistuksen merkkinä käyttää näitä verisiä vaatteita. Ihmeiden tekijöitä kulki ympäri maita, ja näiden temppuihin ihmiset uskoivat; unienselittäjät olivat myöskin suuressa arvossa; tähdistä ennustettiin tulevia asioita; loihtulukujakin pidettiin tehokkaina keinoina. Eikä yksin oppimaton kansa, vaan sivistyneetkin luottivat näihin taikamenoihin. Itse keisaritkin kääntyivät ennustajien ja loitsijoiden puoleen; niinpä Marcus Aurelius, hallitsija-filosofi, ennenkuin lähti retkelle Markomanneja vastaan, kokosi kaikista kansoista pappeja, loihtijoita ja tietäjiä, saadak-

seen erilaisia taikakeinoja retken varalle; hänen poikaansa, julmaa Commodusta, syytettiin siitä, että hän loihduilla vaaraa itsestään torjuakseen oli uhrannut lapsia; Septimius Severus ja Caracalla käyttivät kaikellaista salaista viisautta, taikuutta ja ennustustaitoa. Vanhojen Kaldealaisten astrologinen viisaus, Gallian druidein ennustustaito ja loihtukaavat otettiin käytäntöön. Vanhan ajan pakanuus oli ikäänkuin epätoivossaan omistanut kaikki mahdolliset keinot ylläpitääkseen asemaansa, kun tuo entinen alkuperäinen usko jumaliin oli ihmisten mielistä hävinnyt.

Epätietoisena, usein toivotonna oli siis ihmishenki; se haki ja hapuili lohdutusta joka taholta, filosofiasta ja taikauskosta; mutta sitä se ei saanut. Kaivattiin uutta ja parempaa. »Aika oli täytetty»; Kristuksen julistama oppi ainoastaan saattoi antaa tyydytystä sille kaipuulle, mikä ihmisten sieluissa vallitsi.

Vähäpätöisen Judan kansan keskuudessa tuo uusi uskonto, joka koko maailman oli voittava, sai alkunsa. Keisari Augustuksen aikana maailman vapahtaja siellä syntyi, ja hänen opetuslastensa kautta hänen oppinsa sitten alkoi levitä, herättämättä kuitenkaan alussa suurtakaan huomiota. Ei älytty sitä uutta katsantotapaa ja siveellistä voimaa, mikä siinä oli kätkettynä; Kristuksen julistama oppi oli rakkauden, oikeuden, nöyryyden ja veljeyden oppia, joka soveltui kaikille kansoille, kaikille säätyluokille, huolimatta heidän yhteiskunnallisesta asemastaan. Kaikki ihmiset olivat sen mukaan samanarvoisia; mies ja vaimo, orja ja vapaa olivat yhtä kalliita Jumalan valtakunnassa. Tämä jo soti koko vanhan ajan katsantotapaa vastaan, jonka mukaan orjalla ei ihmisarvoa ollut. Vanha katsantotapa oli opettanut vihollista vihaamaan, ja muukalainen ja vihollinen oli tavallisesti sama. »Teille on sanottu», sanoo vapahtaja, »rakastakaa lähimmäistänne ja vihatkaa vihamiestänne, mutta minä sanon teille: tehkää hyvää niille, jotka teitä panettelevat, rukoilkaa niiden puolesta, jotka teitä vainoovat». Tämä uusi oppi ei rajoittunut myöskään mihinkään kansallisuuksiin, vaan se oli koko ihmiskunnalle tarjona; »tässä ei ole Juutalainen tai Kreikkalainen», sanoo apostoli Paavali. Mutta tämä oli niinikään vanhan ajan uskonnollista käsitystä vastaan, sillä vanhan ajan kansojen jumalat olivat kansallisia tai paikallisia. Ammon-Ra, Baal, Ariman, Zeus, Jupiter, Pallas Atena kuuluivat vaan omalle kansalleen tai olivat omaan paikkakuntaansa kiinnitetyt; itse Jehovakin oli ainoastaan »valitun kansan» jumala. Roomalaiset hävittivät eri kansallisuudet ja muodostivat kaikki roomalaisiksi, ja samoin he muuttivat niiden jumalatkin roomalaisiksi. Rakennettiin eri temppeleitäkin, panteoneja, jotka olivat kaikkien jumalien kokouspaikkoja. Tämän suvaitsevaisuuden korvaukseksi

vaati Rooma, että kansat tunnustaisivat sen vallan ja osottaisivat sen ylläpitäjälle, keisarille, jumalallista kunnioitusta. Uskonto ja valtio olivat yhteensulautuneet, jumalat valtion jumalia, ja valtion välityksellä oli niiden puoleen käännyttävä. Kristuksen oppi sitä vastoin oli valtiosta riippumaton. »Minun valtakuntani ei ole tästä maailmasta», sanoo vapahtaja. Hän opetti taivaan valtakunnasta, joka niille, jotka isän tahdon täyttävät, avautuu haudan toisella puolella. Ihmisen ja Jumalan välistä suhdetta yhdistämään ei tarvita valtion välitystä, sillä jokainen ihminen saapi suoranaisesti kääntyä hänen puoleensa. Mutta maallisen vallan olemassa oloa ei Kristus kuitenkaan tahdo hävittää; »antakaa keisarille mitä keisarin on, Jumalalle mitä Jumalan on», on hänen neuvonsa.

Hyvä paimen.
(Marmoriveistos 300-luvulta.)

Kristinoppi erosi liian jyrkästi koko edellisestä katsantotavasta voidakseen olla joutumatta ristiriitaan sen kanssa. Juutalaiset odottivat kyllä Messiasta, mutta he kuvittelivat häntä Israelin maallisen suuruuden perustajaksi; Kristuksen henkistä valtakuntaa he eivät käsittäneet. Heidän kesken yleinen farisealainen suunta, joka pani arvoa vaan ulkonaisiin menoihin, oli niinikään Kristuksen ylevää ja puhdasta siveysoppia jyrkästi vastassa, joka vaati ihmiseltä sisällistä puhtautta, nöyryyttä ja rakkautta. Ankarat sanat, joilla vapahtaja paljasti heidän tekopyhyyttään, ja ne tuomiot, jotka hän lausui Juutalaisten oloista, loukkasivat heitä. Häntä aljettiin vihata, ja viha

muuttui vainoksi; nostettiin syytös häntä vastaan uskonnon häpäisemisestä, ja vihdoin tahdottiin hänet saada hengiltä. Mutta ilman Rooman maaherran suostumusta he eivät saata surmata häntä, jonka vuoksi käännyttiin hänen puoleensa; Kristus oli kutsunut itseänsä Juutalaisten kuninkaaksi, jolla hän muka loukkasi Rooman valtion yliherruutta, tehden itsensä siis syylliseksi valtiorikokseen. Pilatus, Rooman prokuraattori, myöntyi vihdoin heidän kiihkeisiin vaatimuksiinsa; ja ristinpuussa hän sovitti ihmiskunnan.

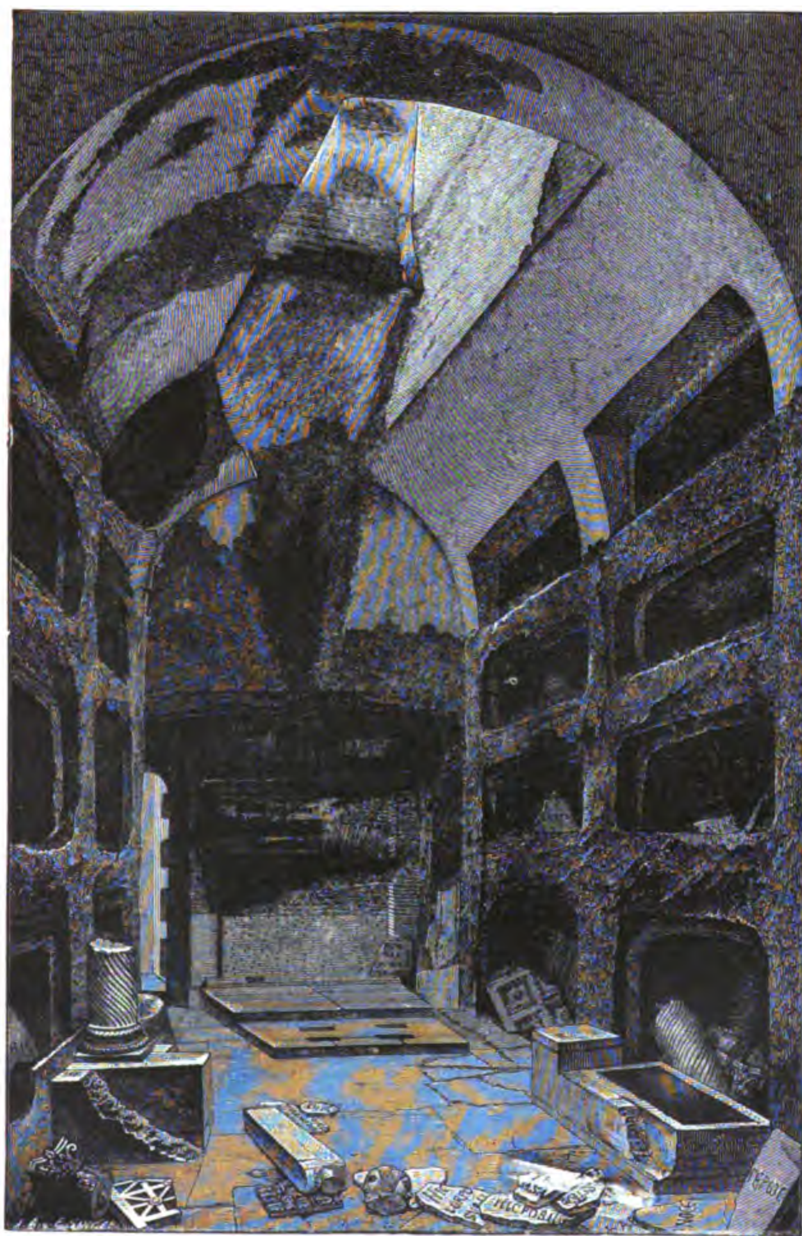
Kristuksen opetuslasten kautta rupesi uusi oppi leviämään, ensin Palestinaan, mutta pian sen ulkopuolellekin. Oli kuitenkin opetuslapsillekin aluksi epätietoista, tarkoittiko heidän mestarinsa oppi ainoastaan Juutalaisia ja olivatko Juutalaisten entiset menot kristityillekin välttämättömät. Kristus oli kuitenkin jo selvään osottanut, ettei hänen oppinsa ollut riippuvainen juutalaisuudesta, hän kun seurusteli publikanien, s. o. Roomalaisten kanssa, ja sai monta harrasta tunnustajaakin pakanoista. Se tulikin pian yleiseksi, ja Paavali on pakanain ensimmäinen apostoli. Hän matkustaa maasta toiseen, ensin Aasiassa, sittemmin Europan puolella, ja saapuu vihdoin itse Roomaan. Erinomaisella uskoninnolla ja vakuutuksella hän saarnaa mestarinsa oppia ja perustaa seurakuntia, ja lähetyskirjeillään hän ylläpitää niiden uskoa ja johtaa niitä. Elävää uskoa, rakkautta, veljeyttä, nöyryyttä ja puhtautta hän koettaa saada niissä vallitsemaan.

Kristinoppi tyydytti ajan uskonnollista tarvetta; varsinkin köyhät ja orjat liittyivät siihen, sillä surkean ja kovan maallisen elämän jälkeen se lupasi paremman haudan toisella puolella, jossa köyhä ja rikas oli samanarvoinen. Vieläpä Rooman valtakunta tarjosi ulkonaisia etujakin kristinuskon leviämiselle. Eri maat olivat vilkkaassa yhteydessä toistensa kanssa, joten uudet aatteetkin pääsivät helposti leviämään; kreikankieli oli yleinen, joten oli helppo saada uutta oppia laajalti tunnetuksi.

Lähes kolme vuosisataa vapahtajan esiintymisen jälkeen kuitenkin kului, ennenkuin hänen oppinsa saavutti laillistetun aseman. Olemme monasti maininneet, mitenkä Roomalaiset osottivat suvaitsevaisuutta kaikkien kansojen uskontoja kohtaan; kaikki saivat rauhassa jumaliaan palvella sekä omissa uskonnonmenoissaan pysyä, kun vaan ulkonaisesti ottivat osaa valtion säätämiin juhliin sekä pystyttivät keisarille alttareita ja niillä uhrasivat. Mutta kristinoppi ei soveltunut vanhojen pakanallisten uskontojen rinnalle, eikä se myöskään Rooman valtiouskonnon vaatimuksiin saattanut mukaantua. Kristityt eivät näet vakaumukseltaan voineet osottaa keisarille jumalallista kunnioitusta, sillä ainoastaan Juma-

lalle se kuului. Mutta tämän kautta he ikäänkuin asettuivat valtion ulkopuolelle; he kuuluivat toiseen valtakuntaan, henkiseen, joka oli Rooman maallista valtaa ylevämpi. Roomalaiset taas pitivät valtiotaan korkeimpana ja täydellisimpänä, jonka vuoksi kristittyjen katsantotapa oli heidän kannaltaan katsoen valtiorikosta. Kristinopin tunnustajat vetääntyivät niinikään erilleen yleisistä toimista ja viroista, koska ne olivat yhteydessä pakanallisten uskonmenojen kanssa; yleisiin uhreihin ja juhliin he eivät saattaneet osaa ottaa, julmia näytäntöjä he eivät käyneet katsomassa, avioliittoon pakanain kanssa menemistä he välttivät; sanalla sanoen pakanain ja kristinopin tunnustajien välillä oli niin perinpohjainen erilaisuus koko elämän katsantotavassa, etteivät ne saattaneet mitenkään yhteensulautua. Siinä syntyi ankara ottelu, jossa uuden opin täytyi osottaa, kuinka lujalle pohjalle se oli laskettu.

Koska siis kristinoppi ei oikeastaan soveltunut Rooman valtioon, niin tahdottiin sitä hävittää, ja 10 suurta vainoa luetaan yhteensä valtiovallan puolelta pannuksi toimeen kristityitä vastaan. Nero alotti vainojen sarjan, vaikka hänellä tuskin oli muuta vaikutinta kuin raa'an tyrannin murhanhalu. Domitianus-keisari oli kuullut huhuna kerrottavan, että kristityt Davidin suvusta odottivat mahtavaa hallitsijaa, jonka vuoksi hän tutkitutti Davidin sukutaulua. Keisarin eteen tuotiin sen johdosta kaksi miestä, jotka olivat vapahtajan veljen Judaan pojanpoikia; mutta kun hän kuuli, että heillä oli ainoastaan pieni maatila, jota itse viljelivät, sekä että tuo toivottu valtakunta vasta päivien päätyttyä toteutuisi, jolloin taivasten kuningas tulisi tuomitsemaan eläviä ja kuolleita, katsoi hän heitä vaarattomiksi haaveilijoiksi ja laski heidät vapauteen. Rikkaita ja vaikuttavassa asemassa olevia henkilöitä sitä vastoin Domitianus vainosi, vieläpä omia sukulaisiaankin, joita kristityiksi oli syytetty. Trajanus antoi määrättyjä ohjeita, joiden mukaan virkamiesten tuli kohdella kristittyjä; omin päinsä heidän ei tarvinnut niitä ruveta hätyyttämään, ainoastaan ilmi annettaessa oli heitä syytteeseen pantava. Ensin oli tuollainen syytetty vaadittava uhraamaan keisarin kuvapatsaan ääressä, ja jos hän sen teki, oli hän vapautettava, mutta jos hän kieltäytyi, oli hän rangaistava. Tämän kautta kristityt joutuivat kokonaan maaherrojen mielivaltaan; jos maaherra halusi jonkun kristityn rikkauksia tai joku yksityinen vihamies syytti jotakuta, oli uskosta luopuminen tai marttyyrikuolema edessä. Marcus Aurelius sääsi, että kaikki uusien uskontojen levittäjät, joiden kautta häiriötä valtakunnassa saattaisi syntyä, olivat maanpakoon tai kuolemaan tuomittavat, jonka vuoksi hänen kuolemaansa asti kristittyjen vainoja jatkettiin. Septimius Severus

Rooman piispojen hautakammio katakomboissa 3:nnella vuosisadalla.

kielsi kristinuskoon kääntymistä ja pani myöskin toimeen julmia vainoja, vaikka hän hallituksensa alussa oli osottanut suurta suopeutta kristittyjä kohtaan, ottaen esim. pojalleen Caracallalle kristityn imettäjän.

Decius-keisarin aikana (249—251) tuli kristittyjen tila entistä tukalammaksi, sillä hän määräsi, että virkamiesten tuli virkansa puolesta ryhtyä pakottamaan kristittyjä uhraamaan valtion jumalille; ·vaino tuli sen johdosta yleiseksi koko valtakunnassa. *Gallienus* vasta teki tästä lopun, jonka kautta syntyi rauhan aika, kunnes Diokletianus ja Galerius toimittivat viimeisen suuren vainon (v. 303—305); tämä oli laajin kaikista, sillä se oli pantava toimeen yli koko valtakunnan; kristittyjen jumalanpalvelus kiellettiin, pyhät kirjat käskettiin polttaa ja kirkot hävittää, tutkittaessa oli käytettävä kiduttamista tunnustukseen pakottamista varten.

Hädän hetkinä kristityt vetäytyivät syrjäisiin paikkoihin, niinkuin metsiin tai vuorenluoliin, Jumalataan palvelemaan, ja varsinkin olivat *katakombit* heidän olopaikkojansa. Ne olivat maanalaisia käytäviä, tavallisesti kaupunkien läheisyydessä, joita he olivat kaivaneet kuolleita varten. Rooman ympärillä oli kolmannella vuosisadalla 25 tai 26 sellaista hautauspaikkaa. Elämässä ja kuolemassa tahtoen olla yhdessä, he kokoontuivat näihin komeroihin lukemaan pyhiä kirjoja ja laulamaan virsiä. Joskus ankaran vainon aikana saattoi käydä niinkin, että nuot Jumalaansa palvelevat joutuivat sivukomeroon suljetuiksi, jotkut sotamiehet kun virkamiesten käskystä muurasivat käytävänsuun umpeen.

Vainoilla ei kuitenkaan ollut toivottua vaikutusta, päinvastoin ne vaan hankkivat kristinuskolle lisää tunnustajia. Tuollaista lujuutta ja luottamusta, jota kristityt osottivat, ei oltu ennen nähty; halpa sivistymätön henkilö meni kuolemaan, toivoessaan sen vaan olevan tien autuuteen. Toisinaan kristityt melkein tunkeutumalla tahtoivat kuolemaan päästä, jonka johdosta opettajien täytyi kehottaa heitä henkeänsä säästämään. Tämä tulevaisen elämän toivo herätti kummastusta ja vaikutti moneen oppineeseenkin, niin että hän liittyi heidän joukkoonsa. Marttyyrit kohosiva pian uskonsankareiksi, todellisiksi ihanneihmisiksi, joiden arveltiin kuolemankin jälkeen voivan auttaa uskovaisia rukoilemalla Jumalan luona heidän puolestaan. Sen vuoksi aljettiin heidän haudoillaan toimittaa rukouksia, joka oli alku pyhimysten palvelukseen.

Kaikista ponnistuksista huolimatta ei vanha pakanuus saattanut kristinoppia hävittää, sillä se oli aikansa elänyt ja kuolemaan tuomittu, jota vastoin kristittyjen oppi tarjosi ihmissielulle sen lunastuksen, rauhan ja toivon, jota se kaipasi.

XXX.

Viimeiset koko valtakunnan keisarit ja keisarikunnan jako. Uusi hallintojärjestelmä. Länsi-Rooman häviö.

Sotilaat määräävät keisareja. — Diokletianus ja Konstantinus suuri. — Valtakunta jaetaan. — Despoottinen hallitusmuoto. — Hallintojärjestelmä ja virkamiehet. — Kunnallinen itsehallinto. — Raskaat verot. — Kristinoppi julistetaan luvalliseksi. — Kirkon hallinto. — Oppiriidat. — Julianus Apostata. — Länsi-Rooman valtakunta häviää.

Kaksi ensimmäistä vuosisataa Rooman keisarikunnan aikana olivat olleet verraten onnellisia, ja varsinkin toinen vuosisata Kr. s. j. on onnellisimpia koko ihmiskunnan historiassa. Mutta Marcus Aureliuksen kuoltua v. 180 olot muuttuvat; tämän jälkeen ovat useimmat keisarit heikkoja, huonoja, julmia ja kevytmielisiä; sotaväki niitä määrää ja työntää taas pois hallituksesta mielensä mukaan. Kun Marcus Aureliuksen julma ja kevytmielinen poika *Commodus* oli murhattu, niin tarjosivat pretorianit keisarikruunun huutokaupalla; kaksi kilpailijaa ilmestyi, joista toinen, vanha senaattori *Didius Julianus*, lupasi enemmän, nimittäin 6,250 drakmaa (noin 5,000 Suom. markkaa) kullekin sotamiehelle. Ja kun kauppa oli tehty, saattoivat sotamiehet hänet palatsiin; senaatti hyväksyi tämän vaalin. Julianus ei kuitenkaan saattanut lupaamaansa maksua suorittaa, jonka vuoksi hän vielä samana vuonna murhattiin. Rajoilla majailevat legioonat rupesivat nyt kilvan keisareja määräämään, ja yksi heistä *Septimius Severus* (v. 193—211), jonka Illyriassa olevat legioonat olivat huutaneet, pääsi verisen sisällissodan jälkeen hallitsemaan. Hänen hallituksensa oli edellisiä voimallisempi ja parempi, mutta hänen poikansa ja seuraajansa *Caracalla* oli julma mies, joka surmautti veljensä oman äitinsä sylissä, niinkuin kerrotaan, koska pelkäsi hänen pyrkivän valtaan, sekä 20,000 henkeä, jotka kuuluivat hänen puolueeseensa. Suuri lakimies Papinianus surmattiin niinikään, kun hän kieltäytyi kirjoittamasta puolustusta veljenmurhan johdosta. Caracallan toinen seuraaja, *Elagabal* (v. 218—222), oli kevytmielinen ja hurja tyranni; Itämailta kotoisin kun oli, ei hän tuntenut Rooman tapoja ja oloja. Hän antoi valtakunnan tärkeimmät virat tanssijoilleen ja partureilleen, muodosti naisista senaatin, täytti kerran kalalammikon ruusuve-

dellä kylpeäkseen siinä, sekä sirkus-näyttämön viinillä, jossa sitten meritaisteluja pidettiin; vihdoin hän pukeutui naisten vaatteisiin, kehräsi villoja ja käski kutsumaan itseänsä keisarinnaksi; keisarina siihen aikaan oli välisti erään kyökkimestarin poika, välistä muuan sirkusajaja. V. 222 hänkin surmattiin ja parempi keisari *Aleksanteri Severus* saatiin sijaan (v. 222—235).

Samaan aikaan barbaarit entistä ankarammin ahdistivat rajamaita. Europan puolella olivat Germanilaiset, jotka liittokunniksi muodostuneina olivat voimakkaampia kuin ennen. Jo ennen mainittu Decius-keisari sai surmansa heitä vastaan taistellesaan (v. 251). Idässä taas oli Partilaisvaltakunnan sijaan v. 226 tullut *Uus-Persian* eli *Sassanidein* valtakunta, jonka kuninkaat tunkeutuivat Rooman maakuntiinkiin. Mutta myöskin valtakunnan sisäosissa syntyy kapinoita; maakunnat irtaantuvat, maaherrat pyrkivät itsenäisiksi, sotapäälliköt julistavat itsensä keisareiksi, ja v. 260 vaiheilla niitä oli noin 30, jonka vuoksi tätä aikaa nimitetään 30 tyrannin ajaksi. Kuuluisin näistä maakuntakeisareista on Palmyran naishallitsija *Zenobia,* joka anasti valtaansa koko Syrian.

Muutamat voimakkaat keisarit, *Aurelianus* (v. 270—275) ja *Probus* (276—282), tekivät tästä sekasorrosta lopun ja voittivat myöskin rajoille tunkeilevat naapurikansat. Ja v. 284 tuli voimakas *Diokletianus* keisariksi, jolloin Roomalle alkoi uusi parempi aika. Diokletianus huomasi, ettei niin laajaa valtakuntaa kuin Rooma oli, saattanut yksi mies hallita, jonka vuoksi hän v. 285 otti hallitsijakumppanikseen länsi-osaan *Maximianuksen.* Ennen pitkää ottivat vielä nämät n. k. Augustukset itselleen kumpikin apulaisen, jota kutsuttiin Caesariksi, jotta maakuntien hoitoa ja hallintoa paremmin voitaisiin valvoa. Täten oli valtakunta jaettu 4:jään osaan.

Mutta Diokletianuksen jälkeen (v. 305) syntyi riitoja, koska oli monta valtaan pyrkijää. *Konstantinus,* jota kutsutaan suureksi, saapi vihdoin kaikista kilpailijoistaan voiton ja hallitsee koko valtakuntaa vv. 323—337. Hänen kuoltuaan valtakunta milloin on jakaantuneena, milloin yhden miehen hallussa. Mahtava espanjalainen keisari *Teodosius* on viimeinen koko Rooman valtakunnan herra; hänen kuollessaan v. 395 se ainiaaksi jakaantuu kahteen osaan, siten että Länsi-Roomaan kuuluu Italia, Gallia, Britannia, Espanja ja Pohjois-Afrikan läntinen puoli; Itä-Roomaan taas Kreikka, Makedonia, Trakia, Aasian maat ja Egypti sekä itäinen osa Pohjois-Afrikan rantamaista, siis jotenkin entinen kreikkalaismaailma; helleninen sivistys siinä vallitsikin ja kreikankieli oli yleinen; Länsi-Roomassa taas oli roomalaisuus puhtaampi ja latina yleinen

kieli. Konstantinopoli, jonka Konstantinus suuri oli tehnyt hallituspaikakseen, oli Itä-Rooman pääkaupunki, Rooma taas läntisen valtakunnan.

Diokletianuksen aikana Rooman valtakunnan hallitus muuttui entisestään. Keisarit olivat alkuansa, niinkuin ennen on mainittu, oikeudellisesti tasavallan virkamiehiä, ja senaatillakin oli jonkun verran oikeuksia. Diokletianus hävitti kaikki mikä tasavaltaa muistutti ja järjesti hallinnon itämaisen despotismin kaltaiseksi; Konstantinus täydensi hänen alkuun panemaansa järjestelmää. Keisari esiintyy tästä lähin itämaiseen tapaan suuressa loistossa; kultadiadeemi on hänen otsallaan ja hänen vaatteensa ovat kullalla koristetut; hän on erillään muista ja äärettömän suuri ero on hänen ja ylhäistenkin välillä; joka hänen luokseen pääsee, lankee polvilleen hänen eteensä. Hän on melkein kuin jumala; puhuteltaissa käytetään sellaisia nimityksiä kuin »Teidän ikuisuutenne» tai »Teidän jumalallisuutenne». Keisarin vallalla ei enää ole mitään rajoja, sillä hänen sanansa on laki; hän on korkein tuomari, määrää verot, komentaa sotaväkeä, sanalla sanoen, hän on hallituksen pää ja ulkonainen loisto on hänen valtaansa osottamassa.

Diokletianus. (Roomalainen marmoriveistos.)

Hallitusta laajassa valtakunnassa keisari hoitaa lukuisien virkakuntien ja virkamiesten kautta. Rooman valtakunta on tästä puoleen järjestetty virkamiesvaltioksi, jossa viranhoitajat ovat asteittain toisistaan riippuvaisia. Keisari on kaikkien ylinnä ja ikäänkuin tuon täsmällisen ja säännöllisen koneiston käyntiin panija ja valvoja; lähinnä häntä on *Consistorium principis,* johon kuuluu korkeimmat virkamiehet: yhdellä on lakimääräysten valmistaminen tehtävänään, toisella valtakunnan rahasto hoidossaan, kolmannella verojen jakaminen eri maakuntien kesken j. n. e.; yhteensä niitä on 7, ja kullakin on apunaan useita alempia

virkamiehiä, jotka muodostavat eri virastoja. Näiden alapuolella on 4 *prefektiä* eri osissa valtakuntaa; *prefektuurit* ovat jaetut *piirikuntiin* eli *dioeseseihin* ja nämät taas *maakuntiin* eli *provinseihin*. Kullakin eri dioesesillä ja provinsilla on päämiehensä ja hänellä oma virastonsa lukuisine virkamiehineen ja kirjurineen. Virkamiesten kesken vallitsi ankara arvojärjestys, ja luettiinkin ne asemansa ja virkojensa nojassa eri arvoluokkiin. Konsuleja, joiden virka oli enää tyhjä arvo, prefektejä ja ministereitä kutsutaan *illustres* (s. o. kuuluisat); prokonsulit y. m. ovat *spectabiles* (huomattavat), keisarin sukulaiset *nobilissimi* (s. o. jalosukuisimmat) j. n. e.

Konsuli virkapuvussaan.

Diokletianuksen ja Konstantinuksen toimeenpaneman hallintojärjestelmän kautta sulivat valtakunnan eri osat lähemmin toisiinsa, sillä kaikki maat, Italiakin, olivat nyt samanarvoisia; Rooman valtio sai sen kautta niinikään lujan keskitetyn hallituksen, joka jätti kansan kokonaan virkamiesten holhouksen alaiseksi. Uuden ajan suuret valtiot ovat saman järjestelmän mukaisesti hallinnon muodostaneet, sillä sen kautta hallituksen mahti tulee kaikissa kohdissa tuntuvaksi ja voimakkaaksi. Rooman veltostuneelle kansalle tällainen keskitys oli tarpeen vaatima, sillä ainoastaan luja hallitus saattoi valtion vielä jonkun aikaa pysyttää koossa.

Kaupunkikunnat olivat kuitenkin säilyttäneet jonkummoisen kunnallisen itsehallinnon tasavallan ajoilta. Ne saivat valita omat virkamiehensä, niinkuin Rooman kansalaiset ennen; niillä oli oma senaattinsa eli *maistraattinsa*. Maistraatin jäsenet, *dekurionit*, johtavat kuntansa asioita ja pitävät huolta kouluista, yleisistä rakennuksista, järjestyksestä y. m. Mutta nuo luottamusvirat, jotka ennen olivat haluttuja ja usein tuottivat kansalaisoikeudenkin, muuttuivat despotismin johdosta rasitukseksi, josta kaikki koettivat päästä vapaaksi. Sen sai etenkin aikaan ankarat verot. Loistavaan hoviin, lukuisain virkamiesten palkkaamiseen sekä suuren sotajoukon ylläpitämiseen tarvittiin yhä enemmän varoja, jonka vuoksi veroja täytyi lisätä. Tärkein vero oli niinkuin ennenkin *capitatio*, joka suoritettiin kaikesta omaisuudesta. Verot määrättiin siten, että keisari sääsi kunkin maakunnan osuuden luettelon

mukaan, jossa asukasten varallisuus oli merkitty; maaherrat määräsivät taas kunkin kunnan veron suuruuden, jonka jälkeen kaupungin virkamiehet jakoivat tämän summan asukasten kesken. Elleivät asukkaat saattaneet kaikkea suorittaa, oli virkamiesten itsensä maksettava omista varoistaan, sillä he olivat vastuunalaiset veroista. Usein he sen saivat tehdäkin, ja sen vuoksi rikkaat maanomistajat määrättiin dekurioneiksi, joka toimi vielä meni perintönä heidän pojilleenkin. Mutta se teki tuon luottamustoimen vastenmieliseksi ja herätti vihaa Rooman valtaa vastaan. Tavallisesti siitä sentähden koetettiin vetäytyä erilleen, mutta hallitus esti senkin. Ylhäiset virkamiehet ja heidän jälkeläisensä,

Roomalainen villa meren rannalla.

n. k. senaattorien luokka, olivat vapaat veroista, samoin oppineet, ja Konstantinus vapautti myöskin papit verojen suorittamisesta. Koko verokuorma tuli näin kaupunkilaisten ja maanomistajien niskoille. Viimemainittujen lukumäärä vähenikin verokuorman tähden; sillä pienet vapaat maanviljelijät luopuivat maastaan, jättivät sen rikkaille naapureilleen ja rupesivat *koloneiksi,* joutuen siten jonkinlaisen vuokramiehen asemaan, joka maksoi omistajalle veroa maastaan, ei ollut enää vapaa, mutta ei myöskään orjan asemassa ja seurasi maan mukana, ollen siis samallainen kuin keskiajan maaorja.

Maaomaisuus kerääntyi täten yhä enemmän rikkaalle senaattorien luokalle. Sellainen herra asui komeassa kartanossaan, jota kutsuttiin *villaksi;* mahtava rakennus oli peltojen, niittyjen, viinamäkien ja metsien

ympäröimä; paljon väkeä, jota vouti johti, oli talon läheisyydessä. Ulompana talosta taas asustivat kolonit. Isäntä vallitsee alustalaisiaan kuin itsevaltias; arvoasemansa nojalla hän pääsee hoviin, saapi käyttää komeata pukua ja on vapaa veroista ja rasittavista kunnallisviroista.

Tämän lukuisan valtion virkamiesluokan rinnalla on samaan aikaan kasvanut monilukuinen virkamiehistö kristillisessä kirkossa, jonka Rooman valtio on lailliseksi tunnustanut. Valtion kanssa se oli kolme vuosisataa ollut vihamielisissä väleissä ja edellinen oli voimiensa mukaan koettanut sitä hävittää. Mutta yhtyminen lopultakin tapahtui, siten että kirkko liittyi valtioon. Vainoista huolimatta oli kristinopin tunnustajien lukumäärä yhä lisääntynyt. Ja Konstantinus päästessään keisariksi näki kristillisen seurakunnan suuren sisällisen voiman, näki että Itämaiden asukkaista olivat enemmän kuin puolet kristittyjä; hänen äitinsä, joka oli ollut Nikomediassa ravintolanpalvelijana, kuvitteli hänelle valtakuntaa, jonka voima ja mahti perustuisi piispojen suosioon. Konstantinus älysi itse, että valtiolle tulisi kristinopista etua, ja hän toivoi siitä saavansa uutta siveellistä voimaa veltostuneeseen roomalaisuuteen. Sen vuoksi hän v. 313 antoi Milanossa julistuksen, jossa se tehtiin luvalliseksi Rooman valtakunnassa. Pakanallista uskontoa ei kielletty, mutta se riutui yhä enemmän, sillä valtiollisten etujenkin tähden monet kääntyivät kristinoppiin, koska keisarit sitä suosivat.

Kristinopin vaikutus tuli pian näkyviin; lainsäädäntö tuli inhimillisemmäksi; julmat gladiaattoritaistelut kiellettiin; köyhiä ja leskiä ruvettiin auttamaan, orjien asemaa parannettiin; Konstantinus lupasi palkinnon sotamiehille, jotka toisivat elävänä vihollisen. Itse hän kuitenkin oli etupäässä valtiomies; kristinopin henki oli hänelle vieras, ja vasta kuolinvuoteellaan hän siihen kääntyi.

Jo ennenkuin kristinopille suotiin laillinen asema Rooman valtakunnassa, oli kirkko ulkonaisesti järjestynyt valtion hallinnollisen järjestelmän mukaan. Vanhimmassa seurakunnassa olivat kaikki jäsenet olleet yhtä oikeutettuja sarnaamaan ja muita uskonnollisia menoja toimittamaan; erityistä esimiestä ei ollut, sillä Kristus oli kirkon päämies. Mutta vähitellen saavat vanhimmat *(presbyterit)* johtoaseman; sitten vanhimpien esimiehet eli *piispat (episkopoi)* kohoavat arvonsa puolesta mahtavimmiksi; ja piispojenkin kesken syntyy myöhemmin eri arvoasteita; *arkkipiispat* olivat muita etevämmät; näistä taas kohosivat muutamat, joita nimitettiin *patriarkoiksi*, toisia mahtavammiksi, ja vihdoin näistäkin yksi, nimittäin *Rooman patriarkka*, rupesi jo aikaisin saavuttamaan korkeamman arvon kuin muut. Valtakunnan hallinnollinen järjestys kehitti

Konstantinus suuri. (Roomalainen jättiläissuuri kuvapatsas.)

tuota järjestelmää. Jokainen kaupunki ympäristöineen muodosti yhden piispan alueen, sillä kaupunki oli aina kirkon pääpaikka; ja kun sen asukkaat ottivat kristinuskon, seurasivat pikku kaupungit esimerkkiä, samoin kuin maaseudutkin; etäisimmät kylät pysyivät kauemmin vanhassa

uskonnossa, josta nimitys *pagani* (pakanat), oikeastaan maakyläläiset, johtuu. Maakunnan pääkaupungissa asuva piispa sai sitte johtovallan muiden piispojen yli; hän oli arkkipiispa; ja vihdoin suurimpien kaupunkien piispat olivat vielä muita etevämmät. Samallainen astejärjestelmä siis kuin maallisessa hallinnossa tuli kirkossakin vallitsemaan. Edellinen häviää pian, mutta kirkossa se pysyy lujana halki koko keskiajan.

Kirkonmiehet saavuttivat muutenkin tärkeän aseman. He saivat veronvapauden, heillä oli eri tuomioistuin; piispoilla oli suuri valtiollinen merkitys siinä kaupungissa, jossa he asuivat; he olivat näet sen johtajia ja heitä nimitettiinkin *defensoreiksi* (puolustajiksi). Rikkauksia rupesi niinikään kirkolle kerääntymään. Mutta näillä maallisilla eduilla oli myöskin huonot puolensa, sillä kirkko rupesi niiden tähden vieraantumaan alkuperäisestä puhtaudestaan.

Oppiriidat häiritsivät myöskin aikaisin kristillisen kirkon rauhaa. Kreikkalainen filosofia liittyi kristinoppiin ja sen avulla koetettiin selvittää syvimpiäkin opin käsitteitä; mutta siten syntyi erilaisia mielipiteitä kristinuskon oppikappaleista, ja mielipiteiden mukaan ihmiset jakaantuivat eri puolueisiin, jotka ankarasti toisiansa vihasivat ja vainosivat. Puoluejako tapahtui nyt uskonasioiden perustuksella, kun erilaisista valtiollisista harrastuksista itsevaltiuden tähden ei voinut olla puhetta. *Gnostilaisia, montanisteja, ebioniteja* y. m. oli jo ensimmäisinä vuosisatoina Itämailla ollut, ja siihen aikaan, kuin kirkon asema tehtiin lailliseksi, kiisteltiin kiivasti Kristuksen jumaluudesta. Eräs *Areios*-niminen Aleksandrian pappi kielsi nimittäin Kristuksen jumaluuden, ja *Atanasius*-piispa häntä ankarasti vastusti. Riidan ratkaisemista varten Konstantinus kutsui kirkonmiehet yleiseen kokoukseen *Nikaiaan* v. 325. Päätökseksi tuli siellä Atanasiuksen mielipiteen hyväksyminen, vaikka senkin jälkeen Itämaiden kirkossa oli paljon Areioksen opin tunnustajia, ja Konstantinopelin keisaritkin sitä suosivat. Myöhemminkin pidettiin useita samallaisia yleisiä eli oikumenisia kokouksia, joiden päätöksien kautta kristillisen kirkon opinkappaleet muodostuivat sellaisiksi, kuin ne meidän aikaamme asti kaikissa kirkkokunnissa ovat säilyneet.

Kerran vielä kuitenkin yritettiin kristinoppia tukahuttaa. Keisari *Julianus,* joka hallitsi vv. 361—363, oli kyllä saanut kasvatuksen kristittyjen opettajien johdossa, mutta hänen mieleensä oli tuosta opista kiintynyt vaan uskonriidat ja se ankaruus ja pintapuolisuus, maallistuminen ja itsekkäisyys, joka monessakin kirkonmiehessä tähän aikaan oli nähtävissä, ja se vaikutti hänessä vastenmielisyyttä kristinoppiin. Toiselta

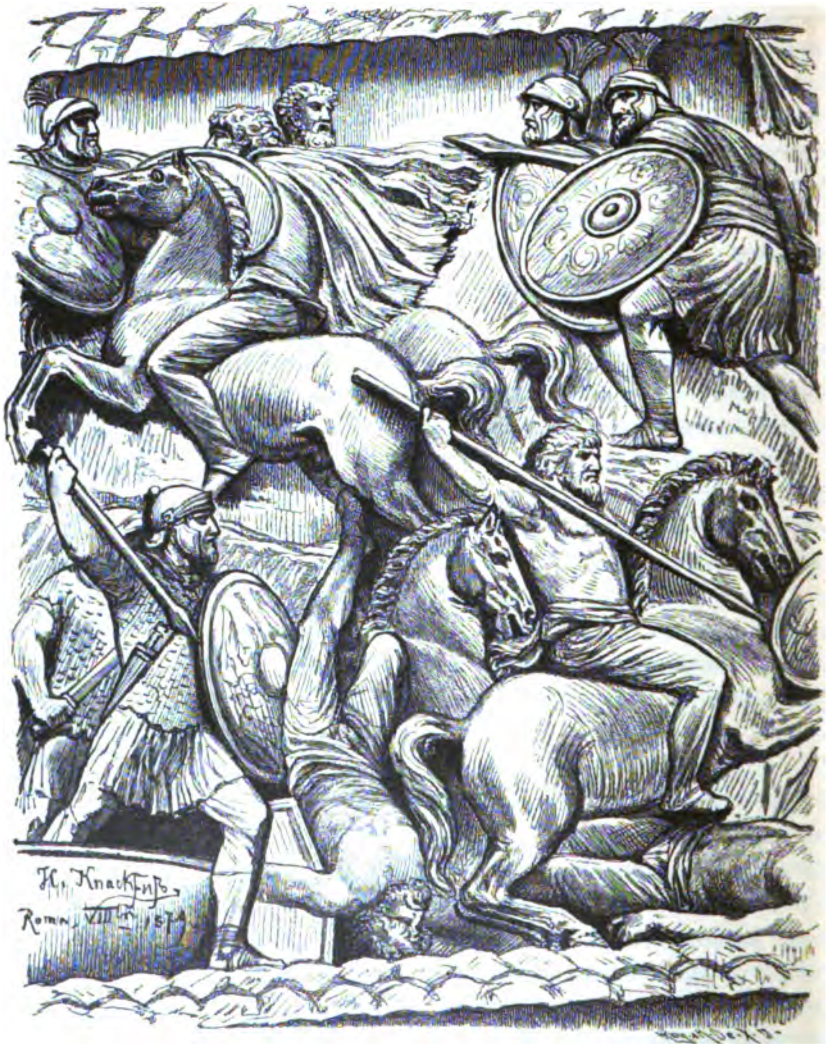
puolen oli hän Atenassa pakanallisten filosofein ja puhujien koulussa tutustunut vanhaan kreikkalaisuuteen ja pakanalliseen uskontoon ja siihen suuresti mieltynyt. Hallitukseen päästyään hän sentähden alkoi kaikin tavoin suosia pakanuutta; temppelit avattiin jälleen, Olympoksen jumalille ruvettiin taas uhraamaan ja kaadetut kuvapatsaat pystytettiin uudelleen. Mutta Julianus lainasi kristinuskosta jälleen henkiin herätettävään pakanuuteen ihmisellisemmän siveysopin, varsinkin hyväntekeväisyyden. Väkivaltaa ja vainoa hän ei käyttänyt aikeitansa toteuttaakseen, toivoi vaan kristittyjen keskinäisissä riidoissaan itse tekevän lopun uskonnostaan. Vielä hän kielsi kristittyjä opintoja harjoittamasta pakanallisissa puhujakouluissa, estääkseen heitä sen kautta hankkimasta itselleen ajan tieteellistä sivistystä. Ivalla ja ylenkatseella hän kristittyjä kohteli, vaikka hän muuten oli lempeä, hyvä ja sivistynyt mies. Mutta pakanuuden aika oli mennyt; uutta henkeä Julianus ei siihen saanut, sillä hän toimi aikaansa vastaan. »Sinä olet voittanut Galilealainen», sanotaan hänen huudahtaneen kaatuessaan Partilaisia vastaan alkamassaan sodassa, tunnustaen siten itsekin harrastuksensa toivottomaksi.

Julianus kreikkalaisen filosofin puvussa.
(Marmorinen kuvapatsas.)

Rooman kansa oli tehtävänsä tehnyt ja sen voima oli auttamattomasti kulunut. Se oli yhdistänyt kaikki vanhan ajan sivistyskansat yhteen ja liittänyt vielä Kelttiläisetkin historian piiriin; se oli luonut täsmällisen valtiojärjestyksen; kaikkien asukkaiden oikeudellinen asema oli niinikään lainmääräyksillä tarkoin järjestetty; puolivapaiden kolonien ja orjienkin olemassa oloa oli laeissa muistettu, vaikka he muuten olivat oikeastaan yhteiskunnan lapsipuolia. Rooman lainsäädännön suuri historiallinen merkitys olikin siinä, että se oli määrännyt kunkin ihmisen aseman ja suhteen yhteiskunnassa ja valtiossa.

Mutta yleisiin asioihin ei kansalla enää ole harrastusta; oma etu, mukavuus, nautinnonhalu on tullut sijaan. Kristinoppi on kyllä elinvoimainen; se tarjoo lohdutusta sorretuille, miettimistä totuutta haluavalle hengelle ja tyydytystä jalosydämiselle ihmiselle. Mutta se on Rooman valtiolle oikeastaan vieras, sillä kristityn uskolle on maallinen valta vähäarvoisempi, sen tarkoitus on valmistaa ihmistä taivaalliseen valtakuntaan. Roo-

Germanilaisia ratsumiehiä ja roomalaisia legioonasotureita taistelussa. (Roomalainen kerkokuva.)

man yhteiskunnassa on niinikään paljon kohtuuttomuutta; rikkaat elivät toimettomina ja veroista vapaina, jota vastoin vähävaraiset olivat liian raskaan taakan alaisiksi lasketut. Suurien verojen tähden maanviljelijät jättivät maansa, jonka vuoksi suuria aloja jäi autioksi. Epärehellisyys on virkamiehissä vallalla; lapsistaan eivät vanhemmat aina pidä lukua, sillä usein heidät jätetään avutta kuolemaan. Velttous, turmelus, välin-

pitämättömyys, itsekkäisyys on kaikkialla vallalla. Vaikka valtioruumis onkin vielä koossa, on siitä elähyttävä henki kadonnut. Miekalla oli Rooman valtio syntynyt, ja miekalla se myös oli ylläpidettävä. Mutta rappiotila oli suuri sotajoukossakin. Veltot Roomalaiset eivät vaivalloiseen leirielämään enää tahtoneet antautua; ne jotka armeijaan menivät, eivät viitsineet sen vaivoja kestää, vaan veivät hempeät tapansa mukaansa. Raskaat aseet heitettiin pois; sotamiehet taas karkasivat suuressa määrässä, jonka vuoksi kuumalla raudalla poltettiin merkki heidän käsivarteensa tai jalkaansa, jotta heidät tunnettaisiin. Kansalaisista ei enää pitkiin aikoihin legiooniin miehiä saatu, vaan avonaiset paikat täytettiin barbaareilla. Jo Caesar oli muodostanut ratsujoukon Germanilaisista, Augustus ja Tiberius käyttivät niitä henkivartioinaan, seuraavat keisarit noudattivat samaa tapaa, ja Konstantinuksen ajoista asti oli suurin osa sotamiehistä Germanilaisia. Mutta vaaralliseksi kävi näitä kansoja vastaan puolustaa valtakuntaa heidän omien kansalaistensa avulla. He ilmaisivat usein sotasuunnitelmat maamiehillensä, pakolaiset taas opettivat heille Rooman sotataitoa ja hankkivat heille parempia aseita. Koko järjestelmä oli luonnoton. Ja ennen pitkää sen vaikutus tulee näkyviin. Barbaarit tekevät lopun Länsi-Rooman valtakunnasta v. 476; ainoastaan Itä-Rooma säilyy niiden hyökkäyksiltä ja pysyy vielä 1,000 vuotta pystyssä sen jälkeen.

KESKI-AIKA

I.

Germanilaiset.

Kehitys on mahdoton Rooman valtakunnassa. — Germanian kansat. — Heidän valtiolaitoksensa. — Yksityisihmisen vapaus. — Germanian ulkomuoto. — Kansa. — Germanilaiset siirtyvät länteen ja etelään päin. — Rauhallinen yhteys Roomalaisten kanssa. — Liittokunnat muodostuvat. — Germanilaisten uskonto. — Kristinoppi alkaa levitä. — Slavilaisten kansojen asuinpaikat. — Suomalais-ugrilaiset kansat.

Kun Rooma oli yhdistänyt valtaansa kaikki Välimeren ympärillä asuvat kansat ja muuttanut ne roomalaisiksi sekä vielä vanhan ajan sivistyskin sen vaikutuksesta oli levinnyt niihin, luuli se perustaneensa ijäti pysyvän valtiolaitoksen sekä valmistaneensa ihmiskunnalle rauhan, turvallisuuden ja onnen ajan. Mutta historian kehitys ei pysähdy kulussaan; se ei jätä ihmiskuntaa rauhassa nauttimaan edellisten sukupolvien luoman työn hedelmiä, vaan tahtoo rientää eteenpäin saadakseen sivistyksen olomuodot yhä monipuolisemmiksi ja täydellisemmiksi. Järjestyksensä ja ulkonaisten laitostensa puolesta Rooman keisarikunta oli mallikelpoinen, mutta elähyttävä henki oli poissa, sillä ylen raskaaksi käynyt valtiorakenne tukahutti kaiken toiminnan ja kuoletti ihmisten harrastukset. Sellaisessa valtiossa ei edistys enää ollut mahdollinen. Tarvittiin uusia kansoja uutta kehitysmuotoa aikaansaamaan.

Ulkonaisestikaan ei Rooman valtakunta ollut 3:nnelta vuosisadalta asti suinkaan turvattu. Rooma kutsui kyllä itseänsä maailman herraksi, vaikka se tiesi, ett'eivät maanpinnan rajat soveltuneet Rooman vallan rajoihin, ja että viimemainittujen takana oli monta kansaa, joiden kanssa melkein alituinen sotatila oli olemassa puolustusta varten. Pohjoisessa oli germanilaisia kansoja, niiden naapureina slavilaisia, ja kauempana Aasiasta myöhemmin tulleita suomensukuisia heimoja, idässä oli vankka Uus-Persian valtakunta, jonka kanssa monta sotaa oli käyty, eteläisen rajan takana kuljeskeli arabialaisia ja maurilaisia heimoja, joista ei niin

suurta haittaa ja vaaraa ollut. Germaniau kansat olivat voimakkaimmat, ja niille historian johto Roomalaisilta siirtyykin.

Germanilaiset olivat arjalaiseen eli indoeuropalaisen kansanryhmään kuuluva osakunta, joka samoin kuin muutkin sen haarat olivat luultavasti Aasiasta siirtyneet Europaan. Jo varhain he olivat ottaneet asuinpaikakseen laajan alan Tonavan, Pohjois-Jäämeren sekä Weikselin ja Rheinin välillä. Myöhemmin Elben ja Weikselin välinen ala kuitenkin joutui slavilaisille kansoille, germanilaiset kun siitä siirtyivät lännemmäksi. Germanilaiset jakaantuivat varhain kolmeen pääryhmään: *Itä-Germanilaisiin* eli

Germanilaisperhe. (Korkokuva Antoniuksen pylväästä.)

Goteihin Odervirran itäpuolella, *Länsi-Germanilaisiin* Oderin- ja Rheinin välillä, sekä *Pohjoisiin Germanilaisiin* jotka asuivat Skandinaviassa. Kukin ryhmä jakaantui vielä moneen kansakuntaan. Valtiolaitos oli vasta kehittymässä silloin kuin Germanilaiset ensin historiassa esiintyvät; se oli siis höllä ja heikko verrattuna Rooman kehittyneeseen valtiojärjestelmään.

Perhe oli yhteiskunnan pohjana; sukulaisperheet olivat liittyneet heimoksi, sillä heimolaisuus oli alkuperäinen yhdysside, ja sen pohjalle valtiokin perustui. Mutta tältä kannalta olivat Germanilaiset kehittyneet edelleen jo Roomalaisten yhteyteen tullessaan. Oli näet jo *kansakuntia (folk, fylken)*, jotka taas olivat jakaantuneet *satakuntiin (härad* eli *hundare);* mutta valtioside oli niin höllä, että usein joku satakunta erosi kansakunnastaan liittyäkseen toiseen. Hallitus oli kokonaan kan-

san eli vapaiden miesten tasa-arvoiselle oikeudelle perustettu. Satakunnan miehet kokoontuivat määräaikoina yhteisiin kokouksiin päättämään asioistaan; niissä yhteinen peltomaa jaettiin perheiden kesken, riita-asiat ratkaistiin ja sakot rikoksista tuomittiin. Kokoukset pidettiin taivasalla valitun esimiehen johdossa. Samaten saapuivat kansakunnankin vapaat miehet määrättynä pyhänä päivänä uuden- tai täysikuun aikana käräjäpaikalleen, jossa taivasalla istutaan suurilla kivillä, jotka ovat puoliympyrän muotoisessa kehässä. Niissä toimitetaan aseiden katselmus,

Germanilaisen neuvoston kokous. (Korkokuva Antoniuksen pylväästä.)

sillä kaikki täysikäiset ovat asevelvollisia, kuuluen yhteiseen sotajoukkoon *(heribann);* nuorukainen julistetaan asekuntoiseksi, jonka kautta hän pääsee kansakunnan jäseneksi; sodasta ja rauhasta siellä päätetään, riita-asiat ratkaistaan, ja päämiehet valitaan. Muutamissa kansoissa oli päämiehinä *kuningas (kuning,* ruots. *konung,* josta sana kuningas johtuu), joka valittiin, mutta samasta suvusta; toiset kansat valitsivat ainoastaan *herttuoita (herzog)* jostakusta arvokkaasta suvusta. Säätyerotus oli jo varhain Germaniassakin nähtävissä, sillä muutamat suvut vapaiden joukosta olivat rikkautensa, esi-isäin osottaman urhoollisuuden tai jonkun muun ansion tähden kohonneet jonkinlaiseksi aatelistoksi. Heille osotettu kunnioitus ja arvo oli kuitenkin vaan siveellistä laatua ja huo-

mattavana ainoastaan yleisessä mielipiteessä, sillä oikeuksiensa puolesta kaikki olivat samanarvoisia. Jonkun tällaisen etevän, urhoollisuudestaan tunnetun miehen ympäri kerääntyi usein suuri joukko sodanhaluisia miehiä, jotka hänen johdossaan lähtivät sotaretkelle.' Tällainen sotajoukko, jota nimitettiin *seurueeksi (comitatus)*, oli valtiosta kokonaan riippumaton; urhoollinen päällikkö oli yhdysside, joka asetoverit yhteen liitti; kaikki olivat valmiit henkensä uhraamaan hänen puolestaan.

Verojen suorittaminen, joka Rooman valtiossa oli käynyt sietämättömäksi rasitukseksi, oli Germanilaisille tuntematonta; vapaat miehet pitivät sitä orjuuden merkkinä. Kuninkaat ja satakuntain esimiehet saivat pääasiallisesti toimeentulonsa maatiluksistaan, niinkuin muutkin, mutta sen lisäksi osan sakkorahoista; kunnian- ja suosionosotukseksi saivat he niinikään vapaaehtoisia lahjoja. Mutta valtion hoitoon ei varoja tarvittukaan, virkamiehiä kun puuttui ja sotapalvelus oli kunkin vapaan miehen velvollisuus.

Rooman täsmällisen valtiojärjestelmän rinnalla oli Germanilaisten valtiolaitos puutteellinen ja höllä, voimmepa sanoa: sen täydellinen vastakohta. Sillä ei ollut sitä mahtia ja voimaa jäsentensä yli kuin Rooman virkamiesvaltiolla, mutta ei myöskään huomattu sitä painostavaa ja lamauttavaa sortoa. Yksityisen vapaus valtiossa oli niin suuri, että hän saattoi siitä erotakin, liittyä toiseen valtioon, tai ryhtyä sotaan omin päinsä; rikoksien sovittaminenkin oli yksityisten asia, ja murhastakin voitiin päästä sakkorahoilla, jotka suoritettiin murhatun sukulaisille. Kreikassa ja Roomassa oli ihminen olemassa valtiota varten; hän oli kuin hieno säije valtion elimistössä, joka siitä erotettuna ei ollut minkäänarvoinen; mutta Germaniassa hän oli oma itsensä; ihmisellä on vapaus ja hänen arvonsa tunnustetaan huolimatta hänen asemastaan valtion jäsenenä. Kristinusko oli maailmaan tuonut saman käsityksen ihmisen arvosta, ja tämä katsantotapa vaikuttaa suuresti seuraavaan kehitykseen.

Myöskin maan ulkomuoto ja luonto oli Germaniassa luonnollisesti erillainen kuin Rooman vanhoissa sivistysmaissa; kaupunkeja, komeita rakennuksia, laajoja peltoja ja karjalaitumia ei ollut; suurin osa maasta oli aarniometsän peittämä, jossa ainoastaan pieniä viljelykselle raivattuja aukkoja siellä täällä pilkisti. Perhekunnat asuivat enimmiten yksikseen, mutta toisin paikoin oli kyliä, joihin useita perheitä oli asettunut lähettäin asumaan. Rakennukset olivat valmistetut savesta tai puusta, mutta hyvin puutteellisia ne olivat. Metsästys ja karjanhoito olivat kauan aikaa Germanilaisten pääelinkeinoja, ja tämä saattoi heidät usein asuinpaikkoja

muuttamaan; mutta maanviljelys alkoi jo voittaa alaa, varsinkin kaskenpoltto, ja vähitellen pellonviljelyskin. Maaomaisuus oli, niinkuin jo mainittiin, yhteistä, ja jaettiin vuosittain yksityisten perheiden kesken; vasta myöhemmin kukin vapaa mies sai omistusoikeuden maaosuuteensa. Vapaa germanilainen piti kuitenkin häpeällisenä itse ruumiilliseen työhön ryhtyä; verellä eikä hiellä hänen arvonsa vaati häntä omaisuutta ja rikkauksia hankkimaan. Vaimot ja orjat, joita viimemainituita saatiin sotavangeista, ne toimittivat, mutta hän itse kulki metsästämässä, ellei hän sodassa ollut, tai kulutti aikaansa hurjissa juomingeissa, joissa arpapeli oli tärkein ajanvietto. Tässä hän saattoi siihen määrään kiihtyä, että

Germanilaiskylä.

hän, menetettyään kaiken omaisuutensa, antoi arvan kulkea vielä omasta vapaudestaankin, jolloin hän saattoi tulla voittajan orjaksi. Juominen ja arpapeli olivat tämän vapaan ja raikkaan kansan turmiona.

Levottomat ja rauhattomat olosuhteet näkyvät vallinneen Germaniassa kauan ennen varsinaisia kansainvaelluksia; kansat jättävät asuinpaikkansa joko liiaksi paisuneen väenpaljouden vuoksi, jonka tarpeita vaillinaisesti hoidettu maanviljelys ei voinut tyydyttää; toisten kansojen ahdistamina täytyi usein liikkeelle lähteä, tai oli myöskin sodan- ja maineenhalu retkeilyyn syynä. Tuo vaellus kulkee ylimalkaan länteen ja eteläänpäin, jonka vuoksi Kelttiläiset, jotka asuivat heistä länteen ja eteläänpäin, menettävät ensiksi maansa Rheiniin ja Tonavaan asti; sen jälkeen Germanilaiset alkavat pyrkiä Rooman alueelle. Kimbrien ja Teutonein hurjat joukot ensiksi tutustuttavat Roomalaiset Germanian kansoihin; heidät voitetaan kuitenkin lopuksi. Ariovistus pyrkii Galliaan asettumaan,

Germanilaisten ja Roomalaisten sodista: Kylän hävitys. (Korkokuva Antoniuksen pylväästä.)

mutta hänetkin Caesar työntää joukkoineen Rheinin yli takaisin. Augustuksen aikana olemme nähneet Rooman legioonain jo alkavan laskea germanilaisia kansoja Rooman vallan alle, mutta Teutoburgin metsässä saapi valloitusyritys surkean lopun (v. 9. j. Kr. s). Nyt seuraa rauhan aika, mutta syynä on vaan se, että Roomalaisten lujat rajapaikat ja Rheinin ja Tonavan varsilla majailevat legioonat tekevät Germanilaisten pääsön mahdottomaksi.

Vilkas on silti yhteys nytkin Rooman ja Germanian välillä; suuret rajaseuduille muodostuneet kaupungit, niinkuin Wien, Basel, Mainz y. m.

Germanilaisten ja Roomalaisten sodista: Vangittuja Goteja. (Korkokuva Teodosiuksen patsaasta.)

ovat molempien kansojen yhtymäpaikkoja; Rooman kauppiaat käyvät tavaroineen Germanian etäisimmilläkin seuduilla asti, levittäen sivistyksensä etuja, mutta myöskin sen huonoja puolia. Germanian asukkaat saavat parempia aseita, he alkavat pukeutua Roomasta ja Kreikasta tuotuihin vaatteisiin, he oppivat käyttämään rahaa, sillä vaan vaihtokauppaa oli ennen tavattu; mutta he oppivat myöskin viiniä juomaan, joka ennen oli tuntematonta, ja muitakin ylellisyystavaroita leviää heidän maahansa. Usein siirtyy Germanian miehiä Rooman alueelle, asettuen koloneina maata viljelemään, ja vielä tavallisempaa on heidän sotapalveluksensa Rooman legioonissa.

Tällä monenmoisella yhteydellä oli suuri vaikutus Germanilaisten oloihin; he oppivat Rooman sotataitoa, he näkivät, mitä lujempi valtioyhteys saapi aikaan, ja ottivat tästä oppiaksensa. Ja kun toisen vuosi-

sadan lopussa Roomalaisten ja Germanilaisten välinen taistelu alkaa uudelleen, ovat jälkimmäiset ahdistamassa, ja entistä paremmin järjestettyinä ja varustettuina. Useat heimot ovat näet yhtyneet sotaista toimintaa varten, ja siten muodostui suuria *liittokuntia (federatsiooneja)*, joiden kanssa Marcus Aureliuksen jo täytyi taistella. Böömissä ja Määrissä asuvat *Markomannit* ja *Qvadit* yrittivät näet silloin tunkeutua Tonavan yli. *Saksilaisten* mahtava liittokunta asui Pohjanmeren eteläpuolella; länteenpäin niistä Rheinin suuhaarain ympärille syntyi *Frankkien* liittokunta, josta eteläänpäin *Alemannit* asuivat; vihdoin idässä Tonavan aliosan ja Mustanmeren pohjoispuolella oli *Gotien* suuri kansa, joka jakaantui kahteen kansaan, *Länsi-* ja *Itä-Goteihin.* Näiden ohessa oli Germanian sisäosissa useita pienempiä kansakuntia, niinkuin *Baijerilaiset* etelässä, *Hermundurit* ja *Herulit* keski-osissa, *Friisit* pohjoisessa, *Vandalit, Burgundit* ja *Longobardit* idempänä; Tanskan niemimaalla asuivat *Anglit* ja *Juutit, Danit* taas Tanskan saarilla sekä *Svealaiset* ja *Götalaiset* Ruotsissa.

Germanilaisten uskonto muodostui heidän sotaisen luonteensa ja maineenhalunsa mukaiseksi. Alkuansa sekin oli luonnonvoimien palvelemista, niinkuin muidenkin arjalaisten kansojen. Pääjumala *Wodan* eli *Odin,* joka asui taivaassa, oli auringon, mutta myös viisauden jumala; hän antoi sodassa onnea, ja hänen luokseen *Walhallaan* pääsivät sodassa kaatuneet urhoolliset miehet. Siellä sankarit yhtä mittaa taistelivat ja joivat simaa. Ukkosen nuolia viskasi ja jyryä matkaansaattoi *Donar* eli *Thor,* joka myöskin oli urhoollisuuden ja voiman edustaja. Naisjumalia oli *Freija,* rakkauden jumalatar, sekä kaunis ja siveä *Hulda,* joka kylvi lumen maahan kulkeissaan talviöinä. Alempien jumaluusolentojen joukko oli Germanilaisillakin lukematon; vuoret, lehdot, lähteet, norot ja järvet olivat haltiain ja henkien asumia, vieläpä maan alla ja vuorten rotkoissakin oli kääpiöolentoja; ja näiden vastakohtina loi kansan mielikuvitus suuria olentoja, jättiläisiä, jotka erämaissa tai muissa salaisissa paikoissa liikkuivat. Jumalien tahtoa Germanilaiset tiedustelivat samaan tapaan kuin Kreikkalaiset ja Roomalaiset: hevosen hirnunnasta, lintujen huudosta saatiin siitä selvä, tai arvalla, siten että hedelmiä kantavasta puusta leikattiin oksa, siitä veistettiin pieniä puikkoja, joihin kaikellaisia merkkiä piirrettiin, nämät viskattiin puhtaalle peitteelle ja otettiin yksitellen siitä pois ja selitettiin merkkien mukaan. Papit tunsivat salaisuudet, mutta myöskin naisia käytettiin ennustajina, sillä Germanilaiset pitivät naista suuressa kunniassa; he luulivat näet, että hänessä oli jotakin jumalallista. Sodassakin naiset kulkivat mukana ja tappelun

Sivu Ulfilaan raamatun käsikirjoituksesta.

alkaissa ja sen kestäessä kiihottivat miehiä urhoollisuuteen. Runoilijat, joita nimitettiin *bardeiksi,* pidettiin myöskin suuressa kunniassa, he kun lauluissaan ylistivät ja ikuistivat urhojen sankaritöitä. »Kaikki häviää», sanovat Germanilaiset, »ainoastaan kuolleista lausuttu tuomio ei häviä.»

Urotöistä pidoissa aina laulettiin, ja kiihottivat nekin sotaista halua ja kuoleman halveksimista.

Yhteys Rooman kanssa hävitti kuitenkin tämän uskonnon pian sen jälkeen kuin kristinusko oli Rooman valtakunnassa päässyt vallitsevaksi. Ja jotenkin helposti tuo näkyy käyneen. Germanilaisten uskonnollinen katsantotapa oli puhtaampi ja aatteellisempi kuin Kreikkalaisten ja Roomalaisten; heidän jumalillaan ei ollut sitä lujaa ja vakaata pohjaa kuin Kreikan jumaluustarustossa ja taiteessa. Heillä oli myöskin jotenkin selvä kuolemattomuudenoppi ja he uskoivat, että koko maailma kerran hukkuu, vieläpä itse jumalatkin häviävät. Siinä oli jotakin yhteyttä kristinopin kanssa, joka helpotti sen leviämistä. Kristityt vangit ja Roomassa olleet Germanilaiset tekivät uuden opin tutuksi; mutta myöskin lähetyssaarnaajia lähetettiin. Niinpä piispa *Ulfilas* saarnasi kristinoppia Gotein joukossa ja käänsi raamatun heidän kieleensä, joka käännös vieläkin on osaksi tallella. Tätä kallisarvoista käsikirjoitusta säilytetään Upsalan yliopiston kirjastossa, jonne se 30-vuotisen sodan aikana sotasaaliina Saksasta tuotiin. Gotein kautta levisi kristinusko muihin kansoihin, joten suuri osa niistä olivat pakanuuden, ainakin ulkonaisesti, jättäneet siihen aikaan kuin he alkoivat asettua Rooman valtakunnan maihin. Mutta he saivat kristinuskon Areioksen oppina, joka Itä-Rooman valtakunnassa neljännellä vuosisadalla oli yleiseen tunnustettu, ja tämä seikka tuotti heille myöhemmin paljon haittaa ja kärsimyksiä joutuessaan Länsi-Rooman väestön joukkoon asumaan, sillä siellä sitä vihattiin ja vainottiin kerettiläisyytenä, jonka vuoksi yhteensulautuminenkin kävi oikeauskoisten Roomalaisten kanssa vaikeaksi.

Germanilaisten naapurina idässäpäin olivat *Slavilaiset,* joiden asuma ala ulottui Tonavan suun seuduilta ja Mustastamerestä Volgan ja Niemen-virran latvoille asti; Dniepr-virta oli idässä rajana ja lännessä he ottivat Itämeren etelärannikot haltuunsa, tunkeutuen Elbe-virran seuduille asti. Slavilaiset olivat jakaantuneina moneen kansakuntaan ja elelivät toisistaan erillään ilman valtiollista yhteyttä vielä silloin kuin Germanilaiset jo olivat päässeet sivistyksen alkuun; eivätkä slavilaiset kansat vielä historiassa esiinnykään.

Uloimpana pohjoisessa Urali-vuoren ja Laatokan sekä Suomen lahden välisellä laajalla tasangolla asui suomalais-ugrilaisia kansanheimoja; Aasian puolelta nekin olivat muuttaneet varhaisena aikana, jota ei osata määrätä. He viettivät puoleksi kuljeskelevaa elämää, ja metsästys ja kalastus olivat heidän elinkeinonsa; sukulaisuuden pohjalle syntynyt yhteiskunta oli pitämässä jonkun verran koossa samaan heimoon kuuluvat jäsenet.

Kaikki nuo kansat olivat jo vuosisatoja olleet liikkuvalla kannalla, mutta vasta 4:nnellä vuosisadalla varsinaiset kansainvaellukset saavat alkunsa. Koko Europa on silloin kuin merenaaltojen liikuttama; kansa jättää asuinpaikkansa, tunkeutuu toisen alueelle, jonka taas on liikkeelle lähteminen. Noin kolme vuosisataa tuota levotonta menoa kestää, ja sill'aikaa on Länsi-Rooman valtakunta hävinnyt ja uusia valtioita syntynyt.

II.

Kansainvaellukset.

Hunnit. — Länsigotit asettuvat Itä-Rooman valtakunnan alueelle. — Alarikin retket. — Barbaarien kulku. — Burgundit, Alanit, Svevit, Vandalit. — Attila. — Tappelu Katalaunisten kentällä. — Attilan retki Italiaan. — Vandalit ryöstävät Roomaa. — Länsi-Rooman valtakunta loppuu. — Itägotien valtakunta. Teodorik. — Longobardit tulevat Italiaan. — Frankkilaisvallan synty. Klodvig. — Syyt Germanilaisten perustamien valtioiden häviöön.

Aasian mantereen suurilta aromailta on usean kerran ilmaantunut raakalaiskansoja sivistyneiden valtioiden rauhaa häiritsemään. Sieltä Skytalaiset jo muinaisuudessa tulivat Assyriata ahdistamaan; *Hunnit* taas tunkeutuivat neljännellä vuosisadalla j. Kr. s. Kaspianmeren ja Urali-vuoren välisen tasangon kautta Itä-Europaan; myöhemmin ilmaantuivat Bulgarit, jotka olivat Hunnien jälkeläisiä, Avarit, Magyarit, Mongolit ja Turkkilaiset. — Hunnit kuuluivat suureen suomalais-ugrilaiseen kansanryhmään. Jo vuosisatoja aikaisemmin olivat he hätyyttäneet Kiinan valtakuntaa, vaan osa heistä sitten ruvennut samoamaan länteenpäin, asettuen joksikin aikaa nykyisen Etelä-Venäjän aroille asumaan. Heidän ulkomuotoaan kuvataan sangen rumaksi; heillä oli leveät kasvot, poskiluut hyvin ulkonevat, pienet silmät, litteä nenä, ihonväri ruskeanlainen, ja raa'at elintavat olivat sopusuhteessa tuon inhottavan ulkomuodon kanssa. Heidän ruokansa olivat kasvien juuret ja raaka liha, joka tehtiin mureaksi siten että sitä ratsastettaessa pidettiin hevosen selässä satulan alla. Liinakankaasta ja rotannahoista tehtyjä vaatteitaan he eivät milloinkaan muuttaneet eivätkä pesseet, vaan niitä pidettiin siksi kuin ne repaleina putoilivat pois; päähineenä oli karvalakki. Miehet

ajoivat aina hevosen selässä, eivätkä he makuuta vartenkaan tarvinneet parempaa vuodetta, sillä hevosen kaulaan nojautuen he nukkuivat; vaimot ja lapset kuljetettiin suurissa vankkureissa. Jo ulkomuoto ja puku olivat omansa herättämään kauhua, mutta julmasti huutamalla he koettivat sitä vielä lisätä. Luukärjillä varustettuja nuolia Hunnit sangen tarkasti ampuivat pitkänkin matkan päähän, ja vihollisen lähelle tultuaan he käyttivät miekkaa. Kun tappelu oli voitettu, surmattiin kaikki ihmiset ja hävitettiin mitä eteen sattui. Germanilaiset ja Roomalaiset katselivat pelolla ja kauhulla näitä uusia tulokkaita eivätkä pitäneet heitä oikeina ihmisinäkään, vaan sanoivat heitä Manalan henkien ja Skytian aromaiden noitien sikiöiksi; roomalainen historiankirjoittaja Ammianus, joka kertoo heistä, kutsuu heitä kaksijalkaisiksi pedoiksi.

Tämä kansa pani nuot suuret kansainvaellukset alkuun. Rooman rikkaus, josta maine oli kulkenut etäisiin maihin asti, houkutteli heitä yhä kauemmaksi länteenpäin. Suuri gotilaisvaltakunta Mustanmeren ja Itämeren välillä, johon kuului useita kansoja, — vieläpä muutamat Itämeren rantamailla asuvat suomalaisetkin kansat joutuivat sen yhteyteen — hävitettiin (v. 375). Sen vanhan kuninkaan *Hermannarikin* kerrotaan surmanneen itsensä taistelussa, kun huomasi joutuvansa häviölle. Useat kansat tulivat tämän kautta Hunnien alamaisiksi, jotka nyt asettuivat asumaan Pannoniaan Theiss-virran seuduille, pysyen siinä seitsemän vuosikymmentä rauhassa. Heidän valtakuntansa ulottui näiltä seuduilta aina Wolga-virtaan asti, sillä kaikki kansat tällä alalla suorittivat heille veroa.

Hermannarikin hallitsemiin kansoihin kuuluivat myöskin *Länsigotit,* mutta he eivät alistuneet, niinkuin muut kansat, Hunnien valtaan, vaan pyysivät Itä-Rooman keisarilta asumapaikakseen Tonavan eteläpuolella olevan Moesian maakunnan (nykyisen Bulgarian). Keisari Valens suostui heidän pyyntöönsä, varsinkin koska he jo olivat kristityitä. Rooma menetteli muuten tässä samalla tavalla kuin sen vanha valtioviisaus ennen oli tottunut tekemään; se arveli näet voivansa sulattaa itseensä Germanilaiset, samoin kuin ennen Latinalaiset, Kelttiläiset y. m. kansat. Mutta Rooman voima oli mennyt; barbaarit eivät enää tuoneet sille uutta voimaa, niinkuin toivottiin, vaan häviötä. Länsigotitkin, Roomalaisten upseerien loukkaamina, nousivat kapinaan jo v. 378, lähtivät pääkaupunkia kohden ja voittivat Adrianopelin luona Valens-keisarin, joka kaatui. Hänen seuraajansa, voimakas ja viisas *Teodosius,* palautti heidät takaisin Moesiaan ja lupasi maksaa heille palkkaa, jos he puolustaisivat valtakuntaa.

Mutta Länsigotit lähtevät pian uudestaan liikkeelle, koska palkkaa ei maksettu ja Rooman virkamiehet muutenkin tylysti kohtelivat heitä (v. 395). Suuri *Alarik*-kuningas johti heitä halki Trakian, Makedonian ja Hellaan aina Peloponnesokseen asti; hävittäen ja ryöstäen he kulkivat eteenpäin; ainoastaan sivistyksen vanhan pesäpaikan Atenan he jättivät hävittämättä. Arkadiassa Länsi-Rooman suuri sotapäällikkö *Stiliko* saartaa heidät, mutta he pääsevät pelastumaan, jonka jälkeen *Arcadius*-keisari, Teodosiuksen poika, antaa Illyrian Alarikin hoitoon.

Stiliko puolisoineen. (Korkokuva Stilikon ruumisarkusta.)

Mutta täällä hän ei kauan viihdy, sillä v. 401 tapaamme hänet Italiassa, jonka hän tahtoo valloittaa. Stiliko karkottaa hänet kyllä täältä, mutta v. 408 hän tulee uudestaan tuohon onnettomaan maahan, jota toiset germanilaisjoukot Radagaisoksen johdossa olivat sillä välin hävittäneet. Stilikokin, itse germanilainen, joka oli ollut Länsi-Rooman turva, oli epäluuloisen Honoriuksen käskystä surmattu. Gotilaisjoukot kulkevat nyt Rooman porteille asti; keisari Honorius oli jo ennen muuttanut Ravennaan asumaan, joka oli lujemmin varustettu kuin pääkaupunki. Rooman asukkaat lähettävät edustajia pyytämään rauhaa, huomauttaen Rooman suuruudesta ja väenpaljoudesta. »Mitä tiheämmin

ruoho kasvaa, sitä parempi on sitä niittää», vastasi Alarik ivaten. Suuret paloverot saatuaan hän kuitenkin tällä kertaa jätti Rooman rauhaan, mutta palasi vielä sitä hätyyttämään, valloitti sen ja ryösti sitä julmasti kolmen päivän kuluessa. Ainoastaan kristittyjen temppelit jätettiin ryöstämättä. Alarik oli siis päässyt ikuiseen kaupunkiin asti, jonne Pyrros ja Hannibal suotta olivat pyrkineet. Hän aikoi sen jälkeen vielä viedä väkensä kauemmaksi, Sisiliaan ja Afrikaan asti, mutta silloin hän äkkiarvaamatta kuoli (v. 410). Hänen ruumiinsa kätkettiin Cosenza-virran pohjaan kaivettuun hautaan, ja suuret saaliit pantiin sen mukaan. Hänen seuraajansa *Ataulf* vei sitte Gotit Italiasta pois, Etelä-Galliaan, jonne he jäivät vakinaisesti asumaan. Pyreneain vuorten ja Loire-virran välinen ala kuului täällä heidän valtaansa; Tolosa oli sen pääkaupunki. Espanjaan ja sieltä Afrikaan he tahtoivat vielä tunkeutua, mutta toiset germanilaiskansat sen estivät.

Länsigotilaisen kuninkaan kruunu, löydetty Espanjasta.

Samaan aikaan, kuin Länsigotit täten retkeilivät Rooman päämaissa, olivat monet muut kansat kulkemassa sen etäisempiin maakuntiin. Kaikki tiet olivat kansan joukkoja täynnä. Miehet kulkivat ratsujen selässä edellä, ja jäljessä seurasivat vaimot ja lapset härkien, aasien tai hevosten vetämissä vankkureissa, joissa omaisuus ja saalis myöskin kuljetettiin. Siinä oli näet koko kansakunta muuttamassa, johon 2—300,000 henkeä tavallisesti kuului. Kauhulla ja pelolla Roomalaiset katselivat näitä joukkoja, kun he heidän maahansa tulivat; vastarintaa ei kuitenkaan enää voitu tehdä, sillä etäisemmistä maakunnista oli Stiliko jo kutsunut legioonat Italiaa puolustamaan; veltostunut kansa taas ei vastarintaa yrittänytkään. Juomingeissa asukkaat joskus koettivat tuskaansa tukahuttaa; niinpä Kölnin asukkaat toimittivat suuret pidot, kun Frankit heidän kaupunkiinsa tulivat, ja viinan huumaamina heitä surmattiin tyhjien viina-astioitten keskellä. »Rooman kansa kuolee ja nauraa», sanoo eräs senaikainen kirjailija. Epätoivo, toiminnan puute ja hämmästys vallitsee kaikkialla. Sen vuoksi barbaarien anastus kävikin helposti. *Burgundit* siirtyivät Itämeren etelärannoilta ja asettuivat asumaan Kaakkois-Galliaan Rhône-virran ympärille (407). *Alanit, Svevit* ja *Vandalit* kulkevat samaan aikaan halki Gallian ja Pyreneain yli Espanjaan. Vandalit — noin 80,000

henkeä — kulkevat vielä Gibraltarin yli v. 419 ja perustavat valtakunnan entisen Kartagon alueelle v. 439. Rhein-virran seuduilta Frankkilaisheimot siirtyvät vähitellen Pohjois-Galliaan. *Anglit* ja osa *Saksilaisista* taas kulkevat laivoillaan Pohjanmeren poikki ja anastavat Britannian v. 450 vaiheilla. Täten on koko Länsi-Rooma barbaarien hallussa paitsi Italiaa, jota maata he jo myöskin ovat hävittäneet, ja se Rooman heikko valta mikä vielä oli Italiassa jäljellä, perustuu sekin yksinomaan germanilaisiin sotureihin.

Mutta pian uhkaa vaara kaikkia Länsimaita, sekä Roomaa että vasta perustettuja germanilaisvaltioita. Hunnien hurjat joukot lähtevät näet taas v. 451 liikkeelle, ja koko maailman valloitus on heidän kuninkaansa *Attilan* päämaali. Jonkun verran he olivat entisestään ulkonaisesti muuttuneet, mutta Rooman sivistys ei ollut heihin pystynyt, vaan he halveksivat sitä.

Äärettömän laajan alan Theissin ja Tonavan välisellä tasangolla peittivät heidän telttansa, joissa he aina asuivat; kuningas itse asui puusta tehdyssä palatsissa. Kopeus ja oman arvon ja mahtavuuden tunteminen oli heissä suuresti paisunut; Itä-Roomaa ja sen hallitsijaa esim. he halveksivat, pitäen itseään parempana. Kun Konstantinopelin keisarin Attilan luo lähettämät lähettiläät tahtoivat pystyttää telttansa korkealle paikalle, eivät he sallineet, että nämät muka olisivat heitä ylempänä. Aterioissa oli tarkka arvojärjestys. Mahtavat Hunnit olivat komeasti puetut kullalla ja hopealla koristettuihin vaatteisiin ja söivät kulta- ja hopea-astioista herkkuruokia. Attila itse oli yksinkertaisessa puvussa, hänen ruoka- ja juoma-astiansa olivat puusta tehdyt, ja liha oli hänen tärkein ruokansa. Hän tahtoi näet säilyttää Hunnien vanhat tavat. Puisella istuimella hän ottaa vastaan Kreikan keisarin lähettilään, joka Hunnien oloista on yllämainittuun tapaan kertonut näkemänsä perustuksella. Mutta Attila luuli itsessään olevan jotakin jumalallista ja kutsuikin itseänsä jumalan vitsaksi, lisäten vielä että ruoho ei saata kasvaa hänen hevosensa jäljissä. Luulipa hän saaneensa itse sodanjumalan miekan, jonka eräs paimen muka oli löytänyt ja antanut hänelle. Ja vaikka hän oli raakalainen, niin oli hänessä kuitenkin valtiomiehentaitoa; hän olikin keskusteluissa kaikkien Välimeren ympärillä asuvien kansojen kanssa, ja sitä varten oli hänellä oma kansliakin.

Hunnien kopea kuningas aikoo lähteä ensin Itä-Roomaa vastaan, mutta äkkiä hän kääntyy länteenpäin. Äärettömät joukot, noin 600,000 miestä, kulkevat hänen mukanaan ja käyvät Rheinin yli; Belgia hävitetään, samoin Pohjois-Gallian kaupungit. Hän on jo saapunut Loire-

Aëtius. (Norsunluinen samanaikainen korkokuva.)

virralle asti ja ryhtynyt piirittämään Orleansin kaupunkia, jonka anastamalla hän saisi Etelä-Gallian haltuunsa. Kaupungin piispa koettaa ylläpitää asukasten rohkeutta. Ja kerran hänen juuri rukousta toimittaessaan, huomaavat asukkaat pienen tomupilven taivaan rannalla. »Se on Jumalan lähettämä apu», sanoo piispa. Rooman suuri sotapäällikkö *Aëtius* siellä toikin apua kaupungille. Hän oli saanut vasta vihollisina tulleet Germanilaisetkin yhtymään Rooman joukkoihin: Länsigotit, Saksilaiset ja Frankit, sillä Attilan hurjat joukot uhkasivat heitä kaikkia.

Attila peräytyy nyt Orleans'ista ja valitsee taistelupaikaksi n. k. *Katalaunisten kentän*, lähellä Troyes'in kaupunkia Koillis-Ranskassa. Tärkeä seikka oli täällä ratkaistavana, nimittäin olivatko Länsimaat joutuvat Hunnien valtaan ja sivistys häviävä. Kiivaasti taisteltiin ja tappelun päätyttyä 160,000 ruumista peitti tantereen; mutta Attilan täytyi voitettuna vetäytyä vankkurien ympäröimään leiriinsä.

Täällä hän satuloista oli antanut valmistaa suuren rovion keskelle leiriä, kertoo gotilainen historiankirjoittaja Jornandes; itse hän on asettunut rovion päälle, ja muita Hunneja on sen juurella tulisoihdut kädessä. Jos vihollinen tunkeutuisi leiriin, piti heidän sytyttää se palamaan. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan Hunnit pääsivät peräytymään takaisin Germaniaan.

Seuraavana vuonna Attila hyökkäsi hävittämään Italiata. Sotavoimia ei ollut siellä puolustukseen käytettävänä, mutta Rooman piispa *Leo suuri* tuli keisarin lähettiläiden kanssa Attilan luo; hänelle luvataan suuria lahjoja ja veroakin suorittaa. Attila palasi silloin Pannonian tasangoille takaisin, mutta kuoli jo seuraavana vuonna 453. — Hunnien valtakunta hajosi pian sen jälkeen, sillä ylimykset taistelevat kruunusta ja kukistetut kansat vapautuvat. Se oli tuollainen raakalaisten perustama valtio, joka nopeasti syntyy, mutta yhtä pian häviää; oikeata järjestystä ja hallitusta ei siihen osattu luoda. Hunnien nimikin pian häviää.

Italia ei kuitenkaan saanut kauan pysyä rauhassa, sillä Attilan liittolainen, Vandalien kuningas *Genserik,* tuli sinne laivoillaan v. 455. Leo koettaa nytkin saada pyynnöillään Vandaleja lähtemään pois, mutta suotta. 14 päivän aikana oli Rooman kaupunki mitä hurjimman ryöstön alaisena; uusiin kieliin on sana vandalismi tullut heidän nimestään merkitsemään raakaa ja julmaa hävittämistä. Välimeren herruus on seuraavina vuosinakin Vandalien hallussa.

Rooman keisarikunta oli vielä olemassa Italiassa, mutta se oli vaan tyhjä varjo; Germanilaiset siellä oikeastaan vallitsivat, ja heidän päällikönsä asettivat lopulta mielensä mukaan keisareja. Länsigotien kuningas asetti erään Avituksen valtaistuimelle (455), mutta sveviläinen Ricimer antoi keisarin arvomerkit taas eräälle senaattorille, jonka hän kuitenkin itse ennen pitkää v. 461 murhautti, asettaen sitte 11 vuoden kuluessa perättäin kolme keisaria, vaikka antoi valtaistuimen olla jonkun aikaa tyhjänäkin. Vihdoin muuan pannonialainen *Orestes* asetti alaikäisen poikansa *Romulus Augustuluksen* keisarin arvoon. Hän, joka nimellänsä muistutti Rooman kaupungin perustajaa ja yksivallan muodostajaa, — ivallinen salliman oikku — oli Länsi-Rooman viimeinen keisari. Barbaarit, vaikka sotavoimillaan olivatkin valtakunnan herroja, olivat tähän asti pitäneet vanhan Rooman nimeä ja arvoa kunniassa; mutta v. 476 germanilaisjoukkojen päällikkö *Odoaker* otti valtaansa Ravennan ja Rooman kaupungit; keisari viedään erääseen maahoviin ja senaatti lähettää keisarin arvomerkit: purppuraviitan, valtikan ja kruunun Konstantinopeliin Itä-Rooman keisarille. Siten päättyi Länsi-Rooman keisarikunta;

se hävisi ikäänkuin olojen pakosta eikä se aikalaisissa paljon huomiota herättänyt.

Odoaker ei tahtonut omistaa keisarin arvoa, vaan hänen sotilaansa huusivat hänet Italian kuninkaaksi; Itä-Rooman keisarilta Zenolta hän pyynnöstään sai patriisin arvonimen. Konstantinopelin keisari tunnustettiin jonkinlaiseksi yliherraksi entisen Länsi-Roomankin alueella. Ja sellaisena hän itsekin piti itseänsä.

Gotilainen soturi. (Pieni marmoriveistos Teodorikin ajoilta.)

Saman Zeno-keisarin suostumuksella Italia joutui pian toisen valloittajan omaksi, nimittäin itägotilaiskuninkaan *Teodorikin.* V. 488 lähti näet tämä kuningas koko kansoineen liikkeelle Pannoniasta, jossa Itägotit olivat asuneet Hunnien vallan alaisina. Yhteensä oli heitä noin 200,000 henkeä. Miehet kulkivat ratsain, vanhukset, vaimot ja lapset tulivat elikkoineen ja tavaroineen jäljessä. Alppisolien kautta tämä suuri joukko saapui Pohjois-Italiaan, jossa Odoaker voitettiin useassa taistelussa. Vihdoin he sopivat keskenään Italian herruuden jakamisesta, mutta Teodorik surmasi Odoakerin eräissä pidoissa omalla miekallaan (v. 493) ja sai siten yksin koko hallituksen haltuunsa. Itä-Rooman keisari hyväksyi Teodorinkin vallananastuksen.

Teodorik on kuuluisin germanilaiskansojen hallitsijoista. Hän oli nuorena ollut Konstantinopelin keisarin hovissa panttivankina, oli oppinut Rooman sivistystä ja sen oloja tuntemaan sekä niihin mieltynyt. Hän oli suuri valtiomies ja saavuttikin johtovallan koko Länsimaissa. Hänen omaan valtakuntaansa kuului paitsi Italiaa: Sisilia, Alppimaat, Noricum ja Retia, Pannonia ja Illyria sekä Gallian eteläinen osa; pääsipä hän vähäksi ajaksi Länsigotienkin kuninkaaksi ja tuli siten hallitsemaan suurta osaa Galliaa, ja pitkälle Espanjaan asti ulottui hänen valtansa. Baijerin herttuat maksoivat hänelle veroa; Alemannit pyysivät häneltä apua

Frankkeja vastaan. Sukulaisuussuhteessa hän oli Frankkien kuninkaan Klodvigin kanssa naituaan hänen sisarensa; oman sisarensa hän naitti Vandalien kuninkaalle, yhden tyttäristään Länsigotien, toisen Burgundin kuninkaalle. Teodorik oli koko barbaarimaailman johtaja; Länsi-Rooman valta näytti uudistuvan hänen kauttaan. Hän pyysikin Itä-Rooman keisarilta Odoakerin lähettämät vallanmerkit takaisin ja saikin ne. Itägotien kuningas ei tahtonut enää olla barbaari, vaan roomalainen; hän heitti germanilaispukunsa ja otti Rooman purppuran; hänen hovissaan oli entiset keisarin kunniavirat; hallinto muodostettiin samallaiseksi virkavaltaiseksi, kuin Rooman aikuinen oli ollut. Itse hän asui Ravennassa, mutta Roomassa oli senaatti, jonka mielipidettä hän usein tiedusteli. Rooman oikeutta Teodorik salli käyttää ja tahtoi, että kaikki siitä

Teodorikin valtakunnan pääkaupungin, Ravennan linnoitettu satama. (Mosaikkikuva).

lainturvaa saisivat. Eräs vaimo oli kauan aikaa ajanut jotakuta asiaa saamatta sitä loppuun. Teodorik vaati, että tuomarit ottaisivat asian käsitelläkseen, ja muutamassa päivässä he sen ratkaisivatkin. Kuninkaan lähettämät lähettiläät kulkivat maakunnissa oikeutta ja järjestystä valvomassa.

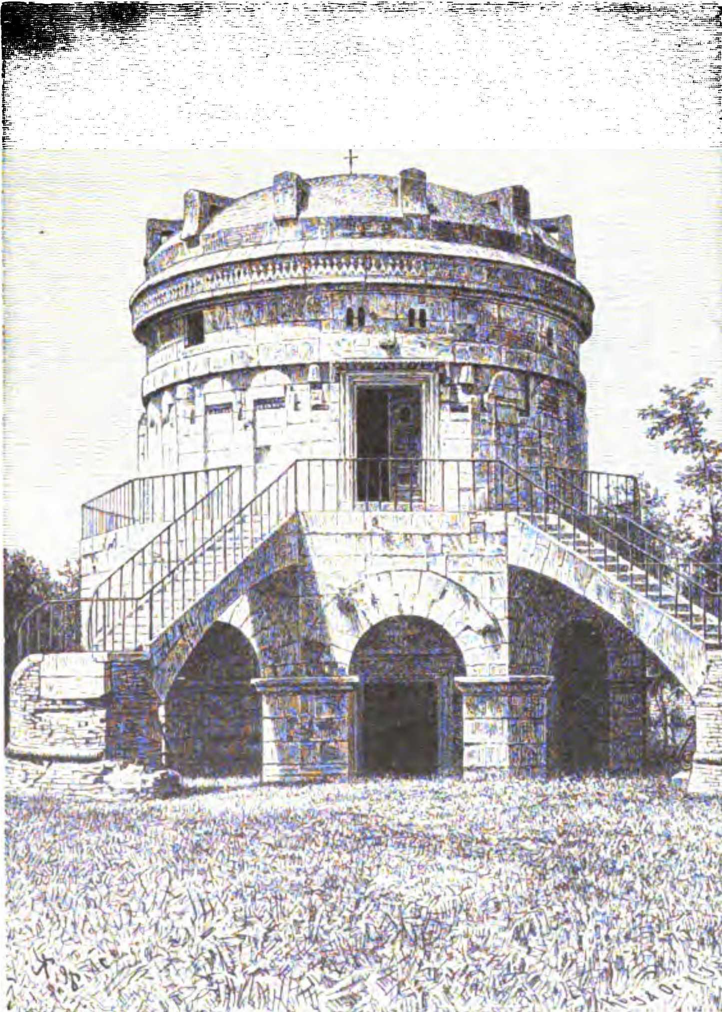
Italia näytti Teodorikin hallitessa kaikin puolin toipuvan pitkällisestä hävitystilastaan. Teitä, jotka olivat rappiolle joutuneet, parannettiin; hävinneet yleiset rakennukset, teaatterit, kylpylaitokset ja vesijohdot pantiin kuntoon, kirkkoja ja palatseja rakennettiin; autioksi jäänyt maa otettiin uudestaan viljeltäväksi. Teollisuus kehittyi jälleen; kaupan turvaamiseksi merirosvoilta hankittiin vahva laivasto Välimerelle. Tieteet ja taiteetkin elpyivät taas, sillä hän suosi niitä, ja vaikkei hän itse osannut edes kirjoittaa, kutsui hän aikansa oppineita miehiä luokseen. Piispa *Boëtius* ja *Cassiodorus,* joka oli hänen ministerinsä, ovat tunnetut kir-

jailijoina. Teodorik tahtoi olla rauhan ruhtinas. »Toiset kuninkaat huvittelevat itseänsä ryöstämällä kaupunkeja», sanoi hän; »he kokoovat suunnattomat saaliit; minä puolestani tahdon valtani sellaiseksi, että voitetut kansat eivät huomaisi olevansa kukistettuja». Teodorik tahtoi kuitenkin, että Gotit pysyisivät erillään Roomalaisista, koska hän pelkäsi heidän muuten veltostuvan. He saivat maatiloja Italiassa, heitä tuomittiin omien lakiensa mukaan, ja heidän tuli ylläpitää sotaista kuntoaan. Hänen valtakunnassaan tuli olla kaksi ainesta: Gotit muodostaisivat sotaisen, voimakkaan osan, johon valtakunnan turvallisuus perustuisi, Roomalaiset taas sivistyneen osan; siviilivirat kuuluivat heille. Mutta olosuhteita ei saatu tuolla tavalla järjestetyksi. Jo hänen aikanaan oli armeijassa roomalaisia kenraaleja, ja muutenkin rupesivat nuot molemmat kansat sulautumaan toisiinsa. Eikä tämä valtakunta, josta näkyi rauhan aika koituvan Länsimaille, säilynyt kauan. Teodorik kuoli v. 526, jonka jälkeen alkaa sisällisiä riitoja; ja 30 vuoden perästä ei Itägotein valtakuntaa enää ole olemassa. Itä-Rooman keisarin Justinianuksen sotapäälliköt Belisarius ja Narses tekivät siitä lopun v. 555.

Itä-Rooman herruus Italiassa ei kuitenkaan kestänyt muuta kuin 13 vuotta, sillä jo v. 568 sinne saapui Alppien toiselta puolen uusi raaka germanilaiskansa, *Longobardit,* jotka kuninkaansa *Alboinin* johdossa ottivat haltuunsa Pohjois- ja Keski-Italian; ainoastaan eteläinen osa sekä Ravenna ympäristöineen Adrianmeren rannalla jääpi edelleen Konstantinopelin keisarin valtaan. Maaherra, jota kutsutaan *eksarkiksi,* on hänen puolestaan sitä hallitsemassa. Muu Italia joutui taas hävityksen alaiseksi, sillä Longobardit ja ennen mainitut Vandalit olivat raaimpia kaikista germanilaiskansoista.

Samaan aikaan kuin Itägotien mahtava valtakunta rupeaa riutumaan, kohoaa Frankkien valtakunta Galliassa muita germanilaisvaltakuntia mahtavammaksi, ja se jääpi myöskin pysyväiseksi. Frankit olivat moneen heimoon jakaantuneina, mutta eräs tuollaisen pikkuheimon kuningas *Klodwig,* joka kuului Merovingien sukuun, yhdisti kaikki valtansa alle, ensin n. k. *Saalalaiset Frankit,* jotka asuivat nykyisessä Hollannissa ja Belgiassa, ja myöhemmin *Ripuariset Frankit,* jotka asuivat heistä eteläänpäin Rheinin varsilla. Klodvig (v. 481—511) oli barbaari, mutta hänellä oli tuollaista vaistomaista valtiotaitoa, jota raakalaisissakin silloin tällöin on huomattavissa; hän oli viekas, sukkela, väkivaltainen, milloin tarvittiin, sekä keinoista välittämätön; vallanhimo oli hänen pääominaisuutensa ja kaiken toimintansa kiihottajana. Eteläänpäin Galliaan hän ensin vei miehensä, joita ei ollut enemmän kuin 4—5000, ja valloitti viimeisen

jäännöksen Länsi-Roomasta, sillä Koillis-Galliassa oli muuan maaherra Syagrius sitä vielä ylläpitänyt. Hänet voitettiin, ja hänen maansa joutui Klodvigille, joka otti Pariisinkin haltuunsa, tehden siitä pääkaupunkinsa

Teodorikin hauta-muistomerkki Ravennassa. (Käytetään nykyään kirkkona.)

(v. 486). Tähän aikaan Klodvig otti puolisokseen erään Burgundin kuninkaan tyttären Klotildan, joka oli kristitty, ja tämä vaikutti epäilemättä puolisoonsakin, joka vielä oli pakana samoin kuin kaikki Frankit. Hän

kuunteli näet hartaasti kertomuksia vapahtajan vaiheista ja kärsimyksistä sekä antoi opettaa itselleen kristinuskon opinkappaleet; mutta ainoastaan valtiollisten etujen vuoksi Klodvig hylkäsi pakanalliset jumalansa. Roomalaiset kaupungit antautuivat näet helpommin hänen valtaansa, jos hän olisi kristitty. Jouduttuaan taistelemaan Alemannien kanssa, jotka Rheinin toiselta puolen hyökkäsivät Galliaan, hän on menettämäisillään tappelun, mutta silloin hän kutsuu avukseen Klotildan Jumalan,

Frankkilainen päällikkö.

Frankkilainen sotilas.

luvaten ruveta häntä palvelemaan, jos hän saapi voiton. Voitto kääntyi hänen puolelleen, ja lupauksensa mukaan hän taistelun jälkeen kastatti itsensä, ja 3,000 Frankkilaista noudatti kuninkaansa esimerkkiä. Suurella juhlallisuudella toimitti Rheimsin piispa kasteen kaupungin tuomiokirkossa jouluna v. 496. Kaupungin kadut olivat puhdistetut, kirkko valkoisilla esiripuilla somistettu ja kynttilöillä valaistu. »Kumarra pääsi,» sanoi piispa kuninkaalle, »ja kunnioita, mitä ennen olet vainonnut, ja vainoa, mitä ennen olet kunnioittanut». Roomalaisissa herätti Klodvigin kääntymys yleistä riemua, sillä hän kääntyi oikeauskoiseen oppiin, jonka turva ja puolustaja hänestä nyt tuli vihattua Areioksen oppia vastaan,

jota muut Germanilaiset tunnustivat. Tämä tapahtuma olikin yhtä tärkeä katoliselle kirkolle kuin frankkilaisvallalle, sillä molemmat, täten ikäänkuin liiton tehtyään, tukevat ja auttavat vastedes toisiansa. Burgundien ja Itägotien valtakuntien roomalaiset piispat alkavat kääntyä Klodvigin puoleen, ja kun hän muka oikeauskoisen opin puolustajana lähtee sotimaan näitä valtoja vastaan, helpottaa roomalaisen papiston suosio suuresti hänen menestymistään. Burgundin kuninkaan hän pakottaa suorittamaan veroa, ja v. 507 hän voittaa Länsigotit sekä ottaa Etelä-Gallian heiltä omakseen. Melkein koko Gallia oli täten joutunut Klodvigin valtaan.

Klodvigin kuoltua jaetaan valtakunta hänen neljän poikansa kesken; Germanilaiset eivät näet tunteneet lujaa valtioyhteyttä, niinkuin Roomalaiset, vaan kuninkaat pitivät valtakuntaa kuin yksityisomaisuuttaan, jota saattoi jakaa. Jaoista on seurauksena heikkous sekä sisälliset riidat ja taistelut eri osien välillä. Kaksi kertaa on koko valtakunta vielä yhden kuninkaan kädessä; viimeisen kerran hallitsee sitä kuningas *Dagobert* vv. 628—638. Merovingikuninkaat sen lisäksi veltostuvat, niinkuin barbaareissa tavallista oli. Valta joutuu eräälle korkealle hovivirkamiehelle, *major domukselle*, ja kuninkaalla on ainoastaan nimi jäljellä, kunnes sekin otetaan häneltä pois v. 752, jolloin viimeinen kuningas Kilderik suljetaan luostariin.

Kansainvaellukset pidetään loppuneena Longobardien asettumisen jälkeen Italiaan v. 568. Europan yhteiskunnalliset ja valtiolliset olot olivat niiden kautta muuttuneet aivan toisellaisiksi. Länsi-Rooma oli hävinnyt ja Germanilaiset anastaneet sen maat. Slavilaiset heimot olivat niinikään muuttaneet asuinpaikkoja, osa tunkeutuen pohjoisemmaksi, nykyiseen Keski-Venäjään. Suomalaisiin tämä taas vaikutti sen, että heidänkin täytyi lähteä liikkeelle aikaisemmilta asuinpaikoiltaan. Arvellaan näet, että Suomalaisten siirtyminen nykyiseen Suomeen ja Suomenlahden etelärannalle alkoi näihin aikoihin, vaikka varmoja tietoja ei näistä tapahtumista ole. Slavilaiset ja Suomalaiset pysyvät kuitenkin vielä kauan aikaa historiallisten tapahtumien ulkopuolella, mutta Germanilaiset tästä lähin saavat Europassa johtavan aseman. He perustivat, niinkuin olemme nähneet, useita valtioita, vaikka ne olivat heikkoja, ja monet niistä pian hävisivätkin. Odoakerin perustama Italian kuningaskunta kesti vaan 17 vuotta, Itägotien kaikkiaan noin 60; Vandalien Afrikaan perustamasta valtiosta teki Itä-Rooman sotapäällikkö Belisarius lopun v. 534, sen oltua voimassa noin 100 vuotta; Burgundien valtakunta oli jotenkin samanikäinen, Länsigotien kesti noin kolme vuosisataa, Longobardien kaksi. Germanilaiset olivat tulleet kylmemmästä ilmanalasta, hedelmättö-

mästä maasta, Gallian, Italian, Espanjan ja Afrikan auringon paahtamiin ja rikkaisiin maihin. Siinä oli liian äkkinäinen muutos; ilmanala herpaisi ja veltostutti heidät; nautinnot ja ylellinen elämä, johon he antautuivat rikkaissa maissa, kulutti nopeasti heidän voimaansa. Sen lisäksi äkkiä sivistyksen yhteyteen tulleet raakalaiskansat eivät saata sitä sietää, vaan häviävät, niinkuin Intianien kävi Amerikassa Europalaisten sinne tultua. Pieni joukko Germanilaisia asettui asumaan tavallisesti paljon lukuisamman roomalaisväestön keskelle, joka vihasi heitä, varsinkin uskonnon tähden, sillä Germanilaiset olivat, niinkuin ennen on mainittu, Areioksen opin tunnustajia. Kaikki nuot seikat vaikuttivat, että parin kolmen miespolven perästä Germanilaisten suuri voima ja kunto oli haihtunut. Ainoastaan Frankkien valtakunta säilyi, sekä Anglien ja Saksilaisten muodostamat pikkuvaltiot Britanniassa, vaikka niidenkin asema kävi tukalaksi Tanskasta tulleiden merirosvojen tähden.

III.

Germanilaisvaltakuntien sisälliset olot.

Germanilaisia asettuu roomalaisväestön joukkoon asumaan. — Roomalaisen väestön asema. — Germanilaisten lait ja oikeuslaitos. — Kuningasvalta. — Kuninkaan seurue ja virkamiehet. — Ylimyskunta muodostuu. — Höllä valtio. — Teollisuus ja kauppa häviävät. — Henkinen elämä rappeutuu. — Papiston ja kirkon asema kohooa. — Kristinoppi on pintapuolista. — Siveellinen turmelus.

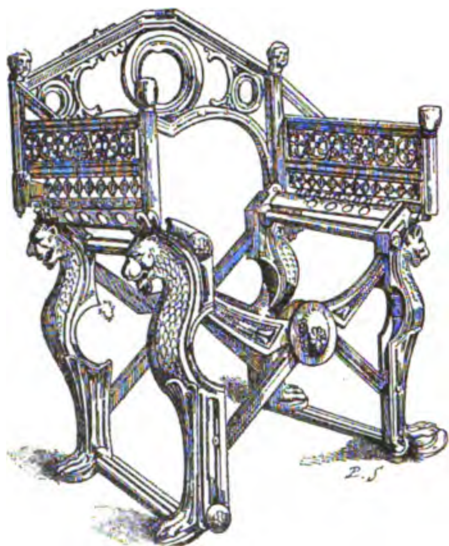
Kun Germanilaiset tulivat Rooman maihin, asettuivat he asumaan entisen roomalaisen väestön keskuuteen, jota he lukumääränsä puolesta olivat paljon pienemmät. Galliaan asettuneita Länsigoteja esim. oli noin 200,000, Burgundeja 80,000, Frankkeja kenties saman verran, mutta entisiä asukkaita arvellaan Galliassa olleen noin 7 tai 8 miljoonaa. Tulokkaat asuivat ensin kesteinä Roomalaisten taloissa, mutta sittemmin he vaativat itselleen osan näiden pelloista, niityistä, puutarhoista ja muista tiloihin kuuluvista maista. Eri kansat ottivat eri paljon; Vandalit ja Longobardit, jotka olivat raaimpia, anastivat kaiken paraan maan, Länsigotit ottivat $\frac{2}{3}$, Burgundit $\frac{1}{3}$, ja Frankit ottivat myöskin määrätyn osan, ei tiedetä varmaan kuinka suuren. Soturit saivat kukin tilan, jolle he aset-

tuivat asumaan; kuningas taas sai haltuunsa entiset valtionmaat, joita oli hyvin paljon pitkin valtakuntaa. Loppuosa maasta ja kaupungit jäivät entisten asukkaiden haltuun. Germanilaiset, jotka olivat tottuneet asumaan maaseuduilla, siirtyivät sinne, ja roomalaiset ylimykset jättivät myöskin heidän esimerkkiään seuraten kaupungit ja asettuivat maakartanoihin asumaan. Siten kaupungit joutuivat vähäpätöisiksi ja monin seuduin varsin rappiolle. Itse kuninkaatkin asuskelivat tavallisesti maakartanoissaan, joita heillä oli eri osissa maata. Niissä oli eri rakennuksia heitä itseään varten sekä heidän virkamiestensä ja seuralaistensa tarpeiksi, ja ulompana taas olivat kaikellaisten käsityöläisten asunnot, jotka tarvittiin kuninkaan taloudessa. Päämerkitys oli siis vallitsevan germanilaiskansan kautta siirtynyt kaupungeista maaseudulle.

Mutta vaikka Germanilaiset olivat vallitsijoita, eivät entiset Roomalaisetkaan vapauttaan menettäneet, he pääsivät päinvastoin sivistyksensä nojalla tärkeisiin toimiin, kuninkaan virkamiehiksikin. Mutta samanarvoisina kuin Germanilaisia ei heitä kuitenkaan pidetty. Se näkyy esim. sovintosakoista, joita murhasta suoritettiin; murhan saattoi näet sovittaa murhatun sukulaisille suoritetulla sakolla, ja tässä oli eri henkilöistä ikäänkuin eri hinta. Vapaan frankkilaisen miehen murhasta maksettiin 200 solidusta (lähes 2,000 Suomen markkaa), mutta Roomalaisesta maksettiin vaan puolet siitä; kuninkaan seuralaisesta maksettiin 600 solidusta (noin 6,000 markkaa), ja sama hinta suoritettiin piispan murhasta, sillä kirkonmiehiä, vaikka olivatkin Roomalaisia, pidettiin suuressa arvossa. Letit, jotka samoin kuin entiset Rooman aikuiset kolonit olivat maahan kiinnitettyjä maanviljelijöitä, olivat eriarvoisia, riippuen syntyperästä; vieläpä germanilaissukuiset orjatkin olivat kallisarvoisempia kuin roomalaiset.

Keskinäisissä suhteissaan saivat Roomalaiset noudattaa entisiä lakejansa, mutta barbaareilla oli omansa, joiden mukaan heidän asiansa ratkaistiin. Länsigotein, Burgundein, Ripuaristen ja Saalalaisten Frankkien lait kirjoitettiin myöhemmin latinankielellä. Tunnusmerkkinä näissä kaikissa on se, että ne käsittelevät vaan rikoksia, seikka, joka todistaa kehittymätöntä ja väkivaltaista yhteiskuntaa. Toinen Roomalaisille ja meidän ajallemme vieras käsitys on se, että murhan ja loukkauksen saapi sovittaa loukatun sukulaisille suoritetulla rahalla (*Wehrgeld*), joka seikka taas todistaa höllää yhteiskuntalaitosta; meidän aikamme käsittää tuollaiset yhteiskunnan loukkauksiksi, joka sen vuoksi niistä rankaiseekin. Syytetty taas saapi käyttää viattomuuttaan todistamassa sukulaisiansa tai ystäviänsä, jotka valallaan vakuuttavat asianomaisen syyttö-

myyden. Niitä nimitetään apuvannojiksi. Rikoksen ilmisaamiseksi käytettiin n. k. *jumalantuomioita* eli *ordalioita,* joita oli monta lajia ja jotka pysyivät käytännössä halki koko keskiajan; kaksintaistelu oli vapaiden kesken tavallisin sellainen; se, joka voitti, oli muka oikeassa. Jos nainen oli toinen riitapuoli, sai hän valita miehen puolestaan taistelemaan, tai taistella itse, mutta silloin miesvastustaja pantiin kyynärän syvyiseen kuoppaan, jonka reunalta nainen häntä ahdisteli. Toisia jumalantuomioita oli vesikoetus, jolloin syytetty viskattiin kädet sidottuna jokeen; jos hän upposi, oli hän syytön, sillä vesi, joka oli pyhä, ei saattanut syyllistä ottaa omakseen. Kiehuvalla vedellä täytetystä astiasta määrättiin syytetty myöskin hakemaan sormus, jonka tuomari sinne viskasi. Tulista rautaa hän sai kantaa paljain käsin muutamia askeleita. Ellei kädessä kolmen päivän perästä ollut vammoja tai vammalla oli määrätty muoto ja väri, oli asianomainen syytön. Jumala tässä itse oli asian ratkaisemassa, niin uskottiin. Orjat, jotka tuomittiin rikokseen syyllisiksi, saivat ruumiillista rangaistusta; ainoastaan vapaat pääsivät yllämainituilla sovintosakoilla.

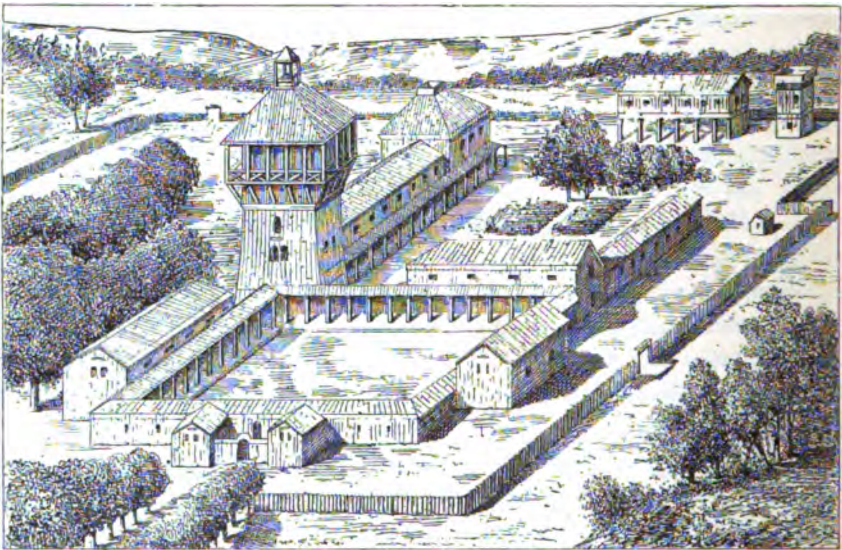
Frankkilais-kuninkaan valtaistuin.

Kuningasvalta oli Germanilaisilla hyvin pieni, niinkuin jo olemme maininneet (ks. luk. I), mutta Roomalaisten vaikutuksen kautta muodostui se ensi aluksi laajemmaksi; heissä oli näet vielä eleillä keisarivallan muistot, jotka nyt liittyivät uuteen kuningaskuntaan; piispat taas, ollen hyvässä sovussa kuninkaiden kanssa, antoivat ylevän ja korkean merkityksen niiden vallalle. Germanilaiset kuninkaat puolestaan pyrkivät vapautumaan entisestä asemastaan ja alkoivat jäljitellä Rooman oloja. Teodorikin hallituksessa olemme sen jo nähneet, hän kun otti keisarin arvomerkitkin itselleen. Klodvig otti niinikään mielellään Itä-Rooman keisarilta vastaan konsulin nimen; niinkuin ennen Rooman virkamiehet otti hänkin purppura-togan puvukseen; hän istui, kuten Rooman preettorit ennen, marmori-istuimella. Kuninkaita ruvetaan kutsumnan »korkeudeksi» ja »majesteetiksi». Kuningas säätää

lait, määrää sodan ja rauhan. Mutta tämä roomalainen käsitystapa ei kuitenkaan kokonaan hävittänyt entistä germanilaista. Niinpä kuninkaan tuli edelleen tiedustella vapailta miehiltä heidän ajatustaan valtion asioissa, sillä kansalla oli valta. Mitenkä kuningastakin saattoi tavallinen soturi kohdella, osottaa eräs tapaus Klodvigin historiasta. Taistelun jälkeen Syagriusta vastaan koottiin tavan mukaan kaikki saalis yhteen kasaan ja jaettiin soturien kesken. Klodvig pyysi silloin, että hän saisi paitsi omaa osuuttaan erään kirkon-astian, joka oli Rheimsin kirkosta ryöstetty, mutta jonka hän piispan pyynnöstä tahtoi antaa hänelle takaisin. Kaikki näyttivät pyyntöön suostuvan, mutta yksi frankkilainen sotamies kohotti sotatapparansa, löi sillä astian rikki ja sanoi: »Sinun ei pidä saaman muuta kuin mitä oikeuden mukaan osaksesi tulee». Tämän Klodvig kuitenkin kosti; sillä seuraavana vuonna tarkastellessaan sotamiehiänsä, tempasi hän sotatapparan tuon saman miehen kädestä ja viskasi sen maahan, ja kun soturi kumartui sitä ottamaan, löi Klodvig hänen päänsä halki omalla tapparallaan, sanoen: »Noin sinäkin teit Rheimsin kirkon-astialle». — Mutta kun valtakunta oli entistä laajempi ja vapaat miehet hajaantuneet asumaan kauaksi toisistaan, oli niitä vaikea kutsua neuvotteluihin. Sen sijaan neuvottelee kuningas tavallisesti muutamien etevien miesten, sekä maallisten ylimysten että piispain kanssa. Näistä paisuu ajan pitkään ylimyskunta, joka pian saattaa koko kuningasvallankin varjoon.

Kuninkaalla oli sodassa ollut uskollinen joukko eli seurue, joka taisteli hänen rinnallaan, ja rauhan jälkeenkin se jäi hänen luonaan asumaan. Näistä n. k. kuninkaan pöytäkumppaneista eli *antrustioneista,* otettiin hovin virkamiehiä, joita Rooman keisarin hovin tapaan oli hyvin monta: kansleri, rahastonhoitaja, juomanlaskija, major domus, joka hoiti kuninkaan kartanoita, y. m. alempia. Mutta hovissa kävi myöskin muita mahtavia henkilöitä. Ja näiden kaikkien kanssa kuningas neuvotteli. Ne muodostivat siis kuninkaan kanssa valtakunnan keskihallituksen. Maakuntiin kuningas taas määräsi valtaansa edustamaan *kreivejä,* joiden tehtävä oli sangen laaja. Kreivi tuomitsee sekä Roomalaisia että Germanilaisia, kumpiakin omien lakiensa mukaan, hän kutsuu vapaat miehet aseisiin, milloin tarvitaan; hän kokoo verot, jotka roomalaiset asukkaat suorittavat samaan tapaan kuin ennen Rooman vallan aikana, mutta joista Germanilaiset ovat vapaat; ainoastaan asekatselmuksissa he antoivat lahjoja: aseita, hevosia, turkiksia. Tärkein tulo oli kuninkailla kuitenkin maakartanoistaan sekä sakkorahoista, niinkuin ennen Germaniassa.

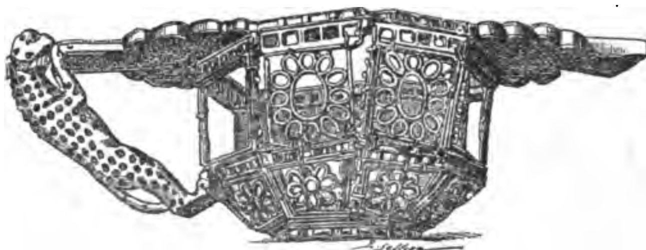
Tämä ylimyskunta, joka on saanut kuninkaalta virat haltuunsa, paisuu myöskin aineellisessa suhteessa mahtavaksi, maaomaisuus kun suureksi osaksi joutuu sen omaksi, ja maaomaisuudella yksin oli arvoa Germanilaisten mielestä. Jo valloitettua maata jaettaessa olivat mahtavat miehet saaneet suuria tiluksia, jollaisia roomalaiset ylimyksetkin ennen olivat viljelleet koloneilla ja orjilla. Mutta sen jälkeen rupeaa vielä kuningas omista suurista maatiluksistaan jakelemaan osia uskollisille palvelijoilleen palkinnoiksi; saaja lupasi olla vastakin kuninkaan palvelija

Merovingilaiskartano.

ja hänelle uskollinen, ja sen hän valalla vannoi. Toisaalta taas pienet tilat alkoivat kerääntyä rikkaiden käsiin, johon syynä oli osaksi sama, mikä Roomassa toisella vuosisadalla e. Kr. s., pikkutilalliset kun sotapalveluksen tähden eivät voineet taloansa hoitaa, vaan olivat pakotetut luovuttamaan sen mahtavalle naapurille. Mutta sen lisäksi ajan levottomat olot, jolloin sota ja ryöstö olivat jokapäiväisiä ilmiöitä, tekivät pienen tilan omistajalle mahdottomaksi puolustaa itseänsä, eikä höllästä hallituksesta apua ollut. Tämäkin pakotti hänet kääntymään voimakkaamman naapurin tai kirkon puoleen, jolle niinikään yhä enemmän alkoi maita kerääntyä; usein mielivaltainen ylimys pakottikin vähäväkisennaapurin jättämään itselleen tilansa. Entinen omistaja sai kyllä vastedeskin viljellä samaa tilaa, mutta hän ei enää ollut sen oikeudellinen omis-

taja, ja hän itsekin oli tuon herran eli *senjörin* (latinalaisesta *senior)* »mies», s. o. hänen tuli sodassa palvella häntä sekä uskollisuuden siteellä olla häneen liittyneenä. Nämät n. k. *vasallit* olivat siis samassa suhteessa ylimyksiin, kuin ylimykset, jotka kuninkaalta olivat maita saaneet, kuninkaaseen. Paitsi näitä oli paljon puolivapaita talonpoikia, jotka suorittivat verona maantuotteita viljelemästään maasta. Viimemainittujen lukumäärä karttui yhä enemmän, sillä entisistä vapaistakin monet jättäytyivät niiden joukkoon. Valtiollinen kansa supistuu täten harvalukuiseksi ylimyskunnaksi, jonka asema on tullut sangen mahtavaksi. Se asuu hovissaan, sillä on suuri joukko virkamiehiä ympärillään, niinkuin kuninkaillakin, sillä on uskollisia miehiä, jotka ovat herraansa liittyneet. Roomalaiset alistuivat valtioaatteen alle ja Rooman virkamiehet olivat valtion palvelijoita, mutta germanilaisessa valtiossa persoonallinen suhde liittää sen

Koruastia erään gotilaiskuninkaan aartehistosta. (Löydetty Rumaniasta.)

jäsenet toisiinsa ja pitää valtion koossa. Se saattaa kuitenkin helposti rikkoutua, ja silloin on turvautuminen voimaan. Siitä seurauksena ovat alituiset pikkusodat, jotka saattavat valtion sekasorron valtaan.

Kun yhteiskunnalliset olot täten muuttuivat, niin vaikutti se myöskin aineelliseen ja henkiseen elämään. Rooman aikana kehittynyt teollisuus hävisi, kun kaupungit menettivät merkityksensä; teollisuuden tarpeita jokainen tilanomistaja teetti alustalaisillaan, mutta hienoa ja hyvää sellaiset käsityöläiset eivät saattaneet valmistaa. Sen vuoksi olikin vaikea saada käsityöntuotteita, ja ne olivat äärettömän kalliita; rintahaarniska maksoi kaksitoista kertaa enemmän kuin lehmä; kuolaimet maksoivat usein yhtä paljon kuin hevonen. Kauppa oli niinikään hävinnyt, ja Juutalaiset anastavat sen nyt käsiinsä; he kiertelevät pitkin maita ja koettavat pitää jonkinlaista yhteyttä Itämaidenkin kanssa. Levoton tila ja alituiset melskeet tekevät kaupankäynnin hankalaksi ja kohottavat tavaroiden hintaa.

Henkinen elämä surkastuu samoin; runoja ei enää ilmesty eikä muitakaan kirjallisuuden tuotteita, niinkuin keisarikunnan aikana. Ainoa himmeä valo, mikä kirjallisella alalla tavataan, on kirkon suojassa. Niinpä oli Klodvigin aikana Tours'in kaupungissa eräs etevä piispa, Gregorius, joka esiintyy ajan etevimpänä valtiomiehenä, mutta monien toimiensa ohessa joutui kirjoittamaan omasta ajastaan laajan esityksen, pääasiallisesti kosketellen kirkon oloja. Kirkko oli muutenkin ainoa sivistyksen ylläpitäjä ja se yksin kykeni olemaan barbaarisuudelle vastapainona. Kuninkaat ja ylimykset taipuivat sen käskyjä noudattamaan; se saattoi pahimmatkin väkivallan harjoittajat pelottaa sulkemalla heidät yhteydestään eli julistamalla heidät pannaan, se piti huolta köyhistä ja vainotuista, ottaen heidät suojaansa; se perusti armeliaisuuslaitoksia sekä lievensi orjien asemaa. Kirkonmiehet olivat sivistyksensä vuoksi etevin osa yhteiskunnassa. Ja niiden valtiollinen merkityskin oli sangen suuri. Piispa on paikkakuntansa johtava mies maallisissakin asioissa; kuninkaiden ylhäisten virkamiestenkin joukossa on piispoja. Kirkko saa paljon maatiluksia; se ottaa myöskin pienitilallisia turvaansa, sillä on koloneja ja orjia, niinkuin maallisilla ylimyksillä. Se on joutunut maallisiin olosuhteisiin takertumaan ja koettaa siinä olla ylevämpänä kohtuullisempana ja siveellisempänä aineksena »maan suolana». Sillä oli omat tuomioistuimet, jotka sen asioita ratkaisivat, ja oma lakinsa.

Piispa keskiajan alkupuolelta.

Usein piispat pitivät yleisiä kokouksia, joissa he päättivät kirkon asioista, sen etua ja vaikutusta silmällä pitäen. Niinpä Maconissa v. 585 pidetyssä kokouksessa päätettiin, että kaikkien piti tuloistaan maksaa kymmenys ikuisen pannajulistuksen uhalla. Orleansin kokous v. 511 päätti ottaa kirkolle suojelusoikeuden, joka yleisen turvattomuuden aikana olikin tarpeellinen. Mutta pääsi barbaarisuus kirkkoonkin tunkeutumaan. Kuninkaat nimittivät näet usein piispoja, vaikka se oikeus vanhan tavan mukaan kuului seurakunnalle, ja silloin pääsi näihin virkoihin kaikellaisia miehiä, jotka eivät raakoja tapojaan saattaneet kirkon palvelukseen ryhdyttyään heittää.

Kristinoppi oli vaan nimeksi barbaarien omaisuutena. He kunnioittivat ulkonaisesti kirkkoa, antoivat sille lahjoja, pelkäsivät sen rangaistuksia ja pappien opettamaa Jumalaa. Mutta kristinopin henki oli

heille vieras. Klodvig ei ottanut uutta uskoa sen vuoksi, että hän oli vapahtajan opista ja sovituskuolemasta vakuutettu, vaan sen vuoksi, että se tuotti hänelle voiton. Näin oli Frankkien ja Alemannien välinen taistelu ikäänkuin kaksintaistelu vanhojen jumalien ja kristittyjen Jumalan välillä, jossa viimemainittu pääsi voitolle. Klotar-kuningas taas tunnustaa Jumalan suurta voimaa huudahtaessaan kuolinvuoteellaan: »Kuinka suuri on Jumala, kun hän saattaa niin mahtavan kuninkaan kuin minun tappaa»! Mutta elämä ja tavat eivät suinkaan muodostuneet uuden opin mukaan; näyttääpä melkein siltä, kuin barbaarit olisivat omistaneet vaan Rooman sivistyksen varjopuolet. Rikokset, törkeimmätkin, ovat tavallisia. Merovingilaisen kuningassuvun jäsenet vainoovat ja surmaavat toisiansa; se on rikoksellisempia mitä historia tuntee. Niinpä Klodvig kavalalla tavalla surmautti Ripuaristen Frankkien pikkukuninkaita, omia sukulaisiansa, saadakseen heidän maansa. Hän kehotti esim. erästä kuninkaanpoikaa surmaamaan isänsä sanoen: »Isäsi on vanha, hän ontuu kipeällä jalalla, jos hän kuolee, saat sinä hänen valtakuntansa». Tästä kiihottuneena poika surmasi isänsä tämän maatessa teltissään metsästysretkellä. Murhaaja lähetti nyt ilmoittamaan Klodvigille, että isä oli kuollut ja tarjosi hänelle isänsä aarteista mitä hän tahtoi. Klodvigin lähettiläät saapuivat hänen luokseen; tämä näyttää heille muun muassa yhden arkun, jossa aarteita löytyi. »Pistäkää kätenne pohjaan asti, voidaksemme nähdä kaikki,» kehottivat nämät prinssiä. Kun hän kumartui sitä tekemään, löi yksi lähettiläistä hänen päänsä murskaksi. Klodvig kutsui nyt Ripuariset Frankit luokseen, vakuuttaen viattomuuttaan; hän sanoi: »En voi milloinkaan vuodattaa sukulaisteni verta, sillä se on rikos». Samassa hän kehotti heitä yhtymään hänen valtaansa, jonka he tekivätkin, kohottaen hänet kilvelle, sillä siten Germanilaiset vanhan tavan mukaan kuninkaansa valitsivat. Samantapaista kavaluutta ja väkivaltaa Klodwig käytti muitakin sukulaiskuninkaitansa kohtaan. Ja kuitenkin antoi kirkko hänelle nimen »kristillinen majesteetti». Se antoi arvoa vaan Klodvigin oikeaoppisuudelle, mutta rikokset se jätti huomioonsa ottamatta, joka todistaa kirkonmiesten löyhää siveellistä katsantotapaa.

Klodvigin jälkeen, kun hänen seuraajansa jakavat valtakunnan, on yhtämittaisia, joka vuosi uudistuvia, sotia sen eri osien välillä. Saaliinhalu, väkivalta ja vallanhimo on prinssien vaikuttimina; mutta ei mitäkään valtiollista tarkoitusta ole huomattavana. Siveellisyyden luonnollisimpiakaan vaatimuksia ei noudateta. Sukulaiset raatelevat toisiansa hillitsemättömästi. Eräs Kramm kapinoitsee isäänsä Klotaria vastaan; mutta tämä ottaa hänet vangiksi, sulkee hänet vaimoineen lapsineen erääseen

majaan, sytyttää sen sitten tuleen ja poltattaa heidät. Kuuluisimmiksi rikoksistaan on tullut kaksi intohimoista naista, Fredegunda ja Brunhilda. Edellinen oli Soissons'in kuninkaan Kilperikin jalkavaimo, jonka kehotuksesta hän oli tappanut oikean puolisonsa Galesvintan; Brunhilda taas oli Metzin kuninkaan Sigebertin puoliso ja murhatun Galesvintan sisar. Molemmat olivat he Länsigotien kuninkaantyttäriä Espanjasta. Rikoksen johdosta alkaa ankara vaino ja kostosota valtakunnan länsi- ja itäosan, Neustrian ja Austrasian, välillä. Brunhildan ja Sigebertin puoli on ensin voitolla, mutta Fredegundan lähettämät salamurhaajat tappavat Sigebertin keskellä kansankokousta, ja Brunhilda vangittiin. Nyt seurasi murha toisensa perästä; erään piispan Fredegunda murhautti, puolisonsa hänen epäiltiin murhanneen, tyttärensä hän aikoi surmata kuristamalla hänet arkun ja sen kannen väliin, mutta tytön huudosta muuan palvelija tuli apuun. Erään ylimyksen, joka tuli haastamaan häntä julmista töistään edesvastuuseen, murhasi hän niinikään antamalla hänelle väkevällä myrkyllä sekotetun viinimaljan. Murhamiehiä lähetettiin tällaisia hirmutöitä toimeen panemaan, ja ken suorittamatta palasi, häneltä kädet ja jalat silvottiin. Brunhilda, jonka Fredegunda myöskin tahtoi surmata, raivosi samalla tavalla Austrasiassa. Vallanhimoisena tahtoi hän itse hallita, ja voidakseen sen tehdä hän antoi poikansa kasvaa irstaitten naisten seurassa. Tikaria ja myrkkyä käytetään ylimyksiä vastaan. — Fredegunda eli vanhaksi ja kuoli luonnollisen kuoleman, mutta Brunhildan sitoivat Austrasian suuttuneet ylimykset villin hevosen häntään ja antoivat sen laahata häntä pitkin kenttää.

Kilderikin sinetti.

Ylimysten tavat ja elämä ovat samallaiset; he käyvät ryöstämässä rikkaita seutuja ja kaupunkeja, vievät saaliina vaatteita, aseita, rahoja ja muita kalleuksia, ja mitä eivät mukanaan kuljeta he hävittävät. Riidat, sodat, ryöstöt, intohimot ja niistä johtuva rauhattomuus ja turvattomuus ovat kaikkialla koko yhteiskunnassa vallitsemassa.

Sitä ajanjaksoa, joka seurasi Länsi-Rooman häviötä, onkin sanottu synkimmäksi ihmiskunnan historiassa, ja täydellä syyllä. Vanha roomalainen sivistys oli joutunut Germanilaisten alkuperäisten kehittymättömien olojen yhteyteen, ja tästä yhteydestä syntyi aluksi tuollainen sekasorto ja siveellinen rappiotila. Nuo molemmat ainekset olivat toisilleen liian vieraat voidakseen sulautua yhteen. Roomalainen asui Germanilaisen naapurina, mutta hänellä oli eri kieli, eri sivistys, hän tuomittiin eri lakien mukaan, hänellä oli eri

oikeuskäsitteet. Kuningas tahtoo tavotella Rooman keisarin asemaa, mutta siinä germanilainen katsantotapa on vastassa. Kristinuskon käsitys on barbaareilla alhainen, sillä sen aatteellista puolta he eivät tajua; entinen pakanuus ei ole heistä vielä hävinnyt. »Silloinen yhteiskunta ei ollut pakanallinen eikä kristitty», sanoo muuan historiankirjoittaja. Roomalaisuus ja barbaarisuus, sivistys ja raakuus, pakanuus ja kristinoppi ovat vastakkain, eivätkä vielä tajua toisiansa, voidakseen muodostaa ehjää sivistysmuotoa. Ulkopuoli pyrkii roomalaiseksi, mutta sisäinen henki on raaka. Nykyiset Ranskan, Italian, Espanjan kansat ja niiden luoma sivistys ovat kehittyneet näistä kahdesta aineksesta, mutta vuosisatoja tarvittiin, ennenkuin se kehitys tuotti valmiita tuloksia.

IV.

Itä-Rooman keisarikunta. Justinianus-keisari.

Itä-Rooma säilyy barbaareilta. — Sotajoukko. — Puolueriidat. — Keisari. — Justinianuksen tarkoitusperä. — Sodat Persian kanssa. — Bulgarit ja Avarit. — Länsi-Rooman entisiä maita valloitetaan. — Roomalainen laki. — Yksi uskonto. — Sofian kirkko. — Keisarin palatsi. — Teodora. — Hippodromi. — Nika-kapina. — Pääkaupunki. — Valtion heikkous. — Itä-Rooman merkitys.

Viidennen vuosisadan lopulla oli Länsi-Rooma kokonaan joutunut Germanilaisten haltuun, mutta Itä-Rooma pelastui vielä vuosituhanneksi. Kuljeskelevat barbaarit hätyyttelivät kyllä sitäkin, mutta lievemmästi, sillä pahimmat iskut se pääsi välttämään. Niinpä Attila aikoi ensin hyökätä Itä-Rooman maihin, joita hän jo hävittelikin, mutta Vandalien kuninkaan Genserikin kehotuksesta hän veikin suuret joukkonsa Länsimaihin; samoin Teodorik aikoo Itägoteineen samota Itä-Rooman alueelle, mutta Zeno-keisari sai hänet muuttamaan suuntaa lupaamalla hänelle Italian. Maantieteellisen asemansa puolesta oli Itä-Rooman valtakunta myöskin paremmin turvattu, ollen Tonavan ja Balkanin vuorten suojelemana. Siinä oli niinikään enemmän elinvoimaa, kuin läntisessä keisarikunnassa, sillä kreikkalaisuus elpyi siellä uuteen eloon ja toi sille jonkun verran uutta virkeyttä. Kreikankieli syrjäytti latinankielen, kreikankielistä kirjallisuutta viljeltiin, Kreikkalaisten vanhat laitokset ja juhlat

jatkuivat entiseen tapaan. Valtiota aljetaankin kutsua Kreikkalaiseksi keisarikunnaksi tai Byzantionin valtioksi, koska sen pääkaupungin Konstantinopelin entinen kreikkalainen nimi oli Byzantion.

Mutta yhteen sulanutta kansallisuutta ei kuitenkaan täälläkään tavata, vaan nuot monet kansat: Kreikkalaiset, Makedonialaiset Illyrialaiset, Armenialaiset y. m. ovat säilyttäneet omituisuutensa, ja lisäksi on vielä paljon barbaareja valtakunnan alueelle asettunut. Sotajoukossa on melkein yksinomaan barbaareista pestattuja miehiä: Goteja, Heruleja, Vandaleja, Longobardeja, Armenialaisia, Slavilaisia, Hunneja, Persialaisia ja myöhemmin Maurejakin. Hyvin järjestetty hallintolaitos on kuitenkin perintönä Roomalta säilynyt.

Itäroomalainen keisari ratsun selässä.

Kansalla ei luonnollisesti ollut valtiollisia oikeuksia; mutta sama kiistanhalu ja puolueviha, joka ennen oli ilmaantunut Kreikan valtioissa, ilmestyy vieläkin, vaikka se nyt on kohdistunut uskonnollisiin asioihin; sellaiset kysymykset kuin Kristuksen luonnosta, onko niitä yksi, ainoastaan jumalallinen, vaiko kaksi, jumalallinen ja ihmisellinen, tai onko hänellä kaksi tahtoa vai yksi j. n. e. jakavat ihmiset eri puolueisiin, jotka hurjuuteen asti toisiaan vihaavat ja vainoovat. Varsinkin Konstantinopeli, joka muutenkin on valtakunnan pääpaikka, on kiistojen ja niistä johtuvien intohimojen tyyssija; sirkus taas on pääkaupungin keskusta, sillä siellä kaikki käyvät, ja siellä puoluehurjuus kiihtyy korkeimmilleen.

Keisarin valta on rajaton, niinkuin Roomassakin oli ollut, ja keisariksi saattaa päästä minkä kansan mies hyvänsä, joka valtakunnan piirissä asui, ja usein valtaistuimelle kohoaa halpasäätyisiäkin henkilöitä, kun heillä vaan on kykyä. Mutta useimmiten hovin naiset, suosikit ja eunukit johtavat asioita, vaikuttaen virkamiesten nimityksiin ja pitäen huolta vaan omista eduistaan; pretorianit tuntevat merkityksensä ja

näyttävätkin sen usein työntämällä vastenmielisen hallitsijan valtaistuimelta ja asettaen toisen sijaan. Sillä välin barbaarit rajoilla hätyyttelevät rajamaakuntia; kyvykkäämpi keisari voipi työntää ne takaisin, mutta heikomman hallitessa ne palaavat takaisin. Kuudennella vuosisadalla Itä-Rooma kuitenkin osotti vielä entiseen vivahtavaa suuruutta, ja *Justinianus*-keisari tahtoi liittää Länsimaatkin uudelleen sen yhteyteen. Yksi valtio, yksi laki ja yksi uskonto oli se tarkoitus, jota hän pyrki toteuttamaan.

Justinianuksen hallitus (527—565) oli etupäässä sotaisa, sillä kaikilla valtakunnan rajoilla hän legiooniansa käytti; idässä ja pohjoisessa olivat sodat tarpeen puolustusta varten, mutta lännessä hän tahtoi valloittaa

Justinianus-keisari, Ravennan arkkipiispa Maximianus muutamia hovimiehiä seurassaan sekä henkivartijoita. (Mosaikki eräästä Ravennan kirkosta).

Keisari on kuvattu tarjoomassa lahjaa kirkolle. Eräs henkivartija kantaa Kristuksen nimikirjaimilla varustettua kilpeä.

Länsi-Rooman entiset maat. Idässä uudistuivat tavan takaa sodat Persian kuninkaiden kanssa, joista keisari rahasummillakin toisinaan osti itsensä vapaaksi; niinpä v. 528 aljettu sota saatiin päättymään Belisariuksen, Justinianuksen suuren sotapäällikön, toimesta; mutta kun uusi kuningas tuli Persiata hallitsemaan ja aikoi ryhtyä uudestaan sotaan, maksoi Justinianus hänelle 11,000 kultanaulaa, minkä johdosta vannottiin ikuista ystävyyttä, joka ei kuitenkaan kestänyt kahdeksaa vuotta kauemmin. V. 544 sota taas päättyi, mutta uudistui kymmenen vuoden perästä. Ratkaisevaa voittoa ei kummallakaan puolen saatu.

Pohjoisrajan yli hyökkäsi Bulgarein raakalaiskansa, joita pidetään Hunnien jälkeläisinä, sillaikaa kun valtakunnan sotajoukot olivat Aasiassa ja Italiassa. Konstantinopelin läheisyyteen he jo olivat tunkeutuneet (v. 559), mutta Belisarius karkotti heidät kuitenkin takaisin Tonavan

toiselle puolelle. Toinenkin raaka kansakunta, Avarit, ilmestyi tähän aikaan idästäpäin Tonavan seuduille. Näistä toivoi Justinianus saavansa valtakunnan rajan suojelijoita, he kun asettuivat Daciaan, mutta heistä koituikin julmimmat ja vaarallisimmat viholliset.

Parempi menestys oli Itä-Rooman sotajoukoilla germanilaisvaltioita vastaan sodittaissa. V. 534 lähti Belisarius 600:lla laivalla, joissa oli 20,000 merimiestä ja 15,000 soturia, ahdistamaan Vandalien kuningasta Gelimeriä, joka vainosi valtakuntansa oikeauskoisia asukkaita; hän voitettiin ja Pohjois-Afrika liitettiin Itä-Roomaan. Sitkeämpi oli Itägotien vastarinta Italiassa, sillä siellä kesti taistelua 18 vuotta (535—553). Urhoollisten kuninkaidensa Vitigeen, Totilaan ja Tejaan johdossa osottivat he entistä uljuutta ja kuntoa; mutta vihdoin täytyi heidän lannistua. Osa Espanjastakin otettiin Länsigoteilta ja liitettiin Justinianuksen maihin, joten entinen keisarikunta todella näkyi uudistuvan. Mutta valloitetut maat menetettiin pian jälleen, ja Itä-Rooma jäi elämään entisten rajojensa sisässä.

Tärkein kaikista Justinianuksen toimista on hänen lainsäädäntötyönsä, sillä sen kautta hän saattoi jättää jälkimaailmalle perinnön, joka aina tulee säilymään. Kahdentoista taulun lait olivat ensimmäiset Roomassa, mutta niiden pohjalla oli lainsäädäntö aikojen kuluessa suuresti kehittynyt; kansankokouksien päätöksiä, preettorien ja keisarien ediktejä eli julistuksia oli vuosisatojen kuluessa joukottain ilmestynyt, mutta ne olivat ilman yhteyttä. Jo Caesar oli aikonut koota kaikki yleiseksi lakikirjaksi; keisarivallan aikana olivat useat lainoppineet niinikään työskennelleet niiden järjestämiseksi sekä antaneet niihin selityksiä, ja Hadrianus-keisari julkaisi v. 131 kokoelman preettorien antamia määräyksiä *(edictum perpetuum)*, joiden mukaan provinseja piti hallittaman. Se oli jonkinlainen alku kokoomistyöhön, mutta vasta Justinianuksen käskystä muutamat etevät lainoppineet, joista kuuluisin oli *Tribonianus*, tuon jättiläistyön suorittivat. *Corpus juris*, joksi tuota suurta lakikokoelmaa sanottiin, sisältää yhteenkoottuna ja järjestettynä roomalaishengen luoman selvän ja täsmällisen lakiviisauden. Tähän liittyy vielä lainoppineiden lausuntoja ja selityksiä *(Digesta* eli *Pandectae)*, lainopin oppikirja *(institutiones)*, jossa esitettiin roomalaisen lain perusaatteet, sekä Justinianuksen itsensä antamia uusia määräyksiä *(novellae)*. Laeissa vallitseva katsantotapa ja henki oli luonnollisesti aikojen kuluessa entisestään suuresti muuttunut; yksinvalta siihen vaikutti, filosofian ja kristinopin vaikutus siinä myöskin tulee näkyviin. Lausutaan esim. se suuri ihmisyyttä todistava periaate, että kaikki ihmiset ovat vapaita.

Orjuutta ei periaatteellisesti hyväksytä, vaan se on epäkohta, joka yhteiskuntaan on päässyt valtaan. Rooman laki on varsin toisellainen kuin edellisessä luvussa mainitsemamme Germanilaisten; viimemainittu etupäässä käsittele rikoksia ja määrää niistä rangaistuksia; Rooman laki taas etupäässä ihmisten suhteita yhteiskunnassa; Germanilaisten lait ovat rikoslakeja, Rooman laissa taas on tärkeämpänä osana siviililaki, joka on kehittyneen yhteiskunnan tunnusmerkki. Kaikissa Europan valtioissa on Justinianuksen lakiteos vielä nytkin lainsäädännön pohjana ja perustuk-

Sofian kirkko, nykyään turkkiiainen moskeija; kuvasta on kuitenkin minarétit jätetty pois.

sena, ja sen tunteminen on laintutkijalle ensimmäinen opittava, koska siihen muut lait perustuvat.

Justinianus tahtoi niinikän saada yhden uskonnon valtiossaan vallitsemaan. Pakanuus ei vielä ollut hävinnyt. Atenassa oli entisten jatkona filosofi- ja puhujakouluja, joissa Platonin ja Aristoteleen kirjoituksia selitettiin. Niissä kävi kristityitäkin; ja näiden koulujen vaikutuksesta muodostuivat monet opinkappaleet kristillisessä kirkossa, sillä kristinopille ruvettiin aikaisin antamaan tieteellinen rakenne ja muoto. Justinianus sulki nämä filosofikoulut, ja niiden opettajat muuttivat pois Kristinopin tuli olla yksin valtakunnan uskontona. Ja sen loiston hän tahtoi saada niin suuremmoiseksi kuin mahdollista. Kirkkoja rakennettiin, Konstantinopeliin yksin 25, joista suurin ja kaunein oli *Haghia*

Sofia eli *Sofian kikkko.* 10,000 työmiestä työskenteli sen rakentamisessa useita vuosia kahden kuuluisan arkitehdin, *trallelaisen Antemiuksen* ja *miletolaisen Isidoroksen* johdossa. Ristinmuotoon rakennetusta kirkosta kohoaa sen keskikohdalta kupooli, joka lepää paksujen pylväiden päällä. Kirkon keskusta eli laiva oli kuorista aitauksella erotettu, jonka kummassakin päässä oli keisarin ja patriarkan valtaistuimet. Seinät olivat loistavalla marmorilla peitetyt; kultaa, hopeata ja kalliita kiviä oli runsaasti käytetty, yksin alttarin koristusta varten 40,000 naulaa. Hävitetyistä pakanatemppeleistä pylväät, marmori ja kulta oli otettu. Sofian kirkon komeus on maankuulu, ja itse Justinianus hämmästyen sen komeutta huudahti: »Minä olen voittanut sinut, Salomo».

Keisarinna Teodora hovinaistensa keskellä tuomassa lahjoja kirkolle. (Mosaikkikuva eräästä Ravennan kirkosta.)

Paitsi kirkkoja rakensi sama keisari paljon linnoja ja varustuksia rajoille, yhteensä noin 700. Keisarin palatsin hän laitatti entistä komeammaksi; siinä oli torneja ja vahvoja muureja, joiden suojassa keisari saattoi kansan raivon uhatessa piileskellä; siihen kuului saleja, kirkkoja, joissa oli kullatut kuputornit, sekä huoneistoja, joita puutarhat erottivat toisistaan; puutarhoissa taas suihkulähteet viskasivat vettä korkealle ilmaan. Tässä komeassa linnassa oleskelee keisari itämaiseen tapaan alamaisistaan erillään. Suurina juhlina hän esiintyy kullasta raskaassa puvussaan, johon on kuvailtu panttereja ja metsästäjien hätyyttämiä karhuja tai uskonnollisia seikkoja esittäviä koristuksia. Suuri hovimiesjoukko on hänen ympärillään; siinä konsuleja, piispoja, eunukkeja, toiset pitäen käsissään vilvoitinta, toiset kultakalpaa. Keisarin puolisolla on toinen palatsi, joka on yhtä loistava; hänellä on kultainen valtaistuin,

kruunu on hänen päässään, ja puku mitä loistavin. Justinianuksen puoliso *Teodora* oli alhaista sukuperää (hänen isänsä oli amfiteaatterin karhujen vartija, ja nuoruudessaan hän oli ollut tanssijattarena sekä elämässään kevytmielinen; mutta keisarin puolisona hänellä oli suuri vaikutus hallitusasioihinkin.

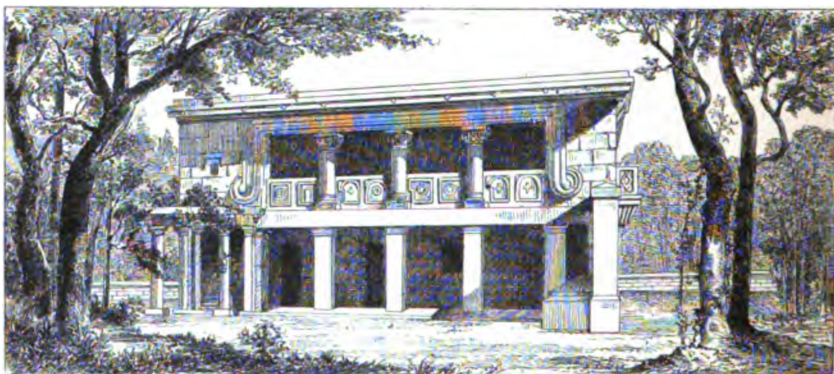
Jumalalle oli keisari rakentanut Pyhän Sofian kirkon, itselleen palatsin, kansalle hän taas rakensi *hippodromin* eli kilpa-ajorakennuksen. Se oli paikka, jossa keisari ja kansa toisensa tapasivat, sillä täällä keisarikin hovineen kävi katsomassa hevosajajien hurjaa kilpailua. Ennen

Kilpa-ajaja hippodromissa. (Kankaalle kudottu kuva.)

pitkää se tuli kansan kiihkon ja intohimojen pääpaikaksi. Se oli puolueiden temmellyspaikka, ja riidat siirtyivät joskus siitä ulommaksikin. Tavallista oli näet, että katsojat asettuivat eri ajajien puolelle, joilla oli eriväriset puvut tai merkit. Alkuaan oli ollut neljä väriä ja yhtä monta puoluetta, mutta Justinianuksen aikana oli vaan kaksi, *sinisten* ja *vihreiden,* puolueet. Muitakin seikkoja, niinkuin uskonnolliset riitakysymykset, tuli lisäksi puoluekiihkoa lietsomaan. Näiden johdosta syntyneen kapinan tähden oli voimakas Justinianuskin menettämäisillään valtansa. Hän oli asettunut sinisten puolelle, mutta vihreät, joita edelliset keisarit olivat kannattaneet, nostivat suutuksissaan kapinan, jota sen huudon mukaan, jolla voittajaa kilpa-ajoissa tervehdittiin, nimitetään *Nika,* s. o. voitto (532). Sirkuksessa se alkaa, mutta kiihtyy kaupungissa, ja

itse keisarin linnaa hurjat kansanjoukot ahdistavat. Keisari aikoo jo lähteä laivalla pois, mutta silloin hänen puolisonsa Teodora esiintyy rohkeana ja päättäväisenä, sanoen: »Minä jään; vanhojen tapaan ajattelen, että valtaistuin on kunniakas hauta». Keisarikin rohkaisi nyt itsensä. Belisarius tunkeutuu 3,000 sotamiestä mukanaan sirkukseen ja surmaa siellä, niinkuin kerrotaan, 30,000 ihmistä. Vielä kapinan kukistettua pantiin ankara tutkinto toimeen, ja moni ylhäinen virkamies sekä vanhojen patriisi-sukujen jäsen tuomittiin kuolemaan. Synkkyys ja kolkkous vallitsi koko tuossa suuressa pääkaupungissa, josta suuri osa oli kapinan aikana sytytetyn tulipalon kautta muuttunut raunioiksi. Itse hippodromissakin vallitsi kolkko hiljaisuus monta vuotta; pelko ja kauhu oli ihmisten mielet vallannut.

Byzantilainen asuinrakennus.

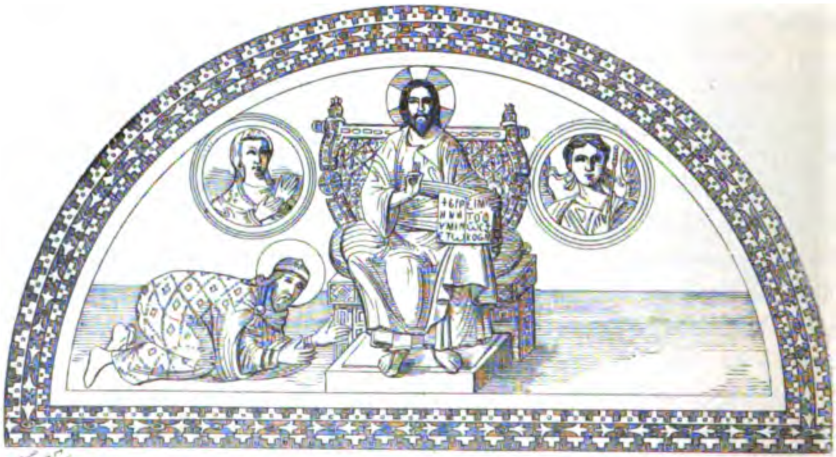
Konstantinopeliin oli Itä-Rooman valtakunnan elämä kokonaan keskitetty; se oli melkein sama kuin koko valtakunta. Se ei ollut yksinomaan hallituksen pääpaikka, vaan myöskin kirjallisen, taiteellisen ja uskonnollisen elämän keskusta; sinne kerääntyi ihmisiä kaikista eri kansoista, jotka keisarikuntaan kuuluivat; sivistyneet Kreikkalaiset ja barbaarikansat siellä toisensa tapasivat, se ikäänkuin liitti toisiinsa Aasian ja Europan, idän ja lännen, sillä sehän on rakennettukin molempiin maanosiin; Byzantion on Europassa ja Skutari Aasian puolella. Väkilukunsa puolesta Konstantinopeli oli maailmankaupunki, sillä sen asukasmäärä oli vielä suurempi kuin vanhan Rooman oli ollut. Näihin aikoihin se oli myöskin tärkeä kauppakaupunki, joka välitti Itämaiden tavaroiden kuljettamista Länsimaihin. Kiinasta asti tuotiin sinne karavaaniteitä myöten Persian halki tavaroita, varsinkin silkkiä; mutta koska tämä kauppa ali-

tuisten Persian-sotien vuoksi kävi vaikeaksi, koetti Justinianus saada silkinviljelyksen omaan valtakuntaansa, ja se onnistuikin siten, että kaksi munkkia ontoissa sauvoissaan toi silkkiäisperhosen munia Konstantinopeliin (552). Siitä alkaen tätä kallista tavaraa on voitu Europassa saada.

Tuo suuruus, johon Justinianus oli kohottanut Itä-Rooman valtakunnan, ei kauan kestänyt. Despotismi oli hävittänyt kansan voiman, ja sitä rasittivat suuret verot, joita täsmällisesti toimivan virkamieskoneiston kautta saatiin säännöllisesti kootuksi; valtion asioista välittämättä ihmiset kiintyivät syvämietteisiin uskonnon asioihin, joiden johdosta syntyneet riidat ovat ikäänkuin viimeisenä hämäränä kajastuksena entisen Kreikan ihanteellisesta elämästä, samoin kuin hurjat kilpailut hippodromissa isänmaallisten kilpajuhlien raakana jälkikaikuna. Mutta tuo kansa haaveili kuitenkin, heikkouttaan tunnustamatta, entistä suuruuttaan, se piti itseänsä maailman paraana kansana, »Jumalan ainoana valittuna;» ja keisarikunta taas oli koko asuttu maailma, sillä muualla ei ollut paitsi »erämaata». Monet sadat linnoitukset rajoilla olivat kuitenkin todistuksena valtakunnan voimattomuudesta, eikä niidenkään avulla voitu vieraita kansoja kauan estää sen omiin maihin tunkeutumasta. Italian Itä-Rooma suurimmaksi osaksi menetti Longobardeille jo v. 568; seuraavan vuosisadan alussa Persian kuningas Kosroes II valloittaa Syrian, ottaa Jerusaleminkin haltuunsa sekä vie sieltä mukanaan pyhän ristinpuun, jossa vapahtaja oli riippunut. *Heraklius*-keisari (610—641), joka oli voimakkain Justinianuksen jälkeisistä hallitsijoista, lähtee kuitenkin kostamaan, voittaa ja tuopi ristin takaisin. Mutta kymmenen vuotta sen jälkeen ilmestyvät Arabialaiset hänen Aasian puoleisiin maihinsa, joita hän ei enää voi suojella. He ottavat valtaansa Syrian ja v. 640 Egyptinkin sekä sen jälkeen koko Afrikan pohjoisen rannikon. Tonavan yli taas pohjoisesta tulevat Bulgarit ja anastavat sen maan, jota vieläkin kutsutaan heidän nimensä mukaan. Näin keisarikunta supistuu supistumistaan, kunnes ainoastaan Konstantinopeli, Arkipelagin rantamaat ja saaret sekä Vähän-Aasian läntinen osa siitä on jäljellä.

Mutta vaikkapa Byzantionin keisarikunta olikin näin riutunut, oli sillä kuitenkin myöhemminkin keski-ajalla historiallinen merkitys. Se näet säilytti ja viljelikin vielä vanhan ajan sivistystä aikana, jolloin se Länsimaissa joutui barbaarien hävityksen alaiseksi. Siellä oli kirjailijoita, jotka eivät tosin alkuperäistä luoneet, mutta jotka kuitenkin pitivät hengissä tiedon valoa entisen hellenisen sivistyksen pohjalla; sillä Kreikan kirjailijat olivat heidän esikuvinaan ja kreikankieltä he itsekin käyttivät. Taide oli niinikään tarpeeseen, varsinkin kirkkojen rakennuksissa, ja

sekin perustui vanhan Kreikan taiteeseen. Sopusuhtaiseen muotoon mikä oli ollut sen tunnusmerkkinä, liitettiin kristinuskon ylevä aatteellisuus ja se jumalallinen majesteetti, jota uusi uskonto tahtoi saada ilmenemään. Byzantionissa syntyi siten eri rakennustapa eli tyyli, jonka etevin tuote on äskenmainittu Sofian kirkko. Sama suunta levisi sieltä ulommaksikin. Itämaiden kirkot osottavat sen vaikutusta itäänpäin, ja Venäjälle, joka sai kristinuskon Byzantionista, tuli taide sen mukana; Venäjän suuret kirkot komeine kupolineen ovat samaan tyyliin rakennettuja. Etelä-Italiassa, Venetsiassa, vieläpä Ranskassakin tavataan Byzantionin tyyliin rakennettuja kirkkoja. — Kirkonrakennuksessa tulee keski-ajalla Itä-Rooman vaikutus etupäässä näkyviin muissa maissa, mutta sen jälkeen kuin Turkkilaiset tekevät keisarikunnasta lopun, leviää sen kulttuuri useammassa muodossa Europan Länsimaihin.

Byzantionin taidetta.

Moisaikkimaalaus, esittävä Kristusta valtaistuimella. Hänen edessään on eräs keisari siinä asemassa millä hovitavan mukaan hallitsijaa oli lähestyttävä. Puitteissa valtaistuimen molemmin puolin ovat neitsyt Maria ja arkkienkeli Mikael.

V.

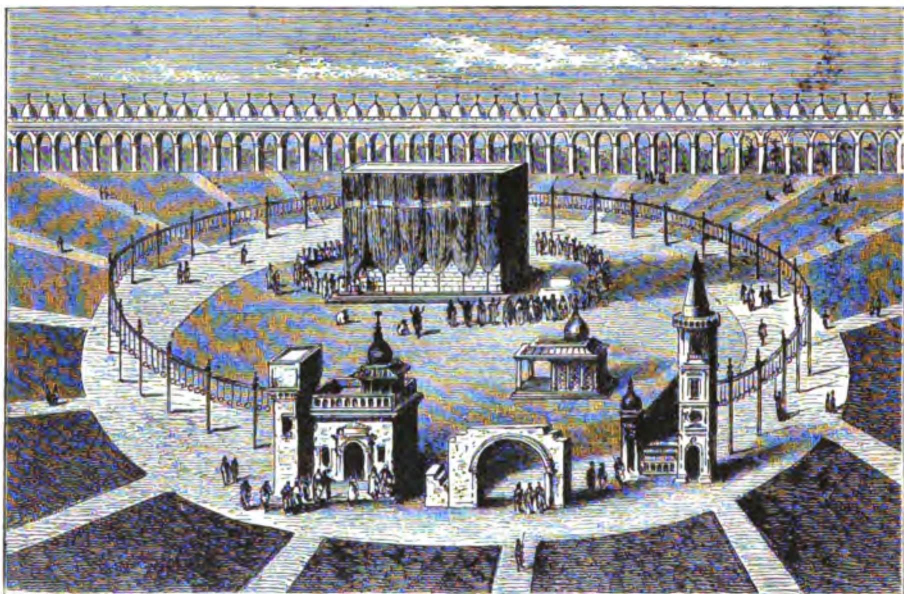
Muhammedilaiset.

Arabian maa ja kansa. — Muhammedin uskonpuhdistus. — Korani. — Islamin oppi. — Ulkonaiset työt. — Paratiisi. — Islamin oppi verrattuna kristinoppiin. — Korani on myös lakikirja. — Islami on yleinen uskonto. — Arabialaiset valloittavat Länsi-Aasian maita ja Pohjois-Afrikan. — Konstantinopelin piiritys. — Espanja valloitetaan. — Poitiers'in tappelu. — Kalifikunnan laajuus. — Uskonnollisia lahkoja syntyy. — — Abbassidit. — Bagdadin kaupunki. — Sotainen into laimenee. — Kalifikunta hajoaa. — Tieteiden harrastus. — Rakennustaide. — Maanviljelys. — Teollisuus. — Kauppa. — Matkustajia. — Arabialaisten sivistyksen luonne ja merkitys.

Germanilaiset olivat pohjoisesta päin tulleet ahdistamaan Rooman valtakuntaa ja tekivät sen länsi-osasta lopun; etelästä Arabialaiset muutamia vuosisatoja myöhemmin ilmestyivät äkkiarvaamatta erämaistaan ja uhkasivat loppua sekä riutuneelle Byzantionin keisarikunnalle että hajanaisille germanilaisvalloille. Keisarikuntaa he enemmän ahdistivat, mutta kesti se tämänkin puuskan.

Arabialaiset olivat 7:nnen vuosisadan alkuun asti eläneet omissa oloissaan esiintymättä historiassa. Heidän maansa, Aasian mantereesta länteen päin ulkoneva laaja niemimaa, on suurimmaksi osaksi hiekkaista erämaata, jossa vaan vuorten harjanteet paikoin katkaisevat tasaisen hiekka-aavikon yksitoikkoisuutta. Aurinko paahtaa ankarasti tätä muutenkin kuivaa maata; sade on harvinaista, ja kun joskus sataa, nielee kuiva maa veden pian. Siellä täällä ainoastaan on keitaita, jotka tekevät ihmiselämän mahdolliseksi. Kasvullisuus on köyhä; ainoastaan eteläinen rantamaa, Onnellinen Arabia, on viljava; siellä viihtyvät etelämaiden kasvit; hajuaineita sieltä saatiin jo vanhalla ajalla, ja kahvin kotimaa on sama seutu. Maan luonto oli myöskin painanut leimansa kansaan. Köyhänä se eleli erämaissaan, mutta tulinen luonto kuin auringon polttava paahde sillä oli; se oli sotaista, kostonhimoista, sekä rosvoelämään taipuvaista. Suuremmoinen mielikuvitus kuului niinikään Arabialaisten sielunominaisuuksiin; satuja, arvoituksia, intohimoisia runoja oli jo vanhastaan heillä syntynyt. — Sellainen oli erämaan kansa, *Beduinit,* joka oli suurin ja tärkein osa Arabian asukkaista. Meren rannikolla oli *Hedjas*-kansa vakinaisilla asuinpaikoilla varustettu ja maataviljelevä heimo.

Arabialaiset kuuluvat semiläisiin kansoihin ja johtavat alkuperänsä Abrahamin pojasta Ismaelista. Heidän valtiolaitoksensa oli, niinkuin Israelin kansallakin höllä; heimokunnittain he elivät päällikköjensä, *scheikien* tai *emirien,* johdossa, käyden alituisesti sotaa toisia heimoja vastaan. Uskonnossa oli niinikään suuri hajanaisuus vallitsemassa. Mutta samoin kuin hajanaisella kreikkalaismaailmalla oli yhdyssiteensä, oli Arabialaisillakin. Oli näet Mekan kaupungissa yhteinen pyhä temppeli *Kaba,* jossa säilytettiin taivaasta pudonnutta mustaa kiveä, ja tätä kaikki hei-

Kaba Mekassa nykyään.

mot kunnioittivat ja sinne tehtiin koko maasta pyhiinvaelluksia. Eräs pappissuku, *Koreischilaiset,* pitivät huolta tästä kansallisesta pyhätöstä. Kilpailujakin, jotka muistuttavat Olympian leikkejä, pidettiin lähellä Mekkaa. Siellä runoilijat lukivat runojansa, voittajan nimi piirrettiin Kabaan, ja runot kulta-kirjaimilla kirjoitettuina ripustettiin temppelin muureille. Näiden juhlien aikana oli rauha kaikkialla vallitsemassa.

Muhammed kuitenkin vasta sai aikaan valtiollisen ja uskonnollisen yhteyden Arabiassa ja teki sen kautta Arabialaisista historiallisen kansan. Hän oli kotoisin Mekasta ja arvokkaan Koreisch-suvun jäsen. Nuorena hän oli kauppias ja kulki kauppamatkoilla pitkin Arabiaa, mutta myöskin Syriassa ja Palestinassa. Päästyään hyviin varoihin, hän antautui

uskonnollisiin mietiskelyihin. Muhammed oli luonteeltaan haaveksiva, melkeinpä sairaalloinen; hänellä sanotaan olleen kaatuvataudin kohtauksia, ja tiedottomassa tilassa, johon hän ajoittain joutui, hän näki näkyjä ja kuuli ääniä, joita hän luuli ylenluonnollisten henkien ilmoituksiksi. Hän vetäytyi usein yksinäisyyteen lähellä Mekkaa olevalle Hiravuorelle, jossa hän sanoi saaneensa ilmestyksensä itse arkkienkeli Gabrielilta. V. 611 hän vihdoin oli saanut Jumalalta käskyn ryhtyä totuutta opettamaan, ja totuus ilmeni siinä uudessa uskonnossa, jonka hän pääkohdissaan nyt oli valmiiksi muodostanut. Hän kutsuu sitä *islamiksi,* joka merkitsee antautumista Jumalan tahtoon. Ensin hän ilmoitti uskonpuhdistusaikeensa vaimolleen *Kadidja'lle,* serkulleen *Alille* ynnä muille sukulaisilleen, jotka tunnustivatkin hänen jumalallisen kutsumuksensa sekä liittyivät häneen; mutta Koreischilaisten suku, jota

Muhammed valloittaa erään linnan.
(Miniatyyri eräästä arabialaisesta historiasta.)

hän myöskin tahtoi käännyttää, rupesi häntä vainoamaan. Kaban temppeliin ei hän saattanut mennä saamatta häväistyssanoja kuulla. Hänen tunnustajansa pakenivat vainottuina Abessiniaan, joka oli kristitty maa, ja Muhammed itsekin pakeni v. 622 Jatribin kaupunkiin, jonka asukkaat, ollen Mekkalaisten kilpailijoita, ottivat hänet mielihyvällä vastaan. Kaupunki otti pian nimekseenkin *Medinet-el-Nabi,* s. o. profeetan kaupunki, eli *Medina.* Täällä Muhammed sai puoluelaisia yhä enemmän; hän voitti tappelussa Koreischilaiset, palasi Mekkaan 629, ja seuraavana vuonna Kaban temppelistä otettiin epäjumalankuvat pois. »Totuus on tullut», sanottiin, »valhe hävitköön». Vähitellen koko Arabian heimot liittyivät hänen oppiinsa, ja helposti kävikin käännyttäminen kerran alkuun päästyä. Muhammedilla ei, niinkuin kristillisessä kirkossa, ollut saarnaajia, jotka julistivat hänen oppiansa, vaan siihen pakotettiin väkivallalla. Ja monet heimot epäilemättä ottivat uuden uskon, niinkuin Klodvig ja Frankit kristinopin, tar-

kemmin sitä tuntematta. Näin syntyneellä uskonnon yhteydellä oli suuri valtiollinenkin merkitys, se kun liitti hajanaiset heimot yhteen, ja sen kautta syntyi mahtava Arabia. Suuret tulevaisuuden toiveet kenties useassa vaikuttivatkin kääntymisen. V. 632 kuoli Muhammed, ja silloin hän jo oli aikeessa lähteä Arabian ulkopuolelle oppiaan levittämään.

Islamin oppi on kirjoitettuna *koranissa,* joka on Arabialaisten raamattu. Vasta suuren profeetan kuoleman jälkeen se muodostui siten, että hänen lauselmiansa ja mietteitänsä, jotka kirjuri oli piirtänyt palmun lehdille tai lampaan luihin, koottiin yhteen; mutta niiden ohessa pääsi siihen pujahtamaan muidenkin henkilöiden lisäyksiä. Tällainen synty vaikutti, että teoksen eri osat ovat hyvin vähän toistensa yhteydessä ja että paljon ristiriitaisuuksia tavataan. Korani on jaettu 114:aan lukuun eli *suraan,* ja jokainen sura taas on yhteensommiteltu useista värsyistä. Islamin opissa on aineksia kristinopista sekä Juutalaisten uskonnosta, joka jo ennen Muhammedia oli Arabiassa tunnettu; mutta monessa kohden se niistä eroaa. Kun Korani esiytyy Jumalan tahdon ilmaisuna, on sen esitystapa erittäin varma ja voimakas; erehtymättömyyden ja totuuden leima on sen kaikkiin lauselmiin painettu. *Allah,* s. o. Jumala, on yksi ja Muhammed hänen korkein profeettansa, on tärkein opinkappale. Yksijumaluuden käsitys on erittäin täsmällinen, ja kristinuskon kolmiyhteyden se sanookin uudeksi monijumaluudeksi. Ihmismuodossa ei Jumala ole maan päällä ollut, vaan hän on ilmestynyt profeettainsa kautta aina määräaikojen päästä; Aatami, Noak, Mooses, Elias ja Kristus olivat sellaisia Jumalan tahdon ilmaisijoita, mutta Muhammed on viimeinen ja suurin. Näiden kuuden suuren profeetan ohessa opetti se olleen vähäpätöisempiä 200,000:teen asti. Jumalan palvelijoina, jotka hänen nimeänsä ylistävät, ovat enkelit. Ollen puhtaasta tulesta syntyneet heissä ei sukupuolierotusta tavata. Enkeleistä ovat neljä muita tärkeämmät, n. k. arkkienkelit: Gabriel, Mikael, Azrail ja Isfrahil, joka viimemainittu ylösnousemuksen päivänä puhaltaa pasuunaa. Toiset enkelit taas seuraavat kuolevaisten ihmisten toimia sekä ilmoittavat niistä Jumalalle. Löytyy paha enkelikin Eblis, joka joutui muista erotetuksi sen vuoksi, että hän epäuskonsa tähden kieltäytyi Aatamia kunnioittamasta, sittenkuin tämä oli luotu, vaikka Jumala oli kaikkia enkeliä siihen kehottanut.

Islamin oppi vaatii ihmiseltä, jotta hän tulisi autuaaksi, ainoastaan ulkonaisia töitä, mutta sisällinen mielentila, joka kristinopissa on pääasia, jää syrjään. Tärkeimmät velvollisuudet ovat: uskoa että Jumala on yksi ja Muhammed hänen profeettansa, toimittaa viisi rukousta päivässä

s. o. kunnioittaa Allahia kasvot pyhään Mekkaan päin kääntyneinä, antaa köyhille almuina kymmenes osa omaisuudestaan, pitää pyhänä suurta *Rhamadanin* juhlaa, joka kestää neljäkymmentä päivää joka vuosi auringon noususta sen laskuun, ja vihdoin käydä ainakin kerran eläissään Mekassa pyhiinvaelluksella. Näitä määräyksiä Arabialaiset nimittivät uskon viideksi pylvääksi. Mutta toisaalta Korani opettaa, että kaikkien ihmisten kohtalot ovat edeltäpäin määrätyt; sillä sallimaa ei saattanut kukaan välttää. Tämä oppi sallimuksesta syntyi käytännöllisistä syistä, koska Muhammed tahtoi saada Arabialaisista pelkäämättömiä sotilaita; sillä miksikäpä joku tappelussa henkeänsä tahtoisi pelastaa tai ruttoa pelkäisi, jos hänen kohtalonsa ennakolta oli määrätty? »Se on kirjoitettu», sanovat *Moslemit* (s. o. uskovaiset), jolla nimellä Islamin tunnustajia kutsutaan. Se joka taistelussa kaatuu, sanoo Korani, pääsee paratiisiin kuoleman jälkeen. Taivaita on seitsemän toinen toistaan korkeammalla, helvettejä on niinikään seitsemän toinen toistaan alempana, ja mitä alempana kukin niistä on, sitä kauheampi se on, samoin kuin taivaan ihannuus on suurempi, jota korkeammalla se on. Kuolleiden ylösnousemus ja viimeinen tuomio on kristinopista lainattu, mutta haaveilevan mielikuvituksen kaunistama tapahtuma. Tuomiopäivänä on ilma täynnä liiteleviä ihmissieluja, jotka ruumistaan etsivät; korkeutta kohti kiitävät uskovaiset, mutta maahan jäävät uskottomat. Arkkienkeli Gabriel punnitsee vaa'alla jokaisen teot, asettaen toiselle puolelle hyvät ja toiselle pahat, jonka jälkeen kuljetaan helvetin syvyyden yli vievän *al Serat*-nimisen sillan yli. Syntiset siinä syöksyvät alas, mutta hurskaat jatkavat matkaansa paratiisin nautintoihin. Siellä ikuinen kevät vallitsee, siellä on viileitä lehtoja, kauniita kasveja, timantteja ja smaragdeja sekä hienoja silkkimattoja; kirkas vesi, joka on makea kuin hunaja ja viileä kuin lumi, siellä vuotaa, ja ken sitä juopi, ei enää janoa; viiniäkin, jonka nauttiminen maan päällä oli kielletty, on siellä tarjona; siellä on niinikään elämänpuu *Taba*, jossa kaikellaisia hedelmiä kasvaa, ja joka on niin suuri, että juoksijahevonen tarvitsee sata vuotta sen siimeksen halki kiitääkseen. Ilma on hyviä hajuja täynnä, suloinen musiikki soi alituisesti. Telteissä uskovaiset asuvat, ja vaimot ovat saaneet nuoruuteensa jälleen; palvelijoina on kauniita mustasilmäisiä impiä *(houreja)*. Sanalla sanoen, paratiisi on aistillisten nautintojen tyydytyspaikka.

Islamin oppi on yksinkertainen ja sen vaatimuksia on helppo täyttää, jonka vuoksi se on saanutkin lukuisasti tunnustajia. Itämaiden uskonnollisissa oloissa sen kautta tapahtui edistys, mutta kristinoppiin verrattuna on se suuressa määrin alempiarvoinen. Itse Jumala ei ole

armosta rikas isä, vaan, niinkuin itämaisen valtion despootti, ankara ja mielivaltainen hallitsija, jonka määräyksestä toiset ihmiset joutuvat armotta kadotukseen, toiset taas autuuteen. Kristinoppi lausuu kaikki ihmiset samanarvoisiksi, mutta Muhammed ei antanut naiselle samaa asemaa kuin miehelle, kun hän julisti monivaimoisuuden luvalliseksi. Perhe-elämä ja äidin vaikutus lapsiinsa on sen kautta tehty tyhjäksi. Orjuutta hän ei poistanut, vaikka hän määrää sääntöjä, joiden mukaan orjia piti kohdeltamaan sekä sanoo vapauttamisen olevan Jumalalle mieluisan työn. Koko henki Islamin opissa on pintapuolisempaa, ulkonaisiin sääntöihin se tyytyy, ja aistilliset nautinnot ovat tulevassa elämässä palkintona; kristinopin syvempi, aatteellisempi ja jalompi henki on sille vierasta.

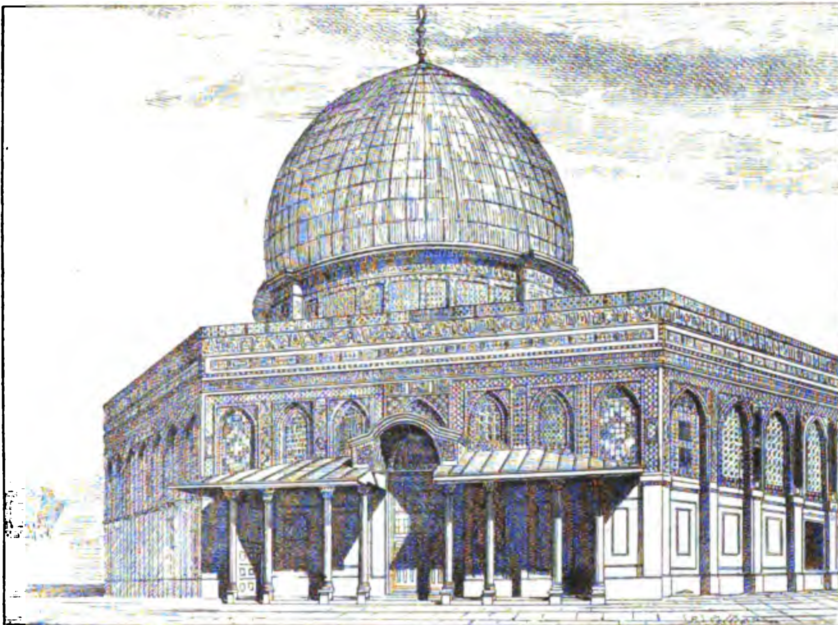
Mutta Muhammed ei säätänyt ainoastaan uutta uskontoa, vaan hän antoi myöskin lain, jonka mukaan uskovaisten yhteiskunnalliset olot piti järjestettämän; Korani on, paitsi uskonnollinen kirja, myöskin lakikirja. Niinpä perheen jäsenten suhteet siinä ovat järjestetyt; nainen sai osan perinnöstä, jonka kautta hänen asemansa jossakin määrin parani. Lapsia kielletään elävänä hautaamasta, jota julmaa tapaa ennen oli noudatettu, vaan käsketään pitämään heistä huolta. Varkaudesta, koronkiskomisesta, petoksesta ja väärästä valasta säätää korani ankaria rangaistuksia. Ja koska Muhammed julisti ilmoittaneensa Jumalan tahdon täydellisesti, ovat islamin tunnustajat olleet pakotettuina pysymään vuosisatojen kuluessa hänen säätämissään määräyksissä, joten kehitys on heidän yhteiskunnallisissa oloissaan mahdoton. Kristinoppi sitävastoin oli vaan uskonto ja jätti yhteiskunnalliset ja valtiolliset olot vapaasti kehittymään.

Samoin kuin kristinoppi oli islamikin yleinen uskonto, joka ei kuulunut yksinomaan Arabialaisille, ja tärkeimpiä keinoja autuuden saavuttamiseksi oli sen levittäminen, sillä jokaisen uskovaisen velvollisuus on miekalla sitä saattaa kaikkiin kansoihin.

Arabian kansa, joka tähän asti oli pysynyt syrjässä, käyttämättä voimiaan sivistyksen edistämiseksi, osottikin tässä äärettömän suurta tarmoa. Koranin antamat toiveet, sen lausumat uhkaukset saattoivat sen miekka kädessä tunkeutumaan maasta toiseen. Se tulinen intohimoisuus ja viha, joka ennen oli purkautunut eri heimojen välisissä taisteluissa, on nyt kääntynyt muita kansoja ja uskontoja vastaan.

Muhammedin seuraajat, *kalifit,* olivat samassa valtion, sotaväen ja uskonnon esimiehiä; maallinen ja hengellinen ylijohto ei täällä ollut erotettu, niinkuin Länsimaissa keisarin ja paavin välillä. Jo ensimmäiset niistä, *Abu-Bekr, Omar, Otman* ja *Ali,* jotka kaikki olivat Muhamme-

din sukulaisia, vievät Arabian joukot oman maan rajojen ulkopuolelle. Ensin hyökätään Itä-Rooman keisarikunnan omistamiin Syriaan ja Palestinaan. Keisarin joukot voitetaan v. 636. Jerusalem antautuu, ja Omar ratsastaa kamelin selässä yksinkertaisessa kamelinkarvoista tehdyssä puvussa kaupunkiin; satulan edessä on hänellä pussillinen viljaa, toinen taatelejа, ja nahkaleilissä vettä; ja tästä halvasta ruokavarastostansa tarjoaa hän kaikille vastaantulijoille. Salomon temppelin paikalle hän rakennutti komean »*Omarin moskeijan*».

Omarin moskeija Jerusalemissa.

Sitten hävitettiin Persian valtakunta, jota Roomalaiset eivät koskaan olleet saattaneet valloittaa. 150,000 soturia ei voinut vastustaa 30,000 Arabialaista *Kadesian* tappelussa, joka kesti kolme päivää (636). Egypti joutui sotapäällikkö Amrun haltuun v. 640, ja sieltä Arabialaisten joukot kulkivat länteenpäin Pohjois-Afrikan rantamaita myöten aina Atlantinmerelle asti. Valloitusta helpotti suuresti asukkaiden tyytymättömyys Itä-Rooman keisarin hallitukseen, joka sorti heitä suurilla veroilla; monissa paikoissa he kutsuivatkin Arabialaisia tulemaan ja antautuivat heidän valtaansa. Kristinoppi ja roomalainen sivistys, jonka tärkeimpiä seutuja Pohjois-Afrikan maat olivat, hävisivät näistä pitkiksi ajoiksi, sillä

sen jälkeen ne ovat olleet puoliksi raakalaismaina meidän aikoihimme asti.

Europan maihin Arabialaiset nyt alkavat kiihkoiset joukkonsa tuoda. Kahta tietä he sinne saattoivat tulla, Vähän-Aasian kautta Hellespontoksen salmen yli Kreikkalaiseen keisarikuntaan ja Gibraltarin yli Espanjaan. Europan itäosaan he ensin pyrkivät, sillä laivaston hankittuaan he v. 672 ilmestyvät Konstantinopelia piirittämään, jossa viipyivät seitsemän vuotta, saamatta sitä kuitenkaan valtaansa. Erään syrialaisen Kallinikoksen keksimällä »kreikkalaisella tulella», joka paloi vedessäkin, saatiin näet Arabialaisten laivasto karkotetuksi. Sama keino pelasti kaupungin toisenkin kerran v. 717, jolloin 120,000 miehen suuruinen armeija 1,800 laivalla oli tullut sitä piirittämään. Sen jälkeen se jäi Arabialaisilta hätyyttämättä.

Europan läntiseen päähän Arabialaiset sitä vastoin pääsivät asettumaan. Pyreneain niemimaalla oleva Länsigotien valtakunta oli heikko ja hajanainen, mikä ilmiö oli muissakin germanilaisvaltioissa nähtävissä. Sotapäällikkö *Tarik* tuli salmen yli v. 711; hänen nimestään johtuu *Gibraltar (Djebel-al-Tarik, Tarikin vuori).* Länsigotien kuningas Roderik tulee häntä vastaan, mutta joutuu *Xeres'in* luona tappiolle, jonka jälkeen Arabialaiset valloittavat koko niemimaan. Nyt he aikovat levittää valtansa vielä kauemmas. Pyreneain vuorten yli he tulvivat Frankkien valtakuntaan ja pääsivät Poitiers'in seuduille asti. Yhteinen vaara saattoi nyt niinkuin Attilan aikana useat kansat toisiinsa yhtymään: Frankit, Saksilaiset, Baijerilaiset, Alemannit ja Friisit; Frankkien major domus *Kaarle Martel* johti tätä suurta armeijaa. Tulisen innon valtaamana hyökkäsivät Arabialaiset tapansa mukaan kristittyjä vastaan, mutta Germanilaisten rivit olivat »kuin liikkumaton muuri», sanoo muuan kertoja. 300,000 Arabialaista jäi kaatuneena tappotantereella, sanovat vanhat kronikankirjoittajat, ja islamin opin täytyi väistyä. Poitiers'in tappelun v. 732 saatamme asettaa Salamiin, Senan ja Katalaunisten kentän taistelujen rinnalle. Niissä kaikissa itämaalaisuus ja länsimaalaisuus olivat vastakkain; kristinoppi, arjalaisten kansojen sivistys ja valtiolaitos on näiden kautta pelastettu hukkumasta.

Sata vuotta oli Arabialaisten valloituksia kestänyt, ja sillä ajalla he olivat muodostaneet valtakunnan, johon kuului maita kolmessa maanosassa. Idässä olivat sen rajana samat seudut Indus-virran varsilla kuin Aleksanteri suuren valtion, pohjoisessa Turkestanin aromaat, Kaspianmeri ja Kaukasusvuoret sekä Välimeri, jossa Rodos, Kypros ja Balearien saaret siihen kuuluivat, edelleen Pyreneain vuoret ja Cevennit,

sillä kaakkoisosa Galliasta jäi Arabialaisille; lännessä oli Atlantin meri rajana ja etelässä Afrikan erämaa, Etiopia ja Intianmeri aina Etu-Intian niemimaahan asti. Mutta ensi alusta alkaen tuo valtakunta oli heikko. Itämaiden kansat saattavat äkkiä miekallaan luoda suuria valtioita, mutta he eivät osaa järjestää niitä ja tehdä niitä pysyviksi. Niinpä riitoja ja vallankumouksia syntyi kalifikunnassakin. Ali murhattiin, ja *omaijalainen* suku, joka siirsi pääkaupungin Mekasta Syrian kaupunkiin Damaskokseen, anastaa kalifivallan v. 661. Ei täyttä vuosisataa sekään saanut hallita. Sillä oli paljon vastustajia, koska sen sukuperä ei johtunut profeetasta. *Abul Abbas, Abbassidien* suvusta, joka väitti polveutuvansa profeetan sedästä, anasti vallan v. 750. Omaijalaisen suvun jäsenet murhattiin julmalla tavalla. Abul-Abbas kutsui kerran heidät pitoihin, joihin 90 prinssiä saapui, mutta ilon vallitessa ilmestyi murhamies jokaisen taakse, ja prinssit saivat kaikki surmansa paitsi yksi, *Abderraman,* joka pääsi pakenemaan Espanjaan. Abbassidit hallitsivat sitte kalifikunnan loppuun asti v. 1258 Bagdadissa Tigrisvirran rannalla, jonka he tekivät pääkaupungikseen.

Uskonnon asioista syntyi niinikään riitoja, jonka vuoksi eri lahkoja muodostui. Jo aikaisin oli *schitien* ja *sunnitien* välillä erimielisyyttä, joka meidän päiviimme saakka on jakanut muhammedilaismaailman kahteen osaan. Edelliset pitävät korania ainoana pyhänä kirjana uskonnon asioissa ja profeetan sukulaisia (Alia ja Fatimaa) uskovaisten oikeina johtajina; Alin vastustajat, sunnitit, jotka pääsivät voitolle, antavat Koranin ohessa arvoa myöskin suusanaisille kertomuksille. Tässä ilmenee samantapainen erilaisuus, kuin protestanttisen ja katolisen kirkkokunnan välillä kristimaailmassa. Monet eri kansat, jotka olivat pakotetut yhtymään tuohon suureen valtakuntaan, eivät myöskään saattaneet yhteensulautua heittämällä erikoisharrastuksensa ja omituisuutensa. Ja vihdoin Arabialaisten uskonkiihko ja sotaisa into laimenee, kalifit antautuvat rauhan toimiin tai vaipuvat nautintoihin, mistä valtion rappeutuminen ja siitä johtuva hajoaminen on seurauksena.

Kalifikunnan loistoaika oli ensimmäisten Abbassidein aikana; Abul-Abbasin seuraajat *Al-Manzor, Harun-al-Raschid* ja *Al-Mamun* (754—833) kuuluvat Itämaiden mahtavien hallitsijoiden joukkoon. Bagdad on kasvanut suureksi ja komeaksi maailmankaupungiksi, muinoisen Babylonin ja Niniven vertaiseksi. Korkea muuri, josta 163 tornia kohoaa, oli sitä suojelemassa vihollisten hyökkäyksiltä; 10,000 moskeijaa sanotaan siellä olleen, 600 kanavaa rakennettiin Tigriin tulvien varalle. Komeita rakennuksia ja puistoja oli pitkin kaupunkia. Suuremmoisin oli

kalifin palatsi kaupungin vieressä; siihen kuului seitsemän pihamaata, joita monellaiset rakennukset ympäröivät. Salien kattoja olivat komeat marmoripylväät kannattamassa ja seinät olivat kirjaillut kalliilla puu- ja poslinikoristuksilla tai olivat niitä kalliit ja loistavat kangasverhot peittämässä. Vastaanottohuoneessa oli kullasta ja hopeasta tehty puu, jonka oksilla, tuulen niitä häilyttäessä, taidolla tehdyt linnut rupesivat laulamaan. Tähän palatsiin kuului 7,000 eunukkia sekä 700 palvelijaa; 100 leijonaa pidettiin kalifin huviksi kahlehdittuna sen läheisyydessä. Yksinkertaisuus, jota ensimmäiset kalifit elintavoissaan osottivat, on nyt hävinnyt; vanhan Assyrian ja Persian kuninkaiden loisto on heitä ympäröimässä; ja he pitävätkin itseänsä Jumalan sijaisina maan päällä. Hovissa on suuri joukko virkamiehiä, joista tärkein on *visiiri,* ensimmäinen ministeri, ja runsas rahasto on heillä varattuna; Al-Manzor esim. kokosi noin 750 miljoonaa markkaa vastaavan summan. Harun-al-Raschidin aikana käytiin vielä voitokkaita sotia, mutta pian velttous ja ylellisyys seurasi rikkautta ja loistoa, niinkuin ennen vanhoissa Itämaiden valtioissa. Al-Mamunin seuraaja *Motassem* muodostaa 50,000 turkkilaisesta orjasta, jotka hän oli Tatareilta ostanut, kaartin valtansa turvaksi. Mutta ennen pitkää tästä tuli samallainen mielivaltainen joukko kuin pretorianit olivat Roomassa olleet, sillä he työntävät kalifeja valtaistuimelta ja asettavat toisia sijaan. Tässäkin uudistuu sama ilmiö, joka aina historiassa tavataan, kun vakinainen sotajoukko on asetettu suojelemaan itsevaltiasta.

Kalifikunta ei ensimmäistenkään Abbassidein aikana ole yhtenä, sillä Espanja siitä erosi v. 755. Tuo verilöylystä pelastunut omaijalainen prinssi Abderraman pakeni näet sinne ja perusti sinne eri kalifikunnan, jota pääkaupunkinsa mukaan sanotaan Kordovan kalifikunnaksi. Pohjois-Afrikassa taas muodostui mahtava valtio, jonka pääkaupunkina oli Kairo. Sen hallitsijasuku johti alkuperänsä Alista ja Fatimasta. Siten oli yksi valtakunta kussakin maanosassa, mutta ennen pitkää muodostuu itsenäisiä valtioita vielä Syriassa, Mesopotamiassa, Iranin maissa, Marokossa, Tunisissa j. n. e. Tavallisesti nekin ovat lyhytikäisiä, mutta kun yksi häviää, syntyy toinen sijaan. Ja vihdoin ei Bagdadin kalifilla ole hallittavanaan muuta kuin pääkaupunki ympäristöineen. Kordovan kalifikuntakin hajoaa, kun omaijalainen suku loppui (1031), siten, että maaherrat jokaisessa makunnassa rupeavat itsenäisiksi ruhtinoiksi. Kolmen vuosisadan kuluttua syntynsä jälkeen oli tuo suuri valtio pirstaleina.

Suuremman merkityksen kuin valtiollisessa suhteessa ovat Arabialaiset saavuttaneet sivistyksen harrastajina ja kehittäjinä. Uskonkiihkossaan he kyllä aluksi halveksivat tarpeettomana ja vihasivat kaikkea mitä koranissa ei ollut kirjoitettuna, mutta kun se oli laimennut, ryhtyivät he tieteisiin ja taiteisiin melkein samalla innolla, jota he vastikään sodassa olivat osottaneet. Ja 8—12:nnen vuosisadan aikana, jolloin Europan Länsimaat olivat raakuuden ja tietämättömyyden valtaan vaipuneet, olivat Arabialaiset korkeimman sivistyksen kannattajia; Bagdad, Bassora, Samarkand ja Damaskos Aasiassa, Kairo, Kairwan ja Fez Afrikassa, Kordova ja Granada Espanjassa ovat sivistyksen pääpaikkoja. Omintakeista pohjaa heidän kulttuuriltaan tosin puuttui, sillä valloittamissaan vanhoissa sivistysmaissa tapaamaansa helleniseen se perustui, mutta he kehittivät sitä monessa kohden, ja Arabialaisten kautta Länsimaidenkin kansat jälleen siihen tutustuivat.

Jo ennenkuin Arabialaiset valloituksiensa kautta olivat tulleet Persialaisten ja Kreikkaisten yhteyteen, oli heillä jonkinlainen kirjallisuus. Heidän kielensä oli sangen rikas, varsinkin kirjakieli, jonka vertaista tuskin toista löytyy. Samoja esineitä ja käsitteitä ilmaisemaan oli satoja eri sanoja; niinpä sanovat he omaavansa 80 eri nimitystä hunajata ilmaisemaan, 200 käärmettä, leijonaa 500, mutta kameelilla on 1,000 nimitystä, miekalla yhtä monta, ja paha-käsitettä he ilmaisevat neljällä tuhannella eri nimityksellä. Tavaton muisti on Arabialaisilla voidakseen hallita ja käyttää sellaista sanapaljoutta. Heidän vilkas ja haaveksiva mielikuvituksensa pukeutui runoihin, sananlaskuihin tai arvoituksiin. Päästyään korkeimman sivistyksen yhteyteen, sai se uusia aineksia ja vaikuttimia sekä kehittyi sen johdosta. Siten syntyi esim. maailmankuulu satukokoelma »Tuhat yksi yötä», joka on intialais-persialaista alkuperää, mutta Arabialaisten muodostama omalle kielelleen. Kalifi Harun-al-Raschidin aikana syntyivät nämä sadut ja aiheutuivat niistä seikkailuista, joihin hän valepuvussa ystävänsä Dschafarin kanssa öisin Bagdadissa kulkiessaan oli joutunut. Viisaan *Lokmanin* satujen nimellä tunnetut ovat niinikään Itämaiden kansojen taruaarteista saaneet alkunsa ja tulleet Europassakin tunnetuiksi.

Korania Arabialaiset ensin yksinomaan tutkivat, mutta jo omaijalaisten kalifien aikana he rupesivat tunkeutumaan helleniseen tietopiiriin. Filosofiaa he alkoivat harrastaa opittuaan tuntemaan Aristoteleen teokset, joihin he perustivat oman viisaustieteensä; ja sen vuoksi oikeaoppiset teologit filosofeja vihasivatkin. Historian kirjoittamista, joka sai alkunsa sen kautta, että profeetan elämäkertaa tutkittiin ja

kirjoituksissa esitettiin, kielitiedettä ja oikeustiedettä he niinikään harrastivat, mutta tärkein tiede oli heillä matematiikka, jossa he perustuivat Eukleideen tutkimuksiin. Algebran taas Arabialaiset lainasivat Intialaisilta; ne numerot, jotka kaikki kansat ovat käytäntöön ottaneet, ovat Arabialaisten perintöä, jotka taas olivat saaneet ne Intialaisilta.

Tähtitiedettä he myöskin innolla harrastivat, jatkaen Babylonilaisten ja Kreikkalaisten tutkimuksia; he laskivat esim. eron aurinkovuoden ja tähtivuoden välillä. Keksittiin paljon uusia koneita, joilla taivaankappaleita tarkastettiin; Samarkandissa oli suuri observatorio. Lääketieteen alalla oli Arabialaisten oppineilla suuri maine; sellaisia olivat esim. *Averroës* ja *Avicenna,* jotka myöskin harrastivat filosofiaa. He perustuivat tässäkin Kreikkalaisiin, Hippokrateen ja Gallienoksen kirjoituksiin, mutta tekivät myös monta tärkeätä keksintöä, joilla vieläkin on suuri merkitys; esim. veden destilloiminen sekä alkoholi ovat heidän keksimiänsä; useita lääkkeitä he ensiksi alkoivat käyttää, niinkuin kamferttia ja elohopeata.

Mutta paljon oli myöskin taikaa heidän tieteessään. Niinpä Arabialaisilta on kotoisin *alkemia,* joka keskiajalla oli Europan Länsimaissakin yleinen. Itämaalaisten luonne on ylipäänsä taipuvainen salaperäiseen ja merkilliseen, ja siitä tämäkin harhatiede johtui; koetettiin näet monellaisia metallia yhteensulattamalla ja samassa loihtuja lukemalla saada kultaa keksityksi ja n. k. »viisasten kiveä» löydetyksi. Samoin he tähtien asemasta ennustivat ihmisten kohtaloita ja tulevia tapahtumia niinkuin vanhan Babylonin papit ennen. Mutta tämän taikaopin ohessa tehtiin monta tärkeätä keksintöä näidenkin tieteiden alalla.

Eivät ainoastaan yksinäiset harrastajat olleet perehtyneet tieteisiin, vaan kouluja ja yliopistoja perustettiin suurimpiin kaupunkeihin, ja suuria kirjastoja, kokoelmia ja museoita oli niiden yhteydessä. Kairoon esim. fatimidi-hallitsijat perustivat kirjaston, jossa oli 120,000 nidettä kirjoja, ja yliopisto siellä oli, jossa usein oli 12,000 oppilasta; Kordovassa oli kirjasto, jossa oli noin 400,000 nidettä.

Kuvaamataiteet sitävastoin eivät saattaneet suuresti kehittyä Arabialaisissa, sillä korani kielsi kuvaamasta ihmismuotoa, s. o. teki mahdottomaksi kuvanveiston ja maalauksen. Rakennustaiteessa kehittyi kuitenkin eri tyyli, jossa Arabialaisten suuremmoinen mielikuvitus ilmenee. Sopusuhde ja säännöllisyys, joka Kreikan taiteessa oli tunnusmerkkinä, on Arabialaisten rakennuksissa vierasta, vaikkakin päämuodot, puoliympyrä kaari ja pylväät, byzantilaisesta taiteesta lainattiin. Samassa rakennusryhmässä, varsinkin palatseissa, on pyöreitä kupoleja hoik-

kia torneja ja porttikäytäviä vierettäin. Puutarhoja ja suihkukaivoja on pihoissa rakennusten välillä; komeita köynnöskasveja taas rakennusten seinämillä. Sisäpuoli rakennuksissa on loistava. Seinät, joissa ei saanut olla maalauksia, koristettiin n. k. *arabeskeilla,* monellaisilla, eri tavalla sommitelluilla piirroksilla, jotka alkuansa olivat kirjainmerkkejä. Komeimmat rakennukset olivat moskeijat eli kirkot, jotka olivat neliskulmaisia muodoltaan ja kupoolikattoisia. Niissä oli suuri rukoushuone, huone, jossa korania säilytettiin, puhdistusta varten kaivo ja minareetti eli torni, josta kutsuttiin uskovaisia rukouksiin. Komeimpia moskeijoja oli Kor-

Alhambran „leijonapiha", jossa 12 leijonaa kannattaa vesisäiliötä.
Alhambra, joka oli samalla palatsi ja linna, rakennettiin 13:nnen vuosisadan loppupuolella.

dovan päämoskeija, jossa oli 1093 marmoripylvästä. Jerusalemissa oli jo ennenmainittu Omarin moskeija. Palatseista oli kalifien asunto Bagdadissa suuremmoisin; kuuluisa on myöskin *Alhambra* Etelä-Espanjassa, jonka rauniot vieläkin todistavat arabialaisen rakennustaiteen somuutta sekä loistoa.

Rikkaan henkisen elämän rinnalla kehittyivät myöskin elinkeinot. Arabialaiset olivat hyviä ja uutteria maanviljelijöitä; he esim. osasivat taidokkaasti auringon paahtamissa seuduissa hankkia kosteutta;niinpä Eufrat- ja Tigris-virtojen laaksoon samoin kuin Niilin maihin kaivettiin taajaan kanavia, joten nämät seudut tulivat yhtä viljaviksi kuin ne vanhalla ajalla

olivat olleet. Myöskin vesijohtojen avulla he kostuttivat peltojansa ja puutarhojansa. Puutarhanhoitoa he uutterasti harrastivat, ja varsinkin Espanjassa se oli laajalti levinnyt. Ennen näillä seuduin tavattuja viljalajeja ja hedelmiä hekin viljelivät; ainoastaan viinin viljelys hävisi, koska viinin nauttiminen oli koranissa kielletty; mutta riisi, safrani, kahvi ja sokuriruoko, joita ei ennen näissä maissa tavattu, tulivat heidän kauttaan tunnetuiksi.

Teollisuutta Arabialaiset myöskin uutterasti harrastivat. Nuot suuret kaupungit olivat paitsi tieteen myöskin teollisuuden pääpaikkoja. Hienoja kankaita valmistettiin itäosissa, Babylonissakin vielä; Mosulin kaupungista, joka oli Tigriin varrella, esim. johtuu yleisesti tunnettu musliinikangas; silkinviljelystä ja siitä syntynyttä teollisuutta kalifikunnassa suuressa määrässä harjoitettiin. Lasiteollisuus, joka oli vanhastaan tunnettu Foinikiassa ja Egyptissä, kehittyi entisestään; aseita valmistettiin, varsinkin Damaskoksessa ja Toledossa; Kordovassa valmistettuja haarniskoita, satuloita ja nahkatavaroita levisi kaikkiin Europan maihin, ja niistä maksettiin suuret hinnat.

Luonnollista oli, että myöskin kauppa kehittyi tuossa laajassa valtakunnassa. Bagdadin *basaari* (kauppiasten kaupunginosa) oli maailman kaupan keskusta. Entiset karavaanitiet liittivät kalifikunnan Itämaihin; arabialaiset kauppiaat kulkivat Intiassa, Sumatran saarella, Kiinassa asti, toivat niiden tavaroita itselleen ja lähettivät niitä taas Länsimaihin. He olivat niinikään aikaisin kauppayhteydessä Itä-Europassa asuvien kansojen, etenkin Bulgarien kanssa, jotka asuivat Volgan keskijuoksun varsilla; vieläpä kauemmaksi ulottui heidän kauppansa, Bjarmien maahan Wienan meren rannalle ja Suomeen asti, sillä Suomessakin on löydetty arabialaisia rahoja, jotka tuota kauppayhteyttä todistavat. Etelämaista he toivat kalliita metalleja, jalokiviä, ylellisyystavaroita, pohjoisesta he taas saivat turkiksia. Kauppamatkoillaan he oppivat tuntemaan maita ja kansoja, joita ei aikaisemmin oltu tunnettu. Monta tiedonhaluista matkustajaa kulki sangen laajalti vieraissa maissa, joista he ovat kirjoittaneet kertomuksiakin. Sellaisia oli *Edrisi*, joka matkusteli 12:nnellä vuosisadalla ja *Ibn-Batouta* 14:nnellä vuosisadalla. Viimemainittu matkusteli Pohjois-Afrikassa, Mesopotamiassa, Konstantinopelissa, mutta myöskin Etelä-Venäjällä, Intiassa, Sumatran ja Javan saarella hän kävi, vieläpä Kiinassa ja sen pääkaupungissa Pekingissä. Ne kertomukset, jotka syntyivät näiden matkojen johdosta, ovat tärkeitä tietolähteitä keski-ajan maantieteen tuntemiseen.

Arabialaisten sivistys kohosi äkkiä suureen loistoon, niinkuin heidän valtionsakin; mutta samantapainen heikkous ja höllyys siinäkin ilmenee. Valtiolaitostaan he eivät osanneet kehittää vapaaseen suuntaan, vaan alkuperäiseen itämaiseen despotismiin se jääpi tympistymään; siveellinen voima, joka sitä alussa oli kannattanut, häviää, jolloin kapinat vievät hajaannukseen. Sivistys taukoaa niinikään kesken kehitystään muutaman vuosisadan kuluttua, osottaen sekin syvän elinvoiman puutetta, eivätkä uudet kansatkaan, jotka myöhemmin muodostivat valtioita ja omistivat islamin uskonnon, ole voineet sitä kehittää, päinvastoin taantuminen on ollut siinä huomattavissa. Mutta vaikutuksetta ei Arabialaisten kulttuuri kuitenkaan ole ollut. Länsimaiden kansat, jotka Rooman hävittyä olivat ikäänkuin tietämättömyyden horrostilaan joutuneet, heräsivät, tähän tutustuttuaan, vireyteen ja toimintaan. Espanjan kautta muhammedilaismaailma oli Länsimaiden kanssa yhteydessä, vaikka eri uskonnon vuoksi tuota tahdottiin välttää. Ristiretkillä ollessaan Europalaiset tulivat paremmin tuntemaan Arabialaisten sivistystä, joka monessa kohden tuli vaikuttamaan heidän omien olojensa kehitykseen.

VI.

Kaarle suuri.

Kolme valtioryhmää. — Germanilaisvaltiot. — Frankkilaisvaltakunta viimeisten Merovingien aikana. — Pipinin suku saapi vallan. — Kaarle suuri. — Sota Italiassa. — Saksilaiset kukistetaan. — Avarit voitetaan. — Kaarle suuren maailmanvalta. — Hänet kruunataan keisariksi. — Hallitus. — Majkentät. — Sotalaitos ja verot. — Kreivit. — *Missi dominici.* — Kaarlen osanotto hallitukseen. — Sivistysharrastus. — Hovikoulu ja oppineet miehet. — Kaarle suuren valta-asema ja merkitys.

Islamin oppi oli pyrkinyt valtaamaan koko sivistyneen maailman, mutta sille ei tulevaisuus tullut kuulumaan, onneksi epäilemättä ihmiskunnalle. Laajan alan se kuitenkin riisti itselleen, sillä Kreikkalainen keisarikunta menetti sille kolmannen osan maistaan ja germanilaismaailma Pyreneain niemimaan. Täten oli 8:nnen vuosisadan puolivälistä alkaen historiassa kolme valtioryhmää erilaisine sivistyksineen ja valtiolaitoksi-

neen. Vanha roomalainen valtakunta oli yhä edelleen olemassa, vaikka riutuneena; islamin maailmassa kehittyi korkea sivistys, mutta se alkoi pian myöskin häviöönsä päin kääntyä; germanilaiskansoissa oli hajanaisuus ja sekasorto suurempi kuin muualla, mutta kristinopin ja germanilaisroomalaisen valtiolaitoksen pohjalla on niissä nähtävissä kehitys, vaikkakin se kulki hitaasti.

Frankkien valtakunta oli suurin Länsimaiden valtioista, mutta jakaantuneena eri osiin, jotka usein olivat riidassa keskenään. Britanniassa olivat Anglit ja Saksilaiset saaneet alkuasukkaat, kelttiläiset Britit ja Skotit, tungetuiksi pohjoisiin ja läntisiin vuorimaihin. Rooman paavin Gregorius suuren toimesta oli heille ruvettu saarnaamaan kristinuskoa jo 6:nnen vuosisadan lopussa, ja pian he osottivat suurta uskonnollista harrastusta, joka tulee näkyviin lähetystoimessa. Mutta valtiollinen hajanaisuus oli täälläkin, sillä seitsemään valtakuntaan Anglosaksit anastamansa maan jakoivat; siitä tulee nimitys *heptarkia.* Italian pohjois- ja keskiosissa oli Longobardien valta vakaantunut ja se tahtoi päästä laajenemaan etelämmäksikin, vieläpä Rooman kaupunkia he haluavat. Mutta paavit, jotka kirkollisen asemansa tueksi tahtoivat saada myöskin maallista valtaa, koettivat tätä estää. Etelä-Italia ja Ravennan seudut koillisessa kuuluivat vielä Itä-Rooman keisarin maihin. Germaniassa olevat Alemannit, Türingit ja Baijerilaiset olivat frankkilaiskuninkaiden alamaisia, vaikka tämä herruus oli heikko, samoin kuin kristinoppikin. Ja varsin itsenäinen sekä pakanallinen oli *Saksilaisten* mahtava kansa Pohjanmeren eteläpuolella, samoin Tanskan ja Skandinavian niemimailla asuvat Germanilaiset. Elbestä alkaen itäänpäin elivät Slavilaiset heimot vapaissa oloissaan, ja niiden naapureina olivat *Avarit* nykyisessä Unkarissa, sekä idempänä *Bulgarit,* joita pidetään Hunnien jälkeläisinä. Avarit olivat julmilla ryöstöretkillään Länsimaiden vitsauksena, niinkuin Hunnit kolmea vuosisataa aikaisemmin.

Tuohon hajanaiseen ja riitaiseen maailmaan ilmestyy nyt oloja järjestämään yksi historian suurimpia miehiä, Frankkien kuningas *Kaarle.* Näytti siltä, että rauhan ja järjestyksen aika hänen kauttansa alkaisi. Ajaksi se tapahtuikin.

Olemme edellisessä nähneet, mitenkä Merovingien kuningassuku Frankkien valtakunnassa huononemistaan huononi; kuninkaat oleskelivat toimettomina ja ilman valtaa maakartanoissaan; ainoastaan kerran vuodessa he näyttäytyivät kansalleen, kun he härkien vetämissä vaunuissa tulivat kansankokouksiin, n. k. Marskentälle. Mutta hallitustoimet olivat major domuksella. Aluksi oli kullakin valtakunnan osalla omansa; mutta

sittemmin virka yhdistettiin yksiin käsiin. Itä-osan eli Austrasian sekä Länsi-osan eli Neustrian välillä oli vanhastaan riitoja ja kilpailua, johon pääasiallisesti rotuviha oli syynä, sillä Neustrian Germanilaiset olivat Roomalaisiin sulautuneet, ja sen kautta entinen germanilainen kuntokin oli hävinnyt; Austrasian asukkaat taas olivat puhtaita Germanilaisia ja muodostivat voimakkaamman osan Frankeista. Sen vuoksi voitto tuli heille, kun Austrasian major domus *Pipin, Heristallin herra,* vei miehensä taisteluun Neustrialaisia vastaan. *Testryn* tappelussa v. 687 hän voittaa, ja Frankit kulkevat taas melkein kuin Klodvigin aikana länteenpäin, ottaen Gallian uudelleen haltuunsa; Pipin tulee koko valtakunnan major domukseksi.

Tästä tapahtumasta Pipinin suvun herruus frankkilaisvaltiossa saapi alkunsa. Pipinin poika *Kaarle Martel* pelastaa Poitiers'in voitolla (v. 732) Länsimaat Arabialaisten vallasta, ja hänen seuraajansa *Pipin lyhyt* uskaltaa tehdä merovingilaiskuninkaitten vallasta ulkonaisestikin lopun. Omin päin hän ei kuitenkaan tähän vallankumoukseen ryhdy, vaan pyytää Rooman piispaa antamaan suostumuksensa siihen, että se, joka hallituksen toimet hoiti, myöskin saisi kuninkaan nimen. Tähän myöntyi paavi Sakarias, ja Kilderik III pakotettiin menemään luostariin. Pipinin poika *Kaarle,* joka on *suuren* nimen historiassa saanut, on etevin sukunsa jäsenistä, ja hänen nimensä mukaan sukuakin tavallisesti kutsutaan Karolingien suvuksi. V. 768 Kaarle peri frankkilaisvaltakunnan ja hallitsi v:teen 814.

Pipinin sinetti.

Kaarle suuri on niitä historian henkilöitä, joihin oman aikansa kaikki tapahtumat kohdistuvat ja jotka toimillaan suuresti vaikuttavat seuraavaankin aikaan. Hänellä on keski-ajan historiassa samallainen merkitys kuin Aleksanteri suurella kreikkalaismaailmassa ja Caesarilla Roomassa; nerokkain mies oli päässyt korkeimpaan asemaan. Kaarle käsitti aikansa tarpeet, hänen tarkka silmänsä näki, mikä oli mahdollista saada toteutetuksi. Ja kun tarkoitusperä oli selväksi suunniteltu, oli hän nopea toimissaan, tarmokas ja luja saattamaan tahtonsa täytäntöön. Sodissa, joilla hän suuren valtakunnan muodosti, hän osotti suuren sotapäällikön taitoa ja valtakunnan olojen järjestämisessä suuren valtiomiehen ominaisuuksia. Mutta näiden toimiensa lomassa oli hänellä

aikaa vielä luku- ja kirjoitustaidon opettelemiseen sekä muihin sivistysharrastuksiin, vaikka maallikoille näitä pidettiin joutavina. Usein yölläkin kun unesta heräsi, nousi hän kirjoitusta harjoittamaan. Ruoalla ollessaan hän luetti itselleen jotakuta teosta; vaatteita päällepukiessaan hän kuunteli riitakysymyksiä ja ratkaisi ne samassa. Hänen työkykynsä ja toimintahalunsa näyttää melkein rajattomalta. Saadakseen monellaiset asiat suoritetuiksi, hän oli tarkoin jakanut päivän eri toimia varten. Hän noudatti säännöllisyyttä elintavoissa, kohtuutta ruoassa ja juomassa. Juoppoutta hän ei kärsinyt, eikä hän ylellisyyttäkään rakastanut. Tavallisissa oloissa hän käytti sellaisia vaatteita, joihin hänen tyttärensä oli kutonut kankaan; ainoastaan suurissa kirkkojuhlissa tai vieraiden valtioiden lähettiläitä puhutellessaan hän esiintyi loistavassa puvussa. Suuri, terve ruumis hänellä oli, ja ratsastamisella, uimisella sekä metsästyksellä hän

Pipin lyhyen nimikirjoitus.

ylläpiti sen reippautta ja voimaa. Matkoilla Kaarle suuri oli alituisesti rauhankin aikana, sillä varsinaista pääkaupunkia, niinkuin Konstantinopeli Itä-Rooman keisarilla ja Bagdad kalifeilla, ei hänellä ollut, vaan hän kulki yhdeltä tilukseltaan toiselle, niinkuin Merovingit ennen; Rheinin seutujen kaupungeissa Aachenissa, Ingelheimissä ja Nijmvegenissä hän mielellään oleskeli, varsinkin hallituksensa loppuaikoina. Kuninkaan mukana oli perhe ja hovi, johon ei kuulunut ainoastaan ylhäisiä virkamiehiä, vaan myöskin oppineita, joiden kanssa Kaarle joutohetkinä mielellään keskusteli. Niiden joukossa oli myöskin eräs *Eginhard,* joka on historiassaan jättänyt tarkan kuvan tästä suuresta hallitsijasta.

Kaarle suuren toimet ovat kolmenlaisia: sodat, joilla hän muodosti suuren valtakunnan taistelemalla Italiassa Longobardeja vastaan, islaminuskoisia vastaan Espanjassa sekä idässäpäin olevia pakanallisia germanilaisia ja slavilaisia heimoja vastaan; toiseksi hallintotoimet, joiden kautta laaja valtakunta saatiin järjestetyksi, sekä kolmanneksi toimenpiteet sivistyksen edistämiseksi, joilla hän tahtoi kohottaa kansojansa raakuuden tilasta.

Olemme ennen maininneet, että Longobardit tulivat viimeisinä valloittajina Italiaan (568) ja anastivat pohjoisen osan siitä, jota nimi Lombardia vielä muistuttaa. Mutta he tahtoivat anastaa koko niemimaan valloittamalla myöskin Itä-Rooman eksarkatin, joksi Itä-Rooman omistamaa alaa kutsuttiin, vieläpä Rooman kaupunginkin. Paavi Stefanus II kääntyi silloin Itä-Rooman keisarin puoleen, ja kun häneltä ei tullut apua, hän pyysi Frankkien kuninkaalta suojaa. Pipin teki sen johdosta kaksi retkeä Italiaan ja pakotti Longobardien kuninkaan luopumaan eksarkatista, jonka hän antoi paaville. Sen kautta paavin maallinen valta sai alkunsa. Paavi nimitti Pipinin Rooman patriciukseksi, jonka kautta hän sai suojelusoikeuden tässä kaupungissa. Kaarle suuri sai saman arvon, ja sama hyvä suhde säilyy muutenkin frankkilaiskuninkaan ja Pyhän Pietarin seuraajan välillä. Kun nyt Longobardien kuningas Desiderius alkaa taas hätyyttää paavin alueita, kutsuu jälkimmäinen Kaarlen avukseen, joka v. 773 vei joukkonsa Alppisolien kautta Pohjois-Italiaan, saarsi Longobardien kuninkaan Pavian kaupunkiin, sekä pakotti hänet antautumaan. Desideriuksen lapsineen täytyi mennä luostariin, ja koko hänen valtakuntansa loppui. V. 774 Kaarle kruunautti itsensä Italian kuninkaaksi laskemalla päähänsä Longobardien kuninkaiden käyttämän rautakruunun. Neapelin seuduille asti ulottui näin Frankkien valtakunta, mutta muutamia

Pieni pronssinen ratsastajan kuva, joka hyvin luultavasti esittää Kaarle suurta.

Rooman ympärillä olevia seutuja annettiin kuitenkin paaville hänen edellisten alueittensa lisäksi.

Jo vuotta ennen Italian retkeänsä Kaarle oli alkanut sodan Saksilaisia vastaan, jotka asuivat Rheinin ja Elben välillä. Heissä oli germanilaiskansojen luonnonvoima ja tuoreus vielä jäljellä, jonka vuoksi taistelu tuli sitkeäksi ja pitkäksi. Kristinuskon ja sivistyksen levittäjänä Frankit tähän sotaan lähtivät, mutta Saksilaiset pitivät lujasti kiinni vapaudestaan ja vanhasta uskonnostaan. Kaarle hävitti heidän pyhät uhrilehtonsa sekä linnoituksensa, kukisti Irminsulin, joka oli pyhänä pidetty isänmaallinen muistomerkki Germanian vapauttajasta Hermannista, rakennutti heidän maahansa temppeleitä, asetti sinne piispoja ja määräsi kymmenyksiä maksettavaksi kirkolle. Mutta kun hän oli toisaalla, alkoi kapina; kirkot poltettiin, piispat ja saarnaajat surmattiin, kymmennykset ja muut verot jätettiin suorittamatta. Kaarle rupesi sen vuoksi käyttämään ankaruutta, jopa julmuutta. Voitettuaan uudestaan Saksilaiset hän yhdellä kerralla murhautti 4,500 panttivankia (v. 782); kolmen vuoden kuluessa hän poltti metsiä ja hävitti kyliä, tehden maita autioksi. V. 785 antautui heidän urhoollinen päällikkönsä Wittekind Kaarlen armoihin ja antoi kastaa itsensä. Kun Saksilaiset viimeisen kerran v. 793 alkoivat kapinan, koska heitä oli vaadittu sotapalvelukseen, pakotti hän useita perhekuntia muuttamaan Galliaan ja sijoitti Slavilaisia heidän maahansa. Ankarilla säädöksillä, joissa kuolemanrangaistus oli melkein jokaisessa uhkana, hän koetti pitää kuria. Ei yksin rikoksista kuolema seurannut, vaan vähäpätöisistä kirkon määräysten laiminlyömisistäkin; jos paastoamisen laiminlöi, jos kasteesta kieltäytyi, jos ruumis poltettiin, niinkuin ennen oli tehty, oli kuolema rangaistuksena. Seuraus tästä ankaruudesta oli Saksilaisten kukistuminen. V. 804 jälkeen ei enää rauha rikkunut. Heidän maassaan vallitsi nyt kristinusko, siellä kohosi kirkkoja, siellä asui piispoja, luostareja ja kaupunkeja siellä ilmestyi; sanalla sanoen Saksilaisten maa liittyi sivistyneeseen maailmaan.

Samaan aikaan kuin Kaarle pakotti Saksilaisia kasteeseen ja valtansa alle taipumaan, kävi hän toisaallakin sotaretkillä. Hänen iso-isänsä Kaarle Martel oli taistellut Arabialaisia vastaan, hänen isänsä valloitti heiltä Kaakkois-Gallian, ja Kaarle taas lähti heitä vastaan taistelemaan Pyreneain eteläpuolelle. Muuan arabialainen emiri, joka ei tahtonut tunnustaa Kordovan kalifin herruutta, pyysi näet Kaarlelta apua. V. 778 vei hän sen johdosta joukkonsa Pohjois-Espanjaan ja valloitti muutamia kaupunkeja, mutta hän ei saanut liittolaisiltaan niin suurta apua, kuin oli toivonut, jonka vuoksi hän palasi takaisin. Tämä retki on tullut kuuluisaksi sen vuoksi,

että paluumatkalla Pyreneain vuoristossa hukkui *Roland,* baskilaiset vuorikansat kun hyökkäsivät jälkijoukon kimppuun. Keskiajan sankarirunoudessa tästä tapahtumasta Roncevallin laaksossa paljon laulettiin ja Rolandia ylistettiin kristinuskon ritariksi. Vielä tekivät Frankit kuusi retkeä Espanjaan, jonka pohjoinen osa Ebro-virtaan asti valloitettiin ja liitettiin Kaarle suuren valtakuntaan.

Germanilaiskansojen asutus-alan itäpuolellekin Kaarle johti sotajoukkonsa slavilaisia heimoja kukistaakseen ja sen kautta estääkseen niiden hyökkäyksiä hänen valtakuntaansa. Elben ja Oder-virran välillä asuvat heimot voitettiin v. 789. Samoin pakotettiin Tanskalaiset pysymään niemimaallaan Eider-virran takana.

Kauheampia hävitysretkiä kuin Slavilaiset tekivät suomensukuiset Avarit näinä aikoina sekä Itä-Rooman keisarikuntaan että Italiaan ja Frankkien valtakuntaan. He ryöstivät äärettömiä aarteita ja kuljettivat ne asuinpaikoilleen Pannoniaan, jossa Attilakin muinoin oli vallinnut. Avareilla oli yhdeksän ympyrän muotoon puunrungoista ja kivistä rakennettua varustusta, joiden välillä oli laajoja aloja kylineen ja asukkaineen. Siellä nuo pitkin maailmaa ryöstetyt tavaratkin säilytettiin. Avarien kesken oli tähän aikaan hajaannus vallitsemassa, kun he olivat syösseet valtaistuimelta kaganinsa eli hallitsijansa. Frankit tekivät seitsemän retkeä heidän maahan ja tunkeutuivat monelta eri taholta heidän kehävarustuksiinsa, joista toinen toisensa perästä valloitettiin. Siten loppui Avarien valtakunta, ja Kaarle liitti heidän maansa omiinsa v. 796.

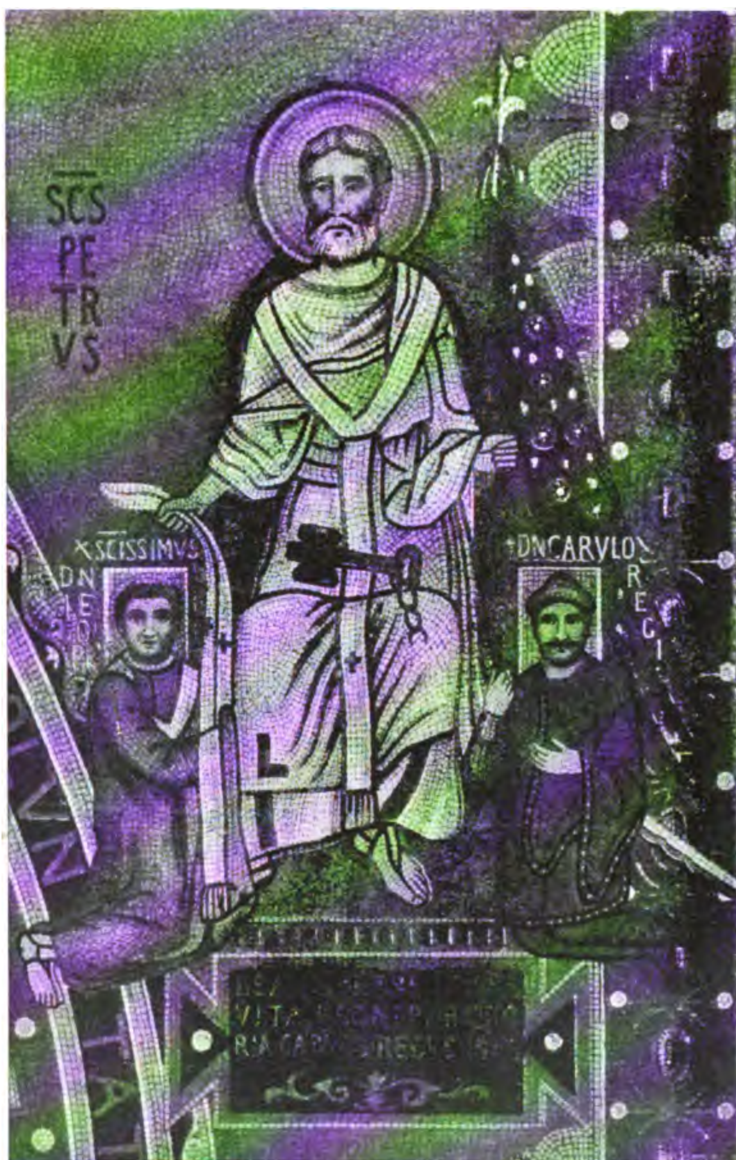
Noin v. 800 vaiheilla oli Kaarle melkein kaikki valloituksensa loppuun suorittanut. Hänen valtakuntansa ulottui Atlantinmerestä Oder-virtaan, Theissiin ja Adrianmereen asti, sekä Eider-virrasta Neapelin seuduille ja Ebroon asti etelässä. Siihen olivat melkein kaikki germanilaiskansat yhdistetyt, paitsi Anglosaksien saarivaltioita, mutta siinä oli Slavilaisiakin. Se ei enää ollut kansallinen valtio, vaan maailmanvaltio, jonka vuoksi sen hallitsijakaan ei enää saattanut olla yksinomaan Frankkien kuningas, vaan hänen täytyi saada tuota suuruutta osottava arvonimi, samoin kuin Aleksanteri suuri, joka Persian valloitettuansa ei enää saattanut tyytyä Makedonian kuninkaan arvoon. Tuollainen arvonimi olikin vanhastaan olemassa, nimittäin keisarin arvo, joka Länsi-Rooman hävittyä yhä oli säilynyt ihmisten mielissä jonkinlaisena aatteellisena oliona ja jonka nyt, kun melkein kaikki Länsi-Roomaan kuuluneet maat olivat taas yhteen kootut, saattoi jälleen uudistaa. Yleinen mielipide kansoissa kannatti sitä, ja varsinkin kirkonmiehet toivoivat saavansa tukea ja turvaa tuollaiselta maailmanhallitsijalta. Kaarle ei ottanutkaan sitä

omin päin, vaan hän sai sen kirkolta, samoin kuin hänen isänsä kuninkuuden. Joulun aikana v. 800 Kaarle oli Roomassa. Joulupäivänä kun hän Pyhän Pietarin kirkossa parhaillaan hartauttaan toimitti, tulee paavi *Leo III* ja asettaa keisarikruunun hänen päähänsä, kolmasti lausuen: »Onnea ja voiton siunausta Jumalan kruunaamalle suurelle ja rauhaa rakastavalle Roomalaisten Imperaattorille Kaarle Augustukselle». Samaan toivotukseen yhtyivät kaikki kirkossa olijat. Tällä tapahtumalla oli suuri historiallinen merkitys koko keski-ajan valtiollisissa oloissa; Kaarle suuri ja hänen jälkeläisensä pitivät itseänsä Rooman keisarien jälkeläisinä, s. o. koko Länsimaiden hallitsijoina; Rooman paavi, joka oli laskenut keisarikruunun Kaarle suuren päähän, oli suorittanut vaan uskonnollisen toimituksen, niinkuin Rheims'in piispa kastaessaan Klodvigin, mutta seuraavat paavit omistivat itselleen tämän johdosta valtiollisen oikeuden, pitäen itseänsä oikeutettuna antamaan keisariarvon. Ja koko keski-ajan kuluessa se olikin ainoastaan Roomassa saatavissa. Monet kiistat ja taistelut tästä johtuivat.

Rooman keisariarvon ottaessaan Kaarle suuri omisti myöskin valtioyhteyden aatteen, jonka nojassa Rooma oli valloittamansa maat yhteenliittänyt; mutta yksivaltiuden periaatetta hän ei noudattanut hallituksessaan, jonka vuoksi sen paino ei käynyt niin raskaaksi kuin ennen Rooman keisarien; päinvastoin Kaarlen koko hallitusjärjestelmä on germanilaiselle vapaudelle perustettu. Hän tahtoi liittää lujan roomalaisen valtioaatteen ja germanilaisen vapauden toisiinsa, vaikka se ei vielä hänen vaikutuksestaan saattanut tulla pysyväiseksi.

Hallituksen keskusta on kuninkaan hovi, jolla ei, niinkuin mainittu, ollut vakinaista paikkaa. Hoviin kuuluu useita virkamiehiä, joita kuningas piispojen ja kreivien joukosta valitsee; arkkikansleri otetaan piispoista ja hänen johdossaan työskentelee suuri joukko kirjureita; hovin kreivillä on tärkeimmät tuomiot ratkaistavanaan; konnetabeli, kamariherra, juomanlaskija y. m. olivat näiden lisäksi. Hovissa nähtiin aina myöskin valtakunnan kaikista osista henkilöitä, jotka olivat tulleet asioitaan toimittamaan, minkä vuoksi väen paljous oli sangen suuri. Melskeitä ja tappeluita näkyy usein näiden kesken syntyneen, jonka vuoksi kuningas eräässä asetuksessa kieltää niitä toimeenpanemasta, ja muuan vanha historiankirjoittaja kertoo, että Kaarle oli Aachenissa rakentanut asumuksensa siten, että hän saattoi siitä joka taholle nähdä mitä läheisyydessä tapahtui.

Germaniassa olivat kaikki vapaat miehet määräaikoina saapuneet yleisiin kokouksiin päättämään kansakunnan yhteisistä asioista, ja samalle

Kirkollinen esitys Kaarlen keisariksi vihkimisestä. P. Pietari ojentaa Kaarlelle lipun ja Leo III:lle n. s. „stolan“. (Mosaikkikuva Lateraanikirkosta 9 vuosis.)

periaatteelle oli Kaarle suuren hallituskin laskettu. Kaksi yleistä kokousta pidettiin joka vuosi, toinen keväällä, toinen syksyllä. Kevätkokoukset, *majkentät,* ovat tärkeämmät, sillä niihin saapuu, paitsi kreivejä ja piispoja, sotureita ja maanomistajia. Siellä kuningas esittää hyväksyttäviksi sellaiset lakimääräykset, joita hän oli koko valtakuntaa varten säätänyt, n. k. *kapitulariot,* sillä näiden ohessa oli eri kansoilla omat lakinsa, niinkuin burgundilainen, saalalainen ja ripuarinen laki, joita kukin kansa yksin noudatti. Samoissa kokouksissa hän niinikään tiedusteli monien kansojensa tarpeita ja toivomuksia, oliko kapinan hankkeita tekeillä, tai otti selvän naapurikansojen aikeista; hän lausui samassa myöskin tahtonsa heille ja antoi ohjeita miten oli eri tilaisuuksissa toimittava. Lahjat, joita vanhaan tapaan hallitsijalle tuodaan, hän kokoukseen saapuneilta miehiltä ottaa vastaan.

Sotilas Kaarle suuren aikana.

Majkenttien kokouksissa tarkastettiin myöskin sotaväki eli *heribann,* johon kaikki ne olivat velvolliset ottamaan osaa, joilla oli tarpeeksi suuri maaomaisuus. Jos taas maaomaisuus oli pienempi, yhtyi 3—4 tilallista yhdessä asettamaan sotamiehen, siten että yksi lähti sotamieheksi, mutta toiset hankkivat aseet ja ruo'an. Suurimmat maanomistajat hankkivat ratsumiehen. Sotapalvelus riippui siis maaomaisuudesta eikä ollut persoonallista laatua, jonka vuoksi se luonteeltaan oli samallainen kuin Kaarle XI:nnen järjestämä ruotujakolaitos Ruotsissa. Se tuli halvaksi kuninkaalle, koska ylläpitäminenkin kuului maanomistajille. Virkamiehet saivat niinikään toimeentulonsa viroistaan, sillä ei valtio palkannut heitäkään. Yleiset tiet, sillat ja rakennukset olivat samoin maanomistajain ylläpidettävät. Verojärjestelmä ei ollutkaan roomalaiseen tapaan kehittynyt; vaan, samoin kuin Merovingikuninkaat, sai Kaarlekin päätulonsa omista tiluksistaan, joita hänellä oli sangen paljon. Vapaat miehet toivat lisäksi vapaaehtoisia lahjoja, ja voitetuilta kansoilta otettiin veroja luonnontuotteissa.

Valtakunta oli entiseen tapaan jaettu kreivikuntiin, ja kreivit, joita kuningas määräsi, olivat niissä häntä edustamassa. Samoin kuin Merovingien aikana on kreiveillä sangen laaja valta; he hoitavat hallintoa, pitävät huolta kuninkaan tiluksista, joita kreivikunnassa oli, he kokoavat

verot sekä valvovat, että kuninkaan lakimääräyksiä noudatetaan. Kreivi on sitä paitsi tuomari, sillä hän on esimies tuomioistuimessa, jossa jäseninä on vapaita miehiä, n. k. *scabini*, jotka kreivi määrää. Koko kansa kun ei enää ollut asioita ratkaisemassa, olivat nämät sen edustajia, niinkuin lautakunta meidän oikeuslaitoksessamme. Sotamiesten kokoaminen kreivikunnasta, kun sotaretkelle oli lähdettävä, kuului niinikään kreivin toimiin, ja hän johtaa heitä sodassa. Kreivin käsiin on siis yhdistetty siviili-, tuomarin- ja sotatoimet; hän on kuin kuningas alueellaan. Niinkauan kuin oli jäntevä mies, sellainen kuin Kaarle, valtakunnan johdossa, kävi kaikki säännöllisesti, mutta seuraavana aikana kreivien valta tuli vaaralliseksi hallitusvallalle, ja sen kautta valtakunnan yhteys suuressa määrässä hävisikin, he kun rupesivat pitämään itseänsä itsenäisinä. *Pfaltzkreivejä* oli hoitamassa keisarien tiluksia ja linnoja; rajamaakuntiin asetettuja kreivejä kutsuttiin *markkreiveiksi*, joiden toimi oli etupäässä sotainen. Heidän alueellaan oli paljon linnoja ja varustuksia sekä sotaväkeä; heidän tuli etupäässä suojella valtakuntaa vihollisten hyökkäyksiltä. Sellaisia markkreivikuntia olivat Bretagne, Espanja, Friaul Koillis-Italiassa, Pannonia ja Brandenburg.

Tarkasti valvoi Kaarle, että hänen käskyjänsä kreivikunnissa noudatettiin ja että kaikki kävi säännöllisesti. Neljä kertaa vuodessa kulki kaksi kuninkaan lähettämää tarkastajaa, joista toinen oli piispa, toinen kreivi, n. k. *missi dominici*, maakunnissa ottamassa selvää kansan toivomuksista ja poistamassa väärinkäytöksiä. He pakottivat, jos tarvittiin, kreivin antamaan kaikille oikeutta. »Jos kreivi ei noudata oikeutta kaikkia hallittaviaan kohtaan», sanotaan eräässä Kaarlen laissa, »asettukoot meidän lähettiläämme hänen taloonsa ja eläkööt hänen kustannuksellaan siksi kuin oikeus on saatu.»

Kaarle suuren hallituksessa on voimaa ja virkeyttä, sillä kuningas itse puuttui joka kohtaan lakimääräyksillään. Hänen säätämiään *kapitularioita* löytyy yhteensä 1151, jotka käsittelevät mitä erilaisimpia seikkoja. Hän koettaa niiden kautta vastustaa ylimysten paisuvaa valtaa sekä estää pienempien vapaiden tilallisten häviämistä; hän kieltää jakamasta kuninkaan tiluksia; mutta hän pitää myöskin huolta orjistaan, etteivät nälkään kuolisi; hän tahtoo kerjäämistä estää; hän säätää miten kirkonkymmenykset olivat käytettävät; hän määrää kaupassa käytettävät mitat ja painot; koettaa varkautta ehkäistä ankarilla rangaistuksilla; ensimmäisestä kerrasta puhkaistiin silmä, toisesta reväistiin nenä ja kolmannesta oli rangaistuksena kuolema. Sanalla sanoen joka kohtaan hänen määräyksensä ulottuivat. Mutta hän olikin itse aina toimessa;

ylhäisten miesten kanssa hän neuvotteli valtakunnan tarpeista, mutta hän johti myöskin piispain kokouksia, joissa kirkon asioista keskusteltiin: kuvien pitämisestä kirkoissa tai jostakin harhaopista. Koko hallitus oli kuninkaan mahtavan olennon elähyttämä ja johtama. Mutta kun hän oli poissa, tuli entinen heikkous näkyviin. Ylimysten valta kasvaa entiseen tapaan; kreivit rupeavat pitämään itseänsä kreivikuntainsa herroina; pienet maanomistajat jättävät maansa ja rupeavat mahtavan miehen vasalleiksi; kuninkaan maatilukset lahjoitetaan hänen palvelijoilleen ja virkamiehilleen. Sama ilmiö on taas huomattavissa kuin Merovingien aikana. Kaarle suuren aikanakin tällaista poikkeustiloissa tavataan, sillä ei hänkään voi asioiden menoa muuttaa; hän saattaa vaan pidättää sitä pääsemästä suurempaan vauhtiin.

Suuremman maineen ja merkityksen, kuin sodillaan ja valtiotoimillaan, on Kaarle suuri kuitenkin saavuttanut sivistysharrastuksensa kautta. Hänen valtakuntansa hajosi, hänen luomansa hallintojärjestelmä höltyi, mutta sivistys, minkä hän oli alulle pannut, kehittyi halki keskiajan, sillä se sekasorron aika, mikä seurasi hänen kuolemansa jälkeen, ei saanut sitä häviämään muuta kuin pinnalta, mutta juuret säilyivät ehjänä. Raakoihin kansoihin hän koetti saada hengen viljelyksen alulle, ja koska kaikki henkinen sivistys oli yksinomaan kirkon piirissä tavattavana, kartutti hän sen vaikutusta ja valtaa suuressa määrässä, seikka, joka pian hänen kuoltuaan näytti varjopuolensa, kirkonmiehet kun tahtoivat kohota ruhtinasvallankin yläpuolelle. Kaarle suuri sitävastoin kyllä piti piispat, vieläpä paavinkin, palvelijoinaan, vaikkakin hän heille paljon etuja antoi. Kelvollisia ja oppineita pappeja ainoastaan pääsi luostarien abboteiksi, sillä heidän tuli kansan opetusta valvoa. Kaikkien luostarien ja tuomiokirkkojen yhteyteen perustettiin kouluja, jotka säilyivät oppilaitoksina halki keski-ajan kaikissa katolisissa maissa; munkkien ja pappien velvollisuus oli niissä opettaa. Kuningas itse kävi joskus niitä tarkastamassa, otti selvän oppilaiden kyvystä ja edistymisestä, ja kun hän huomasi köyhien pojat rikkaiden poikia etevämmiksi ja ahkerammiksi, nuhteli hän jälkimmäisiä, sanoen: »Te luotatte isäinne ansioihin, mutta tietäkää, että he ovat palkkansa saaneet, eikä valtio pidä lukua muista, kuin sellaisista, jotka ovat ansiollisiksi itsensä tehneet». Hän antoikin ansiollisille ja oppineille miehille paraat piispanvirat.

Hoviinsa Kaarle maodosti korkeimman koulun, jonkinlaisen akatemian, johon hän koetti saada aikansa oppineimmat miehet kaikista maista. Italiasta tuli sinne *Pietari Piisalainen, Alkuin,* aikansa kenties oppinein mies, oli anglosaksilainen, *Angilbert, Paulus Warnefrid, Rha-*

banus Maurus kuuluivat niihin, samoin *Eginhard,* Kaarlen elämäkerran kirjoittaja. Itse kuningas monien sotiensa ja hallitustointensa lomassa edistyi siinä määrässä opinnoissaan, että hän osasi puhua latinaa varsin sujuvasti sekä ymmärsi kreikankieltä; kielioppiakin hän opetteli ja alkoi kirjoituttaa äidinkielen kielioppia; hänen toimestaan aljettiin myöskin koota vanhoja sankarirunoja; tähtitiedettä hän niinikään harrasti. Ymmärsipä hän lauluakin. Roomalaisten ja gallialaisten kirkkolaulajien välillä oli syntynyt kiista, jälkimmäiset kun väittivät laulavansa kauniimmin kuin edelliset. Kuningas ratkaisi asian roomalaislaulun eduksi, ja sen mukaan kaikissa kirkoissa piti laulua opetettaman. Paavi Hadrianus lähetti hänelle kaksi parasta kirkkolaulajaa. — Usein hän itse istui noiden oppi-

Miniatyyrikuva Alkuinin raamatusta

neiden miesten parissa keskustellen heidän kanssaan; kukin tässä piirissä käytti jonkun tunnetun miehen nimeä. Kaarle oli David, Alkuin Horatius, Angilbert Homeros j. n. e. Alkuin mainitsee hänen kerran huudahtaneen: »Ah! jospa ympärilläni olisi kaksitoista niin kaikissa tieteissä oppinutta miestä kuin Hieronymus ja Augustinus olivat!» — Tästä »hovikoulustaan» kuningas lähetti oppineita piispoja ja abboteja valtakuntansa eri osiin. Mutta useat muutkin koulut, Tours'in, Orleans'in, Metz'in, Mainz'in y. m. saavuttivat suuren maineen.

Kaarle suuri oli aikansa etevin hallitsija, eikä hän ainoastaan nimeksi ollut Länsimaiden keisari. Hänen hovissaan Aachenissa, kertoo Eginhard, oli alituisesti vieraita kuninkaita tai heidän lähettiläitään; Essexin kuningas Egbert siellä oleskeli, Skottlannin ja Asturian kuninkaat tunnustivat hänet jonkinlaiseksi yliherrakseen; Konstantinopelin keisari hänelle usein kirjoitti, ja Itämaiden kuuluisien kalifien Abul-Abbasin ja Harun-al-Raschidin lähettiläitä kulki hänen hovissaan. Siellä oli nähtä-

vänä heidän lähettämiään lahjoja: Abul Abbasin lahjoittama elefantti, komea arabialainen huviteltti, sekä muuan merkillinen messingistä tehty vesikello, jonka Harun-al-Raschid oli hänelle lahjoittanut.

Tämä loistava ja suuri valtakunta ei kuitenkaan ollut pitkäikäinen. Sen voima riippui yhdestä tarmokkaasta miehestä, ja kun hän kuoli Tammikuun 28 p. 814, rupesi se hajoamaan. Mutta ei kaikki hänen työnsä katoa. Valloituksillaan hän liitti historian yhteyteen Saksanmaan, niinkuin Caesar muinoin Gallian, siten historian alalla laajentaen; sivistysharrastuksillaan hän yhdisti roomalaisen kulttuurin myöhempään aikaan. Kaarle suurella ei siis ole yksin Frankkien kuninkaana merkitystä, vaan hän on maailmanhistoriallinen henkilö.

VII.

Frankkilaisvallan hajoaminen.

Erikoisharrastukset frankkilaisvaltakunnassa. — Ludvig hurskas. — Kirkonmiesten valta paisuu. — Ludvig taistelee poikiensa kanssa. — Verdun'in sovinto. — Saksan ja Ranskan synty. — Hajaantuminen jatkuu. — Herttuat ja kreivit. — Sarasenien hyökkäykset. — Magyarien ryöstöretket. — Normannien retket. — He ryöstävät Ranskaa. — Hastings. — Gånge Rolf. — Kaarle suuren suku sammuu.

Kaarle suuren historia osottaa, kuinka paljon yksi ainoa mies saattaa aikansa oloihin vaikuttaa. Hallitukseen tullessaan hän oli tavannut vihamielisiä kansoja ja hajanaiset, epävarmat olot. Mutta hän liitti nuo kansat yhteen ja saattoi järjestyksen sekä turvallisuuden laajaan valtakuntaansa. Pysyväiseksi hän ei kuitenkaan saanut luomaansa valtiojärjestystä, sillä hajanaisuus ja turvattomuus on hänen kuolemansa jälkeen Länsimaissa taas nähtävissä. Monilla kansoilla, jotka Kaarle suuren valtaan kuuluivat, oli eri syntyperä, eri kieli, eri tavat ja laitokset, eikä muuta yhteyttä, kuin hallitsijan mahtava persoona. »Kaarle suurta ympäröivä suuri loisto», sanoo muuan St. Gallenin luostarin munkki, »vaikutti sen, että Gallialaiset, Aqvitanialaiset, Burgundit, Alemannit ja Baijerilaiset pitivät kunnianaan olla liitettynä Frankkien nimeen.» Mutta kun hän oli poissa, olivat erikoisharrastukset ylinnä; joka kansa tahtoo oman kuninkaansa, jokainen prinssi oman kuningaskuntansa, suuret

maanomistajat ja virkamiehet pyrkivät itsenäisiksi. Kaarle suuren jälkeläisten aikana tapaamme siten saman ilmiön, kuin viimeisten Merovingien aikana. Keisarikunta hajaantuu hajaantumistaan; mutta nyt se tapahtuu säännöllisemmin ja vakaammin, ja lopputulos on keski-ajan valtiotila, feodaalilaitos.

Kaarle suuri ei itsekään lujaa roomalaista valtiokäsitettä osannut omistaa, sillä hänkin hajoitti valtiotaan erottamalla siitä pojilleen kuningaskuntia; yksi sai Aqvitanian, toinen Italian, mutta näiden tuli kuitenkin kuulua valtion yhteyteen; jaon tarkoitus oli vaan lujemman hallituksen aikaansaaminen. Hänen kuoltuaan peri koko valtakunnan hänen ainoa elossa oleva poikansa *Ludvig,* jonka isä jo eläissään oli hallitsijakumppanikseen kruunauttanut. Ludvig oli hyvänluontoinen, hurskas ja tavoiltaan puhdas, mutta suuren valtakunnan kuninkaaksi hän ei sopinut, sillä häneltä puuttui tarmoa ja voimaa. Kaarle suuri osotti suurta auliutta kirkolle, mutta ei hurskasta heikkoutta, niinkuin Ludvig. Keisarikruunun hänen päähänsä laskiessaan lausui paavi Stefanus IV: »Pyhä Pietari pitää kunnianaan antaa sinulle tämän lahjan, koska sinä vakuutat hänelle ne vapaudet ja oikeudet, jotka hänelle kuuluvat.» Keisariarvo oli siis kirkon lahja. V. 822 Ludvig kutsui paljon piispoja, abboteja ja ylimyksiä kokoukseen, jossa hän tahtoi sopia henkilöiden kanssa, joita vastaan hän oli rikkonut. Etenkin veljenpoikaansa Bernhardia, joka isänsä Pipinin kuoltua oli saanut hänen kuningaskuntansa Italian, hän oli pahoin kohdellut; hän kun oli tehnyt kapinan, puhkaistiin hänen silmänsä, jonka johdosta hän kuoli. Kuningas teki nyt julkisen katumuksen, mutta sen kautta hän heikonsi omaa arvoansa, sillä se ei ollut ainoastaan kirkollinen katumus ja tunnustus, kun se tapahtui valtiollisessa kokouksessa. Piispat saivat yhä suuremman merkityksen ja sekaantuivat näihin valtiollisiin riitaseikkoihin, jotka nyt alkavat.

V. 817 Ludvig oli jakanut hallituksen poikiensa kanssa siten että vanhin poika *Lotar* tuli hänen hallitsijakumppanikseen, jota vastoin nuoremmat *Pipin* ja *Ludvig* saivat kuningaskuntia. Mutta kun keisari muutti tämän järjestelmän saadakseen nuorimmalle, toisesta avioliitosta syntyneelle pojalleen *Kaarlellekin* kuningaskunnan, ryhtyivät vanhemmat pojat kapinaan isäänsä vastaan. Kapinan johtaja, vanhin poika Lotar, pakottaa isänsä eroamaan hallituksesta, mutta papit asettuvat nyt keisarin puolelle, ja hän saapi heidän välityksellään valtansa takaisin (v. 830). Kolmen vuoden perästä on kuitenkin hurskas keisari, voitettuna »Valekentällä» Elsassissa, taas joutunut poikiensa valtaan, jotka nyt toisen kerran pakottavat hänet eroamaan vallasta; paavi oli heidän puolellaan,

ja vanhan keisarin täytyi julkisesti lukea pitkä luettelo pahoista töistään; hän oli muka saattanut kansan väärän valan tekijäksi, aikaansaanut toimillaan murhaa ja ryöstöä sekä sisällisiä sotia j. n. e. Piispat tulivat kuitenkin juhlallisesti vapauttamaan keisarin näistä synneistä, ja hän itsekin osotti sellaista katumusta ja nöyrtymistä, ettei hän ottanut valtansa merkkiä, ennenkuin oli saanut piispojen suostumuksen (v. 834). Vielä tämänkin jälkeen oli riitoja ja taisteluja aina Ludvigin kuolemaan asti v. 840. *Hurskaan* nimen on jälkimaailma antanut tälle kuninkaalle, ottaen huomioon hänen uskonnollisen mielensä, mutta unohtaen hänen heikkoutensa hallitsijana.

Rauhan aika ei nytkään tullut, sillä veljekset jatkoivat keskenään taisteluja. Valtakunta oli ollut jaettuna jo neljä eri kertaa Ludvig hurskaan aikana, ja hänen kuoltuaan Lotar otti keisarin arvon ja koetti edustaa yleisvaltion aatetta, mutta muut veljet eivät tahtoneet hänen valtansa alle alistua. V. 841 päätettiin asia ratkaista taistelussa, joka oli oleva ikäänkuin jumalantuomio. Siinä eri kansat samassa taistelevat keisariutta vastaan. Ludvig, jota saksalaiseksi kutsuttiin, toi taisteluun Saksan kansakunnat, Kaarle kaljupää taas Neustrialaiset, Aqvitanialaiset ja Burgundialaiset, sillä nämät kuuluivat hänen valtakuntaansa;' Lotaria ja hänen harrastuksiaan puolustivat ainoastaan Italialaiset. *Fontanetumin* luona Burgundissa Lotar joutui tappiolle (841), mutta vielä kaksi vuotta kesti sotaa, kunnes vihdoin v. 843 *Verdun'issä* tehtiin sovinto. Keisarikunta häviää nyt, ja sijaan alkaa muodostua valtioita kansallisuuksien perustuksella, vaikkakaan kansallinen yhteistunne ei vielä ollut läheskään itsetietoisena voimana näitä muodostettaissa. Läntinen osa, Neustria ja Aqvitania, tuli Kaarle kaljupään valtakunnaksi, Itä-Frankkilainen valtakunta Ludvig saksalaiselle, ja Lotar taas sai pitää keisariarvon, ja valtakunnaksi hänelle annettiin Italia sekä lisäksi Välimeren ja Pohjanmeren välinen maakaistale, jota nimitettiin Keski-Frankkilaiseksi valtakunnaksi. Siihen kuului suurin osa Sweitsiä, nykyisestä Ranskasta Rhone- ja Saone-virtojen itäpuolella oleva maa-ala, Elsass ja Lotringi, Schelden itäpuolella oleva osa Belgiasta, Luxemburg, Rheinin maakunnat ja Pohjanmeren rantamaa Weseriin asti.

Tästä tapahtumasta suuret Ranskan ja Saksan valtakunnat saavat alkunsa. Kansa, joka asui Kaarle kaljupään valtakunnassa, oli jo ruvennut eroamaan muista, sillä Kelttiläiset, Roomalaiset ja Germanilaiset ovat sulautuneet yhteen, joten Ranskan kansa on saanut alkunsa; ranskankieli alkoi muodostua näiden eri kansojen kielien yhteensulautumisesta, vaikka pääasiallisena aineksena siinä tuli olemaan vanha Roomalaisten kieli. Ludvig

saksalaisen maissa taas oli sekoittumattomia germanilaiskansoja, joista Saksan kansa on muodostunut. Ensi kerran käytettiin julkisesti ranskan- ja saksankieltä v. 842, jolloin molemmat kuninkaat ja sotajoukot Strassburgissa kumpikin omalla kielellään vannoivat taistelevansa uskollisesti Lotaria vastaan.

Miniatyyri keskiaikaisesta käsikirjoituksesta, esittäen Kaarle kaljupäätä istuen valtaistuimella. Ylhäällä on 4 naista, jotka esittävät neljää kuninkaan hyvettä, sivulla 2 enkeliä; alhaalla ehkä kuningatar seuranaisineen ja 2 sotilasta.

Mutta Lotarin valtakunta ei pysynyt koossa. Italiassa kyllä muodostui oma kansallisuus, vaikka valtiollista yhteyttä sielläkään ei ole syntynyt ennenkuin meidän päivinä; mutta Keski-Frankkilainen valtakunta jakaantuu vähitellen Ranskan ja Saksan välillä. Ensin siihen syntyy eri kuningaskuntia: Ylä- ja Ala-Burgundin valtiot etelässä, jotka yhdis-

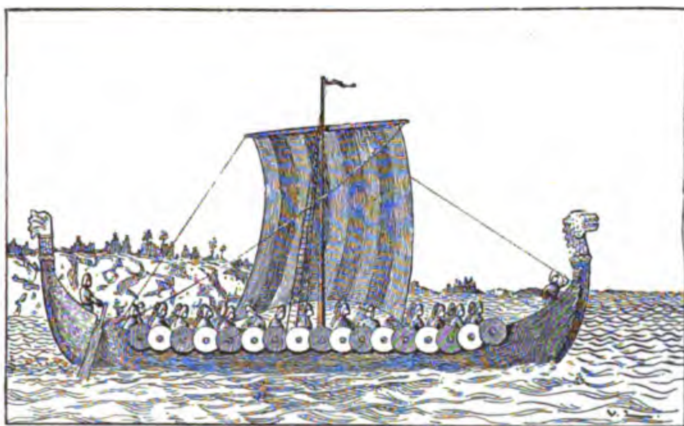
tettiin v. 932, sekä pohjoisessa Lotringi, joka annettiin Lotar I:sen kuoltua (855) hänen toiselle pojalleen Lotar II:lle, josta se maa nimensäkin sai; se oli jonkun aikaa itsenäinen, mutta sitte siitä syntyy riitamaa Saksan ja Ranskan välillä, jollaisena se meidän päiviimme asti on ollut.

Näiden varsinaisten päämaiden lisäksi pyrkivät monet muutkin osat itsenäisiksi. Aqvitanialaiset tahtovat oman kuninkaan, Bretagnen asukkaat pyrkivät myöskin vapaiksi, ja Baskilaisten johtaja etelässä tahtoo niinikään ottaa kuninkaan nimen. Kaarle kaljupää on heikko eikä voi yhteyttä ylläpitää. Pysyviä valtioita ei näistä kuitenkaan syntynyt.

Mutta ei siinä kylliksi, että Kaarle suuren keisarikunta näin jakaantuu moneksi kuningaskunnaksi, vaan tuo hajaantuminen jatkuu vielä eri valtioiden piirissäkin. Kuningas menettää valtansa ja ylimykset sen perivät samaan tapaan kuin olemme nähneet merovingilaiskuninkaitten aikana tapahtuneen. Kaarle suuri oli ollut eri osissa valtakuntaa olevien suurten maatilusten omistaja, joista hän oli saanut pääasialliset tulonsa, mutta hänen seuraajansa antoivat kappaleen toisensa perästä sotureilleen ja virkamiehilleen, sillä tämä oli ainoa keino, jolla he voivat saada miehiä pysymään palveluksessaan. Hallitsijan tulot vähenivät tämän kautta, ja samassa hänen mahtinsa ja arvonsakin, sillä monellaisia oikeuksia jaettiin niinikään noille lääninsaajille. Kreivien virat eivät myöskään enää ole niinkuin Kaarle suuren aikana hallitsijan määrättävissä, vaan virkojen omistajat alkavat pitää niitä perinnöllisenä omaisuutenaan ja myöskin sitä alaa, jossa he hallintoa pitävät, lääninä, joka menee perintönä. V. 877 Kaarle kaljupää antaakin Kiersy'n kapitulariolla suostumuksensa tähän perinnöllisyyteen. Suurimpia läänejä sanottiin herttuakunniksi, joiden omistajat, herttuat, olivat alkuansa olleet heimokuntien itsenäisyyden edustajia sekä sittemmin useampien kreivikuntien hallintomiehiä; kreivien joukossa oli niinikään monta mahtavaa miestä; ja vähitellen nämät herrat anastivatkin itselleen kaikki oikeudet, jotka ennen olivat kuuluneet kuninkaalle. Saksassa varsinkin oli mahtavia herttuoita, niinkuin Saksin, Frankin ja Schwabin herttuat, jotka olivatkin oikeastaan noiden entisten heimokuntapäälliköiden jälkeläisiä; Ranskassa taas olivat Normandian ja Burgundin herttuat sekä Toulousen, Auvergnen, Flanderin ja Champagnen kreivit muita mahtavammat. Viimeiset karolingisukuiset kuninkaat eivät mahtinsa puolesta olleet näiden vertaisia, sillä heidän hallussaan ei lopulta ollut muuta kuin Laon'in kaupunki; niin tyystin he olivat jakaneet ylimyksille maaomaisuutensa.

Levottomat ajat olivat, niinkuin mainittu, vaikuttamassa olojen kehittymiseen mainittuun suuntaan. Kaarle suuren kuoleman jälkeen

uudistuvat raakalaiskansojen hyökkäykset, ja viimeinen jakso kansainvaelluksista on nyt vasta suoritettavana. *Sarasenit* eli Arabialaiset ovat saaneet Välimeren haltuunsa; Pohjois-Afrikasta he purjehtivat Sisiliaan, ottaen sen haltuunsa, tulevat Italiaan, ryöstävät kerran itse Pietarin kirkkoa Roomassa, ja Etelä-Ranskassa heillä on Marseille'n lähellä varustettu turvapaikka, josta saattavat tehdä hävitysretkiä pitkin maata. Idästäpäin slavilaiset kansat tekevät retkiä läntisiin maihin, ja vihdoin 9:nnen vuosisadan lopulla ilmestyy julma ratsastajakansa, joka muistuttaa Hunneja ja Avareja. *Magyarit* eli *Unkarilaiset* olivat noin v. 890 asettuneet Pannoniaan ja sieltä he nopeilla ratsuillaan tekivät ryöstöretkiä Saksaan, Ranskaan ja Italiaan; ihmisten pelko ja kauhu heitä kohtaan oli yleinen. Ei

Viikinkilaiva.

heitä vastaan voitu taistellakaan, sillä nopeasti kiitäen heidän joukkonsa tulivat ja yhtä nopeasti ne saaliinensa taas palasivat kotimaahansa. Suurin vitsaus kuitenkin tuli pohjoisesta päin. Skandinavian kansat esiintyvät nyt ensi kerran historiassa *Normannien* eli *Pohjanmiesten* nimellä.

Varhaisina aikoina oli germanilaisia kansoja muuttanut Tanskaan, Norjaan sekä Etelä- ja Keski-Ruotsiin. Varsinaisissa kansainvaelluksissa ei heitä tavata, sillä vasta 8:nnella vuosisadalla heistä aljetaan historiassa mainita. Hurja rohkeus ja suuri maineenhalu oli heidänkin luonteensa pääominaisuutena. Ollen pakanoita he palvelivat Odinia ja Toria ynnä muita germanilaiskansojen jumalia; Walhallaan taisteluissa kaatuneet uroot toivoivat pääsevänsä nauttimaan Odinin luona sankarin palkkaa. Vielä lisäksi väestön karttuminen, köyhät olot ja perintölaki, joka määräsi koko omaisuuden ainoastaan perheen vanhimmalle pojalle,

saattoivat Pohjanmiehet lähtemään merta myöten kaukaisiin maihin saaliin hakuun. Kesän alussa työnnettiin keveät lohikäärmeen muotoiset *drakit*, jotka olivat vastatuulessa helpot soutaa, vesille. Joku arvokkaampi mies, n. k. »merikuningas», oli joukon johtaja, vaikka hän muuten oli jotenkin toisten arvoinen. Syksyllä palattiin usein takaisin, ja talvi-iltoina simaa ja olutta suurista sarvista juotaissa kerrottiin sankarien urotöistä. Itämeren ympärillä olevat rantamaat joutuivat heidän ryöstettävikseen, Pohjanmeren rannikko niinikään; Keski-Europaan, vieläpä Välimerelle asti he uskalsivat purjehtia. Ruotsin miehet kävivät etupäässä idässäpäin Suomen, Viron- ja Liivinmaan rannikoilla sekä Slavilaisten alueilla; he perustivat Nowgorodin kaupungin, josta Venäjän valtakunta sai alkunsa, ja kulkivat Venäjän virtoja pitkin Mustallemerelle ja aina Konstantinopeliin asti, jossa heitä tavataan Itä-Rooman keisarin henkivartijajoukossakin. Tanskalaiset taas suuntasivat matkansa etupäässä Pohjanmeren poikki Britanniaan ja sen ympärillä oleville saarille; 9:nnellä vuosisadalla he ottivat herruuden anglosaksilaisvaltakunnan koillis-osassa ja asettuivat siihen asumaan, ja 10:nnellä vuosisadalla Tanskan kuninkaat ottavat koko valtakunnan joksikin aikaa haltuunsa.

Pääasiallisesti Norjasta ja Tanskasta tulivat ne Norrmannit, jotka Frankkien valtakunnan maita alkoivat ryöstää. Kolmessa vuorokaudessa he saattoivat ennättää kotirannoiltaan tänne. He astuivat maalle, pitivät Odinille tai Torille juhlan, ja sitten lähdettiin ryöstöön; he vainosivat saarien suojassa, salmissa tai pienissä lahdelmissa olevia kauppalaivoja, mistä jotkut johtavat heidän nimityksensä »Viikingit», s. o. *lahden lapset*. Usein he kulkivat sisämaahankin virtoja pitkin ja ottivat varustetut paikat haltuunsa, mutta ellei se onnistunut, vetivät he veneensä niiden sivuitse. Kaarle suuren sanotaan ennustaneen näistä kovia aikoja nähdessään heidän laivojansa kaukana merellä purjehtivan. Ludvig hurskaan aikana niitä ilmestyy, ensin pohjois-osiin Frankkien valtakuntaa, jossa Walcheren'in saari Hollannin rannikolla oli heidän turvapaikkansa v:sta 836. Schelde-, Somme-, Seine-, Loire- ja Garonne-virtoja myöten he soutavat laivojansa, suuriakin kaupunkeja, niinkuin Orleans'ia ja itse Pariisiakin, he ryöstävät; Burgundiin, Cevennien ja Vogesien vuoristoihin saakka heidän rosvouksensa ulottuivat. Kaikki tarmo ja yhteys puuttui Frankkien valtakunnassa; yksi seutu ei pitänyt väliä, miten toisen kävi, Rouen oli välinpitämätön Bordeaux'n kovista onnettomuuksista, Orleans ei huolinut Pariisista, ja päinvastoin. Ja kertoopa eräs sen ajan kronikoitsija, että oli kristittyjä asukkaita, jotka luopuivat uskostaan ja liittyivät heihin yhdessä ryöstääksensä, sekä söivät heidän kanssaan

Odinille ja Torille uhrattua hevosen lihaa. Kuningas Kaarle kaljupää, joka oli voimaton aseilla saamaan mitään aikaan, koetti kullalla saada heitä poistumaan; mutta sillä hän enemmän vaan kiihotti heidän ahneuttaan.

Kuuluisimpia viikinkipäälliköitä oli muuan *Hastings*, joka vv. 844 ja 850 välillä ryösteli Loire- ja Garonne-virtojen seutuja; Espanjaan, vieläpä Italiaan asti hän kulki, tahtoen päästä itse Roomaakin ryöstämään. Hän oli jo miehineen saapunut Lunan kaupunkiin, jonka he luulivat Roomaksi, ja lähetti kaupungin piispalle ja kreiville sananviejiä ilmoittamaan, etteivät he aikoneet mitäkään pahaa tehdä, paikata vaan laivojansa, ja että itse Hastings halusi päästä kirkon helmaan. Tätä ei kielletty, ja Hastings kastettiin, mutta kaupungin portit pidettiin yhä suljettuina. Vähän ajan kuluttua kuuluu Normannien leiristä kovia valitushuutoja; Hastings on muka kuoleman kielissä. Ilmoitetaan, että hän oli määrännyt kaiken saaliinsa kirkolle, jos hän haudattaisiin siunattuun maahan. Kohta kuuluu kuolon sanoma. Hänen ruumiinsa viedään nyt kaupungin kirkkoon ja kumppanit seuraavat sitä; mutta samassa kuin se lasketaan kuoriin, nousee se ylös, lyö piispan maahan, ja muut Normannit vetävät piilossa olleet aseensa ja tappavat papit ja sotilaat. Vasta saatuaan kaupungin haltuunsa, huomasi Hastings erehdyksensä; Rooman sanottiin olevan vielä pitkän matkan päässä eikä niin helposti saatavissa, jonka vuoksi hän palasi takaisin Loiren seutuja ryöstämään. Vihdoin hän sai Chartres'in kreivikunnan omakseen, sillä muuten ei hänestä päästy. — Vv. 885—886 toinen tavallista suurempi normannilaisjoukko, jolla oli 700 laivaa mukanaan, piiritti Pariisia, jota kaupungin piispa ja kreivi Odo lujasti puolusti; keisari Kaarle paksu saapui vihdoin apuun, mutta taistelemaan hän ei lähtenyt, vaan maksamalla 700 hopeanaulaa hän sai heidät lähtemään. Silloin he kulkivat sisämaahan ja hävittivät talven kuluessa Burgundia.

Viikinkiläismiekan kahva, jossa näkyy Skandinavialaisten omituiset koristemuodot.

10:nnen vuosisadan alussa loppuvat viikinkiretket sen kautta, että eräs heidän päällikkönsä *Gånge Rolf* v. 911 sai luvan asettua miehineen

Normandie-maakuntaan. Silloinen kuningas Kaarle yksinkertainen teki samalla tavalla kuin Rooman viimeiset keisarit ottaessaan barbaareja alueelleen suojelemaan valtakuntaa muita barbaareja vastaan; Gånge Rolfin miehineen piti myöskin puolustaa maata muita Normanneja vastaan sekä kääntyä kristinuskoon.

Joka suunnalta siis raa'at viholliskansat ahdistavat Frankkien valtakuntaa samaan aikaan kuin Kaarle suuren jälkeläiset eivät kykene puolustamaan sitä, vaan heidän valtansa vaipuu vaipumistaan. Ranskassa Kaarle kaljupään kuoltua v. 877 hallitsee Karolingien suku v:teen 887, jolloin äskenmainittu *Kaarle paksu,* Saksan ja Italiankin hallitsija, erotetaan kuninkuudesta. Pariisin kreivi *Odo* valitaan Ranskan kuninkaaksi, ja Saksalaiset valitsevat hallitsijakseen *Arnulfin,* Kaarle paksun äpäräpojan. Mutta uudestaan Karolingit pääsevät Ranskassa hallitsemaan (898), ja vasta v. 987 koko suku siellä sammuu. Saksassa se oli loppunut jo v. 911. Italiassa oli useita ruhtinaita, jotka johtivat sukuperänsä Kaarle suuresta ja kiistelivät vallasta ja keisariarvosta, joka tietysti oli vaan tyhjä nimi, kunnes Saksan mahtava kuningas *Otto I* laskee maan valtansa alle ja uudistaa keisarikunnan.

VIII.

Läänityslaitos.

Läänityslaitos vakaantuu. — Feodaalinen valtio verrattuna Rooman valtioon. — *Allodiumi* ja *beneficiumi.* — Läänitherra ja vasalli. — Läänin antaminen. — Lääniherran ja vasallin välinen suhde. — Lääniherrojen suuri valta. — Valtiollinen kansa. — Feodaaliherran linna. — Turnajaiset. — Alustalaiset (villanit ja maaorjat). — Heidän velvollisuutensa. — Epävarmat olot. — Feodaalilaitoksen merkitys.

Neljännen vuosisadan lopusta asti olivat Länsi-Europan olot olleet alituisten muutosten alaisina. Kansakunta toisensa jälkeen ilmaantuu häiritsemään rauhaa, tehden vakaantumisen mahdottomaksi: Hunnit, monet germanilaiskansat, Slavilaiset, Avarit, Bulgarit, Arabialaiset ja vihdoin Normannit ja Magyarit olivat vuoronsa perään olleet liikkeellä. Vasta 10:nnellä vuosisadalla, kun molemmat viimeksi mainitut kansat asettuvat

rauhassa elämään, loppuvat kansainvaellukset. Samaan aikaan ja osaksi edellisten seikkojen vaikutuksesta on Länsi-Europan kansojen valtio- ja yhteiskuntalaitos myöskin ollut epävakaa ja muodostuksen alainen. Kaarle suuri koetti kyllä saada olot vakaantuneiksi luomalla maailmanvaltion, joka oli laskettu roomalaisen lujan valtioaatteen pohjalle, mutta jossa germanilaiselle vapaudelle myöskin oli annettu arvoa. Nuo molemmat katsantotavat olivat kuitenkin aivan vastakkaiset, jonka tähden ne eivät voineet liittyä toisiinsa muodostaakseen sopusuhtaista valtiolaitosta; germanilainen katsantokanta on voimakkaampi, kuin roomalainen, ja se viepi hajaantumiseen. Edellisessä luvussa olemme kertoneet, mitenkä tuo suuri valtakunta hajoaa hajoamistaan yhä pienempiin osiin, ja 10:nnellä vuosisadalla valtiolliset olot ovat joutuneet lopullisesti kehittymään, ja keski-ajan läänitys- eli feodaalilaitos on valmis.

Rooman lujalle valtiolle on feodaalinen valtio täydellinen vastakohta; Roomalaiset alistuivat yleisen abstraktisen valtioaatteen alle ja tottelivat valtiomahdin edustajia, virkamiehiä, joko niitä oli useita, niinkuin tasavallan aikana, tai ainoastaan yksi, niinkuin oli keisarivallan aikana. Mutta germanilaiskansat eivät tahdo tunnustaa tuollaista näkymätöntä, kaikkea yhdistävää ja velvoittavaa valtiomahtia, vaan korkein valta, samoin kuin valtion maakin, jakaantuu tuhansiin käsiin, ja ainoastaan henkilöitten välinen suhde on yhteyttä ylläpitämässä. Ranskassa feodaalilaitos kehittyi täydellisimmin, jonka vuoksi pidämme sen oloja silmällä tätä esittäissämme.

Edellisessä luvussa on jo nähty, mitenkä koko valtion maa oli joutunut ylimysten käsiin sen kautta, että pienet maanomistajat jättivät maansa rikkaalle naapurilleen, tai sen johdosta, että kuninkaat olivat jakaneet maaomaisuutensa. Siten vapaa maa, johon omistajalla oli täydellinen omistusoikeus, n. k. *allodiumi,* häviää, ja ainoastaan *beneficiumi*-maata tavataan, s. o. sellaista, joka saattaa omistajansa toisesta riippuvaisuuteen. Oikeuskäsityksen mukaan beneficiumi-maan omistajalla oli siihen vaan nautinto-oikeus, sillä maan varsinainen herra oli toinen, jolta hän oli sen saanut tai ajateltiin saaneen. Kuningas oli ylin maanomistaja ja lääniherra, ja feodaalisen käsityksen mukaan hän oli ikäänkuin jakanut koko valtion maan vasalleille, mutta nämät olivat taas antaneet samalla tavalla osan lääneistään vasalleille, jotka vielä pitkittivät tuota jakamista. Jokainen oli pidättänyt vaan osan itselleen välittömässä hoidossaan; siinä hänen viljelyksensä olivat, siinä asuivat hänen alustalaisensa, jotka suorittivat hänelle veroa ja kävivät hänen tiluksillaan päivätöitä tekemässä.

Läänin omistajat olivat siis joko *suzeränejä* eli *lääniherroja* tai *vasalleja* eli *lääninsaajia;* suurimmat lääniherrat olivat kruununvasallit, joiden suzeräni oli itse kuningas; Burgundin ja Aqvitanian herttuat sekä Flanderin ja Champagnen kreivit olivat muiden muassa kruununvasalleja. Säännöllistä järjestystä ei feodaalisessa arvojärjestelmässä kuitenkaan tavata, vaan kehittyi se monta kertaa hyvinkin mutkikkaaksi; herttua saattoi olla kreivin vasalli, jos oli häneltä maata saanut, sama henkilö saattoi olla kahden tai useammankin lääniherran vasalli, ja sattuipa niinkin, että lääniherra tuli oman vasallinsa vasalliksi; Ranskan kuningas esim., joka oli koko valtakunnan ylin lääniherra, oli kuitenkin

Kuningas vastaanottaa vasallilupauksen. (Keskiaikaisesta käsikirjoituksesta.)

S:t Denis'in luostarin vasalli, koska hänellä oli lääninä sille kuuluva tila. Tämän johdosta syntyi usein vaikeuksia molemminpuolisten velvollisuuksien täyttämisessä.

Kun lääniherra jätti läänin tulevalle vasallilleen, tapahtui se määrätyillä menoilla, joita oli kolme. Lääninsaaja astuu ensin lääninantajan eteen, laskeutuu polvilleen hänen eteensä, laskee kätensä hänen käsiensä väliin, ja lupaa tulla »hänen miehekseen». Tämä oli *hommage* eli» mieheksi lupautuminen». Valassaan, joka nyt seuraa, hän lupaa uskollisuutta ja kuuliaisuutta tulevalle herralleen. Sen jälkeen seuraa *investitura,* jonka kautta lääniherra jättää läänin vasallin haltuun, antaen tämän merkiksi hansikkaan, puunoksan, turpeen tai suuremmista lääneistä lipun.

Lääniherran ja vasallin keskinäinen suhde perustui molemminpuoliseen uskollisuuteen. Velvollisuuksia oli monellaisia; vasallin tärkein

velvollisuus oli sotapalvelus; oli määrätty, montako päivää — tavallisesti 60, 40 tai 30 — hänen tuli lääniherran joukossa palvella ja paljonko väkeä mukanaan tuoda. Entinen heribann-laitos, joka oli muodostettu vapaista maanviljelijöistä, oli kokonaan hävinnyt samassa kuin vapaat maanviljelijätkin. Vasallin tuli niinikään maksaa lunnaita lääniherransa vapauttamiseksi, jos tämä oli joutunut vankeuteen, hän suoritti myöskin apurahoja, kun herran vanhin tytär meni naimisiin tai vanhin poika lyötiin ritariksi tai hän itse lähti Pyhään maahan. Lääniherransa hoviin täytyi vasallin saapua hänen toimittamiinsa pitoihin tai ottamaan osaa kokoukseen, jossa lääniherran johdossa vasallit lausuivat tuomioita keskinäisissä riidoissaan. Niinikään kuului lääniherran oikeuksiin valita vasallin tyttärille puoliso, ellei tämä rahasummalla siitä vapautunut. Toiselta puolen tuli vasallin tarvitessaan saada lääniherralta apua ja turvaa eikä lääniä saanut riistää häneltä paitsi jos hän oli ollut petollinen. Jos lääni jäi perillisettä, joutui se takaisin lääniherralle.

Tällaiset persoonalliset velvollisuussuhteet liittivät läänien omistajat toisiinsa, mutta muuta yhteyttä ei valtiossa ollutkaan. Kuningas oli kyllä ylin lääniherra, mutta hänen valtansa ei silti ollut suurempi, sillä hänkin oli vaan »ensimmäinen vertaistensa joukossa »*(primus inter pares)*, samoin kuin muutkin lääniherrat vasalliensa rinnalla. Olipa sellaisiakin herroja, jotka kutsuivat itseänsä hallitsijoiksi »Jumalan armosta», välittämättä ollenkaan kuninkaan olemassa olosta. »Kuka sinut on tehnyt kreiviksi?» kysyi Ranskan kuningas Hugo Capet eräältä Etelä-Ranskan kreiviltä. »Kuka sinut on kuninkaaksi tehnyt?» oli tyly vastaus. »Jumalan ollessa Ranskan kuninkaana», oli Etelä-Ranskan feodaaliherrojen tapana kirjoittaakin nimensä jälkeen.

Täten oli koko Ranska pirstaantunut lääneihin, suurempiin ja pienempiin, jotka olivat ikäänkuin pieniä valtioita ja joita yhteensä oli noin 70,000. Siinä oli herttuakuntia, kreivikuntia, paroonikuntia, linnakuntia, piispakuntia, abbottikuntia y. m. Suurempien läänien omistajilla oli täydet hallitsijanoikeudet; he saivat alkaa sotia, tehdä sopimuksia, lyödä rahaa, tuomita lääninsä asukkaita j. n. e. Kuningas oli näet antanut heille tällaisia oikeuksia, jonka kautta hänen oma vaikutuksensa joutui läänissä kokonaan mitättömiin. Pienemmät herrat eivät olleet saaneet kaikkia näitä omistetuksi. Lääniherralla on niinikään oma hovinsa, omat virkamiehensä, niinkuin kuninkaallakin; hän ajaa omia etejansa, hänellä on oma politiikkansa. Monissa lääneissä puhutaan eri kielimurteita ja on ikäänkuin erilainen kansallisuus muodostumassa. Kilpailu on suuri mahtavien herrojen kesken, naapurit joutuvat tuon

tuostakin sotiin, ja varsin tavallista on, että lääniherran ja vasallin välinen uskollisuuden side ratkeaa, jolloin ryhdytään aseisiin, koska mikään korkeampi mahti ei ole sitä estämässä.

Läänien omistajat, suzeränit ja vasallit, mahtavasta herttuasta vähäpätöisimpään ritariin asti, muodostavat erikoissäädyn eli sen osan kansasta, jolla on valtiollinen merkitys. Sille yksin kuuluu aseiden käyttäminen, joka pidetään vapaan miehen arvonmukaisena oikeutena. Ristinimensä jälkeen hän liittää läänínsä nimen, *de-*, (saksaksi *von*, ruots. *af*) sanan erottamana edellisestä, ja samojen pikkusanojen kautta ilmaistaan usein vieläkin aatelisarvon; erityistä vaakunaa ja kilpeä hän niinikään rupeaa käyttämään sukunsa ulkonaisena tunnusmerkkinä.

Kullakin herralla oli oma lujasti varustettu linnansa, joka alituisten sotien tähden olikin tarpeellinen. Tavallisesti sen asemaksi valittiin vuoren törmä tai korkea kumpu, josta voitiin laajalle ympäristöön nähdä. Syvä vallihauta oli linnaa ympäröimässä, ja sen poikki päästiin ainoastaan vipusiltaa myöten, joka tavallisesti oli ylös vedetty; vallihaudan takana oli paksut muurit, ja lujan portin kautta tultiin linnan pihalle. Monellaisia rakennuksia oli muurien suojassa: talleja, aittoja, kyyhkyiskoppeja, varastohuoneita, joihin oli ruokavaroja koottu pitkän piirityksen varalle; ja keskellä kohosi muita korkeampana itse päälinna, luja torni, jonka korkeimmassa osassa oli pieni suoja, mistä kauas voipi lähestyvää vihollista silmällä pitää tai tähystellä linnan herran ja naisten paluuta metsästysretkeltä tai linnaan pyrkivää trubaduuria ja ilveiden tekijää; keskellä on arkistoa ja rahastoa varten lujasti varustettu huone. Sen lisäksi kuuluu siihen suuri sali, useita kammareita, ja alimpana maakerroksessa on vankihuone, jonne uppiniskaisia alustalaisia tai vangittuja vihollisia suljetaan. Säännöllistä rakennustapaa ei tavata, sillä tarkoituksena on vaan kestävyys ja lujuus vaaran uhatessa. Lasiakkunoita ei ole, vaan valo tulee pienistä reijistä, ja yöksi nekin suljetaan; kapeita pimeitä käytäviä pitkin päästään kerroksesta toiseen nousemaan. Tässä linnan herra perheineen elää yksitoikkoista elämäänsä, muusta maailmasta erotettuna. Sinne tulevat vaan silloin tällöin hänen vasallinsa kokousta varten, sinne saapuu myöskin joskus trubaduureja sankari- tai lemmenlauluillaan linnan väkeä huvittelemaan pitkinä talvi-iltoina, tai jonglörejä eli kierteleviä ilveilijöitä tanssittamaan apinoita, näätiä ja karhuja. Linnasta lähtiessään herra joko käy koirineen ja haukkoineen metsästämässä, mutta ennen muuta rakastaa hän sotia, jotka ovat melkein jokavuotisia; toisinaan hän ajaa ratsuineen *turnajaisiin*, jotka olivat feodaaliaateliston suurimmat juhlat.

Vasallin linna noin 13:nneltа vuosisadalta, siis jo sangen kehittynyttä tyyliä. (Nykyaikana suunniteltu kuva.)

Turnajaiset pidettiin aitauksen ympäröimässä paikassa, jonka takana oli lava ja siinä suuri joukko katsojia, miehet alempana ja naiset ylempänä; kilpailuun ilmoittautuneet ritarit ratsujensä selässä istuen hyökkäävät vastakkaiselta taholta toisiaan vastaan; tarkat säännöt määräsivät, millä tavalla taistelun piti tapahtua. Kun keihäät taistelussa taittuivat, käytiin miekkaan käsiksi, mutta ei saanut lyödä muualle kuin käsien ja jalkojen välimaille eikä useampia kertoja iskeä kuin kilpailutuomarit määräsivät. Joka sääntöjä rikkoi, menetti aseensa ja ratsunsa. Voittaja, joka oli saanut kilpailijansa satulasta työnnetyksi, sai tavallisesti hänen kypärinsä ja miekkansa, mutta sen lisäksi jonkun jalosukuisen kaunottaren kädestä kultavitjat, miekan, sormuksen tai muun samantapaisen palkinnon. Paljon kokoontui turnajaisiin prinssejä ja linnanherroja, mutta usein heistä joku kuoleman kielissä tai kuolleena vietiin paikalta pois.

Linnan vallihaudan ulkopuolella on koko joukko puusta tehtyjä olkikattoisia hökkeleitä, joissa linnanherran alustalaiset asuvat. He muodostavat sen osan kansasta, joka on ulkopuolella vapaata ihmisluokkaa, vaikkei heidänkään kaikkien asema ole samallainen. Paras asema oli n. k. *villaneilla,* jotka olivat vapaita maanviljelijöitä ja suorittivat herran antamasta maasta määrätyn maaveron *(cens'in)* sekä tekivät linnaan vuosittain noin 40—50 päivätyötä. Herra ei siis oikeastaan saanut mielinmäärin villania verottaa, mutta oikeutta ei ole hänelläkään saatavissa, jos hänen herransa vaatii kohtuuttomia veroja; herralla on korkein tuomiovalta hänen ylitsensä. »Sinun, villani, ja herrasi välillä ei ole muuta tuomaria kuin Jumala», sanoo feodaalilaki.

Huonompi oli varsinaisten maaorjien asema, sillä niitä herra saattoi mielensä mukaan verottaa ja vaatia heiltä päivätöitä vaikka joka vuoden päivänä; maaorja ei ole omaisuutensa omistajakaan, vaan herra saattoi sen milloin hyvänsä häneltä ottaa. Kun orja kuolee lapsia jättämättä, joutuu hänen omaisuutensa herralle, jonka vuoksi sanottiin, että hänellä oli »kuollut käsi» *(main morte).* Herra antaa hänelle naimaluvan, jota ilman hän ei saanut naimisiin mennä, n. k. *formariage*-oikeuden nojalla. Lapset jaetaan kahden herran kesken, jos vanhemmat ovat eri herran alustalaisia; jos on vaan yksi lapsi, joutuu se äidin herralle. Keskiajan maaorja on siis orjan asemassa, mutta eroaa kuitenkin vanhan ajan orjasta siinä, ettei häntä erotettu vaimostaan ja lapsistaan sekä että hän asuu maalla ja on maahan kiinnitetty.

Mainittujen velvollisuuksien lisäksi on kaikilla alustalaisilla paljon muitakin; heidän täytyy jauhattaa viljansa herransa myllyssä (myllyoikeus),

Turnajaiset 13:nnella vuosisadalla. (Nyttemmin suunniteltu kuva.)

paistaa leipänsä hänen uunissaan, pusertaa viininsä hänen pusertimessaan, josta kaikesta oli vero maksettava; heidän täytyy vaadittaessa antaa yösijaa herralle sekä hänen seuralaisilleen j. n. e. Velvollisuuksien luku on loppumaton ja ne ovat eri paikoilla erilaiset. Vaaditaanpa joutavia ja hullunkurisiakin veroja. Tavallista oli esim., että alustalaiset veivät juhlallisesti neljän hevosen vetämillä vaunuilla pienen linnunkuvan tai nauhoilla koristetun kukkaissalon herralle kerran vuodessa. Italiassa, Bolognassa, maksoi erään abbotin alustalainen verona keitetyn kukon, mutta omituisella tavalla; vuosittain hän kuljetti kukon kahden vadin välissä abbotinsa eteen, aukaisi vadit ja kun höyry oli noussut ilmaan, oli vero suoritettu; kukon hän vei takaisin.

Mutta herralla on useita muitakin oikeuksia läänissään. Hän ottaa maksua yhteisillä laitumilla käyvästä karjasta, siltarahoja sillan yli kulkijoilta, toriveroa kauppiailta j. n. e. Hän yksin saapi metsästää kaikkina vuodenaikoina, ja usein hän seuralaisineen tallauttaa hevosillaan villanien kukoistavat viljapellot, mutta siitä ei hänellä ole edesvastuuta.

Tällaiset olot tekivät elämän tukalaksi sekä maalaisille että kaupunkilaisille, sillä viimemainitut kuuluivat myöskin lääniherrojen alustalaisiin. Alituiset sodat hävittävät maanviljelyksen, jonka vuoksi katovuodet ja nälänhätä olivat alituisia vieraita. Kaupankäynti oli yleisen turvattomuuden vuoksi tukalaa, sillä tienvieret olivat täynnä rosvoja ja linnanisännätkin pitivät rosvoamista tapanaan. Teollisuus on taantumistilassa; alustalaisillaan herra teettääkin mitä hän tarvitsee. Kansansivistystä ei ole nimeksikään, sillä talonpoika tuskin muuta joutaa ajatelemaankaan kuin jokapäiväistä leipäänsä henkensä ylläpitämiseksi.

Feodaalijärjestelmällä oli monta varjopuolta, se kun hävitti valtion yhteyden ja saattoi alituisen sotatilan säännöksi sekä sulki yhteiskunnan ulkopuolelle suurimman osan kansasta. Mutta toi se kuitenkin hyvääkin mukanaan. Ihmisarvo, jonka Rooman jyrkkä despotismi oli sortanut mitättömiin, pääsee jälleen kunniaansa, vaikkapa vaan aateliston keskuudessa. Yksinäisessä olossaan linnassaan linnanherra oppii luottamaan itseensä, ja siveellisessä suhteessa keskiajan aatelisto on veltostuneita Roomalaisia paljoa ylempänä; kunniantunto ja annetun lupauksen pitäminen ovat pyhiä aatelisherralle. Perhe-elämän kehittymisellä oli tällä ajalla suuri merkitys. Vanhalla ajalla valtio teki perheen merkityksen jotenkin vähäpätöiseksi. Kreikan ja Rooman miehet, olivat alati kotinsa ulkopuolella yleisissä toimissa; he eivät paljon perheessään vaikuttaneet, ja oikeudellisesti vaimo ja lapset olivat miehen mielivallassa; Merovingien aikana taas monivaimoisuus ja kevytmielisyys

olivat yleisiä. Mutta linnanherra oleskeli aina perheensä kanssa, johon hän sen kautta läheisesti liittyi; vaimolle annetaankin suurempi arvo kuin vanhan ajan kansoissa, ja ennen pitkää nainen tulee jonkinlaisen runollisen jumaloimisen esineeksi. Vasallilla taas on oikeuksia herransa rinnalla; hän saapi itse olla velvollisuuksiaan määräämässä, eikä lakia saa hänelle laatia ilman hänen suostumustaan. Siitä johtuu myöhemmin valtioelämään se katsantotapa, että hallitsijan tuli tiedustella alamaisten mieltä asioissa, jotka heitä koskivat, mikä vielä meidänkin aikana on valtio-oikeuden tärkeimpiä kohtia. Feodaaliaika korottaa siis yksityisihmisen ja perheen asemaa ja laskee pohjan kansojen valtiollisille oikeuksille.

IX.

Katolisen kirkon vallan kasvaminen.

Kristillinen kirkko korvaa feodaalivaltion puutteellisuuden. — Kirkon mahti kohoaa. — Kirkko menettää alkuperäisen puhtautensa. — Hajaantumisen vaara. — Rooman paavin arvo kasvaa. — Paavin riippuvaisuus maallisista hallitsijoista. — Gregorius suuri. — Areioksen opista luovutaan. — Lähetystoimi. — Anglosaksit käännetään kristinuskoon. — Bonifaciuksen lähetystoimi Germaniassa. — Skandinavian kansat kääntyvät kristinuskoon. — Kristinopin leviäminen slavilaisiin kansoihin ja Unkariin. — Luostarilaitos. — Luostarin synty ja sen merkitys. — Tärkeimpiä luostareja. — Itsensä kiduttaminen. — Katolinen kristikunta. — Jumalan rauha. — Kirkko ja maallinen valta. — Ritarisuus.

Järjestyksen valvominen ja turvallisuuden hankkiminen asukkailleen on kaikkina aikoina ollut valtion tärkeimpiä tehtäviä; keskiajan feodaalilaitos ei kuitenkaan tätä tarkoitusta voinut toteuttaa, sillä se teki hallituksen voiman tyhjäksi, jättäen siten kunkin melkein oman onnensa nojaan. Mutta tämän valtiolaitoksen rinnalla kehittyy maailmassa toinen valta, joka koettaa korvata sen mikä edelliseltä puuttuu, nimittäin kristillinen kirkko. Se liittää kaikki kansat ja valtiot yhteiseen johtoon ja tahtoo evankeliumin puhtaalla, ylevällä moraalilla jalostuttaa yhteiskunnan laitoksia sekä puhdistaa kansojen raakoja tapoja ja levottomina aikoina hankkia rauhaa sekä turvaa ja suojaa sitä tarvitseville.

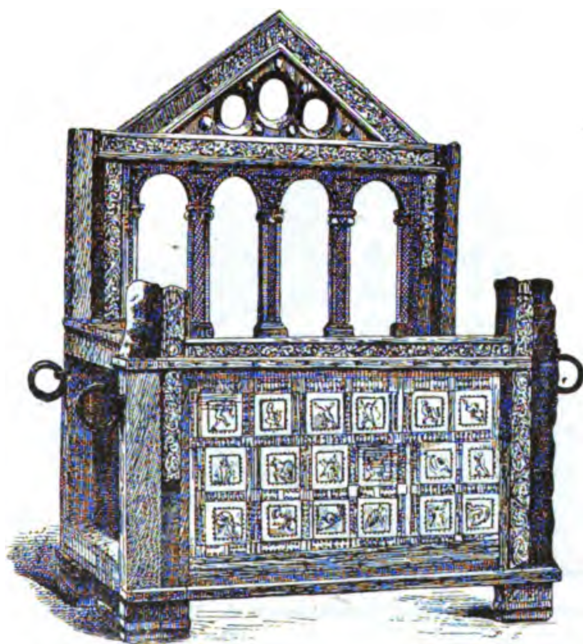
Kristinuskon ensi aikoina olemme nähneet sen tunnustajien vetäytyvän maailmasta erilleen ja asettuvan valtion suhteen välinpitämättömälle kannalle, sillä heidän harrastuksensa tarkoittivat vaan tulevaa elämää. Mutta kun Konstantinus julistaa kristinuskon luvalliseksi Rooman valtakunnassa ja keisarit alkavat sitä suosia, muuttuu kirkon asema toisellaiseksi; se liittyy nyt läheisesti valtion yhteyteen ja saapi siinä suuren merkityksen. Hallitsijat käyttävät piispoja neuvonantajinaan; piispa on tärkein henkilö siinä kaupungissa, missä hän asuu; kirkonmiehet pääsevät veroista vapaiksi ja saavat muitakin oikeuksia; kirkonhallinto järjestyy Rooman valtiollisen hallintojärjestelmän mukaiseksi, ja sen aineellinen valta kasvaa vuosi vuodelta runsaitten lahjoitusten ja testamenttien kautta, joilla hurskaat ihmiset ovat alkaneet kirkkoa rikastuttaa. Jo Rooman vallan aikana on kristillisellä kirkolla sellainen mahti, että itsevaltiaat keisaritkin nöyrtyvät sen edessä. Barbaarien hävittäessä tämän valtakunnan on kirkon lujuus ja elinvoima niin suuri, että se maallisen vallan kukistuessa jää seisomaan ja taivuttaa raa'at valloittajatkin itseensä liittymään. Sen suojassa jäi roomalainen sivistys elämään näinä väkivallan aikoina.

Paljon menetti kirkko kuitenkin maalliseen valtaan liityttyään alkuperäisestä puhtaudestaan. Vallan ja maallisten etujen tavotteleminen pääsi kirkonmiehiin vaikuttamaan; pakanalliset Roomalaiset, jotka usein joukoissa kastattivat itsensä, eivät silti entisestä katsantokannastaan saattaneet luopua, vaan toivat pakanuuden taikauskoa mukanaan. Samoin täytyi kristinopin mukaantua ja muodostua Germanilaisten käsityskannan mukaan, jonka kautta se suuresti vieraantui alkuperäisestä henkisestä luonteestaan; ulkonaiset menot, pintapuolinen jumalisuus, pyhien palveleminen, taikausko y. m. tulivat sen sijaan ja säilyivät halki koko keskiajan. Siveellinen kanta oli myöskin alhainen Germanilaisissa, niinkuin olemme Merovingien historiassa nähneet.

Vielä lisäksi oli kirkon ulkonainen yhteys häviämässä kansainvaellusten aikakaudella, joka oli kirkonkin tukalin aika; oppiriidat riehuivat; areiolaiset ja oikeauskoiset olivat vastakkain, donatistien mahtava lahko vallitsi Pohjois-Afrikassa sekä monet muut eri maakunnissa; pakanain hallussa oli vielä useita maita, niinkuin Britannia, jossa kristinusko Rooman vallan aikana oli tunnustettu, mutta Anglosaksien sinne siirryttyä hävinnyt. Valtiollinen hajaantuminen eri kuningaskuntiin vaikutti sen, että kirkkokunnatkin tahtoivat muodostua saman jaon mukaan kansalliskirkoiksi. Mutta silloin alkaa Roomasta taas ilmestyä mahti, joka liittää kaikki yhteen lujalla hallinnollisella ja uskonsiteellä; Rooma voittaa

toisen kerran maailman, tällä kertaa ei soturilegioonain avulla, vaan hengen voimalla.

Jo Rooman vallan aikana oli Rooman kaupungin piispa saanut suuremman merkityksen kuin muut Länsimaiden piispat; jo hänen asuinpaikkansa maailman pääkaupungissa keisarin läheisyydessä antoi hänelle jonkinlaisen johto-oikeuden muiden yli. Hän vetosi siihenkin, että hän oli Pyhän Pietarin jälkeläinen, joka muka oli ollut Rooman ensimmäinen piispa; Pietarille vapahtaja taas oli antanut »taivaan valtakunnan avai-

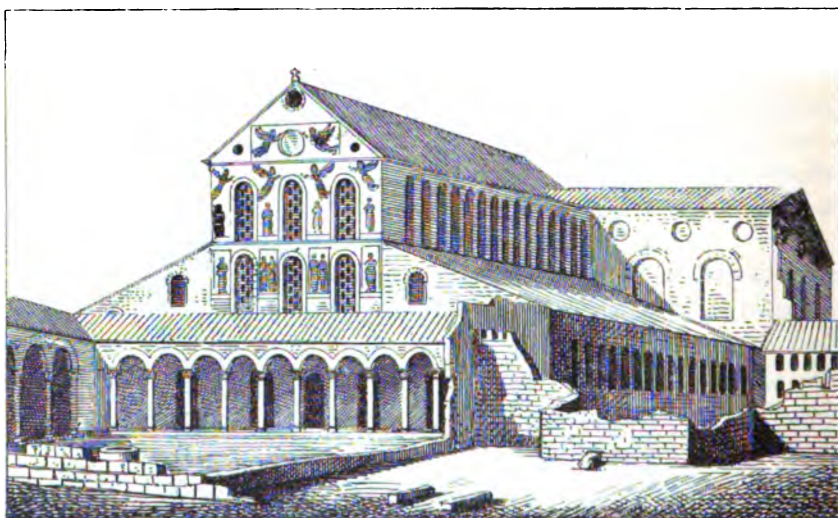

P Pietarin istuin. Oikeastaan 4—5 vuosisadalta. (P. Pietarin kirkossa Roomassa.)

met» ja sanonut: »mitä sinä maan päällä sidot, sen pitää sidottuna oleman taivaissa, ja mitä sinä päästät maan päällä, sen pitää oleman päästetyn taivaissa». Itämaiden mahtavimpien piispojen *patriarkka*-nimitystä hän ei käytä, vaan alkaa kutsua itseänsä *paaviksi,* joka johtuu latinalaisesta sanasta *papa* (isä). Rooman piispat asettuvat niinikään Nikaian uskontunnustuksen jyrkiksi puolustajiksi kaikkea lahkolaisuutta vastaan, pitäen sitä ikäänkuin muuttumattomana lakina, jonka vuoksi he saavuttivat maineen oikeaoppisuuden asianajajina. Siten he jo neljännellä vuosisadalla olivat päässeet Italian kirkon johtajiksi ja keisari Valentianus III

tunnusti kirkon ylimmän johdon kuuluvan heille. Niinkuin ennen Rooman senaatti, niin keski-ajalla Rooman paavit noudattavat älykästä, johdonmukaista ja tarmokasta politiikkaa, joka tuloksena tuottaa heille maailman herruuden. *Leo suuri* on ensimmäinen todellinen valtias Länsimaiden kirkossa, sillä hänen säätämiään dekretaaleja eli asetuksia noudatetaan kaikkialla, ja barbaarikuninkaatkin kunnioittavat häntä; Attilan hän saa kääntymään takaisin Rooman muurien ulkopuolelta (452) ja Vandaleja hän pidättää Roomaa kokonaan hävittämästä.

Mutta Rooman paavi ei vielä ole maallisesta hallitsijasta riippumaton, sillä v:teen 476, jolloin Länsi-Rooman valtakunta loppui, hän oli

Pyhän Paavalin basilika Roomassa. Vanhin kirkkorakennusmuoto. Alettiin rakentaa Teodosiuksen aikana v. 386.

Rooman keisarin vallanalainen, ja sen jälkeen pidettiin Konstantinopelin keisaria Länsimaiden yliherrana; hän antaa nyt paavillekin virkavahvistuksen. Varsinkin Justinianus keisari, joka todellisesti hallitsikin Italiaa, osotti Rooman piispaan nähden suuresti mahtiansa. Itä-Rooman valta rajoittuu kuitenkin pian hyvin pieneen alaan, kun Longobardit ottavat haltuunsa suurimman osan tästä niemimaasta, ja paavitkin vapautuvat samassa suhteessa yhä enemmän keisarin vallasta, alkaen omin päinsä toimia huolimatta Konstantinopelista tulleista määräyksistä. Tämän johdosta syntyy huono suhde Rooman ja Konstantinopelin välillä, joka kehittyi Länsi- ja Itämaiden kirkkojen väliseksi riidaksi, ja vihdoin 11:nnellä vuosisadalla ne lopullisesti erosivat toisistaan.

Longobardien kuninkaista tulee paavin itsenäisyydelle uusi vaara, sillä 8:nnella vuosisadalla he tahtovat vallata koko Italian. Sen vuoksi oli apua etsittävä, ja Frankkien valtakunnasta, joka oli Länsimailla mahtavin, se saatiinkin, niinkuin ennen on mainittu. Pipin estää Longobardien valloitushankkeet, Kaarle suuri tekee lopun heidän valtakunnastaan, ja molemmat antavat paaville maa-alueita, s. o. paavista tulee nyt maallinen ruhtinas. Samallainen hyvä suhde maallisen ja hengellisen vallan välillä, joka Rooman keisarien ja piispojen välillä oli ollut olemassa, uudistuu jälleen. Kirkon ja paavinkin korkein suojelija oli toistaiseksi Rooman keisari ja Frankkien kuningas, mutta tästäkin vallanalaisuudesta paavi ennen pitkää pääsee irtaantumaan.

Paavin valta on varsinkin 7:nnen vuosisadan alusta saakka yhäti kasvamassa, sillä *Gregorius suuri* (590—604) laski sille vankan pohjan. Eräästä Rooman vanhasta patriisilaissuvusta syntyneenä hän ensin toimi ylhäisissä maallisissa toimissa, ollen keisarin prefektinäkin Roomassa; mutta ajan uskonnollisen hengen elähyttämänä hän sitte jakoi omaisuutensa, jätti virkatoimensa sekä vetäytyi pois maailman rauhattomuudesta luostariin. Mutta esimiestensä vaatimuksesta hänen täytyi ryhtyä monellaisiin toimiin kirkon hyväksi, ja vihdoin hän vastoin tahtoansa valittiin paaviksi. »Jumalan palvelijoiden palvelijaksi» (servus servorum Dei) hän kutsui itseänsä, tahtoen sillä osottaa nöyryyttä, mitä häneen itseensä tuli; mutta kirkon vaikutuksen kohottamisen ja sen johdon hankkimisen paaville hän teki toimiensa tarkoitusperäksi. Katolinen jumalanpalvelus tuli hänen toimestaan entistä loistavammaksi, varsinkin kirkkoveisuun ja soiton parantamisen kautta; kirkko omaksui niinikään tärkeän kiirastuli-opin, jonka mukaan kaikki katoliseen kirkkoon kuuluvat henkilöt ovat kadotuksesta pelastetut, mutta ne, jotka kuollessaan eivät ole täysin puhtaita, joutuvat kiirastuleen puhdistettaviksi; rukouksilla ja messuilla, jotka heidän puolestaan toimitettiin, kirkko saattoi heidän kärsimyksiään lieventää. Kirkon ulkopuolella ei pelastusta ollut, niin opetettiin, ja paavi taas saattoi taivaan valtakunnan avaimien omistajana sulkea kirkon yhteydestä henkilöitä pois n. k. pannajulistuksella, joka samassa syöksi heidät autuuden osallisuudesta. Siinä oli pelottava valta, joka suuresti lisäsi kirkon ja paavin vaikutusta.

Ennen olemme maininneet, että kaikki germanilaiskansat, paitsi Frankkeja, kuuluivat areiolaiseen oppiin, minkä johdosta oikeaoppiset roomalaiset asukkaat liittyivät lähemmin toisiinsa, alistuen paavien suojaan; ja vähitellen areiolaisetkin kääntyivät siihen, varsinkin Gregorius suuren vaikutuksesta; niinpä Länsigötit heittivät Areioksen opin v. 600

vaiheilla ja Longobardit vähän myöhemmin, jonka johdosta hekin joutuivat Rooman paavin kirkollisen herruuden alaiseksi.

Lähetystoimi, jonka kautta pakanallisia kansoja käännettiin kristinuskoon, vaikutti myöskin sangen tehokkaasti paavin vallan kasvamiseen, sillä he asettuivat sitä johtamaan; ja ensimmäisenä siinäkin oli Gregorius suuri. Munkkina ollessaan hän oli nähnyt Rooman torilla muutamia nuorukaisia, jotka olivat orjiksi myytävinä. Ihmetellen heidän vaaleata tukkaansa ja ihoväriänsä, hän kyseli mihin kansaan ne kuuluivat; kuullessaan, että ne olivat Angleja, hän sanoi heidän olevankin enkelien näköisiä ja pitäisi heidän kansansa päästä enkelien kumppaniksi taivaaseen. Sen vuoksi hän tahtoi itse lähteä sitä käännyttämään. Itse hän ei kuitenkaan lähtenyt, mutta paaviksi tultuaan hän lähetti joukon munkkeja Augustinuksen johdossa Britanniaan evankeliumia saarnaamaan. Tämän maan kelttiläinen väestö oli jo kolmannelta vuosisadalta asti ollut kristitty, jonka vuoksi Anglosaksien käännyttäminen heidän avullaan kävi nopeasti. Britannian kirkko järjestettiin säännöllisesti Canterburyn arkkipiispan johtoon, joka taas oli Rooman paavin vallan alainen. Irlannin kirkon miehet kieltäytyivät kauan aikaa tunnustamasta paavin herruutta, he kun niinikään 3:nnelta vuosisadalta olivat tottuneet itse olojansa järjestämään; ja monessa kohden he poikkesivatkin katolisen kirkon menoista; mutta v. 664 saatiin sovinto aikaan, jonka johdosta Suur-Britanniasta muodostettiin ensimmäinen Rooman paavin vallan alainen kirkkoprovinsi.

Kristinoppi ja sen mukana seuraava henkinen elämä kehittyi sittemmin Britanniassa sangen vireäksi; sen luostareissa harjoitettiin ahkerasti kirjallista työtä; monta oppinutta miestä tavattiin munkkien joukossa, joista kuuluisimman nimen on saanut kirkkohistorian kirjoittaja *Beda* († 735). Britannian luostareista lähti myöskin 8:nnelta vuosisadalta alkaen innokkaita lähetyssaarnaajia sekä Germaniaan että myöhemmin Skandinavian maihin, sillä Frankkien valtakunnassa oli Merovingien aikana yleinen hajaannus ja turmelus vallalla, jonka vuoksi ei sieltäpäin kristinuskon levittämiseenkään voitu ryhtyä. Niinpä anglosaksilainen munkki *Willibrord* saarnasi ensiksi evankeliumin oppia Pohjanmeren rannalla asuvien Friisien keskuudessa; mutta tärkeämpi oli *Vinfridin* eli *Bonifaciuksen* vaikutus, jota sanotaankin Germanian apostoliksi. Rooman paavin valtuuttamana sekä Frankkien major domuksen Kaarle Martellin suojelemana ja auttamana hän Rheinin itäpuolella oleviin germanilaiskansoihin levitti uutta oppia. Hessissä hän hakkasi maahan ukkosen jumalalle pyhitetyn tammen. Suotta hämmästynyt

Gregorius suuri lähettää saarnaajia Anglosaksien maahan.
(Miniatyyrimaalaus 900-luvulta.)

kansa odotti jumalan tulta tuhoamaan väkivallan tekijöitä. Pyhän puun mukana hävisi pakanuus koko seudussa, ja sen rungosta Bonifacius rakensi rukoushuoneen. — Kaikki nämät seudut järjestettiin uuden kirkkohallinnon mukaan, ja Bonifacius tuli Saksan kirkon ensimmäiseksi arkkipiispaksi, asettuen Mainzin kaupunkiin (745). Paavin yliherruuden alle tietysti hänkin alistui. Samassa kuin hän pakanoille oli kristinopin totuuksia opettanut, oli hän myöskin Rooman paavin asemaa kirkossa terottanut.

Vielä vanhana ukkona heräsi Bonifaciuksessa halu lähteä käännytysretkelle Friisein luo. Saavuttuaan heidän maahansa hän kaatoi epäjumalain kuvia ja hävitti temppeleitä sekä rakensi kirkkoja niiden sijaan. Mutta tämän johdosta suuttuneet pakanat hyökkäsivät hänen päällensä ja surmasivat hänet (755). Hänen kumppaninsa tahtoivat puolustaa häntä, mutta hän kielsi, sanoen: »me emme saa kostaa pahaa pahalla, vaan hyvällä, niinkuin pyhä sana neuvoo». Rukoillen ja evankeliumikirja päänsä päällä hän sai kuoleman iskun.

Normannien ryöstöretkistä päästäkseen Länsi-Europan kansat alkoivat puuhata rauhan opin levittämistä heidänkin maahansa. 9:nnellä vuosisadalla lähetystoimi Pohjoismaissa alkaa, ja useimmat lähetyssaarnaajat ovat Saksasta tai Englannista kotoisin. Retkillään viikingit jo olivat oppineet tuntemaan uutta oppia sekä vieneet siitä tietoa kotimaahansakin; monet olivat antaneet kastaakin itsensä, jonka vuoksi siemen oli jo itämässä silloin kuin ensimmäinen lähetyssaarnaaja heidän luokseen saapui. Kerrotaanpa heidän itse pyytäneenkin kristinopin julistajia luokseen. Keisari Ludvig hurskaan luo oli muka saapunut Ruotsista lähettiläitä, jotka muiden asioiden ohessa ilmoittivat, että moni heidän kansassaan tahtoisi kääntyä kristinuskoon sekä ettei heidän kuninkaansa vastustaisi saarnamiehiä, joita sinne yleensä toivottiin tulevan. Silloin eräs hurskas munkki *Corbeyn* luostarista Vestfalista nimeltä *Ansgarius* lähti julistamaan kristinuskoa Pohjoismaihin, ensin Tanskaan (v. 826) ja sittemmin (v. 830) Svealaisten maahan Ruotsiin. *Birka*-nimiseen kauppakaupunkiin, joka oli eräällä Mälarin saarella, hän ensin saapui. Kuningas *Björn* otti hänet ystävällisesti vastaan, sallien hänen esteettömästi saarnata uutta oppia, mikä hänelle Tanskassakin oli suotu. Ludvig hurskas perusti sitte Pohjoismaita varten arkkihiippakunnan, jonka pääkaupunki ensin oli Hampuri, mutta myöhemmin, kun viikingit olivat sen röystäneet ja hävittäneet, Bremen. Ansgarius oli ensimmäinen arkkipiispa, ja palavalla innolla sekä suurella taidolla hän osasi taivuttaa pakanallisia Tanskalaisia ja Svealaisia luopumaan Odinin ja Torin palveluksesta. Mutta

pakanuutta hän ei kuitenkaan saanut hävitetyksi, sillä siksi syvälle oli sen katsantokanta Skandinavilaisiin juurtunut. Ansgariuksen kuoltua v. 865 hänen ystävänsä ja seuraajansa *Rimbert* jatkoi käännytystyötä, mutta sittemmin se pitkäksi ajaksi keskeytyi. Kauan aikaa tarvittiinkin, ennenkuin uusi oppi Skandinaviassa pääsi vakaantumaan, sillä vasta v. 1150 vaiheilla voidaan Ruotsia sanoa kristityksi maaksi. Englantilaisia lähetyssaarnaajia siellä pääasiallisesti tavataan evankeliumia julistamassa; sellaisia oli *Sigfrid* eli *Sigurd,* joka eli v. 1,000 vaiheilla; myöhemmin 12:nnella vuosisadalla olivat englantilaiset *David* ja *Eskil* sekä saksalainen *Stefan* Ruotsin apostoleja; viime mainittu levitti kristinoppia Norrlannissa ja sai siellä marttyyrikuoleman. Tanska ja Etelä-Ruotsi eli Götanmaa omisti aikaisemmin kristinuskon, sillä nämät olivat lähempänä kristityitä maita sekä vilkkaassa yhteydessä niiden kanssa; Svealaiset sitä kauemmin vastustivat, toimittaen yhä pakanalliset uhrinsa Upsalassa, joka oli valtakunnan sekä valtiollinen että uskonnollinen pääpaikka. Vasta v. 1150 vaiheilla, jolloin Erik IX' pyhä hallitsi Ruotsia, saattaa kristinopin pitää Svealaisten maassa vakaantuneena. Lundin, Skaran ja Upsalan kaupunkeihin tuli nyt piispan asuntopaikat ja kirkollinen järjestys säädettiin vähitellen samallaiseksi, kuin se muissakin Länsimaissa oli.

Saksasta kristinusko levisi vuorostaan itäänpäin slavilaisiin kansoihin ja Unkariin. *Otto suurella* (936—973) on kristinuskon ja sivistyksen levittämisessä näihin kansoihin sama merkitys kuin Kaarle suurella Saksilaisiin nähden. Hän voitti Unkarilaiset ratkaisevasti Augsburgin tappelussa v. 955, jossa heitä sanotaan 100,000 kaatuneen, eikä heitä sen jälkeen enää hävitysretkillä tavatakaan. He asettuvat nyt vakinaisesti maahansa asumaan ja rupeavat sitä viljelemään; saksalaisia lähetyssaarnaajia tulee kristinoppia julistamaan heidän luokseen, ja v. 1000 vaiheilla heidän kuninkaansa *Tapani pyhä* kääntyy kristinuskoon. Maa jaetaan sitte hiippakuntiin katolisen kirkon tapaan. Samoin Slavilaisten alueella ilmestyy piispan-istuin toisensa jälkeen yhä idemmäksi; Magdeburg, Brandenburg, — siihen aikaan Slavilaisten asutusalueella — sekä Posen tulevat eri hiippakunniksi, Böömin Slavilaisetkin kääntyvät ja samoin Weikselin ympärillä asuvat heimot, joiden keskuudessa syntyy Puolan valtakunta. Puolan herttuat, samoin kuin Unkarin kuninkaat, tunnustavat ajoittain Saksan kuninkaiden yliherruutta.

Suuri merkitys kristinopin levittäjänä ja sen mukana seuraavan sivistyksen edistäjänä sekä paavin vallan tukena on Länsimaissa ollut luostarilaitoksella. Se on Itämailta kotoisin, mutta levisi nopeasti, kerran

alkuun päästyään, myöskin Länsimailla; niinpä jo 6:nnella vuosisadalla oli Galliassa 238 luostaria. Alussa munkit elivät ilman yleisiä sääntöjä, ja muutamat antautuivat ylenmääräisiin hartaudentöihin, niinkuin eräs *Simon*-niminen, joka kesät talvet paljain jaloin seisoi patsaan päässä; siitä nimitys *stylites* eli patsas-pyhimys. Mutta länsimainen luostarilaitos sai ennen pitkää käytännöllisemmän suunnan pyhän *Benediktus Nursialaisen* kautta, joka v. 530 vaiheilla perusti *Monte Cassinon* luostarin Italiaan ja laati munkeille säännöt, joiden mukaan heidän tuli elää. Joutava kidutukseen johtava hurskaus poistettiin, ja rukoukset, käsityöt sekä käsikirjoitusten kopioiminen määrättiin munkkien velvollisuudeksi. Ja viimemainitulle toimelle annettiin yhtä suuri arvo kuin ensimmäisillekin, sillä, sanoo eräs abbotti, »perkeleeseen pistetään yhtä monta haavaa, kuin paperille piirretään kirjaimia». Luostarin johtajalla, abbotilla, joka valittiin, oli rajaton valta kaikkien munkkien yli; sääntöjen 133:ssa luvussa sanotaan, »ettei luostariveljellä saata olla omassa vallassaan omaa ruumistaan eikä tahtoaan». Maailmasta oli sen henkilön kokonaan luopuminen, joka luostarin asukkaaksi rupesi. Köyhyys, naimattomuus ja kuuliaisuus olivat ne kolme lupausta, joita jokaisen oli annettava. Yksityisomaisuutta ei ollut, vaan luostarin asukkaat muodostivat vanhimpain kristillisten seurakuntien tapaan yhteisen perhekunnan, jonka jäsenet luopuivat maallisista tavaroistaan.

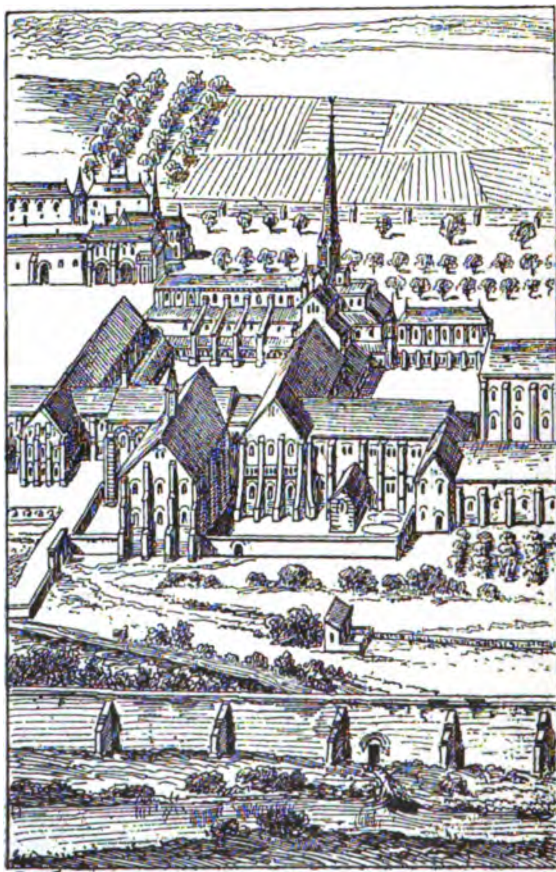
Erinomainen innostus ja hurskaus saattoi munkit mitä suurimpaan uhraavaisuuteen. Pyhät legendat kertovat, miten munkit asuskelivat erämaissa jylhien metsien keskellä, taistellen metsän eläimien kanssa tai opetuksellaan ja hurskaudellaan taivuttaen rosvot ja pakanat kristinuskoon. Näissä kertomuksissa on paljon kansan mielikuvituksen luomaa, mutta niiden ydin on tosi, sillä sivistyksen raivaajan toimessa luostarin asukkaat kulkivat etupäässä. Munkki asetti majansa kauas erämaahan, sen ympärille kokoontui ihmisiä, joita hän ravitsi ja suojeli, luostari kohosi pian paikalle ja sen viereen viljavia peltoja, puutarhoja, kylä, kauppala, vieläpä kaupunkikin. Luostarin läheisyyteen kerääntyi näet paljon asukkaita, sillä se oli turvapaikka, jonka suojaan levottomana aikana voitiin vetäytyä. Ainoastaan raa'at Normannit hävittelivät niitäkin.

Luostari oli täydellinen vastakohta sen ulkopuolella olevalle elämälle; siellä itsekkäisyys, raakuus ja taistelu riehui, täällä oli nöyryys, veljeys, rauha ja sivistyksen harrastaminen elämän tarkoitus. Luostarin laaja ala oli samoin kuin feodaaliherran linna vallitorneilla varustetun muurin ympäröimä, jonka sisäpuolella oli monellaisia rakennuksia: kirkko, munkkien asuinpaikat, kirjastohuone ja abbotin rakennus; vielä siihen

Benediktiläis-luostarin sisäpiha. Nykyään suunniteltu kuva, jossa munkkeja on esitetty eri toimissaan.

kuului käsityöläisten rakennukset, navettoja, aittoja, leipomoita, myllyjä, viininpuristushuoneita, tiilinvalmistuspaikkoja y. m; se oli melkein kuin pieni kaupunki. Portin päällä paloi pieni lamppu, josta matkamies jo kaukaa tiesi olevansa luostarin lähellä, missä hän saattoi saada yösijan, ruokaa sekä ystävällistä kohtelua. — *Cluny'n* luostari Burgundissa saa-

Citeaux'n luostari. Rakennettu 12:lla vuosisadalla. (Vanhan piirustuksen mukaan.)

vutti suuren maineen ja vaikutuksen 10:nnellä vuosisadalla, jolloin turmelus oli päässyt kirkonkin piiriin, sen vakavan ja ankaran hengen vuoksi, joka siellä oli vallitsemassa; siellä lienee ollut munkkina kuuluisa Hildebrand, joka sittemmin paavina Gregorius VII:nnen nimellä pani koko kirkossa puhdistuksen toimeen. *Citeaux'n* luostari pohjoisempana oli myöskin tunnetuimpia; senkin munkeista lähti monta hurskaudestaan

kuuluisaa miestä, muun muassa *pyhä Bernhard,* joka itse perusti *Clairvaux'n* luostarin, määräten sen munkeille vielä ankarampia sääntöjä noudatettavksi. Corbeyn ja Hildesheimin munkit Saksassa sekä S:t Gallenin luostarin munkit Sweitsissä olivat ahkeria kronikankirjoittajia sekä vanhojen käsikirjoitusten jäljentäjiä.

Mutta luostarielämäkään sellaisenaan ei tyydyttänyt kaikkia henkilöitä, jotka täydellisesti tahtoivat maailman menosta erossa olla; jos he jäivät luostariin, elivät he yksinänsä kammiossaan, yhtämittaisilla ruoskimisilla ja paastoilla lihaansa kuollettaen. Niinpä eräs nunna Westfalissa oleskeli 64 vuotta kammiossaan lian peittämänä. Toiset taas vetäytyivät erämaihin, vuoren rotkoihin yksinäistä elämätä viettääkseen samallaisen itsensä kiduttamisen alaisena; niinpä eräs italialainen erakko piti rautavöitä ruumiinsa ympärillä ja riisui ne pois ainoastaan silloin kuin hän ruoski itseänsä, ja saman miehen kerrotaan 40 päivän kuluessa lyöneen ruoskalla ruumistaan kolme miljoonaa kertaa, samalla kertaa polvillaan rukoillen. Keski-ajan ihmisten käsityksen mukaan tällainen askeettisuus oli suurinta jumalisuutta, ja nuo itsensä kiduttajat taas heikontuneen ruumiinsa vuoksi joutuivat hermostuneeseen kiihtymystilaan, mutta tätä pidettiin juuri palkintona siitä, sillä se oli ikäänkuin taivaallisen elämän esimakua.

Sama kristinusko oli tullut monien kansojen yhteiseksi omaisuudeksi ja samassa ne olivat liittyneet tarkoin järjestetyn kirkon yhteyteen. Katolinen kristikunta muodosti laajan hengellisen valtion, joka ulottui Italian etelä-osasta Pohjois-Jäämereen asti, sekä Atlantinmerestä lännessä Karpatien ja Dnieperin seuduille asti. Paavi oli sen päämies, ja hänen valtansa oli vuosisatojen kuluessa kohonnut yhä suuremmaksi; häntä aljettiin pitää kaikkien piispojen ja kuninkaiden tuomarina; sellainen oikeus lausuttiin hänelle kuuluvan eräässä *dekretaali*-kokoelmassa, joka kulki erään kuuluisan Sevillan piispan *Isidoruksen* nimellä, vaikka se vasta paljoa myöhemmin Rheims'in seudun piispojen laatimana oli syntynyt. Katolinen kirkko hyväksyi nämä dekretaalit ja piti niitä sääntöinään. Kaikki erikoisharrastukset eri maissa tukahutettiin; piispat tulevat saamaan paavilta vahvistuksensa, vaikka he jo ennen ovat valitut, ja virkamerkiksi antaa hän heille n. k. *palliumin,* valkeavillasen kauluksen, johon oli neulottu ristinkuvia. Paavit pyrkivät muutenkin kaikin tavoin heikontamaan piispojen valtaa; tuomiokapituleja, joita Kaarle suuren ajoista piispojen rinnalla tavataan, he suosivat, koska ne heikontavat heidän valtaansa; munkkikunnat riippuvat yksin paavista, ja Roomasta lähetetyt paavin *legaatit* kulkevat pitkin maita hänen asioitansa

ajamassa ja tarkastamassa sekä järjestämässä vasta kirkkoon liitettyjä maita. Rooma on taas maailman pääkaupunki, vaikka hengellinen valta sieltä nyt ohjaa maita ja kansoja; piispat ynnä muut hengelliset ovat kirkon itsevaltiaan, paavin, virkamiehiä. Paavikunta on hyvin järjestetty valtio, niinkuin vanha Rooma ennen; ja tähän järjestykseen senkin voima perustuu. Aseet, joita paavit yhä useammin alkaavat käyttää, ovat *panna* ja *interdikti;* edellisen kautta suljettiin yksityinen henkilö kirkon yhteydestä, jälkimmäisellä koko valtakunta, jolloin kaikki kirkolliset toimitukset lakkasivat; sellaisessa maassa ei jumalanpalvelusta saanut pitää, ei kastetta toimittaa, ei häitä eikä hautajaisia viettää. Tällainen tila oli kauhea, eikä sitä kauan voitu sietää.

Paavin hovi. (Englantilaisesta käsikirjoituksesta.)

Sitä suurta vaikutusta, minkä kirkko näin oli saavuttanut, koetti se monella tavalla käyttää raa'an ja sotaisan maallisen yhteiskunnan jalostamiseksi, ja epäilemättä sen vaikutus siihen olikin sangen terveellinen. Useassa kymmenessä kokouksessa kirkonmiehet määräsivät, että sodat olivat keskeytettävät muutamiksi viikon päiviksi ja vuoden ajoiksi. Niinpä v. 1095 pidetyssä Clermont'in kokouksessa, jossa ristiretki, s. o. »Jumalan sota», päätettiin tehtäväksi, suostuttiin myöskin »Jumalan rauhasta». Ainaisesti rauhoitettuja olivat kylien virkamiehet asuntoineen, kymmenyksien kokoojat, papit, munkit ja matkustajat sekä kirkot, hautuumaat, työjuhdat, lehmät ja lampaat; muut paikat ja henkilöt olivat rauhan suojassa keskiviikko-illasta auringon laskusta maanantai-aamuun auringon nousuun, Adventista Loppiaiseen sekä paaston aikana ennen Pääsiäistä. Rauhanrikkoja julistettiin pannaan, ajettiin seitsemäksi vuodeksi maanpakoon ja hänen linnansa

hävitettiin. Muodostettiinpa erityisiä liittojakin, joiden jäsenet valalla vannoivat olevansa apuna rauhan rikkojia vastaan.

Kirkon siveellinen voima oli keski-ajalla suuri ja tärkeä, ja valtiollisessakin suhteessa sen vaikutus kasvaa kasvamistaan. Korkeamman sivistyksensä kautta piispat pääsivät kuninkaiden virkamiehiksi ja muihin tärkeihin toimiin; Kaarle suuren olemme nähneet osottavan heille suurta luottamusta; toinen hänen lähettiläskreiveistään esim. on aina piispa; piispat tuomitsevat Ludvig hurskaan kuninkuudesta ja asettavat hänet jälleen valtaistuimelle; v. 859 he uhkaavat syöstä Kaarle kaljupään valtaistuimelta, eikä hän sitä voi vastustaa, sillä, sanoo hän itsekin, piispoilla, jotka kuninkaan ovat vihkineet virkaansakin, on oikeus hänet tuomita. Mutta siveellisen ja valtiollisen merkityksensä ohessa oli kirkolla suuri aineellinen ja sotainenkin voima käytettävänään, sillä feodaalilaitoksen muodostuessa kietoutuu sekin siihen. Piispa oli vanhastaan kaupunkinsa defensori, ja hänestä tehtiin usein kreivi, joten hän yhdisti maallisen ja hengellisen vallan käsiinsä; kaikki hänen hiippakunnassaan asuvat senjörit tulivat siten hänen vasalleiksensa. Samoin kuin hallitsijat lahjoittivat maitaan maallikoille, niin antoivat he niitä kirkollekin, ja samoilla feodaaliehdoilla; hurskaat ihmiset lahjoittivat niinikään osan tiluksistaan kirkolle tai luostarille. Kirkot ja luostarit taas antoivat maallikoille maistaan läänityksiä, joiden saajat sitoutuivat aseilla puolustamaan sitä sekä suorittamaan muut velvollisuudet; kirkolla oli myöskin villaneja ja maaorjia niinkuin maallikkoherroilla. Sanalla sanoen, kirkko oli tullut kytketyksi feodaaliseen yhteiskuntaan; ja sen merkitys siinä oli sangen suuri, sillä Ranskassa ja Englannissa oli keskiajalla enemmän kuin viides osa maasta sen hallussa, Saksassa lähes kolmas osa. Eikä se hukannut omaisuuttaan, niinkuin kuninkaat, vaan päinvastoin se aikaa myöten yhä karttui. Mutta tämän maallisen vallan kautta kirkko oli joutunut kahtalaiseen asemaan; kirkonmiehet olivat hengellisiä virkamiehiä, joilla oli oma lakinsa ja omat tuomioistuimensa ja jotka olivat Rooman paavista riippuvaisia, mutta toisaalta taas oli kirkonmies lääninsä kautta riippuvainen maallisesta hallitsijasta, jolla oli oikeus läänin avoimeksi tultua antaa sekä maa että sitä seuraavat oikeudet kenelle hän tahtoi. Näiden vaatimuksien johdosta maallinen ja hengellinen valta, keisari ja paavi, joutuvat toisiansa vastaan taisteluun, joka on merkillisimpiä tapahtumia keskiajan historiassa.

Kirkon vaikutuksesta feodaalilaitoskin sai jalomman luonteen *ritarisuuden* kautta, jonka tarkoitus oli kehittää jalosukuisten miesten sotaisia harrastuksia; mutta nuo harrastukset olivat kohdistettavat jaloon

toimintaan. Tavallista oli ollut, että ritarit olivat osottaneet rohkeuttaan ja käyttäneet voimiaan tavaroiden ryöstöön tai hurjaan hävitystyöhön, mutta raakuuden ja itsekkäisyyden sijaan kirkko asetti ritareille uskonnollisia ja siveellisiä velvollisuuksia; oikeuden, kunnian ja rakkauden palvelukseen oli miekkaa käytettävä ja miehuutta osotettava. Ainoastaan vapasukuiset saattoivat ritareiksi päästä, ja tuo ritarikunta muodosti jonkinlaisen veljesseuran, jolla oli omat sääntönsä ja johon pitkän valmistusajan perästä voitiin päästä. Meidän ajan ritarikuntamerkit ovat sen viimeiset jäännökset.

Jo seitsemännestä ikävuodestaan ritariksi kasvatettava otettiin äitinsä huostasta ja jätettiin jonkun urhoollisen ritarin haltuun, joka hänelle

Ritariksi pukeminen. (Keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

opetti hyviä avuja ja velvollisuuksia, joita hänen vastaisuudessa tuli noudattaa. Vasalli tavallisesti lähetti poikansa lääniherransa luo. 14:teen ikävuoteensa hän oli hovipoikana eli *paashina,* jolloin hän seurasi linnanherraa metsästyksillä, laskien metsästyshaukan lentoon ja kutsuen sen takaisin, totutteli itseänsä keihään ja miekan käyttämiseen sekä voimiaan ponnistellen karkasi ruumistaan vastaisen sotaisen elämän varalle. Talviiltoina taas hän linnan salissa, jonka seinillä suvun vanhoja aseita riippui muistoja ylläpitämässä, kuunteli kertomuksia ritarien urotöistä tai trubadurein lauluja Kaarle suuren ja Artur-kuninkaan ritareista, jotka olivat omiansa herättämään hänen mielikuvitukseensa ritari-ihanteen, jota hän vastaisuudessa koetti toteuttaa. 14 vuoden vanhana hän pääsi asemieheksi, jolloin hän ratsain seurasi linnan isäntää tai hänen puolisoansa, ruokapöydässä oli heitä palvelemassa tai kantoi herran aseita,

sillä tällaisiakin toimia ruvettiin pitämään jalosukuisille kuuluvina. Yhä hän karkasi ruumistaan sekä totutti itseänsä rohkeuteen, juosten syvän vallihaudan poikki tai kiiveten muurin yli; uskonnon pääoppien omistaminen kuului ruumiin harjoitusten ohessa kasvatukseen. Jaloluontoisia, hartaita, uskonnollisia ja rohkeita ritareja kasvoikin keski-ajalla, niinkuin Gottfrid Bouillon'in kreivi ja Ranskan kuningas Ludvig IX. — 17 vanhana aseenkantaja lähti matkoille mainetta saadakseen; käden tai jalan ympärillä oleva sormus oli osottamassa, että hän oli luvannut jonkun loistavan työn suorittaa, ennenkuin ritariksi pyrkisi. 21-vuotiaana tapahtui

Nainen ritarikunnan suojeluksessa. (Kuva keskiaikaisesta käsikirjoituksesta.)

asemiehen juhlallinen ritariksi vihkiytyminen monine symboolisine toimituksineen. Kylpy, sielun ja ruumiin puhtauden symbooli, oli ensimmäinen valmistustoimi. Sitten hänen tuli paastota ja valvoa yön kirkossa; aamulla hän teki synnintunnustuksensa ja sai papilta synninpäästön. Valkeisiin vaatteisiin puettuna saattoi hänet kaksi ritaria, jotka olivat hänen kumminsa tässä uudistumistoimituksessa, alttarin luo, pappi luki messun ja siunasi hänen miekkansa, jonka jälkeen joku vanha ritari löi häntä miekan lappeella sanoen: »Teen sinut ritariksi nimeen Isän, Pojan ja Pyhän Hengen». Ritariksi vihitty vannoi silloin käyttävänsä aseensa heikkojen ja sorrettujen puolesta, ja miekka sidottiin hänen vyötäisilleen; kummit pukivat hänen päällensä rautaisen rita-

riasun, johon kuului kypäri, haarniska ja keihäs; kultaiset vitjat ja kannukset hän myöskin sai; kilvessä oli suvun vaakuna kuvattuna. Toimitus päättyi tavallisesti turnajaisilla (ks. edel. luk.).

Ristiretkien aikana muodostui erityisiä hengellisiä ritarikuntia, joissa ritarisuus ja kristinoppi olivat vielä paljon enemmän lähennelleet toisiansa, sillä niiden jäsenet olivat sotureita, mutta myöskin munkkilupauksen tehneitä. Näistä kerromme tuonnempana.

X.

Saksilaiset ja frankkilaiset keisarit. Henrik IV ja Gregorius VII.

Saksa on lääneihin jakaantunut. — Herttuat ja kreivit. — Vaalikuninkuus. — Otto suuri pakottaa herttuat kuuliaisuuteen. — Saksalaisuus leviää slavilaiselle alueelle. — Böömi ja Määri liitetään Saksaan. — Puola ja Unkari vapautuvat. — Italian olot 10:nnellä vuosisadalla. — Otto tulee ensi kerran Italiaan. — Keisarivalta uudistetaan. — Otto suuren jälkeiset keisarit. — Kirkon maallistuminen. — Puhdistusliike. — Gregorius VII:nnen luonne ja tarkoitusperä. — Kardinaalikolleegio. — Normannit saavat Etelä-Italian paavilta läänitykseksi. — Celibaatti-laki. — Gregorius pyrkii ruhtinaiden yliherraksi. — Riita alkaa Henrik IV:nnen kanssa. — Keisari Canossassa. — Taistelu alkaa uudelleen. — Gregoriuksen kuolema. — Wormsin konkordaatti.

Bonifaciuksen lähetystoimen ja Kaarle suuren valloitusretkien kautta olivat Germanian kansat kääntyneet kristinoppiin ja samassa liittyneet sivistyneeseen maailmaan. Verdunin sovinnossa (843) Ludvig saksalainen sai tämän maan valtakunnakseen, ja vasta sen jälkeen saattaa Saksan valtakunnasta puhua, sillä sama kuningas sen järjestikin sivistyneen valtion mukaiseksi. Hänen seuraajiensa aikana Saksa joutui samallaisen sekasorron valtaan ja hajaantumistilaan, minkä Ranskassa olemme nähneet vallitsevan viimeisten Karolingien aikana; barbaarikansat hätyyttävät idästä ja pohjoisesta ja kuninkaan valta heikkonee heikkonemistaan. 10:nnellä vuosisadalla ei Saksakaan ole muuta kuin monien läänien välillä vallitseva höllä liitto-yhteys, mutta läänit ovat laajempia kuin Ranskassa eikä niiden lukumäärä ole niin suuri. Mahtavat herttuat ja kreivit olivat täälläkin alkuansa olleet hallitsijoiden asettamia

virkamiehiä, mutta he alkoivat vähitellen pitää itseänsä hallittavansa maan omistajina ja omistivat itselleen kaikki hallitsijan oikeudet; ja heidän asemansa tuli vielä itsenäisemmäksi sen kautta, että useiden läänit käsittivät entisten itsenäisten heimokuntien maa-alan; niinpä *Saksin* herttuan maa oli Rheinin ja Elben välillä, jossa tuo jäykkä saksilaisheimo vieläkin asui; *Alemannian* eli *Schwabin* herttuakunta taas käsitti nykyisen Würtembergin ja Badin; *Frankin* herttuakuntaan kuuluivat Rheinin itäpuolelle jääneet Frankit, jotka asuivat Mainin ja alisen Neckarin välillä; *Baijerin* herttuakunnan alalla asui myöskin entinen itsenäinen heimokunta; *Lothringi* taas oli jäännös Lotarin valtakunnasta Rheinin, Schelden ja Moselin välillä. Näiden ohessa oli pienempiä kansakuntia, niinkuin *Thüringiläiset* Frankkien ja Saksilaisten välillä sekä *Friisit* Pohjanmeren rannalla. Kaikki nuo heimot olivat säilyttäneet omat lakinsa ja tapansa ja puhuivat omaa kielimurrettansa. Maallisten rinnalla tavattiin monta mahtavaa kirkonruhtinasta, jotka arvonsa, valtansa ja oikeuksiensa puolesta olivat kohonneet heidän vertaisikseen; *Mainzin, Trierin* ja *Kölnin* arkkipiispat, *Magdeburgin, Speierin* ja *Bremenin* piispat, *S:t Gallenin* ja *Fuldan* luostarien abbotit ovat näistä mainittavimmat.

Mutta vaikka Saksa olikin noin moneen erikoisvaltaan jakaantuneena, oli siellä kuitenkin olemassa sen verran yhteistunnetta, että kaikkien yläpuolella oleva päämies pidettiin tarpeellisena; roomalaisvaltio, jonka Kaarle suuri oli uudistanut, ei ollut herttuoidenkaan mielestä haihtunut; ja sen lisäksi kirkonmiehet kannattivat innokkaasti kuninkaan valtaa, sillä siitä oli heillä turvaa mahtavaa maallista ylimystöä vastaan. Ranskassa kuninkaan valta meni perintönä samassa suvussa, mikä tuotti sille suurta etua, koska se perinnöllisyyden nojassa kävi vankemmaksi ja alennustilastaan saattoi yhtämittaa kohota kohoamistaan; mutta Saksan herttuat eivät päästäneet hallitsijanvaltaa perinnölliseksi, vaan se tuli karolingilaissuvun loputtua (v. 911) vaalin alaiseksi, vaikkakin vanhaan germanilaiseen tapaan saman suvun jäseniä useimmiten valittiin. Vaali toimitettiin Frankin herttuakunnassa, koska sitä pidettiin valtakunnan päämaana, Saksa kun oli frankkilaisvallasta saanut alkunsa. Mainzin — myöhemmin Frankfurt am Mainin — kaupunkiin kokoontuivat kuninkaan kuoltua uutta valitsemaan arvokkaimmat ruhtinaat, joihin luettiin paitsi herttuoita, piispat ja luostarien abbotit, jotka olivat suorastaan valtiosta riippuvaisia, sekä ne vasallit, joiden arvo perustui valtion virkaan, niinkuin markkreivit ja pfaltzkreivit y. m. Vaalin jälkeen kuningas kruunattiin Aachenissa, mutta varsinaista pääkaupunkia ei vielä

ollut, vaan kuninkaat oleskelivat entisten hallitsijain tapaan suurilla tiluksillaan.

Mahtavien herttuoiden joukosta kuningas valitaan, mutta kuninkuus siirtyy aika ajoittain suvusta toiseen, joten ei pysyväistä dynastiiaa pääsee muodostumaan. V. 911 valitaan Frankin herttua *Konrad* kuninkaaksi, mutta hänen kuoltuaan (918) saapi Saksin herttua *Henrik* kuninkaan arvomerkit, jotka pysyvät hänen suvussaan aina vuoteen 1024; silloin valitsijat taas siirtävät ne frankkilaissukuun, jonka herttuat ovat kuninkaina sata vuotta (v:teen 1125).

Saksilaisten kuninkaiden aikana Saksa rupeaa muodostumaan lujaksi vallaksi, ja sen arvo ja voima näyttäytyy kaikkialla. Aineellisena tukena oli kuninkailla kyllä oma herttuakuntansa, mutta voimallaan he saivat muutkin herttuat valtaansa tunnustamaan. Henrik I (918—936) ei paljon sekaantunut muiden herttuoiden asioihin, mutta hänen seuraajansa *Otto I,* joka on saanut nimen suuri, ei tyytynyt paljaaseen arvonimeen. Kaarle suuren esimerkkiä noudattaen hän kruunautti itsensä Aachenissa kuninkaaksi, ja kun herttuat alkoivat itsenäisyysharrastuksia osottaa, ryhtyi hän sotavoimalla pakottamaan heitä kuuliaisuuteen; Frankin herttua kun oli sodassa saanut surmansa, piti Otto itse hänen herttuakuntansa; hän asetti toisiin sukulaisiansa tai liitti noita mahtavia vasalleja naimisliitoilla sukuunsa. Kirkonmiehiä Otto niinikään auttoi; edellisinä levottomina aikoina olivat maalliset ylimykset tahtoneet riistää sen maita, mutta nyt siitä tehtiin loppu, ja kuningas antoi kirkolle vielä lisääkin maita sekä oikeuksia ja etuja. Hän tahtoi samoin kuin Kaarle suurikin saada kirkon henkistä voimaa jalostamaan raakaa yhteiskuntaa; mutta itse hän valvoi sitä ja asetti tärkeimpiin kirkonvirkoihin hoitajat. Täten Otto sai koko valtakunnan itselleen kuuliaiseksi, ja Kaarle suuren tapaan hän lähetti tarkastusmiehiä, joita nimitettiin *palatsikreiveiksi,* kaikkiin valtakunnan maihin kuninkaallista valtaansa ylläpitämään, virkamiesten toimia valvomaan ja epäkohtia poistamaan missä niitä tavattiin. »Länsi-Europaa hän hallitsi kuin perheenisä», sanoo muuan kirjailija; hänen vaikutuksensa ulottui Ranskaankin, jonka kuningas Ludvig IV d'Outre-Mer ja mahtava Francian herttua Hugo suuri olivat hänen lankojansa.

Tähän aikaan Saksalaiset alkoivat osottaa suurta harrastusta kristinopin levittämisessä, niinkuin jo edellisessä luvussa olemme kertoneet, ja samassa saksalaisuus myöskin leviää oman asutusalansa ulkopuolelle, jota liikettää jatkuu myöhemminkin 14:teentoista vuosisataan asti. Idässäpäin Elbe-virrasta alkaen asui silloin slavilaisia heimoja, joita Kaarle

Otte I:n ja hänen puolisonsa kuvapatsaat Magdeburgin tuomiokirkossa.

suuri oli alkanut kukistaa, mikä työ hänen jälkeensä oli keskeytynyt. Henrik I taas rupeaa jatkamaan sivistyksen ja samassa saksalaisvallan levittämistä näihin seutuihin; rajoilla järjestetään entiset markkreivikunnat, joista tärkeimmät olivat n. k. *Nordmark* Saksin itäpuolella ja *Misnia (Meissen)* sitä etelämpänä, sekä *Ostmark* Baijerista itäänpäin. Kaikista näistä on myöhemmin syntynyt valtioita, joista kaksi meidän aikanamme on Europan suurvaltoja; Nordmark oli näet Brandenburgin alku, josta taas Preussi on kehittynyt, ja Ostmark on Itävallan perusmaa; Misniasta jälleen syntyi Saksin kuningaskunta. Näihin rajamaakuntiin perustettiin useita lujia linnoituksia, joissa lähiseudun maanomistajat olivat velvoitetut palvelemaan, siten että yksi yhdeksästä oli aseissa, mutta muut kahdeksan saivat viljellä maatansa. Saksilaisia uutisasukkaita siirtyi linnojen turvissa yhä kauemmaksi; alku-asukkaista tehtiin orjia, kirkkoja rakennettiin, pappeja ilmestyi kymmennyksiä vaatimaan, ja vähitellen slavilainen kansallisuus hävisi kokonaan ja koko maat saksalaistuivat; niin ovat Brandenburg, Saksi (nyk. kuningaskunta), Mecklenburg ja Pommeri tulleet saksalaisiksi maiksi.

Böömissä ja Määrissä asui niinikään slavilaisia heimoja, jotka Tshekkien nimellä olivat sinne kansainvaellusten aikana siirtyneet; Kaarle suuri oli näitäkin vastaan taistellut, mutta hänen seuraajiensa aikana ne olivat vapautuneet, ja 9:nnen vuosisadan lopulla oli siellä syntynyt mahtava valtakunta, jota villit Magyarit kuitenkin heikonsivat. Henrik I laski Tshekit valtansa alle, pakottaen heidän herttuansa uudestaan liittymään Saksaan; useasti Tshekit koettivat kapinoilla päästä vapaaksi, mutta onnistumatta. Tshekkiläinen kansallisuus ei kuitenkaan Böömissä ole kokonaan milloinkaan hävinnyt, vaan on se aika ajoin puhjennut esille ja osottanut virkeyttä; keski-ajan lopulla saavutti Böömi joksikin aikaa itsenäisyydenkin. Meidän aikanamme Tshekit taas koettavat saada itselleen erikoisemman aseman Itävallan monarkiassa, jonka vuoksi kiivas taistelu on paraillaan käymässä.

Vielä ehjempänä ovat ne slavilaisheimot, jotka asuivat Weikselin ympärillä, säilyneet saksalaistumasta. 9:nnellä vuosisadalla liittyivät he yhteen voidakseen voimakkaammin taistella Saksalaisia vastaan, jonka kautta Puolan valtakunta sai alkunsa. Otto suuri kyllä voitti Puolan herttuan *Miecislawin* (v. 950) ja pakotti hänet tunnustamaan hänen herruuttaan sekä kääntymään kristinuskoon, mutta tuo yliherruus vähitellen hävisi. Samoin kävi Unkarissakin, sillä kun Henrik I ja Otto olivat Magyarit voittaneet Saksassa (ks. edell. luk.), pakotettiin heidät Saksan herruuteen ja kristinuskoon, mutta edellinen ei sielläkään pysy-

väiseksi jäänyt. Näillä saksilaissuvun kuninkaiden sotaretkillä ja heidän suosimallaan lähetystoimella oli se suuri merkitys, että mainitut kansat sen kautta tulivat roomalais-katolisen kirkon yhteyteen ja täten liittyivät Länsimaihin, jota vastoin itäiset Slavilaiset saivat kristinuskon Konstantinopelista ja kreikkalais-katolisen uskonsa kautta vieraantuivat länsimaisesta sivistyksestä. Mutta saksalaisuus herkesi pian osottamasta tällä puolen yhtä suurta voimaa kuin alussa, ja kuninkaat jättivät nämät seudut syrjään, sillä heidän huomionsa kääntyy yhä enemmän Italiaan. Otto suuren aikana alkaa Saksan kuninkaiden herruus Alppien toisella puolellakin.

Italiassa oli 10:nnellä vuosisadalla sekasorto ja hajanaisuus vielä suurempi kuin Saksassa. Siellä oli monta valloittajaa käynyt, jonka vuoksi siellä tavattiin useita kansallisuuksia; pohjoisessa oli germanilainen kansanaines, Longobardit ja Frankit, voitolla; keskiosassa taas, Kirkkovallassa, roomalainen; eteläosa jälleen oli Kreikkalaisen keisarin hallussa, mutta Sarasenejäkin sinne tunkeutui Sisilian kautta Pohjois-Afrikasta. Paljon pieniä valtioita on tämän kansallisen erilaisuuden ohessa; maallisista herroista ovat Friaulin herttua Lombardian itäosassa, Ivrean markiisi länsiosassa, Spoleton herttua niemimaan keskiosassa, Beneventin, Salernon ja Capuan herttuat sen eteläosassa mahtavimmat; kirkonruhtinaista taas on tietysti paavi mahtavin, mutta myöskin Milanon arkkipiispalla, Pavian, Veronan ja Turinin piispoilla on suuret maa-alat. Näiden lisäksi on vapaita kaupunkeja, niinkuin Venetsia, Genua, Gaëta ja Amalfi. Italian ruhtinaista ei kukaan saattanut saada aikaan järjestystä, eikä Konstantinopelin keisarikaan, jonka hallussa eteläinen osa niemaasta oli, voinut herruuttaan täällä lujentaa. Rooman paavi oli myöskin 10:nnellä vuosisadalla kaiken arvonsa menettänyt. Italian kuningaskruunusta ja keisarinarvosta taistelivat Friaulin ja Spoleton herttuat sekä Ivrean markiisi joko keskenään tai Burgundin kuninkaiden kanssa (ks. luk. VII), jotka Alppien toiselta puolen sinne tulivat. Kauheita rikoksia harjoitetaan, myrkkyä ja tikaria käytetään julkisen taistelun ohessa. Sama turmelus kuin muualla on Roomassa, itse kirkon keskustassa, päässyt valtaan. Paavin määräsivät Rooman kaupungin kevytmieliset ja turmeltuneet ylimyssuvut mielensä mukaan, ja puolen vuosisadan ajan (904—955) kaksi kevytmielistä ylhäissukuista Rooman naista, Teodora ja hänen tyttärensä Marozia, asettavat paavinistuimelle mitä kelvottomimpia miehiä, lemmittyjänsä, poikiansa ja muita suosikkejansa. Niinpä eräs paavi Johannes X kuristettiin vankihuoneessa ja Marozian poika pääsi paavinistuimelle v. 932.

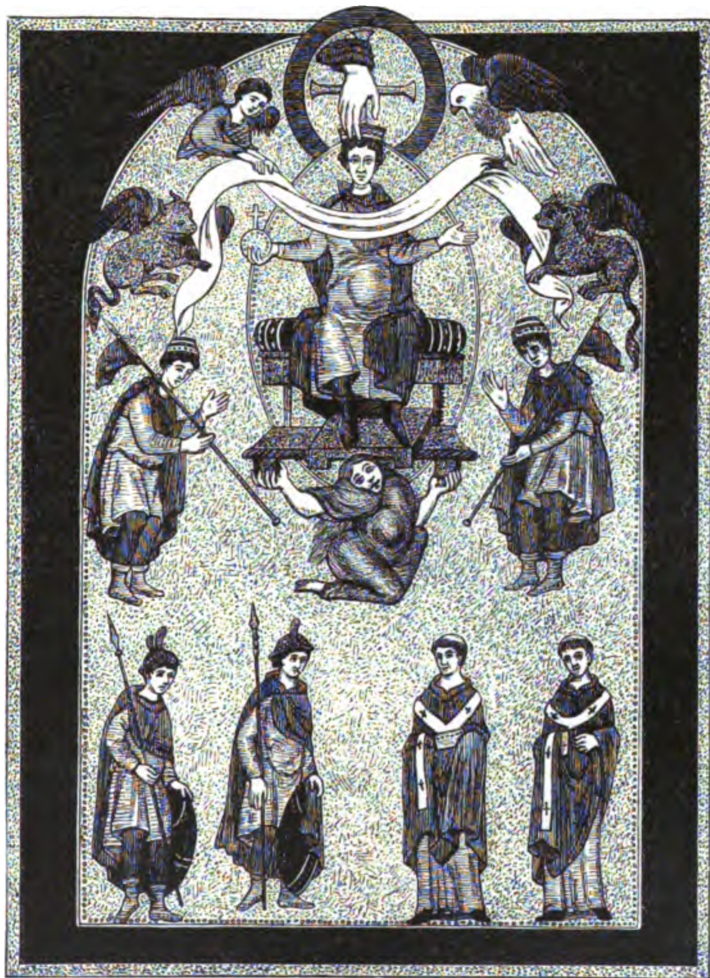
Tällaisten olojen vallitessa Saksan kuningas Otto, joka jo oli voittanut monta vihollista, tulee v. 951 Italiaan. Samana vuonna oli eräs Berengar II, Ivrean markiisi, myrkyttänyt kilpailijansa Lotarin ja anastanut kuninkuuden, ja saadakseen sen varmasti pojallensa perintönä menemään hän tahtoo naittaa Lotarin lesken, Adelheidin, pojalleen. Mutta silloin Adelheid pakenee Lombardiassa olevaan Canossan linnaan ja pyytää Saksan kuningasta avukseen. Otto noudattaa kutsua ja Italialaiset ottavat hänet mielihyvällä vastaan, sillä ruhtinasten alituisiin taisteluihin oli kyllästytty. Toivottiin rauhaa ja järjestystä mahtavalta ruhtinaalta, mutta samassa arveltiin sellaisen kuninkaan herruutta lieväksi, joka asui toisella puolella Alppien. Siinä kohden Italialaiset kuitenkin erehtyivät, sillä Saksan kuninkaat eivät tyytyneet tyhjään nimeen, vaan he vaativat myöskin todellisen vallan.

Toisen kerran Otto saapui Italiaan v. 962, jolloin hän julistutti itsensä Milanossa Italian kuninkaaksi ja sai Roomassa keisarikruunun. Tämän kautta hän sai Italian herruuden, ja itse paavikin joutuu keisarin holhotiksi, sillä Rooman asukkaat lupaavat, etteivät valitse paavia saamatta keisarin suostumusta vaaliinsa; mutta keisariarvo tuottaa herruuden kaikissa Länsimaissa, sillä onhan keisari Konstantinuksen, Teodosiuksen ja Kaarle suuren jälkeläinen. Tämä oli kuitenkin vaan aatteellinen valta, sillä todellisuudessa keisarivalta ennen pitkää vaipui vähäpätöiseksi eikä pitkillä taisteluillakaan ollut saavutettavissa.

Otto suuren luoma mahtava valtakunta säilyi kuitenkin vielä hänen seuraajiensa *Otto II:sen* († 983), *Otto III:nnen* († 1002) sekä *Henrik II:sen* († 1024) aikana, jotka niinikään kuuluivat saksilaiseen sukuun, ja voimakkaita olivat seuraavat frankkilaiskeisaritkin *Konrad II* (1024—1039), ja varsinkin *Henrik III* (1039—1056), jonka aikana valtakunta oli mahtavimmillaan. Mutta hänen seuraajansa *Henrik IV:nnen* aikana alkaa keisarivalta heikontua ja maailman herruus siirtyä hengelliselle valtiaalle, Rooman paaville.

Edellisessä luvussa kerroimme, miten kirkon valta oli yhäti kasvanut ja kirkonmiehet saaneet suuren merkityksen maallisten mahtimiesten rinnalla. Mutta näimme myöskin, miten kirkko oli samassa yhä enemmän vieraantunut ylevästä tehtävästään ja alkanut maallistua; lääniensä kautta olivat piispat ja abbotit joutuneet samaan suhteeseen kuin maallisetkin vasallit lääniherraansa, ja Otto suuren ajoista asti itse kirkon päämies oli Saksan keisarista riippuvainen, sillä tämä vahvisti Rooman papiston ja kansan toimittaman vaalin, mutta määräsi usein itsekin Pyhän Pietarin istuimelle kenen hän tahtoi ja erotti mielestänsä

kelvottomia paaviudesta. Kirkko oli siis joutunut maallisen vallan riippuvaisuuteen, joka kaikkialla näkyikin. Ruhtinaat antoivat kirkonläänit sellaisille miehille, jotka olivat sopivimpia feodaalivelvollisuuksia täyttämään, huolimatta heidän sopivaisuudestaan sielunpaimenina, ja useim-

Otto III, seurassaan valtakunnanruhtinasten, aatelin ja papiston edustajat. (Keskiaikainen miniatyyri.)

miten ne olivat ylimyssukujen nuorempia jäseniä, jotka antautuivat vaan läänin tähden hengelliseen säätyyn, sukulääni kun meni perintönä vanhimmalle miespuoliselle jäsenelle. Käytettiinpä sellaistakin tapaa, että lääniherra jätti viran enimmän maksavalle, joten läänittäminen muuttui

kaupaksi. Tätä väärinkäytöstä kutsuttiin *simoniaksi,* se kun muka oli samallainen synti, kuin se, johon apostolien tekoraamatussa mainittu Simon Magus teki itsensä syypääksi pyytäessään hengen lahjoja rahoilla ostaa. Kirkonmiehet muuttuivatkin vähitellen tapojensa puolesta maallisten ylimysten kaltaisiksi; miekka vyöllä hekin kulkivat taisteluissa vasalliensa etupäässä; niinpä 8 Saksan piispaa 30 vuoden kuluessa kaatui taistelussa pakanoita vastaan. Eräs piispa käytti ainoastaan sotanuijaa aseenaan, koska ei muka tahtonut verta vuodattaa. Mutta myöskin keskinäisissä taisteluissa kirkonmiehet olivat valmiit aseitaan käyttämään, ja menipä villiytyminen joskus niinkin pitkälle, ettei kirkonkaan pyhyyttä kammottu loukata; niinpä kerrotaan Fuldan luostarin abbotin ja Hildesheimin piispan joulupäivänä v. 1063 jumalanpalveluksen aikana joutuneen kirkossa miekan mittelöön keskenään, ja verta vuoti itse alttarille.

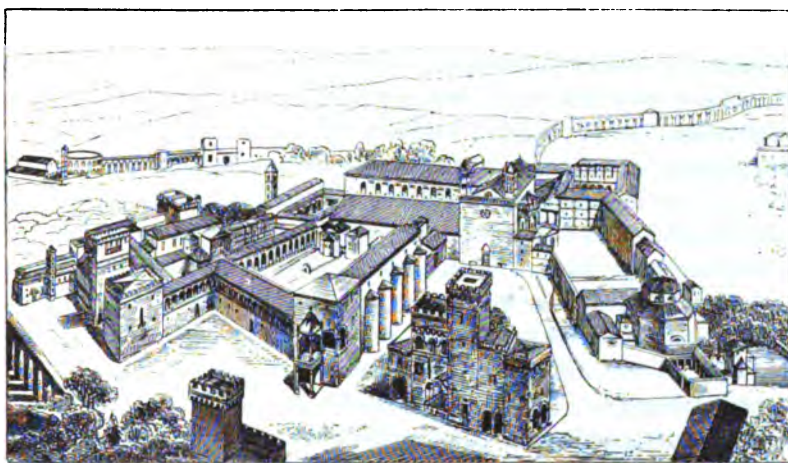
Henrik IV. (Miniatyyrikuva.)

Maalliset läänit olivat jo muuttuneet perinnöllisiksi kaikissa Länsimaissa, ja kehitys näytti johtavan siihen, että myöskin kirkon läänit samaan asemaan joutuisivat, sillä samoin kuin maalliset herrat tahtoivat piispatkin pojilleen jättää lääninsä ja virkansa. Mutta tämä olisi tietysti vielä suuremmassa määrässä vaikuttanut kirkon maallistumiseen ja siten muodostunut suljettu pappiskasti, joka vaan omia etujaan olisi ajanut.

Mutta 11:nnellä vuosisadalla syntyy katolisessa kirkossa valtava puhdistusliike, joka tahtoo saada sen erilleen maallisen vallan vaikutuksesta. Se sai alkunsa jo ennen mainitusta Clunyn luostarista, jonka säännöt otettiin noudatettaviksi useissa länsimaisissa kirkoissa. Munkkien elämä muuttui ankarammaksi ja puhtaammaksi, ja samaa puhdistuksen asiaa he rupesivat ajamaan koko kirkossa. Clunylaisen hengen elähyttämänä oli munkki *Hildebrand,* joka paavina on tunnettu *Gregorius*

VII:nnen nimellä; ja tähän mieheen etupäässä liittyy tuo suuri uudistustoimi, jonka kautta katolinen kirkko pyrkii saamaan koko maailman johtoonsa.

Hildebrand oli alhaista sukuperää — työmiehen poika Toskanasta — mutta halpa sääty ei ollut esteenä kirkon viroissa. Käytyään eräässä luostarikoulussa Roomassa joutui hän 20-vuotiaana Saksaan ja oli kenties munkkina Clunyn luostarissa, vaikka varmuudella ei tiedetä, oliko hän ollenkaan munkkilupauksiin sitoutunut. V. 1049 hän tuli Henrik III:nnen asettaman paavin Leo IX:nnen mukana Italiaan ja sai papin viran Roomassa. Mutta pian hän tuli koko kirkon johtavaksi mieheksi,

Paavin palatsi Roomassa 14:nnen vuosisadan alussa. Taustalla on Lateraanikirkko, vasemmalla paavin asunto.

sillä neljän paavin aikana hän jo vallitsi, ennenkuin vihdoin v. 1073 itse nousi Pyhän Pietarin istuimelle. Hän toimi legaattina, oli arkkidiakoonina, mutta paaviksi hän ei tahtonut tulla, ja kun hän vihdoin oli vasten tahtoansa siksi valittu, sanotaan hänen kärsineen suuria tuskia ja olleen kaksi päivää vuoteen omanakin. Gregorius pelkäsi nähtävästi sitä suurta vastuunalaisuutta, mikä hänellä kristikunnan päämiehenä tulisi olemaan; mutta kun hän kerran oli tähän asemaan joutunut, niin hän lujan henkensä koko voimalla ryhtyi periaatteitaan toteuttamaan. Kasvultaan hän oli pieni, ulkomuodoltaan ruma ja muuten vähäpätöisen näköinen, mutta suuret maailmaa mullistavat tuumat olivat hänen mielessään. Hänen mielensä oli haaveksivan uskonnollinen, pyhää neitsyttä hän rukoili sekä apostoli Pietaria, jonka kanssa hän oli vakuutettu ole-

vansa henkisessä yhteydessä. Selvällä johdonmukaisella ajatuskyvyllään hän muodosti tuon suuren hengellisen valtakunnan rakenteen, jonka hän esteistä huolimatta intohimoisella luonteellaan tahtoi saada ihmisten kesken aikaan. Maailmassa oli vaan rauhattomuutta, väkivaltaa ja turmelusta, sanoi hän, mutta rauha ja autuus, joka oli kristinopin ihanne, oli saatava sen sijaan vallitsemaan. Ja tämä oli ainoastaan kirkon kautta mahdollista, sillä hänen käsityksensä mukaan oli katolisen kirkon valtaan päästyä tuo onnellisuuden aika tuleva. Noiden aatteiden toteuttamisessa hänellä oli monta etua puolellaan, sillä ajan henki oli kirkolle edullinen; ihmiset olivat pelon ja kunnioituksen valtaamina heittäytyneet kirkon johdettaviksi, se hallitsi heidän sielujansa välittäen heidän suhdettaan Jumalaan ja ikäänkuin hallitsi tuota näkymätöntä henkimaailmaa, joka oli heikon ihmislapsen yläpuolella. Valtiolliset olosuhteetkin olivat hänelle edulliset, sillä feodaalilaitos hävitti tähän aikaan kaiken hallitsijavallan, jonka vuoksi kirkolla oli hyvä tilaisuus koota kaikki yhteen omaan suojaansa, puhdistaa se kristinopin moraalilla, hankkia oikeutta ja turvaa jokaiselle ja saattaa rakkaus väkivallan sijaan. Siinä oli suuremmoinen tarkoitusperä suuren miehen kunnianhimolle.

Ensimmäinen tehtävä oli hengellisen vallan irrottaminen maallisen vallan riippuvaisuudesta. Sitä varten hän Nikolaus II:sen aikana v. 1059 toimitutti määräyksen, jonka mukaan n. k. *kardinaalikolleegion* tulisi valita paavi. Siihen kuului Rooman korkeimpia pappeja ja sen ympäristön piispoja. Vaalin jälkeen saisi Rooman kansa ja alempi papisto antaa suostumuksensa ja keisarilla olisi oikeus se vahvistaa. Täten loppui Saksan keisarin määräämisvalta kirkon päämiestä asetettaessa.

Konstantinopelin keisarikunnasta Rooman paavi jo aikoja sitte oli päässyt kokonaan riippumattomaksi, ja viimeinenkin side molempien kirkkokuntien välillä katkesi nyt, kun hän julisti Konstantinopelin patriarkan pannaan, riita kun oli syntynyt siitä, kävisikö Pyhä Henki ulos ainoastaan Isästä, niinkuin itämainen kirkko opetti, vai myöskin Pojasta, jota käsitystä Rooman paavi puolusti. Itä-Rooman keisari menetti myöskin tähän aikaan viimeisen maa-alansa Etelä-Italiassa, ja uusista valloittajista Gregorius tahtoi saada aineellista tukea paavin vallalle. Tänne oli näet Normandiasta tullut Normanneja, joiden seikkailuhalu ei vieläkään ollut loppunut, vaikka he nyt sitä tyydyttivät käymällä Pyhällämaalla muka hartauttaan harjoittamassa. Näillä retkillä poikkesi heitä Apuliaan ja Kalabriaan, jossa he palkkasotureina ottivat osaa taisteluihin Maurilaisia vastaan, jotka Sisilian kautta tunkeutuivat sinne. Mutta ennen pitkää he itse, niinkuin ennen Rooman keisarikunnan hit-

tolaiset, alkoivat anastaa näitä rikkaita ja hedelmällisiä maakuntia. Useita normannilaispäälliköitä täällä tavataan taistelemassa, mutta kuuluisin on urhoollinen ja sukkela *Robert Guiscard.* Hänestä tuli normannilaisvallan varsinainen perustaja. Etelä-Italian asukkaat nostivat haikeita valituksia näiden puolibarbaarien julman menettelyn johdosta, jonka vuoksi paavi Leo IX, joka vielä pelkäsi omien maidensa joutuvan heidän saaliikseen, ryhtyi heitä vastaan sotaan. Hän voitettiin kuitenkin ja joutui itse vangiksi (v. 1053). Polvistuneina Normannit ottivat pyhän vankinsa vastaan, pyytäen häneltä siunausta, mutta pitivät hänet kuitenkin vankeudessa, koska hän ei suostunut heidän vaatimuksiinsa. Syntyi kuitenkin pian sovinto; kirkon päämies suostui antamaan Etelä-Italian Normanneille, he kun ottivat sen vastaan paavin lääninä; Gregorius toivoi näet heistä tukea vastikään Saksan keisarin vallasta irtaantuneelle paavinistuimelle. Keisari Konstantinus oli muka, niin oli jo aikaisemmin väitetty, Konstantinopeliin muuttaessaan jättänyt Rooman ja Italian, vieläpä kaikki Länsimaat, paavin omaksi. Tämän oikeuden perustuksella hän nyt Etelä-Italian lääniherruuden anasti.

Paaviksi tultuaan oli Gregoriuksen toiminta entistä innokkaampi; hän kutsui tavan takaa piispoja ja abboteja kaikista maista Roomaan neuvottelemaan parannuksista; hänen legaattinsa kulkivat maasta toiseen panemassa hänen käskyjänsä toimeen ja järjestämässä kirkon oloja; itse hän oli usein matkoilla; kirjeenvaihto oli sangen vilkas piispojen ja hallitsijoiden kanssa. Uusia määräyksiä lähetettiin, joiden kautta uudistuksen asiaa ajettiin. Celibaatti-lailla Gregorius määräsi papit elämään naimattomina; v. 1075 näet kiellettiin naineita pappeja messuja toimittamasta ja kirkon tuloja kokoomasta, eivätkä maallikotkaan saaneet sellaisten puoleen kääntyä. Naimattomuutta oli jo kristikunnan vanhimmilta ajoilta asti pidetty erittäin ansiokkaana, ja useissa synodeissakin oli pappeja siihen velvotettu, mutta vasta Gregorius pani sen ankaruudella käytäntöön. Taistelu oli kova, sillä piispat eivät tahtoneet viroistaan luopua, mutta eivät myöskään vaimoaan ja lapsiaan heittää, ja varsinkin Italiassa oli vastustus sitkeätä, sillä kauempana oli kunnioitus paavia kohtaan suurempi kuin lähellä. Celibaatti-lain kautta olivat papit kokonaan erotettavat maallisista huolista, sillä yksinomaan kirkon eduksi heidän tuli työskennellä.

Toisella säädöksellä Gregorius ankarasti kieltää simonian ja vieläpä maallikkojen oikeuden antaa kirkon virkoja, s. o. investituran. Hän olisi saattanut saada asian ratkaistuksi jättämällä läänit maallikkojen haltuun ja erottamalla siten hengellisen viran niistä; mutta hän

ei tahtonut kirkon suunnattomista maista luopua, sillä siinä oli vallan kysymys niinikään; viides osa Englannin ja Ranskan maasta ja kolmas osa Saksasta olisi, niinkuin edellä on mainittu, sen kautta joutunut paavin valtapiiristä erilleen. Päinvastoin hän tahtoi kaikkialla saada maallisen vallan hengellisen alaiseksi. »Ken tietää», kirjoittaa hän kerran, »vaikka kuninkaat ja herttuat olisivat saaneet alkunsa niistä, jotka Jumalata tuntematta röyhkeydellä, petoksella, murhilla ja muilla perkeleen keinoilla ovat tavotelleet valtaa vertaistensa yli.» Kirkko oli nyt puhdistava tuon saastaisen yhteiskunnan, jonka sen vuoksi oli pappisvallan alle alistuminen. Gregorius esiintyykin ikäänkuin hallitsijoiden ja valtakuntien ylimpänä määrääjänä. Ranskan kuninkaan Filip I:sen hän uhkaa julistaa pannaan, koska hän myi kirkonvirkoja; Vilhelm valloittajalle oli paavi Aleksanteri II hänen kehotuksestaan lahjoittanut Englannin; Unkarin kuningasta hän pitää vasallinaan, koska hänen edeltäjänsä Silvester II oli antanut kuningaskruunun Tapani pyhälle; Espanjaan hänellä oli oikeus, koska se maa oli uskottomilta valloitettu. N. k. Pietarin penninkiä hän sääsi kaikissa maissa maksettavaksi varsinaisena kirkolle tulevana verona.

Europan muodostaminen paavin itsevaltaisen herruuden alaiseksi pappisvallaksi ei kuitenkaan ilman taistelua ollut saavutettavissa, sillä hallitsijoiden valta olisi siitä liiaksi heikontunut. Keisarin valta, joka saksilaisten ja frankkilaisten hallitsijoiden aikana oli lujaksi muodostunut, joutui etupäässä ristiriitaan hengellisen vallan kanssa, ja siitä syntyi pitkällinen ja kiivas taistelu. Gregorius VII:nnen ja Henrik IV:nnen aikana se saapi alkunsa.

Henrik IV ei kuitenkaan ollut sellainen ruhtinas, joka näin valtavassa taistelussa olisi saattanut voitolle päästä. Hänen kasvatuksensa oli ollut huono, sillä hänen isänsä oli kuollut pojan ollessa 6-vuotiaana, ja 12-vuoden vanhana hän oli joutunut äitinsäkin holhuunalaisuudesta Mainzin itsekkään ja juonikkaan arkkipiispan kasvatettavaksi, joka väkivallalla oli saanut hänet haltuunsa. Henrik IV:nnestä koitui sentähden ylpeä ja ajattelematon ruhtinas, joka näiden luonteenominaisuuksiensa johdosta monesti joutui pulaan, josta hän kuitenkin kekseliäisyydellään usein pääsi pelastumaan. Keisarivallan hän tahtoi saada lujaksi, sillä hänen alaikäisyytensä aikana herttuat jälleen olivat päässeet entistä suurempaan itsenäisyyteen; varsinkin saksilaisheimon hän tahtoi masentaa, rakennuttaen linnoja heidän maahansa j. n. e. Hän onkin hyvällä alulla, kun Gregorius VII julkaisee investiturakieltonsa. Henrik ei kuitenkaan tottele ja hän saapi puolta Saksan piispoista, joiden maalliset edut joutuivat vaaraan paavin reformipuuhien

kautta. V. 1076 keisari saa piispat julistamaan Gregoriuksen virkansa menettäneeksi. Paavi julistaa silloin keisarin pannaan; pannakirjan johdosta keisari toimittaa vastakirjoituksen, jossa hän kehottaa Hildebrandia, petollista munkkia, jättämään Pyhän Pietarin istuimen, jonka hän väkivallalla on anastanut. »Toinen mies», kirjoittaa hän, »nouskoon Pyhän Pietarin istuimelle, sellainen, joka ei hurskaudella väkivaltaansa salaa, vaan julistaa Pyhän Pietarin oikeata oppia! Minä Henrik, kuningas Jumalan armosta, kaikkien piispojeni kanssa yhdessä sanon sinulle: Jätä Pyhän Pietarin istuin, jätä, sinä ikuiseen kadotukseen tuomittu.»

Kuningas toimittaa piispan investituran. (Keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

Äkkiarvaamatta keisari kuitenkin mahtinsa menettää; piispa toisensa perästä luopuu hänestä, Saksilaiset alkavat uudestaan kapinan, ja ruhtinaat uhkaavat erottaa hänet hallituksesta. Itse paavi on tulossa Saksaan voidakseen siellä tehokkaammin yhdessä keisarin vihollisten kanssa toimia häntä vastaan ja kukistaa koko keisarivallan perustuksia myöten.

Silloin Henrik, nähdessään asemansa tukaluuden, nöyrtyi. Seuraavan vuoden (1077) tammikuussa on hän Canossan linnan edustalla Pohjois-Italiassa, jonne Gregorius oli vetäytynyt, ei kuitenkaan sotajoukon mukana, vaan yksinään; paljain jaloin, villapaitaan puettuna hän porttien ulkopuolella talvikylmässä odottaa päästäksensä katuvaisena, syntisenä kirkon yhteyteen jälleen. Tämä tapahtuma on räikeä todistus kir-

kon mahdista keski-ajalla; maailman mahtavin hallitsija rukoilee armoa toskanalaisen työmiehen pojalta. Neljäntenä päivänä paavi vapauttaa hänet pannasta, jolloin keisari myöskin suostuu hyväksymään paavin hänen ja ruhtinasten välisen riidan ratkaisijaksi.

Keisari palasi nyt Saksaan, mutta taistelu alkoi heti uudestaan, sillä useat ruhtinaista valitsivat vastakuninkaan, osottaen sillä, että he eivät pannajulistuksen vuoksi olleet aikaisemminkaan ryhtyneet häntä vastaan kapinoimaan. Paavi asettuu ruhtinasten puolelle, julistaa Henrikin uudelleen pannaan ja esiintyy sellaisilla vaatimuksilla, että monet

Henrik IV Canossassa. (Kuningas polvistuu Toskanan kreivittären Matildan edessä, anoen hänen puolustustaan. Puolueellinen kuva, otettu Matildan elämäkerrasta.)

hänen puolenpitäjistään suuttuneina alkoivat keisarin asiata ajaa. Muun muassa hän pääsiäisaamuna v. 1080 Pietarin kirkossa jumalanpalvelusta toimittaessaan lausui kokoontuneelle seurakunnalle, että, ellei keisari parantaisi itseään, hän ennen määräpäivää kuolisi tai ainakin virkansa menettäisi, esiintyen siten ikäänkuin kaitselmuksen johtajana.

Taistelussa saapi vastakuningas Rudolf schwabilainen surmansa, suuri joukko piispoja julistaa paavin virastaan erotetuksi, ja keisari lähtee v. 1081 Italiaan sotajoukon seuraamana. Hän ryhtyy piirittämään Roomaa, mutta hän saapi sen haltuunsa vasta v. 1084, jolloin Gregorius vetäytyy lujan S:t Angelon muurien suojaan. Vastapaavi Clemens III kruunaa Henrikin keisariksi, jonka jälkeen tämä lähtee Roomasta pois. Mutta heti

sen jälkeen saapuu Roomaan Robert Guiscard 36,000 miestä mukanaan, sillä jo aikaisemmin paavi oli pyytänyt tältä vasalliltaan apua keisaria vastaan. Roomaa ryöstivät Guiscardin sotilaat niin julmasti, ettei Gregorius, joka heidät oli kutsunut, enää uskaltanut jäädä sinne olemaan, vaan lähti heidän mukanaan Salernoon, jossa hän v. 1085 kuoli, loppuun asti vakuutettuna siitä, että hän oli ajanut oikeata asiata. »Minä olen rakastanut oikeutta ja vihannut vääryyttä; sentähden kuolen maanpaossa», olivat hänen viimeiset sanansa.

Gregorius VII ei ollut saanut tuota suurta tarkoitustansa täysin toteutetuksi; Henrik IV:nnen sitkeä vastarinta oli kirkon liian suuret vaatimukset tyhjiksi tehnyt, mutta suuressa määrässä paavi kuitenkin oli kirkon asemaa kohottanut. Taistelu jatkuu kuitenkin, vaikka seuraavat paavit eivät esiinny Gregoriuksen mahdilla ja vaatimuksilla. Henrik IV taistelee myötäänsä, ja kaksi hänen pojistaankin liittyy paavien toimesta keisarin vihollisten riviin, kunnes hän v. 1106 kuolee katkeralla mielellä, toivoen Jumalan rankaisua isänmurhaajille. Hänen ruumiinsa pidettiin viisi vuotta hautaamatta, sillä vasta silloin kirkon kirous peräytettiin.

Henrik V, joka oli kapinoinut isäänsä vastaan, nousee nyt valtaistuimelle, mutta hänkään ei tahdo luovuttaa paaville investitura-oikeuttaan. Paavi Calixtus II:lla taas ei ollut Gregoriuksen suuria tarkoitusperiä eikä tarmoa. Sopimus saatiin sentähden toimeen siten, että molemmin puolin tehtiin myönnytyksiä. Kuuluisassa Wormsin konkordaatissa v. 1122 määrättiin, ettei keisari, mutta ei paavikaan, saisi asettaa piispoja ja abbotteja, vaan ne valittaisiin vapaasti »ilman sortoa ja väkivaltaa;» piispojen vaalin toimittaisivat tuomiokapitulit, joissa oli pappeja. Kirkko saisi pitää lääninsä, mutta virkaan asettaminen erotettiin läänin investiturasta, sillä paavin tuli antaa valitulle sormus ja sauva hengellisen vallan merkiksi, keisarin taas valtikka läänittämisen merkiksi.

Ensimmäinen jakso keisarin ja paavin välisestä taistelusta päättyi Wormsin konkordaatin kautta; kolme vuotta sen jälkeen (v. 1125) kuoli Henrik V ja häneen loppui frankkilainen hallitsijasuku.

XI.

Hohenstaufien ja paavien välinen riita.

Hohenstaufit ja welfit. — Fredrik Barbarossan käsitys keisarinvallasta ja valtiollinen tarkoitusperä. -- Lombardian vapaat kaupunkikunnat. — Arnold Brescialainen ja Rooman tasavalta. — Fredrik Barbarossa ottaa Rooman haltuunsa. — Ankara menettely. — Rooman kansan ja paavin vaatimukset. — Keisari perustaa oikeutensa roomalaiseen lakiin. — Milano hävitetään. — Paavi rupeaa kaupunkien puolelle. — Legnanon tappelu. — Fredrikin viimeiset hallitusvuodet. — Hän hukkuu ristiretkellä. -- Innocentius III:nnen periaatteet. — Hänen valtansa ruhtinaiden yli. — Hän määrää keisareja. — Fredrik II. — Taistelu uudistuu paavin ja keisarin välillä. — Fredrik julistetaan pannaan. — Katkerat riitakirjoitukset. — Taistelu jatkuu. — Fredrik II:sen kuolema. — Hohenstaufien suku sammuu. — Saksa ja Italia ovat hajaantuneet. — Keisari ja paavi ovat ylenmäärin kuluttaneet voimiansa.

Frankkilaisen hallitsijasuvun loputtua esiintyy kaksi mahtavaa sukua kilpailemaan keisarinarvosta, saksilainen ja hohenstaufilainen, jonka viimeksi mainitun hallussa olivat Schwabin ja Frankin herttuakunnat. *Lotar* saksilaisesta suvusta saapi valitsijoiden enemmistön, jonka vuoksi hän tunnustetaan keisariksi. Saadakseen tukea hohenstaufeja vastaan Lotar liittyy mahtavaan welfien sukuun, jolla on Baijerin herttuakunta hallittavanaan; hän naittaa tyttärensäkin *Henrik kopealle,* jonka nojalla tämä saapi Saksinkin herttuakunnan Lotarin kuoltua, Lotarilla kun ei miespuolista perillistä ollut. Koska welfeillä Italiassakin oli suuria tiluksia, oli Henrik kopea paljon mahtavampi kaikkia muita ruhtinaita; mutta sentähden ei hän Lotarin jälkeen saanutkaan keisarinarvoa, vaikka hän oli sitä toivonut, vaan hänen kilpailijansa *Konrad III hohenstaufilainen* valitaan (v. 1138). Tämän johdosta alkoi pitkällinen kiista näiden molempien sukujen välillä, sillä welfien päämiehet ja heidän puoluelaisensa eivät tahdo taipua hohenstaufien herruuden alle. Mutta tuo puoluejako sai pian laajemmankin merkityksen, sillä welfejä pidettiin paavinvallan kannattajina hohenstaufeja vastaan, jotka ajoivat keisarien yliherruutta. Saksasta siirtyi tämä puoluejako ja siitä johtuneet nimitykset Italiaankin; *guelfit* ja *ghibellinit* (hohenstaufilaispuolueen nimitys, joka johtuu eräästä tämän suvun Waiblingen-nimisestä linnasta) taistelivat siellä toisiansa vastaan, edelliset puolustaen keisarinvaltaa, jälkimmäiset taas vapaata Italiata ja samassa paavinvaltaa. Henrik

kopea, jolta Konrad keisari tahtoo riistää hänen molemmat herttuakuntansa, puolustaa oikeuksiansa kuolemaansa asti (v. 1139), jonka jälkeen hänen poikansa *Henrik Leijona* jatkaa taistelua. Sopimus saadaan kuitenkin aikaan sillä ehdolla, että Konrad suostuu jättämään Henrikille Saksin herttuakunnan. Myöhemmin uudistui kuitenkin näiden mahtavien sukujen välinen riita.

Konradin jälkeen valitaan keisariksi hänen veljensäpoika *Fredrik I,* jota historiassa kutsutaan *Barbarossaksi* (punaparraksi), minkä nimen Italialaiset antoivat hänelle (1152—1190). Tämä mies on täydellä syyllä luettu keski-ajan kuuluisimpien hallitsijoiden joukkoon; vielä hänen kuoltuaankin säilyi hänen muistonsa Saksan kansassa keisari-ihanteena. Hänen komea ulkomuotonsa, luja luonteensa, ritarillisuutensa, ja suuret ja ihanteelliset periaatteensa, joiden toteuttamiseksi hän koko hallitusaikansa taisteli, antavat hänelle runollisen suuruuden leiman. Keisarinvallan loisto ja mahti oli Fredrik Barbarossan päämaalina. Gregorius VII tahtoi saada paavin koko kristikunnan päämieheksi, ja samallaista yleisvaltiota Fredrik I:kin tavotteli, mutta sen päämiehenä tuli olla keisari; Saksa ja Italia olivat yhdistettävät hänen valtaansa, mutta Ranskan, Englannin sekä muiden valtioiden kuninkaatkin olivat keisariin verraten ainoastaan jonkinlaisia maakuntahallitsijoita, joiden ylin herra hän oli. Tätä suuremmoista tarkoitusperää Fredrik kuitenkaan ei onnistunut saavuttamaan, vaikkakin hän käytti siihen kaikki loistavat luonnonlahjansa; sillä hänellä oli aikansa kehitys ja katsantotapa vastassa. Saksassa ja Italiassa oli luja hallitsijanvalta käynyt yhä vieraammaksi ja vastenmielisemmäksi, sillä edellisten keisarien aikana oli ruhtinasten itsenäisyys paisunut entistä suuremmaksi, ja Italiassa olivat vielä kaupunkikuntien itsenäisyysharrastukset hänelle esteenä; keski-ajan uskonnollinen käsitystapa tarjosi taas paavinvallalle tukea keisarin harrastuksia vastaan.

Konrad III.
(Kuvapatsas Bambergin tuomiokirkossa.)

Fredrik Barbarossa ei ryhtynyt Saksassa mahtiin päässeitä ruhtinaita kukistamaan, vaan hän oli tyytyväinen siihen, että he tunnustivat hänet korkeimmaksi lääniherrakseen. Mahtavalle Henrik Leijonalle hän antoi Baijerinkin takaisin. Hänen huomionsa kiintyi etupäässä Italiaan,

jonka herruus lähimmin liittyi keisarinarvoon. Mutta täällä ei ollut ainoastaan paavi häntä vastassa, vaan, niinkuin mainittiin, myöskin kaupunkikunnat, jotka investiturariidan aikana olivat saavuttaneet entistä suuremman itsenäisyyden, s. o. ne olivat päässeet vapaiksi feodaaliherrojen vallasta, ja vanhat Rooman aikuiset muistot ja silloinen hallitustapa rupesi niissä elpymään. Milano, Genua, Florens, Pisa y. m. olivat tällaisia kaupunkivaltioita. Kaupunginhallitus oli niissä konsuleilla, joita oli eri kaupungeissa eri monta, 12, 6 tai 4; näiden rinnalla oli senaatti, ja vihdoin vapaat kansalaiset, jotka kirkon kellojen soitolla kutsuttiin yleiselle paikalle asioita päättämään. Niinkuin ennen Roomassa oli täälläkin kansalla korkein valta. Itse Rooman kaupungissakin sen vanha suuruus alkaa hurmata ihmisten mieliä; eräs munkki, *Arnold Brescialainen,* ilmestyy siellä reformaattorina v. 1144, ja paavi Innocentius II karkotetaan, sillä paaville kuului muka vaan hengellinen valta. Hänen seuraajansa Lucius II, joka väkivoimalla tahtoi saada takaisin valtansa, viskattiin Capitoliumin kukkulalta alas v. 1145. Senaatti, johon kuului 56 jäsentä, asetettiin entiseen tapaan, ja nimitys *Senatus populusque romanus* (senaatti ja Rooman kansa) oli kaikissa virallisissa asiakirjoissa.

Asiain näin ollen on Fredrikin aluksi helppo saada Italia herruutensa alaiseksi. Paavi, Roomasta karkotettuna, kääntyy hänen puoleensa apua pyytäen; Arnold vetoaa myöskin häneen, kutsuen häntä Caesariksi, Augustukseksi, Konstantinukseksi ja Justinianukseksi sekä anoo, että hän soisi Roomalle sen entiset oikeudet. V. 1154 keisari saapuu Alppien yli, voittaa Lombardian kaupungit ja ottaa seuraavana vuonna Rooman haltuunsa, jossa Arnold Brescialainen poltetaan ja hänen tuhkansa viskataan tuulen vietäväksi, jottei kansa saisi siitä kunnioituksen esinettä; keisarin sotamiehet surmaavat tuhat kapinallista asukasta. Mutta keisarin ankaruus vieroittaa pian Italialaiset, ja itse paavikin asettuu häntä vastaan. Rooman asukkaat lähettävät Fredrikille lähetyskunnan sanomaan, että Rooma kuului heille, sekä lupaavat maksaa lahjana 5,000 hopeanaulaa, jos saavat pitää entiset oikeutensa ja tapansa. Keisari vastasi: »Te ylpeilette kaupunkinne vanhasta maineesta, minkä saatan hyvin käsittää, mutta, niinkuin eräs kirjailijoistanne mainitsee, se on ollut ja mennyt. Teidän Roomanne on meidän. Teidän senaattinne, konsulinne ja ritarinne ovat nyt Saksalaisten joukossa. Kaarle suuri ja Otto ovat valloittaneet teidän valtionne. Teidän velvollisuutenne on totella.» Paavi myöskin vaatii oikeutenaan estää keisarin virkamiestä tulemasta Roo-

Fredrik Barbarossan kiveen hakattu kuva eräässä Baijerin luostarissa.

maan ilman hänen suostumustaan. Keisari vastaa: »Mitä oli kirkolla Konstantinuksen ajalla ennen keisarien lahjoituksia? Ylpeyden henki hiipii Pyhän Pietarin istuimelle.» Mutta paavi vastaa kopeasti: »Keisari ottaa itselleen saman vallan kuin me, ikäänkuin meidän valtamme olisi supistettu johonkin pieneen maankolkkaan niinkuin Saksa, pienin kuningaskunnista, kunnes paavit sen kohottivat. Eivätkö Frankkien kuninkaat kulkeneet niinkuin filosofit härkien vetämissä vaunuissa, ennenkuin Sakarias oli kruunannut Kaarle suuren?» Rooman kansa, paavi ja keisari siis kaikki vetoavat entisyyteensä ja vaativat sen perustuksella valta-asemaa. Rooman kansa oli kuitenkin vaan tyhjä aavekuva ilman todellista perustusta, mutta keisarin- ja paavinvalta olivat tosioloissa olemassa ja niiden välillä oli yliherruudesta taisteltava.

Fredrik perustaa vaatimuksensa roomalaiseen oikeuteen, jonka mukaan hänen valtansa oli oleva rajaton, niinkuin Rooman keisarien ennen oli ollut. Roncagliassa lähellä Piacenzaa hän Italiaan toisen kerran tultuaan v. 1158 pitää suuren kokouksen, jonne hän kutsuu Italian vasallit ja kaupunkien edustajat kuulemaan lakia, jonka alle heidän oli taipuminen. Kaupunkeihin hän asettaa *podesta*-nimisiä virkamiehiä, jotka keisarin puolesta laajalla valtuutuksella ohjaavat kaupungin asioita.

Lombardian kaupungeissa nousee kuitenkin suurta tyytymättömyyttä keisarin vaatimuksien johdosta, ja ennen pitkää ovat useat niistä ilmikapinassa, taistellen suurimmalla sitkeydellä vapautensa puolesta. Niinpä Creman pientä kaupunkia sen vähälukuinen porvarijoukko puolustaa seitsemän kuukautta Fredrikin armeijaa vastaan. Suuttuneena tästä hän saatuaan sen valtaansa hävitti sen perustusta myöten. Milanon piiritystä kesti kaksi vuotta, kunnes sen vihdoin v. 1162 oli nälän pakottamana antautuminen. Milanolaisten kuuluisat härkien vetämät vaunut, Carroccio, jossa heidän sotalippunsa pitkän salon päähän kiinnitettynä kuljetettiin, tuotiin keisarin eteen, joka itse irrotti lipun; kaupungin asukkaat paljain jaloin, nuora kaulassa ja tuhkaa pään päällä, lankesivat polvilleen keisarin eteen, joka komealla valtaistuimella otti heidät vastaan, ja konsulit rukoilivat armoa kaupungille. »Te olette kaikki lain mukaan kuolemaan vikapäät», sanoo hän, »mutta saatte henkenne pitää; minä teen kuitenkin teidät kykenemättömiksi enää rikoksia harjoittamaan». Milanon kävi kuin Creman; se hävitettiin perinpohjin, ja ainoastaan kirkot säästettiin; asukkaat taas hajoitettiin neljään eri paikkaan. — Paavi Aleksanteri III on sillä välin mennyt kaupunkien puolelle ja v. 1160 julistanut keisarin pannaan, mutta hänenkin täytyi v. 1162 paeta Ranskaan.

Fredrik Barbarossan valta oli nyt korkeimmillaan, mutta kauan se ei kestänyt, sillä paavi palaa taas Roomaan ja Lombardian kaupungit muodostavat liiton; keisari tulee kyllä uudestaan Italiaan, ottaa Roomankin haltuunsa, Aleksanteri III pakenee ja keisarin aettama paavi vihitään virkaan Pyhän Pietarin kirkossa. Mutta kun ruttotauti pääsee hänen sotajoukossaan leviämään, täytyy hänen lähteä pois, ja olot palautuvat entiselleen.

V. 1174 Fredrik viidennen kerran saapuu Italiaan; ainoastaan puolet Saksan sotavoimista on hänellä mukanaan, sillä mahtava Henrik

San Gimignano. (Pieni kaupunkitasavalta Keski-Italiassa. Säilynyt jotenkin semmoisenaan nykyaikaan asti.)

Leijona ei seurannut häntä, vaikkapa keisarin sanotaan polvillaan pyytäneen tätä mahtavaa vasalliaan. Onni jättääkin hänet nyt, sillä v. 1176 hän joutuu tappiolle Legnanon tappelussa luoteiseen Milanosta; itse hän harhailee useita päiviä taistelun jälkeen Alpeilla, ja jo huhuttiin hänen kuolleenkin. Keisarin oli nyt nöyrtyminen; v. 1177, ummelleen 100 vuotta Canossan tapahtuman jälkeen, hän yhtyi paavin kanssa Venetsiassa, jossa hän käyttäytyi »niinkuin nöyrä ja uskollinen poika rakastettua ja kunnioitettua isäänsä kohtaan». V. 1183 hän Constanzin rauhassa tekee myönnytyksiä paaville ja Italian kaupungeille; kaupunki-

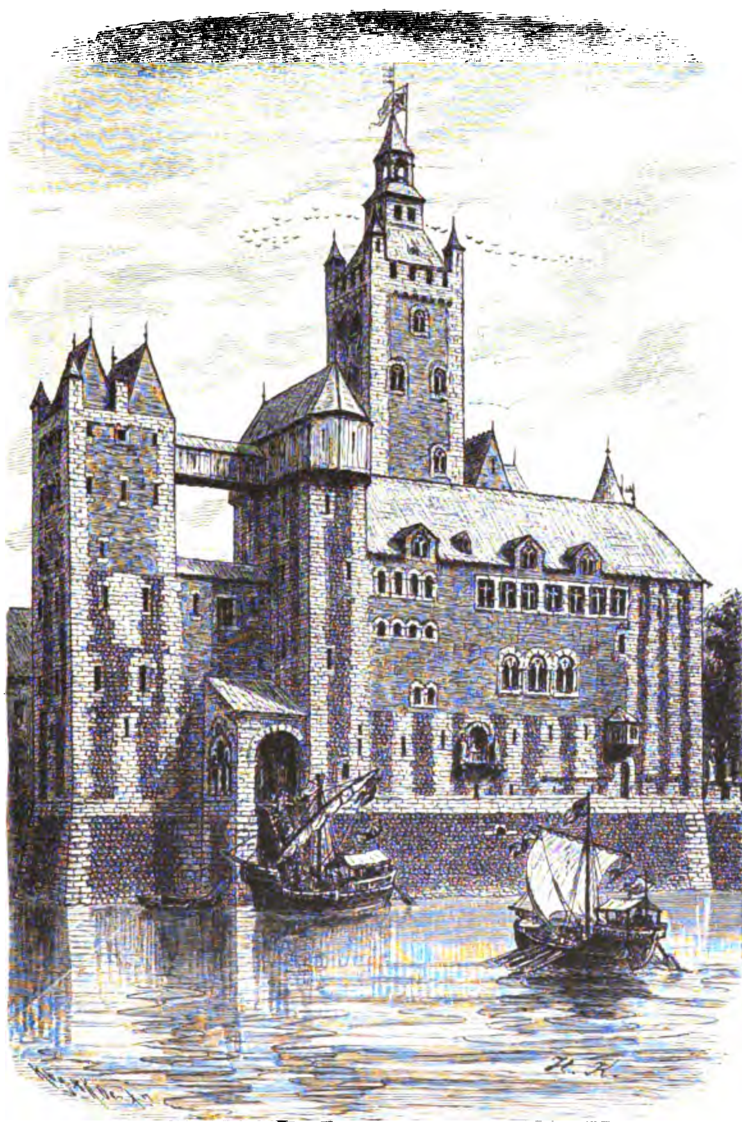
laiset saivat pitää itsenäisyytensä, keisari vaan lähettiläänsä kautta vahvisti heidän virkamiestensä vaalit.

Viimeiset hallitusvuotensa Fredrik Barbarossa eli sovussa sekä Italialaisten että Saksalaisten kanssa ja kaikkien kunnioittamana. Kun hän Mainzissa v. 1184 piti juhlallisen kokouksen, jossa hän antoi tunnustaa poikansa Henrikin Rooman kuninkaaksi ja keisarinarvon perijäksi, saapui sinne noin 70,000 ritaria, joiden joukossa oli saksalaisia, italialaisia ja slavilaisia; Espanjan, Englannin, Ranskan, Tanskan, Böömin ja Unkarin kuninkaiden lähettiläät tulivat hänelle niinikään kunnioitusta osottamaan; itse hän, vaikka 63-vuotias, otti turnajaisiin osaa.

Kristikunnan valtiollisena päämiehenä hän katsoi velvollisuudekseen vielä ryhtyä sen puolesta taistelemaan uskottomia vastaan, jonka vuoksi hän v. 1189 lähti kolmannelle ristiretkelle. Hän ei kuitenkaan ehtinyt Pyhäänmaahan saakka, sillä matkalla hän hukkui Kalykadnos-jokeen Kilikian maakunnassa. Kansan luulon mukaan hän kuitenkin oli vaan vetäytynyt maan päältä pois; pitkine partoineen hän makasi kivipöydän ääressä *Kyffhäuser*-vuoressa, mutta vielä kerran hän valveutuisi ja palaisi silloin saattamaan keisariuden entiseen loistoonsa.

Keisarin ja paavin välinen taistelu ei kuitenkaan ollut lopussa, sillä kolmas jakso oli siitä vielä suorittamatta. Tässä esiintyy taas suuret henkilöt kummallakin puolen, keisari *Fredrik II* ja taistelun alussa paavi *Innocentius III.*

Innocentius III on paavien sarjassa Gregorius VII:nnen rinnalle asetettava; hänessä oli lakimiehen selvä äly ja hengellisen miehen into yhdistettynä, ja niinkuin Gregorius oli hänkin vakuutettu paavin rajattoman vallan oikeudesta. »Samoin kuin aurinko ja kuu ovat sijoitetut taivaanlaelle,» sanoo Innocentius III, »suurempi näistä valaisemaan päivää, pienempi yötä, samoin on kirkossa kaksi valtaa, paavinvalta, joka on suurempi, koska se pitää sieluista huolta, ja kuninkaanvalta, joka on pienempi, koska sen ei ole huolehdittava muusta kuin ruumiista.» 37-vuotiaana paaviksi valittuna v. 1198 hän erinomaisella voimalla ja lujuudella ryhtyi näitä periaatteita toteuttamaan. Gregorius VII oli alottanut taistelun maailman herruudesta, Innocentius III tämän herruuden saavutti ja hallitsi täydellä vallalla koko katolista kristikuntaa, eikä yksin kirkkoa, vaan myöskin hallitsijat alistuivat hänen käskyjensä alle. Hän hankki itselleen vallan Italiassa, Ranskan kuninkaan Filip II Augustin hän pakotti ottamaan takaisin hylkäämänsä puolison, Kastilian ja Portugalin kuninkaan hän velvotti tekemään rauhan Maurilaisten kanssa, Englannin kuninkaan Juhana maattoman hän pakotti jättämään valta-

Fredrik Barbarossan keisarilinna Kaiserswerthissä Rheinin varrella. (Korjattuna.)

kuntansa paavin lääniksi, Norjassa hän julisti pannaan erään kruununtavottelijan, Unkarin kuningasta, joka oli pidättänyt hänen legaattinsa, hän uhkasi sillä, että ottaisi perintöoikeuden hänen pojaltaan. Panna ja interdikti olivat hänen aseinansa, joita ei säästetty silloin kuin pyhän istuimen etu sen vaati. Innocentius ratkaisee myöskin Saksan valtakunnan riita-asiat.

Fredrik Barbarossan jälkeen hallitsi täällä hänen poikansa *Henrik VII* ainoastaan seitsemän vuotta (1190—1197), ja hänen kuoltuaan ruhtinaat keisarinvaalissa jakaantuivat kahteen puolueeseen, jonka vuoksi tuli kaksi keisaria, toinen hohenstaufien suvusta, *Fredrik,* toinen sen kanssa kilpailevasta welfien suvusta, *Otto IV.* Paavi asettui jälkimmäisen puolelle, koska welfit olivat osottautuneet paavinvallalle suopeammiksi. Mutta ennen pitkää Otto IV ryhtyi samaa politiikkaa ajamaan kuin edellisetkin keisarit, sillä ei hänkään saattanut luopua keisarille kuuluvista oikeuksista; keisarin ja paavin välinen riita oli periaatteellista laatua; ei keisari saattanut olla guelfi, eikä paavi ghibellini. Näiden molempien puolueiden välillä Italian kaupungit ja asukkaat tähän aikaan olivat jakaantuneet, hurjasti vihaten toisiansa. Paavi julistaa nyt Oton pannaan, erottaa hänet keisarinarvosta ja asettaa Henrik VII:nnen nuoren pojan *Fredrik II:sen* hänen sijaansa (v. 1215), siis hohenstaufin. Mutta Fredrik oli ollut Innocentius III:nnen kasvatti ja sen vuoksi toivottiin, että hänestä tulisi oikea paavinvallan ystävä, »pappien kuningas». Hänen aikanaan taistelu kuitenkin tuli entistä kiivaammaksi.

Fredrik oli kasvanut Italiassa, sillä Neapelin kuningaskunta, joka v. 1194 oli naimisen kautta joutunut hohenstaufien suvulle, oli hänen perintömaansa. Täällä hän oli saanut hienon sivistyksen, ja oli kenties aikansa oppinein mies sekä vapaa aikansa ahdasmielisyydestä. Latinan, kreikan, italian, saksan ja arabian kieliä hän osasi puheessa käyttää. Hänen seuranansa oli arabialaisia ja kreikkalaisia oppineita, joiden viisautta hän mielellään kuunteli; hän teki luonnontieteellisiä kokeita, kokosi harvinaisia eläimiä, aukaisi ihmisruumiita tutkiakseen ruuansulatusta; Salernon yliopisto tuli hänen aikanaan eteväksi opintopaikaksi lääketieteilijöille. Mutta tällaiset harrastukset ja seurustelu uskottomien kanssa saattoivat hänet munkkien ja pappien vihoihin; se oli muka ylpeyttä ja jumalattomuutta; luonnontieteet olivat yleisen mielipiteen mukaan noituutta. Näistä seikoista paavikin sai yhä enemmän riidanaihetta häntä vastaan. Taistelu ei nyt rajoittunut yksinomaan valtiollisiin asioihin, vaan siinä vedottiin myöskin uskonnollisiin seikkoihin, vaikkapa

Fredrik ei milloinkaan näyttänyt tahtovansa luopua kirkosta, vaan pysyi uskollisena sen helmassa; hän vaan soti sen maallista valtaa vastaan.

Innocentius III kuoli jo v. 1216, ja seuraavan paavin *Honorius III:nnen* kanssa osasi keisari pysyä sovussa. Mutta kun 80-vuotias kiivas *Gregorius IX* oli paaviksi valittu, syntyi taistelu. Sisilian kuningaskunnan omistajana keisarilla oli vielä suurempi valta Italiassa, ja sen vuoksi Innocentius III jo kruunauksessa oli vaatinut Fredrik II:sta

Fredrik II:sen keisarisinetti.

erottamaan Saksan ja Neapelin kruunut toisistaan; samoin keisari oli luvannut lähteä ristiretkelle. Mutta kumpaakaan lupausta hän ei täyttänyt, jonka vuoksi paavi julisti hänet pannaan. V. 1228 hän vihdoin lähtee pannanalaisena Pyhällemaalle, laskee omalla kädellään Jerusalemin kuningaskruunun päähänsä, koska ei kukaan pappi tohtinut kirkon yhteydestä suljettua kruunata. Sillä aikaa syntyy kapina Italiassa, jossa kaupungit olivat uudistaneet liittonsa. Palattuaan ristiretkeltä hän voittaa ne ja saapi rauhan joksikin aikaa.

Mutta v. 1237 Lombardian kaupungit Gregorius IX:nnen kehotuksesta taas alkavat sodan, sillä Fredrik tahtoo ne uudelleen laskea

keisarinvallan alle, ja Fredrik julistetaan jälleen pannaan (v. 1239). Vanhan paavin hurja viha häntä kohtaan tulee räikeästi esille hänen selityksessään, että keisari muka oli ilmestysraamatussa mainittu peto. »Katsokaat petoa, joka nouseepi meren pohjasta, suu täynnä kirouksia», sanotaan paavin bullassa, »karhun kynsillä ja leijonan raivolla on se varustettu, ruumis leopardin näköinen. Se aukaisee kitansa syytääkseen häväistyksiä Jumalata vastaan; herkeämättä se viskaa keihäitänsä Herran temppeliä ja taivaan pyhiä vastaan.» Toisessa kirjoituksessa paavi syyttää keisaria siitä, että hän tahtoo saattaa kristinuskoon pakanallisten kansojen menoja ja »pysyen temppelissä hävittää pappistoimet». Fredrik puolestaan vastasi, että papit vanhimmassa kristillisessä kirkossa olivat hartaita uskonnon palvelijoita, auttoivat heikkoja ja »hallitsivat kuninkaita pyhällä elämällään eikä aseiden voimalla. Nyt sitävastoin maallisuuteen antautuneina ja nautintojen huumaamina, he unohtavat Jumalan; he ovat sangen rikkaat ja rikkaus tukahuttaa heissä uskonnon Rakkauden työnä on pidettävä heidän vapauttamistaan rikkauksistaan, jotka ovat heille rasitukseksi ja joilla he tuomion päälleen vetävät.» Paitsi aseita käytettiin kummallakin puolen kirjoituksia, joissa maailmalle omaa asiaa puolustettiin ja vastustajaa soimattiin ja häväistiin.

V. 1241 on keisari päässyt voitolle, sillä sotajoukollaan, johon kuului uskottomia Sarasenejäkin, hän oli voittanut Lombardian kaupungit jo v. 1237, ja nyt hän piirittää Roomaa, jolloin hän muiden muassa saa vangiksi kaksi kardinaalia, muutamia piispoja ja abbotteja, jotka hän kultakahleisiin kietoo. Gregorius IX kuolee surusta.

V. 1243 valitaan eräs ghibellinien puolueeseen kuuluva kardinaali Sinibaldi Fieschi *Innocentius IV:nnen* nimellä paaviksi; mutta vaalista kuultuaan ennusti Fredrik aivan oikein sanoessaan: »Sinibaldi on ollut ystäväni; paavina on hän oleva leppymätön vihamieheni.» Paavi lähtikin Italiasta pois voidakseen vapaammin toimia ja kutsui v. 1245 kirkolliskokouksen Lyon'in kaupunkiin, jossa keisari tuomittiin kruununsa menettäneeksi. Tuota hurjaa taistelua jatkui yhä, ja Fredrik vetosi Europan muihin hallitsijoihin, sanoen: »Jos minä hukun, hukutte kaikki!» Hän kokosi yhä uusia joukkoja, paavi taas vehkeili etupäässä munkkien avulla, yllyttäen Lombardian kaupunkeja kapinaan. Turhaan Ranskan kuningas Ludvig IX pyhä yritti asettua välittämään. Vasta kun Fredrikin lempipoika *Enzio* oli joutunut Bolognan porvarien käsiin (v. 1249), jotka eivät millään lunnailla häntä jättäneet takaisin, näkyy keisari murtuneen epätoivon valtaamana. Hän tarjosi sovintoa, mutta Innocentius IV tahtoo hävittää »kyykärmeiden sikiöt» kokonaan, eikä huoli rauhan

tarjouksista. Fredrik varustautuu sen johdosta taistelua jatkamaan, mutta kuolee kesken puuhiaan v. 1250.

Hänen poikansa *Konrad IV* ajaa samaa asiaa vuoteen 1254, jolloin hänkin kuolee. Konradin pojan *Konradinin,* viimeisen hohenstaufin pää katkaistaan (v. 1266) Neapelin torilla; hän oli näet Beneventin tappelussa joutunut Anjoun herttuan Kaarlen vangiksi, jonka paavi oli kutsunut Neapelin kuningaskunnan hallitsijaksi.

Tuo jättiläistaistelu oli nyt lopussa. Hohenstaufien keisariuden aate ei ollut toteutunut, sillä se oli jyrkässä ristiriidassa keski-ajan valtiollisen katsantokannan kanssa; he olivat sen johdosta vaan saaneet aikaan

Konradin haukkajahdilla. (Keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

kiivaita taisteluita, jotka tekivät keisarinvallan entistä heikommaksi. Italia jäi hajanaiseksi, jollaisena se ennenkin jo oli ollut; guelfit ja ghibellinit siellä yhä eteenkinpäin taistelevat, vaikka taistelulla ei enää ole alkuperäistä tarkoitusta. Myöskin Saksan valtiollinen hajanaisuus on entisestään lisääntynyt, sillä keisarien Italiassa taistellessa feodaaliherrat ovat vahvistaneet valtaansa; herttuakunnat, kreivikunnat, abboti- ja piispakunnat sekä vapaat kaupungit ovat nyt melkein itsenäisiä. Saksan vaikutus itäänpäin on myöskin heikontunut Italian riitojen aikana. Unkarissa ja slavilaisissa kansoissa oli sen herruus 12:nnellä vuosisadalla hyvällä alulla, mutta sekä Puolan että Unkarin kansat saavat nyt itsenäisyytensä pelastetuksi. — Tuo hajanaisuus on sittemmin molemmissa

maissa pysynyt meidän aikoihin asti, ja vasta joku vuosikymmen sitten on kumpikin maa saavuttanut valtiollisen yhteytensä.

Paavinvalta näyttää ensi silmäykseltä päässeen tarkoituksensa perille, kun sen kilpailija maailman herruudesta oli kukistunut. Mutta tuo voitto oli petollinen. Taistelujen aikana oli paavinvalta osottanut sellaista itsekkäisyyttä ja vallanhimoa, että sen jumalallinen alkuperä ja luonne joutui epäilyksen alaiseksi. Sillä ei enää ole samaa pyhyyden leimaa kuin ennen, kansanhenki rupeaa nousemaan sitä vastaan, ja roomalainen oikeus, johon hohenstaufit jo olivat vedonneet, opettaa maallisen hallitsijan rajattoman vallan oikeaksi. Sekä keisarin- että paavinvalta olivat näissä pitkissä taisteluissa voimaansa ylenmäärin kuluttaneet.

XII.

Ristiretket.

Ristiretkissä ilmenee taistelu itämaalaisuuden ja länsimaalaisuuden välillä. — Seldshukit. — Länsimaiden ritarisuus saapi ylevämmän päämaalin. — Vaellukset pyhille paikoille. — Pyhiinvaeltajia kohdellaan tylysti. — Clermont'in kirkolliskokous. — Amiens'in Pietari. — Ensimmäisen ristijoukon lähtö. — Varsinainen ristiarmeija ja sen johtajat. — Saavutaan Konstantinopeliin. — Nikaian piiritys. — Dorylaion'in tappelu. — Ristiretkeläiset Antiokiassa. — Jerusalemin valloitus. — Länsimainen kuningaskunta muodostetaan. — Jerusalemin kuningaskunnan vaarallinen asema. — Hengelliset ritarikunnat. — Toinen ristiretki. — Jerusalem joutuu uskottomien haltuun. — Kolmas ristiretki. — Latinalainen keisarikunta. — Viimeiset ristiretket. — Uusi kehitys alkaa Europassa. — Suvaitsevaisuus. — Uusia elämäntarpeita. — Uusia viljelyskasveja. — Teollisuustuotteita. — Tieteet ja taiteet kehittyvät.

Keski-ajan uskonnollinen henki, joka oli kannattanut paavinvaltaa taistelussa keisarinvallan kanssa, ilmenee vielä suuremmassa määrässä niissä sodissa, joissa kirkon päämiehet samaan aikaan johtavat katolista kristikuntaa islamin maailmaa vastaan. Ristiretkissä, joiksi näitä sotia kutsutaan, ovat Länsimaat ja Itämaat vastakkain, niinkuin ne monesti ennenkin historiassa ovat olleet, sillä syvällinen erilaisuus molempien katsantokannan ja sivistysolojen välillä on aina ollut olemassa. Kristityt kansat ja islamin opin tunnustajat olivat jo aikaisemmin koetelleet voimiansa; Konstantinopelin edustalta oli kalifien laivaston täytynyt

peräytyä, ja Poitiers'in tappelu oli estänyt Muhammedin uskon kauemmaksi Länsimaille tunkeutumasta. 8:nnella vuosisadalla olivat nuot molemmat ryhmät olleet jotenkin tasaväkiset, ja maailman herruus jakaantui ikäänkuin hiljaisuudessa heidän kesken. Vielä 11:nnellä vuosisadalla on koranin oppi vallitsemassa Pyreneain vuoristosta Ganges-virtaan asti Europa taas on kristinuskon vallassa, lukuunottamatta Espanjata sekä niitä pakanakansoja, jotka maanosamme pohjois- ja itä-osassa olivat sivistyneen maailman ulkopuolella.

Sarrasenilaisjoukko. (Arabialaisesta käsikirjoituksesta.)

Islamin maailma oli kuitenkin heikko valtiollisessa suhteessa, sillä 8:nnelta vuosisadalta alkaen se oli ruvennut hajaantumaan. Mutta Muhammedin uskonto on aina osottanut voivansa voittaa raakalaiskansoja puoleensa, ja näistä uusista tulokkaista se on saanut uutta tarmoa ja voimaa, kun entiset uskonnon kannattajat ovat velttouteen uupuneet. Niinpä Aasian sisäosista Altai-vuoren seuduilta, josta aikaisemmin Hunnit olivat tulleet, lähti vähän myöhemmin turkkilaisia heimoja, jotka 11:nnellä vuosisadalla islamin horjuvaa herruutta virkistivät. Jo 6:nnella vuosisadalla he olivat perustaneet suuren valtakunnan Keski-Aasiassa. Se

hajaantui kuitenkin pian, mutta Arabialaisten yhteyteen jouduttuaan he halukkaasti ottivat heidän uskontonsa ja rupesivat sotilaiksi heidän joukkoihinsa. Ennen pitkää v. 1055 Bagdadin kalifi ottaa palvelukseensa erään *Togrul-Beg* nimisen johtajan, joka polveutui Seldshuk-nimisestä suvusta, jonka vuoksi hänen jälkeläisiään nimitettiin *Seldshukeiksi*. Togrul-Beg sai *emir-al-omra*-arvon, s. o. kalifien koko maallisen vallan, ja hän sekä hänen seuraajansa *Alp-Arslan* ja *Malek-Schah* liittävät uudelleen Bagdadin kalifikuntaan ennen menetetyt maat: Armenian, Syrian, Mesopotamian ja Palestinan; Konstantinopelin keisarilta riistetään lisäksi Vähä-Aasia, johon, valtion taas pian alkaessa hajaantua, muodostui *Ikonion'in* valtakunta. Bosporoksen rannalle saakka oli islamin usko täten 11:nnellä vuosisadalla edennyt ja Itä-Rooman keisarin Europan-puoleiset maat olivat joutuneet vaaraan. Tämä valtio oli liian heikko omin voimin suojelemaan itseänsä, vaikkakin v:sta 1081 uusi voimakas *Komnenein* hallitsijasuku oli noussut valtaistuimelle. Länsimaiden apu oli tarpeen.

Ristiretket ovat, niinkuin jo mainittiin, koko roomalaiskatolisen kristikunnan pyhää sotaa islamin uskoa vastaan, mutta etupäässä Ranskan, Saksan ja Englannin ritareja niihin ottaa osaa. Länsimaiden valtioissa oli tuoreutta ja voimaa, jonka avulla tuollainen suuremmoinen yritys voitiin toteuttaa. Tähän asti olivat ritarit sotineet keskenään ja kuluttaneet voimiansa joutaviin itsekkäisiin tarkoituksiin, mutta nyt he omistivat itselleen suuren ja ylevän päämaalin, jonka saavuttamiseksi he yhdessä rupeavat taistelemaan. Keski-ajan uskonnollinen henki ja feodaaliaateliston sodan- ja seikkailunhalu liittyvät nyt yhteen, ja siten syntyvät ristiretket, jotka sattuvasti kuvaavat keski-ajan henkeä ja katsantotapaa, ja ne ovatkin koko tämän aikakauden ytimenä.

Keski-ajan kristinoppi oli muuttunut pintapuoliseksi, sillä sen todellinen syvä henki oli jäänyt yhä enemmän syrjään; ulkonaiset menot, paastot, hyvät työt sitä vastoin olivat tulleet pääasioiksi. Niinpä pyhille paikoille vaeltamista oli jo vanhastaan pidetty sangen suurena autuuden tuottajana. Sellaiset paikat, joissa pyhät miehet olivat eläneet ja toimineet tai mihin he olivat haudatut, muodostuivat ihmisten mielikuvituksessa runollisiksi paikoiksi, jonne kerran pääseminen oli korkein toivo, mikä kuolevaisella ihmisellä saattoi olla. Vaellettiin Pyhän Jaakobin haudalle Compostellaan, joka oli Espanjan pohjois-osassa, samoin Roomaan, jossa Pyhä Pietari oli kuollut; mutta Jerusalem, Betlehem, Öljymäki, Golgata y. m. vapahtajan elämässä tunnetut paikat olivat kuitenkin muita arvokkaimmat. Onnellinen oli se, joka sai nähdä Jerusalemin, ja vielä onnellisempi, jos siellä kuoli! Aluksi ainoastaan harvat pyhissävaeltajat

sinne asti pääsivät ja palattuaan he muille kertoivat näkemiään; mutta yhä suuremmaksi kasvoi niiden luku, jotka Pyhällemaallekin lähtivät. V. 1064 esim. 7,000 vaeltajaa saapui Jerusalemiin. Kristittyjä oli siellä aljettu kohdella hyvin tylysti, ja matkustaminen sinne kävi vaaralliseksi

Urban II Clermont'in kirkolliskokouksessa. (Senaikuinen kuva.)

sen jälkeen kuin äsken mainitut Turkkilaiset olivat Palestinan vallanneet, jota vastoin ennen siellä vallinneet Arabialaiset olivat olleet heille ystävällisiä. Valituksia levisi palaavien erakkojen kautta; oli häpeä, sanoivat he, että kristityt sallivat uskottomien pitää pyhiä paikkoja hallussaan; ne olivat otettavat heiltä pois. — Ristiretki-into kasvoi kasvamistaan, ja Pyhänmaan valloittaminen muodostui melkein uskonnolliseksi

tarpeeksi. Jo paavi Gregorius VII tahtoi käyttää tätä innostusta hyväkseen, sillä hän aikoi itse lähteä tuohon »pyhään sotaan», mutta taistelu Henrik IV:nnen kanssa esti hänet siitä. Paavi *Urban II* sai retken aikaan. Hän kutsui v. 1095 yleisen kirkolliskokouksen Clermont'iin, jossa ensin ratkaistiin useita kirkkoa koskevia asioita; sen jälkeen hän lukuisasti kokoontuneelle kansalle piti innostusta hehkuvan puheen kehottaen »Kristuksen haudalle jälleen hankkimaan kunnioitusta;» hän vetosi evankeliumin sanoihin, joka velvoitti jokaisen ottamaan ristin päälleen, ja vakuutti, että osanottajat saisivat katoomattomia, taivaallisia aarteita vaarojen ja kärsimysten palkinnoksi. »Jumala sen tahtoo» kaikui puheen päätyttyä kaikkien suusta, ja innostuksen valtaamina monet tuhannet heti ottivat ristinmerkin; punainen risti näet kiinnitettiin lupauksen tehneen rintaan. Kirkko otti kaikki sellaiset turviinsa, ja heidän omaisuutensa oli Jumalan rauhan suojelemana; sielun autuus luvattiin palkinnoksi retkelle lähtijöille, mutta sen lisäksi paljon maallisia etuja; niinpä maaorja sai vapauden. Ritarit taas saivat seikkailuhalunsa tyydytetyksi, jota paitsi he toivoivat saavansa suuria läänejä Itämailla valloitetuista maista. Epäilemättä maalliset edut vaikuttivat moneen enemmän kuin kuoleman jälkeen tuleva palkinto.

Paavin lähettämät munkit ja papit kulkivat maasta toiseen ristiretkeä saarnaamassa, levittäen siten tuota harrastusta yhä laajemmalle, kansan alempiinkin kerroksiin. Kuuluisimmaksi näistä saarnaajista on tullut eräs *Pietari*-niminen erakko, joka oli kotoisin Amiens'ista. Tämä pieni ruskeaihoinen, paastojen ja kidutusten kuihduttama mies, joka oli puettuna ainoastaan villatakkiin ja nuoralla sidottuun munkkikaapuun, mutta ilman housuja ja paitaa, kulki aasin selässä paikasta toiseen. Hänen puheellaan oli ääretön vaikutus; suuret ihmisjoukot seurasivat häntä ja osottivat hänelle melkein jumalallista kunnioitusta, pitäen hänen sanojaan Jumalan äänenä. Etelä-Ranskasta hän lähti ja kulki pohjoiseen päin Rheinin seuduille, ja vaikk'ei hän milloinkaan ollut Pyhällä haudalla käynyt, kerrottiin kuitenkin, että Kristus itse oli Pyhän haudan kirkossa ilmestynyt hänelle ja kehottanut häntä vaikuttamaan Länsimaiden kansoihin, että he lähtisivät vapauttamaan Jurusalemin uskottomien käsistä.

Keväällä v. 1096 alkoi tuo kansainvaellus lännestä itäänpäin, joka kesti kaksi vuosisataa, sillä silloin läksi jo toistasataa tuhatta henkeä kaikellaista kansaa liikkeelle; koko perheet olivat matkalla, vanhukset, vaimot ja lapsetkin, joista pienimmät kuljetettiin härkien vetämissä vaunuissa. *Amiens'in Pietari* ja eräs köyhä normannilainen ritari *Walter*

tyhjäkätinen johti heitä. Mutta tarpeellisia valmistuksia matkan varalle ei oltu tehty, eikä tämä joukko saanutkaan mitään aikaan; kuljettaissa Saksan ja Unkarin kautta Konstantinopoliin surmattiin Juutalaisia, otettiin väkivallalla asukkailta ruokavaroja ja ryöstettiin teiden varsilla olevia taloja. Ristiretkeläisistä tuli siten kansoille maanvaiva, jonka vuoksi ne alkoivat aseilla karkottaa heitä maastaan. Suuri osa sai näin jo Europassa surmansa ja Vähään-Aasiaan päästyään melkein kaikki joutuivat Turkkilaisten surmattavaksi Nikaian luona. Ainoastaan harvat eloon jääneet liittyivät varsinaiseen ristiarmeijaan, joka syksyllä samana vuonna lähti liikkeelle.

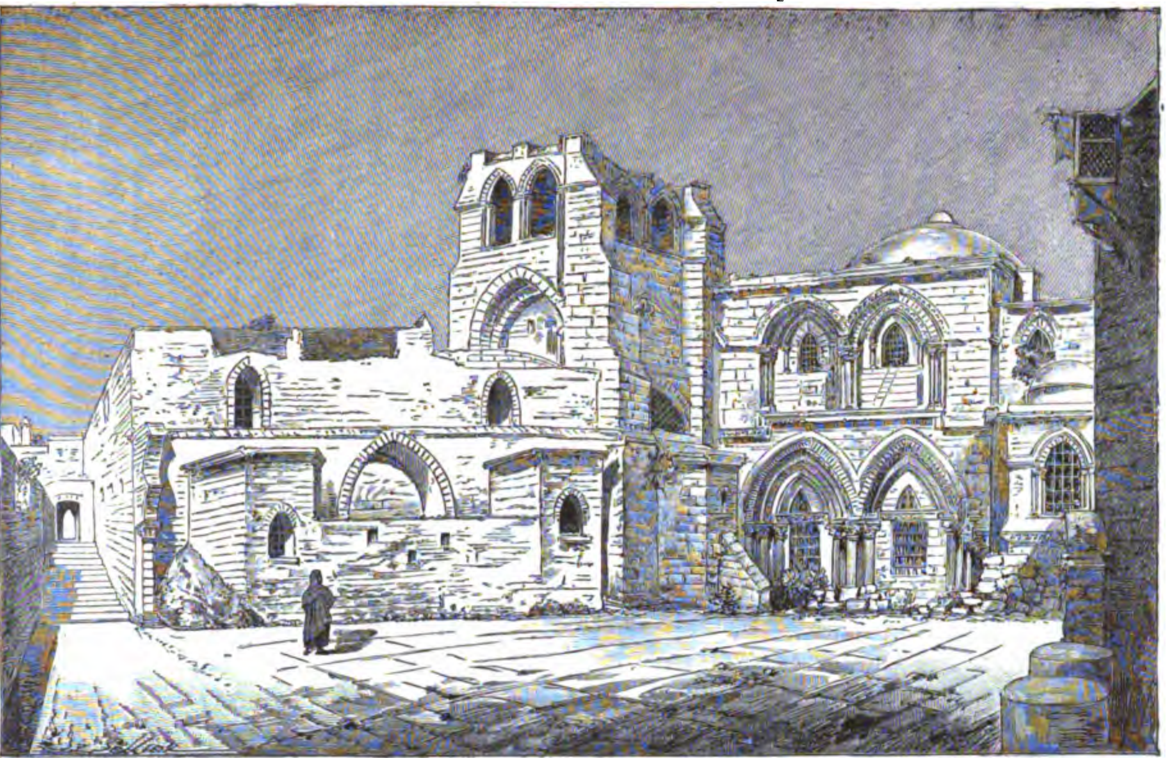
Nikaian valloitus. (Ristiretkien aikainen lasimaalaus.)

Lukuisan kuin taivaan tähdet ja meren santa sanoo muuan aikalainen ristijoukon olleen, ja lasketaan noin 100,000 ritaria ja 600,000 jalkamiestä siihen kuuluneen. Suurin osa oli Ranskan ritareja. Eri joukoissa ja eri teitä he kulkivat Konstantinopoliin, jossa kaikkien piti yhtyä. Pohjois-Ranskalaiset lähtivät kuuluisan *Gottfridin, Bouillon'in* herttuan, johdossa Saksan ja Unkarin kautta; hänen molemmat veljensä *Eustachius* ja *Balduin* olivat samassa joukossa; Toulouse'n rikkaan ja mahtavan kreivin *Raimund'in* johdossa kulkivat Etelä-Ranskalaiset Alppien yli, sekä sitte Dalmatian, Slavonian ja Trakian kautta; Normandian herttua sekä Blois'n, Flander'in ja Vermandois'n kreivit yhtyivät Etelä-Italian Normanneihin, joiden johtaja oli Tarentin kreivi *Bohemund* ja hänen veljensä *Tankred,* ja purjehtivat Adrianmeren poikki Etelä-Italiasta.

Kun tuo suuri joukko oli saapunut Kreikkalaisen keisarikunnan pääkaupunkiin, rupesi Alexios-keisari pelkäämään, että siitä voisi koitua vaaraa hänen omalle valtiolleen, jonka vuoksi hän pian toimitti sen Aasian puolelle. Ristiretkeläiset suuntaavat nyt kulkuansa Nikaian suurta kaupunkia kohti, jonka läheisyydessä he tapaavat niin paljon Amiens'in Pietarin joukosta jääneitä ihmisruumiita, että oli vaikea tietä erottaa. Kaupunkia ruvetaan piirittämään, suunnattoman suuri joukko telttejä pystytetään Nikaian ympärillä olevalle tasangolle, ja eri kansallisuudet asettuvat eri ryhmiin. Kaupunkia vastaan tehdään jo väkirynnäkkökin, mutta kreikkalaiset joukot, jotka olivat ristiretkeläisten mukana, päästetään petoksella kaupunkiin, jonka jälkeen portit heti suljetaan. Tämä juoni herätti ristijoukossa sellaista vihaa Konstantinopolin keisaria kohtaan, että hänen täytyi maksaa suuri rahasumma sen lepyttämiseksi. Nikaian luota jatketaan matkaa Vähän-Aasian kautta Syriata kohden; Frygiassa voitetaan Ikonionin sulttaani *Kilidish-Arslan Dorylaionin* tappelussa (v. 1097), jonka kautta Seldshukien mahti murtui. Mutta ristijoukkokin harvenee; sekä kuuma ilma että veden puute ja nälkä tekevät tuhoja sen keskuudessa; esim. yhtenä päivänä kuoli 500 henkeä janoon. Vihdoin syksyllä v. 1097 saavutaan Antiokian edustalle, jota piiritetään kauemmin kuin puoli vuotta. Viimein se otetaan väkirynnäköllä, ja huudettaissa »Jumala sen tahtoo» rynnätään kaupunkiin.

Mutta ennen pitkää on 200,000 Turkkilaista Bagdadin kalifin sotapäällikön *Kerbogan* johdossa kristityitä Antiokiaan piirittämässä; epätoivo rupeaa jo ristiretkeläisissä pääsemään valtaan ja nälänhätäkin alkaa uhkaavaksi tulla. Silloin eräs Marseille'sta kotoisin oleva pappi *Pietari Bartolomeus* tulee kertomaan päällikölleen Raimund'ille, että Pyhä Andreas oli unessa ilmoittanut hänelle sen keihään, jolla Kristuksen kylki lävistettiin, olevan kaupungin kirkon pääalttarin alla ja että, jos se kaivettaisiin esille, se tuottaisi kristityille voiton. Mennään kaivamaan osotettuun paikkaan, ja pappi laskeutuu ainoastaan paita yllään kaivettuun kuoppaan kehottaen toisia hartaasti rukoilemaan. Hän tuopikin sieltä keihään; se huumaa ristijoukot; hyökätään kaupungista ja Kerboga karkotetaan.

Vihdoin ristijoukko saapui Jerusalemin edustalle, mutta noin 20,000:teen oli se silloin sulautunut; osa oli kuitenkin jätetty valloitettuihin paikkoihin suojelusväeksi. »Jumala sen tahtoo» ja »Jerusalem» huutoja kuului kaikkialla kun pyhä kaupunki ensi kerran tuli näkyviin; ristiretkeläiset kurottivat käsiään, laskeutuivat polvilleen ja syleilivät maata. Heinäkuun 15 p. 1099 hyökättiin kaupunkiin; kauhea taistelu

Pyhän haudan kirkko, jonka ristiretkeläiset rakensivat. (Nykyisessä kunnossa.)

ja murhaaminen alkoi silloin pitkin katuja ja huoneissakin; puolustajat vetäytyivät viimeiseksi Omarin moskeijaan, jossa oli niin paljon verta, että hevoset siinä polviaan myöten kahlasivat. Vähäksi ajaksi keskeytettiin murhaaminen, jolla välin käytiin avojaloin ja ilman aseita Pyhällä haudalla rukoilemassa; mutta sitten se alkoi jälleen ja kesti koko viikon. Julmuus ja hartaus vierekkäin, se oli muka Jumalan tahto, sillä Kristuksen valtakunta oli siten toteutettava. Siinäkin näkyy tuo ulkonainen, pintapuolinen uskonnollisuus, joka oli koko keski-ajan tunnusmerkkinä.

Nyt muodostetiin länsimainen valtiolaitos Itämailla. Lakikirja *Assises de Jerusalem* on täydellisesti feodaalijärjestelmän periaatteiden mukaan laadittu, ja se onkin paras lähde tämän valtiolaitoksen tutustumiseen. Ensimmäiseksi hallitsijaksi valittiin yksimielisesti Gottfrid Bouillon'in herttua, vaikkei hän tahtonut kultaista kuninkaan kruunua kantaa siellä missä kuningasten kuningas oli kantanut orjantappurakruunua. Hän otti nimekseen »Pyhän haudan suojelija». Mutta hänen seuraajansa ottivat kuninkaan nimen. Jerusalemin kuningaskunta oli jaettu useihin lääneihin, joista tärkeimmät olivat Edessan ja Antiokian ruhtinaskunnat, Tripoliksen kreivikunta, Tyroksen markkiisikunta y. m., sillä koko maa aina Eufrat-jokeen asti oli valloitettu. Aatelislinnoja rakennettiin pitkin valtakuntaa länsimaiseen tapaan, ja kirkkoja rupesi kohoamaan, sillä kristinopin haltuun koko valtakunta oli omistettava.

Mutta feodaalinen valtiolaitos ja länsimaiset olot olivat liian vieraat Itämailla voidakseen siellä päästä juurtumaan. Kristittyjen asema Jerusalemin kuningaskunnassa alkoi myöskin pian käydä vaaranalaiseksi; huono sopu vallitsi alusta alkaen Konstantinopolin keisarin ja ristiretkeläisten välillä, edellinen kun tahtoi saada valloitettuihin maihin ulotetuksi yliherruuttaan, jota ristiretkeläiset eivät tahtoneet tunnustaa. Syrian ja Mesopotamian seldshukkilaisvallat olivat sille alituisena uhkana; Egyptissä oli Fatimidein valtio vielä heikko, kunnes se 11:nnen sataluvun lopulla sai uutta voimaa, kun *Saladin* sen oli anastanut. Hurja vihollinen oli niinikään päässyt ihan kuningaskunnan rajamaille järjestymään. Syrian vuorimaihin Tripoliksen ja Antiokian välille oli näet eräs persialainen uskonkiihkoilija, joka kuului schitein uskonlahkoon, perustanut kamalan *Assassinein* veljeskunnan, jonka tarkoitus oli salamurhilla taistella sekä kristityitä että sunnitein lahkoon kuuluvia islamin tunnustajia vastaan. Vahvoissa luoksepääsemättömissä kalliolinnoissa he olivat hyvässä turvassa ja heidän esimiehensä, jota kutsuttiin »vuoren vanhimmaksi», osasi ylläpitää tuota julmaa intohimoista kiihkoa, niinkuin kerrotaan, siten että heitä silloin tällöin nukutettiin keinotekoisella tavalla

huumaavaan uneen, jossa he luulivat nauttineensa paratiisin riemuja ja hekumaa. Monta kristittyä joutui heidän käsissään surman omaksi, ja heidän nimensä jäi ranskankieleen merkitsemään salamurhaajaa.

Ritarit lähtevät toinen toisensa jälkeen kotimaahansa, väsyneinä vuosikausia kestäneisiin vaivoihin, jonka vuoksi puolustus kävi heikoksi. »Älkää unohtako», sanoivat itkusilmin ne jotka jäivät poislähteville, »älkää unohtako veljiänne, jotka te jätätte maanpakoon; Europaan tultuanne kiihottakaa kristityitä käymään pyhillä paikoilla, joita olemme vapauttaneet; kehottakaa sotureja tulemaan tänne taistelemaan kanssamme uskottomia kansakuntia vastaan«. Mutta ristiretki-into laimeni pitkäksi ajaksi, sillä ensimmäisen retken ponnistukset ja uhraukset olivat olleet liian suuret. Puoli vuosisataa kului ennenkuin uusi retki tehtiin.

Jerusalemin kuningaskunnan paraana tukena olivat n. k. *hengelliset ritarikunnat,* jotka täällä sen suojelemiseksi muodostuivat. Uskonnollisen ja ritarillisen hengen yhteisvaikutuksesta oli ristiretkiaate syntynyt ja hengellisissä ritarikunnissa nämät molemmat aatteet ilmenevät oleellisessa muodossa. V. 1118 kaksi ranskalaista ritaria seitsemän ystävänsä kera teki Jerusalemin patriarkalle kolme munkkilupausta, mutta niiden lisäksi he lupasivat aseillaan puolustaa pyhiä paikkoja uskottomia vastaan sekä suojella pyhissä-vaeltajia. Kuningas Balduin II antoi heille asuinpaikan lähellä entistä Salomon temppeliä, jonka johdosta heitä aljettiin kutsua *Temppeliherroiksi.* Paavitkin vahvistivat heidän sääntönsä. Ritarikuntaan kuului, sen valmiiksi kehityttyä, *varsinaisia sotureita,* joilla oli valkea punaisella ristillä varustettu kaapu, sekä *pappeja* ja *palvelevia veljiä. Suurmestari,* joka suorastaan oli paavista riippuvainen, oli heidän päämiehensä, ja hänen rinnallaan oli neuvoskunta, mutta tärkeimmissä asioissa tuli kuulustella n. k. kenraalikapitulia. Suuria rikkauksia sai ritarikunta omakseen ruhtinailta ja hurskailta ihmisiltä; ei ainoastaan Itämailla, vaan useissa Europankin maissa oli sillä maaomaisuutta, varsinkin Ranskassa. Näistä se sai suuret tulot, mutta sitä paitsi se ryhtyi kauppayrityksiin, otti kuljettaakseen laivoillaan pyhissä-vaeltajia Palestinaan j. n. e. Ritarien lukumäärä sen mahtavimmillaan ollessa nousi aina 30,000:teen.

Samaan aikaan muodostui *Johannitain ritarikunta* sekä myöhemmin v. 1218 *Saksalainen ritarikunta,* joiden järjestys ja tarkoitus oli sama, kuin Temppeliherrainkin.

Apua oli kuitenkin tarpeen Europasta, jos tahdottiin kristittyjen herruutta Pyhällämaalla säilyttää. Eräs Mosulin hallitsija *Zenki* oli liittänyt valtaansa useita Syriassa olevia muhammedilaisia pikkuvaltioita, ja

siten saatuaan suurempia voimia hän alkoi kääntää niitä kristittyjä vastaan. Siitä pelottava vaara, jonka torjumiseksi uusi ristiretki oli tarpeen. Samoin kuin Amiens'in Pietari v. 1096 kehotti ihmisiä pyhään sotaan, niin nyt *pyhä Bernhard,* Clairvaux'n luostarin kuuluisa abbotti, tulisella innolla ja kaunopuheliaisuudella sai ihmisten mielet kiintymään uuteen retkeen.

Ensimmäisellä ristiretkellä ei Europan hallitsijoita ollut ollenkaan mukana, mutta kun sanoma levisi Europaan, että Zenki oli valloittanut Edessan v. 1144 ja uhkasi Palestinaa, päättivät Saksan keisari *Konrad*

Temppeliherra taistelupuvussa. Kilvessä ja haarniskassa on ristinmerkki. (Keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

III ja Ranskan kuningas *Ludvig VII* lähteä kristittyjä auttamaan. Jälkimmäinen oli eräässä taistelussa Champagne'n kreiviä vastaan polttanut Vitryn kaupungin, jossa tilaisuudessa 1,300 kirkkoon paennutta ihmistä oli hukkunut tulipalossa, ja tämän rikoksen sovittaakseen hän otti osaa ristiretkeen. Ranskan kansassa näkyy ristiretki-into kuitenkin jo suuresti laimentuneen, sillä eräs ylimääräinen vero, jonka Ludvig retkeä varten otti, herätti yleistä mielipahaa, ja »sadattelujen keskellä lähti kuningas retkelle», sanoo eräs aikalainen. Mitään hyötyä ei toisesta ristiretkestä (1147—1149) ollut, sillä Konrad III:nnen joukot hävisivät jo Vähässä-Aasiassa, etenkin Kreikkalaisten petollisuuden vuoksi; Ranskan kuningas taas saapui mahtavan Damaskoksen edustalle asti, mutta ei

saanut sitä valtaansa, jonka vuoksi hänenkin täytyi tyhjin toimin palata.

Islamin valta pääsi yhä vankemmaksi kristittyjen rinnalla. Zenkin poika *Nureddin* lähettää urhoollisen kenraalinsa *Saladinin* valloittamaan Egyptiäkin; tämä riistää Fatimidein hallitsijasuvulta Niilin maan, ja kun Nureddin v. 1174 kuoli, niin hän anastaa sen itselleen. Tämä urhoollinen mies on saavuttanut kuuluisimman maineen kristittyjen vihollisista, ei yksinomaan urhoollisena, taitavana sotapäällikkönä, vaan myöskin ritarillisena, rehellisenä, jalomielisenä vihollisena. Jerusalemin kuninkaan Guidon kanssa hän joutui vastakkain sen johdosta, että eräs tämän vasal-

Fredrik Barbarossa saksalaisen ristiritarin puvussa. (Keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

leista oli ryöstänyt karavaanin, jossa Saladinin sisarkin oli. Kun ei Guido tämän johdosta antanut hyvitystä, niin Saladin vannoi omalla kädellä riistävänsä ryöväriltä hengen. Hän lähtee sotajoukolla Jerusalemia vastaan, voittaa perinpohjin kristittyjen joukon, itse kuningas joutuu vangiksi ja pyhä kaupunki on pakotettu antautumaan hänelle (v. 1187). Ristinmerkit poistetaan nyt pyhiltä paikoilta, mutta asukkaita Saladin kohtelee suopeasti; ainoastaan Temppeliherrat ja Johannitat surmataan.

Yleinen harmi ja suru syntyi Länsimailla, kun sanoma Jerusalemin valloituksesta oli sinne saapunut. Europan kolme mahtavinta ruhtinasta, Saksan keisari *Fredrik Barbarossa,* Ranskan kuningas *Filip II August* ja

Englannin kuningas *Richard Leijonamieli,* lähtee nyt ristiretkelle (1189—1191). Keisari kulki maata myöten Vähän-Aasian kautta, mutta hukkui matkalla Kilikiassa, niinkuin ennen on mainittu, ja hämmästyneenä keisarin kuolemasta hänen armeijansa hajosi, niin että 100,000:sta miehestä ainoastaan 5,000 tuli Pyhällemaalle. Filip August ja Richard Leijonamieli lähtivät laivoilla, edellinen Genuasta, jälkimmäinen Marseille'stä, ja olivat molemmat talvea Sisiliassa, mutta täällä he jo riitaantuivat keskenään, Englannin kuningas kun oli Ranskan kuninkaan vasalli. Tämä huono väli jo ennakolta teki retken hedelmät tyhjiksi. Molemmat he kyllä saapuivat Palestinaan ja alkoivat piirittää Akren eli Ptolemais'in linnaa, jota piiritystä kesti kaksi vuotta. 9 taistelua taisteltiin sen edustalla, ennenkuin se antautui. Ranskan kuningas läksi sen jälkeen kotimaahansa takaisin, syyttäen kivulloisuuttaan, mutta mielessä hänellä oli kumppaninsa Richardin Ranskassa olevat läänit, joita hän palattuaan heti rupesi ahdistamaan. Urhoollinen, mutta oikullinen ja julma Englannin kuningas jäi nyt yksin taistelemaan, mutta hän ei saanut mitäkään todellista hyötyä aikaan. Kauhua ja pelkoa hän kuitenkin herätti vihollisissaan, ja vielä kauan aikaa jäljestäpäin oli äitien tapa pelotella lapsiaan Richard Leijonamielen nimellä. Niinpä hän surmautti 2,000 Akren valloituksessa otettua vankia, koska Saladin ei voinut määräajalla suorittaa lupaamiansa lunnaita; »oikea risti», jonka Saladin Jerusalemista oli tuonut mukaansa, jäi sen vuoksi hänen haltuunsa, sillä sen takaisin jättäminen kuului myöskin sopimuksen ehtoihin. Richard kulkee joukkoineen paikasta toiseen; kaksi kertaa hän on lähdössä Jerusalemia vapauttamaan, mutta heittää aikeensa kesken. Hänen soturinsa suuttuvat tuohon menoon, joukko hajaantuu, ja v. 1192 on hän pakotettu lähtemään paluumatkalle. — Saladin kuoli seuraavana vuonna.

Richard Leijonamieli. (Kuva hänen hauta-arkkunsa kannesta.)

Kun mahtava paavi Innocentius III oli paavinistuimelle päässyt, alkoi hän tarmolla ristiretki-innostusta uudelleen herättää. Mutta niin puhtaana ja hartaana kuin sata vuotta aikaisemmin se ei enää ihmisten mielessä ole; maalliset edut, voitonpyynti, valloitukset ja seikkailuhalu

ovat päässeet ensi sijaan. Niinpä v. 1202 lähti taas koko joukko ritareja, etupäässä Ranskasta, retkelle. He saapuivat Venetsiaan, josta pyysivät laivoja viemään heitä meren yli, mutta Venetsialaiset, kauppakansa kun olivat, vaativat 85,000 hopeanaulaa (noin 4 miljoonaa markkaa) korvaukseksi. Koska ritarit eivät saattaneet tätä summaa suorittaa, suostuivat Venetsialaiset siihen, että he valloittaisivat heille erään Dalmatian rannalla olevan *Zara*-nimisen kaupungin, joka oli Unkarin kuninkaan hallussa. Laivat saatiin ja ohjattiin ensin Zaraan ja sieltä Konstantinopoliin, sillä, vakuuttivat Venetsialaiset, Jerusalemin omistaminen vaati välttämättömästi Konstantinopolin tai Kairon omistamisen ollaksensa turvattu, mutta itse asiassa he tahtoivat saada Aigeian- ja Mustanmeren kaupan haltuunsa. Sitä paitsi valtaistuinriidat antoivat ristiretkeläisille hyvän tilaisuuden sekaantua Itä-Rooman asioihin. Eräs Alexios prinssi pyysi heitä avukseen setäänsä vastaan, joka oli työntänyt hänen isänsä valtaistuimelta. Apu annetaan ja karkotettn ruhtinas asetetaan jälleen valtaistuimelle, mutta kun ristiretkeläiset eivät saa luvattua palkkaansa, vaan heidät käsketään lähtemään pois, suuttuvat he ja viha puhkeaa ilmi. Konstantinopoli valloitettiinkin ja ryöstettiin suuret saaliit, jotka jaettiin osanottajien kesken. Toinen feodaalivaltakunta perustettiin nyt länsimaiseen tapaan; Flander'in kreivi Balduin valittiin keisariksi, Montferrat'in markiisi Bonifacius tuli Makedonian kuninkaaksi; herttuoita asetettiin Atenaan ja Naxos-saarelle, Tebestä tuli senjörikunta j. n. e.; Venetsia sai yhden korttelin Konstantinopolista omakseen sekä valtakunnan satamat ja saaret. Tämäkään n. k. *Latinalainen keisarikunta* ei kauan saattanut pystyssä pysyä; v. 1261 se hävisi ja entinen keisarikunta alkaa taas elämäänsä uudestaan.

Seuraava, viides, ristiretki (1219—1221) oli niinikään hyödytön; Unkarin kuningas *Andreas II* ja paavin legaatti Pelagius yrittivät valloittaa Egyptin, koska uskottomat sieltä aina saivat sotavoimia. Damietten satamakaupunki valloitettiin, mutta sekin oli pian jätettävä takaisin.

V. 1228 teki pannaan julistettu keisari *Fredrik II* kuudennen ristiretken; hän sai Jerusalemin valtaansa, mutta ennen pitkää se taas menetettiin. Ranskan hurskas kuningas *Ludvig IX* teki molemmat viimeiset ristiretket, mutta hänkään saamatta niillä mitään suurempaa aikaan. V. 1249, seitsemännellä ristiretkellä, hän valloitti Damietten, mutta joutui sen jälkeen itse vangiksi ja pääsi ainoastaan suuret lunnaat suorittamalla vapaaksi. Damietten hän heitti vihollisilleen ja oleskeli vielä neljä vuotta Syriassa ja Palestinassa varustaakseen kristittyjen rappiolle joutuneita linnoituksia. Hän teki toivioretken Genesaretin järven seuduille asti, mutta Jerusalemia hän ei nähnyt. — V. 1270 sama kuningas lähti

uudelle retkelle, aikoen valloittaa Tunis'in, mutta piirityksen aikana levisi rutto hänen sotajoukossaan, ja se vei hänetkin Manalan rajoille.

Vielä parikymmentä vuotta tämän jälkeen kristityt omistivat muutamia paikkoja Palestinassa, mutta v. 1291 Akren linnoitus heiltä valloitettiin, ja sen mukana koko kristittyjen valta loppui. Ritarikuntienkin täytyi nyt lähteä pois Pyhältämaalta; Saksalainen ritarikunta oli jo aikaisemmin v. 1228 siirtynyt Koillis-Saksaan Itämeren rannoille käännyttämään pakanallisia Preussiläisiä; Johannitat muuttivat nyt Rodos-saarelle, jossa olivat v:teen 1522, jolloin Turkkilaiset karkottivat heidät sieltä; he saivat silloin Saksan keisarilta Kaarle V:nneltä Maltansaaren, ja siellä tämä ritarikunta pysyi aina v:teen 1798, jolloin Napoleon teki siitä lopun. Temppeliherrat taas siirtyivät Ranskaan, mutta jo v. 1314 kavala kuningas Filip IV hävitti heidän ritarikuntansa ja anasti heidän suuret rikkautensa.

Lähes kahden vuosisadan kuluessa oli ristiretkiliike kestänyt, satoja tuhansia urhoollisia ritareja ja äärettömän paljon muutakin kansaa oli näillä retkillä surmansa saanut; jonkun laskun mukaan, mikä tosin on epävarma, olisi ristiretkillä hukkunut noin 6 miljoonaa Europan väestöstä. Mutta tarkoitettua päämaalia ei kuitenkaan saavutettu, sillä Pyhä hauta jäi uskottomien haltuun. Suotta ei näitä äärettömiä ponnistuksia kuitenkaan oltu tehty, sillä ne saattoivat Europan kansojen kehityksen kokonaan uusille urille, eikä mitäkään edistystä saada aikaan ilman uhrauksia. Ristiretkeläiset kulkivat monissa maissa ja oppivat tuntemaan monia kansoja, mikä laajensi heidän tietopiiriään ja katsantotapaansa; se vilkas yhteys, joka näiden retkien kautta syntyi Länsi- ja Itämaiden välillä, vaikutti oloissa ja tavoissa muutoksia; Europan kansat irtaantuivat siitä umpinaisuudesta, joka niissä ennen oli vallinnut. Uskonkiihko heidät oli näille retkille saattanut, mutta he tottuivat kuitenkin suvaitsemaan muunkin uskoisia; vaikka kristityt ja muhammedilaiset olivat toistensa verivihollisia, niin he vuosikausia toistensa läheisyydessä ollen oppivat sietämään toisiaan ja näkemään toisissaan hyviäkin ominaisuuksia. »Me emme ole ilman uskontoa» sanovat vangitut muselmannit, polvillaan rukoillessaan henkeään Richard Leijonamieleltä, »me polveudumme Abrahamista, ja kutsumme itseämme Saraseneiksi hänen vaimonsa Saran nimen mukaan». Jerusalemin kuningaskunnassa oli muhammedilaisilla uskonvapaus, ja kristityt saivat niinikään sen naapurimaissa vapaasti uskontoaan harjoittaa. Saladinin ritarillisuutta ja rehellisyyttä kristitytkin pitivät suuressa arvossa; keisari Fredrik II oli ihastunut muhammedilaisten sivistykseen ja kutsui hoviinsa heidän joukostaan oppineita miehiä;

kristityt ja muhammedilaiset vaihtoivat lahjoja keskenään, avioliittojakin joskus rakennettiin, ja vaihtoipa joku uskontoakin. Tämäntapainen suvaitsevaisuus oli ollut ennen Europan kansoille tuiki tuntematonta.

Itämaiden olot olivat monessa suhteessa kehittyneemmät kuin Länsimaiden; Europan ritarit näkivät kalifein komeita palatsia ja somia puutarhoja monenlaisine hedelmäpuineen; vastakohtana heillä oli kotimaassa kömpelösti rakennetut linnat, joissa ei minkäänlaista somuutta eikä mukavuutta ollut. Nyt aljetaan niihinkin hankkia lasipeilejä, uusia hienompia huonekaluja, joista sohva oli ennen tuntematon; mattoja levitetään per-

Huoneen sisustus ritarilinnassa ristiretkien jälkeen. Nykyään suunniteltu kuva; melkein kaikki huonekalut ovat muinaisjäännöksiä.

mannolle ja kirjavia tapetteja ripustetaan verhoamaan karkeita seiniä. Vilkkaan kaupan kautta, jota etupäässä Venetsia, Genua ja Pisa ylläpitivät Itämaiden kanssa, levisi Länsimaihin uusia nautintoaineita, ja monia uusia viljalajejakin opittiin nyt vasta tuntemaan; niinpä maissin viljelys sai Europassa alkunsa, ja vasta tähän aikaan riisin viljelys tuli yleiseksi. Monia hedelmiä, niinkuin sitruunia, pomeranssia ja luumuja ristiretkeläiset tapasivat Syriassa ja Palestinassa, josta he toivat niitä palatessaan Europaan; sokuriruokoa oli kyllä ennen viljelty Sisiliassa, vaan joutunut unohduksiin, mutta nyt sen viljelys taas tuli käytäntöön; ristiretkien aikana kahvikin opittiin Europassa tuntemaan. Hamppu, liina ja puuvilla olivat myöskin Europalaisille ennen outoja kasveja. Uusia teollisuustuotteita opittiin Itämailla tuntemaan; niinpä puuvilla-

kankaat, musliini (nimitys johtuu Mosulin kaupungista), hienot silkkikankaat, satiini ja sametti olivat Itämailla yleisiä, mutta vasta ristiretkien aikana ne tulivat Europassa käytäntöön. Paperin valmistus, jonka Arabialaiset luultavasti olivat Kiinalaisilta oppineet, lienee tähän aikaan myöskin tullut Europassa tunnetuksi. Uusia pukumuotejakin lainattiin Arabialaisilta; esim. kauhtana, pitkä koruompeluilla neulottu päällysnuttu, jota Ranskassa aljettiin käyttää, oli arabialaista alkuperää. Parran käyttäminen oli Itämailla yleistä, mutta Länsimailla oli tapana ajella se; ristiretkien jälkeen Europassakin tavataan parrakkaita miehiä. Lämpimät saunat ovat Itämailta alkuisin; helminauhat, joita munkit keski-ajalla käyttivät rukouksiensa määrää lukiessaan, tulivat Itämailta Europaan; alkuansa Buddanuskoiset Intiassa niitä käyttivät.

Monet tieteet, varsinkin astronomia, matematiikka ja lääketiede, kehittyivät suuresti arabialaisen vaikutuksen johdosta; arabialaisia numeroita, jotka alkuansa olivat Intiasta kotoisin, aljettiin käyttää entisten roomalaisten numeroitten asemasta. Vieraita kieliä opittiin tuntemaan ja sen johdosta aljettiin niitä tutkia; kreikankielen tutkiminen, joka oli unohduksiin joutunut, pääsi jälleen alullensa, ja jo v. 1255 tulivat ensimmäiset oppineet Konstantinopolista Pariisiin. Itämaalaisuuden suuri vaikutus tulee siinäkin näkyviin, että useita lainasanoja omistettiin persian- ja arabiankielistä. Taiteet, varsinkin rakennustaide, kehittyi uudelle uralle; kansankielinen kirjallisuus pääsi niinikään alullensa. (Tästä kerromme viimeisessä luvussa). Sanalla sanoen, Arabialaisten luomasta sivistyksestä liittyy ristiretkien johdosta valtaava aines Länsimaiden kehitykseen. Mutta tämä uusi vilkas kehitys ennusti myöskin ihmishengen irtaantumista kirkon ahtaasta holhouksenalaisuudesta; kirkko, joka ristiretkiä oli johtanut, oli niiden kautta saanut ensimmäisen iskun lujaan rakenteeseensa. Ne kohottivat kyllä paavinvallan korkeimmilleen, mutta sen häviön alku oli samassa päässyt itämään. Kansan kieli alkaa esiintyä yksinvaltiaan latinan rinnalla, kansojen itsetietoisuus oli kehittynyt, koska monien muiden kansallisuuksien joukossa saman kansan jäsenet olivat tunteneet olevansa toisiansa lähempänä. Kansat asettuvat taas kirkon päämiehen ylivaltaa vastaan, jonka kautta kansallinen kuninkuus varttuu. Elpyneen kaupan ja teollisuuden kautta syntyy uusi kansanluokka, porvaristo, aatelin ja papiston rinnalle, ja tästä kolmannesta säädystä saapi kansallinen kuningasvalta parhaan tuen murtaessaan keskiajan feodaalisen valtiolaitoksen ja paavinvallan.

XIII.

Skandinavian valtakunnat keski-ajan alkupuoliskolla.

Skandinavian kansojen varhaisin yhteys sivistyskansojen kanssa. — Kristinusko vakaantuu. — Vanhin valtiolaitos. — Fylkesvaltiot häviävät. — Kuninkaanvalta. — Vapaat miehet. — Talonpoikien oikeudet supistuvat. — Maallinen rälssisääty ja ratsupalvelus. — Hengellinen rälssi. — Katolinen kirkko Ruotsissa. — Kuninkaan vaali. — Talonpoikien asema muuttuu huonommaksi. — Lainsäädäntö. — Tanskan mahtavuuden aika, Knut suuri. — Valdemarien aika. — Norjan valtiolliset olot varhaisempana keski-aikana. — Ruotsissa on sisällisia riitoja.

Ne germanilaisheimot, jotka olivat muuttaneet Skandinavian maihin asumaan, liittyvät myöhemmin, kuin heidän etelämpänä asuvat sukulaiskansansa, sivistyskansojen joukkoon. Jo roomalaisvallan aikana olivat kyllä Skandinavilaisetkin olleet kaupan kautta yhteydessä Etelä-Europan kanssa, jota maasta löydetyt roomalaiset rahatkin todistavat, mutta Rooman valta ei ulottunut tänne saakka eikä sen vaikutus täällä muutenkaan ollut suuriarvoinen. Hurjilla viikingiretkillä he taas esiintyvät ihmisten kauhuksi 8:nnella, 9:nnellä ja 10:nnellä vuosisadalla, jolloin muut germanilaiskansat jo olivat kristinopin omistaneet; mutta näillä retkillään hekin ensin oppivat tuntemaan rauhan evankeliumia ja kehittyneempiä oloja (ks. luk. IX). Useat jäivät kokonaan kotimaahansa palaamatta, perustaen uusia valtioita, niinkuin Gånge Rolf Normandiassa ja Rurik veljineen Venäjällä. Lähetyssaarnaajia tuli heidän omaan maahansakin, vaikka hitaasti uusi oppi pääsi siellä leviämään; Odinin, Torin, Freijan palvelusta ja pakanallisia uhreja tavataan 12:teen vuosisataan asti. Aikaisemmin kristinusko pääsee juurtumaan Tanskaan, sillä Saksan keisarin Otto suuren aikana jo perustettiin hiippakuntia Schleswigiin, Ribeen ja Aarhus'iin; v. 982 kastatti kuningas *Harald Blåtand* itsensä Ingelsheimin valtiopäivillä, tehden kristinopin valtionuskonnoksi. — Norjalaiset sitävastoin olivat 9:nnellä ja 10:nnellä vuosisadalla vielä pakanoita, sillä ainoastaan harvat olivat ulkomailla ollessaan kastattaneet itsensä; lähetyssaarnaajia ei myöskään tavata niin varhain kuin Tanskassa. Kansa vastustaakin sitkeästi kristinuskon valtaanpääsemistä, jota muutamat hallitsijat edistävät; niinpä kuningas *Haakon hyvän* yritys 10:nnellä vuosisadalla ei onnistunut. *Olavi Tryggvenpoika* (995—1000), joka samoin kuin vastamainittu Haakon oli Englannissa saanut kasvatuksensa,

toimitti englantilaisia ja saksalaisia lähetyssaarnaajia kaikkiin valtakunnan osiin; mutta kun hän oli Svolderin tappelussa kaatunut, pääsee pakanuus taas valtaan, kunnes *Olavi pyhä* väkivallalla sen hävittää 11:nnen vuosisadan alussa. — Ruotsissa kesti pakanuuden valta vielä kauemmin; Svealaiset, joiden maassa Upsalan temppeli oli pakanallisen jumalanpalveluksen pääpaikkana, pysyivät pakanuudessa senkin jälkeen, kuin Götalaiset jo olivat siitä luopuneet. Vasta Erik IX:nnen aikana, joka on saanut pyhän nimen ja kuoltuaan kohotettiin pyhimysten joukkoon, se vakaantui Svealaisten maassakin (v. 1150 vaiheilla).

N. s Runakivi. s. o. kivi, johon on hakattu muinaisskandinavian kirjoitusta, kristityitä;ajalta.

Pakanuuden häviön mukaan muuttui myöskin yhteiskuntalaitos entisestään. Perhe oli yhteiskunnan pohjana niinkuin muillakin Germanilaisilla, ja useat sukulaisperheet, jotka toistensa läheisyydessä asuvat, liittyvät jonkinlaiseksi sukulaisvaltioksi. Skandinavian maissa oli pakanuuden aikana tästä alkuperäisestä patriarkallisesta hallintotavasta kehitytty kauemmaksi; maa on näet pieniä valtioita täynnänsä, ja jokaisen valtion, n. k. *fylken*, päämiehenä on kuningas *(fylkeskuningas)*, jonka velvollisuus on johtaa valtaansa kuuluvat vapaat miehet sotaan, uhrata jumalille kansan puolesta sekä pitää oikeudesta ja järjestyksestä huolta; muuten hän on muiden vapaiden kanssa jotenkin samanarvoinen. Valtio on jaettu eri piireihin, *häradeihin* eli satakuntiin, jonka johtajaa sanotaan *häradshöfdingiksi*. Pakanuuden loppuaikana fylkesvaltiotkin häviävät

ja yksi kuningas yhdistää koko valtakunnan johtoonsa. Maakuntien, s. o. entisten pikkuvaltioiden, erikoisasema on kuitenkin senkin jälkeen hyvin suuri; niinpä oli Ruotsissa eri maakunnilla omat lakinsa, joita käytettiin 14:nnen vuosisadan puoliväliin asti. Saduissa, jotka kertovat Ingjald Illrådan surmanneen kaikki pikkukuninkaat, jotka hän oli luoksensa kutsunut, hämärtää tämä yhdistämistoimi Ruotsissa. Ingjald Illråda eli v. 650 vaiheilla. Tanskassa ja Norjassa tapahtui yhdistyminen vasta 9:nnellä vuosisadalla, jolloin useat tyytymättömät pikkukuninkaat lähtivät maasta viikinkiretkille; sellaisia lienee Gånge Rolf ollut; Norjasta niitä lähti varsinkin Islantiin, jossa pakanuus ja sen mukana vanhat tarut ja runot säilyivät vielä kauan sen jälkeen kuin ne Skandinaviassa olivat hävinneet.

Kuningas, liittäessään koko maan valtansa alle, sai entistä suuremman arvon, mutta hän oli kuitenkin hallituksessaan kansasta riippuvainen. Kaikki vapaat talonpojat, *odalmiehet,* kokoontuivat entisen tavan mukaan maakuntiensa asioita päättämään, ja heidän valitsemansa laamanni oli heidän johtajansa; kokouksissa hän selitti lakia ja ajoi myöskin kuninkaan luona maakunnan asioita. Kuningas asetti myöskin maakuntiin omia virkamiehiään, mutta niiden toimena oli vaan hoitaa kuninkaan tiluksia, koota hänen tulonsa sekä kutsua kansa aseisiin, milloin tarvittiin. Hänen asemansa oli siis jotenkin samallainen kuin frankkilaiskuninkaiden asettamain kreivien. Tiluksistaan sai kuningas tärkeimmät tulonsa ja niiden lisäksi sakkorahat; kansa antoi hänelle vaan lahjoja. Ainoastaan maan puolustaminen sekä laivojen ja soturien varustaminen oli sen velvollisuutena. Norjassa kuningas saavutti suuremman vallan sen kautta että tämä arvo meni perintönä, mutta Ruotsissa ja Tanskassa kansa valitsi hänet, vaikkakin tavallisesti samasta suvusta, niinkuin muissakin germanilaisissa kansoissa oli ollut tapana.

Alkuansa kaikki vapaat maanomistajat ovat samanarvoisia, mutta jo pakanuuden aikana jonkinlainen säätyerotus on päässyt alullensa, sillä muutamat suvut lukevat syntyperänsä etevistä, ansiokkaista esiisistä, toiset jumalista asti, ja tällaisilla on johtoasema kokouksissa, ja niistä kuninkaatkin valitaan; siinä on siis sukuaateliston alkua. Toisaalta taas kuninkaiden sukulaiset tai ne jotka kuuluivat hänen seurueeseensa kohoavat muiden rinnalla korkeampaan arvoon; he saavat korkeita virkoja ja suuria tiluksia, mutta mitäkään erikoisoikeuksia heillä ei vielä ole. — Vapaiden miesten ohessa oli epävapaita eli orjia, jotka olivat sodassa otettujen vankien jälkeläisiä; yleisissä kansankokouksissa saatetaan heitäkin vapaiksi julistaa, joka silloin tällöin tapahtuikin.

Kansanvapaus on tunnusmerkkinä Skandinavian kansojen valtiolaitoksessa; valtioside on verraten höllä, mutta yksityisen vapaus suuri. Ulkomaalaisen vaikutuksen kautta kuitenkin olot alkavat kehittyä samaan suuntaan kuin Keski- ja Länsi-Europassa aikaisemmin oli tapahtunut. Olemme nähneet Frankkien historiassa, miten kuningasvalta aluksi rupeaa kohoamaan Rooman vaikutuksen johdosta, mutta miten ennen pitkää mahtava ylimysluokka sen tekee heikoksi. Sama ilmiö on Skandinavian maissa nähtävänä 12:nnellä ja 13:nnellä vuosisadalla. Talonpoikain valtiolliset oikeudet supistuvat yhä enemmän; monellaisia asioita he eivät kykenekään ratkaisemaan, ja sitä myöten kuin koko kansa vieraantuu yleisistä asioista, joutuu valta muutamien käsiin; kuningas rupeaa vähitellen määräämään maakuntiin laamanneja, ja heitä aljetaan pitää kuninkaan luottamusmiehinä, eikä enää kansan. Veroja määrätään kansaa kuulematta ja kuningas säätää lakeja kansalle niitä esittämättä. Hän rupeaa sitä vastoin neuvottelemaan ainoastaan muutamien arvokkaimpien henkilöiden kanssa, samoin kuin Kaarle suurella oli tapana. Näitä kutsuttiin *herroiksi,* ja ne alkoivat yhä enemmän vieraantua talonpojista. Välistä hän tiedusteli ainoastaan harvalukuista kokousta, johon hän kutsui etevimpiä henkilöitä, etupäässä omia virkamiehiänsä, joista *jaarli, drotsi, marski* ja *kansleri* olivat tärkeimmät. Näitä henkilöitä kutsuttiin Ruotsissa *neuvosherroiksi,* ja he muodostivat kuninkaan *neuvoston,* joka ensin oli vaan satunnaisissa tilaisuuksissa koossa, milloin kuningas oli sen kutsunut, mutta vähitellen se muuttui vakinaiseksi virkakunnaksi. Lukuisampaa kokousta sanottiin *herrainpäiviksi,* joita kuningas kutsui milloin tärkeitä asioita oli esiteltävänä.

Vapaiden talonpoikien asemasta olivat nyt siis vaan herrat, s. o. maalliset ja hengelliset ylimykset, edustamassa kansan tahtoa kuningasvallan rinnalla. Herrasluokka oli muodostunut osaksi varakkaista talonpojista, osaksi kuninkaan seurueesta ja sukulaisista. Varsinkin länsieuropalaiseen tapaan järjestetty sotalaitos, nimittäin ratsupalvelus, oli omansa kehittämään säätyerotusta.

Sotapalvelus oli ennen Ruotsissakin ollut kunkin vapaan miehen velvollisuus, mutta nyt se muuttui ammatiksi, ja ratsumiehet rautapukuineen muodostivat 13:nneltä vuosisadalta alkaen Ruotsin sotajoukossa pääosan, niinkuin keski-ajalla muissakin Europan maissa. Ratsain palveleminen oli kallista, jonka tähden siitä piti saada huojennusta; v. 1280 sääti sen vuoksi Maunu Latolukko, että ne, jotka ratsain kuningasta palvelivat, saisivat talonsa veroista vapaiksi. Siten sai *maallinen rälssi* (sanasta *frälsa* = vapauttaa) eli aatelissääty alkunsa. Se perustui siis palvelukseen;

mutta jos palvelus laiminlyötiin, menetettiin rälssioikeuskin, ja alkuaikoina lieneekin usein tapahtunut, että rälssimies joutui uudelleen veroa suorittavien talonpoikien joukkoon. Mutta tavaksi tuli, että ratsupalvelusta toimitettiin samassa suvussa, joten rälssioikeuskin meni perintönä aina isältä pojalle, ja merkiksi aljettiin ulkomaiseen tapaan antaa rälssimiehille vaakuna ja kilpi. Juhana III ja Kustaa II Adolf kuitenkin vasta aatelissäädyn tekivät perinnölliseksi ja sen oikeudet ratsupalveluksesta riippumattomiksi.

Maallisen rälssin ohessa kehittyi Skandinavian maissa myöskin *hengellinen rälssi,* johon kuuluivat kirkonmiehet. Ritarit puolustivat miekallaan valtakuntaa ja sen asukkaita, papit ja munkit taas ajoivat Jumalan luona kansan asiaa hengen voimalla, jonka vuoksi hekin saivat etuja siitä palkakseen. Tiluksensa sai kirkko veroista vapaaksi v. 1200 vaiheilla; kymmenyksiä aljettiin samaan aikaan ottaa, ja senaikuinen Ruotsin kuningas *Sverker Kaarlenpoika,* joka koetti papiston suosion saavuttamalla vahvistaa asemaansa hallitsijana, antoi sille senkin oikeuden, että kirkonmiehet rikosasioissa tuomittiin kanonisen lain mukaan ja olivat siis riippumattomia maallisesta tuomioistuimesta. Celibaatti-laki määrättiin v. 1248 noudatettavaksi. Paavien lähettämiä legaattejakin täällä kulki, vaikka harvemmin, kirkon oloja tarkastamassa ja järjestämässä, paavin bullat tänne pohjan perille niinikään hänen tahtonsa ja käskynsä ilmoittivat. Piispat olivat tuomiokapitulin valittavat, mutta paavi antoi heille vahvistuksensa; munkkikuntiakin tänne perustettiin ja luostarit saivat lahjoja hurskailta ihmisiltä. Mutta ollen etäällä Roomasta pysyi Ruotsin kirkko vapaammassa asemassa, kuin muiden maiden kirkot; kanoninen lakikaan ei päässyt täällä milloinkaan täydellisesti käytäntöön, eivätkä papit noudattaneet tarkoin naimattomuuden sääntöä. Piispat saivat suuren merkityksen, mutta sellaisia mahtavia kirkkoruhtinaita, kuin Saksan suuret arkkipiispat olivat, ei Ruotsissa tavata. Valtakunta oli jaettu hiippakuntiin ja kaikki pohjoismaat kolmeen kirkkoprovinsiin, joiden päämiehinä olivat arkkipiispat; Ruotsissa oli Upsalan piispalla tämä arvo vuodesta 1164.

Ylimyssääty, maallinen ja hengellinen, siis kuninkaan kanssa on saanut valtiolliset oikeudet. Ainoastaan kuninkaan vaalissa, jolla ei itse asiassa suurta merkitystä ole, saavat talonpojatkin olla saapuvilla. Vanhan tavan mukaan valittiin näet kuningas, vaikka kruunu meni perintönä edellisen vanhimmalle pojalle, siis niinkuin muissa germanilaisissa kansoissa. *Moran* kivien luo lähelle Upsalaa tuli tällöin joka maakunnasta laamanni ja 12 talonpoikien edustajaa. Suomikin sai v. 1362 oikeuden olla edustettuna tässä tilaisuudessa, jonka kautta maamme tasa-arvo

Ruotsin rinnalla tunnustettiin täydelliseksi. Kun vaali oli tapahtunut, tuli kuninkaan tehdä kiertokulkunsa *(rida eriksgata)* kussakin maakunnassa, jolloin maakunnan väestö tunnusti hänet hallitsijakseen. Sen jälkeen hän Upsalan tuomiokirkossa kruunattiin, jonka kautta hän sai kirkon siunauksen. Mutta muuten talonpojat joutuivat valtiollisesta elämästä kokonaan syrjään, ja heidän tilansa muutenkin huononi samassa kuin aateliston ja papiston mahtavuus paisui. Tanskassa, joka oli lähempänä Keski-Europaa, he joutuivat vähitellen maaorjuuteen; mutta Norjassa ja Ruotsissa ei tuo kehitys huonompaan päin mennyt niin pitkälle, sillä näissä maissa talonpojat säilyttivät aina vapautensa, joskin heidän asemansa, ylimysten mielivaltaan kun olivat joutuneet, oli usein hyvinkin tukala.

Kristinopin kautta liittyivät Skandinavian maat sivistyneen maailman yhteyteen; kirkko toi tänne mukanaan lujan ja ankaran holhouksen, mutta se pani myöskin alulle uuden kehityksen. Kirkonmiehet edustivat hengen viljelystä, hävittivät pakanalliset tavat ja laitokset, mutta heitä seurasi myöskin aineellinen edistyminen, niinkuin muissakin maissa. Maanviljelystä he harrastivat, teitä rakennettiin heidän toimestaan, majataloja ilmestyi; luostari muuttui täälläkin virkeän elämän pesäpaikaksi, tavallisesti synnyttäen kylän tai kaupungin ympäristöönsä. Kristinopin vaikutus tulee varsinkin lainsäädännössä näkyviin. Ruotsin lainsäädäntö 12:nnellä ja 13:nnellä vuosisadalla onkin todistuksena siitä, että yhteiskunta silloin vielä oli alkuperäisellä kannalla, jossa raa'at tavat olivat vallitsemassa. Niinpä Birger Jarl sääsi n. k. *rauhanlait (ed-söre)*, joiden mukaan se henkilö, joka rikkoi kotirauhan, naisrauhan, kirkkotai käräjärauhan, joutui lakien suojeluksen ulkopuolelle ja menetti omaisuutensa. Hänen sanotaan myöskin poistaneen keski-ajalla yleisen rautakoetuksen, jolla syytetty kuumaa rautaa kantamalla todisti syyttömyyttään. Sen hän myöskin määräsi, etteivät köyhät henkilöt saisi myydä itseänsä toisen orjiksi; hän sääsi niinikään perintölain, jonka mukaan tytär peri puolet siitä kuin pojat, joka laki viime aikoihin asti on meillä ollut käytännössä; vanhimpina aikoina tytär ei ollut perinyt mitään. Maunu Latolukko on myöskin tunnettu lainsäätäjänä; hän kielsi esim. pakkomajoituksen eli sen tavan, että matkustajat väkisin tunkeutuivat talonpoikien taloihin ja vaativat heiltä majanpitoa ja kestitystä; sen estämiseksi oli majataloja hankittava. Ylimalkaan turvallisuutta ja järjestystä koetettiin edistää ja varsinkin talonpoikien, yhteiskunnan heikkojen, oikeuksia pitää silmällä. Maunu Liehakko jatkoi lainsäädäntöä; hänen toimestaan yleinen maanlaki valmistettiin (1347), vaikka se vasta v. 1442 muutettuna tuli yleisesti käytäntöön.

Vielä senkään jälkeen kuin Skandinavian kansat olivat pakanuuden heittäneet ei entinen seikkailu- ja sotahalu heistä hävinnyt, se kääntyy vaan säännöllisempiin ja suurempiin yrityksiin; ryöstöretkien asemasta tehdään nyt valloitusretkiä tai uuden uskon innostamina käännetään voimat uskottomia ja pakanoita vastaan. Tanska, joka aikaisemmin kehittyi, esiintyy myöskin varhaisemmin voimakkaampana kuin Norja ja Ruotsi. Kuningas *Sven kaksiparta,* joka yhdessä Ruotsin kuninkaan *Olavi sylikuninkaan* kanssa v. 1000 oli Svolderin meritappelussa voittanut Norjan kuninkaan Olavi Tryggvenpojan, laski myöskin Englannin

Olavi sylikuninkaan hauta Länsigötlannissa.

valtansa alle. Siellä olivat näet Tanskalaisten retket jatkuneet ja paljon oli heitä jäänyt maahan asumaan, mutta Anglosaksit surmasivat v. 1002 petollisesti suuren osan heistä; sen johdosta Sven meni kostamaan ja otti koko maan haltuunsa. Hänen poikansa *Knut,* jota kutsutaan suureksi (1014—1035), oli aikansa mahtavin hallitsija, sillä paitsi Tanskaa ja Englantia hän hallitsi Norjaakin; Roomaan hän teki retken osottaakseen hurskauttaan. Knut'in kuoltua, hänen perustamansa pohjoismaiden suurvalta häviää sisällisten riitojen johdosta, kunnes 12:nnen vuosisadan puolivälissä *Valdemar I suuri* (v. 1157) alkaa Tanskan toisen mahtavuuden ajan. Valdemar sekä hänen seuraajansa *Knut VI* (1182—1202) ja *Valdemar II seier (voittaja)* (1202—1241) laajentavat Tanskan

valtaa itäänpäin, käännyttäen samassa pakanoita kristinuskoon; heidän sotansa ovat myöskin ristinsotia, ja heidän aikansa onkin ristiretkien aikakausi. Itämeren etelärannalla, Pommerissa ja Mecklenburgissa, asuvat slavilaiset kansat pakotetaan vallanalaisuuteen. Valdemar I:sen aikana Slavilaisten Rügenin saarella oleva pääpyhättö *Arkonan* temppeli *Svantevitin* kuvineen hävitetään, ja Knut VI kutsuu itseänsä Slavilaisten kuninkaaksi. Valdemar II jatkaa Pohjois-Saksassa valloituksia, joten Tanskan herruuteen kuului koko Itämeren rannikko Eider-joesta Danzigin seuduille asti; hän teki ristiretken Virolaisten maahankin v. 1219, laski pohjoisen osan siitä valtansa alle ja perusti *Räävelin* eli *Tallinnan* (s. o. Tanskan linnan). Koko Itämeri oli joutumaisillaan Tanskan valtapiiriin; mutta yht'äkkiä tuo valta taas hajosi. — Valdemar II oli vanhimman poikansa kanssa metsästysmatkalla eräällä pienellä saarella Fyenin eteläpuolella, jolloin he teltassaan maatessaan äkkiarvaamatta vangittiin. Eräs saksalainen vasalli, jota kuningas oli loukannut, käytti tätä tilaisuutta kostaakseen. Molemmat vietiin Saksaan. Siitä tiedon saatuaan useat alamaisuuteen pakotetut ruhtinaat luopuivat uskollisuudestaan, ja kun Valdemar, kovilla ehdoilla vapaaksi päästyään, yritti asevoimalla saada menettämänsä takaisin, niin hän joutui tappiolle (v. 1227). Muut voittomaat erosivat silloin paitsi Viroa, joka v:teen 1346 kuului Tanskalle. Sisällisiä riitoja tulee Valdemarin jälkeen lisäksi valtakuntaa heikontamaan, joten se on kokonaan hajoamaisillaan.

Norjan kuninkaat purjehtivat myöskin usein valloitusretkille; niinpä eräs *Harald Hårdråde* v. 1066 aikoi valloittaa Englannin, mutta kaatui tappelussa samana vuonna kuin Vilhelm, Normandian herttua, kukisti Hastings'in tappelun voitettuaan Anglosaksien valtion. Irlantiin saapui eräs *Magnus Barfot,* mutta hänkin sai surman retkellään (v. 1103); hänen poikansa *Sigurd* kulki Jerusalemiin asti, jonka vuoksi häntä kutsuttiin nimellä *Jorsalafarare* (s. o. Jerusalemissa kävijä). V:den 1130 jälkeen, jolloin Sigurd kuoli, alkaa Norjassakin sisällisiä riitoja kruununtavottelijoiden kesken, sillä kuninkaiden pojat kiistelevät oikeuksistaan, jokainen kun tahtoisi päästä hallitsemaan tai ainakin saada osan valtakunnasta. V. 1240 ne vihdoin loppuvat, ja tämän jälkeen Norjan sotavoimat taas kääntyvät oman maan ulkopuolelle; Islanti pakotetaan vallanalaisuuteen ja samoin Grönlanti, joten Norja 13:nnen vuosisadan puolivälissä on mahtavimmillaan.

Pakanuuden aikana olivat Ruotsalaisten retkeilyt kulkeneet itäänpäin Slavilaisten ja Suomalaisten maihin, Viroon, Liiviin ja Suomeen; vielä 10:nnellä vuosisadalla kertovat ajantiedot *Erik voitollisen* saattaneen

Suomen valtansa alle, vaan sen jälkeen retket keskeytyvät. Sisälliset riidat tulivat Ruotsissa kansan voimia kuluttamaan. Pakanuus ja kristinusko jakavat kansan puolueihin, sillä Svealaiset pysyivät pakanoina, Götalaiset taas kääntyivät aikaisemmin kristinuskoon. Tähän tuli lisäksi vielä kilpailu vallasta näiden molempien heimojen välillä. Taistelua kestää *Stenkilin* hallitsijasuvun aikana, josta v. 1060 kuningas valitaan, kun vanha hallitsijasuku, jonka alkuperä johdettiin Odinista, oli loppunut; ja sitä jatkuu vielä *Sverkerin* ja *Erikin* sukujen välillä, jotka v. 1130 alkavat kilpailla vallasta, edellinen ollen kotoisin Götalaisten maasta, jälkimmäinen taas Svealaisten maasta. V. 1150 vaiheilla, jolloin *Erik IX* on kuninkaaksi päässyt, vakaantuu kristinusko vihdoin myöskin Svealaisten joukossa, niinkuin ennen on mainittu. Erik IX, jonka isä vanhan kronikan kertomuksen mukaan oli »hyvä ja rikas talonpoika», on Ruotsin keski-ajan kuuluisimpia kuninkaita, vaikka hänen hallituksensa varmojen tietojen puutteesta on hämärän peittämä. Hurskautensa vuoksi hän kuoltuansa korotettiin Ruotsin suojeluspyhimykseksi, ja »pyhän» nimen hän on historiassakin saanut. Hän alkaa myöskin jälleen valloitusretket idässäpäin, vaikkei saaliinhimo ja maineenhalu ole niinkuin ennen niitä vaikuttamassa, vaan uuden opin levittämisen into pakanallisiin Suomalaisiin. Heikoksi jäi kuitenkin Ruotsin valta maassamme pitkiksi ajoiksi Erikin retken jälkeen, sillä riidat uudistuivat Ruotsissa, ja vasta kun voimakas *Folkungein* suku on päässyt valtion johtoon, jatketaan valloitusta, ja Suomi liittyy lujemmin Ruotsiin (v. 1300 vaiheilla).

XIV.

Slavilaiset kansat. Venäjän valtakunnan synty.

Slavilaisten kansainvaellus. — Eri ryhmät. — Läntiset Slavilaiset saksalaistuvat. — Slavilaisten perustamia valtioita. — Puolan valtakunnan alku. — Katzarien valtakunta. — Suur-Bulgaria. — Liettualaiset. — Slavilaisten yhteiskuntalaitos. — Varjagien matkat. — Rurik perustaa Venäjän valtakunnan. — Sen ala kasvaa. — Pakanallinen uskonto. — Venäläiset kastetaan. — Kristinopin vaikutus. — Venäjän ala. — Se jakaantuu. — Mongolit. — Temudsin. — Mongolien valloitukset. — Venäjä vieraantuu Länsimaista.

Germanilaiskansat esiintyvät Rooman valtakunnan hävittyä historiallisen kehityksen ylläpitäjinä, mutta vähitellen tulevat heidän itäpuo-

lellansa asuvat Slavilaisetkin historiassa esille, vaikkeivät he samaa merkitystä ole vieläkään saavuttaneet. Slavilaisten vanhin asuinpaikka Europassa olivat nähtävästi Dniepr-virran alku- ja keskijuoksun ympärillä olevat seudut, josta he rupesivat jo ennen nykyistä ajanlaskuamme leviämään sekä pohjoiseen että etelään ja länteenpäin. Vähitellen ja hiljaisesti tämä slavilainen kansainvaellus näkyy käyneen; sillä heissä ei tavata sellaista ripeätä toimintaa ja rajua voimaa kuin Germanilaisissa, eikä heillä ole vaellustensa ajoilta kerrottavana sellaisista kuninkaista kuin Hermannarik, Alarik, Teodorik ja Klodwig. Eivätkä he yleensä saaneet pitkään aikaan itsenäisiä valtioita muodostetuiksi, vaan olivat toisten kansain, Hunnien, Avarien tai Germanilaisten vallanalaisuudessa. 7:nnellä vuosisadalla j. Kr. s. heidän vaelluksensa päättyvät, ja heidän asuma-alansa ulottui silloin lännessä Elbe-virtaan, aina nykyisen Lybeckin kaupungin seuduille, sekä Tyrolin ja Baijerin rajamaille asti; eteläänpäin he olivat tunkeutuneet Tonavan yli Balkanin niemimaalle. Slavilaiset olivat jaetut erinimisiin ryhmiin ja kansakuntiin, jotka aikojen kuluessa olivat vieraantuneet toisistaan. Niitä slavilaisia kansoja, jotka asuivat Elben ja Oderin välillä (nykyisessä Holsteinissa, Mecklenburgissa ja Brandenburgissa) kutsutaan yhteisellä nimellä *Vendeiksi* eli *Polabeiksi,* (s. o. *Laben* eli Elben luona asuvat); heidän itäpuolellaan (nykyisestä Pommerissa, Puolassa, Preussissa ja Schlesiassa) asuivat *Lekit* eli *Puolalaiset* (*pole*-sanasta, joka merkitsee tasankoa, siis tasangolla asuvat); *Tshekit* asuivat, niinkuin vieläkin Böömissä ja Määrissä; luoteinen osa Unkarista oli *Slovakein* hallussa. Nykyiset Itävallan maat: Steiermark, Kärnti ja Krain, olivat eri ryhmän asumat, ja Balkanin Slavilaisista olivat *Serbit* tärkeimmät. Pohjoisessa päin Venäjän Slavilaiset muuttivat aina Peipus- ja Ilma-järven sekä Wolga-virran latvan ympärillä oleviin seutuihin asti, joista ennen asuneet suomalaiset heimot nyt siirtyivät heidän tieltään.

Lännimpänä asuvat Slavilaiset menettivät itsenäisyytensä ja kansallisuutensa sen jälkeen kuin kristinuskoa ruvettiin heihin levittämään; niinpä jo Kaarle suuri liitti valtaansa nykyisessä Itävallassa asuvat Slavilaiset 8:nnella vuosisadalla. Näiden heimojen mukaan on tältä ajalta Slavilaisten nimestä johtunut orja-merkitys useisiin Europan kieliin (ransk. *Esclave,* Saks. *Sklave,* ruots. *Slaf.*) Kaarle suuri alkoi jo myöskin laskea valtansa alle Elben takana asuvia heimoja, ja hänen jälkeensä Saksan keisarit jatkoivat samaa menettelyä (ks luk. X). Ristiretkien aika tuotti uutta innostusta pakanallisten slavilaisheimojenkin käännyttämiseen, ja v. 1143 perustivat Saksalaiset Lybeckin kaupungin slavilaiselle alueelle. Fredrik Barbarossan mahtava vasalli, Saksin herttua Henrik Leijona,

varsinkin levitti 12:nnella vuosisadalla kristinuskoa ja samassa saksalaisuutta Itämeren Slavilaisiin, sillä hänen tarkoituksensa oli muodostaa täällä suuri itsenäinen valtio heidän alueelleen. Myöskin Tanskan kuninkaat vähän myöhemmin jatkoivat käännyttämistä, ja v. 1200 vaiheilla nämät heimot kuuluivat Tanskan valtioon, josta ne kuitenkin pian irtaantuivat. (Ks. edell. luk.) Saksalaisuus nämät maat lopulta anasti, sillä Slavilaisten kieli hävisi, ja saksalaisiksi maiksi muuttuivat Saksi, Mecklenburg, Pommeri, Brandenburg ja Schlesia (ks. luk. X).

Bulgarilainen ruhtinas puolisoineen ja lapsineen. (Miniatyyrikuva).

Böömin ja Määrin Slavilaiset muodostivat valtion 8:nnella vuosisadalla, mutta jo seuraavan vuosisadan lopulla se hävisi, ja Böömi joutui Saksan yhteyteen, vaikka tshekkiläinen kansallisuus ei milloinkaan ole siellä hävinnyt. Karpatien eteläpuolella asuvat Slavilaiset samoin kuin Määrissä olevat joutuivat Unkarilaisten vallanalaisuuteen.

Serbit ja *Kroatit* perustivat myöskin valtioita Balkanin niemimaalla, ja edellisten varsinkin oli mahtava 14:nnellä vuosisadalla, jolloin sen hallussa oli suurin osa Balkanin niemimaasta, vieläpä Kreikkakin. Mutta ei näilläkään suurempaa merkitystä ole ollut; Turkkilaiset tekivät myöhemmin niistä lopun ja vasta meidän päivinä taas ne ovat päässeet itsenäisiksi.

Ainoastaan kaksi pysyvää ja tärkeätä valtiota muodostui slavilaiskansojen kesken: *Puola* ja *Venäjä.* Ne slavilaiset heimot, jotka asuivat Weikselin ympärillä, liittyivät yhteisen hallitsijan johtoon, joten Puolan valtakunta syntyi. Varhaisimmat tähän kuuluvat tapahtumat ovat kokonaan tarujen vallassa; ruhtinas *Mstislaw* († 992) on ensimmäinen, josta on varmoja tietoja olemassa. Hän taisteli Saksan keisaria vastaan, ja hänen poikansa *Boleslaw rohkea* jatkoi samaa taistelua. Tämä yhteenliittyminen pelasti nämä heimot sulautumasta Saksaan, vaikka vaara oli sittenkin suuri, sillä 11:nnellä vuosisadalla Saksalaiset toivat tänne kristinuskon ja Puolan ruhtinaiden täytyi tunnustaa Saksan keisarin yliherruutta. Tämä herruus kävi kuitenkin heikoksi, ja investitura-riitojen aikana Puola pääsi kokonaan vapautumaan Saksasta. Se liittyi kuitenkin länsimaiseen sivistykseen roomalais-katolisen kirkon kautta, mutta Balkanin Slavilaiset ja Venäläiset vieraantuivat siitä, koska kreikkalais-katolinen usko pääsi heidän kesken valtaan.

Suurin ja mahtavin slavilaisvaltioista on Venäjän valtakunta. Slavilaisista aineksista se ei kuitenkaan yksinomaan ole muodostunut, vaan useiden eri kansojen yhteensulautumisesta, joista Slavilaiset pääsivät vallitseviksi.

Itä-Europan kautta oli keski-ajalla kulkenut äärettömän paljon kansoja, suomalaisia ja turkkilaisia, ja monta valtakuntaa oli siellä ollut. Niinpä 7:nnellä vuosisadalla oli Mustanmeren pohjoispuolella mahtava *Katzarien* valtio, jotka olivat turkkilaiskansa; he olivat kohonneet jotenkin korkeaan sivistykseen; kaupunkeja oli heidän maassaan, vilkas kauppa kulki sen kautta Itämaiden kanssa, hallitus oli hyvin järjestetty; uskonto oli Juutalaisten usko, ja mikäli tiedetään ovat Katzarit ainoa kansa, joka tämän uskonnon on omistanut; Konstantinopolin kanssa oli vilkas yhteys, ja ottivatpa Itä-Rooman keisarit puolisoitakin Katzarein prinsessoista. — Wolgan mutkan ympärillä taas oli *Bulgarien* mahtava valtio. Tämä kansa oli aikaisemmin jakaantunut kahteen osaan, joista toinen, asettuen Tonavan seuduille, oli suurena rasituksena Kreikkalaiselle keisarikunnalle; vielä nykyään Bulgarian maa on heidän nimeänsä muistuttamassa. Tonavan Bulgarit sulautuivat nopeasti sikäläisiin Slavilaisiin, ja Bulgarian valtakuntakin, johon 10:nnellä vuosisadalla kuului suuri osa Balkanin niemimaasta, oli slavilainen. Wolgan-Bulgarien valtakuntaa sanotaan *Suur-Bulgariaksi.* Se oli suuri kauppavaltio, sillä sen kautta kulki karavaanikauppa Khivaan ja Bokharaan; toisia tavaroita taas tuotiin Katzarein maasta Volgan suussa olevasta Itil'in kaupungista joko maitse tai laivoilla Volgaa myöten. Bolgar-nimisessä pääkaupungissa oli 10,000 asukasta; heillä oli oma

rahansakin. Islamin uskonto pääsi vallitsevaksi ja Arabialaiset kirjailijat, varsinkin kuuluisa matkustaja Ibn-Batouta, on jättänyt tietoja tästä kansasta.

Slavilaisten naapureina lännessä olivat *Liettualaiset* ja *Lättiläiset,* joiden asuma ala ulottui Veikselin suusta Kuurinmaan keskiosiin ja itäänpäin Memel-virran alkujuoksun ja Wäinä-joen keskijuoksun seuduille asti. Liettualaiset kuuluivat suureen indo-europalaiseen kansanheimoon, ja heidän kieltään tutkimalla on tultu huomaamaan sen olevan Intian sanskriitin kieltä lähempänä kuin muiden Europan kansojen kielet. Niitä Liettualaisia, jotka asuivat Itämeren rannoilla, kutsuttiin *Preussiläisiksi,* josta heidän maansa on nimensä saanut. Hajanaisina heimoina, joita pienet ruhtinaat johtivat, he elivät, ja vasta myöhemmin, kun heidän uskontoansa ja itsenäisyyttään aljettiin ahdistaa, he liittyivät lujemmin yhteen.

Suomensukuisia kansoja asui koko sillä laajalla alalla, joka on Uralin ja Suomenlahden välillä ja etelään aina Wolgaan ja sen syrjäjokeen Oka'an asti. Toisia heimoja asui vielä Urali-vuoren itäpuolella Siperiassa.

Näiden monien kansojen keskessä asuivat ne slavilaiset heimot, joita myöhemmin kutsuttiin *Venäläisiksi,* ja niille tulikin aikaa myöten herruus koko tuolla laajalla Itä-Europan tasangolla; mutta eivät hekään itse kyenneet valtiota muodostamaan. He elivät hajallaan kyläkunnittain, ja tämä jako perustui sukulaisuuteen; kyläkunta, *mir,* muodosti oikeudellisessa suhteessa erikoispiirin; perheen isät lausuivat tuomiot yhteisissä kokouksissaan; kyläkunta oli kaiken maan omistaja, ja kokouksissa jaettiin määräajoin pellot ja niityt perheiden kesken. Yksityistä maaomaisuutta ei ollut, vaan ainoastaan nautinto- ja viljelys-oikeus. Alkuaan on sama tapa ollut kaikilla Europan kansoilla, mutta aikaisin se muualla hävisi, Venäjällä se on vieläkin. — Muutamat naapurikyläkunnat muodostivat piirikunnan, *volostin,* jota myös valitut vanhimmat johtivat, ja vaaran tullen saman kansakunnan volostit saattoivat yhtyä yhteisen johtajan alle. Muutamilla heimoilla oli omat ruhtinaansa *(knjäsja),* jotka muita asukkaita mahtavampina myöskin omistivat maata. Mutta muuten oli vapaus Slavilaisille rakas. Germanilaisten avulla valtioyhteys saatiin aikaan.

Skandinavian miehet, joita täällä nimitettiin *Varjageiksi,* purjehtivat laivoillaan vuosittain Suomenlahden toiselle puolelle Suomalaisia hätyyttämään, mutta tulivat myöskin Slavilaisten alueelle. Samoin kuin Länsi-Europassa, niin he täälläkin kulkivat keveillä laivoillaan jokia myöten sisämaahan tai Suomenlahdesta Neva-jokea pitkin Laatokkaan,

sieltä Olhova-jokea myöten kuljettiin Ilma-järvelle ja sen yli päästyä jatkettiin usein matkaa virtoja myöten; virtojen välillä olevien taipaleiden yli vedettiin laivat Dniepr-virran vesille ja siten päästiin Mustallemerelle; sen poikki soudettiin Konstantinopoliin, jota Varjagit nimittivät *Miklagårdiksi* (s. o. suureksi kartanoksi). Kun Slavilaiset eivät saattaneet puolustautua Varjageja vastaan, niin he käyttivät samaa tapaa, kuin viimeiset Karolingit Ranskassa, päästäkseen heistä vapaaksi. Vanhat kronikat kertovat näet, että he lähettivät lähettiläitä Varjagien kotimaahan pyytämään ruhtinaita Ros-kansalta, jolla tarkoitetaan luultavasti Ruotsia. Sieltä tulikin

Svjatoslaw perheineen. (Kuva venäläisestä käsikirjoituksesta vuodelta 1073.)

kolme veljestä, *Rurik, Sineus* ja *Truvor,* jotka asettuivat eri heimojen keskuuteen hallitsemaan, Nowgorodiin, Laatokan ja Valget-järven seuduille. Sineus ja Truvor kuolivat ennemmin, ja Rurik yhdisti valtaansa heidänkin maansa. Täten syntyi Venäjän valtakunta eli *Ryssien* valta, joka nimitys johtuu Ros'ista (Ruotsista). Nowgorod oli sen pääkaupunki, ja perustusvuotena pidetään vuotta 862.

Rurik hallitsi kuolemaansa asti v. 879. Hänen seuraajansa *Oleg, Igor* ja *Svjatoslaw* ovat hurjia sotureita, joissa viikinkiluonne on nähtävänä. Eteläänpäin slavilaisheimojen alueelle valtakunnan ala etenkin kasvaa ja pääkaupungiksi tehdään Kiewi; Itä-Rooman valtiota ruvetaan niinikään ahdistamaan ja Konstantinopolia piiritetään; Bulgarit ja Katzarit pakotetaan veronalaisuuteen. Venäjän hallitsijat ovat oikeastaan

viikinkipäälliköitä, jotka esi-isiensä tapaan riehuvat; vanhasta kotimaasta saapuu vuosittain uusia joukkoja heidän palvelukseensa, ja Normannit muodostavat kauan aikaa sotaisan ja vallitsevan osan valtakunnan väestöstä, sillä samoin kuin germanilaiskansojen kuninkailla oli sotaisat seurueensa, oli myöskin Venäjän ruhtinailla. Yhteys Skandinavian kanssa lakkaa kuitenkin vähitellen; *Wladimir,* taistellessaan veljiensä kanssa vallasta, pakeni Ruotsiin ja toi sieltä väkeä, jonka avulla hän sai voiton vastustajistaan v. 980; hänen jälkeensä Jaroslaw seuraavan vuosisadan alussa teki samoin, mutta se lienee ollut viimeinen kerta. Vähitellen aljetaan myöskin Slavilaisia ja Suomalaisia käyttää sotaväessä sen mukaan kuin sulautuminen tapahtuu.

Wladimirin aikana tapahtuu myöskin muutos Wenäjän uskonnossa ja sivistyksessä. Wladimir suuren hallitukseen asti Venäläiset olivat olleet pakanoita, palvellen luonnonvoimia. Vanhin jumaluusolento oli *Svarog,* taivaan ja valon jumala; mutta tästä korkeimmasta olennosta haaraantui aikaa myöten tavattoman paljon muita; sellaisia oli *Perun,* ukkosen jumala ja *Dagh-Bog,* auringon jumala ja luonnon synnyttäjä; läntisillä Slavilaisilla olivat tunnetuimmat jumalat *Bjelibog* eli valkea jumala ja *Tschernobog* eli musta jumala. Mielikuvituksessa muodostuivat järvet, joet, lähteet, puut, metsät ja vuoret haltioiden asumiksi, ja haltiansa oli kodillakin, sama ilmiö siis kuin Kreikkalaisilla, Roomalaisilla ja Germanilaisilla; sillä kun jumaluusolento kerran rupeaa jakaantumaan, tapahtuu se loppumattomiin asti. Jumalanpalvelus oli alkuperäisemmällä kannalla kuin vastamainituilla kansoilla, sillä ainoastaan kömpelösti tehtyjä jumalankuvia palveltiin ja niille uhrattiin jonkun mäen törmällä tai pyhässä lehdossa, mutta temppeleitä ei rakennettu heitä varten eikä pappeja tavata, vaan kansan johtajat toimittivat uhrit; kuitenkin tavataan jonkinlaisia noitia tai tietäjiä, joiden neuvoja usein tiedusteltiin, niinkuin suomalaisissa heimoissa.

Slavilaisiin kansoihin ja Katzareihin oli jo 9:nnellä vuosisadalla aljettu Itä-Roomasta levittää kristinoppia, sillä v. 850 vaiheilla »Slavilaisten apostolit», veljekset *Kyrillos* ja *Metodios* kulkevat saarnaamassa heidän keskuudessaan, ensin Katzarien maassa ja sittemmin Böömissä ja Määrissä. Katzarit kääntyivät kuitenkin juutalaisuuteen ja Määrin ja Böömin Slavilaiset joutuivat Rooman kirkon yhteyteen. Mutta sillä välin oli jo Venäjälläkin kristinoppi tullut tunnetuksi sen vilkkaan yhteyden kautta, joka vallitsi Konstantinopolin kanssa. Venäjällä oli omia marttyyreja, joitakuita kirkkoja oli rakennettu, ja Igorin puoliso, Wladimirin iso-äiti, oli Konstantinopolissa käydessään kääntynyt kristinoppiin v. 955. Alku oli

siis tehty silloin kuin Wladimir suuri v. 990 vaiheilla päätti heittää pakanuuden. Wenäjän vanhat kronikat kertovat, että Wladimir bojarien ja kaupunkien vanhimpien kehotuksesta oli lähettänyt kymmenen miestä tutkimaan eri uskontoja Bulgarien ja Saksalaisten luo sekä Konstantinopoliin. Heidän kertomuksensa johdosta hän valitsi kreikkalais-katolisen uskonnon, koska sen komeat kirkonmenot häntä enin miellyttivät. V. 988 hän kastatti itsensä, ja bojarit ja kansa seurasivat hänen esimerkkiään, »sillä», sanoi kansa kronikan kertomuksen mukaan, »ellei se hyvää olisi, ei ruhtinas eivätkä bojarit olisi sitä tehneet». Kiewissä viskattiin Perunin kuva Dniepr'iin, ja lukematon joukko ihmisiä kokoontui uutta oppia omistamaan; »he astuivat jokeen ja seisoivat, mikä kaulaa myöten, mikä

Uskonnollinen juhlakulkue Novgorodissa. (Kuva venäläisestä kronikasta n 1200-luvulta.)

rintaan asti vedessä. Toiset pitivät lapsia käsissään. Aikaihmiset kahlasivat ympäri, papit taas seisoivat ja lukivat rukouksia, ja tämän näkeminen oli suuri ilo», lisää sama kronika. Vähitellen kristinusko rupesi juurtumaan ja sen mukana sivistys pääsi alullensa; kirkkoja rakennettiin, luostareita ja kouluja perustettiin; kirjakieleksi tuli Slavilaisten kieli, joka jo Tonavan Slavilaisilla oli muodostunut ja sieltä nyt Wenäjälle lainattiin. Kristinoppi vaikutti suuressa määrässä eri kansojen yhtymiseen, jota Wladimir oli tarkoittanutkin.

Rurikin aikana oli suurin osa valtakunnan väestöstä ollut suomalaista alkuperää; siihen kuului Wepsäläisiä, Merjalaisia, eräs heimo, joka on kokonaan hävinnyt, Karjalaisia y. m., mutta jo pääkaupungin siirto Kiewiin, joka oli slavilaisella alueella, saattoi tämän aineksen valtaan, ja kirkon mukana slavilaisuus myöskin levisi, koska sen kieli tuli kirkon

kieleksi. Tämä muutos ei kuitenkaan äkkiä tapahtunut, vaan vähitellen, ja vielä meidän päivinäkin sitä jatkuu, sillä vasta pakanuutensa heittämällä Tscheremissi tai Votjakki jättää kansallisen leimansa; kristinuskon kautta hän muuttuu Venäläiseksi, mutta kääntymällä islamin oppiin tulee hänestä Tatari. Suuri valtiollinen merkitys oli siis kristinopilla Venäjän valtion muodostumisessa, mutta toisaalta se vieroitti sen sekä lännessä asuvista slavilaisista sukulaisistaan että koko Länsimaista, sillä Länsi- ja Itämaiden kirkot olivat eronneet toisistaan ja vieraantuivat yhä enemmän, vieläpä kilpailu ja vihakin oli niiden kesken vallitsemassa, ja kirkolla keski-ajalla oli koko sivistys hallussaan ja sen lisäksi valtiollinenkin merkitys. Itämaalaisuus pääsi jo sen kautta alulle, mutta vielä suuremmassa määrässä vaikuttivat siihen valtiolliset olot.

Vladimirin aikana oli Venäjä alaltaan sangen laaja; idässä oli raja siirtynyt Volgan seuduille saakka, sillä Katzarein ja Bulgarein itsenäisyydestä oli tehty loppu, pohjoisessa se ulottui Laatokan, Äänisjärven ja Valget-järven seuduille asti, lännessä Weikselin keskijuoksuun ja Karpateihin ja etelässä Dniepr'in alajuoksun seuduille asti, josta kosket alkavat. Joka taholle oli siis valtaa laajennettu, ja siis aljettu se suunta, jota nykyaikoihin asti on jatkettu. Venäjä oli alkuaikoinaan merestä erotettuna sisämaassa monen suuren joen lähteiden ja latvojen ympärillä, mutta tästä umpinaisesta asemasta se alusta alkaen on pyrkinyt laajenemaan, anastaen suurten virtojen: Wolgan, Donin, Dniepri'n, Väinän y. m. koko juoksun haltuunsa, päästäkseen meren yhteyteen. Itäänpäin se kävi helposti, mutta lännessä oli kehittyneempi germanilaisuus vastassa.

Venäjän valtakunta oli kuitenkin höllä ja heikko, vaikka alaltaan suuri. Slavilaiset eivät tunteneet lujan valtioyhteyden tarvetta eivätkä Warjagitkaan; samoin kuin Länsi-Europan Roomasta levisi oppi hallitsijan suuresta vallasta, samoin Konstantinopolista tulleet papitkin opettivat kristinuskon ohessa myöskin Rooman lakia sekä sen mukana hallitsijan korkeata asemaa ja valtaa; mutta sitä ei saatettu idässä sen enempää kuin lännessäkään omistaa. Valtiota ei käsitetty elimelliseksi kokonaisuudeksi, vaan se oli kuin perheomaisuus, joka jaettiin mielin määrin. Tavaksi tuli, että hallitsijat jakoivat valtakunnan maat poikiensa kesken, niinkuin Merovingit ja Karolingit antoivat läänejä joko pojilleen tai herroille. Puolan kuningas Boleslaw III jakoi v. 1138 valtakuntansa neljään osaan; Venäjän taas jakaa Wladimirin poika Jaroslaw v. 1054 poikiensa kesken, ja hänen kuolemansa jälkeen jakaminen yhä jatkuu, niin että lopulta on 70 ruhtinaskuntaa, jotka keskenään kilpailevat ja taistelevat; Kiewin suuriruhtinaalla tuli kyllä olla yliherruus, niinkuin Länsimailla kuninkaalla,

mutta hänen ylivaltansa oli vaan nimeksi; sodat ovat joka-aikaisia niinkuin feodaalimaailmassa, vieraita kansojakin kutsutaan apuun keskinäisiin taisteluihin, valtio on hajaantunut ja sekasorto on vallitsemassa. Ruhtinasvalta idässä vastaa Länsimaiden feodaalilaitosta. Tämä hajanaisuus helpotti Mongolien valloitusta, joka vielä enemmän vieroitti Venäjän Länsimaista.

V. 1200 vaiheilla tuli tämä raakalaiskansa Aasiasta sivistykselle turmiota tuottamaan. Hajanaisina heimoina karjalaumojaan paimentaen olivat Mongolit asuneet Kiinan pohjoispuolella Amur-joen latvojen varsilla. Mutta ne yhdistyivät saman hallitsijan eli khaanin alle. *Temudsin,* jonka valtaan tullessa useat heimot olivat irtaantuneet, uudisti ja lujensi entisestään khaanin vallan. Hän on julmimpia hallitsijoita mitä historia tuntee, ja Mongolien menettely sodassa mitä kauheinta. 70 heimopäällikköä, jotka olivat irtaantuneet hänen vallastaan, hän heitätti kiehuvaan veteen täytettyihin kattiloihin, sen jälkeen hän kutsui kaikki heimot yhteiseen kokoukseen, jossa hän tunnustettiin hallitsijaksi, ja samassa tilaisuudessa eräs kuuluisa shamaani eli tietäjä esiintyy alastomana julistamaan, että taivaallinen ilmoitus oli hänelle lausunut Temudsinista tulevan koko maailman herran ja että häntä tulee sen vuoksi kutsua Dsingiskhaaniksi, s. o. kaikkein khaaniksi. Valloitusretkille hän heti lähtee: Kiinan pohjoisosa valloitettiin ensin, sitten kulki Dsingiskhaani Keski-Aasian läpi ja saapui islamin valtioihin, joista Kovaresmien oli kuuluisin. 400,000 Kovaresmia vastaan oli Jaksartes-virran luona 700,000 Mongolia, jotka viimemainitut pääsivät voitolle. Koko Itä-Aasia joutui heidän valtaansa. V. 1227 kuoli Temudshin, mutta känen seuraajansa jatkavat valloitusta. Bagdadin kalifikunnasta he v. 1258 tekivät lopun; Syriaan ja Vähään-Aasiaan asti he tunkeutuvat. Islamin sivistyksen sijaan näkyy nyt raakuus ja hävitys tulevan; ihmisiä murhattiin joukottain, vangittuja survottiin rikki suurissa rautahuhmareissa tai keitettiin kiehuvassa vedessä, kirjastot poltettiin ja kirjastohuoneet muutettiin talleiksi; Kiinan kaikki asukkaat sanoi Dsingiskhaani tahtovansa surmata muuttaakseen maan laitumeksi Mongolien karjalaumoille.

V. 1223 tuli osa tästä kauheasta kansasta Kaukasos-vuorten yli Venäjälle; jonkinlainen yhteys saatiin aikaan Venäjän ruhtinasten kesken; vieläpä Polowzitkin, jotka asuivat Etelä-Venäjällä, liittyivät heihin. Mutta Azowinmereen laskevan pienen Kalka-joen luona Venäläiset kärsivät tappion; heidän joukkonsa hajaantuivat, ja seuraavina vuosina pakotettiin kaikki ruhtinaskunnat Mongolien yliherruutta tunnustamaan, ainoastaan Nowgorodin valtio luoteisosassa jäi vapaaksi. Myöskin Puolan ja Unkarin Mongolit hävittivät, mutta Schlesiassa he kohtaavat kehittyneemmän

saksalaisen sotataidon, joka pakottaa heidät palaamaan. Puola ja Unkari vapautuvat myöskin, mutta Venäjä jääpi kahdeksi vuosisadaksi Mongolien valtaan. Tämän johdosta se yhä enemmän vieraantui Länsimaista. Sen ruhtinaat saivat pysyä asemillaan, mutta heidän täytyi olla khaaneille alamaisia ja maksaa veroa. Dsingiskhaanin pääkaupunki oli *Karakorum* Itä-Siperiassa, josta hän hallitsi koko tuota jättiläisvaltiota, joka ulottui melkein halki koko Aasian mantereen. Mutta pian se jakaantuu, niinkuin Itämaiden valtioiden tapana on ollut; muodostuu neljä pääosaa, joista kolme on Aasiassa, ja neljänteen kuuluu Europan maat eli Venäjä. Se on *Kaptschakin khaanikunta,* jonka pääkaupunki oli *Sarai* Volgajoen suussa; siellä asuu »kultaisen lauman» khaani komeassa teltassaan, jonne Venäjän ruhtinaat tulevat uskollisuuttaan vakuuttamaan ja asioitaan ajamaan; alamaisuuden merkiksi täytyy heidän niinkuin muidenkin alamaisten langeta maahan khaanin edessä, kunnianosotus, joka Itämailla on tavallinen. Venäjä oli nyt itämainen eli aasialainen valtio eikä sen vaikutus Europan asioihin tule vuosisatoihin näkyviin.

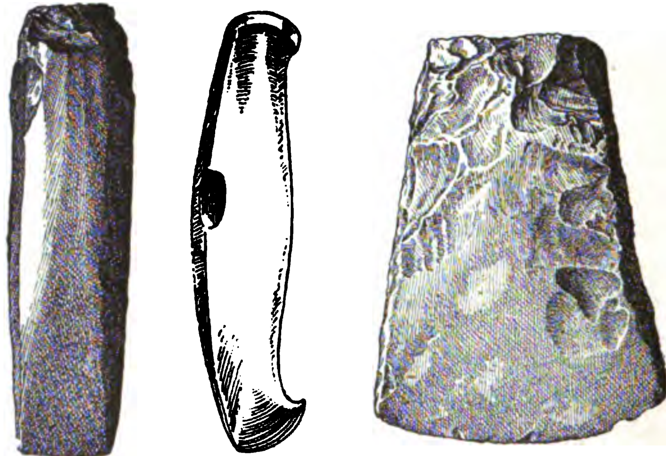
XV.

Suomalaiset heimot. — Kristinuskon tuonti Itämeren Suomalaisille.

Suomen suvun kansat. — Heidän asuinpaikkansa. — Varsinaiset Suomalaiset. — Muutto Suomenlahden kummallekin puolelle. — Bjarmien valtakunta. — Suomalaisten elinkeinot. — Kauppayhteys. — Uskonto. — Yhteiskuntaolot. — Suomen suvun kansat joutuvat eri kansojen vallanalaisuuteen. — Kristinuskon tuonti Liiviin ja Viroon. — Kalparitaristo. — Erik IX:nnen ja Henrik piispan retki Suomeen. — Henrikin surma. — Karjalaisten ja Venäläisten ryöstöretket. — Tuomas piispa. — Birger Jaarlin ja Torgils Knutinpojan retket. — Pähkinäsaaren rauha. — Pirkkalaiset. — Kirkollinen hallinto. — Jumalanpalvelus. — Suomen seurakunnat. — Luostarit. — Maallinen hallinto, verot, lainkäyttö.

Indo-europalaisen kansanryhmän rinnalla, johon kaikki ennenmainitut Europan sivistyskansat kuuluvat, on ural-altailaisella ryhmällä verraten pieni merkitys historiassa. Ainoastaan harvat siihen kuuluvista kansoista voidaan ollenkaan historiallisiin kansoihin lukea, ja

ne, jotka ovat kohonneet sivistykseen, ovat verraten myöhään siihen päässeet. Suomalaiset kansat, jotka myöskin kuuluvat tähän ryhmään, tulevat vasta ristiretkien aikana sivistyneiden kansojen yhteyteen, jonka vuoksi heidän historiansa vasta silloin alkaa. Vanhimmat tiedot heistä ovat hämärät, mutta muinaistutkimuksen sekä vertailevan kielitieteen avulla on koetettu saada selvää heidän historiantakaisista oloistaan sekä sukulaissuhteestaan. Sen perustuksella jaetaan Suomen suku eri ryhmiin: *suomalaiseen*, johon varsinaiset Suomalaiset, Karjalaiset, Aunuksen asukkaat, Vepsäläiset, Vatjalaiset, Virolaiset ja Liiviläiset kuuluvat, *mordvalaiseen* ja *tseremissiläiseen*, joissa kummassakin on kaksi eri kansaa, *lappalai-*

Laatokan seuduilta löydettyjä Muinais-Suomalaisten kiviaseita.

seen, joita on useita eri kansoja, *permalaiseen*, johon Syrjäänit, Permalaiset ja Votjakit kuuluvat, *obilaiseen*, johon Ostjakit ja Vogulit luetaan, sekä *unkarilaiseen*, johon Unkarin kansa kuuluu. Ainoastaan Unkarilaiset ja Itämeren rannoilla asuvat Suomalaiset ovat kehittyneet korkeampaan sivistykseen.

Aasiasta luultavasti suomalaiset kansat ovat tulleet länteenpäin, ja Uralin länsipuolella he vähitellen ottivat haltuunsa maan aina Itämereen asti, sillä Kristuksen syntymän aikana oli suuri osa nykyisestä Venäjästä heidän hallussaan. Magyarein kansa eli Unkarilaiset muuttivat myöhemmin vielä lännemmäksi, ottaen 9:nnen vuosisadan lopulla haltuunsa sen maan, jossa he vieläkin asuvat. Varsinaiset Suomalaiset kansat asuivat muista lännempänä sillä laajalla alalla, joka on Suomenlahden, Laatokan, Äänisjärven, Valgetjärven, Ilma- ja Peipsenjärvien välillä,

jo silloin jakaantuneena kahteen pääheimoon, *Hämäläisiin* ja *Karjalaisiin,* edelliset asuen etelämpänä, jälkimmäiset pohjoisempana. Mutta täältä he lähtivät vielä lännemmäksi kulkemaan, luultavasti slavilaisten kansojen pakottamina, jotka etelästä tunkeutuivat heidän asuinpaikoilleen. Suuret kansainvaellukset nähtävästi ulottivat vaikutustaan tänne asti, sillä kun Hunnit idästä hyökkäsivät slavilaisheimojen alueelle, läksivät näistä osa länteen-, osa pohjoiseenpäin (ks. edell. luk.). V. 450 vaiheilla arvellaan Suomalaisten muuton alkaneen, mutta se tapahtui vähitellen ja kesti arvattavasti jonkun vuosisadan; perhe tai sukukunta siirtyi kerrassaan ja valitsi itselleen sopivan asuinpaikan jonkun joen laaksossa tai järven rannalla, sillä tällaisille seuduille he mieluimmin asettuivat. Karjalaiset ottivat haltuunsa Laatokan länsi- ja pohjoispuolella olevat laajat maat, laajentaen alaansa aina Vienanmeren rannoille asti; Suomenlahden eteläpuolelle siirtyivät Kuurilaiset, Liiviläiset ja myöhemmin Virolaiset, saman lahden pohjoispuolelle taas kulkivat Varsinais-Suomalaiset, Hämäläiset ja Savolaiset. Aluksi joutui heidän haltuunsa ainoastaan eteläinen osa maasta meren rannikolta Kokemäenjokeen, Näsijärven, Päijänteen ja Saiman vesistöihin asti; Lappalaiset, jotka aikaisemmin olivat Suomessa asuneet, samoilivat vieläkin pohjoisempana. N. s. *Jättiläiset* eli *Jatulit,* eräs toinen kansa, joka Suomessa ennen oli asunut ja jonka syntyperästä ollaan epävarmoja, häviää tietämättömiin Suomalaisten muuton jälkeen; taruissa kerrotaan heidän paenneen maanluoliin ja kallionrotkoihin.

Suomalaiset heimot olivat verraten vähälukuiset ja myöskin vähäväkiset; he elivät laajalla alalla hajallaan toisistaan ja ilman valtiollista yhteyttä, jonka vuoksi he eivät saattaneet saada aikaan mitään yhteistoimintaa eivätkä esiintyä yhtenä kansana. Ainoastaan yksi suomalainen valtio, *Bjarmien valtakunta* Vienanmeren rannoilla, muodostui ja saavutti Pohjoismaissa suuren kuuluisuuden. Skandinavian vanhoissa taruissa kerrotaan paljon tästä maasta, sillä Norjan viikingit kulkivat siellä kauppa- ja ryöstöretkillä; 9:nnellä vuosisadalla he ensi kerran tänne lienevät tulleet, sillä silloin muuan *Otter*-niminen mies kertoo Englannin kuninkaalle Alfred suurelle purjehtineensa sinne Pohjois-Norjasta. Sen jälkeen kulki sinne useita joukkoja, Bjarmien rikkaudet kun heitä houkuttelivat. Viena-joen suussa oli heidän pyhä kalmistonsa, jossa oli temppeli ja siinä kuuluisa jumalankuva, jonka kaulan ympäri oli kultaketjut ja polvilla astia täynnä kultarahoja, joita jumalalle oli uhrattu. Samoin oli kalmistossa paljon aarteita, sillä Bjarmien tapana oli kuolleen mukana kätkeä osa hänen omaisuudestaan. Näitä viikingit halusivat, ja kerran eräs *Torer Hund* ja *Kaarli* seurueineen ryöstivät tuon pyhän paikan. Kaupat

suoritettuaan he purjehtivat pois, mutta yön tullen he palasivat takaisin. Kun kalmiston vartijat olivat poissa, hyökätään aidan yli sinne; hautakumpuja kaivetaan ja jumalalta lyödään pää poikki ja kultaketjut sekä uhrirahat riistetään. — Bjarmit olivat kauppakansaa, ja kaupasta he rikkautensa saivat. Turkiksia ja mursunhampaita heidän maastaan vietiin etelään, ja Bulgarian kautta he taas saivat Etelämaiden tavaroita, joita Aasiasta asti tuotiin (ks. edell. luk.). Heidän alkuperästään ei olla varmoja; tavallisesti heitä pidetään Karjalaisina, ja muutamat tutkijat arvelevat, että Kalevalan runot olisivat siellä syntyneet Bjarmien mahtavuuden aikana.

Jo pakanuuden aikana suomalaiset esi-isämme kohosivat jossakin määrin alkuperäisestä luonnontilasta, sillä vuosisatoja he olivat olleet monien naapurien, Slavilaisten, Liettualaisten, Gotien ja Skandinavilaisten kanssa yhteydessä, jota monet suomenkieleen tulleet lainasanat todistavat. Pääelinkeinona oli heillä Suomenniemelle asetuttuaan yhäti metsästys ja kalastus; keihäillä, nuolilla ja jousilla he kaatoivat karhuja, näätiä, oravia ja muita metsäneläimiä tai pyydystivät nuotalla, rysillä, merroilla, katiskoilla, atraimella ja koukuilla kaloja, mutta jo alku maanviljelykseenkin oli heillä, nimittäin kaskenpoltto. Ohra, joka nopeasti kypsyy, oli heidän alkuperäinen viljalajinsa, juurikasveista taas nauris; mutta jo ruista ja vehnääkin ruvettiin viljelemään sekä pellavaa. Vanhin kotieläin oli peni eli koira, mutta jo pakanuuden aikana heillä oli hevosia, lehmiä, lampaita ja sikoja, joita naapureiltaan olivat oppineet tuntemaan. Kaupankäyntiä ylläpidettiin idässäpäin asuvien kansojen kanssa, sillä niitä tavaroita, joita Volgaa pitkin tuotiin Arabialaisilta, levisi Laatokan seuduille asti; arabialaiset rahat, joita on löydetty Vuoksen seuduilta, ovat tätä kauppayhteyttä todistamassa. Mutta lännestäpäin kävi toinen kauppatie Suomen rannoille; Saksalaisten laivoja Lybeckistä tai Wisbystä kulki näet vuosittain Suomenlahdella Neva-joen suuhun ja siitä Nevaa myöten Laatokkaan ja Olhovaa myöten Nowgorodiin, joka kohosi suureksi kauppakaupungiksi; mutta matkoillaan ne poikkesivat Suomenkin satamiin, joista tärkein lienee ollut Aura-joen suussa; Hämäläisten satama oli toinen, kenties Kokemäenjoen suussa, ja Karjalaisten satama Koivistossa kolmas. Suomesta he saivat pääasiallisesti metsäneläinten nahkoja. Näitä suomalaiset käyttivät rahan asemestakin niinkuin näkyy siitä, että raha-sanan alkumerkitys on metsäneläimen nahka. Ulkomaalta taas tuotiin vaatteita, koristuksia, aseita; saksansaappaista puhutaan esim. Kalevalassa. Suomalaisten teollisuus oli kuitenkin jotenkin korkealle kehittynyt; kehrääminen ja kankaiden kutominen oli yleistä, aseita sekä monellaisia koristuksia valmistettiin, ja seppä oli kunnianimi.

Pakanallisten kansojen tapaan Suomalaiset palvelivat alkuansa luonnon-esineitä mutta sittemmin erotettiin luonnosta siinä vaikuttavat jumaluusvoimat, joten uskonto sai henkisemmän luonteen. Jumaluusolennoita oli useita, ylempiä ja alempia, joilla kullakin oli oma toimintapiirinsä. Korkein jumala oli *Ukko,* joka asui taivaassa; ukkonen, tuulet ja säät olivat hänen vallassaan, ja sen nojassa hän antoi vuodentulonkin. Ruohopartainen ja vaahtivaippanen *Ahti* ja hänen puolisonsa *Vellamo* asuivat *Ahtolassa,* joka oli meren pohjassa ja jossa he hallitsivat veden valtakuntaa. Metsän isäntä oli *Tapio,* joka puolisoineen ja muine väkineen asui synkän metsän sisässä *Tapiola*-nimisessä linnassaan. . Kolkossa *Manalassa,* joka oli leveän virran erottamana elävien maailmasta, vallitsi tyly *Tuoni* eli *Mana.* Mutta varsinaisten jumalien ohessa oli kaikilla taivaankappaleilla, puilla, lähteillä sekä muilla esineillä omat haltijansa; *Päivätär, Kuutar, Suvetar, Pihlajatar, Katajatar* olivat sellaisia. Juhlia pidettiin jumalien kunniaksi, jolloin heille tarjottiin uhreja osottamastaan suosiosta tai sen vuoksi, että he olisivat vastaisuudessa suosiollisia; niinpä maamies uhrasi Ukolle saadakseen hyvää vuodentuloa, metsämies taas kääntyi lupauksilla ja uhrilla Tapion puoleen. Temppeleitä ei Suomalaisilla ollut, vaan uhrit toimitettiin pyhissä lehdoissa tai vuorten kukkuloilla; ruokaa ja juomaa uhreissa tarjottiin jumalille, vieläpä hevosia, härkiä ja muita eläimiä, joskus kenties uhrattiin sotavankikin heille sovitukseksi.

Vaikka jumalat ja haltijat vallitsivat luontoa ja sen voimia, oli ihmiselläkin suuri voima sen yli, sillä henkensä voimalla luultiin hänen voivan tunkeutua luonnon salaisuuksiin ja siten saada sitä ohjatuksi tahtonsa mukaan; lausumalla syntysanat ja loihtuluvuilla manaamalla saattoi ihminen näet häätää taudit ja muunkin pahan. Kaikki eivät tätä kuitenkaan kyenneet aikaansaamaan, vaan ainoastaan tietäjät eli loihtijat, jotka olivat muita viisaammat. Loihtiminen olikin kaikilla suomensukuisilla kansoilla yleinen, ja tietäjää pidettiin suuressa arvossa; niinpä Väinämöinen, suurin tietäjä, esiintyy Kalevalan pääsankarina. Hän käyttää ainoastaan sanan ja laulun voimaa loihtiessaan, mutta suomensukuisilla kansoilla, esim. Lappalaisilla, oli myöskin noitarumpuja, joita tietäjät käyttivät välikappaleena selvittäessään tulevia tapahtumia. — Tälläista uskontoa sanotaan *shamanismiksi.*

Yhteiskuntalaitos oli samantapainen kuin kaikilla kansoilla alkuperäisessä tilassaan. Sen pohjana oli perhe, missä perheenisä vallitsee; vaimo saadaan ryöstämällä tai ostamalla toisesta heimosta, mutta häntä kohdellaan kuitenkin hyvin ja hänen asemansa perheessä on tärkeä. Ne

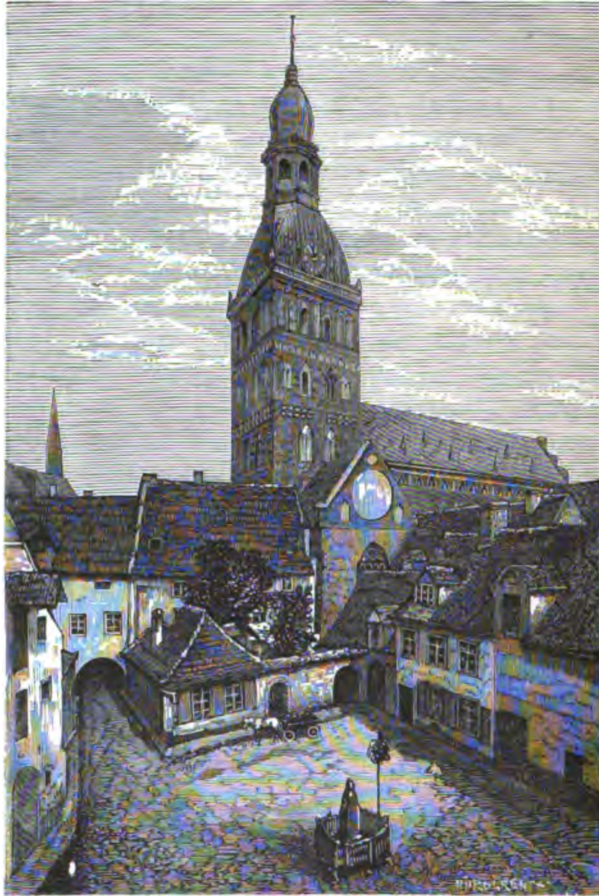
perheet, jotka olivat sukulaisuudessa keskenään, muodostivat kyläkunnan, jolla oli yhteiset peltomaat, mitkä jaettiin arvalla perheiden kesken. Samoin kuin Slavilaisilla Venäjällä ei siis Muinais-Suomalaisillakaan ollut yksityistä omistusoikeutta maahan, vaan ainoastaan nautinto-oikeus. — Kihlakuntaan taas, jonka asiat ratkaistiin käräjissä, kuului useita kyläkuntia. Samoin kuin Germanilaiset, kokoontuivat vapaat perheenisät määrätyille käräjäpaikoille taivasalla päättämään aijotusta sotaretkestä sekä ratkaisemaan syntyneitä riitoja ynnä muita yhteisiä asioita. Virolaisilla ja Liiviläisillä oli jonkinlaisia päälliköitä eli johtajia, mutta Suomalaisilla ei niitä tiedetä olleen; sotaan lähdettäissä tai vihollista vastaan puolustauduttaissa johtaja kuitenkin oli tarpeen. Heimojen väliset sodat tai oikeammin ryöstöretket olivat tavallisia, mutta toisinaan tehtiin sellaisia kauemmaksikin. Kun viikingiretket loppuvat, alkavat Suomalaiset purjehtia laivoillaan Ruotsin rannikoita ryöstääkseen; ja varsinkin Karjalaisten retkistä ajantiedot mainitsevat. Nämät olivatkin tärkeänä syynä siihen, että Suomalaisia aljettiin käännyttää kristinuskoon.

Suomen suvun kansat asuivat laajalla alalla ilman keskinäistä yhteyttä ja toisistaan suuresti vieraantuneina, jonka vuoksi he, ollen vielä alhaisella sivistyksen asteella, eivät osanneet itselleen itsenäistä valtiollista asemaa hankkia, vaan vähitellen joutuivat muiden kansojen vallanalaisuuteen. Idempänä olevat kansat tulevat Venäläisten yhteyteen ja rupeavat sulautumaan niihin, heittäen oman kansanluonteensa; vuosisatoja on siihen kuitenkin tarvittu, eivätkä kaikki kansat vieläkään ole hävinneet. Itämeren Suomalaisista ovat Suomen ja Viron kansat paremmin osanneet omintakeisuutensa säilyttää, vaikka hekin ovat muukalaisten vallanalaisuudessa olleet. Suomenlahden molemmin puolin asettuneina joutuivat he Slavilaisten ja Germanilaisten rajamaille; Slavilaiset tahtoivat idästäpäin levittää Itämerelle asti valtaansa; saksalaisuus taas osotti keskiajalla erinomaisen suurta elinvoimaa; olemme jo nähneet sen anastavan suuren alan Slavilaisilta, ja Saksalainen ritarikunta tuli 13:nnen vuosisadan alkupuolella käännyttämään Preussiläisiä, muuttaen heidänkin maansa saksalaiseksi; Ruotsalaiset taas Itämeren toiselta puolen olivat jo pakanuuden aikana käyneet silloin tällöin Suomalaisia verottamassa, ja pyrkivät taas kristinuskon saatuansa uudistamaan valtaansa näillä mailla. Tärkeätä oli näiden Suomen heimojen vastaiselle kehitykselle, miltä taholta kristinusko ja herruus heille tulisi; Venäjällä oli kreikkalais-katolinen kirkko tarjona sekä valtio- ja yhteiskuntalaitos, joka oli itämaalaiseksi muuttumassa, lännestä taas roomalais-katolinen kirkko ja sen mukana ajan korkein sivistys sekä Länsimaiden valtio- ja yhteiskuntalaitos, Saksassa jo

kehittynyt alemman kansan sorroksi, mutta Ruotsissa vielä koko kansan vapauden pohjalla säilyneenä. Saman vieraan valtaan eivät kaikki Itämeren rannoilla asuvatkaan Suomalaiset joutuneet, vaan yksi kansa yhden, toinen toisen, joka seikka heidät vielä enemmin toisistaan vieroitti. Venäjän ruhtinaat alkavat jo aikaisin tehdä retkiä Virolaisten ja Liiviläisten alueelle, pakottavat heidät veroa maksamaan ja perustavat linnojakin heidän maahansa; niinpä suuriruhtinas Jaroslaw tekee v. 1030 sinne retken ja perustaa valtansa tueksi Jurjewin (Tarton) linnan. Mutta hänen kuoltuaan Virolaiset vapautuvat v. 1060. Seuraavat ruhtinaat kukistavat heidät uudelleen, mutta pian Virolaiset hävittävät linnat ja kyökkäävätpä joskus Venäläisten alueellekin. Venäjän ruhtinaat eivät osanneet valtaansa lujittaa hallinnollisilla toimilla ja voittamiansa kansoja itseensä liittää. Heidän herruutensa oli samantapainen kuin Skandinavian viikingien, jotka aikaisemmin, 9:nnellä ja 10:nnellä vuosisadalla, olivat näillä seuduin käyneet; he ottivat veroa maahan tultuaan, mutta kun lähtivät pois, jätettiin vero suorittamatta. Venäjän sivistys oli vielä niin alhaisella kannalla, että se ei saattanut lujaa herruutta perustaa, vielä vähemmän kilpailla germanilaisuuden kanssa, joka lännestäpäin tuli sitä vastaan. Germanilaiset eivät ainoastaan maita valloittaneet, vaan he osasivat myöskin niitä hallita; herruus ei jäänyt yksin pinnalle veronmaksun muodossa, vaan se painoi leimansa syvälle yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen järjestykseen, josta ei voitu päästä yhtäkkiä irtaantumaan.

Saksalaisia kauppiaita Lybeckistä sekä Wisbystä Gotlannin saarelta oli jo kauan aikaa käynyt kauppaa tekemässä Väinä-joen suussa pakanallisten Liiviläisten kanssa; keväällä he tulivat, viipyivät kesän siellä ja syksyn tullen palasivat kotimaahansa. Kauppiasten laivoilla saapui v. 1186 eräs hurskas munkki *Meinhard*, joka oli Holsteinista kotoisin, ja rupesi kristinuskoa saarnaamaan sekä perusti ensimmäisen seurakunnan. Meinhard oli uuttera ja sävyisä mies, mutta hänen seuraajansa *Bertold* koetti väkivallalla levittää uutta oppia. Silloin kastetut Liiviläiset Väinä-joessa pesivät kasteen pois ja alkoivat taas uhrata vanhoille jumalilleen. Vasta piispa *Albert*, joka v. 1200 tuli Väinä-joen suulle, tuoden mukanaan paljon saksalaisia ritareja, saattoi evankeliumin opin vakaalle pohjalle. Luopiot pakotettiin uudestaan kasteeseen ja väkivallalla kristinoppia levitettiin laajemmallekin. Oman valtansa ja uuden opin tueksi Albert perusti Riika-nimisen kaupungin, joka tuli piispan asuinpaikaksi, ja saadakseen lujempaa aineellista voimaa hän v. 1202 muodosti hengellisen ritarikunnan, jota kutsuttiin *Kalparitaristoksi;* paavi Innocentius III vahvisti sen säännöt, jotka olivat samallaiset kuin

Temppeliherrain ritarikunnan Pyhässämaassa. Ritarit sitoutuivat uhraamaan toimensa ja elämänsä pakanoiden käännyttämiseen, ja monta kymmentä vuotta heidän täytyikin taistella Liiviläisten, Lättiläisten ja Virolaisten kanssa, ennenkuin he saivat ne valtansa alle taipumaan. Mutta taistelu ei ollut yksinomaan kristinopin herruudesta, vaan myöskin maalli-

Riian tuomiokirkko.

sesta vallasta; pakanat eivät menettäneet ainoastaan uskontoansa, vaan myöskin vapautensa; heitä pakotettiin maksamaan veroa ja tekemään päivätöitä linnojen rakennuksissa, jotka heidän sortonsa ylläpitäjiksi kohosivat. Osa Liiviläisistä taipui piankin; niinpä jo v. 1206 kävi yksi heidän etevimmistä johtajistaan, *Kaupo,* erään lähetystön mukana Roomassa itse Innocentius III:nnen puheilla, joka kohteli häntä ystävällisesti ja

antoi hänelle suuria lahjoja, kun hän palasi kotimaahansa. Kaupo oli jo niin vieraantunut sukulaisistaan, että hän taisteli Saksalaisten kanssa Virolaisia vastaan, jotka paljon sitkeämmin vapauttaan puolustivat. Heidän kuuluisin päällikkönsä oli *Lemmitty,* joka koetti saada koko kansan taisteluun. Mutta v. 1217 hän kaatui ja Saksalaiset saivat voiton. — Tähän aikaan (v. 1219) saapui niinikään Tanskan kuningas Valdemar II suurella laivastolla Pohjois-Viron rannalle, valtaansa laajentaakseen ja kristinoppia levittääkseen;Räävelin eli Tallinnan kaupunki perustettiin, ja rannikon ulkopuolella oleva Saarenmaa valloitettiin (ks. luk. XIII). Mutta Tanskankin herruus oli epävakaalla pohjalla, sillä Virolaiset tekivät usein kapinoita; v. 1223 esim. papit ja muukalaiset surmattiin tai vangittiin, linnoja hävitettiin ja kutsuttiinpa vielä Venäläisiäkin apuun. Tanskan valta olikin häviämässä, mutta silloin Riian piispa tulee kukistamaan kapinan. Pohjoisosa Virosta jäi Tanskalle, mutta eteläinen osa sekä Liivinmaa joutui Kalparitaristolle, joka pian, vv. 1230—1231, myöskin pakotti Kuurilaiset kristinuskoon ja valtansa alle.

Liiviläisten ja Virolaisten maahan muodostui näin hengellinen valtio, joka tunnusti paavin ja Saksan keisarin yliherruutta. Muukalaiset ritarit olivat maan herroina, jotka saatuaan kansan kukistetuksi rupesivat linnoissaan elämään huolettomina, jota vastoin entiset omistajat viljelivät korkeata vuokraa vastaan maataan ja tekivät päivätöitä linnan herralle. Pukuna oli ritareilla, niinkuin Temppeliherroilla, pitkä, ylhäältä avonainen valkea takki, ja hartioilla valkea viitta, jossa oli punainen risti ja miekka kuvattuna; sodassa heillä oli raskas rautapuku yllänsä; kilpi, miekka ja keihäs olivat heidän aseensa. Paitsi näitä ritariveljiä kuului veljeskuntaan pappisveljiä ja palvelevia veljiä, jotka kaikki olivat tehneet nuot neljä lupausta, köyhyyden, naimattomuuden ja kuuliaisuuden sekä lupauksen taistella pakanoita vastaan, niinkuin Pyhänmaan hengellisten ritarikuntien jäsenet. Johto oli suurmestarilla, joka asui Riiassa; hän oli ylipäällikkö sodassa; mutta maan hallituksesta kilpaili hänen kanssaan Riian arkkipiispa, jolla oli kirkon ylin johto. Maasta oli osa piispoilla ja kirkolla hallussaan, mutta ritareilla oli suurin osa.

Viljelys oli maahan tullut; peltoja ja niittyjä oli entistä tiheämmin, metsät harventuneet, teitä rakennettu liikkeen helpottamiseksi; vanhat puulinnat, joita pakanalliset Suomalaiset olivat itsenäisyytensä turvana pitäneet, olivat hävinneet, ja niiden sijaan kohosi luostareja ja kirkkoja sekä lujia kivilinnoja, jotka olivat järjestyksen turvana, mutta samassa entisten asukasten vallanalaisuuden ja sorron ulkonaisena merkkinä. Riian ja Räävelin kautta oltiin vilkkaassa yhteydessä Saksan kanssa.

Mutta tuo uusi valta tuntui kansasta kovalta; päivätöiden tekeminen, kymmenyksien suorittaminen kirkolle, herrojen lausumat tuomiot ynnä monet muut seikat saattoivat Virolaiset kapinanyrityksiin, ja vihdoin v. 1343 tehtiin yleinen kapina, johon kaikkien piti osaa ottaa ja johon vielä Suomestakin apua toivottiin. Mutta Saksalaisten ritarien sotataito ja paremmat aseet senkin tukahuttivat. Vapaus oli mennyt; orjuus sen sijaan vakaantunut. — V. 1346 luovutti Tanskakin pohjoisen Viron Kalparitaristolle.

Suotuisammaksi muodostui niiden hämäläis- ja karjalaisheimojen tulevaisuus, jotka olivat Suomenlahden pohjoispuolelle muuttaneet ja jotka saivat Ruotsista kristinuskon. Ruotsin puolelta oli jo viikingiretkien aikakaudella kuljettu Suomessakin veroa ottamassa, mutta, niinkuin jo mainittiin, olivat nämä retket kristinuskon vaikutuksesta loppuneet. Suomalaiset puolestaan taas kävivät Ruotsin puolella ryöstöretkillä, tullen sen ranta-asukkaille kovaksi vitsaukseksi. Valtakunnan turvallisuuden vuoksi oli niistä loppu tehtävä, ja sen vuoksi olivat Suomalaiset kukistettavat. Mutta se pyhä innostus, minkä uusi oppi oli vasta kääntyneessä kansassa herättänyt, tuli tähän lisäksi antamaan retkelle aatteellisemman luonteen. Ruotsissa oli vastikään (v. 1152) käynyt muuan paavin legaatti järjestämässä sen oloja muiden katolisten maiden mukaisiksi ja hän lienee myöskin kehottanut hurskasta *Erik Jedvardinpoikaa* retkelle. Katolisen kirkon etu vaati, että tältä puolen oli käännytystyöhön ryhdyttävä, sillä idän puolelta saattoi kreikkalais-katolinen kirkko ennen pitkää tulla liittämään nämät kansat yhteyteensä, ja kilpailu oli vallitsemassa näiden kirkkokuntien välillä. Nämät tapahtumat ovat muuten hyvin hämärässä, sillä luotettavia lähteitä ei ole käytettävinä; muutaman vanhan kronikan ja myöhemmin syntyneiden legendojen kertomuksista ei saata erottaa, mikä on tositapauksiin perustuvaa, mikä hurskaan mielikuvituksen luomaa.

Pyhä Erik, niin nuot ajantiedot kertovat, kokosi sotureita ja pappeja laivoihinsa ja purjehti Itämeren poikki Suomen rannikolle. Upsalan piispa, *Henrik,* joka oli Englannista kotoisin, oli tärkein mies kuninkaan rinnalla. Nuo kaksi »ristiveljeä jaloa», joksi heitä kansanrunossa kutsutaan, astuivat maalle Aura-joen suussa, joka oli vanha satamapaikka ja jossa sen vuoksi oli paljon kansaa tavattavissa. Retken arvellaan tapahtuneen v. 1157. Legenda kertoo Erikin tarjonneen rauhaa ja kristinoppia Suomalaisille, mutta he eivät suostuneet siihen sovinnolla, jonka vuoksi hän ryhtyi väkivaltaan. Tappelussa Ruotsin ritarit saavat voiton, ja paljon Suomalaisia kaatuu, joita hurskas kuningas itkien katselee, koska he kristinuskoon kastamattomina muka eivät saattaneet taivaaseen

Kuva P. Henrikin kenotafiumin (s. o. tyhjän ruumisarkun) kannesta Nousiaisten kirkossa. (Flandriialaista tekoa.)

päästä. Henkiin jääneet pakotettiin kasteeseen, joka toimitettiin *Kupittaan* lähteessä Turun lähellä. Tämä oli Ruotsin vallan alku Suomessa, ja sen tueksi Erik perusti Aura-joen suuhun linnan, jonka jälkeen hän palasi Ruotsiin. Henrik piispa taas lähti kauemmas saarnaamaan uutta oppia ja tuli matkoillaan aina Kokemäenjoen seuduille asti, jossa vieläkin on säilyneenä huone, missä hän tarun mukaan olisi saarnannut. Seuraavana vuonna hän ilkeän *Lallin* surmaamana heitti henkensä Köyliönjärven jäällä. Mutta kuolemansa jälkeen hän korotettiin Suomen suojeluspyhimykseksi, jonka puoleen voitiin rukouksilla kääntyä; monta ihmettä kerrottiin hänen tehneen kuolemansa jälkeen, sillä kansan käsityksessä tuollaiset henkilöt muuttuivat yliluonnollisiksi olennoiksi. Jokaisessa kirkossa oli keski-ajalla hänen kuvansa, mutta hänen luunsa säilytettiin kalliissa arkussa Turun tuomiokirkossa v:teen 1720 asti, jolloin Venäläiset veivät ne pois.

Mutta Pyhän Erikin ja Henrik piispan toiminnan hedelmät näyttivät hukkaan haihtuvan, sillä tuo pieni Suomen kristillinen seurakunta joutui Henrikin kuoltua tukalaan asemaan; pakanalliset Hämäläiset ja Karjalaiset, vieläpä Venäläisetkin, ahdistelivat sitä, tehden tuon tuostakin ryöstöretkiä heidän maahansa aina Turkuun asti; niinpä vanhat ajantiedot kertovat Rodulf-nimisen Suomen kirkon esimiehen saaneen surmansa (1178); v. 1187 karjalainen retkikunta kulki laivoillaan Ruotsiin asti ja tuli Mälarin järveä pitkin pääkaupungin Upsalan läheisyyteen, polttaen Sigtunan vanhan kauppakaupungin, ja Upsalan piispakin murhattiin; v. 1198 Venäläiset taas polttivat Turun kaupungin. Kristityt olivat liian vähälukuisia voidakseen torjua näitä raakoja vihollisia, ja Ruotsin hallitus taas ei 90:neen vuoteen Erikin retken jälkeen lähettänyt tänne uusia voimia, sillä sisällisten riitojen vuoksi se ei voinut kääntää huomiotaan Suomen oloihin.

Mahtava ja toimelias paavi Innocentius III, joka vahvisti Kalparitariston vallan Liivinmaalla, ryhtyi Suomestakin huolta pitämään, lähettäen tänne piispaksi erään englantilaisen dominikaanimunkin *Tuomaan,* joka oli tunnettu jänteväksi ja tarmokkaaksi mieheksi. Hän vakaannutti kristinuskon Varsinais-Suomessa ja levitti sitä Hämäläistenkin maahan, jotka vastikään olivat ryöstäneet ja surmanneet kastettuja lapsia sekä uhranneet jumalilleen täysikasvaneita ihmisiä, ensin raastettuaan sisälmykset heidän ruumiistaan, puhkaisseet papeilta silmät sekä polttaneet heidät, niinkuin eräässä paavin kirjeessä mainitaan. Mutta Suomen seurakunta ei voinut olla turvattu, ennenkuin Karjalaiset ja Venäläiset olivat kukistetut, jonka vuoksi Tuomas varusti suuren retken heitä vastaan; suomalaisia,

ruotsalaisia ja norjalaisia ritareja kerääntyi hänen joukkoonsa, ja Viron puolelta tuli vielä Kalparitarejakin hänen avukseen. Tuo suuri ristiarmeija joutui kuitenkin tappiolle Neva-joen rannalla, jossa Nowgorodin ruhtinas *Aleksanteri Jaroslawinpoika* sen voitti (1240), ja jonka voiton johdosta hän sai kunnianimen *Newskij* (Nevalainen). Tämä tapahtuma vaikutti masentavasti Tuomas piispaan, sillä pakanoiden voima rupesi taas lisääntymään eikä hän saattanut sitä masentaa; hänellä oli sitä paitsi omantunnonvaivoja, hän kun kiivaudessaan oli silponut erään ihmisen kuoliaaksi ja vielä väärentänyt paavin kirjeen. Sen vuoksi hän pyysi paavilta eroa piispantoimesta, tunnustaen samassa katuvaisena nuot rikokset. Paavi suostui hänen pyyntöönsä. Hän lähti v. 1245 Suomesta, eläen vielä sen jälkeen kolme vuotta Wisbyssä Gottlannin saarella.

Ruotsin hallitus saattoi taas ryhtyä uudelleen käännytystyöhön, sillä olot olivat vakaantuneet, ja 13:nnen vuosisadan toisella puoliskolla siellä oli eteviä valtiomiehiä, jotka muutenkin kohottivat Ruotsin asemaa ja kehittivät sen oloja. *Birger Jaarli* on ensimmäinen, hänen poikansa *Maunu Latolukko* sekä marski *Torgils Knutinpoika* hänen jälkeensä. — Birger Jaarli tekee v. 1249 toisen ristiretken Hämäläisten maahan, laskee sen valtansa alle sekä perustaa sinne *Kronoborgin* linnan eli *Hämeenlinnan*. V. 1293 Torgils Knutinpoika purjehtii Karjalaisten maahan ja kukistaa heidän itsenäisyytensä. *Viipurin* linna perustetaan Ruotsin vallan tueksi. Torgils Knutinpoika aikoo ottaa vielä Neva-joen seudutkin eli Inkerinmaan Ruotsin valtaan, sulkeakseen Venäläiset kokonaan Itämeren yhteydestä; mutta sitä hän ei saanut aikaan. V. 1300 hän kyllä teki sinne retken ja perusti *Landskrona*-nimisen linnankin, mutta ennen pitkää Nowgorodilaiset sen hävittivät. Vasta Kusta II Adolf nämät seudut liitti Ruotsin valtaan kolme vuosisataa myöhemmin.

Maunu Latolukon sinetti vuodelta 1275

Molemminpuolisia hävitysretkiä kesti vielä jonkun aikaa, kunnes rauha saatiin aikaan; se tehtiin *Pähkinäsaaressa* v. 1323, ja siinä määrättiin ensi kerran raja, joka erotti Suomen heimot eri valtioiden yhteyteen. Raja pantiin kulkemaan etelässä Siestarjoesta, josta se nytkin alkaa; sieltä se kulki Vuoksen seuduille, josta se jatkui luoteeseen päin nykyisen Savonlinnan ohi Pohjanlahden rannalle asti Pyhäjoen suun

kohdalle. Laatokan seudut, Pohjois-Karjala ja pohjoinen osa Pohjanmaastakin jäivät siis Nowgorodin valtaan. Kreikkalais-katolinen oppi olikin täällä jo alkanut levitä, sillä v:sta 1227 olivat Venäläiset alkaneet sitä Karjalaisille saarnata.

Pähkinäsaaren rauhan kautta oli Suomessa asuvien heimojen vastainen asema pitkiksi ajoiksi määrätty. Eri valtioiden ja uskontojen vaikutuksen alaisiksi jouduttuaan Suomen suvun eri kansojen kehitys kulki nyt eri suuntaan ja sen kautta ne yhä enemmän vieraantuivat toisistaan. Niistä heimoista, jotka joutuivat Ruotsin yhteyteen, muodostui Suomen kansa, sillä ne alkoivat järjestetyn hallituksen kautta sulautua yhteen, ja tästä alkaen vasta Suomen kansasta varsinaisesti saattaa puhua.

Suomalaisten asutus rajoittui näihin aikoihin eteläosaan maata, ja tiheimmin asutut olivat Lounais-Suomi ja myöskin rannikot; pohjoisissa ja sisäosissa samoilivat vielä Lappalaiset, ja ainoastaan kesäisin kulki viljelysseuduilta kalastajia ja metsästäjiä saaliin hakuun näihin erämaihin. Vasta v. 1300 vaiheilla rupeaa vakinainen asutus leviämään Pohjanmaalle, johon Pirkkalaisia siirtyi niinkuin arvellaan Hämeestä Pirkkalan ja Rengon pitäjistä. He olivat kauppamiehiä ja saivat sittemmin hallitukselta oikeuden ottaa veroa Lappalaisilta. Myöskin Ruotsin puolelta siirtyi Keski-Pohjanmaan rannikolle samaan aikaan uudisasukkaita, ja heidän asuma alansa ulottui aina Kokemäenjoen seuduille asti etelässä, vaikka Satakunnan rannikon Ruotsalaiset sittemmin ovat sulautuneet Suomalaisiin; Pohjanmaan rantapitäjät sitävastoin ovat vieläkin ruotsalaisen väestön hallussa. — Jo aikaisemmin, luultavasti jo pakanuuden aikana, oli Ahvenanmaalle ja Uudenmaan rannikolle muuttanut ruotsalaisia uudisasukkaita.

Lähes puolitoista vuosisataa Suomen valloitus kesti, ja sen kuluessa Ruotsin valta vitkaan, mutta varmasti täällä vakaantui; pakanalliset uskonnonmenot ja vanhat yhteiskuntaolot väistyivät vähitellen uusien tieltä. Suomi liitettiin Rooman kirkkoon, joka vasta näihin aikoihin emämaassakin järjestyi; maamme muodostettiin eri hiippakunnaksi, ja piispanistuin oli ensin Nousiaisissa, josta se siirrettiin Räntämäelle ja vihdoin v. 1300 vaiheilla Turkuun. Suomen ensimmäisenä piispana on Tuomasta pidettävä, sillä Henrik oli Upsalan piispa, ja hänen jälkeisensä kirkon päämiehet eivät tätä arvoa olleet saaneet. Tuomas piispan jälkeläiset olivat ruotsalaisia, jotka Ruotsin kuningas määräsi, mutta jo v. 1291 saapi suomalainen mies ensi kerran hiipan, kun *Maunu I* valitaan piispaksi. Kuningas ei enää myöskään näitä aseta, vaan muiden katolisten maiden tapaan on v. 1276 Turkuun muodostettu tuomiokapituli, jolle muun muassa kuului piispan valitseminen. Tuomiokapitulin muo-

dosti neljä kaniikkia eli tuomioherraa, jotka otettiin lähipitäjien kirkkoherroista. Turun tuomiokirkko, jota luultavasti jo Tuomas piispa oli alkanut rakentaa, tuli koko maan tärkeimmäksi temppeliksi; piispa oli sen korkein pappi; siellä säilytettiin Pyhän Henrikin luut, joita joka taholta tultiin palvelemaan, siellä oli runsaasti pappeja, ja jumalanpalvelus rupesi vähitellen saavuttamaan samantapaista loistoa kuin rikkaammissa maissa. Hurskaat ihmiset alkoivat antaa sille lahjoja, joten sillä keski-ajan lopulla oli paitsi paljon kulta- ja hopea-astioita ynnä muuta irtainta omaisuutta suuri joukko taloja monessa pitäjässä, joista se sai käyttää tulot tarpeisiinsa.

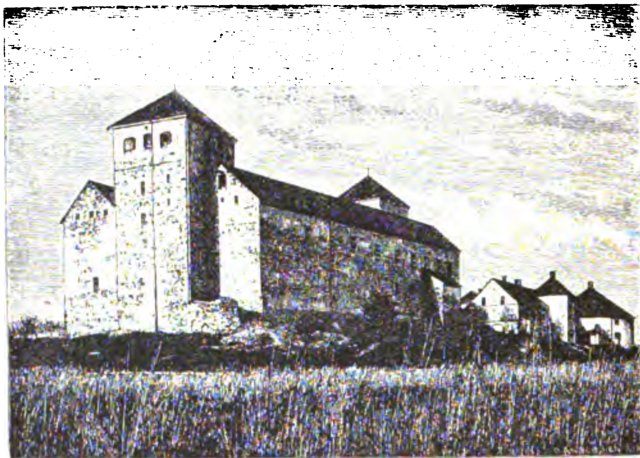
Räntämäen kirkko.

Kirkkoja rupesi kohoamaan myöskin maaseuduilla, etupäässä rannikkomaakunnissa, ja niiden mukaan muodostettiin kirkkopitäjiä, joiden johdossa oli, niinkuin nytkin, kirkkoherroja; niinpä 1300-luvun alkupuolella oli Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa paitsi Turun seurakuntaa 10 pitäjää; Uudellamaalla oli 5, joista ainoastaan yksi, Lohja, oli sisämaassa; Pohjanmaalla 4; Hämeen eteläosassa tavataan niinikään 4 kirkkoa; sisämaat sitävastoin olivat erämaina, ja vielä keski-ajan lopulla oli Savossa ja Karjalassa kirkkoja niin harvassa, että talonpoikien täytyi 15 penikulman päästä, vieläpä kauempaakin, tulla kirkkoon, jonka vuoksi he harvoin saattoivat sinne päästä. Lapset esim. voitiin kastaa vasta sitten kuin suksilla itse kykenivät vanhempiensa mukana kirkkoon kulkemaan.

Suomeen perustettiin myöskin luostareja, joista ensimmäinen Turkuun jo v. 1249, ja myöhemmin keski-ajan kuluessa tuli viisi lisäksi,

nimittäin Viipuriin, Porvooseen, Raumalle, Kökariin Ahvenanmaalle, ja vihdoin Naantaliin. Kaksi näistä kuului dominikaanimunkistoon, jonka jäseniä kutsuttiin mustiksi veljiksi, kolme oli fransiskaaniluostaria, jonka munkkeja kutsuttiin harmaiksi veljiksi, ja Naantalissa oli brigittaisluostari, jonka emäluostarin Pyhä Brigitta oli Vadstenaan Ruotsiin perustanut. Vähän tiedetään Suomen luostarien vaiheista, mutta arvattavasti niiden asujamet olivat täällä niinkuin muuallakin viljelyksen ja sivistyksen tienraivaajia.

Maallisessa suhteessa liitettiin Suomi maakuntana Ruotsin valtakuntaan, mutta kansa ei menettänyt maataan eikä vapauttaan, niinkuin

Turun linna nykyään.

Virossa ja Liivissä; sen täytyi vaan taipua järjestetyn hallituksen alaiseksi ja suorittaa veroja, mutta siltä ei vaadittu niitä enemmän, kuin valloittajakansakaan maksoi. Samallaiset virkamiehet, samallainen hallinto ja samat lait, kuin emämaassa oli, pantiin täälläkin käytäntöön. Korkeimpina virkamiehinä Suomessa olivat linnanisännät, joita oli kolme, yksi kussakin linnassa: Turussa, Hämeenlinnassa ja Viipurissa; linnat olivat näet hallinnon pääpaikkoja, kaupunkeja kun ei vielä ollut. Linnanisännälle ei kuulunut yksinomaan siviilihallinto, vaan hän oli myöskin linnassa olevan sotaväen päällikkö, jonka tuli pitää huolta maan puolustuksesta. Vasta Kaarle IX:nnen ja Kustaa II:sen Adolfin aikana erotettiin siviilihallinto sotapäälliköitten toimialasta, ja asetettiin eri maaherroja sitä varten. Voudit ja nimismiehet kokosivat kruunulle tulevat verot, joista

heidän tuli vuosittain tehdä tili hallitukselle; täsmällisyys ja säännöllisyys oli kuitenkin hyvin puutteellinen, ja mielivaltaakin voitiin harjoittaa.

Veroja suoritettiin sekä kirkolle että valtiolle, eri paikkakunnilla erilaisia; raha oli harvinaista, jonka vuoksi ne maksettiin luonnontuotteissa; Hämeessä esim. maksettiin piispankymmenykseksi kolme tai neljä oravannahkaa joka »jouselta», s. o. täysi-ikäiseltä mieheltä, joka jousen jaksoi jännittää. Vilja oli kuitenkin tavallisin verolaji, ja rantaseutulaiset Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla suorittivat veronsa voissa, koska karjanhoito oli heidän pääelinkeinonsa.

Oikeuslaitos niinikään järjestyi vähitellen; kihlakunnassa hoiti tuomari oikeutta, ja hänen yläpuolellaan oli laamanni, jollainen virkamies v:sta 1324 tavataan Suomessa. Mutta kihlakunnan-tuomarin ja laamanninkin rinnalla tavataan germanilaiseen tapaan kansan edusmiehiä eli lautakunta, tavallisesti 12 miestä. Kuningas on vanhan lain mukaan valtion korkein tuomari ja hän itse tai drotsi kulkee aika ajoin maakunnissa n. k. tutkintokäräjiä pitämässä, joissa alioikeuksista vedotut asiat ratkaistaan. Yhteistä lakia koko valtakunnalla ei ollut ennen kuin v:sta 1347, vaan Ruotsissa oli eri maakunnilla omat lakinsa, ja Suomessakin aljettiin käyttää samoja maakuntalakeja, eri lakia eri paikkakunnilla, mutta niiden ohessa noudatettiin vanhoja Suomalaisten käyttämiä oikeustapoja.

Puutteellisia olivat olot monessa suhteessa Suomessa Ruotsin vallan ensi aikoina, mutta silloin laskettiin hyvä pohja, jolle seuraava kehitys saattoi perustua.

XVI.

Kaupunkikuntien synty. Kauppa ja teollisuus.

Kaupungit ovat keski-ajan alussa feodaaliherrojen vallanalaisuudessa. — Alustalaiset valmistavat teollisuustarpeet. — Luostarien merkitys. — Käsityöläiset saavat suuremman arvon. — Pohjois-Italian kaupungit. — Saksan kaupungit. — Ranskan kaupungit joutuvat kuninkaan vallanalaisuuteen. — Kolmas sääty. — Hollannin, Englannin ja Espanjan kaupungit. — Skandinavian maiden kaupungit ovat vähäpätöisiä. — Kaupunkien rakennukset ja ulkomuoto. — Ammattikunnat. — Suuret teollisuuspaikat. — Kaupankäynnin hankaluus. — Kaupunkien muodostamat liittokunnat. — Länsi- ja Itämaiden väliset kauppatiet. — Venetsia. — Kauppatavarat. — Hansaliiton merkitys. — Markkinat. — Raha. — Rahamiehiä. — Porvariston merkitys.

Rooman valtiossa olivat kaupungit valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän keskustana niinkuin meidänkin aikanamme; mutta germanilaisvaltioissa ne joutuivat syrjään ja rappiotilaan, kun hallitseva kansa ei niihin asettunut asumaan, vaan tiloillensa maaseuduille. Ne kaupungit, jotka vielä säilyivät, joutuivat samantapaiseen suhteeseen feodaaliherraan kuin maaseudutkin; niiden asukkaat olivat herrojen alustalaisia, maksoivat heille veroa, ja herran asettama vouti hallitsi niitä. Toisinaan oli kreivi kaupungin herra, toisinaan piispa, ja sattuipa joskus niinkin, että sama kaupunki oli jaettu piispan ja kreivin välille. »Feodaalisessa yhteiskunnassa olikin ainoastaan kaksi kansanluokkaa, joilla oli täydet ihmisoikeudet: papit, jotka rukoilivat ja aateliset, jotka taistelivat.» Heitä paljon lukuisampi muu väestö oli kauaksi heistä erotettuna. 9:s ja 10:s vuosisata, jolloin feodaalinen yhteiskunta on valmiiksi kehittynyt, on tukalin näille syrjään sysätyille, sekä maalais- että kaupunkilaisväestölle. Yleinen epävarmuus ja levottomuus vaikeutti suuresti maanviljelystä, sillä pellot olivat alituisen sotatilan vallitessa aina vaarassa joutua vihollisen tallattaviksi, jonka vuoksi ne usein jätettiin kylvämättä. Nälkävuodet olivat sen johdosta hyvin tavallisia. Eri seutujen välinen yhdysliike oli samasta syystä melkein mahdoton; Ranskassa kerrotaan olleen tavallista, että henkilö, joka lähti matkalle toisen herran lääniin, teki sitä ennen testamenttinsa, sillä matkan varrella sattuvien vaarojen vuoksi oli paluu aina epävarma. Mutta ristiretkien aikana, jolloin ritarien sotainen into oli Itämaille kääntynyt, oli kotimaassa entistä turvallisempi; Jumalan rauhakin oli silloin vallitsemassa. Ja tämä vaikutti sen, että rauhan toimet

taas pääsivät elpymään. Silloin myöskin työtä tekevä ihmisluokka rupeaa vaatimaan itselleen parempaa yhteiskunnallista asemaa; nyt alkaa näet pitkällinen taistelu, joka kestää seitsemän vuosisataa. Kaupunkien asukkaat saivat kyllä jo keski-ajan kuluessa vapaan aseman aateliston ja papiston rinnalla, mutta talonpoikien, jotka tavan takaa kapinoita nostamalla yrittivät tilaansa parantaa, ei onnistunut päästä vapaiksi herrojensa vallanalaisuudesta; paikoittain niiden asema jossakin määrin parani, mutta vasta Ranskan suuri vallankumous asetti heidät muiden tasalle.

Se yhteiskunnallinen taistelu, joka 11:nnellä vuosisadalla saapi alkunsa, tarkoittaa samassa kuin uuden säätyluokan henkiin herättämistä myöskin vapaan työn arvoon saattamista. Vanhan ajan kansat, Kreikan ja Roomankin, eivät oikeastaan pitäneet ruumiillista työtä valtion kansalaiselle kuuluvana, sillä valtion toimet ja sotiminen yksin olivat heidän arvonsa mukaiset; mutta orjat hoitivat tavalliset työt. Germanilainen piti niinikään vapaan miehen arvoa alentavina muut toimet kuin sotimisen ja metsästyksen; orjat ja vaimot viljelivät maata ja suorittivat muut tarvittavat työt. Tarpeet eivät olleetkaan keski-ajan alkupuoliskolla moninaisia, jonka vuoksi feodaaliherrakin saattoi orjajoukkonsa valmistamilla tuotteilla tulla toimeen; hänen alustalaisissaan olikin eri käsityöläisiä. Luostareissa kuitenkin tavataan jo aikaisin vapaata työtä, ja siellä annetaan sille arvoa. Munkit viljelivät, niinkuin tiedämme, maata, hoitivat puutarhoja, mutta tekivät myöskin käsitöitä; värjärin, nahkurin, suutarin, puusepän työhuoneita tavataan luostareissa myllärien, leipurien ja oluenvalmistajien työhuoneiden rinnalla. Ja luostarien asukkaat saattoivat sitä suuremmalla menestyksellä harjoittaa ammattejaan, koska he tunsivat tieteiden salaisuudet ja voivat kemiaa ja fysiikkaa käyttää näissä avukseen.

Kaupungeissa kuitenkin työ kohosi varsinaiseen arvoonsa. Rooman vallan ajoista oli useita kaupunkeja säilynyt Italiassa, Etelä-Ranskassa sekä Tonavan ja Rheinin rannoilla Saksassa; mutta pohjoisemmissa osissa Europaa ne syntyivät vasta keski-ajalla, useimmiten kirkkojen ja luostarien tai varustettujen linnojen turvissa. Kirkon luona oli turvaa tarjona ja siellä muutenkin käytiin; tavaroita tuotiin sinne samalla kaupiteltaviksi; puoteja alkoi ilmestyä, ja siten sen ympäristöstä muodostui markkinapaikka, jossa varsinkin vissinä aikoina, etenkin juhlina, oli vilkas liike; sen vuoksi markkinoita kutsuttiinkin »messuiksi». Turvallisuuden vuoksi ympäröittiin kauppa-ala muureilla, ja alkuaan satunnaista tilaisuutta varten pystytetyt puodit muutettiin huoneiksi, ja kun väkeä muutti muurien suojaan yhä enemmin asumaan, muodostui kaupunki. Herrat suosivat useimmiten kaupunkien kasvamista

alueillaan, sillä he tahtoivat saada sinne väkeä ja varallisuutta sen mukana. Elämäntarpeet alkoivat myöskin ristiretkien aikana käydä moninaisemmiksi, kuin ennen; entistä komeampia vaatteita, uusia aseita, koristuksia sekä monellaisia mukavuuksiin kuuluvia tuotteita ruvettiin käyttämään, eikä niitä enää saatettu valmistaa tavallisilla alustalaisilla. Mutta kaupungeista, joissa työ rupesi jakaantumaan ammattikunnittain, voitiin niitä saada. Kaupunkien työmiehille aljettiin sen vuoksi antaa suurempaa arvoa, kuin muille alustalaisille, ja he alkoivat itsekin vaatia itselleen oikeuksia, tuntien oman merkityksensä. Siten kehittyi kaupunkielämä, vaikka hitaasti. Näin muodostuu porvaristo eli kolmas sääty, vaikka eri maissa kehitys käypi eri tavalla. Hallitsijat ovat ylimalkaan suopeita sen pyrinnöille ja auttavat sitä, sillä mahtavaa aatelistoa ja papistoa vastaan he saavat porvaristosta liittolaisen.

Carcassonnen kaupunki Ranskassa, rakennettu 13:nnellä vuosisadalla, säilynyt tähän asti melkein sellaisenaan.

Olemme jo Fredrik Barbarossan historiassa nähneet Pohjois-Italiassa 12:nnellä vuosisadalla olleen mahtavia kaupunkikuntia. Täällä samoin kuin Etelä-Ranskassa ei vanha roomalainen kunnalliselämä ollut kokonaan sammunut; kaupunkilaisilla oli itse valitsemansa virkamiehet, joita Rooman aikuiseen tapaan tavallisesti kutsuttiin konsuleiksi. Paavien ja keisarien välisen investitura-riidan aikana heidän valtansa kasvoi siihen määrin, että Lombardiassa muodostui itsenäisiä tasavaltoja. Lähiseutujen aatelistokin asettui kaupunkeihin asumaan ja pääsi niitä ensi alussa johtamaan. Mutta jo Hohenstaufien aikana kaupunkien porvarit ovat anastaneet ylimyksiltä vallan, ja nyt he päättävät kaupungin torilla yhteiset asiat; porvarit muodostavat sotajoukonkin. Koko Lombardia on 13:nnellä vuosisadalla täynnä pieniä kaupunkilaistasavaltoja, joissa on sangen virkeä elämä; kauppa ja teollisuus tuottaa varallisuutta; keisari on tuskin muuta kuin nimeksi heidän hallitsijansa. Näyttää siltä kuin vanha Kreikka olisi uudestaan ilmaantunut, sillä samallainen valtiolaitos ja pikkuvaltaisuus

Katu Nyrnbergissä keski-ajalla. Nykyään suunniteltu kuva.

on täällä. *Genua, Venetsia* ja *Milano* ovat muita rikkaammat ja mahtavammat, mutta myöskin *Verona, Pavia* y. m. saavuttivat tärkeän aseman. *Florens* Keski-Italiassa kohoaa niinikään mahtavuuteen. (Näistä kerromme myöhemmin.)

Italiassa siis kaupunkikunnat saivat valtiollisen itsenäisyyden, ja samaan suuntaan ne kehittyivät Saksassakin, keskihallitus kun kummas-

sakin maassa heikkoni heikkonemistaan. Alussa keisarit, niinkauankuin heillä oli valtaa, auttoivat kaupunkien vapautumista feodaaliherrojen alamaisuudesta, sillä he toivoivat niistä, niinkuin Ranskan kuninkaat, saavansa apua aatelistoa ja papistoa vastaan, koska kaupunkikunnat, vapauden saatuaan, tulivat suorastaan keisarista riippuvaisiksi. Mutta keisarinvallan heikontuessa pääsivät Saksan kaupunkikunnat itsenäisiksi; niissä syntyy erikoisharrastuksia eikä tuollaista yhteisharrastuksilla yhteenliittynyttä säätyluokkaa, niinkuin Ranskassa. Tärkeimmät kaupungit olivat Rheinin seuduilla: *Mainz, Köln, Koblenz, Bonn* ja *Aachen; Magdeburg* Saksissa; etelässä *Regensburg, Augsburg* ja *Ulm,* ja pohjoisessa *Hamburg, Bremen* ja *Lybeck.* Myöhemmin keski-ajalla täytyi kaupunkien kauppansa suojaamiseksi lähemmin liittyä toisiinsa, jotta syntyi useita liittoja, joista kohta puhumme.

Etelä-Ranskassa kaupunkielämän elpyminen kävi rauhallisesti ja muodostui samaan tapaan kuin Pohjois-Italiassa; entiset Rooman aikuiset muistot heräsivät; senaatti, konsulit ja ædilit johtivat kaupungin hallitusta. Pohjois-Ranskassa taas, jossa roomalaisen kunnallis-elämän muistot olivat kokonaan haihtuneet, oli oikeuksien saavuttaminen vaikeampaa. Paikoittain kaupunkien asukkaat kuitenkin rauhallisella tavalla hankkivat itselleen oikeuksia, tavallisesti siten, että feodaaliherra suostui antamaan vapaaehtoisesti tai rahasummalla oikeuskirjan eli kartan, jossa hän myönsi heille oikeuden valita määrinsä eli pormestarinsa, valamiehet ja tuomarin, sekä järjestää omat olonsa ja kauppansa mielensä mukaan. Mutta usein aatelisto asettui jyrkästi vastustamaan kaupunkilaisten vaatimuksia, ja silloin kaupunkien asukkaiden täytyi käyttää väkivaltaa; he liittyvät keskenään, hankkivat aseita ja pakottavat herrat myönnytyksiin. Laon'in kaupungissa esim. oli herrana ankara ja sotainen piispa, joka vaati suuria veroja asukkailta ja jakeli ne kirkon muiden virkamiesten sekä kaupungissa olevan aateliston kesken; aatelismiehet vielä lisäksi harjoittivat väkivaltaa ja rosvoamista, joten kaduillakin oli vaarallista liikkua. Piispan orja esim. kiusasi kauhealla tavalla kaikkia, jotka vähänkin uskalsivat hänen toimenpiteitään moittia. Asukkaat liittyivät nyt ja maksoivat piispalleen rahasumman hänen hyväksymästään kartasta. Mutta ennen pitkää piispa peräytti lupauksensa; silloin syntyi meteli, jossa hän menetti henkensä, ja kaupunkilaiset saivat siten asemansa turvatuksi. — Amiens'issa, Rheims'issä y. m. oli samantapaisia taisteluita. Täten syntyi toinen toisensa jälkeen kaupunkikuntia eli *kommuneja.*

Suuri muutos oli yhteiskunnassa tapahtunut. Entisen herran mielivallan sijasta kaupunkilaisilla oli turvallisuus henkensä ja omaisuutensa

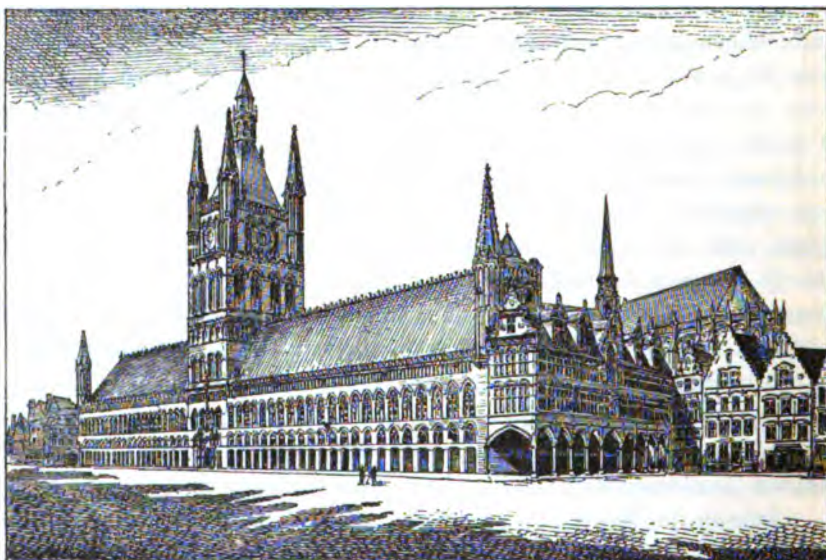
puolesta; heidän itsensä valitsemat virkamiehet, määrit eli pormestarit, valamiehet ja muut maistraatin jäsenet johtivat kaupungin asioita entisen herran tai hänen voutinsa asemasta, ja olipa heillä oma sotaväkensäkin. Mutta valtiollista itsenäisyyttä eivät Ranskan kommunit saaneet, niinkuin Pohjois-Italian ja Saksan kaupungit; sen esti kuningasvalta, joka näihin aikoihin tässä maassa oli kohoamassa. Ranskan kuninkaat asettuvat kaupunkilaisten puolelle, antavat omalla alueellaan heille oikeuksia, välittävät muualla riitoja, ja kaupunkilaiset myöskin usein kääntyvät heidän puoleensa pyynnöillään. Kuninkaat alkavatkin vähitellen karttoja antaa yli koko valtakunnan; Ludvig VI antoi ensimmäiset, yhteensä 9, mutta hänen toinen seuraajansa Filip II August antoi jo 78, Ludvig IX pyhä 20 j. n. e., ja ennen pitkää vakaantuu se käsitys, että kuninkaalla yksin on oikeus karttojen antamiseen. Eräs lainoppinut Beaumanoir 14:nnellä vuosisadalla sanoo, »ettei kukaan saata kommunia järjestää kuninkaan suostumatta». Mutta samassa kuin kuningas antaa kaupungeille oikeuksia, niin hän myöskin liittää ne oman valtansa alaisiksi eikä päästä niitä kehittymään Italian ja Saksan kaupunkien tapaan. Hän määrää kolmesta ehdokkaasta määrin, asettaa voudin *(prevot'in)*, tarkastuttaa usein niiden rahastoja, ja vähitellen kaikki kommunit joutuivat hallitsijan valtaan. Ranskassa muodostuu sen vuoksi tuollainen yhtenäinen porvaristo eli kolmas sääty kuninkaanvallan turvissa ja sille uskollisena sen taistellessa maallisia ja kirkon ylimyksiä vastaan. Se saikin kuninkaalta valtiolliset oikeudet, sen edustajia kun kutsuttiin valtiopäiville, niinkuin kuningasvallan kehityksestä puhuessamme tulemme näkemään.

Saksan ja Ranskan kaupunkien ohessa kohosivat Alamaiden kaupunkikunnat, joista varsinkin *Gent, Antwerpen* ja *Brügge, Amsterdam* ja *Löwen* tulivat teollisuuspaikkoina kuuluisiksi.

Englannissa saivat kaupunkikunnat 12:nnella ja 13:nnella vuosisadalla suuren merkityksen; karttoja myönnettiin, eivätkä herrat ja kuninkaatkaan uskaltaneet *vaatia* heiltä veroja, vaan he *pyysivät;* vähävaraisempi aatelistokin liittyi kaupunkilaisiin, niinkuin Italiassa. Mutta täällä kaupunkilaisten asema tuli toisellaiseksi. Italiassa ja Saksassa, jossa keskihallitus oli heikko, tulivat ylimystö ja kaupunkilaiset toistensa kilpailijaksi ja joutuivat siis vihamieliselle kannalle; Ranskassa taas, jossa kuninkaat taistelivat feodaaliaatelistoa vastaan, liittyivät kaupungit edellisiin; mutta Englannissa oli kuningasvalta vahva, ja siitä uhkasi tulla vaara sekä aatelille että kaupungeille, jonka vuoksi nämä yhdessä liittyivät sitä vastustamaan. Kaupunkien edusmiehet pääsevät aikaisin parlamenttiin; ja Englannin valtiollinen vapaus saapi alkunsa tästä yhtymisestä.

Espanjassa taas yhtämittainen taistelu Maureja vastaan herätti kaupunkikunnat eloon. Rajoilla näet perustettiin linnoituksia ja linnoitusten suojaan kaupunkeja, joiden asukkaat urhoollisuudestaan saivat oikeuksia palkakseen.

Skandinavian maissa ja Suomessa ei tuollaista taistelua tavata, sillä feodaalilaitos ei ollut täällä niin lujaksi kehittynyt kuin Saksassa tai Ranskassa, eikä myöskään kaupunkikunnilla ollut niitä vaurastumisen edellytyksiä kuin Länsi-Europassa; täällä ei suurestikaan valmistettu teollisuudentuotteita eikä kauppakaan tuottanut rikkauksia, päinvastoin, niinkuin

Ypern'in kaupungin raatihuone Belgiassa. Rakennettu 1200-luvulla goottilaiseen tyyliin. Käytetään 1600-luvulta asti kauppahallina.

kohta näemme, oli näiden maiden kauppa Saksalaisten käsissä. Saksan mallin mukaan kaupunkikunnat täällä muodostuivatkin; niillä oli omat pormestarinsa ja raatimiehensä, jotka kanpungin asioita hoitivat ja sitä edustivat, ja usein niillä oli omat oikeusmenonsa, kunnes yhteinen kaupunkilaki ilmestyi. Mutta kuninkaan puolesta oli kaupungissa vouti, joka valvoi järjestystä ja elämää. Ruotsin kaupungeista oli *Wisby* Gottlannin saarella tärkein, mutta se oli oikeastaan saksalainen kaupunki; *Tukholma* ja *Kalmar* olivat myöskin tärkeitä kauppakaupunkeja. — Suomen kaupungeista kerromme tuonnempana (ks. luk. XXIV).

Täten oli uusi kansanluokka syntynyt Länsi-Europan kaikissa maissa aateliston ja papiston rinnalle. Kaupungit kohosivat muureineen ja ra-

kennuksineen feodaaliherrojen linnojen, luostarien ja piispojen palatsien oheen, eikä kehitys liiku yksinoman enää edellisten piirissä eikä valta ole enää yksinomaan heidän käsissään. Kaupungit olivat tietysti monellaisia sekä ulkomuotonsa että merkityksensä puolesta. Italian sekä ne Ranskan kaupungit, jotka olivat säilyneet Rooman ajoilta, olivat jäykännäköisiä

Romaanilaistyylinen rikkaan yksityismiehen talo Etelä-Ranskassa.

meidän aikamme kaupunkeihin verrattuina. Rakennukset olivat tavallisesti kivestä valmistetut ja valkeaksi maalatut, katot laakeat; kaupungissa asuvat ylimykset varustivat asuntonsa samaan tapaan kuin feodaaliherrojen linnat olivat varustetut; paksut muurit, joissa ampumareiät ammottivat, olivat niitä ympäröimässä, ja useinpa metelien aikana ne olivat tarpeellisia. Kirkkojakin varustettiin samalla tavalla. Vanhoja Rooman aikuisia suuria rakennuksia tai ainakin niiden jäännöksiä tavattiin kaikissa vanhoissa kaupungeissa.

Saksan kaupungeissa oli etupäässä puurakennuksia. Ainoastaan rikkaat kauppiaat rakentelivat täälläkin kivestä. Komeiden kirkkojen rakentamisessa kaupungit kilpailivat keskenään. Torin varrella oli muhkea raatihuone, koko kaupungin keskusta. Muuten olivat asumukset hyvin ahtaaseen alaan sullotut, sekä kadut kapeat ja väärät, jollaisia vielä nytkin noiden kaupunkien vanhimmissa osissa on nähtävänä. Kukin voi näet rakentaa mielensä mukaan, ja ahtaassa oli turvallisempi elää, eikä muuria, joka kaupunkia ympäröitsi, tarvinnut niin laajalti rakentaa. Muurista kohosi suippupäisiä vartiotornia, joista voitiin lähenevää vihollista tähystellä. Kaupungin kaduilla vallitseva turvallisuus oli, varsinkin pimeän tultua, huono; lyhdyt kädessä kuljettiin ja vieläpä teräsaseitakin mukana; Ranskan kaupungeissa oli tapana panna rautaketjuja katujen poikki salvoiksi estämään katumeteleitä.

Kaupungeissa oli elämä vilkas ja asukkaat toimeliaita. Teollisuuden harjoittajat olivat jaetut eri ammattikuntiin, siten että saman ammatin harjoittajat liittyivät toisiinsa veljeskunnaksi, jonka jäsenet auttoivat toisiansa tarvittaissa; ammattikunta piti kokouksia, joissa sen asiat ratkaistiin; esimies eli oldermanni, joksi Ruotsissa ja Suomessa häntä kutsuttiin, oli johtaja, ja oma rahastonsa oli kullakin ammattikunnalla niinikään, ja keski-ajan tapaan oli kullakin oma suojelijapyhimyksensä. Työn valmistaminen ei ollut yksityisen mielivallassa, vaan koko ammattikunta valvoi sitä; eikä omin päin saanut hintaakaan tavaralle määrätä, vaan kaikilla oli sama taksa, joka ammattikunnan kokouksessa oli hyväksytty. Säännöissä, jotka hallitus vahvisti, oli kaikki tarkoin määrätty. Mestariksi pääseminen oli sangen vaikeata; ensin oli pitkä oppi-aika ja sitten kisälli-aika, jonka kuluttua vihdoin saattoi päästä mestariksi; mutta niidenkin määrää tahtoivat entiset mestarit rajoittaa; ja näiden poikien oli helpompi päästä kuin muiden. Tällainen yhteistyö ja ankara valvonta oli tarpeellinen teollisuuden alkaessa, sillä se kehitti sitä ammattikuntien suojassa, mutta nuo määräykset muuttuivat myöhemmin ehkäiseviksi siteiksi. Keski-ajan käsityöläisjärjestelmässä oli monta hyvää puolta; niinpä oli läheinen suhde työnantajan ja työntekijän välillä vallitsemassa, oppipoika oli mestarin perheen jäsen, ja mestari ja kisälli työskentelivät toinen toisensa vieressä; heidän sivistyskantansa oli jotenkin samallainen, eikä varallisuus päässyt kerääntymään muutamien käsiin, joka seikka meidän aikana on suurteollisuuden haitallisimpia seurauksia, vaan keskiajan teollisuus on pikkuteollisuutta, jossa pieniä pääomia käytetään.

Kaikissa Länsimaissa muodostui teollisuus ammattikunnittain; Ruotsiin ja Suomeenkin sama järjestelmä tuli Saksasta, ja se pysyi vielä

uudella ajallakin joka maassa. Ranskan suuri vallankumous sen vasta hävitti muiden keski-ajan laitosten mukana, ja meidän maassa se vasta v. 1879 annetun elinkeinolain kautta kokonaan hävisi.

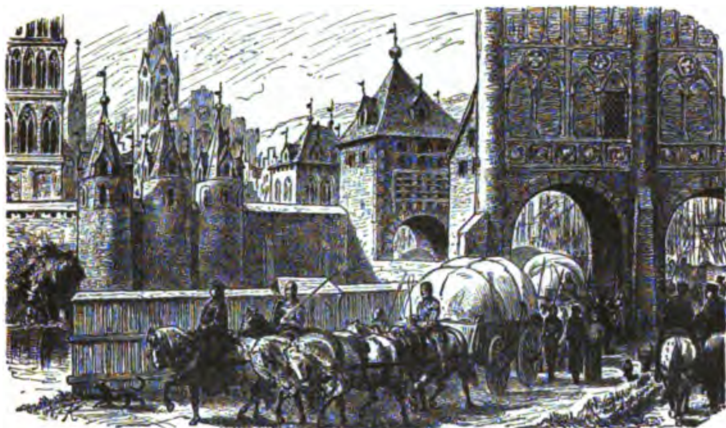
Mutta jo keski-ajalla tavataan suuria teollisuuspaikkoja, jotka vastaisivat meidän aikamme suuria tehdaskaupunkeja. Italiassa oli sellaisia Florens, jossa 13:nnellä vuosisadalla oli yksin 200 villakehruutehdasta, jotka hankkivat raaka-aineet pääasiallisesti Espanjasta, ja niiden lisäksi muita suuria teollisuuslaitoksia; Milanossa oli niinikään suuria silkki- ja samettikangastehtaita; Venetsiassa valmistettiin lasia, jota nyt aljettiin peilinäkin käyttää entisten kiillotettujen metallilevyjen asemasta. Italian kaupungeista ylimalkaan hienoimmat teollisuustuotteet tuotiin Europan muihinkin maihin. Toinen tärkeä teollisuuskeskusta oli Flanderi ja Brabant eli nykyiset Alamaat ja Belgia, joiden kaupungeissa kangasteollisuus oli tärkein; Löwenin kaupungissa esim. oli v. 1382 4000 kangastehdasta, joissa 150,000 ihmistä saivat toimeentulonsa. Illalla kun he työstään palasivat kotiansa, soitettiin suurta kelloa, että vanhemmat tietäisivät kaduilta lapsensa korjata, koska he muuten ahdingossa olisivat saattaneet tulla runnelluiksi. Englannista, jossa lammashoito oli suureen mittaan päässyt, tuotiin villa näihin kaupunkeihin, sillä Englanti ei keski-ajalla vielä ollut teollisuusmaa.

Vaikeammassa asemassa kuin käsityöläiset olivat kauppiaat, mutta he saattoivat asiain onnistuessa saada paljon suurempia rikkauksia. Meidän aikamme kauppamies kirjoittaa konttoorissaan tilauksiansa, vaikkapa mihin maahan hyvänsä, ja jonkun ajan perästä pyydetty tavara saapuu hänelle ilman muita mutkia; mutta keski-ajan kauppamiehen täytyi itse kulkea tavaroitaan hakemassa muista maista ja olla monen hankaluuden ja vaaran alaisena. Teitä oli harvassa, ja ne, mitkä olivat, huonoja, siltoja tuskin ollenkaan edes Etelä-Europassa, vaan kahlaamalla tai lautoilla kuljettiin jokien poikki. Maalla matkusti kauppias aseilla varustettuna hevosen selässä, tavaravaunuja tai lastattuja muuleja mukanaan, joten muodostui pieni joukkue; aina täytyi hänen olla varoillaan, ettei rosvo tai rosvoritari hyökkäisi hänen päällensä. Virtoja pitkin taas kuljettiin veneillä; mutta tässäkin oli vastuksia; rosvolinnoja oli näet jokien varsilla, varsinkin Rheinin, ja ainakin täytyi maksaa tulleja tavan takaa, sillä kukin feodaaliherra vaati alueensa rajalle tultaissa tullimaksut; Garonnea kun kuljettiin, oli 10 kertaa tullia suoritettava, Rhônella ja Saônella maksettiin 60 kertaa, Loire-virran alkujuoksusta Nantes'iin 74 eri kertaa. Merellä taas kauppiaat olivat merirosvojen ahdistamina; ja jos haaksirikko sattui, sai sen maan omistaja, jonka rannalla onnettomuus

oli tapahtunut, tavarat omakseen n. k. rantaoikeuden nojalla; ja monelle tämä oli suuri tulolähde; niinpä eräs Bretagnen lääniherra, osottaen rannikollaan muuanta salakaria, sanoi: »tuossa minulla on kalliimpi kivi kuin timantit, jotka kaunistavat kuninkaiden kruunua». Näitä kaikkia vastuksia välttääkseen liittyivät kauppiaat keskenään; niinpä Ranskan kaupungeissa syntyi kauppaseuroja, joihin kuului rikkaita kauppiaita ja laivainvarustajia, ja 13:nnella vuosisadalla ne muodostuivat suuriksi komppaniioiksi; Pariisissa, Bordeaux'ssa, Lontoossa y. m. muodostui tällaisia *hansoja.* Saksassa näitä yhdistyksiä sanottiin *kiltoiksi (gillen).* Mutta keisarinvallan heikontuessa Hohenstaufein suvun loputtua kaupungit joutuivat kokonaan turvattomiksi feodaaliherrojen mielivaltaa vastaan, jonka vuoksi useat kaupungit muodostivat keskenään varsinaisia valtiollisia liittokuntia. V. 1247 esim. Mainzin, Trierin ja Kölnin arkkipiispat tekivät liiton 60 Rheinin varrella olevan kaupungin kanssa yhteisen turvallisuuden ylläpitämiseksi. Tämän n. k. *Rheinin liittokunnan* jäsenet kokoontuivat joka kolmas kuukausi yhteisiin neuvotteluihin, ja he pitivät 600 varustettua laivaa Rheinin virralla. Etelä-Saksassa taas syntyi *Schwabin kaupunkien liitto.* Kuuluisin ja Pohjoismaissakin tärkeä oli *hansaliitto,* joka sai alkunsa 13:nnen vuosisadan alussa, siten että Lybeck ja Hamburg tekivät keskenään puolustusliiton. Mutta pian sen jäsenten lukumäärä karttui, eikä yksinomaan Saksassa, vaan kaikissa Pohjoismaissa. Lontoosta Nowgorodiin asti oli sen jäseniä; Alamaissa, Englannissa, Norjassa oli sillä konttooreja, joiden katonharjalla hansan lippu liehui. Pohjanmerellä ja Itämerellä purjehti yksinomaan hansan laivoja. V. 1350 vaiheilla oli siinä 52 kaupunkia ja vuosisadan lopulla 80; pääpaikka oli Lybeck, jossa yhteiset hansapäivät pidettiin; mutta liitto oli muuten jaettu neljään eri piiriin, joilla oli oma hallintonsa kullakin.

Näin suojeltuna ja varustettuna kehittyi keski-ajan kauppa yhä vilkkaammaksi. Välimeren rannoilla Italiassa ja Etelä-Ranskassa oli suuria satamakaupunkeja, joihin Itämaiden tavaroita kokoontui; *Amalfi* ja *Pisa* olivat varhaisimmat kauppapaikat Italiassa, sitten *Venetsia* ja *Genua;* Etelä-Ranskassa oli *Marseille* ja *Narbonne.* Kaikki nämä kadehtivat toisiansa ja kilpailivat keskenään. Itämailla taas oli Syrian, Egyptin, Vähän-Aasian ja Mustanmeren rannikoilla sekä Pohjois-Afrikassa kauppapaikkoja, joihin karavaanit kuljettivat Intian, Kiinan, Babylonin ja Arabian tavaroita. Jo hellenisellä aikakaudella oli näitä karavaaniteitä käytetty; itäinen kulki halki Keski-Aasian ja jatkui Oxus-virtaa sekä Kaspianmertä pitkin Volga-virran suuhun, jossa se haaraantui siten, että

yksi tie kulki pohjoiseen, toinen Don-virran suuhun, jossa oli Venetsialaisten *Tana*-niminen kauppapaikka. Konstantinopoli oli niinikään tärkeä kauppapaikka. Varsinkin neljännen ristiretken jälkeen, jonka kautta Venetsia sai koko kauppaherruuden näillä vesillä, oli tämä tie yleinen. Mutta kun v. 1261 Kreikkalainen keisarikunta uudistui ja Genua pääsi sen kautta Kreikan vesille laivoineen, niin kääntyivät Venetsialaiset tavaroita noutamaan Aleksandriaan, jonne ne Intianmeren yli ja Punasenmeren kautta tuotiin. Kiinaan asti ulottui Venetsialaisten kauppayhteys; eräs *Marco Polo* matkusti 14:nnellä vuosisadalla kauppaetujen vuoksi halki Aasian aina Pekingiin asti.

Kauppamatkue lähdössä Lybeckin portista. Kuva 1400-luvun alulta.

Kauppatavarat olivat keski-ajalla etupäässä teollisuustuotteita; välttämättömiä tarvetavaroita, esim. viljaa, ei kaupassa paljon tavattu; tahdottiin näet estää viemästä sitä maasta puutteen pelosta. Niinpä Itämailta tuotiin silkkikankaita, hienoja mattoja ja vaippoja sekä ryytejä; Egyptistä sokeria, jota Etelä-Italiassa, Sisiliassa ja Etelä-Ranskassakin aljettiin 13:nnella vuosisadalla viljellä, Marokosta nahka- ja villatavaroita, Kyprosta ja Kreikasta viinejä, Aleksandriasta puuvillakankaita j. n. e. Vielä on huomattava yksi tavaralaji, jota kauppaankin ilmaantui, nimittäin pyhät esineet; niinpä kaupiteltiin Kristuksen ristin kappaleita, hänen tai marttyyrien vaatteita; Kreikan keisarikunnasta niitä varsinkin saatiin, ja Venetsia oli tämän kaupan välittäjä. — Italian satamista kävivät vuorostaan Saksan ja Ranskan kauppiaat tavaroita ostamassa; *Regensburg* ja *Ulm* olivat Tonavan varrella tärkeitä kaupunkeja; Rheinin varrella oli *Mainzissa* rikkaita kauppiaita; *Kölnissä* asui enemmän kuin 500 kauppiasta kaupungin

muurien suojassa; *Frankfurt* oli niinikään tärkeä kauppapaikka. *Flanderin* ja *Brabantin* suuret teollisuuskaupungit olivat myöskin kaupan pääpaikkoja. Hansaliiton kaupungeilla Pohjois-Saksassa oli sama merkitys Itämerellä kuin Venetsialla ja Genualla Välimerellä. *Lybeck, Hamburg* ja Saksalaisten perustama *Wisby* Gottlannin saarella näillä vesillä etupäässä tavaroita kuljettivat.

Paitsi kaukaisen idän tavaroita Saksan kauppiaat levittivät myöskin Italian, Flanderin ja Brabantin kaupungeissa valmistettuja kankaita, Rheinin ja Ranskan viinejä sekä Saksassa valmistettuja koristeita ja aseita. Raaka-

Kauppahevi. Miniatyyrikuva.

aineita taas tuotiin niistä maista, joissa teollisuus ei ollut kehittynyt; niinpä Englannista tuotiin villoja, joista Alamaiden kaupungeissa valmistettiin kankaita; lyijyä ja tinaa saatiin sieltä niinikään; meripihkaa Preussistä; viljaa, vahaa ja hunajaa Puolasta; Venäjältä taas vuotia, ja Suomen satamista niinikään saatiin metsäneläinten nahkoja, hevosia, voita, lihaa, kaloja ja traania. *Riian* ja *Räävelinkin* kautta kulki vilkas kauppa; *Nowgorod* kuului niinikään hansaliittoon, ja Tanskan ja Norjan kaupungeissa oli heidän konttoorejansa ja asiamiehiänsä. Ruotsissa oli Birger Jaarli tehdyn sopimuksen mukaan jättänyt koko valtakunnan kaupan heidän haltuunsa. *Turussa* ja *Wiipurissa* oli Räävelin, Danzigin ja Lybeckin saksalaisilla kauppiailla asiamiehiä, joita nimitettiin »kesteiksi».

Heidän kaupustelemisensa ei kuitenkaan ollut vapaa, vaan paljon määräyksiä oli olemassa, joita heidän tuli noudattaa; niinpä he eivät saaneet myydä tavaroitaan muille kuin kaupunkilaisille, eikä sittenkään vähissä määrissä; sillä kaupunkilaisten oikeus taas oli maalaisille niitä kaupitella. Ja kun laiva tuli satamaan, tuli ensiksi tarjota tavarat kuninkaan voudille, sillä hänellä oli etuoikeus ostoon, jos hän tahtoi. Näissä kaupungeissa oli kyllä oman maan kauppiaitakin, jotka joskus purjehtivat

Korkokuva Nyrnbergin tulliportissa, osittävä tavarain punnitsemista ja tullin suoritusta.

Saksan kaupunkeihin, mutta Saksalaisten merkitys oli silti sangen suuri, jota sekin määräys osottaa, että puolet kaupunkien maistraattien jäsenistä piti oleman Saksalaisia. Vasta vanhempi Sten Sture kumosi 15:nnen vuosisadan lopulla tämän määräyksen.

Vilkkaamman kaupan aikaansaamiseksi kokoontui kauppiaita eri maista markkinoille, joita määräpaikoissa pidettiin. Italiassa oli omat markkinapaikkansa; Ranskassa niinikään pidettiin niitä Pariisin lähellä Kesäkuussa, tai Beaucaire'ssa, jota sanottiin »kauppiasten kokouspaikaksi».

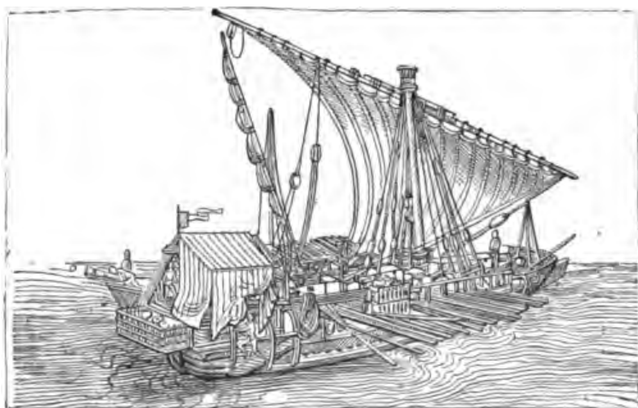
Barcelonasta, Genuasta, Venetsiasta, Konstantinopolista, Aleposta, Aleksandriasta, Tunisista, Marokosta tuli niille kauppiaita vaihtamaan Italian teollisuustuotteita ja Itämaiden kauppatavaroita viineihin, puuvilla- ja villakankaihin, joita oli valmistettu Etelä-Ranskassa ja Alamaissa. Champagne-maakunnassa olivat kuuluisimmat markkinat. Lääniherratkin koettivat edistää niitä hankkimalla suojelusjoukkoja kauppiaille heidän matkoillaan, sillä kaupasta he saivat suuria tullirahoja. Markkinat kestivät useita päiviä, vieläpä viikkojakin, Ranskassa tavallisesti 48 päivää; eikä kauppa rajoittunut yksinomaan kaupungin torille, vaan koko kaupungissa oli liikettä; joka talo oli kauppapaikka. Eri päivinä myytiin eri tavaralajia, siten että esim. 10 ensimmäisenä päivänä myytiin kankaita, 10 seuraavana oli nahkatavaroita kaupan j. n. e. Kun kaupat olivat päättyneet, tuli huvien päivät, jolloin kauppiaat kuuntelivat trouverien lauluja tai katselivat jonglörien ilveitä, jotka esiintyivät yleisillä paikoilla.

Suurta hankaluutta kaupassa tuotti liikkeessä oleva monellainen raha, jokainen suurempi feodaaliherra kun piti oikeutenaan sitä lyödä. Ranskassa esim. oli 80 eri lajia rahaa. Sen vuoksi oli erityisiä rahanvaihtajia, joiden luona kauppiaat markkinain lopulla pientä maksua vastaan suorittivat rahanvaihdon. Nämä vaihtajat olivat rahamiehiä ja koettivat kaikin tavoin hyötyä; koronkiskominen alkoi syntyä, vaikka kirkko koetti sitä estää. Juutalaiset varsinkin tätä elinkeinoa rupesivat käyttämään, mistä ankara viha syntyi heitä vastaan. Usein hallitsijat karkottivat heidät maastaan tai antoivat heidän sinne jäädä ainoastaan sillä ehdolla, että he suorittivat suuria rahasummia. Rahaliikkeen helpottamiseksi aljettiin myös käyttää vekseleitä, joita ensin tavataan Pohjois-Italian kaupungeissa. V. 1156 perustettiin Venetsiassa ensimmäinen pankki.

Kaupan ja teollisuuden kautta oli Europassa syntynyt uusi kansanluokka, ja samassa liikkuva eli irtain omaisuus saapi suuremman merkityksen, eikä feodaaliherrojen maaomaisuus enää ole yksinomaisena varallisuutena. Suurissa kauppa- ja teollisuuskaupungeissa liikutellaan sangen suuria rahasummia, varsinkin Venetsiassa ja Florensissa; niinpä eräs Venetsian doge arvostelee 500,000 dukaatiksi (noin 25 milj. markkaa) sen rahasumman, minkä hänen kansalaisensa yksin Egyptin kaupassa tarvitsivat; Florensissa kehittyi pankkiliike suureen mittaan, ja sen rahamiehet antoivat itse hallitsijoillekin lainoja; sellaisia pankkiirisukuja oli Peruzzit ja Bardit, sekä myöhemmin Medicit, joista tuli Florensin hallitsijasuku. Samat pankkiirit välittivät myöskin paavien saatavien perimistä eri maista, ottaen annaattien ja kymmenyksien ynnä muiden tulojen kokoamisen vuokralle, josta suuret voitot tietysti jäivät heille. Hollannin

ja Brabantin samoin kuin Pohjois-Saksan kaupungeissa oli rikkaita porvareja, jotka omistivat suuria verkatehtaita, joiden tuotteet levisivät ympäri Europaa, sekä laivoja, jotka kulkivat pitkin virtoja ja meriä; he omistivat vielä kalastuspaikkoja, vuorikaivoksia sekä maatiluksiakin.

Mutta tuo arvoon kohonnut porvarissääty ei askaroinut yksinomaan elämän tarveaineiden ja mukavuuksien hankinnassa sekä rahan liikuttelemisessa, vaan se kehitti myöskin uusia mielipiteitä ja edusti entisestä poikkeavaa katsantotapaa ja sivistystä. Perintöoikeus esim. feodaalimaailmassa oli kohtuuton, koska koko omaisuus meni vanhimmalle pojalle;

Venetsialainen kauppagaleeri 15:nnellä vuosisadalla.

porvaristossa taas omaisuus jaettiin tasan kaikkien lasten kesken. Porvariston jäseniä tavataan ennen pitkää tutkimassa tieteitä, etenkin roomalaista oikeutta, jonka pääpaikka oli Bolognan yliopisto, mutta joka sieltä levisi Alppien yli. Oppi taas oikeutti heidät pääsemään vaikuttaviin toimiin. Hallitsijat halusta käyttivät näitä lakimiehiä apunaan, sillä he opettivat hallitsijan kaikkivaltaisuutta Rooman oikeuden mukaan. Näitä n. k. *legistejä* tavataankin jo 13:nnellä vuosisadalla Ranskan kuninkaan parlamentissa, josta feodaaliherrat alkavat vetäytyä syrjään; Rooman lakia aljetaan kaupungeissa noudattaa ja se työntää vähitellen syrjään myöskin feodaaliset lait. Pitkä taistelu alkaa roomalaisen oikeuden ja feodaalisen oikeuden välillä, hallitsijanvallan ja aristokratian välillä, valtioyhteyden ja hajanaisuuden välillä. Kolmas sääty on tässä tärkeänä apuna kuninkaanvallalle, joka useissa maissa hävittää feodaalisuuden; ja siten muodostuvat kansalliset valtiot.

XVII.

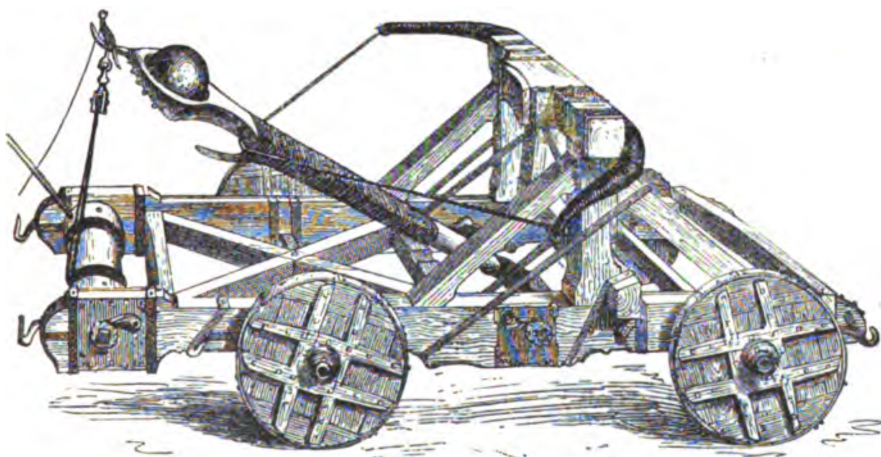
Ranskan valtion kehittyminen kapetingilaisen kuningassuvun aikana.

Kansalliset valtiot alkavat kehittyä. — Ranskan kuninkaan valta on heikko 10—12:nnellä vuosisadalla. — Kirkko puolustaa lujempaa kuninkaanvaltaa. — Ludvig VI:nnen taistelu feodaaliherroja vastaan. — Filip II August ja Juhana maaton. — Porvaristo kuninkaan apuna. — Kuninkaan uudet virkamiehet (*prevot'it, bailli't*). — Ludvig IX:nnen lainsäädäntö. — Parlamentin synty, *legistit*. — Filip IV:nnen luonne ja päämaali. — Hänen väkivaltaiset toimensa. — Temppeliherrain ritarikunta hävitetään. — Paavi Bonifacius VIII. — Hänen ja Filip IV:nnen välinen riita. — Ensimmäinen säätykokous. — Paavi otetaan vangiksi. — Clemens V muuttaa Avignoniin. — Kuninkaanvallan kasvaminen keskeytyy. — Ranskan ja Englannin välinen perintösota. — Englannin sotavoimat verrattuna Ranskan joukkoihin. — Ranskalaisten tappiot. — Calais'n valloitus. — Poitiers'in tappelu. — Porvaristo aikoo ottaa vallan. — *La Jacquerie*-kapina. — Kaarle V:nnen hallitus on onnellisempi. — Puoluetaistelut Kaarle VI:nnen aikana. — Levottomat ajat Pariisissa. — Azincourt'in tappelu. — Englannin kuningas saamaisillaan Ranskan kruunun. — Orleans'in neitsyt. — Englantilaiset joutuvat tappiolle. — Kaarle VII järjestää sotalaitoksen ja määrää vakinaisen veron. — Ludvig XI:nnen taistelu mahtavia herroja vastaan. — Ranskan kuninkaan valta keski-ajan lopulla.

Ristiretkien aikana heräsi kaupunkielämä entistä virkeämpään toimintaan, jonka johdosta niiden asukkaista syntyi uusi kansanluokka aatelin ja papiston rinnalle. Samat retket vaikuttivat myöskin suuressa määrin kansallisten valtioiden kehittymiseen, jotka feodaalilaitos oli hävittänyt. Jo huomautimme, mitenkä näillä retkillä, joihin useita eri kansoja otti osaa, saman kansan jäsenet, jotka puhuivat samaa kieltä, tunsivat muiden joukossa olevansa lähempänä toisiansa; syntyi yhteistunne, jota ei ennen oltu tavattu; kansan kieli rupeaa vähitellen pääsemään arvoon kirjallisuudessakin. Ristiretkien jälkeen alkavat kansat pyrkiä valtiolliseenkin yhteyteen, yhtäältä hävittämällä feodaalisuuden luomat erikoisharrastukset, toisaalta taas vapautumalla siitä holhunalaisesta asemasta, jossa paavit kirkon päämiehinä olivat tottuneet heitä ja heidän hallitsijoitaan pitämään. Valtiolliseen yhteyteen eivät kaikki kansat kuitenkaan keski-ajalla pääse, sillä Italiassa ja Saksassa hajanaiset olot yhä enemmän vakaantuvat; mutta muissa Europan läntisissä maissa kehitys kulkee vastamainittuun suuntaan, vaikka eri kansoissa eri tavalla,

vallitsevista olosuhteista riippuen. Ranskassa kansallinen yhteys syntyy lujan kuninkaanvallan suojassa ja sen ympärille. Englannissa taas kansanvapauteen perustuen muodostuu Englannin valtio.

Olemme edellisessä nähneet (ks. luk. VII), miten kuninkaanvalta heikkoni heikkonemistaan viimeisten Karolingien aikana, ja sen sijaan ilmestyi itsenäisiä mahtavia herttuoita, kreivejä, arkkipiispoja y. m. läänitherroja. »Kuningas oli olemassa, mutta kuninkaanvalta oli kuollut» Karolingien suvun sammuessa Ranskassa v. 987, ja samallaisena se pysyi seuraavan kapetingilaisen suvun alkuaikoina; 10:nnestä 12:teen vuosisataan asti ei kuninkaanvallasta ollut paljon tietoa Ranskassa. Neljä ensimmäistä kapetingikuningasta olivat yhtä voimattomia kuin viimeiset Karo-

Heittokone. Keski-ajalta.

lingit. Mutta 12:nnen vuosisadan alussa *Ludvig VI:nnen* ajasta alkaen (1108—1137) on muutos huomattavissa.

Kapetingikuninkailla oli perintöläänina Pohjois-Ranskassa Pariisin ympäristöllä oleva Francian laaja herttuakunta, johon heidän voimansa ja valtansa perustui; sen herttuoina he olivat samassa asemassa kuin muutkin suuret lääniherrat, eikä heillä juuri muuta arvoa ollutkaan. Mutta tästä alkaa kuninkaan valta tunkeutua ikäänkuin säteinä yhä kauemmaksi kaikkiin suuntiin Ranskan eri osiin; Francian herttuakunta on kuin keskipiste, jonka ympärille nykyinen Ranska muodostuu vuosisatojen kuluessa.

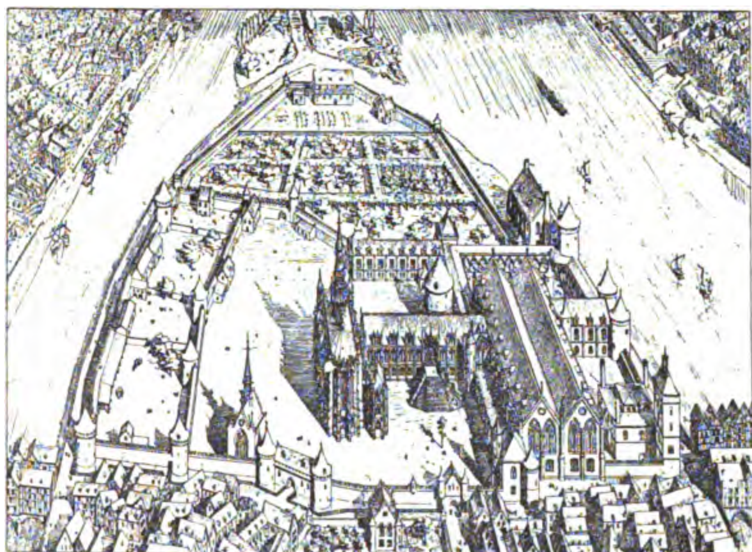
Kapetingikuninkaat asettuivat läheiseen ja hyvään suhteeseen kirkkoon, seuraten siis merovingi- ja karolingihallitsijoiden politiikkaa;

Rheims'in tuomiokirkossa he saivat kirkon siunauksen, kun arkkipiispa pyhällä öljyllä voiteli heidät kuninkaaksi; kirkko opetti vielä niinkuin 5:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla kuninkuuden suurta valtaa; sekin tarvitsi sen apua väkivaltaista feodaaliaatelistoa hillitsemään, ja kirkon vaikutuksesta kansakin alkoi pitää kuninkuutta oikeuden ja turvallisuuden suojelijana sekä väkivallan kostajana. Tässä kohden kuningas oli suurtenkin feodaaliherrojen yläpuolella. Roomalainen laki, jota 12:nnella vuosisadalla aljettiin tutkia, tuli vielä kuninkaanvallalle avuksi, sillä se opetti, että hallitsijalla on valtiossaan rajaton valta.

Turvallisuuden suojelijana Ludvig VI esiintyy lähtiessään taistelemaan muutamia rosvoherroja, niinkuin Coucyn linnanisäntää ja Tuomas de Marlea, vastaan, jotka ryöstelivät asukkaita, varsinkin matkustavia kauppiaita, joita he pitivät linnansa komeroissa vankina. Heidän linnansa hävitettiin. Mutta hän lähtee taistelemaan jo suuriakin herroja, niinkuin Champagnen ja Flanderin kreivejä, vastaan sekä tahtoo kuninkaanvaltansa nojassa ratkaista herrojen kesken syntyneitä riitoja. Samaan suuntaan jatkaa hänen poikansa *Ludvig VII* (1137—1180), jolla, niinkuin hänen isällään, oli suuri valtiomies abbotti *Suger* apuna. Hänen seuraajansa *Filip II August* (1180—1223) on rohkea ja uljas ritari, mutta samassa viekas, kavala ja kostonhaluinen valtiomies. Olemme jo ennen tavanneet hänet kolmannella ristiretkellä sekä nähneet, miten hän täältä palasi kotimaahansa ahdistamaan kumppaninsa Englannin kuninkaan Richard Leijonamielen maita. Englannin kuningas oli näet Ranskan kuninkaan mahtavin ja vaarallisin vasalli, sillä koko läntinen osa maasta, Normandie, Bretagne ja Aquitania, olivat hänen hallussaan, ja koska Englanti oli saman miehen hallussa, oli hän mahtavampi kuin itse Ranskan kuningas, hänen lääniherransa (ks. seur. luk.) Filip II August alkoi taistelun tätä valtaa vastaan ja hyvällä menestyksellä. Richardin kanssa hän taisteli, kun tämä pääsi vankeudestaan, johon hän oli Pyhältämaalta palatessaan joutunut, mutta kärsi monta tappiota; vasta kun Richard oli kuollut v. 1199 ja ylpeä, taitamaton ja petollinen *Juhana maaton* tuli hallitsemaan Englantia, Filip II August saapi voiton. Juhana maaton surmauttaa veljensäpojan Arturin, jolla vanhemman veljen poikana oli parempi oikeus kruunuun kuin hänellä. Sen johdosta Filip August lääniherrana vaatii häntä vastaamaan kruununvasallien eli päärien tuomioistuimen eteen; mutta kun hän ei tulekaan, tuomitaan hänet menettämään lääninsä. Filip valloittaa suuren osan niistä, ja v. 1206 täytyy Juhanan luopua kaikista Loire-virran pohjoispuolella olevista maista; Aquitania jäi vielä hänelle. — V. 1214 yrittää Englannin kuningas kuitenkin

saada takaisin menettämänsä maat. Useita Pohjois-Ranskan herroja liittyy häneen, vieläpä Saksan keisari Otto IV:kin, mutta Ranskan kuningas saapi voiton *Bouvines'n* luona. Tämän taistelun kautta Ranskan kuningas sai turvatuksi omistusoikeutensa anastamiinsa maihin; mutta hänen arvonsa ja mahtinsa kohosi muidenkin feodaaliherrojen silmissä; he esiintyivät entistä nöyrempinä ja kuuliaisina kuninkaan käskyille.

Filip Augustin aikana alkoi Etelä-Ranskassa julmat albigensisodat, joiden johdosta Ranskan kuningas saapi valtansa sinnekin laajennetuksi. (Näistä kerromme myöhemmin luv. XXII.)

Ranskan kuningasten palatsi Pariisissa 1300-luvun alussa. Rakennettu useiden kuningasten aikana. (Nykyään suunniteltu kuva.)

Tärkeä Ranskan kuninkaanvallan kehityksessä oli myöskin porvariston apu, niinkuin jo edellisessä luvussa olemme huomauttaneet, sillä kuningas sai siitä uskollisia liittolaisia taistelussaan, ja kommunioikeuksia myöntämällä pääsi hänen vaikutuksensa juurtumaan pitkin maata. Filip August alkoi myöskin kutsua porvarissäädyn miehiä virkoihin, sillä roomalaista lakia kun olivat tutkineet, oli heillä se käsitys, että »kuningas on keisari valtakunnassa». Ja kun kuninkaalle kuuluva alue jo Filip Augustin aikana oli lisääntynyt toista vertaa entistä laajemmaksi, tarvittiin paljon virkamiehiä sitä hoitamaan. Koko kuninkaan maa-ala jaettiin piirikuntiin, joissa hallinto oli hänen asettamillaan virkamiehillä, *prevot'eilla,*

jotka kokosivat verot; he olivat myöskin tuomareita ja kutsuivat sotajoukkoihin kuninkaan alamaiset. Prevot'ien yläpuolella taas oli n. k. *bailli't* tai *senechal'it*. Nämät virkamiehet olivat siis samantapaisia kuin Merovingien ja Karolingien asettamat kreivit, mutta kapetingikuninkaat pitivät siitä huolta, etteivät he saaneet itsenäistä asemaa; niinpä Ludvig IX pyhä antoi v. 1254 säännön, ettei bailli saanut ottaa hallittaviltaan lahjoja, hän ei saanut avioliitolla liittäytyä hallittaviinsa eikä omistaa piirissään maaomaisuutta. Virka-aikansa päätyttyä tuli hänen olla vielä 40 päivää piirissään vastaamassa niistä syytöksistä, joita häntä vastaan mahdollisesti voitiin tehdä. Mainittujen virkamiesten yläpuolelle asetettiin vielä neljä ylempää bailli'a heidän toimiaan valvomaan, ja usein kävivät vielä kuninkaan lähettämät toimimiehet *(enqvêteurs)* tarkastusmatkoilla, niinkuin muinoin Kaarle suuren missi dominici.

Tämän virkamiehistön kautta kuninkaan vaikutus laajeni laajenemistaan yhä kauemmaksi ja sen voima tuli tuntuvammaksi; kuninkaan prevoti oli kaupunginkin etevin virkamies; hänen tuli valvoa ja vahvistaa porvarien toimittamia maistraatin jäsenten vaaleja, tarkastaa heidän rahastoaan ja johtaa heidän sotajoukkoaan; siten kommunit joutuivat kuninkaan valtaan. Senjörienkin alueelle ulottui bailli'en vaikutus. Sillä herrat olivat alkaneet samaan tapaan läänejään hallita, kuin kuningaskin; mutta samoin kuin kuningas oli senjöriä arvokkaampi, samoin olivat hänen virkamiehensä senjörin asettamia arvokkaammat, ja he saivat jonkinlaisen valvonnan näiden yli.

Ludvig IX pyhä, Filip II:sen Augustin toinen seuraaja (1226—1270), joka viimeksimainitut määräykset oli antanut, oli oikea keski-ajan ruhtinas, hurskas ja nöyrä, reliikkien kokooja ja niiden palvelija, hurskaiden miesten ja munkkien kanssa seurustelija; kaksi ristiretkeä hän teki, ja kuolemansa jälkeen hän julistettiin pyhimykseksi. Mutta hän oli myöskin valtiomies, joka ymmärsi kuninkuuden tehtävän, ja hänen aikanaan se melkoisesti laajentui. Ludvig IX ei käyttänyt halpamaisia keinoja, ei petosta eikä väkivaltaa, vaan rehellisyydellä ja lainsäädännöllä hän asiata edisti. Englannin kuninkaalle hän esim. antoi takaisin osan Filip Augustin anastamista alueista Loiren eteläpuolella. Mutta vasalleja hän pakotti noudattamaan kuninkaan määräyksiä; omalla alueellaan hän kielsi kaksintaistelun oikeudenkäynnissä; »ei tappelu ole oikeuden tie», sanoi hän. Niinikään hän kaikille vasalleille antoi määräyksen, jonka mukaan 40 päivää piti odotettaman riidan synnyttyä, ennenkuin sota sai alkaa, ja sillä välin tuli rauhallisella tavalla kuninkaan välityksellä koettaa se ratkaista *(la quarantaine-de-roi)*. Feodaaliherroilla oli tuomiovalta

lääneissään, mutta Ludvig IX vaati, että niiden lausumat päätökset piti alistettaman kuninkaan tuomioistuimen tarkastettaviksi. Ja vaikka hän oli hurskas ja kirkon ystävä, niin hän kuitenkin suojeli valtion oikeuksia kirkon vaatimuksiltakin. Kirkonmiehet olivat maallisesta oikeudesta ja laista riippumattomat, noudattaen vaan kanonista lakia, jonka mukaan kirkolliset tuomioistuimet tuomionsa lausuivat; mutta he vaativat myöskin useita maallikkojen asioita ratkaistavikseen, sellaisia, jotka muka luonteensa puolesta kuuluivat uskonnon piiriin, niinkuin avioliittoa koskevat,

Ludvig IX pyhä valtaistuimellaan. (Miniatyyrikuva.)

väärät valat y. m., ja näiden lukua he koettivat kaikissa maissa laajentaa yhä enemmän, selittäen ne uskonnon alalle kuuluviksi. Ludvig IX esti tämän ja määräsi, että ainoastaan vääräoppisuus, kielletyt avioliitot ja koronkiskominen kuuluivat kirkon tuomiovaltaan. Kuningas otti itse osaa riita-asioiden ratkaisemiseen, ja kuka hyvänsä sai hänen puoleensa kääntyä; Vincennes'in puiston tammien juurella hän usein istui tuomioita lausumassa.

Kuninkaan tuomioistuin, joka oli jo vanhastaan olemassa, sai näihin aikoihin toisellaisen muodon. Ennen olemme maininneet, että feodaaliherrat vasalliensa kanssa ratkaisivat keskinäiset riita-asiansa; myöskin kuninkaalla oli sellainen tuomioistuin, jossa suurvasallit olivat jäseninä;

siinä esim. Juhana maaton tuomittiin Ranskan maat menettäneeksi. Se oli kuitenkin ollut vaan satunnaisesti, milloin tarvittiin, koossa; mutta Ludvig IX muutti sen vakinaiseksi, sillä asioita alkoi paljon kerääntyä kuninkaanvallan kohotessa. Vasallit eivät voineet aina olla saapuvilla, ja monellaisia asioita he eivät myöskään kyenneet ratkaisemaan, koska eivät olleet lakimiehiä. Sen vuoksi aljettiin siihen kutsua oppineita laintuntijoita, n. k. *legistejä,* ensin avuksi herroille. Kun he kuuluivat porvaristoon, täytyi heidän istua matalalla istuimella herrojen jalkain juurella. Mutta vähitellen herrat jäivät pois, ja legistit saivat heidän paikkansa. Siten muodostui Ranskan *parlamentti,* joka siis alkuansa oli ollut vasallien tuomioistuin, mutta nyt tuli koko valtakunnan korkeimmaksi tuomioistuimeksi. Entisen feodaalisen lain sijaan aljettiin siinä käyttää

Ludvig IX:nnen antama karttakirja; reunassa on kiinnitettynä kaikkien niiden senjörien sinetit, jotka olivat päätöstä tekemässä.

roomalaista lakia, jota legistit olivat tutkineet ja jonka kautta kuninkaanvalta sai yhä uutta tukea, koska tuomiot julistettiin hallitsijan rajattomaan valtaan perustuen. »Mitä kuningas tahtoo, tahtoo lakikin», oli perussääntönä.

Ludvig IX:nnen toinen seuraaja *Filip IV kaunis* (1285—1314), oli isoisänsä vastakohta, kavala, petollinen, väkivaltainen ja julma, mutta hän kehitti suuresti kuninkaanvaltaa jo ennen aljettuun suuntaan näillä ominaisuuksillaan. Useita avonaiseksi tulleita läänejä liitettiin kuninkaan maihin, ja hän itse nai Navarran ja Champagnen perijän; Flanderin kaupunkeja vastaan hän taisteli ja vehkeili Englannin kuningasta vastaan, tämä kun vielä oli Etelä-Ranskan maiden puolesta hänen vasallinsa. Filip IV näkyy yrittäneen saada Ranskalle samat luonnolliset rajat, Rhein-virran ja Alpit, kuin Gallialla ennen oli ollut, vaikka hän ei sitä aikaan saanut, ja aikoipa hän veljelleen hankkia Saksan keisarin

arvon saadakseen kapetingisuvulle koko Europan herruuden, niinkuin Kaarle suurella oli ollut. Aikansa mahtavin ruhtinas hän oli ja valtansa tueksi hän alkoi muodostaa uusia sotajoukkoja. Edellisillä hallitsijoilla oli ollut vaan feodaalisotajoukko, mutta se oli höllä, sillä vasalli saattoi määräpäivät palveltuaan palata kotiinsa, eikä kaikkiin ollut aina luottamistakaan. Lisäksi olivat jalkajoukot alkaneet saavuttaa taisteluissa entistä suuremman merkityksen, mutta aatelisherrat palvelivat ainoastaan ratsain. Filipillä oli siitä kokemusta, sillä v. 1302 flamantilaiset porvarit, joita hän tahtoi kukistaa, voittivat perinpohjin hänen feodaalisen sotajoukkonsa; 4000 kultakannusta, jotka otettiin kaatuneilta ritareilta, ripustettiin voiton merkkinä Courtrai'n tuomiokirkkoon. Hän salli sen vuoksi vasallien lunastaa itsensä vapaaksi sotapalveluksesta maksamalla korvaukseksi rahasumman, ja hankki niiden sijaan palkkasotureja, jotka olivat luotettavia ja taitavampia sodassa kuin herrat. Rahan tarpeessa usein kun oli, vaati hän kaupungeilta suuria veroja, otti pakkolainoja, joita hän ei milloinkaan maksanut, ja kiskoi rahasummia Juutalaisilta, jotka jo silloin olivat rikkaita rahamiehiä, mutta vihatuita; Filip uhkasi näet karkottaa heidät pois maasta, mutta salli heidän jäädä, kun sai osan heidän aarteistaan. Ludvig IX oli määrännyt kuninkaan lyömän rahan käymään koko valtakunnassa, mutta Filip väärensi sitä usean kerran, siten että hän metalliseosta huonontamalla alensi sen arvoa uusia lyödessään. Hän alkoi myöskin alustalaisilleen myöntää vapautuksia orjuudesta, mutta ainoastaan ostamalla he sen saivat; hän sääsi vielä suolaveron *(la gabelle)*, joka alusta alkaen oli vihattu, mutta joka kuitenkin pysyi vallankumoukseen asti. Ja vihdoin hän ryösti Temppeliherrain ritarikunnan rikkaudet tekemällä lopun koko ritarikunnasta. Sen jäsenet olivat ristiretkien jälkeen asettuneet Ranskaan, jossa heillä oli suuria rikkauksia; he omistivat muun muassa 10,000 taloa ja lujan Temppelitornin Pariisissa, maatiloja pitkin Ranskaa sekä rahoja ja paljon kalleuksia lisäksi. Filip tahtoi saada ne itselleen, varsinkin koska ritarikunnalla, johon kuului 15,000 ritaria, palvelijoita lukuunottamatta, ei enää ollut mitään tehtävää. Heitä vastaan nostettiin kaikellaisia syytöksiä huonosta elämästä; ja vihdoin kuningas lähetti kaikille virkamiehilleen käskyn vangita samana

Filip IV kaunis.
Veistoteos, joka ennen sijaitsi Pariisin Notre-Dame kirkossa.

yönä ritarit. Heidät tuotiin oikeuden eteen, missä heitä kidutettiin ja rääkättiin, kunnes he lausuivat kaikellaisia tunnustuksia, jonka jälkeen useita poltettiin; Pariisin etukaupungissa esim. yhtenä päivänä poltettiin 54 ritaria. Itse heidän suurmestarinsa *Jaakko Molay* heitti roviolla henkensä, jonka jälkeen ritarikunta hävitettiin (1314). Tähän antoi paavikin suostumuksensa. Jo sitä ennen Filip näet oli saanut kirkon päämiehen valtoihinsa ja samassa antanut koko paavinvallalle ankaran iskun. Sen minkä Fredrik Barbarossa ja Fredrik II olivat yrittäneet, sen Filip IV sai aikaan. Hänen ja *Bonifacius VIII:nnen* välinen riita on viimeinen jakso maallisen ja hengellisen vallan suuressa taistelussa keski-ajalla.

Bonifacius VIII, joka v. 1294 oli tullut paaviksi, oli kopea ja vallanhimoinen mies, joka tahtoi ylläpitää samaa arvoa ja korkeata asemaa, kuin Innocentius III ynnä muut suuret paavit aikanaan. Riemuvuonna 1300, jolloin 100,000 toivioretkeläistä tuli Roomaan pyytämään hänen siunaustaan, kohosi hänen ylpeytensä korkeimmilleen; hän esiintyi kansan edessä keisarin asussa, valtikka ja miekka, maallisen vallan merkit, kädessä. Mutta Rooman kaupungissa oli useita mahtavia ylimyssukuja, jotka paavia vastustivat, varsinkin *Colonnan* suku, ja eräs siihen sukuun kuuluva mies, joka oli ollut Filipin opettaja, oli jo aikaisin herättänyt tässä ruhtinaassa vihaa paavinvaltaan.

Riita syntyi nyt kirkon ja kuninkaan välisistä oikeuksista. Filip, mielivaltainen kun oli, rupesi näet verottamaan kirkon tiloja, mutta paavi kielsi sen; paavi määräsi erääseen Etelä-Ranskan hiippakuntaan kuninkaan vihamieheksi tunnetun miehen piispaksi ja nimitti hänet vielä legaatikseen Ranskaan; mutta Filip vangitutti tämän. Bonifacius lähettää silloin bullan, jota alkusanoistaan kutsutaan *Ausculta, fili!* (kuule, poikani!), ja jossa hän moittii kuningasta kansansa rasittamisesta, rahanväärennyksestä, kirkon oikeuksien loukkaamisesta y. m. Läpeensä tulee bullassa esiin paavin korkea ajatus asemastaan; »Jumala on määrännyt meidän, vaikka arvottoman», sanotaan siinä, »kuninkaiden ja valtioiden yli; älä siis laske mieleesi sellaisia ajatuksia, että olisit meitä korkeampi, ett'et olisi kirkon hallitukselle alamainen; joka niin ajattelee on mieletön, joka sitä puolustaa on jumalaton». Paavi piti siis oikeutenaan tuomita Filipiä hänen mielivaltaisista toimistaan, jotka muka sotivat kristinuskoa vastaan, kuningas taas legistein opettaman roomalaisen lain nojassa piti itsensä valtakunnassaan itsevaltiaana. Bulla poltettiin juhlallisesti ja kuningas lähetti paaville kirjeen, joka alkaa: »Filip, Jumalan armosta Ranskalaisten kuningas, Bonifaciukselle, joka kutsuu itseänsä paaviksi, vähän tai

ei ollenkaan terveyttä. Teidän suuri tyhmyytenne tietäköön» j. n. e. Saadakseen koko kansaltaan tukea, kutsui kuningas valtakunnasta v. 1302 Notre-Damen kirkossa pidettävään kokoukseen edusmiehiä, joiden joukossa ensi kerran tavataan kolmannen säädyn edustajia. Tätä kokousta pidetään ensimmäisenä säätykokouksena Ranskassa *(les états généraux).* Kuningas turvautuu siis kolmanteenkin säätyyn taistelussaan kirkon valtaa vastaan, niinkuin edelliset kuninkaat taistellessaan feodaaliherrojen kanssa. Paavi taas julisti Filipin pannaan uudella bullalla,

Bonifacius VIII. Giotton maalauksen mukaan.

selittäen siinä, että kirkko muodostaa yhden ainoan ruumiin, jolla on yksi pää; sillä on käytettävänään kaksi miekkaa, hengellinen ja maallinen, mutta jälkimmäistäkin, vaikka se oli annettu kuninkaille ja parooneille, tuli kirkon hyödyksi käyttää. Samassa hän valmistautui erottamaan Filipiä hallituksesta. Mutta tämä oli sukkelampi. Hän lähetti erään lakimiehen *Vilhelm de Nogaret'n* Italiaan, jossa hän sai paavin vihollisen, Sciarra Colonnan, puolelleen. Eräänä aamuna hyökätään Bonifaciuksen asuntoon 400 miehen mukana ja huudetaan: »kuolema paaville! Eläköön Ranskan kuningas!» Mutta 86-vuotias paavi ei osottanut

heikkoutta, vaan pukeutuneena apostoliseen pukuunsa, tiara päässä, sekä risti toisessa ja Pyhän Pietarin avaimet toisessa kädessä, hän odotti murhamiehiä. »Saatanan poika!» huusi Colonna, »heitä pois tiara, jonka olet vääryydellä anastanut». »Tässä on kaulani, tässä pääni», vastasi paavi, »jos minun on kuoleminen, kuolen ainakin paavina». Colonna tempasi hänet istuimeltaan, löi häntä sotahansikkaallaan kasvoille ja olisi hänet surmannut, ellei Nogaret olisi tullut sitä estämään. Hän vangittiin kuitenkin, vaikka kansa hänet pian vapautti. Mutta muutaman päivän perästä hän kärsimästään loukkauksesta kuoli.

Tämän tapahtuman johdosta hävisi Rooman paavien ylpeä mahti, joka aikanaan oli antanut keisarin Canossan linnan pihalla kolme päivää seisoa paljain jaloin ja sen jälkeen kolmatta vuosisataa oli ollut Europan valtiaana. Ranskan kuningas sen oli masentanut, ja hän käytti myöskin voittoaan hyväkseen toimittamalla erään suosikkinsa paaviksi, joka suostui muuttamaan Roomasta Ranskan rajalla olevaan Avignoniin. Clemens V oli ensimmäinen Avignonin paaveista, ja seitsemän hallitsi vielä hänen jälkeensä siellä vv. 1309—1376. Tätä aikaa kirkon historiassa kutsutaan sen Babelin vankeudeksi, koska paavit silloin olivat Ranskan kuninkaasta riippuvaisia.

Ranskan kuninkaan valta oli tämän kautta kohonnut voimakkaaksi 14:nnen vuosisadan alussa. Feodaaliaatelisto tunnusti hänen herruuttaan, paavista hän oli saanut voiton, kaupunkikunnat tottelivat hänen käskyjänsä. Liittymällä kirkkoon parooneja vastaan tai toisen kerran taas parooneihin kirkkoa vastaan ja aina kolmannen säädyn kannattamina olivat kapetingikuninkaat kansallisen ja valtiollisen yhteyden asiata ajaneet.

Keski-ajan valtiolaitos ei vielä kuitenkaan ollut läheskään hävinnyt, kun tämä hyvällä alulla oleva kehitys keskeytyy koko vuosisadaksi. Syntyy näet uudestaan pitkällinen jakso sotia Ranskan ja Englannin välillä (1339—1453); riita koski tällä kertaa Ranskan kruunua.

V. 1328 sammui näet kapetingisuvun vanhin haara ja valtaistuimelle tuli silloin Filip IV:nnen veljenpoika *Filip VI, Valois'n kreivi;* mutta Englannin kuningas, Edward III, joka oli saman kuninkaan tyttärenpoika, piti itseänsä oikeutetumpana saamaan Ranskan kruunun. Ranskalaiset kyllä väittivät, että n. k. saalalainen laki, jonka mukaan naiset eivät saaneet periä läänejä, estäisi Englannin kuningasta saamasta Ranskaa, koska samaa lakia oli tässäkin noudatettava; mutta Edward III ei tästä huolinut, selittäen, että jospa tuo laki koskikin hänen äitiänsä, ei sen vaikutus ulottunut häneen itseensä. Aseiden oli siis ratkaiseminen. Edward III sai puolelleen Flanderin ja Brabantin rikkaat porvarit, jotka

olivat Englannista riippuvia, koska villa, josta he verkoja valmistivat, tuotiin suureksi osaksi sieltä. Saksan keisari asettui myöskin Englannin puolelle jo siitäkin syystä, että Avignonissa asuva paavi oli tietysti Ranskan kuninkaan puolella.

Voitot alkoivat heti alussa kallistua Englannin kuninkaan puolelle, sillä hänellä oli harjaantunutta kansallista sotaväkeä. Englannissa oli näet jonkinlainen pakollinen asevelvollisuus olemassa, joka koski maatilain omistajia. Varsinkin Englannin jousimiehet olivat hyvin harjaantuneita. Ranskan kuninkaalla taas oli melkein yksinomaan feodaalinen sotajoukko lukuisine ritareineen, jossa ei ollut lujaa yhteyttä ja johtoa, ja joka ei ollut tarpeeksi harjaantunut. Ensimmäiset kuninkaat Valois'n suvusta olivat kyllä ritarillisia keski-ajan ruhtinaita, mutta eivät antaneet kolmannelle säädylle paljon arvoa, niinkuin Filip II August ja Ludvig pyhä, eivätkä porvarijoukoistakaan sodassa välittäneet. Tässä sodassa käytetään ensi kerran tykkejä, jotka vasta käytäntöön tulleen ruudin avulla viskaavat suurella jyskeellä rautakuulia vihollista vastaan. Jyskeen sanotaan olleenkin suuremman kuin ampumisen aikaansaaman vahingon.

Sluis'n meritappelussa Ranskalaiset ensin hävisivät v. 1340, ja *Crecyn* luona voitettiin heidän paljon lukuisampi sotajoukkonsa v. 1346; 2 herttuata, 11 prinssiä, 2 arkkipiispaa, 80 paroonia, 1200 ritaria ja 30,000 sotamiestä jäivät kaatuneina tappelutantereelle Ranskan kuninkaan sotajoukosta; ja *Calais'n* tärkeä linnoitus joutui v. 1347 Edwardin valtaan. Kauhea musta surma, jonka kiertäessään koko Europaa arvellaan surmanneen ⅓ sen väestöstä, keskeytti nyt sodan joksikin aikaa. Mutta jo v. 1356 taitava »Musta prinssi» *Edward,* Englannin kuninkaan poika, taas saa suuren voiton *Poitiers'in* luona; ritareja kaatuu tässä taistelussa sadoittain ja itse kuningas *Juhana hyvä* joutuu vangiksi. V. 1360 täytyy Ranskan sentähden luovuttaa koko läntinen osa valtakunnasta Englannin kuninkaalle, vieläpä täydellä omistusoikeudella, ilman feodaalista vasallivelvollisuutta.

Poitiers'in tappelun jälkeen tulee vielä yleinen sisällinen sekasorto Ranskan kurjuutta lisäämään. Tuo vast'ikään valtiollisia oikeuksia saavuttanut porvaristo pyrkii nyt päästäkseen valtion asioita johtamaan; se tahtoo esiintyä maan pelastajana, kun kuningas oli vankina ja kruununperillinen eli *daufin* (joksi perintöprinssiä kutsuttiin suureen vallankumoukseen asti Daufiné-maakunnan nimen mukaan) oli 19-vuotias kokematon nuorukainen, eikä siis vakaata hallitusta ollut. Pariisin kauppiasyhdistyksen esimies *Tapani Marcel* on tämän liikkeen johtaja, ja häneen liittyy Laon'in piispa *Robert le Cocq* sekä eräs kaunopuhelias raatimies

Toussac. Daufin *Kaarle,* joka väliaikaisesti hoiti hallitusta, hajoitti kokoon kutsutut valtiopäivät, mutta muutaman viikon perästä hän rahan puutteen tähden oli pakotettu kutsumaan ne uudestaan. Silloin eduskunta toi daufinille hyväksyttäväksi erään 80-miehisen valiokunnan laatiman ehdotuksen, jonka mukaan veroja ei saisi määrätä säätyjä kuulematta, ja näiden asettamat toimimiehet ne kokoaisivat; säädyt kokoon-

Crecyn tappelu. (Miniatyyrimaalaus.)

tuisivat kolme kertaa vuodessa kutsumattakin, ja niillä olisi oikeus tarkastaa valtion hallintoa. Siinä oli määräyksiä, jotka Ranskasta olisivat tehneet vapaan maan, niinkuin Englanti oli. Daufin antoi vaikka vastenmielisesti suostumuksensa tähän n. k. suureen ordonnansiin; mutta pian hän lupauksensa peruutti, saatuansa aatelin puolelleen, joka vielä halveksi porvaristoa. Marcel kun huomasi, ettei hän yksin kaupunkilaisiin nojautuen saattanut asiaansa ajaa, liittyi talonpoikiin, jotka huonoon oloonsa tuskastuneina myöskin tähän aikaan nousivat kapinaan; sillä enemmän

kuin muut olivat he sodasta kärsineet. Vihollisjoukot ensin ryöstivät heitä, sitten tuli oma sotaväki vaatimaan elatusvaroja, ja mitä jäi ottivat herrat, heidän isäntänsä; heidän täytyi rakentaa uudestaan Englantilaisten hävittämät linnat, palkata sotamiehiä, maksaa lunnaat vangiksi joutuneista isännistään. Kuultuaan nyt, että porvarit olivat alkaneet taistella oikeuksiensa puolesta, ryhtyivät hekin Pohjois-Ranskassa aseisiin. Siten syntyi julma *la Jacquerie*-sota, joka nimi johtuu Jacques Bonhomme (tuhma Jaakko)-nimityksestä, joka Ranskan talonpojalla yleensä oli pilkkanimenä. Talonpoikien joukot kasvoivat suuriksi, heitä oli pian yli 100,000; he ryöstivät aatelin linnoja, raiskasivat heidän vaimojansa, surmasivat pieniä lapsiakin, sanalla sanoen osottivat julmaa ja raakaa menettelyä, joka aina seuraa sivistymättömien joukkojen mukana. Porvarijoukkoja liittyi heihin; mutta kuningas ja aatelisto pääsivät kuitenkin lopulta voitolle, ja ankara verinen kosto tuli nyt talonpoikien osaksi. Tapani Marcel, joka aikoi toimittaa erään kuninkaan sukulaisen valtaistuimelle, sai surmansa kumppaninsa kädestä.

Porvariston yritys raukesi siis kokonaan, ja pitkiksi ajoiksi; sillä tällainen kansanvapaus ei vielä soveltunut Ranskan kehitykseen; se oli käynyt päinvastaiseen suuntaan, nimittäin hallitusvallan yksinvaltiuteen päin. Sen vuoksi tämä oli sille vierasta, ja vasta puoli vuosituhatta myöhemmin suuressa vallankumouksessa Tapani Marcelin tarkoittama päämaali saavutettiin. Silloin vasta kolmas sääty sai valtion asioiden johdon itselleen.

V. 1364 tuli daufin Kaarle kuninkaaksi, ja kun sota alkoi uudestaan v. 1369, oli hänellä parempi onni kuin hänen isällään oli ollut. Englantilaisilta otettiin alueita pois; järjestys saatiin maahan ja olot vakaantuivat. Kansa antoikin Kaarlelle kunnianimen »viisas».

Mutta hänen kuoltuaan v. 1380 alkoi uudelleen melskeiden ja riitojen aika. Kuningas *Kaarle VI* oli itse usein heikkomielinen, jonka vuoksi hänen mahtava setänsä, *Burgundin herttua Juhana peloton,* ja veljensä, *Orleans'in herttua,* kiistelivät vallasta, kummallakin puolue takanaan. Burgundin puolueeseen liittyivät porvarit, koska herttua oli osottautunut heille suosiolliseksi; Pariisin kuuluisa yliopisto, jossa tähän aikaan oli noin 30,000 opiskelevaa, liittyi niinikään häneen, sillä nämät olivat syntyperänsä puolesta porvareja; Orleans'in puolue taas oli aristokratinen ja halveksi porvareja. Murhia ja julmuutta harjoitetaan; niinpä Orleans'in herttua v. 1407 saa surmansa Pariisin kadulla, Burgundin herttua taas, joka oli daufinin kanssa tullut keskustelemaan, työnnetään keskustelun aikana Monterau'n sillalta virtaan v. 1419. Porvaristo yrittää

niinkuin v. 1356 asettua valtakunnan pelastajaksi; v. 1413 kutsutuilla valtiopäivillä annetaan suuri 258 pykälää käsittävä *»cabochilainen ordonnansi»*, siksi nimitetty erään *Simon Caboche*-nimisen teurastajan mukaan, jolla oli suuri vaikutus Pariisissa; yliopiston miehet ja legistit sen kuitenkin olivat laatineet, toivoen sen vapailla määräyksillä voivansa maan oloja järjestää. Mutta siitä ei tullut apua, sillä se joutui pian unohduksiin. Pariisin kaduilla alemmat porvarit mellastavat suurissa joukoissa, hyökkäävät milloin Bastiljiin, milloin kuninkaan asuntoon, pakottaen hänet erottamaan vastapuolueeseen kuuluvat ministerit; kerran he pakottivat daufinin tulemaan kuulemaan heidän puhujaansa, joka muka ilmaisi kansan äänen. Sanalla sanoen, samallaisia tapahtumia sattui Pariisissa, kuin suuren vallankumouksen päivinä lähes neljä vuosisataa myöhemmin.

Sämän sekasorron lisäksi tulee Englannin nuori kuningas *Henrik V* taas alkamaan sotaa; hän saapi suuren voiton *Azincourt'in* luona v. 1415, jossa 10,000 Ranskalaista kaatuu; Burgundin herttua Juhana hyvä, isänsä murhasta suuttuneena, liittyy Englantilaisiin; itse kuningaskin tekee hänen kanssaan sopimuksen, jonka mukaan Englannin hallitsija, naituaan hänen tyttärensä, on tuleva Ranskan perijäksi; Ranskan ja Englannin valtakunnat liittyisivät siten saman valtikan alle. Molemmat kuninkaat kuolevat kuitenkin samaan aikaan (v. 1422), ja sota jatkuu.

Seuraavan kuninkaan *Kaarle VII:nnen* valtaan kuuluu ainoastaan Etelä-Ranska, sillä pohjoinen osa maasta, Pariisikin, tunnustaa Englannin kuninkaan *Henrik VI:nnen* herruutta, joka kuitenkin oli pieni lapsi. Englantilaiset yrittävät valloittaa koko Ranskan ja ovat paraillaan v. 1429 Orleans'in varustettua kaupunkia piirittämässä, jonka valloitettuaan he pääsisivät Etelä-Ranskankin herroiksi, kun »Orleansin neitsyt» ilmestyy Ranskan pelastajaksi. Mitä suuret eivät olleet saaneet aikaan, sen saivat pienet.

Tuo alennustila, johon Ranska oli joutunut, oli koko kansassa herättänyt surua ja mielipahaa; kansallistunto oli ylimalkaan heikko keski-ajalla, oltiin vaan sen tai tämän kaupungin tai maakunnan asukkaita; mutta nyt Englantilaisten rinnalla tunsi kansa olevansa ranskalaisia. Kärsimiset, joita Ranska sai kokea, tuntuivat kipeältä koko maassa, ja kuninkaan kohtaloa säälittiin. Nuo hurjat pucluetaistelut ja vainot tulivat näkyviin joka paikassa eivätkä koskeneet yksinomaan ylhäisiä, vaan koko kansan täytyi niistä kärsiä. Sota, tappelut, vainot ja hävitykset olivat lapsuudesta asti painuneet *Johanna d'Arc'inkin* mieleen

pienessä *Domremyn* kylässä Champagnen ja Lothringin rajamailla. Sen kylän asukkaat kuuluivat armagnacilaiseen puolueeseen, jolla nimellä entistä Orleans'in puoluetta nimitettiin johtajiensa Armagnacin kreivien mukaan, mutta naapurikylä suosi burgundilaista puoluetta. Usean kerran oli Domremyn kylän asukkaat karkotettu asunnoistaan, ja palatessaan he olivat nähneet raunioita asuntojensa sijalla ja ystäviään surmattuina. Tällainen tila herätti säälin tunteita ja monellaisia ajatuksia Johanna d'Arcissa; paimenessa ollen yksinäisyydessä hänen haaveileva mielikuvituksensa kiihtyi, ja hän luuli usein nähneensä näkyjä ja ilmestyksiä; »Johanna, ole hyvä ja älykäs, ja käy usein kirkossa», kuuli hän kerran äänen loistavan valon keskeltä lausuvan hänelle. Toisen kerran

Johanna d'Arc ratsastaa Chinonin linnaan. (Kankaalle kudottu kuva.)

taas hän näki tuossa valossa kauniita olentoja, joista yksi sanoi: »Johanna, mene vapauttamaan Ranskan kuningas ja antamaan hänelle hänen valtakuntansa». »Minä olen vaan halpa tyttöraukka; en osaa johtaa sotamiehiä», vastasi hän. »Pyhä Katarina ja Margareta auttavat sinua», vastattiin. Neljän vuoden aikana hän oli tällaisia kehotuksia kuullut, ja vihdoin hän arveli täytyvänsä niitä noudattaa. Isä vastusti lähtöä, mutta erään hänen setänsä välityksellä paikkakunnan päällikkö päästi hänet kuuden miehen saattamana lähtemään kuninkaan hoviin. Johanna leikkasi pitkät hiuksensa, puki miehen vaatteet yllensä, ja miekka vyöllä hevosen selässä hän lähti kotikylästään v. 1429 vanhempiensa viimeiseen asti kieltäessä. Hänen rohkeutensa ja varmuutensa herätti yleistä innostusta, ja vihdoin hänet päästettiin kuninkaan puheille, hänen neuvostonsa kaksi päivää asiasta keskenään neuvoteltua. Oppineet, papit ja munkit, tutkivat häntä, oliko hän kenties paholaisen yllyttämä; mutta hänen älykkäät

vastauksensa eivät antaneet syytä sellaiseen epäilykseen. »Johanna», sanoi yksi, »sinä sanot Jumalan tahtovan vapauttaa Ranskan kansan; jos se on hänen tahtonsa, eihän siinä sotaväkeä tarvita». »Sotamiehet taistelevat, mutta Jumala antaa voiton», sanoi hän hämmästymättä.

Orleans'in kaupungin vapauttaminen oli hänen ensi työnsä. Hän sai joukon johtoonsa, pääsi piiritettyyn kaupunkiin; innostus ja toivo heräsi piiritetyissä, sillä Ranskalaisten silmissä hän oli Jumalan lähettämä pyhimys, mutta Englantilaiset sadattelivat häntä noidaksi ja paholaisen riivaamaksi. Hänen johdollaan heidät karkotetaan Orleans'in ympäriltä. Sen jälkeen kuljetaan kuningas mukana Rheims'iin, jossa hän kruunattiin, sillä vasta sen kautta hän kansan käsityksessä tuli oikeaksi hallitsijaksi. Nyt kaupunki toisensa jälkeen valloitettiin, ja Englantilaisten valta hävisi nopeasti. Johanna d'Arc joutui kyllä vangiksi, ja Englantilaiset tuomitsivat hänet kerettiläisenä kuolemaan ja polttivat hänet Rouen'issa (1431), mutta hänen kauttaan oli Ranskalaisten kansallistunto ja luottamus omaan itseensä herännyt, ja Englantilaisten valta hävisi sittenkin; ainoastaan Calais'n linnoitus jäi heille.

V. 1453 sota loppui, ja rauhan tultua sama kehitys kansallista yhteyttä kohti alkaa taas kuninkaiden toimissa näkyä. Kaarle VII oli vastoinkäymisten aikana osottanut välinpitämättömyyttä ja toimettomuutta; hän esim. ei edes yrittänytkään mitään tehdä pelastaakseen Johanna d' Arc'ia kuolemasta, mistä häntä moitittiin täydellä syyllä; mutta valtakunnan saatuaan hän näyttäytyi toimelliseksi hallitsijaksi, pannen monta muutosta toimeen. Valtakuntaa oli sodan aikana suuresti hävitetty, ja vielä rauhankin jälkeen kulki raakoja väkivaltaisia palkkasotureita pitkin maata, kiusaten talonpoikia. Kuningas teki tästä lopun ja lähetti 25000 miestä poikansa johdossa Saksan keisarin Fredrik III:nnen avuksi hänen taistellessaan Sweitsiläisiä vastaan. Sen sijaan hän järjesti vakinaisen sotalaitoksen v. 1445, siten että 15 komppaniiaa, yhteensä 9000 miestä, muodostettiin ratsuväeksi, jossa aatelisherrat palvelivat; v. 1448 määrättiin, että kukin pitäjä asettaisi yhden jalkamiehen, joten syntyi 16000-miehinen »vapaa-jousimies joukko». Rauhan aikana sotamies sai olla kotosalla, ollen vapaa veroista. Sodassa oli jousi tärkein ase; nahkavarus oli hänen yllään samoin kuin ratsumiehenkin, jonka tärkein hyökkäysase oli pitkä keihäs. Tykistöä jo käytettiin, mutta sen merkitys ei vielä ollut varsin suuri; samoin oli sotalaivaston laita.

Kaarle VII:nnen järjestämä sotajoukko oli ensimmäinen vakinainen koko Europassa; se oli harjaantunut ja luja entiseen feodaaliseen sotajoukkoon verrattuna ja yksinomaan kuninkaan käytettävänä. Mutta sen

ylläpitämiseksi tarvittiin vakinainen vero, johon Kaarle VII sai valtiosäädyt v. 1439 suostumaan; porvaristo ja talonpojat sen maksoivat tuloistaan, aatelisto ja papisto olivat vapaat. Ensin tämä n. k. »*la taille*»-vero oli 1,800,000 livreä, mutta sitä lisäiltiin tavan takaa, niin että se jo Kaarle VII:nnen toisen seuraajan aikana oli 4 milj. — Kaarle

Kaarle VII:nnen aikainen ratsumies täysissä varustuksissaan.

VII:nnellä oli apumiehenä toimissaan eräs rikas kauppias *Jaakko Coeur*, jonka hän oli ministerikseen valinnut.

Mutta aatelisvalta ei vielä ollut hävinnyt. Edelliset kuninkaat olivat melkoisesti heikontaneet sitä, ja satavuotisessa sodassa oli suuri joukko aatelismiehiä saanut surmansa, mutta uusi, entistä mahtavampi ja vaativampi ylimysluokka oli syntynyt kuningassuvun jäsenistä. Tavaksi oli näet tullut, että kuninkaanpojille annettiin suuria läänejä

omaisuudeksi. *Ludvig XI:nnen* v. 1461 tullessa hallitukseen isänsä Kaarle VII:nnen jälkeen oli Ranskassa seitsemän sellaista kuninkaan sukulaishaaraa ja kunkin hallussa suuret läänit. Mahtavin oli Burgundin herttua, josta jo äsken kerroimme; hänen maitansa oli Burgundin suuri herttuakunta ja Burgundin vapaakreivikunta (Franche Comté);

Ludvig XI. (Morinin tekemä vaskipiirros.)

mutta lisäksi hänelle kuului Alamaat, joiden rikkaat kaupungit jättivät keskenäiset riitansa hänen ratkaistavakseen ja maksoivat hänelle suuret verot. Hänen hovinsa Dijonin kaupungissa oli loistavimpia koko Europassa; se oli ritarisuuden pääpaikka; turnajaisista ja aseista, sodasta Turkkilaisia vastaan siellä keskusteltiin, loistavia juhlia pidettiin. Herttua esiintyi kaikin puolin kuin itsenäinen hallitsija, ja *Kaarle rohkea,* joka v. 1467 peri herttuakunnan, aikoikin muodostaa maistansa itsenäisen

valtion, jommoinen Lothringi oli Karolingien aikana jonkun aikaa ollut. Orleans'in, Anjoun, Bourbonin y. m. suvut olivat niinikään suurien läänien omistajia. Näiden kanssa alkoivat kuninkaat nyt taistella, samoin kuin Filip II August ja Filip IV ennen mahtavaa feodaaliaatelistoa vastaan.

Kaarle VII:ttä vastaan olivat herrat nostaneet kapinan »*la praguerie*», jonka kuningas kukisti. Mutta kiivaammaksi tuli taistelu

Kaarle rohkea. (Rogier v. d. Weydenin taulun mukaan.)

Ludvig XI:nnen aikana. Vaikka hän isänsä hallitessa oli yhdessä herrojen kanssa vehkeillyt tätä vastaan, tuli hänestä niiden vaarallisin vihollinen. Ludvig XI menetteli hallituksessaan aivan kuin ei oikeutta ja rehellisyyttä olisi maailmassa olemassakaan; hän oli julma, mutta pelkuri; viekas ja kavala, tehden lupauksia kun oli pulassa, mutta peruuttaen ne taas pulasta päästyään; oma hyöty oli hänellä päämääränä; »missä etua, siinä kunniaakin», sanoi hän. Ja saadakseen rauhan soimaavalle omalletunnolleen kulki hän kirkosta toiseen, notkistaen polviansa

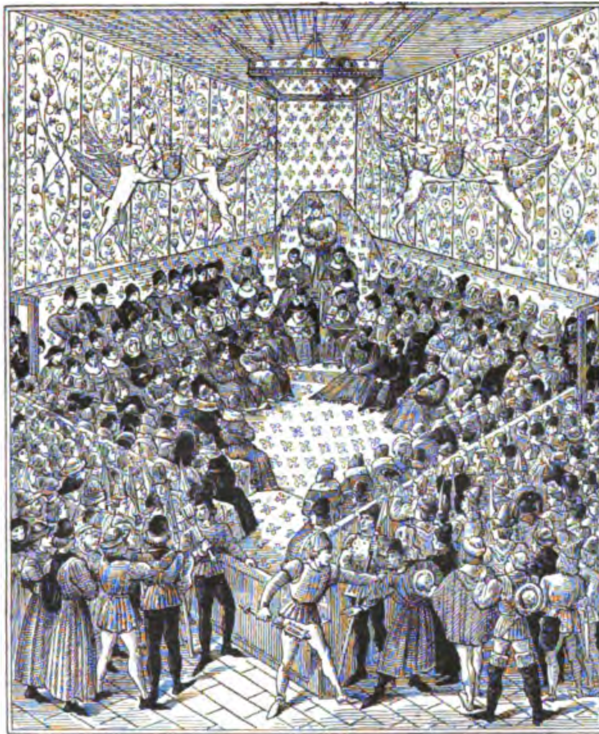
pyhäinjäännösten edessä; ulkonainen hartaus oli oleva korvauksena tekemistään vääryyksistä ja julmuuksista.

Heti hallitukseen tultuaan hän joutui suuraateliston kanssa riitaan; Kaarle rohkea, Burgundin herttua, oli heidän johtajansa; »yhteisen hyvän liitoksi» he nimittivät kuningasta vastaan tekemäänsä sopimusta. Mutta Ludvig pääsee voitolle, ei aseiden avulla, vaan etupäässä vehkeillä. V. 1465 jää tappelu herrojen kanssa ratkaisemattomaksi, ja Ludvig tekee myönnytyksiä, luvaten muun muassa veljelleen Kaarlelle Normandian suuren herttuakunnan. Mutta hän kutsuu sitte valtiosäädyt, jotka hänen tahdostaan päättävät, että Normandia on luovuttamaton ala, eikä hän sitä annakaan. Hänen asiamiehensä yllyttävät Kaarle rohkean alamaisia kapinaan; hänen oma veljensä kuolee äkkiä ja kuningasta epäiltiin siihen syylliseksi, ja vihdoin kun Kaarle rohkea, jolle Ludvig hankki kaikkialla väijyviä vihollisia, ryhtyy suuriin yrityksiin, Lothringin ja Sweitsin valloittaakseen, saa hän v. 1477 Nancyn luona surmansa. Vaarallisin vihollinen oli näin poissa, ja Ludvig korjasi osan hänen maistaan avonaisena lääninä haltuunsa, mutta suurin osa joutui Saksan keisari Maksimilianille, joka meni naimisiin Kaarle rohkean tyttären Marian kanssa.

Sen jälkeen saivat useat muut suurvasallit surmansa; Alençon'in herttua kuoli vankeudessa, Armagnacin kreivi murhattiin j. n. e., ja kuningas liitti heidän maansa omiinsa. Ainoastaan muutamia mahtavia herroja oli jäljellä, niinkuin Bretagnen herttua. Mutta hekin menettivät itsenäisyytensä; he eivät saaneet käydä sotaa, lyödä rahaa eivätkä ilman kuninkaan valvontaa tuomita alamaisiansa. Kuninkaanvalta oli Ludvig XI:nnen mielivaltaisella menettelyllä ruhjonut Ranskan keski-ajan valtiolaitoksen pirstaleiksi, ja ainoastaan jäännöksiä siitä seuraavaan aikaan säilyi.

Ludvig XI kuoli v. 1483. Hänen hallitustaan pidetään Ranskan historiassa keski-ajan rajana sen vuoksi, että kansallinen Ranska silloin jo oli muodostunut kuninkaanvallan nojassa. Ja suuri ero onkin edellisten kuningasten aseman ja hänen valtansa välillä. Klodvig oli vaan soturiseurueen päällikkö, ensimmäiset Kapetingit olivat feodaaliherroja, mutta Ludvig XI oli kuningas, joka hallitsi Ranskan kansaa. Se valta, joka oli ollut hajaantuneena eri käsiin, oli taas yhdistynyt: feodaaliaatelisto oli masentunut, kirkon päämies oli nöyryytetty, ja sekä Kaarle VII että Ludvig XI tekivät paavien kanssa eri sopimuksia, joiden mukaan kuninkaan vaikutus ulottui Ranskan kirkon asioihinkin; kuningas esim. ehdotti piispat, joita paavi sai vahvistaa virkoihinsa. Porvaristo oli aina valmis noudattamaan kuninkaan tahtoa, ja valtiosäädyt, joiden mieltä usein tiedusteltiin, antoivat hänelle tukea. Vielä oli kuninkaalla turvana vakinainen

sotajoukko, ja hän sai nostaa vakinaisen veron. Palveluksessaan hänellä oli itse valitsemiansa virkamiehiä; entinen feodaalinen tuomioistuin eli kuninkaan hovi oli joutunut porvarissäädystä kohonneiden lakimiesten haltuun, kun herrat olivat jättäneet sen. Siitä muodostui Filip IV:nnen aikana kolme eri osastoa: parlamentti oli korkein tuomiolaitos ja valvoi koko valtakunnan oikeuslaitosta (myöhemmin perustettiin muihinkin kau-

Kuningas johtamassa parlamentin istuntoa. (Miniatyyrimaalaus.)

punkeihin parlamentteja); neuvoskunta oli toinen hallituslaitos, jonka kanssa kuningas neuvotteli politiikasta sekä muista valtakunnan tärkeimmistä asioista; siihen kuului parooneja sekä piispoja; kansleri, jona tavallisesti oli piispa, oli neuvoston puheenjohtaja ja pani suuren neljän tuuman leveän vahasinetin päätösten alle. Kolmanneksi oli verohovi erotettuna, jonka jäsenten oli pitäminen huolta verolaitoksesta. Verot otettiin suurella ankaruudella; omaisuus ryöstettiin, ellei niitä heti saatu, ja niinkuin mainittiin, kuninkaat yhtä mittaa lisäsivät vakinaista veroa, mutta sen lisäksi keksittiin useita välillisiä veroja, niinkuin suolasta,

ylellisyystavaroista y. m. — Näiden korkeimpien virkakuntien käskynalaisina olivat ennenmainitut bailli't ja seneshal'it, ja näistä riippuvaisia taas prevot'it maakunnissa. Oli jo alku tuollaiseen keskitettyyn virkamiesjärjestelmään, joka uudella ajalla lopullisesti muodostui.

XVIII.

Englannin valtiollisten olojen kehitys keski-ajalla.

Erilaisuus Ranskan ja Englannin kehityksen välillä. — Britannia ei muutu roomalaiseksi. — Anglosaksien perustamat valtiot. — Tanskalaisten retket. — Alfred suuri. — Tanskalaismurha. — Sven kaksiparta valloittaa Englannin. — Knut suuri. — Tanskan kuninkaiden valta loppuu. — Normandian herttua vaatii Englannin kruunua. — Hastingsin tappelu. — Vihamielisyys Anglosaksien ja Normannien välillä. — Maa joutuu Normanneille. — Kuninkaan suuri valta. — Riitoja syntyy. — Henrik II järjestää hallinnon. — Riita Tuomas Becketin kanssa. — Juhana maaton. — Magna charta. — Henrik III:nnen taistelu paroonien kanssa. — Simon Montfort'in kapina. — Parlamentin muodostuminen ja sen merkitys. — Englannin kansallistunne vahvistuu. — Sisällisiä riitoja. — Wiklefin oppi. — Wat Tylerin kapina. — Lancasterin suku tulee hallitukseen. — Tyytymättömyys Ranskassa kärsittyjen tappioiden vuoksi. — Mahtava aatelisto. — Ruusujen sota. — Henrik Tudorin mielivaltainen hallitus. — Itsevaltius on Englannissa satunnaista laatua.

Ranskan historia 12:nnen vuosisadan alusta alkaen on feodaalilaitoksen hajoittaman valtakunnan yhteen liittymistä yhä kasvavan kuninkaanvallan johdossa ja suojassa sekä kansallisen valtion siitä johtuvaa kehittymistä. Englannin kansa muodostuu niinikään keski-ajalla useasta eri kansanaineksesta yhteensulautumalla, mutta samassa kuin yhteensulautuminen tapahtuu, syntyy taistelu rajatonta kuninkaanvaltaa vastaan, jonka kautta kansa hankkii itselleen päätukeet vapaille valtiollisille laitoksilleen, jotka sitten aikojen kuluessa ovat kehittyneet ja tehneet Englannista Europan vapaimman maan. Vapaan valtiolaitoksen varttuminen on pääydin Englannin historiassa.

Alkuansa asui kelttiläisiä heimoja Britanniassakin, niinkuin Galliassa ja Espanjassa; Rooman keisarit kukistivat niistä osan, mutta pohjoisessa olevat vuoristoheimot jäivät heidän valtansa ulkopuolelle, ja pitkällä muurilla koetettiin saada suojaa niiden hyökkäyksiltä. Rooman

valta ei kuitenkaan voinut tähän etäiseen maahan painaa niin syvälle leimaansa, kuin Espanjaan ja Galliaan, vaan väestökin pysyi kelttiläisenä eikä muuttunut roomalaiseksi. Kansainvaellusten aikana saapui tänne (v. 449) laivoilla Pohjanmeren yli Weser-virran suun seuduilta saksilaisia heimoja sekä Anglien koko kansa. Pitkä taistelu syntyi alkuasukasten kanssa, joka kuvastuu keski-ajan taruissa Brittien kuninkaasta Arturista ja hänen pyöreän pöydän ritareistaan. Sen tuloksena oli, että Britit vetäytyivät Skottlannin ja Wales'in vuorimaihin, jossa he säilyttivät vapautensa; mutta eteläinen ja itäinen osa maasta joutui Anglosaksien haltuun, joksi yhteen sulautunutta kansaa aljetaan kutsua. Anglosaksien

Alfred suuren valtikan nuppi.

perustama valtiollinen tila on kuitenkin höllä ja heikko, sillä valloitettu maa jaetaan seitsemään kuningaskuntaan *(heptarkia),* jotka keskenään kilvoittelevat, ja vasta Wessexin kuningas *Egbert,* Kaarle suuren aikalainen, joka kolme vuotta oli ollut hänen sotajoukossaan sekä oppinut tuntemaan lujan hallitustavan tämän suuren kuninkaan luona, tekee v. 827 lopun valtiollisesta hajanaisuudesta pakottamalla kaikki muutkin valtiot tunnustamaan herruuttaan.

Mutta pian alkavat Tanskalaisten hävitysretket, ja Englannissa nu Skandinavian viikingit saivat suuremman vallan kuin muissa Länsimaissa, sillä Anglosaksit olivat veltostuneet ja laimentuneet, niinkuin useat muutkin germanilaiskansat, jotka olivat hyökänneet Rooman alueelle. *Alfred suuren* aika (871—901) oli kuitenkin kunniakas Anglosakseille. Hän on

tämän kansan mainioin hallitsija, ja hänet mainitaan usein Kaarle suuren rinnalla keski-ajan synkän alkupuolen suurena miehenä. Älyllä ja uljaalla rohkeudella hän sai Tanskalaisista voiton ja pakotti heidän kuninkaansa *Gutrunin* ottamaan kasteen ja palaamaan kotimaahansa. Koillinen osa maasta jäi kuitenkin Tanskalaisille.

Samalle kansanvaltaisuuden pohjalle kuin mantereen germanilaisvaltioissa oli Anglosaksienkin valtakunnassa hallinto laskettu, ja Alfred suuri säilytti entiset laitokset, mutta pani toimeen täsmällisemmän järjestyksen. Valtio oli jaettuna *kreivikuntiin (county shire),* ne taas *satakuntiin (hundreds)* ja satakunnat *kymmenkuntiin (tithings),* johon viimemainittuun kuului 10 perhettä; jokaisen perheen tuli kuulua johonkin kymmenkuntaan. Suuri vapaus oli kansalla asioiden käsittelyssä, sillä »Englantilaisten tulee olla vapaat, niinkuin heidän ajatuksensakin», sanoi Alfred. Niinpä kuntien jäsenet saivat itse tuomita keskuudessaan syntyneet riidat, niinkuin Germaniassa ennen vapaat miehet, ja kuntien kesken syntyneet riidat taas ratkaisi 12:sta vapaasta maanomistajasta *(freeholders)* muodostettu tuomioistuin, joka on kuuluisan jury-oikeuston alku. Kreivikunnan johtajana oli *ealdorman* eli kreivi, sekä kuninkaan asioita ajamassa erityinen virkamies, *sheriffi.* Ylimpänä ja koko valtakuntaa edustamassa oli *wittenagemot* (viisasten kokous), joka alkuaan oli kaikkien vapaiden miesten kokous, niinkuin Frankkien marskentät, mutta myöhemmin siihen kuului ainoastaan ylhäisimmät miehet *(thanit).* Tästä vapaasta valtiolaitoksesta jäi aineksia ja muistoja seuraavaan aikaan.

Samoin kuin Kaarle suuri kunnosti Alfred itseänsä lainsäätäjänä ja oikeuden valvojana; turvallisuus olikin hänen aikanaan niin hyvä, että, sanoo muuan kronikankirjoittaja, matkustaja saattoi ripustaa kultakoristuksensa puuhun tien varrelle eikä sitä kukaan uskaltanut ottaa. Hartaana sivistyksen-harrastajana hän koetti kouluja perustamalla saada kansaansa oppia levitetyksi. Itsekin hän on kirjailijana tunnettu; muun muassa hän kirjoitti maantieteen, jossa on kerrottu Otterin matkasta Bjarmein maahan.

Tämä turvallisuuden aika kestää vielä jonkun aikaa Alfredin kuoltua, sillä Tanskalaiset voitetaan, kun he uudelleen ovat alkaneet maata hätyyttää. Mutta kuningas *Ethelred II,* kun ei kykene asevoimalla puolustamaan maatansa, koettaa toisia keinoja. Hän maksaa rahasumman Tanskalaisille, mutta sen kautta hän vaan viekoittelee heitä enemmän maahansa. Silloin hän antaa määräyksen, että kaikki Tanskalaiset surmattaisiin samana päivänä koko valtakunnassa (v. 1002). Tämä julma teko tuottaa kuitenkin pian koston. *Sven* kuningas tulee Tanskasta,

valloittaa maan ja ottaa v. 1013 Englannin kuninkaan nimenkin. Hänen poikansa *Knut suuri* on mahtavimpia hallitsijoita, mitä Pohjoismaissa milloinkaan on ollut, sillä Tanskan ja Norjan kansat olivat hänen alamaisiansa ja Englanti, Skottlanti sekä Wales kuuluivat niinikään hänen valtakuntaansa. Knut oli alussa julma ja ankara, niinkuin isänsäkin; mutta saatuansa valtansa vahvistetuksi, hän osottautui lempeäksi, sääsi suopeita lakia tai uudisti Alfred suuren säätämiä, eikä sallinut Tanskalaisten sortaa Anglosakseja. Knut oli harras kristitty ja esiintyi nöyränä, kävi pyhiinvaellusmatkalla Roomassa ja jakeli kulkeissaan niin anteliaasti lahjoja, että kaikki teiden varsilla asuvat huusivat: »Herran siunaus tulkoon Knutille, Englantilaisten kuninkaalle», kertoo eräs saksalainen kronikankirjoittaja.

Knut suuren perustama suurvalta ei kauan kestänyt; v. 1035 hän kuoli, ja hänen monet valtakuntansa eroavat nyt toisistaan; Englannissa hänen poikansa hallitsevat v:teen 1042, mutta silloin Tanskan herruus loppuu, ja anglosaksilainen kuningas *Edvard confessor* tulee hallitsemaan. Hän on kuitenkin viimeinen sen kansan hallitsija; sillä taas uusi valloittaja laskee Britannian valtaansa, nimittäin Normannit, joiden esi-isät Gånge Rolfin johdossa olivat v. 911 asettuneet Normandian maakuntaan, jossa he jo tähän aikaa olivat muuttuneet Ranskalaisiksi.

Edvard oli äitinsä puolelta normannilaista sukua ja suosi heitä suuresti; ja Normandian herttua *Vilhelm* väitti, että hän oli luvannut tehdä hänet valtakuntansa perijäksi. Wittenagemot antoi kuitenkin Edvardin kuoltua v. 1066 valtakunnan eräälle *Haraldille,* joka oli anglosaksilainen jaarli ja jo Edvardin hallitessa oli ollut valtion johtava mies. Mutta Vilhelm alkaa varustautua valloittaakseen Englannin; hän kääntyy paavinistuimen puoleen, jonka politiikkaa silloin jo Hildebrand johti, väittäen Haraldin valapatoksi, sillä hänkin oli pyhäinjäännösten arkulla kättänsä pitäen vannonut puolustavansa Vilhelmin oikeutta, mutta selitti nyt sellaisen valan tehottomaksi, koska hän oli tehnyt sen pakosta, hän kun oli silloin Normandiassa Vilhelmin luona. Paavi asettuu Normandian herttuan puolelle, koska Pietarin rahaa ei oltu Englannista suoritettu, julistaa Haraldin pannaan sekä lähettää vielä Vilhelmille siunatun lipun, sotaisen investituran merkin, sekä sormuksen, jossa oli yksi Pyhän Pietarin hiuskarva timantin alla, kirkollisen investituran merkkinä.

Vilhelm lähettää silloin yli koko Ranskan julistuksia, kehottaen ritareja yhtymään lippujensa alle, ja halukkaita ilmaantuu kylliksi; 60,000 miestä on hänen mukanaan kanaalin yli purjehtiessaan. Hän voittaa Haraldin *Hastingsin* tappelussa v. 1066, marssii Lontooseen ja

kruunauttaa itsensä siellä Englannin kuninkaaksi. Tämän retken johdosta on häntä kutsuttu *Vilhelm valloittajaksi.*

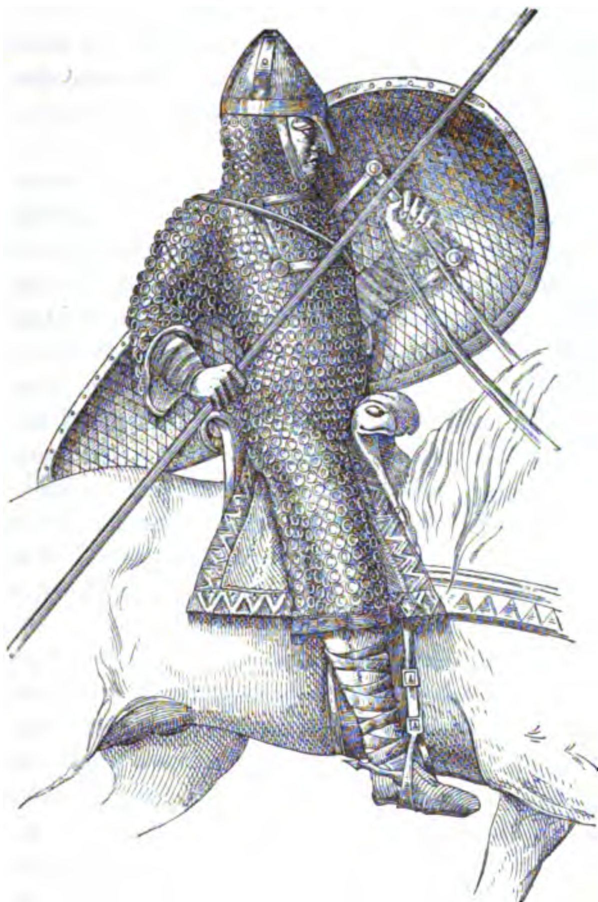
Anglosaksit eivät kuitenkaan antaudu yhden tappelun hävittyään, vaan monia vuosia kestää pientä taistelua Normanneja vastaan. Joukkoja kerääntyy rohkeiden päällikköjen ympäri, jollaisina ovat tulleet tunnetuiksi *Edvin* ja *Morkar,* Haraldin langokset; suoperäisissä seuduissa Ouse-virran suussa saaren itäosassa muodostui »pakolaisten leiri»; Vilhelmin joukot piirittivät heidät, ja vihdoin v. 1072 täytyi heidän an-

Vilhelm valloittajan sinetti.

tautua. Varsinainen sota loppui nyt, mutta kiivasta vihamielisyyttä ilmaantuu senkin jälkeen. Surma on aina vaanimassa muukalaisia; metsistä heitä ammutaan, kun sattuvat ohi kulkemaan, ja tuollaista sissisotaa ja rotuvihaa kestää toista vuosisataa. Eivätkä Vilhelmin ankarat laitkaan saaneet sitä taukoamaan; murhamiehiä hätyytettiin ja julistettiin lakien suojeluksen menettäneeksi; piirikunta, jossa Normanni oli murhattu, tehtiin kokonaisuudessaan vastuunalaiseksi murhasta siten että asukasten kahdeksan päivän kuluessa tuli ottaa murhamiehestä selvä tai muuten suorittaa 47 hopeamarkkaa. Mutta kun asukkaat rupesivat hävittämään kaikki ulkonaiset tunnusmerkit murhatulta, julistettiin kaikki

murhatut Ranskalaisiksi. Vasta vähitellen tuo ankara viha haihtui, ja valloittajat sulautuivat entisiin asukkaisiin, joten muodostui Englannin kansa. Tuohon lähentelemiseen vaikutti suuresti kuninkaanvallan sorto, sillä itse vallitsevallekin kansalle kävi se tuskalliseksi. Jo Vilhelm järjesti hallituksen siihen tapaan, että kaikki valta tuli kuninkaalle.

Normannilaisritari. (Piirretty säilyneiden aseiden johdolla.)

Feodaalilaitoksen, joka oli vallitsemassa Vilhelmin kotimaassa, hän valloittamassaan maassakin pani toimeen. Itse hän otti anglosaksilais-kuninkaiden rahaston ja kirkoltakin riisti hän kalleuksia sekä pidätti valtakunnan maasta itselleen suuria aloja. Muu maa joutui hänen sotureilleen, sillä Anglosaksit, entiset isännät, menettivät kaikki. Ranskasta tulleet paroonit karkottivat tai surmasivat heidät ja menivät toisinaan heidän

leskiensä kanssa naimisiin, asettuen hyvällä tai pahalla heidän linnoihinsa asumaan. Moni halpasäätyinen Ranskalainen, joku teurastaja tai muu käsityöläinen, pääsi siten parooniksi ja sai maata, linnan ja alustalaisia. Kaikki nuo läänit ja tilukset kirjoitettiin Vilhelmin käskystä erityiseen maakirjaan, jota Anglosaksit kutsuivat *Domesdaybookiksi,* s. o. tuomiopäivänkirjaksi, koska se ikäänkuin lopullisesti vahvisti tuon heille onnettoman maanjaon; sen mukaan oli Englannissa 600 paroonikuntaa ja 60,000 ritarikuntaa. — Kirkon virat otettiin niinikään entisiltä omistajilta ja annettiin Ranskalaisille; niinpä kuuluisa *Lanfrancus* tuli Canterburyn arkkipiispaksi.

Mutta vaikka tuo valtiojärjestelmä oli ulkomuodoltaan samallainen, kuin Ranskassa, oli Vilhelm niin järjestänyt, ettei parooneilla ja ritareilla ollut mitään itsenäisyyttä. Kaikki lääninsaajat, suuret ja pienet, tekivät näet kuninkaalle uskollisuusvalan, joten jokainen oli ensi sijassa kuninkaan alamainen eikä jonkun muun lääniherran; valtakunnan joka osassa hän oli pidättänyt itselleen linnoja, metsiä y. m. alueita; hänen asettamansa virkamiehet, *sheriffit,* pitivät kreivikunnissa hänen eduistaan vaaria. Ja vihdoin kirkonkin miehet, jotka kuningas oli asettanut, olivat hänen vallassaan. Siten olivat Vilhelm ja hänen seuraajansa miltei itsevaltiaita. Ranskalainen sivistys ja Ranskan tavat tulivat Normannien mukana ja ranskankieli oli virallinen kieli. Vieläkin tavataan Englannissa nimiä, jotka muistuttavat ranskalaista alkuperää. Vasta 14:nnellä vuosisadalla, jolloin Anglosaksit ja Normannit sulautuvat yhdeksi kansaksi, muodostuu englanninkielikin.

Mutta tuo lujaksi laadittu valtio joutui pian monien pitkällisten riitojen ja taistelujen valtaan. Siinä syntyy riitoja kruunuunpyrkijöiden kesken, kun Vilhelm valloittajan suku loppuu v. 1135. Ranskasta tulee hallitsemaan v. 1154 sukulaisuuden nojalla uusi *Plantagenet'n* suku, josta *Henrik II* on ensimmäinen. Sen kautta lisääntyy vielä Englannin kuninkaiden valta Ranskassa, sillä suvun perintömaa on Anjou ja Touraine, ja Henrik II liitti näihin vielä naimisensa kautta Aqvitanian eli suurimman osan Etelä-Ranskaa. Täten oli Englannin kuninkaalla toista vertaa laajemmat maat Ranskassa, kuin Ranskan kuninkaalla, hänen lääniherrallaan. Siitä johtui taistelua ja kilpailua Ranskan kuninkaiden kanssa, josta jo edellisessä luvussa kerroimme. Kuningassuvun jäsenten välillä syntyy niinikään riitoja, ja kuninkaan ja kirkon sekä kuninkaan ja paroonien välillä on taisteluja. Loppupäätös näistä kiistoista on, että kuninkaiden täytyy jossakin määrin masentua; he menettävät Ranskan maat ja Englannissa rajattoman valtansa.

Henrik II (1135—1154) palautti Englantiin järjestyksen, joka sisällisten sotien aikana oli siellä kokonaan hävinnyt; hän hävitti rosvolinnat, joita pitkin maata oli ilmaantunut, sekä karkotti maasta pois suuret palkkasoturijoukot, jotka sinne olivat tulleet ja muuttuneet kansalle vitsaukseksi. Mutta hän kehitti myöskin säädöksillään Vilhelm valloittajan hallitusjärjestelmää. Hän esiintyi itsevaltiaana niinkuin Vilhelmkin ja teki kuninkuuden vielä vankemmaksi järjestämällään virkamiehistöllä. Kuninkaan vasallienkokous *(curia regis)*, joka mantereen valtioissakin tavataan, sai Englannissa aikaisemmin kuin muualla virkakuntaluonteen; se tarkasti kreivikuntien sheriffien veronkantoa ja oli korkein lainvalvoja. Henrik II:sen aikana se jakaantui toimiensa vuoksi kahteen osastoon: *hovioikeuteen* ja *verokamariin;* edelliselle kuului kaikkien alempien tuomioistuinten lausumien tuomioitten tarkastaminen, joka heikonsi suuresti feodaalista tuomiooikeutta. Henrik II salli myöskin maksua vastaan (*scutagium* = kilpiraha) herrojen vapautua sotapalveluksesta, jonka kautta Englannin aatelisto menetti sotaisen luonteensa; mutta tästä verosta saamallaan rahalla hän palkkasi sotureita, jotka sekä taitonsa että luotettavaisuutensa puolesta olivat ritareja parempia. Jokaisen vapaan miehen oli kuitenkin ottaminen osaa maan puolustukseen, jonka kautta entinen heribann-velvollisuus uudistettiin. Koettaessaan saada kirkkoonkin järjestystä, hän joutui ankaraan riitaan sen kanssa, eikä saanut papistoa, niinkuin aateliston, kuninkaanvallan riippuvaisuuteen.

Henrik II.
(Hauta-arkun kansi.)

Vilhelm valloittaja oli, niinkuin mainitsimme, antanut Normanneille kirkon virat ja samassa laajat oikeudet, varsinkin laajan tuomio-oikeuden, menetellen siis samaan tapaan kuin Kaarle suuri, toivoen hänkin kirkosta hyvää liittolaista kuninkaanvallalle. Mutta kirkon virkoihin oli päässyt kelvottomiakin miehiä, mistä rappeutuminen oli seurauksena; murhia, ryöstöjä sekä kaikellaisia häpeällisiä tekoja harjoitettiin kirkon piirissä; niinpä sanotaan Henrik II:sen hallituksen alkupuolella Englannissa olleen sata murhan

tehnyttä pappia; tuomiot, joita he itse lausuivat, olivat verraten lieviä. Kirkko rupesi muuttumaan rikoksien turvapaikaksi sen sijaan että sen tuli olla sorrettujen ja heikkojen suojana. Henrik II tahtoi tässä saada parannusta aikaan; mutta silloin syntyy riita kuuluisan *Tuomas Becketin* kanssa. Tämän miehen vanhempain elämänvaiheita on runollisen ihana seikkailu kaunistamassa. Isä Gilbert Becket oli Lontoon porvari, joka Pyhällämaalla käydessään oli joutunut erään muhammedilaisen orjaksi; mutta isännän tyttäressä syttyy orjaan tulinen rakkaus, jonka vuoksi hän vapautetaan. Gilbert palaa Lontooseen, mutta tuo nuori tyttö ei saattanut ilman häntä elää, vaan lähti etsimään häntä, kulkien Palestinasta Lontooseen asti osaamatta muuta kristittyjen kielestä kuin kaksi sanaa: *Lontoo* ja *Gilbert*. Hän löysi kuitenkin Gilbertin, kääntyi kristinoppiin, ja Gilbertin puolisona hän tuli Tuomas Becketin äidiksi. — Tuomas sai hyvän kasvatuksen, kohosi kirkon viroissa ja pääsi vihdoin Henrik II:sen kansleriksi; nimittämällä hänet Canterburyn arkkipiispaksi kuningas luuli saavansa hänestä hyvän apulaisen reformiensa toimeenpanemisessa. Mutta Tuomas asettui heti jyrkästi kirkon kannalle ja sen etuja puolustamaan. Kuningas esittää v. 1164 Clarendonissa suuressa piispainkokouksessa vahvistettaviksi muutamia sääntöjä, joiden mukaan papit rikosasioissa olisivat maallisen tuomioistuimen alaisia, eivätkä saisi kuninkaan suostumatta lähteä maasta; ja vielä pidätettiin niiden mukaan tulot avonaisiksi joutuneista hiippakunnista kuninkaalle. Becket asettuu vastarintaan; »niinkuin kulta on halpaa lyijyä kalliimpaa, niin on hengellinen valta maallista valtaa arvokkaampi», sanoo arkkipiispa. Hän pakenee Ranskaan, ja vasta seitsemän vuoden kuluttua Ludvig VII saapi aikaan sovinnon hänen ja Henrik II:sen välillä. Tuomas palaa Englantiin, mutta asettuu yhtä jyrkästi entiselle kannalle, julistaen muun muassa pannaan Yorkin arkkipiispan, joka oli asettunut kuninkaan

Canterburyn arkkipiispan sinetti, jossa on kuvattu Becketin murhakohtaus.

puolelle. Suuttuneena Henrik lausuu uhkauksia ja moitteita, jonka johdosta neljä ritaria surmaa Becketin itse kirkon alttarilla (v. 1170). Henrik osotti kuitenkin sittemmin katumusta ja antoi ruoskia itseänsä Becketin haudalla sekä peruutti Clarendonin säännöt. Kirkko pääsi siis voitolle.

Viimeiset vuotensa täytyi Henrikin taistella kapinoitsevia poikiansa vastaan, kunnes hän v. 1189 kuoli, ja kuninkaaksi tuli seikkailija-ritari *Richard,* joka taisteli ensin Pyhässämaassa ja sitten Ranskassa omistamissaan lääneissä Filip II:sta Augustia vastaan. Vihdoin hän erään vähäpätöisen linnan edustalla sai surmansa (1199). »Hänen mukanaan peitettiin ritarisuuden loisto ja kunnia hautaan», sanoivat hänen aikalaisensa.

Richardin veli *Juhana,* jota kutsutaan *maattomaksi,* peri nyt valtakunnan. Hänen hallituksensa on tärkeä Englannin kehitykselle, sillä tähän aikaan asti täytyy palata Englannin vapaan valtiolaitoksen perustusta hakemaan. Juhana oli mielivaltainen, julma, hillitön ja oikullinen; lupauksensa hän rikkoi milloin luuli voivansa sen tehdä; lahjomalla hän toisinaan koetti asiaansa ajaa. Veljensäpojan Arturin hän surmautti; Englannin kirkkoa hän tahtoi mielensä mukaan johtaa, määräten Canterburyn arkkipiispankin. Mutta paavi Innocentius III asetti tähän virkaan toisen miehen, *Tapani Langtonin,* jota Juhana ei kuitenkaan laskenut Englantiin tulemaan; ja vihapäissään hän vannoi »Jumalan hampaiden kautta» katkasevansa nenän kaikilta Roomalaisilta, jotka hänen valtakuntaansa tulivat, ja uhkasi viskata mereen koko Englannin papiston. Mutta uhkaustaan hän ei voi panna toimeen; päinvastoin hän menettää kaikki. Ranskan kuningas ottaa hänen lääninsä mantereella (ks. edell. luk.), ja paavi lahjoittaa hänelle vielä Englanninkin, julistaen Juhanan pannaan, hän kun sodan aikana oli anastanut kirkon omaisuutta, ja laskee koko maan interdiktin alaiseksi. Juhana oli nyt todellakin »maaton». Hän nöyrtyy silloin ja ottaa polviaan notkistaen paavin legaatin edessä Englannin paavilta vastaan lääninä. Nyt yrittää hän kuitenkin saada Ranskan läänit takaisin, mutta häviää Bouvines'in tappelussa v. 1214.

Juhana maattoman sinetti.
(Magna chartasta.)

Hänen mantereelta palattuaan Englannin paroonit alkavat taistelun häntä vastaan, suuttuneina hänen mielivaliastaan ja niistä häpeällisistä ja nöyryyttävistä ehdoista, joihin hän oli suostunut. Tapani Langton on vastarintaa johtamassa. Aseilla varustettuina he esiintyvät kuninkaan eteen jouluna v. 1214 ja vaativat häntä hyväksymään laatimansa asetuksen; kuningas pyytää miettimisaikaa, mutta kieltäytyy lopulta antamasta suostumustaan. »He tahtovat kuningaskuntani», huusi hän vihasta punaisena. Silloin paroonit ryhtyvät aseisiin, ja nyt Heinäk. 19 p. v. 1215 täytyy kuninkaan piirtää nimensä *Magna chartan* alle, joka on Englannin vapauden pohja-asetus. Siinä määritellään kuninkaan asema ja hänen oikeutensa alamaisten suhteen; hän lupaa kunnioittaa kirkon oikeuksia, varsinkin vaalioikeutta, ja samoin vahvistetaan paroonien feodaalioikeudet; veroja ei saisi määrätä ilman »yleisen neuvoskunnan» suostumatta, eikä tämä sääntö koskenut yksinomaan ylhäisiä säätyjä vaan koko kansaa; ketäkään vapaata miestä ei saisi vangita eikä rangaista paitsi vertaistensa tuomion nojassa. Persoonallinen turvallisuus oli sen kautta taattu.

Taistelua kestää vielä tämänkin jälkeen; Juhana rikkoo lupauksensa, ja sisällinen sota on jo syntymässä, mutta hän kuolee, ennenkuin se joutuu puhkeamaan (v. 1216). Hänen poikansa *Henrik III* (1216—1272) suututtaa Englantilaisia suosimalla ranskalaisia parooneja ja jättämällä kirkon virkoja Roomalaisille, jonka kautta paljon rahaa vietiin maasta pois. Vielä lisäksi Henrik, vaikka neljä eri kertaa oli valalla vakuuttanut noudattavansa Magna chartan määräyksiä, sääsi mielin määrin veroja. Oxfordissa pitävät paroonit sen johdosta v. 1258 kokouksen, joka pakottaa kuninkaan luovuttamaan melkein koko valtansa heille; paroonien asettama valiokunta saisi vuosittain asettaa tärkeimmät valtionvirkamiehet, niinkuin kanslerin, rahastonhoitajan ja tuomarit; linnojen isännätkin se nimittäisi; parlamentti taas olisi joka kolmas vuosi kutsuttava kokoon.

Kuningas tahtoo kuitenkin päästä antamistaan lupauksista, mutta silloin paroonit *Leicesterin* kreivin *Simon Montfort'in* johdossa nousevat aseelliseen vastarintaan. Tappelussa joutuu kuningas ja perintöprinssi *Edvard* vangiksi v. 1264, ja nyt on Montfort Englannin todellinen hallitsija. Saadakseen lujempaa tukea hän kutsuu kokoon parlamentin v. 1265, mutta paroonien ja piispojen lisäksi siihen saapuu myöskin ritarikunnista edustajia sekä porvareja kustakin kaupungista. Hän ei kuitenkaan saanut nauttia tuloksia uuden parlamentin toiminnasta, sillä hän kaatui samana vuonna (1265) *Eveshamin* tappelussa taistellessaan

Edvardia vastaan, joka oli päässyt vankeudesta pakenemaan. Henrik pääsee nyt uudelleen hallitsemaan.

Henrikin seuraajat *Edvard I, Edvard II* ja *Edvard III* (1272—1377), asettuivat hallitsemaan sovinnossa parlamentin kanssa, ja sen oikeudet yhä lisääntyivät näinä aikoina. Englannissa tämä edustuslaitos muodostui toisella tavalla kuin Ranskassa, tullen koko kansan eduskunnaksi, jota vastoin mantereen valtioissa säätykokoukset olivat säätyluokkien edustajia.

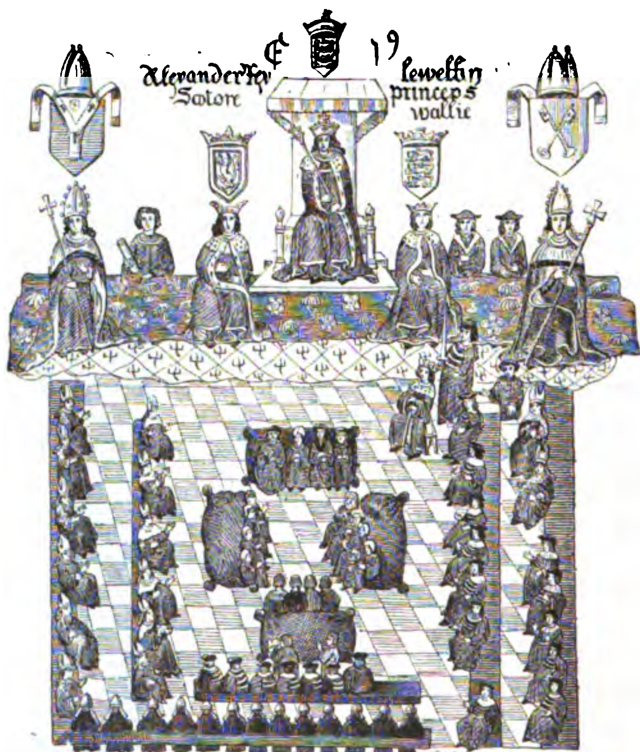

Henrik III.
(Hauta-arkun kansikuva.)

Alkuaan olivat ainoastaan paroonit eli ylin aatelisto saaneet valtiolliset oikeudet, sillä niitä ainoastaan tarkoitettiin Magna chartan »yleisellä neuvoskunnalla». Mutta Englannissa oli myöskin suuri joukko ritareja eli pienien läänien omistajia, joita ei saattanut syrjään jättää; ja näiden rinnalla oli vielä aatelittomia maanomistajia, jotka olivat vapaita, muodostaen vapaan maataviljelevän keskisäädyn, jollaista Europan mantereella ei ollut. Mutta tämä luokka alkaa ennen pitkää lähennellä aatelista ritariluokkaa, viimemainitun jäsenet kun esim. tahtovat päästä sotapalveluksesta vapaiksi maksamalla n. k. kilpiveron kuninkaille. Tämän johdosta he menettivät sotaisen luonteensa ja muuttuivat rauhallisiksi maanviljelijöiksi, niinkuin aatelittomat vapaat olivat. Tällä luokalla oli suuri merkitys kreivikuntien oikeuslaitoksessa ja hallinnossa, jonka vuoksi, kun taistelu v. 1254 alkaa uudestaan, molemmat riitapuolet katsovat tarpeelliseksi saada tämänkin osan kansaa tuekseen, ja silloin kutsutaan ylimysten kokoukseen myöskin kaksi ritaria kustakin kreivikunnasta.

Mutta kaupunkien porvaristo on myöskin jo alkanut kohota sellaiseen varallisuuteen ja arvoon, että senkin osanotto yleisiin päätöksiin levottomina aikoina katsottiin tärkeäksi; v. 1265 heidät ensi kerran kutsutaan valtiokokoukseen ja v:sta 1295 kaupungit säännöllisesti lähettävät kaksi edustajaa kukin. Sheriffit toimittavat kuninkaan käskystä vaalit

kreivikunnissa ja kaupungeissa, mutta lordit kuningas kutsuu yksityisesti kokoukseen saapumaan.

Siten olivat Englannin kansan eri ainekset edustettuina. Mutta jonkun aikaa oltiin epävarmalla kannalla, miten eri kansanluokat kokouksissa liittyisivät toisiinsa; alussa olivat säädyt erikseen, siten että ritarit liittyivät parooneihin, muodostaen siis aatelin, papit äänestivät erikseen,

Lordien huoneen istunto Edvard I:sen aikana. (Miniatyyrikuva.)

ja porvarit samoin, joten oli muodostumassa samantapainen säätykokous kuin Ranskassa. Mutta paroonit ja prelaatit olivat lähimpänä toisiaan, he kun olivat suurien läänien omistajia ja saapuivat ilman vaalia parlamenttiin; ritarit ja kaupunkilaiset taas olivat valittuja edusmiehiä kummatkin ja muutenkin varallisuutensa ja sivistyksensä puolesta toisiaan lähellä, jonka vuoksi he liittyivät yhteen. Siten muodostui Englannin parlamentti kaksijakoiseksi. Ensimmäinen kamari oli *lordien huone* eli *ylähuone,* toinen *kommunien huone* eli *alahuone.* Englannin parlamentti ei siis muodostunut jyrkän säätyjaon perustukselle, eivätkä säätyedut

saattaneet siis olla kokouksen päätöksiä määräämässä, vaan kun kummassakin kamarissa oli eri säätyryhmiä, aatelisia ja pappeja ylähuoneessa sekä aatelisia ja porvareja alahuoneessa, tuli kansan eduskunnan kumpikin osasto edustamaan koko maata, ja siitä sen suuri merkitys ja voima mannermaan eduskuntiin verrattuna johtui. V. 1341 tiedetään ensi kerran kaksijakoa käytetyn. Itseverotusoikeuden sai parlamentti v. 1309, ja muissakin tärkeimmissä valtion asioissa sen lausuntoa pyydettiin; lakia ei saanut ilman sen suostumusta muuttaa, ja hallituksen toimia se sai tarkastaa sekä panna syytteeseen kuninkaan neuvonantajia.

Tämän taistelun kestäessä nuot ennen vihamieliset kansat sulautuvat yhdeksi, ja englanninkieltä aljetaan käyttää ranskankielen asemasta. Niinpä kirjailija *Chaucer* kirjoittaa englanninkielellä Edvard III aikana »Canterburyn kertomuksensa». — Jonkun aikaa on Englanti myöskin erillään mantereen asioista, kun se Juhana maattoman aikana oli Ranskan läänit menettänyt ja Edvardit koettivat liittää koko Britannian saaren valtaansa. Henrik II oli jo laskenut Irlannin Englannin vallanalaisuuteen, Wales'in kelttiläiset heimot Edvard I laski valtansa alle, hävittäen vanhat laitokset ja järjestäen sen hallinnon Englannin tapaan. Tämän tapauksen muistoksi hän antoi pojalleen Wales'in prinssin nimen, joksi sen jälkeen Englannin kruununperillistä on kutsuttu. Sama kuningas hankki Skottlannissakin itselleen herruuden, mutta heikon Edvard II:sen aikana se jälleen menetettiin. Edvard III sen kuitenkin taas uudisti. Skottlannilla oli kyllä vastedeskin oma kuningassukunsa, mutta Englannin hallitsijat pitivät itsensä maan lääniherroina.

Edvard III suuntaa uudelleen Englannin politiikan Europan mantereelle, ryhtyessään taistelemaan Ranskan kruunusta (ks. edell. lukua). Tämän pitkällisen 100-vuotta kestävän sotatilan aikana kiihtyi näiden molempien kansojen välinen vihamielisyys, mutta toisaalta se vahvisti kansallistunteen entistä itsetietoisemmaksi kummassakin maassa. Raskaaksi kävi kuitenkin sota Englannin kansalle, vaikkakin se tuotti voittoja, sillä parlamentin täytyi tavan takaa myöntää uusia veroja kuninkaille sitä varten. Tästä syntyi tyytymättömyyttä, johon tuli lisäksi muitakin seikkoja.

Englannissa oli jo aikaisemmin kuin muissa maissa alustalaistalonpoikien asema muuttunut edullisemmaksi sen kautta, että he päivätöiden verosta saivat suorittaa sovitun rahamäärän herralleen; maaorjuus alkoi sen johdosta hävitä ja muodostui vapaa työmiesluokka, joka oli milloin maanomistajien, milloin kaupunkilaisten töissä. Mutta tämän johdosta syntyneestä kilpailusta kohosivat päiväpalkat, mikä huolestutti

maanomistajia, ja sen vuoksi he parlamentissa saivat aikaan asetuksen, jonka mukaan hallitus määräsi päiväpalkkojen suuruuden; niinikään aljettiin entiseen tapaan päivätyöjärjestelmää uudistaa. Tästä työväki pahastui, kääntäen vihansa aatelistoa vastaan. Kuuluisan Oxfordin yliopiston professorin *Wiklefin* oppi tuli vielä lisäksi levottomia mieliä kiihottamaan. Hän oli asettunut katolista kirkkoa, paavin ylivaltaa ja kirkon maallista omaisuutta vastustamaan, ja monet hänen oppilaansa, n. k. *lollardit,* kulkivat ympäri maata, sovittaen Wiklefin mielipiteitä maallisiin oloihin; he saarnasivat kansalle ihmisten yhdenvertaisuutta, sanoen, ettei maailman alussa ollut orjuutta. »Kun Aatami muokkasi maata ja Eeva kehräsi, kukapa oli silloin aatelismies?» laulettiin eräässä lollardi-papin sepittämässä runossa, joka oli yleisesti levinnyt. Eräs seppä *Wat Tyler,* jonka tytärtä muuan verojenkokooja oli häväissyt, nosti tuon jo ennen kiihtyneen kansan kapinaan; 60,000 talonpoikaa (toiset sanovat niitä olleen 100,000) kulki Etelä-Englannin kreivikunnista hänen johdossaan v. 1381 Lontoon porteille asti; he tunkeutuivat kaupunkiin, jossa surmasivat kanslerin ja arkkipiispan, muka kansan sortajina; he vaativat orjuuden hävittämistä, kauppavapautta y. m. Itse kuningas Richard II oli vaarassa, kun Wat Tyler kohdatessaan hänet tarttui hänen hevosensa suitsiin, pitäen puukkoa toisessa kädessään. Silloin Lontoon pormestari pisti tikarilla kapinoitsijan kuoliaaksi. Kun johtaja oli poissa, lakkasi kapina itsestään.

Richard II (1377—1399), kuuluisan Mustan prinssin poika, oli väkivaltainen kuningas, joka pakotti parooneja, pappeja ja porvareja lainaamaan itselleen rahoja; 10,000 jousimiestä ympärillään hän hallitsi laeista huolimatta. Tästä hallituksesta hänen serkkunsa Lancasterin kreivi teki lopun vangitsemalla hänet. Siten *Lancasterin* sukuhaara tuli hallitukseen.

Toisen tämän suvun kuninkaista Henrik V:nnen näimme jo aijotun Ranskankin kuninkaaksi, mutta hänen heikon poikansa Henrik VI:nnen aikana Englannin valta Ranskassa häviää; ja tämän pitkän verileikin perästä seuraa maassa sisällinen sota. Ranska pääsee kehittymään satavuotisen sodan jälkeen, mutta Englanti joutuu 30-vuotiseen kansalaissotaan.

Lancasterin suvun valta oli kyllä kansallinen, sillä parlamentti oli antanut vallan-muutokseen suostumuksensa, jonka vuoksi nämät kuninkaat olivat olleet hyvin suopeita kansaneduskunnalle, halliten siihen nojautumalla sekä lisäten sen vaikutusta. Mutta jokainen sanoma, joka ilmoitti Englannin häviöitä Ranskassa, lisäsi nurinaa ja tyytymättömyyttä

Henrik VI:nteen ja hänen ministereihinsä, ja vähitellen aljettiin tutkia Lancasterin suvun oikeuksia kruunuun. Kuningas, heikkomielisen Ranskan kuninkaan Kaarle VI:nnen tyttärenpoika, oli itse usein mielisairas. Hänen puolisonsa *Margareta Anjoulainen* oli kyllä jäntevä nainen, mutta jo ranskalaisen sukuperänsä vuoksi Englantilaisille vastenmielinen

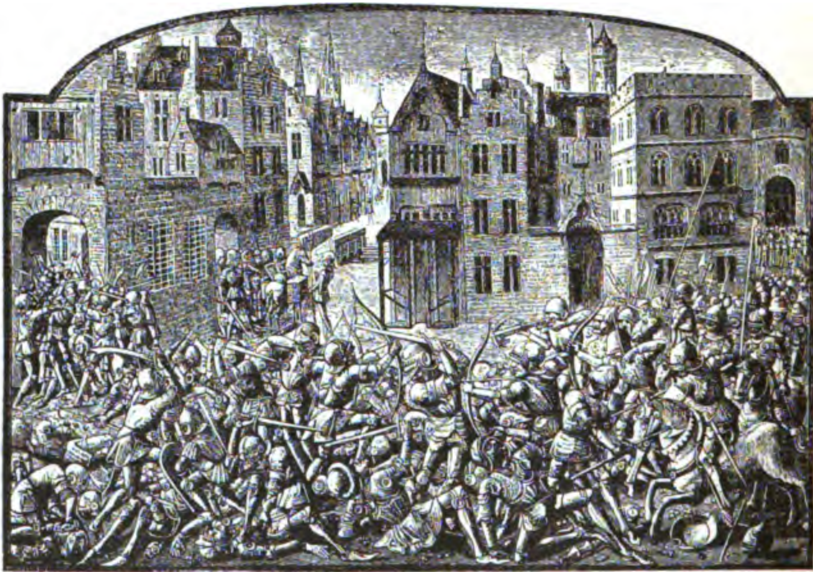

Richard II:sen sinetti.

sekä muutenkin toimiensa vuoksi vihattu. Aateliston asema oli sodan aikana käynyt mahtavaksi; suuri joukko oli kuningassuvun jäseniä, niinkuin Ranskassakin; sellaisia oli esim. eräs *Nevillen* suku, jonka jäseniä 10 oli parlamentin ylähuoneessa, vaikka siinä yhteensä oli vaan 35 jäsentä, sekä sotien aikana kuuluisa *Warrickin* kreivi. Suuren sukunsa nojassa heidän vaatimuksensa yhä kasvoivat. Yksi, Yorkin

herttua *Richard,* joka polveusi Edvard III:nnen neljännestä pojasta, mutta sukulaisuuden kautta omisti myöskin toisesta pojasta polveutuvan sukuhaaran oikeudet, oli jonkun aikaa ensin valtionhoitajana, mutta rupesi vaatimaan kuninkuutta itselleen. Siitä alkaa tuo julma *ruusujen sota,* joka on saanut nimensä molempien sukujen vaakunoista; Lancasterin suvulla oli näet punainen ja Yorkin suvulla valkoinen ruusu tunnusmerkkinä.

Taistelun kulku on vaihteleva; alussa Richard kaatuu v. 1460 ja hänen poikkileikattu päänsä ripustetaan paperikruunulla koristettuna

Katutaistelu Lontoossa. (Miniatyyrikuva.)

Yorkin kaupungin portille. Hänen poikansa *Edvard* voittaa kuitenkin Margaretan, joka johtaa Lancasterin puoluetta; *Towtonin* tappelussa v. 1461 kaatuu 36,000 miestä, joista 28,000 punaisen ruusun sotajoukosta. Edvard pääsee kuninkaaksi; mutta kun mahtava Warrickin kreivi, Edvardiin suuttuneena, asettuu Lancasterin suvun puolelle, joutuu hän tappiolle ja menettää jälleen valtansa. Hän pääsee kuitenkin uudestaan v. 1471 valtaistuimelle ja hallitsee kuolemaansa asti vuoteen 1483, vaikka sota yhä jatkuu yhtä verisenä. Eikä rehelliset taistelut yksin riitä, vaan murhat, vangitsemiset ja omaisuuden ryöstöt ovat todistamassa toisen puolueen vihaa toista kohtaan; »pyöveli seurasi aina sotamiehiä».

Henrik VI vangittiin Barnetin tappelun jälkeen v. 1471 ja kuoli pian sen jälkeen murhattuna, niinkuin yleisesti arveltiin; hänen pojaltaan katkaistiin kaula Edvard IV:nnen nähden, Margareta suljettiin vankilaan, ja koko Lancasterin puolueen jäsenet surmattiin tai karkotettiin. Viimeisinä hallitusvuosinaan Edvard IV surmautti erään veljensäkin. *Richard III,* Edvard IV:nnen veli, joka tämän kuoleman jälkeen anasti valtaistuimen, on teeskentelijän ja julmurin perikuva, ja »häjyn» nimen hän historiassa on saanutkin. Hän julistutti parlamentilla Edvard IV:nnen avioliiton laittomaksi, koska se muka noituuden kautta oli syntynyt, hän kun oli alemmasta aatelistosta ottanut puolisonsa; hänen poikansa olivat siis äpärät. Hän sulki heidät torniin, jossa heidät pian tavattiin kuolleina, nähtävästi murhattuina Richardin toimesta.

V. 1485 loppui kuitenkin Richardin hallitus; eräs Lancasterin suvusta polveutuva ylimys, *Henrik Tudor,* tulee Ranskasta sotajoukolla ja voittaa hänen *Bosworthin* tappelussa, jossa hän hurjasti taistellen kaatuu. Sen kautta ruusujen sodat päättyvät ja Henrikin mukana uusi *Tudorin* suku tulee Englantia hallitsemaan.

Uupuneena ja voimatonna oli Englannin kansa sotien päätyttyä; se halusi rauhaa, eikä se pitkään aikaan jaksanut kuninkaiden valtaakaan vastustaa. Suuri osa ylimyksistä oli saanut surmansa sisällisissä sodissa — yksin kuningassuvun jäseniä 80, muusta aatelistosta puhumattakaan; ja Edvard IV:nnen aikana sanotaan viidennen osan koko valtion maasta joutuneen kuninkaalle. Ylimykset juuri olivat parlamentissa olleet kuninkaanvallan vastapainona, mutta nyt ylähuone ei enää kyennyt eikä alahuoneen jäsenillä vielä ollut sellaista arvoa ja voimaa, että ne olisivat saattaneet vastarintaan asettua. Parlamenttia ei Henrik VII usein kutsukaan kokoon; hän määrää itse veroja, ottaa lainoja j. n. e.; ja parlamentti on sen mielipidettä kysyttäissä valmis antamaan suostumuksensa hänen esityksiinsä. Parlamentin suostumuksella Henrik VII järjestää kuuluisan tähtikamarin, tuomioistuimen, jonka jäsenet olivat kuninkaan määrättävissä, ja joista sen vuoksi tuli itsevaltiudelle pelottava välikappale. Useita asioita alistettiin muista tuomioistuimista sen ratkaistaviksi, ja sellaisten henki ja omaisuus, joita kuningas tahtoi ahdistaa, joutuivat näin hänen tuomariensa määrättäväksi. Henrik VII vähensi myöskin suuraateliston valtiollista merkitystä, kieltäen sitä yhden johdossa liittoon ryhtymästä yhteisiä etuja puolustaakseen. Hän oli myöskin ahne ja myi hovin virkoja rahaa saadakseen, ottipa kirkon viroistakin rahoja, ja niiden omaisuuden, jotka ilman perillisiä kuolivat, hän tahtoi saada valtiolle.

Englannin kuninkaanvalta on siis keski-ajan lopulla rajaton, niinkuin Ranskankin, mutta täällä tällä ilmiöllä on kuitenkin vaan satunnainen luonne, jota vastoin se Ranskassa johtuu vuosisatoja tapahtuneesta kehityksestä. Väsyneenä valtiollisiin taisteluihin ja ikäänkuin

Henrik VII. (Lontoossa olevan maalauksen mukaan.)

välinpitämättömänä jättäytyy Englannin kansa kuninkaittensa mielivaltaan; mutta sen sijaan sen huomio tällä ajalla kääntyy toisiin harrastuksiin, joihin sen suuruus uudella ajalla perustuu, nimittäin kauppaan ja teollisuuteen. Keski-ajalla ei Englannilla ollut merkitystä tässä suhteessa; se hankki silloin pohjan vapaalle valtiolaitokselleen, mutta Tudorien aikana sen suuruus perustetaan kaupan ja teollisuuden alalla.

XIX.

Pyreneain niemimaan valtiot.

Espanjan kansan erikoisasema. — Kristittyjen valtioiden muodostuminen. — *Rodrigo Diaz*. — Tolosan tappelu. — Valtiolaitos. — Aatelisto ja papisto. — Kaupungit. — Hengelliset ritarikunnat. — *Cortes*. — *Justiza*. — Valtiollinen hajanaisuus vallalla. — Ferdinand ja Isabella. — Granadan valloitus. — Parempi järjestys. — Aateliston valta vähenee. — Hengelliset ritarikunnat joutuvat Ferdinandin johtoon. — Kaupungit menettävät erikoisasemansa. — Cortes'in valta supistuu. — Inkvisitsiooni. — Autodafeet. — Valtio ja kansa keski-ajan lopulla.

Espanjan kansa oli koko keski-ajan kuluessa ollut erillään muista Europan kansoista, muodostaen ikäänkuin oman maailman omine harrastuksineen. Sen täytyi askel askelelta valloittaa maansa takaisin Arabialaisilta eli Maureilta, joksi heitä aljettiin nimittää, sillä tämä oli ensimmäinen ehto sen kansalliselle ja valtiolliselle muodostumiselle. Pyreneain niemimaalla oli koko keski-ajan yhtämittaista ristisotaa uskottomia vastaan, sillä muhammedilaisina olivat Maurit vielä enemmän vihattuja kuin muukalaisina maananastajina. Tämän pitkän taistelun kestäessä painui Espanjan kansan luonteeseen sen omituinen leima, kiihkoinen uskoninto. Uskonto valtasi mielet siihen määrään, että valtiollisetkin harrastukset jäivät sen rinnalla syrjäseikoiksi. Uskonto olikin ainoa side, joka liitti niemimaan eri osat toisiinsa. Sama uskonkiihkoinen mieliala, joka jo keski-ajalla Espanjassa kansaan juurtui, on uudella ajallakin ollut sen tunnusmerkkinä.

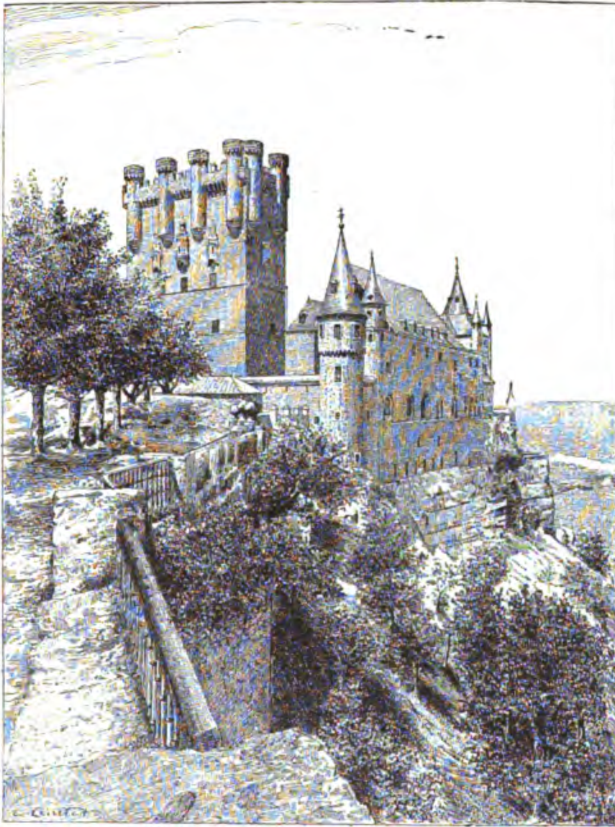
Kun muhammedilaiset 8:nnella vuosisadalla olivat valloittaneet Pyreneain niemimaan, vetäytyi pieni joukko Länsigoteja pohjoisessa olevaan Asturian vuorimaahan, josta he päällikkönsä *Pelayon* johdolla alkoivat hätyytellä Arabialaisia. Vähitellen muodostui sinne pieni Asturian kuningaskunta. Kaarle suuri valloitti Pyreneain ja Ebro-virran välisen maan, muodostaen siitä Espanjan markan eli rajamaakunnan, joka kuitenkin hänen kuoltuaan irtaantui frankkilaisvaltakunnasta, muodostuen *Katalonian* kuningaskunnaksi. Jatkettiin yhä valloituksia, joita helpotti se, että Kordovan kalifikunta heikontui ja jakaantui v. 1031 9:ään eri valtioon. Kristittyjen ala laajeni yhä enemmän etelään päin, ja uusia valtioita muodostui. Niinpä syntyi *Navarran* valtio pohjoisessa Pyreneain

rinteillä; Asturian valtio laajeni ja muodostui *Leonin* kuningaskunnaksi, ja v. 1032 siitä itään ja eteläänpäin syntyi *Kastilian* kuningaskunta, johon Leonkin sittemmin yhdistyi. Itäpuolella niemimaata sai alkunsa *Aragonian* kuningaskunta (v. 1138), ja länsiosassa tuli *Portugal* itsenäiseksi kuningaskunnaksi v. 1139, saaden Ranskan Burgundista kuninkaansa. — Kastilia oli suurin ja tärkein näistä valtioista, ja Navarra, joka oli joutunut suljetuksi Aragonian ja Kastilian väliin, vähäpätöisin.

Tämä aika on Espanjan kansan sankariaika, jota myöhemmät sukupolvet vielä kaunistivat; taisteluista laulettiin ja suurista sotureista kerrottiin sankarirunoissa, joista totuutta on vaikea mielikuvituksen lisäämästä erottaa. Suurimman maineen on saavuttanut muuan *Rodrigo Diaz,* joka *Cid Campeadorin* nimellä tuli keski-aikaisen ritarirunouden sankariksi, mutta joka todellisuudessa oli ainoastaan Kastilian kuninkaan Alfons VI:nnen levoton alamainen. Suuttuneena kuninkaaseensa hän lähti uskottomien luo ja rupesi heidän kanssaan taistelemaan kristittyjä vastaan, ryöstäen sekä kirkkoja että moskeijoja. Myöhemmin hän palasi takaisin Kastiliaan ja valloitti Valencian kaupungin (v. 1094), harjoittaen suurta julmuutta ja halliten sitä kuolemaansa asti (v. 1099).

Valtiollinen hajanaisuus heikonsi kuitenkin kristittyjen toimintaa suuressa määrin, ja Maurit taas saivat Pohjois-Afrikassa olevilta uskonveljiltään apua. Niinpä Kastilialaiset v. 1086 *Zallacan* luona kärsivät suuren tappion ja olivat pakotetut heittämään Toledon suuren kaupunginkin jälleen uskottomien haltuun. Vielä seuraavan vuosisadan lopussa (v. 1195) hävisi Kastilian kuningas Alfons IX suuressa tappelussa. Voimakas paavi Innocentius III saattoi kuitenkin asiat täälläkin toiselle tolalle; saarnauttamalla ristinsotaa Espanjaan, hän saa 80,000 ritaria Ranskasta, Saksasta ja Italiasta kokoontumaan Pyreneain niemimaalle. Suuri osa palasi kuitenkin takaisin ryöstettyään Toledossa asuvien Juutalaisten aarteita; mutta jäljelle jääneet yhtyivät Kastilian, Aragonian ja Navarran kuninkaiden yhteen liittyneihin joukkoihin. Afrikassa taas *Almohadein* uskonlahkon johtaja *Muhammed* kutsuu uskolaisensa pyhään sotaan islamin puolesta ja saapuu suurella soturijoukolla Espanjaan, saaden vielä Maurit johtoonsa. *Tolosan* luona (v. 1212) joukot tapasivat toisensa. Muhammed seisoo korani kädessä ja vihreä turpaani päässä eräällä kukkulalla valitun muhammedilaisen ritarijoukon ympäröimänä, ja joka taholla näkyy hänen suuria soturilaumojansa. Kastilian kuningas Toledon arkkipiispan seuraamana, joka edessään kuljetuttaa pyhää ristiä, tekee rynnäkön vihollisen keskustaan; Aragonian ja Navarran joukot ovat sivustoilla. Uskottomien rivit murretaan, kukkulata

kohden hyökätään, ja Muhammed pakenee, kun suurin osa hänen väestään on kaatunut tai hajaantunut. Kristityt saivat täydellisen voiton, joka ikuisiksi ajoiksi heikonsi uskottomien voiman. Heidän loistava pääkaupunkinsa joutuu kristittyjen valtaan (v. 1239), eikä heillä v. 1250 vaiheilla ole muuta jäljellä kuin eteläinen osa niemimaasta eli *Granada*,

Alcazar-linna Segoviassa, Maurien rakentama.

mutta sekin joutuu jonkinlaiseen riippuvaisuussuhteeseen Kastilian kuninkaasta. Taistelut keskeytyvätkin nyt puoleksi kolmatta vuosisadaksi, ja olot pysyvät samalla kannalla, kunnes vasta v. 1492 Granada valloitetaan.

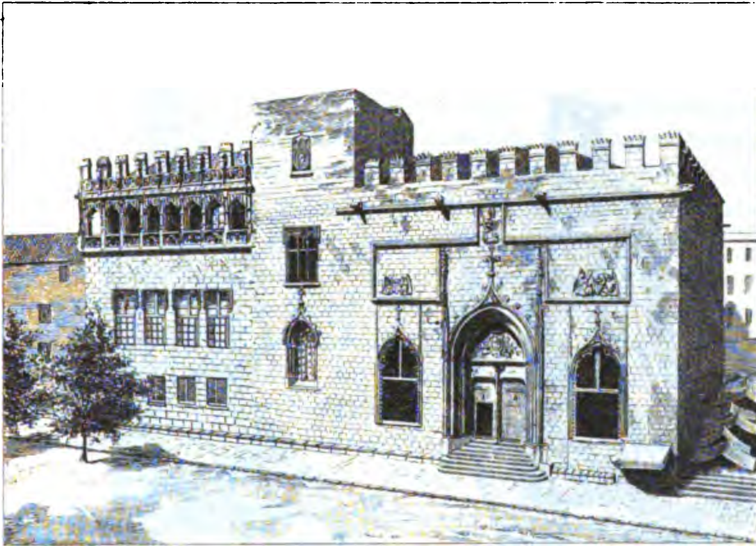
Valtiolliset olot kehittyivät Espanjassa samansuuntaisiksi kuin muissa germanilaisvaltioissa. Lujaa yhteyttä puuttui täälläkin, ei yksinomaan sen kautta, että useita keskenään kilpailevia valtioita oli syntynyt,

vaan senkin johdosta, että monta erikoisvoimaa oli kutakin valtiota heikontamassa. Kuninkaanvalta, joka oli ollut taistelujen johdossa, oli kyllä jotenkin mahtava ja arvossa pidetty, mutta kolme suuria oikeuksia nauttivaa säätyluokkaa oli sen toimintaa estämässä.

Espanjan valtioissa oli muodostunut mahtava ylimystö, *ricoshombres* eli *hidalgos,* joilla, samoin kuin Ranskan kreiveillä ja Englannin parooneilla, oli suuria läänejä oikeuksineen yhtäältä kuninkaaseen nähden ja toisaalta alustalaistensa yli; he olivat ylpeitä ja arkoja omasta arvostaan ja kunniastaan, ja käyttäen hyväkseen itsenäistä asemaansa he mielellään kapinoitsivat kuningastakin vastaan. Alempaa aatelistoa kutsuttiin nimellä *infanzones.* Kirkonmiehet, jotka etupäässä kiihottivat ja ylläpitivät taistelua Maureja vastaan, saivat suuremman merkityksen ja enemmän vaikutusta itse kansaan, kuin muissa maissa. Kaupunkikunnat olivat niinikään jo aikaisin päässeet arvoon. Niitä perustettiin tavallisesti Maurien rajamaille ja niiden asukkaat olivat melkein kuin siirtolaisia vihollisten läheisyydessä, joita vastaan aina täytyi olla varoillaan; heillä oli tärkeä ja raskas velvollisuus, ja sen vuoksi heille annettiin myöskin suuria oikeuksia, *fueros;* niinpä he saivat valita virkamiehensä, ja heillä oli oma porvarissotajoukkonsa, niinkuin Ranskan kommuneilla ja Italian kaupunkikunnilla. Voidakseen paremmin pitää puoliansa aateliston väkivaltaa vastaan liittyivät kaupungit keskenään, muodostaen n. k. *hermandadeja* (veljesliittoja), joilla oli omat sotavoimat käytettävinään. Eri maakunnillakin oli omat erikoisoikeutensa, fueros, joista he sitkeästi pitivät kiinni; Aragonian ja Katalonian sekä Baskien maakunnilla Pyreneain vuoristossa oli varsinkin suuret, ja viimemainitut säilyttivät niiden nojassa melkein itsenäisen aseman vielä uudella ajalla. Mahtava erikoisasema oli vielä kolmella hengellisellä ritarikunnalla, jotka täällä olivat muodostuneet: *Kalatravan* (v. 1158), *Kompostellan* eli *St. Jagon* (v. 1175) ja *Alkantaran* (v. 1176) ritarikunnilla; heillä oli kullakin oma suurmestarinsa; paljon ritareja korkeimmasta aatelistosta kuului niihin. Rikkauksia, sekä irtainta että maaomaisuutta, oli heille kertynyt, niinkuin Temppeliherroille Ranskassa.

Nämät erikoisvoimat estivät kuninkaiden vapaata toimintaa, ja vielä lisäksi he olivat riippuvaisia valtiopäivistä, joita Espanjan valtioissa kutsuttiin *cortes'iksi.* Valtiopäivillä oli kolme säätyä edustettuna, niinkuin Ranskassakin: papisto, aatelisto ja kaupunkilaiset. Cortes'in tarkoitus oli puolustaa kansan oikeuksia ja vapautta; ne määräsivät verot, päättivät sodasta ja rauhasta, valvoivat maan hallintoa ja tarkastivat tuomioita. Aragonian eduskunnan oikeudet olivat laajemmat kuin Englannin

parlamentin. Mutta sen lisäksi oli Aragoniassa vielä kuninkaan rinnalla eräs korkea *justiza*-niminen virkamies, joka oli ylin oikeudenvalvoja ja ratkaisi kuninkaan ja hänen alamaistensa välillä syntyneet riidat; justizan persoona oli loukkaamaton ja hänen valtansa melkein rajaton; saattoipa hän sekaantua mihin asiaan tahansa ja keskeyttää asioiden kulkuakin, jos tahtoi. Kuninkaan tuli tärkeissä asioissa niinikään neuvotella hänen kanssaan.

Kaupunkirakennus Espanjassa.
Valencian kaupungin pörssi, rakennettu keski-ajalla.

Tällainen oli Espanjan tila 15:nnen vuosisadan loppupuoleen asti. Mitäkään kansallista yhteistunnetta ei siellä tavata, vaan paikallis- ja yksityisharrastukset ovat kaikkialla näkyvissä; eivät yksin eri kuningaskunnat näitä ylläpidä, vaan eri maakunnat, kaupungit, ylimykset ja ritarikunnat. Ja kuninkaanvalta on heikko näiden erikoisharrastuksien rinnalla. Sanalla sanoen feodaalijärjestelmän tunnusmerkit ovat huomattavina Espanjassa, ja sen mukana seuraava levoton, riitainen ja epävarma tila. Maa on täynnä linnoja, joita oli rakennettu sotien aikana, mutta jotka nyt sotien loputtua olivat rosvoritarien turvapaikoiksi muuttuneet; kaupunkilaiset ja ritarit ovat taistelussa keskenään, ja talonpoikien tila on mitä huonoin, sillä he etupäässä tulevat ryöstön ja hävityksen alaisiksi. Täysi anarkia on täten vallitsemassa silloin kuin

Ferdinand, Aragonian kuningas, ja Kastilian kuningatar *Isabella* tulevat hallitsemaan, edellinen v. 1479, jälkimmäinen v. 1474. Näiden hallitsijoiden vaikutuksesta valtiollinen hajanaisuus loppuu ja Espanjan valtakunta muodostuu.

Valtiollinen yhteys Kastilian ja Aragonian välillä saapi alun sen kautta, että mainitut hallitsijat menevät naimisiin toistensa kanssa v. 1469; Ferdinand valloittaa lisäksi Navarran kuningaskunnasta sen osan, joka on Pyreneain vuorten eteläpuolella ja yhdistää sen Aragoniaan. Pohjoinen eli Ranskan Navarra sitävastoin jää Ranskan valtakuntaan kuulumaan.

Ferdinand.

Isabella.

Eräästä taulusta 15:nneltä vuosisadalta.

Aragonian ja Kastilian joukot lähtevät sen jälkeen yhdessä Granadaa vastaan. Useita paikkoja oli jo valloitettu, ennen kuin itse pääkaupunkia, Granadaa, jossa vielä oli 200,000 asukasta, aljettiin piirittää. Vihdoin 9 kuukauden jäljestä se antautui v. 1492, kun ei apua ollut mistään toivottavissa. Tämä oli, niinkuin sanotaan, viimeinen »kolmesta tuhannesta seitsemästä sadasta tappelusta», joita Maurien ja kristittyjen välillä oli taisteltu. Antaumissopimuksen mukaan piti voitettujen saada uskonvapaus ja oikeus elää omien lakiensa mukaan sekä pitää omaisuutensa; mutta pian se rikottiin. Heidän hallitsijansa, viimeisen Abenceragin *Boabdil'in* sanotaan Padulin vuorelta, josta saattoi Granadan nähdä, kyyneleitä vuodattaen katselleen menetettyä valtakuntaansa. »Poikani», sanoi hänelle silloin hänen äitinsä, »sinulla on syytä itkeä, niinkuin nainen, valtaistuinta, jota et saattanut puolustaa niinkuin mies.»

Sekä Aragoniassa että Kastiliassa tuli sisällinen tila nyt myöskin entistä paremmaksi; keskinäiset riidat kiellettiin, tarpeettomat linnat revittiin maahan ja ankaria rangaistuksia määrättiin rikoksentekijöille; tutkittiinpa aikaisemminkin tehtyjä laittomuuksia, ja virkamiehet toivat esiin yhä uusia syytöksiä. Moni, peläten tilintekoa, jätti kotimaansa; niinpä 4000 henkeä lähti Andalusiasta joko Portugaliin tai Maurien luoksekin. Mutta jotta järjestys saataisiin pysyväiseksi, täytyi tehdä tuosta hajanaisesta valtiotilasta loppu, jonka vuoksi Ferdinand ja Isabella ryhtyivät hävittämään ne erikoisvoimat, joista vasta mainitsimme.

Samoin kuin Ludvig XI Ranskassa, niin Espanjan Ferdinand katolinen, jonka kunnianimen hän paavilta oli saanut, liitti kuninkaanvaltaan koko valtion hallituksen. Suuraatelisto muodosti Kastiliassa kuninkaan neuvoskunnan, samoin kuin Ranskassakin 12:nnella vuosisadalla; mutta nyt aljettiin kutsua sinne lakimiehiä *(letrados)* aateliston rinnalle, ja vähitellen edelliset saivat kaiken vaikutusvallan, ja aatelistolle jäivät vaan komeat arvonimet, joista vaikutus ja toimi oli erotettu; esim. amiraali, jolla tuli olla laivaston ylipäällikkyys, tehtiin jonkinlaiseksi meriväen ylituomariksi; konnetabelia taas, vaikka hänen oikeastaan tuli olla sotajoukon ylijohtaja, ei sodassa tarvittu. Toinen tuntuva isku aatelistolle oli se, että Ferdinand valitutti itsensä kaikkien ritarikuntien suurmestariksi, jonka kautta hän sai niiden suuret varat ja voimat hallituksen alle alistetuiksi. Kirkon tärkeimpiä virkamiehiä salli paavi hallitsijoiden määrätä, eikä Ferdinand ottanut niitä ylimystöstä, niinkuin ennen oli ollut tavallista, vaan hän valitsi luostareista kyvykkäitä ja isänmaallisia munkkeja, joiden kautta kirkon virkoihin saatiin entistä kelvollisempia miehiä. Kaupunkikuntien itsenäisestä asemasta tehtiin niinikään loppu. Hermandad-liittoja Kastiliassa kuningas käytti hyväkseen siten, että hän yhdisti samaan liittoon kaikki valtion kaupungit ja sai liiton johdon itselleen; kaupunkilaiset ylläpitivät 2000 miestä turvallisuuden ylläpitämistä varten. Sitä paitsi oli hermandadilla omat tuomarinsa, jotka langettivat tuomiot ryöväyksiä ja murhia koskevissa asioissa. Tarmokasta toimintaa näkyi kaikkialla ja ankaria rangaistuksia käytettiin; kuolemanrangaistus oli tavallisin. Mutta kaupungit menettivät myöskin sen itsenäisen aseman, jonka sanoimme niiden saavuttaneen; kuningas asetti näet niihin omia virkamiehiään *(corregidoreja)* valvomaan virkamiesten toimintaa, ja vaalioikeutta supistettiin. Mutta hallitus piti myöskin tarkan valvonnan alaisina omia virkamiehiään, etteivät ne päässeet itsenäiseen asemaan.

Cortes'in arvo aleni niinikään. Ne osottivat vastauksissaan suurempaa alamaisuutta ja nöyryyttä hallitsijaa kohtaan kuin ennen; niitä ei myöskään yhtä usein kuin edellisinä aikoina kutsuttu kokoon. — Joka taholla siis tulee näkyviin yhä kasvava kuninkaanvalta, jonka suojassa koko valtion hallitus nyt kulkee. Samoin kuin Ranskan, niin Espanjankin kansallinen valtio muodostuu laajan hallitsijanvallan turvissa.

Mutta Ferdinand ja Isabella eivät tyytyneet vielä valtiollisten erikoisainesten hävittämiseen, vaan he tahtoivat saada aikaan valtiossaan myöskin uskonnollisen yhteyden. Espanjassa oli muhammedilaisia, juutalaisia ja kristittyjä sekaisin, mutta kaikki piti nyt pakotettaman samaan katoliseen kirkkoon yhtymään. Sitä varten Ferdinand muodosti uuden inkvisitsioonin, joka v. 1480 järjestettiin Kastiliassa ja neljä vuotta myöhemmin Aragoniassa. Kuningas nimitti itse suurinkvisiittorin sekä muut tuomarit, jonka johdosta laitos uskonnollisen tarkoituksensa ohessa sai valtiollisenkin merkityksen. Uskonnollisen ahdasmielisyyden ja suvaitsemattomuuden sekä valtiollisen vainon välikappaleena on Espanjan inkvisitsiooni kauheimpia laitoksia, mitä maailman historia tietää kertoa. Muulloinkin on fanatismi synnyttänyt kauhun aikoja, jotka kuitenkin ovat pian loppuneet, mutta inkvisitsiooni ylläpiti tuota kauhua säännöllisesti vuosisatojen kuluessa. Syytettyjä, taikkapa vaan epäiltyjä tuotiin sen tutkittavaksi; kaikellaisilla sitä varten keksityillä kidutuskoneilla pakotettiin heitä tunnustamaan tai näännytettiin maanalaisiin vankikomeroihin suljettuina; uhkauksia ja kavaluutta käytettiin tämän ohessa. Ja kaikkia yhteiskunnan jäseniä, ylhäisiä ja alhaisia, vaimoja ja lapsiakin, se kohteli samalla tavalla. Rangaistuksena oli syylliseksi tuomitulle kuolema polttoroviolla, ja vielä tämäkin tahdottiin tehdä niin kauheaksi kuin suinkin. Puettuna vaaleaan pukuun, jossa oli kuvattuna paholaisia ja helvetin kauhuja tulen liekkeineen, tuotiin uhri julkiselle paikalle, jossa rovio oli valmistettu; tuomioistuimen jäsenet, maan ylimyksiä ja pappeja oli saapuvilla sekä paljon kansaa uteliaana seisomassa ympäri; ja saapuipa usein itse kuningaskin näihin juhlatilaisuuksiin, joita kutsuttiin *autodafeeiksi* (s. o. »uskontoimitus»). Eikä rangaistus koskenut yksinomaan tuomittua, vaan hänen vaimoansa, lapsiansa ja koko hänen sukuansa; hänen omaisuutensa riistettiin ja koko suku julistettiin kunniansa menettäneeksi. Cortes'it ja ylhäiset sivistyneet vastustivat kyllä tätä julmaa menoa, mutta inkvisitsiooni oli kansan kannattama laitos, sillä katkera intohimoinen viha oli 800-vuotisen taistelun jälkeen säilynyt siinä kaikkia muunuskolaisia kohtaan ja muuttunut melkein sen luonteenominaisuudeksi. Kristinuskoon kääntyneitä Juutalaisia ja Maureja,

joiden epäiltiin salaisesti pysyvän entisessä uskossaan, joutui inkvisitsioonin ensi uhriksi, sittemmin myöskin valtiollisista syistä epäiltyjä. Jo v. 1481 Tammikuusta Marraskuuhun asti tuomitsi se yksin Sevillassa 298 henkeä polttoroviolle sekä Sevillan ja Cadizin maakunnissa yhteensä

Autodafee, erään taulun mukaan, jossa p. Dominicus on esitetty johtamassa autodafeeta.

2000. Ensimmäisen suurinkvisiittorin, dominikaanimunkki *Tuomas Torqvemadan,* aikana 18 vuoden kuluessa poltettiin inkvisitsioonin toimesta 8800 henkeä, 6500 poltettiin kuvaannollisesti tai kuoleman jälkeen, 9000 tuomitsi se menettämään kunnian tai omaisuuden taikka ikuiseen vankeuteen. Juutalaisia se alkoi hätyyttää v. 1492, kieltäen heitä

viemästä maasta kultaa ja hopeata, — ainoastaan kauppatavaroita he saivat viedä, — jonka johdosta 800,000 lähti pois, niinkuin aikalaiset mainitsevat. V. 1499 otettiin Maureilta uskonvapaus, joka v. 1492 oli heille myönnetty. Sen johdosta paljon heitä muutti maasta pois, ja vihdoin v. 1609 karkotettiin kaikki Maurit Espanjasta.

Ferdinand katolisen ja Isabellan hallitustoimien kautta saavuttaa Espanja kansallisen yhteyden; sen kansa on karaistunut pitkällisissä taisteluissa, siinä tavataan isänmaanrakkautta, se on sotaista ja valmis itsensä uhraamaan maansa puolesta, mikä myöhemminkin tulee näkyviin; runoudessaan se säilytti vapaussotien tapahtumat, joiden muisto siten kulki sukupolvesta toiseen, ollen omiansa edelleen säilyttämään samaa yhteistunnetta. Vireyttä ja voimaa siinä tavataan, ja uskonsotien loputtua se kääntyy niemimaan ulkopuolelle. Jo 14:nnellä vuosisadalla oli Italiassa maita hankittu, ja Ferdinand katolinen taistelee siellä vielä Ranskan kuninkaan kanssa. Mutta tärkeintä Espanjalle oli uuden maanosan löytäminen, josta se saapi suuria maita ja rikkauksia, ja joka sen samalla kohottaa Europan tärkeimmäksi kauppavallaksi. Mutta tuo suuruus on lyhytaikuinen; uskonnollinen kiihko, jota sekä kansa että hallitsija kannattaa, on Espanjan turmio. Maurien ja Juutalaisten karkottamisella se hävittää maan teollisuuden, ja vihdoin, yrittäessään tukahuttaa uskonpuhdistuksen koko Europassa, se panee suurvalta-asemansa alttiiksi.

XX.

Saksan valtakunta keski-ajan loppupuoliskolla.

Seuraukset keisarien ja paavien välisestä taistelusta. — Laittomuuden tila. — Rudolf, Habsburgin kreivi, valitaan keisariksi. — Hänen politiikkansa. — Sweitsiläisten taistelu vapautensa puolesta. — Seuraavat keisarit. — Keisarinvalta on tyhjä arvo. — Kultainen bulla. — Keisarin vaali. — Keisarinvallan ulkonainen loisto. — Mahtavimmat ruhtinaat. — Saksan hajanaisuus. — Wormsin valtiopäivät. — Valtiokamarioikeus.

Melkein kolme vuosisataa olivat Saksan keisarit taistelleet paavien kanssa maailman herruudesta, mutta tämän taistelun aikana unohtaneet ne maat jotka lähemmin kuuluivat heidän valtansa alle. Sekä Saksassa

että Italiassa on taistelun päättyessä keisarinvalta menettänyt mahtinsa ja valtiollinen hajanaisuus on päässyt yhä vakaammaksi kehittymään. Europan Länsimaissa feodaalijärjestelmän ennen hajoittamat valtiot yhtyvät, mutta Saksassa ja Italiassa päinvastoin keskihallitus käy heikommaksi ja voimattomammaksi, jota vastoin eri osat saavat yhä suuremman itsenäisyyden.

Se aika, joka seurasi Fredrik II:sen kuolemaa v. 1250, oli varsinkin omansa lisäämään erikoisharrastuksia. Keisarinvallasta ei paljon tietoa ollut; ruhtinaat olivat keisareita valitessaan erimielisiä, ottivat lahjoja kruununehdokkailta ja antoivat tuon arvon ulkomaalaisillekin ruhtinaille; niinpä Kastilian kuningas *Alfons X* ja Englannin kuninkaan Henrik III:nnen veli *Richard* olivat samaan aikaan keisareina. Edellinen ei edes käynyt Saksassa; Richard taas kyllä oleskeli jonkun aikaa valtakunnassa, piti valtiopäiviäkin, mutta hänenkin huomionsa oli kiintynyt etupäässä kotimaansa asioihin, jossa Henrik III paraillaan oli paroonien kanssa kiistassa. Tätä aikaa on täydellä syyllä kutsuttu Saksan historiassa *interregnumiksi* (välihallitukseksi). Herttuat, ruhtinaat ja kreivit anastivat sen kestäessä itselleen oikeuksia, jotka keisarille ennen olivat kuuluneet, sekä myöskin heille kuuluvia alueita, joita oli siellä täällä valtakunnassa; kaupungit lakkasivat entisiä veroja suorittamasta, eikä papisto maksanut niitä rahoja, joita sen oli määrä keisarin rahastoon suorittaa. Sen vuoksi eivät keisarin tulot interregnumin päätyttyä olleetkaan muuta kuin kolmas osa Hohenstaufein aikuisista. Itsenäisten herrojen lukumäärä karttui myöskin suuresti, varsinkin Frankissa ja Schwabissa, jotka olivat olleet Hohenstaufein perintömaita, mutta jotka nyt, ilman hallitsijaa ollen, eivät tunnustaneet ketäkään herrakseen. Naapurivallat, Tanska, Puola ja Unkari, vapautuivat kokonaan Saksan herruudesta, ja Böömінkin kuningas Ottokar II tahtoi esiintyä jotenkin itsenäisenä. Tässä hajanaisessa maailmassa olivat sodat, ryöstöt ja muut rikokset tavallisia; ritarit alkoivat täälläkin pitää kauppiasten ja muiden matkustajien ryöväämistä luvallisena elinkeinona, jonka vuoksi tätä aikaa sanotaan myöskin »nyrkkivallan aikakaudeksi». Kullanhimo tukahutti ritarilliset tunteet ja katsantotavan. »Ennen», sanoo eräs sen ajan kirjailija, »näin minä turnajaisia ja asemiehiä; nyt pidetään kunniana härkien ja lampaiden varastamista». Aatelistosta raa'at tavat levisivät alempiin kansankerroksiin. Keisari, joka ei saattanut omaa valtaansa puolustaa, saattoi vielä vähemmin tätä rosvoelämää ehkäistä. Olemme jo ennen nähneet, mitenkä kaupungit rupesivat kauppansa turvaamiseksi muodostamaan liittoja, joista hansaliitto oli kuuluisin, ja aatelisto toisaalta liittyi niinikään keskenään.

Tuo laittomuuden tila alkoi vihdoin kyllästyttää maata; haluttiin keisaria, joka edes jossakin määrin saattaisi turvallisuutta valvoa. Ja olipa Saksassa, niin hajanainen kuin se olikin, jonkinlainen yhteistunne, ei sellaista kuin Ranskassa, jossa se liittyi hallitsijasukuun, vaan jonkinlainen epämääräinen ja hämärä. Tahdottiin keisaria, joka ainakin vahvistaisi kaikkien erikoisoikeudet eli tuon hajanaisen tilan, mutta samassa

Rudolf, Habsburgin kreivi. (Ratsukuva Strassburgin tuomiokirkossa vuodelta 1291.)

edustaisi koko kristikunnan korkeinta maallista valtaa. sillä sellaisena keisaria vieläkin tahdottiin pitää. Voimakasta ja mahtavaa miestä eivät ruhtinaat halunneet; »koko maailma tahtoo hyvää ja viisasta keisaria», kirjoittaa Olmützin piispa paavi Gregorius X:nnelle, »mutta ei kukaan huoli mahtavasta keisarista». Tätä näkökantaa silmällä pitäen ruhtinaat v. 1273 valitsivat *Rudolfin, Habsburgin kreivin,* joka oli rohkea ritari ja hurskas ruhtinas, mutta maittensa puolesta köyhä, sillä hänellä oli vaan hajanaisia alueita Elsassissa, Sweitsissä ja Schwabissa. Mutta

sittenkin ruhtinaat koettivat päästä vasallivalaa tekemästä, joka oli tavallista kruunauksen jälkeen; valtikkaa, jonka päällä vala tehtiin, ei näet löytynyt mistäkään; mutta Rudolf ottaa alttarilta ristin, sanoen: »Tämä on meidät kaikki lunastanut; käyttäkäämmepä sitä valtikan asemasta».

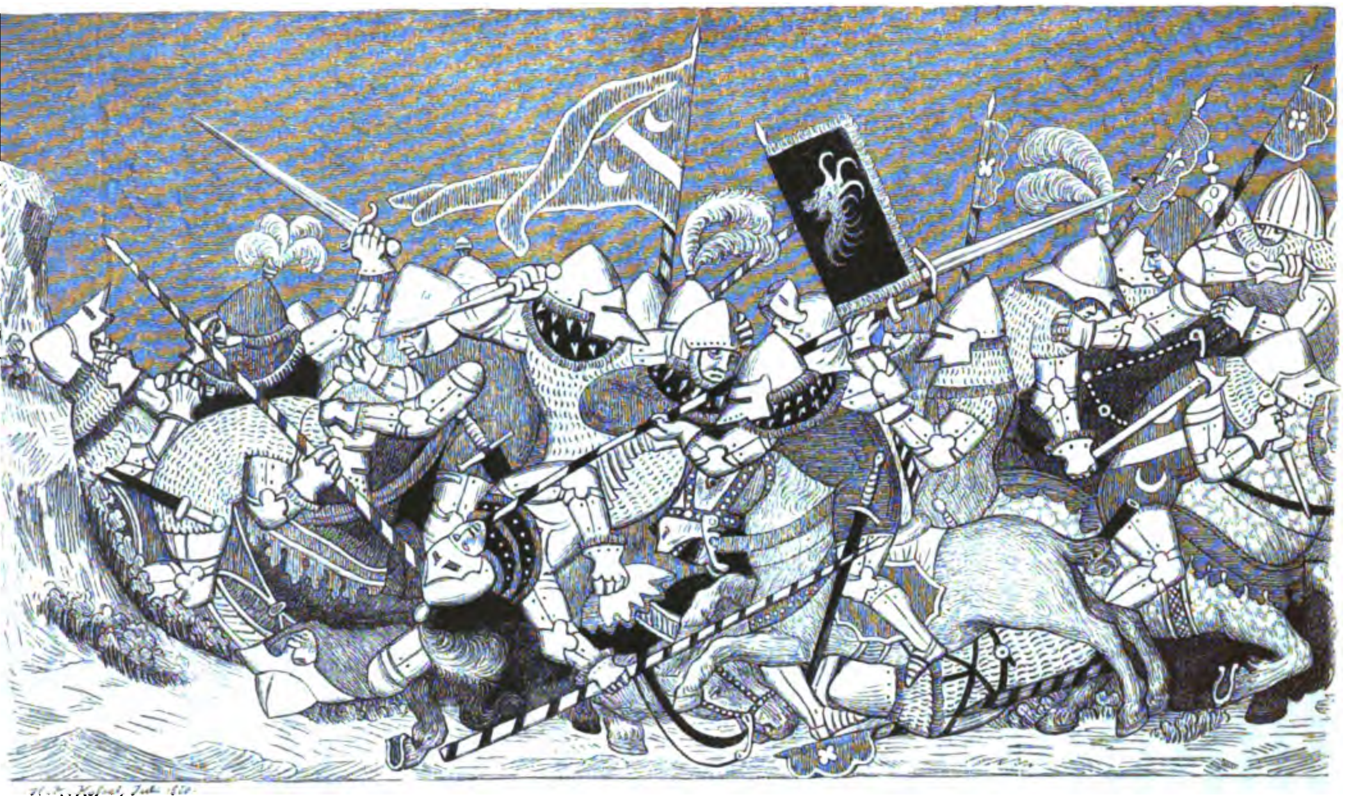
Rudolf, samoin kuin hänen jälkeisensäkin keisarit, toimivat toiseen suuntaan kuin suuret saksilaiset, frankkilaiset ja hohenstaufilaiset keisarit; Italian asiat olivat tuottaneet heille turmiota, jonka vuoksi ne jätettiin. »Paljon näen sinne menneiden jälkiä», sanoi Rudolf, »mutta en ollenkaan sieltä tulleiden.» Saksassa hän koetti saada aikaan rauhaa ja turvallisuutta, ehkäisi rosvoamista, vastusti yksityisten keskinäisiä sotia; tahtoipa hän peruuttaa keisarille ennen kuuluneita maitakin ja saada takaisin häneltä anastettuja oikeuksia, siinä kuitenkaan onnistumatta. Saadakseen keisarinvallalle aineellista tukea, rupesivat tämän ajan keisarit hankkimaan itselleen perhemaita, jotka välittömästi heille kuuluisivat. Niinpä Rudolf joutui sotaan kopean Ottokar II:sen, Böömin kuninkaan, kanssa, koska tämä ei tahtonut tehdä hänelle vasallivalaa, ja otti häneltä Itävallan, Steiermarkin, Kärntin ja Krainin, joista muodostuivat Habsburgin suvun perintömaat. Hänen poikansa *Albrekt* tahtoi vielä lisätä sukunsa valtaa Sweitsissä, mutta siellä syntyi ankara vastustus, joka osottaa kuinka paljon pienikin kansa saattaa saada aikaan, kun sillä on suuri ja ylevä asia ajettavana, jonka tärkeyden kaikki elävästi tuntevat.

Sweitsin vuorimailla asui vielä vapaita talonpoikia, s. o. sellaisia, jotka eivät olleet joutuneet herrojen alustalaisiksi, vaan olivat suorastaan keisarin alamaisia; he olivat allodiumi-maan omistajia, joksi keski-ajan alussa vapaata maata nimitettiin. Mutta Habsburgin kreivit, joiden alueet olivat lähellä, anastivat suojelusherruuden niiden yli ja määräsivät vouteja, joiden valta rupesi tuntumaan yhä raskaammalta jo Rudolfin aikana, mutta varsinkin Albrektin. Silloin talonpojat kolmessa Vierwaldstädterjärven ympärillä olevassa n. k. metsäkanttoonissa, Schwützissä, Urissa ja Unterwaldenissa, nousivat kapinaan vanhaa vapauttaan pelastaakseen. Varhaisimmat tapaukset ovat tarujen vallassa, kertomukset julmasta Gessler-voudista, Rütlin liitosta ja Vilhelm Tellin uskaliaista töistä. Mutta v. 1291 he tekivät liiton keskinäistä puolustusta varten, ja v. 1315, kun Leopold herttua tuli sotavoimalla pakottamaan heitä kuuliaisuuteen, saivat talonpojat hänestä *Morgartenin* vuorisolassa täydellisen voiton, kun ensin suuria kivilohkareita vierittämällä oli saatu aikaan sekasortoa vihollisen joukoissa. Tämän kautta Sweitsin vapaus pelastui, ja sen vuoksi on tätä taistelua kutsuttu »Sweitsin Maratoniksi». Sen jälkeen

liittyi viisi kanttoonia liittoon lisäksi, ja 155 vuotta muodostivat nämät n. k. kahdeksan vanhaa kanttoonia Sweitsin valaliiton. — Vieläkin yrittivät Itävallan herttuat kukistaa heidät, sillä v. 1386 toi eräs toinen *Leopold* herttua, edellisen veljenpoika, suuren joukon heitä vastaan; taistelu syntyi *Sempachin* luona, jossa urhoollisen *Arnold von Winkelriedin* kuolemaan antautumalla sanotaan valmistaneen Sweitsiläisille voiton; 676 kreiviä ja ritaria sekä 2000 jalkamiestä sai siinä surmansa. Talonpojat olivat saaneet kopeista herroista voiton; kaksi vuotta myöhemmin he *Naefelin* luona voittivat kymmentä kertaa suuremman itävaltalaisen joukon. Sen jälkeen oli Sweitsin vapaus turvattu, ja vähitellen se pääsi kokonaan eroamaan Saksan yhteydestä (v. 1499).

Habsburgin suku oli jo Rudolfin aikana tullut niin mahtavaksi, etteivät ruhtinaat hänen kuoltuaan v. 1291 enää valinneet hänen poikaansa keisariksi, vaan erään vähäpätöisen Nassaun kreivin, joka kuitenkin v. 1298 jätti Rudolfin pojalle Albrektille vallan. Ruhtinaatkin hyväksyvät hänet nyt keisariksi; mutta kun eräs sukulainen oli hänet surmannut, valitaan (v. 1308) Luxemburgin kreivi *Henrik VII* keisariksi. Hänelläkin on pienet perintömaat, jonka vuoksi hän hankkii suvulleen Böömin kuningaskunnan naittamalla poikansa sen perijättären kanssa, ja siten se tuli Luxemburgin suvun tärkeimmäksi omaisuudeksi. Henrik VII:nnen kuoltua v. 1313 tuli Baijerin ruhtinas *Ludvig* keisariksi, taisteltuaan monta vuotta kilpailijansa, Albrektin veljen *Fredrik kauniin,* kanssa, ja voitettuaan hänet vihdoin Mühldorfin tappelussa (v. 1322); ruhtinaat olivat näet vaalissa olleet erimielisiä. Paavi ei kuitenkaan tahdo hyväksyä häntä, vaan julistaa hänet pannaan, määräten Ranskan kuninkaan veljen keisariksi; paavit asuivat näet tähän aikaan Avignonissa ja heidän politiikkansa oli Ranskan kuninkaan politiikkaa. Saksalaisia tämä loukkasi, varsinkin sen vuoksi, että he siten välillisesti joutuivat Ranskan kuninkaiden johdettaviksi. V. 1338 ruhtinaat sentähden n. k. Frankfurtin pragmatisessa sanktsioonissa irroittivat Saksan kokonaan paavinvallasta; se säätää, että keisarinarvo johtuu ainoastaan Jumalasta, että ruhtinaiden valitsema on laillinen keisari paavin vahvistusta tarvitsematta, ja ettei paavinistuimella ole yliherruutta keisarikunnan yli. Siten Saksa muuttui maalliseksi vallaksi, irtautuen kokonaan paavin yliherruudesta. Jonkinlainen kansallinen itsetunto tulee näissä päätöksissä näkyviin.

Ludvig Baijerilaisen kuoltua v. 1347 pääsee *Kaarle IV,* Böömin kuningas, joka jo oli ollut Ludvigin kilpailija, yksin valtaan, ja hänen jälkeensä hallitsee *Wenzeslaw* (1378—1400). Mutta suuttuneina hänen

Sempachin tappelu. Kömpelöasuisia ritareja taistelun tuoksinassa. (Miniatyyrikuva.)

kelvottomuuteensa ruhtinaat antavat keisarinarvon Pfaltzin vaaliruhtinaalle *Ruprechtille,* jonka jälkeen Wenzeslawin nuorempi veli *Sigismund* tulee keisariksi (1410—1437). Sen jälkeen valitaan keisarit Habsburgin eli Itävallan suvusta yhtä mittaa Saksan keisarikunnan loppuun asti v. 1806.

Fredrik III, toinen keisari Itävallan suvusta, hallitsi yli puolen vuosisataa (1440—1493), mutta osottaen heikkoutta ja kykenemättömyyttä; lännessä hän teki myönnytyksiä Burgundin herttualle Kaarle rohkealle, idästäpäin Unkarin mahtava kuningas Matias Corvinus ahdisti hänen maitansa, pakottaen keisarin kerran lähtemään omasta pääkaupungistaan Wienistä. Itävallan suvun valta kasvoi kuitenkin suuresti keski- ja uuden ajan vaihteessa, sillä naimisen kautta Fredrik III:nnen poika Maksimilian sai Alamaat ja Burgundin kreivikunnan, ja vähän myöhemmin liittyi vielä Espanjakin saman suvun maihin, jotta tämä ruhtinassuku uuden ajan alussa oli mahtavin Europassa perintömaidensa puolesta, mutta ei Saksan keisarinarvon antaman vallan johdosta.

Saksan keisarin nimi oli hohenstaufilaissuvun loputtua melkein tyhjä arvo ilman todellista valtaa, ja aikaa myöten hänen mahtinsa yhä enemmän haihtui ruhtinaille. Keisarin vaali, joka alkuansa kuului kaikille ruhtinaille, rupesi yhä enemmän joutumaan mahtavimpien oikeudeksi, ja vihdoin Kaarle IV antoi vaalilain, n. k. *kultaisen bullan* (v. 1356), jonka mukaan se jätettiin seitsemälle ruhtinaalle; kolme hengellistä, *Mainzin, Trierin* ja *Kölnin* arkkipiispat, sekä neljä maallikkoruhtinasta, *Böömin kuningas, Saksin herttua, Brandenburgin markkreivi* ja *Pfaltzin kreivi,* saivat sen oikeuden, jonka vuoksi heitä nimitettiin *vaali-* eli *kuuriruhtinaiksi.*

Mutta vaikka valta oli poissa, oli keisarin ulkonainen esiintyminen kuitenkin sangen loistava. Ja mitä mitättömämpi hallitsija oli, sitä suuremmoisemmalla tavalla hän tahtoi maailmalle arvoansa näyttää. Kaarle IV, jota ei laskettu erään kaupungin ravintolasta pois, koska hän ei voinut laskuansa suorittaa, ja jonka muuan teurastaja pidätti Wormsin kadulla saatavaansa vaatiakseen, sanoi kultaisessa bullassa »maailmaa hallitsevansa» ja »levittävänsä kristityille kansoille rauhan ja turvallisuuden hyvyyttä». Valtiopäivillä keisari istuu ruhtinaiden ympäröimänä komeisiin arvovaatteisiinsa puettuna, otsakoristeella varustettuna ja vallan merkit kädessään. — Juhlallinen oli myöskin keisarin vaali. Kun ruhtinaat matkustivat sitä varten Frankfurt am Mainin kaupunkiin, jossa vaali tapahtui, olivat kaikki sodat matkan varrella keskeytettyinä; ne ruhtinaat, joiden alueiden kautta he kulkivat, antoivat heille saattoväkeä, ja kaupungit, joihin he poikkesivat, kestitsivät heitä yhteisellä kustannuksella.

Frankfurtista karkotettiin heidän tullessaan kaikki muukalaiset, sillä kaupunki oli vastuunalainen heidän turvallisuudestaan. Vaalipäivän aamulla he kuuntelivat messua ja pyysivät Pyhää Henkeä »valaisemaan heidän sydämmiänsä, jotta he kristikansan hyväksi valitsisivat hyvän ja hyödyllisen miehen». Sitten he vannoivat valitsevansa »kristimaailman maallisen päämiehen» omantuntonsa mukaan, antamatta minkäänlaisten sopimusten, lahjojen tai lupausten vaikuttaa itseensä, jonka jälkeen ryhdyttiin vaaliin. — Loistavan seurueen ympäröimänä esiintyi keisari niinikään virallisella matkalla ollessaan; ensin ratsastaa Trierin arkkipiispa, jonka edessä kuljetetaan Saksan ja Italian kruunuja; sitten Saksin herttua, joka pitää kohotettuna ja paljastettuna valtakunnan-miekkaa, vasemmalla puolella on Pfaltzin kreivi valtakunnan-omenaa kantaen ja oikealla Brandenburgin markkreivi valtikka kädessä; sitten tulee keisari Kölnin

Kaarle IV kruunajaisaterialla, ensimmäisen vaaliruhtinaan ja papiston palvelemana. (Miniatyyrikuva kultaisesta bullasta.)

ja Mainzin arkkipiispojen välissä kulkien, ja hänen takanaan Böömin kuningas, ja vihdoin jonkun matkan päässä keisarin puoliso juhlavaatteissa ja hovineitojensa seuraamana. Paljon juhlallisia menoja on myöskin virallisissa päivällisissä; keisarin ruokapöytä on kuutta jalkaa korkeammalla kuin ruhtinasten; kolme arkkipiispaa lausuu ruokasiunauksen; Brandenburgin markkreivi tuopi vesiastian ja kauniin pyyhinliinan keisarille, joka pesee ja pyyhkii käsiään; Böömin kuningas taas kurottaa hänelle maljan, joka on täytetty vedellä ja viinillä, ja jonka keisari tyhjentää. Kun kukin on velvollisuutensa suorittanut, asetutaan aterioimaan. Jokaisella on oma pöytänsä, joista Trierin arkkipiispan on keisarin edessä, ja saapi hän istua »kasvot Caesariin päin». Keisarin puolison pöytä on kolmea jalkaa matalammalla kuin keisarin.

Ulkonainen loisto oli näin suuri ja valtakin oli periaatteessa sen veroinen; keisari oli näet koko kristikunnan päämies, sillä Ranskan,

Englannin ja Espanjan kuninkaat olivat hänen alamaisiaan. Mutta todellisuudessa nämät valtiot olivat kokonaan eronneet tästä yleisvallasta, ja vieläpä valtakunnan eri osatkin olivat saaneet jotenkin itsenäisen aseman.

Kaikki nuot monet tuhannet läänien omistajat, joita Saksassa oli, eivät kuitenkaan tuota valtaa päässeet jakamaan, vaan ainoastaan osa heistä. Suurempien läänien omistajat alkoivat näet valtaansa lujittaa samaan tapaan kuin koko valtakunnan hallitsijat muissa maissa: lainsäätämisellä, verotuksella, asettamillaan virkamiehillä, ja tuekseen he kutsuivat eri säätyluokista edusmiehiä yhteisiä asioita käsittelemään n. k. maapäiville. Tämän johdosta ritarien asema kävi varsin vähäpätöiseksi, sillä eivät he saattaneet tällaisten ruhtinasten tasalla pysyä. Vähitellen he rupesivatkin ruhtinaita palvelemaan, joko sotajoukossa tai muissa viroissa, minkä vuoksi itsenäinen ritaristo, joka välittömästi oli keisarin alamainen, kävi yhä harvalukuisemmaksi. Ruhtinaskunnista muodostui taas valtioita, joilla oli oma perinnöllinen hallitsijasukunsa. Vaaliruhtinailla oli suuremmat oikeudet kuin muilla, eikä heidän maitaankaan saanut jakaa, niinkuin muiden ruhtinasten tapana oli tehdä. *Saksin* vaaliruhtinas, jolle nykyisen Saksin kuningaskunnan alue kuului, oli mahtavimpia ruhtinaita; *Brandenburgin* markkreivi, joka niinikään oli saanut vaaliruhtinaan arvon, oli myöskin jo keski-ajalla kohonnut mahtavaksi. Kun vanha askanilaissuku oli loppunut, liitti Kaarle IV sen omiin perintömaihinsa, mutta Sigismund antoi sen eräälle Nürnbergin linnakreiville, Fredrikille (v. 1415). Siten pääsi *Hohenzollern'in* suku sen omistajaksi, jonka johdossa se yhä kehittyi, kunnes siitä on tullut koko Saksan valtias. *Pfaltzin* ruhtinas oli Länsi-Saksassa voimakkain, ja etelässä taas *Baijerin* herttua. Hohenstaufien hävittyä alkoivat *Würtembergin* kreivit ja *Badenin* markkreivit niinikään kohota muita mahtavammiksi. Jo ennen mainitut kolme arkkipiispaa, *Mainzin, Trierin* ja *Kölnin,* omistivat suuria hiippakuntia Länsi-Saksassa. Mutta näiden mahtavien ohessa tavataan suuri joukko pienempiä, sekä maallisia että hengellisiä ruhtinaita, ja vielä lisäksi n. k. *valtiokaupunkeja,* joissa porvarit valitsemiensa pormestarien ja raatimiesten johtamina hallitsivat.

Samassa määrässä kuin ruhtinasten ja kaupunkien itsenäisyys kasvoi, heikontui valtioyhteys. Valtiopäiville, joilla keisari oli esimiehenä, kokoontuivat kyllä ruhtinaat ja valtiokaupunkien edustajat keskustelemaan valtakunnan yhteisistä asioista ja tehtävistä sekä lakeja säätämään, ja valtiopäivien päätöksiä tuli kaikkien ruhtinasten noudattaa. Mutta näistä päätöksistä eivät olleet tietääkseenkään sellaiset, joita ne eivät

miellyttäneet, eikä keisarilla ollut voimaa heitä pakottaa. Sekasorto oli sen vuoksi yhä kasvamassa, jonka tähden yksityiset valtiot olivat pakotetut ryhtymään mitä pontevimpiin toimiin; niinpä Schwabin ruhtinaat ja kaupungit v. 1488 liittoutuivat keskenään ja hävittivät muutamassa vuodessa 144 linnaa, joiden omistajat pitkiä aikoja olivat tottuneet hätyyttämään matkustajia ja ryöstämään maalaisia. Vihdoin Maksimilian keisari, Fredrik III:nnen seuraaja, ryhtyi asiaan, esittäen Wormsin valtiopäivillä v. 1495 yleisen maanrauhan hyväksyttäväksi; valtioiden välisten sotien piti loppuman ja rauhanrikkoja oli julistettava valtionpannaan, s. o. lakien ulkopuolelle työnnettävä. Riita-asioiden ratkaisemista varten asetettiin erityinen *valtiokamarioikeus,* jonka jäsenet keisari määräsi. Tämän oikeuden päätöksien toimeenpanemista varten tehtiin erityisiä säädöksiä. Koko Saksa jaettiin 10:neen eri piiriin, joilla kullakin oli oma johtajansa, ja johtajalla oli sotajoukko käytettävänään.

Todellista lujaa valtiomahtia ei tämänkään kautta kuitenkaan saatu aikaan, vaan Saksa jäi vastedeskin löyhäksi liittovaltioksi. Yhteiset muistot, samallaiset tavat ja sama kieli olivat siinä tärkeämpinä yhdistyssiteinä, kuin valtiolliset laitokset.

Saksalainen kaupunki 1400-luvulta.
(Piirustus vuodelta 1491.)

XXI.

Italian olot 14:nnellä ja 15:nnellä vuosisadalla.

Italia on jaettu pieniin valtioihin. — Pohjois-Italian kaupunkivallat. — Palkkasoturit ja kondottierit. — Sodankäynti. — Viscontit ja Sforzat Milanossa. — Venetsian suuruus. — Doge. — Neuvoskunnat ja kymmenmiehistö. — Inkvisiittorit. — Ankarat tuomiot. — Florens on teollisuuskaupunki. — Puolueriidat. — Ammattikunnat. — Hallitus. — Medicein suku. — Savonarola. — Rooman olot. — Kola di Rienzin yritys. — Neapelin kuningaskunta. — Italia on sivistyksen pääpaikka.

Hohenstaufisuvun loputtua oli Italia kokonaan vapautunut Saksan keisarien vallasta, ja kun paavinistuin 14:nnen vuosisadan kuluessa (1309—1377) oli Roomasta siirtynyt Avignoniin, olivat ne molemmat vallat, jotka olivat kiistelleet keskenään yliherruudesta, voimattomina ja vielä sen rajojen ulkopuolella. Italiassa taas ei ollut sellaista valtaa, joka olisi saattanut johdon ottaa; Neapelin kuningas Kaarle Anjoulainen, jonka paavi oli Hohenstaufien sijaan kutsunut Etelä-Italiaa hallitsemaan, yritti kyllä saada valtansa koko niemimaahan ulottumaan; mutta se ei onnistunut. Eri valtioiden itsenäisyys muodostui täällä sen vuoksi vielä suuremmaksi kuin Saksassa. Kirjava joukko niitä siellä löytyikin: kreivikuntia, markkiisikuntia, herttuakuntia, tasavaltoja ja kuningaskuntia. Mutta elämä oli vilkasta näissä pikkuvalloissa; kaupan ja teollisuuden pääpaikat olivat Italiassa. Italia oli Europan sivistynein maa, ja vanhan klassillisuuden uudistuminen rupesi näihin aikoihin pääsemään siellä alulle.

Pohjois-Italiassa oli 12:nnellä ja 13:nnellä vuosisadalla, niinkuin jo ennemmin olemme nähneet, melkein jokainen kaupunki valtiollisen elämän keskusta; isänmaa ja valtiolliset harrastukset ovat niiden asukkailla ahtaaseen alaan supistetut, niinkuin vanhan ajan Kreikassa. Ja samoin kuin Kreikassa, niin täälläkin elämä on vilkasta, toimeliaisuus ja edistys suuri, mutta sen ohessa eripuraisuus, sisälliset riidat ja taistelut yhtämittaisia; puolueviha esiintyy hurjimmassa muodossa; guelfit ja ghibelliinit taistelevat vielä senkin jälkeen, kuin näiden taistelujen alkuperäinen merkitys on hävinnyt. Voittajat eivät tunne sääliä voitettua puoluetta kohtaan; valtiosta karkottaminen on tavallisin rangaistus. Valtiomuoto muuttuu hyvin nopeasti. Tasavaltainen hallitusmuoto, joka Hohenstaufien

aikana oli yleinen, häviää vähitellen ja sijaan tulee 14:nnellä ja 15:nnellä vuosisadalla yksinvalta. Rikkauden pilaamat asukkaat vieraantuvat pian sotapalveluksesta, ja aljetaan yleiseen pitää palkkasotureita. Sen vuoksi palkkasoturijärjestelmä muodostuu täällä aikaisemmin ja kehittyy täsmällisemmin kuin muualla. Ulkomaalaisia, tavallisesti Etelä-Saksasta tulleita, soturit alussa olivat, mutta sittemmin italialaisia; heidän johtajansa ovat *kondottierien* nimellä tunnetut. Komppaniioihin jaettuina nuo palkkalaiset kulkivat valtiosta toiseen, ryhtyen määräajaksi enimmän maksavan palvelukseen. Varakas valtio saattoi siten piankin saada suuren sotajoukon. Mutta tuollaisella sotalaitoksella on aina nurjat puolensa. Palkkasoturit taistelevat rahojen tähden, eivätkä minkään ylevän asian vuoksi, ja saattavat milloin hyvänsä käydä toiselle puolelle, jonka vuoksi ne ovat epäluotettavia. Vielä päälliseksi nuot kondottierit koettivat pitkittää sotaa kummallakin puolella niin kauan kuin mahdollista, koska heidän etunsa sen vaati. Niinikään vaati heidän etunsa, ettei väkeä hukkunut, ja usein taisteltiin päiväkausi yhdenkään miehen kaatumatta. Rautapuku oli hyvänä suojana, mutta he koettivat myöskin sotatempuilla sekä taitavilla liikkeillä saada toisistaan voiton, ja tässä kohden Italian palkkasoturit ovat kehittäneet sotataitoa. Luonnollista on, että he olivat maan rasituksena, sillä vaikka he sodassa toisiansa säästivät, niin he ahdistivat rauhallisia asukkaita missä sattuivat kulkemaan.

Usein kunnianhimoiset kondottierit anastivat hallituksen jossakussa kaupungissa, jota olivat sitoutuneet puolustamaan. Niinpä Lombardian mahtavin kaupunki Milano joutui erään rikkaan *Viscontin* suvun hallittavaksi v. 1378; mutta v. 1450 kondottieri *Frans Sforza* saapi siellä vallan. Ruhtinaat eivät kuitenkaan tyydy yhteen kaupunkikuntaan, vaan he koettavat laajentaa alueitaan heikompia naapureitaan kukistamalla. Useat Lombardian kaupunkivalloista menettävät siten itsenäisyytensä ja joutuvat mahtavamman naapurin valtaan; Milano esim. laajentaa aluettaan yli suuren osan Keski-Lombardiaa. Genua ja Venetsia taas kiistelevät keskenänsä kauppaherruudesta merellä; sotaa kestää toista vuosisataa, mutta vihdoin v. 1381 Venetsia pääsee voitolle hävitettyään kilpailijansa laivaston, ja Genuan suuruus häviää ikuisiksi ajoiksi. Venetsia ja Keski-Italiassa oleva Florens ovat keski-ajan toisella puoliskolla Italian tärkeimmät valtiot; molemmissa Italian toimeliaisuus esiintyy täydellisimmin, samoin kuin valtiollisen elämän vaiheetkin. Venetsia oli kauppavaltio, Florens taas etupäässä teollisuuspaikka, Venetsiassa hallitusmuoto muodostui ylimysvaltaiseksi, jollaisena se pysyikin, Florensissa taas pääsi kansanvalta voitolle, mutta muodostui vähitellen yksinvallaksi.

Venetsian suuresta meriliikkeestä ja kaupasta Välimerellä olemme jo ennen puhuneet (ks. luk. XVI); sen kauppamiehet johtivat tuota maailman kauppaa, ja he myöskin anastivat valtion johdon itselleen, vaikka se alkuansa oli kuulunut kaikille asukkaille, jotka kansankokouksissa yhteisistä asioista päättivät. *Doge*-niminen virkamies oli valtion etupäässä tasavaltaa edustamassa; häntä kutsuttiin »loistavimmaksi ruhtinaaksi» ja hänen ympäristössään vallitseva ulkonainen loisto oli suuremmoinen; se vivahti suuresti itämaalaisuuteen. Heti kun hän on valittu,

Frans Sforza. (Marmori-korkokuvan mukaan.)

tulee hän Markus-torille, jossa hän saa komeasti kirjaillun viitan yllensä ja tasavallan lippu hänelle annetaan; arsenaalin työmiehet, joita on yhteensä 16,000, kulkevat samassa tilaisuudessa torin ympäri, ja hän heitättää rahaa kansalle, joka huutamalla osottaa suosiotaan. Juhlatiloissa kannetaan hänen edessään paljastettua miekkaa, komeata kantotuolia ja aurinkonvarjostinta; kaksi virkamiestä kannattaa hänen viittansa lievettä. Juhlallisin hetki on kuitenkin Kristuksen taivaaseen astumisen päivänä, jolloin doge valtion laivalla kulkee laguunisaarten ulkopuolelle ja viskaa kultasormuksen mereen; se oli vertauksellinen toimi, joka osotti Venetsian ja meren läheistä suhdetta; sormus oli liiton panttina heidän välillään.

Mutta tähän ulkonaiseen loistoon supistuikin dogen melkein koko merkitys; hänen vapaa toimintansa oli joka taholla sidottu; sillä kauppaylimystö oli vähitellen ottanut itselleen koko todellisen vallan. Toimivalta kuului *neuvoskunnalle (signoria),* jossa oli paitsi dogea kuusi jäsentä, muodostaen ikäänkuin jonkinlaisen ministeristön. Mutta se ei saanut omin päinsä toimia, vaan ainoastaan panna täytäntöön *suuren neuvoston* päätökset, jolla oli lainsäätäjä-valta. Tämän jäsenet valittiin ainoastaan niiden ylimyssukujen jäsenistä, joiden nimet olivat kirjoitetut »*kultaiseen kirjaan*». Neuvoskuntien rinnalla oli v:sta 1310 kuuluisa

Dogin palatsi. (Rakennettu keski-ajalla.)

kymmenmiehistö, joka piti ankaraa valvontaa, ettei hallitusmuodon muuttamiseksi mitään yrityksiä tehty. Sen valta oli sangen laaja; niinpä se sai ottaa mielin määrin rahoja valtion rahastosta sekä vangita kansalaisia; apulaisina oli sillä suuri joukko salaisia urkkijoita. Salaisia ilmiantojakin se käytti hyväkseen syytöksiä tehdessään, ja usein nimeänsä ilmoittamattomat henkilöt pistivät lippuja, joihin syytös jotakuta vastaan oli kirjoitettu, Markus-torilla olevien leijonien suuhun, josta ne sitten otettiin. Tuomiot lausuttiin tavallisesti todennäköisten arvelujen mukaan, eikä täysiä todistuksia pidetty välttämättöminä. V. 1454 asetettiin vielä kolme *valtioinkvisiittoria* valvomaan kansalaisia ja kymmenmiehistöä itseään. — Venetsia on saavuttanut kuuluisuuden näiden laitosten kautta; se nopeus,

jolla rikokset saatiin ilmi, sekä salaiset keinot, ankaruus ja julmuus, jota tuomarit käyttivät, herättivät ihmisissä, muukalaisissakin, pelkoa ja kauhua. Epäluulonalaiset henkilöt, joiden arveltiin vehkeilevän valtion laitoksia muuttaakseen, heitettiin kauheisiin vankikomeroihin, joita lyijykattonsa vuoksi kutsuttiin »lyijykamareiksi». »Huokausten sillan» yli nuo onnettomat niihin kuljetettiin. Oman valtansa säilyttämiseksi Venetsian ylimystö uhrasi kansalaisten vapauden ja turvallisuuden, saattaen valtion ankarimman tyranniuden alaiseksi, niinkuin ennen Spartan kansa antautuessaan eforeinsa ankaraan valvontaan. Mutta tuo sama ylimystö, vaikka itsekäs, kohotti kuitenkin Venetsian mahtavaksi vallaksi. Kauppapaikkoja sillä oli itäisen Välimeren kaikilla rannoilla; ja sitä paitsi se valloitti itselleen itäisen osan Lombardiasta. 36,000 merimiestä ja 3300 laivaa oli sillä meriä kyntämässä.

Itse kaupunki oli maailman komeimpia; siellä oli suuremmoisia palatseja, jotka kohosivat ikäänkuin merestä; Markus-torilla oli Konstantinopolista sotasaaliina tuodut leijonat, sekä pitkin kaupunkia suuri joukko komeita kirkkoja. Pienet gondoolit liitelivät ristiin rastiin kulkevilla kanavilla, satama oli aina täynnä laivoja liehuvine purjeineen, toiset vasta tulleina Itämailta, toiset taas valmistaen lähtöä. Kansanhuveja pidettiin tuon tuostakin, kilpapurjehduksia pantiin toimeen ja öiseen aikaan oli karnavaalia, jolloin naamarilla varustetut ihmiset kulkivat iloiten ja tanssien pitkin katuja.

Venetsiata on hallitusmuotoonsa nähden verrattu vanhan Kreikan Spartan valtioon, sillä aristokratinen ja jäykkä se oli kummassakin, ja molemmissa se säilyi muuttumatta, niin kauan kuin valtiotkin olivat olemassa. Vasta menettäessään itsenäisyytensä v. 1797, jolloin Napoleon Bonaparte sen riisti, Venetsian aristokratinen hallitusmuotokin hävisi.

Florens oli, niinkuin mainittu, suuri teollisuuskaupunki, ja valtaa siellä yrittivät pitää rikkaat teollisuudenharjoittajat, jotka vastustivat yhtäältä aatelistoa ja toisaalta taas alempaa kansaa. Alituiset taistelut ja vallankumoukset olivat tästä seurauksena, niinkuin muinoin Atenassa, jota Florens suuresti muistuttaa. Runoilija Dante, suurin Florensilainen, vertasi syntymäkaupunkiansa kuumetta sairastavaan henkilöön, joka saadakseen hiukkasenkin helpotusta viskelee itseänsä vuoteellaan paikasta toiseen. 14:nnen vuosisadan alkuun asti oli hurja taistelu guelfien ja ghibelliniеn, eli mustien ja valkoisien, puolueen välillä; v. 1301 pääsivät mustat eli guelfit voitolle, jolloin vastustajat karkotettiin Florensista; karkotettujen joukossa oli myöskin äsken mainittu Dante, maailman mainion Divina Comedian kirjoittaja. Kun suuri osa aatelistosta

kuului ghibellineihin, tehtiin sellainen päätös, etteivät aateliset pääsisi valtion virkoihin; mutta jos he tahtoivat kansalaisoikeuksia nauttia, oli heidän aatelisuudestaan luopuminen ja liittyminen porvariston muodosta-

Palazzo Vecchio. Florensin entinen kaupungintalo.

miin ammattikuntiin. Aateliston jäsenet taas tekivät liittoja keskenään auttaakseen toisiaan riidoissa ja vaikeissa oloissa; mutta silloin hallitus vaati, että jokaisen aatelisperheen tuli antaa 2000 livreä vakuudeksi jäseniensä käytöksestä, ja jos joku perheen jäsenistä teki jonkun rikoksen, otettiin rahat valtiolle. Yleinen huhu, jonka pari tai kolme henkilöä todisti

oikeaksi, oli tarpeeksi pätevä aatelismiestä syylliseksi langettamaan. Rikkaiden joukkoon julistettiin valtiolle vaarallisina pidetyt henkilöt.

Kaupunkikunnista kertoessamme näimme teollisuudenharjoittajain keski-ajalla olleen jaettuina eri ammattikuntiin sääntöineen ja erikoisharrastuksineen; niin oli Florensissakin useita ammattikuntia. Arvokkaimmat olivat seuraavat seitsemän »suurta ammattikuntaa»: tuomarit, Calimalan ammattikunta eli hienon veran valmistajat, jotka vuosittain valmistivat noin 60 miljoonan markan arvosta kankaita, rahanvaihtajat eli pankkiirit, villatehtailijat, lääkärit ja apteekarit, silkkitehtailijat, ja vihdoin nahkateollisuuden harjoittajat. Näihin liitettiin vielä viisi ammattiyhdistystä, ja kaikki yhteensä muodostivat vallitsevan kansan. Tasavallan hallitus oli ammattikuntien esimiesten muodostaman neuvoskunnan käsissä, jonka johtajaa kutsuttiin *gonfalonier della justizia'ksi,* ja jonka jäsenet valittiin ainoastaan kahdeksi kuukaudeksi kerrallaan. Kansan muodostama suuri neuvoskunta äänesti laeista ja valitsi virkamiehet. Usein tehtiin muutoksia hallituskoneistossa. Yritettiinpä sitäkin tapaa, jota Atenassa oli käytetty, että arvan annettiin määrätä virkamiehet. — Vaalintoimittajat panivat vaaliuurnaan kaikkien niiden nimet, jotka saattoivat tulla valituiksi, ja ne, joiden nimet ensimmäisinä sieltä nostettiin, pidettiin valittuina. Alemmat ammattikunnat ja kansan suuri joukko, *Ciompi,* olivat suljettuina pois kaikista hallitustoimista, jonka vuoksi he alituisesti tekivät yrityksiä päästäkseen hallitsevien tasalle. Koko 14:nnen vuosisadan kuluessa jatkui riitoja, kunnes seuraavan vuosisadan alussa Medicein rikas suku, joka kuului Calimalan arvoisaan ammattikuntaan, osasi saada sovinnon aikaan, mutta samassa itse rupesi syrjäyttämään porvaristoa ja valmistamaan ruhtinaanvaltaa tasavallan sijaan. *Giovanni (Juhana) di Medici* oli ensimmäinen kansanjohtaja; hänen poikansa *Cosimo* karkotettiin vallassa olevan porvariston toimesta, mutta v. 1434 se itse menetti valtansa, ja Cosimo hallitsi Florensia v:teen 1464 ilman mitäkään virallista mahtia, ainoastaan persoonallisella vaikutuksellaan, niinkuin Perikles ennen Atenassa. Hänen pojanpoikansa *Lorenzo,* jota kutsuttiin *»loistavaksi» (il magnifico),* oli vielä mahtavampi, sillä ei ainoatakaan päätöstä tehty neuvoskunnassa hänen mielipidettään kuulustelematta. Medicein aikana ja heidän suojelemanaan tuli Florens tieteiden ja taiteiden pääpaikaksi Italiassa, josta taiteilijoita ja tiedemiehiä lähti muihin maihin.

Lorenzon kuoltua v. 1492 yritti eräs kiihkoisa dominikaanimunkki *Savonarola* muuttaa Florensin olot kokonaan toiselle kannalle. Kristus julistettiin Florensin kuninkaaksi, suurella juhlallisuudella poltettiin

kaupungin torilla ylellisyysesineitä, jotka muka sitoivat ihmisten mielet maailmaan, ja samassa joutui liekkien uhriksi paljon taideteoksiakin. Mutta kun hän kieltäytyi alistumasta tulikoetukseen, jolla oli ratkaistava eräs fransiskaanein ja dominikaanein välinen riita, menetti hän kansan suosion. Hän kukistui, ja sittemmin hän v. 1498 poltettiin kerettiläisenä, koska hän oli paavinvaltaa vastustanut, ja Medicit pääsivät jälleen johtoon.

Lorenzo Medici. (Terracottaveistokuva Florensista.)

Suuri osa Keski-Italiasta kuului paavien maalliseen valtaan, jonka pääkaupunki oli Rooma. Mutta levottomuuksien vallassa tämäkin kaupunki oli tuon tuostakin, sillä siellä oli mahtavia patriisisukuja, jotka keskenään kiistelivät, eivätkä pyhälle isällekään antaneet tarpeellista kunnioitusta. Colonnan suku oli paavien vastustaja, ja siitä Filip IV sai apua Bonifacius VIII:tta vastaan taistellessaan. Avignonin aikakaudella kaupunki joutui kokonaan näiden mahtimiesten, *Colonnan, Orsinin*

y. m. mielivaltaan. Silloin esiintyy siellä eräs alhaissukuinen kirjuri, innokas haaveilija, *Cola di Rienzi,* joka tahtoo kohottaa Rooman sen entiseen suuruuteen, sillä tätä hän lapsuudesta asti oli ihastuksella muistellut. Pienen puolueen saatuansa hän kutsuu kansan Capitoliumille (v. 1347) ja esittää sille Rooman tasavallan uudistamisen, tulisella kaunopuheliaisuudellaan viehättäen kaikki puolelleen. Hän valitaan *kansantribuniksi* ja saapi toimekseen järjestää tasavallan hallituksen. Colan aikeet olivat suuremmoiset, sillä Italian yhdistämistä ne tarkoittivat. Mutta saamaansa mahtiasemaa hän oli liian heikko pitämään; hän tuli näet ylpeäksi, kutsuen muun muassa keskenään kilpailevat Saksan keisarit Ludvigin ja Kaarlen tuomioistuimensa eteen, ja haaveillen keisarinarvoa itselleen. Hän tuli lisäksi naurunalaiseksi, jonka vuoksi paavi uskalsi julistaa hänet pannaan, ja Roomassa syntyneen levottomuuden johdosta hän pakeni Saksan keisarin Kaarle IV:nnen luokse, jolle hän tarjosi Italian herruutta. Tämä lähetti hänet paavin luo Avignoniin, jossa hän pantiin vankeuteen. Eräs toinen paavi lähetti Colan kuitenkin takaisin Roomaan hankkiakseen jälleen paaville menetetyn vallan; kansa otti hänet täällä riemuiten vastaan (v. 1354), mutta kun hän nyt osotti julmuuttakin, sai hän surmansa. — V. 1377 palasivat paavit sinne Avignonista.

Etelä-Italiassa oli alaltaan muita suurempi valtio, nimittäin Neapelin kuningaskunta, jonka Anjoun Kaarle oli saanut paavilta, hänen riistettyään sen hohenstaufisuvulta; Sisilia siitä kuitenkin jo v. 1282 irtaantui n. k. Sisilian iltamessun kautta, jolloin kaikki saarella asuvat Ranskalaiset surmattiin Pääsiäispäivänä iltakirkon aikana. Kuninkaan mielivaltainen hallitus oli saanut aikaan tämän kapinan. Aragonian kuningassuku sai silloin Sisilian, ja v. 1442 Neapelikin joutui saman suvun haltuun.

Hajanaiset olivat siis Italian valtiolliset olot keski-ajan jälkipuoliskolla, mutta sen sivistys oli korkealla kannalla. Sisällisistä riidoista ja puoluetaisteluista huolimatta oli näet tämä Italian loiston aika sekä aineellisessa että henkisessä suhteessa. Dante, Petrarca, Boccaccio ovat tämän ajan miehiä, monta muuta mainitsematta. (Näistä kerromme tuonnempana). Mutta niinkuin muinoin Kreikan loiston aika oli lyhyt, niin Italiankin. Uuden ajan alussa vieraat ruhtinaat, Ranskan, Espanjan ja Saksan hallitsijat, tulevat sotajoukkoineen valloittamaan Italian maita; hajanaisena ollen ei se voi vierasta valtaa torjua, vaan sen valtiollinen vapaus häviää, ja henkinen elämä alkaa samassa tympistyä, kunnes se katolisen kirkon ahdasmielisten ja ankarien toimenpiteiden kautta kokonaan loppuu.

XXII.

Paavin valta alkaa rappeutua.

Katolinen kirkko mahtavimmillaan. — Kerjäläismunkit. — Fransiscus assisilainen ja fransiskaanein munkisto. — Dominikaanit. — Lahkolaisuus. — Pietari Valdus. — Albigensit. — Ristiretket heitä vastaan. — Inkvisitsiooni. — Sen vaikutus. — Paavien vallanhimo ja ahneus. — Annaatit. — Kirkon oikeuspiiriä tahdotaan laajentaa. — Paavit ratkaisevat valtiollisia asioita. — »Babelin vankeus.» — Suuri skisma. — Pisan kirkolliskokous. — Lollard. — Wiklef. — Hussin oppi. — Kostnitzin kirkolliskokous. — Huss poltetaan. — Viha puhkeaa Böömissä. — Hussilaissodan julmuus. — Sota loppuu. — Baselin kirkolliskokous.

Ristiretket olivat uskonnon sotia, joihin tuo mahtavaksi kehittynyt katolinen maailmanvaltio ryhtyi yhteisin voimin päämiehensä paavin johdossa. Kirkon asema ja paavinvalta olikin tähän aikaan kohonnut korkeimmilleen, koska sen kilpailijankin, keisarin, oli täytynyt masentua. Kaikki Länsimaiden kansat, keskenään vihamieliset ja erirotuiset, erilaisine harrastuksineen se oli liittänyt yhteen suureen perheeseen; »yksi lammashuone ja yksi paimen»-aate näytti nyt toteutuneen. Korkeimman henkisen sivistyksen kirkko oli omistanut itselleen ja tasoitti sen avulla kansojen kesken vallitsevaa erilaisuutta. Paavi on tuon suuren hengellisen valtakunnan itsevaltias hallitsija. Hänen tuomioistuimensa, *kuria,* on korkein paikka, missä kirkon asiat ratkaistaan; piispoja hän kutsuu luokseen milloin tahtoo, usein hän määrää niitä mielensä mukaan virkoihin, ja luostarit ovat niinikään hänen johdossaan; hänen legaattinsa kulkevat, kuin Kaarle suuren lähettiläskreivit, pitkin laajaa kristikuntaa hänen asioitaan ajamassa ja kirkon oloja järjestämässä. Säännöllisyys, järjestys ja kuri ovat yhteyttä ylläpitämässä. Itse paavi valitaan kardinaalien neuvostossa ja tavallisesti heidän keskuudestaan; kardinaalien joukkoon taas paavit kutsuvat etevimpiä kirkonmiehiä kaikista maista.

Tärkeän apujoukon paavinvalta saapi niistä uusista munkkikunnista, jotka ristiretkien ajalla syntyvät, n. k. *kerjäläismunkistoista.* Entiset munkkikunnat olivat olleet suljettuina vahvojen luostarimuurien sisäpuolelle, mutta näiden tuli kulkea maasta toiseen, opettaen kansaa ja samassa hakien toimeentulonsa, mistä he vastamainitun nimityksen saivatkin. He muodostivat ikäänkuin liikkuvan sotajoukon, jota paavi voi käyttää kaikissa kristikunnan maissa asioitaan ajamassa.

Muuan italialainen *Giovanni Bernardone,* joka yleisemmin on tunnettu *Franciscus assisilaisen* nimellä, heitti uskonnollisen hartauden ja ihmisrakkauden valtaamaana sukulaisensa ja omaisuutensa ja kulki maasta toiseen evankeliumin oppia saarnaamassa. Hänelle ilmestyi ylenluonnollisia näkyjä, mitkä keski-ajalla kiihottuneen mielikuvituksen synnyttäminä olivat tavallisia, ja ruumiiseensa hän sai ne viisi haavaa, mitkä Kristuksen ruumiissa oli ollut, ilmiö, jota keski-ajalla pidettiin ihmeenä (n. k. *stigmatiseraus*), mutta jota meidän aikamme selittää mahdolliseksi hypnootisen suggestioonin kautta. Tämän hurskaan miehen esimerkki

Kaksi fransiskaania. (Giotton maalauksesta.)

saattoi muitakin samallaiseen elämään, ja siten syntyi *fransiskaanein munkkikunta,* jonka jäsenet tunnusmerkkinään käyttivät harmaata, säkinkaltaista kauhtanaa yllään, köyttä vyötäisillään ja kaulukseen kiinnitettyä päähinettä. Pukunsa vuoksi kutsuttiin heitä myöskin *harmaiksi veljiksi.* Paavi Innocentius III, joka älysi tällaisen veljeskunnan suuren merkityksen, otti sen kirkon suojaan (v. 1210). — Samaan aikaan eräs espanjalainen *Dominicus Guzman* perusti munkkikunnan, jota hänen nimensä mukaan kutsutaan *dominikaani-veljeskunnaksi;* pukunsa tähden sanottiin sen jäseniä myöskin *mustiksi veljiksi.* V. 1216 paavi antoi vahvistuksen tällekin veljeskunnalle, jonka ensimmäinen ja tärkein tehtävä oli hävittää harhaoppi, mikä jo 12:nnellä vuosisadalla oli päässyt ilmaantumaan katolisen kirkon piiriin, uhaten hajoittaa sen yhteyden.

Aina 7:nneltä vuosisadalta asti, jolloin Areioksen oppi oli lopullisesti hävinnyt, germanilaiskansojen siitä luopuessa, oli katolinen kirkko saanut elää rauhassa harhaopeilta. Mutta se valtava uskonnollinen mieliala, joka paavinvallan kohotti korkeimmilleen, toi mukanaan myöskin lahkolaisuushengen sekä Italiaan että Saksaan; mutta varsinkin Etelä-Ranskassa ilmestyi vastustuksen henki maallistunutta paavin kirkkoa vastaan. Alppien laaksoissa tahtoivat köyhät paimenet säilyttää kristillisen uskon puhtaampana ja yksinkertaisempana kuin miksi se kirkon piirissä oli kehittynyt. Lyonissa eräs kauppias *Pietari Valdus* alkoi v. 1170 vaiheilla saarnata evankeliumia köyhille, tahtoen saada kirkon palautumaan apostolien aikuiseen puhtauteen. Hän käännätti uuden testamentin kansan kielelle; hänen ympärilleen kokoontui suuri joukko samanmielisiä, joita kaksittain lähetettiin kansaa opettamaan. Perustajansa nimen mukaan heitä kutsuttiin *Valdolaisiksi,* mutta itse he nimittivät itseänsä *Lyonin köyhiksi.* Paavin toimesta heitä kiellettiin saarnaamasta ja heidät julistettiin pannaan, jonka johdosta he vasta erosivat eri lahkokunnaksi.

Albigensien uskonlahko taas, joka on saanut nimensä Albyn kaupungista Etelä-Ranskasta, oli peräisin kreikkalais-katolisesta kirkosta, josta se jo 7:nnellä vuosisadalla oli levinnyt Saksaan ja sieltä Etelä-Ranskaan, jossa sen tunnustajien lukumäärä kasvoi hyvin suureksi. Niinkuin lahkolaiset yleensä he pitivät itseänsä muita täydellisempinä ja puhtaina, ja kutsuivatkin itseänsä kreikasta lainatulla nimellä *katareiksi,* s. o. puhtaiksi, jota nimeä nyt aljettiin käyttää kaikista kirkosta luopuneista (kerettiläisnimitys johtuu tästä). Heidän oppinsa erosi suuresti kirkon opista ja muistutti monessa kohden Persian Zend-oppia. Kaksi voimaa, hyvä ja paha, Jumala ja perkele, on sen mukaan vastakkain; näkyväinen maailma on perkeleen luoma, avioliitto, jonka kautta ihmiskunta säilyy, on myöskin hänen säätämänsä, ja samaa alkuperää on vanha testamentti. Kristus on Jumalan lähettämänä tullut opettamaan, mitenkä aineellisen maailman vallasta on päästävä, mutta lunastaja hän ei ole. Uskovaisen tulee luopua kaikista lihan töistä; hän ei saa tappaa, ei valehdella, ei vannoa, ei yksityisomaisuutta pitää, sanalla sanoen hänen on irtaantuminen kaikesta, mikä hänet maailmaan sitoo. Siitä kokonaan luopumalla hänestä tulee »täydellinen». Rooman kirkosta he antoivat ankaran tuomion; se oli muka »ryövärien luola» ja Ilmestysraamatun »Baabelin portto».

Katolinen kirkko ei sallinut helmassaan tapahtua hajaannusta, joka lahkolaisuudesta uhkasi syntyä, vaan ryhtyi tarmokkaasti sitä tukahuttamaan. Innocentius III lähettää ensin munkkeja palauttamaan

luopuneita kirkkoon. Mutta se keino oli turha, ja eräs paavin lähettiläs sai Etelä-Ranskassa surmansakin, josta Toulouse'n mahtavaa kreiviä Raimund VI:tta syytettiin, hän kun muutenkin oli suopea luopioita kohtaan. Nyt paavi kehotti käyttämään väkivaltaa, julistaen ristinsodan harhaoppisia vastaan; synnit saisivat osanottajat anteeksi, niinkuin Pyhällemaalle lähtijätkin; eräs kiihkoisa abbotti Arnold Amaury levitti tietoa tästä kansoihin. Ristiarmeija kerääntyikin, sillä saaliinhimo kiihotti suuresti ahnaita ritareita, ja Etelä-Ranskan rikkaissa maissa oli tilaisuus sitä tyydyttämään. Julmuus ja kaikki intohimot, mitkä uskonsodissa ilmenevät, pääsevät nyt vallalleen; Beziers'in kaupunkia valloitettaessa kehottaa paavin lähettiläs surmaamaan kaikki, sekä oikeauskoiset että kerettiläiset; »kyllä Jumala omansa erottaa», arveli hän. Vallanhimoinen ja urhoollinen *Simon Montfort'in* kreivi, joka tuli koko retken johtajaksi, hävittää kyliä ja kaupunkeja, surmaa ihmisiä, ja palkinnoksi annetaan hänelle valloitetut maat. Hän saapi kuitenkin v. 1218, taistelun uudelleen aljettua, surmansa; mutta tämän jälkeen Ranskan kuninkaat käyttävät tilaisuutta laajentaakseen valtaansa valtakuntansa eteläisiinkin osiin. Vihdoin v. 1229 tehtiin rauha, jonka mukaan Toulouse'n kreivin täytyi luovuttaa suurin osa maistaan kuninkaalle.

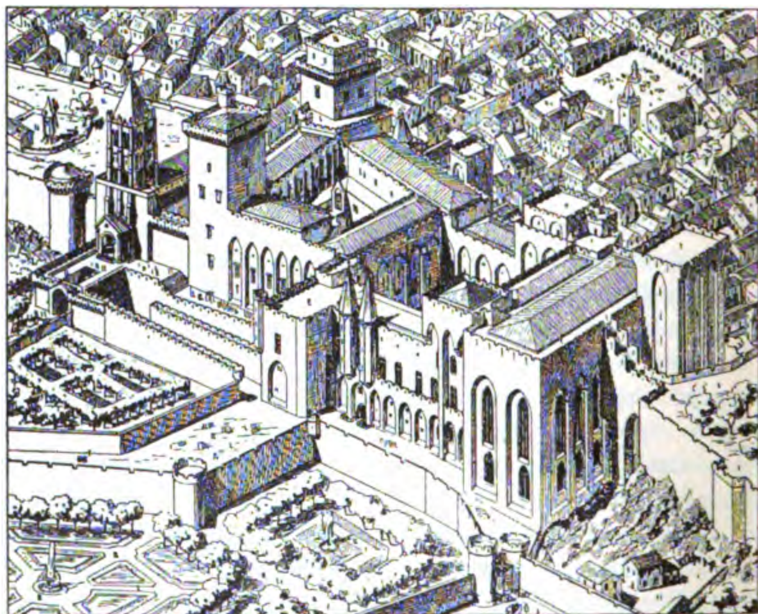
Paavi oli näin päässyt voitolle, sillä yleinen mielipide ei vielä läheskään ollut kansoissa kypsynyt hänestä irtaantumaan. Languedocin varallisuus ja sivistys oli lahkolaisuuden mukana hävitetty, eikä trubadurein runoja siellä enää kuultu; kuoleman hiljaisuus oli entisen vilkkaan elämän sijasta tullut vallitsemaan, ja vapauden mukana oli elämäkin tukahutettu. Estääkseen vastaisuudessa tuollaisia kapinoitsevia henkiä ilmestymästä, kiellettiin nyt maallikoita raamattua lukemasta, sillä siihenhän he olivat perustaneet väitteensä, ja sen lisäksi järjestettiin kuuluisa inkvisitsiooni-tuomioistuin, jonka tarkoitus oli vaania kaikkea kerettiläisyyttä, urkkia ihmisten salaisia ajatuksia ja rangaista syyllisiksi huomatuita. Se julmuus, jota tutkittaissa käytettiin, syytettyä kun kidutuksella pakotettiin tunnustukseen, ja ankarat rangaistukset, joista kuolema oli tavallisin, tekivät inkvisitsioonista tehokkaimman välikappaleen katolisen kirkon ehjyyden säilyttämiseksi, mutta myöskin hirmuisimman laitoksen ihmishengen sortamiseksi. Dominikaani-munkisto sai etupäässä tehtäväkseen kerettiläisten vainoamisen ja myöskin inkvisitsioonin huostaansa uskotuksi. Kirkko rupesi nyt yhä enemmän muuttumaan hirmuvallaksi, tahtoen vaan etujansa suojella, mutta samassa päästäen opin turmeltumaan ja siveellisyyden höltymään, sekä sen kautta valmistaen omaa häviötään.

Vallanhimo ja maallisten etujen tavoittaminen tulee yhä räikeämmin kirkon päämiestenkin toimissa näkyviin; tavan takaa he julkaisevat asetuksia eli dekretaaleja, joiden kautta heidän valtapiirinsä laajenemistaan laajenee. He alkavat pitää oikeutenaan kirkon virkoihin määräämisen kaikkiin kristikunnan maihin huolimatta toimitetuista vaaleista; he rupesivat jo viranomistajan eläissä tekemään sopimuksia, luvaten viran avonaiseksi tultua jollekulle toiselle. Piispat, jotka tuomiokapitulit olivat valinneet, kävivät paavin vahvistusta hakemassa, mutta ilman rahoja ei sitä annettu, vaan saattoi paavi määrätä toiseen virkaan, jos hän tahtoi. Eräs Avignonin paavi, huonosta elämästään ja ahneudestaan kuulu Johannes XXII, joka käsityöläisen pojasta oli kohonnut kirkon päämieheksi, alkoi vaatia kirkon tiloista yhden vuoden tulot sen jälkeen kuin omistaja oli kuollut. Nämät, n. k. *annaatit* tuottivat paaville suunnattomia tuloja, minkä helposti saatamme käsittää, kun muistamme että esim. Saksassa kolmas osa maasta, Englannissa ja Ranskassa viides osa oli kirkon hallussa. Vastamainittu paavi, joka oli ollut kaksi vuosikymmentä Pyhän Pietarin istuimella, jättikin kuollessaan 17 miljoonaa kultaguldenia perinnöksi sukulaisilleen, jota paitsi hopea-esineitä ja jalokiviä jäi 7 miljoonan arvosta hänen aarrekammioonsa.

Toisaalta taas kirkonmiehet koettivat saada oikeuspiirinsä yhäti laajennetuksi; kaikki kirkon palveluksessa olevat henkilöt olivat maallisesta laista riippumattomat, sillä heitä tuomittiin kanonisen lain mukaan; mutta sen alaisiksi tulivat nekin, jotka olivat tehneet jonkinlaisen uskonnollisen lupauksen, esim. luvanneet lähteä ristiretkelle, ja monet asiat luettiin luonteensa puolesta kirkon oikeuspiiriin kuuluviksi, niinkuin avioerot, koronkiskominen y. m., ja näidenkin joukkoon papit tahtoivat yhä useampia siirtää. Monet hallitsijatkin suosivat tätä pyrkimystä, sillä he tahtoivat nähtävästi heikontaa feodaaliherrojen oikeuksia. Mutta kirkon päämies pyrkii moraalisen johtovaltansa nojassa ratkaisemaan ruhtinaidenkin välisiä riitoja, joilla oli valtiollinen luonne, sekä erottamaan heitä ja määräämään toisia mielensä mukaan; ja tällaisen oikeuden teroittaa kanoninen laki paavilla olevankin. Juhana maaton oli pakotettu ottamaan valtakuntansa paavilta lääninä, Filip August julistettiin pannaan, erästä Unkarin kuningasta, joka oli pidättänyt paavin legaatin, hän uhkaa sillä, että ottaisi hänen pojaltaan kruununperimisoikeuden; erään Norjan kuninkaan, joka oli hallituksen väkivallalla anastanut, paavi niinikään julistaa pannaan; Otto IV:nnen ja Filip Schwabilaisen välillä vallitsevan riidan hän tahtoo ratkaista j. n. e. Näyttipä siltä, että kaikki Europan kuningaskunnat olivat muuttumassa paavin lääneiksi ja niiden

ruhtinaat hänen vasalleikseen; kirkollinen yleisvaltio, johon koko katolinen kirkkokunta kuuluisi, ja jonka pääkaupunki oli Rooma, oli muodostumaisillaan. Mutta ennenkuin se pääsi vakaantumaan, sai se ankaran iskun, joka ikuisiksi ajoiksi lamautti sen mahdin. Filip IV kaunis vangitutti ylpeän Bonifacius VIII:nnen. Se oli häviön alku (ks. luk. XVII).

V. 1309 alkaa paavien historiassa »Babelin vankeuden aika», jolloin kirkon päämiehet olivat pakotetut asumaan Avignonissa. Seitsemän paavia siellä johti kristikuntaa, mutta itsenäisesti eivät he voineet toimia, vaan

Paavien palatsi Avignonissa keski-ajalla.

he olivat Ranskan kuninkaan vaikutuksen alaisina. Niinpä paavi Benediktus XII itkusilmin vakuutti pannaan julistetun Saksan keisarin Ludvig Baijerilaisen lähettiläälle, että hän keisarin mielellään vapauttaisi pannasta, mutta, jos hän sen tekisi, työntäisi Ranskan kuningas hänet pois paavinistuimelta. Yksissä neuvoin he myöskin kiskoivat rahoja kaikista kristikunnan maista. Tämä meno rupesi vihdoin suututtamaan kansoja, jonka vuoksi aljettiin vaatia paavin muuttoa jälleen Roomaan. *Gregorius XI* sinne muuttikin v. 1376, mutta kun hän kuoli v. 1378 ja uusi paavi oli valittava, vaati Rooman kansa, ympäröiden vaalipaikan ja sulkien portit, että paaviksi oli valittava italialainen mies, eikä

ranskalaista, joita edelliset paavit olivat olleet, muuten se uhkasi »tekevänsä kardinaalien päät vielä punaisemmiksi kuin heidän hattunsa olivat». Italialainen valittiinkin, nim. *Urbanus VI.* Mutta ranskalaiset ja kolme italialaista kardinaalia julistivat vaalin mitättömäksi, koska siinä oli pakkoa käytetty, sekä valitsivat ranskalaisen miehen, joka otti nimekseen *Clemens VII.*

Nyt oli siis kaksi paavia, toinen Roomassa, toinen Avignonissa, jotka kiistelivät keskenään, julistaen toisensa pannaan ja vaatien kumpikin laillisen oikeutta ja asemaa. Kristikunta jakaantui kahteen osaan, siten että Englanti, Saksa, Unkari, Böömi, Hollanti sekä melkein koko Italia pitivät Rooman paavia oikeana, mutta Ranska, Espanja ja Skottlanti Clemens VII:ttä. Tämä oli *suuren skisman* eli kirkonhajaannuksen aika, jolloin yleinen hämmennys oli vallalla. Ihmiset eivät tienneet, kumpaako paavia oli toteltava; piispat olivat epävarmoja, kenen virkavahvistus oli laillinen. Ranskan yliopisto, jonka arvo ja maine oli hyvin suuri, asettui välittämään; mutta se ei onnistunut. *Pisan kirkolliskokouksessa* v. 1409 koetettiin saada epäkohta poistetuksi sen kautta, että valittiin uusi paavi, mutta edelliset paavit eivät totelleet kokouksen päätöstä, vaan pysyivät asemillaan, joten nyt oli saatu kolme kirkon päämiestä.

Kirkon ulkonainen arvo ja kunnioitus sitä kohtaan oli melkoisesti haihtunut kansojen mielipiteessä jo häpeällisen Avignonin aikakauden kuluessa, mutta vielä enemmän suuren skisman aikana. Ääniä alkoi taas kuulua erehtymättömänä pidettyä kirkkoa vastaan eikä itse sen oppiakaan enää pidetty pyhänä. Julma ristisota oli kyllä tehnyt lopun Valdolaisten ja Albigensien harhaopista, mutta 14:nnellä vuosisadalla ilmestyi uusia. V. 1315 vaiheilla oli eräs *Lollard* Saksassa saarnannut enkeleitä, pyhimyksiä, sakramentteja ja pappislaitosta vastaan. Hän kyllä joutui inkvisitsioonin käsiin ja poltettiin v. 1322, mutta monta hänen oppilaistaan pakeni Englantiin ja Böömiin, jossa he valmistivat alaa Wiklefille ja Juhana Hussille.

Juhana Wiklef oli englantilainen munkki sekä Oxfordin yliopiston professori, joka rohkeasti alkoi vastustaa paavin, piispojen sekä kirkon maallista valtaa ja rikkauksia, sillä, sanoi hän, ne olivat olleet kirkolle vaan turmioksi ja vieroittaneet sen alkuperäisestä apostolien aikuisesta puhtaudestaan, johon se oli uudelleen palautettava. Paavi vaati Englannin kuninkaalta veroa sen vallanalaisuuden vuoksi, johon Juhana maaton valtakuntansa oli saattanut; mutta Wiklef vastusti sitä. Paavin ja piispojen valtaa muiden pappien yli hän ei hyväksynyt, vaan yhdenvertaisuus

oli vallitseva. Mutta hän rupesi myöskin ankarasti arvostelemaan useita muitakin opinkappaleita, niinkuin sakramentteja; ja vihdoin hän valistaakseen kansaa käänsi raamatun englanninkielelle. Wiklefin oppi sai paljon puoltajia, mutta hänen itsensä täytyi jättää opettajanpaikkansa yliopistossa sekä oleskeli sittemmin kuolemansa asti v. 1384 erään Lutterworth-nimisen pitäjän kirkkoherrana.

Juhana Wiklef. (Knolen maalaama muotokuva.)

Samansuuntaisia mielipiteitä kuin Wiklef Englannissa, alkoivat *Hieronymus* ja *Juhana Huss* levittää Böömissä. Hieronymus oli böömiläinen ritari, joka oli ollut Oxfordin yliopistossa opintoja harjoittamassa ja siellä mieltynyt Wiklefin oppiin, jota hän sitte Pragissa alkoi levittää. Hussilla oli Pragin yliopiston professorina suuri vaikutus opiskeleviin; hän tahtoi, että pyhä raamattu olisi ainoana vankkana ohjeena kirkossa, hän vaati papistolta puhtautta elämässä ja tavoissa, ja että sen tuli luopua maallisesta omaisuudestaan. Hän tuomitsi vääriksi

useita katolisen kirkon hyväksymiä opinkappaleita, niinkuin kuvien palvelemisen, naimattomuuden y. m.; paavia ja munkkeja hän kirjoituksissaan ivasi. Samoin kuin Wiklef niin Husskin alkoi käyttää kansan omaa kieltä, tahtoen siten saada koko kansan oppiinsa liittymään. Eikä hänen esiintymisellään olekaan ainoastaan uskonnollista merkitystä, vaan myöskin kansallinen, sillä itse ollen tshekkiläinen kirjoitti hän tshekinkielellä, joka oli kohotettava valtaan pyrkivän saksankielen yläpuolelle. Pragin yliopistossa Saksalaiset menettivätkin v. 1409 vaikuttavan asemansa, jonka vuoksi he suuttuneina lähtivät pois ja perustivat Leipzigiin toisen yliopiston. Pragissa oli sitte Hussin aikana tshekkiläisyys vallitsemassa. Kun hän v. 1410 julistettiin pannaan, alkoi hän yhä kiivaammin ystävänsä Hieronymuksen kanssa paavinvaltaa vastustaa.

Katolisen kirkon yhteyttä oli siis yhtäältä suuri skisma hajoittamassa, toisaalta taas uskonpuhdistajat saarnasivat sen vanhojen pyhinä pidettyjen laitosten ja opinkappalten oikeutta vastaan. Vihdoin päätti keisari Sigismund kristikunnan päämiehenä ryhtyä parannusta toimeen panemaan. Yleinen kirkolliskokous kutsuttiin v. 1414 *Kostnitzin* kaupunkiin, jonne keisari itse saapui 1000 seuralaista mukanaan; paavi Juhana XXIII tuli sinne niinikään 600 seuralaisen kanssa, ja kardinaaleja, arkkipiispoja, piispoja, abbotteja, pappeja, munkkeja, ruhtinaita, yliopistojen edustajia y. m. sinne saapui yhteensä noin 50,000 henkeä. Tämä loistava kokous sopi ensiksi siitä, että paavinkin tuli alistua sen päätösten alle, jonka jälkeen se erotti kaikki kolme paavia virastaan sekä määräsi sijaan erään *Martin V:nnen.* Siten loppui suuri skisma.

Paavin itsevaltius kirkossa oli samassa loppunut, ja siinä kohden Kostnitzin kirkolliskokouksella on suuri merkitys. Mutta mitä oppiin tulee, se pysyi jyrkästi entisellään. Hussin kohtalo sen osottaa.

Sigismund oli kutsunut hänet kirkolliskokoukseen, luvaten suojella hänen turvallisuuttaan. Rohkeasti Huss puolusti mielipiteitään, vedoten yksinomaan raamattuun, niinkuin Luther vuosisataa myöhemmin; mutta kokous ei niitä hyväksynyt, päinvastoin se julisti ne vääriksi, ja Hussin kerettiläiseksi, joka oli roviolla poltettava. Keisarikin antoi tähän suostumuksensa, koska muka kerettiläiselle annettua lupausta ei tarvinnut pitää, niinkuin hänelle vakuutettiin. Heinäk. 6 p. v. 1415 Huss elävänä poltettiin, ja seuraavan vuoden Toukok. 6 p. kärsi hänen ystävänsä Hieronymus saman rangaistuksen, sillä hänkin julistettiin samaan harhaoppiin syylliseksi.

Vähiin supistui itse asiassa Kostnitzin kokouksen vaikutus. Uusi paavi Martin V antoi tosin ennen kokouksen loppua muutamia määräyksiä,

jotka koskettelivat kirkon tulojen käyttämistä, papiston elämää ja sen pukuja, mutta kylvämällä eripuraisuutta eri kansojen kesken hän koetti tehdä mitättömäksi kokouksen merkityksen. Hussin ja Hieronymuksen

Hæc fuit effigies quondam venerabilis Hussi,
Dum sua pro Christo membra cremanda dedit.

Na Obraz Mistra Jana Husy/
Mučedlníka Božího.

Huss polttoroviolla. (Puupiirros Hussin tshekkiläisestä postillasta.)

tuomio taas saattoi julman hussilaissodan syntymään. Pragin yliopisto julisti rehtorinsa kärsineen marttyyrikuoleman, useissa kirkoissa papit saarnasivat samaa, ja koko Böömin kansa oli samaa mieltä. Viha ilmaantui pian toiminnassa; Roomalle uskolliset papit karkotettiin, herrat

kävivät kirkon omaisuuteen käsiksi ja kansaa kerääntyi uusien pappiensa ympärille Pragin läheisille kummuille. *Taborin* vuorelle kokoontui 40,000 miehen suuruinen joukko, jonka johtajaksi tuli eräs vanha, saksalaisvihastaan tunnettu ritari *Juhana Ziska;* eräs pappi *Prokopius* järjesti joukot yhdessä hänen kanssaan. Tuo viha ei kohdistunut yksinomaan Rooman kirkkoon, vaan se oli samassa kansallisvihaa, sillä Tshekit olivat Saksalaisia vastassa.

Eräänä päivänä tuli Ziska Taborin vuorelta joukkoineen Pragiin ja pysähtyi kaupungintalon eteen, pyytäen muutamien vangittujen Hussi-

Ziska. (Vanhan vaskipiirroksen mukaan.)

laisten vapauttamista. Kun maistraatti ei suostunut tähän, viskattiin pormestari raatimiehineen akkunasta ulos »esi-isäin tavan mukaan». Samallainen tapahtuma saattoi kaksisataa vuotta myöhemmin 30-vuotisen sodan puhkeamaan. Tämä taas oli hussilaissodan alkuna.

Sigismund keisari saarnautti nyt ristiretkeä Böömiläisiä vastaan ja tunkeusi 100,000 miestä mukanaan heidän maahansa. Mitä julmin menettely kohtasi Böömiä; ihmisiä, vieläpä pieniä lapsiakin, rääkättiin ja surmattiin, ja kyliä poltettiin, sillä kaikkia asukkaita pidettiin kerettiläisinä. Samalla tavalla Hussilaiset puolestaan kostivat Saksalaisille. »Hussilaiset ovat Böömissä surmanneet enemmän kuin 15,000 pappia tai kirkonmiestä kauhistuttavimmilla kidutuksilla; he ovat lävistäneet heidän ruumiinsa ja paistaneet heitä vartaisiin pistettyinä hiilillä, pakottaneet heitä

nielemään sulatettua lyijyä; neljän hevosen repimänä, kivitettynä tai upotettuna on heistä usea saanut surmansa», sanoi muuan puhuja joitakuita vuosia myöhemmin Sienan kokouksessa. Böömiläiset pitivät hyvin puoliaan, sillä heidän joukoissaan vallitsi uskonnollinen innostus, isänmaanrakkaus

Ryöstökohtaus hussilaissodassa. (Kuva keski-aikaisesta käsikirjoituksesta.)

ja hyvä kuri. Hussilaiset karkottivat Saksalaiset maastaan ja hätyyttivät heitä Saksaan asti, menetellen täällä samalla tavalla kuin Saksalaiset Böömissä; v. 1430 he polttivat 100 kaupunkia ja linnaa sekä 1400 kylää ja veivät niin suuren saaliin, että sen kuljettamiseen tarvittiin 3000 vaunua, 6, 8, 12, vieläpä 14 hevosen vetämiä; surmattujen lukua ei kukaan saata laskea.

Tällaista julmaa hävitystä kesti v:teen 1433 asti, jolloin saatiin sovinto aikaan. *Baseliin* oli näet v. 1431 kutsuttu taas yleinen kirkolliskokous, joka alkoi hieroa sovintoa saadakseen tuon hurjan menon loppumaan. Kokous teki myönnytyksiä Hussilaisille; niinpä he saivat ehtoollisessa käyttää myöskin viinaa sekä vapaasti saarnata Jumalan sanaa. Osa Hussilaisista, n. k. *Taborilaiset,* hylkäsivät kuitenkin nämät myönnytykset, mutta heidät voitettiin, ja heidän johtajansa Prokopius sai surmansa.

Baselin kirkolliskokouksessa, joka kesti v:teen 1449 asti, vaikka se välillä oli keskeytettynä, ei myöskään saatu parannuksia aikaan, joita kristikunnassa yleensä toivottiin. Paavit tahtoivat näet kaikin tavoin säilyttää asemaansa, ja ristiriita heidän ja kokouksen välillä teki reformit tyhjiksi. Kuri papistossa ja luostareissa kävi silläválin yhä höllemmäksi, tavat huononivat; pintapuolinen oppi ei enää tyydyttänyt ajattelevia ihmisiä ja paavien sekaantuminen valtiollisiin asioihin sekä rahojen kiskominen kaikista maista kyllästytti ruhtinaita. Mutta kirkon voima ja valta oli vielä 15:nnellä vuosisadalla siksi luja, että se säilyi; vasta 16:nnellä vuosisadalla Luther sai sen hajoamaan ja pani uskonpuhdistuksen toimeen.

XXIII.

Aateliston mahtavuuden aika Ruotsissa. Kalmarin unioonі.

Kehityksen luonne Ruotsissa verrattuna Länsi-Europan maihin. — Folkungein suku. — Birger surmauttaa veljensä. — Maunu Liehakko. — Maanlaki. — Onneton ristiretki Venäjälle. — Maunu syöstään hallituksesta. — Albrekt Mecklenburgilainen. — Aateliston suuri valta. — Läänit ja linnat. — Tärkeimmät aatelissuvut. — Bo Juhonpoika Grip. — Margareta kutsutaan Ruotsiin. — Taistelu Albrektin kanssa. — Kalmarin unioonі. — Se herättää vihaa Ruotsissa. — Kansallinen liike. — Aatelisto on unioonin puolella. — Kapina syntyy Taalainmaassa. — Engelbrekt Engelbrektinpoika. — Arbogan valtiopäivät. — Kaarle Knutinpojan hallituskausi. — Vanhempi Sten Sture ja Hannu kuningas. — Kalmarin recessi. — Sten Sture nuorempi ja Kristian II. — Bogesundin tappelu. — Tukholman verilöyly. — Kustaa Vaasan aikaisemmat vaiheet. — Hän kulkee Taalainmaassa. — Vapautussota. — Kustaa Vaasa valitaan kuninkaaksi.

Myöhemmin kuin Europan länsi- ja etelämaissa joutuu varsinainen keski-aika katolisuuksineen ja aatelistoineen Skandinavian maissa

vakaantumaan. Tanskassa oli kyllä kehitys tapahtunut aikaisemmin, mutta Norjassa ja Ruotsissa myöhemmin, sillä näissä maissa se vasta 13:nnellä vuosisadalla pääsee alullensa, ja seuraavilla, 14:nnellä ja 15:nnellä, se jatkuu siihen määrään, kuin se täällä ylimalkaan joutuu jatkumaan. Sitä loistoa, mikä katolisella kirkolla oli Ranskassa, Saksassa ja Italiassa, ei se täällä saavuta, eikä aatelisto saata omistaa itselleen sellaista vankkaa asemaa, kuin feodaalisissa maissa, eikä sitä myöskään ole kaunistamassa samallainen ritarisuuden antama loisto ja viehätys kuin Länsimaiden aatelistoa. Kaupunkielämässä ei myöskään tavata samaa vilkkautta, toimeliaisuutta ja siitä johtuvaa varallisuutta,

Herttua Valdomar Maununpoika. (Sinettinsä mukaan.)

kuin Keski- ja Etelä-Europassa. Pohjoismaiden sivistysmuodolla on sama pohja ja perustus, kuin Länsimaiden, mutta täällä se ei joudu kypsymään täyteen mittaan, ennenkuin se jo uusien kehitysolojen ilmaannuttua häviää. Saksalaisuuden vaikutus oli Skandinavian maissakin suuri, sillä sama leviämisvoima, jota se idässä osottaa, muuttaen Preussin saksalaiseksi ja anastaen Viron ja Liivinmaat, ulottuu Pohjoismaihinkin. Kauppa oli kokonaan hansakaupunkien hallussa, mutta valtiollisessa suhteessakin on vaara tarjona 14:nnellä ja 15:nnellä vuosisadalla; Tanskan yrittävät Holsteinin herttuat saada haltuunsa, ja Ruotsia taas tavottelevat Mecklenburgin herttuat, joista Albrekt pääsi kuninkaaksikin.

V. 1250 oli mahtava, mutta rikoksistaan kuulu Folkungein suku kohonnut Ruotsia hallitsemaan. Sen ensimmäinen kuningas *Valdemar*

syöstiin valtaistuimelta veljensä *Maunu Latolukon* toimesta (v. 1275), ja tämän poika *Birger* (1290—1319) oli alituisesti veljiensä, *Valdemar* ja *Erik* herttuoiden kanssa riidassa, joka päättyi mitä kauheimpaan rikokseen. Kuningas oli jo ennen (v. 1306) surmauttanut etevimmän palvelijansa, valtamarskin Torgils Knutinpojan, sen jälkeen kuin hän ensin oli häväissyt häntä, pakottaen hänet ratsastamaan olkikruunu päässä Tukholmaan. Herttuat olivat näet uskotelleet kuningasta, että marski muka oli syynä heidän huonoon sopuunsa. Pian herttuat kuitenkin petollisesti vangitsevat kuningasveljensä ja päästävät hänet vapaaksi

Herttua Erik Maununpoika. (Sinettinsä mukaan.)

vasta sitten kuin hän on luvannut heille suuria oikeuksia ja läänejä entisten lisäksi. Mutta kuningas hautoi mielessään kostoa, ja v. 1317 hän kutsuu herttuat luoksensa Nyköpingin linnaan, jossa hän ottaa heidät ystävällisesti vastaan, ja iltaa vietetään iloisissa pidoissa. Koska linnassa ei muka ollut tilaa herttuoiden seurueille, majoitettiin ne yöksi kaupunkiin, joten herttuat jäivät yksin sinne. Heidän makuulle päästyään suljetaan linnan portit, ja aseilla varustettuja miehiä tunkeutuu heidän huoneeseensa ja ottavat heidät vangiksi. Molemmat suljetaan linnan tyrmään, ja kaupungista lähteissään viskaa kuningas tornin avaimet virtaan, joten he jäivät nälkäkuolemaan nääntymään. Birger oli kyllä iloinen, toivoen nyt saavansa yksin koko valtakuntaa hallita;

mutta tuo julma teko herätti yleistä kauhua ja vihaa, ja häntä vastaan tehtiin kapina, joka riisti häneltä vallan. Valtaistuimelle korotettiin nyt Erik herttuan 3-vuotias poika *Maunu.*

Folkungein suvun kuninkaat olivat suosineet ylimyskunnan kehitystä, antaen yksin sen jäsenille valtiolliset oikeudet (ks. luk. XIII); mutta ennen pitkää se paisuu niin mahtavaksi, että kuninkaanvalta joutuu sen rinnalla voimattomaksi. Maunu Erikinpojan aikana, joka tuli v. 1319 sekä Norjan että Ruotsin kuninkaaksi, on tämä ilmiö selvästi näkyvissä. 13-vuotinen holhoojahallitus, jossa valtion suurmiehet olivat johtamassa, lisäsi suuresti ylimystön valtaa, eikä sittemmin Maunun oma hallitus ollut omansa vahvistamaan kuninkuutta, päinvastoin se vielä heikontui entisestään. Lainsäätäjänä hän, niinkuin hänen iso-isänsäkin, on saanut arvokkaan nimen, sillä hänen toimestaan laadittiin ensimmäinen *yleinen maanlaki* (v. 1347), jonka hän aikoi panna koko valtakunnassa käytäntöön entisten maakuntalakien asemesta; papisto, jonka oikeuksia siinä sen omasta mielestä oli liiaksi supistettu, sitä kuitenkin vastusti, eikä se sen vuoksi yleisesti tullut hyväksytyksi ennenkuin v. 1442, jonka jälkeen se oli käytännössä sekä Suomessa että Ruotsissa v:teen 1734 asti. Sen ohessa valmistettiin yleinen kaupunkilaki valtakunnan kaupunkeja varten. Niinikään hän hävitti viimeisen jäännöksen orjuudesta, säätäen, ettei orjia saisi olla eikä ketään kutsuakaan orjaksi.

Maunu Erikinpoika. (Sinettinsä mukaan.)

Mutta ulkopolitiikassaan Maunu oli onneton, hän kun yritti anastaa Inkerinmaata, jota jo Torgils Knutinpoika oli tavotellut, sekä vielä kääntää Nowgorodilaisia roomalais-katoliseen kirkkoon. Suurta tuumaansa toteuttaakseen teki hän kaksi ristiretkeä Itämeren toiselle puolelle saamatta siellä mitäkään aikaan, joutuen vaan huonoihin väleihin kirkon ja paavin kanssa, paavi kun oli lainannut hänelle osan kirkon saatavista ristiretkeä varten, jota summaa kuningas vaadittaessa ei saattanut suorittaa takaisin. Kansa taas rupesi häntä vihaamaan hänen velton ja kevytmielisen elämänsä vuoksi, josta häntä yleisesti syytettiin; sanoivatpa taikauskoiset

ihmiset kauhean hirmukuoleman, joka v. 1350 vaiheilla täällä raivosi, tehden paikoittain koko pitäjiä tyhjiksi ja surmaten ainakin kolmannen osan koko väestöstä, Jumalan rangaistukseksi kuninkaan kevytmielisyydestä. Suosikkien pitäminen herätti myöskin tyytymättömyyttä, varsinkin aatelistossa, jonka vuoksi häntä ruvettiin *liehakoksi* kutsumaan. Maunua vastaan ruvettiin kaiken tämän tähden vehkeilemään, ja hänen täytyi jakaa valtakunta poikiensa kanssa. Mutta kun vanhin *Erik* kuoli ja toinen poika, *Haakon,* joka v. 1362 oli valittu kuninkaaksi, oli liiaksi taipuvainen isänsä tuumiin, pyysivät ylimykset Maunun langon Mecklenburgin herttuan *Albrektin,* joka salaisilla vehkeillä oli lietsonut eripuraisuutta Ruotsissa, kuninkaaksi (v. 1363); ja hansakaupunkien avulla hän pääsikin valtaan v. 1365, kun Maunu kuningas Enköpingin tappelussa oli joutunut vangiksi.

Mutta Albrektin mukana tuli Ruotsiin paljon saksalaisia herroja, joille hän jakeli linnoja ja läänejä, ja nuo muukalaiset alkoivat Ruotsissa vallita samaan tapaan, mihin he kotimaassaan olivat tottuneet, kohdellen talonpoikia kuin maaorjia. Sen vuoksi talonpojat alkoivat valmistaa kapinaa pelastaakseen maan Saksalaisten mielivallasta. Nyt tulevat kuitenkin ruotsalaiset herrat väliin, saaden sovinnon aikaan, mutta käyttäen samalla tilaisuutta omaksi edukseen. V. 1371 tehtiin näet Albrektin kanssa sopimus, jonka mukaan hän tunnustettiin kuninkaaksi, mutta hän sitoutui luopumaan Saksalaisista, jättäen sitä vastoin melkein koko vallan valtaneuvostolle, johon maan mahtavimmat ylimykset kuuluivat; se sai itse täydentää itsensä sekä asettaa virkamiehet valtakunnan linnoihin ja lääneihin, joista se pidätti suuren osan itselleen.

Albrektin aikana oli Ruotsin aatelisto kohonnut sellaiseen valtaan, että kuningas sen rinnalla oli kokonaan voimaton. Jo aikaisemmin Folkungein aikana oli kuninkaiden ollut tapana jakaa läänejä pojilleen, veljilleen ja virkamiehilleen, niinkuin frankkilaisvaltakunnassakin muinoin oli tapana. Kuninkaan sukulaiset saivat suuria läänejä, tavallisesti maakunnan tai pari, ja näitä kutsuttiin herttuakunniksi; niinpä Maunu Latolukon pojista, joista vasta mainittiin, toinen, Erik, oli saanut isältään Södermanlannin, ja toinen, Valdemar, Suomen herttuakunnakseen. Virkamiehilleen, jotka uskollisesti olivat palvelleet häntä, tai joilta hän palvelusta odotti, antoi kuningas pienempiä aloja lääniksi. Mutta myöskin lainaamansa rahan vastineeksi Albrekt jakeli läänityksiä, joista saaja sai ottaa tulot siksi kuin velka tuli suoritetuksi. Sama oikeus oli muutenkin läänin omistajalla. Läänien lukumäärä karttui yhä suuremmaksi, ja valtion tulot vähenivät samassa määrässä. Maan vanha hallinto-

järjestelmäkin alkoi muuttua tämän läänitystavan johdosta. Vanhat virkamiehet joutuivat näet syrjään aatelisherrain tieltä. Varustettuja linnoja alkoi kohota yhä taajempaan, sillä tällainen oli useimmiten läänityksen keskustana, jossa omistaja asui joukko asemiehiä turvanaan. Niitä rakennettiin kaupunkien läheisyyteen tai suurten teiden varsille kukkulan huipulle, tai valittiin sellainen paikka, jossa vesi tai ainakin suoperäinen maa oli ympärillä suojana. Ruotsin linnat olivat ylimalkaan pienempiä, kuin Ranskan ja Saksan herrojen linnat; nelisnurkkainen tornirakennus, jossa oli useita kerroksia pienine akkunoineen, oli päärakennus, jonka lisäksi oli palvelijoita varten eri rakennuksia sekä kotieläimille muita suojia. Jos kuningas määräsi puolestaan linnanpäällikön, oli tämä velvollinen tekemään kantamistaan veroista tiliä, sekä suorittamaan ne kuninkaalle, mutta muuten läänitettynä sai läänin herra ne pitää ominaan. Mutta usein alkoivat linnan-isännät, kuninkaankin asettamat, omin päinsä vaatia talonpojilta veroja, päivätöitä y. m. velvollisuuksia, jonka vuoksi valituksia tuon tuostakin tuotiin kuninkaalle, tai ilmaantui tyytymätön mieliala levottomuuksissa ja kapinoissakin.

Ruotsalainen ylimys 1300-luvulla. P. Birgitan isä, laamanni Birger Pietarin poika.

Useita mahtavia sukuja oli Ruotsissa 13:nnellä ja 14:nnellä vuosisadalla joutunut muodostumaan rälssimiesten joukosta, joiden jäseniä aljettiin kutsua aatelisiksi. Tavaksi oli myöskin tullut, että hallitsija heidän asemansa ulkonaiseksi merkiksi antoi heille vaakunakilven, jommoisia aatelisto feodaalimaissa ristiretkien aikana rupesi käyttämään, ja myöskin sukunimet tulivat käytäntöön. *Sparren, Bjelken, Natt och dagin, Bonden, Sturen, Oxenstjernan, Trollen* ja *Vaasan* suvut olivat etevimpiä keski-ajalla, ja Albrektin aikana oli *Gripin* suku muita mahtavampi. Valtionvirat, valtaneuvoston, linnanpäällikköjen, laamannien y. m., olivat heidän hallussaan, ja suuret tulot oli niistä saatavissa. Albrektin aikana oli varsinkin *Bo Juhonpoika Grip*

saavuttanut sellaisen aseman, että koko valtakunnan johto oli joutunut hänen haltuunsa, niinkuin Frankkien valtakunnassa viimeisten Merovingikuninkaiden aikana Pipinin suvun major domuksille. Hän oli koonnut suunnattomia rikkauksia, joilla hän hankki läänejä itselleen, lunastaen toisilta suuren joukon pantiksi jätettyjä ennen saamiensa lisäksi; koko Suomi oli siten tullut hänen haltuunsa ja noin kaksi kolmannesta Ruotsista; ainakin 15 linnaa oli hänen vallassaan. Väkivaltainen ja ahne Bo Juhonpoika oli, niinkuin saman ajan aatelisto yleensä, ja loukkasipa hän siihen määrään lakia ja uskonnon säädöksiä, että hän Upsalan tuomiokirkon alttarin edessä surmasi vihamiehensä, joka sinne oli paennut. Samantapaista väkivaltaa harjoittivat muutkin. Maanteillä rosvottiin matkustajia; niinpä muuan ritari murhasi Linköpingin piispan hänen matkalla ollessaan. Suurissa joukoissa kulkivat aatelismiehet pitkin maata, asettuen talonpoikien taloihin ja vaatien väkivallalla mitä tarvitsivat; keskinäiset pikkusodat, jotka olivat feodaaliherrojen kesken tavallisia, alkoivat Ruotsissakin tulla yleisiksi.

V. 1386 kuoli mahtava Bo Juhonpoika, ja tätä tapahtumaa Albrekt kuningas tahtoo käyttää hyväkseen riistääkseen aatelistolta sen mahdin. Hän vaatii kruunulle osan hänen lääneistään, mutta silloin aatelisto, joka tässä luulee huomaavansa yhteisen vaaran, luopuu Albrektista ja kutsuu uuden hallitsijan, *Margareta* kuningattaren, hänen sijaansa.

Margareta oli kotoisin Tanskasta. Hänen isänsä oli kuningas *Valdemar IV,* joka oli yhdistänyt sisällisten sotien raateleman ja monien herrojen kesken jaetun Tanskan mahtavan valtikkansa alle, jonka vuoksi hänelle annettiin nimi *Atterdag,* s. o. taasen päivä. Naimisissa Margareta oli Maunu Liehakon pojan Haakonin kanssa, joka oli Norjan kuningas, sillä vanhan norjalaisen kuningassuvun loputtua v. 1319 tämä maa oli joutunut Folkungeille. Hänen ja Margaretan poika *Olavi* peri Tanskan v. 1375 Valdemarin kuoltua ja Haakonin kuoltua myöskin Norjan. Äiti oli kuitenkin hänen holhoojansa, ja kun poika kuoli, tunnustettiin Margareta molempien maiden hallitsijattareksi. V. 1389 hän tuli kutsuttuna Ruotsiin; mutta ilman taistelua Albrekt ei valtakunnastaan luopunut. Hän lähti Saksaan, palaten kuitenkin pian takaisin sotajoukko mukanaan, jolla hän arveli helposti voittavansa »housuttoman kuninkaan», joksi hän ivaten Margaretaa kutsui. *Falköpingin* luona syntyi taistelu, jossa Saksalaiset perinpohjin hävisivät, ja Albrekt joutui vielä vangiksi. Sota ei kuitenkaan siihen loppunut, sillä Saksalaiset estivät Margaretaa saamasta koko valtakuntaa haltuunsa ja

häiritsivät muutenkin rauhaa. Tukholmassa, joka oli heidän hallussaan v:teen 1398, saksalaiset kauppiaat ottivat etevimmät ruotsalaisista kauppiaista vangiksi, kiduttivat muutamia heistä kuoliaaksi ja polttivat toiset erääseen puuhuoneeseen. Itämerellä taas liikkui suuri joukko saksalaisia merirosvoja, n. k. *vitaliani-veljeksiä*, jotka olivat muka kuljettavinaan elantotarpeita Tukholmaan, mutta itse asiassa ryöstelivät rantamaita ja perustivat piilopaikkoja, joihin voivat vetäytyä vaaran tullessa, varsinkin Gotlannin saarelle. Ruotsalaiset eivät voineet tätä ehkäistä, sillä heillä ei ollut laivastoa, kauppa kun oli hansakaupunkien hallussa. Vasta kun

Visbyn ympärysmuuri Gotlannin saarella.

Tukholma oli antautunut, sekä Turun linna ynnä sen mukana Suomi (v. 1399), oli Margareta koko valtakunnan hallitsija.

Margareta on Pohjoismaiden älykkäimpiä hallitsijoita, sillä hän tunsi kansojensa ja aikansa tarpeet ja vaatimukset ja osasi mukaantua niiden luonteen ja katsantokannan vaatimuksiin. Mutta hän taisi myöskin taivuttaa ylimystön jäsenet myönnytyksiin; niinpä hän sai Ruotsin ylimykset luovuttamaan osan tiluksistaan kruunulle, jota Albrekt turhaan oli koettanut. Tavallaan hän itse kuului kaikkiin kolmeen Skandinavian kansoihin, sillä hänen isänsä oli Tanskan kuningas, ja hän oli siis syntynsä puolesta tanskalainen, Norjassa hän oli kasvatettu, ja hänen puolisonsa oli Ruotsin kuninkaan poika. Ja nyt kun hän oli saanut nuot kolme valtakuntaa haltuunsa, tahtoi hän saattaa ne pysyväisempään yhteyteen kuin ainoastaan omaksi elinajakseen. Tanska, Norja ja Ruotsi

olivat kukin erikseen liian heikkoja vastustamaan ulkomaalaisuutta, etupäässä saksalaisuutta, jonka vaaran alaisena Skandinavia tällöin oli; mutta yhteen liitettyinä ne saattaisivat olla sille voimakkaampana vastapainona. Se oli Margaretan valtiollinen tarkoitus. Sen lisäksi olivat olot kaikissa kolmessa maassa jotenkin samantapaiset; kielet eivät olleet suuresti erilaiset eikä erikoinen kansallistunto ollut vielä kehittynyt. Margareta kutsui sentähden v. 1397 Kalmariin kustakin valtakunnasta ylimyksiä, joille hän esitteli unioonihankkeensa. Kaikkien kolmen valtakunnan tuli ikuisiksi ajoiksi liittyä yhteen saman kuninkaan hallittavaksi;

Margareta kuningattaren hauta-arkku. Roeskilden tuomiokirkossa.

yhteisesti ne valitsisivat kuninkaan, etupäässä edellisen kuninkaan pojista; vieraita valtioita vastaan niiden tulisi esiintyä yhdessä, sodat olisivat yhteisiä; mutta kutakin valtakuntaa hallittaisiin sen omien lakien mukaan. Sellainen oli pääasiassa Margaretan ehdotus, joka ei kuitenkaan milloinkaan saanut laillista vahvistusta. Itse hän kuitenkin hallitsi sen mukaan, ja suurella älyllä ja maltilla hän osasi yhteyttä pitää sekä hankkia Pohjoismaille melkoista valtiollista arvoa.

Mutta Margaretan kuoltua v. 1412 muuttuu unioonin rasitukseksi ja herättää vihaa eri kansojen välillä. Sukulaisensa *Erik XIII:nnen Pommerilaisen,* jonka hän jo Kalmarissa oli kruunauttanut kuninkaaksi, oli hän koettanut kasvattaa valtiollisten mielipiteittensä mukaan, jotka kuningas kyllä omistikin. Mutta Erik oli varomaton ja loukkasi

alamaisiansa; hän oleskeli melkein yksinomaan Tanskassa, jonka vuoksi kuninkaan vaikutus varsinkin Ruotsissa väheni, ja valta joutui etupäässä tanskalaisille ja saksalaisille voudeille ja herroille, jotka itsekkäällä tavalla sitä käyttivät. Uniooni muuttui nyt jo, niinkuin myöhemminkin, Tanskan herruudeksi ja kansan sorroksi. Sen johdosta syntyy Ruotsissa kansallinen liike, jota isänmaalliset miehet johtavat, käyttäen talonpoikia avukseen.

Ruotsin talonpojat olivat säilyttäneet yhteiskunnallisen vapautensa, vaikka heidät olikin valtiollisista oikeuksista syrjäytetty, ja sen vuoksi he nyt voivat ryhtyä kansallisen itsenäisyyden asiaa ajamaan. Länsi-Europan maissa porvaristo yhdessä kuninkaan kanssa toimi kansallisen valtion muodostumiseksi, mutta Skandinaviassa oli kansallisen porvariston asema suhteellisesti vähäpätöinen, koska kauppa ja kaupungit olivat Saksalaisten vallassa. Talonpojat sitävastoin, ollen muualla maaorjia, eivät siellä saattaneet valtiollisiin asioihin vaikuttaa, niinkuin Ruotsissa. Samassa kuin taistellaan unioonia vastaan, taistellaan myöskin aatelisvaltaa vastaan, joka pyrkii juurtumaan yhä lujemmaksi. Aatelisto ja mahtava papisto, jonka jäsenet ovat aatelistosta lähteneet, asettuvatkin ylimalkaan unioonin puolelle, itsekkäitä etujaan kun he paremmin saattavat valvoa ulkomaisen hallitsijan vallitessa, joka vielä asusti valtakunnan ulkopuolella. Taistelu kestää lähes vuosisadan, ja valta horjuu milloin toiselle, milloin toiselle puolelle; mutta lopputulos on kuitenkin unioonin häviö ja kansallisen Ruotsin muodostuminen. Talonpojat ovat samassa saaneet takaisin ennen menettämänsä valtiolliset oikeudet.

Taalainmaa, josta ei aikakirjoissa sitä ennen paljon puhuta, tulee tuon isänmaallisen liikkeen lähtökohdaksi ja pysyy vastedeskin sen pääpaikkana. Tässä maakunnassa ja Vestmanlannissa oli Erik Pommerilaisen aikana julma vouti *Jösse Erikinpoika,* jonka kerrotaan ensin veroista ottaneen talonpoikien ajojuhdat ja sitten valjastaneen heidät itsensä auran eteen; olipa hän hirtättänytkin viisi heistä. Tällaisesta julmuudesta syntyi katkera ja levoton mieli; valituksia lähetettiin kuninkaalle; mutta apua ei niistä lähtenyt. Aseilla se oli hankittava, arvelivat talonpojat. He kääntyivät sen vuoksi erään heidän maassaan asuvan aatelismiehen, *Engelbrekt Engelbrektinpojan,* puoleen, joka jo oli käynyt kuninkaan luona heidän asiaansa ajamassa. Hän suostuikin rupeamaan heidän johtajakseen, ja Vesteroosiin, jossa Jösse Erikinpoika asui, talonpoikaisjoukko kahdesti suuntaa kulkuansa, mutta palaa takaisin, kun valtaneuvokset ovat luvanneet parannuksia ja oikeutta.

Huomattuaan lupaukset tyhjiksi, tekevät he kolmannella kerralla täyden toden; eräs *Borganäs*-niminen Taalain-joen varrella oleva linna, jossa niinikään asui vouti, hävitettiin; Vesteroos joutui heidän valtaansa, he saapuivat jo Upsalaan, ja yli koko maan lähetettiin talonpojille kirjoituksia, joissa heitä kehotettiin yhtymään samaan vapautustyöhön. Monessa paikassa noudatettiinkin kehotusta; muun muassa Korsholman linnanisäntä *Erik Puke* nostatti Pohjalaiset aseisiin. Valtaneuvokset tosin eivät tahtoneet

Ruotsin valtiosinetti v:lta 1436.

antaa liikkeelle kannatusta, mutta Engelbrekt pakotti heidätkin yhtymään siihen. Hän meni talonpoikaisjoukon kanssa Vadstenaan, jossa neuvosherrat olivat koossa, esitti heille maan kärsimykset ja pyysi, että he luopuisivat uskollisuusvalastaan, jonka he kuninkaalle olivat tehneet. Kun he vastasivat tähän kieltämällä, tarttui Engelbrekt Linköpingin piispan kaulukseen raastaakseen hänet kiihottuneen talonpoikaisjoukon käsiin ja uhkasi tehdä parille muulle piispalle samalla tavalla. Silloin neuvosherrat lupasivat tehdä mitä vaan Engelbrekt vaati. Ja nyt laadittiin kuninkaalle lähetettävä kirjoitus, jossa he ilmoittivat hänestä

luopuvansa. Muistakin maakunnista karkotettiin voudit, ja lyhyemmässä ajassa kuin neljässä kuukaudessa oli täten koko Ruotsi vapautunut. Erik kuningas saapui kyllä Ruotsiin, mutta hänen täytyi palata tyhjin toimin takaisin. *Arbogan* kaupunkiin kokoontui v. 1435 edusmiehiä neljästä säädystä, myöskin porvareista ja talonpojista, jotka nyt ensi kerran kutsuttiin valtiolliseen kokoukseen, ja Engelbrekt valittiin täällä »valtion-päämieheksi».

Kaarle Knutinpojan kuva v:lta 1449.

Olot eivät kuitenkaan päässeet vakaantumaan. Erik hieroo sovintoa, ja samana vuonna 1435 neuvoskunta ottaakin hänet taas kuninkaaksi, hän kun oli luvannut hallita valtakuntaa ainoastaan kotimaisten miesten avulla. Hän rikkoo kuitenkin pian lupauksensa, ja Ruotsalaiset hylkäävät hänet uudelleen v. 1436. Mutta Engelbrektiä ei toisilla Arbogan valtiopäivillä valitakaan valtionhoitajaksi, vaan eräs mahtava ylimys *Kaarle Knutinpoika Bonde;* valta jaettiin kuitenkin ennen pitkää hänen ja Engelbrektin kesken, joka jälleen oli ryhtynyt talonpoikien johtajana karkottamaan Erikin asettamia vouteja.

Mutta vielä samana keväännä (v. 1436) Engelbrekt sai surmansa eräällä Hjelmari-järven saarella, jonne hän oli matkalla ollessaan poikennut yötä viettämään. Muuan hänen vihamiehensä saapuu myöskin veneellä saareen, ja Engelbrekt pahaa aavistamatta menee häntä vastaanottamaan, mutta silloin tämä lyöpi kirveellä hänet kuoliaaksi.

Kun tuo mahtava talonpoikain johtaja oli poissa, päättivät herrat käyttää tilaisuutta ottaakseen itselleen vallan syrjäyttämällä sekä kuninkaan että talonpojat. He riitaantuivat kuitenkin keskenään, ja kerran vielä Erik saapi kuninkuuden, mutta karkotetaan lopullisesti v. 1438, ja seuraavana vuonna hylkäävät Tanskalaisetkin hänet. Hän liittyi silloin

Itämerellä liikkuviin merirosvoihin, ottaen osaa entisten valtakuntiensa rantamaiden ja asukasten ryöstämiseen.

Samanlaatuista levotonta aikaa, sotatilaa ja epävarmuutta jatkuu vastedeskin. Tanskalaiset valitsevat v. 1439 kuninkaaksi erään *Kristofferin,* joka oli kotoisin Baijerista, ja Ruotsin ylimyksetkin, luopuen v. 1438 valitsemastaan valtionhoitajasta Kaarle Knutinpojasta, mielellään yhtyvät häneen, kun hän lupaa säilyttää Ruotsin itsenäisen aseman. Mutta Kristofferin kuoltua v. 1448 pääsee kansallinen puolue voitolle, sillä nyt valitaan kotimainen kuningas, vasta mainittu *Kaarle Knutinpoika Bonde.* Hänen aikansa on kuitenkin sangen levoton, sillä aatelisto vehkeilee häntä vastaan, vastenmielisesti alistuen omasta keskuudestaan kohonneen miehen hallittavaksi; piispatkin, varsinkin Upsalan arkkipiispa *Juho Pentinpoika,* ottavat osaa vehkeisiin. Itse Kaarle Knutinpoika ei ollut tarpeeksi älykäs valtiomies tällaisissa oloissa hallitusta johtamaan. Kahdesti hänen täytyy luopua kuninkuudesta, ja vasta kolmannen kerran päästyään valtaan (v. 1467) saapi hän olla kuninkaana kuolemaansa asti (v. 1470). Kuolinvuoteellaan sanotaan hänen ystävälleen *Sten Sturelle* antaneen sen neuvon, ettei tämä milloinkaan kuninkaan arvoon pyrkisi. — Sten Sture vanhempi tuli nyt v. 1470 kansanpuolueen johtajaksi ja valittiin valtionhoitajan nimellä hallitsemaan Ruotsia; valta oli sama kuin kuninkaalla, nimi vaan toinen. Hän osasi taitavammin ja voimakkaammin kuin Kaarle Knutinpoika ylläpitää Ruotsin itsenäisyyttä, nojautuen etupäässä talonpoikiin. Tästä aatelisto kyllä oli hänelle vihoissaan ja koetti saada unioonia jälleen uudistetuksi. Mutta v. 1471 Sten Sture voitti suuressa *Brunkebergin* tappelussa Tanskan kuninkaan *Kristian I:sen Oldenburgilaisen,* joka asevoimalla oli tullut oikeuksiaan valvomaan. Sen jälkeen oli vähän aikaa rauha. Ruotsin aatelisto ei kuitenkaan tahdo alistua Sten Sturen hallitukseen, ja v. 1483 se tekee Kristianin pojan *Hannu* kuninkaan kanssa kuuluisan *Kalmarin recessin,* joka Sten Sturenkin täytyi viimein hyväksyä. Siinä herrat lupasivat tunnustaa Hannun Ruotsinkin hallitsijaksi, ja tämä puolestaan myönsi herroille niin suuria oikeuksia, ettei Ruotsin aatelilla milloinkaan aikaisemmin tai myöhemmin sellaisia ole ollut; neuvoskunta, johon yksinomaan kuuluisi kotimaisia herroja, saisi päättää tärkeimmistä asioista, niinkuin läänien antamisesta; aatelisto saisi varustaa linnansa, ottaa suojaansa kenen tahtoi ja estää linnoihinsa tulemasta kenen tahtoi, vaikkapa itse kuninkaan. Jos kuningas valansa rikkoisi, olisi aseellinen vastustus luvallinen. Nämät ovat samallaisia oikeuksia, joita Länsi- ja Keski-

Europan feodaaliaatelistolla oli, ja tämä sopimus todistaa, että Ruotsinkin aatelisto pyrki samaan asemaan.

Kauan aikaa Sten Sture kuitenkin osasi estää Hannu kuninkaan tuloa Ruotsiin, mutta vihdoin v. 1497 hänen täytyi luopua hallituksesta. V. 1501 hän kuitenkin pääsi takaisin ja oli nyt kuolemaansa asti v. 1503 valtionhoitajana, jolloin *Svante Sture* tuli hänen sijaansa. Tämä taisteli yhtä mittaa Tanskalaisia vastaan kuolemaansa asti v. 1512.

Svante Sturen jälkeen ovat *Sten Sture nuorempi* ja Hannu kuninkaan poika *Kristian II* Ruotsin herruuden omistamisesta toisiansa vastassa. Edellinen oli 20-vuotiaana nuorukaisena päässyt valtionhoitajaksi, ja ylevän katsantotapansa, jalomielisyytensä sekä ystävällisen kohtelunsa kautta saavuttanut luottamusta ja kunnioitusta. Urhoollisuutta hän osotti taistelussa, sovinnollisuutta ja ritarillisuutta kotimaisia vihamiehiään kohtaan. — Upsalan arkkipiispat olivat olleet kansanpuolueen johtajien pahimpia vastustajia, ja *Kustaa Trollesta* sai Sten Sturekin katkerimman vihamiehen. Valtionhoitaja esitti kyllä Upsalan tuomiokirkossa sovinnon tekemistä, mutta kopeasti ja halveksien arkkipiispa sen hylkäsi sekä liittoutui valtionhoitajan muihin vastustajiin, luottaen Tanskasta tulevaan apuun, jota oli luvattu. Trollen vehkeet saatiin ilmi, mutta kun hän ei sittenkään sovintoon taipunut, päättivät Ruotsin valtiopäivät hävittää maan tasalle arkkipiispan varustetun *Stäket*-nimisen linnan, jossa hän oleskeli. Päätös pantiin toimeen, ja Trolle suljettiin luostariin. Mutta Rooman paavi ei tätä hyväksynyt, ja Kristian II:sen pyynnöstä valtionhoitaja puoluelaisineen julistettiin pannaan ja koko Ruotsin valtakunta interdiktin alaiseksi. Tanskan kuningas tuli tuomiota toimeenpanemaan.

Kristian II, joka v. 1513 isänsä kuoltua oli tullut Tanskan kuninkaaksi, oli monessa kohden etevä mies, selväjärkinen ja lujatahtoinen, ja jo isänsä eläissä hän oli osottanut taitoa sodan johdossa. Mutta hänen luonteessaan oli samalla hurjuutta ja intohimoisuutta, joka saattoi hänet julmiin tekoihin. Valtiollisena päämaalina hänellä nähtävästi oli kuninkaanvallan kohottaminen, jota varten mahtava aatelisto oli kukistettava; mutta porvareja hän sen sijaan suosi. Siitä säädystä hän otti neuvonantajansa ja apulaisensa, syrjäyttäen kokonaan valtaneuvoskunnan. Suuri vaikutus oli varsinkin eräällä *Sigbrit*-nimisellä hollantilaisella naisella, jonka tytär *Dyveka* oli kuninkaan lemmitty. Sigbrit, joka oli varsin lahjakas nainen, hoiti jonkun aikaa Tanskan raha-asioita melkein yksinään. Nurjaa mieltä ilmaantui sen vuoksi Tanskan aatelistossa Kristiania kohtaan, mutta taistelu Ruotsin kanssa esti sen ilmi puhkeamasta.

Ruotsi oli myöskin unioonin perustuksella liitettävä Kristianin vallanalaisuuteen. — Kaksi retkeä hän jo laivastolla oli tehnyt Tukholman edustalle, mutta hänet oli pakotettu palaamaan takaisin; vasta kolmas onnistui paremmin. Hän lainasi rahoja, otti suuria veroja ja vaati puolisonsa myötäjäisrahoja Kaarle V:nneltä, jonka sisaren hän oli nainut; Ranskasta ja Skottlannista hän rahoillaan hankki palkkasotureja. V. 1520

Kristian II.

tuotiin sotajoukko Ruotsiin; Sten Sture lähti sitä vastaan Länsi-Götanmaahan ja järjesti sotavoimansa *Bogesundin* luona taistelurintamaan. Onnettomuudeksi hän tappelun alussa saapi vaarallisen haavan, jonka vuoksi hänet täytyi viedä taistelutantereelta pois, ja ilman johtoa Ruotsalaiset joutuvat tappiolle. Valtionhoitaja kuolee vielä reessä kulkeissaan Mälarin jäällä. Tanskan joukko rientää nyt Tukholmaa kohden, jota se rupeaa piirittämään; mutta Sten Sturen nuori leski *Kristina Gyllenstjerna* johtaa puolustusta monta kuukautta, ja ainoastaan keskusteluilla ja viekkailla

lupauksilla Kristian vihdoin saa hänet antautumaan, jonka kautta Ruotsi joutui hänen valtaansa.

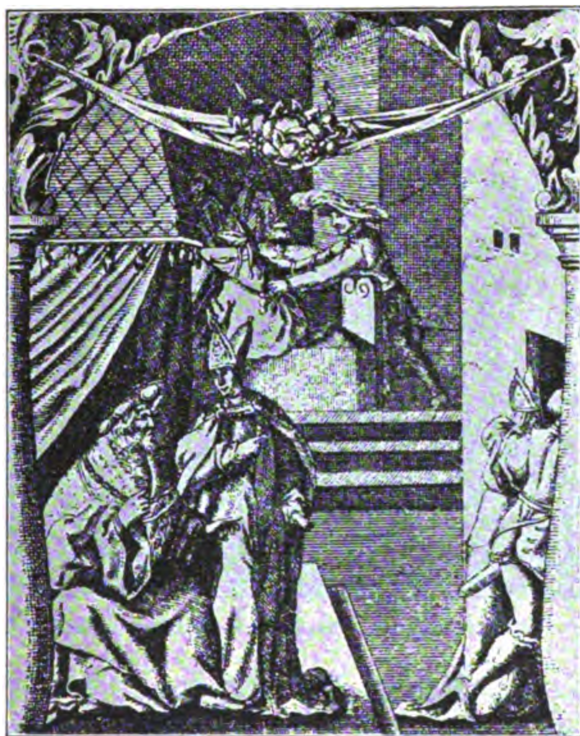
Näin uniooni oli taas uudistunut, ja Kristianin pakottamana Ruotsin valtaneuvosto tunnusti hänet vielä perinnölliseksi kuninkaaksi. Tukholmalaiset osottivat taipuvaisuutta ja kohteliaisuutta pakosta saadulle kuninkaalleen, ja kolmen päivän kuluessa vietettiin komeata kruunausjuhlaa, jonka yhteydessä pidettyihin pitoihin Ruotsin miehiä ja naisia oli kutsuttu. Mutta juhlallisuudet päättyivät kauheaan *Tukholman verilöylyyn.*

Marraskuun 7 p. v. 1520 kutsuttiin useita aatelismiehiä, pappeja ja porvareja, sekä naisiakin kuninkaalliseen linnaan. Heidän sinne saapuessaan istuu kuningas valtaistuimellaan, ja hänen eteensä tulee Kustaa Trolle anomaan oikeutta ja hyvitystä kärsimästään vääryydestä, esittäen syytöskirjoituksen ja muistuttaen kuningasta tehdystä valastaan, jossa hän oli luvannut kirkkoa puolustaa. Niinikään luettiin pannakirje, jonka kautta Sten Sture puoluelaisineen oli kirkon yhteydestä suljettu. Kuningas kysyi, toivoiko arkkipiispa sovintoa, vai tahtoiko hän lain ankaruutta käytettäväksi. Jälkimmäistä hän vaati. Kaikki läsnäolevat hämmästyivät ja joutuivat pelon valtaan. Rohkea Kristina Gyllenstjerna huomautti kuitenkin, että sen, mikä arkkipiispalle oli tapahtunut, olivat koko maan säädyt päättäneet, jonka vuoksi koko valtakuntaa oli rangaistava, jos rangaistuksesta puhe olisi. Valtiopäiväpäätösten allekirjoittajia, jotka saapuvilla olivat, aljettiin tutkia, mutta yöksi kaikki suljettiin vankihuoneisiin. Seuraavana päivänä tutki jonkinlainen hengellinen tuomioistuin heitä ja julisti heidät kerettiläisiksi.

Tuskin oli tutkiminen päättynyt, kun jo aljettiin vangittuja kuljettaa kaupungin suurelle torille, jossa pyöveli kirveineen oli heitä odottamassa. Eräs tanskalainen valtaneuvos kehotti väkeä olemaan hämmästymättä, sillä ne kaikki, jotka nyt henkensä menettäisivät, olivat kirkkoa vastaan rikkoneet, ja arkkipiispa oli kolmesti polvillaan rukoillen pyytänyt heitä rangaistaviksi. Muutama piispa ja raatimies ilmoittivat syytöksen valheeksi ja pyysivät laillista tutkintoa. Siitä ei huolittu.

Mestaus alkoi. Strengnäsin iäkäs piispa tuotiin ensin mestauspölkyn luo; sen jälkeen katkaistiin Skaran piispan pää. Useita aatelismiehiä, kolme Tukholman pormestaria, 14 raatimiestä ja useita porvareja oli mestattujen joukossa; eräs porvari, joka alkoi vuodattaa kyyneleitä nähdessään murhaamista, menetti itse henkensä; eräs parturi tuotiin äkkiarvaamatta työhuoneestaan mestattavaksi. Yhteensä 82 henkeä sai Marraskuun 8 p. surmansa. Mutta murhia jatkettiin seuraavinakin

päivinä, ja lähetettiin käskyjä tai asiamiehiä valtakunnan eri osiin samaa julmuutta harjoittamaan. Suomeen lähetettiin eräs ruotsalainen piispa *Hemming Gadd,* joka oli ollut Kristianin vankina, mutta sitte kääntynyt hänen puolelleen ja ruvennut hänen asiaansa ajamaan. Hän sai kuitenkin itse surmansa, sillä Kristian nähtävästi pelkäsi tätä älykästä, mutta epäluotettavaa miestä, josta hänelle saattaisi vastusta tulla.

Kustaa Trolle syyttää piispoja. (Senaikainen vaskipiirros.)

Kristian II, jota jo aikalaisensa kutsuivat tyranniksi, luuli julmuudella voivansa valtaansa tukea; mutta se teki siitä vielä pikemmin lopun. Koko Ruotsin kansa nousee yksimielisenä julmaa sortajaa vastaan; *Kustaa Vaasa* esiintyy tuon vapauttamistyön johtajana ja saapi Ruotsin itsenäisyyden vakaantumaan, jota Engelbrekt, Kaarle Knutinpoika ja Sturet turhaan olivat yrittäneet.

Kustaa Erikinpoika Vaasa oli erästä ruotsalaista aatelissukua, jonka jäsenistä useat olivat unioonin aikana olleet sen kiivaita puolustajia.

Vaasa-niminen perintötilus, josta suvun nimi luultavasti johtuu, oli Uplannin maakunnassa. Monia vaiheita ja seikkailuja kerrotaan Kustaan varhaisemmasta ikäkaudesta, ennenkuin hän sai Ruotsin pelastetuksi. 18-ikäisenä hän, jonkun aikaa Upsalan koulua käytyänsä, tuli nuoremman Sten Sturen hoviin oppiaksensa ritarillisia tapoja ja sotataitoa. Kun Kristian II ensi kerran tuli Ruotsiin, otti hän tehokkaalla tavalla osaa tappeluun, jonka kautta Ruotsi sillä kertaa pelastui; mutta seuraavalta retkeltään palaten Kristian vei hänet mukanaan Tanskaan. Tanskan kuningas oli näet ilmoittanut tahtovansa tulla Tukholmaan keskustelemaan valtionhoitajan kanssa, mutta vakuudeksi hän vaati takuita laivastoonsa lähetettäviksi, ja sen johdosta kuusi ylimystä, niiden joukossa jo

Tukholma 1500-luvulla. (Senaikaisen vaskipiirroksen mukaan.)

ennen mainittu Hemming Gadd ja Kustaa Vaasa saatettiin Tanskan laivastoon. Mutta kun he sinne olivat saapuneet, julistettiin heidät vangiksi, ja laivat lähtivät purjehtimaan Tanskaan (v. 1518). Hemming Gadd kääntyi Kristianin puolelle vankeutensa aikana, mutta Kustaa Vaasa tahtoi vaan päästä isänmaatansa pelastamaan hänen hirmuvallastaan. Vuoden Tanskassa oltuaan, asuskellen erään etäisen sukulaisen Erik Banérin luona, onnistui hänen paeta Lybeckiin, josta hän keväällä 1520 tuli Etelä-Ruotsiin. Hän alkoi heti kehottaa sekä herroja että talonpoikia Tanskan herruutta vastustamaan, mutta saamatta mitään aikaan, sillä Kristianin kauniit lupaukset olivat siinä määrässä kaikkiin vaikuttaneet, että he toivoivat parasta. Mutta kun hän oli saanut kuulla, että hänen sekä isänsä että lankonsa olivat saaneet Tukholman verilöylyssä surmansa,

ja että äiti ja sisar olivat vangitut, ryhtyi hän uudelleen yrittämään isänmaansa pelastusta. Samoin kuin Engelbrekt ja Sture Kustaa Vaasakin läksi Taalain talonpoikien luo, jolla matkalla hänellä oli monta seikkailua, Tanskan kuninkaan miehet kun vainosivat häntä. Rättvikin ja Moran kirkonmäellä hän julkisesti puhui kokoontuneelle rahvaalle Ruotsin kurjasta tilasta sekä Taalain talonpoikain ennen osottamasta kunnosta ja sankaritöistä, kehottaen heitä nytkin lähtemään isänmaatansa pelastamaan. He olivat kuitenkin kylmäkiskoisia, sillä vasta päättyneet taistelut olivat heitä uuvuttaneet, eivätkä he rohjenneet tuntemattoman miehen kehotuksien johdosta vannottua valaansa rikkoa. Alakuloisena oli Kustaa jo Norjaan menossa, kun kaksi talonpoikaa suksilla hiihdellen

Taalalaistalo, yksi niitä, joissa Kustaa Vaasa kansantarinan mukaan oleksi.

saapui hänen luoksensa, pyytäen häntä palaamaan; he olivat katuneet, sanoivat he, päästäneensä hänet luotaan. Sanoma oli näet sillä välin levinnyt Kristianin julmista töistä, ja ennen lähtöään Tukholmasta hän oli määrännyt raskaan veron talonpoikien suoritettavaksi. Mielihyvällä Kustaa palasi heidän mukanaan takaisin Moran pitäjään, jossa valtuutetut edusmiehet Taalain maakuntien pitäjistä valitsivat hänet päämiehekseen.

Kaksisataa nuorta talonpoikaisrenkiä oli heti valmiina rupeamaan Kustaan joukkoihin, mutta niiden lukumäärä kasvoi kasvamistaan. Ne voittivat Taalainmaahan lähetetyn tanskalaisen joukon, ja 15000 miestä johdossaan Kustaa marssi Vesteroosiin, jossa hän sai suuremman voiton. Muissakin Ruotsin maakunnissa talonpojat nousivat kapinaan toisten miesten johdossa, ja Kustaa lähetti niinikään osia joukostaan eri seutuihin varustettuja paikkoja haltuunsa ottamaan, niin että sota pian

oli yleinen miltei koko valtakunnassa. Vapautussotaa kesti kuitenkin vielä kaksi vuotta, joka aika kului melkein yksinomaan linnoja piirittettäissä. Tukholma teki kauimmin vastarintaa, sillä meri oli Tanskalaisten hallussa, ja amiraali Severin Norby toi aina muonavaroja piiritetyille Tanskalaisille. Vasta kun Kustaa oli saanut Lybeckiltä sotalaivoja, saattoi hän saartaa kaupungin meren puoleltakin, jonka johdosta sen täytyi antautua (v. 1523). Vähän aikaisemmin olivat Ruotsin säädyt *Strengnäsiin* kokoontuneina päättäneet antaa kuninkuuden Kustaa Vaasalle, siten tehdäkseen tyhjäksi kaikki sovintoehdotukset, joita Tanskan kuninkaan puolelta mahdollisesti tultaisiin tekemään.

Yhteys Tanskan kanssa oli nyt lopullisesti katkaistu, ja Ruotsi alkaa kehittyä kansallisen kuninkaanvallan turvissa, jonka tukena on etupäässä rahvas. Norja sitä vastoin on liian heikko voidakseen irtaantua Tanskan yhteydestä, ja 19:nnen vuosisadan alkuun asti sen uniooni Tanskan kanssa säilyy.

XXIV.

Suomen olot keski-ajan toisella puoliskolla.

Suomen erikoisasema. — Aatelisto. — Bo Juhonpoika Gripin suuri valta. — Suomeen rakennetaan linnoja. — Läänitykset. — Länsimainen feodaalilaitos ei pääse kehittymään. — Suomen aatelisto verrattuna Länsi-Europan feodaaliaatelistoon. — Suomen piispojen merkitys. — Hemming. — Maunu Tavast. — Jumalanpalveluksen loisto Turussa hänen aikanaan. — Hänen valtiollinen vaikutuksensa. — Olavi Maununpoika. — Maunu III Stiernkors. — Arvid Kurki. — Kuusiston linna. — Porvaristo ja kaupungit. — Maanviljelys. — Metsästys ja kalastus. — Maa on harvaan asuttua. — Ruotsin sodat vaikuttavat Suomen oloihin. — Moskowan suuriruhtinas vaatii Pohjois-Suomea. — Savonlinna rakennetaan. — Suuri Venäjän sota. — Viipurin pamaus. — Sten Sturen huono huolenpito. — Otto Rud ryöstää Turkua. — Junker Tuomas Turun linnanisäntänä. — Suomi joutuu Kustaa Vaasan haltuun.

Suomen olot kehittyivät tietysti samaan tapaan kuin Ruotsin, ja taistelut, joita emämaassa oli, ulottuivat myöskin useimmiten meidän maahamme. Mutta monessa kohden on kuitenkin erilaisuutta huomattavissa, sillä vaikka Suomi olikin osa Ruotsin valtakunnasta, ei valtioyhteys ollut niin läheinen, että olot, elämä ja katsantotapa olisivat olleet kaikin puolin

samallaiset. Europan muissakaan valtioissa ei yhteistunne ollut keskiajalla eläväksi kehittynyt, Suomi oli vielä maantieteellisesti erotettuna Ruotsista ja kansat eri syntyperää. Sen vuoksi onkin Suomi jonkinlaisessa erikoisasemassa Ruotsin rinnalla.

Aatelisvalta paisuu Suomessa keski-ajan toisella puoliskolla mahtavaksi, niinkuin emämaassakin; ylimyssukuja kohosi osaksi kotimaisista miehistä, jotka ratsupalveluksella olivat hankkineet itselleen rälssioikeuden, osaksi tuli niitä tänne ulkomailta. Keski-ajan kotimaisista rälssisuvuista olivat kuuluisimmat *Djeknin, Frillen, Tavastin, Bitzin* ja *Stiernkorsin* suvut; mutta tunnetuin on *Kurjen* suku, jonka sukukartano oli Laukko Vesilahdella. Surullisen kuuluisan maineen on Klaus Kurki saavuttanut, joka epäluulosta poltti puolisonsa Elinan, Stenbockin suvusta. Ulkomailta Suomeen muuttaneista suvuista oli *Flemingin* suku jo keski-ajalla päässyt suureen arvoon.

Piispa Maunu Tavastin vaakuna Turun tuomiokirkossa.

Aatelismiehiä käytettiin kuninkaan luottamusmiehinä tärkeissä viroissa, niinkuin laamanneina ja kihlakunnantuomareina, sotapäällikköinä ja linnanisäntinä; mutta useimmiten tänne lähetettiin ruotsalaisia miehiä, ja unioonin aikana myöskin tanskalaisia. Suurempia läänejä annettaissa — varsinkin jos koko maa annettiin — oli saaja ruotsalainen. Kuninkaan sukulaisilla oli Suomi usein viimeisten Folkungein aikana annettu herttuakunnaksi, ja Maunu Liehakko antoi sen suositulleen *Pentti Algotinpojalle,* mikä suuresti suututti Ruotsin muuta aatelistoa. Albrekt Mecklenburgilaisen aikana oli mahtavalla Bo Juhonpoika Gripillä koko Suomi läänityksenä, ja sitä paitsi hän oli Suomen laamanni. Hän vallitsikin täällä kuin ruhtinas, määräten asiat oman mielensä mukaan. Niinpä hän ratkaisi Upsalan arkkipiispan ja Turun piispan välillä syntyneen riidan hiippakuntiensa rajasta, molemmat kun tahtoivat Pohjanmaan kaloista rikkaat joet alueeseensa, saadakseen

sikäläiset suuret lohikymmenykset, Turun piispan eduksi, siten että pieni Kaakama-joki tuli rajaksi. Saksan kaupunkien kanssa hän omin päin järjesteli kauppasuhteita ja julisti kerran sodankin Danzigin kaupunkia vastaan. Bo Juhonpojan aikana aatelisvalta alkaa tuntua Suomen rahvaalle entistä rasittavammalta. Täällä ilmestyi silloin uusia linnoja, ei enää kristinopin ja Ruotsin vallan tueksi, vaan etupäässä aatelisvallan suojaksi; *Korsholma* rakennettiin näihin aikoihin nykyisen Vaasan seuduille, *Raasepori* läntiselle Uudellemaalle ja *Kastelholma* Ahvenanmaalle.

Kastelholman linnan rauniot.

Pelolla ja kauhulla talonpojat näitä katselivat, sillä niiden rakennukseen vaadittiin heitä päivätöitä tekemään, ja sen lisäksi ne olivat aina heidän vapauttaan uhkaamassa, niinkuin Saksassa feodaaliherrojen linnat. V. 1367 tuli eräs Satakunnan talonpoikien lähetystö valittamaan Albrekt kuninkaalle erään heidän maakuntaansa rakennetun linnan johdosta, pyytäen sen hävittämistä, koska he eivät muuten voisi kuninkaalle määrättyä veroansa suorittaa; Albrekt käski silloin sen muuttaa toiseen paikkaan.

Useimmiten annettiin pienempiä aloja läänitykseksi, linna ja siihen kuuluva maakunta; tavallisimmat läänitykset Suomessa olivat Ahvenanmaa,

jossa oli Kastelholman linna, Satakunta, Korsholman lääni, jolla käsitettiin Etelä-Pohjanmaata, Raaseporin lääni eli läntinen Uusimaa sekä Hämeenlinnan lääni eli Hämeenmaa; itäinen Uusimaa eli Porvoon lääni liitettiin usein Viipurin lääniin, johon Savo ja Karjala kuuluivat. Turun ja Viipurin linnain isännät olivat muita mahtavammat, sillä heillä oli jonkinlainen valvontaoikeus muiden yli. Läänityslaitos ei kuitenkaan päässyt täällä kehittymään feodaalimaiden tapaiseksi, sillä läänit annettiin ainoastaan määräajaksi tai korkeintaan saajan elinajaksi; sitä paitsi lääniherra usein oli velvollinen suorittamaan kuninkaalle määrätyn maksun, mutta hänen tärkein velvollisuutensa oli kuitenkin ylläpitää tarpeellinen määrä sotureita linnassaan. Ruotsin ja Suomen lääniherra ei myöskään saattanut tuntea asemaansa niin varmaksi ja vakavaksi kuin Ranskan tai Saksan senjöri; hän asui kyllä varustetussa linnassa niinkuin tämäkin, mutta se ei ollut hänen omansa, vaan saattoi kuningas sen milloin hyvänsä ottaa pois; hänen lääninsä talonpojat eivät olleet hänen maaorjiaan, eikä hänellä oikeudellisesti ollut muuta valtaa heidän ylitsensä, kuin ottaa kruunulle muuten tulevat verot. — Aatelisherran oma kartano oli vähäpätöinen puurakennus, jossa hän kotioloissa ollessaan asuskeli. Eikä hän muutenkaan elämässään ja tavoissaan saattanut päästä keski- ja länsi-europalaisen aatelisherran rinnalle; hänellä ei ollut samallaista hienoa tapojen sivistystä, vaan hän oli käytöksessään kömpelö ja puheessaan raaka häneen verrattuna; ritarisuuden hienontava vaikutus ei näet Pohjoismaissa päässyt juurtumaan; turnajaisia ei pidetty, mutta metsästys oli täälläkin päähuvina, ja kesytettyjä haukkojakin tavataan Suomessa käytetyn. Ainoastaan joskus on täälläkin suurempaa komeutta nähtävissä, jonkun varakkaamman ja ylhäisemmän herran linnassa. Niinpä nähtiin Viipurin linnassa tavallista suurempaa loistoa Kaarle Knutinpoika Bonden siellä asuessa 1440-luvulla, jolloin hän oli ollut pakotettuna luovuttamaan vallan Ruotsissa Kristoffer kuninkaalle. Saatuaan Itä-Suomen läänitykseksi, hän muutti Viipurin linnaan, jonka hän pani entistä parempaan kuntoon, laittaen sen huoneet komeaan asuun sekä muodostaen siellä hovielämän Keski-Europan aatelin tapaan. Komeita juhlia siellä arvattavasti silloin pidettiin ja metsästysretkiä tehtiin; ritareja ja asemiehiä sekä suuri palvelijajoukko oli siellä tuon ritarillisen isännän ympärillä. Mutta vaikka aatelistolla ei ollutkaan samaa mahtia, kuin muissa maissa, muodosti se kuitenkin täälläkin muista erotetun säätyluokan, jonka tehtävänä oli miekan käyttäminen ja sen perustuksella etujen nauttiminen muiden säätyjen edellä. Unioonin aika oli Suomessa, niinkuin Ruotsissakin, sen mahtavuuden aika;

Kristian II:sen toimittamat verilöylyt harvensivat sen lukua, joten se uuden ajan alkaessa oli entisestään heikontuneena.

Aateliston rinnalla kohosi Suomessa katolinen papisto, jonka etevin mies oli Turun piispa, niinkuin jo olemme ennen kertoneet (ks. luk. XV). Kaikissa maissa sai papisto suuren valtiollisenkin merkityksen, johon sen korkeampi sivistys sen oikeutti, ja Suomessa piispan asema tuli

Turun tuomiokirkko nykyään.

tärkeämmäksi kuin Ruotsin muissa osissa, koska maamme oli enemmin emämaasta erillään. Suomen piispat, jotka suurimmaksi osaksi olivat suomalaisia syntyperältään — vuodesta 1385 alkaen yksinomaan suomalaisia — asettuivatkin maan ja kansan asiata ajamaan sekä sen oikeuksia valvomaan, ollen siten vastapainona maalliselle ylimysluokalle. Täkäläisetkin piispat kyllä pitivät kirkon etuja silmällä, mutta sen ohessa kansan etuja. Niinpä kuuluisa piispa *Hemming* (1338—1366) Maunu

Erikinpojan aikana vaikutti Suomen asioihin paljon; hänen ansiokseen on luettava se, että Suomalaiset saivat oikeuden päästä osallisiksi kuninkaanvaaliin; ensi kerran tätä oikeutta käytettiin Haakonan vaalissa v. 1362. Piispa, laamanni ja 12 rahvaan edustajaa sai Suomesta olla saapuvilla. Suomen kirkon oloja järjestääkseen Hemming antoi paljon säädöksiä; hän määräsi miten pappien tuli toimittaa tehtävänsä ja miten kirkon omaisuutta oli hoidettava; kirkon rangaistuksella, pannalla, hän uhkaa niitä, jotka eivät kirkon saatavia suorita, ja kirkon mahtia hän osottaa kieltämällä itse kuningastakin sen asioihin sekaantumasta. Hemmingin suurta arvoa ja mainetta todistaa sekin, että pyhä Birgitta, hänen aikalaisena, oli hänen ystävänsä, ja ilmestyksissäänkin hän usein mainitsee Hemmingiä. Katolisuuden ajan lopulla tahdottiin hänet korottaa pyhimysten joukkoon, ja hänen luunsa jo pantiinkin arkkuun, joka oli ensimmäinen aste siihen; mutta varsinainen kanonisatsiooni ei joutunut hänen osakseen tulemaan.

Vielä kuuluisampi Suomen keski-ajan piispoista on *Maunu II Tavast* (1412—1450). Mynämäen pitäjässä syntyneenä vanhasta rälssisuvusta oli hänellä varojensa puolesta tilaisuus hankkia korkeinta oppia ulkomailla, ja hän saikin maisterinarvon Pragin yliopistossa. Piispaksi valittuna hän tavan mukaan matkusti Roomaan saamaan paavin vahvistuksen, sillä häneltä se oli saatava; mutta lahjojen antaminen oli jo sitä varten välttämätöntä, jonka vuoksi jokaisen Suomestakin lähtevän piispanehdokkaan oli niitä mukaansa ottaminen. Myöhemmin hän matkusti Palestinaan asti voidakseen toimittaa hartauttaan vapahtajan haudalla, ja paluumatkalla hän Venetsiassa teetti hienoja alttaripeitteitä, joita hän lahjoitti Turun tuomiokirkolle monien kallisarvoisten hopea-astioiden mukana. Maunu Tavastin aikana katolinen kirkko meidän maassa saavutti suurimman loiston, mikä sillä milloinkaan on ollut. Sen pääpaikka oli Turun tuomiokirkko, jota oli paljon laajennettu. Joka aika vuorokaudesta pidettiin siellä messuja, jonka vuoksi pappien lukumäärää oli lisätty, ja komeita juhlakulkuja nähtiin Turun kaduilla. Runsaat lahjoitukset, joilla hurskaat ihmiset olivat kirkkoa muistaneet, tekivät tämän komeuden mahdolliseksi; Maunu itse lahjoitti sille perintötiluksensakin. Naantalin luostari perustettiin myöskin hänen toimestaan, ja sen läheisyydessä hän viimeiset elinvuotensa vietti, erottuansa v. 1450 piispantoimesta.

Mutta Maunu Tavast vaikutti myöskin paljon maallisissa ja valtiollisissa asioissa; kuninkaat kysyivät näinä levottomina aikoina usein hänen neuvojaan, ja hänen ansiokseen on epäilemättä suureksi osaksi

luettava, että Suomen olot olivat verraten onnelliset ja rauhalliset Erik Pommerilaisen ja Kaarle Knutinpojan aikoina. Monta parannustakin saatiin aikaan hänen toimestaan; niinpä Suomi v. 1434 jaettiin kahteen laamannikuntaan, ja korkein tuomioistuin, n. k. *maanoikeus,* asetettiin Suomea varten »kuninkaan tuomiota» lausumaan. Satakunnassa oli kuitenkin v. 1438 talonpoikien keskuudessa syntynyt kapina, mutta sen hän sai välityksellään pian loppumaan. — Maunu Tavast on epäilemättä etevimpiä ja vaikuttavimpia Suomen miehiä mitä historiassamme on esiytynyt; kaikki häntä kunnioittivat sekä Suomessa että Ruotsissakin,

Kaarle Knutinpojan lähtö Viipurin linnasta. (Severin Falkmannin taulun mukaan.)

missä hän otti osaa valtiopäivien toimiin. Hän kuoli 95-vuotiaana vanhuksena.

Opistaan tunnetuksi taas on hänen seuraajansa *Olavi Maununpoika* tullut (1450—1460), joka Pariisin yliopistossa oleskellessaan saavutti sellaisen maineen, että kahdesti valittiin sen rehtoriksikin. *Konrad Bitz* (1460—1489) ja *Maunu III Stiernkors* (1489—1500) pitivät myöskin huolta kirkosta antamalla määräyksiä, jotka koskivat pappien toimia ja elämää; viimemainittu määräsi vielä, että jumalanpalvelus oli osittain toimitettava kansan kielellä, jonka vuoksi tärkeimmät rukoukset (Isä meidän, Ave Maria eli Pyhän Neitsyen rukous, Uskontunnustus sekä Rippikaava) olivat suomeksi käännettävät. Hän osotti myöskin isänmaallista harrastusta Venäjän sodan aikana järjestämällä nostoväkeä maan

puolustukseksi, Ruotsista kun ei apua tullut. Viimeisenä katolis-ajan piispana pidetään *Arvid Kurkea* (1510—1522), jonka vaikutuksesta kirkon hyväksi ei tunneta mitään erityistä, mutta joka sekaantui valtiollisiin riitakysymyksiin, asettuen Kustaa Vaasan puolelle. Kun Suomi sitte uudestaan joutui Tanskalaisten valtaan, lähti hän, turvallisuuttaan peläten, Ruotsin puolelle, mutta hukkui haaksirikon johdosta Pohjanlahteen.

Suomen piispojen ulkonainen elämä oli niinkuin muuallakin loistava, ja varsinkin oli loistoa nähtävissä heidän hovissaan *Kuusiston* linnassa, joka oli 1 ½ penikulman päässä Turun kaupungista, ja jonne

Viipurin linna nykyään.

he virkatoimista vapaina ollessaan vetäytyivät. Se oli lujilla muureilla varustettu linna jykevine portteineen ja linnanpihoineen, jossa piispat levottominakin aikoina saattoivat turvassa oleskella. Siellä oli heillä sotureita, suuri palvelijajoukko, kirjureita, kyökkimestareita y. m. Piispojen suuret tulot, joita he saivat koko maasta, tekivät tällaisen hovinpidon mahdolliseksi. Kustaa Vaasa revitytti sitte, uskonpuhdistuksen toimeenpantuaan, Kuusiston linnan hajalle, mutta vielä meidänkin aikanamme on suuremmoiset rauniot siitä nähtävänä.

Aateliston ja papiston rinnalla oli porvariston asema vähäpätöinen. Suomessa oli keski-ajalla ainoastaan 6 kaupunkia, kaikki meren rannalla; *Turku* oli muita suurempi, sillä jo pakanuuden ajoilta asti oli sen asemalla ollut kauppapaikka; *Viipurin* linnan suojaan oli niinikään

muuttanut asukkaita kauppaa tekemään ja teollisuutta harjoittamaan, mutta vasta v. 1400 vaiheilla Viipuri sai kaupungin-oikeudet. *Porvoo* oli vähäpätöinen kaupunki; *Ulvila,* nykyisestä Porista puoli penikulmaa itäänpäin, oli vanha kauppapaikka Kokemäenjoen suussa, joka sai v. 1365 kaupungin-oikeudet. *Rauma* ja *Naantali* taas saivat luostarien suojassa alkunsa; v. 1442 sai edellinen kaupungin-oikeudet, ja jälkimmäinen perustettiin v. 1443. Länsi-Europan kaupunkeihin verrattuina nuo kaikki olivat pieniä ja niiden asukkaat vähävaraisia; kauppa olikin suureksi osaksi Saksalaisten hallussa, niinkuin jo aikaisemmin olemme maininneet (ks. luk. XVI).

Maanviljelys oli tärkein elinkeino, ja se saattoikin talonpoikien vapaan aseman vuoksi kehittyä suhteellisesti paremmin kuin Europan Länsimaissa; mutta alkuperäisellä kannalla se täälläkin vielä oli. Kaskenpolttoa vielä paljon harjoitettiin. Maaomaisuus oli monin paikoin vanhaan tapaan kyläkunnan yhteistä, ja jaettiin vuosittain perheiden kesken; mutta enemmän kehittyneissä eteläosissa maata se jo oli vakinaisesti jaettu perheiden yksityisomaisuudeksi, joten kullakin oli omat sarkansa ja osuutensa niityistä. Ruis, ohra ja kaura olivat tavalliset viljalajit; Etelä-Suomessa viljeltiin myöskin vehnää; nauris oli taas yleinen juurikasvi. Karjanhoito oli suuriarvoinen toimeentulon lähde Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa. Mutta näiden elinkeinojen ohessa olivat metsästys ja kalastus tärkeitä, ja kullakin pitäjällä olikin sisämaassa omat metsästysalansa eli erämaansa. Sillä varsinaisesti asuttuna olivat ainoastaan etelä- ja länsiosat maasta eli rannikkomaakunnat, mutta sisämaat olivat suurten metsien peittäminä, jonne kesäksi mentiin kalastamaan ja metsästämään; niinpä Satakuntalaisten ja Hämäläisten erämaat olivat Pohjanmaalla ja Pohjois-Hämeessä. Kun täsmällisesti määrättyjä rajoja ei ollut näiden välillä, syntyi usein verisiä riitoja eri maakuntien asukkaitten välillä. Lappalaisiakin maan sisäosissa vielä asuskeli, kulkien poroinensa paikasta toiseen. Heidän verottamisensa kuului myöskin erämaiden omistajien oikeuksiin.

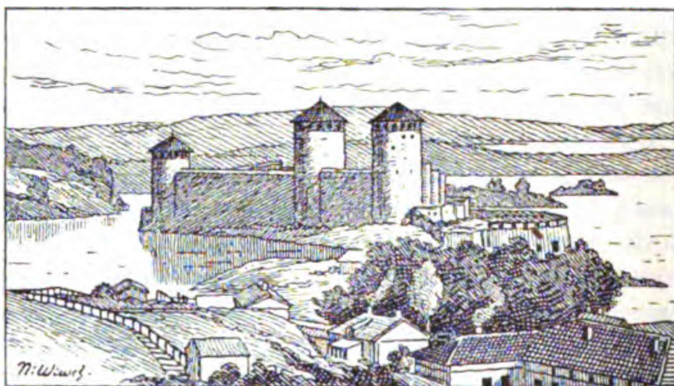
Heikosti ja hitaasti vaikutti Ruotsista tullut sivistys vielä Suomen oloihin, jo senkin vuoksi, että maamme oli syrjässä ja harvaan asuttua. Väkiluvun suuruudesta ei ole varmoja tietoja, mutta muutamista seikoista saattaa arvata, että se oli nykyiseen verrattuna hyvin pieni. On laskettu, että se v. 1560 Ruotsin valtakuntaan kuuluvassa Suomessa oli ainoastaan noin 245,000 henkeä, ja Kustaa Vaasan aikana väestö kuitenkin jo oli lisääntynyt entisestään. Yhdysliike oli sangen hankala huonojen kulkuneuvojen vuoksi, sillä sukset talvella ja venekulku kesällä olivat Suomen

sisäosissa ainoat. Mutta ulkonaiset levottomat olot myöskin osaltaan häiritsivät rauhallista kehitystä. Sekä idästä Venäjän puolelta että lännestä Ruotsin ja Tanskan välisistä taisteluista koitui Suomelle kärsimyksiä; etenkin Venäjän sodat olivat maallemme turmiota tuottavia.

Pitkällinen taistelu Ruotsin ja Nowgorodin välillä Suomen omistamisesta oli kyllä päättynyt v. 1323 Pähkinäsaaressa, mutta Maunu Liehakon aikana olemme nähneet uuden sodan olevan syntymässä, joka kuitenkin loppui Suomen oloihin paljonkaan vaikuttamatta. Kun Albrekt Mecklenburgilainen oli hävinnyt taistelussa Margaretaa vastaan, oli Suomi vielä kauan aikaa hänen hallussaan, ja hänen puolenpitäjänsä, vitalianit, kulkivat Suomenkin rannikkoja ryöstämässä 10 vuoden kuluessa, sillä vasta v. 1399 antautuivat Suomen herrat ja linnat Margaretalle. Unioonin-aikuiset riidat eivät alkuaikoina Suomeen paljon vaikuttaneet, sillä täällä ei ollut tyytymättömyyttä; Korsholman linnan vouti Erik Puke kyllä liittyi Engelbrektin alottamaan kapinaan, mutta sen vaikutus ei ollut varsin suuri. Vanhemman Sten Sturen hallitessa sitä vastoin oli Suomella kova aika.

Raja, joka Pähkinäsaaren rauhassa (v. 1323) oli määrätty erottamaan Ruotsin ja Nowgorodin alueet toisistaan, oli monessa kohden epävarma, jonka vuoksi siitä alituisesti oli riitoja. Asukkaat molemmin puolin rajaa kävivät tuon tuostakin ryöstämässä toistensa omaisuutta, joten muutaman penikulman laajuudelta rajan kummallakin puolella oli melkein alituinen sotatila vallitsemassa, vaikkei hallitusten puolelta siihen osaa otettukaan. Rauhansopimuksia uudistettiin tavan takaa tavallisesti viideksi tai kymmeneksi vuodeksi kerrallaan. Mutta v. 1470 vaiheilla rupesi entistä suurempi vaara uhkaamaan idän puolelta. Moskowan suuriruhtinas Iiwana III Wasiljewitsch oli näet valtaansa liittänyt muun muassa Nowgorodin (1478) ja siten tullut Ruotsin naapuriksi. Hän rupesi nyt vaatimaan takaisin niitä alueita, jotka Pähkinäsaaren rauhan mukaan kuuluivat Nowgorodille. Mutta rajan toiselle puolen, varsinkin Pohjois-Pohjanmaalle, oli Suomesta siirtynyt paljon uutisasukkaita, jotka pysyivät entisen esivaltansa alamaisina, eikä Ruotsin hallitus tahtonut näistä luopua. Kun siis sota oli tulossa, aljettiin varustuksista pitää entistä parempaa huolta. V. 1475 rupesi *Erik Akselinpoika Tott,* syntyään tanskalainen aatelismies, joka oli saanut Itä-Suomen läänitykseksi, pienelle Haukiveden ja Pihlajaveden välisessä salmessa olevalle Kyrönsaarelle rakentamaan linnoitusta. Ensin rakennettiin puuvarustus, mutta kun se huomattiin liian heikoksi, purettiin se ja aljettiin kivestä toista rakentaa. Ulkomailta tuotettiin 16 taitavaa muuraria työtä johtamaan, mutta ympä-

ristön rahvaan täytyi myöskin puolestaan tehdä päivätöitä. Rakentaminen oli tukalaa, sillä Venäläiset, jotka väittivät tuon salmen ja saaren kuuluvan heidän alueelleen, tekivät alituisesti haittaa työmiehille, jonka vuoksi täytyi työtä tehdessä puolustautua heidän hyökkäyksiltään. Kun lautoilla tuotiin kiviä, santaa, savea ynnä muita rakennustarpeita, oli aina 12—14 rautapukuista soturia mukana. Linna valmistui kuitenkin vastuksista huolimatta, ja kohoaa se vieläkin samassa paikassa; pyöreä torni oli alkuaan kaikissa neljässä kulmassa, mutta vaan kolme on enää jäljellä, sillä neljäs on sodassa rikki ammuttu. *Olavinlinnaksi* se nimitettiin pyhälle Olaville pyhitettynä, mutta Suomalaiset ovat alkaneet kutsua sitä *Savonlinnaksi,* ja ruotsiksi on se saanut nimen *Nyslott* (s. o. Uusilinna), koska se oli viimeinen Suomeen rakennetuista linnoista.

Olavinlinna.

Sillä välin käytiin kummaltakin puolen hävitysretkillä; Erik Akselinpoika samosi useita kertoja kauaksi Venäjän puolelle, surmaten miehiä ja naisia, ryöstäen elukoita ja hävittäen maata. Mutta jo v. 1481 hän kuoli. Samoin tekivät Venäläiset Suomen puolelle partioretkiä, ja varsinkin Pohjois-Pohjanmaalla olivat nuo ryöstöretket hurjia ja alituisia. V. 1490 kirjoittavat Iin, Kemin ja Limingan asukkaat, että Venäläiset olivat 80 vuoden aikana käyneet heitä ryöstämässä, ja varsinkin olivat he sitä tehneet viimeisinä vuosina. Heidän menettelynsä oli mitä kauheinta; vaimot he ripustavat, sanotaan kirjeessä, käsivarsista ja piiskaavat heitä sekä pistävät keihäillä ja kiusaavat kuoliaaksi. Lapset he pujottavat sauvoihin, ampuvat heidän ruumiinsa täyteen nuolia, vievät heidät huoneisiin, jonne sulkevat ja sytyttävät ne tuleen. Samaan tapaan luultavasti Suomen miehet menettelivät Venäjän puolella, vaikkeivät

aikakirjat ole tietoja siitä jättäneet jälkimaailmalle. Ja näin toisiaan raatelevat olivat kuitenkin samaa Suomen kansaa, vaikka olivat joutuneet asumaan eri puolelle rajaa ja saaneet kristinuskon eri muodossa.

V. 1495 Venäläiset ryhtyivät entistä suurempaan yritykseen, sillä Syyskuussa tuli ruhtinas *Danilo Schtjenatew* 60,000 miestä mukanaan Rajajoen yli, pysähtyen Viipurin edustalle. Vaikka oli koetettu estää heitä saamasta kaupunkia joka puolelta saarroksiin, onnistui se heille kuitenkin. *Knut Posse,* urhoollinen ritari, oli puolustamassa linnaa, jota vihollinen ampui 12 kyynärän pituisilla kanuunoilla. Venäläisillä

N. s. P. Andreaksen torni, jossa tarun mukaan Viipurin pamaus tapahtui.

oli pieniä laivoja ja lotjia, joiden avulla he saattoivat meren puoleltakin sitä saartaa. He lähestyivät sitä yhä enemmän, siirtäen ampumavehkeensä ja kaivaen vallihautansa yhä lähemmäksi. Vihdoin ampuivat he kaksi tornia pirstaksi sekä suuren aukon muuriin, jonka jälkeen he Pyhän Andreaksen päivänä (Marrask. 30 p.) väkirynnäköllä ryhtyivät ottamaan linnaa haltuunsa. Viholliset kiipesivät tikapuinensa muureille; yksi torni oli heidän hallussaan, ja he laskivat jo tikapuunsa kaupungin puolelle, niitä myöten astuakseen alas. Mutta silloin sattui jotakin, joka säikähdytti heidät niin, että lähtivät pakoon. Knut Possen kerrotaan sytyttäneen suuren ruutimiinan, joka äärettömällä ryskeellä räjähytti tornissa olevat Venäläiset ilmaan; mutta taikauskoinen kansa selitti tämän

n. k. »Viipurin pamauksen» syntyneen Knut Possen taikakeinojen avulla. — Venäjän joukot vetäytyivät takaisin, ja Suomi oli pelastettu. Mutta hurjia ryöstöretkiä tehtiin yhäti; niinpä v. 1496 oli vihollinen Savoa ja Karjalaa ryöstämässä, ja etenipä yksi joukko Hämeenlinnan seuduille asti.

Sten Sture ei paljoa joutunut huolehtimaan Suomen puolustuksesta, sillä hänen huomionsa oli vaan kääntyneenä Tanskan kuninkaan vehkeisiin, joita vastaan hänen täytyi aina olla varoillaan. V. 1495 hän tosin tuli myöhään syksyllä Turkuun asti, mutta palasi takaisin mitäkään toimittamatta. Ruotsin ylimykset eivät häntä mielellään auttaneet hänen yrityksissään; mutta tätä huonoa huolenpitoa Suomen puolustuksesta he nyt käyttivät aseenaan häntä vastaan, ja sen nojalla he vihdoin v. 1497 saivatkin hänet hallituksesta eroamaan. Venäjän kanssa saatiin samana vuonna 1497 aikaan välirauha.

Seuraavan vuosisadan alussa Suomi taas joutui paljon kärsimään sen sotatilan vuoksi, joka Svante Sturen ja Hannu kuninkaan välillä vallitsi. Tanskan laivasto *Severin Norbyn* johdossa purjehti Itämerellä, ryösteli Ruotsin rannikkoja ja kävi Suomessakin; v. 1507 hän esim. tuli Ahvenanmaalle Kastelholman linnan edustalle. V. 1509 taas hänen alapäällikkönsä *Otto Rud* hyökkäsi eräänä Elokuun yönä Turkuun, jossa asukkaat eivät osanneet olla varoillaankaan. Useita heistä surmattiin tai vangittiin ja suunnaton saalis ryöstettiin; niinpä tuomiokirkosta vietiin paljon kalliita astioita ja pukuja, muun muassa komea piispankaapu. Myöskin muita rantakaupunkeja ryöstettiin. — Aina v:teen 1512 tätä hävitystä kesti, ja sen johdosta Tanskalaiset eli Juutit tulivat Suomessa yleiseen vihatuiksi.

Nuoremman Sten Sturen hävittyä joutui Suomikin Kristian II:sen valtaan, ja täälläkin surmattiin muutamia ylimyksiä ja linnat jätettiin tanskalaisille voudeille. Niinpä mestattiin Hämeenlinnassa Åke Yrjönpoika Tott, joka oli ollut samassa linnassa isäntänä. Monet päästettiin kuitenkin vapaiksi.

Kun Kustaa Vaasa oli Ruotsissa alkanut vapauttamistyönsä, lähetti hän Suomeenkin osan joukostaan karkottamaan Tanskalaisia täältä. Turun linnaa, jossa julma *Junker Tuomas* oli ylipäällikkönä, ruvettiin piirittämään, mutta linna oli hyvin varustettu, niin ettei sitä saatu antautumaan. Usein piiritetyt tekivät hyökkäyksiäkin piirittäjien leiriä vastaan ja ottivat kerran useita vangiksi, jotka he sitten hirttivät linnan muureille pystytettyihin hirsipuihin, jotta ulkopuolella olevat piirittäjätkin ne näkisivät. Ainoastaan *Erik Fleming* sai pitää henkensä; hän näet teeskenteli erinomaista vihamielisyyttä Kustaa Vaasan puolustajia kohtaan ja

saavutti siten Junker Tuomaan luottamuksen siihen määrään, että tämä jätti hänelle pienen joukon, jonka johtajana hän sai hyökätä linnan ulkopuolelle. Mutta silloinpa hän liittyi piirittäjiin ja mukana olleet Tanskalaiset surmattiin. Severin Norby toi kuitenkin merta myöten apua Turun linnaankin, jotta sitä voitiin yhäti puolustaa. Sen vuoksi piiritys jätettiin sikseen, ja Erik Flemingkin meni Ruotsiin. Samaan aikaan lähti piispa Arvid Kurkikin, joka oli ampumavaroilla ynnä sotureilla auttanut Kustaa Vaasan puoluelaisia, Ruotsin puolelle, koska hän rupesi pelkäämään Tanskalaisten kostoa. Matkalla hän kuitenkin hukkui haaksirikkoon joutuneena (1522).

Pian sai Junker Tuomaskin surmansa. Hän oli näet lähtenyt Turun linnasta viedäkseen muonavaroja Tukholmaan, mutta Erik Fleming sai Ruotsin saaristossa kavalalla tavalla hänet käsiinsä, ja Kustaa Vaasa hirtti hänet, vieläpä niiniköyteen, rangaistukseksi hänen julmista töistänsä.

Kun Kustaa Vaasa oli saanut Ruotsin haltuunsa, lähetti hän Suomeen Erik ja Ivar Flemingin, jotka nyt ottivat Turun linnan helposti valtaansa. Sen jälkeen muutkin linnat antautuivat, ja Tanskan herruus loppuu meidänkin maassamme v. 1523, jolloin uusi ajanjakso alkaa.

XXV.

Puola ja Saksalainen ritarikunta.

Puolan vaaranalainen tila sen alkuaikoina. — Boleslaw III voittaa Saksalaiset. — Puola jaetaan. — Preussiläisten ryöstöretket. — Saksalainen ritarikunta kukistaa heidät. — Ritarien valtio. — Puola voimistuu. — Liettuan ja Puolan liittyminen. — Puola saapi voiton Saksalaisesta ritarikunnasta. — Puolan valtakunnan ala. — Alkuperäiset yhteiskuntaolot. — Aatelisto, papisto ja kuningas. — Aateliston valta kasvaa. — Vaalivaltakunta. — Valtiopäivät. — Aatelisto muodostaa valtiollisen kansan. — Porvaristoa ei kehity. — Maaorjuus. — Puolan aatelisto ei ole feodaaliaateliston kaltainen.

Olemme jo aikaisemmin kertoneet (ks. luk. XIV), että Veikselin ympärillä asuvat slavilaiset heimot liittyivät lähemmin toisiinsa, yhteisen hallitsijan johtoon, pelastaen sen kautta itsenäisyytensä. Siten Puolan valtakunta sai alkunsa. Mutta ankaria taisteluja oli sillä vuosisatojen

kuluessa kestettävänä, ennenkuin sen itsenäisyys oli turvattuna. Lännestäpäin oli saksalaisuus uhkaamassa, sillä kristinuskon mukana pyrki täälläkin valtaan vieras kansallisuus; itäisenä naapurina taas ovat pakanalliset Liettualaiset rauhaa häiritsemässä, ja Venäjän valtakunta, joka kansallisuudeltaan sekin on slavilainen, asettuu kreikkalais-katolisen uskonnon omistettuaan vihamieliselle kannalle roomalais-katoliseen Puolaan. Samaan aikaan kuin sotia käydään näitä ulkomaisia vihollisia vastaan, on valtakunnan sisässä yhtämittaisia riidanaiheita; pakanuus ja kristinoppi ovat vastakkain, saksalainen ja kansallinen puolue kiistelevät keskenään, ruhtinaiden kesken on kilpailua, kuninkuuden ja aatelin sekä kirkon välillä niinikään riitoja.

Verraten helposti levisi kristinusko Puolassa, ainakin pinnalta hävittäen pakanuuden, kun lähetyssaarnaajia 10:nnellä vuosisadalla sinne alkoi saapua Saksasta. Saksan keisari Otto suuri pakottaa samalla Puolan herttuan tunnustamaan yliherruuttaan, jota mahtavat saksilaiset ja frankkilaiset keisarit sen jälkeen ylläpitävät. Mutta 12:nnen vuosisadan alussa urhoollinen *Boleslaw III*, joka hallituksensa aikana voitti 47 tappelua, saapi myöskin Saksalaisista voiton, vapauttaen siten maansa heidän yliherruudestaan. Puola on mahtavuuteen kohoamassa, mutta turmiolliset jaot saattavat sen sisällisten riitojen valtaan. Boleslawin kuoltua v. 1139 jakavat näet hänen neljä poikaansa valtakunnan keskenään; Krakowan suurherttualla tuli kyllä olla johtovalta muiden yli, mutta toiset kun eivät tahtoneet alistua, syntyi riitoja. Saksalaisuuskin taas rupeaa voittamaan alaa. Fredrik Barbarossa tulee Puolaan, tuoden suuren sotajoukon mukanaan. Silloin suurherttuan arvon anastanut Boleslaw IV saapuu paljain jaloin, paljastettu miekka kaulaan sidottuna, hänen eteensä, tekee vasallivalan ja lupaa suorittaa 200 naulaa hopeata vuosittain verona. Pommerin maakunta, jonne kristinusko Puolasta oli levinnyt, joutuu Saksalaisten haltuun, ja koko maa saksalaistuu sinne muuttaneiden uutisasukkaiden kautta; samoin käy Schlesian varakkaan maakunnan Oderin latvan ympärillä, sillä siinäkin saksalaisuus vahvistuu, ja se irtaantuukin Puolasta. Pohjoisessa ja idässä taas hätyyttivät Preussiläiset, Liettualaisten sukulaiskansa, jotka olivat pakanoita. Kristinuskoon käännyttämällä koetettiin näistä päästä vapaaksi, ja eräs Olivan luostarin munkki Kristian vihittiin piispaksi Preussiläisten maahan (v. 1215). Mutta kun kristinuskon mukana vapaus heiltä riistettiin, nousivat Preussiläiset vastarintaan ja alkoivat entiseen tapaan tehdä Puolan alueelle ryöstöretkiä, joista varsinkin Massovian herttuakunnan, joka oli lähinnä, täytyi kärsiä.

Silloin Massovian herttua Konrad kääntyi Saksan ritarikunnan suurmestarin *Herman von Salzan* puoleen, joka lähettikin Palestinasta 2000 ritaria Itämeren rantamaille hänen avukseen. Ritarikunnan suurmestari asui vielä Ptolemaisissa, mutta sitten kuin Pyhämaa oli joutunut muhammedilaisten haltuun, muutti hän Venetsiaan sekä vihdoin v. 1309 Marienburgin kaupunkiin, joka oli Veikselin itäisen suuhaaran luona, voidakseen paremmin johtaa ritarikunnan asioita.

Saksalainen ritari ritarikuntansa puvussa. (Hautakivi.)

Saksalainen eli Pyhän Marian ritarikunta muodosti Puolan heikkouden aikana mahtavan valtion Itämeren rantamaille. Ritarit taistelivat urhoollisesti Preussiläisiä vastaan; usein tuli heidän luoksensa muitakin ritareja tilapäisesti heitä auttamaan suorittaakseen siten ristiretkilupauksen, minkä olivat tehneet. Niinpä v. 1255 oli siellä Böömin kuningas Ottokar, jonka kunniaksi Königsbergin kaupunki sai nimensä; niinikään kävi hänen vastustajansa Rudolf Habsburgilainenkin siellä. V. 1237 Saksalaiseen ritarikuntaan liittyi Kalparitaristo, jonka kautta sen voima tuli entistä suuremmaksi. Alue toisensa jälkeen joutui ritarikunnan haltuun; Preussiläiset tekivät kyllä sitkeätä vastarintaa, sillä ei ainoastaan vanha uskonto, vaan myöskin vapaus oli puolustettava; mutta v. 1283 oli koko heidän maansa valloitettu. Heidän kansallisuutensa hävisi nyt pian, ja heidän kielensä on kokonaan kadonnut. Ainoastaan mahtavan valtakunnan nimi on jäänyt Preussiläisten nimeä muistuttamaan.

Saksalaisten kautta tuo maa joutui sivistyksen omaksi, sillä paitsi ritareja muutti sinne saksalaisia talonpoikia maata viljelemään. Huonojen kylien asemille kohosi kaupunkeja, luostareja ja linnoja; metsien ja rämeiden keskelle ilmestyi peltoja ja niittyjä. Kulmin, Elbingin ja Danzigin kaupungit tulivat kaupan ja sivistyksen pääpaikoiksi näillä seuduin, ollen vilkkaassa yhteydessä hansaliiton kaupunkien kanssa. Maa joutui lääneihin jaettuna saksalaisille herroille, mutta preussiläisen aatelin jäsenetkin saattoivat päästä ritareiksi ja saada läänejä; kansan suuri enemmistö sitä vastoin joutui ankaraan maaorjuuteen. — Maan korkein hallitsija oli paavi, sillä ritarikunta tunnusti hänen yliherruuttaan; ritarikunnan päämies taas oli

suurmestari. Valtion alue oli hallintoa varten jaettu 30:neen *komthuuriin* eli linnakuntaan. Saksan ritarien valtio oli mahtavin Itä-Europassa 14:nnellä vuosisadalla. Mutta vähitellen sen valta rupeaa häipymään, sillä ritarit olivat kuitenkin muukalaisia eivätkä saattaneet tähän maaperään tarpeeksi juurtua. Puola alkaa nyt vaurastua sen kilpailijaksi.

Vladislaw IV Lokjetek, vanhasta Piastein kuningassuvusta, joka alkuansa oli omistanut ainoastaan yhden osan maasta, *Kujavian,* saapi pitkällisten sotien kautta kaikki sen osat yhtymään ja kruunauttaa itsensä v. 1320 kuninkaaksi. Hän alkaa jo taistelun saksalaisen ritarikunnan kanssa, jota hänen poikansa *Kasimir suuri* (1333—1370) jatkaa, samaan aikaan kuin ritarikunta on ankarassa taistelussa Liettuan suuriruhtinaan Gediminin kanssa. Kasimir ei saa ritarikunnasta voittoa, mutta Venäjälle kuuluneita maita Galiziassa hän yhdistää Puolaan. Vasta sen jälkeen kuin Puola ja Liettua yhdistyvät saman hallitsijan valtikan alle, paisuu siitä valtakunta, joka on ritarikuntaa mahtavampi.

Kasimir oli viimeinen Piastein suvusta, ja hänen jälkeensä tulee hänen sisarensa poika Unkarin kuningas *Ludvig suuri* hallitsemaan (1370—1382). Sitten on 4-vuotinen väliaika, jonka jälkeen Liettuan suurherttua *Jagello,* joka oli naimisissa Ludvigin nuoremman tyttären kanssa, tunnustettiin Puolan kuninkaaksi. Tällä tapahtumalla oli suuri merkitys Itä-Europan oloihin. Vasta nyt viimeisinä kaikista Europan kansoista Liettualaiset lakkasivat palvelemasta taivasta, maata, järviä, metsää y. m. luontoa sekä samassa jättivät puoleksi paimentolaiselämänsä, ruveten vakaammin maanviljelykseen. Kruunauksen jälkeen kastettiin näet Jagello kristinuskoon, sillä tämän olivat Puolalaiset panneet ehdoksi hänelle kuninkuutta tarjotessaan, ja otti nyt nimekseen *Vladislaw.* Samoin hänen kansansa vastaanotti kristinuskon. Liettualaisille annettiin nyt karvafilttien ja puunkuoresta tehtyjen kenkien sijaan takkeja ja nahkakenkiä, vettä sirotettiin heidän päällensä, jonka kautta he saivat kasteen, ja samassa annettiin kullekin uusi nimi siinä järjestyksessä kuin ne olivat kalenterissa.

Puolan ja Liettuan välinen yhteys oli alussa ainoastaan persoonallista laatua, mutta Jagello saattoi nyt käyttää kummankin maan voimia vanhaa vihollista, ritarikuntaa, vastaan. Suureen ja ratkaisevaan taisteluun yhdytään *Tannenbergin* luona v. 1410, jossa 40,000 ritaria ja 60,000 Puolalaista saapi surmansa; mutta viimemainituille jääpi voitto. Tämä on ensi kerran, jolloin slavilaisuus pääsee saksalaisuudesta voitolle. Ritarikunnan valta heikkenee, ja 15:nnen vuosisadan puolivälissä käydyn uuden sodan kautta saapi Puola Länsi-Preussin, Danzigin tärkeän

kauppakaupungin sekä osan Pommeria; Itä-Preussi jääpi ritarikunnalle mutta suurmestari tunnustaa Puolan kuninkaan lääniherrakseen.

Näin oli Puola kohonnut Itä- ja Pohjois-Europan mahtavimmaksi vallaksi. Sen ala ulottui idässä melkein Venäjän sydänmaihin saakka, sillä koko Länsi-Venäjä ja osa Isoa-Venäjääkin kuului siihen; etelässä

Vladislaw III:nnen sinetti Puolan kuninkaana.

siihen kuuluivat Dniepr-virran suun seutuihin asti ulottuvat maat, pohjoisessa sen rajana oli Itämeri; lännessä Schlesia, Brandenburg ja Pommeri olivat rajamaina. Mutta tuossa laajassa ja ulkonaisesti mahtavassa valtakunnassa oli kuitenkin sisällinen heikkous alullansa; häviön siemen oli jo keski-ajalla päässyt siinä itämään. Tämä selviää, kun katselemme sen sisällistä kehitystä.

Slavilaisissa kansoissa oli samoin kuin germanilaisissakin alkuansa yhdenvertaisuus kaikkien välillä vallitsemassa; ainoastaan sodassa otetut orjat olivat poikkeuksena. Mutta näiden kahden toisistaan jyrkästi erotetun ihmisluokan välillä muodostuu Puolassa kolmas luokka, joka on puoliksi vapaa. Aikojen kuluessa joutui näet muutamille suvuille suuria maatiloja, jota vastoin monet vapaista menettivät maansa rikkaille sekä rupesivat ennen omistamaansa maata veroa vastaan viljelemään. Siten he tulivat rikkaista riippuvaisiksi, mutta he olivat persoonallisesti vapaat, saaden muuttaa paikasta toiseen. Näitä kutsuttiin *kmetoneiksi,* jota vastaan kokonaan vapaat maanomistajat muodostivat aateliston, joka Puolassa on *schlachtan* nimellä tunnettu. Katolisen kirkon mukana syntyi tietysti myöskin papisto, jonka sivistys kuitenkin oli jotenkin alhaisella kannalla, ja joka sen vuoksi ei saattanut kansaan suurestikaan vaikuttaa. Näiden eri säätyluokkien yläpuolella oli kuningas, jonka mahti vielä Piastein aikana oli sangen suuri. Aatelisto on velvollinen tulemaan sotapalvelukseen aina milloin kuningas vaatii, vieläpä veroakin maksamaan; hänen asettamansa virkamiehet, *kastellanit,* olivat hänen edustajansa valtakunnan eri osissa, niinkuin kreivit frankkilaisvaltakunnassa. Papistokaan ei Puolassa pitkään aikaan saavuttanut sellaista erikoisasemaa, kuin Länsi-Europassa, vaan hallitsijat nimittivät piispat ja sekaantuivat muutenkin kirkon asioihin. Kuninkailla on loistava hovi monine virkamiehineen, joista *palatini* on korkein. Puolassa eivät virat tulleet perinnöllisiksi, niinkuin Länsi-Europassa, vaan saattoi kuningas määrätä ja erottaa virkamiehensä mielensä mukaan.

Mutta 12:nnellä ja 13:nnellä vuosisadalla, jolloin Puola oli jakaantuneena ja heikkona, tapahtuu muutoksia. Ruhtinaiden kiistellessä keskenään, heikontuu heidän valtansa, mutta sen sijaan kohoaa schlachtan merkitys yhä suuremmaksi. Saadakseen mahtavat suvut puolelleen taisteluissaan antavat he suuria tiluksia heille sekä veronvapauden ja muitakin oikeuksia. Tavaksi tuli myöskin, että ruhtinas tärkeissä asioissa tiedusteli aateliston mielipidettä. Sitä paitsi kasvoi suuraatelin jäsenten lukumäärä sen kautta, että jokaisella ruhtinaalla oli oma hovinsa ylhäisine virkamiehineen, joiden asema ja arvo oli muun aatelin arvoa suurempi. Toisaalta taas aateliston ja kmetonien välinen juopa tulee yhä suuremmaksi; herrat saivat käskijävallan; he asettivat tuomarit ratkaisemaan alustalaisten välillä syntyneet riidat sekä alkoivat vaatia heiltä mielin määrin päivätöitä ja veroja.

Vielä mahtavammaksi paisui aatelin valta sen jälkeen kuin Piastein kuningassuku oli sammunut, sillä nyt tuli Puolan valtakunta puolittain

vaalivaltakunnaksi, ja kullakin hallitsijalla oli hallitukseen ryhtyessään tapana lisätä tai ainakin vahvistaa aatelin oikeudet. Niinpä jo Ludvig suuri oli magnaateille antanut suuria oikeuksia entisten lisäksi, ja samoin tekivät hänen seuraajansa. Jagellolle aatelisto lupasi kuninkaankruunun, sitten kuin tämä oli vahvistanut sen oikeudet.

Vasta Jagellon suvun sammuttua v. 1572 tuli Puola varsinaiseksi vaalivaltakunnaksi; mutta jo sitä ennen se oli saanut aatelistasavallan luonteen, sillä kaikki tärkeimmät asiat ratkaistiin valtiopäivillä, jonne ainoastaan aateliston ja papiston jäsenet saivat tulla saapuville. Lainvoiman sai jo keski-ajan lopulla se sääntö, »ettei mitäkään uutta saatu toimeen panna eikä valtakunnan hallitusmuotoa muuttaa» kuulustelematta aateliston mieltä ja sen suostumusta saamatta. Jokainen aatelismies oli samanarvoinen ja jokainen sai tulla valtiopäiville; mutta kun täällä käsiteltävien asioiden luku kasvoi kasvamistaan, tuli siitä sellainen rasitus aatelille, että aljettiin maakunnissa valita edusmiehiä. Suuraatelin jäsenillä eli magnaateilla, jotka olivat suurten maatilusten omistajia tai hovin virkamiehiä, oli johtoasema näissä valtakunnan kokouksissa, sillä usein tuollaisen mahtavan suvun johtoon liittyi joukko pienaateliston miehiä, jotka äänestivät johtajansa tahdon mukaan ja muodostivat ikäänkuin hänen puolueensa.

Täten joutui valta schlachtan haltuun, sillä siitä otettiin miehet myöskin korkeimpiin kirkonvirkoihin, ja yhä enemmän se sulkeutui itseensä, erottuen muista säätyluokista. Se se oli, joka muodosti Puolan koko valtiollisen kansan. Samoin kuin muissa Europan maissa oli Puolassakin valtiolaitos lepäämässä sangen kaidalla pohjalla; mutta muissa maissa valtiollisia oikeuksia nauttivien luku lisääntyy jo keski-ajalla, kun porvaristo pääsee ylimyssäätyjen rinnalle, ja Ruotsissa vielä talonpojatkin. Puolassa sitävastoin ei kumpikaan säätyluokka saa valtiollisia oikeuksia. Puolan kaupunkeihin oli näet muuttanut paljon Saksalaisia, jotka elivät Saksan kaupungeissa vallitsevien lakien mukaan, pysyen vieraina kansalle ja aateliston vihaamina ja kadehtimina. Juutalaiset olivat niinikään saaneet Puolassa suuremmat oikeudet kuin muissa maissa, varsinkin Kasimir suuren aikana. Hänen lemmittynsä oli muuan juutalaistyttö, jonka pyynnöstä kuningas antoi heille suojeluskirjan, ja sen turvissa heitä muutti lukuisasti asumaan Puolan kaupunkeihin. — Maalaisväestön asema taas kehittyi kehittymistään mitä kovimmaksi maaorjuudeksi, joka ajan pitkään teki kansan suurimman osan kokonaan välinpitämättömäksi valtiosta ja isänmaasta.

Puolan aatelisto ei kuitenkaan muodostu feodaaliaatelistoksi, joksi sama säätyluokka Länsi-Europassa kehittyi, sillä sen asema ja oikeudet eivät perustu lääneihin, eikä sen valta johdu maan omistuksesta, vaan sillä on persoonallinen luonne. Puolan aatelisto muodostaa veljeskunnan, jossa jokaisella jäsenellä on samat oikeudet; sillä on siis demokratinen leima; mutta juuri sen vuoksi se tuli valtiolle turmiollisemmaksi. Saksassa ja Italiassa, jossa valtioyhteys hajoaa, ei valtiomahti kuitenkaan pääse niin pirstaantumaan kuin Puolassa, sillä se kiintyy maihin, vaikkapa ne ovatkin pieniä. Näissä maissa muodostuu pikkuvaltioita. Puolassa taas, kun kuningas yhä enemmän menettää valtansa, tuo menetetty valta ei liity magnaattein lääneihin, eikä voi sen vuoksi maaperästä saada vankkaa pohjaa, vaan se pirstaantuu tuhansiin käsiin, joissa se ei saata säilyttää sitä vakavuutta ja lujuutta, jonka se tarvitsee järjestystä ja kunnioitusta ylläpitääkseen. Puolan aatelisvalta sai täten aikaan levottoman, anarkisen tilan, joka vihdoin vei koko valtakunnan perikatoon.

XXVI.

Venäjä vapautuu Mongolien vallasta.

Kaptschakin valtakunta. — Khaanien politiikka ja Venäjän ruhtinaat. — Papiston edullinen asema. — Raskaat verot ja miten niitä kootaan. — Moskovan ruhtinas kohoaa mahtavaksi. — Dmitri Donskoj'n vapauttamisyritys. — Iivana III Vasiljewitsch lakkaa suorittamasta veroa. — Nowgorodin tasavalta. — Se liitetään Moskovaan. — Koko Venäjä liittyy Moskovan suuriruhtinaskuntaan. — Itämaiset olot ja tavat.

Venäjän ruhtinaat olivat 13:nnellä vuosisadalla joutuneet Mongolien vallanalaisuuteen (ks. luk. XIV), ja lähes kaksi ja puoli vuosisataa »kultaisen lauman» khaani hallitsi suurinta osaa siitä laajasta alasta, joka nyt kuuluu Venäjän valtakuntaan; Dnjestr-joesta Uraliin asti sekä Mustastamerestä Kama- ja Oka-virtojen latvoille ulottui hänen valtakuntansa. Tämän *Kaptschakin* eli *Kiptschakin* valtakunnan pääkaupunki *Sarai* oli Volgan itäisen suuhaaran varrella; siellä oli khaanin komea teltta, jonne ruhtinaat usein kutsuttiin hänen käskyjänsä kuulemaan tai muuten tulivat alamaisuuttaan ja uskollisuuttaan vakuuttamaan.

Ruhtinaat olivat näet saaneet pysyä asemillaan, mutta mielensä mukaan khaani heitä asetteli, ratkaisi heidän riitansa sekä määräsi kenen tahtoi suuriruhtinaaksi. Se joka paraiten osasi khaania mielistellä, joka toi useimmin lahjoja hänelle itselle tai hänen virkamiehilleen ja osottautui muutenkin nöyräksi, hän sai mielin määrin alueellaan hallita, vieläpä itselleen etujakin odottaa. Mutta sen johdosta alkoi ruhtinasten kesken kilpailu, joka heidän arvoansa suuresti alensi. Entinen eripuraisuus oli lisäksi vallitsemassa, ja jokainen tahtoi suuriruhtinaan arvoon päästä; »toinen toisensa jäljestä he ilmestyivät khaanin luo, panettelivat kilpailijaansa, pyytäen khaanin ratkaisua, vieläpä pestasivat mongolilaisjoukkojakin toisiaan hätyyttääkseen». Khaanit puolestaan taas tahtoivat ylläpitää eripuraisuutta, sillä sen kautta he paremmin voivat ruhtinaita vallassaan pysytellä; suuriruhtinaaksikin he nimittivät milloin minkin sukuhaaran jäsenen, mutta Rurikin suvusta kaikki kuitenkin otettiin.

Kirkon etuja ja asemaa khaanit niinikään olivat loukkaamatta ja asettuivat vielä sen suojelijoiksikin, sillä pappien avulla he tahtoivat pitää kansaa kuuliaisuudessa. Jokainen kirkonvirkamies oli suoranaisesti khaanin suojeluksen alaisena, ja kuolemanrangaistus oli sille uhkana, joka sanalla tai työllä kirkkoa loukkasi. Kirkonmiehillä oli oma tuomioistuin; he olivat itse ja koko kirkon omaisuus vapaat veroista, ja jos khaanin tarpeisiin jotakin kirkolta otettiin, suoritettiin se kolminkertaisesti takaisin; mutta jos joku muu anasti sen omaisuutta, menetti hän henkensä. Venäjän papisto eli siis hyvissä oloissa khaanin vallan alaisena, jonka vuoksi se kiitollisuuttaan osottaen juurrutti kansaan sen ajatuksen, että hallitsijan käskyn totteleminen on korkein velvollisuus ja paras hyve, mikä ihmisellä on, sitä vastaan asettuminen taas pahin rikos. Olivatko käskyt oikeita vai vääriä, kohtuullisia vai kohtuuttomia, hyviä vai huonoja, sitä ei saanut arvostella, kun kerran korkein valta ne oli lausunut. »Kansa tottuikin orjuuteen, äänetönnä se vaipui raakuuteen taikauskoisen pelon valtaamana, pitäen sortoa Jumalan määräämänä kohtalona.»

Raskainta mongolilaisherruudessa oli verotus, joka kävi vielä kovemmaksi sen kautta, että khaanin määräämät veronkokoojat, *baskakit,* niitä kokosivat tai jättivät kokoamisen armenialaisille tai juutalaisille vuokramiehille, jotka keinotteluilla osasivat tehdä verot vielä suuremmiksi. Veroja oli monellaisia ja ankaruudella niitä otettiin; jos joku vetäytyi epärehellisellä tavalla niitä suorittamasta, kidutettiin häntä tai pantiin velkavankeuteen. Henkivero, jonka jokainen suoritti, oli veroista tärkein, mutta sitä paitsi maksettiin kaikista maan ja teollisuuden tuotteista

veroja, kaikesta omaisuudesta ja tuloista, huoneista, puodeista, kalastuksesta, myllyistä, myydystä ja ostetusta tavarasta, mittaamisesta ja punnitsemisesta. Jokaisella torilla ja sillalla oli tullihuone, jossa veronottaja oli omaansa vaanimassa.

Khaanin valta alkaa kuitenkin jo 14:nnellä vuosisadalla rappeutua, sillä raakalaiskansojen valtiot eivät milloinkaan kauaa ole saattaneet pysyä; ja Venäjän ruhtinaista taas yksi, nimittäin Moskovan, kohoaa muita mahtavammaksi, jonka valtaan muut ruhtinaskunnat joutuvat. Europan länsiosassa Ranskan valtio muodostuu siten, että läänit liittyvät Francian herttuakuntaan, joka oli kapetingikuninkaiden perintölääni; samoin Europan itäosassa Venäjän valtakunta muodostuu Moskovan ruhtinaskunnan ympäri, jonka ruhtinaat tuon yhdistämistyön toimittavat.

Moskva-joen ranta. Taustassa Vapahtajan kirkko.

Moskova ei ole Venäjän vanhimpia kaupunkeja, sillä vielä v. 1147 oli sen paikalla ainoastaan maakartano, mutta silloin alkoi noiden metsäisten seutujen keskelle syntyä vähäinen kaupunki Moskva-joen rannoille ja sen kukkulan kupeelle, jota nyt kutsutaan Kremliksi. Moskovan ympäri muodostui pieni ruhtinaskuntakin, jonka kuuluisa Aleksanteri Nevski antoi yhdelle pojistaan. Sen merkitys kasvoi yhä suuremmaksi, ja v. 1328 khaani antoi Moskovan ruhtinaalle suuriruhtinaan arvon, jonka kautta hän sai etusijan kaikista ruhtinaista. Moskovan suuriruhtinaat olivat toimeliaita, älykkäitä mutta samassa vallanhimoisia miehiä, jotka khaanilta osasivat hankkia itselleen etuja toisia ruhtinaita juonitteluilla vahingoittamalla. He saivat muun muassa veronkokoamis-

oikeuden koko valtakunnassa, sitouduttuaan suorittamaan määrätyn summan khaanille. Sen johdosta heitä aljettiin pitää jonkinlaisina valtiaina. Vladimirissa ennen asunut kirkon-esimies eli metropoliitta pakotettiin muuttamaan Moskovaan (v. 1326). Ruhtinas toisensa jälkeen menettää maansa Moskovan suuriruhtinaalle joko sovinnollisella tavalla, khaanin käskystä tai petoksella ja väkivallallakin. V. 1389 oli 25 maakuntaa siten liitetty Moskovaan.

Samaan aikaan muuttavat suuriruhtinaat politiikkaansa khaania kohtaan, sillä he arvelevat nyt oman voimansa niin suureksi ja khaanin vallan niin heikontuneeksi, että teeskennelty alamaisuus vaihdetaan julkiseen väkivaltaan. Niinpä v. 1380 ruhtinas *Dmitri Ivanovitsch* vie sotajoukkonsa khaania vastaan ja voittaa hänen sotavoimansa perinpohjin *Kulikovan* mainiossa tappelussa Don-virran rannalla, josta voittaja sai *Donskoj'n* kunnianimen. Venäjä on nyt vapautumaisillaan; mutta näihin aikoihin Mongolien valta uudistuu *Tamerlanin* kautta, ja hän laskee Venäjänkin uudestaan melkein vuosisadaksi entiseen alamaisuuteen, vaatien entistä veronalaisuutta. Vasta 15:nnen vuosisadan puolivälissä khaanikunta hajoaa siten, että Kasanissa, Astrakanissa ja Krimin niemimaalla syntyy eri valtioita Sarain khaanista irtaannuttuaan. Sen vuoksi suuriruhtinas *Iivana III Vasiljevitsch* (1462—1505) lakkaa tavanmukaista veroa suorittamasta, tehden siten lopun khaanien herruudesta.

Iivana III Vasiljevitsch on nykyisen Venäjän varsinainen luoja, sillä hänen kauttaan aasialainen herruus loppui, ja hän yhdisti myöskin vielä erillään olevat osat yhteen. Hän ei ollut mikään suuri sotasankari, joka urhoollisilla toimillaan olisi paljonkaan saanut aikaan, vaan hän oli älykäs ja kavala valtiomies, joka keskusteluilla ja juonilla asiansa ajaa. Häntä on verrattukin sekä luonteensa että vaikutuksensa puolesta samanaikuiseen Ranskan kuninkaaseen Ludvig XI:nteen. Novgorodin rikas kauppakaupunki, joka oli pysynyt vapaana Mongolien herruudesta, joutui ensimmäiseksi Iivana III:nnen huomion esineeksi. Mahtavimmillaan ollessaan oli sen väkiluku noin 400,000; rikkaita kauppiaita siellä oli ja vilkas kauppa oli käymässä hansalaisten kanssa, joiden liittoon Novgorod kuului. Äärettömän suuren alan se niinikään oli laskenut valtansa alle, sillä koko Pohjois-Venäjä Vienanmeren ja Pohjois-Jäämeren rannoille asti siihen kuului; kuuluisasta Bjarmien valtakunnastakin se oli tehnyt lopun. Sen sotavoimatkin olivat niin suuret, että ainoastaan ratsumiehiä se saattoi ylläpitää 30,000. »Kukapa saattaa vastustaa Jumalaa ja suurta Novgorodia?» oli Venäjällä sananpartena. Mutta sen heikkona puolena oli hallitusmuoto. Kansankokous oli oikeastaan korkein valtiomahti, mutta sitä

paitsi oli siellä Rurikin sukuisia ruhtinaita, joita kansan vaatimuksesta kuitenkin usein karkotettiin; mahtava kauppiassääty yritti niinikään saada johdon käsiinsä, vieläpä piispa ja munkitkin. Puolueet olivat sen vuoksi alituisesti toisiansa vastassa, joka heikonsi valtion voimaa; niinpä Iivana III:nnen aikana ylimystö, munkit ja kansa olivat riidassa. Iivana hankki puoluelaisia itselleen ja ryhtyi vihdoin sotaan, valloitti kaupungin ja liitti sen sekä koko siihen kuuluvan laajan alueen Moskovan suuriruhtinaskuntaan. 300 vaunullista tavaraa hänen sanotaan mennessään vieneen Novgorodista, ja hän pakotti osan sen kauppiaistakin Moskovaan muuttamaan (v. 1478). Tverin valtio yhdistettiin senjälkeen.

Heti kun Venäjä on päässyt idän vaikutuksesta vapaaksi, rupeaa se pyrkimään länteenpäin. Iivana III taisteli Liettualaisia ja Puolalaisia vastaan, ottaen takaisin osan niistä maista, jotka Venäjä oli aikaisemmin menettänyt; Inkerinmaan hän otti, ja ryhtyipä hän jo sotaan Ruotsinkin kanssa, tahtoen Pähkinäsaaren rauhassa luovutetun Karjalan ja Pohjois-Pohjanmaan itselleen (ks. luk. XXIV). Puolisoksi hän otti Konstantinopolin viimeisen keisarin veljentyttären *Sofian,* jonka johdosta hän rupesi pitämään itseänsä Itä-Rooman keisarien perijänä. Hän alkoi käyttää *tsaarin* nimeä, joka johtuu Cæsarista, niinkuin keisari-nimikin; Itä-Roomasta tuli Venäjälle myöskin vanha valtakunnan merkki, kaksipäinen kotka, jota vieläkin Venäjällä käytetään. Tästä johtuu myöskin suojelusherruuden alku Balkanin kristittyjen yli, jonka Venäjän hallitsijat ovat itselleen omistaneet. Samaan suuntaan jatkoivat Iivana III:nnen seuraajat *Vasilij IV* (1505—33) ja *Iivana IV Vasiljevitsch* (1533—1584), jotka liittivät vielä erillään olevat ruhtinaskunnat Moskovan yhteyteen. Viimemainittu hävitti myöskin Kasanin ja Astrakanin khaanikunnat. Krimin niemimaalle ja Mustanmeren pohjoisrannalle sitävastoin jäivät vielä Tataarit vallitsemaan aina viime vuosisadan loppuun asti, jolloin keisarinna Katarina II yhdisti nekin maat Venäjän valtakuntaan.

Venäjä alkaa siis jo näihin aikoihin osottaa entistä suurempaa voimaa, mutta se ei kuitenkaan saattanut kilpailla Länsi-Europan valtioiden kanssa, sillä sen sivistys oli paljon heikompi. Mongolilaisherruus oli niin syvälle painanut siihen leimansa, ettei se hävinnyt valtiollisen herruuden mukana, vaan säilyi vielä lähes kolme vuosisataa. Venäjä oli itämaalainen valtio; suuriruhtinaat olivat oikeastaan khaanien jälkeläisiä, ja samaan tapaan he hallitsivatkin; alamaisten omaisuus ja henki oli heidän mielivallassaan; samallaista nöyrää kunnioitusta he alamaisiltaan vaativat, kuin Itämaiden hallitsijoilla on tapana vaatia; polville lankeamalla tsaariakin puhuteltiin, hänen palatsinsa, Kremlin, edessä otettiin lakki

päästä. Ainoastaan harvoin hän kansalle näyttäytyi, vaan pysyi enimmäkseen palatsissaan, jossa suuri loisto ja komeus oli vallitsemassa. Bojarit eli aatelisto oli korkein sääty, jolla oli valtakunnan virat hallussaan; maalaisväestö oli heidän vuokramiehiänsä, joiden asema tuli

Iivana IV Vasiljevitsch. (Senaikaisen vaskipiirroksen mukaan.)

yhä huonommaksi, niin että he vihdoin v. 1600 vaiheilla joutuivat maaorjiksi. Verotus oli samantapainen kuin mongolilaisvallan aikuinen, oikeuslaitos niinikään; kauheita rangaistuksia käytettiin, esim. elävänä hautaamista tai rautahäkissä polttamista; kiduttamista ja varsinkin »knuuttia» eli solmupiiskaa käytettiin totuuden ilmisaamiseksi. Puvut

olivat myöskin Itämailta lainattuja; pitkä leveähiainen kauhtana ja turpaanin kaltainen lakki oli miesten pukineena. Elämäntavatkin olivat itämaalaisiksi muodostuneet; niinpä nainen oli erillään omissa huoneissaan eikä hänen suostumustaan kysytty avioliittoon. Kansan katsantotapa päällepäätteeksi muuttui tympistyneeksi, samallaiseksi kuin se on nykyajan Kiinalaisilla; Venäjän kansa oli nimittäin tyytyväinen oloihinsa, pitäen niitä parhaimpina, ja kaikkea vierasta halveksien ja vihaten. Näin ollen ei Venäjä osannut käyttää niitä suuria luonnollisia rikkauksia, mitä sillä oli, eikä sen vuoksi päästä kehittyneempien Länsimaiden rinnalle. Se oli ulkopuolella varsinaista Europaa eikä sitä vielä tähän maanosaan kuuluvaksi luettukaan.

XXVII.

Unkarilaiset.

Saksalaisuuden vaikutus Unkarin oloihin. — Ylimysten valta paisuu. — Unkari on sivistyksensä puolesta jäljessä. — Unkarin mahtavuus Ludvig suuren aikana. — Taistelu Turkkilaisten kanssa. — Juhana Hunyady ja Matias Corvinus.

Slavilaisten ja Saksalaisten läheisyyteen joutui se suomalais-ugrilainen kansa asumaan, joka itse kutsui itseänsä *Magyareiksi*, mutta jota tavallisesti nimitetään *Unkarilaisiksi*. Karpatien yli tultuaan 9:nnen vuosisadan lopulla ja anastettuaan sen maan, joka on perinyt heidän nimensä, olivat he monta vuosikymmentä Keski- ja Etelä-Europan kansoille kauheana vitsauksena, kulkien hurjilla ryöstöretkillä Ranskan ja Italian maihin asti. Mutta kun Saksan keisari Otto suuri oli perinpohjaisesti voittanut heidät, täytyi heidän niistä lakata. Sen jälkeen Saksalaiset tulivat heidän maahansa kristinoppia levittämään, ja v. 1000 heidän kuninkaansa *Tapani* kastatti itsensä. Saksan valta on nyt Unkariinkin juurtumassa, samoin kuin Puolan ja Böömin slavilaisiin kansoihin, jotka kaikki olivat saksalaisuuden rajan takana idässä. Puola siitä pelastui lopulta, ja sen kehitys rupesi kulkemaan omintakeiseen suuntaan, Böömi taas liittyi kokonaan Saksan valtakuntaan, vaikka sille tunnustettiin kuningaskunnan arvo; Unkari kyllä irtaantui vasallisuhteesta, johon se 11:nnellä vuosisadalla oli joutunut Saksan keisareihin, mutta saksalainen

sivistys ja valtiolaitos perehtyi täällä paremmin ja suuremmassa määrässä kuin Puolassa; Saksasta tulleet uutisasukkaat lisäsivät saksalaisuutta, jota paitsi Saksan hallitsijat pääsivät Unkarinkin kuninkaiksi ja siten lähensivät näiden maiden yhteyttä. Keski-ajan lopulla se oli Habsburgin sukuun läheisesti liittyneenä.

Kun Magyarit kääntyivät kristinuskoon, heittivät he samassa paimentolais-elämänsä sekä heimolais-yhteiskuntansa, ruveten maata viljelemään, ja Tapani järjesti hallinnon saksalaiseen tapaan. Koko valtakunta jaettiin *komitaatteihin* eli *kreivikuntiin,* joihin kuningas asetti kreivit, samoin kuin Kaarle suuri oli frankkilaisvaltakunnassa tehnyt. Kreivillä oli sangen laaja valta, sillä hän oli tuomari, kokosi kruunulle tulevat verot alueeltaan ja kutsui tarpeen vaatiessa aseisiin kreivikunnan maanomistajat. Korkea aatelisto eli magnaatit olivat kuitenkin hänen valvonnastaan vapaat, sillä he saivat kääntyä suorastaan kuninkaan puoleen. Ainoastaan aatelisto ja papisto saapi Unkarissakin valtiolliset oikeudet, sillä niiden edustajia kutsuu kuningas neuvotteluihin »herrainpäiville», ja samoin kuin germanilaisissa maissa heidän valtansa kasvaa yhä suuremmaksi. He eivät maksa suurista tiloistaan veroa, heillä on valtion virat hallussaan, he saavat yhä suurempia oikeuksia alustalaistensa yli, ja toisaalta taas ylimykset pitävät huolta siitä, ettei kuninkaanvalta pääse niitä supistamaan. Kuningas *Andreas II:sen,* jonka kanssa he olivat joutuneet riitaan, pakottivat he vahvistamaan kaikki nuo oikeudet n. k. »kultaisessa privilegiumissa», jota on nimitetty Unkarin »magna chartaksi». Se suojeli kyllä kuninkaan mielivaltaa vastaan, mutta ainoastaan ylemmät säätyluokat siitä hyötyivät; myönsipä se vielä vastarinnankin oikeaksi, jos kuningas loukkaisi sen määräyksiä.

Länsi-Europan kansojen tasalle eivät Unkarilaiset kuitenkaan pitkiin aikoihin päässeet, sillä entinen raakuus oli vuosisatoja vallitsemassa. Varkaus etenkin oli heihin juurtunut, ja tavataanpa tämä pahe magnaateissakin. Ankarilla lainmääräyksillä kuninkaat sitä koettivat saada häviämään; niinpä säädettiin, että hanhen tai kanan varkaalta puhkaistaisiin toinen silmä; pappi pääsi kuitenkin samasta rikoksesta ruoskan lyönneillä. Vielä sata vuotta Tapani kuninkaan jälkeen elivät ylimykset kesät talvet teltoissa. Kirjoitustaito oli ylhäisillekin maallikoille tuiki tuntematon, eivätkä he osanneet kirjoitusta lukeakaan. Usein lainmääräyksetkin ilmaistiin ainoastaan suullisesti; kuningas lähetti sananviejän ilmoittamaan käskynsä kreiveille, ja nämä taas lausuivat ne markkinoille kokoontuneelle kansalle.

Vasta sen jälkeen kuin vanha Arpadin suku sammuu v. 1301, muuttuvat olot. Rooman paavi, joka piti itseänsä Unkarin lääniherrana, koska hän Tapanille oli lahjoittanut kultaisen kruunun, käyttää herruusoikeuttaan ja antaa Unkarin kruunun Neapelin Anjoun suvulle. V. 1308, kun monivuotiset sisäiset riidat ovat loppuneet, pääsee *Kaarle Robert* Unkaria hallitsemaan. Ainoastaan hän ja hänen poikansa *Ludvig* (1342—1382) kuuluivat tähän sukuun, eikä Anjoulaisten hallituskausi siis ollut pitkä, mutta se oli Unkarin suuruuden aika. Ludvig oli suuri soturi, joka kävi retkillä Italiassa kostamassa veljensä kuolemaa, jonka

Unkarilainen kuningas hovinsa keskellä. (Miniatyyrikuva v:lta 1330.)

tämän rikoksellinen puoliso Johanna oli murhannut, Venetsiata vastaan hän taisteli, ottaen siltä Dalmatian Adrianmeren rannalla, Moldaun ja Valakian ruhtinaat hän pakotti veroa maksamaan, Serbian ja Bulgarian slavilaiskansat Balkanin niemimaalla noudattivat hänen käskyjänsä, Tataareja ja Liettualaisia vastaan hän taisteli, ja v. 1370 hän Kasimir suuren jälkeen tuli Puolankin kuninkaaksi. Adrianmeren, Mustanmeren ja Itämeren välillä oli täten muodostunut suurvalta, jonka vertaista toista ei siihen aikaan Europassa ollut. Lainsäätäjänä tuo suuri Ludvig, jonka nimen hän on saanut, hankki niinikään itsellensä kuulun maineen; mutta aatelistolle hän siinä kohden osotti liiallista suopeutta, sillä sen hyväksi uhrattiin talonpoikien edut kokonaan; maaorjuus pääsi näet silloin Unkarissa vakaantumaan; talonpojat kiellettiin muuttamasta paikoiltaan

ja jätettiin herrojensa tuomittaviksi. Saksalaisia uutisasukkaita hän suuresti suosi, sillä hänellä oli sama käsitys kuin Tapani pyhällä oli ollut, että eri kansoista tulisi voimaa ja etuja valtakunnalle. Juutalaisia, joita Arpadikuninkaiden aikana oli Unkariin paljon kerääntynyt kauppaa ja koronkiskomista harjoittamaan, hän karkotti maasta, mutta ei yksinomaan heidän viimemainittu vihattu toimensa, vaan myöskin kuninkaan uskonnollinen mieliala hänet siihen saattoi.

Uskonnollisena, ritarillisena ja jalomielisenä on Ludvig suuri oikea keski-ajan ruhtinas. Hänen loistavaan hoviinsa Ofeniin kerääntyi Magyarein aatelistoa, jonka entiset raa'at elämäntavat vaihtuivat länsimaisiksi; sivistys kohosi suuressa määrässä, ja Ludvig perusti ensimmäisen yliopistonkin Fünfkircheniin. Unkarissa alkoi uskonnollis-ritarillinen katsantotapa kehittyä vasta nyt, jolloin se Länsi-Europan maissa jo oli häipymään päin.

Ludvigin kuoltua tuli Unkarin kuninkaaksi hänen vävynsä *Sigismund,* joka v. 1410 sai Saksan keisarinarvonkin. Hän ei kuitenkaan saata Ludvigin aikuista suuruutta ylläpitää, yhtä vähän kuin hänen seuraajansakaan, itävaltalainen *Albrekt;* ja tämän jälkeen sisälliset riidat pääsevät taas puhkeamaan, koska ei mieskuntoista kruununperijää ollut. Mutta silloin ryhtyy eräs vähäpätöisestä suvusta syntynyt aatelismies, *Juhana Hunyady,* kansan tahdosta valtion johtoon. Unkarilla on näet nyt ankara taistelu taisteltavana, kun Turkkilaiset Tonavan toiselta puolelta tunkeutuvat Europaan. Kristikunta jäi Unkarilaisten suojeltavaksi islamin uskolta ja itämaiselta raakuudelta. Ja tässä he ovatkin suorittaneet suuren tehtävän, josta kaikki Länsimaat ovat heille kiitollisia. Hunyady taisteli ensin kuolemaansa asti (v. 1458), jolloin hänen poikansa *Matias Corvinus* valittiin kuninkaaksi, vaikka hän vasta oli 16-vuotias. Matias oli suuri soturi, niinkuin isänsäkin; hän muun muassa muodosti itselleen seisovan sotajoukon pestatuista miehistä, n. k. »mustan legioonan», joka oli jalkaväen tärkein osasto. Isänsä tapaan hän taisteli Tonavan seuduilla Turkkilaisten kanssa ja olisi saattanut antaa heille tuntuviakin iskuja, mutta hän käytti sotavoimiansa myöskin Böömin kuningasta Yrjö Podjebradia ja Saksan keisaria Fredrik III:tta vastaan, ottaen viimemainitulta hänen perintömaansakin. Unkarin hallitsija oli luonnonlahjojensakin puolesta aikalaisistaan etevin; »kuningas Matias», kirjoittaa eräs paavin legaatti, »voittaa suuresti hengenlahjojensa, kaunopuheliaisuutensa, rohkeutensa ja älynsä puolesta kaikki tuntemani ruhtinaat». Sivistyksen harrastajana hän tuli kuuluisaksi, hankkien muun muassa itselleen kirjaston, jossa oli 50,000 nidosta, suunnaton lukumäärä silloin

kuin kirjapainotaito vasta juuri oli keksitty ja useat kirjat vielä käsin kopioittiin. Unkarin levottomat magnaatit hän osasi pitää rauhallisina ja kutsui ne pääkaupunkiin, jossa suuren ja loistavan hovin läheisyydessä sekä hänen mahtavan persoonallisuutensa vaikutuksesta puolueriidat lakkasivat. »Kansa menetti hänessä suurimman kuninkaan, minkä se milloinkaan on omistanut», sanoo muuan historiankirjoittaja.

Unkarin suuruus ei kauaa kestänytkään, mutta se oli tällä ajalla estänyt turkkilaisvallan ensimmäisessä tuoreudessaan ja innostuksessaan Europan sisäosiin pääsemästä, samoin kuin Kaarle suuren esi-isät 8:nnella vuosisadalla Frankkien valtiossa. Matias Corvinuksen kuoltua se joutuu Itävallan Habsburgin suvun omaksi ja menettää tämän kautta suuressa määrin omituisen kansallisen leimansa ja voimansa.

Unkarilaisia setureja. (Hans Burghmairin puupiirroksen mukaan.)

XXVIII.

Itä-Rooman keisarikunnan häviö ja Turkin valtakunnan muodostuminen.

Kreikan keisarikunnan heikkous. — Slavilaiskansojen perustamat valtiot Balkanin niemimaalla. — Itä-Roomaa jo ennen ahdistettu Aasian puolelta. — Osmanien alkuperä. — Heidän tulonsa Europaan. — Bajazet. — Timur Lenkin valloitukset. — Angoran tappelu. — Konstantinopolin valloitus. — Turkkilaisten sotalaitos. — Janitsharit ja spahit. — Sotilasläänit. — Pashat. — Laki ja tuomarit. — Valloituksia jatketaan Aasiassa. — Ristiretkeä puuhataan Turkkilaisia vastaan. — Taistelu jatkuu Balkanin niemimaalla. — Rodos-saarta yritetään valloittaa. — Belgradin puolustus. — Soliman II:sen aika. — Turkki ei muodostu europalaiseksi valtioksi.

Itä-Rooman keisarikunta jäi olemaan vielä vuosituhanneksi Länsi-Rooman hävittyä; yhdenmukainen helleniläinen sivistys antoi sille elinvoimaa, joka piti sitä hengissä, vaikkapa sen piirissä asui monta eri sukuperää olevaa kansaa. Koko keski-ajan kuluessa oli sen ollut tarvis puolustaa asemaansa pohjoisesta ja idästäpäin ahdistavia viholliskansoja vastaan; Länsi-Europasta se oli jotenkin erillään, varsinkin sen jälkeen kuin molemmat kirkkokunnat olivat eronneet toisistaan (v. 1054). Ainoastaan ristiretkien aikana oli yhteys vilkas, koska ristijoukot useimmiten kulkivat Pyhäänmaahan Kreikkalaisen keisarikunnan kautta; mutta ne vaan lisäsivät sen jo entistä heikkoutta, ja v. 1204 n. s. neljännelle ristiretkelle lähteneet ritarit siitä jo tekivät lopun. Latinalainen keisarikunta länsimaisine lääniaatelistoineen muodostui nyt sijaan. V. 1261 se kuitenkin jo loppuu ja Kreikkalainen keisarikunta uudistuu jälleen, mutta entistä vielä heikompana. Hallinto, joka ennen oli ollut täsmällisesti järjestetty, joutui länsimaisen järjestelmän kautta ikäänkuin suunniltaan pois, johon sitä oli vaikea palauttaa; epäjärjestys ja anarkia tulee sijaan. Palaiologilaiset keisarit, jotka uudistumisen jälkeen hallitsivat, olivat kahta lukuunottamatta heikkoja tai vähäpätöisiä eivätkä voineet oloja parantaa. Itämainen kauppakin, joka ennen oli tuottanut varoja, joutui Venetsian ja Genuan haltuun; edellinen anasti Arkipelagin saaret ja käänsi Itämaiden kaupan suureksi osaksi kulkemaan Aleksandrian kautta; Genua taas, joka oli ollut Palaiologeille apuna keisarikunnan uudistamisessa, sai siinä tästä alkaen suuria kauppaetuja, jotka vähensivät valtion

tuloja. Itä-Rooma ei myöskään saattanut sulattaa itseensä Balkanin niemimaalle tungenneita monia kansoja; kristinuskon ne kyllä omistivat, mutta pitivät oman kansallisuutensa. Varsinkin slavilaiset kansakunnat olivat sille rasituksena. Näillä on jotenkin samantapainen asema Itä-Rooman alueella kuin Germanilaisilla ennen oli ollut Länsi-Roomassa. Kroatia, Serbia, Slavonia, Herzegovina, Bosnia ja Montenegro olivat heidän asumiaan, siirtyipä heitä niemimaan eteläosiinkin asti. He perustivat pieniä valtioita, jotka eivät suurta merkitystä saavuttaneet. *Serbian valtakunta* kuitenkin muodostui suureksi ja sen mahtavuuden aika oli

Manuel Palaiologos, byzantilainen keisari vaimoineen ja lapsineen. (Miniatyyrikuva 15:nneltä vuosisadalta.)

14:nnen vuosisadan keskivaiheilla, jolloin kuningas *Tapani Douchan* laajensi sen alaa Hellaan rajoille asti sekä lähelle Konstantinopolin portteja. Näyttipä jo siltä, että Serbian kuningas perisi heikon Kreikkalaisen keisarinkin. Mutta tämä valta vaipui pian vähäpätöiseksi Tapani Douchanin kuoltua.

Toinen voimakkaampi kansa olivat *Bulgarit* (ks. luk. XIV), jotka olivat muuttuneet Slavilaisiksi, jouduttuaan heidän keskuuteensa asumaan. 10:nnellä vuosisadalla he muodostivat suuren valtakunnan sillä alalla Tonavan eteläpuolella, jota vieläkin heidän nimensä mukaan kutsutaan Bulgariaksi; mutta 14:nnellä vuosisadalla sen täytyi jättää johtajamahtinsa Serbialle. Tonavan pohjoispuolella, Moldaussa ja

Valakiassa, asui *Rumaneja,* jotka johtavat sukuperänsä ja nimensä Roomalaisista, sanoen polveutuvansa keisari Trajanuksen Daciaan lähettämistä siirtolaisista. Kaksi herttuakuntaa syntyi täällä 13:nnella vuosisadalla, toinen *Moldaussa,* toinen *Valakiassa,* mutta suurta merkitystä ei kumpikaan saavuttanut.

Europan puoleiset naapurikansat eivät saattaneet vanhalle riutuneelle keisarikunnalle kuoliniskua antaa; idästä Aasian puolelta se tuli. Jo aikaisemmin oli turmio ollut sieltä päin tulossa Kreikkalaiselle keisarikunnalle, sillä jo 7:nnellä vuosisadalla Arabialaiset piirittivät Konstantinopolia; mutta silloin se vielä omin voiminsa pelastui; 11:nnellä vuosisadalla taas *Seldshukit* alkoivat yhä enemmän lähennellä Vähän-Aasian länsirannikkoa, pitäen Europaakin silmällä; mutta silloin ristiretkien Länsimaissa synnyttämä innostus pidätti heidän valloitushimoansa. Kun 14:nnellä vuosisadalla taas uusi vaara uhkaa, ei keisarikunnalla enää ole tarmoa ja voimaa itseänsä puolustamaan, eikä Länsimailla saada ristiretkien innostusta uudestaan vireille, vaikka sitä yritetään. Itä-Rooman keisarikunnan täytyy hävitä, ja Muhammedin oppi pääsee Europan itäosaan samaan aikaan kuin se saman maanosan länsiosasta, Pyreneain niemimaalta, karkotetaan.

Suuren mongolilaisen valloittajan Dsingiskhaanin (ks. luk. XIV) mukana oli eräs Kaspianmeren takaisesta Khorasanista kotoisin oleva turkkilaisheimo kulkenut Vähään-Aasiaan, jonne se jäi asumaan, ruveten Ikonionin seldshukkilais-sulttaanin palvelukseen; noin 3—400 perhettä heitä alussa vaan oli. Palkaksi sai heidän päällikkönsä *Erthogrul* pienen maa-alan Frygiassa. Seuraava päällikkö *Osman* teki kansansa itsenäiseksi sekä valloitti suuren osan läntisestä Vähästä-Aasiasta. Osmania pidetäänkin valtakunnan perustajana, ja hänen nimensä mukaan kansaa aljettiin kutsua *Osmaneiksi.* Hän kuoli v. 1326, ja perintönä sanotaan hänen jättäneen suola-astian, juhlavaatteet, uuden turpaanin, joukon hevosia, muutaman härkäparin sekä lammaslauman; siinä ei siis ollut muuta, kuin paimentolaispäällikön tavallinen omaisuus. Osmanin seuraajan, *Orkanin,* aikana tämän poika *Suleiman* jo tulee Europan puolelle, eräs kreikkalainen keisari kun oli pyytänyt apua kilpailijaansa vastaan. Apu annetaan, mutta samassa anastavat Turkkilaiset vahvan Gallipolin linnoituksen Hellespontoksen rannalla. Seuraava sulttaani *Amurat I* voittaa Serbialaiset ja Bulgarit, laskee heidät veronalaisiksi, ja valloittaa melkein koko niemimaan. Hänen seuraajansa *Bajazet,* jota mahtavan voimansa ja nopeiden sotaliikkeittensä vuoksi on kutsuttu nimellä *Ilderim,* s. o. *Salama,* voitti Unkarin kuninkaan Sigismundin

johtaman suuren kristittyjen sotajoukon, jossa oli ranskalaisia, saksalaisia y. m. ritareja *Nikopolin* tappelussa v. 1396; noin 60,000 Turkkilaista sanotaan tappelussa kaatuneen ja 10,000 kristittyä vankia surmautti

Timur Lenk. (Miniatyyrikuva.)

Bajazet tappelun jälkeen. Itä-Rooman keisarin hän pakotti maksamaan itselleen veroa ja alkoi jo Konstantinopolia piirittää. Keisari Manuel koetti saada Länsimaista apua, käyden itse Pariisissa ja Lontoossa valittamassa surkeata asemaansa. Keisarikunnan loppu näkyi jo olevan

tulossa, mutta silloin Bajazetin täytyi lähteä Vähään-Aasiaan, jonne julma vihollinen oli saapunut.

Timur Lenk, s. o. ontuva, eli *Tamerlan* oli yksi tuollaisia hurjia maailmanvalloittajia, joita Itämailta silloin tällöin ilmaantuu. — Dsingiskhaanin valtakunta oli hajonnut pieniin osiin ja erään osan Dsagataissa (Turkestanissa) sai Tamerlan osakseen. Samarkand oli hänen pääkaupunkinsa, josta hän lähti valloituksille. Keski- ja Länsi-Aasian hän ensin valloitti, Pohjois-Intiaan hän tuli, kulkien Himalaijan yli, ja liitti sen valtaansa. Venäjän eli Kaptschakin khaanikunnan hän niinikään laski valtansa alle, uudistaen siten mongolilaisvallan, joka jo oli häviämäisillään. Julmuudessa ja hurjuudessa Tamerlan vie voiton sekä Attilasta että Dsingiskhaanista. Ispahanissa Persiassa hän esim. murhautti 70,000 ihmistä; Intiaan tullessaan hän vangitsi 100,000, jotka surmattiin; kaupunkien porteille hän rakennutti pyramideja ihmispäistä, 20,000—30,000 kussakin; Bagdadin valloitettuaan hän voiton merkiksi pystytti obeliskin 90,000 ihmispäästä. Toisinaan hän hautautti elävänäkin vankejansa. 35 vuotta Tamerlan tällä tavalla yhtämittaa valloituksilla ollen riehui.

Tämä julma valloittaja saapuu v. 1402 Vähään-Aasiaan, jonne Bajazet nyt rientää häntä vastaan. Kesäkuun 16 p:nä mainittuna vuonna on *Angoran* kentällä ratkaiseva taistelu, johon noin miljoona soturia yhteensä sanotaan ottaneen osaa; voitto jääpi Tamerlanille, ja Bajazet joutuu vangiksi, mutta hän kuolee jo 9 kuukautta sen jälkeen. Koko Vähä-Aasia on Mongolien vallassa, mutta kun he pyrkivät lännemmäksi, tuli meri vastaan, jonka äärellä he olivat voimattomia. Sen vuoksi kääntyi Timur, jo 70-vuotiaana, Kiinaa vastaan, valloittaakseen senkin, mutta matkalla hän kuoli v. 1405. Hänen perustamansa suuren valtion kävi samoin kuin muiden itämaalaisten valloittajain valtakuntien; se hajosi moneen osaan.

Kun idän puolelta näin uhannut vaara oli poistunut, ryhtyy Bajazetin toinen seuraaja *Amurat II* (1421—1451) taas Balkanin niemimaalla turkkilaisvaltaa vakaannuttamaan ja valloituksia jatkamaan. Unkarilaiset urhoollisen Juhana Hunyadyn johdossa esiintyvät silloin taisteluun, voittaen useita turkkilaisjoukkoja. Nyt saapuu myöskin eräs ristijoukko, jonka paavin legaatti on saanut kokoon Saksasta ja Böömistä, ja tähän liittyy vielä Puolan kuningas Vladislaw, jolla oli ylin johto armeijassa, sekä Juhana Hunyady joukkoineen. Amurat pyytää nyt rauhaa, johon Hunyady suostuikin 10:ksi vuodeksi. Mutta samassa tulee tietoja kristityille, että sulttaania vastaan oli Aasiassa sota syntynyt,

jonka vuoksi heillä olisi sopiva hetki kukistaa koko Osmanien valta. Paavin legaattikin saarnailee, että uskottomille annettua lupausta ei tarvitse pyhänä pitää. Sotajoukko vietiin siis Tonavan yli, mutta sulttaani olikin saanut Aasian puolelta Genualaisten laivoilla suuresta maksusta tuoduksi 40,000 miestä. Heidän sotavoimansa oli nyt nelinkertainen kristittyjen joukkoihin verrattuna, ja perinpohjainen olikin näiden tappio *Varnan* luona (v. 1444).

Amuratin seuraaja *Muhammed II* (1451—1481) ryhtyi Konstantinopolia piirittämään. Kaupungissa on ainoastaan 7000 puolustajaa, joiden joukossa 2000 Venetsialaista ja Genualaista, mutta 260,000 Turk-

Muhammed II. (Leikiraha.)

kilaista on sitä piirittämässä, ja sulttaanilla oli vielä laivasto sataman suussa, jonka Kreikkalaiset ketjuilla olivat sulkeneet estääkseen siten vihollisen pääsemästä sitä tietä kaupunkiin. Mutta Muhammed kuljetutti erästä puusiltaa myöten laivansa kannaksen poikki satamaan, jonka jälkeen Toukokuun 29 p:nä v. 1453 alkoi ankara hyökkäys. Urhoollisesti Kreikkalaiset puolustivat itseänsä; viimeinen keisari *Konstantinus XI* kaatui, ja vaan katu kadulta, kortteli korttelilta kaupunki joutui vihollisille. Kaatuneen keisarin ruumis, joka löydettiin kuolleitten joukosta, tuotiin Muhammedille; hän leikkasi pään irti, asettaen sen pylvään nenään katseltavaksi.

Verraten pieni ja sivistymätön kansa oli täten Europan vanhimman valtion hävittänyt. Nuoren, pilaantumattoman kansan sotainen voima sekä se uskonnollinen innostus, joka Turkkilaisissa vallitsi, niin-

kuin Arabialaisissa 6:nnella ja 7:nnellä vuosisadalla, sen oli aikaansaanut; »Paratiisi on kalpojen siimeksessä», sanoo profeetta, ja siihen Turkkilaiset luottivat. Mutta sen lisäksi oli heidän sotalaitoksensa kristittyjen sotalaitosta etevämpi; sotakuri oli parempi kuin Länsimaiden feodaalijoukoissa, ja he osasivat taitavasti valaa kanuunia sekä käyttää tykistöä kaupunkien piirityksessä. Muhammed II, ryhtyessään Konstantinopolia piirittämään, antoi valaa kanuunan, jonka kuljettamiseen tarvittiin 50 härkäparia ja 200 miestä. Taitavasti he niinikään osasivat paikkoja varustaa. Suurempia sotajoukkojakin saattoi Turkin sulttaani käyttää sodissaan kuin Länsimaiden hallitsijat, hänellä kun oli rajaton valta alamaistensa yli. Länsimaiden valtiolaitos oli aristokratinen, mutta Turkissa olivat kaikki samanarvoisia, jonka vuoksi voitiin ilman erotusta käyttää kyvykkäitä henkilöitä tärkeimmissäkin toimissa. Sotavoiman tärkein osa oli *janitsharein* joukko, jonka Amurat I oli muodostanut. Voitettujen kristittyjen lapsia otettiin heidän vanhemmiltaan, kasvatettiin islamin oppiin, ja heihin koetettiin juurruttaa kaikin tavoin uskonnollista kiihkoa, johon yhdessä ankaran kurin kanssa heidän voimansa perustui. Janitsharien kesken oli uskonnollinen veljeys yhdistävänä siteenä, ja he olivat siis kristikunnassa olevien hengellisten ritarikuntien tapaisia. Janitsharit olivat jalkamiehiä, *spahien* joukko taas muodosti ratsujoukon. — Sotilaille annettiin voitetuista maista läänejä, *timar*-nimisiä, joita he eivät kuitenkaan itse viljelleet, vaan kristityt orjat tekivät peltotyöt, suorittaen verojakin omistajalle. Läänit eivät menneet perintönä, vaan joutuivat valtiolle omistajan kuoltua, jonka vuoksi täällä ei voinut muodostua perinnöllistä ylimystöä, joka olisi, niinkuin Länsi-Europassa, tullut hallitsijalle haitaksi. Janitsharien joukko oli sulttaanin vallan paras tuki, ja vahvaa tukea hän tarvitsikin maassa, jossa suurin osa asukkaista oli vieraita ja alamaisuuteen pakotettuja; mutta se tuli hänen vallalleen ennen pitkää vaaralliseksi, kun se rupesi näyttämään voimaansa levottomuuksia toimeenpanemalla. Amurat II:sen aikana oli ensimmäinen kapina. Tuo joukko oli kuitenkin olemassa 19:nnen vuosisadan alkuun asti, jolloin se hajoitettiin.

Turkkilaisvaltakunnan hallitus oli, niinkuin Itämailla yleensä, despoottinen; sulttaani on alamaistensa hengen ja omaisuuden herra; hänen oikkunsa saattaa tuottaa korkeimmallekin virkamiehelle ilman tutkintoa ja tuomiota kuoleman, tai korottaa halvan orjan korkeimpaan asemaan. Maakuntiin pantiin hallintoa pitämään entisten keisarien asettamien virkamiesten sijaan *pashat,* jotka mielivaltaisesti kohtelivat asukkaita. Koranin määräykset olivat lakina. Turkkilaiset *kadit* eli tuomarit ja *ulemas*

eli lainselittäjät niitä käytäntöön sovittivat. Kirkkojen asemasta ristinmerkkeineen kohosi nyt moskeijoja minareteineen, joiden päässä oli puolikuu, turkkilaisvallan vertauskuva. Komea Sofian kirkkokin muutettiin moskeijaksi ja Konstantinopolista, jota turkkilaiset kutsuvat *Stambuliksi*, teki Muhammed II valtakuntansa pääkaupungin, muuttaen entisen palatsin asuinpaikakseen, *seraljiksi*, ja kutsuen sinne muualta 10,000 perhettä asumaan. Uusi outo kieli tuli vallitsevaksi, uudet vaateparret, joista varsinkin turpaani ja leveät housut olivat outoja, tuli hallitsevan kansan mukana; uusia tapoja, niinkuin monivaimoisuus ja orjuus, tuli yleiseksi. Kristityt kansat saivat kuitenkin pitää uskontonsa, lakinsa ja tuomioistuimensa, vieläpä entisen veronmaksutavankin. Paljon selkkauksia ja riitoja syntyi kuitenkin uuden esivallan aikana ja on vuosisatojen kuluessa pitkittynyt, jatkuen yhä vieläkin.

Turkkilaiset eivät jättäneet valloituksiansa Itä-Roomasta lopun tehtyään, vaan he jatkoivat niitä idässä Aasian puolella ja yrittivät myöskin länteenpäin Europaan valtaansa levittää. Aasiassa he saavat valtansa ulottumaan aina Eufrat ja Tigris-virtojen tuolle puolen Persianlahteen asti; Syria siihen liitettiin, vieläpä Egyptin Mamelukitkin tunnustivat sulttaanin herruutta. 16:nen vuosisadan kahden ensimmäisen vuosikymmenen kuluessa nämät valloitukset olivat suoritetut, *Bajazet II:sen* ja *Selim I:sen* aikana, jotka olivat suuria sotureita. Samaan aikaan oli Europan kansojen kanssa taisteltu, mutta Balkanin niemimaata kauemmaksi Turkkilaiset eivät päässeet, ennenkuin Soliman II:sen aikana, joka hallitsi vv. 1520—66, siis jo uudella ajalla.

Konstantinopolin valloitus oli Länsi-Europassa herättänyt yleistä hämmästystä ja pelkoa, jonka vuoksi taas, kun uskottomat olivat itse Europaan päässeet asettumaan, tahdottiin uskonnon nimessä lähteä niitä karkottamaan. Varsinkin Saksan keisarin Fredrik III:nen kansleri, kuuluisa *Aeneas Silvius*, joka v. 1458 *Pius II:sen* nimellä tuli paaviksi, oli innokas ristiretkeä puuhaamaan. Regensburgin valtiopäivillä hän kaunopuheliaalla tavalla esitti asiaa, kuvaillen Turkkilaisten karkotusta helpoksikin, ja paaviksi päästyään hän Mantuan kirkolliskokouksessa sai päätetyksi jonkinlaisen ristiretken, mutta hän kuoli kesken puuhiaan v. 1464. Länsimailla ei enää ollut samallaista harrastusta yhteisiin uskonnollisiin yrityksiin kuin neljä vuosisataa aikaisemmin; sekä keisari, kristikunnan maallinen päämies, että paavi, hengellinen päämies, olivat voimattomia ja ikäänkuin vanhuuden uuvuttamia; kansoilla taas oli omat harrastuksensa, joita he pitivät itselleen tärkeämpinä kuin kaukaisten uskottomien karkottamista. Sen vuoksi jäi Europan puolustaminen nii-

den kansojen tehtäväksi, jotka asuivat Balkanin niemimaata lähimpänä ja joiden oma asema ja edut olivat vaarassa. Niinpä Balkanin slavilaiset kansat ja Rumanit jatkoivat Konstantinopolin valloituksenkin jälkeen kauan aikaa taistelua, ja Albanian vuorimaassa urhoollinen *Yrjö Kastriota,* jota Turkkilaiset kutsuivat Skanderbegiksi, verraten häntä Aleksanteri suureen, teki kuolemaansa asti (v. 1467) urhoollista vastarintaa. Venetsialaiset koettivat niinikään säilyttää kauppapaikkojansa Kreikan vesillä. V. 1479 Venetsian signoria teki ensimmäisen rauhan sulttaanin kanssa, saaden pitää kauppapaikkansa, mutta sen täytyi suorittaa veroa. Rodos-saarelle Palestiinasta siirtyneet Johannitain ritarit puolustivat kauan

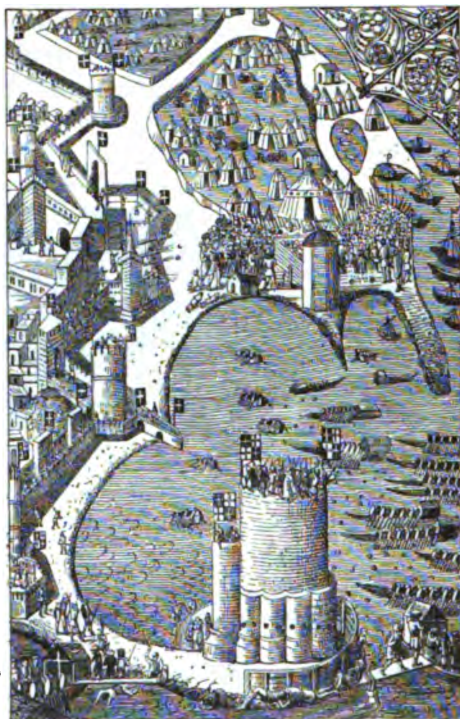

Kristittyjä vankeja turkkilaisleirissä. (Ranskalainen miniatyyri 15-vuosisadalta.)

aikaa urhoollisesti asemaansa ja sen kautta myöskin kristikuntaa. V. 1480 olivat jo Turkkilaiset olleet saamaisillaan heidän kaupunkinsa valtoihinsa viskattuansa 3,500 kivikuulaa sinne, mutta mies miestä vastaan taisteltaissa karkotettiin heidät. Vasta v. 1522 he sen valloittivat, ja ritarit muuttivat silloin Maltan saarelle. Ennen muita ottivat kuitenkin Unkarilaiset osaa Europan ja kristinuskon puolustukseen Turkkilaisia vastaan samassa kuin puolustivat omaa maatansa.

Tonavan seuduille asti oli Turkin herruus jo levinnyt, ja v. 1455 Muhammed II toi 150,000 hyvin varustettua soturia kaikkine tarpeineen Belgradin lujan linnoituksen luo, lausuen, että hän toivoi kahden kuukauden kuluttua saavansa Unkarin pääkaupungissa Ofenissa syödä illallista. Silloin fransiskaanimunkki *Juhana Capistrano,* joka kiihottavilla puheillaan ja tulisella uskoninnolla oli saanut jonkinlaisen joukon ympä-

rilleen, niinkuin Amiens'in Pietari v. 1096, johti tämän Belgradin avuksi. Siinä oli kaikellaista väkeä: munkkeja, pappeja, porvareja, seikkailijoita ja maankiertäjiä, varustettuna keihäillä, rautakoukuilla tai muilla puutteellisilla aseilla; sotakuri ja järjestys olivat tuntemattomat. Juhana Hunyady saattoi kuitenkin taidollaan käyttää sitäkin 60,000:nteen mieheen nousevaa joukkoa hyväkseen säännöllisen väkensä mukana. —

Turkkilainen laivaste hyökkää Rodos-kaupunkiin v:na 1480. (Miniatyyrikuva.)

Sulttaanin laivaston Tonavalla hän oli hävittänyt, ja kun vihollinen hyökkäsi linnoitukseen, kohtasi sitä kauhea vastarinta. Vallit ja ulkovarustukset joutuivat Turkkilaisten käsiin, mutta kaupungin kaduilta pakotettiin janitsharitkin peräytymään 70-vuotiaan Capistranon kiihottamien ja Hunyadyn johtamien joukkojen edestä. Muhammed haavoittui itse pahasti ja hänen täytyi paetessaan jättää leirinsäkin kristittyjen valtaan.

Juhana Hunyadyn ja Matias Corvinuksen johdossa jatkaa Unkari taistelua, mutta viimemainitun kuoltua sillä ei enää olekaan samaa voimaa näytettävänä. Seuraavan vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla se

suureksi osaksi joutuu Turkkilaisten vallanalaisuuteen, joka kestää 150 vuotta. *Soliman II:sen* aikana saavuttaa Turkki muutenkin suurimman mahtavuutensa; hän kukistaa ne voimat, jotka olivat Europassa hänen edeltäjiänsä pidättäneet; Rodos-saaren hän ottaa Johannitain ritareilta, Välimerta hän hallitsee laivoillansa; kuusi retkeä hän tekee Unkariin, tullen v. 1529 aina Vienin edustalle asti, jota hän ei kuitenkaan saa valloitetuksi. Aasiassa kaikki Itä-Rooman entiset maat kuuluvat hänelle, samoin Egypti Afrikassa, vieläpä Pohjois-Afrikan muutkin rantamaat. Mutta tuo mahtavuus ei ollut pitkällinen, sillä Turkin valta on samanluontoinen kuin kaikki itämaiset valtiot ovat olleet. Despoottisen hallitsijan johtamina ja uskonnollisen innon valtaamina Turkkilaisetkin osasivat äkkiä suuren valtion miekkansa avulla muodostaa, mutta valloituksiaan he eivät ole osanneet lainsäädännöllä, hallinnolla ja oloja järjestämällä itseensä lähentää ja sulattaa. Ja kun tuore voima äkkiä puhjettuaan alkaa haihtua, on myöskin vallan onttous ja heikkous näkyvissä. Aasialaisena on Osmanien valtio pysynyt, eikä se milloinkaan ole voinut muodostua europalaisten valtioiden vertaiseksi.

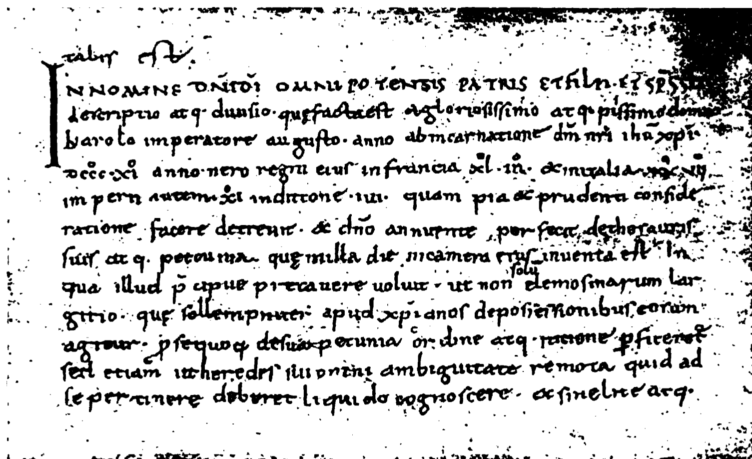
XXIX.

Katsaus keski-ajan henkiseen ja kirjalliseen elämään.

Rooman sivistys häviää. — Kaarle suuren ja hänen seuraajiensa sivistysharrastukset. — Hinkmar ja Johannes Scotus Erigena. — Uusi pimeyden aika. — Maailmanlopun pelko. — Vireä elämä alkaa. — Kaksi eri suuntaa keski-ajan elämässä. — Skolastiikka. — Anselmus, Abelard, Thomistit ja Scotistit. — Mystillinen suunta, Pyhä Bernhard. — Kanoninen ja roomalainen laki. — Luonnontieteet. — Alkemia. — Tähtitiede. — Lääketiede. — Taikausko. — Noidat ja niiden tutkiminen. — Usko pyhimyksiin. — Saarnat. — Koulut. — Oppiaineet. — Opettajat. — Yliopistojen synty. — Ylioppilaselämä. — Vanhimmat yliopistot. — Ritarirunous. — Trubaduurit, truverit, minstrelit ja minnelaulajat. — Kansanrunous. — Historiankirjoitus. — Näytelmät. — Rakennustaide. — Kuvanveisto- ja maalaustaide. — Rooman ja Kreikan kirjallisuutta aljetaan harrastaa. — Dante ja Divina Comedia. — Petrarca. — Boccaccio. — Silmäys Suomen henkiseen elämään. — Kristinusko on pintapuolinen Suomessa. — Papiston heikko sivistys. — Kansanrunous jatkuu. — Suomen keskiaikuinen kirjallisuus.

Kansainvaellukset hävittivät vanhan hyvin järjestetyn Rooman valtion ja sijaan ilmestyi sekasortoa, turvattomuutta ja epäjärjestystä;

samoin vanhan ajan henkinen sivistys joutui hukkaan, ja sen sijaan tuli raakuus ja tietämättömyys. Barbaarit koettivat kuitenkin omistaa Rooman oloja, jonka suuruus ja maine heidän mieltänsä viehätti ja jota he kunnioituksella katselivat, mutta he eivät osanneet sovittaa sen valtiollisia ja yhteiskunnallisia laitoksia omiin oloihinsa, sillä ne olivat heille liian vieraita. Ainoastaan kirkko, joka oikeastaan oli ollutkin Roomalle vieras, säilyi, liittäen helmaansa kaikki barbaarit, ja sen suojassa sekä sen ylläpitämänä henkinen sivistys pääsi vähitellen Länsimaissa elpymään. Vanhalta Roomalta kirkko peri latinankielen, jonka se omanaan ja sivistyksen kielenä piti halki koko keski-ajan; mutta se muuttui katoli-

Kaarle suuren testamentin alku, näyte senaikuisesta pergamenttikäsikirjoituksesta.

sessa kirkossa ja sai uuden leiman. Kirkko näet vieroi pakanallista sivistystä ja Rooman kirjallisuutta, jonka vuoksi ei samaa kieltäkään saanut jäljitellä. Jo Gregorius suuri sääsi, ettei kristinopin uutta henkeä saata sitoa vanhan kieliopin muotoihin. Klassillisesta latinankielestä kehittyi sen johdosta keski-ajan pilaantunut munkkilatina, jota tavataan sen ajan kirjallisuudessa.

Kaarle suuri saattoi hajallaan olevat Länsimaiden kansat Rooman malliin muodostetun suuren valtion suojaan, jossa järjestys ja turvallisuus oli vallitsemassa, ja hän myöskin koetti saada henkisen sivistyksen elpymään. Olemme aikaisemmin nähneet, miten hän harrasti tätä asiaa; kouluja hän perusti, kirkon virkoihin hän asetti oppineita miehiä, ja tiedon valon tuli olla jalostavana voimana hänen suuren valtionsa kaikissa kansanluokissa. Kapitularioissaan hän säätää, ettei ainoastaan

epävapaitten maalaisten poikien, siis sellaisten, jotka kirkon virkoihin aikoivat, vaan myöskin vapaiden miesten poikien, siis soturiksi aikovien, oli kouluissa itselleen oppia hankkiminen. Mutta Kaarle suuri kuolee, hänen valtionsa hajoaa ja koulut joutuvat rappiolle; jalosukuiset heittävät kieliopin ja valmistautuvat ainoastaan miekan käyttämiseen. Hänen seuraajansa yrittävät tosin ylläpitää ja edistää henkistä sivistystä, jossa suhteessa varsinkin Kaarle kaljupää on tunnettu; »opintojen seisahdus johtaa tietämättömyyteen uskon asioissa ja köyhyyteen tiedoissa», sanotaan eräässä määräyksessä vuodelta 859, jossa entisiä kouluja kehotetaan ylläpitämään. Pariisin koulu, josta myöhemmin kehittyi Europan kuuluisin opinahjo, oli jo silloin olemassa; muutamia opistaan kuuluisia miehiä tavataan ikäänkuin Kaarle suuren aikuisten oppineiden perijöinä. Niistä on tunnettu Rheims'in arkkipiispa *Hinkmar*, ja varsinkin *Johannes Scotus Erigena* (Irlannista kotoisin), joka laski pohjan keski-ajan filosofiselle systeemille ja kuninkaan käskystä käänsi latinaksi Aristoteleen kirjoituksia. Munkit kirjoittivat homilioita (saarnoja), messukirjoja, pyhimystaruja sekä kronikoita eli tietoja ajan tärkeimmistä tapauksista, jotka, vaikkakin ovat kuivia ja mehuttomia muistiinpanoja, ovat sangen tärkeitä keski-ajan historian tuntemiselle, sillä niihin suuri osa tietojamme perustuu.

Yhdeksännen vuosisadan lopulla alkaa taas pimeyden aika, joka on täydellisessä sopusuhteessa silloin vallitsevan valtiollisen ja yhteiskunnallisen sekasorron kanssa. Kaarle suuren valta pirstaantuu moneen osaan, riidat ja taistelut ovat jokapäiväisiä ilmiöitä, viikingit, Sarasenit ja Magyarit tulevat lisäksi tekemään ihmisten tilan vielä turvattomammaksi. Nälkävuodet ja ruttotaudit ovat niinikään melkein joka vuosi ihmisten kurjuutta enentämässä, ikäänkuin uhaten tehdä maailmasta lopun. Maailmanlopun uskoivat 10:nnen vuosisadan ihmiset olevankin lähellä, sillä raamatussa mainitulla tuhatvuotisella valtakunnalla luultiin tarkoitettavan kristikuntaa, joka loppuisi v. 1000. Pelolla kaikki varustausivat sitä vastaanottamaan, ja kirkolle ja luostareille tehtiin suuressa määrässä lahjoituksia, koska siten jokainen tahtoi hankkia itselleen autuuden tulevassa elämässä.

Mutta uusi vuosituhat alkoi entiseen tapaan, eikä odotettua maailman häviämistä kuulunutkaan. Ihmisten mielet riemastuivat ja virkistyivät; Jumalan hyvyyttä oli kiittäminen siitä, että maailma sai vielä jatkua, ja Jumalaa kunnioittaakseen ryhtyivätkin ihmiset nyt vireään toimintaan. Ristiretkiä aljettiin puuhata, kirkkoja ja luostareja rakennettiin entistä enemmän; Ranskassa yksin ilmestyi 11:nnellä vuosisadalla niitä

326 ja 12:nnellä 702, kun niitä edellisten kahdeksan vuosisadan kuluessa oli yhteensä rakennettu ainoastaan 1100. »Maailma näyttää menettäneen vanhuutensa ja pukeutuvan uusista kirkoista valkeaan pukuun», sanoo eräs aikalainen. Henkisellä alalla syntyy myöskin vilkas liike, ja vasta nyt keski-ajan varsinainen sivistys alkaakin kehittyä.

Keski-ajan henkisessä elämässä on kaksi eri suuntaa, jotka kulkevat vierekkäin toisilleen vieraana, hengellinen eli kirkollinen, joka on valtavampi, voimakkaampi, ja vakavampi, sekä maallinen, joka on vilkkaampi, nuorteampi, mutta kehittymättömämpi ja pintapuolisempi. Katolisen kirkon olemme edellisissä kertomuksissa nähneet pyrkivän vallitsemaan koko kristikuntaa valtiollisellakin alalla, johon se jo oli pääsemäisillläänkin, mutta vielä suuremmassa määrässä ja kiinteämmin se vallitsi henkisellä alalla, ohjaten kaikkia sivistysharrastuksia. Hengen viljelys ei tarkoittanutkaan mitään muuta kuin uskontoa tai oikeammin kirkkoa; kirkonmiehet olivat sen ylläpitäjiä ja harrastajia, niiden hallussa oli nuorison opetus, niillä kaikki tieteet, joiden suunnan he määräsivät kirkon opin mukaisesti; taiteet samoin tarkoittivat vaan kristinopin palvelusta.

Tärkein tiede oli tietysti *jumaluusoppi* eli kirkon opinkappalten tutkiminen, mutta sen läheisessä yhteydessä oli filosofia, »jumaluusopin palvelijatar», jonka tarkoitus oli järjen avulla selittää ja näyttää tosiksi nuo opinkappaleet. Tätä tiedettä sanotaan *skolastiikaksi* (kouluviisaudeksi), koska sitä kouluissa harrastettiin. Jo yllämainittu Johannes Scotus Erigena oli järjen avulla selittänyt kirkon oppia, mutta antaen siinä niin suuren arvon järjen vaatimuksille, että hänen mielipiteensä tuomittiin vääriksi. Hän kielsi esim. helvetin ja pahojen henkien olemassa-olon, koska paha ei ollut oleellista laatua, vaan ainoastaan hyvän turmeltumista ja kieltämistä; pyhä ehtoollinen oli ainoastaan vertauksellinen toimitus. Kuuluisa Canterburyn arkkipiispa *Anselmus* († 1109) koetti koko mahtavan henkensä voimalla ja dialektiikan (ajatusopin) avulla näyttää kirkon opinkappaleita tosiksi; hän on muun muassa puhtaasti järjen avulla koettanut todistaa Jumalan olemisen (n. s. ontologinen todistus); mutta usko on hänestä kuitenkin tärkeämpi kuin järki ja sen tulee pitää järkeä vallassaan. Suurimman maineen keski-ajan skolastikoista on *Abelard* († 1142) saavuttanut, sekä oppinsa tähden että onnettoman rakkautensa johdosta *Heloiseen*. Pariisiin saapui paljon oppilaita kuuntelemaan hänen luentojaan, joita hän taivasalla piti, ja vielä sittenkin, kun hän erämaahan pakeni, tahtoen päästä yksinäisyyteen, seurasivat kuulijat perässä. Hänen katsantotapansa oli vaapaa kaikesta

auktoriteetista, jota hän ei hyväksynyt; järjestä hän tahtoi saada uskolle tukea, eikä hän antanut arvoa sellaiselle uskolle, jonka perustuksena ei ollut ajatus; »täällä maan päällä», sanoo hän, »ovat mysteeriot rajoitettavat siihen määrään, etteivät ne sodi järkeä vastaan». Mutta tällaista oppia monet pitivät vaarallisena, ja häntä syytettiin kerettiläisyydestä, jonka johdosta eräs kirkolliskokous tuomitsi hänen kirjansa poltettaviksi. — Myöhemmistä skolastikoista ovat tunnetuimmat dominikaanimunkki *Tuomas Aqvinolainen* († 1274) sekä fransiskaanimunkki *Johannes Duns Scotus* († 1308), jotka edustivat eri suuntia keski-ajan filosofiassa; koko oppinut maailma jakaantui sen johdosta kahteen puolueeseen, *Thomistit* ja *Scotistit,* jotka kiivaasti väittelyissään toisiansa vastustivat, käyttäen kaikkia mahdollisia ajatuksenkäänteitä hyväkseen, tehden viek-

P. Augustinus opettaa filosofiaa. Hänen jalkainsa juuressa makaa Aristoteles. (Maalaus 1400-luvulta.)

kaita kysymyksiä ja koettaen sukkelilla vastauksilla saada vastustajansa sanattomaksi.

Kirkon oppi oli se aines, jossa skolastiikka työskenteli, mutta ajatusoppi, jota siinä noudatettiin, oli Aristoteleen muodostama. Ensin tuli se Arabialaisten kautta tunnetuksi, vaikka puutteellisena ja virheellisenä, mutta sittemmin opittiin Byzantilaisilta hänen teoksensa paremmin tuntemaan. Hänen ajatus-sääntöjensä mukaan selittivät keski-ajan hurskaat filosofit, missä suhteessa järki ja jumalallinen ilmoitus olivat toisiinsa, sekä kolminaisuusopin salaperäisyyttä; he tahtoivat saada selville, oliko maailma iankaikkinen, vai oliko se häviävä; ihmisen vapauden ja Jumalan tahdon välistä suhdetta he selittivät; he tutkivat niinikään enkelien olemusta ja heidän suhdettaan ihmisiin; synnistä ja armosta he koettivat saada järjen mukaisen selityksen; katolisen kirkon ehtoollisoppi leivän ja viinan muuttumisesta Kristuksen ruumiiksi ja vereksi on heidän

keksimänsä. Mutta viimein he joutuivat joutaviin sanansaivartelemisiin ja viisastelemisiin; niinpä tuumailtiin paljon, saisiko hiiri Kristuksen ruumista ja verta, jos se sattumalta söisi papin vihkimän rippileivän *(hostian)*. Stolastiikka ei ollut itsenäinen tiede, vaan se oli omituinen tapa, jolla eri seikoista saatettiin väitellä; »se oli jonkinlaista sielun voimistelua, jossa ponnistuksen palkkana ei ollut jonkun salatun totuuden keksiminen, vaan sanasodassa saavutettu voitto».

Skolastiikan vastakohdaksi syntyikin sen vuoksi *mystillinen* suunta, joka antaa tunteelle suuremman arvon; ihmisen tulee vaipua uskonnollisessa mietiskelyssään Jumalan yhteyteen. Tässä kohden se muistuttaa vanhan ajan lopulla vallinnutta uusplatonista filosofiaa. Tunteen piti muka johtaa ihmistä jumalallisten salaisuuksien näkemiseen. Sen perustaja oli *Pyhä Bernhard,* toisen ristiretken puuhailija sekä äsken mainitun Abelardin suuri ja pelottava vastustaja, joka häntä vääräistä opistakin syytti. Hän ylläpiti kirkon puhdasta oppia kaikkea erehdystä vastustamalla. Bernhard oli keski-ajan kirkonmiehen oikea perikuva. Vasten isänsä tahtoa hurskaan äidin kasvattamana hän meni ankarista säännöistään tunnettuun Citeaux'n luostariin, mutta hän ei tyytynyt niihinkään, vaan säärsi vielä ankarammat perustamassaan Clairvaux'n luostarissa noudatettaviksi, ollen itse elämässään hyvänä esimerkkinä. »Hän söi kaikkea, hän joi vettä tai öljyä, mitä vaan oli käsillä, sekä makasi kovalla vuoteella; mutta voidakseen siinä nukkua, hankki hän unen ahkeralla työskentelyllä yölläkin sekä virsien laululla ja päivän töillä.» Kidutuksesta kalpeilla kasvoillaan hän vaikutti ihmisiin yhtä paljon kuin puheellaan. Mystillisen suunnan etevimmät edustajat ovat: munkki *Bonaventura* († 1274), jonka käyttämä kieli on kauneutensa puolesta parasta, mitä keski-ajalla kirjoitettiin, sekä *Johannes Gerson,* († 1429), joka Kostnitzin kirkolliskokouksessa oli etevin puhuja ja esiintyi kirkolliskokouksen aseman puolustajana paavien yliherruutta vastaan. *Eckart* († 1329), *Tauler* († 1361) ja *Suso* († 1365) kuuluvat niinikään kuuluisimpain mystikkojen joukkoon.

Jumaluusopin läheisessä yhteydessä oli *kanonisen lain* tutkiminen, jota katolisessa kirkossa noudatettiin ja joka oli raamatun perustukselle kehittynyt. 12:nnellä vuosisadalla aljettiin myöskin tutkia *roomalaista oikeutta* Justinianuksen lakikirjan mukaan, joka keski-ajan alkuaikoina oli ollut unohduksissa. Feodaaliset oikeuskäsitteet rupesivat nyt väistymään tämän tieltä; hallitsijoiden olemme nähneet näitä lakimiehiä (legistejä) suosivan, koska he opettivat heidän kaikkivaltaisuuttansa; niinpä Ranskan kuninkaat kutsuivat heitä parlamenttiinsa, ja roomalaiseen lakiin

Fredrik Barbarossa vetosi, kun hän tahtoi saada valtaansa Italiassa tunnustetuksi. Bolognan yliopistossa oli vanhin ja kuuluisin paikka, jossa oikeustiedettä tutkittiin, vaan aljettiin sitä muuallakin harrastaa.

Luonnontieteet, joita kirkonmiehet myöskin harrastivat, olivat vielä suuressa määrin taikauskon vallassa, sillä luonnon salaisuuksien perille eivät keski-ajan oppineimmatkaan miehet saattaneet päästä. Espanjan Arabialaisilta näiden tieteiden tutkiminen etenkin sai virikettä. Ensimmäinen kuuluisa luonnontieteiden harjoittaja on munkki *Gerbert,* joka sittemmin Sylvester II:sen nimellä oli paavina (999—1003). Hän

Oppinut työhuoneessaan. (Puupiirros keski-ajan loppupuolelta.)

tutki algebrata ja astronomiaa sekä valmisteli maapalloja ja aurinkokellon; mutta kansa piti hänen töitään ihmeinä ja häntä itseään noitana, jonka sielu oli pahalle hengelle myyty. *Albertus Magnus* († 1280) ja englantilainen *Roger Baco* († 1292) työskentelivät fysiikan, kemian ja tähtitieteen alalla. Taikauskoa olivat nämätkin tieteet. Niinpä kemian tutkijat, n. k. *alkemistit,* kuluttivat aikaansa yrittäessään keksiä n. k. »viisasten kiveä», jonka avulla voitaisiin saada eri metalleja sekoittamalla kultaa. Monet käyttivät koko elinaikansa tähän; suurissa laboratorioissa he ahkerasti työskennellen ja metalleja sekoitellen koettivat tuon toivotun salaisuuden perille päästä. »Suuri eliksiiri», jota ei myöskään voitu löytää, olisi taas tuottanut kultaa, timanttia, terveyttä, vieläpä pitkän

iänkin. Hukkaan ei alkemistien työ kuitenkaan mennyt, vaikkeivät he löytäneetkään viisasten kiveä ja suurta eliksiiriä, sillä kokeissaan he tekivät monta hyödyllistä keksintöä, joista Arabialaiset jo olivat muutamia tunteneet; niinpä opittiin vettä destilloimaan ja keksittiin useita suoloja ja monia metalleja; ruudinkin sanotaan Roger Bacon keksineen, vaikka sen valmistaminen lienee Arabialaisilta opittu. Tähtitiede oli jotenkin samalla kannalla kuin Assyrialaisilla ja Babylonialaisilla, sillä keski-ajankin tähtientutkijat, *astroloogit,* luulivat taivaankappalten asemasta voivansa ennustaa salaisia asioita. Mutta näitä tarkastaessaan he kuitenkin oppivat tuntemaan niitä lakeja, jotka taivaankappalten liikkeessä vallitsevat. Myöskin lääkärit olivat alkemian ja astrologian taikauskon vallassa, sillä hekin luulivat, että taudin alku piileilee tähtien asemassa. Vasta myöhemmin pääsi lääketiede järjellisemmälle tolalle, kun aljettiin tutkia vanhan kreikkalaisen Hippokrateen ja arabialaisen oppineen Avicennan teoksia. Salernon ja Montpellier'in yliopistot olivat tunnettuja lääketieteellisistä opinnoista.

Kun tiedemiehetkin olivat joutuneet näin harhaan, niin kumma ei ole, jos taikauskoa tavataan kansassa, joka yleisesti uskoi noitia ja poppamiehiä. Luultiin, että nämät onnettomat olivat liitossa pahan hengen kanssa, jonka avulla he muka saivat tavallista suurempia aikaan. Itse kirkonmiehet uskoivat tätä; dominikaanimunkit etupäässä laskivat liikkeelle kirjoituksia, joissa noitien uskoa perusteltiin. Paavi Johannes XXII antoi v. 1330 määräyksen, että kaikki pahan hengen saastuttamat henkilöt saisivat saman rangaistuksen kuin kerettiläiset, s. o. kuoleman roviolla. (Miekkaa ei muka kirkko saanut käyttää, koska veren vuodattaminen oli kielletty.) Keski-ajan loppupuolella noidantutkinnot, joissa viattomia ihmisiä syytettiin ja tuomittiin, tulivat yhä yleisemmiksi; niinpä Johanna d'Arc tuomittiin kuolemaan, vaikkei hän ollut tehnyt muuta kuin puolustanut isänmaataan; Augsburgissa upotettiin muuan kylvettäjän tytär, koska eräs ruhtinaan poika oli häneen rakastunut. Syytöksiä oli tavallisesti kolme: yhteys pahan hengen kanssa, noitien juhlissa olo, sillä niiden arveltiin salaisissa paikoissa pitävän pitoja, joissa itse paholainenkin oli läsnä, tai kolmanneksi paholaisen antamalla mahdilla tavaran, karjan tai ihmisten vahingoittaminen. Tutkinto oli raaka ja julma, sillä syytetyt pakotettiin kidutuksella tunnustukseen, ja rangaistuksena oli kuolema. — Vielä uudella ajalla tavataan tällaisia noitakäräjiä; Ruotsissa ja Suomessa ne olivat tavallisia vielä 17:nnellä vuosisadalla. Olivatpa sellaisetkin miehet, kuin Reuchlin ja Lutherkin, vakuutettuja noituudesta ja henkien ilmestymisestä ihmisten joukkoon.

Toisaalta taas uskottiin myöskin pyhimysten, pyhäinjäännösten, vieläpä kuvienkin yliluonnolliseen vaikutukseen; mielellään ostettiin joku kappale vapahtajan rististä tai kappale Pietarin veneen purjeesta tai arkkienkeli Gabrielin siiven kynä, joita munkit kylläkin kaupan tarjosivat. Ne olivat ihmisillä hyviä taikakaluja. Mutta muutenkin saattoi joku pyhimys huudettaissa tulla avuksi; niinpä eräs nainen suuresti kunnioitti Canterburyn arkkipiispaa Tuomasta ja huusi yhtämittaa: »Pyhä Tuomas, armahda meitä», ja oli opettanut papukaijansakin lausumaan samat sanat. Eräänä päivänä haukka vei linnun, mutta kun se lausui mainitut sanat, päästi haukka saaliinsa kynsistään. Mutta saavatpa pahantekijätkin samalla tavalla apua; niinpä eräs suuri varas oli tuomittu hirtettäväksi, mutta hän kääntyy palavalla rukouksella Pyhän Neitsyen puoleen; silloin nuora katkee, hän putoaa maahan ja pakenee kiireesti uusille pahoille töille.

Kansa oli kokonaan kaiken opin ulkopuolella; ainoa opetus, minkä se sai, oli jumalanpalveluksessa annettu, mutta siinäkin ulkonainen puoli oli pääasia. Välistä tavataan kuitenkin saarnojakin, joita koetettiin sovittaa kuulijoiden käsityskannan mukaan, sekä kertomuksia, joilla tahdottiin ylläpitää heidän mielenkiintoaan, sillä vaikeata näkyy olleen pidättää keski-ajan ihmisiä kirkossa torkkumasta. Niinpä eräs munkki, kun huomasi seurakunnan nukkuvan, sai sen herätetyksi lausumalla: »Oli kerran Artur-niminen kuningas»; mutta sitten hän moittimalla huomauttaa: »Kun minä puhun Jumalasta, niin te nukutte, mutta satuja kuulemaan te kyllä heräätte!» Joku kuulijakunnasta saattoi joskus keskeyttää saarnaajan tiedustellakseen häneltä puhutun johdosta tai tehdäkseen vastaväitteen.

Keski-ajan *koulut* olivat täydellisesti kirkon yhteydessä, ja yksinomaan kirkon palvelukseen aikovat niissä opetusta nauttivatkin, jonka johdosta jo koulupojat saivat papillisen nimen *diaconi* (suomeksi *teinit*). Jo Kaarle suuri oli määrännyt luostarein yhteyteen perustettavaksi kouluja, joissa munkit opettaisivat. Näitä n. k. *luostarikouluja* ylempiä olivat *katedraalikoulut,* joita perustettiin piispanistuinten yhteyteen ja olivat piispan valvonnan-alaisia. Oppiaineina olivat halki keski-ajan n. k. *»seitsemän vapaata taidetta»,* jotka käsittivät koko senaikuisen viisauden määrän. Ne jaettiin kahteen ryhmään, joista ensimmäiseen, *»triviumiin»,* kuului grammatiikka, s. o. latinan kielioppi, retoriikka, s. o. puheoppi, jonka tarkoitus oli totuttaa selvään ajatuksensa lausumaan, sekä dialektiikka eli väittelyoppi, joka keski-ajalla oli hyvin tärkeä; toiseen ryhmään, *»qvadriviumiin»* taas kuului aritmetiikka, geometria,

astronomia ja musiikki. Näiden tieteiden opetusta harrastettiin vaan siinä määrässä, kuin sitä kirkossa tarvittiin; niinpä opetettiin astronomiaa pääasiallisesti sitä varten, että voitaisiin laskea, milloin pääsiäisjuhla eri vuosina oli; musiikki taas oli kirkkoveisuuta. Sen jälkeen kuin nämät yleiset aineet oli luettu, seurasi saarnatekstien, messukirjojen ja raamatun lukeminen. Opetus kävi latinankielellä, ja suullinen esitys oli tärkeä,

Paavi Gregorius suuri opettajana. (Puupiirros eräästä v. 1500 painetusta teoksesta.)

koska oppikirjoja ei ollut. Oppilaat istuivat permannolla pahnojen päällä ja opettaja munkkipuvussaan tuolilla heidän edessään, ankaran näköisenä ja vitsa aina läheisyydessä, sillä sen avulla sekä vallattomuus että laiskuus ja tarkkaamattomuus karkotettiin oppilaista. Olipa tavallista, että nuoremmat opettajatkin sitä saivat ojennukseksi vanhemmilta. Eikä tuota rangaistusta häpeällisenä pidetty, vaan hyvinkin terveellisenä.

Tuo koulun antama oppi oli kauan aikaa ainoa, mikä saatavissa oli; mutta virkeänä ristiretkien aikana syntyi korkeampia oppilaitoksia,

yliopistoja, melkein kuin itsestään olojen vaikutuksesta. Suullinen esitys oli opin saamisessa välttämätön, koska oppineet eivät kirjojen kautta saattaneet tietojaan levittää. Ja missä tiedettiin jonkun etevän miehen oppia jakavan, sinne kerääntyi kaukaisemmistakin maista kuulijoita. Olemme edellä maininneet, mitenkä hartaat kuulijat seurasivat Abelardia erämaahankin. Ja kun samaan kaupunkiin tuli useita eri tieteen esittäjiä, liittyivät sekä opettajat että oppilaat yhdyskunnaksi, niinkuin keskiajalla oli samallaisen toimen harrastajilla tapana; he saivat omat oikeutensa ja sääntönsä, joiden mukaan heitä tuomittiin; heillä oli oma hallinto, jota hoitamaan he valitsivat virkamiehiä. Arabialaisilla oli jo aikaisemmin korkeita oppilaitoksia, joissa luonnontieteitä, filosofiaa ja mate-

Juristi Jason de Magno luennoimassa. (Ranskalainen puupiirros v:lta 1533.)

matiikkaa harrastettiin; Kreikkalaisessa keisarikunnassa oli kouluja, joissa opetettiin lakitiedettä. Länsimailla syntyivät vanhimmat yliopistot Italiassa; niinpä Bolognassa, niinkuin ennen mainittiin, aljettiin 12:nnella vuosisadalla Justinianuksen lakikirjaa tutkia, ja Fredrik Barbarossa antoi v. 1158 opiskeleville laajat oikeudet; Salernossa taas syntyi samoihin aikoihin yliopisto, jossa etupäässä lääketiedettä harrastettiin. Kuuluisin yliopisto keski-ajalla oli kuitenkin Pariisin, jonka säännöt ja oikeudet Filip II August v. 1215 vahvisti, mutta joka jo sitä ennen oli ollut olemassa. Jumaluusoppi ja skolastinen filosofia olivat Pariisin yliopiston tärkeimmät oppiaineet, ja sen maine oli niin suuri, että yksin kuninkaiden ja paavien täytyi kuulustella sen mieltä.

Yliopistossa opiskelevat jakaantuivat, niinkuin vielä nytkin, eri tiedekuntiin eli fakulteetteihin, joita oli neljä: jumaluusopillinen, lääketie-

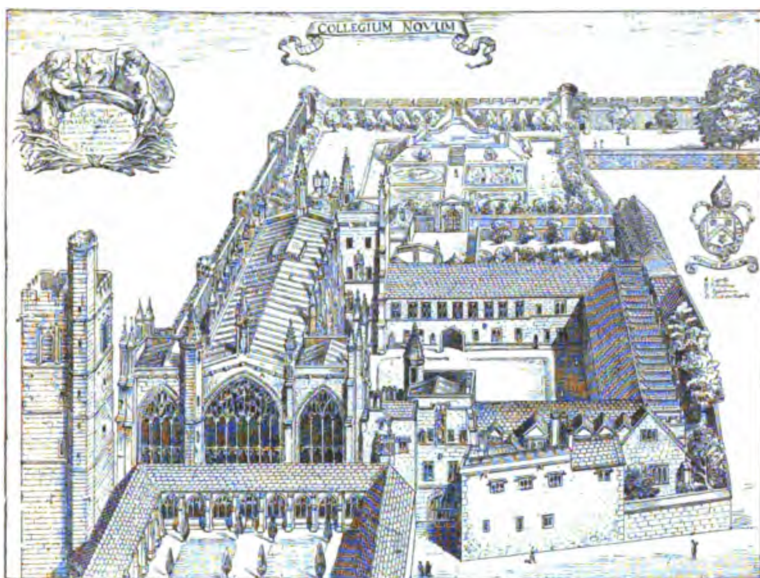
teellinen, lainopillinen ja taidetten tiedekunta, johon viimemainittuun kuului filosofia sekä nuot yllämainitut seitsemän vapaata taidetta. Taidetten tiedekunta oli Pariisin yliopistossa tärkein, sillä siihen kuuluvilla oli oikeus valita rehtori, jota muutkin tiedekunnat tottelivat. Hän valittiin ainoastaan kolmeksi kuukaudeksi kerrallaan. Paitsi tiedekuntajakoa tavataan jo aikaisin kansakuntajako eli natsionilaitos, sillä ne opiskelevat, jotka olivat samoilta seuduilta tai samasta maasta, liittyivät lähemmin toisiinsa; heillä oli omat kokouksensa, oma rahastonsa ja oma esimiehensä, jota sanottiin prokuraattoriksi. Pariisin yliopistossa kuuluivat siellä opiskelevat Ruotsalaiset ja Suomalaiset englantilaiseen kansakuntaan. Opiskelevien luku oli muutamissa yliopistoissa sangen suuri; niinpä Bolognassa oli sen alkuaikoina yli 10,000 oppilasta, Pariisissa tavallisesti 15—20,000, joskus 30,000 asti; eivätkä nämät olleet ainoastaan nuorukaisia, jotka virkoihin päästäkseen opintoja harjoittivat, vaan usein ikämiehiä, jotka olivat tulleet opinhaluaan tyydyttämään.

Ei kuitenkaan keski-ajan ylioppilaiden aika yksinomaan opinnoissa kulunut, vaan monet, varsinkin nuoremmat, tuhlasivat paljon aikaa vallattomassa elämässä ja raaoissa huveissa. Keski-ajan tavat eivät ylimalkaan olleet hienoja; karkeus näkyy teinienkin elämässä, ja varsinkin ylioppilasten. Juominen, katumetelit, tappelut ovat tavallisia ilmiöitä, ja murhiakin tapahtuu usein. Pariisin ylioppilaista sanotaan, että heitä joka yö kulkee aseilla varustettuina pitkin katuja, särkien talojen portteja. Riitoja ja tappeluja oli eri kansakuntien välillä, upseerien ja ylioppilasten kesken, porvarien ja ylioppilasten, yliopiston ja piispan, papistoon kuuluvien ja munkkien kesken j. n. e. Verisiä taistelujakin tavataan eri riitapuolien kesken. Niinpä kerran Pariisin oppilaita meni huvittelemaan St. Germain'in seuduille, jonka asukkaat olivat vanhastaan näiden vihamiehiä. Yht'äkkiä alkaa kirkonkello soida ja huuto »kuolema papeille» kuuluu; maalaiset estävät heiltä paluun ja ottavat useita vangiksi, muutamat saivat surmansa, toiset taas haavoittuivat maalaisten miekkojen ja keppien iskuista. — Samantapaista elämää oli muissakin yliopistoissa ja jatkui vielä kauan uudella ajallakin.

Paitsi jo mainitsemiamme yliopistoja syntyi Oxfordissa kuuluisa korkeakoulu samaan aikaan kuin Pariisissa; Montpellier'issa niinikään; vanhin saksalainen yliopisto perustettiin Pragiin v. 1348. Kun saksalaiset ylioppilaat suuttuivat Pragissa oleviin Tshekkiläisiin heidän kansallisisten harrastustensa tähden, lähtivät he pois ja asettuivat Leipzigiin (v. 1407), jonka johdosta silläkin yliopisto sai alkunsa. Ruotsissa perusti Sten Sture v. 1477 Upsalan yliopiston, vaikka se ei pitkiin aikoihin

saavuttanut suurta arvoa; Köpenhaminan perustettiin v. 1479. Suomi sai yliopiston vasta uudella ajalla, v. 1640, jolloin Turun yliopisto perustettiin.

Se henkinen vireys, joka oli saanut yliopistot syntymään, herätti samaan aikaan keski-ajan *maallisenkin kirjallisuuden* henkiin. Munkit ja papit olivat keski-ajan alussa Kristuksen oppia levittäessään koettaneet hävittää kaikki kansojen vanhat pakanuuden aikuiset runot ynnä muut vanhat muistot. Mutta Kaarle suuri, jonka suuri henki näki

Oxfordin korkeakoulu, perustettu 1386, siinä kunnossa kuin se oli 1600-luvulla.

näidenkin arvon, alkoi koota niitä, ja niinikään hän alkoi tutkia saksankieltäkin. Hänen hurskas poikansa sitävastoin heitti koko tämän toiminnan sikseen. Kokonaan häviämään eivät nuo hengen-aarteet kansoissa kuitenkaan päässeet, vaan hiljaisuudessa ne kulkivat miespolvesta toiseen, kunnes niihin taas kiinnitettiin huomiota. 11:nnellä vuosisadalla alkaa maallinen runous ilmaantua julkisuudessa, samassa kuin ritarisuus saapi suuremman arvon; latinankielen rinnalle ilmestyy nyt kansojen oma kieli, pappien ja munkkien rinnalla kirjallisuuden luojina maallikoita. Mutta nämät molemmat suunnat pysyvät vieraina toisilleen; maallinen kirjallisuus ei saa hengelliseltä sen täydellisempää muotoa ja vakavuutta, hengellinen taas ei omista maalliselta sen nuorteutta ja

elinvoimaa. Kirkon latinankielinen kirjallisuus edustaa yleiskirkollista sivistystä, maallinen taas kansallista. Kansallisten valtioidenkin olemme nähneet ristiretkien aikana pääsevän alullensa muodostumaan, ja samaan aikaan alkaa kansan kieli esiintyä runoudessa. Espanjassa alituiset taistelut antoivat aihetta urhoollisten sankarien ylistämiseen, mutta Etelä-Ranska on tämän uuden n. s. ritarirunouden varsinainen kotimaa, josta se levisi myöskin Italiaan. Kieli, jota näissä maissa puhuttiin, oli muodostunut latinasta ja sen vuoksi sitä nimitetään romaanilaiseksi; se oli silloin vielä kaikissa mainituissa maissa jotenkin samallainen. Runoilijat, *trubaduurit,* joista useimmat kuuluivat alempaan aatelistoon, kulkivat aatelislinnasta toiseen laulujansa esittämässä; niillä, jotka eivät itse saattaneet laulaa, oli mukana n. k. *jonglöri,* joka esitti laulut; viimemainitut kuitenkin myöhemmin tulivat ilveilijöiksi, joita naurettiin, mutta halveksittiin. Trubaduurit esittivät etupäässä lemmenlauluja; naisten kunniaa ja ylistystä, ritarien hyveitä ja toimia he lauloivat, mutta toiset ivasivat munkkeja, pappeja, jopa itse paaviakin. Kuuluisimpia oli *Bertran de Born,* joka tulisissa lauluissa ylistää urhoollista Richard Leijonamieltä; eräs *Guiot* laulaa Rooman hovista, »joka on täynnä syntiä, se on pahuuden pesäpaikka, josta kaikkinainen turmelus leviää». Etelä-Ranskassa oli tällainen laulurunous eli lyriikka tavallisin. Pohjois-Ranskassa taas lauloivat *truverit* pitemmissä eepillisissä runoissa kansallissankareista, etupäässä Kaarle suuresta ja Rolandista, tai brittiläisestä Arturista ja hänen pyöreän pöydän ritareistaan, tai esitettiin vanhan ajan sankarien toimia, varsinkin Aleksanteri suuren, taikkapa käsiteltiin pyhimystaruista saatuja aineksia, niinkuin salaperäisestä pyhästä Gralista eli vapahtajan verestä, joka Kristuksen kyljestä oli saatu ja timantti-astiassa Europaan tuotu; Tristanin ja Lancelotin tarut kuuluvat samaan ryhmään. Englannissa tällaisia runoilijoita nimitettiin *minstreleiksi,* Saksassa ne ovat tunnetut *minne-laulajien* nimellä, jotka varsinkin suurien hohenstaufikeisarien aikana olivat suosittuja. Kuuluisimpia on *Walter von der Vogelweide,* joka läheisesti liittyi Fredrik II:seen ja katkeralla tavalla ivasi paaveja ja heidän pyyteitään. Myöhemmin kun ritarisuus alkoi riutua, jatkui tämä runous, vaikka heikompana ja etupäässä uskonnollisena, porvaristossa *meister-laulun* nimellä.

Ritarirunouden ohessa pääsivät arvoon kansanrunotkin, jotka olivat syntyneet jo pakanuuden aikana; niinpä Saksalaisten suuri eepos *Niebelungenlied* koottiin v. 1200 vaiheilla; siinä kuvataan kansainvaellusten levottomia aikoja ja taisteluja 39:ssä osastossa eli runossa. Friisien keskuudessa, jotka asuivat Pohjanmeren rannoilla, koottiin toinen eepillinen

runosarja *Kudrun*-sankarista. Espanjan kansallissankariin *Cidiin* liittyvät runot, joissa kerrotaan kristittyjen ja Maurien välisistä taisteluista, muodostettiin kokonaiseksi sarjaksi. Anglosaksien runot taas kertovat *Beowulf*-nimisestä sankarista. Skandinavialaisten pakanuuden aikuiset muistot, maailmanviisaus ja katsantotapa ovat esitettynä *Edda*-nimisissä kokoelmissa, jotka Islannissa, missä pakanuus kauemmin säilyi, koottiin 13:nnen vuosisadan alkupuolella Snorre Sturlesonin toimesta. Suomalaisten pakanuuden aikuiset sankarilaulut pysyivät vielä kauan

Truvereja ja jonglöreja ylhäisissä pidoissa. (Miniatyyrikuva.)

aikaa sivistyneiltä salassa; keski-ajalla niihinkin liittyi kristinopin vaikutuksesta uusia uskonnollisia aatteita, niinkuin monessa kohden Kalevalassa on nähtävänä.

Historiallisten tietojen muistiinpaneminen oli pääasiallisesti munkkien toimena, jotka latinaksi laativat *kronikoita,* niinkuin keski-ajan alkupuolellakin. Vähitellen alkoivat maallikotkin äidinkielellään kirjoittaa n. k. *memoaareja,* s. o. muistiinpanoja aikansa tapahtumista. Ranskassa sai tämä kirjallisuudenlaji alkunsa ja siellä sen etevimmät edustajat edelleenkin olivat. Niinpä *Joinville* kirjoitti Ludvig pyhän elämäkerran, jonka hyvä ystävä hän oli ollut; *Villehardouin* oli ritarina mukana neljännellä ristiretkellä ja kuvailee elävästi Konstantinopolin valloitusta

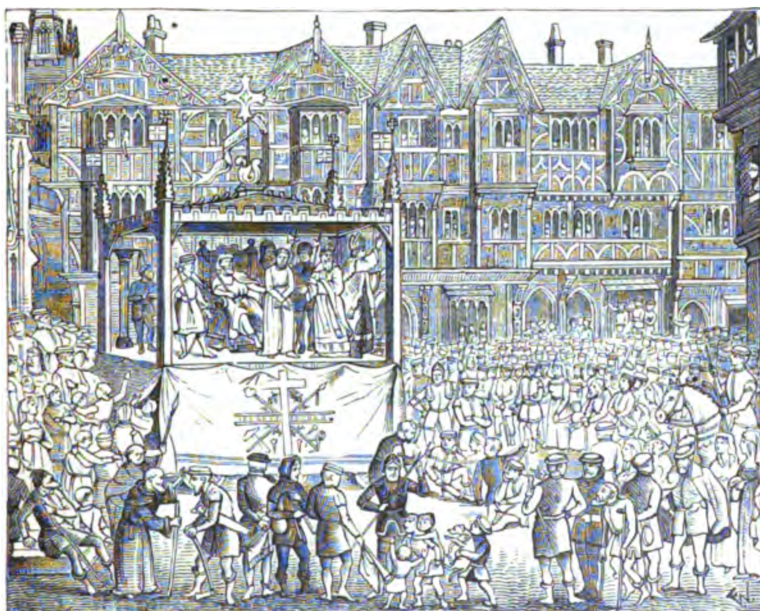
ynnä muita tämän retken tapahtumia. *Froissart,* joka eli myöhemmin († 1401), kulkee kuin trubaduurit ritarilinnasta toiseen ja esittää kirjoituksissaan vilkkaalla tavalla hovi- ja leirielämää, turnajaisia ja taisteluja, jota vastoin *Comines,* Ludvig XI:nnen aikalainen, käsittelee tapahtumia valtiolliselta kannalta ja osottaa senkin kautta ajan hengen muuttuneen.

Keski-ajan sivistyksestä kun on puhe, on myöskin mainittava *näytelmistä,* sillä niistä meidän näytelmätaiteemme on kehittynyt. Niinkuin kaikki harrastukset kehittyi tämäkin kirkon vaikutuksen-alaisena, vaikka sen alkuperä on etsittävä kauempaa, Kreikan ja Rooman näytelmätaiteesta. Uskonnonmenoista olemme nähneet Kreikan näytelmätaiteen saaneen alkunsa, vaikka se myöhemmin sai maallisen luonteen ja 5:nnellä ja 6:nnella vuosisadalla oli, varsinkin Itä-Roomassa, muuttunut sisällykseltään kevytmieliseksi. Keski-ajallakin kansa vaati teaatteria, ja silloin katolinen kirkko, joka olevien olojen ja kansan vaatimusten ja käsityskannan mukaan muodosteli toimiaan, omisti näytelmätkin, antaen niille uskonnollisen luonteen. Jo Kaarle suuren aikana mainitaan kirkollisia näytelmiä esitetyn. Raamatun tapahtumista saatiin aiheita: Kristuksen syntymästä, hänen kärsimyksensä historiasta, taivaaseen-astumisestaan j. n. e.; näyteltiinpä myöskin marttyyrien ja pyhien miesten elämänvaiheita ja toisinaan otettiin niihin aihe aina maailman alusta asti. Siten syntyi jättiläisnäytelmiä, joiden esittäminen kesti monta päivää; Englannissa näyteltiin yhtä tällaista *miraakkelia* 8 päivää, jopa eräässä Ranskan kaupungissa näytteleminen kesti 25, toisessa 40 päivää. Niille, jotka seurasivat tällaisia näytelmiä alusta loppuun asti, oli luvattu synninpäästö, joka osottaa niiden läheistä suhdetta kirkkoon. Kirkossa niitä toisinaan pantiinkin toimeen, mutta useimmiten ne väenpaljouden tähden pidettiin taivasalla. Näytäntöä varten tarvittiin kolmikertainen lavarakennus, jossa ylimmäinen kuvasi taivasta, missä Isä Jumala oli, keskimmäinen maata ja alimmainen helvettiä. Pappien johdolla näytelmät järjestettiin, mutta näyttelijöinä esiintyi tavallisesti kierteleviä ilveilijöitä, joiden ammattiin tämä kuului; niissä tarvittiin useita kymmeniä, satojakin henkilöitä. Vaikka esitettävä aine oli uskonnollinen, niin muodostui näytelmä useinkin naurettavaksi ja meidän käsityksemme mukaan raa'aksi, mutta keski-ajan ihmisiä se ei loukannut. Näitä näytelmiä nimitettiin *mysteerioiksi* tai *miraakkeleiksi,* mutta esitettiinpä niiden ohessa n. k. *moraliteetteja,* joissa persoonoidut hyveet ja paheet esiintyivät, ja joiden tarkoitus oli vaikuttaa siveellisesti katsojiin.

Näytelmien joukkoon saattaa lukea myöskin monellaiset seremoniiat, juhlakulut, joita katolinen kirkko rakasti, sekä monet huvit, joita kirkossa

pidettiin, ja joista vakava mieliala oli kaukana. Sellaisia oli aasinjuhla, jolloin kunnioitettiin sitä aasia, millä Neitsyt Maria pakeni Egyptiin; aasi kuljetettiin alttarin eteen, pappi osotteli aasin huutoa ja seurakunta huusi vastaukseksi.

Keski-ajalla *taide* samoin kuin tiedekin oli kirkon palveluksessa, ja tässä kohden maallikot ja kirkonmiehet liittyivät toisiinsa, sillä eri maallista taidetta ei ollut. Kirkkojen rakentaminen niin juhlallisiksi kuin mahdollista olikin rakennustaiteen tarkoitus. — Vanhimmat kirkot olivat

Miraakkelinäytäntö markkinoilla. (Miniatyyrikuva.)

yksinkertaisia ja puusta rakennettuja, jonka vuoksi tulipalot niitä usein hävittivät; mutta 11:nnellä vuosisadalla aljettiin käyttää kiveä rakennusaineena, ja niiden ulkomuoto muuttui myöskin yhä komeammaksi.

Kun keisari Konstantinus suuri antoi julistuksen, jonka kautta kristinoppi tuli luvalliseksi Rooman valtakunnassa, lahjoitti hän myöskin kristityille heidän jumalanpalvelustaan varten useita yleisiä rakennuksia, *basilikoita,* joita oli käytetty tuomioistuinten kokouspaikkana eli raatihuoneena. Ja näiden rakennusten muotoisiksi kristityt arkkitehditkin alkoivat kirkkoja rakentaa. Ne olivat, niinkuin basilikat, suorakulmion muotoisia, sisältä jaettuina kolmeen osaan eli laivaan, jotka pilaririvit

erottivat toisistaan. Rakennuksen taka-osassa oleva paikka, jossa tuomarit olivat istuneet, jätettiin piispalle eli papille, joka toimitti jumalanpalveluksen; sen edessä taas oli alttari. Kirkon oikealla puolella oleva laiva oli miesväen paikka, vasemmalla sivustalla olevassa taas oli naisväki; mutta keskilaivassa, joka pidettiin arvokkaampana osana, oli hengelliseen säätyyn kuuluvia henkilöitä sekä sellaisia, jotka valmistettiin kirkon yhteyteen otettaviksi.

Tästä basilika-kirkosta kehittyivät ne eri kirkon muodot, joita keskiajalla tavataan. Kreikkalaisessa keisarikunnassa muodostui n. k. *byzantilainen tyyli* kupukattoineen ja ristikäytävineen (ks. luk. IV). 11:nnellä vuosisadalla, jolloin henkinen elämä kaikilla aloilla virkistyi, kehittyi uusi rakennusmuotokin, n. k. *romaaninen tyyli* Italiassa, Etelä-Ranskassa ja Espanjassa, ja Länsi-Saksassa ovat Speierin, Wormsin ja Mainzin y. m. m. kirkot tähän tyyliin rakennetut. Sen tunnusmerkkinä on pyöreäkaariset muodot ikkunoissa ja ovissa. Vanhempia kömpelöitä kirkkorakennuksia kevyemmännäköisinä, sirompina ja valoisampina kohosivat romaanisen tyylin kirkot; mutta vasta *goottilaisen rakennustavan* kautta keski-ajan rakennustaide kehittyi täydellisyyteensä. Sen tunnusmerkkinä on teräväkulmaiset kaaret, korkeaharjaiset katot sekä korkeat yhä suippenevat tornit, joilla ne näyttävät ikäänkuin taivasta tavottelevan. Pohjois-Ranskassa se muodostui, mutta levisi sieltä muihin maihin. Pariisin Notredâmen kirkko sekä Amiens'in, Rheims'in, Strassburgin ja Kölnin kirkot ovat sen etevimpiä tuotteita. Alkuaan munkit ja papit itse rakensivat kirkkoja, mutta myöhemmin tämä toimi joutui maallikkojen käsiin, ja keski-ajan tavan mukaan kirkonrakentajatkin liittyivät eri ammattikunniksi, joissa taito säilyi ja kehittyi. Näistä yhdistyksistä johtuvat uuden ajan vapaamuurariyhdistykset, joilla kuitenkin on toinen tarkoitus.

Rakennustaide on tärkein ja enimmin kehittynyt kaikista keski-ajan kuvaavista taiteista. *Kuvanveistotaiteen* avulla koetettiin somistaa etupäässä kirkkoja; apostolien ja pyhimysten kuvia veistettiin pilareihin tai seinämiin; reliikkiarkkuja ja alttarikaappeja koristettiin samaan tapaan. Seiniin ja akkunoihin taas maalarit piirsivät samantapaisia kuvia. Niistä puuttuu kreikkalaisen taiteen sopusuhta ja luonnollisuus, sillä ne ovat muodottomia tähän verrattuina; mutta keski-ajan taiteen tarkoitus olikin ilmaista tunnetta ja sisällistä ihmistä, hurskasta mieltä, vihaa tai himoja, ja siten esittämällään herättää katsojassa uskonnollisen mielialan. Raamattua kopioidessaan tai muita kirjoituksia valmistaessaan koristelivat munkit niitä usein sisällystä valaistakseen maalauskuvilla, joista

monet ovat hyvin somia, ja osottavat, että niihin on käytetty ääretöntä työtä ja aikaa.

Keski-ajan loppupuoliskolla, jolloin valtiossa ja yhteiskunnassa rupesi muutoksia tapahtumaan, alkaa myöskin henkisellä alalla uusi, vapaampi, raittiimpi ja inhimillisempi suunta päästä alullensa. Ihmishenki pyrkii vapautumaan siitä ahtaasta piiristä, jossa katolinen kirkko sitä oli pitänyt, ja nyt ruvetaan etsimään uusia aatteita ja muotoja vanhan Rooman ja Kreikan henkisistä aarteista. Maailmalta melkein salattuna oli vanhan ajan kirjallisuus elänyt luostarien hämärissä kätköissä, mutta nyt se alkoi sieltä ilmaantua maailman kuuluviin. Vanhoja käsikirjoituksia etsittiin kaikkialta ja monisteltiin; aljettiin käyttää vanhan Rooman kieltä, joka vähitellen syrjäytti keski-ajan pilaantuneen kielen. Klassillisen kirjallisuuden kaunista muotoa aljettiin ottaa malliksi kansalliskirjallisuudessa. Tuo harrastus oli keski-ajalla rajoitettu melkein yksinomaan Italiaan, ja vasta uuden ajan alussa se levisi muualle Länsimailiin. Sen vuoksi tässä mainitsemmekin ainoastaan sen ensimmäiset ja etevimmät edustajat, joissa tuo klassillisuuden vaikutus on huomattavissa. Ne olivat *Dante, Petrarca* ja *Boccaccio.*

Katsantotavaltaan kuului Dante täydellisesti keski-aikaan, sillä hän oli keisariuden harras ihailija sekä katolisen kirkon uskollinen ystävä, mutta vanha klassillisuuden henki silti hänen runolahjansa oli kehittänyt. V. 1265 syntyneenä antautui hän niihin kiivaisiin puoluetaisteluihin, jotka hänen syntymäkaupungissaan, Florensissa, riehuivat, liittyen ghibellineihin. Kun guelfit pääsivät voitolle v. 1302, kohtasi ankara vaino vastapuoluelaisia, jonka johdosta Dantenkin täytyi mainittuna vuonna lähteä maanpakoon, eikä hän enää milloinkaan syntymäkaupunkiinsa päässyt palaamaan. Hän oleskeli useassa paikassa, muun muassa Pariisissakin jonkun aikaa, ja kuoli v. 1321 Ravennassa. Maanpakolaisena hän kirjoitti maailmanmainion runoteoksensa *Divina Comedian,* jossa hän tuo esille valtiollisen katsantokantansa, mutta jonka sisällys kuitenkin on uskonnollinen, siinä kun koko keski-ajan viisaus tulee esille. Dante ei käyttänyt tässä runoelmassa latinaa, vaan kansankieltä, ja on hän sen kautta tullut Italian kirjakielen luojaksi. Kertomuksen tapahtumapaikkoina on toinen maailma, jonne runoilija itse mielikuvituksessaan pääsee. Katolisen kirkon opin mukaan hän jakoi sen kolmeen osaan; *Helvetti* on ensimmäinen, *Kiirastuli* toinen, ja kolmas *Paratiisi* eli *Taivas.* Ensin hän Vergiliuksen opastamana kulkee Manalan kaikki kauheat rotkot ja syvyydet ja näkee siellä valtiollisia vihamiehiään, joiden kovia rangaistuksia ja tuskia hän räikeästi kuvailee. Manalan

syvimmässä sopukassa saatanan kynsien ja hampaiden välissä on veljenmurhaaja Kain ja Caesarin murhaaja, s. o. keisariuden aatteen törkeä loukkaaja, Brutus. Kiirastulessa on sielujen tila parempi, se kun on valmistuspaikkana Taivaaseen, jonne runoilija sitten saapuu. Mutta täällä ei pakanallinen Vergilius enää voi häntä johtaa, vaan nyt tulee oppaaksi hänen lemmittynsä, nuori nainen *Beatrix Portinari,* johon hän nuoruudessaan oli tulisesti rakastunut ja jota hän aina piti jonkinlaisena hyveen ja kauneuden ihanteena. Osastosta toiseen, planeetista toiseen hän kiitää Beatrixin kanssa, joka hänelle esittää ja selittää kaikki mitä he näkevät, ja vihdoin he saapuvat jumaluuden läheisyyteen asti, jolloin matka

Dante.

Petrarca.

loppuu. Danten teos on syvämietteinen ja hämärä, jonka vuoksi usein on vaikea tietää, mitä runoilija tarkoittaa. Vielä nytkin Italian oppineet tutkivat ja selittelevät sitä. — *Petrarca* (1304—1375) oli myöskin Florensista kotoisin ja samoin kuin Dante maanpakolaisuuteen tuomittu. Kauniilla ja soinnukkaalla kielellä hän esitti tunteitansa *soneteissa* ja *odeissa,* varsinkin rakkauttaan *Laura da Noraan,* joka oli hänen Beatrixensa. Mutta hän harrasti innokkaasti myöskin vanhan ajan kirjailijoiden teoksia, kulkien pitkin Italiaa, Ranskaa ja Saksaa kirjastosta toiseen, luostarista luostariin tutkimassa niiden vanhoja käsikirjoituksia, lunastaen tai kopioiden niitä. Hänen maineensa oli niin suuri, että hänelle v. 1341 osotettiin harvinainen kunnia, hän kun sai Rooman Capitoliumilla laakeriseppeleen; kaksitoista nuorukaista, jotka lukivat hänen sepittämiään runoja, kulki komeisiin vaatteisiin puetun runoilijan

edessä, jota ääretön kansanjoukko seurasi juhlapaikalle. Hartaana klassillisuuden ihailijana hän käytti myöskin latinankieltä, muun muassa *Africa*-nimisessä runoelmassa, jossa hän esittää toisen punilaissodan tapahtumia. — Petrarcan oppilas *Boccaccio* syntyi v. 1313 Pariisissa, mutta hänen vanhempansa olivat Florensista kotoisin. Hän on Italian suorasanaisen kirjakielen muodostaja, sillä kuuluisa *Decamerone*-nimisessä kertomuskokoelmassa, jossa sen ajan Italian kevytmieliset tavat kuvastuvat, hän sitä käyttää. Se sisältää sata kertomusta, jotka runoilija sanoo siten syntyneen, että, kun kauhea ruttotauti, joka hirmukuoleman nimellä kiersi koko Europan, raivosi Florensissa v. 1348, muuan seurue, johon kuului kolme nuorta ritaria ja seitsemän nuorta neitoa, lähti erääseen maakartanoon, missä he aikaa kuluttaakseen vuoroonsa esittivät kukin kymmenen kertomusta.

Klassillisen kirjallisuuden henkiin herääminen synnytti myöskin rakennus- ja kuvanveistotaiteessa sekä maalauksessa uuden suunnan, jonka edestä keski-aikuinen väistyi. 16:nnellä vuosisadalla se kehittyi korkeimmilleen, jonka vuoksi jätämme sen esittämisen uuteen aikaan.

Esitettyämme henkisen elämän pääpiirteet Europan vanhoissa sivistysmaissa, luomme lopuksi myöskin silmäyksen Suomen sivistysoloihin tällä ajalla. — Samoin kuin keski-ajan yhteiskunta- ja valtiolaitos, ulkoa tuotuna, ei päässyt juuria myöten perehtymään meidän maassamme, samoin pysyi katolinen kirkkokin ja sen sivistys ainoastaan pintapuolisena kuorena Suomalaisissa; se oli kuin valon heijastusta Keski- ja Etelä-Europan sivistysoloista. Katolinen usko ei päässyt suurestikaan muuttamaan kansamme katsantotapaa, vaan se oli vielä pakanallisella kannalla; katolisen kirkon pyhimykset tulivat vaan lisäämään entisten jumalien lukua; pakanallisia uhreja toimitettiin vielä yleisesti; tietäjien ja noitien puoleen käännyttiin sairauden sattuessa, varastettua tai kadonnutta tavaraa takaisin tahdottaessa, tulevaisia asioita tiedusteltaissa j. n. e. Kristinusko antoi ainoastaan joitakuita uusia vivahduksia entisiin menoihin. Eikä katolisen kirkon tunteeseen ja aisteihin vaikuttavalla ulkonaisella loistolla, missä sitäkään oli nähtävissä, saattanut olla vakaaseen ja hitaaseen suomalaisluonteeseen samaa voimaa kuin Etelä-Europan vilkkaampiin ja tuntehikkaampiin kansoihin. Saarnat taas, milloin niitä pidettiin, käsittelivät pääasiallisesti Neitsyt Marian ylistystä tai pyhimyksien tekemiä ihmeitä, jottei niidenkään avulla saatettu tunkeutua kristinopin henkeen.

Mutta ei Suomen papistokaan ollut samalla sivistyskannalla kuin muissa Europan maissa. Se oppi, minkä papit saivat, oli jotenkin niukka. Turussa oleva katedraalikoulu oli maan korkein oppilaitos ja alempia oli luostarien yhteydessä olevat sekä kaupunki-koulut; oppiaineet olivat samat kuin muualla. Ainoastaan harvat saattoivat ulkomaan yliopistoissa hankkia itselleen korkeampaa oppia. Kirjallista elämää ei meidän maamme papistossa ja munkeissa tavata juuri muuta kuin nimeksi. Ainoa kirjailija, joka tunnetaan, oli eräs Naantalin munkki *Jöns Budde* (1469—1500), joka oli Ruotsista syntyisin. Hän käänsi ruotsinkielelle osia raamatusta sekä pyhimystaruja ja Bernhard Clairvaux'laisen kirjoituksia, jonka mystillisen maailmankatsantotavan hän näkyy omistaneen. Suomenkielellä ei ilmestynyt mitään, paitsi muutamia rukouksia, joista jo ennen olemme maininneet. Suomenkieli joutuikin ihan syrjään; latina oli kirkon kieli ja ruotsi taas tuli hallinnossa, oikeuslaitoksessa ynnä muissa julkisissa toimituksissa käytäntöön.

Ritarielämä loi Etelä-Europassa henkiin ritarirunouden, mutta ei Suomessa eikä Ruotsissakaan sellaista tavata, sillä kumpikin pysyi vieraana kylmälle Pohjolalle. Mutta kansassa ei ollut entinen runous kokonaan loppunut kristinuskon vaikutuksesta, vaan se jatkui entiseen tapaan, saaden uusia aiheita ja aatteita muuttuneista olosuhteista. Entisiä pakanallisia runoja vielä yleensä laulettiin, mutta kansan käsitystavan mukaan muodostettiin myöskin pyhimystarut eli legendat ja jotkut historialliset tapahtumat. Tällaisista runoista, joita Kantelettaressa tavataan, mainittakoon »Piispa Henrikin surma» niminen kertomus, jossa puhutaan pyhän Henrikin matkoista, hänen käynnistään Lallin talossa, häijystä Kerttu-emännästä, Lallin vihasta, murhasta sekä hänen saamastaan rangaistuksesta, hiukset ja päänahka kun lähtivät irti yhdessä hiipan kanssa, jonka hän surmatulta piispalta oli ottanut, sekä vihdoin Henrikin kuoleman jälkeen tapahtuneista ihmeistä. Muutamia runoja on raamatun kertomuksen mukaan muodostettu; niinpä Kalevalan viimeinen runo kertoo Marjatasta ja ihmeellisestä Jesus-lapsesta sekä Ruotuksesta; Väinämöinenkin, pakanuuden aikuinen sankari, esiintyy runossa, häntä kun on pyydetty kastamaan Jesus-lasta; mutta Väinämöinen tuomitsee hänet kuolemaan, koska hän muka oli suolta löydetty. Silloin tuo pieni lapsi ankarasti nuhtelee vanhaa miestä, joka sen vuoksi suuttuneena lähtee vaskisella purrella purjehtimaan pois, taivaan ja maan välille, jättäen vaan kantelonsa jäljelle. Kansan muuttunut katsantokanta siinä ilmenee; vanha Väinämöinen kaikkine viisauksineen ei enää pysty kilpailemaan uuden ajan ja hengen edustajan, pienen lapsen

kanssa; kristinopin tieltä täytyy pakanuuden väistyä. — »Viron orja ja isäntä»nimisessä runossa mukaillaan raamatun vertausta rikkaasta miehestä ja Latsaruksesta.

Kauniimpia keski-ajalla syntyneistä runoista on »Elinan surma», jossa kerrotaan Laukon herrasta Klaus Kurjesta, joka ilkeän Kirsti-piian kavalaan ja valheelliseen juoneen uskoen poltti oman puolisonsa Elinan sekä pienen poikansa. Viipurin linnan piirityksestä v. 1495 on niinikään kansan mielikuvituksessa muodostunut runo, jossa kerrotaan, mitenkä »Iivana iso isäntä» tuli »alle Viipurin vihannan», jossa hän »pani pyssyt paukkumahan, umpiputket ulvomahan» ja sai linnan haltuunsa sekä hävitti sen. Samantapaisia runoja syntyi vielä uudella ajallakin. Keski-ajan kansanrunoihin saattanee myöskin lukea »Ritvalan helkavirret», joita laulettiin helkatulia poltettaissa Helatorstaina. Sama tapa on säilynyt viime aikoihin asti Sääksmäen Ritvalan kylässä, josta nämät runot ovat nimensä saaneet.

Köyhä on Suomen kirjallisuus samoin kuin sen ajan henkiset tuotteet ylipäänsä. Uusi oppi tahtoi täällä niinkuin muuallakin hävittää pakanallisen runouden ja muut muistot, mutta sijaan se ei vielä saattanut luoda uutta muotoa ja sisällystä. Suomen kansa oli koko keski-ajan pakanuuden ja kristinuskon vaiheilla. Vasta uskonpuhdistuksen vaikutuksesta kristinoppi juurtui kansaan ja sen kautta rupesi suomenkielinen kirjallisuuskin syntymään.

Oikaistavia:

Siv. 42	riv.	19 alhaalta	on	Elam,	pitää olla	Elamin.
» 123	»	4 ylhäältä	»	lonnonlahjat	» »	luonnonlahjat.
» 352	»	8 »	»	historian alalla	» »	historian alaa.
» 447	»	13 alhaalta	»	Länsi-Europan	» »	Länsi-Europaan.
» 464	»	1 ylhäältä	»	Viipuriin, Porvooseen	» »	Viipuriin kaksi (luostaria).
» 477	»	9 »	»	14:nnellä vuosisadalla	» »	13:nnen vuosisadan lopussa
» 496	»	14 »	»	Sämän	» »	Tämän.